THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

Critical Edition

Vol. III

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1963

THE ARAṆYAKĀṆḌA

THE THIRD BOOK OF THE VĀLMĪKI RĀMĀYAṆA

The National Epic of India

Critically edited by

The Late

P. C. DIVANJI, M.A., LL.M.,

Judge, Small Causes Court, Ahmedabad.
Editor, Siddhāntabindu, Yogayājñavalkya, Critical Word-Index to Bhagavadgītā, etc.

Oriental Institute

Baroda (India)

1963

CONTENTS

	PAGE
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VI
PREFACE	VII
INTRODUCTION	IX–XXXII
CONCORDANCE	I–XLVIII
CONTENTS OF THE ARAṆYAKĀṆḌA	XLIX–L
TEXT AND CRITICAL APPARATUS	1–374
APPENDIX I (Nos. 1–18) (Additional Passages)	375–399
CRITICAL NOTES	400–414
ERRATA	415–416

ABBREVIATION AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.

addi. = additional.

adhy. = adhyāya(s).

App. = Appendix.

B. = Bombay edition of the R. (Gujarati Printing Press, A.D. 1912).

chap. = chapter(s).

comm. = commentary (taries).

cont. = continue(s).

corr. = corrected, correction.

Crit. App. = Critical Apparatus.

ed. = edition.

fig. = figure(s).

fol. = folio(s).

foll. = following.

frag. = fragment(ary).

G = Gorresio's ed. of the R.

Gov. = Govindarāja.

hapl. = haplographic(ally).

illeg. = illegible.

inf. lin. = *infra lineam* (below the line).

int. lin. = *inter lineas* (between the lines).

interp. = interpolate(s).

introd. = introduction, introductory.

K. = Kumbhakonam ed. of the R.

Kat. = Kataka.

L. = Lahore ed. of the R.

l. = line.

m. or marg. = marginal(ly).

Mah. = Maheśvaratīrtha.

Manu. = Manusmṛti (N.S.P. ed.).

Mbh. = Mahābhārata.

om. = omit(s), omitting.

orig. = original(ly).

post. = posterior.

pr. m. = *propria manu* (by own hand).

prob. = probably.

R. = Rāmāyaṇa

r. = repeat(s), repeated.

Rām. = Rāmānuja.

ref. = refer(ence).

resp. = respective.

respy. = respectively.

Rm. = Rāmāyaṇamañjarī (Kāvyamālā 83).

Ru. = Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276, BORI, Poona, 1942).

sec. m. = *secunda manu* (by another hand).

st. = stanza(s).

supp. = supplementary.

supr. lin. = *supra lineam* (above the line).

Til. = Tilaka.

transp. transpose(s), transposition.

v. = verse.

(var.) = (with variation).

v.l. = varia(e) lectio(nes).

❀❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, whichs hould be *omitted* from MS. readings.

* (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

〰〰 printed below (or along the side margin of any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator (or a commentary); thus, **Cv** = Comm. Vivekatilaka; **Cr** = Comm. of Rāmānuja; **Cm.g.** = Comm. of Maheśvaratīrtha and Govindarāja; **Ck.t.** = Comm. Kataka and Tilaka. A "*p*" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, **Cr***p* = a pāṭha mentioned in the Comm. of Rāmānuja; **Ck***p* = pāṭha mentioned in the Comm. Kataka.

PREFACE

I am glad to place before scholars the Third Volume of the Critical Edition of the Vālmīki-Rāmāyaṇa, the Araṇyakāṇḍa. A tragic interest, however, attaches to the publication of this Volume. The Araṇyakāṇḍa was entrusted to Shri P. C. Divanji, M.A., LL.M. who was the *first* man to initiate the Scheme of an All India Critical Edition of the Rāmāyaṇa in the *Journal of the Gujarat Research Society* (July 1950) and who received favourable response from scholars. Shri Divanji started his work in Baroda on 6-9-1959 and finished the constitution of the text of the Araṇyakāṇḍa on 3-5-1960 when the Ayodhyākāṇḍa was in the Press. He was very anxious that this Volume should see the light of day during his lifetime as he might pass away on account of advancing age (born on 28-6-1885). But it was not to be. He suffered from cancer and unfortunately collapsed on 8-7-1961 after operation in Bombay. He could not get an opportunity to revise the constituted text in the light of the Critical Apparatus. The work of revising the constituted text and writing the Critical Notes as well as the Introduction, therefore, devolved on me as the General Editor.

Regarding the progress of the Rāmāyaṇa Department it may be stated that the Kiṣkindhākāṇḍa edited by Prof. D. R. Mankad will now be sent to the Press. The constitution of the Sundarakāṇḍa is ready up to Sarga 35 (Vulgate). The remaining portion will be completed by the Editor, Prof. G. C. Jhala, by the end of the current year. The Yuddhakāṇḍa has been constituted by the Editor, Dr. P. L. Vaidya, up to Sarga 58 (Valgate). The Kāṇḍa will be completely constituted very probably by the end of June 1964. The Uttarakāṇḍa will then be taken up by the General Editor. It is hoped that the Rāmāyaṇa will be completed in 1967.

I am thankful to the scholars who have reviewed the Bālakāṇḍa and the Ayodhyākāṇḍa in the Indological Journals and the Press for their appreciation and constructive criticism. I am also thankful to the members of the Board of Referees for their valuable suggestions.

I must thank the University Grants Commission and the Gujarat State for the liberal financial help towards the publication of the Critical Edition of the Rāmāyaṇa.

My sincere thanks are due to the Vice-Chancellor Dr. J. M. Mehta, the Pro-Vice-Chancellor Dr. C. S. Patel and the Syndicate for their keen interest in the Rāmāyaṇa work and the facilities given to the Rāmāyaṇa Department. I must also thank Dr. (Smt.) Hansaben Mehta, the ex-Vice-Chancellor, for continuing her interest in the Rāmāyaṇa work.

I am again thankful to the Manager of the University Press, Shri Ramanlal J. Patel for his promptness, vigilance and sincerity. I am also grateful to the staff of the Rāmāyaṇa Department for their sincere co-operation and ungrudging help. I thank the Director, Oriental Institute, Dr. B. J. Sandesara, for his interest in the Rāmāyaṇa Department.

Rāmāyaṇa Department,
Oriental Institute,
Baroda.
Dated : 30-9-1963

G. H. Bhatt
General Editor

INTRODUCTION

The Critical Edition of the Araṇyakāṇḍa of the Vālmīki-Rāmāyaṇa is based on 29 MSS. selected out of 42 MSS. fully collated. These MSS. are written, as in the case of the first two Kāṇḍas, in the principal scripts such as Śāradā, Newari, Maithilī, Bengali, Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayālam. Of the 29 MSS. 19 are common to the Kāṇḍas 1-3, 2 (D_6 M_2) are common to 1 and 3, and 3 (B_3 Dm_1 M_3) are common to 2 and 3. There are only 5 new MSS. ($V_{1.2}$ B_4 $D_{4.7}$) utilized for this Kāṇḍa. The MSS. are fairly representative of different periods as they range from A.D. 1020 to A.D. 1833. The commentaries of Uḍāri Varadarāja (earlier than A.D. 1250), Rāmānuja (14th century), Maheśvaratīrtha (c. A.D. 1550), Govidarāja (c. A.D. 1600), Kataka yogīndra (c. A.D. 1650) and Nāgeśa Bhaṭṭa (c. A.D. 1700) have been also regularly utilised for the purpose of variants. All these six commentators hail from South India and comment upon the Southern text of the Rāmāyaṇa. The Bengali commentator Lokanātha Cakravartī has, however, commentated upon the Bengali text of the Rāmāyaṇa. He very often refers to Vimalabodha and Sarvajña-Nārāyaṇa (both between A.D. 1100 and 1300), the old commentators of both the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata, and quotes from their commentaries on the Rāmāyaṇa which are unfortunately not available at present.

The 29 MSS. utilized for this Kāṇḍa are as follows:—

I N(orthern) Recension (14 MSS. - Ś Ñ V B 9 + D 5)

(a) North-Western Group

Śāradā Version (Ś)

$Ś_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated.

(b) North-Eastern Group

(i) Nepali Version (Ñ)

$Ñ_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. No. 934 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal. Dated Saṁvat 1076 (c. A.D. 1020).

$Ñ_2$ = Baroda, Oriental Institute No. 14157. Microfilm of MS. No. 905 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal. Dated Newari Saṁvat 795 (c. A.D. 1675).

(ii) Maithilī Version (V)

V_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 1 (Addenda). Devanāgarī Transcript of a Maithilī MS. No. 297 of the Palace (Raj) Libaray, Darbhanga. Undated.

V_2 = Baroda, Oriental Institute, No. 4 (Addenda). Microfilm of a Maithilī MS. of the University Library, Patna. Dated Śaka 1670 (A.D. 1748).

(iii) Bengali Version (B)

B_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 14123. Photo-stat copy of MS. No. 348 of the Bibliothéque Nationale, Paris. Undated.

B_2 = Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776. Undated.

B_3 = Calcuta, Asiatic Society of Bengal, No. G. 394. Dated Śaka 1755 (c.A.D. 1833).

B_4 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G. 4430. Undated.

Devanāgarī Version (D), subdivided into

(i) Devanāgarī Version of Govindarāja (Dg_1), Tilaka (Dt_1) and Maheśvaratīrtha (Dm_1). (All S).

Dg_1 = Baroda, in private possession (of Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1830(c. A.D. 1774).

Dt1 = Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated.

Dm1 = Poona, Bhārata Itihāsa Saṁsódhaka Maṇḍala, No. 844. Dated Sàka 1698.

(ii) Devanāgarī Composite Version.

D1 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76: Dated Saṁvat 1829(c. A.D. 1773). (NW)

D2 = Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Sàka 1581 (c. A.D. **1659**). (NW)

D3 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 5600. Dated Saṁvat 1787 (c. A.D. **1731**). (NW)

D4 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1357. Dated Sàka 1688 (c. A.D. **1766**). (S)

D5 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Undated. (NE)

D6 = Bombay, His Holiness Śrī Goswamijī Dīkṣitajī's Bada Mandira, No. 100. Dated Saṁvat 1851 (c. A.D. **1795**). (S)

D7 = Hoshiarpur, East Punjab; V. V. R. Institute, Sādhu Āśrama, No. 3018. Dated Vikrama Saṁvat 1885 (c. A.D. **1829**). (NE)

D8 = Poona Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 110 of 1881-82. Undated. (S)

II S(outhern) Recension (15 MSS. —TGM 9 + D 6)

(i) Telugu Version (T)

T1 = Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated.

T2 = Madras, Adyar Library, No. 72393. Undated.

T3 = Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated.

(ii) Grantha Version (G)

G1 = Baroda Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (c. A.D. **1818**).

G2 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated.

G3 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī).

(iii) Malayālam Version (M)

M1 = Trippunithura (Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (c. A.D. **1690**).

M2 = Kumplangad (P.O. Kundanoor), Malbar, in private possession (of Śrī Samkaran Nampyathan Nambudripad). Unnumbered. Dated Kollam 998 (c. A.D. **1823**).

M3 = Chunangad (Via Ottapalam), South Malbar (now Kerala State), in private possession (of Śrī Nilakanthan Nambudripad). unnumbered. Undated.

TESTIMONIA

(i) Commentaries

Cv = Commentary (Vivekatilaka) of Uḍāri (also Uḍāli) Varadarāja as in the transcript of the MS. No. 3409 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. The comm. is earlier than A.D. 1250.

Cr = Commentary of Rāmānuja as given in MS. No. 14066 of the Oriental Institute, Baroda; Transcript of MS. No. 8214 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Undated.

Cm = Commentary of Maheśvaratīrtha as given in MS. No. 844 of the Nasik Patwardhan Collection deposited at the Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona. Dated Śaka 1698(c. A.D. **1776**).

Cg = Commentary of Govindarāja as given in MS. (Dg1) of Prof. G. H. Bhatt, Baroda. Dated Saṁvat 1830 (c. A.D. **1774**).

Ck = Commentary (Kataka or Amṛtakataka) of Katakayogīndra (alias Mādhavayogin) as given in MS. No. 14503 of the Oriental Institute, Baroda; Transcript of MSS. No. 3754 and 8978 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. Undated.

Ct = Commentary (Tilaka) of Nāgeśa Bhaṭṭa as given in Dt1. Undated, also as printed in Vulgate editions.

(ii) Epitomes

(1) The Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258–276 BORI, Poona, 1942).

(2) Purāṇas—Viṣṇu-purāṇa, III.3; IV.4 (Gītā Press, G o rakhpur, 1937).
Agni-Purāṇa, Chaps. 5–11 (Ānandāśrama ed., Poona, 1900).
Padma-Purāṇa, IV.66.121; V.35 (Ānandāśrama ed., Poona, 1893–94) etc.

(3) The Rāmāyaṇa-Mañjarī of Kṣemendra (Kāvyamālā No. 83, Nirnaya Sāgara Press, Bombay, 1903).

Moreover, the following 13 MSS., not being very helpful for the constitution of the Text, were collated but rejected:

1. A paper MS., transcript of a MS. in the Maithilī script, No. 14161, belonging to the Oriental Institute, Baroda. The original MS. belonged to the Raj Library, Darbhanga, dated Śaka 1473. It was rejected as it represents the S recension (Vulgate). (V1 Collation No.)

2. A palm-leaf MS. in the Bengali script, No. G 4827, belonging to the Asiatic Society of Bengal, Calcutta, dated L.E. 248 (= A.D. 1368). Sargas 1–51 are missing. It represents the NE version (B1).

3. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. B5, belonging to the Palace Library, Jodhpur, dated V.S. 1788. It represents the NW version (D4).

4. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 5, belonging to the Palace Library, Jodhpur, dated V.S. 1835. It represents the NW version (D8).

5. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 1633, belonging to the Scindia Oriental Institute, Ujjain, dated V.S. 1838. It represents the S recension (D10).

6. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 224 of 1891–95, belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated V.S. 1848. It represents the S recension (D11).

7. A paper MS. in the Devanāgarī script, belonging to the Vitthalbhai Patel Mahavidyalaya, Vallabh-Vidyanagar (Via Anand), Gujarat, dated V.S. 1905. It represents the NW version (D15).

8. A paper MS. In the Devanāgarī script, No. 14062, belonging to the Oriental Institute, Baroda, undated. It represents the NW version (D17).

9. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 4, belonging to the Palace Library, Jodhpur, undated. It represents the NW version (D18).

10. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 3019, belonging to the V.V.R. Institute, Sādhu Āśrama, Hoshiarpur (East Panjab), undated. It represents the NW version (D 19).

11. A paper MS. in the Devanāgarī script, No. 3020, belonging to the V.V.R. Institute, Sadhu Asrama. Hoshiarpur (East Panjab) undated. It represents the NW version (D 20).

12. A palm-leef MS. in the Grantha script, No. 9869, belonging to the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated. It represents the S reeension (G3).

13. A palm-leaf MS. in the Malayālam script belonging to Shri C. Chitrabhanu Nambudiri, Chundampatta, South Malbar, undated. It represents the S recension (M3). Collated for Sargas 1–10 (Vulgate) only.

13A- A palm-leaf MS. in the Malayālam script, No. 153, belonging to the Maharaja's Grantha Library, Trippunithura (Kerala State), undated. It represents the S recension (M_4). Collated for Sargas 1-10 (Vulgate) only.

All the MSS. collated and utilised for this Kāṇḍa clearly show that there are two main Recensions, Northern and Southern, each of which is further divided into several versions. This will be clear from the following pedegree of the MSS.

Detailed Description of the MSS.

Ś1
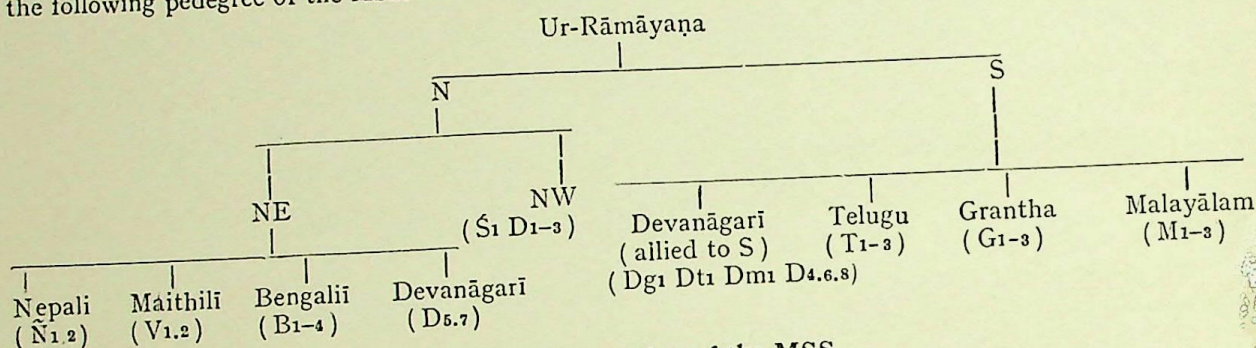
Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated. It was purchased for the Institute by Dr. S. N. Sharma of Srinagar. Thick unglazed paper, size 11″ × 6½″, Śāradā script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Araṇya being 53. The folio has 16 to 18 lines to a page and about 43 to 53 letters to a line. Margins are unruled. Sargas and stanzas are unnumbered. A single daṇḍa demarcates both the halves of the stanza. Colophons are daubed over with red chalk and erasures, which are not many, are made with black ink and orpiment. Colophons give significant Sarga names. There are marginalia, *pr. m.* occasionally, as also additions and corrections. Condition fairly old. Writing fairly legible and correct. It does not use pṛṣṭhamātrās, but uses parasavarṇa. The MS. seems to have been written by two scribes.

Though the present Kāṇḍa is undated, it seems to be a very late exemplar.

The MS. represents the NW version.

The *passages exclusive to this MS. are: (*Insertion*) 240, 819(A), 1107, 1135, 1145, 1242(A), 1299; (*Substitute*) 324, 636, 915, 972, 1006.

Ñ1

Baroda, Oriental Institute, No. 14156, microfilm of MS. No. 934 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076, which according to Pandit Baburam Acharya, Itihāsaśiromaṇi, the ex-Librarian, refers to Vikrama Saṁvat, corresponding to A.D. 1020. This MS. is, thus, the oldest dated MS. of Vālmīki's Rāmāyaṇa known to us. Plam-leaves, 21½″×2″, Newari script.

For details, vide Bālakāṇḍa, Intro. p. xv.

The MS. represents the NE version.

The *passages exclusive to this MS. are: (*Insertion*) 65, 498(A), 504(B), 521, 526, 542, 628, 634, 643, 686, 702, 727, 728, 735, 740(A), 760, 778, 790(A) (B) (C) (D), 841, 859, 882, 906, 908, 967, 986, 1086, 1097, 1117, 1192(A), 1201, 1203, 1210, 1240, 1259, 1305; (*Substitute*) 529, 535, 894, 1042, 1045, 1055, 1172, 1247, 1329.

Ñ2

Baroda, Oriental Institute, No. 14157.

This is a microfilm of MS. No. 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newari Saṁvat 795 (A.D. 1675). It is written on thick country paper, size 20½″ × 5″, in the Newari script.

For details, vide Bālakāṇḍa, Intro. p. xv.

At the end of Bāla, a list of the total number of Sargas and stanzas in each Kāṇḍa is provided, *pr. m.* Accordingly, Araṇya has 114 Sargas and 4150 stanzas.

The MS. represents the NE version.

The * passage exclusive to this MS. is 1 only, *viz.* 893 (*Ins.*)

V1

Baroda, Oriental Institute, No. 1 (Addenda). This is a transcript in Devanāgarī of the Araṇyakāṇḍa of MS. No. 297 of the Palace (Raj) Library, Darbhanga. `The original MS. in the Maithilī script is undated. Its size is 12½" × 5". The total number of folios for Araṇya is 123, with 9 lines to a page and 43 letters to a line. The MS. contains only Araṇyakāṇḍa.

The Devanāgarī transcript contains 305 leaves (written on one side only) of size 13" × 8½" with 20 lines to a page and 16 letters to a line. Margins are unruled, stanzas unnumbered. Sargas, which amount to 79, are numbered. Single and double daṇḍas indicate the two halves of a stanza. Colophons with significant Sarga names are written in red ink. Corrections which are few are made in the margin in black ink. Words and phrases defying rules of grammar and prosody are underlined in black ink by the copyist. The copyist has in some places left blanks marked by dots, indicating that he could not decipher the portion of the original MS., or that the portion of the original was damaged. Writing legible and correct. ज is often confounded with or replaced by य. Letters स and श, ब and व are also promiscuously used. The rule of parasavarṇa is generally observed, but rules of sandhi are not.

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 189, 248, 441, 887(A); (*Subst.*) 241, 1054.

V2

Baroda, Oriental Institute, No. 4 (Addenda). This is a microfilm of the MS. which is in possession of the University Library, Patna. Dated Śaka 1670 (A.D. 1748). Size of the microfilm 1" × ½". Maithilī script.

The codex has preserved all the seven Kāṇḍas in 535 folios. It has 14 lines to a page and about 60 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are unnumbered, while Sargas are numbered. Stanza-endings are marked with a single daṇḍa. Colophons give appropriate Sarga names. No marginalia. There are very few corrections. Transpositions of lines and stanzas are noticed at few places. Many Sargas are illegible in the codex; *e.g.* the portion from Sarga 3.53 up to 3.57.19 of our Crit. Text is illegible. No episode is added or omitted. Hand-writing bad in some places. ष and ख, र and व, स्थ and श्र are confounded. Sandhi rules are observed and pṛṣṭhamātrās are used occasionally. The MS. is written by one scribe.

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 423(C), 1122, 1211, 1248, 1249, 1255, 1293, 1348 ; (*Subst.*) 1352, 1354.

B1

Baroda, Oriental Institute, No. 14123. Photo-copy *in situ* of the MS. No. 348 of the Bibliothéque Nationale, Paris. Undated. This MS. was utilized by Dr. Gorresio for his edition, and was designated G by him. Palm-leaves, Bengali script. Size of the photograph 16" × 2".

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Araṇya being 100. It has 5 lines to a page and about 115 letters to a line. Margins are unruled. Sargas and stanzas are unnumbered. A single daṇḍa is used to mark both the halves of the stanza. Colophons give significant Sarga

names. Marginalia, additions and corrections are very few. Corrections are mostly *pr. m.* Transpositions of stanzas are rare. Omission of Sargas (e. g. Crit. Sarga 3.58) noticed at very few places. The condition of the original MS. seems to be good. Hand-writing is nice, devoid of errors. Rules of sandhi are usually observed and pṛṣṭhamātrās are commonly used. The Kāṇḍa is copied by a single scribe.

No date is given at the end of Araṇya. But the Bālakāṇḍa records the date Śaka 1610 (c. A.D. 1688).

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 313, 608, 1912 ; (*Subst.*) 1330.

B2

Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776. Undated. Written on old paper, size 18½″×4¾″, Bengali script.

Besides Araṇya which is fragmentary, the codex contains Bāla and Ayodhyā. The total number of folios for Araṇya is 25, the last folio being unnumbered. *The Araṇyakāṇḍa breaks off from our Critical Text 3.24.22 to the end.* It has 9 lines to a page and about 55 letters to a line. Margins are unruled. Sargas are numbered, while the stanzas are not. A single daṇḍa demarcates both the halves of the stanza. Colophons give significant Sarga names. There are very few marginalia, additions and corrections, corrections being mostly *pr.m.* Transpositions of stanzas are also very few. Few duplicate stanzas are found. Writing is good, with very few errors. Rules of sandhi are generally observed. Pṛṣṭhamātrās are generally used. The entire Kāṇḍa is written in one hand.

Although no date is mentioned at the end of Araṇya, there is mention at the end of Bāla that the codex was prepared by Śivadeva in the Śaka year 1711 (A.D. 1789).

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 320, 321 ; (*Subst.*) 319.

B3

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G 394. Dated Śaka 1735 (A.D. 1833). Written on paper, size 19″×7″. Bengali script.

This MS. contains only three Kāṇḍas, *viz.*, Ayodhyā, Araṇya and Kiṣkindhā, total number of folios for Araṇya being 105. It has 10 lines to a page and about 45 letters to a line. Margins are unruled. Sargas are numbered, stanzas are not. The total number of Sargas, as stated at the close of the present Kāṇḍa, is 81. Both the halves of the stanzas are marked by single daṇḍas. Colophons are written in red ink and contain appropriate Sarga names. Marginalia, additions and corrections are few, corrections being *sec. m.* In many places, transpositions of lines and stanzas are noticed. The MS. appears to be old as some pages therein are worn out. Writing is tolerably good, with very few errors. Rules of sandhi are strictly observed and pṛṣṭhamātrās are used. The Araṇyakāṇḍa is copied by a single scribe and is complete.

As stated at the end of Araṇya, the MS. was completed by the scribe Rāmadhana Devaśarmā in the Śaka year 1755 (A.D. 1833).

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 10, 22, 60, 82, 102(A), 125, 148, 162, 169, 179, 192, 219, 260, 276, 355, 380(A), 409, 423(B) (D), 481, 564, 615(A), 764, 766, 831(A), 834, 1063, 1087, 1159, 1207, 1241, 1243, 1264(A), 1345, 1356.

B4

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G 4430. Undated. Yellowish paper, size 18″×5″, Bengali script.

In addition to Araṇya, this MS. contains also Bāla, Ayodhyā and Kiṣkindhā. The total number of folios for Araṇya is 103. It has 9 lines to a page and about 75 letters to a line. Margins are unruled. Sargas are numbered, stanzas are not. The total number of Sargas of Araṇya is 84. Both the halves of the stanzas are marked by single daṇḍas and the end of Sargas is indicated by double daṇḍas. Colophons, which contain significant Sarga names, are underlined by red pencil. Marginalia rare; additions and corrections very few. Corrections are generally made *pr.m.* and at very few places *sec. m.* Instances of transpositions of lines and stanzas are rare. Condition of the MS. is very old and the pages are brittle. Hand-writing is neat and legible with unfrequented errors. Rules of sandhi are usually followed and pṛṣṭhamātrās are used. The MS. is complete for Araṇya and is from the pen of a single scribe.

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are:

(*Ins.*) 174(A), 272, 319, 708, 931, 1110, 1170, 1224.

Dg1

Baroda, in private possession (of Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1830 (A.D. **1774**). Written on rough and durable paper, size 12½″×5½″, in the Devanāgarī script. Hand-writing of North India.

This codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Araṇya being 114. It has 7 lines to a page and about 43 letters to a line. The total number of Sargas of Araṇya is 75 as in the Vulgate. Transpositions of lines and stanzas are few.

For details, vide Bālakāṇḍa, Intro. p. xx (i. e. D4).

The MS. contains the comm. Bhūṣaṇa of Govindarāja.

The post-colophon entry made at the end of Araṇya indicates that the Kāṇḍa was completed in the Saṁvat year 1830 (A.D. **1774**).

The MS. represents the S recension and the text is usually that of Govindarāja.

The * passages exclusive to this MS. are:

(*Ins.*) 494, 843, 946.

Dt1

Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated. Written on tough paper, size 13¾″×6¼″. Devanāgarī script.

This codex contains all the seven Kāṇḍas written at different periods. For instance, the Kiṣkindhā was written in Saṁvat 1899, Yuddha in Śaka 1636, Uttara in Saṁvat 1876, Śaka 1741. The total number of folios for Araṇya is 179. The entire MS. is bound in one bundle, and has 8 lines to a page and about 32 letters to a line. Margins are ruled.

The MS. contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhaṭṭa. The text is written in three strips: the upper and the lower ones contain the commentary while the central strip with a wider margin contains the epic text in a bold hand. Stanzas and Sargas are regularly numbered both in the text as well as in the commentary, the total number of Sargas of Araṇya being 75 as in the Vulgate. Double daṇḍas demarcate both the halves of the stanza. No marginalia, additions and omissions. Corrections, *pr. m.*, are found in some places. Transpositions of stanzas are very few in this Kāṇḍa. The MS. is well preserved and writing is neat and legible, with few errors. ड and ङ, व and ब are often confounded. Rules of sandhi are usually observed. This MS. belongs to the group of MSS. on which the Bombay

edition or the Vulgate is based. The text of the epic occasionally differs from that of the commentary. The Araṇyakāṇḍa is written in one hand.

No date is recorded at the end of Araṇya; however, the MS. appears to be about 150 years old.

The MS. represents the S recension.

There is not a single * passage exclusive to this MS.

Dm1

Poona, Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, No. 844. Dated Śaka 1698. Written on paper, size 14″ × 6½″. Devanāgarī script.

This codex contains the following six Kāṇḍas: Bāla, Ayodhyā, Araṇya, Sundara, Yuddha and Uttara. The number of folios for Araṇya is 121. It has 6 lines to a page and about 42 letters to a line. Margins are ruled in black ink.

The MS. contains the commentary of Maheśvaratīrtha. The text is written in three strips: the upper and the lower ones containing the commentary, and the central strip containing the text. Stanzas and Sargas are numbered, the total number of Sargas of Araṇya being 75 as in the Vulgate. Double daṇḍas in black ink are used for marking both the halves of the stanza. Colophons are daubed over with red chalk. No additions and omissions. Very few marginalia, corrections, mostly *pr. m.* and sometimes *sec. m.*, are noticed in few places. Transpositions of stanzas are not many. Condition good; writing fairly legible with occasional errors. The Araṇyakāṇḍa is copied by a single scribe and is complete.

Although no date is mentioned at the close of Araṇya, there is mention at the end of Uttara that the codex was completed in the Śaka year 1698 (A.D. 1776).

The MS. represents the S recension.

There is not a single * passage exclusive to this MS.

D1

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1829 (A.D. 1773). Written on paper, size 10½″ × 4¼″. Devanāgarī script. Hand-writing of Gujarat.

This MS., utilized for the previous two Kāṇḍas, contains all the seven Kāṇḍas in full. The total number of folios for Araṇya comes to 143 (first nine folios being devoted to Ayodhyākāṇḍa Sargas 108-111 of the Crit. Ed.). It has 10 lines to a page and about 28 letters to a line. Margins ruled. Sargas, 79 (73 of Araṇya + 6 of Ayodhyā) in number, are regularly numbered, while the stanzas are not. Colophons bearing appropriate Sarga names are daubed over with red chalk. No distinctive marks like daṇḍas are used to indicate the ending of the halves or the stanza. Marginalia and corrections rare. Corrections are made *pr. m.* No additions or omissions. Transpositions of lines and stanzas are very few. Condition good. Writing fairly legible and correct. Sandhi rules are observed. Final म् is always replaced by an anusvāra. रेफ is dropped in a number of places. The present Kāṇḍa is written in one hand.

The colophon at the end of Kiṣkindhā, giving the date of the first four Kāṇḍas, runs as follows:—
संवत् १८२९ वर्षे कार्तिक वदि ५ दिने अथेह विरमग्राममध्ये लेखक नागरज्ञातीय त्रवाडी गंगाराम उपास्मिक् भवानीदास.
This means that the four Kāṇḍas were completed by Saṁvat 1829 (A.D. 1773) and the scribe was a resident of Viramgam, a place about 40 miles north of Ahmedabad in Gujarat.

The MS. appears to be a composite one.

The MS. represents the NW version.

The * passages exclusive to this MS. are:

(*Ins.*) 105, 195, 218, 291, 407, 445, 449, 468 (A) (B) (C), 471, 476, 484, 486, 620, 662, 679, 690, 725, 922, 943, 969, 1061, 1085, 1123, 1225 (A), 1342.

(*Subst.*) 438, 448, 479, 483, 488, 505, 532, 601, 607, 643, 800.

D2

Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Śaka 1581 (c. A.D. **1659**).

Written on paper, size 15″ × 5¾″. Devanāgarī script.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas and was utilized for the Critical Edition of Bāla. The folios for Araṇya are 70 (folio 69 missing). It has 11 lines to a page and about 57 letters to a line. Margins are ruled in black ink. Stanzas and Sargas are not numbered. The first Sarga of Kiṣkindhā appears at the end of Araṇya as its part. Black ink is used for daṇḍas as well as colophons; but colophons are daubed over with red colour. Colophons contain significant Sarga names. A single daṇḍa demarcates both the halves of stanzas. Marginalia and corrections are very few. Corrections are made with yellow colour and are *pr. m.* Transpositions of stanzas are very few. Additional Sargas are few. No omissions. The MS. is dilapidated in condition. Handwriting is nice, with few errors. Rules of saṁdhi are usually followed. The Araṇyakāṇḍa is complete.

The entire MS. appears to have been written by two scribes at two different periods. Bālakāṇḍa written by Harinidhi in Śaka 1708(c. A.D. **1786**). On the other hand, the remaining Kāṇḍas are from another pen. Though no date is separately mentioned at the end of these Kāṇḍas, the Uttara gives the date as Śaka 1581 (c. **1659** A.D.). This seems to be the date for Ayodhyā and other subsequent Kāṇḍas also, since the scribe is the same one as of Uttara.

The MS. represents the NW version.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 35, 193, 915, 1066, 1098, 1199 (A); (*Subst.*) 679.

D3

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 5600. Dated Saṁvat 1787(c. A.D. **1731**). Written on paper, size 12½″ × 6″. Devanāgarī script.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Araṇya being 70. It has 15 lines to a page and about 45 letters to a line. Margins are ruled. Sargas are numbered, not the stanzas. The total number of Sargas of Araṇya is 85. The first Sarga of Kiṣkindhā appears at the end of Araṇya as its part. Both the halves of stanzas are marked by double daṇḍas. Red ink is used for daṇḍas. Colophons, which contain appropriate Sarga names, are daubed over with red colour. A few marginalia and corrections, *pr.m.*, are found. Corrections are made with yellow colour. Transpositions of stanzas and lines are very few. A few repetitions and additional Sargas are noticed. No omissions. The condition of the MS. is old. Writing is good, with very few errors. Rules of saṁdhi are not regularly observed. The codex seems to have been copied by a single scribe.

As stated at the end of Araṇya, the MS. was completed on Monday, the 12th day of the first half of the month of Jyeṣṭha in Vikrama Saṁvat 1787(c. A.D. **1731**). The same Saṁvat is recorded at the close of Yuddha and Uttara.

The MS. represents the NW version.

The * passages exclusive to this MS. are :

(*Ins.*) 79, 106, 153(A), 155, 163, 167, 230, 232, 239, 343, 387, 541, 573, 635, 637, 640, 641, 650, 772, 871, 1002, 1006, 1075, 1100, 1130, 1174, 1185, 1191(A), 1221, 1250, 1251, 1347, 1362.

(*Subst.*) 205, 791, 1052.

D4

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1357. Dated Śaka 1688 (c. A.D. **1766**). Written on paper, size 14″ × 6½″. Devanāgarī script.

The codex contains Ayodhyā, Araṇya, Kiṣkindhā, Yuddha and Uttara Kāṇḍas only. The total number of folios for Araṇya is 91. Folios 1–71 are written by one scribe and the rest are by a different scribe. The MS. has 13 lines to a page and 44 letters to a line. Margins are ruled. Sargas are not regularly numbered throughout. The total number of Sargas is 91. Stanzas are not at all numbered. Double daṇḍas are sporadically used to demarcate both the halves of stanzas. Black and red ink is indiscriminately used for daṇḍas. No marginalia. Corrections are *pr.m.* and are rare. No omissions in large number. Some additional Sargas are found in the present Kāṇḍa. Cases of transposition of lines and stanzas are only few. Condition good. Writing is neat and legible, with usual saṁdhis. The letters य and प are often confounded. The MS. is complete for Araṇya.

The post-colophon entry at the end of Araṇya, giving its date, runs as follows:

शालिवाहनशके १६८८ व्ययनामसंवत्सरे उदगयने शुचिमासि त्रितिययां दर्शवत्यां बुधे प्रातः समाप्तिमगमत् ।

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 741, 782, 1266 (C).

D5

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Undated. Written on paper, size $14\frac{1}{2}'' \times 5\frac{1}{2}''$. Devanāgarī script. Handwriting of Rajasthan.

This MS. contains all the seven Kāṇḍas written at different periods (*e.g.* Sundara written in Saṁvat 1837, Śaka 1702 ; Yuddha in Saṁvat 1741 and Uttara in Saṁvat 1742). The total number of folios for Araṇya is 87 (first six folios being devoted to Ayodhyā, Sargas 108–111 of the Crit. Ed.). It has 10 lines to a page and about 55 letters to a line. Margins are blank. Stanzas are unnumbered, whereas Sargas are numbered regularly. The first Sarga of Kiṣkindhā appears at the end of Araṇya as its part. The total number of Sargas for Araṇya is 82 (including Ayodhyā and Kiṣkindhā Sargas). There is no device to separate the halves of the stanza. Colophons, containing appropriate Sarga names, are daubed over with red chalk. Marginalia, additions and corrections are few, corrections being *pr.m.* Transpositions of lines and stanzas as well as repetitions noticed at some places. Few additional Sargas are found in the present Kāṇḍa. Condition old. Handwriting fairly legible and generally correct. Rules of saṁdhi are regularly followed. The whole Kāṇḍa is written in one hand and is complete.

No date is given at the end of Araṇya.

The MS. represents the NE version.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 499, 585, 586, 1195 (A); (*Subst.*) 623.

D6

Bombay, His Holiness Śrī Goswāmijī Dīkṣitajī's Baḍā Mandira, No. 100. Dated Saṁvat 1851 (c. A.D. 1795). Written on paper, size $10\frac{1}{2}'' \times 6\frac{1}{4}''$. Devanāgarī script. Handwriting of Rajasthana.

The codex contains all the seven Kāṇḍas, Bāla and Yuddha–both undated–being in the same hand. Sundara is incomplete, while the rest of the Kāṇḍas, in a hand different from that of Bāla and Yuddha, are written by Devīdāsa Vaiṣṇava. Ayodhyā, Araṇya and Kiṣkindhā are dated Saṁvat 1851 (c. A.D. 1795) and Uttara Saṁvat 1852 (c. A.D. 1796).

The total number of folios for Araṇya is 97. Folio 87 is a duplicate one, on which stanzas 6 to 25 of Sarga 68 (Vulgate) are written; thereafter follows a lacuna of 4". It has 14 lines to a page and 28 letters to a line. Margins are ruled in red ink. Sargas and stanzas are numbered, total number of Sargas being 75 as in the Vulgate. No device to separate the halves of stanzas. Colophons are written in red ink. No marginalia, no additions or omissions. There are no transpositions of stanzas and Sargas. Corrections are very few and made in black ink. Condition of the MS. not very old. Writing is not good but is generally correct. प and य, त and न are confounded. Rules of saṁdhi are regularly observed. The present Kāṇḍa is complete.

The MS. represents the S recension.

There is not a single * passage exclusive to this MS.

D7

Hoshiarpur, East Punjab, V. V. R. Institute, Sādhu Āśrama, No. 3018. Dated Vikrama Saṁvat 1885 (c. A.D. 1829). Written on paper, size 12″ × 5″. Devanāgarī script.

This MS. contains only Araṇya, total number of folios being 132. The last folio has a lacuna of 3″ after the colophon. It has 11 lines to a page and about 35 letters to a line. Margins are unruled. Sargas and stanzas are numbered. Like other N MSS., this MS. also reads Ayodhyā Sargas 108–111 of the Crit. Ed. in the beginning of the present Kāṇḍa. The first Sarga of Kiṣkindhā appears at the end of Araṇya as its part. The total number of Sargas is 82. There are no distinctive marks like daṇḍas to indicate the ending of the halves or the stanza. Colophons, which contain significant Sarga names, are daubed over with reddish colour. Very few marginalia. Few corrections and omissions of stanzas noticed at few places. Omissions are generally indicated by dotted or simple lines. Few additional Sargas are found. Transpositions of stanzas are very few. Condition good. Writing is fairly legible and generally correct. व and ब, ष and ख are confounded. Rules of saṁdhi are generally followed. The MS. is written by a single scribe.

The post-colophon entry at the close of the MS. states that the MS. was completed by Miśra (belonging to Punjab) at Ṛṣadhāneśwara on Wednesday, the ninth day of the bright half of the month of Bhādrapada in the Saṁvat year 1885 (c. A.D. **1829**) :

लिषतं पूज्य बीरु ऋषधानेश्वरमध्ये संवत् १८८५ मिती भाद्रपद सुदी नवमी बुधवासरे पुरा करया शुभं कल्याणं भवतु। लिखावंत मिश्र पंजाबी—आत्महेतोः।

The MS. represents the NE version.

There is only one * passage exclusive to this MS. : 499 (*Subst.*); no Ins.

D8

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 110 of 1881–82. Undated. Written on paper, size 14½″ × 6½″. Devanāgarī script.

This codex contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Araṇya being 87. The folio has 19 lines to a page and about 53 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas and Sargas are numbered. The total number of Sargas for Araṇya is 75, that of stanzas is 2513. Double daṇḍas mark both the halves of the stanza. Colophons rarely mention Sarga names and are daubed over with red chalk. A few marginal corrections are noticed. No omissions, no additions. Transpositions of stanzas and lines are also not met with generally. Condition not very old ; writing neat and legible, with few errors. Rules of saṁdhi are generally observed. The final म् regularly takes the form of anusvāra. छ is written for च्छ and स्छ for स्थ. The MS. is in one hand.

No date is recorded anywhere.

The MS. represents the S recension.

There is no * passage exclusive to this MS.

T1

Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated. Written on palm-leaves, size 18½″ × 2″. Telugu script.

The MS. comprises all the seven Kāṇḍas. Folios 108–142 cover the portion of Araṇya. It has 11 to 13 lines to a page, and about 90 to 96 letters to a line. Margins are unruled and stanzas are unnumbered. The Araṇya has 75 Sargas in all as in the Vulgate, the Sarga numbers being all mentioned in words. Both the halves of the stanzas are marked by single daṇḍas. No marginalia, no additions. Corrections are few, *pr.m.* Transposition of stanzas noticed in some places. The MS. is in a dilapidated

condition. Writing is fairly legible and correct. Saṁdhi rules are not rigidly followed. The rule of parasavarṇa is generally observed in this Kāṇḍa. नीय्य is written for नीय, व्र for वृ. The entire MS. is written in one hand.

Although no date is mentioned at the end of Araṇya or of other Kāṇḍas, the MS. seems to be more than 500 years old.

The MS. represents the S recension.

There is only one * passage exclusive to this MS. : 747 (*Subst.*); no Ins.

T2

Madras, Adyar Library No. 72393. Uudated. Written on palm-leaves, size 15½″×1½″. Telugu script.

Besides Araṇya, the codex contains Bāla and Ayodhyā, the number of folios for Araṇya being 76. The MS. has 8 lines to a page and about 64 to 70 letters to a line. Margins are unruled; stanzas are unnumbered. Sargas are numbered in words and they are 75 in all as in the Vulgate. Both the halves of the stanzas are marked by single daṇḍas. No marginalia; no additions. Corrections are few and far between, *pr.m.* Transposition of stanzas not noticed. Condition good. Writing is fairly legible, with many errors. रम्य is sometimes written as रंम्य. Rules of saṁdhi are generally followed. The whole MS. is in one hand.

No date given at the end of Araṇya or other Kāṇḍas. However, the codex appears to be about 350 year old.

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 48(A), 226, 267, 748, 786, 998; no. Subst.

T3

Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated. Written on palm-leaves, size 19¼″×2″. Telugu script.

In addition to Araṇyakāṇḍa, the MS. contains Bāla, Ayodhyā, Kiṣkindhā, Sundara and Yuddha Kāṇḍas. The first two Kāṇḍas–Bāla and Ayodhyā – are written by one scribe; Araṇya and Sundara seem to have been written by another scribe; Kiṣkindhā appears to have been written by two scribes; while Yuddha is copied by one hand only. The total number of folios for Araṇya is 16½. The folio has 18 lines to a page and 115 to 120 letters to a line. The lines on each page are numbered at both ends, *pr.m.* Margins are unruled; stanzas are unnumbered. Sargas are numbered in words, which amount to 75 as in the Vulgate. Both the halves of the stanzas are marked by single daṇḍas. No marginalia; no additions and very few corrections, *pr.m.* Transpositions of stanzas are noticed in a few places. Condition very good. Miniature writing, fairly correct. Anusvāra is generally replaced by parasavarṇa. ये is written for ए and नीय्य for नीय.

The MS. is not dated anywhere; but it seems to be 350 years old.

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 411, 914, 1105; (*Subst.*) 415.

G1

Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (A.D. **1818**). Written on palm-leaves, size 16½″×2½″. Grantha script.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, the portion of Araṇya being covered by folios 54^a to 73^a. It has 21 to 24 lines to a page and about 94 letters to a line. Margins are unruled and stanzas are unnumbered. Sargas are numbered in words and they are 75 as in the Vulgate. Both the halves of the stanzas are separated by single daṇḍas. Very few marginalia and corrections, *pr.m.* Transpositions of

stanzas following Govindarāja are noticed at a few places. The MS. is in a good condition, but some folios are damaged and broken. Writing fairly legible and correct. The words पद्म and शाल्मि are written as पत्म and पाळि. The anusvāra is generally replaced by parasavarṇa. The entire MS. is copied by a single scribe.

As stated at the close of the Uttarakāṇḍa, the MS. was completed by Śrīnivāsan, on Friday, the 28th day of the month of Mithuna (named here as Āṇi) in Hastanakṣatra in Kollam year called Bahudhānya saṁvatsara (A.D. **1818**).

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 1015, 1148. No. Subst.

G2

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated. Written on palm-leaves, size 17″ × 1¾. Grantha script.

The MS. contains all the seven Kāṇḍas. Folios 113 to 149 comprise the portion of Araṇya, folio 149 *b* being left blank. It has 15 to 16 lines to a page and about 70 to 74 letters to a line. Margins are unruled and stanzas are unnumbered. Sargas, 75 as in the Vulgate, bear numbers in words. Single daṇḍas are used to mark both the halves of the stanzas. Marginalia rare. There are a few corrections, *sec.m.*, in Malayālam script. Transpositions of stanzas, following Govindarāja, are noticed at places. At a few places blanks are kept to indicate letters not deciphered from the exemplar, a sign of conscientious copying. Condition good. In some places, folios have become black. Writing is clear and correct. The scribal peculiarities of G1 are shared by this MS. also. The whole MS. is from the pen of a single scribe.

Though the MS. is undated, it seems to be about 300 years old.

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 331, 339, 1093. No Subst.

G3

Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Puṇyavijayajī). Unnumbered and undated. Written on palm-leaves, size 15″ × 2¼″. Grantha script.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, folios 49 to 65 comprising the subject-matter of Araṇya. Folios 60-63 being lost, four other equally old folios are inserted *sec.m.* to fill in the gap. The MS. has 25 to 26 lines to a page and about 90 to 96 letters to a line. Margins are unruled and stanzas are unnumbered. Sargas bear numbers in words and they are 75 as in the Vulgate. Both the halves of the stanzas are marked with single daṇḍas. Marginalia rare, *pr.m.* Corrections, *pr.m.*, are few. Transpositions of stanzas, following Govindarāja, are noticed at places. No omission of stanzas. The MS. is in a dilapidated condition : folios are moth-eaten at the ends and sometimes broken. Miniature writing which is fairly correct. The scribal peculiarities of this version are shared by this MS. also. Rules of saṁdhi are observed. The whole MS. is written in one hand.

Though the MS. is undated, it appears to be about 500 years old.

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 315, 1186 ; (*Subst.*) 1120.

M1

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (c. A.D. **1690**). Written on palm-leaves, size 20½″ × 2.1″. Malayālam script.

The codex is complete in seven Kāṇḍas. Folios 95 to 128 comprise the subject-matter of Araṇya. The folio has 12 to 13 lines to a page and about 95 letters to a line. Margins are unruled and slightly damaged at both ends. Stanzas are unnumbered, but Sargas are numbered in words. The total number of Sargas is 75 as in the Vulgate. Occasionally a single daṇḍa is used to indicate the half or whole stanza; otherwise the writing is continuous. No marginalia, no corrections, no additions. No transpositions of stanzas. Leaves have become darkened. The handwriting is clear and correct with few errors. The whole MS. is written in one hand.

As stated at the end of the Uttarakāṇḍa, the MS. was completed by Candraśekharan, son of Karakujathilirikkum Pillai Kutti for Śivatirattu Mullamaṅgalattu Śivantiravāsi on the 29th day of the month of Kārtika in the Aṇṭu (*i.e.* Kollam) year 865 (A.D. 1690) (एण्णुट्ट अरुपत्तय्यामत).

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are 2 only: (*Ins.*) 1339; (*Subst.*) 1152.

M2

Kumplangad (P. O. Kundanoor), via Wadakkancheri, Malbar; in private possession (of Shri Śaṁkaran Nampyāthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kallam 998 (c. A.D. 1823). Written on palm-leaves, size $23\frac{1}{4}'' \times 2''$. Malayālam script.

In addition to Araṇya, this MS. contains Bāla Ayodhyā, Kiṣkindhā and Yuddha Kāṇḍas. The folios for Araṇya are 43 (108-149). Folio no. 116 seems to have been lost from the original MS. and hence two folios are added *sec. m.* in its place giving the same number. The MS. has 11 lines to a page and 93 to 97 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are unnumbered. Sargas are numbered in words. The total number of Sargas stated at the close of Araṇya is 75 as in the Vulgate. No device is used to separate the ślokārdhas or even ślokas. No marginalia, no additions. Corrections are made by a different hand. No transposition of stanzas or Sargas. Omissions of stanzas are few; and the omitted portion is written *sec.m.* with + sign. Lacuna is found here and there for one or two letters and it is sometimes filled *sec.m.* The MS. is in a very good condition. Writing is nice and legible. The entire MS. is copied by a single scribe with the exception of a few discarded folios.

As stated at the end of Yuddha, the MS. was copied by Kaṇṭaramatt Tenkūṭṭu Kaṇṭara on the sixth day of the month of Tulā in the Kollam year 998 (c. A.D. 1823).

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are: (*Ins.*) 24, 43(A), 58, 96, 130, 186, 234, 262, 268, 297, 298, 304, 323, 325, 327, 328, 333, 334, 335, 337, 338, 340, 348, 359, 362, 363, 365, 367, 376, 377, 429, 430, 444, 469, 477, 496, 502, 504(A), 507, 508, 515, 524, 556, 594, 597, 598, 606, 633, 646, 654, 689, 742, 761, 784, 785, 787, 788, 947, 955, 992, 1335.

M3

Chunangad (via Ottapalam), South Malbar (now Kerala State); in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudripad). Unnumbered. Undated. Written on palm-leaves, size $19'' \times 2.4''$. Malayālam script.

Besides Araṇya, the MS. contains Ayodhyā. The total number of folios for Araṇya is 87 (151–237). The MS. has 9 to 10 lines to a page and about 48 to 52 letters to a line. Margins are unruled. Stanzas are not numbered. Sargas are 76, all numbered in words. No device to separate the ślokārdhas or even ślokas. No marginalia, no omissions. Corrections are few and far between, *pr.m.* One additional Sarga (relegated to App. I, No. 3) is found after Crit. Sarga 11. There are no transpositions of stanzas and Sargas. Condition very old. Writing good and fairly correct. This MS. shares the scribal peculiarities of the southern writing. The entire MS. is from the pen of a single scribe.

Though undated, the MS. seems to be at least 400 years old.

The MS. represents the S recension.

The * passages exclusive to this MS. are : (*Ins.*) 221, 381, 953, 961, 1019; (*Subst.*) 472.

Recensions and Versions

The *siemma codicum* given above clearly shows that there are two main Recensions, Nothern and Southern. The Northern Recension is further divided into two versions North-Eastern (Newari, Maithilī and Bengali) and North-Western (Śāradā and allied D MSS.), while the Southern Recension is almost uniform in the three Versions *viz.* Telugu, Grantha and Malayālam. The Devanāgarī MSS., however, represent a composite group covering the NW, NE. and S Versions.

North Western Version

In the Introduction to the Bālakāṇḍa it was stated that 4 MSS. (D1–3.9) belong to Western India and show common characteristic features, that they share the features of both the NR and the SR and that they may be taken as forming a Western Version of the Northern Recension.[1] When I took to the study of the Critical Apparatus of the Araṇyakāṇḍa, I got the impression that the 2 MSS. (D. 1.3) of the Araṇyakāṇḍa, which were taken as constituting the Western version at the outset, were in fact agreeing with the NW version to a great extent. I again examined very critically the Critical Apparatus of the Bālakāṇḍa and found that the agreement of the 4 MSS. (D1–3.9) of the so called W version with the NW Version was also very great. I was then convinced that the MSS. in question, although they are influenced by the SR, do not possess sufficient strength of their own for constitusing a separate Western Version and that they should be better taken as belonging to the NW Version. There is a general agreement between D1.3 and Ś1 D2 in the case cf individual readings, insertions, substitutes and omissions. The exclusive * passages in D1 and D3 are 27 (Insertion), 11 (*Substitute*) and 33 (*Ins.*), 3 (*Sub.*) respectively while there are only 2 exclusive * passages (591(A), 844 –*Ins.*) common to both D1 and D3. The * passages exclusive to Ś1 D2 and D1 or D3 or both are 63 (*Ins.*) and 38 (*Subst.*) as shown below :—(*Insertion*) 165, 309, 324, 372, 396, 408, 423(A), 474, 489, 493, 512, 513, 520, 567, 576, 614, 642, 644, 670, 752, 770, 803, 808, 831, 832, 833, 903, 938, 945, 951, 954, 963, 975, 978, 1010, 1022, 1039, 1060, 1071, 1108, 1112, 1121, 1126, 1129, 1132, 1149, 1182, 1183, 1204, 1205, 1206, 1208, 1246, 1270, 1275, 1278, 1284, 1290, 1309, 1320, 1322, 1328, 1376,

(*Substitute*) 62, 231, 240, 244, 617, 630, 699, 765, 779, 789, 819 (A), 820, 826, 829, 837, 844, 868, 878, 949, 993, 1024, 1031, 1036, 1047, 1067, 1077, 1080, 1114, 1162, 1221, 1222, 1226, 1262, 1324, 1327, 1331, 1337.

On the other hand, the * passages exclusive to Ś, and D1 or both D1 and D3 are *only 14* :—

(*Ins.*) 292, 418, 424, 433, 459, 475, 519, 522, 584, 611, 747, 1253, 1261, 1346.

There are, again, 7 Insertion and 5 Substitute * passages common to D1 or D3 or both Ś1 or D2 or both, Ñ1 and S (One or more MSS.) as follows :—(*Insertion*) 307, 344, 364, 510, 740, 1191, 1264.

(*Substitute*) 349, 557, 560, 592, 726.

It may be noted that the other MSS. (Ñ2 V B) of the NE Version do not contain any of the above * passages.

Further, there are 89 Insertion and 77 substitute * passages common to D1 or D3 or both and Ñ2 as follows :—

(*Insertion*) 15, 30, 50, 52, 92, 149, 164, 209, 229, 233, 341. 354, 368, 412, 423, 428, 454, 468, 472, 495, 498, 504, 540, 546, 568, 580, 583, 591, 593, 601, 731, 736, 756, 762, 771, 819, 822, 874, 875, 876, 887, 902, 909, 916, 933, 966, 979, 1007, 1034, 1076, 1092, 1094, 1134, 1136, 1153, 1155, 1160, 1166, 1177, 1179, 1180, 1188, 1189, 1190, 1192, 1195, 1198, 1212, 1213, 1215, 1228, 1229, 1237, 1242, 1244, 1254, 1265, 1268, 1274, 1286, 1310, 1311, 1314, 1315, 1321, 1325, 1344, 1359, 1367.

---

1 Critical Edition of the Bālakāṇḍa, Supplementry Introduction, p. iv. Baroda, 1960.

(*Substitute*) 11, 21, 23, 31, 42, 45, 47, 55, 63, 68, 87, 94, 97, 110, 114, 129, 184, 198, 200, 211, 237, 242, 246, 255, 264, 268, 347, 360, 361, 362, 366, 381, 389, 395, 410, 436, 443, 508, 543, 547, 582, 588, 604, 612, 651, 654, 655, 658, 664, 693, 710, 717, 720, 742, 818, 847, 861, 870, 927, 977, 993, 1008, 1118, 1140, 1168, 1187, 1194, 1202, 1235, 1272, 1295, 1302, 1317, 1333, 1341, 1366, 1372.

The above * passages, both Insertion and Substitute, showing the relation between Ñ2 and D1 or D3 or both are very interesting. Ñ2, although it generally does not agree with D1 or D3 or both, shares many * passages with them (singly or jointly). Ñ2 generally agress with D1.3, only when it is accompanied by Ṅ1. The above cases of agreement between Ñ2 and D1.3 are exceptional.

The following are the * passages common to all the N MSS.—

(*Ins.*) 50, 52, 92, 209, 1160, 1169, 1198, 1254, 1321, 1344, 1359 (11 in all).

(*Sub.*) 11, 42, 45, 47, 68, 97, 110, 129, 242, 255, 268, 347, 360, 362, 389, 612, 664, 720, 861, 1140, 1168, 1272, 1341, 1366 (24 in all).

The * passages common to D1 (and D3 only once, 459) and S (one or more MSS.) are 14 only :—

(*Insertion*) 292, 418, 424, 433, 459, 475, 519, 522, 584, 611, 747, 1253, 1261, 1346.

The following are the omissions common to Ś1 or D2 or both and D1 and D3 or both :—

Sarga	*Stanzas*
12.	5^{a}–6^{b}
13.	17^{ab}
	l. 2 (237*)
	31^{a}–32^{b}
14.	16^{ab}
29.	l. 4 (568*)
36.	6^{ef}
37.	7^{c}–9
	19^{ab}
40.	16–20
	22–23
42.	1^{cd}
	3^{ab}
	8^{c}–10
	13^{ef}
43.	35
44.	2^{c}–3^{d}
	15^{cd}
	31^{ab}
	33
45.	36^{c}–37^{b}
49.	11^{c}–12^{b}
	13^{c}–14^{b}
	l. 9–10 (966*)
	29^{c}–30^{b}
50.	24^{cd}
	40^{c}–41^{b}
54.	21^{ab}
55.	18^{cd}
56.	4^{cd}
57.	2^{c}–3
58.	10^{c}–12^{b}
60.	l. 5 (1192*)
65.	l. 1–2 (1264*)
65.	29^{ef}
68.	8–9
71.	8^{a}–9^{b}
	l. 3, 8 (1372*)

There are again 15 cases of omissions common to Ś1 or D2 or both, D1 or D3 or both, and Ñ1 :—

3.6	35. l. 1 (693*)
.11	43.6^{cd}
7.19^{ab}	20
8.2^{cd}	46.1
9.20^{ef}	48.1
10.40^{cd}	55.14^{cd}
24.20^{cd}	68.5^{ab}
27.12^{cd}	

There are also omissions of colophons in the following MSS. of the NR on account of the continuity of Sargas :—

Col. of Sarga	*Omitted in*
10	Ś1 D1
11	D1
14	D1.2
16	D1.2
23	D2
24	Ś1 Ñ1 D2.3
28	Ś1 D1–3
33	Ś1 D1.2
40	Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7
41	D3
59	Ś1 V1 B1 D2.4
66	D2
67	Ś1 Ñ V1 B1.4 D1.2.4.5.7

The Araṇyakāṇḍa in the following MSS. ends with the first Sarga of the Kiṣkindhākāṇḍa :—

Ś1 Ñ2 V2 B1.3 D2.3.5

There are also additional colophons in the following MSS. —

After 3.10.165* in Ś1 D2
,, 3.10.68 ,, Ś1 Ñ1 D1–3
,, 3.24.456* ,, Ś1 Ñ1 D2.3

No Western Version

The above analysis of the * passages and the omission in the two MSS. D1.3 that were supposed to constitute a Western Version show that they in fact belong to the NW Version. The remarkable agreement between D1.3 and Ś1 D2 in the case of variants also confirms this view. It should be, however, noted that D1.3 show some contamination with the SR and preserve some individual characteristic features. This remark is equally applicable to the two allied MSS. (D4.15) collated but rejected for the Critical Apparatus. There is, therefore, no justification for formulating a separate Western Version.[1] Our MSS. D1.3 (and D4.15 of the Collation Sheets) are similar to the MS. described by Dr. Wirtz in his Inaugural Dissertation, *Die Westliche Rezension des Rāmāyaṇa* (Bonn, 1894), and represent the NW Version.

North-Eastern Version

All the MSS. of the NE Version excepting Ñ1 are allied. Ñ1 is dated A.D. 1020, while Ñ2 is dated A.D. 1675. There is thus the gap of 655 years between the two Newari MSS. Consequently the two MSS. differ from each other. Ñ1 is leaning towards the NW Version while Ñ2 is leaning towards the NE Version. The * passages exclusive to Ñ1 and Ñ2 are 47 (38 Ins. + 9 Subst.) and 1 (Ins.) respectively as noted before.

The relation between Ñ1 and NW (one or more MSS.) will be clear from the following common * passages :—

(*Ins.*) 25, 26, 30, 33, 39, 50, 52, 80, 92, 101, 103, 109, 113, 115, 117, 118, 153, 164, 209, 213, 224, 233, 282, 301, 341, 344, 354, 364, 368, 405, 419, 423, 428, 451, 468, 472, 480, 495, 498, 504, 510, 540, 546, 555, 560, 568, 575, 580, 583, 591, 601, 615, 625, 629, 636, 701, 762, 811, 1076, 1090, 1094, 1134, 1136, 1146, 1153, 1155, 1160, 1169, 1177, 1180, 1188, 1189, 1191, 1192, 1198, 1212, 1215, 1254, 1264, 1268, 1311, 1314, 1315, 1321, 1344, 1355, 1359=87

[1] I am thankful to Rev. Fr. Dr. C. Bulcke who drew my attention to the fact that the so-called Western Version of the Rāmāyaṇa is not justifiable.

(*Subst.*) 11, 21, 23, 31, 42, 45, 47, 68, 70, 84, 86, 94, 97, 98, 107, 110, 119, 129, 137, 141, 160, 184, 200, 211, 237, 242, 246, 250, 255, 261, 264, 268, 273, 278, 310, 347, 349, 357, 360, 361, 362, 366, 381, 388, 389, 395, 403, 410, 413, 426, 436, 443, 456, 508, 524, 527, 543, 547, 557, 570, 571, 582, 588, 592, 604, 608, 609, 612, 651, 654, 655, 664, 693, 695, 710, 717, 720, 726, 731, 742, 761, 777, 861, 983, 1007, 1137, 1140, 1168, 1187, 1193, 1194, 1235, 1272, 1295, 1302, 1341, 1358, 1366=98

The following * passages are common to Ñ1, NW (one or more MSS.) and S (one or more MSS.) :—

(*Insertion*) 307, 344, 364, 510, 740, 1191, 1264; (*Substitute*) 349, 557, 560, 592, 726.

The * passages common to Ñ1 and S (one or more MSS.) are : (*Insertion*) 511, 525, 667, 775, 805, 807, 901.

There are, however, * passages common to Ñ1 and Ñ2 along with other MSS. of NR and SR :

(*Ins.*) 30, 50, 52, 92, 164, 209, 233, 301, 341, 354, 368, 423, 428, 468, 472, 495, 498, 504, 506, 539, 540, 546, 568, 575, 580, 583, 591, 601, 615, 636, 639, 678, 731, 732, 756, 759, 809, 885, 909, 979, 1076, 1081, 1094, 1134, 1136, 1141, 1153, 1155, 1160, 1169, 1177, 1180, 1188, 1189, 1192, 1198, 1212, 1215, 1254, 1268, 1304, 1311, 1314, 1315, 1321, 1344, 1359, 1365=68

(*Subst.*) 11, 21, 23, 31, 42, 45, 47, 68, 77, 94, 97, 98, 110, 129, 184, 200, 211, 237, 242, 246, 255, 264, 268, 271, 278, 310, 347, 360, 361, 362, 366, 381, 389, 395, 410, 413, 436, 443, 487, 492, 497, 508, 543, 547, 570, 571, 582, 588, 604, 608, 612, 651, 654, 655, 664, 693, 695, 704, 710, 711, 717, 720, 742, 761, 762, 774, 790, 827, 857, 861, 983, 990, 994, 1007, 1140, 1154, 1165, 1168, 1183, 1187, 1194, 1199, 1205, 1235, 1236, 1272, 1295, 1302, 1341, 1361, 1366, 1376=92.

The * passages common to Ñ1 and NE (one or more MSS.) *with NW* (one or more MSS.) are 50 (*Insertion*) and 61 (*Substitute*), while those common to Ñ1 and NE (one or more MSS.) *without NW* are 16 (*Insertion*) and 24 (*Substitute*).

The Southern Recension

The Southern Recension is represented in the Telugu, Grantha, and Malayālam Versions and also in the Devanāgarī Composite Version. The remarkable feature of this Recension is that it is almost *uniform* in all its Versions unlike the Northern Recension which varies in the two Versions, NE and NW.

The uniformity of the several Versions of the SR is very clear even from the * passages common to them (D + S) as shown below :—

(*Insertion*) 2, 7, 41, 43, 44, 46, 48, 54, 56, 61, 72, 76, 81, 91, 93, 95, 99, 104, 116, 122, 140, 147, 280, 283, 285, 296, 303, 326, 330, 356, 375, 393, 414, 420, 440, 452, 462, 465, 470, 485, 491, 581, 587, 595, 613, 618, 645, 661, 683, 684, 703, 705, 713, 719, 723, 738, 743, 749, 751, 767, 783, 806, 816, 817, 825, 828, 835, 840, 919, 923, 937, 964, 969, 971, 985, 991, 1059, 1074, 1084, 1115, 1125, 1139, 1156, 1161, 1163, 1164, 1167, 1176, 1181, 1184, 1196, 1260, 1266, 1271, 1281, 1291, 1298, 1326, 1353, 1369, 1375 = 101

(*Subst.*) 1349.

Antiquity of SR

It has again wonderfully preserved archaic forms to a greater extent and has thus maintained the older text of the Rāmāyaṇa. It has further received many commentators from very early times, one of them, Uḍāri Varadarāja, being earlier than A.D. 1250—with the result that the text of the Rāmāyaṇa could be handed down in an unbroken tradition. It was about the early centuries of the Christian era that the Rāmāyaṇa came to be recognised as a religious text, a Vaiṣṇva treatise by the Vaiṣṇava Ālvārs who composed devotional songs in praise of Nārāyaṇa, Kṛṣṇa, Rāma and Vāmana, and who used to explain the text of the Rāmāyaṇa in Tamil. That Vaiṣṇavism was very strong in South India in the early centuries is quite clear from the Bhāgavata Purāṇa (6th century A.D.) which says (XI. 5.38–40) in the prophetic style that in the Kali age there will be found men here and there devotees to Nārāyaṇa, but in large numbers in the Draviḍa country, where flow the rivers Tāmraparṇī, Kāverī and others, and those who drink the water of these rivers will mostly be pure-hearted devotees of Vāsudeva. The

Bhāgavata Māhātmya (1.48) also confirms this view when it says that Devotion (to Nārāyaṇa) originated in the Draviḍa country, developed in the Karṇāṭaka, declined in the Mahārāṣṭra and disappeared in Gujarat. The Rāmāyaṇa, the sacred text of the Vaiṣṇavas in South India, taught, according to them, the doctrine of unconditional self-surrender to God (*Prapatti*) best illustrated in the case of Vibhīṣaṇa. The Rāmāyaṇa consequently remained quite safe with all their archaic features in the hands of these Vaiṣṇavas.

The commentaries on the Rāmāyaṇa in Tamil have formed the basis of the Sanskrit commentaries on the Rāmāyaṇa as far as the Vaiṣṇava commentators are concerned. The claim of these commentators that they are following tradition is, therefore, not unfounded. Uḍāri Varadarāja, for instance, remarks in the beginning of his commentary on the Rāmāyaṇa as follows :—

नागरादिषु वर्णेषु नात्यन्तनिपुणैर्नरैः ।
खण्डने स्खलितः पाठः पारम्पर्येण लिख्यते ।
अतोऽत्र सम्यक्पाठश्च तत्र तत्र प्रदृश्यते ॥

Govindarāja also refers in the beginning of his commentary on the Rāmāyaṇa to the tradition of the old Teachers (प्राचार्यपारम्परी) and remarks as follows—

पूर्वाचार्यकृतप्रबन्धजलधेस्ताःपर्यरत्नावली-
ग्राहंग्राहमहं शठारिगुरुणा संदर्शितेनाध्वना ।
अन्यव्याकृतिजातरूपशकलैरायोज्य सज्जीकृतैः
श्रीरामायणभूषणं विरचये पश्यन्तु निर्मत्सराः ॥
सुस्पष्टमष्टादशकृत्व एत्य श्रीशैलपूर्णाद्यतिशेखरोऽयम् ।
शुश्राव रामायणसंप्रदायं वक्ष्ये तमाचार्यपरम्परात्तम् ॥

He later on (1.5.1) remarks—

श्रीरामायणं दीर्घशरणागतिरित्याभाणकः । एवमेतेऽष्टादशार्था आचार्योपदिष्टाः ।

The fact that even Maheśvaratīrtha (c. A.D. 1550) who belongs to the School of Śaṅkarācārya has got the text of the Rāmāyaṇa similar to the text of the Vaiṣṇava commentators clearly shows the antiquity and the reliability of the Southern Recension. The Vaiṣṇava and the Śāṅkara commentators differ only in the interpretation of certain passages of the Rāmāyaṇa where Rāma is considered as the Highest Reality by the Vaiṣṇava commentators. The text of the Epic is of course more or less similar. Additions have been no doubt made from time to time for obvious purposes, but there is no tampering with the original text. The Southern Recension has thus preserved the older form of the Epic with additional matter which can be easily detected and removed with the help of the Northern Recension.

The Northern Recension, however, tells a different story. The text of the NR is *not uniform* but is represented in the two Versions, NE and NW, both of which agree with the SR to a certain extent, both in form and matter. This relation will be quite clear from the followlng conspectus of the * passages common to NW, NE and S :—

Star Passage No.	NW	NE	S
233	Ś$_1$ D$_{1-3}$	Ñ V B D$_{5.7}$	G$_{2.3}$ M$_{2.3}$ Dm$_1$ D$_8$
341	,,	,,	G$_1$ M Dt$_1$ D$_6$
368	,,	,,	G$_1$ M$_3$
423	Ś$_1$ D$_{2.3}$	,,	M$_{2.3}$
436	,,	Ñ B D$_{5.7}$	G$_2$ M
546	,,	Ñ V B$_{1.3.4}$ D$_7$	,,
731	,,	,,	,,
811	Ś$_1$ D$_3$	Ñ$_1$ B$_4$	T G M Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{4.6.8}$
874	Ś$_1$ D$_{1-3}$	Ñ$_1$ V$_1$ B$_{1.3.4}$ D$_{5.7}$	,,
875	D$_{1-3}$	,,	T$_{1.3}$ G M Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{4.6.8}$

Star Passage No.	NW	NE	S
876	Ś$_1$ D$_{1-3}$	Ñ$_2$ V$_1$ B$_{1.3.4}$ D$_{5.7}$	"
902	"	"	M$_3$
916	"	"	"
1026		"	"
1034	D$_{1-3}$	"	"
1212	Ś$_1$ D$_{1-3}$	Ñ V B$_{1.3.4}$ D$_{5.7}$	"
1242	D$_1$	Ñ$_2$ V B$_{1.3.4}$ D$_{5.7}$	"
1268	Ś$_1$ D$_{2.3}$	Ñ V B$_{1.3.4}$ D$_{5.7}$	"
1350		V$_2$ B$_3$	T G M Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{4.6.8}$
213	Ś$_1$ D$_{1.2}$	Ñ$_1$	M$_{2.3}$
344	Ś$_1$ D$_{1-3}$	"	T$_{1.2}$ G M$_{2.3}$ Dg$_1$ Dm$_1$ D$_{4.8}$
364	Ś$_1$ D$_{1.3}$	"	T G M$_{2.3}$ Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{6.8}$
740	D$_1$	"	T G M Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{4.6.8}$
805		"	"
807		"	"
901		"	G$_1$ M$_{1.3}$
1191	Ś$_1$ D$_{1-3}$	"	T G M Dg$_1$ Dt$_1$ Dm$_1$ D$_{4.6.8}$
1264	"	"	G$_3$ M$_3$ Dm$_1$ D$_8$

A critical study of the NR and the SR creates an impression that most of the archaic forms of the SR have been substituted by regular forms with the necessary changes in the text without sacrificing the substance. The archaic forms of the SR maintain the metre and probably reflect the earlier stage of the Epic language. The argument that the NR represents the older form of the Epic, that it has been corrupted in the SR by ignorant people and that the SR is consequently rich in archaism is not convincing. It is difficult to believe that the purity of the text of the NR was marred in the SR during transmission from North to South, when we find that many difficult texts in the Sanskrit Literature have been wonderfully preserved in their pure form in South India. Moreover, it is very unlikely that the so-called corrupt text of the Epic in the SR should appear *uniform* in all the three independent Versions of Telugu, Grantha and Malayālam (not to mention the other Versions of Kannaḍa, Nandināgarī and Devanāgarī). The process seems to be the other way. The text of the Rāmāyaṇa descended, like the Ganges, from the North to the South, maintaining the same form in the initial stage. South India accepted the Epic as a sacred text from very early times and produced a host of commentators who helped the preservation of the original form of the text during a long period.

North India no doubt enjoys certain privileges denied to South India. *Firstly* the capital of the Ikṣvāku Kings, Ayodhyā, has been situated in North India. And *secondly* the author of the Epic, Vālmīki, himself has flourished in North India. The text of the NR is, therefore, naturally expected to be older than that of the SR. But this legitimate claim of the NR is unfortunately lost on account of the extraordinary zeal of the Sanskrit scholars and people of North India which has maintained several centres of Sanskrit learning and where modern languages are descendants of Sanskrit. Vālmīki is no doubt the First Poet (*Ādi Kavi*) and Rāmāyaṇa the First Poem (*Ādi Kāvya*) in the Sanskrit Literature. It must, therefore, be a gem of purest ray serene. Being guided by this pious motive the rhapsodists and Sanskrit scholars of North India did not hesitate to polish the text of the Rāmāyaṇa. This naturally resulted in the removal of the archaic forms of the Original Epic, and their substitution by new regular forms. The NR thus came to possess a polished text of the Rāmāyṇa and became inferior to the SR.

Further, Rāmāyaṇa in the North India did not receive, somehow or other, a good number of commentators who would have been able to maintain the textual tradition without break, as it found in South India. Although the worship of Rāma in North India existed in the 5th century A.D. as suggested by the representations of scenes from the Rāmāyaṇa near the Viṣṇu-temple at Deogarh

near Jhansi[1] it was only in the times of Rāmānanda (A.D. 1299–1410) who was considered as a direct incarnation of Rāma, that the Rāmāyaṇa came to be regarded as a sacred religious text in North India by which time the text of the Epic in the NR had already undergone revision, as is shown by the MSS.

Such a process was suggested by Dr. Jacobi seventy years ago in his illuminating book *Das Rāmāyaṇa* (Bonn, 1893, pp. 7–9). He designates the Southern Recension as indicating that it is the Recension of the commentators, the Bengali Recension as B and the Western Recension (which is now known as North-Western Recension) as A. (pp. 2–3). He then compares them and comes to the conclusion which may be briefly summarized as follows :

(1) The facts show that C has preserved the older text in certain cases and the other Recensions have changed it with a purpose that can be definitely perceived. It points to the assumption that the authors of the remaining Recensions had revised the text of C. Schlegel's view that the changes are due to the whims and caprices of sentimental and fastidious persons does not appear to be sound on a closer examination. It may be true in a poem of moderate size but not in an epic of vast extent like the Rāmāyaṇa. It may be assumed that at the time of the fixing of the Recensions the institution of the rhapsodists or professional reciters of the Rāmāyaṇa extant till then was in a flourishing condition and the text orally preserved by them had the authority of MSS. The rhapsodists (*Kāvyopajīvinaḥ*) were thus the real traditional preservers and proper originators of the Rāmāyaṇa. They also possessed the classical education of their time.

(2) It can be now easily understood that in those regions which were the centres of classical Sanskrit literature, specially in the east and the west the irregularities of the epic language met with abhorrence from the people, and as a consequence deliberate attempts were made to remove them in the Bengali and the West Indian Recensions. As the Rāmāyaṇa was considered as a *Kāvya* the features which were maintained by such type of poetry could not but have left influence upon the shape of the text of the Rāmāyaṇa. Such a consideration did not however arise in the case of the Mahābhārata which was much earlier accepted as a book of Law. (*Das Rāmāyaṇa*, pp. 7–9).

This view of Dr. Jacobi is confirmed by a critical study of the Rāmāyaṇa MSS. *The Editors of the Critical edition of the Rāmāyaṇa have consequently come to the conclusion that the SR is superior to the NR and that the SR should from the basis of the critical text of the Epic.*

The NR which enables us to detect the interpolations in the SR has also its own significance. It is again followed where SR is not satisfactory. As the two Recensions, NR and SR, are not thus of equal strength there is evidently no scope for the conventional wavy line for showing the differences between them. The wavy line is of course used only when there is a doubt about the original reading in the SR. This method which is the only possible method in the circumstances does not show 'Editor's Failure'. It is again true that each text variant should be considered on its own merit and this has been followed in the Critical Edition as far as possible. In many cases it is observed that the NR presents a polished text— a fact which restricts the scope of the consideration of individual readings in the two Recensions. It sometimes so happens that a reading which appears to be better may have been the result of an after-thought like an easy reading evolving from a difficult one.

Extent of the Constituted Text

The constituted Text of the Araṇyakāṇḍa consists of 2066 stanza-units divided into 71 Sargas as against 2469 stanzas and 75 Sargas in the Southern Recension. (Bombay edition; the Kumbhakonam edition has 2842 stanzas). Gorresio's edition has 2842 stanzas and 79 Sargas, while the Lahore edition has 2560 stanzas and 82 Sargas. Of the total number of 1377 * passages, 919 are pure insertions, and 368 are pure substitutes, while 90 * passages are of mixed nature and 263 are exclusive to individual MSS. Of the insertion * passages, 304 are exclusive to the NR (63 NW+241 NE) and 101 are exclusive

[1] Cf. Memoirs of the Archaeological Survey of India No. 70 by Pandit M. S. Vats.

to the SR (D+S). This will bring the number of * passages down to 341 only (1377-368 subst. - 263 of individual MSS. - 304 of N - 101 of S=341). This will give us a fair idea of the early additions to the text of the Rāmāyaṇa at different stages.

The commentators, all Southern, throw some light on the extent of the Araṇyakāṇḍa when they comment upon R. 1.4.2 (Vulgate=196 * of the Cr. ed.). Their views are as follows :—

	Sargas	*Ślokas*
1. Uḍāri	75	2732
2. Rāmānuja	75	portion missing in the MS.
3. Maheśvaratīrtha	75	2732
4. Govindarāja	75	2732
5. Katakayogīndra	75	2732

Cś simply criticises Ck's view. Ct is silent on this point. The commentator, Devarāma, omits this stanza. As this stanza is also omitted in the NR. the commentator, Lokanātha Cakravartī, does not get an opportunity to discuss the matter.

The above analysis shows that there is only one textual tradition in the SR from the time of Uḍāri (12th or 13th century A.D.). Uḍāri is followed by Rāmānuja, Maheśvaratīrtha, Govindarāja and Katakayogīndra. The fact that Maheśvaratīrtha and Katakayogīndra, who belong to the School of Śaṅkarācārya have followed the text of Uḍāri who belongs to the rival School of Rāmānujācārya, is very significant. Equally significant is the factt hat even later commentators like Nāgeśa, Śivasahāya and Dévarāma (of the Śaṅkara School) have followed the text of Uḍāri.

The constituted text of the Araṇyakāṇḍa consisting of 2066 stanzas thus represents the earliest form of the Epic *solely on the evidence of MSS.* It is neither a copy of the SR nor a critical recensional edition. It is critical in the true sense as it has been fixed after a careful consīderation of all the Recensions and their Versions. The two Recensions,NR and SR, cannot be accepted simultaneously. When one of them has therefore to be selected, preference is given to that Recension which is older of the two. The SR which is more archaic than the NR has naturally formed basis of the Critical Edition. And this is appreciated by some members of the Board of Referees and other eminent scholars.

Appendix Passages

The long passages which are not adequately supported by the MSS. and which are, therefore, considered as interpolated are given in the Appendix I. Their number is 18, out of which 11 are found in the N MSS. and 7 are found in the S MSS. The purpose of these interpolated passages is quite obvious in all the cases, *e.g.* fondness for ethical matter in No. 1 and that for details in the other passages.

Passage No. 1 (20 ll.) is found only in D3. It contains ethical wisdom. Passage No. 2 (17 ll.) is found in the NE MSS. only. It gives a detailed description of the forest. The location of this passage varies with the MSS.—a feature indicating its spurious nature. The passage No. 3 of 83 lines describes in detail the conversation between Agastya and Rāma and the history of Daṇḍakāraṇya and is found in the NW and S (except T3) MSS. It is, however, not at all commented upon by all the Southern commentators. Govindarāja's remark in the beginning of his commentary on 3.12.1 (Cr. ed.) is very significant— एतादृशस्थले सर्गविच्छित्तिर्नास्तीति प्रतीयते, कथाया अपर्यवसानात् ।

He evidently suggests that there is nothing missing between 3.11 and 3.12. The passage is, therefore, a late addition. It is not included in any edition of the SR. The story of Daṇḍaka, of course, appears in R. 7. 79-81 (Vulgate).

The passage No. 4 found in some N MSS. (excluding B) contains 25 lines and gives the details of the ancestry of Jaṭāyus. Passage No. 5 (21 ll.) found in the NE MSS. (ex. Ñ1) and passage No. 6 (21 ll.) found in some MSS. (Ś1 Ñ D2.3. M3) give the details of the conversation between Khara and

Dūṣaṇa in two different versions. Passage No. 7 (29 ll.) found in the S MSS. only and Passage No. 8 (54 ll.) found in D1 only give two versions of 3.24. Passage No. 9 (20 ll.) found in the NE MSS. and partly in some S MSS. describes the fight between Rāma and Khara. It is omitted in the printed editions of the SR and not commented upon by the Southern commentators. Passsage No. 10 (109 ll.) found in the S MSS. only, corresponds to the Sarga 31 of the SR (Vulgate) which narrates how Rāvaṇa hears of the death of Khara and determines to slay Rāma. It is commented upon by the Southern commentators.

Passage No. 11 (92 ll.) found in the N MSS. corresponds to Sarga 46 in Gorresio's edition and to Sarga 45 in the Lahore edition. It continues Mārīca's speech dissuading Rāvaṇa from his evil plan. Passage No. 12 (67 ll.) found in some N MSS. and one S MS. (Dt1) correponds to Sarga 63 in the Gorresio and Lahore editions. It is considered *prakṣipta* in the editions of the SR. The passage narrates how Brahman asks Indra to give sacrificial food to Sītā in Laṅkā so that she can sustain her life during the period of custody. Indra accordingly goes to Sītā, gives her sacrificial food, reports about Rāma and carries a message to Rāma from her. Passage No. 13 (40 st.) found in the S MSS. only covers the two Sargas, 62 and 63, of the editions of the SR, which are commented upon by the Southern commentators. The unusual metre (*Upajāti*) of the latter half of the passages (= Sarga 63 of the Vulgate) also confirms the spuriousness of the passage. The passage gives a detailed description of Rāma's lamentation. Passage No. 14 (18 ll.) found in the S MSS. only describes in detail the southward march of Rāma. Passage No. 15 (37 ll.) found in the N MSS. only describes the martial spirit of Rāma. Passage No. 16 (50 ll.) found in the N MSS. only continues the speech of Lakṣmaṇa. The remark of the commentator Uḍāri about this passage is very significant. He says अत: परं 'सुखिता: खलु धन्याश्च' इत्यादय: केचिच्छ्लोका: केषुचित्कोशेषु सन्ति। ते प्रायिकत्वान्न प्रदश्यन्ते। (Cf. Cr. App. on 3.62.4, p. 323). Passage No. 17 (24 ll.) found in the S MSS. only narrates the story of a Rākṣasī, *Ayomukhī* by name, how she approaches Lakṣmaṇa with a view to enjoying his company and how her nose and ears are cut off by Lakṣmaṇa. There is a reference to one *Ayomukhi*, the wife of Vighna, in the Purāṇas (cf. Brahmāṇḍa 3.59.13 ; Vāyu 84.13). The last Passage No. 18 (46 ll.) found only in V1 B4 gives a detailed description of the Lake Pampā.

The Śloka metre in the Rāmāyaṇa

Prof. Burrow, while reviewing the Volume I, Bālakāṇḍa, Fascicules 2 and 3 (JRAS, 1962, Part 3-4, pp. 149-151) refers to the structure of the Śloka metre and expects some discussion about the Ślokas of three lines or one line, and about the construction of some lines. It may be remarked in this connection that the regular pattern of the Śloka metre (two lines of four pādas) is followed in this Critical Edition. But when the syntactical connection requires a change in the standard, the Editors have taken three lines or rarely one line or four lines as a stanza-unit, as is common with Sanskrit Commentators and even with the Editors of the Critical Edition of the Mahābhārata (BORI, Poona) and other works. Out of 2066 stanzas in the Araṇyakāṇḍa there are only 45 stanzas of 3 lines, 1 stanza of 1 line and 1 stanza of 4 lines. This method of grouping lines (3 or 4 or 1) is found to be convenient for the understanding of the text. These are only exceptions to the general rule (of two lines or four pādas of a Śloka). There are of course no two opinions with regard to the fact that the Rāmāyaṇa was composed in the Śloka metre of two lines or four pādas. Regarding the other point of anomalous pattern ' of the second half of a Śloka corresponding to the beginning of a sentence which is concluded in the first line of the next śloka ' it may be observed that the anomaly is due to wrong numbering. Cases of this type in the Araṇyakāṇḍa, which escaped attention, are corrected in the Critical Notes at the end of the Kāṇḍa.

The Rāma Story in the Araṇyakāṇḍa

Entering the Daṇḍakāraṇya, Rāma visits the Āśramas of the sages and stays with them for ten years (3.10.25). During this period he kills Virādha, visits the hermitage of Śarabhaṅga who

advises him to meet the sage Sutīkṣṇa, promises protection to the sages from the Rākṣasas and meets Sutīkṣṇa and Agastya. On the advice of Agastya, Rāma goes to Pañcavaṭī on the banks of the river Godāvarī and resides there for three years (cf. Govindarāja on 3.54.22, cr. ed.; according to others, two years with Sutīkṣṇa and about one year and two months in the Pañcavaṭī.) The scene is now changed from the Northern India to the Deccan and the Southern India. The association of Agastya with the Deccan is very significant from the history of Indian civilization.

Rāma and Lakṣmaṇa kill Khara, Dūṣaṇa and many other Rākṣasas after the mutilation of Śūrpaṇakhā who urges Rāvaṇa to slay Rāma and wed Sītā. Rāvaṇa reveals his project to Mārīca who dissuades him from his evil design without success. Mārīca assumes the form of a deer, goes to Rāma's hermitage, enamours Sītā and flees away and compels Rāma to follow him. Rāma puts Lakṣmaṇa in charge of Sītā, chases Mārīca and kills him. Sītā sends Lakṣmaṇa away for assisting Rāma and remains alone in the hermitage. Rāvaṇa approaches her in the garb of an ascetic, abducts her and flies in the air. Sītā censures Rāvaṇa and weeps piteously. Jaṭāyus attacks Rāvaṇa who kills him in the encounter. Rāvaṇa returns to Laṅkā with Sītā and implores her to become his consort. Sītā flatly refuses. Rāvaṇa puts her in the Aśoka Garden under the control of Rākṣasa women and gives her the time-limit of one year for deciding the question of marrying him (3.54.22).

While returning, Rāma sees terrible portents, laments most pathetically, reproachs Lakṣmaṇa and starts search for Sītā. Lakṣmaṇa pacifies Rāma and inspires him with courage. Rāma meets Jaṭāyus who enlightens him on Sītā's abduction. Rāma and Lakṣmaṇa meet Kabandha who gives valuable guidance for the acquisition of Sītā. Rāma meets Śabarī and reaches the Lake Pampā.

Rāmāyaṇa Department,
Baroda, 28-9-1963
Vijayādaśamī, V. S. 2019

G. H. BHATT

CONCORDANCE OF THIS EDITION

With the Bombay, Kumbhakonam, Gorresio and Lahore Editions

N.B. :—A * passage which is a substitute passage in one edition and an insertion passage in another edition is marked by the sign { placed before that * passage. A passage noted in the footnotes in the Lahore edition is marked by fn. in the Concordance.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1 1–3^{b}	**1** 1–3^{b}	**1** 1–3^{b}	**6** 1–3^{b}	**4** 1–3^{b}
2*	3^{cd}	3^{cd}	—	—
3^{cd}	4^{ab}	4^{ab}	3^{cd}	3^{cd}
3*	—	—	—	—
4–5^{b}	4^{c}–5	4^{c}–5	4–5^{b}	4–5^{b}
5^{cd}	6^{ab}	6^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
4*	—	—	9^{ab}	—
6–7^{b}	6^{c}–7	6^{c}–7	5^{c}–6	5^{c}–6
7^{c}–9	8–10^{b}	8–9	7^{c}–8; 9^{c}–10^{b}	7^{c}–9
6*	—	—	10^{cd}	—
10–11^{b}	10^{c}–11	10	11–12^{b}	10–11^{b}
7*	12^{ab}	11^{ab}	—	—
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}
8*	—	—	—	—
12–14	13–15	12–14	13–15	12–14
10*	—	—	—	—
15	16	15	16	15
12*	17^{ab}	—	—	—
16–21	17^{c}–22	16–21	17–21	16–21
15*	—	—	23	22
22	23	22	22	**5** 1
16*	—	—	—	2
17*	—	—	—	—
2 1–2	**2** 1–2	**2** 1–2	**7** 1–2	3–4
19*	—	—	3	—
3–4	3–4	3–4	4–5	5–6
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	6^{cd}	7^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{ab}	7^{cd}
22*	—	—	—	—
6	6	6	8	9
7	7	7^{a-d}	7	8
8^{ab}	8^{ab}	7^{ef}	—	—
24*	—	—	—	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{ab}	9^{ab}	10^{ab}
9–13^{b}	9–13^{b}	8^{c}–12^{b}	9^{c}–13	10^{c}–14
13^{c-f}	13^{c}–14^{b}	13^{a-d}	23	16
25*	—	—	—	17
14^{ab}	14^{cd}	13^{ef}	24^{ab}	18^{ab}
14^{cd}	15^{ab}	14^{ab}	—	—
14^{e}–16	15^{c}–18^{b}	14^{c}–16	24^{c}–27^{b}	18^{c}–21^{b}
26*	—	—	—	21^{cd}
27*	—	—	—	22^{ab}
28* l. 1	—	—	—	22^{cd} fn. l. 2
,, l. 2	—	—	27^{cd}	22^{cd} fn. l. 3
29*	—	—	—	—
17–19	18^{c}–21	17–19	28–31^{b}	22^{cd} fn. l. 4–10

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
30*	—	—	31^{cd}	22^{cd} fn. l. 11
20–24	22–26	20–24	32–36	,, ,, l. 12–21
3 32*	**3** [1^{a-d}]	**3** [1]	**7** —	**5** —
1^{ab}	1^{ef}	2^{ab}	14	22^{cd}
{33*	—	—	—	15
34*	—	—	15^{ab}	—
1^{cd}	1^{gh}	2^{cd}	15^{cd}	23
35*	—	—	—	—
2	2	3	16	24
36*	—	—	17^{ab}	—
3	3	4	17^{c}–18^{b}	25
37*	—	—	18^{cd}	—
4–5	4–5	5–6	19–20	26–27
6	6	7	21	—
7	7	8	22	28
8–9	8–9	9–10	**8** 1–2	29–30
39*	—	—	—	31
10	10	11	—	32
11	11	12	3	—
12	12	13	4	33
41*	13	14	—	—
13	14	15	5	34
43* l. 1–5	15–17^{b}	16–18^{b}	—	—
43(A)*	—	—	—	—
43* l. 6	17^{cd}	18^{cd}	—	—
14	18	19	6	35
44* l. 1–18	19–26	20–27	—	—
,, l. 19–26	**4** 1–4	**4** 1–4	—	—
15–16^{d}	5–6	5–6	7–9^{b}	36–38^{b}
46* l. 1–8	7–10	7–10	—	—
,, l. 9–12	11–12	[11–12]	—	—
,, l. 13	13^{ab}	13^{ab}	—	—
16^{ef}	13^{cd}	13^{cd}	9^{cd}	38^{cd}
48* l. 1	14^{ab}	14^{ab}	—	—
48(A)*	—	—	—	—
48* l. 2	14^{cd}	14^{cd}	—	—
17	15	15	10	39
49*	—	—	—	—
50*	—	—	11	40
18	16	16	12	41
51*	—	—	—	—
19^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	13^{ab}	42^{ab}
52*	—	—	13^{cd}	42^{cd}
19^{c}–20^{b}	17^{c}–18^{b}	17^{c}–18^{b}	14	43
20^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	15^{ab}	44^{cd}
53*	—	—	15^{c}–16^{b}	—
21^{ab}	18^{cd}	18^{ef}	—	44^{ab}
21^{cd}	19^{cd}	19^{ab}	16^{cd}	45^{ab}
21^{ef}	20^{ab}	19^{cd}	17^{ab}	45^{cd}
22^{ab}	20^{cd}	19^{ef}	18^{ab}	46^{cd}
22^{cd}	21^{ab}	20^{ab}	17^{cd}	46^{ab}
23–25	21^{c}–24^{b}	20^{c}–22^{d}	18^{c}–21^{b}	47–49
54* l. 1	24^{cd}	22^{ef}	—	—
—	25–26 (r.)	23–24 (r.)	—	—
54* l. 2–3	27	25	—	—
26	28	26	21^{c}–22^{b}	50
56*	29–33	27–31	—	—
27	34	32	25	53
4 1^{ab}	**5** 1^{ab}	**5** 1^{ab}	**9** 1^{ab}	**6** 1^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
$1^{c}-2^{b}$	$1^{c}-2$	$1^{c}-2^{b}$	8 $22^{c}-23$	5 $51-52^{b}$
57*	—	—	24^{ab}	—
2^{cd}	3^{ab}	2^{cd}	24^{cd}	52^{cd}
58*	—	—	—	—
$3-5^{b}$	$3^{c}-5^{b}$	3–4	9 $1^{c}-3^{b}$	6 $1^{c}-3^{b}$
59*	5^{cd}	5^{ab}	—	—
$5^{c}-8^{b}$	6–8	$5^{c}-8^{b}$	$3^{c}-6^{b}$	$3^{c}-6^{b}$
60*	—	—	—	—
$8^{c}-10$	$9-11^{b}$	$8^{c}-10$	$6^{c}-8$	$6^{c}-8$
61*	11^{cd}	11^{ab}	—	—
11^{ab}	12^{ab}	11^{cd}	9	9
64*	$12^{c}-13$	$11^{e}-12$	—	—
11^{c-f}	14	13	10	10
65*	—	—	—	—
12	15	14	11	11
66*	16	15	—	—
$13-18^{b}$	$17-22^{b}$	$16-21^{b}$	$12-17^{b}$	$12-17^{b}$
18^{cd}	22^{cd}	21^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
67*	—	[22^{ab}]	—	—
19	23	$22^{c}-23^{b}$	$17^{c}-18^{b}$	$17^{c}-18^{b}$
69*	[24^{ab}]	23^{cd}	—	—
20–25	$24^{c}-29$	24–29	19–24	19–24
72*	30^{ab}	30^{ab}	—	—
26^{ab}	30^{cd}	30^{cd}	25^{cd}	—
26^{cd}	31^{ab}	31^{ab}	25^{ab}	25^{ab}
26^{ef}	31^{cd}	31^{cd}	26^{ab}	25^{cd}
73*	—	—	$26^{c}-27^{b}$	—
27	32	32	$27^{c}-28^{b}$	26
74* l. 1	—	—	29^{ab}	—
74* l. 2	—	—	—	—
28^{ab}	33^{ab}	33^{ab}	28^{cd}	27^{ab}
28^{cd}	33^{cd}	33^{cd}	29^{cd}	27^{cd}
29	34	34	30	28
30	[36^{a-d}]	36	31	29
{75*	35	35	—	—
76*	36^{e-h}	37	—	—
31–33	37–39	$38-40^{d}$	32–34	30–32
78*	[40^{ab}]	40^{ef}	—	—
34	40^{c-f}	41	35	33
35	41	42	36	33 fn.
36	42	43	37	34
5 $1-2^{b}$	6 $1-2^{b}$	6 $1-2^{b}$	10 $1-2^{b}$	7 $1-2^{b}$
$2^{c}-3^{b}$	$2^{c}-3^{b}$	$2^{c}-3^{b}$	$2^{c}-3^{b}$	3
80*	—	—	—	4^{ab}
81*	3^{cd}	3^{cd}	—	—
3^{cd}	4^{ab}	4^{ab}	3^{cd}	2^{cd}
82*	—	—	—	—
4	$4^{c}-5^{b}$	$4^{c}-5^{b}$	4	$4^{c}-5^{b}$
5	$5^{c}-6$	$5^{c}-6$	$5-8^{b}$	$5^{c}-9$
6–8	7–9	7–9	$8^{c}-11^{b}$	10–12
9	10	10	—	13
10	11	11	$11^{c}-12^{b}$	14
11–13	12–14	12–14	$12^{c}-16^{b}$	15–17
14–18	15–19	15–19	$16^{c}-21^{b}$	18–22
90*	—	—	21^{cd}	—
91*	20	20	—	—
19	$21-22^{b}$	$21-22^{b}$	$22-23^{b}$	$23-24^{b}$
92*	—	—	$23^{c}-24^{b}$	$24^{c}-25^{b}$
93*	$22^{c}-23$	$22^{c}-23$	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
20	24–25^{b}	24–25^{b}	24^{c}–25	25^{c}–26
95*	25^{cd}	25^{cd}	—	—
96*	—	—	—	—
21	26	26	26	27
6 1–8^{b}	7 1–8^{b}	7 1–8^{b}	11 1–8^{b}	8 1–8^{b}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	—
9	9	9	9	9
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	8^{cd}	8^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	10^{ab}
99*	11^{ab}	11^{ab}	—	—
10^{e}–11	11^{c}–12	11^{c}–12	—	10^{c}–11
12	13	13	10–11^{b}	12
101*	—	—	—	13
13^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	—	15^{ab}
13^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	11^{cd}	15^{cd}
14	15	15	12	14
15	16	16	13	16
102* l. 1	—	—	14^{ab}	—
102(A)*	—	—	—	—
102* l. 2–4	—	—	14^{c}–15	—
16	17	17	16	17
103*	—	—	—	18
17	18	18^{a-d}	17	19
104*	19^{ab}	18^{ef}	—	—
105*	—	—	—	—
106*	—	—	—	—
18–19	19^{c}–21^{b}	19–20	—	20–21
20–21	21^{c}–23^{b}	21–22^{b}	18–19	22–23
108*	23^{cd}	22^{cd}	—	—
22	24	23	20	24
7 1–2	8 1–2	8 1–2	12 1–2	9 1–2
109*	—	—	—	3
3–4	3–4	3–4	3–4	4–5
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	7^{ab}
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	6^{ab}
7–8^{b}	7–8^{b}	7–8^{b}	7–8^{b}	7^{c}–8^{b}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	8^{cd}
9	9	9	8^{c}–9	9
10–13	10–13	10–13	10–13	10–13
112*	—	—	—	14^{ab}
14–18	14–18	14–18	14–18	14^{c}–18
113*	—	—	—	19^{ab}
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	—
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
115*	—	—	—	—
116*	20	20	—	—
8{117*	9 —	9 —	—	20^{ab}
118*	—	—	—	20^{c-f}
1*	1	1	13 1	10 1
{119*	—	—	—	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—
3	3–4^{b}	3	3–4	2^{c}–3
4	4^{c}–5^{b}	4	6	5
122* l. 1–4	5^{c}–7^{b}	5–6	—	—
122(A)*	[7^{cd}]	7^{ab}	—	—
122* l. 5	7^{ef}	7^{cd}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5	8	8	5	4
123*	—	—	—	—
6^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	7^{c}–8^{b}	6^{ab}
6^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	7^{ab}	6^{cd}
7	10	10	8^{c}–9^{b}	7
125*	—	—	—	—
8	11	11	9^{c}–10^{b}	8
9–12	12–15	12–15	10^{c}–14^{b}	9–12
127*	—	—	14^{c}–15^{b}	—
13^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	15^{cd}	13^{ab}
13^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	—	13^{cd}
14	17	17	16^{ab}	—
15	18	18	16^{c}–17^{b}	14
130*	—	—	—	—
16–19	19–22	19–22^{d}	17^{c}–21^{b}	15–18
132*	23	22^{e}–23^{b}	—	—
20–23	24–27	23^{c}–26	21^{c}–25^{b}	19–22
134*	—	—	25^{cd}	—
24^{ab}	28^{ab}	27^{ab}	27^{ab}	23^{ab}
24^{c}–25^{b}	28^{c}–29^{b}	27^{c}–28^{b}	26	23^{c}–24^{b}
25^{cd}	29^{cd}	28^{cd}	27^{cd}	24^{cd}
26–29	30–33	29–32	28–31	25–28
9 1–5	**10** 1–5	**10** 1–5	**14** 1–5	**11** 1–5
6^{ab}	[6^{ab}]	6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
6^{c}–18	6^{c}–19^{b}	6^{c}–19	6^{c}–19	6^{c}–20
App. I (No. 1) l. 1–20	—	—	—	—
19^{ab}	19^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	21^{ab}
138*	—	—	20^{c}–21^{b}	—
19^{cd}	20^{ab}	20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
139*	—	—	22^{ab}	—
20^{a-d}	20^{c}–21^{b}	21	23	22
20^{ef}	21^{cd}	22^{ab}	22^{cd}	—
140*	21^{ef}	22^{cd}	—	—
21	22	23	24	23
10 1–9	**11** 1–9	**11** 1–9^{d}	**15** 1–9	**12** 1–9
145*	[10^{ab}]	9^{ef}	—	—
10–13^{b}	10^{c}–13^{b}	10–13^{b}	10–13^{b}	10–13^{b}
13^{c-f}	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}	13^{cd}	13^{c-f}
147*	14^{cd}	14^{cd}	—	—
14^{abc}	15^{abc}	15^{abc}	14^{abc}	15^{abc}
14^{d}	15^{d}	15^{d}	14^{d}	—
148*	—	—	—	—
149*	—	—	15	13 fn. l. 5–6
15	16	16	16	14
16^{a}	17^{a}	17^{a}	17^{a}	—
16^{b}–20^{a}	17^{b}–21^{a}	17^{b}–21^{a}	17^{b}–21^{a}	15^{d}–19^{a}
150*	—	—	—	—
20^{b}–21^{b}	21^{b}–22^{b}	21^{b}–22^{b}	21^{b}–22^{b}	19^{b}-20^{b}
152* l. 1	—	—	22^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
153* l. 1	—	—	—	20^{cd}
153(A)*	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	—	**13** 1^{ab}
154*	[22^{cd}]	22^{cd}	—	—
21^{c}–22^{b}	22^{c}–23^{b}	23	23	2
155*	—	—	—	—
22^{cd}	23^{cd}	24^{ab}	24^{ab}	1^{cd}
156*	—	—	24^{cd}	—
23^{ab}	24^{ab}	24^{cd}	—	3^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
23^{cd}	24^{cd}	25^{ab}	25^{ab}	3^{cd}
$24-25^{b}$	$25-26^{b}$	$25^{c}-26$	$25^{c}-26$	4^{ab}; 4^{ab} fn.; 4^{cd}
159*	—	—	27	—
25^{c-f}	$26^{c}-27^{b}$	27	28	5
26^{ab}	27^{cd}	28^{ab}	29^{ab}	—
$26^{c}-36$	28-37	$28^{c}-38$	$29^{c}-39$	6-15
161*	—	—	40	—
37^{ab}	38^{ab}	39^{ab}	41^{ab}	16^{ab}
162*	—	—	—	—
$37^{c}-38^{b}$	$38^{c}-39^{b}$	$39^{c}-40^{b}$	$41^{c}-42^{b}$	$16^{c}-17^{b}$
38^{cd}	39^{cd}	40^{cd}	—	17^{cd}
163*	—	—	—	—
$39-40^{b}$	$40-41^{b}$	$41-42^{b}$	$42^{c}-43$	$18-19^{b}$
164*	—	—	44^{ab}	19^{cd}
40^{cd}	41^{cd}	42^{cd}	44^{cd}	—
$40^{e}-41$	42-43	43-44	45-46	$20-21^{d}$
165*	—	—	—	21^{ef}
42-46	41-48	45-49	**16** 1-5	**14** 1-5
166*	—	—	6	—
167*	—	—	—	—
47-51	49-53	50-54	7-11	6-10
168*	—	—	—	—
$52-53^{c}$	$54-55^{c}$	$55-56^{c}$	$12-13^{c}$	$11-12^{c}$
$53^{d}-54^{c}$	$55^{d}-56^{c}$	$56^{d}-57^{c}$	$13^{d}-14^{c}$	12 fn.
$54^{d}-58$	$56^{d}-60$	$57^{d}-61$	$14^{d}-18$	$12^{d}-16$
$59-60^{b}$	$61-62^{b}$	$62-63^{b}$	$19-29^{b}$	$17-18^{b}$
$60^{c}-62$	$62^{c}-64$	$63^{c}-65$	$29^{c}-31$	$18^{c}-20$
172*	—	—	32	—
63-64	65-66	66-67	33-34	21-22
174* l. 1	—	—	35^{ab}	—
174(A)*	—	—	—	—
174* l. 2-4	—	—	$35^{c}-36$	—
65-68	67-70	68-71	37-40	23-26
176*	—	—	41	—
69-71	71-73	72-74	**17** 1-3	**15** 1-3
179*	—	—	—	—
72	74	75	—	4
73^{ab}	75^{ab}	76^{ab}	13^{ab}	5^{cd}
182*	—	—	13^{cd}	—
73^{cd}	75^{cd}	76^{cd}	4^{ab}	6^{ab}
App. I (No. 2) l. 1-17	—	—	$4^{c}-12$	—
74^{ab}	76^{ab}	77^{ab}	—	6^{cd}
74^{cd}	76^{cd}	77^{cd}	—	5^{ab}
75	77	78	14	7
183*	—	—	15	—
76-78	78-80	79-81	16-18	8-10
79	81	[82]	19	11
80-83	82-85	83-86	20-23	12-15
185*	—	—	24	—
186*	—	—	—	—
$84-89^{b}$	$86-91^{b}$	$87-92^{b}$	$24-30^{b}$	$16-21^{b}$
{189*	—	—	—	—
$89^{c}-91$	$91^{c}-93$	$92^{c}-94$	$30^{c}-32$	$21^{c}-23$
191*	—	—	33	—
92	94	95	**18** 2	24^{a-d}
192*	—	—	—	—
193*	—	—	—	24^{ef}
11 194*	**12** —	**12** —	1	**16** —
195*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1–3^b	1–3^b	1–3^b	3-5^b	1–3^b
197*	—	—	5^c–6^b	—
3^c–6	3^c–6	3^c–6^d	6^e–9	3^c–6
199*	7^ab	6^ef	—	—
7–13	7^c–14^b	7–13	10–16	7–13
201*	—	—	17	—
14	14^c–15^b	14	18	14
202*	—	—	19	—
15–16	15^c–17^b	15–16	20–21	15–16
17–18	17^c–19^b	17–18	—	17-18
203* l. 1–2	19^c–20^b	20^ab; 19^cd	—	—
,, l. 3	20^cd	19^ab	—	—
,, l. 4	21^ab	20^cd	—	—
19^ab	21^cd	21^ab	22^ab	19^ab
204* l. 1	—	—	22^cd	—
,, l. 2–5	—	—	—	—
,, l. 6–9	—	—	23–24	—
19^c–20^b	22–23^b	21^c–22^d	—	19^c–20^b
20^cd	23^cd	22^ef	25^ab	20^cd
206*	—	—	25^c–26^b	—
21^ab	24^ab	23^ab	—	21^ab
21^cd	24^cd	23^cd	26^cd	22^ab
22^ab	25^ab	24^ab	27^cd	21^cd
22^cd	25^cd	24^cd	27^ab	22^cd
23–25	26–28	25–27	28^c–31	23–25
—	[29^ab r.]	28^ab r.	—	—
26^ab	29^cd	28^cd	32^ab	26^ab
26^cd	29^ef	28^ef	34^cd	26^cd
209*	—	—	35	27
27^ab	30^ab	29^ab	—	28^ab
27^cd	30^cd	29^cd	32^cd	28^cd
210*	—	—	33–34^b	—
28–33	31–36	30–35	36–41	29–34
213*	—	—	45	35–36
214*	—	—	—	—
34	37	36	42–44	37
215*	—	—	—	38^ab
216*	—	—	46–48	—
App. I (No. 3) l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–23	—	[37–46]	—	—
,, l. 23 fn.	—	—	—	—
,, l. 24–34	—	[47–51]	—	—
,, l. 35–38	—	[52–53^d]	—	**17** 10–11
App. I (No. 3) l. 38 fn.	—	—	—	12^ab
,, l. 39–42	—	[53^e–54]	—	12^c–14^b
,, l. 43	—	—	—	14^cd
,, l. 44–46	—	[55–56^b]	—	15–16^b
,, l. 46 fn.	—	—	—	16^cd
,, l. 47–53	—	[56^c–59^b]	—	17–20^b
,, l. 53 fn.	—	—	—	20^cd
,, l. 54–61	—	[59^c–62]	—	21–24
,, l. 61 fn.	—	—	—	25^ab
,, l. 62–67	—	[63–65^d]	—	25^c–27
,, l. 68–69	—	—	—	28
,, l. 70–73	—	[65^e–67^b]	—	29–30
,, l. 74–78	—	[67^c–69]	—	—
,, l. 79–80	—	[70]		31^a–d
,, l. 80 fn.	—	—	—	31^ef
,, l. 81–82	—	[71^a–d]	—	**18** 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
,, l. 83	—	[71^{ef}]	—	—
,, l. 83 fn.	—	—	—	—
12 217*	**13** —	**13** —	**19** 1	**17** —
218*	—	—	—	—
1	1	1	2	1
219*	—	—	—	—
2	2	2	3^{ab}	2
3–4^{b}	3–4^{b}	3–4^{b}	3^{c}–4	3–4^{b}
221*	—	—	—	—
4^{c}–5	4^{c}–5	4^{c}–5	5–6^{b}	4^{c}–5
223*	—	—	6^{cd}	—
6	6	6	7	6^{a-d}
224*	—	—	—	6^{ef}
7–8	7–8	7–8	8–9	7–8
225*	—	—	—	9^{ab}
9	9	9	10	9^{c-f}
10–12^{b}	10–12^{b}	10–12^{b}	11–13^{b}	**18** 2–4^{b}
226*	—	—	—	—
12^{c}–14^{b}	12^{c}–14^{b}	12^{c}–14^{b}	13^{c}–15^{b}	4^{c}–6^{b}
—	—	[14^{cd}r.]	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{ef}	15^{cd}	6^{cd}
—	[15^{a}–j r.]	15–16r.	—	—
15–16	15k–16	17–18	16–17	7–8
227*	—	—	—	9^{ab}
228*	—	[19^{ab}]	—	—
17–22	17–22	19^{c}–24	18–23	9^{c}–15
229*	—	—	24	—
23–25	23–25	25–27	25–27	16–18
13 1^{ab}	**14** 1^{ab}	**14** 1^{ab}	**20** 1^{ab}	**19** 1^{ab}
230*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	2^{c-f}
3–4^{b}	3–4^{b}	3–4^{b}	2–3^{b}	3–4^{b}
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	3^{cd}	4^{cd}
{232* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–3	—	—	4	4^{cd} fn.
5^{a}	5^{a}	5^{a}	5^{a}	5^{a}
5^{b}	5^{b}	5^{d}	5^{b}	5^{b}
5^{c}	5^{c}	5^{c}	5^{c}	5^{c}
5^{d}	5^{d}	5^{b}	5^{d}	5^{d}
6–10	6–10	6–10	6–10	6–10
233* l. 1–2	—	—	—	11^{ab} fn.
,, l. 3	—	—	11^{cd}	11^{cd}
,, l. 4	—	—	—	—
,, l. 5–18	—	—	—	11^{cd} fn. l. 1–14
234*	—	—	—	—
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
11^{c}–13^{b}	11^{c}–13^{b}	11^{c}–12	12–13	12–13
236*	—	—	—	14^{ab}
13^{c}–16	13^{c}–16	13–16^{b}	14–17^{b}	14^{c}–18^{b}
238* l. 1–13	—	—	—	17^{ab} fn. l. 5–17
17^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	17^{cd}	18^{cd}
239*	—	—	—	—
17^{c}–18	17^{c}–18	17–18^{b}	18–19^{b}	19–20^{b}
{240*	—	—	—	{47
19–20	19–20	18^{c}–20	19^{c}–21	20^{c}–22
243* l. 1	—	—	—	49^{cd} fn.
,, l. 2–7	—	—	—	50–52

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21–23	21–23	21–23	22–24	23–25
{248* l. 2	—	—	—	—
24^{ab}	24^{ab}	24^{cd}	25^{ab}	28^{cd}
24^{cd}	24^{cd}	25^{ab}	25^{cd}	29^{ab}
25^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	26^{ab}	26^{cd}
25^{cd}	25^{cd}	26^{ab}	26^{cd}	$27–28^{b}$
26^{ab}	26^{ab}	25^{cd}	27^{ab}	29^{cd}
26^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	27^{cd}	30^{ab}
App. I. (No. 4) l. 25	—	—	—	$30^{c}–42$
$27–28^{b}$	$27–28^{b}$	$27–28^{b}$	$28–29^{b}$	$43–44^{b}$
28^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	29^{cd}	$44^{c}–45$
—	—	—	—	46r.
—	—	—	—	48–49r.
29	29	29	30	53
30	30	[$30^{a–d}$]	31	54
31^{ab}	31^{ab}	30^{ef}	32^{ab}	—
256*	—	—	—	—
31^{cd}	31^{cd}	31^{ab}	33^{ab}	—
32^{ab}	32^{ab}	31^{cd}	32^{cd}	—
$32^{c}–34^{b}$	$32^{c}–34^{b}$	$32–33^{b}$	$33^{c}–35^{b}$	$55–57^{b}$
257*	[34^{cd}]	33^{cd}	—	—
34^{cd}	34^{ef}	33^{ef}	35^{cd}	57^{cd}
258*	—	—	—	58–59
35–36	35–36	34–35	36–37	60–61
259*	—	—	38	—
14 1	**15** 1	**15** 1	**21** 1	**20** 1
260*	—	—	—	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
{261*	—	—	2^{cd}	—
$2^{c}–4^{b}$	$2^{c}–4^{b}$	$2^{c}–4^{b}$	3–4	$2^{c}–4^{b}$
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	4^{cd}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	5^{ab}
262*	—	—	—	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}	5^{cd}
6–8	6–8	6–8	6–8	6–8
265*	—	—	—	—
9–14	9–14	9–13	9–13	$9–14^{b}$
15^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	14^{cd}	17^{ab}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	17^{cd}
16^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	17^{ef}
16^{cd}	16^{cd}	15^{cd}	15^{ab}	14^{cd}
17	17	16	$15^{c}–16^{b}$	15
266*	—	—	$16^{c}–19$	—
18	18	17	20	16
267*	—	--	—	—
19–21	19–21	18–20	21–23	18–20
{268*	—	—	—	—
269*	—	—	—	—
270*	22–23	21–22	—	—
$22–28^{a}$	$24–30^{a}$	$23–29^{a}$	$24–30^{ab}$	$21–28^{a}$
272*	—	—		—
$28^{b}–29^{b}$	$30^{b}–31^{b}$	$29^{b}–30^{b}$	$30^{c}–31^{b}$	$28^{b}–29^{b}$
{274*	—	—	—	—
275*	—	—	—	—
29^{cd}	31^{cd}	30^{cd}	31^{cd}	29^{cd}
15 277*	**16** —	**16** —	**22** —	**21** 1^{ab}
1–8	1–8	1–8	1–8	$1^{c}–8$
9	9	9	9	8 fn.
10–17	10–17	10–17	10–17	9–16

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
279*	—	—	18	—
18–20	18–20	18–20	19–21	17–19
280*	21–22	21–22	—	—
21–28	23–30	23–30	22–29	20–27
29^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	—	—
29^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	30^{ab}	—
30^{ab}	32^{ab}	32^{ab}	—	—
30^{cd}	32^{cd}	32^{cd}	30^{cd}	—
31–33	33–35	33–35	31–33	$28–30^{d}$
282*	—	—	—	30^{ef}
34–36	36–38	36–38	34–36	31–33
283*	39–40	39–40	—	—
37–39	41–43	41–43	37–39	34–36
16 1	**17** 1	**17** 1	**23** 1	**22** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{ab}
285*	3^{ab}	3^{ab}	—	—
3^{ab}	3^{cd}	4^{ab}	3^{ab}	2^{ab}
3^{cd}	4^{ab}	4^{cd}	11^{cd}	2^{cd}
3^{ef}	4^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}
286*	—	—	4–10	—
—	—	—	11^{ab} r.	—
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	4^{ab}
$4^{c}–5$	$5^{c}–6$	$5^{c}–6$	$12–13^{b}$	$4^{c}–5$
6^{ab}	[7^{ab}]	7^{ab}	13^{cd}	6^{ab}
287* l. 1	[7^{cd}]	7^{cd}	—	—
,, l. 2	7^{gh}	8^{ab}	—	—
—	7^{ef}	—	—	—
6^{cd}	8^{ab}	8^{cd}	18^{ab}	7^{ab}
7^{ab}	8^{cd}	9^{ab}	—	7^{cd}
7^{cd}	9^{ab}	9^{cd}	14^{ab}	6^{cd}
288*	—	—	$14^{c}–15^{b}$	—
$8–10^{b}$	$9^{c}–11$	$10–12^{b}$	$15^{c}–17$	$8–10^{b}$
10^{c}	12^{a}	12^{c}	18^{c}	10^{c}
289*	—	—	$18^{d}–25^{c}$	—
$10^{d}–11$	$12^{b}–13^{b}$	$12^{d}–13^{d}$	$25^{d}–26$	$10^{d}–11$
290*	—	—	27–29	—
291*	—	—	—	—
292*	13^{cd}	13^{ef}	—	—
12	14	14	30	12
293*	[15^{a-d}]	15	—	—
13–15	$15^{e}–17$	$16–18^{b}$	$31–33^{b}$	13–15
295*	—	—	$33^{c}–34^{b}$	—
16^{ab}	18^{ab}	18^{cd}	34^{cd}	16^{ab}
296*	18^{cd}	19^{ab}	—	—
16^{cd}	19^{ab}	19^{cd}	35^{ab}	16^{cd}
297*	—	—	—	—
17	$19^{c}–20^{b}$	20	$35^{c}–36^{b}$	17
298*	—	—	—	—
18	$20^{c}–21^{b}$	21	$36^{c}–37^{b}$	18
299*	—	—	37^{cd}	—
19^{ab}	21^{cd}	22^{ab}	38^{ab}	19^{ab}
300*	22^{ab}	22^{cd}	—	—
19^{cd}	22^{cd}	23^{ab}	39^{ab}	20^{ab}
20^{ab}	23^{ab}	23^{cd}	38^{cd}	19^{cd}
20^{cd}	23^{cd}	24^{ab}	39^{cd}	20^{cd}
301*	—	—	—	—
302*	—	—	—	—
21^{ab}	24^{ab}	24^{cd}	40^{ab}	21^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21^{c-f}	24^{cd}; 25^{cd}	24^{ef}; 25^{cd}	40^{cd}	—; 21^{cd}
303*	25^{ab}	25^{ab}	—	—
{304*	—	—	—	—
22	26	26	41	22
305*	—	—	42	—
23–24	27–28	27–28	43–44	23–24
306*	—	—	45	—
25^{ab}	29^{ab}	29^{ab}	46^{ab}	25^{ab}
307*	—	—	—	{26^{ab}
308*	—	—	—	25^{cd}
25^{cd}	29^{cd}	29^{cd}	46^{cd}	26^{cd}
309*	—	—	—	26^{ef}
17 1–3	**18** 1–3	**18** 1–3	**24** 1–3	**23** 1–3
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	4^{ab}
311*	—	—	5^{ab}	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{ab}	4^{ed}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	5^{ab}
5^{cd}	5^{ed}	5^{cd}	—	5^{cd}
6–7	6–7	6–7	6–7	6–7
313*	—	—	—	—
8–9	8–9	8–9	8–9	8–9
315*	—	—	—	—
10–14	10–14	10–14	10–14	10–14
317*	—	—	15	—
$15–18^{b}$	$15–18^{b}$	$15–18^{b}$	$16–19^{b}$	$15–18^{b}$
318*	—	—	—	—
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	19^{cd}	18^{cd}
{319*	—	—	—	—
320*	—	—	—	—
19	19	19	20	19
321*	—	—	—	—
20–21	20–21	20–21	21–22	20–21
323*	—	—	—	—
22	22	22	23	22
23^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	25^{ab}	23^{ab}
{324*	—	—	—	—
23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	24^{cd}	23^{cd}
24^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	24^{ab}
24^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	25^{cd}	24^{cd}
325*	—	—	—	—
25	25	25	26	25
26	26	26	—	26
18 1	**19** 1	**19** 1	**25** 1	**24** 1
326*	2–4	2–4	—	—
2–5	5–8	5–8	2–5	2–5
{327*	—	—	—	—
6	9	9	6	6
328*	—	—	—	—
$7–10^{b}$	$10–13^{b}$	$10–13^{b}$	$7–10^{b}$	$7–10^{b}$
329*	—	—	—	—
$10^{c}–11$	$13^{c}–14$	$13^{c}–14$	$10^{c}–11$	$10^{c}–11$
330*	15	15	—	—
331*	—	—	—	—
12	16	16	12	12
332*	—	—	13 14	—
333*	—	—	—	—
13	17	17	15	13
334*	—	—	—	—
14^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	16^{ab}	14^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
{335*	—	—	—	—
14^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	16^{cd}	14^{cd}
336*	—	—	17	—
15^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	15^{ab}
{337*	—	—	—	—
15^{c}–17	19^{c}–21	19^{c}–21	18^{c}–20	15^{c}–17
338*	—	—	—	—
18	22	22	21	18
339*	—	—	—	—
19	23	23	22	19
340*	—	—	—	—
20	24	24	23	20
341*	25	[25]	24	21
21	26	26	25	22
342*	—	—	26	—
343*	—	—	—	—
344*	[26^{e-h}]	27	—	23
19 1–11	**20** 1–11	**20** 1–11	**26** 1–11	25 1–11
12	12	[12]	12	12
13–16^{b}	13–16^{b}	13–16^{b}	13–16^{b}	13–16^{b}
16^{cd}	16^{cd}	[16^{cd}]	16^{cd}	16^{cd}
16^{e}–17	17–18^{b}	16^{e}–17	17	17
{347* l. 1–2	—	—	—	—
347(A)*	—	—	18^{ab}	—
347(B)*	—	—	—	—
18^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	18^{c}–19^{b}	18^{ab}; 19^{ab}
347* l. 4	—	—	—	18^{cd}
18^{c}–19^{b}	19	18^{c}–19^{b}	19^{c}–20^{b}	19^{c}–20^{b}
348*	—	—	—	—
19^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	20^{cd}	20^{cd}
20^{ab}	[20^{cd}]	20^{ab}	21^{ab}	22^{ab}
20^{cd}	—	[20^{cd}]	21^{cd}	22^{cd}
21^{ab}	20^{ef}	21^{ab}	22^{ab}	21^{ab}
21^{cd}	21^{ab}	21^{cd}	22^{c}–23	21^{cd}
22	21^{c}–22^{b}	22	24	23
352*	—	—	25	—
23^{ab}	22^{cd}	23^{ab}	26^{ab}	24^{ab}
23^{cd}	[23^{ab}]	23^{cd}	26^{cd}	24^{cd}
353*	—	—	—	25
24^{ab}	[23^{cd}]	24^{ab}	27^{ab}	26^{ab}
354*	—	—	27^{cd}	26^{cd}
24^{cd}	23^{ef}	24^{cd}	28^{ab}	27^{ab}
355*	—	—	—	—
24^{ef}	23^{gh}	24^{ef}	28^{cd}	27^{ed}
356* l. 1	24^{ab}	25^{ab}	—	—
,, l. 2	—	[25^{cd}]	—	—
,, l. 3	24^{cd}	25^{ef}	—	—
25	25	26	—	28
20 359*	**21** —	**21** —	**27** —	**26** —
1–4	1–4	1–4	1–4	1–4
{362*	—	—	—	—
5	5	5	5	5
363*	—	—	—	—
6	6	6	6	6
364*	7	7	—	7
7–8	8–9	8–9	7	8–9
{365*	—	—	—	—
9–11	10–12	10–12	8–10	10–12
12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	12^{cd}	13^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{ab}	14^{ab}
367*	—	—	—	—
13^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	12^{ab}	13^{ab}
13^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	20^{ab}	—
13^{ef}	15^{ab}	14^{ef}	13^{cd}	14^{cd}
368*	—	—	14^{ab}	16^{ab}
14	15^{c}–16^{b}	15	11	15
370*	—	—	22–23	—
371*	—	—	—	—
15	16^{c}–17^{b}	16	18	19
16^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	19^{ab}	20^{ab}
16^{cd}	19^{ab}	17^{cd}	19^{cd}	20^{cd}
372*	—	—	—	20^{ef}
—	—	18 (r.)	—	—
17^{ab}	18^{ab}	19^{cd}	15^{ab}	17^{ab}
373*	—	—	15^{c}–16^{b}	—
374*	18^{cd}	—	—	—
17^{cd}	19^{cd}	19^{ab}	14^{cd}	16^{cd}
18	20–21^{b}	20	16^{c}–17	17^{c}–18
375* l. 1	21^{cd}	21^{ab}	—	—
375(A)*	22^{ab}	[21^{cd}]	—	—
375* l. 2	22^{cd}	21^{ef}	—	—
376*	—	—	—	—
—	—	—	20^{c}–21 (r.)	—
21 1^{ab}	**22** 1^{ab}	**22** 1^{ab}	**28** 1^{ab}	**27** 1^{ab}
377*	—	—	—	—
1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5
379*	—	—	6–7	—
6	6	6	8	6
380* l. 1–15	—	—	9–16^{b}	—
380(A)*	—	—	—	—
380* l. 16	—	—	16^{cd}	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	17^{ab}	7^{ab}
{381*	—	—	—	—
7^{c}–9^{a}	7^{c}–9^{a}	7^{c}–9^{a}	17^{c}–19^{a}	7^{c}–9^{a}
9^{b}	[9^{b}]	9^{b}	19^{b}	9^{b}
9^{c}	9^{c}	9^{c}	19^{c}	9^{c}
9^{d}	[9^{d}]	9^{d}	20^{d}	9^{d}
382* l. 1	—	—	20^{ab}	—
,, the prior half of l. 2	—	—	20^{c}	—
,, the post. half of l. 2	—	—	19^{d}	—
10^{ab}	[9^{ef}]	10^{ab}	21^{ab}	10^{ab}
10^{cd}	9^{gh}	10^{cd}	21^{cd}	10^{cd}
11	10	11	22	11
384*	—	—	23–27^{b}	—
12–14	11–13	12–14	27^{c}–30^{b}	12–14
385*	—	—	30^{cd}	—
15–16	14–15	15–16	31–32	15–16
17	[16^{a-d}]	17	33	16 fn.
18–19	16^{e}–17	18–19	34–35	17–18
20	18	20	36	22
21	19	21	37	23
22	20	22	38	21
387*	—	—	—	—
23–25	21–23	23–25	39–41	19–20; 24
26	24	26	42	25
22 1–2	**23** 1–2	**23** 1–2	**29** 1–2	**28** 1–2

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3	3	3	4	4
4	4	4	3	3
5–9	5–9	5–9	5–9	5–9
393*	10^{ab}	10^{ab}	—	—
10^{ab}	10^{cd}	11^{ab}	11^{ab}	13^{ab}
10^{cd}	11^{ab}	11^{cd}	11^{cd}	12^{cd}
11	11^{c}–12^{b}	12	—	10
12^{a}	12^{c}	13^{a}	10^{a}	11^{a}
396*	—	—	—	11^{bc}
12^{b}	12^{d}	13^{b}	10^{b}	11^{d}
12^{cd}	13^{ab}	13^{cd}	10^{cd}	12^{ab}
398*	—	[10^{cd}]	—	—
13–20	13^{c}–21^{b}	14–21	12–18	13^{c}–20
401*	—	—	19	—
21–27	21^{c}–28^{b}	22–28^{b}	20–26	21–27
405*	—	—	—	—
28–29^{b}	28^{c}–29	28^{c}–29	27–28^{b}	28–29^{b}
406*	30^{ab}	30^{ab}	—	—
407*	—	—	—	—
29^{c}–33	30^{c}–31^{b}; [31^{cd}]; 31^{e}–33	30^{c}–34	28^{c}–32	29^{c}–33
408*	—	—	—	34
409*	—	—	—	—
34	34	35	33	35
23 1–5^{b}	**24** 1–5^{b}	**24** 1–5^{b}	**30** 1–5^{b}	**29** 1–5^{b}
411*	—	—	—	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
412*	—	—	10	—
6–9	6–9	6–8	6–9	6–9
414*	10	9	—	—
10–11	11–12	10–11	11–12	10–11
416*	—	—	13–14^{b}	—
12	13	12	14^{c}–15^{b}	12
417*	—	—	15^{cd}	—
418*	14	13	—	—
13–16	15–18	14–17	16–19	13–16
419*	—	—	—	17–18
17^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	20^{ab}	19^{ab}
420*	19^{c}–22^{b}	18^{c}–21^{b}	—	—
421*	—	—	—	—
17^{cd}	22^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	19^{cd}
{422*	—	—	—	—
18	23	22	21	20
423* l. 1–2	—	—	22	21
423(A)*	—	—	—	22^{ab}
423(B)*	—	—	—	—
423* l. 3–4	—	—	23	22^{c-f}
423(C)*	—	—	—	—
423* l. 5–6	—	—	24	23
423(D)*	—	—	—	—
423* l. 7–8	—	—	—	24
423* l. 9–12	—	—	25–26	25–26
424*	24–27^{b}	23–25	—	—
19	27^{c}–28^{b}	26	27	27
425*	—	—	—	—
20–22	28^{c}–31^{b}	27–29	28–30	28–30
428*	—	—	31	31
23	31^{c}–32^{b}	30	32	32
429*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
430*	—	—	—	—
24–26	32^c–35^b	31–33	33–36^b	33–36^b
27^ab	35^cd	34^ab	37^ab	—
App. 1 (No. 5) l. 1–7	—	—	37^c–40	—
,, ,, 7 fn. l. 1	—	—	—	—
App. 1 (No. 5) l. 7 fn. l. 2–3	—	—	41	—
,, l. 7 fn. l. 4	—	—	—	—
,, l. 8–11	—	—	42–43	—
,, l. 12–13	—	—	—	—
,, l. 14–21	—	—	44–46	—
27^cd	35^ef	34^cd	36^cd	36^cd
App. 1 (No. 6) l. 1–14	—	—	—	37–43
,, l. 14 fn.	—	—	—	—
,, l. 15–21	—	—	—	44–46
—	[36^a–d r.]	35r.	—	—
433*	36^e–h	36	—	—
24 1	**25** 1	**25** 1	**31** 1	**30** 1
435*	—	—	—	—
2–5	2–5	2–5	2–5	2–5
439*	6	6	—	—
6–8^c	7–9^c	7–9^c	6–8^c	6–8^c
440*	9^d–10^a	9^de	—	—
8^d–10^b	10^b–11	9^f–10	8^d–10^b	8^d–10^b
441*	—	—	—	—
10^cd	12^ab	—	10^cd	10^cd
11–13	12^c-15^b	11–13	11–13	11–13
444*	—	—	—	—
14–17	15^c–19^b	14–17	14–17	14–17
445*	—	—	—	—
18	19^c–20^b	18	18	18
446*	—	—	—	—
19	20^c–21^b	19	19	19
{447* l. 1	—	—	20^ab	—
447* l. 2–6	—	—	20^c–22	—
,, l. 7–8	—	—	—	—
{448*	—	—	—	—
449*	—	—	—	—
20^ab	21^cd	20^ab	23^ab	20^ab
20^cd	22^ab	20^cd	23^cd	—
20^ef	22^cd	20^ef	—	20^cd
451*	—	—	—	21
452* l. 1–2	23	21	—	—
,, l. 3	24^ab	[22^ab]	—	—
,, l. 4	24^cd	22^cd	—	—
21	25	23	24	22
453*	—	—	25–27	—
22	26	24	28	23
454*	—	—	29–30	—
23	27	25	38	24
{456*	—	—	—	—
24–25	28; 30	26; 28	39; 31	25–29
458*	—	—	40–44^b	—
459*	29	27	—	—
460*	—	—	32–34	—
26^ab	31^ab	29^ab	35^ab	**31** 1^ab
461*	—	—	35^c–36^b	—
26^c–27	31^c–32	29^c–30	36^c–37	1^c–2
462*	33–34^b	31	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
28^{ab}	34^{cd}	32^{ab}	44^{cd}	3^{ab}
463*	—	—	45–49	—
28^{cd}	35^{ab}	32^{cd}	—	3^{cd}
App. I (No. 7) l. 1–9	35^{e}–39	32^{e}–36	—	—
,, ,, l. 9 fn.	—	[37]	—	—
,, ,, l. 10–20	40–45^{b}	38–43^{b}	—	—
,, ,, l. 21–22	[45^{c-f}]	43^{c}–44^{b}	—	—
,, ,, l. 23	45^{gh}	44^{cd}	—	—
,, ,, l. 24–25	46	[45]	—	—
,, ,, l. 26–29	—	[46]	—	—
App. I (No. 8)	—	—	—	—
25 464*	**26** —	**26** —	**32** 1–2	—
465*	1–3^{b}	1–2	—	—
1–2	3^{c}–5^{b}	3–4	3–5	4–5
467*	—	—	6–9	—
3	5^{c}–6^{b}	5	10	6
468* l. 1–8	—	—	—	7–10
468(A)* l. 1–3	—	—	—	10 fn.
,, l. 4	—	—	—	—
468* l. 9	—	—	—	11^{ab}
468(B)*	—	—	—	—
468* l. 10–11	—	—	—	11^{c}–12^{b}
468(C)* l. 2	—	—	—	—
468* l. 12–16	—	—	—	12^{c}–14
469*	—	—	—	—
4^{ab}	6^{cd}	6^{ab}	11^{ab}	15^{ab}
470*	7–9	6^{c}–9^{b}	—	—
4^{cd}	10^{ab}	9^{cd}	11^{cd}	15^{cd}
471*	—	—	—	—
5–6^{b}	10^{c}–11	10	12–13^{b}	16–17^{b}
{472*	—	—	13^{cd}	17^{cd}
473*	—	—	—	—
6^{c-f}	12	11	14	18
474*	—	—	—	19–23
475*	—	—	—	—
476*	—	—	—	—
477*	—	—	—	—
478*	—	—	15–17	—
7	13	12	18	24
480*	—	—	—	25–26
8^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	19^{ab}	27^{ab}
481*	—	—	—	—
8^{c}-10	14^{c}–16	13^{c}–15	19^{c}–21	27^{c}-29
482*	—	—	—	—
11^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	22^{ab}	30^{ab}
11^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	22^{cd}	30^{ef}
11^{ef}	18^{ab}	17^{ab}	—	30^{cd}
484*	—	—	—	—
12–14	18^{c}–21^{b}	17^{c}–19	23–25	31–33
15^{ab}	21^{cd}	20^{cd}	26^{ab}	34^{ab}
15^{cd}	22^{ab}	20^{ab}	26^{cd}	34^{cd}
485*	22^{c}–28	21–26	—	—
486*	—	—	—	—
16–21	29–31	27–32	27–32	35–40
489*	—	—	—	41
490* l. 1–2	—	—	33	—
,, l. 3–4	—	—	—	—
22–23	35–36	33–34	34–35	42–43
491*	37	35	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
24	38	36	36	44
26 493*	**27** —	**27** —	**33** —	**23** 1
494*	—	—	—	—
$1-6^{b}$	$1-6^{b}$	$1-6^{b}$	$1-6^{b}$	$2-7^{b}$
495*	—	—	$6^{c}-7^{b}$	$7^{c}-8^{b}$
496*	—	—	—	—
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	7^{cd}	8^{cd}
7	7	7	8	10
{497*	—	—	—	9
8	8	8	9	11
498* l. 1–2	—	—	10	—
498(A)*	—	—	—	—
498* l. 3–7	—	—	$11-13^{b}$	—
9–10	9–10	9–10	28–29	12–13
{499*	—	—	—	—
500*	—	—	30^{ab}	—
501*	—	—	—	—
502*	—	—	—	—
$11-12^{b}$	$11-12^{b}$	$11-12^{b}$	$13^{c}-14$	$14-15^{b}$
503*	—	—	15	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	16^{ab}	15^{cd}
504* l. 1	—	—	16^{cd}	16^{ab}
504* l. 2–11	—	—	17–21	—
504(A)*	—	—	—	—
504* l. 12–13	—	—	22	—
,, l. 14–15	—	—	—	—
504(B)*	—	—	—	—
504(C)*	—	—	—	—
504* l. 16–25	—	—	23–27	—
12^{ef}	13^{ab}	13^{ab}	30^{cd}	16^{cd}
13–15	$13^{c}-16^{b}$	$13^{c}-15$	31–33	17–19
506*	—	—	34	—
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	35^{ab}	20^{ab}
507*	—	—	—	—
$16^{c}-17$	$17-18^{b}$	$16^{e}-17$	$35^{c}-36$	$20^{c}-21$
{508* l. 2	—	—	—	—
18–19	$18^{c}-20^{b}$	18–19	37–40	22–23
{509*	—	—	—	—
510*	—	—	—	24
20	20^{c-f}	20	41	25
511*	—	—	—	—
512*	—	—	—	25 fn.
27 513*	**28** —	**28** —	—	**33** 1^{ab}
1	1	1	43	1^{c-f}
514*	—	—	—	—
515*	—	—	—	—
2	2	2	42	2
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	**34** $1-2^{b}$	3^{ab}
$3^{c}-8^{b}$	$3^{c}-8^{b}$	$3^{c}-8^{b}$	$2^{c}-7^{b}$	$3^{c}-8^{b}$
518*	—	—	$7^{c}-8^{b}$	—
$8^{c}-11$	$8^{c}-11$	$8^{c}-11$	$8^{c}-11$	$8^{c}-11$
519*	12	12	—	—
12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
520*	—	—	—	12^{cd}
521*	—	—	—	—
12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	—
13	14	14	13	13
14–16	15–16, 18	15–17	14–19	14–16
522*	17	18	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
17^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	20^{ab}	17^{ab}
{524*	—	—	—	—
525*	—	—	—	—
526*	—	—	—	—
17^{c}–21	19^{c}–23	19^{c}–23	20^{c}–25	17^{c}–21
531*	—	—	26	—
22–29	24–32	24^{c}–32	27–33	22–30
538*	—	—	34–35	—
30	33	33	36	31
28 1–5	**29** 1–5	**29** 1–5	**35** 1–5	**34** 1–5
539*	—	—	6	—
6–13	6–13	6–13	7–14	6–13
540*	—	—	15–16	14–15
541*	—	—	—	—
14–15	14–15	14–15	17–18	16–17
542*	—	—	—	—
16–17	16–17	16–17	19–20	18–19
544*	—	—	—	—
18–23	18–23	18–23	21–26	20–25
546*	—	[24–25]	27–28	**35** 1–2
24	24	26	29	3
App. 1 (No. 9) l. 1–2	—	—	30	4
,, ,, l. 3–4	—	[27]	31	5
,, ,, l. 5–20	—	—	32–39	—
25–26^{b}	25–26^{b}	28–29^{b}	40–41^{b}	6–7^{b}
548*	—	—	41^{cd}	—
26^{cd}	26^{cd}	29^{cd}	42^{ab}	7^{cd}
549*	—	—	42^{c}–48^{b}	—
27^{ab}	27^{ab}	30^{ab}	49^{ab}	8^{ab}
{550*	—	—	48^{cd}	—
27^{cd}	27^{cd}	30^{cd}	49^{cd}	8^{cd}
552*	—	—	50–51^{b}	—
28^{ab}	28^{ab}	31^{ab}	51^{cd}	9^{ab}
554* l. 1–8	—	—	52–55	—
,, l. 9–12	—	—	—	—
28^{cd}	28^{cd}	31^{cd}	—	9^{cd}
555*	—	—	—	10
556*	—	—	—	—
29 1	**30** 1	**30** 1	56	11
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	59^{cd}	12^{ab}
559*	—	—	60	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	57	12^{cd}
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	58	13^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	59^{ab}	13^{cd}
4	4	4	—	14
5–7	5–7	5–7	61–63	15–17
563*	—	—	64^{ab}	—
564*	—	—	—	—
8–9	8–9	8–9	64^{c}–66^{b}	18–19
10	10	10	67^{c}–68^{b}	21
{566*	—	—	—	—
11	11	11	66^{c}–67^{b}	20
12	12	12	68^{c}–69^{b}	22
567*	—	—	—	23^{ab}
568* l. 1–2	—	—	69^{c}–70^{b}	24
,, l. 3	—	—	70^{cd}	23^{cd}
,, l. 4	—	—	71^{ab}	—
13–15	13–15	13–15	71^{c}–74^{b}	25–27
569*	—	—	74^{c}–76^{b}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	76^{cd}	28^{ab}
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	77^{cd}	29^{ab}
17^{ab}	17^{ab}	16^{ef}	77^{ab}	28^{cd}
17^{c}–19	17^{c}–19	17–18	78–80^{b}	29^{c}–31
572* l. 1–2	—	—	80^{c}–81^{b}	—
,, l. 3	—	—	—	—
,, l. 4–6	—	—	81^{c}–82	—
20–24^{b}	20–24^{b}	19–23^{b}	83–87^{b}	32–36^{b}
24^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	36^{cd}
25	25	24	87^{c}–89	37
573*	—	—	—	—
26	26	25	90	38
575*	—	—	91–92	—
576*	—	—	—	39
27–28	27–28	26–27	93–94	40–41
577*	—	—	95–96	—
29^{ab}	33^{cd}	28^{ab}	97^{ab}	42^{ab}
578*	—	—	97^{c}–98^{b}	—
29^{cd}	34^{ab}	28^{cd}	98^{cd}	42^{cd}
579*	—	—	99–101	—
30–32	34^{c}–37^{b}	29–31	102–104	43–45
580*	—	—	105–108	46–49
581*	29–33^{b}	32–35	—	—
33–35	37^{c}–40^{b}	36–38	109–111	50–52
583* l. 1–4	—	—	112–113	53–54
,, l. 5–8	—	—	114	—
,, l. 9–12	—	—	115	55
584*	40^{c}–41	39–40	—	—
30 App. I (No. 10) l. 108	**31** 1–50	**31** 1–48	**36** —	**36** —
1–2^{b}	**32** 1–2^{b}	**32** 1–2^{b}	1–2^{b}	1–2^{b}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	2^{cd}
3–5^{a}	3–5^{a}	3–5^{a}	2^{c}–4^{c}	3–5^{a}
5^{bc}	5^{bc}	5^{bc}	4^{d}–5^{a}	5^{ab} fn.
5^{d}	5^{d}	5^{d}	5^{b}	5^{b}
6–7^{b}	6–7^{b}	6–7^{b}	7^{c}–8	7–8^{b}
585*	—	—	—	—
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	9^{ab}	8^{cd}
8–9	8–9	8–9	5^{c}–7^{b}	5^{c}–6
10^{a}	10^{a}	10^{a}	9^{c}	9^{a}
586*	—	—	—	—
10^{b}	10^{b}	10^{b}	9^{d}	9^{b}
587*	10^{cd}	10^{cd}	—	—
10^{c}–13	11–14^{b}	11–14^{b}	10–13	9^{c}–13
{589*	—	—	14^{ab}	14
14	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}	15
590*	—	—	15^{cd}	16^{ab}
15–17^{b}	15^{c}–17	15^{c}–17	16–18^{b}	16^{c}–18^{b}
591* l. 1	—	—	18^{cd}	18^{cd}
591(A)*	—	—	—	18^{cd} fn.
591* l. 2–4	—	—	19–20^{b}	19–20^{b}
17^{cd}	18^{ab}	18^{ab}	20^{cd}	20^{cd}
18	18^{c}–19^{b}	18^{c}–19^{b}	24	24
19	19^{c}–20^{b}	19^{c}–20^{b}	21	21
593*	—	—	22	22
20^{a-d}	20^{c}–21^{b}	20^{c}–21^{b}	23	23
20^{ef}	21^{cd}	21^{cd}	25^{ab}	25^{ab}
594*	—	—	—	—
21^{ab}	22^{ab}	21^{ef}	25^{cd}	25^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21^{cd}	22^{cd}	22^{ab}	—	26^{ab}
595*	23^{ab}	22^{cd}	—	—
21^{ef}	23^{cd}	23^{ab}	—	26^{cd}
596* l. 1	24^{ab}	23^{ef}	—	—
,, l. 2	24^{cd}	23^{cd}	—	—
597*	—	—	—	—
598*	—	—	—	—
22	25	24	26	27
31 1–7	**33** 1–7	**33** 1–7	**37** 1–7	**37** 1–7
600*	8	8	—	—
8–10	9–11	9–11	8–10	8–10
{601*	—	—	11	11
11–12	12–13	12–13	12–13	12–13
602*	—	—	—	—
13–14	14–15	14–15	14–15	14–15
{603*	—	—	—	—
15–23	16–24	16–24	16–24	16–24
32 1–3	**34** 1–3	**34** $1–3^{d}$	**38** 1–3	**38** 1–3
605*	4^{ab}	[3^{ef}]	—	—
4	$4^{c}–5^{b}$	4	4	4
606*	—	—	—	—
5–9	$5^{c}–10^{b}$	5–9	5–9	$5–9^{d}$
10	$10^{c}–11$	10	10	—
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	9^{ef}
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	—
$12–14^{b}$	$13–15^{b}$	$12–14^{b}$	$12–14^{b}$	$10–12^{b}$
611* l. 1	15^{cd}	14^{cd}	—	—
,, l. 2–4	$16–17^{b}$	$15–16^{b}$	—	12^{ab} fn.
$14^{c}–18$	$17^{c}–21$	$16^{c}–20^{d}$	$14^{c}–18$	$12^{c}–16$
613*	22^{ab}	20^{ef}	—	—
19	$22^{c}–23^{b}$	21	19	17
614*	—	—	—	18
615* l. 1	—	—	20^{ab}	—
615(A)*	—	—	—	—
615* l. 2	—	—	20^{cd}	—
20	$23^{c–f}$	22	21	19
616*	—	—	22	—
21–22	[$23^{g–n}$]	23–24	23–24	20–21
23	24	25	25	22
618*	25	26	—	—
24	26	27	26	23
{619* l. 1–4	—	—	—	—
619* l. 5–8	—	—	27	—
33 1–4	**35** 1–4	**35** 1–4	**39** 1–4	**39** 1–4
620*	—	—	—	—
5	5	5	5	5
621*	—	—	6^{ab}	—
6	6	6	$6^{c}–7^{b}$	6
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	—	7^{ab}
$7^{c}–8^{b}$	$7^{c}–8^{b}$	$7^{c}–8^{b}$	$7^{c}–8^{b}$	$7^{c}–8^{b}$
{622*	—	—	8^{cd}	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	10^{ab}	8^{cd}
{623*	—	—	10^{cd}	—
9	9	9	—	9
10	10	10	9	10
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
624*	—	—	$11^{c}–12^{b}$	—
$11^{c}–12^{b}$	$11^{c}–12^{b}$	$11^{c}–12^{b}$	13^{cd}; 14^{cd}	$11^{c}–12^{b}$
625*	—	—	—	12^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	14^{ab}	13^{ab}
13	13	13	12^{c}–13^{b}	13^{c}–14^{b}
14^{ab}	14^{ab}	15^{ab}	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{ab}	15^{ab}	15^{ab}
15^{ab}	15^{ab}	15^{cd}	15^{cd}	15^{cd}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	18^{ab}
—	—	—	—	18^{cd} (r.)
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	17^{cd}	19^{ab}
626*	—	—	18^{ab}	—
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	17^{ab}	19^{cd}
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	—	20^{ab}
17^{c}–18^{b}	17^{c}–18^{b}	17^{c}–18^{b}	18^{c}–19^{b}	20^{cd}; 21^{cd}
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	—	22^{ab}
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
627*	—	—	16^{cd}	—
19^{c}–20	19^{c}–20	19^{c}–20	19^{c}–20	16^{c}–17
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}
21^{c}–24	21^{c}–24	21^{c}–24	21^{c}–23^{b}	22^{c}–25^{b}; 26^{ab}
628*	—	—	—	—
629*	—	—	—	25^{cd}
25–26^{b}	25–26^{b}	25–26^{b}	23^{c}–24	26^{c}–27
26^{c}–27^{b}	26^{c}–27^{b}	26^{c-f}	25–26	28
633*	—	—	—	—
27^{c}–30	27^{c}–31^{b}	27–30	27–31	29–32
{634* l. 2–3	—	—	—	—
635*	—	—	—	—
31–32^{b}	31^{c}–32	31–32^{b}	32–33^{b}	33–34^{b}
{636*	—	—	33^{cd}	34^{cd}
637*	—	—	—	—
32^{c}–34	33–35	32^{c}–34	34–36	35–37
639*	—	—	37	—
640*	—	—	—	—
35^{a-c}	36^{a-c}	35^{a-c}	38^{a-c}	38^{a-c}
641*	—	—	—	—
35^{d}	36^{d}	35^{d}	38^{d}	38^{d}
642*	—	—	—	38^{ef}
36^{ab}	37^{ab}	36^{ab}	39^{ab}	39^{ab}
{643*	—	—	—	—
36^{c}–38^{b}	37^{c}–39^{b}	36^{c}–38^{b}	39^{c}–41^{b}	39^{c}–41^{b}
644*	—	—	—	41^{cd}
645*	39^{c}–42^{b}	38^{c}–41^{b}	—	—
646*	—	—	—	—
38^{cd}	42^{cd}	41^{cd}	41^{cd}	42
647*	—	—	42	—
34 1	**36** 1	**36** 1	**40** 1	43
648*	—	—	2–6	—
2–6	2–6	2–6^{d}	7–11	44–48
649*	7^{ab}	6^{ef}	—	—
650*	—	—	—	—
7–9	7^{c}–10^{b}	7–9	12–14	49–51
652*	—	—	15^{ab}	—
10–11	10^{c}–12^{b}	10–11	15^{c}–17^{b}	52–53
653*	—	—	17^{cd}	—
12–13^{b}	12^{c}–13	12^{c}–13^{b}	18–20^{b}	54–56^{b}
654* l. 2–3	—	—	—	—
13^{c}–15	14–16^{b}	13^{c}–15	20^{c}–22	56^{c}–58
656*	16^{cd}	16^{ab}	—	—
16^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	23^{ab}	59^{ab}
657*	—	—	23^{c}–25^{b}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
16^{c}–19	17^{c}–20	16^{e}–19	25^{c}–28	59^{c}–62
659*	—	—	29–31	—
20	21	20	32	63
660*	—	—	33	—
21	22	21	—	64
661*	23	22	—	—
662*	—	—	—	64 fn.
22	24	23	34	65
35 1	**37** 1	**37** 1	**41** —	**40** 1
2	2	2	1	2
665*	—	—	—	—
3	3	3	2	3
666*	—	—	3	—
4	4	4	4	4
667*	—	—	—	—
668*	—	—	5	—
5	5	5	6	5
669*	—	—	7	—
6	6	6	8	6
670*	—	—	—	7
671*	—	—	—	—
7	7	7	9	8
672*	—	—	10	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	11^{ab}	9^{ab}
673*	—	—	11^{c}–12^{b}	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	12^{cd}	9^{cd}
9	9	9	14	10
674*	—	—	15	—
10	10	10	16	11
675*	—	—	—	—
11	11	11	17	12
12	12	12	13	13
676*	—	—	—	—
13^{ao}	13^{ab}	13^{ab}	18^{ab}	14^{ab}
677*	—	—	18^{c}–19^{b}	—
13^{c}–14	13^{c}–14	13^{c}–14	19^{c}–20	14^{c}–15
678*	—	—	21	—
15–16	15–16	15–16	22–23	16–17
{679*	—	—	—	—
681*	—	—	24–26	—
17–18^{b}	17–18^{b}	17–18^{b}	27–28^{b}	18–19^{b}
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	29^{ab}	20^{ab}
683*	19^{ab}	19^{ab}	—	—
19^{ab}	19^{cd}	19^{cd}	28^{cd}	19^{cd}
684*	20^{ab}	20^{ab}	—	—
19^{c}–20	20^{c}–22^{b}	20^{c}–22^{b}	29^{c}–31^{b}	20^{c}–22^{b}
685*	—	—	—	22^{cd}
686*	—	—	—	—
687*	—	—	31^{c}–32^{b}	—
688*	[22^{cd}]	22^{cd}	—	—
689*	—	—	—	—
690*	—	—	—	—
21	22^{e}–23^{b}	23	32^{c}–33	23
692*	—	—	34–36	—
22–23	23^{c}–25	24–25	37–39	24–25
36 694*	**38** —	**38** —	**42** 1–2	**41** —
1–2^{d}	1–2	1–2^{d}	3–4	1–2
696*	—	—	5^{ab}	—
2^{ef}	3^{ab}	2^{ef}	5^{cd}	3^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
697*	—	—	6–11^{b}	—
3–4	3^{c}–5^{b}	3–4	11^{c}–13^{b}	3^{c}–5^{b}
698*	—	—	13^{c}–15	—
5	5^{c}–6^{b}	5	16	5^{c}–6^{b}
700*	—	—	17–22	—
6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}	23^{ab}	6^{cd}
701*	—	—	—	7^{ab}
702*	—	—	—	—
6^{c-f}	7^{ab}; 8^{ab}	6^{cd}; 7^{cd}	23^{c}–24	7^{cd}; —
703*	7^{cd}	7^{ab}	—	—
7	8^{c}–9^{b}	8	25	8
705*	9^{c}–10	9–10^{b}	—	—
8	11	10^{c-f}	26	9
706*	—	—	27–29	—
9–10^{b}	12–13^{b}	11–12^{b}	30–31^{b}	10–11^{b}
707*	—	—	31^{c}–32^{b}	—
10^{c}–13^{b}	13^{c}–16^{b}	12^{c}–15^{b}	32^{c}–35	11^{c}–14^{b}
{708*	—	—	—	—
13^{c}–14	16^{c}–17	15^{c}–16	36–37^{b}	14^{c}–15
709*	—	—	37^{c}–38^{b}	—
15–16	18–19	17–18	38^{c}–40^{b}	16–17
712*	—	—	40^{c}–41	—
713*	20^{ab}	19^{ab}	—	—
17^{ab}	20^{cd}	19^{cd}	42^{ab}	18^{ab}
17^{cd}	21^{ab}	20^{ab}	42^{cd}	—
17^{ef}	21^{cd}	20^{cd}	43^{ab}	18^{cd}
715*	—	—	43^{c}–44^{b}	—
18	22	21	44^{c}–45^{b}	19
716*	—	—	45^{cd}	—
19–21	23–25	22–24	46–48	20–22
22	26	25	50	23
718*	—	—	51	—
23	27	26	49	24
24–25	28–29	27–28	52–53	25–26
719*	30^{ab}	29^{ab}	—	—
26	30^{c}–31^{b}	29^{c}–30^{b}	54–55	27–28
720*	—	—	—	—
721*	—	—	—	—
27^{ab}	31^{cd}	30^{cd}	56^{ab}	29^{ab}
{722*	—	—	56^{c}–58^{b}	—
723*	32^{ab}	31^{ab}	—	—
27^{c}–28	32^{c}–33	31^{c}–32	58^{c}–59	29^{c}–30
37 724*	**39** —	**39** —	**43** 1–5	**42** —
1	1	1	6	1
725*	—	—	—	—
2–6^{b}	2–6^{b}	2–6^{b}	7–11^{b}	2–6^{b}
727* l. 1	—	—	—	—
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	11^{cd}	6^{cd}
728*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	—	12^{ab}	7^{ab}
7^{c}–9^{b}	7^{c}–9^{b}	7–8	12^{c}–14^{b}	—
9^{cd}	9^{cd}	9^{ab}	14^{cd}	7^{cd}
729*	—	—	15–16	—
10	10	9^{c}–10^{b}	17	—
730*	—	—	18–19^{b}	—
11^{ab}	11^{ab}	10^{cd}	20^{ab}	8^{ab}
11^{cd}	11^{cd}	10^{ef}	19^{cd}	8^{cd}
731* l. 1	—	—	20^{cd}	—
,, l. 2–3	—	[11]	21	9

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
$12-13^{b}$	$12-13^{b}$	$12-13^{b}$	$22-23^{b}$	$10-11^{b}$
732*	—	—	$23^{c}-24$	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	25	11^{ab} fn.
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	26^{ab}	11^{cd}
734*	—	—	$26^{c}-30^{b}$	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	30^{cd}	11^{ab} fn.
735*	—	—	—	—
736* l. 1	—	—	31^{ab}	--
,, l. 2	—	—	31^{cd}	12^{ab}
15	15	15	33	12^{c-f}
16	16	16	32	13
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	34^{ab}	14
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	34^{cd}	14 fn.
737*	—	—	—	—
18	18	18	35	15
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	36^{ab}	—
738*	19^{cd}	19^{cd}	—	—
19^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	—	16^{ab}
19^{ef}	20^{cd}	20^{cd}	36^{cd}	16^{cd}
739*	—	—	$37-42$	—
740* l. 1–2	21	21	—	—
740(A)*	—	—	—	—
740* l. 3–9	22–24	22–24	—	—
741*	—	—	—	—
20	25	25	43	17
38 1–12	**40** $1-13^{b}$	**40** $1-13^{b}$	**44** $1-13^{b}$	**43** $1-13^{b}$
{742*	—	—	—	—
743*	13^{cd}	13^{cd}	—	—
$13-14^{d}$	14–15	$13^{e}-15^{b}$	$13^{c}-15^{b}$	$13^{c}-15^{b}$
744*	16^{ab}	15^{cd}	—	—
14^{ef}	16^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	15^{cd}
745*	—	—	—	16^{ab}
746*	17^{ab}	16^{cd}	—	—
15^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	16^{ab}	16^{cd}
{747*	18^{ab}	17^{cd}	—	—
748*	—	—	—	—
$15^{c}-16$	$18^{c}-19$	$17^{e}-18$	$16^{c}-17$	$16^{e}-17$
749*	20–21	19–20	—	—
$17-18^{b}$	$22-23^{b}$	$21-22^{b}$	$18-19^{b}$	$18-19^{b}$
18^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	21^{cd}
750*	—	—	23–30	—
19^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	19^{cd}	19^{cd}
751*	24^{cd}	23^{cd}	—	—
19^{c-f}	25	24	20	20
752*	—	—	—	21^{ab}
753*	26^{ab}	25^{ab}	—	—
20	26^{c-f}	25^{c-f}	21	22
754*	—	—	22^{ab}	—
21	27	26	31	23
39 1–10	**41** 1–10	**41** 1–10	**45** 1–10	**44** 1–10
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{cd}	11^{cd}
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	11^{ab}	11^{ab}
12	12	12	12	—
—	—	—	13	—
$13-14^{b}$	$13-14^{b}$	$13-14^{b}$	$14-15^{b}$	—
$14^{c}-16$	$14^{c}-16$	$14^{c}-16$	$15^{c}-17$	12–13
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	—	14^{ab}
756*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	18	14^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
758*	—	—	19	—
18–19	18–19	18–19	20–21	15–16
759*	—	—	—	—
760*	—	—	—	—
20	20	20	22	17
40 App. I (No. 11) l. 1	42 —	42 —	46 1^{ab}	45 1^{ab}
,, l. 2	—	—	1^{cd}	—
,, l. 3–4	—	—	2	$1^{c}–2^{b}$
,, l. 4 fn.	—	—	—	$2^{c}–3^{b}$
,, l. 5–7	—	—	$3–4^{b}$	$4–5^{b}$
,, l. 8	—	—	4^{cd}	3^{cd}
,, l. 9–10	—	—	—; 5^{ab}	$5^{c}–6$
,, l. 11–18	—	—	$5^{c}–9^{b}$	$7–10^{b}$
,, l. 18fn.	—	—	—	—
,, l. 19–21	—	—	$9^{c}–10$	$10^{c}–11$
,, l. 22	—	—	—	12^{ab}
,, l. 23	—	—	—	—
,, l. 24, prior half	—	—	11^{a}	12^{c}
,, l. 24, post. half	—	—	11^{d}	12^{d}
,, l. 25, prior half	—	—	11^{c}	13^{a}
,, l. 25, post. half	—	—	11^{b}	13^{b}
,, l. 26–43	—	—	12–20	$13^{c}–21$
,, l. 44	—	—	21^{ab}	—
,, l. 45	—	—	21^{cd}	22
,, l. 46–49	—	—	—	—
,, l. 50–53	—	—	47 1–2	46 1–2
,, l. 54	—	—	3^{ab}	—
,, l. 55–56	—	—	—	3
,, l. 57	—	—	3^{cd}	4^{ab}
,, l. 58–59	—	—	—	$4^{c–f}$
,, l. 60–73	—	—	4–10	5–11
,, l. 73 fn.	—	—	—	—
,, l. 74	—	—	—	—
,, l. 75–77	—	—	$11–12^{b}$	—
,, l. 78–84	—	—	$12^{c}–15$	$12–15^{b}$
,, l. 85–86	—	—	16	—
,, l. 87–89	—	—	$17–18^{b}$	$15^{c}–16$
,, l. 90–91	—	—	—	17
,, l. 92	—	—	—	19^{ab}
,, l. 93	—	—	18^{cd}	19^{cd}
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	48 $1–2^{b}$	47 $1–2^{b}$
{761*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
762*	—	—	—	46 18
2	2	2	—	47 3
763*	3	3	—	—
3^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	—	—
3^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	4^{ab}
4–5	5–6	5–6	3–4	$4^{c}–5$
764*	—	—	—	—
6^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	5^{ab}	6^{ab}
766*	—	—	—	—
6^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	5^{cd}	6^{cd}
767*	8	8	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
768*	9^{ab}	—	—	—
$7\text{–}11^{b}$	$9^{c}\text{–}13$	$9\text{–}13^{b}$	$6\text{–}10^{b}$	$7\text{–}11^{b}$
770*	—	—	—	$11^{c}\text{–}12^{b}$
$11^{c}\text{–}12$	$14\text{–}15^{b}$	$13^{c}\text{–}14$	$10^{c}\text{–}11^{b}$; 13^{cd}	$12^{c}\text{–}13$
—	—	—	11^{cd}	—
771* l. 1	—	—	—	14^{ab}
,, l. 2, prior half	—	—	12^{a}	14^{c}
,, l. 2, post. half —prior half of l. 3	—	—	—	$14^{d}\text{–}15^{a}$
771* l. 3, post. half —l. 5	—	—	$12^{b}\text{–}13^{b}$	$15^{b}\text{–}16^{b}$
772*	—	—	—	—
773*	—	—	—	—
{774* l. 1	—	—	—	16^{cd}
,, l. 2	—	—	14^{ab}	17^{ab}
,, l. 3	—	—	—	17^{cd}
,, l. 4–19	—	—	{$14^{c}\text{–}19$	18–23
775*	15^{cd}	15^{ab}	—	—
13^{ab}	16^{ab}	15^{cd}	—	48 1^{ab}
13^{cd}	16^{cd}	16^{ab}	—	—
14^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	—	1^{cd}
776*	[17^{cd}]	17^{ab}	—	—
$14^{c}\text{–}15$	$17^{c}\text{–}18$	$17^{c}\text{–}18$	—	2–3
$16\text{–}18^{b}$	$19\text{–}21^{b}$	$19\text{–}20^{d}$	—	—
778*	—	—	—	—
$18^{c}\text{–}20$	$21^{c}\text{–}23$	$20^{c}\text{–}22$	—	—
21	24	23	—	4
$22\text{–}25^{b}$	$25\text{–}28^{b}$	24–26	—	—
780*	—	—	—	—
$25^{c}\text{–}32$	$28^{c}\text{–}35$	27–34	—	—
41 1^{ab}	**43** 1^{ab}	**43** 1^{ab}	**49** —	6^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	—
789* l. 1	—	—	—	5^{ab}
790* l. 1	—	—	—	—
789* l. 2	—	—	—	5^{cd}
790* l. 2	—	—	—	—
790* l. 3	—	—	1^{ab}	—
790(A)* l. 4 fn.	—	—	—	—
2	2	2	5	6
790* l. 5–9	—	—	$2\text{–}4^{b}$	—
790(B)* l. 9 fn.	—	—	—	—
790* l. 10	—	—	4^{cd}	—
781*	3	[3]	—	—
3	4	4	—	7
789* l. 13–19	—	—	—	8–11
790* l. 13–18	—	—	6–8	—
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	16^{ab}	—
790* l. 37–38	—	—	$16^{c}\text{–}17^{b}$	—
$4^{c}\text{–}5$	$5^{c}\text{–}6$	$5^{c}\text{–}6$	$17^{c}\text{–}18$	—
790* l. 42–47	—	—	19–21	—
,, l. 48	—	—	—	—
,, l. 49–51	—	—	$30^{c}\text{–}31$	—
6–17	7–18	7–18	—	—
782*	—	—	—	—
18	19	19	—	—
19^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	9^{ab}	12^{ab}
790*(C) l. 19 fn.	—	—	—	—
$19^{c}\text{–}20$	$20^{c}\text{–}21$	$20^{c}\text{–}21$	$9^{c}\text{–}10$	$12^{c}\text{–}13$
21	$22\text{–}23^{b}$	22	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
783*	24^{ab}	23^{cd}	—	—
22–23^{b}	23^{cd}; 24^{c}–25^{b}	23^{ab}; 23^{c}–24^{b}	11–12^{b}	14–15^{b}
23^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	—	—
24–26	26–28	25–27	32–34	15^{c}–17
27^{ab}	29^{ab}	28^{ab}	—	18^{ab}
789* l. 35	—	—	—	18^{cd}
790* l. 59	—	—	—	—
{784* l. 1	—	—	—	—
789* l. 36–37	—	—	—	19
790* l. 60–61	—	—	35	—
{784* l. 2–3	—	—	—	—
789* l. 38	—	—	—	20^{ab}
790* l. 62	—	—	36^{ab}	—
27^{cd}	29^{cd}	28^{cd}	36^{cd}	20^{cd}
{785*	—	—	38^{cd}	—
28^{ab}	30^{ab}	29^{ab}	37^{ab}	21^{ab}
28^{cd}	30^{cd}	29^{cd}	37^{cd}	21^{cd}
786*	—	[29^{ef}]	—	—
787*	—	—	38^{ab}	—
29^{ab}	31^{ab}	30^{ab}	39^{cd}	22^{ab}
29^{cd}	31^{cd}	30^{cd}	39^{ab}	22^{cd}
30–31	32–33	31–32	40–41	—
789* l. 48–49	—	—	—	—
790* l. 74–75	—	—	42	—
789* l. 50–51	—	—	—	—
790* l. 76–77	—	—	—	—
32	34	33	—	—
33–35	35–37	34–36	43–45	—
790* l. 84–87	—	—	46–47	—
36–37	38–39	37–38	—	—
38–42	40–44	39–43	48–52	—
43^{ab}	45^{ab}	44^{ab}	—	—
43^{cd}	45^{cd}	44^{cd}	53^{ab}	—
790* l. 99–101	—	—	53^{c}–54	—
44^{ab}	46^{ab}	44^{ef}	—	—
44^{cd}	46^{cd}	45^{ab}	55^{cd}	25^{ab}
45^{ab}	47^{ab}	45^{cd}	—	—
45^{cd}	47^{cd}	46^{ab}	55^{ab}	24^{cd}
790(D)*	—	—	—	—
790* l. 104–105	—	—	56	—
{788* l. 8–2	—	—	—	—
46^{ab}	48^{ab}	46^{cd}	—	25^{cd}
789* l. 65–68	—	—	—	26–27
46^{cd}	48^{cd}	47^{ab}	—	—
47^{ab}	49^{ab}	47^{cd}	12^{cd}	—
47^{c}–48	49^{c}–50	47^{c}–48	13–14^{b}	23–24^{b}
49	51	49	—	28
789* l. 73–76	—	—	—	—
790* l. 110–113	—	—	57	—
42 1^{ab}	44 1^{ab}	44 1^{ab}	50 1^{ab}	49 1^{ab}
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	2^{cd}	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{ab}	2^{ab}
3^{ab}	3^{ab}	2^{ab}	3^{c}–4	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	5^{ab}	4^{cd}
795*	—	—	7–8^{b}	—
4^{ab}	4^{ab}	3^{ef}	1^{cd}	2^{cd}
4^{cd}	4^{cd}	4^{ab}	8^{cd}	3^{ab}
796*	—	—	—	3^{c}–4^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
797* l. 1	—	—	9^{ab}	—
797* l. 2	—	—	—	—
,, l. 3-5	—	—	9^{c}–10	—
5^{ab}	5^{ab}	4^{cd}	11^{cd}	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}	6^{cd}	—
798*	—	—	5^{cd}	—
6^{ab}	6^{ab}	5^{cd}	—	—
6^{cd}	6^{cd}	6^{ab}	12^{ab}	—
7^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	12^{cd}	5^{cd}
801*	—	—	13	—
7^{c}–8^{b}	7^{c}–8^{b}	7^{a-d}	6^{ab}; 11^{ab}	5^{ab}; 6^{ab}
803*	—	—	—	6^{cd}
804*	8^{cd}	7^{ef}	—	—
8^{c}–9^{b}	9	8	14	—
805*	10^{ab}	9^{ab}	—	—
9^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	15^{ab}	—
806*	11–12^{b}	10–11^{b}	—	—
10^{ab}	12^{cd}	11^{cd}	15^{c}–16^{b}	—
807*	13	11^{e}–12^{b}	—	—
10^{cd}	14^{ab}	12^{cd}	16^{cd}	—
{808* l. 2	—	—	—	7^{ab}
809*	—	—	17^{ab}	—
11	14^{c}–15^{b}	13	17^{c}–18^{b}	8^{cd}; 7^{cd}
810*	—	—	—	8^{ab}
12^{ab}	15^{cd}	14^{ab}	—	9^{ab}
12^{cd}	16^{ab}	14^{cd}	18^{cd}	9^{cd}
13^{ab}	16^{cd}	15^{ab}	19^{cd}	11^{ab}
13^{cd}	17^{ab}	15^{cd}	21^{ab}	11^{cd}
13^{e}	17^{c}	16^{a}	21^{c}	17^{a}
13^{f}	17^{d}	16^{b}	21^{d}	—
811* l. 1 the prior half	18^{a}	16^{c}	—	—
811* l. 1 the post. half	18^{b}	16^{d}	—	17^{b}
,, l. 2	18^{cd}	16^{ef}	—	—
14^{ab}	19^{ab}	17^{ab}	25^{ab}	15^{ab}
813*	—	—	25^{cd}	15^{cd}
14^{cd}	19^{cd}	17^{cd}	22^{ab}	17^{cd}
15^{ab}	20^{ab}	18^{ab}	19^{ab}	10^{ab}
815*	—	—	—	10^{cd}
15^{c-f}	20^{c}–21^{b}	18^{c-f}	26	18
16	[21^{c-f}]	19	20	16
17^{ab}	21^{gh}	20^{ab}	27^{ab}	19^{ab}
816*	22^{ab}	20^{cd}	—	—
17^{c}	22^{c}	26^{e}	27^{c}	19^{c}
17^{d}	22^{d}	20^{f}	—	—
817*	23	21	—	—
18^{ab}	24^{ab}	22^{ab}	22^{cd}	13^{ab}
819* l. 1	—	—	23^{ab}	12^{ab}
819(A)*	—	—	—	{12^{cd}
819* l. 2-4	—	—	23^{c}–24	13^{c}–14
18^{c}–19^{c}	24^{c}–25^{c}	22^{c}–23^{c}	—	—
19^{d}	25^{d}	23^{d}	27^{d}	19^{d}
20-21	26-27	23^{e}–24	28	20-21
43 1-2	**45** 1-2	**45** 1-2	**51** 1-2	**50** 1-2
822*	—	—	3^{ab}	3^{ab}
3-4^{b}	3-4^{b}	3	3^{c}–4	3^{c}–4
823*	—	—	5-7	—
4^{c}–6^{b}	4^{c}–6^{b}	4-5	8-9	5-6

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
6^{cd}	6^{cd}	6^{ab}	11^{ab}	—
824*	—	—	11^{c}–12	—
825*	7^{ab}	6^{cd}	—	—
7	7^{c}–8^{b}	7	10	7
8–9	8^{c}–10^{b}	8–9	13–14	8–9
828*	10^{c}–11^{b}	10	—	—
10–12	11^{c}–14^{b}	11–13	15–17	10–12
13	14^{c}–15^{b}	14	21	13
{831* l. 1	—	—	—	19^{ab}
831(A)*	—	—	—	—
831* l. 2	—	—	—	19^{cd}
14–15	15^{c}–17^{b}	15–16	22–23	14–15
{832*	—	—	—	20
833*	—	—	—	21
16–17	17^{c}–19^{b}	17–18	18–19	16–17
834*	—	—	—	—
18	19^{c}–20^{b}	19	20	18
19	20^{c}–21^{b}	20	24	22
20^{a-c}	21^{c}–22^{a}	21^{a-c}	25^{a-c}	—
835*	22^{bc}	21^{de}	—	—
20^{d}	22^{d}	21^{f}	25^{d}	—
21–22	23–24	22–23	26–27	23–24
836*	25^{ab}	24^{ab}	—	—
23–24	25^{c}–27^{b}	24^{c}–25	28–29	25–26
—	—	—	30	—
25–27	27^{c}–30^{b}	26–28	31–33	27–29
839*	—	—	—	—
840*	30^{c}–31^{b}	29	—	—
28–29	31^{c}–33^{b}	30–31	34–35	30–31
841*	—	—	—	—
842*	—	—	36	—
30–31	33^{c}–34	32–33^{d}	37–38	32–33
843*	—	[33^{ef}]	—	—
32–34	35–37	34–36	39–41	34–36
35	38	37	42(r.)	—
36–37	39–40	38–39	43–44	37–38
44 1^{ab}	**46** 1^{ab}	**46** 1^{ab}	**52** 1^{ab}	**51** 1^{ab}
845*	—	—	1^{c}–2	—
846*	—	—	3^{ab}	—
1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}	3^{c}–4^{b}	1^{c}–2^{b}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	4^{cd}	—
3^{a-d}	3	3^{a-d}	8^{c}–9	—
3^{ef}	4^{ab}	3^{ef}	—	2^{cd}
4–5	4^{c}–6^{b}	4–5	5–8^{b}	3–4
6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}	10^{ab}	5^{ab}
850*	—	—	10^{cd}	—
6^{c}–7	7–8^{b}	6^{c}–7	11–12^{b}	5^{c}–6
852*	—	—	12^{c}–13^{b}	—
8–10	8^{c}–11^{b}	8–10	13^{c}–16^{b}	7–9
854*	11^{cd}	[11^{cd}]	—	—
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	16^{cd}	10^{ab}
11^{cd}	12^{cd}	11^{ef}	17^{ab}	10^{cd}
855*	—	—	17^{c}–19^{b}	—
12–13	13–14	12–13	19^{c}–21^{b}	11–12
856* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	21^{cd}	—
14	15	14	22	13
15^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	25^{cd}	16^{ab}
15^{cd}	16^{cd}	15^{cd}	26^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
16	17	16	26^{c}–27^{b}	16^{c-f}
858* l. 1-6	—	—	28–30	—
,, l. 7	—	—	—	—
,, l. 8-10	—	—	31–32^{b}	—
17^{ab}	18^{ab}	17^{ab}	27^{cd}	17^{ab}
17^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	34^{cd}	17^{cd}
18^{ab}	19^{ab}	17^{ef}	32^{cd}	18^{ab}
859*	—	—	—	—
860*	—	—	33–34^{b}	—
18^{c}–19^{b}	19^{c}–20^{b}	18^{a-d}	24^{c}–25^{b}	14^{cd}
19^{cd}	20^{cd}	18^{ef}	24^{ab}	14^{ab}
20	21	19^{a-d}	23	15
21–25	22–27^{b}	19^{e}–24	35–40	18^{c}–23
864*	—	—	41	—
26	27^{c}–28^{b}	25	42	24
865*	—	—	43	—
27–30	28^{c}–32^{b}	26–29	44–47	25–28
31^{ab}	32^{cd}	30^{ab}	48–49	—
31^{c}–32	33–34	30^{c}–31	50–51	29–30
33–34	35–36	32–33	—	31–32
35–36	37–38	34–35	52–53	33–34
45 1	47 1	47 1	53 —	52 1
2	2	2	1	2
871*	—	—	—	—
3–6	3–6	3–6	2–5	3–6
7^{a-d}	7	7^{a-d}	6	6 fn.
7^{ef}	8^{ab}	7^{ef}	—	—
8	8^{c}–9^{b}	8	7	7
872*	—	—	8–9^{b}	—
873*	—	—	9^{c}–10	—
9–10^{a}	9^{c}–10^{c}	9–10^{a}	11–12^{a}	8–9^{a}
10^{b}	10^{d}	10^{b}	—	9^{b}
874*	11^{ab}	10^{cd}	—	9^{cd}
10^{c}	11^{c}	11^{a}	12^{c}	10^{a}
10^{d}	11^{d}	11^{b}	12^{b}	10^{b}
10^{e}	12^{a}	11^{c}	—	10^{c}
10^{f}	12^{b}	11^{d}	12^{d}	10^{d}
875*	12^{cd}	12^{ab}	13^{ab}	11^{ab}
876*	13^{ab}	12^{cd}	13^{cd}	11^{cd}
11–16	13^{c}–19^{b}	13–18	14–19	12–17
877*	—	—	20	—
17	19^{c}–20^{b}	19	21	18
879*	20^{c}–21^{b}	20	—	—
18	21^{c}–22^{b}	21	22	19
880*	—	—	23^{ab}	—
19	22^{c}–23^{b}	22^{a-d}	23^{c}–24^{b}	20
881*	23^{cd}	[22^{ef}]	—	—
20	24	23	24^{c}–25^{b}	21
882*	—	—	—	—
883*	—	—	25^{c}–26^{b}	—
21	25	24	26^{c}–27^{b}	22
884*	—	—	27^{c}–28^{b}	—
22	26	25	28^{c}–29^{b}	23
885* l. 1-6	—	—	29^{c}–32^{b}	—
885(A)*	—	—	—	—
885* l. 7	—	—	32^{cd}	—
23–25	27–29	26–28	33–35	24–26
886*	—	—	36–37^{b}	—
887* l. 1	—	—	37^{cd}	27^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
887* the prior half of l. 2	—	—	38^{a}	27^{c}
887(A)*	—	—	—	—
887* the post. half of l. 2	—	—	38^{b}	27^{d}
26	30	29	38^{c}–39^{b}	28
888*	—	—	39^{c}–40^{b}	—
27	31	30	40^{c}–41^{b}	29
889*	—	—	41^{c}–42^{b}	—
28	32	31	42^{c}–43^{b}	30
890*	—	—	—	—
29	33	32	43^{c}–44^{b}	31
891*	34	33	—	—
30	35	34	45^{c}–46^{b}	32^{c}–33^{b}
892*	—	—	—	—
31	36	35	44^{c}–45^{b}	32^{ab}; 32^{ab} fn.
32	37	36	46^{c}–47^{b}	33^{c}–34^{b}
33	38	37	47^{c}–48^{b}	—
893*	—	—	—	—
34	39	38^{ab}; 38^{ef}	48^{c}–49^{b}	—
—	—	[38^{cd}]	—	—
{894*	—	—	—	—
896*	—	—	—	—
35^{ab}	40^{ab}	39^{ab}	—	—
897*	—	—	49^{cd}	—
898*	—	—	—	—
35^{cd}	40^{cd}	39^{cd}	—	35^{ab}
899*	—	—	—	—
36^{ab}	41^{ab}	40^{ab}	50^{ab}	35^{cd}
901*	—	—	—	—
36^{cd}	41^{cd}	40^{cd}	50^{cd}	35^{ef}
902*	—	—	51^{ab}	36^{ab}
903*	—	—	—	36^{cd}
904*	—	—	51^{cd}	—
37^{ab}	42^{ab}	41^{ab}	52^{ab}	—
905*	—	—	52^{cd}	—
37^{cd}	42^{cd}	41^{cd}	—	—
37^{ef}	43^{ab}	41^{ef}	—	—
38^{ab}	43^{cd}	42^{ab}	54^{ab}	—
38^{cd}	44^{ab}	42^{cd}	54^{cd}	—
906*	—	—	—	—
907*	—	—	55	—
39	44^{c-f}	43	53	—
908*	—	—	—	—
40–41	45–46	44–45	56–57	37–38
909*	—	—	—	—
42–43	47–48	46–47	58–59	39–40
910*	—	—	60	—
44–45	49–50	48–49	61–62	41–42
46 1	**48** 1	**48** 1	**54** 1	**53** —
2–7	2–7	2–7	2–7	1–6
911*	—	—	8–11	—
8–11	8–11	8–11	12–15	7–10
912*	—	[12^{cd}]	—	—
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	16^{ab}	11^{ab}
12^{c}–18	12^{c}–18	12^{e}–18	16^{c}–22	11^{c}–17
913*	19	19	—	—
19–20	20–21	20–21	23–24	18–19
914*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21–23^{c}	22–24^{c}	22–24^{c}	25–27^{c}	20–22^{c}
{915*	—	—	—	—
23^{d}	24^{d}	24^{d}	27^{d}	22^{d}
916*	—	—	28	23
47 1	**49** 1	**49** 1	**55** 1	**54** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	8^{cd}	2^{cd}
3–5	3–5	3–5	9–11	3–5
6	6	6	3	6
917*	—	—	4–8^{b}	—
918*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	12^{ab}	7^{ab}
919*	7^{cd}	7^{cd}	—	—
7^{cd}	8^{ab}	7^{ef}	12^{cd}	7^{cd}
8	8^{c}–9^{b}	8	2	8
9^{ab}	[9^{cd}]	9^{ab}	13^{ab}	9^{ab}
9^{c}–10	9^{e}–10	9^{c}–10	13^{c}–14	9^{c}–10
920*	—	—	15	—
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	16^{ab}	11^{ab}
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	—	11^{cd}
12	12–13^{b}	12–13^{b}	16^{c}–17	14–15^{b}
921*	—	—	18–19	—
922*	—	—	—	—
13–14	13^{c}–15^{b}	13^{c}–14	20–21	12–13
15^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	22^{ab}	15^{cd}
923*	16^{ab}	15^{cd}	—	—
15^{cd}	16^{cd}	15^{ef}	22^{cd}	—
924*	—	—	23–26^{b}	—
16	17	16	26^{c}–27^{b}	16
925*	—	—	27^{c}–28^{b}	—
17	18	17	28^{c}–29^{b}	17
18^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	31^{cd}	18^{ab}
18^{c}–19	19^{c}–20	18^{c}–19	32–33^{b}	18^{c}–19
926*	—	—	33^{c}–34^{b}	—
20	21	20	34^{c}–35^{b}	20
21	22	21	29^{c}–30^{b}	21
928*	—	—	30^{c}–31^{b}	—
22–23	23–24	22–23	35^{c}–37^{b}	22–23
24^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	—	24^{ab}
24^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	38^{cd}	24^{cd}
929*	—	—	39^{ab}	—
25^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	37^{cd}	25^{ab}
930*	—	—	38^{ab}	—
25^{c}–26^{b}	26^{c}–27^{b}	25^{c}–26^{b}	39^{c}–40^{b}	25^{c}–26^{b}
26^{cd}	27^{cd}	26^{cd}	—	26^{cd}
931*	—	—	—	—
27^{ab}	28^{ab}	27^{ab}	—	27^{ab}
27^{c}–28	28^{c}–29	27^{c}–28	40^{c}–41	27^{c}–28
932*	—	—	42	—
29	30^{a-d}	29	43	29
30	[30^{e-h}]	30	44	—
933*	—	—	45	—
31^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	46^{ab}	29^{ab} fn.
31^{cd}	31^{cd}	31^{cd}	46^{cd}	—
32–33	32–33	32–33	47–48	30–31
934*	—	—	49–50	—
34–35	34–35	34–35	51–52	32–33
936*	—	—	—	—
937*	36–39	36–39	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
36	40	40	—	34
938*	—	—	—	35
48 1	50 1	50 1	56 1–5	55 —
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—	1^{ab}
940* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2–6	—	—	$6–8^{b}$	—
$2^{c}–3^{b}$	$2^{c}–3^{b}$	$2^{c}–3^{b}$	$8^{c}–9^{b}$	$1^{c}–2^{b}$
941*	3^{cd}	[3^{cd}]	—	—
3^{cd}	4^{ab}	3^{ef}	9^{cd}	2^{cd}
4^{ab}	4^{cd}	4^{ab}	12^{ab}	3^{ab}
942*	—	—	10–11	—
4^{cd}	5^{ab}	4^{cd}	12^{cd}	3^{cd}
$5–6^{d}$	$5^{c}–7^{b}$	5–6	13–14	4–5
943*	—	—	—	—
6^{ef}	7^{cd}	7^{ab}	15^{ab}	6^{ab}
944*	—	—	—	6^{cd}
7	8	$7^{c–f}$	16	$7^{c}–8^{b}$
945*	—	—	—	8^{cd}
946*	—	—	—	—
8–10	9–11	8–10	18–20	10–12
947*	—	—	—	—
11	12	11	17	9
12–13	13–14	12–13	21–22	13–14
948*	—	—	23	—
$14–17^{b}$	$15–18^{b}$	$14–17^{b}$	$24–27^{b}$	$15–18^{b}$
950*	—	—	27^{cd}	—
17^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	—	18^{cd}
18–19	19–20	18–19	28–29	19–20
951*	—	—	—	21^{ab}
20–21	21–22	20–21	30–31	$21^{c}–22$
952*	—	—	—	—
22–25	23–26	22–25	—	23–26
953*	—	—	—	—
$26–27^{b}$	$27–28^{b}$	$26–27^{b}$	—	$27–28^{b}$
27^{cd}	28^{ef}	27^{cd}	—	28^{cd}
954*	—	—	—	28^{ef}
955*	—	—	—	—
27^{ef}	28^{cd}	27^{ef}	15^{cd}	7^{ab}
49 1	51 [$1^{a–d}$]	51 1	32	56 1
2–3	$1^{e}–2$	2–3	33–34	2–3
956*	—	—	35	—
4–6	3–5	4–6	36–38	4–6
957*	—	—	39	—
7	6	7	40	7
8	7	8	—	8
9	8	9	41	9
{959*	—	—	—	—
960*	—	—	42^{ab}	—
961*	—	—	—	—
10^{ab}	9^{ab}	10^{ab}	—	—
10^{cd}	9^{cd}	10^{cd}	42^{cd}	—
962*	—	—	43	—
11^{ab}	10^{ab}	11^{ab}	44^{ab}	10^{ab}
11^{cd}	10^{cd}	11^{cd}	44^{cd}	11^{cd}
963*	—	—	—	11^{ef}
964*	11–13	12–14	—	—
12^{ab}	14^{ab}	15^{ab}	45^{ab}	11^{ab}
12^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	45^{cd}	10^{cd}
965*	—	—	46–47	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
13^{ab}	15^{ab}	16^{ab}	48^{ab}	12^{ab}
13^{cd}	15^{cd}	16^{cd}	48^{cd}	—
14^{ab}	16^{ab}	17^{ab}	49^{ab}	—
14^{cd}	16^{cd}	17^{cd}	49^{cd}	13
14^{ef}	17^{ab}	18^{ab}	—	12^{cd}
966* l. 1–8	—	—	53–54	14–15
,, l. 9–10	—	—	**57** 1	—
967*	—	—	—	—
968*	—	—	**56** 50	—
969*	17^{c}–18	18^{c}–19	—	—
15	19	20	51	**57** 1
16	20	21	52	—
17	21	22	**57** 2	—
18^{ab}	22^{ab}	23^{ab}	3^{ab}	2^{ab}
970*	22^{cd}	—	—	—
18^{c}	23^{a}	23^{c}	3^{c}	2^{c}
971*	23^{bc}	23^{de}	—	—
18^{d}	23^{d}	23^{f}	3^{d}	2^{d}
973*	—	—	—	—
19^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	4^{ab}	2 fn. l. 3
19^{c}–20^{b}	24^{c}–25^{b}	24^{c}–25^{b}	4^{c}–5^{b}	3–4^{b}
974*	—	—	—	4^{cd}
20^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	5^{cd}	5
21^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	6^{ab}	12^{ab}
975*	—	—	—	12^{cd}
21^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	6^{cd}	12^{ef}
22	27	27	7	6
976*	—	—	8	—
23–24^{b}	28–29^{b}	28–29^{b}	9–11^{b}	7–8
24^{cd}	29^{cd}	29^{cd}	11^{cd}	8 fn.
978*	—	—	—	9
25	30	30	12	—
979*	—	—	13–17	—
26–27	31–32	31–32	18–19	10–11
980*	—	—	20	—
28	33	33	21	13
981*	—	—	22	—
29–30^{b}	34–35^{b}	34–35^{b}	23–24^{b}	14–15^{b}
982*	—	—	24^{c}–25^{b}	—
30^{c}–32	35^{c}–37	35^{c}–37	25^{c}–27	15^{c}–17
33	38	38	28	—
985*	39	39	—	—
34–35	40–41	40–41	29	18–19
986*	—	—	—	—
36–40	42–46	42–46	30–35	20–24
50 1	**52** [1^{a-d}]	**52** 1	**58** 1	**58** 1
987*	—	—	2–3	—
2	1^{e-h}	2	4	2
988*	[2^{a-d}]	3	—	—
3	2^{e-h}	4	5	3
989*	—	—	6–9	—
4	3	5	10	4
991*	4	6	—	—
992*	—	[7–10]	—	—
5	5	11	11	5
995*	—	—	—	—
6–8	6–8	12–14	12–14	6–8
9	9	15^{a-d}	16	9
996*	10^{ab}	15^{ef}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
10	10^c–11^b	16	17	10
11	11^c–12^b	17^{a-d}	15	11
997*	12^{cd}	17^{ef}	—	—
998*	—	—	—	—
999*	—	—	—	—
12–14	13–15	18–20	18–20	12–14
1000*	—	—	21	—
15	16	21	23	15
1001*	—	—	24	—
16	17	22	22	—
17^{ab}	18^{ab}	25^{cd}	25^{ab}	16^{ab}
17^{cd}	18^{cd}	23^{cd}	—	17^{ab} fn. l. 3
18^{ab}	19^{ab}	24^{ab}	25^{cd}	16^{cd}
18^{cd}	19^{cd}	24^{cd}	—	17^{ab}
18^{ef}	20^{ab}	25^{ab}	—	17^{ab} fn. l. 1
1002*	—	—	—	—
1003*	20^{cd}	23^{ab}	—	17^{ab} fn. l. 2
19–20	21–22	26–27	—	17^c–18
21–22	23–24	28–29	26–27	19–21
23–24^b	25–26^b	31–32^b	28–29^b	22–23^b
24^{cd}	26^{cd}	32^{cd}	29^{cd}	—
25–26^b	27–28^b	33–34^b	30–31^b	23^c–24
1005* l. 1	—	—	31^{cd}	—
,, l. 2	—	—	—	—
{1006*	—	—	—	25^{cd}
26^{cd}	28^{cd}	34^{cd}	—	25^{ef}
27	29	35	32	27
28^{ab}	30^{ab}	30^{ab}	33^{ab}	25^{ab}
28^{cd}	30^{cd}	30^{cd}	33^{cd}	28
29	31	36	34	29
30	32	37	35	26
31–38^b	33–40^b	38–44	36–43^b	30–37^b
{1008*	—	—	—	37^{cd}
38^c–39	40^c–41	45–46^b	—	38–39^b
40^{ab}	42^{ab}	46^{cd}	43^{cd}	39^{cd}
40^c–41^b	42^c–43^b	47	44	—
41^{cd}	43^{cd}	48^{ab}	45^{ab}	40^{ab}
1009*	—	—	—	—
41^e–42	43^c–44	48^c–49	45^c–46	40^c–41
51 1	**53** 1	**53** 1	**59** —	**59** 1
1010*	—	—	—	2–5^b
1011*	—	—	1^{ab}	—
2	2	2	1^c–2^b	5^c–6^b
1012*	—	—	2^{cd}	—
3–4^d	3–4	3–4	3–4	7–8
4^{ef}	5^{ab}	5^{ab}	—	6^{cd}
1013*	5^{cd}	5^{cd}	—	—
5	6	6	5	9
1014*	—	—	6	—
6–9^b	7–10^b	7–10^b	7–10^b	10–13^b
1015*	—	—	—	—
9^c–11	10^c–12	10^c–12^d	10^c–12	13^c–15
12^{ab}	13^{ab}	12^{ef}	—	16^{ab}
1016*	—	—	—	16^{cd}
12^{c-f}	13^c–14^b	13	—	17
13–14	14^c–16^b	14–15	13–14	18–19
1017*	—	—	15–16	—
15–19	16^c–21^b	16–20	17–21	20–24
20	21^c–22^b	21	23	25

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21	22^c–23^b	22	22	26
22–24	23^c–25	23–25	24–26	27–29
1019*	—	—	—	—
25	26	26	27	30
52 1021*	**54** —	**54** —	**60** 1–4	**60** —
1–2	1–3^b	1–2	5–7^b	1–3^b
1022*	—	—	—	3^{cd}
1023*	—	—	7^{cd}	—
3^{ab}	3^{cd}	3^{ab}	8^{ab}	4^{cd}
3^{cd}	4^{ab}	3^{cd}	8^{cd}	4^{ab}
1026*	—	—	9	—
4	4^c–5^b	4	10	5
1027*	—	—	11–14	—
5	5^c–6^b	5	15	6
6	6^c–7^b	6	—	7
7	7^c–8^b	7	16	8
8–9	8^c–10^b	8–9	18–19	9–10
10	10^c–11^b	10	17	11
11–12^b	11^c–12	11–12^b	20–21^b	12–13^b
12^c–13^b	13	12^c–13^b	—	—
13^c–14^b	14	13^c–14^b	21^c–22^b	13^c–14^b
1030*	—	—	22^c–23^b	—
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	23^{cd}	14^{cd}
1032* l. 1	—	—	—	—
,, l. 2	—	—	24^{ab}	—
15–17^d	15^c–18^b	15–17^d	24^c–27^b	15–17^d
1034*	—	—	27^{cd}	17^{cd} fn.
17^e–23	18^c–24	17^e–23	28–34^b	17^e–23
1038*	—	—	34^{cd}	—
24	25	24	35	24
1039*	—	—	—	25
25–27	26–28	25–27	36–38	26–28
1041*	—	—	—	—
28	29	28	39	29
29	30	29	—	30
53 1–2^c	**55** 1–2^c	**55** 1–2^c	**61** 1–2^c	**61** 1–2^c
2^d–3^c	2^d–3^c	2^d–3^c	2^d–3^c	—
3^d	3^d	3^d	3^d	2^d
4	4	4	—	3
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
5^c	5^c	5^c	—	4^c
1044*	—	—	—	4^d–6^a
5^d	5^d	5^d	—	6^b
1046*	—	—	—	—
6–8	6–8	6–8	4^c–7^b	6^c–8
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	—	9^{ab}
1048*	—	—	7^c–11	—
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	12^{ab}	9^{cd}
1049*	—	—	12^{cd}	—
10	10	10	13	10
1051*	—	—	14	—
11	11	11	15	11
1053*	—	—	16–17^b	—
12	12	12	17^c–18^b	12
1054*	—	—	18^c–19	—
13–14^b	13–14^b	13–14^b	20; 22^{ab}	13–14^b
14^{cd}	14^{cd}	15^{ab}	26^{cd}	16^{cd}
15	15	14^{cd}; 15^{cd}	21; 22^c–26^b; 27	14^{cd}; 15^{cd}
1056* l. 5	—	—	—	15^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1056* l. 11	—	—	—	16^{ab}
16–26^{b}	16–26^{b}	16–26^{b}	28–38^{b}	17–27^{b}
1057*	26^{cd}	26^{cd}	—	—
26^{c}–31	27–32^{b}	26^{c}–31	38^{c}–43	27^{c}–32
1058* l. 1–2	—	—	44	—
,, l. 3–4	—	—	—	—
,, l. 5–6	—	—	45	—
1059*	32^{c}–34^{b}	32–33	—	—
32–35	34^{c}–37	34–37	46–49	33–36
1060*	—	—	—	37
1061*	—	—	—	—
1062*	—	—	—	—
1063*	—	—	—	—
54 1–8^{b}	**56** 1–8^{b}	**56** 1–8^{b}	**62** 1–8^{b}	**62** 1–8^{b}
1066*	—	—	—	8^{ca}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	9^{ab}
1068*	—	—	9	—
9–11	9–11	9–11	10–12	9^{c}–12
1069*	—	—	13–14^{b}	—
12	12	12	14^{c}–15^{b}	13
1070*	—	—	15^{c}–16^{b}	—
13–14	13–14	13–14	16^{c}–18^{b}	14–15^{d}
1071*	—	—	—	15^{ef}
15–16	15–16	15–16	19^{c}–21^{b}	16–17
1072*	—	—	21^{c}–23^{b}	—
17	17	17	18^{c}–19^{b}	18
18	18	18	23^{c}–24^{b}	19
1073*	—	—	24^{ca}	—
1074*	19–20	19–20	—	—
19^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	25^{ab}	20^{ab}
1075*	—	—	—	—
1076*	—	—	25^{cd}	20^{cd}
19^{c}–20	21^{c}–23^{b}	21^{c}–22	26–27	21–22
21^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	28^{ab}	—
21^{c}–23^{b}	24–26^{b}	23^{c}–25^{b}	—	23–25^{b}
23^{cd}	26^{cd}	25	28^{cd}	25^{cd}
24–25	27–28	26–27	29–30	26–27
1079* l. 1–2	—	—	—	—
,, l. 3–4	—	—	31	—
26–30^{b}	29–33^{b}	28–32^{b}	32–35	28–32^{b}
1082*	—	—	36^{ab}	—
30^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	36^{cd}	32^{ab} fn.
1083*	—	—	37^{ab}	—
31	34	33	37^{c-f}	32^{c}–33^{b}
1084*	35	34	—	—
1085*	—	—	—	—
32	36	35	38	33^{c-f}
55 App. I. (No. 12) l. 1–22	1–11	1–11	**63** 1–11	**63** 1–11
,, l. 23–24	—	—	12	12
,, l. 25–30	—	—	13–15	—
App. I (No. 12) l. 19 fn.	—	—	—	—
,, l. 31–36	12–14	12–14	16–18	13–15
,, l. 37	15^{ab}	15^{ab}	19^{ab}	16^{ab}
,, l. 38	15^{cd}	15^{cd}	19^{cd}	16^{cd}
,, l. 38 fn.	—	—	—	—
,, l. 39–40	16	16	20	17–18^{b}
,, l. 41–43	17–18^{b}	17–18^{b}	21–22^{b}	18^{c}–19
,, l. 44	—	—	—	—
,, l. 45–67	18^{c}–26	18^{c}–26	22^{c}–29	20–27
1	**57** 1	**57** 1	**64** 1	**64** 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1086*	—	—	—	—
$2-4^{b}$	$2-4^{b}$	$2-4^{b}$	$2-4^{b}$	$2-4^{b}$
1087*	—	—	—	—
$4^{c}-6^{b}$	$4^{c}-6^{b}$	$4^{c}-6^{b}$	$4^{c}-6^{b}$	$4^{c}-6^{b}$
1088*	—	—	$6^{c}-7$	—
$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$6^{c}-7^{b}$	$8-9^{b}$	$6^{c}-7^{b}$
1090*	—	—	—	7^{cd}
1091*	—	—	9^{cd}	—
7^{c}	7^{c}	7^{c}	11^{c}	10^{a}
$7^{d}-8^{a}$	$7^{d}-8^{a}$	$7^{d}-8^{a}$	—	—
8^{bcd}	8^{bcd}	8^{bcd}	$11^{d}-12^{ab}$	10^{bcd}
1092* l. 1	—	—	12^{cd}	—
,, l. 2–3	—	—	—	11
1093*	—	—	—	—
9^{a-d}	9	9	13	12
1094*	$[14^{c-f}]$	14^{a-d}	14	13
9^{ef}	10^{ab}	10^{ab}	—	—
10^{ab}	10^{cd}	10^{cd}	10^{ab}	8^{ab}
1095*	11^{ab}	$[11^{ab}]$	—	9^{ab}
1096*	—	—	10^{cd}	—
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	11^{ab}	8^{cd}
10^{ef}	12^{ab}	11^{ef}	14^{cd}	9^{cd}
1097*	—	—	—	—
$11-12^{b}$	$12^{c}-13$	$12-13^{b}$	$15-16^{b}$	13 fn. l. 1–3
1098*	—	—	—	13 fn. l. 4
—	$[14^{ab}$ r.]	13^{cd} r.	—	—
12^{cd}	14^{gh}	14^{ef}	16^{cd}	14^{ab}
1099*	—	—	17^{ab}	—
1100*	—	—	—	—
13^{ab}	14^{ij}	15^{ab}	—	14^{cd}
13^{cd}	15^{ab}	15^{cd}	17^{cd}	15^{ab}
14^{ab}	15^{cd}	16^{ab}	—	15^{cd}
14^{cd}	16^{ab}	16^{cd}	18^{cd}	—
15	$16^{c}-17^{b}$	17	—	16
16^{ab}	17^{cd}	18^{ab}	18^{ab}	17^{ab}
16^{cd}	18^{ab}	18^{cd}	—	17^{cd}
$17-18^{b}$	$18^{c}-19$	19	$19-20^{b}$	18
18^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	20^{cd}	—
101*	$20^{c}-21$	$20^{c}-21$	—	—
19	22	22	21	19
20	23	23	—	20
56 $1-4^{b}$	**58** $1-4^{b}$	**58** $1-4^{b}$	**65** $1-4^{b}$	**65** $1-4^{b}$
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—
5–6	5–6	5–6	5–6	$4^{c}-6^{b}$
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{cd}	7^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	6^{cd}
8^{a}	8^{a}	8^{a}	—	7^{c}
1105*	—	—	—	—
8^{bcd}	8^{bcd}	8^{bcd}	—	7^{d}, 8^{ab}
9	9	9	8	$8^{c}-9^{b}$
10	10	10	9	—
11–13	11–13	11–13	10–12	$9^{c}-12^{b}$
1107*	—	—	—	—
14–18	14–18	14–18	13–17	$12^{c}-16$
1108*	—	—	—	17–18
19–20	19–20	19–20	18–19	19–20
57 1	**59** 1	**59** 1	**66** 1	**66** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	$2^{c}-3^{b}$	2^{ab}
{1110*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3	2^{ab}; 3^{c}–4^{b}	—
4–6^{b}	4–6^{b}	4–6^{b}	4^{c}–6	2^{c}–4
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	7^{ab}	—
7–8	7–8	7–8	7^{c}–9^{b}	5–6
1112*	—	—	—	7
9–11	9–11	9–11	9^{c}–12^{b}	8–10
$12^{a–d}$	12	12^{ab}; 13^{ab}	12^{c}–13^{b}	11^{c}–12^{b}
{1113*	13^{ab}	12^{cd}	—	—
12^{ef}	13^{cd}	13^{cd}	—	12^{cd}
13^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	13^{cd}	11^{ab}
$13^{c–f}$	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}	14	13
1115*	15^{cd}	15^{cd}	—	—
14–16	16–18	16–18	15–17	14–16
1116*	—	—	18	—
17–21^{b}	19–23^{b}	19–23^{b}	19–23^{b}	17–21^{b}
1117*	—	—	—	—
21^{c}–23	23^{c}–25	23^{c}–25	23^{c}–25	21^{c}–23
24	26	26	—	24
25	27	27	26	25
58 1–3^{b}	**60** 1–3^{b}	**60** 1–3^{b}	—	**67** 1–3^{b}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—	3^{cd} fn.
4–10^{b}	4–10^{b}	4–10^{b}	—	3^{c}–9
1121*	—	—	—	10^{ab}
10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}	10^{c}–12^{b}	—	—
12^{c}–16	12^{c}–16	12^{c}–16	—	10^{c}–14
1122*	—	—	—	—
17–18	17–18	17–18	—	15–16
1123*	—	—	—	—
19	19	19	—	17
1125*	20–22	20–22	—	—
20–28	23–31	23–31	—	18–26
1126*	—	—	—	27^{ab}
29–30	32–33	32–33	—	27^{c}–29^{b}
1127*	—	—	—	29^{c}–30^{b}
31	34	34	—	30^{c}–31^{ab}
32^{ab}	35^{ab}	35^{ab}	—	35^{cd}
1129*	—	—	—	35^{ef}
32^{cd}	35^{cd}	35^{cd}	—	31^{cd}
1030*	—	—	—	—
33	36–37^{b}	36	—	32–33^{b}
1132*	—	—	—	33^{c}–34^{b}
34	$37^{c–f}$	37	—	34^{c}–35^{b}
35	38	38	—	36
59 1133*	**61** —	**61** —	**67** —	**68** —
1–2^{b}	1–2^{b}	1–2^{b}	1–2^{b}	1–2^{b}
1134*	—	—	2^{cd}	2^{cd}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
1135*	—	—	—	4^{ef}
3	3	3	3	3
1136*	—	—	4^{ab}	4^{ab}
4–5	4–5	4–5^{d}	5–6	5–6
1139*	6^{ab}	5^{ef}	—	—
6–10	6^{c}–11^{b}	6–10	20–24	20–24
1141*	—	—	**68** 1^{ab}	—
11^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	—	—
11^{c}–12^{d}	12–13^{b}	11^{c}–12^{d}	1^{c}–2	**69** 1–2^{b}
1142*	—	—	3–4	—
12^{e}–15^{b}	13^{e}–16^{b}	12^{e}–15^{b}	5–7	2^{d}–5^{b}
1143*	[16^{cd}]	15^{cd}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15^c–16^b	16^e–17	16	8–9^b	5^c–6^b
16^{cd}	18^{ab}	17^{ab}	9^{cd}	—
16^{ef}	18^{cd}	17^{cd}	—	6^{cd}
17–19^a	19–21^b	18–20^a	10–13^a	7–9^a
1145* l. 1	—	—	—	9^c fn.
,, l. 2	—	—	—	9^c
19^b	21^b	20^b	13^b	9^b
19^c–24	21^c–26	20^c–25	13^c–19^b	9^d–15^b
1146*	—	—	—	15^{cd}
1147*	—	—	19^{cd}	—
25–28	27–30	26–29	20–23	16–19
1148*	—	—	—	—
29^{ab}	31^{ab}	30^{ab}	24^{ab}	20^{ab}
1149*	—	—	—	20^{cd}
1150*	—	—	—	—
29^{cd}	31^{cd}	30^{cd}	24^{cd}	20^{ef}
60 App. I (No. 13) l. 1–9	**62** 1–5^b	**62** 1–5^b	—	—
After l. 9 fn. l. 1	—	—	—	—
,, ,, l. 2	[6^{ab}]	[6^{ab}]	—	—
,, ,, l. 3	[6^{cd}]	[6^{cd}]	—	—
App. I (No. 13) l. 10	5^{cd}	5^{cd}	—	—
,, ,, l. 11–27	6^e–14^b	7–14	—	—
After l. 27 fn.	—	—	—	—
App. I (No. 13) l. 28-42	14^c–20	15–20	—	—
,, ,, l. 43-122	**63** 1–20	**63** 1–20	—	—
1^{ab}	**64** 1^{ab}	**64** 1^{ab}	—	—
1153*	—	—	25–28	21–24
1^{cd}	1^c–2^b	1^{c-f}	29	25
2–4	2^c–5^b	2–4	30–32	26–28
5^{ab}	5^{cd}	5^{ab}	—	—
5^c–6	6	5^{c-f}	—	30^c–31^b
7–9	7–9	6–8	—	29–30^b; 31^c–32
10	10	9	33	33
1156*	11^{ab}	10^{ab}	—	—
11	11^c–12^b	10^{c-f}	34	34
{1157*	—	—	—	—
1158*	—	—	—	—
1159*	—	—	—	—
12–14	12^c–15^b	11–13	35–37	35–37
1160* l. 1–2	—	—	38	38
,, l. 3	—	—	—	39^{ab}
,, l. 4–5	—	—	39	39^c–40^b
,, l. 6	—	—	—	40^{cd}
App. I (No. 14) l. 1-18	15^c–24^b	14–22	—	—
15–17	24^c–27^b	23–25	40–42	41–43
1161*	27^c–28^b	26	—	—
18^{ab}	28^{cd}	27^{ab}	43^{ab}	44^{ab}
1163*	29–30^b	27^c–28^d	—	—
18^c–19	30^c–31	28^e–29	43^c–44	44^c–45
1164*	32–33^b	30	—	—
20–21	33^c–35^b	31–32	—	46–47
22	35^c–36^b	33	45	48
1166*	36^c–37^b	34	—	—
23^{ab}	37^{cd}	35^{ab}	46^{ab}	49^{ab}
1167*	38^{ab}	35^{cd}	—	—
23^{cd}	38^{cd}	35^{ef}	46^{cd}	49^{cd}
App. I (No. 15) l. 1–5	—	—	47–49^b	50–52^b
After l. 5 fn.	—	—	—	50^{ab} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I (No. 15) l. 6	—	—	49^{cd}	52^{cd}
,, ,, l. 7–23	—	—	—	—
,, ,, l. 24–27	—	—	50–51	53–54
After l. 27 fn.	—	—	—	—
App. I (No. 15) l. 28–31	—	—	52–53	55–56
After l. 31 fn.	—	—	—	—
App. I (No. 15) l. 32–35	—	—	54–55	57–58
After l. 35 fn.	—	—	—	59
App. I (No. 15) l. 36–37	—	—	56	60
App. I (No. 15) l. 38	—	—	**69** 1^{ab}	**70** 1^{ab}
24–27	39–42	36–39	**67** 7–10	**68** 7–10
1169* l. 1–4	—	—	11–12	11–12
,, l. 5–8	—	—	—	13–14
1170*	—	—	—	—
28	43	40^{a-d}	13	15
1171*	44^{ab}	[40^{ef}]	—	—
29–31^{b}	44^{c}–46	41–43^{b}	14–16^{b}	16–18^{b}
31^{c}–32	47–48^{b}	43^{c}–44	16^{c}–17	—
33	48^{c}–49^{b}	45	18	18^{c-f}
1173*	—	—	—	—
1174*	—	—	—	—
1175*	—	—	—	—
1176* l. 1–2	49^{c}–50^{b}	46^{c-f}	—	—
1176(A)* l. 1	—	[46^{ab}]	—	—
,, l. 2–3	[50^{c-f}]	47	—	—
1176* l. 3	50^{gh}	48^{ab}	—	—
34	51	48^{c}–49^{b}	19	19
35^{ab}	52^{ab}	49^{cd}	**99** 10^{ab}	**70** 10^{ab}
1177*	—	—	10^{cd}	10^{cd}
35^{cd}	52^{cd}	49^{ef}	4^{cd}	4^{cd}
1179*	—	—	5	5
36–39^{d}	53–56	50–53	6–9	6–9
39^{ef}	57^{ab}	54^{ab}	1^{cd}	1^{cd}
1180*	—	—	2–4^{b}	2–4^{b}
1181*	57^{cd}	54^{cd}	—	—
40	58	55	11	11
1182*	—	—	—	12^{e}–13^{b}
41–43	59–61	56–58^{d}	12–13	13^{c}–16^{b}
{1183* l. 1–2	—	—	—	12^{a-d}
{ ,, l. 3–4	—	—	—	16^{c}–17^{b}
1184*	62^{ab}	58^{ef}	—	—
1185*	—	—	—	—
44–45^{b}	62^{c}–63	59–60^{b}	14–15^{b}	17^{c}–18^{b}
45^{cd}	[64^{ab}]	60^{cd}	15^{cd}	18^{cd}
46^{ab}	[64^{cd}]	61^{ab}	—	19^{ab}
46^{cd}	64^{ef}	61^{cd}	—	19^{cd}
1186*	—	—	—	—
47–49	64^{g}–67^{b}	62–64	16–18	20–22
50^{ab}	67^{cd}	65^{ab}	23^{c}–24^{b}	27^{c}–28^{b}
50^{cd}	68^{ab}	65^{cd}	24^{cd}	28^{cd}
1188*	—	—	25	29
1189*	—	—	26	—
50^{ef}	68^{cd}	66^{ab}	19^{ab}	24^{ab}
1190*	—	—	19^{cd}	24^{cd}
1191* l. 1	69^{ab}	66^{cd}	—	—
,, l. 2	69^{cd}	67^{ab}	—	30^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1191(A)*	—	—	—	—
1191* l. 3	70^{ab}	67^{cd}	—	—
,, l. 4	70^{cd}	—	—	—
,, l. 5 the prior half	71^{a}	68^{a}	—	—
,, l. 5 the post. half	71^{b}	—	—	—
,, l. 6	71^{cd}	—	—	—
1191(B)*	72^{ab}	—	—	—
1191* l. 7–the prior half of l. 8	72^{c}–73^{a}	—	—	—
,, the post. half of l. 8	73^{b}	68^{b}	—	—
,, l. 9–11	73^{c}–74	68^{c}–69	—	—
51^{ab}	75^{ab}	70^{ab}	20^{ab}	25^{ab}
1192* l. 1–3	—	—	20^{c}–21	30^{c}–31
1192(A)*	—	—	—	—
1192* l. 4	—	—	22^{ab}	23
,, l. 5	—	—	22^{cd}	—
,, l. 6	—	—	23^{ab}	27^{ab}
51^{c-f}	75^{c-f}	70^{c-f}	—	26
52	76	71	27	32
61 1–5	**65** 1–5	**65** 1–5	**70** 1–5	**71** 1–5
1195* l. 1–the prior half of l. 4	—	—	6–7^{c}	6–7^{c}
1195(A)*	—	—	—	—
1195* from the post. half of l. 4–l. 6	—	—	7^{d}–8	7^{d}–8
1196*	6^{ab}	6^{ab}	—	—
6–7	6^{c}–8^{b}	6^{c}–7	9–10	9–10
8^{ab}	8^{cd}	8^{ab}	11^{cd}	11^{ab}
8^{cd}	9^{ab}	8^{cd}	11^{ab}	11^{cd}
9	9^{c}–10^{b}	9	12	12
1197*	—	—	13	—
10–15	10^{c}–15	10–15	14–19	13–18
1198*	—	—	20	19
16	16	16	21	20
62 1	**66** 1	**66** 1	**71** —	**74** —
2–4	2–4	2–4	—	3–5
App. I (No. 16) l. 1–2	—	—	—	6
,, ,, l. 3	—	—	—	6^{cd} fn.
,, ,, l. 4–24	—	—	—	7–17
,, ,, l. 25–26	—	—	—	17^{cd} fn.
,, ,, l. 27–50	—	—	—	18–26
After l. 50, colophon fn.	—	—	—	**75** 1^{ab}
{1199* l. 1–6	—	—	1–3	**72** 1–3
,, l. 7	—	—	—	4^{ab}
1199(A)*	—	—	—	—
{1199* l. 8	—	—	—	4^{ab} fn.
,, l. 9–12	—	—	4–5	4^{c}–6
5	5	5	6	7
6	[7^{a-d}]	6	7	8
1200*	6	[7]	—	—
1201*	—	—	—	—
7–8	7^{e}–8	8–9	8–9	9–10
9–10^{b}	9–10^{b}	10–11^{b}	—	11–12^{b}
1203*	—	—	—	—
10^{c}–11	10^{c}–11	11^{c}–12	—	12^{c}–13
12–14^{b}	12–14^{b}	13–15^{b}	10–12^{b}	14–16^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	12^{cd}	—
15	15	16	—	16^{c}–17^{b}
{1204*	—	—	—	17^{cd}
16–17^{b}	16–17^{b}	17–18^{b}	13–14^{b}	18–19^{b}
{1205*	—	—	—	19^{cd}
17^{c}–20	17^{c}–20	18^{c}–21	14^{c}–17	20–23
1206*	—	—	—	24
1207*	—	—	—	—
63 1–8	**67** 1–9^{b}	**67** 1–8	**72** 1–9	**73** 1–9
1210*	—	—	—	—
1211*	—	—	—	—
9–11	9^{c}–12	9–11	10–13^{b}	10–13^{b}
1212*	—	—	13^{cd}	13^{cd}
12–17	13–18	12–17^{d}	14–19	14–19
1213*	—	—	20	20
1214*	19^{ab}	17^{ef}	—	—
18^{a-d}	19^{c}–20^{b}	18^{a-d}	21	21
1215*	—	—	22^{ab}	22^{ab}
18^{ef}	20^{cd}	18^{ef}	22^{cd}	22^{cd}
1216*	—	—	—	—
19^{a}	21^{a}	19^{a}	23^{a}	23^{a}
1217*	[21^{bc}]	19^{bc}	—	—
19^{b}	21^{d}	19^{d}	23^{b}	23^{b}
1218*	—	—	—	—
19^{c}	21^{e}	20^{a}	23^{c}	23^{c}
1219*	21^{f} ; 22^{a}	20^{bc}	—	—
19^{d}	22^{b}	20^{d}	23^{d}	23^{d}
1220*	22^{cd}	—	—	—
20–21	23–24	21–22	24–25	24–25
{1221*	—	—	—	—
22–25	25–28	23–26	26–29	26–29
26	29	27	—	30
64 1225* l. 1–3	**68** —	**68** —	**73** —	**74** 1–2^{b}
1225(A)*	—	—	—	—
1225* l. 4	—	—	—	2^{cd}
1–3	1–3	1–3	1–3	**75** 1^{c}–3
1228*	—	—	4	4
4	4	4	5	5
1229*	—	—	6	6
5–7	5–7	5–7	7–9	7–9
1231*	—	—	10	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	11^{ab}	10^{ab}
1232*	—	—	11^{cd}	—
8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9	12–13^{b}	10^{c}–11
1233*	—	—	—	—
10–12	10–12	10–12	13^{c}–16^{b}	12–14
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	16^{cd}	14^{cd} fn. l. 1
1234*	[13^{cd}]	13^{cd}	—	—
13^{cd}	13^{ef}	13^{ef}	17^{ab}	14^{cd} fn. l. 2
14–15	14–15	14–15	17^{c}–19^{b}	15–16
1237*	—	—	19^{c}–20^{b}	17
1238*	—	—	20^{cd}	—
16–20^{b}	16–20^{b}	16–20^{b}	21–25^{b}	18–22^{b}
1239*	—	—	—	—
20^{c}–21	20^{c}–21	20^{c}–21	25^{c}–26	22^{c}–23
1240*	—	—	—	—
1241*	—	—	—	—
{1242* l. 1	—	—	27^{ab}	—
,, (A)*	—	—	—	24^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1242* l. 2	—	—	27^{cd}	—
22	22	22	28	24^{ab} ; 25
23–24	23–24	23–24	29–30	26–27
1243*	—	—	—	—
1244*	—	—	31–32	28–29
25	25	25	33	30
1245* l. 1–9	—	—	—	—
,, (A)*	—	—	—	—
1245* l. 10–13	—	—	—	—
26–28	26–88	26–28	34–36	31–33
29	29	29	—	34^{a-d}
1246*	—	—	—	34^{ef}
30	30	30	—	35
31–32	31–32	31–32	37–38	36–37
{1248*	—	—	—	—
1249*	—	—	—	—
33^{ab}	33^{ab}	33^{ab}	39^{ab}	38^{ab}
1250*	—	—	—	—
33^{c}–34	33^{c}–34	33^{c}–34	39^{c}–40	38^{c}–39
1251*	—	—	—	—
35	35	35	41	40
1252*	36	36	—	—
36	37	37	42	41
1253*	38	38	—	—
65 1^{ab}	**69** 1^{ab}	**69** 1^{ab}	**74** 1^{ab}	**76** 1^{ab}
1254*	—	—	1^{c}–3^{b}	1^{c}–3^{b}
1^{c}–7	1^{c}–7	1^{c}–7	3^{c}–9	3^{c}–9
1255*	—	—	—	—
App. I. (No. 17) l. 1–24	8–19	8–18	—	—
8–11	20–23	19–22	10–13	10–13
12–14	24–26	23–25	—	14–16
15–16^{b}	27–28^{b}	26–27^{b}	14–15^{b}	17–18^{b}
1259*	—	—	—	—
16^{cd}	28^{cd}	27^{cd}	15^{cd}	18^{cd}
1260*	29^{ab}	28^{ab}	—	—
17–21	29^{c}–34^{b}	28^{c}–32^{d}	16–20	19–23
1261*	34^{cd}	32^{ef}	—	—
22	35	33	21	24^{ab}
23^{ab}	36^{ab}	34^{ab}	23^{ab}	24^{cd}
1263*	—	—	—	25^{ab}
23^{cd}	36^{cd}	34^{cd}	23^{cd}	25^{cd}
{1264* l. 1–2	—	—	—	—
,, (A)*	—	—	—	—
{1264* l. 3	—	—	—	26^{ab}
{ ,, l. 4–5	—	—	22	26^{c-f}
{ ,, l. 6–7	—	—	—	27
1265*	—	—	24	28
1266* l. 1–9	37–41^{b}	35–38	—	—
,, (A)*	—	—	—	—
1266* l. 10–11	41^{c}–42^{b}	39	—	—
,, (B)*	—	—	—	—
,, (C)*	—	—	—	—
1266* l. 12	42^{cd}	40^{ab}	—	—
24^{ab}	43^{ab}	40^{cd}	25^{ab}	29^{ab}
1267*	—	—	—	—
1268*	—	—	25^{cd}	29^{cd}
24^{c}–26^{b}	43^{c}–45^{b}	41–42	26–27	30–31
26^{e-f}	45^{c}–46^{b}	43	—	32

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27^{ab}	46^{cd}	44^{ab}	28^{ab}	33^{ab}
1270*	—	—	—	33^{c}–39^{b}
27^{c}–28	47–48^{b}	44^{c}–45	28^{c}–29	39^{c}–40
29^{ab}	48^{cd}	46^{ab}	—	41^{ab}
29^{cd}	49^{ab}	46^{cd}	30^{cd}	41^{cd}
29^{ef}	49^{cd}	47^{ab}	30^{ab}	—
30–31	50–51	47^{c}–48	31–32	42–43
66 1–4	**70** 1–4	**70** 1–4	**75** 1–4	**77** 1–4
1271*	5–7	5–7	—	—
5–10	8–13	8–13	5–10	5–10
1273*	14	[14]	—	—
11–14	15–18	15–18	11–14	11–14
1274*	—	—	15–20	15–20
15^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	21^{ab}	21^{ab}; 23^{ab} (r.)
1275*	—	—	—	21^{c}–22
1276*	—	—	21^{c}–22^{b}	—
15^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	22^{cd}	23^{cd}
1278*	—	—	—	24
67 1^{ab}	**71** 1^{ab}	**71** 1^{ab}	—	**78** —
1^{c-f}	1^{c}–2^{b}	1^{c-f}	23	1
2–6	2^{c}–7^{b}	2–6	—	2–6
1279*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{cd}	7^{ab}	24^{ab}	—
7^{c}–11	8–12^{b}	7^{c}–11	24^{c}–28	7–10
1280*	—	—	29	—
12–14	12^{c}–15^{b}	12–14	30–32	11–13
15	15^{c}–16^{b}	15	33	—
1281*	16^{c}–18^{b}	16–17	—	—
16	18^{c}–19^{b}	18	34	—
17–19	19^{c}–22^{b}	19–21	35–37	14–16
1282*	—	—	—	—
20	22^{c}–23^{b}	22	38	17
21	23^{c}–24^{b}	23	40	18
22	24^{c}–25^{b}	24	—	19
23	25^{c}–26^{b}	25	39	20
24–25	26^{c}–28^{b}	26–27	41–42	21–22
1283*	28^{cd}	—	—	—
26–31	29–34	28–33	43–48	23–28
1284*	—	—	—	29^{ab}
1285*	—	—	—	—
68 1	**72** 1	**72** 1	49	29^{c-f}
1286*	—	—	50	30
1287*	—	—	—	—
2	2	2	51	31
1288*	—	—	—	—
3–4	3–4	3–4	52–53	32–33
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	54^{ab}	—
5^{c}–7	5^{c}–7^{d}	5^{c}–7^{d}	54^{c}–56	34–36^{b}
1289*	—	—	57–58	—
8–9	8–9	7^{e}–8	59–60	—
10–11	10–11	9–10	61–62	36^{c}–38
1290*	—	—	—	39^{ab}
12	12	11	63	39^{c}–40^{b}
1291*	13–17^{b}	12–16^{b}	—	—
13^{ab}	17^{cd}	16^{cd}	64^{ab}	40^{cd}
1292*	—	—	64^{c}–65^{b}	—
13^{c}–14^{b}	18	16^{e}–17^{b}	65^{c}–66^{b}	41
1393*	—	—	—	—
1294*	—	—	—	42^{c}–44^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14^{cd}	19^{ab}	17^{cd}	66^{cd}	42^{ab}
15	19^{c}–20^{b}	18	67	44^{c}–45^{b}
16–19^{b}	20^{c}–23	19–22^{b}	68–71^{b}	46^{c}–49
19^{cd}	24^{ab}	22^{cd}	71^{cd}	51^{ab}
1296*	—	—	72^{ab}	—
20	24^{c}–25^{b}	23	72^{c}–73^{b}	51^{c-f}
1297*	—	—	—	52–53
21	25^{c}–26^{b}	24^{a-d}	73^{c-f}	45^{c}–46^{b}
1298*	26^{cd}	24^{ef}	—	—
22^{ab}	27^{ab}	25^{ab}	74^{ab}	50^{ab}
1299*	—	—	—	50^{cd}
22^{cd}	27^{cd}	25^{cd}	74^{cd}	54
69 1–3	**73** 1–3	**73** 1–3	**76** 1–3	**79** 1–3
1300*	4–5^{b}	4	—	—
4	5^{c}–6^{b}	5	4	4
1301*	6^{c}–10^{b}	6–9	—	—
5–7^{b}	10^{c}–12	10–12^{b}	5–7^{b}	5–7^{b}
7^{c}–8	13–14^{b}	12^{c}–13	7^{c}–8	—
9–11	14^{c}–17^{b}	14–16	9–11	7^{c}–10^{b}
12^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	—	10^{cd}
12^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	12^{ab}	11^{ab}
1303*	—	—	12^{cd}	—
13^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	—	11^{cd}
13^{c}–14^{b}	19^{c}–20	18^{c}–19^{b}	—	12
{ 1304* l. 1	19^{ab}	—	—	—
,, l. 2	—	—	—	—
1305*	—	—	—	—
14^{c}–15	21–22^{b}	19^{c}–20	13–14^{b}	13–14^{b}
1307*	—	—	14^{c}–16^{b}	—
16^{ab}	22^{cd}	21^{ab}	16^{cd}	14^{cd}
1308*	23^{ab}	21^{cd}	—	—
16^{c}–20^{c}	23^{c}–27^{c}	22–25^{c}	17–21^{a}	15–19^{a}
1309*	—	—	—	19^{bc}
20^{d}	27^{d}	25^{d}	21^{b}	19^{d}
1310*	—	—	21^{c}–22^{b}	20
21	28	26	22^{c}–23^{b}	21
1311*	—	—	23^{c}–25^{b}	22–23
22^{ab}	29^{ab}	27^{ab}	25^{cd}	24^{ab}
1312*	[29^{cd}]	27^{cd}	—	—
22^{cd}	29^{ef}	28^{ab}	26^{ab}	24^{cd}
1313*	30^{ab}	[28^{cd}]	—	—
23–24^{b}	30^{c}–32^{b}	29–30	26^{c}–28^{b}	25–26
1314*	—	[31^{ab}]	31^{ab}	30^{cd}
24^{ef}	32^{cd}	31^{cd}	30^{cd}	27^{ab}
1315*	—	—	—	30^{ab}
25	33	32^{a-d}	29^{c}–30^{b}	29
1316*	—	—	—	—
26	34	33	28^{c}–29^{b}	28
1317*	[33^{ef}]	32^{ef}	—	27^{cd}
27–29^{b}	35–37^{b}	34–36^{b}	31^{c}–33	31–33^{b}
1318*	37^{cd}	[36^{cd}]	—	—
29^{cd}	38^{ab}	36^{ef}	34^{ab}	33^{cd}
1319*	38^{c}–39^{b}	37	—	—
30–32	39^{c}–42^{b}	38–40	34^{c}–37^{b}	34–36
1320*	—	—	—	37^{ab}
33–35	42^{c}–45	41–45	37^{c}–39	37^{c}–39
36	46	44	—	40
70 1321*	**74** —	**74** —	**77** 1	**80** 1
1322*	—	—	—	2

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
$1–3^b$	$1–3^b$	$1–3^b$	$2–4^b$	$3–5^b$
1325*	—	—	$4^c–5^b$	$5^c–6^b$
$3^c–6$	$3^c–6$	$3^c–6^d$	$5^c–8$	$6^c–9$
1326*	7^{ab}	6^{ef}	—	—
7	$7^c–8^b$	7	9	10
$8^{a–d}$	$8^c–9^b$	8	—	11
8^{ef}	9^{cd}	9	10^{ab}	12^{ab}
1328* l. 1	—	—	11^{ab}	13^{ab}
,,	—	—	11^{cd}	—
1329*	—	—	10^{cd}	12^{cd}
1330*	—	—	—	—
9	10	10	12	$13^c–14^b$
1332* l. 1	11^{ab}	11^{ab}	—	14^{cd}
,, l. 2–6	$11^c–13$	$11^c–13$	—	—
10–12	14–16	14–16	13–15	15–17
1334*	17^{ab}	—	—	—
1335*	—	—	—	—
13–16	$17^c–21^b$	17–20	16–19	18–21
{1337*	—	—	20^{ab}	—
1338*	—	—	20^{cd}	—
$17–18^b$	$21^c–22^d$	$21–22^b$	$21–22^b$	$22–23^b$
1339*	—	—	—	—
$18^c–22$	$22^c–26$	$22^c–26$	$22^c–26$	$23^c–27$
1344*	—	—	27–28	28–29
1345*	—	—	—	—
1346*	27	27	—	—
23	28	28	29	30
1347*	—	—	—	—
24	29	29	30	31
1348*	—	—	—	—
25	30	30	31	32
1350*	$31–32^b$	$31–32^b$	—	—
1351*	[32^{cd}]	32^{cd}	—	—
26	$32^e–33^b$	33	32	33
1353* l. 1–3	$33^c–34$	34	—	—
,, l. 4	—	—	—	—
27	35	35	33	34
1355*	—	—	—	35
1356*	—	—	—	—
71 App. I (No. 18) l. 1–16	**75** —	**75** —	**78** —	**81** —
After l. 16 fn.	—	—	—	—
App. I (No. 18) l. 17-46	—	—	—	—
1–5	1–5	1–5	1–5	1–5
1357*	—	—	$7–14^b$	—
6^{ab}	6^{ab}	6	14^{cd}	6^{ab}
{1358*	—	—	6^{ab}	—
1359* l. 1	—	—	6^{cd}	6^{cd}
., l. 2	—	—	15^{ab}	7^{ab}
,, l. 3	—	—	16^{ab}	7^{cd}
,, l. 4-5	—	—	15^{cd}; 16^{cd}	8
$6^c–7$	$6^c–8^b$	7–8	17–18	9–10
$8–9^b$	$8^c–9$	$9–10^b$	$19–20^b$	—
9^{cd}	10^{ab}	10^{cd}	20^{cd}	11^{ab}
1362*	—	—	—	—
10	$10^c–11^b$	11	21	$11^c–12^b$
{1363*	—	12^{ab}	—	12^{cd}
{1364*	—	—	—	13^{ab}
11^{ab}	11^{cd}	18^{cd}	22^{ab}	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1365*	—	—	22^{cd}	—
11^{c-f}	12	19	$23-24^{b}$	14^{ab} fn.; $14^{c}-15^{b}$
1367*	—	—	24^{cd}	15^{cd}
12	13^{c-f}	22	—	—
1368*	—	23	—	—
13	14	14	—	—
1369*	$[13^{ab}]$; 15^{ab}r.	20^{ab}	—	—
1370*	—	20^{cd}	—	—
14^{ab}	15^{cd}	—	—	—
14^{cd}	16^{ab}	21^{ab}	—	—
15^{ab}	16^{cd}	21^{cd}	—	—
15^{cd}	17^{ab}	—	—	—
16^{ab}	17^{cd}	24^{ab}	—	—
$16^{c}-17^{d}$	$18-19^{b}$	—	—	—
17^{ef}	19^{cd}	12^{cd}	—	—
18	20	13	—	—
19	21	15	—	—
20^{ab}	22^{ab}	24^{cd}	—	—
20^{cd}	22^{cd}	—	—	—
1371*	—	24^{ef}	—	—
21-22	$23-25^{b}$	$16-18^{b}$	—	—
1372* (Subst. St. 14-22) l. 1-2	—	—	25	16
,, l. 3	—	—	26^{ab}	—
,, l. 4-5	—	—	—	$13^{c}-14^{b}$
,, l. 6-7	—	—	$26^{c}-27^{b}$	17
,, l. 8	—	—	27^{cd}	—
,, l. 9-11	—	—	$28-29^{b}$	$18-19^{b}$
,, l. 12-13	—	—	—	$19^{c}-20^{b}$
,, l. 14-16	—	—	$29^{c}-30$	$20^{c}-21$
{1373* l. 1-2	—	—	—	—
,, l. 3	$[25^{cd}]$	—	—	—
23-25	$25^{e}-28^{b}$	25-27	—	—
1374*	—	28^{ab}	—	—
1375*	$28^{c}-29$	$28^{c}-29$	—	—
26	30	30	31	22
1376*	—	—	—	23

CONTENTS OF THE ARAṆYAKĀṆḌA

(N.B.: The figures within brackets show the number of stanzas.)

SARGA		PAGE
1	Rāma is welcomed and honoured by the sages of the Daṇḍakāraṇya. (22)	3
2	Virādha, a Rākṣasa, carries off Sītā in the face of Rāma and Lakṣmaṇa. (24)	7
3	Rāma attacks Virādha who narrates his own account. (27)	11
4	On Rāma's Visit to Śarabhaṅga, the latter welcomes him, enters fire and rises to Brahmaloka. (36)	18
5	The sages approach Rāma, narrate the attrocities of the Rākṣasas and sue him for protection. (21)	24
6	Sutīkṣṇa entertains Rāma as the latter visits his āśrama. (22)	28
7	Rāma takes leave of Sutīkṣṇa. (19)	31
8	Sītā tries to dissuade Rāma from killing the Rākṣasas unless they offend him. (29) ..	34
9	Rāma justifies himelf by reminding Sītā of his promise to protect the sages (21).. ..	39
10	After passing ten years of exile in various āśramas, Rāma visits the Agastyāśrama. (92) ..	42
11	Agastya treats Rāma and gives him Viṣṇu's weapons. (34)	56
12	Rāma leaves for Pañcavaṭi on the advice of Agastya. (25)	61
13	On his way, Rāma meets Jaṭāyu who delineates his lineage to him. (36)	65
14	Constructing a hut in Pañcavaṭī Rāma, Lakṣmaṇa and Sītā live there with Jaṭāyu. (29) ..	72
15	Description of Winter by Lakṣmaṇa. (39)	77
16	Śūrpaṇakhā approaches Rāma. (25)	82
17	Śūrpaṇakhā is mutilated. (26)	87
18	Śūrpaṇakhā reports her mutilation to Khara. (21)	91
19	Rāma kills the Rākṣasas sent by Khara. (25)..	94
20	The revengeful Śūrpaṇakhā urges Khara to kill Rāma. (18)	98
21	Accompanied by his Rākṣasa regiment Khara marches on against Rāma. (26)	103
22	The Rākṣasa army advances amid ominous portents. (34)	108
23	Rāma commands Lakṣmaṇa to repair with Sītā to a safe cave and decides to fight the Rākṣasas single-handed. (27)	113
24	Seeing most of his army destroyed, Dūṣaṇa rallies the remaining forces and rushes on to Rāma. (28)	119
25	Dūṣaṇa and his forces are also destroyed. (24)	125
26	Triśiras, a general of the Rākṣasa army, is also slain. (20)	131
27	Khara gives a tough fight to Rāma. (30)	136
28	Rāma and Khara admonish each other and restart fighting. (28)	141
29	The destruction of Khara enraptures the sages of the Daṇḍaka forest. (35)	146
30	Sūrpaṇakhā hastens to Rāvaṇa to report the destruction of Khara and Dūṣaṇa. (22) ..	153
31	Sūrpaṇakhā upbraids Rāvaṇa of being oblivious of the impending calamity and points out his other weaknesses. (23)	157
32	At the instance of Rāvaṇa Sūrpaṇakhā supplies information about Rāma, Lakṣmaṇa and Sītā and gives him counsel. (24)	161
33	Rāma makes up his mind to call on Mārīca and acts accordingly. (38)	165
34	Rāvaṇa reveals to Mārīca his plan of abducting Sītā and seeks his assistance. (22) ..	172
35	Mārīca advises Rāvaṇa to give up his evil design lest he ruin himself and his kingdom. (23)..	176
36	Mārīca, describing his first encounter with Rāma, requests Rāvaṇa to abandon his malintention. (28)	181

Sarga		Page
37	Mārīca narrates his second experience of Rāma's prowess to dissuade Rāvaṇa from his determination. (20)	186
38	Rāvaṇa repudiates Mārīca's counsel and threatens to punish him with death, if he disobeys. (21)	191
39	Mārīca further advises Rāvaṇa in vain that Sītā's abduction will cost him heavily. (20) ..	195
40	Mārīca reluctantly assumes the form of a deer and trots about before Rāma's hut to attract Sītā. (32)	198
41	Sītā requests Rāma for the enchanting deer. Lakṣmaṇa warns against the Rākṣasa-trickery. Rāma, however, starts to kill it if a disguised Rākṣasa, else to bring it. (49)	204
42	Rāma kills the deer-formed Mārīca and hastens back to his āśrama. (21)	214
43	Deceived by Mārīca's illusive cry for help, Sītā forces Lakṣmaṇa to run to Rāma's rescue. (37)	219
44	In the guise of a *Parivrājaka* Rāvaṇa approaches Sītā who treats him with traditional hospitality. (36)	224
45	Sītā narrates her account lest the *Atithi* curse her. Rāvaṇa, in reply to her query, reveals his identity and intention in going there. Sītā becomes furious. (45)	231
46	Rāvaṇa reiterates that he is the most powerful ruler and repeats his demand which Sītā resents (23)...	240
47	Sītā is abducted by Rāvaṇa. (36)	244
48	Jaṭāyu advises Rāvaṇa in vain to release Sītā and challenges him to fight. (27)	250
49	The combat between Rāvaṇa and Jaṭāyu. (40)	255
50	Having slain Jaṭāyu, Rāvaṇa resumes his flight. (42)	262
51	Sītā censures Rāvaṇa as he forcibly takes her away. (25)	268
52	Rāvaṇa reaches Laṅkā with Sītā. (29)	272
53	Rāvaṇa entreats Sītā to marry him. (35)	277
54	At her ferocious reply, Rāvaṇa orders her to be kept in the Aśokavana. (32)	283
55	Rāma, seeing Lakṣmaṇa approaching alone, apprehends the loss of Sītā. (20)	288
56	Rāma reproaches Lakṣmaṇa and hastens anxiously towards his āśrama. (20)	292
57	In spite of his explanation, Lakṣmaṇa incurs Rāma's blame for disobeying his command. (25)	295
58	Overcome with grief, Rāma speeds through the woodland in search of Sītā. (35)	299
59	Rāma laments on not finding any trace of Sītā. (29)	304
60	The sight of the scattered fragments of the Rākṣasa's fighting materials urges Rāma to threaten the world with destruction, if he fails to recover Sītā. (52)	309
61	Lakṣmaṇa dissuades Rāma from his rash decision and suggests best efforts to find out Sītā. (16)	321
62	Lakṣmaṇa further asks Rāma not to despair like a layman but to strive to stamp out his enemy. (20)	323
63	Rāma happens to meet Jaṭāyu who gives him the news of Sītā's abduction by Rāvaṇa. (26)	327
64	Rāma makes a libation in honour of Jaṭāyu who breathed his last while narrating his duel with Rāvaṇa. (36)	331
65	Rāma and Lakṣmaṇa encounter Kabandha on their way through the Krauñca forest. (31) ..	338
66	Kabandha's arms are chopped off. (15)	344
67	Kabandha narrates his own account. (31)	347
68	Kabandha asks Rāma to enter into alliance with Sugrīva, in order to recover Sītā. (22) ..	351
69	Kabandha informs Rāma the whereabouts of Sugrīva. (36)	355
70	The meeting between Rāma and Śabarī. (27)	362
71	Rāma and Lakṣmaṇa reach Pampā. (26)	368

॥ वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ अरण्यकाण्डम् ॥

१

प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्यमात्मवान् ।
ददर्श रामो दुर्धर्षस्तापसाश्रममण्डलम् ॥ १
कुशचीरपरिक्षिप्तं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समावृतम् ।
यथा प्रदीप्तं दुर्दर्शं गगने सूर्यमण्डलम् ॥ २
शरण्यं सर्वभूतानां सुसंमृष्टाजिरं सदा ।
पूजितं चोपनृत्तं च नित्यमप्सरसां गणैः ॥ ३
विशालैरग्निशरणैः स्रुग्भाण्डैरजिनैः कुशैः ।
समिद्भिस्तोयकलशैः फलमूलैश्च शोभितम् ॥ ४
आरण्यैश्च महावृक्षैः पुण्यैः स्वादुफलैर्वृतम् ।
बलिहोमार्चितं पुण्यं ब्रह्मघोषनिनादितम् ॥ ५

G. 3. 6. 7
B. 3. 1. 6
L. 3. 4. 7

1

Dt1 begins with ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय; Dm1 श्रीगणाधिपतये नमः; D4 श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीरामचन्द्राय नमः; D6 श्रीमते रामानुजाय नमः अथ ऋषिदर्शिः; D8 ॐ; T1 श्रीरामचन्द्राय नमः। हरिः। ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः (marg. अरण्यकाण्डं शुभमस्तु। अविघ्नमस्तु।); T3 श्रीगुरुभ्यो नमः हरिः ॐ (marg. शुभमस्तु। अविघ्नमस्तु।); G हरिः ॐ (G3 marg. शुभमस्तु आरण्यकाण्डं); M2 हरिः श्रीगणपतये नमः अविघ्नमस्तु; M3 हरिः.

1 ^{a}) V2 B प्रविशन्. Ś1 च; Ñ1 V2 B D1–3.5 स (for तु). ❀ Ck: अथाघ्याश्रमवर्त्यृषिदर्शितवर्त्मना दंडकारण्यं प्रविष्टस्य दंडकारण्यनिलयर्षिसंगमः। प्रविष्टस्ये(°ष्टः से)त्यादि। ❀ —^{b}) Ñ2 V B D7 उत्तमं (for आत्मवान्). —^{c}) Dt1 D6 रामो ददर्श (by transp.). Ś1 Ñ1 D1–3.5 धर्मज्ञस्; V1 B Ct*p* दुर्धर्ष (for दुर्धर्षस्). —^{d}) B4 तापसाश्रममुत्तमं.

2 V1 om. (hapl.?) 2. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3.5 कुशचीरैः समाकीर्णं(D1 °र्णैः). —^{b}) Ś1 Ñ D1.2.5.7 समन्वितं (for समावृतम्). ❀ Ck: ब्रह्मविद्यानुष्ठानजा लक्ष्मीः ब्रह्मलक्ष्मीः तया। ❀ —Dg1 transp. 2^{cd} and 3^{ab}. —^{c}) D4 *दीप्तं; G2 प्रदीप्त-. Ś1 D6.8 T1.2 Cr.k दुर्धर्षं; Cm.g.t as in text (for दुर्दर्शं). —^{d}) T3 रवि- (for सूर्य-). D1 -मंडले. —For 2^{cd}, Ñ2 V2 B D7 subst.:

1* दुष्प्रवेशं दुरालक्ष्यं सूर्यमण्डलवर्चसम् ।

[V2 illeg. up to सूर्य-. B1 दुष्प्रवेश-. B3(m. also as above).4 दुराधर्षं (for °लक्ष्यं).]

3 Dg1 transp. 2^{cd} and 3^{ab}. —^{a}) B3 (m. also as in text) -सत्त्वानां; D4 -लोकानां (for -भूतानां). —^{b}) G1 -[अ]जिनं (for -[अ]जिरं). T3 तदा; Cg as in text (for सदा). Ś1 D1–3.5 सुसंमृष्टनिवेशनं; Ñ1 °मृष्टाजिनास्वरं (sic); Ñ2 V B D7 सुसमृ(Ñ2 °संब)द्धं श्रिया युतं; D4 सुसमृद्धं हि सर्वदा. —After 3^{ab}, Dg1 (after 2^{cd} transp.) Dt1 Dm1 D4.6.8 S (G3 illeg.) ins.:

2* मृगैर्बहुभिराकीर्णं पक्षिसंघैः समावृतम् ।

[D4 T2 समाकुलं (for °वृतम्).]

—Thereafter M3 reads 5^{cd} and 8^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1 B D7 सेवितं; V2 शोभितं (for पूजितं). V B1–3 D1.2 M1.3 चोपनृत्यं; B4 D5 चोपसृष्टं(D5 °वृत्तं); K(ed.) Cg च प्रनृत्तं; Cr.m.k.t चोपनृत्तं (as in text). —After 3, Ñ2 V1 B1.3.4 D7 ins.:

3* पवित्रममलं दिव्यं सिंहसुस्वरनादितम् ।

[V1 B1 पवित्र(V1 °त्रं)मंगलं. Ñ2 D7 सिंहशार्दूल-; V1 विहगस्वन-; B1 विहंगस्वर- (for सिंहसुस्वर-).]

4 ^{a}) V1 अन्नशरणैः; D4 G2 अग्निक(G2 °च)रणैः. —V2 illeg. from ग्भाण्डै up to श्च in ^{d}. —^{b}) Ñ2 V1 B D7 स्रुग्भांडै रुचिरैः शुभैः. —After 4^{ab}, D6 ins. राम राम. —^{c}) Ñ2 V1 B3.4 D7 महद्भिस् (for समि°). —^{d}) T1.2 तु (for च). B1.2.4 D1–3.5.7 फलमूलोपशोभितं(D5 °तैः).

5 ^{a}) Ñ1 D1.3 शरण्यैश्च; V1 D4 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) अरण्यैश्च; D2.5 सुरम्यैश्च (for आर°). —^{b}) Ñ1 स्वादु-; Ñ2 B1.2 पुण्य-; D1.7 पुष्प- (for पुण्यैः). Ñ1 -मूल- (for स्वादु-). Dg1 D4 T1 युतं; D3 शुभैः (for वृतम्). —Ś1 Ñ V2 B (V2 B followed by 4*) D1–3.5.7 read 5^{cd} after 7^{ab}. M3 reads 5^{cd} (followed by 8^{cd}) after 2*. —^{c}) V2 illeg. from होमा up to निना in ^{d}. Ñ2 D1.7 रम्यं; D3 दिव्यं (for पुण्यं). —^{d}) Ś1 पुण्य- (for ब्रह्म-). B3.4 Dm1 D5 M2.3 -विनादितं; D1 -निनादिकं; D8 -[अ]नु°; Cm as in text (for -निनादितम्). —After 5, V B ins.; while Ñ2 D7 ins. after 8:

4* नानापक्षिरुतै रम्यं नानामृगगणैर्युतम् ।

[V2 illeg. from -रुतै up to -गणै. V1 -गणान्वितं; B -समावृतं (for -गणैर्युतम्).]

G. 3. 6. 5
B. 3. 1. 6
L. 3. 4. 5

पुष्पैर्वन्यैः परिक्षिप्तं पद्मिन्या च सपद्मया ।
फलमूलाशनैर्दान्तैश्चीरकृष्णाजिनाम्बरैः ॥ ६
सूर्यवैश्वानराभैश्च पुराणैर्मुनिभिर्वृतम् ।
पुण्यैश्च नियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः ॥ ७
तद्ब्रह्मभवनप्रख्यं ब्रह्मघोषनिनादितम् ।
ब्रह्मविद्भिर्महाभागैर्ब्राह्मणैरुपशोभितम् ॥ ८

तद्दृष्ट्वा राघवः श्रीमांस्तापसाश्रममण्डलम् ।
अभ्यगच्छन्महातेजा विज्यं कृत्वा महद्धनुः ॥ ९
दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते रामं दृष्ट्वा महर्षयः ।
अभ्यगच्छंस्तदा प्रीता वैदेहीं च यशस्विनीम् ॥ १०
ते तं सोममिवोद्यन्तं दृष्ट्वा वै धर्मचारिणः ।
मङ्गलानि प्रयुञ्जानाः प्रत्यगृह्णन्दृढव्रताः ॥ ११

6 V1 om. 6-8. —^{a}) Ś1 D2.5 मूलैर् (Ś1 °लैश्); Ñ1 D1.3 रम्यैर्; M1 पुण्यैश्; M3 वृक्षैश् (for पुष्पैर्). Ś1 चापि; Dg1 Dt1 D6 T3 G1.2 M चान्यैः; D2.5 वापि (for वन्यैः). D3 परिवृतं (for °क्षिप्तं). G3 पुष्पैर्व**रिक्षिप्तं (damaged). —^{b}) D2.5 वै (for च). G3 सुपद्मया. —For 6^{ab}, Ñ2 V2 B D7 subst. :

5* विचित्रपुष्पैस्तरुभिः पद्मिनीभिः सुशोभितम् ।

[V2 illeg. from स्तरुभिः up to सु. Ñ2 B3.4 D7 च (for सु-).]

—^{c}) B1 -मूलाशिनैर्.

7 V1 om. 7 (cf. v.l. 6). V2 illeg. from नरा in ^{a} up to वृतम् in ^{b}. —^{a}) Ñ2 B D7 सूर्यवैश्वानरप्रख्यैः (B °निभैः). —^{b}) G2 बहुभिर् (for मुनिभिर्). Ñ1 illeg.; Dg1 (before corr.) Dt1 D6 T3 M1 युतं (for वृतम्). —After 7^{ab}, Ś1 Ñ V2 B (V2 B followed by 4*) D1-3.5.7 read 5^{cd}. —^{c}) Dg1 अन्यैश्; M3 पूज्यैश् (for पुण्यैश्). Ś1 शीर्णपर्णकृताहारैः; Ñ2 V2 B D7 नानाविनियताहारैः (V2 illeg. from हारैः up to st. 14); D1.3 पर्णाशिभिर्जिताहारैः; D2.5 पर्ण (D5 पूर्ण) शीर्णव्रताहारैः. —^{d}) G2 शोभितैः (for °तं). After शोभितं, D6 wrongly ins. तद्दृष्ट्वा. Ñ2 B1 D7 पुरुषर्षभैः; B2 संशितव्रतैः.

8 V1 om. 8; V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 6 and 7 respy.). —^{a}) Ś1 -सदन-; D1 -भुवन- (for -भवन-). —^{b}) Dm1 D8 M2 -विनादितं (for -निनादितम्). Ś1 Ñ1 D1-3.5 ऋषि (Ñ1 मुनि) संघनिषेवितं; Ñ2 B3 (m. also as in text).4 D7 ब्रह्म (B4 मह) र्षिगणसेवितं; D4 मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः. —M3 reads 8^{cd} (preceded by 5^{cd}) after 2*. —^{c}) Ś1 Ñ2 B D1-3.5.7 M2.3 ब्रह्मभूतैर्; Ñ1 °कल्पैर् (for °विद्भिर्). Ś1 D1-3.5 महाप्रा (D5 °प्र) ज्ञैर्. —^{d}) G3 damaged for रुप. —After 8, Ñ2 D7 ins. 4*.

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 Dg1 Dt1 D1-4.6.8 T1.2 तं दृष्ट्वा; D5 दृष्ट्वा (subm.); T3 G1.3 M1 Cv.m.g स दृष्ट्वा; M2.3 दृष्ट्वा तु (for तद्दृष्ट्वा). Ñ2 V1 B D7 दृष्ट्वैव (B4 °वं) राघवो दूरात्. ❀ Cv : स दृष्ट्वा राघव इति सम्यक्। ❀ —^{c}) Ñ2 D3.4.7 G1.2 अभ्या (G1 °भि; G2 °ध्या)-गच्छन्. —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D3.7 Ck सज्यं; D2.5 सज्जं; D4 सत्यं (for विज्यं). —After 9, Ñ2 V1 B D7 ins. :

6* सीतयानुगतो धीमान्भ्रात्रा वै लक्ष्मणेन च ।

[B4 (after corr. *inf. lin.* as above) [अ]नुमतो (for °गतो). V1 सीतया (sic) (for भ्रात्रा वै).]

10 V2 illeg. for 10 (cf. v.l. 7). —^{a}) D6 दिव्याः (for दिव्य-). Ñ illeg. for -ज्ञानोप-. Ś1 D1-3.5 -[उ]पसंपन्ना (D5 °न्नं) (for -[उ]पपन्नास्ते). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3.5 तपोधनाः (for महर्षयः). —After 10^{ab}, Dg1 D4 G1.2 M2.3 ins. 7* and om. (hapl.) 10^{cd}. —^{c}) T3 अभ्यागच्छंस् (for अभ्य°). Cm तथा (for तदा). Ś1 Ñ1 D1-3.5 अभ्य (D3 °भ्या) गच्छंत संहृष्टा; Ñ2 B D7 अभ्या (B °भ्य) गच्छंत सुप्रीता; V1 अभ्यधावंत सुप्रीता; Dt1 D6 Ct अभिजग्मुस्तदा प्रीता (D6 सीतां). —^{d}) Ñ1 D3 तपस्विनीं; Cv as in text; Cr यशस्विनं (for यश°). Ñ2 V1 B D7 वैदेहीं लक्ष्मणं तथा (B3 °दा).

11 V2 illeg. for 11 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 D5 नवं; Ñ1 D1.3 सर्वे; Dt1 D6 ते तु; D2 नव-; T1 ते * (for ते तं). Ñ2 V1 B D7 साक्षात्सूर्यम् (for ते तं सोमम्). —^{b}) Ñ2 Dt1 Dm1 D6.8 T1 G3 Ct धर्मचारिणं (D6 °णां) (for °रिणः). Ś1 Ñ1 V1 B D1-3.5.7 M2 तं दृष्ट्वा (B1 D7 M2 दृष्ट्वा तं [by transp.]) धर्म (Ś1 व्योम; B1.3.4 [m. also धर्म] ब्रह्म)-चारिणं. —After 11^{ab}, Dt1 Dm1 D6.8 T G3 M1 ins.; whereas Dg1 D4 G1.2 M2.3 ins. after 10^{ab} :

7* लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा तु वैदेहीं च यशस्विनीम् ।

[D4 च महात्मानं; G1 चैव तं दृष्ट्वा (for चैव दृष्ट्वा तु). G3 वैदे** (damaged).]

Cv.m.g.k.t also read 7* after 11^{ab}. ❀ Cv : ...इत्येष पाठक्रमः। अन्यस्तु लेख(क) विक्लवकृतः।; Ck : येन क्रमेणास्माभिर्व्याख्यायते अत एव पाङ्क्रमः। अन्ये तु पाङ्कपाठयोजनाशक्त्या पाङ्कपाठं नाशयंति तन्न त्वत्यादरणीयम्। ❀ —^{c}) D3 मांगल्यानि. Dm1 (*sup. lin.* as in text) D8 नियुंजानाः (for प्र°). —^{d}) V1 प्रत्यगृ*न्; D6 प्रत्यागृह्णीन् (sic). Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.5.7 धृतव्रताः; Ñ1 यत°; T1 दृ***; M2 महा° (for दृढव्रताः). —After 11, Ñ2 V1 B D7 ins. :

8* राघवः सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता ।
अभिवाद्य मुनीन्सर्वानभितः प्राञ्जलिः स्थितः ।

[(l. 1) B2 वीर्यवान् (for धीमता).]

रूपसंहननं लक्ष्मीं सौकुमार्यं सुवेषताम् ।
ददृशुर्विस्मिताकारा रामस्य वनवासिनः ॥ १२
वैदेहीं लक्ष्मणं रामं नेत्रैरनिमिषैरिव ।
आश्चर्यभूतान्ददृशुः सर्वे ते वनचारिणः ॥ १३
अत्रैनं हि महाभागाः सर्वभूतहिते रताः ।
अतिथिं पर्णशालायां राघवं संन्यवेशयन् ॥ १४
ततो रामस्य सत्कृत्य विधिना पावकोपमाः ।
आजह्रुस्ते महाभागाः सलिलं धर्मचारिणः ॥ १५
मूलं पुष्पं फलं वन्यमाश्रमं च महात्मनः ।
निवेदयित्वा धर्मज्ञास्ततः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥ १६
धर्मपालो जनस्यास्य शरण्यश्च महायशाः ।
पूजनीयश्च मान्यश्च राजा दण्डधरो गुरुः ॥ १७
इन्द्रस्यैव चतुर्भागः प्रजा रक्षति राघव ।
राजा तस्माद्वरान्भोगान्भुङ्क्ते लोकनमस्कृतः ॥ १८
ते वयं भवता रक्ष्या भवद्विषयवासिनः ।
नगरस्थो वनस्थो वा त्वं नो राजा जनेश्वरः ॥ १९

G. 3. 6. 20
B. 3. 1. 20
L. 3. 4. 19

12 V2 illeg. for 12 (cf. v.l. 7). —[a]) Dg1 Dm1 D8 T3 G2 रूपं; T1 *पं (for रूप-). Ñ1 -संहनने. Ś1 D2.5 रूपं वेषं तथा (D2.5 °तो) लक्ष्मीं; Ñ2 V1 B D7 रूपं प्रमाणं लक्ष्मीं च (B3 ***). —[b]) Ś1 निवेशनं; B3 प्रवेशतां; G1 यशस्वितां (for सुवेषताम्). —[c]) After ददृशुर्, D8 ins. सर्वे. Ś1 D1-3.5 निर्मितं (D5 °तां) धात्रा; Ñ1 विस्मिता दाह्ना (sic) (for विस्मिताकारा).

13 V2 illeg. for 13 (cf. v.l. 7). —[a]) Ś1 Ñ1 D1-3.5 राघवौ (Ś1 D3 °वं) चैव (D5 धर्म) सीतां च (Ñ1 illeg. for सीतां च). —[b]) Ñ1 illeg. for नेत्रैर्. Ś1 D2.5 अपि (for इव). —[c]) Ś1 Ñ1 V1 B1-3 Dm1 D1-5.8 T1.2 G M2.3 आश्चर्यभूतं (V1 B3 Dm1 D4.8 T2 G M2.3 °ता); Cg.t as in text. —[d]) M1 वै (for ते). Ś1 ब्रह्मवादिनः; Ñ1 D1.3 M2.3 धर्मचारिणः; Ñ2 V1 B Dt1 Dm1 D6-8 T3 G3 Ct वनवासिनः; D2.5 ब्रह्मचारिणः; Cm.g.k as in text (for वनचा°).

14 V2 illeg. for 14 (cf. v.l. 7). M1 om. (hapl.) 14-15. —[a]) Ś1 Ñ1 D1-3.5 अथ ते वै; Dm1 D8 T3 तत्रैनं हि (for अत्रैनं हि). Ś1 महात्मानः. —[b]) Dg1 D4.8 M2 -हिते रतं; T1 -हि***. —For 14[ab], Ñ2 V1 B D7 subst. :

9* मुनयस्ते ततो राममतिथिं स्वयमागतम् ।

—[c]) Ś1 Ñ1 D1-3.5 अतिथीन्; Ñ2 B D7 सहिताः; V1 सहिताश्च (hypm.); D6 अतिथ्यं (sic) (for अतिथिं). —[d]) Ñ2 V1 B D7 वासार्थं (for राघवं). Ñ2 D7 समवेशयन्; D8 (after corr. as in text) संन्यवेदयन् (for संन्यवेश°). Ś1 Ñ1 D1-3.5 तान्निवे (Ñ1 D3 °न्प्रवे) श्य यथाविधि. —After 14, B3 ins. :

10* रामस्तु पर्णशालायां सीतया सह वै स्थितः ।

15 M1 om. 15 (cf. v.l. 14). —[a]) Ñ2 V B1.2.4 D7 रामस्य सत्कारं; B3 रामस्य संस्कारं; Dm1 D8 रामं सुसत्कृत्य; Cm as in text (for रामस्य सत्कृत्य). —[b]) Lacuna for विधि in M2 filled *sec. m.* as in text. Ś1 Ñ1 D1-3.5 विधिवत् (for °ना). Ñ2 V B D7 विधिवत्ते तपोधनाः. —[c]) T1 *जहुस् (damaged). —[d]) G2 ब्रह्म- (for धर्म-). D8 -चारिणं. —For 15[cd], Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 subst. :

11* आजह्रुः सलिलं पुण्यं सहिता धर्मचारिणः ।

[Ñ1 पुण्य- (for पुण्यं). B1 पुण्य- (for धर्म-). Ś1 Ñ1 D1-3.5 -कोविदाः (for -चारिणः).]

—After 15, Dt1 Dm1 D6.8 G3 ins. :

12* मङ्गलानि प्रयुञ्जाना मुदा परमया युता ।
[Prior half = 3.1.11[c].]

16 [a]) Ś1 B2 पुष्पमूल-; Ñ2 V2 B1 पुष्पं मूल-; V1 B3.4 D7 T1.2 पुष्पं मूलं (by transp.); D8 मूलं पुष्प- (for मूलं पुष्पं). Ś1 वान्यम्; V2 G1 रम्यम्; Dt1 D6 सर्वम् (for वन्यम्). —[b]) V आसनं (for आश्रमं). Ñ2 V1 B D7 महात्मने; V2 illeg. (for °त्मनः). Ś1 Ñ1 D1-3.5 आश्रमांश्च महर्षयः. —[c]) D1.2.5 रामाय; D6 धर्मज्ञांस् (for °ज्ञास्). Ñ2 V B2-4 D7 निवेद्य (Ñ2 विनिद्य) खलु धर्मेण; B1 विनिवेद्य च धर्मेण. —[d]) B3.4 वचः; Dg1 Dt1 D6 T1 ते तु (for ततः). T1 damaged for प्राञ्जलयो.

17 [a]) Ś1 Ñ1 D1-3.5 श (D1 ध) र्मदाता (for धर्मपालो). —[b]) Dm1 D4.8 T1.2 G3 Cm.g त्वं (for च). Dm1 D6.8 T1.2 महायशः. —For 17[ab], Ñ2 V B D7 subst. :

13* त्वं नो धर्मपिता राम तथा शरणदः सखा ।
[Ñ2 V B1.3.4 धर्मः (for धर्म-). V1 ततः (for तथा).]

—[d]) B1 स च राजा जगद्गुरुः.

18 [a]) Ś1 दंडश्चैव; Ñ2 V B D7 देवेंद्रस्य; Dg1 D3.4 G1 M1 इंद्रस्येव (Dg1 °ह्र); M2 °स्यैष (for इन्द्रस्यैव). —[b]) T1.2 रक्षसि. Ñ1 B1 Dg1 D2 M2 (before corr. *pr.m.* as in text) राघवः; D3 om. (for राघव). —[cd]) Ñ2 V B D7 transp. राजा and तस्माद्. Ñ1 D1-3.5 परान् (for वरान्). B4 भुंक्ते भोगांल् (by transp.). Dg1 चाग्र्यान्; D1 लोके; M2.3 भूतैर् (for लोक-). Dt1 D6 Ct रम्यान्भुंक्ते; Dm1 D8 T3 G M1 अग्र्या (G2 °ग्रा) न्भुंक्ते (for भुङ्क्ते लोक-). ❀ Cr : लोकनमस्कृत इति शेषः ❀

19 [a]) Lacuna for वयं filled *sec. m.* in M2. V1 B2-4 D7 भवतो; D1 भगवता (hypm.); T1 damaged (for भवता). —[c]) D2 नगरस्थो वा (hypm.); D7 नागरस्थो (for नगरस्थो). —[d]) D3 भो (for नो). Ś1 रघूद्वह; Ñ V

G. 3. 6. 21
B. 3. 1. 21
L. 3. 4. 20

न्यस्तदण्डा वयं राजञ्जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
रक्षितव्यास्त्वया शश्वद्गर्भभूतास्तपोधनाः ॥ २०
एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैर्वन्यैश्च राघवम् ।
अन्यैश्च विविधाहारैः सलक्ष्मणमपूजयन् ॥ २१
तथान्ये तापसाः सिद्धा रामं वैश्वानरोपमाः ।
न्यायवृत्ता यथान्यायं तर्पयामासुरीश्वरम् ॥ २२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

B D1-3.5.7 रघूत्तम(Ñ1 B1 D2 °मः); D4 T1.2 G1.3 जनेश्वर; M2 त्वमी° (for जनेश्वरः).

20 M3 om. 20[ab]. —[a]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 राम (for राजन्). —[b]) Ñ1 **क्रोधा (illeg.); D1-3.5 शांतक्रोधा (for जित°). —[c]) Ś1 Ñ1 Dt1 D2.5.6 रक्षणीयास् (for °तव्यास्). Ś1 D1.2.5 सर्वे; Ñ2 तावद् (for शश्वद्). —[d]) Ś1 D1-3.5 गर्भरूपास् ; Ñ2 V1 B D7 धर्मलुब्धास्(B2 °गुप्तास्); V2 धर्मयुक्तास् ; M2 ब्रह्म°; G(ed.) धर्मनिष्ठास् (for गर्भभूतास्). Ñ1 तपस्विनः.

21 B1 om. (hapl.) 21. —[ab]) B3 Dt1 Dm1 D4 8 एवमुक्ता. V2 illeg. from फलैर् up to वन्यैश्च. Ś1 D1-3.5 फलैर्वन्यैः; Ñ1 फलपुष्पैर् ; V1 B3 D7 मूलफलैः(B3 °लं) (for फलैर्मूलैः). D7 धूपैर् (for पुष्पैर्). G1 पुष्पैः मूलैश् (by transp.) (for मूलैः पुष्पैर्). Ñ2 V1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G1.3 M Ck.t अ(G1 चा)न्यैश्च; D1.5 मूलैश्च; D3 चैव तु (for वन्यैश्च). Ñ1 वन्यैरन्यैश् ; B2 वन्यैः पुष्पैश् (by transp.) (for पुष्पैर्वन्यैश्). Dm1 D8 G1.3 M2.3 पार्थिवं; (for राघवम्). —[c]) Dt1 Dm1 D6 T3 G1.3 M Cr वन्यैश् ; Cm.g.k.t अन्यैश् (as in text). Ś1 Ñ1 D1-3.5 विविधैर्भक्ष्यैः (for °धाहारैः). —For 21[cd], Ñ2 V B2-4 D7 subst. :

14* लक्ष्मणं चार्चयामासुर्मुनयस्ते तपोधनाः ।

—After 21, Ś1 D1-3.5 ins.; whereas Ñ2 V1.2(illeg.) B D7 ins. after 22 :

15* स तु मुनिवरलब्धसत्क्रिय-
त्रिदशपतिस्त्रिदशैरिवार्चितः ।
सुसुखमवसदाश्रमे तदा
जनकसुतासहितो महायशाः ।

[(l. 2) Ñ2 B D7 त्रिदशवरस् (for °पतिस्). D1 [अ]न्वितः (for [अ]र्चितः). —(l. 3) V1 D2.7 सुसुखम्.; D1.2 तदाश्रमे (by transp.) (for आश्रमे तदा). —(l. 4) Ñ2 B3.4 D7 सलक्ष्मणः; V1 B1.2 स राघवः; D3 निशां नृपः (for महायशाः).]

22 Ś1 D1-3.5 read st. 22 (along with 16*) before 3.2.1. —[a]) Ś1 D2.3.5 अथ ते; Ñ1 तथा ते; Ñ2 V B D7 एवं ते; D1 यथा ते; T3 ततोन्ये; G3 यथान्ये (for तथान्ये). Ñ1 सर्वे (for सिद्धा). —[b]) Ś1 Ñ V2 D1-3.5.7 वैश्वानरप्रभाः (Ñ V2 D1.7 °भं); V1 B Dm1 D6.8 G1.3 वैश्वानरोपमं (D6 °त्तमाः). —[c]) V D2 T3 G3 न्यायवृद्धा(V2 D2 °द्धया; G3 °द्धं) (for °वृत्ता). D3 T यथान्याय्यं. —[d]) Ś1 D2 तर्पयित्वा मुनीश्वराः(D2 सुरेश्वरं); Ñ2 V B D7 अर्चयामासुरागतं. —After 22, Ś1 D1-3.5 ins. :

16* पूजितः स तु तत्रैव रजनीमवसत्सुखम् ।
[Ś1 संततैस्तत्र (for स तु तत्रैव).];

while Ñ2 V1.2(illeg.) B D7 ins. 15*. On the other hand, M2.3 ins. after 22 :

17* त एवमुक्ता सहसाभ्युपेत्य
सलक्ष्मणं राघवमभ्यपूजयन् ।
रात्रिं च तत्रैव सुखं प्रसुप्ताः
प्रपेदिरे व्यालमृगैश्च जुष्टम् ।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : B2.4 D1.2 om.; Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D3-8 S आरण्य°; Ñ1 V2 आरण्यक°; Ñ2 V1 आरण्यके. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 V2 D2.3 तापसाश्रमनिवासः; Ñ2 V1 B1.2 आश्रमदर्शनं; B3.4 दंडकाश्रमदर्शनं; D1 दंडकारण्ये तापसाश्रमनिवासः; D7 मुनय आश्रमदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V B3 D7 6; B2.4 D1.3 7; D5 5. —After colophon, G M1 conclude with श्रीरामाय नमः.

२

कृतातिथ्योऽथ रामस्तु सूर्यस्योदयनं प्रति ।
आमन्त्र्य स मुनीन्सर्वान्वनमेवान्वगाहत ॥ १
नानामृगगणाकीर्णं शार्दूलवृकसेवितम् ।
ध्वस्तवृक्षलतागुल्मं दुर्दर्शसलिलाशयम् ॥ २
निष्कूजनानाशकुनि झिल्लिकागणनादितम् ।
लक्ष्मणानुगतो रामो वनमध्यं ददर्श ह ॥ ३
वनमध्ये तु काकुत्स्थस्तस्मिन्घोरमृगायुते ।
ददर्श गिरिशृङ्गाभं पुरुषादं महास्वनम् ॥ ४
गभीराक्षं महावक्त्रं विकटं विषमोदरम् ।
बीभत्सं विषमं दीर्घं विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५
वसानं चर्म वैयाघ्रं वसार्द्रं रुधिरोक्षितम् ।
त्रासनं सर्वभूतानां व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ६

G. 3. 7. 8
B. 3. 2. 6
L. 3. 5. 9

2

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामा.

1 Before 1, Ś1 D1–3.5 read 3.1.22 (along with 16*). —^{a}) Ñ2 V B D7 मुनिगणैर् (for ऽथ रामस्तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3.5 ह्यु(D1 उ [with hiatus]; D5 [अ]भ्यु)दिते सूर्यमंडले; Ñ2 V B D7 उदिते रविमंडले. —^{c}) Ś1 च (for स). Ñ1 D1.3.5 आमंत्र्यर्षिगणान्सर्वान् . —^{d}) Ś1 Ñ1 एव जगाम ह; D1 एवाभ्य°; D2 एवावगाहते; D5 एव व्य°; Cg.k.t as in text (for एवान्वगाहत). —For 1^{cd}, Ñ2 V B D7 subst. :

18* पुनः प्रतस्थे काकुत्स्थस्तानामन्त्र्य तपोधनान् ।

[D7 स्वान् (for तान्).]

2 ^{a}) Ñ2 V B D7 वनं(V1 एवं) बहु(V1 illeg. for बहु)मृगाकीर्णं. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3.5 -गणसेवितं; Ñ2 V B Dm1 D7.8 T3 -वृकसंवृतं; G1 -मृग° (for -वृकसेवितम्). Dt1 D6 ऋक्षशार्दूलसेवितं. —T2 om. (hapl ?) 2^{c}–3^{b}. —^{c}) Ś1 D1–3.5 क्रूर-; Ñ1 नाना- (for ध्वस्त-). Ñ2 V D7 ध्वांक्षगृध्रबला(V °गणा)कीर्णं; B ध्वांक्षगृध्रबका(B2 °कुला; B3 [*sup. lin.* also] °बला)कीर्णं. —^{d}) B1.3 Dg1 Dm1 M3 ददर्श; B2.4(*sup. lin.* also as in text) दुर्धर्ष- (for दुर्दर्श-). —After 2, Ñ2 V B D7 ins. :

19* हंसकारण्डवाकीर्णं नानासत्त्वनिषेवितम् ।
नानापक्षिरुतं घोरं नानानादनिनादितम् ।

[(l. 2) V1 भेक-; V2 B1.3(before corr.).4 सिंह-; B2.3 (after corr. *sup. lin.*) चित्रि- (for second नाना-). B -विनादितं (for -नि°).]

3 Ñ2 (hapl.) T2 om. 3^{ab} (for T2, cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 Ñ1 B D1–3.5.6 M3 निष्कू(Ś1 विष्कू [sic]; D3 निःकू)जमान- (for निष्कूजनाना-). B D7 M2 -शकुनं (for -शकुनि). —^{b}) D2 झिल्लीगणक-; D8 G1 झल्लिका° (for झिल्लिकागण-). T1 (*inf. lin.* also as in text) G1 M1 -सेवितं (for -नादितम्). —^{c}) Ś1 Ñ V B Dt1 D1–3.5.7 G2 M2.3 -[अ]नुचरो (for -[अ]नुगतो). —^{d}) Ś1 Ñ1 V B D1–3.5.7 वनमुग्रं; D4 G2 °मध्ये (for °मध्यं). Ñ2 V B D7 व्यगाहत; G2 ददर्श हा.

4 ^{a}) Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.2 सीतया सह (for वनमध्ये तु). —^{b}) D1.3 घोरे (for घोर-). Ś1 -मृगावृते. —For 4^{ab}, Ñ2 V B D7 subst. :

20* वने तु तस्मिन्काकुत्स्थो घोरे पक्षिगणावृते ।

[Ñ2 D7 [ऽ]पि; B1.2 च (for तु). B4 घोर- (marg. also नाना-) (for घोरे). Ñ2 D7 पक्षिगणाकुले.]

—^{c}) Ś1 -दुर्गाभं; B1.2 -कूटाभं (for -शृङ्गाभं). —^{d}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5.7 अवस्थितं (for महास्वनम्). B1 राक्षसं घोरदर्शनं. —After 4, Ñ2 V B D7 read l. 2 of 21*.

5 ^{a}) Dg1 Dm1 D4.6 T3 M3 Cr.m.g.k गंभीराक्षं; Ct गभीराक्षं (as in text). G1 महासत्त्वं (for °वक्त्रं). M2 बकनासं विरूपाक्षं. —^{b}) Dt1 D6 विकटोदरं; Dm1 D8 G3 विकृतोदरं (for विषमो°). —^{c}) M1.2 बीभत्स-; Cv विभक्तं (for बीभत्सं). M1 (also as in text) दीप्तं (for दीर्घं). —^{d}) M2 क्रूरदर्शनं (for घोर°). —For 5, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

21* वक्रनासं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निम्नितोदरम् ।
दीर्घजिह्वं महाकायं मृगव्यालनिबर्हणम् ।

[(l. 1) B1.4 वज्रनासं; D1.2 वक्रनाभं (for वक्रनासं). V1 D2 दीप्ताक्षं; G(ed.) दीर्घास्यं (for दीप्तास्यं). Ñ1 B3.4 D3 G(ed.) निर्णि(G[ed.] °र्न)तोदरं; Ñ2 D7 विनतो°; B1 नियुतो°; B2 निहतो°; D1.2 निर्णितो° (for निम्नितो°). —Ñ2 V B D7 read l. 2 after 4. —(l. 2) Ś1 D1–3.5 दीप्तजिह्वं; V1 °कायं; B1 °जंघं (for दीर्घजिह्वं). Ñ2 दीर्घजंघं; V1 महाजिह्वं (for महाकायं). Ñ1 B1.2 मृगव्याड- (for °व्याल-). V2 -विबर्हणं; B1 -निवर्धनं (for -निबर्हणम्).]

—B3 cont. :

22* महाक्रूरतरं तं च विरूपं भयवर्धनम् ।

6 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 6 and 7. —^{a}) D6.7 वै व्याघ्रं (for वैयाघ्रं). —^{b}) Ñ2 V B D7 सपादं; M2 वसात्र- (for वसार्द्रं). Ś1 Ñ1 D1–3.5 वसारुधिरभूषितं(D3 °चर्चितं). —After 6^{ab}, B2 reads 3.3.1^{c}–7 (preceded by 34*). —^{d}) Ñ2 V B D7 T3 व्यात्ता(B3 °त्ता)ननम् (for व्यादितास्यम्).

G. 3. 7. 7
B 3. 7. 7
L. 3 5. 8

त्रीन्सिंहांश्चतुरो व्याघ्रान्द्वौ वृकौ पृषतान्दश ।
सविषाणं वसादिग्धं गजस्य च शिरो महत् ॥ ७
अवसज्यायसे शूले विनदन्तं महास्वनम् ।
स रामं लक्ष्मणं चैव सीतां दृष्ट्वा च मैथिलीम् ॥ ८
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धः प्रजाः काल इवान्तकः ।
स कृत्वा भैरवं नादं चालयन्निव मेदिनीम् ॥ ९
अङ्केनादाय वैदेहीमपक्रम्य ततोऽब्रवीत् ।
युवां जटाचीरधरौ सभार्यौ क्षीणजीवितौ ॥ १०
प्रविष्टौ दण्डकारण्यं शरचापासिधारिणौ ।
कथं तापसयोर्वां च वासः प्रमदया सह ॥ ११

अधर्मचारिणौ पापौ कौ युवां मुनिदूषकौ ।
अहं वनमिदं दुर्गं विराधो नाम राक्षसः ॥ १२
चरामि सायुधो नित्यमृषिमांसानि भक्षयन् ।
इयं नारी वरारोहा मम भार्या भविष्यति ।
युवयोः पापयोश्चाहं पास्यामि रुधिरं मृधे ॥ १३
तस्यैवं ब्रुवतो धृष्टं विराधस्य दुरात्मनः ।
श्रुत्वा सगर्वितं वाक्यं संभ्रान्ता जनकात्मजा ।
सीता प्रावेपतोद्वेगात्प्रवाते कदली यथा ॥ १४
तां दृष्ट्वा राघवः सीतां विराधाङ्कगतां शुभाम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणं वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥ १५

7 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 6 and 7. —^{b}) Dm1 D8 द्वौ वृषौ; M द्वावृक्षौ (for द्वौ वृकौ). M2 दश धेनुकान् (for पृषतान्दश). —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.:

23* अष्टौ सिंहानुपादाय शूलाग्रे रुधिरोक्षितान् ।

[Ś1 Ñ1 D2 उपासृज्य; D1.3.5 उपासज्य (for °दाय). Ñ2 B1.3 शूलाग्रै (for °ग्रे).]

—^{c}) Ś1 सुविषाणं; D5 अविषाणं. D1 च संश्लिष्टं (for वसा°). —^{d}) D2 तु (for च).

8 Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 om. 8^{ab}. —^{a}) Dt1 शून्ये; Ct as in text (for शूले). —^{b}) G2 नादयंतं; M2 निनदंतं (for विनदन्तं). —After 8^{ab}, M2 ins.:

24* मृत्युप्रख्यं तमायान्तं दृष्ट्वा तत्रैव तस्थिवान् ।

—^{c}) Ś1 D2 दृष्ट्वा; Ñ1 सीतां (for चैव). —^{d}) D4 [अ]थ (for च). Ś1 D2 सीतां च शुभलक्षणां; Ñ1 संदृश्य पुरतः स्थितान्; D1.3.5 दृष्ट्वा सीतां तथैव च.

9 Dg1 reads 9^{ab} in marg. —^{a}) Dg1 T3 G1 M1.3 अभ्य(T3 °भ्या)गच्छत् (for °धावत्). V B D4.7 T2 Cr.g.k अभ्यधावत संक्रुद्धः. —^{b}) Ś1 लोकाहार; Ñ1 D1–3.5 लेलिहान (for प्रजाः काल). M2 इवापरः. ❀ Ct: काले युगांतकाले वृद्धोंतकः प्रजा अभि उद्दिश्य यथा धावति तथाभ्यधावत्। ❀

10 ^{a}) D6 अंके निधाय; M2 अंकमारोप्य; Cg.t as in text (for अङ्केनादाय). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2.5 परिक्रम्य; B2.3 उप°; D8 अपा°; G1 आ*° (for अप°). Dt1 D6 T1 तदा (for ततो). —^{c}) M2 कौ वा (for युवां). G2 चीरजटाधारौ (for जटा°). —^{d}) M2 क्षीणजीविनौ (for °जीवितौ).

11 D6 om. 11. —^{b}) Dt1 M2 -पाणिनौ (for -धारिणौ). —^{c}) G2 हि (for च). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 कथं वा(D2.5 वां) तापसाभ्याशे(D3 °सावासे).

12 ^{a}) D1 स्वधर्महारिणौ पापौ; D2 अधर्मचरणौ पापौ. —^{b}) D1.3 transp. कौ and युवां. B1 -दारकौ; B2 D4 G2 M3 Cr.k -दूषणौ; G1 -वेषिणौ (for -दूषकौ). —^{c}) B2.3 (*sup. lin.* also) सर्वं (for दुर्गं).

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3.5 [अ]भ्याहतो; Dg1 [इ]ह यथा (for सायुधो). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3.5 मुनि- (for ऋषि-). D7 मुनिं भक्षयन्सदा (subm.). —After 13^{ab}, Ś1 Ñ V2 B D1–3.5.7 read 33* of Sarga 3, V1 reads st. 1 of Sarga 3 (repeated as in D1 before 3.3.8) and then Ñ2 V B1.3.4 D7 read 34* and 1^{c}–7 (including the Star passages) of Sarga 3. —^{e}) M2 अनयोः (for युवयोः). Ñ1 V B D7 चापि (for चाहं). Ś1 D1–3.5 पापयोर्युवयोश्चापि. —^{f}) B3 (after corr. as in text) युधि; T3 मृदु (for मृधे). —After 13, Ś1 Ñ1 D1–3.5 ins.:

25* इत्युक्त्वा वचनं घोरं सीतां जग्राह राक्षसः ।
अङ्कमारोप्य चैवैनां प्रहसन्नग्रतः स्थितः ।

[(l. 1) D5 सीतां (for घोरं). D5 स च (for सीतां). —Ś1 om. l. 2. —(l. 2) Ñ1 illeg. for मारोप्य चैवैनां. D2 वैदेहीं (for चैवैनां).]

14 Ñ1 illeg. for 14^{ab}. —^{a}) D7 M2 वदतो (for ब्रुवतो). Ś1 D1–3 घोरं; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 दुष्टं; L(ed.) धीरं (for धृष्टं). —^{b}) Ś1 D1–3.5 [अं]कमाश्रिता; Ñ2 V B D7 मनस्विनी; T3 महा° (for दुरात्मनः). —Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 T3 om. 14^{cd}. —^{c}) Dg1 G M1 Cr सगर्वं वचनं; Dm1 सममेवचनं; D8 समर्षवचनं; M2.3 तद्राक्षसवचस् (for सगर्वितं वाक्यं). —^{d}) M2.3 सा भीता (for संभ्रान्ता). —Ñ1 illeg. from 14^{e} up to प्रवाते in 14^{f}. —^{e}) Ś1 V2 B3.4 D1–3.5 सीता प्रा(Ś1 प्र)वेपत त्रस्ता; Ñ2 V1 B1.2 D7 सीतावेपत संत्रस्ता; G1 M1.3 सीता प्रवेपितोद्वे(G1 °ता वे)गात्. —^{f}) D3 reads from प्रवाते up to पश्य in 16^{a} in marg. T G M1 कदली (for °ली). D3 क्रोशंती कुररी यथा.

15 D3 reads 15 in marg. (cf. v.l. 14). —^{a}) M2 reads दृष्ट्वा राघवः सीतां *inf. lin. sec. m.*. Dm1 D4.8 T1.2 G3 श्रीमान् (for सीतां). —^{b}) Ñ2 V B D7 तदा; T3 शिवां

पश्य सौम्य नरेन्द्रस्य जनकस्यात्मसंभवाम् ।
मम भार्यां शुभाचारां विराधाङ्के प्रवेशिताम् ।
अत्यन्तसुखसंवृद्धां राजपुत्रीं यशस्विनीम् ॥ १६
यदभिप्रेतमस्मासु प्रियं वरवृतं च यत् ।
कैकेय्यास्तु सुसंवृत्तं क्षिप्रमद्यैव लक्ष्मण ॥ १७
या न तुष्यति राज्येन पुत्रार्थे दीर्घदर्शिनी ।
ययाहं सर्वभूतानां हितः प्रस्थापितो वनम् ।
अद्येदानीं सकामा सा या माता मम मध्यमा ॥ १८
परस्पर्शात्तु वैदेह्या न दुःखतरमस्ति मे ।
पितुर्विनाशात्सौमित्रे स्वराज्यहरणात्तथा ॥ १९
इति ब्रुवति काकुत्स्थे बाष्पशोकपरिप्लुते ।
अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धो रुद्धो नाग इव श्वसन् ॥ २०
अनाथ इव भूतानां नाथस्त्वं वासवोपमः ।
मया प्रेष्येण काकुत्स्थ किमर्थं परितप्यसे ॥ २१

G. 3. 7. 33
B. 3. 3. 23
L. 3. 5. 0

(for शुभाम्). Ś1 D1–3.5 विराधस्यांकगां शुभां (Ś1 स्थितां); M2 विराधांके प्रवेपितां. —M2 reads 15^{c}–16^{d} *inf. lin. sec. m.* —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 रामो (for वाक्यं).

16 D3 reads up to पश्य in marg. (cf. v.l. 14). M2 reads 16^{abcd} *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 15). —^{a}) M2 नरव्याघ्र (for नरेन्द्रस्य). —^{b}) Ś1 D1–3.5 [आ]त्मजामिमां; Ñ1 सुतामिमां (for [आ]त्मसंभवाम्). —D6 om. 16^{ca}. —^{c}) Ś1 D2 सदाचारां; Dm1 शुभां वामां; D7 शुभाकारां; M2 वरारोहां (for शुभाचारां). —^{d}) G2 विराधांगे (for °ङ्के). Dg1 D4 T1.2 G M1 प्रवेपितां (for °शिताम्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 ज्ये(D7 श्रे)ष्ठां दशरथस्नुषां. —^{e}) D2 -दुःख- (for -सुख-). D6 -संबद्धां (for -संवृद्धां). —^{f}) Dm1 D4.8 T2 G2.3 मनस्विनीं; M1 तप° (for यश°). —After 16, Ś1 Ñ1 D1–3 ins. :

26* विचेष्टमानां घोरस्य राक्षसस्याङ्कगां शुभाम् ।

[Ñ1 illeg. up to राक्षसस्या. Ś1 विवेष्टमानां.]

—Ś1 D2 cont. :

27* तस्यैवं वदतश्चैव राघवस्य मनस्विनः ।

[D2 ब्रुवतो धृष्टं विराधस्य (for वदतश्चैव राघवस्य).]

—D2 further cont.; while Ñ2 V B D5.7 ins. l. 2 only after 16 :

28* उवाच रामोऽसंहृष्टः सौमित्रिं मित्रनन्दनम् ।
पश्य लक्ष्मण वैदेहीं विराधाङ्के मनस्विनीम् ।

[(l. 2) V यशस्विनीं (for मनस्विनीम्). D2 दीनां नष्टप्रचेतसां (for the post. half).]

—L(ed.) cont. after 27* :

29* उवाच राक्षसो हृष्टः सौमित्रिं मित्रनन्दनम् ।

17 ☞ Ś1 om. from 17 up to 24. —^{a}) T3 अभिप्रीतम् (for °प्रेतम्). Ñ2 V B D5.7 अंबायाः (for अस्मासु). —^{b}) M2 स्वयं (for प्रियं). Ñ2 D7 वैरकृतं; V1 B D2 वीर कृ(B4 हृ)तं; D3 M2 वर(D3 °न)कृतं (for वरवृतं). B1 तु; D2 marg. (for च). D8 Ct तत् (for यत्). Dm1 प्रियं वरमचिंतयत्; T3 प्रियं वरभृतं च तत्; G3 प्रियं परपुरं जयत् (sic). —^{c}) Ñ2 V B D5.7 तदनुप्राप्तं; D1–3 तत्समृद्धं वै; D4 T1 तत्सुसं(D4 °*)वृत्तं; M2 तत्तु संवृत्तं; K(ed.) Cg तु सुसंपन्नं (for तु सुसंवृत्तं).

18 Ś1 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) B3 (*sup. lin.* also) [अ]व; D1 नु (for न). —^{b}) Ñ1 D3 मम सा; Dg1 पुत्रार्थी; D1.2 मनसा; D6 पुत्रार्था (for पुत्रार्थे). Ñ1 D1 दीर्घदर्शना; D1 विघ्नदर्शिनी; D6 दीर्घदर्शनी (for °र्शिनी). Ñ2 V B D5.7 M2(after corr. *sec. m.* as in text) पुत्रस्या-दीर्घदर्शिनी(D5.7 °ना). —^{c}) D1 G3 ययाहं; D2 तथाहं (for ययाहं). —^{d}) B3(marg. also) घोरं; Dt1 D6 प्रियः; Cr.t as in text (for हितः). —^{e}) D1.5 अथ (for अद्य). Ñ V B D1–3.5.7 M2 [अ]स्तु; M3 तु (for सा). —^{f}) D1–3 M2.3 सा (for या). D2 कैकयी (for मध्यमा). Dt1 D6 मध्यमा मम (by transp.). Ñ V B D5.7 माता से सा(Ñ1 मम माता) यवीयसी.

19 Ś1 om. 19 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ2 V B D3–7 परामर्षात् (D4 °र्षास्; D5 °र्षं); D1 M2 परामर्शात्; D2 मदामर्षात् (for परस्पर्शात्). V B3 D3 हि; B1.2.4 Dm1 च; D1 वै (for तु). Ñ1 प**** (illeg.). D3 वैदेह्यां (for °ह्या). —^{b}) Ñ2 V1 B3 D5.7 दुःखं परम् (for दुःखतरम्). —Ñ1 illeg. for 19^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D1.5.7 विनाशः; D2.3 विनाशं; D4 T1 वियोगात् (for विनाशात्). —^{d}) T3 तदा (for तथा). Ñ2 V B D1–3.5.7 राज्यस्य हरणं तथा. —After 19, Ñ V B D1–3.5.7 ins. :

30* परामर्षश्च वैदेह्याश्चिन्तामुत्पादयन्ति मे ।

[D1 अन्नमुत्पादशन्निव (sic); D2 न दुःखतरमस्ति मे (= 19^{b}); D3 चित्तमुन्मादयंति मे (for the post. half).]

20 Ś1 om. 20 (cf. v.l. 17). —^{ab}) D2 तथा (for इति). Dt1 D6 Ck.t -परिप्लुतः; D2 -परिक्लुते (for °प्लुते). Ñ V B D1.3.5.7 एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं बाष्पपर्याकुलेक्षणं. —^{c}) Ñ1 रामं (for क्रुद्धो). Ñ2 V B D1.3.5.7 उवाच लक्ष्मणो वाक्यं. —^{d}) V B D1.3.5.7 G3 M3 क्रुद्धो; D4 रुष्टो (for रुद्धो). D2 निश्वसन्निव पन्नगः; M1 रामं शोकपरिप्लुतं.

21 Ś1 om. 21 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ1 तव (for इव). Ñ V2 B D1.3.5.7 किं नाथ; V1 नाथस्त्वं; D2 T M1.2 लोकानां (for भूतानां). —^{b}) Ñ1 D1.3 लोकानां (for नाथस्त्वं). D1.3 T3 M वासवोपम (for °पमः). Ñ2 V B D5.7 महेंद्रवरुणोपम. —^{c}) B3.4 प्रैष्येण (for प्रे°). G1 M1

G. 3. 7. 34
B. 3. 2. 24
L. 3. 5. 0

शरेण निहतस्याद्य मया क्रुद्धेन रक्षसः ।
विराधस्य गतासोर्हि मही पास्यति शोणितम् ॥ २२
राज्यकामे मम क्रोधो भरते यो बभूव ह ।
तं विराधे विमोक्ष्यामि वज्री वज्रमिवाचले ॥ २३

मम भुजबलवेगवेगितः
पततु शरोऽस्य महान्महोरसि ।
व्यपनयतु तनोश्च जीवितं
पततु ततश्च महीं विघूर्णितः ॥ २४

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

मयि प्रेष्ये तु काकुत्स्थ(M1 स्थिते तात). —^{d}) Ñ1 (mostly illeg.) D1.3 किमर्थमवसीदसि.

22 Ś1 om. 22 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ2 V2 B D2.5.7 [अ]भिहतस्य (for निह°). B2 Dm1 T3 G3 [अ]स्य (for [अ]द्य). Ñ1 D1.3 शरैरभिहतस्यास्य(Ñ1 °ह*** [illeg.]; D3 °हतस्याद्य); V1 शरेणाद्य हतस्यास्य. —^{b}) Ñ1 illeg. for मया क्रुद्धेन र. Dm1 D8 G3 क्रुद्धस्य (for क्रुद्धेन). D1–3 राघव (for रक्षसः). —Ñ1 illeg. up to पास्यति in 22^{d}. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 गतासोर्वै; G2 मुमूर्षोर्हि; M2 [अ]हितस्याद्य (for गतासोर्हि). D1–3 गतायुषो विराधस्य. —^{d}) D1.3 भूमिः; D4 om. (for मही). D2 पिबतु (for पास्यति).

23 Ś1 om. 23 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ñ2 D5.7 राज्यलुब्धे (for राज्यकामे). Ñ1 तदा; Ñ2 V2 B2.4 D5.7 महा-; V1 महत्-; B1 यथा; B3 D1.3 महान् (for मम). B4(after corr. marg. also as in text) क्रूरे (for क्रोधो). —^{b}) Ñ V1 B D1.3.5.7 मे; D4 G2 हा (for ह). D2 भरते योभवन्मम. —Ñ1 om. 23^{cd}. —^{c}) B3 तद् (for तं). D2 विराधे तं (by transp.). B4 हि मोक्ष्यामि; D2 T1.2 G2 प्रमो° (for विमो°). —^{d}) D2 यथा (for इव). D1.3 वज्रं वज्रधरो यथा.

24 Ś1 om. 24 (cf. v.l. 17). —^{ab}) T2 om. (hapl.?) -वेग-. D2 ममानुजबलवेगनिर्जितस्य पततु शिरोस्य दुरात्मनो भुवि (sic). —^{c}) Dg1 व्यपनीय तु; D2 विनिपततु; T2 व्यपनयित (sic) (for व्यपनयतु). Dm1 D2.8 T2 G3 M1.3 ततोस्य (for तनोश्च). —^{d}) M2.3 व्रजतु (for पततु). D4 T1 Cm ततः स; D6 **श्च; M2(after corr. *sec. m. inf. lin.* as in text) शवश्च (for ततश्च). —For 24, Ñ V B D1.3.5.7 subst. :

31* अहमशनिनिपाततुल्यवेगं
शरवरमप्रतिवार्यमुत्सृजामि ।
निहतमिह विराधमुग्ररूपं
प्रतिभयशूलधरं मृधेऽद्य पश्य ।

[(l. 1) Ñ1 D1 इमम्; V2 B3(after corr. *inf. lin.* as above).4 D3 अयम् (for अहम्). V1 -निपातमुग्रवेगं (for -निपाततुल्यवेगं). —(l. 2) Ñ1 V1 D1.3.5 अप्रतिवीर्यम् (for °वार्यम्). —(l. 3) V1 विराधमुग्रवेगं; D1.3 मया विराधमुग्रं (for विराधमुग्ररूपं). —(l. 4) Ñ1 illeg. up to मृधे. D1.3 प्रवि(D3 °ति)हतशूलवरं (for प्रतिभय°).]

Colophon. Ś1 om. —Kāṇḍa name : Ñ V B4 D5 आरण्यके; Dg1 Dt1 Dm1 D3.4.6.7 S आरण्यकांडे. —*Sarga name* : Ñ1 विराधविदर्शनं; Ñ2 V B D1–3 विराधदर्शनं (D1.3 °नः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V B3 D5.7 7; B2.4 D1.3 8. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामार्पणमस्तु; G1 M1 with श्रीरामाय नमः.

३

अथोवाच पुनर्वाक्यं विराधः पूरयन्वनम् ।
आत्मानं पृच्छते ब्रूतं कौ युवां क्व गमिष्यथः ॥ १
तमुवाच ततो रामो राक्षसं ज्वलिताननम् ।
पृच्छन्तं सुमहातेजा इक्ष्वाकुकुलमात्मनः ॥ २
क्षत्रियौ वृत्तसंपन्नौ विद्धि नौ वनगोचरौ ।
त्वां तु वेदितुमिच्छावः कस्त्वं चरसि दण्डकान् ॥ ३
तमुवाच विराधस्तु रामं सत्यपराक्रमम् ।
हन्त वक्ष्यामि ते राजन्निबोध मम राघव ॥ ४
पुत्रः किल जयस्याहं माता मम शतह्रदा ।
विराध इति मामाहुः पृथिव्यां सर्वराक्षसाः ॥ ५

G. 3. 7. 20
B. 3. 3. 5
L. 3. 5. 27

3

Ś1 continues the previous Sarga.—Before 1, Dg1 Dm1 D8 T2.3 G1.3 M1 K(ed., within brackets) ins. :

32* इत्युक्त्वा लक्ष्मणः श्रीमान्राक्षसं प्रहसन्निव ।
को भवान्वनमभ्येत्य चरिष्यति यथासुखम् ।

[D8 begins with ॐ. —(l. 1) Dm1 D8 G3 विराधं (for राक्षसं). —(l. 2) Dg1 वनमध्येद्य. M1 चरिष्यसि (for °ति).]

1 D5 om. 1–7. Ñ2 V(V1 repeating 1 only as in D1, before 8) B1.3.4 D7 read 33*, 34* and 1^{c}–7 (along with star passages) after $3.2.13^{ab}$.—Ñ1 illeg. for 1^{a}.—^{ab}) D6 अप्युवाच; T1 अथो** (for अथोवाच). D1.3 ततो (for पुनर्). Ñ1 D1.3 प्रहसन्निव; D2 परुषं वने (for पूरयन्वनम्). Ś1 उवाच राक्षसो हृष्टः सौमित्रिं मित्रनंदनं.—For 1^{ab}, Ñ2 V B D7 subst. and read after $3.2.13^{ab}$; while Ś1 Ñ1 D1–3.5 ins. after $3.2.13^{ab}$:

33* एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ विराधो वनगोचरः ।
अङ्केनादाय वैदेहीं खमुत्पत्याब्रवीत्पुनः ।

[(l. 1) B4 च तौ; D1 श्रुतौ; D2.5 ततो (for तु तौ). V1 नाम राक्षसः (for वनगोचरः).—(l. 2) V B3(*sup. lin.* also as above) [उ]द्यम्य (for [आ]दाय). B3(*sup. lin.* also as above) वचः (for पुनः). Ś1 D1–3.5 ततोऽब्रवीत् (for [अ]-ब्रवीत्पुनः). Ñ1 प्रतरेवाब्रवीद्वाक्यं वैदेही राघवो ** (sic)].

—Thereafter Ñ2 V B1.3.4 D7 cont.; while B2 ins. before 1^{cd} :

34* अहो साधु मया प्राप्तं भार्या भक्षणमेव च ।

[V1 B4(m. also as above) लब्धं (for प्राप्तं). Ñ2 भार्या लक्ष्मणम् (sic). V2 उत्तमं (for एव च).]

—Ñ2 V B1.3.4 read 1^{c}–7 (preceded by 34*) after $3.2.13^{ab}$, while B2 reads 1^{c}–7 (preceded by 34*) after $3.2.6^{ab}$.—^{c}) Ñ V2 B2–4 D1.3.7 M2 पृच्छतो; B1 प्रावृतौ (for पृच्छते). Dg1 Dm1 D1.3 ब्रूतां; T3 भ्रांतं; G3 ब्रूत (for ब्रूतं). Ś1 कौ युवां ब्रुवतं क्षिप्रं; V1 आत्मानौ पृच्छतौ ब्रूत; Dt1 D6 पृच्छतो मम हि ब्रूतं; D2 पृच्छतो ब्रुवतां क्षिप्रं.—^{d}) Ś1 कुत्र चैव; B1 युवां कौ क्व (by transp.) (for कौ युवां क्व).—After 1, D2 ins. :

35* तमूचतुरसंत्रस्तौ राक्षसं क्रूरदर्शनम् ।
आत्मानं पृच्छतः सर्वं कौ युवां क्व गमिष्यथः ।

2 D5 om. 2 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v.l. 1.—^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.7 क्रूरदर्शनं (for ज्वलिताननम्).—^{c}) T1 स (for सु-). Ś1 D2 आपृच्छंतं महात्मा वै; Ñ1 पृच्छंतं वै महात्मा स; Ñ2 B2 पृच्छमानं महेष्वास; V B3(after corr.).4 पृच्छ(B3.4 °च्छय)मानं महात्मा स; B1.3(before corr.) D7 पृच्छयमानं महेष्वास; D1.3 पृच्छंतं नु(D3 तु) महात्मा वै(D3 °त्मासौ).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.7 -कुलनंदनः (for °मात्मनः).—After 2, Ñ2 V B D7 ins. :

36* पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

3 D5 om. 3 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v.l. 1.—^{ab}) Ś1 Ñ V B D1–3.7 जाति-; D4 रूप- (for वृत्त-). T1 damaged for पन्नौ वि. Ś1 D2 विधिज्ञौ; V1 धन्विनौ; D1 तापसौ; D3 M2 वेत्थ नौ (for विद्धि नौ). Ś1 Ñ1 B2 D1–3 -चारिणौ (for -गोचरौ).—^{c}) V1 B4 च; D1 नु (for तु). D4 चोदितुम् (for वेदि°). B D7 इच्छामि (for °वः).—^{d}) G3 किं (for कस्). Ś1 Ñ2 V B D7 दंडकं(Ś1 V °के) (for दण्डकान्).—After 3, Ñ2 V B D7 ins. :

37* घोरेणानेन रूपेण पापं चैवाध्यवस्यसि ।

[B4(m. also) घोरे वेगेन (for घोरेणानेन). B4(m. also चैव) एव (for चैव). V B4 (marg. also) व्यवस्यसि(V2 °ति); B1 [अ]ध्यवत्स्यसि; D7 °स्यति (for [अ]ध्यवस्यसि).]

4 D5 om. 4 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v.l. 1.—^{a}) M2 तस्य (for तम्).—^{b}) M2 रामस्यात्म- (for रामं सत्य-).—^{c}) G2.3 M1 अहं (for हन्त). Ś1 Ñ1 D1–3 शंसामि (for वक्ष्यामि).—^{d}) Ñ1 वचनं मम (for मम राघव).—For 4, Ñ2 V B D7 subst. :

38* स श्रुत्वा रामवचनं विराधः प्रीतमानसः ।
राघवाद्बधमन्विच्छञ्शशंस स यथातथम् ।

[(l. 2) V B4(m. also as above) राघवाभ्यां निजं (G [ed.] परं) रूपं (for the prior half). B4 शशंसे (for शशंस). V1 यथायथं (for °तथम्).]

5 D5 om. 5 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v. l. 1.—^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 [अ]हं जगतो; Ñ2 V

G. 3. 7. 21
B. 3. 3 6
L. 3. 5. 0

तपसा चापि मे प्राप्ता ब्रह्मणो हि प्रसादजा ।
शस्त्रेणावध्यता लोकेऽच्छेद्याभेद्यत्वमेव च ॥ ६
उत्सृज्य प्रमदामेनामनपेक्षौ यथागतम् ।
त्वरमाणौ पलायेथां न वां जीवितमाददे ॥ ७
तं रामः प्रत्युवाचेदं कोपसंरक्तलोचनः ।
राक्षसं विकृताकारं विराधं पापचेतसम् ॥ ८
क्षुद्र धिक्त्वां तु हीनार्थं मृत्युमन्वेषसे ध्रुवम् ।
रणे संप्राप्स्यसे तिष्ठ न मे जीवन्गमिष्यसि ॥ ९
ततः सज्यं धनुः कृत्वा रामः सुनिशिताञ्शरान् ।
सुशीघ्रमभिसंधाय राक्षसं निजघान ह ॥ १०
धनुषा ज्यागुणवता सप्त बाणान्मुमोच ह ।
रुक्मपुङ्खान्महावेगान्सुपर्णानिलतुल्यगान् ॥ ११
ते शरीरं विराधस्य भित्त्वा बर्हिणवाससः ।
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां पावकोपमाः ॥ १२

B D7 [अ]हं कालरय; Dt1 Dm1 D6.8 Ct जवस्याहं (for जयस्याहं). T3 पुत्रः किञ्जलिनश्चाहं. —[b]) D6 नाम (for मम). D4 T1.2 M1 transp. माता and मम. Ñ2 B2–4 D7 transp. मम and शतह्रदा. —[c]) Ñ1 विरावम् (for विराध). Ś1 T3 मां प्राहुः; B1 D3 नामाहुः (for मामाहुः).

6 D5 om. 6 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v. l. 1. —Ś1 Ñ1 D1–3. om. 6. —[a]) B4 [अ]-स्मि (for [अ]पि). Ñ2 V1 B D7 M2 प्राप्तं; V2 प्राप्ते (for प्राप्ता). Dg1 Dt1 D6 तपसा चाभिसंप्राप्ता. —[b]) Ñ2 ब्रह्मत्वं (for ब्रह्मणो). V1 वै; B1.4 G1 [ऽ]पि; B2 [ऽ]धि-; B3 वि-; D7 om. (subm.); G3 [ऽ]सि- (for हि). Ñ2 V1 B1–3 D7 M2 प्रसादजं; B4 G1 प्रसादतः; T2 प्रसादजः (for प्रसादजा). —[c]) B4 शक्रेण (for शस्त्रेण). V1 [अ]भेद्यता; B4 [आ]राध्यता; M2 [अ]वध्यतां (for [अ]वध्यता). —[d]) Ñ2 V1 B3 D7 [ऽ]च्छेद्याभेद्ये तथैव च; V2 [अ]च्छेद्यत्वं तथैव च; B1 [ऽ]स्याभेद्यत्वं तथैव च; B2 [ऽ]च्छेद्योभेद्यस्तथैव च; B4 [ऽ]च्छेद्याभेद्यं तथैव च.

7 D5 om. 7 (cf. v. l. 1). For sequence in Ñ2 V B D7, cf. v. l. 1. —[a]) Ś1 Ñ V2 B D1–3.7 एताम् (for एनाम्). —[b]) Ś1 D2.3 अनवेक्षौ; Ñ1 M2 अनवे(M2 °पे)क्ष्य (for अनपेक्षौ). Ś1 D2.3 G1.2(after corr. as in text) यथागतौ; Ñ2 V B D7 यथासुखं (for °गतम्). —[c]) V1 B2 D2.4 G2 पलायेतां; M2 प्रधावेतां (for पलायेथां). —[d]) V1 B3 T3 जीवितुम् (for °तम्). Ś1 Ñ1 D1–3 नान्यथा(D2 °तो) जीवितं भवेत्(Ñ1 °तं हि* [illeg.]).

8 Before 8, V1 repeats 1 (var.) —[a]) Ñ2 B4 D5.7 लक्ष्मणः प्रत्युवाचैनं; V2 B2 लक्ष्मणः पुनराहैनं; B1.3 रामस्तु प्रत्युवाचैनं(B3 m. also लक्ष्मणः प्रत्युवाचेदं). —[b]) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3 रोष-; Ñ2 V B D5.7 T3 G3 क्रोध-; M2 कोपात् (for कोप-). B1.4 -लोचनं (for °नः). —[c]) B2 विराधं (for राक्षसं). D1 विकृताचारं (for °कारं). —[d]) Ś1 विकृतं; B2 राक्षसं (for विराधं).

9 [a]) Ñ1 illeg.; B1.3 D8 G1 क्षुद्रं (for क्षुद्र). Ś1 D2 धिक्त्वां सु-; Ñ B1.2.4 D1–3.5.7 धिक्कैस्तु; B3 धिक्त्वं तु; G2.3 धिक्त्वा तु (for धिक्त्वां तु). Ñ2 V2 B2.4 D1.2.5.7 हीनार्थी; B1.3 °र्थुर्; D3 °र्थः (for हीनार्थं). —[b]) Ś1 Ñ1 D1.3 कालम्; Ñ2 V2 B D5.7 वधम्; Dm1 D8 G2.3 मृत्युर्; D2 कामम् (for मृत्युम्). Ñ2 B D5.7 अन्विच्छसि(B2.4 °से); Dm1 D8 G3 अन्वेषते; D3 अन्वेषसि. —[c]) T1.2 तिष्ठन् (for तिष्ठ). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 नैनां प्राप्स्यसि तिष्ठ त्वं(B °ष्ठंती; B4[m. also]°ष्ठाद्य); Dg1 G2.3 मरणं प्राप्स्यसे तिष्ठ; Dt1 Dm1 D6.8 T3 M1 रणे प्राप्स्यसि संतिष्ठ; G1 M2.3 रणे(M2 एष) प्राप्स्यसि तिष्ठ त्वं. —[d]) Dg1 हि (for मे). ❀ Cm : क्षुद्रेति। रणे तिष्ठ ध्रुवं संप्राप्स्यसे मृत्युमित्यनुषंगः । मे मम पुरतः। जीवन् क्व गमिष्यसीति संबन्धः। ❀ Ś1 Ñ1 V1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 T3 G3 M2 विमोक्ष्यसे; B4(m. also as in text) विमोक्षसि (for गमिष्यसि). —After 9, Ś1 Ñ1 V1 D1–3 ins. :

39* तयोः कथयतोरेवं रामराक्षसयोस्तदा ।
लक्ष्मणः क्रोधसंरब्धो धनुर्जग्राह वेगवान् ।

[(l. 1) D3 om. तयोः. V1 -लक्ष्मणयोस् (for -राक्षसयोस्). —(l. 2) Ñ1 V1 -संरक्तो (for -संरब्धो). V1 D3 वीर्यवान् (for वेगवान्).]

10 Ñ2 V B D5.7 om. 10. —[ab]) Ś1 Ñ1 D1–3 लक्ष्मणो; T3 G1 रामस्तु (for रामः सु-). —[c]) Ś1 D1.3 स शीघ्रम्; Dg1 M3(after corr. as in text) सुतीक्ष्णम् (for सुशीघ्रम्). ❀ Cm : शरानभिसंधाय धनुषीति शेषः। सुदीर्घमाकर्णमाकृष्येति शेषः। ❀ Ś1 अथ संयोज्य; Ñ1 अभिसंयत्स (sic); D1.2 अभिसंपत्य; T2 अपि संधाय (for अभिसंधाय). —[d]) Dg1 D4 राक्षसे (for °सं). G3 हा (for ह). Ś1 Ñ1 D1–3 राक्षसे वै न्यपातयत्; T2 G1.2 M1.3 राक्षसे निचखान ह.

11 Ś1 Ñ1 D1–3 om. 11. —[b]) G2.3 हा (for ह). —[c]) M2 महातेजा (for °वेगान्). —[d]) T3 -वेगितान् (for -तुल्यगान्). —For 11, Ñ2 V B D5.7 subst. :

40* एवमुक्त्वा शरान्सप्त सुपर्णानिलरंहसः ।
रुक्मपुङ्खान्महावेगान्विराधे व्यसृजत्तदा ।

[(l. 2) V1 रुक्न्यप्तयान् (sic) (for रुक्मपुङ्खान्). V1 lacuna for महावे; B2 महाभोगान् (for महावेगान्).]

12 [a]) Ś1 तं (for ते). D6 reads in marg. from रं विराधस्य up to शूल in l. 1 of 41*. —[b]) G(ed.) बार्हिण- (for ब°). Ñ B1.3.4 D1–3.5.7 -लक्ष्म(Ñ2 M2 °क्ष)णाः; V2 B2 -पक्षिणः (for -वाससः). —[c]) V2 B निपेतुरसृजादिग्धा; Ñ2 D1.3.5.7 निपेतू रुधिरादि(D7 °दि)ग्धा. —[d])

स विनद्य महानादं शूलं शक्रध्वजोपमम् ।
प्रगृह्याशोभत तदा व्यात्तानन इवान्तकः ॥ १३

तच्छूलं वज्रसंकाशं गगने ज्वलनोपमम् ।
द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ १४

G. 3. 8. 6
B. 3. 3. 18
L. 3. 5. 35

Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7 पावकप्रभाः; Ñ1 रजनी च तत् (sic) (for पावकोपमाः). —After 12, Dg1 Dt1 Dm1 D1.6.8 S ins. :

41* स विद्धो न्यस्य वैदेहीं शूलमुद्यम्य राक्षसः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धस्तदा रामं सलक्ष्मणम् ।

[D6 reads in marg. up to शूल. —(l. 1) M2 चायसं (for राक्षसः). —(l. 2) D4 स (for सु-). M2 अभ्यधावत संक्रुद्धः (for the prior half). D4 ततो (for तदा).]

13 [a]) Ś1 Ñ1 D2 स नर्दित्वा; D1 नर्दित्वा सः; D3 कृत्वा तु स (for स विनद्य). —[b]) Ś1 शक्राशनिप्रभं; Ñ2 V B D5.7 आदाय सुप्रभं; D2 वज्रधरोपमं (for शक्रध्वजोपमम्). —For 13[cd], S1 Ñ V B D1-3.5.7 subst. :

42* चिक्षेप परमक्रुद्धो लक्ष्मणायाभिसंहितम् ।

(B1 समरे; D2 परमं (for परम-). Ś1 महात्मने; Ñ1 D1-3 समाहितः; D7 [अ]भिसंस्थितं (for [अ]संहितम्).]

—After 13, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

43* अथ तौ भ्रातरौ दीप्तं शरवर्षं ववर्षतुः ।
विराधे राक्षसे तस्मिन्कालान्तकयमोपमे ।
स प्रहस्य महारौद्रः स्थित्वाजृम्भत राक्षसः ।
जृम्भमाणस्य ते बाणाः कायान्निष्पेतुराशुगाः ।
स्पर्शात्तु वरदानेन प्राणान्संरोध्य राक्षसः । [5]
विराधः शूलमुद्यम्य राघवावभ्यपद्यत ।

[(l. 1) Dm1 D8 G3 तत्र; T2 M2 दीप्तौ (for दीप्तं). G3 (with hiatus) M2 इषुवर्षं (for शरवर्षं). —(l. 3) Dg1 Dm1 D4.8 T2 G1.3 प्रसह्य (for प्रहस्य). —(l. 4) Dm1 D8 च ततः; G1 सहसा (for ते बाणाः). Cr निपेतुर्; Ct निर्जग्मुर् (for निष्पेतुर्). —(l. 5) Dg1 Dm1 D4.8 G2.3 M1 बलात् (for स्पर्शात्). Dg1 Dm1 D4.8 G3 M1 वरदानस्य (for वरदानेन). Dm1 D8 G3 संरुध्य; M2 संक्रुध्य; M3 संरोप्य; Cr संयोज्य (for संरोध्य). ❀ Ck : तथा प्राणं संरोध्य धृत्वा परमदुःखं प्राप्तोऽपि इति शेषः । ❀ —After l. 5, M2 ins. :

43 (A)* स शरैरथ भिन्नाङ्गो वरदानात्स्वयंभुवः ।

—(l. 6) Dm1 D8 G3 M राघवाय व्यसर्जयत्; D4 राघवावभ्यपातयत् (sic) (for the post. half).]

14 [b]) G2 स्वनलोपमं (for ज्वलनो°). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 अंतरी(Ś1 Ñ1 D1-3.5 °रि)क्षगतं महत्(D1 तदा). —[c]) Ñ1 illeg. for द्वाभ्यां. —After 14, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

44* तद्रामविशिखैश्छिन्नं शूलं तस्यापतद्भुवि ।
पपाताशनिनाच्छिन्नं मेरोरिव शिलातलम् ।
तौ खड्गौ क्षिप्रमुद्यम्य कृष्णसर्पोपमौ शुभौ ।
तूर्णमापततस्तस्य तदा प्रहरतां बलात् ।
स वध्यमानः सुभृशं भुजाभ्यां परिगृह्य तौ । [5]
अप्रकम्प्यौ नरव्याघ्रौ रौद्रः प्रस्थातुमैच्छत ।
तस्याभिप्रायमाज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
वहत्वयमलं तावत्पथानेन तु राक्षसः ।
यथेच्छति हि सौमित्रे तथा वहतु राक्षसः ।
अयमेव हि नः पन्था येन याति निशाचरः । [10]
स तु स्वबलवीर्येण समुत्क्षिप्य निशाचरः ।
बालाविव स्कन्धगतौ चकारातिबलौ ततः ।
तावारोप्य ततः स्कन्धं राघवौ रजनीचरः ।
विराधो विनदन्घोरं जगामाभिमुखो वनम् ।
वनं महामेघनिभं प्रविष्टो [15]
द्रुमैर्महद्भिर्विविधैरुपेतम् ।
नानाविधैः पक्षिशतैर्विचित्रं
शिवायुतं व्यालमृगैर्विकीर्णम् ।

Colophon.

ह्रियमाणौ तु तौ दृष्ट्वा वैदेही रामलक्ष्मणौ ।
उच्चैः स्वरेण चुक्रोश प्रगृह्य सुभुजा भुजौ । [20]
एष दाशरथी रामः सत्यवाञ्शीलवाञ्शुचिः ।
रक्षसा रौद्ररूपेण ह्रियते सहलक्ष्मणः ।
मां वृका भक्षयिष्यन्ति शार्दूला द्वीपिनस्तथा ।
मां हरोत्सृज्य काकुत्स्थौ नमस्ते राक्षसोत्तम ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा वैदेह्या रामलक्ष्मणौ । [25]
वेगं प्रचक्रतुर्वीरौ वधे तस्य दुरात्मनः ।

[(l. 1) Dg1 D4 -विशिखच्छिन्नं. D6 reads from स्या up to मेरोरि in l. 2. in marg. Dm1 तस्यापि पातितं; D8 तस्य निपातितं; T1.2 तस्य कराद्भुवि (for तस्यापतद्भुवि). —(l. 2) Dg1 महता; G3 M1 पतता (for पपात). G1 M2 भिन्नं (for च्छिन्नं). —D6 reads from l. 3 up to तत in l. 4. in marg. —(l. 3) Dt1 कृष्णसर्पविषोपतौ; Dm1 D8 G1.2 M2.3 कृष्णसर्पोपमौ भुजौ (for the post. half). —(l. 4) Dt1 D6 आपेततुस् (for °ततस्). T3 तथा (for तदा). G2 प्राहरतां (for प्र°). —(l. 5) M2 हन्यमानः (for वध्यमानः). G3 वध्यमानः स तु भृशं (for the prior half). T1.2 G3 बाहुभ्यां (for भुजाभ्यां). T1.2 M1.3 परिरभ्य (T2 [before corr.] °धावि) तौ. —(l. 6) T3 G1 अप्रकंपौ (for °कम्प्यौ). M1 रौद्रौ (for रौद्रः). —(l. 7) T1 damaged for माज्ञा. G1 आलोक्य (for आज्ञाय). —(l. 8) Cv.m वहति (for वहतु). D4 प्रधानेन (for पथानेन). M2 वहत्वयं रिपुं तावत्स्वनेनानेन राक्षसः. —(l. 9) Dt1 D6 T1.2 M1 Cv यथा चेच्छति सौमित्रे (for the prior half). —(l. 11) Dg1 (before corr. as above) येन याति (for समुत्क्षिप्य). Dm1 D8 G3 M1 तौ समुत्क्षिप्य राक्षसः (for the post. half). —(l. 12) Dg1 Dt1 D6 T3 [अ]तिबलोद्धतः; G2 M1.3 [अ]तिबलोदितः; M2 °लोदितौ (for [अ]तिबलौ ततः). —(l. 13) Dg1 च तद- (for ततः). Dm1 D8 M1 स्कंधे (for स्कन्धं). —(l. 14) T3 निनदन् (for वि°).

G. 3. 8. 7
B. 3. 4. 5
L. 3. 5. 36

तस्य रौद्रस्य सौमित्रिर्बाहुं सव्यं बभञ्ज ह ।
रामस्तु दक्षिणं बाहुं तरसा तस्य रक्षसः ॥ १५

स भग्नबाहुः संविग्नो निपपाताशु राक्षसः ।
धरण्यां मेघसंकाशो वज्रभिन्न इवाचलः ।
इदं प्रोवाच काकुत्स्थं विराधः पुरुषर्षभम् ॥ १६

Dg1 भीमं (for घोरं). —(l. 15) D6 महामेघनिभैर्. D6 M2 प्रविष्टौ (for °ष्टो). —(l. 16) T2 विरुचैर् (for विविधैर्). —(l. 17) Dg1 Dm1 D8 G1.3 M2 -गणैर्; Dt1 D6 -कुलैर्; Cvp as above (for -शतैर्). —(l. 18) G2 शिवायुतैर् (for °तं). —Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both): All read 3. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G M1 with श्रीरामाय नमः. —(l. 19) Dg1 Dt1 D6 तु काकुत्स्थौ; G3 ततो दृष्ट्वा (for तु तौ दृष्ट्वा). Dg1 Dt1 D6 दृष्ट्वा सीता रघूत्तमौ (for the post. half). —(l. 20) M3 damaged for चुक्रोश. Dg1 Dt1 D6 T3 सुमहाभुजौ; T2 सुभुजै भुजौ; G1 सुभुजावुभौ (for सुभुजा भुजौ). —(l. 21) D4 श्रीमान् (for रामः). Dg1 शीलवान्सत्यवाञ् (by transp.). G2 शुभः; G3 ऋजुः (for शुचिः). Dm1 D8 सत्यवान्बलवानृजुः (for the post. half). —(l. 23) M1 ऋक्षा (for वृका). Dt1 Dm1 D6 Cm.t. शार्दूल- (for शार्दूला). M3 damaged from नस्तथा up to मां in l. 24. T3 द्वीपिनस्तदा; M2 द्वीपिनोपि वा (for द्वीपिनस्तथा). —(l. 24) Dt1 D6 M1 [उ]त्सृज (for [उ]त्सृज्य). M2 राक्षसेश्वर (for राक्षसोत्तम). —(l. 25) T1 damaged for राम. —(l. 26) G1 तस्य (for वीरौ).]

15 [b]) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 M1 सव्यं बाहुं (by transp.); Cr.m.t cite बाहुं बभञ्जेति (for बाहुं सव्यं). G2 हा (for ह). —[c]) T3 G1.2 M च (for तु). T1 damaged for दक्षिणं. —For 15, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.:

45* ततस्तृतीयं विमलं रुक्मपुङ्खं शिलाशितम् ।
हृदि रामो विराधस्य निचखान शरोत्तमम् ।

[(l. 1) B1.2 अमलं (for विमलं). Ś1 Ñ B2.4 D3.7 रुक्मपुंख- (for °पुङ्खं). Ś1 D2 विभासितं (for शिलाशितम्). —V2 partially illeg. for l. 2. —(l. 2) D3 विचखान (for नि°).]

16 [a]) T3 छिन्न- (for भग्न-). M2 संवृत्तो (for संविग्नो). —[b]) M2 च (for [आ]शु). Dt1 D6 पपाताशु विमूर्छितः. —Dt1 om. 16[cd]. —[d]) T1 damaged for चलः. —After 16[cd], Dg1 Dt1 (after 16[ab] owing to om.) Dm1 D4.6.8 S ins.:

46* मुष्टिभिर्जानुभिः पद्भिः सूदयन्तौ तु राक्षसम् ।
उद्यम्योद्यम्य चाप्येनं स्थण्डिले निष्पिपेषतुः ।
स विद्धो बहुभिर्बाणैः खड्गाभ्यां च परिक्षतः ।
निष्पिष्टो बहुधा भूमौ न ममार स राक्षसः ।
तं प्रेक्ष्य रामः सुभृशमवध्यमचलोपमम् । [5]
भयेष्वभयदः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।
तपसा पुरुषव्याघ्र राक्षसोऽयं न शक्यते ।
शस्त्रेण युधि निर्जेतुं राक्षसं निखनावहे ।
कुञ्जरस्येव रौद्रस्य राक्षसस्यास्य लक्ष्मण ।
वनेऽस्मिन्सुमहच्छ्वभ्रं खन्यतां रौद्रवर्चसः । [10]
इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति ।
तस्थौ विराधमाक्रम्य कण्ठे पादेन वीर्यवान् ।
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं राक्षसः प्रश्रितं वचः ।

[(l. 1) Dg1 Dt1 D6 G1 M1 बाहुभिः (for जानुभिः). D4 मूंदयंतौ (for सूदयन्तौ). Dm1 D8 G3 च; G2 हि (for तु). —Dg1 reads l. 2. in marg. —(l. 2) Dm1 उद्यतोद्यम्य (for उद्यम्यो°). —(l. 3) Dt1 D6.8 संविद्धो (for स विद्धो). —(l. 4) M2 राक्षसो न ममार सः (for the post. half). —(l. 5) D6 स (for सु-). —(l. 6) M2 लक्ष्मणम् (for वचनम्). —(l. 7) D6 om.; G3 शक्ष्यते (for शक्यते). —(l. 8) Cm निर्भेत्तुं (for निर्जेतुं). —Dg1 T1.2 G1.2 M1.3 ins., while Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G3 M2 (first time in marg. *sec. m.*) K (ed., first time, within brackets) repeat (var.) l. 9–12 after l. 1 of 54*. —(l. 9) Dm1 D8 G2.3 (all except G2 both times) [अ]द्य (for [अ]-स्य). —(l. 10) Dm1 D8 G3 महतोस्य (all second time °तः सु- [as in G1]); D4 M2 (both first time) G1 M1 महतः सु- (for वनेऽस्मिन्सु-). Dg1 -महच्छ्वभ्रः; Dt1 D4.6 M1 (Dt1 D6 second time; D4 first time) -महच्छ्वभ्रं; D4 T G2 M2 (D4 T3 M2 second time).3 -महाञ्श्वभ्रः. Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G2.3 M2.3 (Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G3 M2 all second time) -कर्मणः (for -वर्चसः). —(l. 11) M2 (second time) प्रदरं (for °रः). —(l. 12) Dg1 पादे च (for पादेन). —(l. 13) Dm1 D8 प्रथितं (for प्रश्रितं).]

—[f]) G3 राक्षसः (for विराधः). G1 पुरुषर्षभः. —For 16, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.:

47* स विमुच्य कराग्राभ्यां वैदेहीं पर्वतोपमः ।
पपात शरनिर्भिन्नो विराधः कालचोदितः ।
स दीनो दीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ।
उवाच रामं तिष्ठन्तं प्राञ्जलिश्चलितेन्द्रियः ।

[(l. 1) Ñ2 V2 D7 कराभ्यां वै (V2 illeg. for वै); V1 महानादं; B1 धरायां तां (for कराग्राभ्यां). V2 illeg. for वैदेहीं. Ś1 Ñ1 D1–3 रामेण (Ś1 स राम) शरनिर्भिन्नो विसृज्य जनकात्मजां. —(l. 2) Ś1 Ñ1 D1–3 पपात स (Ś1 निपपात) गतप्राणो (for the prior half). D1 -चोदितः (for -चोदितः). —(l. 3) Ś1 हीनो; D1–3 भीतो (for दीनो). —(l. 4) Ś1 Ñ1 D1–3 संहृष्टः (for तिष्ठन्तं). D1 स्खलितेंद्रियः (for चलिते°).]

—After 16, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

48* हतोऽहं पुरुषव्याघ्र शक्रतुल्यबलेन वै ।
मया तु पूर्वं त्वं मोहान्न ज्ञातः पुरुषर्षभ ।

कौसल्या सुप्रजास्तात रामस्त्वं विदितो मया ।
वैदेही च महाभागा लक्ष्मणश्च महायशाः ॥ १७
अभिशापादहं घोरां प्रविष्टो राक्षसीं तनुम् ।
तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः शप्तो वैश्रवणेन हि ॥ १८
प्रसाद्यमानश्च मया सोऽब्रवीन्मां महायशाः ।
यदा दाशरथी रामस्त्वां वधिष्यति संयुगे ॥ १९
तदा प्रकृतिमापन्नो भवान्स्वर्गं गमिष्यति ।
इति वैश्रवणो राजा रम्भासक्तमुवाच ह ॥ २०
अनुपस्थीयमानो मां संक्रुद्धो व्याजहार ह ।
तव प्रसादान्मुक्तोऽहमभिशापात्सुदारुणात् ।
भवनं स्वं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु परंतप ॥ २१

G. 3. 8. 17
B. 3. 4. 20
L. 3. 5. 45

[(l. 1) D4 T1.2 हतोस्मि (for हतोऽहं). —After l. 1, T2 ins.:

48(A)* निर्जितस्तु कृतार्थोऽस्मि भद्रं तेऽस्तु परंतप ।

—(l. 2) Dm1 D8 T3 अज्ञातः (for न ज्ञातः). Dg1 M2 पुरुषर्षभः; Cm*p* पुरुषर्षभ (as above).]

17 ^{a}) Ś1 Ñ V B Dm1 D1–3.5.7 G1.3 M1 राम (for तात). —^{b}) Cr.k राम (for रामस्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 त्वया पुत्रे(D1 रामे)ण तारिता(Ñ1 राघव; Ñ2 V B D5.7 धीमता); Dm1 D8 G3 M1 विदितस्त्वं मयाधुना; G1 मया त्वं विदितोधुना. —^{cd}) T2 G2 महाभाग (for °भागा). Ñ1 T3 G M1 महाबलः; D1.2 महारथः; D8 महायशः (for °यशाः). Ñ2 V B D5.7 त्वया नाथेन वैदेही सनाथा लक्ष्मणस्तथा. —After 17, B3.4 ins.:

49* साद्रिद्वीपसमुद्रा क्ष्मा सनाथेयं नरेश्वर ।

[B4 -समुद्रक्ष्मा.]

—Thereafter both cont.; while Ś1 Ñ V B1.2 D1–3.5.7 ins. after 17:

50* विदितश्चासि मे पूर्वमागच्छन्नेव राघव ।
युवां कोपयता वीरौ मया सीता हृता प्रभो ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D1–3 विदितोसि मया पूर्वम् (for the prior half). Ś1 Ñ1 D7 आयान्नेव नरर्षभ (Ñ1 नृपात्मज); Ñ2 ईक्षयेव नरर्षभ; V2 B4(*sup. lin.* also as above) मया नैव नरर्षभ; D1.2 आय(D2 °प)न्नेव नरर्षभ; D3.5 पतन्नेव (D3 आपने च [sic]) नरर्षभ (for the post. half). V1 विदितश्चैव मे पूर्वं माययैव नरर्षभ. —(l. 2) B3 (m. also) शोकयता (for कोप°). Ñ2 V B D5.7 वीर (for वीरौ). Ñ2 V B D5.7 तव (for प्रभो).]

18 ^{a}) D6 इति; K(ed.) Cg अपि (for अभि-). Ś1 Ñ V1 B2–4 D2.3.5.7 M1 घोरात्; D6 M2.3 घोरं(D6 M3 sic) (for घोरां). G3 अहं शापादिमां घोरां. —^{b}) D1 राजसीं तनुं; M2 राक्षसं वपुः (for राक्षसीं तनुम्). —^{c}) V1 तुमूरुर; V2 B2.4 चमरुर; B3(m. also) चमुरुर; Dm1 D1.3.4.6.8 तुंबरुर. —^{d}) D1(*sup. lin.*) gloss राज्ञा for वैश्रवणेन. Ś1 V B D1–3 वै; Ñ D4.5.7 च; T1.2 G1.3 M1.3 ह; G2 वा; M2 तु (for हि). —After 18, T3 ins.; while Dg1 ins. after 20:

51* दुरात्मन्राक्षसीं योनिं रूक्षणः प्राप्नुहि मा चिरम् ।

19 Dg1 reads 19^{ab} in marg. —^{a}) D1 T3(*inf. lin.* also) तु (for च). —^{b}) V1 B सु-; D5.7 च; G2 मा (for मां). T1.2 महायशः. —After 19^{ab}, Ś1 Ñ(Ñ1 partially illeg.) V B D1–3.5.7 ins.:

52* एष त्वय्यन्तवाञ्शापो भविष्यति महाबलः ।

[D2 एवं (for एष). B1 [अं]तरा (for [अ]न्तवाञ्). Ś1 B1.2 D5 महाबल; V2(*int. lin.* also) °यशाः (for °बलः).] —^{c}) M1 यथा (for यदा). T2 नाम (for रामस्).

20 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 G2 M2.3 Ck ततः (for तदा). D1 आयत्तो (for आपन्नो). G3 ततः प्रकृतिसंपन्नो. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 भवनं स्वं गमिष्यसि; Ñ1 लोकं स्वनुगमिष्यसि; G1 M2 ततः(M2 पुनः) स्वर्गं गमिष्यसि. —Ś1 Ñ V B2–4 Dg1 Dt1 Dm1 D1–3.5.7.8 T3 G3 M Cv.t transp. 20^{cd} and 21^{ab}. —^{cd}) T1 moth-eaten from रा to र. B1 रामासक्तं (for रम्भा°). Ś1 D1–3 शशाप ह; Ñ1 V B D5.7 शशाप मां; D4 T1.2 G3 पुरानघ; T3 रुषान्वितः; G1.2 M2.3(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) वरानन (for उवाच ह). ❋ Ck : इति वैश्रवणो राजा रम्भासक्तं पुरानघ । अनुपस्थीयमानो मां संक्रुद्धो व्याजहार ह । इति पाठं पश्यामः । अत्र तु पाठान्तरं पठित्वा मिथ्याक्लेशमन्वभूद्योजने चान्यः ।; Ct : ' रम्भासक्तं पुरानघ ' इति पाठे पुनरुक्त्यभाव एव । ❋ —After 20, Ñ2 V B D5.7 ins.:

53* अतोऽर्थं च मया वीर प्रभावान्मेदिनीतले ।
प्रेरिता मैथिली सीता न च प्राणैर्वियोजिता ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 अदोषं; V1 ततोर्थं; B3 तदर्थं (for अतोर्थं). Ñ2 महा- (for मया). B2 मेदिनीपते. —(l. 2) V1 B3 (m. also) पतिता (for प्रेरिता). B3 ततः (for न च).];
while Dg1 ins. 51* after 20.

21 Ś1 Ñ V B2–4 Dg1 Dt1 Dm1 D1–3.5.7.8 T3 G3 M Cv.t transp. 20^{cd} and 21^{ab}. ❋ Cr : स वैश्रवणो राजा अब्रवीदिति पूर्वेणान्वयः । इति संक्रुश्य व्याजहारेत्यग्रेणान्वयः । ❋ B1 om. 21^{ab}. —^{a}) Ñ V1 B3.4 D2.4.6.8 G2 अनुपस्थीयमानं(D6 °य**); Dg1 अनुप्रस्थीयमानो. Ś1 अनुपश्यमाणं मां. —^{b}) Ś1 Dt1 D1–3 क्रुद्धो वै; Ñ V B2–4 D5.7 क्रुद्धोनु-; D6 T1.3 G1 M1.2 स क्रुद्धो (for संक्रुद्धो). Ś1 V1 B2.3 Dg1 D1.2 T3 सः; D3 G2 हा (for ह). —^{c}) M2 भवत्प्रसादात्. —^{d}) Ñ V1 B D5–7 अतः; V2 Dm1 D8 G3 M1 इह; D3 अति- (for अभि-). B2 पापात् (for -शापात्). —^{e}) Ñ V2

G. 3. 8.18
B. 3. 4.20
L. 3. 5.46

इतो वसति धर्मात्मा शरभङ्गः प्रतापवान् ।
अध्यर्धयोजने तात महर्षिः सूर्यसंनिभः ॥ २२
तं क्षिप्रमभिगच्छ त्वं स ते श्रेयो विधास्यति ।
अवटे चापि मां राम निक्षिप्य कुशली व्रज ॥ २३
रक्षसां गतसत्त्वानामेष धर्मः सनातनः ।
अवटे ये निधीयन्ते तेषां लोकाः सनातनाः ॥ २४
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं विराधः शरपीडितः ।
बभूव स्वर्गसंप्राप्तो न्यस्तदेहो महाबलः ॥ २५
तं मुक्तकण्ठमुत्क्षिप्य शङ्कुकर्णं महास्वनम् ।
विराधं प्राक्षिपच्छ्वभ्रे नदन्तं भैरवस्वनम् ॥ २६

Dt1 भुवनं; Ct*p* as in text (for भवनं). —*f*) Dm1 D8 M तेस्तु (for वोऽस्तु). G3 स्वस्तिरस्तु. Ś1 Ñ V2 B D1–3.5.7 स्वस्ति तेस्तु (D5 [before corr. *sec. m.*] ते स्तात्) महाभुज (D7 °जः); V1 तव प्रसादान्महाभुज (hypm.).

22 Ś1 Ñ V (V1 om. partially *b*) B D1–3.5.7 M2 transp. 22*ab* and 22*cd*. —*a*) V1 सदा; D1 ततो (for इतो). —*b*) M1 महातपाः (for प्रतापवान्). —*c*) Ñ2 V2 B3.4 (m. also राम) D6.7 चा(D5 वा)पि; V1 चाहं; B1.2 G1 राम (for तात).

23 V1 om. 23–25*a*. —*a*) Ś1 Ñ V2 B1–3 D1–3.5.7 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). G3 अधि- (for अभि-). G1 क्षिप्रं तमभिगच्छ त्वं. —*b*) Ś1 Ñ2 D2.5.7 M3 [ऽ]भिधास्यति; B3 भविष्यति; Cg as in text (for विधास्यति). —*c*) D1 आगर्ते (for अवटे). B3 [ऽ]पि च (by transp.); G2 वापि (for चापि). Ś1 Ñ B D2.3.5.7 G2 मे; D1 ते (for मां). Ñ2 D5.7 वीर; G1 क्षिप्रं (for राम). —*d*) Dg1 D4 T2.3 G2.3 M प्रक्षिप्य; G1 सं° (for निक्षिप्य). Ś1 D2 प्रक्षेप्तव्यं कलेवरं; Ñ V2 B D1.3.5.7 प्रक्षिपेद्(Ñ1 V2 B1.3 D3 °मं) कलेवरं.

24 V1 om. 24 (cf. v. l. 23). —*a*) Ś1 -जीवानाम् (for -सत्त्वानाम्). —*c*) B1 च (for ये). B1.4 (m. also as in text) D3 T3 विधीयंते; D7 [ऽ]पि धीयंते (for निधीयन्ते). —*d*) Ñ2 V2 B D5.7 महोदयाः (for सनातनाः). G2 Cr.k तेषां लोकः सनातनः.

25 V1 om. 25*a* (cf. v. l. 23). —*a*) Ñ1 illeg.; Ñ2 B D5.7 स एवमुक्त्वा (for एवमुक्त्वा तु). —Dg1 reads 25*cd* in marg. —*cd*) Dm1 T2.3 स्वर्गं (for स्वर्ग-). T1 damaged for संप्राप्तो न्यस्त. M1 न्यस्ततेजा (for °देहो). G2 स राक्षसः (for महाबलः). Ś1 Ñ1 D1–3 बभूव स्वर्गतो (Ñ1 D1 °साद्; D3 °गो) भूयस्त्यक्त्वा देहं महीतले; Ñ2 V B D5.7 स्वर्गं जगाम सहसा दिव्यरूपधरस्तदा (B1–3 °था). —After 25, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

54* तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं लक्ष्मणं व्यादिदेश ह ।
ततः खनित्रमादाय लक्ष्मणः श्वभ्रमुत्तमम् ।
अखनत्पार्श्वतस्तस्य विराधस्य दुरात्मनः ।

[Cr does not comment. —(l. 1) G2 हा (for ह). —After l. 1, Dg1 T1.2 G1.2 M1.3 ins., while Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G3 M2 (first time in marg. *sec. m.*) K (ed.) [first time within brackets] repeat (var.) l. 9–12 of 45*. —T1 partially damaged for l. 2. —(l. 2) G1 शीघ्रन् (for श्वभ्रम्). —(l. 3) D8 आखनत्. Dg1 Dt1 D4.6 G2 M1 Cg.k.t महात्मनः (for दुरा°). ❀ Ck : विराधस्य महात्मनः इति पाङ्कः पाठः । आत्मा देहे धृतौ । महाशरीरस्येत्यर्थः । गन्धर्वप्रत्यापत्त्यभिप्रायेण च कविना महात्मन इति प्रयोगः । एवं स्थिते विराधस्य महात्मन इति शुद्धजडाः पाङ्कपाठं नाशयन्ति । ❀]

26 Ñ1 om. 26. —*a*) Dg1 T3 M2.3 Cm निक्षिप्य; D4 T1.2 G2 निष्पिष्य; M1 निश्चेष्टं (for उत्क्षिप्य). G3 मुक्तकंठं समुत्क्षिप्तं. —*d*) Dg1 M2.3 भैरवं (for भैरव-). M3 रवं (for -स्वनम्). —For 26, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 subst.:

55* तं समुद्यम्य सौमित्रिर्विराधं पर्वतोपमम् ।
गम्भीरमवटं कृत्वा निचखान परंतपः ।

[V1 om. l. 1. —(l. 1) D3 वैराधं (for वि°). —(l. 2) D1 gloss in marg. पात्करा for अवटं.]

—Thereafter all the above MSS. read 3.4.1*c*–2. —After 26, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

56* तमाहवे निर्जितमाशुविक्रमौ
स्थिराबुभौ संयति रामलक्ष्मणौ ।
मुदान्वितौ चिक्षिपतुर्भयावहं
नदन्तमुत्क्षिप्य बलेन राक्षसम् ।
अवध्यतां प्रेक्ष्य महासुरस्य तौ [5]
शितेन शस्त्रेण तदा नरर्षभौ ।
समर्थ्य चात्यर्थविशारदावुभौ
बिले विराधस्य वधं प्रचक्रतुः ।
स्वयं विराधेन हि मृत्युमात्मनः
प्रसह्य रामेण वधार्थमीप्सितः । [10]
निवेदितः काननचारिणा स्वयं
न मे वधः शस्त्रकृतो भवेदिति ।
तदेव रामेण निशम्य भाषितं
कृता मतिस्तस्य बिलप्रवेशने ।
बिलं च तेनातिबलेन रक्षसा [15]
प्रवेश्यमानेन वनं विनादितम् ।
प्रहृष्टरूपाविव रामलक्ष्मणौ
विराधमुर्व्यां प्रदरे निपात्य तम् ।
ननन्दतुर्वीतभयौ महावने
शिलाभिरन्तर्दधतुश्च राक्षसम् । [20]

ततस्तु तौ काञ्चनचित्रकार्मुकौ
निहत्य रक्षः परिगृह्य मैथिलीम् ।
विजह्रतुस्तौ मुदितौ महावने
दिवि स्थितौ चन्द्रदिवाकराविव ॥ २७

G. 3. 8. 25
B. 3. 4. 34
L. 3. 5. 52

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

[(l. 1) Dt1 दारुणम् (for निर्जितम्). —(l. 2) Dm1 D8 M1 स्थिताव् (for स्थिराव्). M2 इमौ (for उभौ). Dg1 संप्रति (for संयति). —(l. 3) T3 Cm निक्षिपतुर् (for चि°). —T1 partially damaged for l. 4. —(l. 4) K(ed.) बिले तु (for बलेन). —(l. 5) Dm1 T G1 M2 (*inf. lin. sec. m.* also as above) Cv.r.m.t*p* असह्यतां; Cv*p* as above (for अवध्यतां). —(l. 6) G2 नितेन (sic); M2 शतेन (for शितेन). —(l. 7) Dg1 T3 G1.2 M संमंत्र्य (for समर्थ्य). D4 चत्यंत- (sic); M1 वाक्यार्थ- (for चात्यर्थ-). —(l. 8) D4 बले; G2 विघे; M2.3 बलाद् (for बिले). —(l. 9) Dg1 विराधो न (for विराधेन). M2 आत्मना (for °नः). —(l. 10) Ct*p* प्रपद्य (for प्रसह्य). Dt1 D6 G1 यथार्थम् (for वधार्थम्). ❀ Ck : यथार्थमिति पाङ्कः पाठः ❀ —(l. 11) M3 त्वयं (for स्वयं). —(l. 12) D4 G1 (after corr. as above) शस्त्रभृतो (for °कृतो). —(l. 13) Dm1 D8 G3 तथैव (for तदेव). D6 स्वभाषितं (hypm.) (for भाषितं). —(l. 14) T2 G1 तत्र (for तस्य). Dg1 T3 बिले (for बिल-). —(l. 15) D4 G2 M(M2 *inf. lin. sec. m.* also as above) Cg.k रामेण (for तेनाति-). —(l. 16) Dg1 Dm1 D8 प्रविश्यमानेन (for प्रवेश्य°). —(l. 17) D4 प्रविष्ट-; T3 प्रकृष्ट- (for प्रहृष्ट-). M1 [अ]पि (for [इ]व). —(l. 18) Dm1 D6 विराधमुख्यं; T1 विराधमुर्ख्याः; T2 G1.2 M1 विराधमुग्रं. Dg1 D4 T1.3 निहत्य; T2 G1.2 M1 निखाय (for निपात्य). D4.6 T1 तौ (for तम्). —(l. 19) D6 वीत** (for वीतभयौ). M2 महाबलौ; M3 °पथे (for °वने).]

27 Dt1 D6 om. 27. —[a]) Ś1 च (for तु). B3 om. तौ. Ś1 D2 लाघव- (for काञ्चन-). Ñ1 ततस्तु तौ कनकविचित्रकार्मुकौ; G1.2 M1 ततस्तु तौ कार्मुकखड्गधारिणौ. —[b]) Ś1 परिलभ्य; Ñ1 V B D1-3.5.7 प्रतिलभ्य (for परिगृह्य). —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 विरेजतुर्हर्षयुतौ; Ñ2 V B D5.7 विराजमानौ मु(B1 वि)दितौ (for विजह्रतुस्तौ मुदितौ). V1 महाबलौ (for °वने). —[d]) Ñ2 V B1-3 D5.7 विरे(B1 °रा)जतुश्; B4 विचेरतुश् (for दिवि स्थितौ). G(ed.) यथा (for इव).

Colophon. Ñ1 partially illeg. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7 विराधवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 B1 D2 om.; Ñ2 V B3 D5.7 8; B2.4 D1.8 9; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 4; L(ed.) 5. —After colophon, D8 concludes with ॐ इति कुशलवयोराख्याने दशमदिवसकथा समाप्ता; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; G M1 with श्रीरामाय नमः.

४

G. 3. 9. 1
B. 3. 5. 1
L. 3. 6. 1

हत्वा तु तं भीमबलं विराधं राक्षसं वने ।
ततः सीतां परिष्वज्य समाश्वास्य च वीर्यवान् ।
अब्रवील्लक्ष्मणं रामो भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥ १
कष्टं वनमिदं दुर्गं न च स्मो वनगोचराः ।
अभिगच्छामहे शीघ्रं शरभङ्गं तपोधनम् ॥ २
आश्रमं शरभङ्गस्य राघवोऽभिजगाम ह ॥ ३
तस्य देवप्रभावस्य तपसा भावितात्मनः ।
समीपे शरभङ्गस्य ददर्श महदद्भुतम् ॥ ४
विभ्राजमानं वपुषा सूर्यवैश्वानरोपमम् ।
असंस्पृशन्तं वसुधां ददर्श विबुधेश्वरम् ॥ ५
सुप्रभाभरणं देवं विरजोऽम्बरधारिणम् ।
तद्विधैरेव बहुभिः पूज्यमानं महात्मभिः ॥ ६
हरिभिर्वाजिभिर्युक्तमन्तरिक्षगतं रथम् ।
ददर्शादूरतस्तस्य तरुणादित्यसंनिभम् ॥ ७
पाण्डुराभ्रघनप्रख्यं चन्द्रमण्डलसंनिभम् ।
अपश्यद्विमलं छत्रं चित्रमाल्योपशोभितम् ॥ ८

4

Ds begins with ॐ.

1 Ñ1 illeg. for 1–2. —^{a}) Ś1 D1–3 महा-; D5.7 T3 च तं (for तु तं). —^{b}) Ś1 D2 तं (D2 च) महाजवं; D1.3 पर्वतोपमं (for राक्षसं वने). —Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 read from 1^{c} up to 2 after 55* in 3.3. —^{c}) Ś1 D1–3 दीनां (for सीतां). B1 समाश्वास्य (for परिष्वज्य). —^{d}) B1 परिष्वज्य (for समाश्वास्य). Ś1 D1–3 मैथिलीं (for वीर्यवान्). —^{e}) Ś1 उवाच (for अब्रवील्). Dg1 Dt1 D6 T3 Ct भ्रातरं (for लक्ष्मणं). —^{f}) Dg1 Dt1 D6 T3 Ct लक्ष्मणं (for भ्रातरं). B4 (marg. also as in text) °चेतसं (for °तेजसम्).

2 Ñ1 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 घोरं वनम्; V1 B2 घोरस्वनम् (for कष्टं वनम्). —^{b}) Dt1 [आ]स्य (sic); Dm1 D1–3.4.8 T1.2 G1.3 M Cm.g स्म (for स्मो). Ś1 D1–3 वनकोविदाः (for °गोचराः). Ñ2 V B D5.7 न स्थेयमिह (V1 °ति) लक्ष्मण; Dg1 T3 नैकाकी स्थातुमर्हति; G2 हित्वा स्म वनगोचराः. —After 2^{ab}, Ñ2 B1–3 D5.7 ins. :

57* यदाख्यातं विराधेन शापमोक्षेऽपि रक्षसा ।

[B2 शापमोक्षकृतेन वै; B3 शापमोक्षेपि राक्षसः (marg. also °क्षे कृतेन वै) (for the post. half).]

—^{c}) Ñ2 V B2.4 D5.7 अभिगच्छाम तं; B1 अभिगच्छामि तं; B3 °गच्छाम्यहं; T3 °गच्छावहे (for °गच्छामहे). M1 अभिगच्छाम विप्रेंद्रं. —^{d}) Ñ2 V शरभंगतपोव (V1 marg. also ध)नं. —After 2, M2 ins. :

58* इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः परिष्वज्य च मैथिलीम् ।

3 ^{a}) D1 आश्रयं (for आश्रमं). —^{b}) V2 विजगाम; B4 [ऽ]ति°; G2 हि जगाम (for ऽभिजगाम). Ś1 Ñ1 D1–3 विराजंतौ प्रजग्मतुः; L (ed.) विराजंतं प्रजग्मतुः.

4 ^{a}) Ñ2 V B सोथ; D5.7 सोयं (for तस्य). G2 देवसमानस्य. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 धर्मे (D1.3 °र्मै) संभावितात्मनः. —^{c}) V1 आश्रमं; M1 सकाशे (for समीपे).

5 ^{a}) V1 D1.3 M1 विराजमानं. —^{b}) Ś1 Ñ V B2.3(m.).4 Dg1 Dt1 Dm1 D1–3.5–8 G3 M2 Ct -वैश्वानरप्रभं (for °रोपमम्). B1 चित्रमाल्योपशोभितं; B3 (also) चित्रमालोपलेपनं. —After 5^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4 (reads [var.] twice).6.8 T1.2 G3 M2.3 ins. :

59* अवरुह्य रथोत्सङ्गादाकाशे विबुधानुगम् ।

[T2 धरोत्संगाद् (for रथो°). Dg1 उच्चैःश्रवसमारूढं; Dt1 Dm1 D4 (first time).6.8 M2.3 Ct रथप्रवरमारूढं (D6 °रुह्य); Cr.g as above (for the prior half). D4 (second time) G3 Cg सकाशे; M2 ददर्श (for आकाशे). M2.3 विबुधाधिपं.]

—^{c}) M2 (also) वपुषा (for वसुधां). —Ñ1 illeg. from र्श in 5^{d} up to देवं in 6^{a}. —^{d}) Ś1 D1–3 विबुधाधिपं; Ñ2 V B D5.7 पुरतः स्थितं (for विबुधेश्वरम्).]

6 Ñ1 illeg. for 6^{a} (cf. v.l. 5). —^{a}) B3.4 (also) सुप्रभावरणं; B4 D1.2.5.7 स्वप्रभाभरणं (D2 °णैर्); Dt1 D6 G2 M सप्रभा° (for सुप्रभा°). B1 दिव्यं; B2 श्रेष्ठं; T1 damaged (for देवं). —^{b}) Dg1 D1.3.6 M3 विरजांबर°. —^{c}) Dg1 विविधैर्; D3 तद्विदूरे (for तद्विधैर्). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 एव पुरुषैः (B4 पुरुषैरेव [by transp.]); D3 [ऽ]थ पुरुषैः (for एव बहुभिः). —D8 reads 6^{d} in marg. —^{d}) Ñ2 V B D5.7 समंततः; Dm1 G3 महर्षिभिः (for महात्मभिः).

7 ^{a}) B2 हरिद्भिर्; Dt1 Dm1 D6 Ct हरितैर् (for हरिभिर्). Dg1 reads वाजिभिर् in marg. Ś1 Ñ1 D1–3 शीघ्रगैर्हरिभिर्युक्तं. —^{b}) B Dg1 अंतरीक्षगतं; D4 अंतरिक्षं गतं (for अन्तरिक्ष°). —^{c}) Ś1 [अ]पुरतश्चास्य; Ñ1 [अ]पुरतस्तस्य; Ñ2 B Dm1 D5.6.8 G M1 दूरतस्तस्य; V2 D1.2.7 पुरतस्त (D1.2 °श्चा)स्य; D3 त्वमितश्चास्य (for [अ]दूरतस्तस्य). —^{d}) Ñ2 D5.7 राघवः समवस्थितं; V B2.3.4 (marg. also as in text) राघवोभ्यासविष्ठितं.

8 Ñ1 om. (hapl.) 8^{ab}. —^{a}) Ñ2 V Dg1 D4.7 T1.2 G M1.2 Cm.g पांडराभ्र- (for पाण्डु°). Ś1 L (ed.) -सितं चा

चामरव्यजने चाग्र्ये रुक्मदण्डे महाधने ।
गृहीते वरनारीभ्यां धूयमाने च मूर्धनि ॥ ९

गन्धर्वामरसिद्धाश्च बहवः परमर्षयः ।
अन्तरिक्षगतं देवं वाग्भिरग्र्याभिरीडिरे ॥ १०

दृष्ट्वा शतक्रतुं तत्र रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
ये हयाः पुरुहूतस्य पुरा शक्रस्य नः श्रुताः ।
अन्तरिक्षगता दिव्यास्त इमे हरयो ध्रुवम् ॥ ११
इमे च पुरुषव्याघ्र ये तिष्ठन्त्यभितो रथम् ।
शतं शतं कुण्डलिनो युवानः खड्गपाणयः ॥ १२

G. 3. 9. 11
B. 3. 5. 15
L. 3. 0. 11

(L[ed.]त)स्य; Ñ2 V B D5.7 -प्रकाशं च; D1-3 -निभं चास्य (for -घनप्रख्यं). —^{b}) G (ed.) -मंडितं (for -संनिभम्). —After 8^{ab}, B3 ins. :

60* पताकाध्वजसंयुक्तमतीव सुमनोहरम् ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 बभूवा(Ś1 ददर्शा)वस्थितं छत्रं; Ñ2 V B D5.7 ददर्श विश्वतं(V1 °मलं; B2 °विधं) छत्रं. —^{d}) D3 चित्रशिल्पोपशोभितं.

9 ^{a}) B4 D4 M2 चामरे व्यजने; V1 °व्यजनं; D5 °व्यजनैश् (for °रव्यजने). Ś1 Ñ1 D1.2 चास्य; Ñ2 V B D5.7 चैव; D3 चारु; D6 T3 G1 M3 चाग्रे (for चाग्र्ये). —M2 reads 9^{bc} *inf. lin. sec. m.* —^{b}) Ñ1 D4.6 रुक्मदंड- (for °दण्डे). —^{c}) D1 T3 G2 न(T3 सु)रनारीभ्यां; D2 वरनारीणां. —^{d}) Ś1 व्यराजेतां च; Ñ V2 B D3.5.7 दोधूयेतेस्य; V1 व्याधूयेतेस्य; D1 आधूते तस्य; D2 विधूयेतां च; G2.3 धूयमाने तु (for धूयमाने च).

10 ^{a}) V1 B1-3 गंधर्वासुरसंघाश्च; B4 D5.7 गंधर्वाः सुरसंघाश्च. —^{b}) D1 तथैव; D3 वसवश् (for बहवः). Ś1 D2 चोत्तमर्षयः; Ñ1 चोपमर्षयः (sic); Ñ2 V B D3.5.7 च महर्षयः (for परम°). —^{c}) B अंतरीक्षगतं; D1 °रिक्षगते (for अन्तरिक्षगतं). Ś1 D2 अंतरिक्षगता देवा. —^{d}) Ñ2 V B Dg1 Dt1 D5-7 T3 G1 M2.3 गीर्भिर्(for वाग्भिर्). Dg1 G3 अर्घ्याभिर्; M2 अर्घ्याभिर् (for अग्र्याभिर्). Dt1 D6 ऐडयन् ; Dm1 D8 G3 अस्तुवन् ; D1.2 ईडितं(D1 °ते) (for ईडिरे). Ś1 वचनैश्च तमस्तुवन् ; Ñ1 वाशिः मुक्ताभिरीडिनं (sic). —After 10, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

61* सह संभाषमाणे तु शरभङ्गेन वासवे ।

[M2.3 सहर्षं (for सह सं-). G1 च (for तु). T1.2 G1 M Cg शरभंगेण; Cr.k.t as above (for शरभङ्गेन).]

11 Ñ1 om. 11^{ab}. —For 11^{ab}, Ś1 D1.2 subst. :

62* तमुदीक्षंश्च रामस्तु सौमित्रिमिदमब्रवीत् ।

[D1 उद्वीक्ष्याथ; D2 उदीक्ष्याथ (for उदीक्षंश्च).];

while Ñ2 V B D3.5.7 subst. for 11^{ab} :

63* तं दृष्ट्वा राघवः श्रीमान्प्रत्यक्षं महदद्भुतम् ।
हर्षेण महता युक्तो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।

[(l. 1) Ñ2 B1.2 तद् (for तं). D3 तमुदीक्ष्याथ रामस्तु (for the prior half). D3 सुमहाद्भुतं (for महदद्भुतम्). —(l. 2) V1 [आ]विष्टो; B2(*sup. lin.*) रामो (for युक्तो). B2.4 लक्ष्मणं; D3 सौमित्रिम् (for लक्ष्मणं). D3 इदम्(for वाक्यम्).]

—After 11^{ab}, Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 M2 ins., while T1.2 M3 ins. l. 2-3 only :

64* रामोऽथ रथमुद्दिश्य लक्ष्मणाय प्रदर्शयन् ।
अर्चिष्मन्तं श्रिया जुष्टमद्भुतं पश्य लक्ष्मण ।
प्रतपन्तमिवादित्यमन्तरिक्षगतं रथम् ।

[M2 reads l. 1 *inf. lin. sec. m.* —(l. 1) Dm1 D8 G3 [s]पि ·(for ऽथ). Dt1 Dm1 D6.8 Ct भ्रातुर्दर्शयताद्भुतं (for the post. half). —(l. 2) D4 आर्चिष्मंतं; D6 अर्चिर्म्यंतं (sic) (for अर्चिष्मन्तं). —(l. 3) D6 प्रपतंतम् (for प्रत°). M3 प्रभावं तमिवायंतम् (for the prior half).]

—^{c}) D1 ते (for ये). G1 पुरुषव्याघ्र (for °हूतस्य). Ñ2 V B D3.5.7 हरयो वाजिनः पूर्वं. —^{d}) Ñ2 V B D3.5.7 मया (for पुरा). Ś1 D1.2 मे; Ñ2 V B D3.5.7 वै (for नः). —^{e}) Ñ2 V B D5.7 अंतरि(B °री)क्षचराः; Dg1 अंतरीक्षगता. —^{f}) Ñ2 V1 B D5.7 इमे च; V2 इमे ते (by transp.) (for त इमे). —Ñ2 om. (hapl.) from हरयो up to इमे च in 12^{a}. V B D5.7 हयाः (for ध्रुवम्). —After 11, Ñ1 ins. :

65* *दराक्षो लक्ष्मणस्य कथयामास वीर्यवान् ।

12 Ñ2 om. इमे च in ^{a} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 V B D5.7 पुरुषा दिव्या; Dm1 D1.8 M2.3 °व्याघ्रा (for पुरुषव्याघ्र). —M3 om. (hapl.) from 12^{b} up to 14^{c}. —^{b}) Dt1 D6 दिशं (for रथम्). Ñ2 D5.7 यांति स्म रथमंतिके; V B यांत्यस्य रथमंति(B1 °डि [sic])कात् ; M2 दृश्यंते प्रियदर्शनाः (= 14^{d}). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B2.4 D2 परः शताः; Ñ1 D1.3 परं शताः; B1 पुरो गताः; B3(marg. also परःशताः) D5.7 पुरःसराः; G(ed.) परं शुभाः (for शतं शतं). —^{d}) B2 युधानाः (for युवानः). B3(marg. also).4 शस्त्र (B4 marg. also as in text)पाणयः; G2 खड्गधारिणः. —After 12, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins. :

66* विस्तीर्णविपुलोरस्काः परिघायतबाहवः ।
शोणांशुवसनाः सर्वे व्याघ्रा इव दुरासदाः ।

[(l. 1) G1 -बहुलोरस्काः (for -विपुलो°). —M2 reads from l. 2 up to 13^{b} *inf. lin. sec. m.* —(l. 2) Dm1 D8 T M1.2 Cm शोणाश्मवसनाः; G1 शोणाः सुवदनाः; Cv शोणाश्ववसनाः. ‡ Cm : शोणांशुवसना इति पाठे शोणा अंशवो वसनानि च येषां ते; Ck : शोणांशूनि शोणप्रभाणि वसनानि येषां ते । तथा एव पाङ्कः पाठः शोणाश्म(श्व)वसना इत्यनामा पठित्वा शोणा अश्वा वसनानि येषामित्याह । परस्तु शोणाश्मवसना इत्युक्त्वा पद्मरागवसना इत्याह । अंशवः किरणानि तत्सम्बन्धो वस्त्राणसमस्तीत्येवमादि दुर्मेला पाङ्कपाठनाशनम् ।; Ct शोणाश्म-

G. 3. 9. 12
B. 3. 5. 17
L. 3. 6. 12

उरोदेशेषु सर्वेषां हारा ज्वलनसंनिभाः ।
रूपं बिभ्रति सौमित्रे पञ्चविंशतिवार्षिकम् ॥ १३
एतद्धि किल देवानां वयो भवति नित्यदा ।
यथेमे पुरुषव्याघ्रा दृश्यन्ते प्रियदर्शनाः ॥ १४
इहैव सह वैदेह्या मुहूर्तं तिष्ठ लक्ष्मण ।
यावज्जानाम्यहं व्यक्तं क एष द्युतिमान्रथे ॥ १५
तमेवमुक्त्वा सौमित्रिमिहैव स्थीयतामिति ।
अभिचक्राम काकुत्स्थः शरभङ्गाश्रमं प्रति ॥ १६
ततः समभिगच्छन्तं प्रेक्ष्य रामं शचीपतिः ।
शरभङ्गमनुज्ञाप्य विबुधानिदमब्रवीत् ॥ १७
इहोपयात्यसौ रामो यावन्मां नाभिभाषते ।
निष्ठां नयत तावत्तु ततो मां द्रष्टुमर्हति ॥ १८
जितवन्तं कृतार्थं च द्रष्टाहमचिरादिमम् ।
कर्म ह्यनेन कर्तव्यं महदन्यैः सुदुष्करम् ॥ १९

वसनाः इति पाठे पद्मरागसदृशवसना इत्यर्थः । शोणांशु-इत्येव प्राचीनः पाठ इति कतकः । ❀]

13 M3 om. 13, M2 reads 13^{ab} *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 12). —V1 om. 13^{a}–14^{b}. —^{a}) Ś1 ततो देशेषु; Ñ2 V2 B D5.7 उरस्येषां च; D1 T3 उरोदेशे च (T3 तु) (for उरोदेशेषु). D3 सर्वेषु (for सर्वेषां). —^{b}) Ś1 Ñ B D1–3.5.7 निष्का (for हारा). M1 हारास्तारावलीसमाः. —^{c}) B1 विभाति (for बिभ्रति). —^{d}) Ś1 Ñ B D1–3.5.7 -वर्षवत् (for -वार्षिकम्).

14 M3 om. $14^{ab?}$ (cf. v.l. 12). V1 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). —^{b}) Ñ2 V2 B D5.7 नित्यशः; T3 नित्यथा. —Dg1 om.; M2 reads *inf. lin. sec. m.* 14^{cd}. —^{c}) V2 पश्येमान्; Dm1 D8 G3 य इमे; D2 अथेमे; Ck यथा मे (for यथेमे). Ś1 D1.3.4 T2.3 G2.3 M2 पुरुषव्याघ्र; Ñ2 V B D5.7 पुरुषास्तात (for °व्याघ्रा). —^{d}) D3 तिष्ठंते (for दृश्यन्ते). Ñ2 Dm1 D5.7.8 शुभदर्शनाः; V1 दिव्यमूर्तयः (for प्रियदर्शनाः).

15 ^{a}) V2 मैथिलया (for वैदेह्या). —^{c}) M2 तावत् (for व्यक्तं). —^{d}) D8 एव (for एष). V1 इति (for रथे). Ñ2 V2 B D5.7 इति राघवः (B2.4 D5.7 °व).

16 V1 om. 16^{ab}. —^{c}) V1 प्रतिचक्राम; V2 अतिचक्राम (for अभि°).

17 ^{a}) V1 M2 तमभिगच्छंतं. —^{b}) Ñ2 V B D5.7 शतक्रतुः. —^{c}) B2.4 Dg1 Dm1 D1.8 T3 G2 M2 Cg अनुप्राप्य (for °ज्ञाप्य). —^{d}) Dg1 T3 विविक्तम्; Dm1 Cm.g विविक्त; G1 त्रिदशान् (for विबुधान्). M2 reads निदम *inf. lin. sec. m.*

18 ^{a}) M2.3 [ए]व याति (for [उ]पयाति). Ś1 Ñ1 D1-3 यामः शीघ्रतरं (Ñ1 °मयं) रामो; Ñ2 V B D5.7 यास्याम्यहमयं रामो. —^{b}) M2.3 मा (for मां). —G2 om. from 18^{c} up to 19. —M2 om. 18^{cd}. —Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M3 transp. 18^{cd} and 19. —^{c}) Ñ2 V2 B D3.5.7 न यातो; Dg1 Dm1 D4.8 T3 G1.3 Cr.m.g नयतु; D1.2 T1.2 M1.3 Cv नयति (for नयत). Ś1 निष्ठा मां यति (sic); V1 निष्ठानुयातो. Ś1 D1.2 यावत्तं (D2 °च्च); Ñ2 V B D3.5.7 यावद्धि (for तावत्तु). Ñ1 illeg. for नयत तावत्तु. —^{d}) Ś1 तावन्मां; Ñ2 V B D3.5.7 तावन्न (B1 °न्नो); Cv.m.g as in text; Ct ततो मा (for ततो मां). ❀ Ck : तत एव हेतोरस्मान्मां द्रष्टुं नार्हतीति विबुधानब्रवीत्।; Ct : ततो वनचारित्वाद्धेतोर्मा मामद्रष्टुमर्हति द्रष्टुं नार्हतीत्यर्थः। अ इति निषेधार्थमव्ययं पृथक्पदम्। ❀ B1 D5.7.8 अर्हसि (for °ति). ❀ Cv : इहोपयातीत्यस्मादनन्तरं निष्ठां नयति तावत्तु ततो मां द्रष्टुमर्हतीत्येतदर्धं द्रष्टव्यं। उपरि तु प्रमादाल्लेखकैर्लिखितम्। ❀—After 18, Dm1 D8 ins., while G3 cont. (var.) after 69*; whereas M2 ins. after 18^{ab} :

67* तावद्गच्छामहे शीघ्रं यावन्मां नाभिभाषते ।

[G3 तस्माद् (for तावद्) and नाभिभाषसे (for °षते).]

19 G2 om. 19 (cf. v.l. 18). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M3 transp. 18^{cd} and 19. —^{a}) G1 जीवि*तं (for जितवन्तं). Dg1 marg.; Dt1 D6 हि (for च). —^{b}) D6 तदाहम् (for द्रष्टाहम्). Dt1 Dm1 D8 G3 दिष्ट्या द्रक्ष्याम्यहं हरिं; D4 द्रष्टास्मि नचिरादहं; M2 (before corr. *sec. m.* as in text) द्रक्ष्याम्यहमरिंदमं. —For 19^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

68* कृतार्थमेनमचिराद्द्रष्टास्म्यहमरिंदमम् ।

[V1 एव (for एनम्). Ś1 Ñ1 D1-3 ध्वस्तारिं; V1 नचिराद् (for अचिराद्). Ñ2 V D7 द्रक्ष्यामि (for द्रष्टास्मि). Ś1 द्रक्ष्यामि नचिरादिति; Ñ1 D2 द्रष्टाहमचिरादिव; D1.3 द्रष्टास्मि न चिरादिव (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 कर्म त्वनेन; V1 अनेन कर्मः V2 कर्म चानेन; D4 M2 कर्म ह्येतेन (for कर्म ह्यनेन). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महद्देवैः; B2 महाक्रूरं: (for महदन्यैः). D2 सुदुर्लभं. ❀ Ct : कतकस्त्वेतत्पद्यं प्रक्षिप्तमित्याह तद्वृथैव। मद्रीत्या व्याख्याने सर्वसामञ्जस्यात् । रामो यावन्मां नाभिभाषते तावत्कर्मणो रावणवधस्य निष्ठां समाप्तिं नयत । ततो मां द्रष्टुमर्हति । अन्यैः सुदुष्करं महत्कर्म तेन कर्त्तव्यमस्ति रावणवधरूपं, अतस्तत्करणेन कृतार्थं कृतदेवप्रयोजनं रावणजयिनं द्रष्टास्मि इति तीर्थव्याख्याने। संप्रत्यदर्शनहेतुस्तु पूर्वोक्त एवोपरितो बोध्यः। ❀—After 19, D4 T1.2 G3 (followed by 67*) M2 ins. :

69* निष्पादयित्वा तत्कर्म ततो मां द्रष्टुमर्हति ।

[T2 निष्पातयित्वा; G3 निष्पालयित्वा. M2 दिवं नयतु तावत्त्वं (for the prior half).]

इति वज्री तमामन्त्र्य मानयित्वा च तापसम् ।
रथेन हरियुक्तेन ययौ दिवमरिंदमः ॥ २०
प्रयाते तु सहस्राक्षे राघवः सपरिच्छदः ।
अग्निहोत्रमुपासीनं शरभङ्गमुपागमत् ॥ २१
तस्य पादौ च संगृह्य रामः सीता च लक्ष्मणः ।
निषेदुस्तदनुज्ञाता लब्धवासा निमन्त्रिताः ॥ २२
ततः शक्रोपयानं तु पर्यपृच्छत्स राघवः ।
शरभङ्गश्च तत्सर्वं राघवाय न्यवेदयत् ॥ २३
मामेष वरदो राम ब्रह्मलोकं निनीषति ।
जितमुग्रेण तपसा दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ २४
अहं ज्ञात्वा नरव्याघ्र वर्तमानमदूरतः ।
ब्रह्मलोकं न गच्छामि त्वामदृष्ट्वा प्रियातिथिम् ॥ २५
समागम्य गमिष्यामि त्रिदिवं देवसेवितम् ।
अक्षया नरशार्दूल जिता लोका मया शुभाः ।
ब्राह्म्याश्च नाकपृष्ठ्याश्च प्रतिगृह्णीष्व मामकान् ॥ २६

G. 3. 9. 26
B. 3. 5. 31
L. 3. 6. 25

20 ^{a}) Dt1 D2.6 Ct अथ; Cr.g.k as in text (for इति). Ś1 V1 B3 D1 वज्रभिद् ; Ñ V2 B1.2.4 D2.3.5.7 वज्रभृद् (for वज्री तम्). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 तं मुनिं (for तापसम्). —^{cd}) Dt1 D6 हययुक्तेन (for हरि°). Ñ2 V B D5.7 तेन हर्यश्वयुक्तेन ययौ रथवरेण सः. ❀ Ck : अथ इति वज्री तमामंत्र्य व.... शरभङ्गमामंत्र्य दिवं ययौ । एवं स्थिते निष्ठां नयतु तावत्तु ततो मां द्रष्टुमर्हति। एवं पठित्वा अनंतरं जीवन्तं च कृतार्थं च दृष्ट्वाहमचिरादिमं। कर्म ह्यनेन कर्त्तव्यं महदन्यैस्सुदुष्करमिति कंचनश्लोकं च कश्चित्प्रक्षिप्य व्याकरोति। सर्वमेतदसंगतम्। उपागच्छद्रामस्य तत्कालदर्शनपरिहारमात्रस्यैव तदानीं चिकीर्षितत्वात्तावत एव वक्तव्यत्वाच्च उपागच्छद्रामो यावन्मां नाभिभाषते । तावन्निष्ठां रावणवधकर्मनिष्पत्तिं नयतु। ततोऽनंतरं मां द्रष्टुमर्हतीति व्याकरोति। इदं व्याख्यानं प्रत्यक्षमि...ध्यार्थं सर्वस्पष्टम्। ❀

21 ^{ab}) T1 damaged from प्र up to स्रा. Ñ2 V B1–3 D5.7 तस्मिन्याते; B4 तेन याते (for प्रयाते तु). Dm1 D8 G2.3 M3 सपरिच्छदे; K(ed.) Cg सपरिच्छदं (for °च्छदः). Ś1 Ñ1 D1–3 प्रतियाते ततः शक्रे राघव(D3 °घ*)स्तमृषिं ततः(Ś1 °दा). —^{d}) Ś1 D1.3 ददर्श ह; V1 D6 उपागतः (for °गमत्).

22 ^{a}) Ś1 सु-; Ñ2 V B1.2.4 D1.3.5.7 G3 M1.2 तु; D2 स (for च). B3 संपूज्य; G1 संवाह्य (for संगृह्य). —^{b}) G1 [अ]थ (for च). Ś1 Ñ1 D1.3 सानुजः सह सीतया; Ñ2 V B D7 राघवौ(Ñ2 V D7 °वः) सीतया सह(V2 om.); D5 राघवौ सह सीतया. —^{c}) Dg1 D4 T G2 M2.3 Cr.g.k समनुज्ञाता. —^{d}) Dg1 लब्धवास-; M2(after corr. *sec. m.* as in text) लब्धवन्या (for °वासा). —For 22^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

70* निषसाद महाप्राज्ञो मुनिना विधिनार्चितः ।

[Ś1 समदर्शितः; Ñ1 विविधान्वितः; D2 सममर्चितः; L(ed.) स समन्वितः (for विधिनार्चितः).]

—For 22^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

71* न्यषीदतामनुज्ञातौ माल्येनामन्त्रितौ तदा ।

[V1 न्यषीदेताम्. V B4(marg. also मुनिना) D5.7 मान्येन; B1.3 मुनिना (for माल्येन). V2 B1.2 तथा.]

23 ^{a}) B D7.8 शक्राप(B3 °व)यानं(D7 °तं); D3 शक्रं प्रयातं; D5 शक्रोपयांतं (sic); M2 शतोपया* (for शक्रोपयानं). Ś1 Ñ2 D2.3.5.7 G1 M2 तं; Ñ1 V1 B4 Dm1 D1.8 G2.3 तत् (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 V B D1–3 पर्यपृच्छत (for °पृच्छत्स). —^{c}) Ñ2 V1 B D5.7 [ऽ]पि (for च). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 M2 शशंस ह (for न्यवेदयत्).

24 ^{a}) Ś1 Dt1 D2 मामेव; D1 ममैष (for मामेष). Ñ2 V B1.2 D5.7 [अ]भ्यागतो (for वरदो). B2 om.; G1 राजा; G2 नाम (for राम). B3 मामेवाद्या(marg. also °त्यभ्या)गतो राम; B4 मामेवा(marg. also °षो)भ्यागतो राम. —^{b}) G2 निनीष्यति(sic); G3 निषीदति; M2 निनीयति(sic)(for निनीषति). Ñ2 V B1.2.3(before corr.).4 D5.7 नेतुं लोकमि(V1 B2.4 °म)तः परं; B3 (after corr. marg. also)नेतुं लोकादितः परं. —^{c}) B1.2 प्राप्तम् (for जितम्). Dt1 अग्रेण (for उ°). —^{d}) Ñ1 V Dm1 D1–3.5–8 दुःप्राप(D2 °प्य)म् (for दुष्प्रा°). Ś1 T1.2 G1 अजितात्मभिः.

25 G3 damaged from नरव्याघ्र up to ब्रह्म in 25^{c}. —^{a}) Ś1 V1 B1.2.4 D1–3 M2 तु त्वां; Ñ1 *त्वा; Ñ2 B3 D5.7 तु तं (for ज्ञात्वा). Ś1 Ñ1 D1–3 नरश्रेष्ठ; Dm1 D4 °व्याघ्रं (for नरव्याघ्र). —^{b}) Ś1 D2 च दूरतः (for अदू°). —^{c}) Ñ1 illeg. for ब्रह्मलोकं न. G3 illeg. for ब्रह्म. Ñ2 V B D5.7 न गतः परमं लोकं. —^{d}) Ś1 D1–3 ह्यनभ्यर्च्य; Ñ1 illeg.; V1 त्वां दृष्ट्वा सु-; M2 द्रष्टुं राम (for त्वामदृष्ट्वा). —After 25, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

72* त्वयाहं पुरुषव्याघ्र धार्मिकेण महात्मना ।

26 Ś1 D1–3.5.7 om. 26^{ab}. Ñ1 illeg. from समागम्य up to अक्षया in 26^{c}. Ñ2 V B D5.7 transp. 26^{ab} and 26^{cd}. —^{ab}) Dt1 D6 Ct त्रिदिवं चावरं परं (for ^{b}). Ñ2 V B D5.7 तान्गमिष्यामि सत्कृत्य भवंतमिह राघव. —^{d}) T1.2 G2 मया (for जिता). Ś1 Ñ1 D2 श्रुता मया; D1 मया पुरा; D3 महामुने; T1.2 G2 जिताः शुभाः (for मया शुभाः). —D3 om. 26^{e}–28^{b}. V om. 26^{ef}. —^{e}) B3 Dm1 D8 G1.2 नाकपृष्ठाश्; D6 °पृष्ठ्यांश् (for °पृष्ठ्याश्). Ś1 D1.2 ब्राह्मं(D1 °ह्म्यं) च नाकपृष्ठं(Ś1 °लोकं) च; B1.4 Dg1 D4 T ब्राह्म्यां(T1 °ह्मां)श्च नाकपृष्ठ्यां(T3 °ष्ठां)श्च; D5 ब्राह्म्याच्च नाकपृष्ठ्याच्च. —^{f})

G. 3. 9. 27
B. 3. 5. 32
L. 3. 6. 26

एवमुक्तो नरव्याघ्रः सर्वशास्त्रविशारदः ।
ऋषिणा शरभङ्गेन राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥ २७
अहमेवाहरिष्यामि सर्वाँल्लोकान्महामुने ।
आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने ॥ २८
राघवेणैवमुक्तस्तु शक्रतुल्यबलेन वै ।
शरभङ्गो महाप्राज्ञः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ २९
सुतीक्ष्णमभिगच्छ त्वं शुचौ देशे तपस्विनम् ।
रमणीये वनोद्देशे स ते वासं विधास्यति ॥ ३०
एष पन्था नरव्याघ्र मुहूर्तं पश्य तात माम् ।
यावज्जहामि गात्राणि जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥ ३१
ततोऽग्निं स समाधाय हुत्वा चाज्येन मन्त्रवित् ।
शरभङ्गो महातेजाः प्रविवेश हुताशनम् ॥ ३२
तस्य रोमाणि केशांश्च ददाहाग्निर्महात्मनः ।
जीर्णां त्वचं तथास्थीनि यच्च मांसं च शोणितम् ॥ ३३

Dg1 reads गृह्णीष्व मामकान् in marg. Ś1 D2 राम तं; Ñ1 B D7 G1 M2 राम तान्; D1 राम तत्; D5 तानिमान् (for मामकान्). —After 26, Ñ2 B D5.7 G(ed.) ins.:

73* भवान्राजा च मान्यश्च गुरुः सत्कार्य एव च।
प्रतिगृह्ण मया दत्तं धर्मं वर्षशतैश्चितम्।

[(l. 1) B2 हि (for third च). —(l. 2) B2.3 प्रतिगृह्य (for °गृह्ण). B1 धर्म्यं. G(ed.) रत्नमेतत्सुदुर्लभं (for the post. half).]

27 D3 om. 27 (cf. v.l. 26). —[a]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 महाप्राज्ञः; G1 महातेजाः (for नरव्याघ्रः). —G3 damaged from घ्रः in 27[a] up to शर in 27[c]. —[b]) Dg1 सर्वशस्त्र- (for °शास्त्र-). Ś1 Dg1 Dm1 -विदां वरः (for -विशारदः). —[c]) Ñ B1.2 D2.5–7 T M1.2 श(D6 स)रभंगेण. —[d]) Ś1 Ñ1 D1.2 रामो वचनमब्रवीत्. —After 27, V ins.; while Ñ2 B D5.7 G(ed.) ins. after 28[ab]:

74* सत्कृतोऽहं त्वया ब्रह्मन्गच्छ लोकानितः परान्।
सुप्रभावार्जितान्ब्रह्मन्ननुजानामि काङ्क्षितान्।

[(l. 1) B2 गच्छेर् (for गच्छ). G(ed.) अतः परान्. —V1 om. l. 2–28[b]. —(l. 2) B1.3 स्वप्रभाव- (B3 °भा*) (for सु°). B2 स्वप्रभावैर्जितान्ब्रह्मन् (for the prior half).]

28 V1 D3 om. 28[ab] (for V1, cf. v.l. 74* and for D3, cf. v.l. 26). —[a]) Ś1 Ñ1 D1.2 [अ]र्जयिष्यामि; D8 हरि°; T1 गमि° (for [आ]हरिष्यामि). —[b]) Ś1 Ñ B D1.2.5.7 G1.2 स्वयं; D4.8 T1.2 G3 सर्व-; M2 स्वकाँल् (for सर्वाँल्). Ñ2 B D5.7 अनुत्तमान् (for महामुने). —After 28[ab], Ñ2 B D5.7 G(ed.) ins. 74*. —[cd]) Ñ1 illeg. from ह up to प्रदिष्ट. Ñ2 D5.7 त्विह (with hiatus); D4 अहम् (for त्वहम्). Ś1 D1–3 निर्दिष्टम्; D4 प्रविष्टम्; T3 प्रवेष्टुम् (for प्रदिष्टम्). Ñ2 V B D5.7 त्वया(B2 आ [with hiatus]) दिष्टं भवता वने.

29 Ñ1 illeg. from मु in 29[a] up to शरभङ्गो in 29[c]. —[b]) Ś1 D1–3 शतक्रतु- (for शक्रतुल्य-). Ñ2 V2 B D5.7 M2.3 सः; V1 G3 तु (for वै). —[d]) G3 damaged. —After 29, Dm1 D4.8 T1.2 G3 ins. 75*.

30 [a]) Ś1 उपगच्छ (for अभि°). —[b]) Ś1 Ñ1 D1–3 राम शीघ्रं (for शुचौ देशे). D4 व्यवस्थितं (for तपस्विनम्). Ñ2 V B D5.7 सिद्धं राम तपोध(Ñ2 V1 B1 D7 °व)नं. —[c]) Ñ2 D5.7 महापुण्ये; V B महारण्ये (for वनोद्देशे). —For 30, Dg1 Dt1 D6 T3 G1.2 M subst.; while Dm1 D4.8 T1.2 G3 ins. after 29:

75* इह राम महातेजाः सुतीक्ष्णो नाम धार्मिकः।
वसत्यरण्ये धर्मात्मा स ते वासं विधास्यति।

[(l. 1) G3 damaged up to सुती. M2 धर्मवित् (for धार्मिकः). —(l. 2) Dt1 D6 नियतः (for धर्मात्मा). Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 G3 श्रेयो (for वासं).]

—Then Dg1 Dt1 D6 T3 G1.2 M cont.; while Dm1 D4.8 T1.2 G3 ins. after 30:

76* इमां मन्दाकिनीं राम प्रतिस्रोतामनुव्रज।
नदीं पुष्पोडुपवहां ततस्तत्र गमिष्यसि।

[G3 damaged from न्दा in l. 1 up to पु in l. 2. —(l. 1) G2 नाम (for राम). Dm1 D8 अभिव्रज. —(l. 2) G3 *पुष्पौघवहां. M2 फुल्लपद्मोत्पलवतीं (for the prior half). T1.2 G2 M2 तत्र (for ततस्). D4 T3 गमिष्यति.]

31 [a]) D1 एवं (for एष). B1 एवमुक्तो (for एष पन्था). Ś1 महाराज; Ñ V B D1–3 महाप्राज्ञ(B4 °ज्ञः) (for नरव्याघ्र). —[b]) M2 रक्ष (for पश्य). Ś1 Ñ1 D1–3 स्थीयतामिह (Ś1 D3 °ति); Ñ2 V2 B D5.7 तावदास्यतां; V1 तात्र तात तां (sic); G1 पश्यतामहं (for पश्य तात माम्). —[c]) Ś1 D1–3.6 जुहोमि (for जहामि). Ñ2 V B D5.7 त्यजामि यावत्स्व (Ñ2 V सु)तनुं. —[d]) Ñ1 Dg1 D2 जीर्ण- (for जीर्णां). Ñ1 illeg. for त्वचमिवो. V1 जीर्णामिव महोरगः.

32 [a]) B1.2.4 [s]ग्नीन् (for ऽग्निं). D6.7 om. (hapl.); K(ed.) Cm सु- (for स). Dg1 Dm1 D8 ततो(Dg1 [before corr.]अतो) वह्निं(Dg1 °ह्नीन्) समाधाय; T1 ततोग्निं सुखमाधाय. —Ñ1 illeg. for 32[bc]. —[b]) B4 [आ]ज्येन च (by transp.) (for चाज्येन). V2 धर्मवित्; G2 Ct मंत्रवत् (for मन्त्रवित्). Ś1 D1 हुत्वा चैव समंततः. D2 हुत्वा चैव सुसंस्कृतं; D3 हुत्वा चैवं स मंत्रतः. —[c]) Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 महाप्राज्ञः; Ñ2 V B D5.7 तपःसिद्धः (for महातेजाः).

33 [a]) Ś1 रोमांश्च; Ñ1 D1.3 लोमानि (for रोमाणि). —[b]) Dt1 D6 तदा वह्निर् (for ददाहाग्निर्). —G3 damaged for 33[c]. —[c]) Dg1 D2 T2 जीर्णं; T3 G1 जीर्ण- (for जीर्णां).

स च पावकसंकाशः कुमारः समपद्यत ।
उत्थायाग्निचयात्तस्माच्छरभङ्गो व्यरोचत ॥ ३४
स लोकानाहिताग्नीनामृषीणां च महात्मनाम् ।
देवानां च व्यतिक्रम्य ब्रह्मलोकं व्यरोहत ॥ ३५

स पुण्यकर्मा भुवने द्विजर्षभः
पितामहं सानुचरं ददर्श ह ।
पितामहश्चापि समीक्ष्य तं द्विजं
ननन्द सुस्वागतमित्युवाच ह ॥ ३६

G. 3. 9. 37
B. 3. 5. 42
L. 3. 6. 34

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

Dg1 यथा; Dt1 तदा; Dm1 D4.8 G1 M2 अथ; B(ed.) तद्- (for तथा). Ñ1 [आ]च्छिद्य (for [अ]स्थीनि). —[d]) Ñ1 तथा; D3 मांसं (for यच्च). D3 चैव (for मांसं). Ñ1 G1 अशोणितं; Dt1 Dm1 D3.4.6.8 T2.3 G2.3 सशोणितं; D1 *शोणितं (for च शोणितम्). —For 33, Ñ2 V B D5.7 subst.:

77* तं दग्ध्वा भगवानग्निः सास्थिलोमनखत्वचम् ।
समांसमेदोरुधिरं ततः शान्तिमुपागमत् ।

[(l. 2) B4 -मेदरुधिरं (for -मेदोरुधिरं). V2 B2 उपागतः.] —After 33, T1.2 ins.:

78* रामस्तु विस्मितो भ्रात्रा भार्यया च सहात्मवान् ।

34 Ñ1 illeg. for 34. —[a]) Ś1 D1-3 तु (for च). —[b]) D6 (also) स मारः (for कुमारः). Ñ2 D5.7 समजायत (for °पद्यत). M1 कुमारत्वमपद्यत. —[c]) Ñ2 V B D5.7 उत्क्रम्य (for उत्थाय). D4 अस्माच् (for तस्माच्). —After 34, D8 ins.:

79* दीप्ततेजा महातेजास्तेजोराशिर्महाबलः ।

35 Ś1 Ñ1 om. 35. —[b]) Ñ2 V B D5.7 पुण्यकर्मणां; Dm1 D8 G3 च सुकर्मणां; D1.3 च स्वकर्मणा; D2 स्वर्गकर्मणां (for च महात्मनाम्). —[c]) D5 देवतानां (for देवानां च). D1.3 [अ]भ्यतिक्रम्य; D2 M1 [अ]प्यति° (for व्यतिक्रम्य). —[d]) D1.2 M2 ब्रह्मलोके (for °लोकं). Ñ2 V B D5.7 अवाप ह; D1.2 व्यरोचत; D3 अगच्छत; M2 व्यतिष्ठत (for व्यरोहत).

36 [a]) D8 (before corr.) T2 सु- (for स). Ś1 V1 B Dg1 D1.2.4.5.7 T1.2 G2.3 M भवने; D3 भवतिः Ck भवनं (for भुवने). Ñ2 V B D5.7 शुभे स्थितं (for द्विजर्षभः). —[b]) B1 चानुचरं; D3 सानुनयं; D5 सानुचरो (for सानुचरं). Ñ1 B1 G3 om. ह. —[c]) B1 पितामहं (for पितामहश्). M2 चैव (for चापि). Ś1 Ñ1 D1-3 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य). Ñ2 V B2-4 D5.7 तदा; B1 च (for द्विजं). —[d]) Ś1 Ñ1 D1-3 तपस्विनं; Ñ2 V2 B D5.7 महाद्युतिं (B2 °तिः); V1 पितामहं; T2 ननंद तु (for ननन्द सु-). B1 D3-5 T1.2 G3 उवाच (for उवाच ह).

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ1 B Dg1 Dt1 Dm1 D3.4.6.7 T G M1.2 आरण्य(Ñ1 °ण्यक)कांडे; Ñ2 V D5 आरण्यके. —*Sarga name*: Ś1 D2.3 शरभंगदर्शनः(Ś1 °नं); Ñ1 सरभंगस्वर्गमनं; Ñ2 D5.7 शरभंगस्वर्गारोहणं; V B D1 शरभंगाभिगमनं(D1 °नः). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 D2.5 om.; Ñ2 V B3 D7 9; B2.4 D1.3 10; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 5. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G M1 with श्रीरामाय नमः.

५

G. 3. 10. 1
B. 3. 6. 1
L. 3. 7. 1

शरभङ्गे दिवं प्राप्ते मुनिसंघाः समागताः ।
अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं रामं ज्वलिततेजसम् ॥ १
वैखानसा वालखिल्याः संप्रक्षाला मरीचिपाः ।
अश्मकुट्टाश्च बहवः पत्राहाराश्च तापसाः ॥ २
दन्तोलूखलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे ।
मुनयः सलिलाहारा वायुभक्षास्तथापरे ॥ ३
आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थण्डिलशायिनः ।
तथोर्ध्ववासिनो दान्तास्तथार्द्रपटवाससः ॥ ४
सजपाश्च तपोनित्यास्तथा पञ्चतपोऽन्विताः ।
सर्वे ब्राह्मया श्रिया जुष्टा दृढयोगसमाहिताः ।
शरभङ्गाश्रमे राममभिजग्मुश्च तापसाः ॥ ५

5

D8 begins with ॐ.

1 Ñ1 partly illeg. for 1^{ab}. — ^{a}) V2 B4 D1 (marg.).4 T2 **Cm.g** याते (for प्राप्ते). — ^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 समंततः (for समागताः). — ^{c}) Ñ2 B2 D5.7 अभ्यगच्छंस्तु; V1 D1 अभ्यगच्छत; G3 अभ्यागच्छंत. — ^{d}) Ñ1 illeg. for रामं. Ś1 D3 ज्वलन- (for ज्वलित-).

2 ^{a}) V B D1.3.6 वालिखिल्याः. G2 वालखिल्याश्वस्तनिकाः. ❀ **Cv** : ये प्रतिदिनं जीवनं संपाद्य संपन्नं च तद्विनियुज्य वर्तन्ते ते अश्वस्तनिताः(काः); **Cm** : वालखिल्यास्तु नवेऽन्ने लब्धे पूर्वसंचितत्यागिनः। संप्रक्षालास्तु भगवतः श्रीपादप्रक्षालनजाता महर्षयः। यद्वा प्रत्यहं जीवनसाधनं संपाद्य सर्वं तद्विनियुज्य वर्तते ये ते वा संप्रक्षालाः अश्वस्तनिका इत्यर्थः। ❀ — ^{b}) Ś1 V2 B2.4 D3 पृ(D3 प्र)श्नयोथ; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 ऋषयोथ; Dg1 संप्रक्ष्याला; D1.2 प्रश्नयोथ (for संप्रक्षाला). B1 मरीचयः (for मरीचिपाः). M2 ऋषयः कुशचीरिणः. — After 2^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3.5 read 3^{cd}. — ^{c}) Ś1 D1–3 दशतपाः; Ñ2 V B सुबहवः; D5.7 सुबहुशः (for च बहवः). — ^{d}) Ñ2 V B D5.7 पर्णाहाराश् (for पत्राहाराश्). Dm1 D8 G3 धार्मिकाः (for तापसाः).

3 Ś1 om. (hapl.) 3^{b} and 4^{a}. — ^{b}) ❀ **Cm***p* : उन्मत्तका इति पाठे उद्धतः मत्तो मात्सर्यं येषां ते तथा। स्वार्थे कः। यद्वा ज्ञानिनः बालोन्मत्तपिशाचवत्. इति स्मरणात्तथा। ❀ Ñ V B D1–3.5.7 दंडकारण्यवासिनः. — After 3^{ab}, Ñ1 D1–3 ins.:

80* ऋषयो हि महात्मानो ज्वलनार्कसमप्रभाः ।

[Ñ1 -समागताः (for -समप्रभाः).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

81* गात्रशय्या अशय्याश्च तथैवाभ्रावकाशिकाः ।

[D4 हि (for [ए]व). Dt1 D4.6 **Ck.t** [अ]नवकाशिकाः; T3 ह्यव°; G2 M3 [अ]भ्यव°; M1 [अ]स्राव°; **Cv.m***p* [अ]भ्यवकाशिताः(**Cm***p* °नः); **Cm.g** °काशकाः (for [अ]भ्रावकाशिकाः).] — Ś1 Ñ1 D1–3.5 read 3^{cd} after 2^{ab}. — ^{c}) Ñ2 V B D5.7 केचिच्च (for मुनयः). — ^{d}) Dg1 वायुभक्ष्यास्. Ś1 Ñ1 D2.3 तथैव च (for तथापरे). Ñ2 V B D5.7 ज्वलितानन(B2 D5.7 °ल)वर्चसः; D1 वायुभक्ष्याः सहस्रशः. — After 3, B3 ins. :

82* वायुभक्षास्तथा केचित्सर्वसत्त्वहिते रताः ।

4 Ś1 om. 4^{a} (cf. v.l. 3). — ^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 तथोद (D3 तथा दिग्)वसना दांताश्(Ś1 °नाश्चैव); Dg1 T G1 M2.3 तथोपवा°; Dm1 D8 G3 M1 मासोपवा°; K(ed.) **Cm.g** व्रतोपवा°. ❀ **Ck** : एवं पाङ्कः उपवासिन इत्यन्यः पठति स तु साधारणधर्म इत्युपेक्ष्यः।; **Ct** : व्रतोपवासिनः इति पाठस्तु चिन्त्यः तस्य साधारणधर्मत्वादिति कतकः। ❀ — ^{d}) G1 -धारिणः; **Cv** -वासनाः (for -वाससः). Ś1 Ñ1 D1–3 तथैव वस्त्रधारिणः. — For 4, Ñ2 V B D5.7 subst. :

83* अभ्रावकाशिनश्चान्ये जले चाप्यनुवासिनः ।
उपवासरताश्चैव केचित्स्थण्डिलशायिनः ।

[(l. 1) V1 शुभ्र- (for अभ्र-). — V1 om. from जले up to चैव in l. 2. B1.3.4 transp. the post. halves of l. 1 and 2. Ñ2 D7 जलावश्योतशायि(Ñ2 °लि)नः; V2 जनावद्यातशायिनः (sic); B1 जले कल्पांतवासिनः; B2 जनाधश्चाभिशायिनः; D5 जलावश्चोभशायिनः (for the post. half). — (l. 2) B2 D5.7 उदवास-. B3.4 [अ]न्ये (for [ए]व). V1 -वासिनः (for -शायिनः).]

5 ^{a}) D4 संजपाश्च; D8 सतपाश्च; **Cr.k** संजपंतस् (for सजपाश्च). Dg1 Dt1 D6 तपोनिष्ठास् (for तपोनित्यास्). — ^{b}) D8 M2 -तपान्विताः (for -तपोऽन्विताः). — ^{c}) Dt1 D6 G1.2 M1 युक्ता (for जुष्टा). — ^{d}) Dg1 D4 T1.2 G M **Cg.k** दृढयोगाः समाहिताः; Dm1 D8 दृढयोगाः सहस्रशः; T3 दृढयोगसमन्विताः. — ^{f}) T3 होमजुष्टाश् (for अभिजग्मुश्). — For 5, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

84* सजपाश्च महात्मानस्तथा पञ्चतपस्विनः ।
चातुर्मास्यकृताहारा निराहारास्तथैव च ।
वृक्षसक्ताग्रपादाश्च ये चरन्ति महत्तपः ।
अदर्शनेन ये धर्मं चरन्ति नियतव्रताः ।
एकाङ्गुष्ठेन तिष्ठन्ति ये च भूताविहिंसकाः ।　　[5]
शष्पभक्षाः पयोभक्षा निर्दिष्टफलभोजिनः ।
फलाहारे च निरता वायुभक्षास्तथापरे ।
एते चान्ये च धर्मज्ञा मुनयो धर्मवत्सलाः ।
शरभङ्गाश्रमे राममभिजग्मुः समाहिताः ।

[(l. 1) Ñ1 दशतपो द्विजः; D1–3 °तपा द्विजाः (for °स्विनः). — (l. 2) Ś1 चतुर्मास-; D2 चातुर्मास- (for चातुर्मास्य-).

अभिगम्य च धर्मज्ञा रामं धर्मभृतां वरम् ।
ऊचुः परमधर्मज्ञमृषिसंघाः समाहिताः ॥ ६
त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्य पृथिव्याश्च महारथः ।
प्रधानश्चासि नाथश्च देवानां मघवानिव ॥ ७
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु यशसा विक्रमेण च ।
पितृव्रतत्वं सत्यं च त्वयि धर्मश्च पुष्कलः ॥ ८
त्वामासाद्य महात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम् ।
अर्थित्वान्नाथ वक्ष्यामस्तच्च नः क्षन्तुमर्हसि ॥ ९
अधर्मस्तु महांस्तात भवेत्तस्य महीपतेः ।
यो हरेद्बलिषड्भागं न च रक्षति पुत्रवत् ॥ १०
युञ्जानः स्वानिव प्राणान्प्राणैरिष्टान्सुतानिव ।
नित्ययुक्तः सदा रक्षन्सर्वान्विषयवासिनः ॥ ११
प्राप्नोति शाश्वतीं राम कीर्तिं स बहुवार्षिकीम् ।
ब्रह्मणः स्थानमासाद्य तत्र चापि महीयते ॥ १२

G. 3. 10. 15
B. 3. 6. 13
L. 3. 7. 16

—(l. 3) Ñ1 महातपः. —(l. 7) D3 फलाहाराश् (for फलाहारे). Ś1 विनिरता; Ñ1 च नियता (for च निरता). —(l. 9) Ñ1 D1.3 समागताः (for समाहिताः).];

while Ñ2 V B D5.7 subst. :

85* तपोरता महात्मानः केचित्पञ्चतपोऽन्विताः ।
चातुर्मास्यकृताहारा निराहारास्तथापरे ।
वृक्षाग्रसक्तपादाश्च सदावाक्शिरसः स्थिताः ।
अनाश्रिताः कर्मफलमाश्रिताश्चापरे तथा ।
स्थिता वसुमतीं चान्ये कृत्वैकाङ्गुष्ठपीडिताम् । [5]
एवं नानातपोयुक्ता मुनयः संशितव्रताः ।
शरभङ्गाश्रमे रामं द्रष्टुमभ्यागमंस्तदा ।

[(l. 1) V2 -तपोरताः (for -तपोऽन्विताः). —(l. 2) V चतुर्मास-; B2 चातुर्मास- (for °र्मास्य-). B3 चातुर्मास्यास्तथाहारा; B4 चातुर्मास्याहृताहारा (for the prior half). —(l. 3) V -[आ]सक्त- (for -सक्त-). —(l. 4) V1 तथापरे (by transp.). —(l. 5) V1 स्थित्वा; B3 स्थिरा (for स्थिता). V2 कृत्वांगुष्ठनिपीडितां (for the post. half). —(l. 6) B1.2.4 (marg. also) ऋषयः (for मुनयः). —(l. 7) B1 अभ्यागतास् (for °मंस्).]

6 a) B4 [अ]थ (for च). Ñ2 V B2.4 D3.7 धर्मज्ञम् ; B1 काकुत्स्थम् ; B3 सर्वज्ञम् ; T3 संतुष्टा (for धर्मज्ञा). —b) D1.3 शास्त्र- (for धर्म-). Ñ2 V B D5.7 ऋषिसंघाः समं ततः. —cd) Dg1 -संतुष्टा; T3 -संहृष्टा; G1 -धर्मिष्ठा; M3 -धर्मज्ञा (for -धर्मज्ञम्). Dg1 Dt1 D4.6 T1.2 M2 समागताः; G3 सह*शः (for समाहिताः). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 ऊचुः प्रांजलयः सर्वे सांत्वपूर्वमिदं वचः.

7 a) G3 इक्ष्वाकूणां (for त्वमिक्ष्वाकु-). Ñ2 -कुलस्यातः; V B D5.7 -कुले जातः (for -कुलस्यास्य). —b) D3 पृथिव्यां; T2 प्रधानश् (for पृथिव्याश्). D3 महाबलः; T1.2 M महारथ (for महारथः). Ñ2 V B D5.7 पृथिव्यां राम (B1 धर्म) विश्रुतः. —c) G1 प्रजानां (for प्रधानश्). Ñ1 Dt1 D4.6 [अ]पि (for [अ]सि). G2 धर्मज्ञ (for नाथश्च). Ś1 D1–3 प्रधानश्चर्षिनाथश्च; Ñ2 V B D5.7 नाथः प्रजानां सर्वासां (Ñ2 D5 सर्वेषां). —d) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 इव वासवः (for मघवानिव).

8 Ñ1 om. 8^{ab}. —c) D4 T1.2 G3 Cg पितृभक्तिश्च (for पितृव्रतत्वं). —d) M2.3 सु- (for च). D4 T1.2 त्वयि धर्माश्च पुष्कलाः. —For 8^{cd}, Ś1 Ñ1 D1.2 subst. :

86* पितृभक्त्या च नगरे नागराणां मनोहरः ।

[Ś1 पितृभक्तश्.; Ñ1 महत्या च (for च नगरे). Ś1 मनोरमः; D1 °रथः (for °हरः).];

while Ñ2 V B D3.5.7 subst. :

87* पितुर्नियोगाद्दुर्धर्षं वनं घोरमुपागतः ।

[D3 धर्मज्ञ (for दुर्धर्ष). D3 घोरं वनम् (by transp.).]

9 V B1 om. 9. —a) Ñ2 B3 D5.7 महाभागं (for महात्मानं). —b) D4 धर्मिष्ठं (for धर्मज्ञं). D3 धर्मकारणात् (for °वत्सलम्). —c) Ñ2 D5.7 अर्चयित्वा च; B2–4 अर्चयित्वा तु; D1 अर्थित्वात्तव; D2 °त्वां तु; D3 °त्वं तव; G1 °दथ; L (ed.) अर्चित्वा यच्च (for अर्थित्वान्नाथ). D5 द्रक्ष्यामस् (for वक्ष्यामस्). Ś1 अर्चयित्वानुयक्ष्यामस् ; Ñ1 अर्चित्वा न प्रवक्ष्यामो. —d) Ś1 तन्नस्त्वं; Ñ1 वचनं; Ñ2 B3.4 D5.7 त्वं चैतत् ; B2 त्वमेतत् ; D1.3 त्वं च नः; Cr.m तत्तु नः (for तच्च नः). Ś1 Ñ1 D1–3 कर्तुम् (for क्षन्तुम्).

10 a) T3 च (for तु). Ś1 Ñ1 D1–3 अधर्मो हि महां (D2 भवां)स्तस्य; Ñ2 V B D5.7 अधर्मः सुमहान्त्रा (V1 °न्ना)-म; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 अधर्मः सुमहान्नाथ. —b) Ś1 Ñ1 D1–3 इह (for तस्य). Dt1 Dm1 D6.8 तु भूपतेः; D2.7 महीपते. —c) V1 इह; B1 भुवि (for बलि-). —d) Ś1 Ñ1 D2.3 रक्षेत (for रक्षति). Ñ2 V B D5.7 न च रक्षेदिमाः प्रजाः; D1 नावचक्षेत पुत्रवत्.

11 Ñ1 om. 11–12. For 11–13, Ñ2 V B D5.7 subst. 88*. —a) Ś1 D1–3 M2.3 यो राजा; D4 प्रजा यः (for युञ्जानः). D2 प्राणैर् (for प्राणान्). —b) Ś1 D2 इष्टांल्लोकान् ; Dm1 D8 G3 प्राणिनः स्वान् ; G1 पापैरिष्टान् ; G2 M1 प्राणिनः स्व- (for प्राणैरिष्टान्). D1 प्राणेष्टान्स्वसुतानि च (sic); D3 प्राणेभ्योभ्यधिकानि च. —c) T3 नित्यं (for नित्य-). Ś1 D1–3 M3 रक्षेत् (for रक्षन्).

12 Ñ1 om. 12 (cf. v.l. 11). For subst. in Ñ2 V B D5.7, cf. v.l. 11 and 13. —a) M2 शाश्वतं राज्यं (for शाश्वतीं राम). —b) G3 बहुवार्षिकं. Ś1 D3 कीर्तिं त्रैलोक्य-

G. 3. 10. 16
B. 3. 6. 14
L. 3. 7. 17

यत्करोति परं धर्मं मुनिर्मूलफलाशनः ।
तत्र राज्ञश्चतुर्भागः प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ १३
सोऽयं ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान् ।
त्वन्नाथोऽनाथवद्राम राक्षसैर्वध्यते भृशम् ॥ १४
एहि पश्य शरीराणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
हतानां राक्षसैर्घोरैर्बहूनां बहुधा वने ॥ १५
पम्पानदीनिवासानामनुमन्दाकिनीमपि ।
चित्रकूटालयानां च क्रियते कदनं महत् ॥ १६
एवं वयं न मृष्यामो विप्रकारं तपस्विनाम् ।
क्रियमाणं वने घोरं रक्षोभिर्भीमकर्मभिः ॥ १७
ततस्त्वां शरणार्थं च शरण्यं समुपस्थिताः ।
परिपालय नो राम वध्यमानान्निशाचरैः ॥ १८
एतच्छ्रुत्वा तु काकुत्स्थस्तापसानां तपस्विनाम् ।
इदं प्रोवाच धर्मात्मा सर्वानेव तपस्विनः ।
नैवमर्हथ मां वक्तुमाज्ञाप्योऽहं तपस्विनाम् ॥ १९

पावनीं; D1.2 कीर्तिं त्रैलोक्यभाविनीं; T2 कीर्तिं सुबहुवार्षिकीं; T3 G1 M1-3 कीर्तिं स(T3 च) इह मानुषीं. —^{c}) Ś1 D1–3 ब्रह्मस्थानं समासाद्य. —^{d}) M2 प्रेत्य (for तत्र). D8 [क्ष]पि च (by transp.) (for चापि).

13 ^{ab}) Ś1 Dg1 Dm1 D2.3.8 T G M1.3 Cr यः करोति; D1 करोति यः (for यत्करोति). G2 सदा (for परं). Dm1 D8 G3 पर्ण- (for मुनिर्). M2 करोति यावद्यो धर्मं तपस्वी संशितव्रतः. —^{c}) G1 ततो; M1 तस्य (for तत्र). Ś1 Ñ1 D1–3 तस्माद्राज्ञस्तु षड्भागः. —For 11–13, Ñ2 V B D5.7 subst. :

88* पौरजानपदान्राजा प्राणैरिष्टान्सुतानिव ।
यो न रक्षति दुर्मेधाः स नरैर्भुवि गर्ह्यते ।
यस्तु रक्षति धर्मेण प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।
राजा दण्डं समुद्यम्य शमयन्भयमोजसा ।
स प्राप्नोति परां कीर्तिमिह च प्रेत्य चाव्ययम् । [5]
विहृत्य चेह स सुखी प्राप्नोतीन्द्रसलोकताम् ।
चरन्ति सुखिनो धर्मं ये च राज्ञाभिपालिताः ।
ततो राजा हि षड्भागं सम्यगाप्नोति पालयन् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 राजन् (for राजा). V1 सुतैर् (for सुतान्). —(l. 2) B3 reads रक्षति in marg. B1 गर्हितः (for °ते). —(l. 3) Ñ2 यत्सु- (for यस्तु). D5 रक्ष्यति (for रक्षति). —(l. 4) B1 समुद्दिश्य; B4 समुद्रम्य (for समुद्यम्य). —(l. 5) V1 वरां (for परां). V2 B2 D5 [अ]व्ययां; B1.4 [अ]परां (for [अ]व्ययम्). —(l. 6) G(ed.) सुसुखी. —(l. 8) Ñ2 तत्र (for ततो). V1 B3 D5 पालनात्.]

14 ^{a}) B4 योयं (for सोऽयं). B1.4 -भूमिष्ठो (for -भूयिष्ठो). —^{b}) V1 B3.4 वानप्रस्थो (for वानप्रस्थ-). Ś1 -गुणो; B4 (before corr.) T3 -गतो (for -गणो). —^{cd}) Ñ1 वत्स (for राम). Ś1 Dt1 D6 M2 हन्यते; Cg बाध्यते (for वध्यते). Ñ1 वध्यते राक्षसैः (by transp.). Ś1 Ñ1 D1–3 सदा (for भृशम्). Ñ2 V B D5.7 राक्षसैः पीड्यमानस्त्वां शरण्यं शरणं गतः.

15 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 पश्य राम (for एहि पश्य). —^{c}) D4 भग्नानां (for हतानां). Ñ2 V B D5.7 हतानां राम रक्षोभिर्. —^{d}) Dt1 om. बहूनां. M2 बहुभिर् (for बहुधा). Ś1 Ñ1 D1.2 ग(D2 या)तानां(D1 °नि) वसुधातले; D3 बहूनां वसुधातले; D4 बहूनां दंडकावने.

16 ^{a}) Dg1 D4 T3 G1.2 M1 -वन- (for -नदी-). D6 (after corr. *sec. m.*) -निवासीनाम् (for °सानाम्). Ś1 Ñ1 D1–3 पंपातीरे(Ñ1 °वने) निवसताम् ; Ñ2 V B D5.7 पंपानिवासिनामेषाम् ; M2 पंपातीरनिविष्टानाम् ; M3 पंपावननिवासीनाम् . —^{b}) Ś1 इतः; Ñ1 तथा; D1 इति; D2 अतः (for अपि).

17 ^{a}) Ñ1 D3 तं वै; D5 एनं (for एवं). G2 विपन् (for वयं). Ñ1 मृष्यंते (for मृष्यामो). Ś1 तथैव तत्र मृष्यंते; D1 तं चैव यं न मृष्यंतो; D2 न चैवैतन्न मृष्यंते. —M2 om. 17^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 M3 घोरे (for घोरं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 राक्षसैः(Ñ1 रक्षोभिः) क्रूरकर्मभिः; Dm1 D8 G1.3 राक्षसै (G1.3 रक्षोभि)र्भीमविक्रमैः. —For 17^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

89* अतिप्रवृद्धै रक्षोभिर्जनस्थाननिवासिभिः ।

[V1 lacuna for the post. half. B1 -निवासिनां.]

18 ^{ab}) Ś1 Ñ1 D1–3 स्म (for त्वां). G1 शरणानां (for शरणार्थं). Ś1 Ñ1 D1–3 त्वां (for च). D1 M1 शरणं (for शरण्यं). Ś1 Ñ1 D1–3 वयमागताः; T1.2 समुपागताः (for समुपस्थिताः). Ñ2 V B D5.7 आर्ताः स्म शरणं राम भवंतं समुपागताः. —^{c}) B1 पाहि पालय (for परिपा°). Ñ2 V B D5.7 सर्वान् (for राम). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 सर्वानेव धनुर्धरः; Ñ2 V B D5.7 स्व(B3 स)बाहुबलमाश्रितः. —After 18, Ñ2 V B D5.7 ins. :

90* ऐश्वरोऽयं परो भावः शूरत्वं नाम राघव ।

[B3 शृणु त्वं (for शूरत्वं).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

91* परा त्वत्तो गतिर्वीर पृथिव्यां नोपपद्यते ।
परिपालय नः सर्वान्राक्षसेभ्यो नृपात्मज ।

19 V1 om. 19^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 रामस्तेषां वचः श्रुत्वा; Ñ2 V2 B D5.7 इति श्रुत्वा वचो रामस् . —^{b}) Ś1 Ñ1 यशस्विनां; Ñ2 V2 B D5.7 महात्मनां; D4 Ckp तरस्विनां; M2 वचस्तदा (for तपस्विनाम्). —^{d}) D3 सर्वम् (for सर्वान्). Ñ1 illeg. from तपस्विनः up to तपः in l. 1 of 92*. Ś1

भवतामर्थसिद्ध्यर्थमागतोऽहं यदृच्छया ।
तस्य मेऽयं वने वासो भविष्यति महाफलः ।
तपस्विनां रणे शत्रून्हन्तुमिच्छामि राक्षसान् ॥ २०

दत्त्वा वरं चापि तपोधनानां
  धर्मे धृतात्मा सह लक्ष्मणेन ।
तपोधनैश्चापि सहार्यवृत्तः
  सुतीक्ष्णमेवाभिजगाम वीरः ॥ २१

G. 3. 10. 26
B. 3. 6. 26
L. 3. 7. 27

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

D1–3 कृतांजलिः; Ñ2 V B D5.7 तपोधनान्; M2 प्रणम्य च (for तपस्विनः). —e) Ś1 [ए]नम् (for [ए]वम्). —f) K(ed.) Cg आज्ञप्तो (for आज्ञाप्यो). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 अहमेव सलक्ष्मणः. —After 19, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 ins. :

92* तपःश्रुतवयोवृद्धान्भवतः शरणं गतः ।
  इदं हि दण्डकारण्यं नानासत्त्वनिषेवितम् ।

[(l. 1) Ñ1 illeg. for तपः. Ś1 D1–3 तपोवृद्धान्; B1 तपःकृत-; B3 तपस्वी च (for तपःश्रुत-). Ś1 D1–3 शरण्यान् (for भवतः). Ś1 D2 शरणागतः; D1 *रणागत*न् (for शरणं गतः). —(l. 2) Ś1 B3 D1–3 च; Ñ1 V B1.2 तु (for हि). B3.4 (marg.; orig. -मुनिनिषेवितं) -सत्त्वविशंकितं.];

while Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 19; Dg1 ins. l. 1 after 19cd and l. 3 after 19ef :

93* केवलेनैव कार्येण प्रवेष्टव्यं वनं मया ।
  विप्रकारमपाक्रष्टुं राक्षसैर्भवतामिमम् ।
  पितुस्तु निर्देशकरः प्रविष्टोऽहमिदं वनम् ।

[(l. 1) Dt1 Dm1 D6.8 G3 Cr.k.t स्वकार्येण; K(ed.) Cg [आ]त्मकार्येण (for [ए]व कार्येण). K(ed.) transp. वनं and मया. —(l. 2) D8 अथाक्रष्टुं; T3 M3 Cv अपक्रष्टुं; G2 उपाक्रष्टुं (for अपाक्रष्टुं). —(l. 3) G1 प्रविष्टो दंडकावनं (for the post. half).]

20 b) Ñ2 V B D5.7 Cg [ऽ]स्मि; G2 [ऽ]यं (for ऽहं). Ś1 Ñ1 D1–3 सलक्ष्मणः (for यदृच्छया). —c) Ñ2 V B D7 सकामो (for तस्य मे). Ś1 Ñ1 D1–3 [ऽ]द्य (for ऽयं). D5 सकामोद्य वने वासो; M2.3 सत्यमेवं वने वासो. —d) Ś1 तपस्यतः; Ñ1 D1–3 तपस्विनः; Ñ2 V B D5.7 यशस्करः; T1 महाबलः (for महाफलः). —D1 om. 20ef. —e) Dg1 वने (for रणे). —f) M2 निघ्नतो राक्षसानिह; M3 निघ्नतो मम राक्षसान्. —For 20ef, Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 subst. :

94* संरक्षतो मुनिगणान्निघ्नतो राक्षसान्मम ।

[Ñ1 illeg. from मुनि up to मम. Ś1 D2.3 युधि; V1 बहून् (for मम).]

—After 20, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

95* पश्यन्तु वीर्यमृषयः सभ्रातुर्मे तपोधनाः ।

—M2 cont. :

96* अराक्षसमिमं लोकमराममथवा पुनः ।
  करिष्यामि न चेन्नास्मि रामो दशरथात्मजः ।

21 a) T3 गत्वा (for दत्त्वा). Dg1 G3 M2 Cg [अ]भयं (for वरं). Dm1 D8 G1.3 स तापसानां (for तपोधनानां). —b) Dm1 D8 G3 धर्मप्रधानः; T2 धर्मे भृतात्मा (for धर्मे धृतात्मा). —c) D6 Ct सहार्यदत्तः; T1.2 G1 Cg सभाज्यवृत्तः; M2 सहार्यवृत्तैः; Ck °प्यवृत्तः (for सहार्यवृत्तः). —d) D6 [अ]प्र (sic) (for [अ]भि-). M3 वीर्यः (for वीरः). —For 21, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

97* दत्त्वा मुनीनां वनमाश्रिताना-
    मेवं स तेषामभयं महात्मा ।
  महर्षिभिस्तैः सहितोऽथ राम-
    स्ततः सुतीक्ष्णाश्रममाजगाम ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 वनवासिनां च (for वनमाश्रितानाम्). Ś1 Ñ1 D1–3 वरं प्रदायाथ स(Ñ1 D1.3 च) तापसानाम्. —Ñ1 illeg. from l. 2 up to सहितोऽथ in l. 3. —(l. 2) Ś1 D1–3 इक्ष्वाकुवंशप्रभवो महात्मा. —(l. 3) Ś1 तैः सहितस्तु; V1 सार्धमितोथ; B1.2 तैः सहितो हि; B4 D3 तैः सहितः स; D1 तैः सहितै सु-; D2 तैः सहितैस्तु (for तैः सहितोऽथ).]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D1.2 अभयप्रदानिकः; Ñ1 तापससमागमः; Ñ2 B D5 अभयप्रदा(B2 °धा)नं; V1 मुनीनामभयप्रदं; V2 सुतीक्ष्णाश्रमप्रवेशो अभयप्रदानं; D3 अभयप्रदानः; D7 मुनय अभयप्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.4 D2 om.; Ñ2 V B3 D5.7 10; B2 12; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 6; D1.3 11; L(ed.) 7. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे नमः; G M1 with श्रीरामाय नमः.

६

G. 3. 11. 1
B. 3. 7. 1
L. 3. 8. 1

रामस्तु सहितो भ्रात्रा सीतया च परंतपः ।
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं जगाम सह तैर्द्विजैः ॥ १
स गत्वा दूरमध्वानं नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
ददर्श विपुलं शैलं महामेघमिवोन्नतम् ॥ २
ततस्तदिक्ष्वाकुवरौ सततं विविधैर्द्रुमैः ।
काननं तौ विविशतुः सीतया सह राघवौ ॥ ३
प्रविष्टस्तु वनं घोरं बहुपुष्पफलद्रुमम् ।
ददर्शाश्रममेकान्ते चीरमालापरिष्कृतम् ॥ ४
तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजटाधरम् ।
रामः सुतीक्ष्णं विधिवत्तपोवृद्धमभाषत ॥ ५
रामोऽहमस्मि भगवन्भवन्तं द्रष्टुमागतः ।
तन्माभिवद धर्मज्ञ महर्षे सत्यविक्रम ॥ ६

6

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Ś1 Ñ1 राघवः; Ñ2 V B D5.7 रामोथ; Dm1 D8 रामश्च (for रामस्तु). Ś1 Ñ1 सह भ्रात्रा वै (for सहितो भ्रात्रा). D1.3 राम एु(D3 °स्त्वे)वं सह भ्रात्रा; D2 स राघवः सह भ्रात्रा. —[b]) Ś1 Ñ1 D2 वैदेह्या (for सीतया). Ñ2 V B D5.7 महाबलः(Ñ2 D5.7 °वने) (for परंतपः). D1.3 वैदेह्या चापि भार्यया. —[d]) Ñ1 जगाम ते (hypm.) (for जगाम). Ś1 V1 B2.3 Dm1 D2.5–8 M1 सहितो; Ñ2 B1.4 D3 सहितैर्; D4 सह तौ (for सह तैर्).

2 [a]) Ś1 Ñ1 D1–3 तौ; T1.2 G3 ते (for स). G1 गत्वा सु- (for स गत्वा). B2 पूर्वम्; K(ed.) [अ]दूरम् (for दूरम्). ❀ Cg: अदूरमिति च्छेदः। पूर्वं शरभङ्गेण. 'इह राम महातेजा' इति सुतीक्ष्णाश्रमस्यादूरत्वोक्तेः। ❀ —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1.5.7 नदीं (for नदीस्). D1 नीत्वा (for तीर्त्वा). Ś1 Ñ1 D1–3 महाबलौ; Ñ2 V B D5.7 महाजवां (for बहूदकाः). —Ñ1 illeg. from 2[c] up to क्ष्वाकु in 3[a]. —[c]) V2 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.2 G1.2 M2.3 Cr.k.t विमलं (for विपुलं). Ñ2 V B D5.7 नीलं (for शैलं). Ś1 D1.2 महद्ददशतुर्नीलं; D3 महद्ददर्शतुर्वीरौ. —[d]) Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 महामेरुम्; G2 °वेगम्; Cg.k.tp as in text (for °मेघम्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 शैल(Ś1 D1–3 गिरि)माश्रि (D2 °वृ)त्य काननं.

3 Ñ1 illeg. up to क्ष्वाकु in 3[a] (cf. v.l. 2). —[a]) D2–4 T2 तम् (for तद्). Ś1 Ñ1 -वृषौ; D1.2 -नृपौ (for -वरौ). V1 ततस्तु दृष्ट्वा नृवरौ. —[b]) Dt1 Dm1 D4.6.7 T1.2 M1.3 Cm.g संततं; M2 सुततं (after corr. *sec. m.* as in text) (for सततं). Ñ1 वदति (for विविधैर्). Ñ2 V B D5.7 नानाद्रुमलतायु(B2 °वृ)तं. —[c]) Ñ2 V B(B3 *sup. lin.*) D5.7 वै (for तौ). —[d]) Ñ1 D1.3 [अ]नुगतौ तदा (for सह राघवौ). Ś1 D2 तौ सीतानुगतौ तदा.

4 [a]) Ś1 Ñ1 V B D1–3.5.7 प्रविश्य च; G2 M1 प्रविष्टः स (for प्रविष्टस्तु). Ñ2 V B D5.7 वीरौ; Dm1 D8 G3 M1 रामो (for घोरं). —[b]) G2 -मूल- (for -पुष्प-). Ñ2 V B1.4 D5 -फलान्वितं; B2 -लतान्वितं(before corr. °वृतं); B3 -लतावृतं (for -फलद्रुमम्). —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 आश्रमं तौ ददृशतुश्. —[d]) D3 -माल्य- (for -माला-). V1 -परिश्रुतौ (sic); B1 -परिस्थितं; B3 Dg1 D2.3 -परिस्कृतं (sic); B4 -पुरस्कृतं; Dm1 -परिष्करं; D1 -धरिस्कृतं (sic) (for -परिष्कृतम्).

5 [b]) Ñ1 partly illeg.; Ś1 महात्मानं जटाधरं; Dt1 D6 G2 मलपंकजधारिणं; M2 दीर्घपिंगजटाधरं. ❀ Ck: मलपङ्कजधारिणं मलस्य सप्ताघस्य शुद्धये पङ्कजं पद्मासनमास्थाय योगधारणशीलं मध्यमपदलोपसमासः। तथा रागद्वेषायोगजाघादिति प्रसिद्धस्य मलस्य मूलकारणस्य क्षयाय पङ्कजे हृदयपङ्कजे अकृतकभगवद्ब्रह्मानन्यतायोगधारणशीलम्। एवं दिव्ययोगत्वमेवाग्रे वक्ष्यमाणस्य देवराजेन ब्रह्मलोकप्रस्थापनप्रार्थनस्य मूलम्। एवं पाङ्के स्थिते महामेघमिवोन्नतमित्यनंतरं किंचिच्छ्लोकद्वयं प्रक्षिप्य पठित्वा तच्च कष्टपिष्टिक(या)...व्याकृत्यानंतरं तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजटाधरमिति पठित्वा पाठं नाशयति। पाङ्क्तिपाठव्याख्यानाशक्त्या तद्दोषं सोनुभवतु।; Ct: अत्र 'ततस्तदिक्ष्वाकुवरौ' इत्यादिश्लोकत्रयं प्रक्षिप्तमिति कतकः। मलपङ्कजधारिणं मलस्य सर्वाघस्य शान्तये पङ्कजे पद्मासने स्थित्वा धारणशीलम् यद्वा पङ्कजे हृदयपङ्कजे धारिणमैश्वर्ययोगधारणशीलमित्यर्थ इति कतकः, तीर्थस्तु मलपङ्कजटाधरम् इति पठित्वा मलमुद्वर्तनादिसंस्काराभावाच्छरीरजम्। पङ्को वनसंचाराच्छरीरलग्न इति भेद इत्याह। ❀ —[c]) Ñ2 V B D5.7 अभ्येत्य (for विधिवत्). —[d]) Ñ1 partly illeg. Dg1 Dt1 D6 T3 G1 M -धनम् (for -वृद्धम्). Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7 अपूजयत्.

6 [a]) Ñ1 illeg. for स्मि भगवन्. Ñ2 V B D5.7 [इ]त्युक्त्वा च (for भगवन्). —[b]) Ś1 Ñ1 D1–3 त्वां दि(Ñ1 **)दृक्षुरिहागतः. —[c]) Ś1 त्वामभिवंदे; Ñ1 तमभिवाद्य; Dg1 T3 त्वं मां हि वद; Dm1 D8 G3 आगतं पाहि; D3 तमाह चाथ; G1.2 M1.3 त्वं माभिवद; M2 अभिवादये त्वां (hypm.); Ct as in text (for तन्माभिवद). D3 धर्मज्ञं (for धर्मज्ञ). —[d]) Ñ1 महात्मा; D3 महर्षिः (for महर्षे). D3.4 -विक्रमं (for -विक्रम). —For 6, Ñ2 V B D5.7 subst.:

98* रामोऽहमस्मीत्युक्त्वा च तमृषिं सत्यविक्रमः।
जगाम धरणीं मूर्ध्ना विनयेन कृताञ्जलिः।

स निरीक्ष्य ततो वीरं रामं धर्मभृतां वरम् ।
समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
स्वागतं खलु ते वीर राम धर्मभृतां वर ।
आश्रमोऽयं त्वयाक्रान्तः सनाथ इव सांप्रतम् ॥ ८
प्रतीक्षमाणस्त्वामेव नारोहेऽहं महायशः ।
देवलोकमितो वीर देहं त्यक्त्वा महीतले ॥ ९
चित्रकूटमुपादाय राज्यभ्रष्टोऽसि मे श्रुतः ।
इहोपयातः काकुत्स्थ देवराजः शतक्रतुः ।
सर्वाँल्लोकाञ्जितानाह मम पुण्येन कर्मणा ॥ १०

तेषु देवर्षिजुष्टेषु जितेषु तपसा मया ।
मत्प्रसादात्सभार्यस्त्वं विहरस्व सलक्ष्मणः ॥ ११
तमुग्रतपसं दीप्तं महर्षिं सत्यवादिनम् ।
प्रत्युवाचात्मवान्रामो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ १२
अहमेवाहरिष्यामि स्वयं लोकान्महामुने ।
आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने ॥ १३
भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वभूतहिते रतः ।
आख्यातः शरभङ्गेन गौतमेन महात्मना ॥ १४

G. 3. 11. 12
B. 3. 7. 15
L. 3. 8. 14

---

7 ^{a}) D3.8 सन्निरीक्ष्य; D4 स परीक्ष्य (for स नि°). V2 B3.4 तपो-; Dm1 D8 G3 तदा (for ततो). Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 D1.6 T3 M2.3 धीरो(D1 °रं); Ñ2 V B D5.7 वृद्धो; Dm1 D8 G2.3 रामं (for वीरं). —^{b}) Dm1 D8 G3 वीरं; G2 धीरो (for रामं). Ñ1.D1.3 शस्त्र- (for धर्म-). Ś1 D2 दशरथात्मजं. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 सं(B2 तं)परिष्व(V2 °पू)ज्य (for समाश्लिष्य च). Ś1 उपाजिघ्रंस्ततो मूर्ध्नि; Ñ1 उपाजिघ्रच्च तं मूर्ध्नि; D1 उपजिघ्राय तं मूर्ध्ना; D2.3 उपाजिघ्रत्ततो मूर्ध्नि. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 G3 वचनं चेदम् ; G1 मंदं वचनम् (for इदं वचनम्).

8 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 ते महाबाहो; Ñ2 V B D5.7 तेस्तु काकुत्स्थ; Dg1 Dt1 D6 T3 ते रघुश्रेष्ठ; Dm1 D8 G3 ते नरश्रेष्ठ (for खलु ते वीर). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 शस्त्र-; Dt1 D6 G2 सत्य- (for धर्म-). —Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 om. 8^{cd}. —^{c}) D4 समाक्रांतः (for त्वयाक्रान्तः).

9 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 9 and 10^{ab}. —^{a}) Ñ1 illeg. for प्रतीक्षमाणस्त्वा. B1 D1 प्रतीक्षमाणं त्वाम् ; D3 प्रतीक्ष्य° (for प्रतीक्षमाणस्त्वाम्). —^{b}) T2 न याचेहं; G1 नारोहे सु-; M2 *inf. lin. sec. m.* (for नारोहेऽहं). Ś1 Ñ1 D1–3 नारोहामि नृपोत्तम(Ñ1 °पात्मज); Ñ2 V2 B D5.7 नारूढोहमितो दिवं; V1 नारूढोस्मि यतो दिवं. —Ñ1 illeg. for 9^{c}. —^{c}) Ś1 दैव-. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जराजीर्णमिमं(Ñ2 D5.7 °दं) राम; V2 B2 जराकी(V2 °जी)र्णमिमं देहं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 G1 transp. देहं and त्यक्त्वा; B2 त्यक्त्वा राम (for देहं त्यक्त्वा). V B2.4 महीपते (for °तले).

10 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 9 and 10^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 उपारूढो(Ñ1 °गम्य; D3 °यातो); Ñ2 V B Dm1 D5.7.8 G3 M1 अनुप्राप्तो (for उपादाय). Ñ1 illeg. for 10^{b}. —^{b}) D2.3.5 G1 M1 Cg राज्यात् (for राज्य-). Dm1 D8 T3 Cm -भ्रंशो (for -भ्रष्टो). Ś1 D2.3 श्रुतोसि मे; Dm1 D8 T3 G2.3 M1 मया श्रुतः; D1 श्रुतोसि मे; M2 [ऽ]सि मे श्रुतं; Ck मया श्रुतः (for ऽसि मे श्रुतः). —V B1.2 om. from 10^{c}–11. —^{c}) B3 D5 इतो (for इह). Ś1 Ñ1 D1–3 [उ]पस्थाय(D3 °ने). —^{d}) Ś1 देवराजं; D7(before corr. as in text) देवराज- (for °राजः). Ś1 शतक्रतुं; G1 शचीपतिः (for शतक्रतुः). —After 10^{cd}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M ins. :

99* उपागम्य च मे देवो महादेवः सुरेश्वरः ।

[D4 T1.2 G1.2 Ck उपगम्य. Dm1 D8 G2.3 M1 मां (for मे). G1 देवराजः (for महादेवः).]

—^{e}) Ñ1 सर्व- (for सर्वाँल्). —^{f}) Ñ2 B3.4 D5.7 मया (for मम).

11 V B1.2 om. 11 (cf. v.l. 10). —^{c}) Ñ2 B3 D5.7 अनुज्ञातः सभार्यः सन्(B3 °स्त्वं); B4 अनुज्ञ(also °ज्ञा)तः सभार्यस्त्वं. —^{d}) T1 विहर त्वं (for विहरस्व).

12 ^{a}) D1 एमुग्र- (sic) (for तमुग्र-). D4.6 T1.2 G1 M2.3 -तपसा (for -तपसं). Ś1 Ñ1 D1.2 रामो; Ñ2 V B D7 वृद्धं; D3 धीरं; D4 T1.2 युक्तं; D5 सिद्धं (for दीप्तं). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3 D5.7 संशि(Ñ2 V1 °श्रि)तव्रतं; B4 अमि(also संशि)-तव्रतं (for सत्यवादिनम्). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 महात्मानं (for [आ]त्मवान्रामो). —^{d}) Dg1 D4 काश्यपः (for वासवः). —For 12^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

100* रामः पुनरिदं वाक्यमुवाचानन्तरं तदा ।
अवाप्स्यसि पराँल्लोकानितस्त्वमृषिसत्तम ।

—After 12, Ś1 Ñ1(only l. 1) D1–3 ins. :

101* अहो प्राप्तं मया श्रेयो यद्दृष्टो भगवानिह ।
आवासमाख्याहि च मे वसेयं यत्र धार्मिक ।

[(l. 1) Ś1 महन् (for मया).]

13 D5 om. 13^{a}–14^{b}. Ñ2 V B D7 om. 13^{ab}. Ś1 D1–3 transp. 13 and 14. Ñ1 transp. 13^{ab} and 13^{cd}. —^{a}) Ś1 D1–3 [अ]र्जयिष्यामि (for [आ]हरि°). —^{b}) Ś1 स्वर्ग-; Dm1 D4.8 G3 सर्वान् ; M2 स्वकान् (for स्वयं). —^{c}) Ñ2 V B D7 आश्रमं (for आवासं). —^{d}) Ś1 D1–3 व्यादिष्टम्; T1 प्रवेष्टुम् (for प्रदिष्टम्). M2 इव (for इह). Ñ2 V1 B2–4 D7 कानने त्वया; B1 मुनिना पुरा.

14 D5 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). Ñ1 om. 14. Ś1 D1–3 transp. 13 and 14. —^{ab}) Ś1 D1–3 कुशलो भगवानत्र.

G. 3. 11. 13
B. 3. 7. 16
L. 3. 8. 16

एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिर्लोकविश्रुतः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं हर्षेण महताप्लुतः ॥ १५
अयमेवाश्रमो राम गुणवान्रम्यतामिह ।
ऋषिसंघानुचरितः सदा मूलफलैर्युतः ॥ १६
इममाश्रममागम्य मृगसंघा महायशः ।
अटित्वा प्रतिगच्छन्ति लोभयित्वाकुतोभयाः ॥ १७
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य महर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः ।
उवाच वचनं धीरो विकृष्य सशरं धनुः ॥ १८
तानहं सुमहाभाग मृगसंघान्समागतान् ।
हन्यां निशितधारेण शरेणाशनिवर्चसा ॥ १९
भवांस्तत्राभिषज्येत किं स्यात्कृच्छ्रतरं ततः ।
एतस्मिन्नाश्रमे वासं चिरं तु न समर्थये ॥ २०
तमेवमुक्त्वा वरदं रामः संध्यामुपागमत् ।
अन्वास्य पश्चिमां संध्यां तत्र वासमकल्पयत् ॥ २१

Ñ2 V B D7 भवान्हि ज्ञानविज्ञानसंपन्नः सर्वविन्मम(V1 °त्तम). —[c]) Dt1 D6 Ct आख्यातं. Ñ2 B1–3 Dt1 D1.4–7 T1.2 G1 M1.2 Cm -भंगेण (for °न). —[d]) Ñ2 V B D5.7 तपःसिद्धेन धीमता.

15 [b]) Ś1 Ñ2 D1–3.5.7 -पूजितः (for -विश्रुतः). —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.7 [आ]वृतः; Dt1 युतः; D5 [अ]न्वितः (for [आ]प्लुतः). —After 15, Ñ2 V B D5.7 ins. :

102* प्रभूतपुष्पपानीयः स्वादुमूलफलद्रुमः ।
नानासुरभिगन्धाढ्यः प्रभूतफलभोजनः ।
पद्मिनीहंसचित्रैश्च सरोभिरुपशोभितः ।
वनराजीविचित्रान्तः शुभकाननशोभितः ।

[—After l. 1, B3 ins. :

102(A)* नानामृगसमायुक्तस्तपस्विगणसेवितः ।

—(l. 4) Ñ2 D5.7 शुद्ध- (for शुभ-).]

16 [a]) V1 मम (for एव). —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 उष्यताम् ; T1 रमताम् (for रम्य°). Dt1 D6 G2 M2.3 इति (for इह). —[d]) D3 सतां (for सदा). Ñ1 V1 B Dm1 D2.4.8 -फलायुतः(Ñ1 °शनः; V1 B °वृतः); Ñ2 D5.7 -फलद्रुमः (for -फलैर्युतः). —After 16, Ś1 Ñ1 D1–3 ins. :

103* नानामृगैरध्युषितो नानावृक्षनिषेवितः ।
निर्दंशमशकः श्रीमानिह राघव रंस्यसे ।

[(l. 1) Ñ1 -द्विज-; D3 -वृक्षैर् (for -वृक्ष-).]

17 [a]) D5 damaged for आश्रमम् . V1 आगत्य (for °म्य). —[b]) Ñ2 V -सिंहा (for -संघा). Ś1 Ñ1 D1–3 नृपात्मज; Ñ2 V B1–3 D5.7 इतस्ततः; B4 समंततः; Dt1 D6 Ct महीयसः (for महायशः). —[c]) Ś1 Ñ1 D1–3 निशासु; Dt1 D6 Ct अहत्वा; T2.3 अपि त्वा; M2 अभित्वा(sic) (for अटित्वा). Ñ2 V B D5.7 प्रतियांति यथाकामं(V तथा कामं). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 लोभनीया; Ñ2 V B D5.7 समं(D7 °*)-ताद् ; G2 M2 मोह(G2 लोक)यित्वा (for लोभयित्वा). —After 17, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M ins. :

104* नान्यो दोषो भवेदत्र मृगेभ्योऽन्यत्र विद्यते ।

[Dg1 नान्यं; T3 G2 नान्यद् ; G1 नान्य- (for नान्यो). Dg1 दोषं (for °षो). ꙮ Dm1 दोषं भयं । लिङ्गव्यत्यय आर्षः । ꙮ]; while D1 ins. :

105* तानिच्छन् हिंससे नित्यं क्षात्रधर्ममनुस्मरन् ।
क्रूरां बुद्धिं समास्थाय विकृष्य सशरं धनुः ।;

whereas D3 ins. :

106* न भयं विद्यते चात्र मृगैः सिंहाः समागताः ।
आखवो वृषदंशैश्च मिष्टं ते चैकतां गताः ।
नात्र प्राणिभयं किंचित्कस्यचित्केनचित्सह ।

18 Ñ2 V B D5.7 om. 18–19. —[c]) Ñ1 Dm1 D8 G3 रामो; Dg1 D2 T3 M1.3 वीरो (for धीरो). —[d]) Dt1 D6 विगृह्य (for विकृष्य). D3 सुमहद्धनुः (for सशरं धनुः).

19 Ñ2 V B D5.7 om. 19 (cf. v. l. 18). —[a]) Ś1 Ñ1 D1–3 -कायान् (for -भाग). —[b]) Ś1 D1–3 इहागतान् (for समा°). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 प्राणधारणकारणात् ; Dt1 शरेणानतपर्वणा; D6 शरेण सतपर्वणा (sic); G1.2 शरेणादित्यवर्चसा.

20 [a]) Ś1 [अ]भिसंतप्येत् ; M1 [अ]भिपिच्येत(after corr. as in text) (for °षज्येत). Ñ2 V B D5.7 भवांश्चैतानभिद्रुह्येत्(Ñ2 °ह्यत्; B1 °ह्यात्). —[b]) Ś1 D2 कष्ट-; Ñ V1 B पाप-; D1 दुःख- (for कृच्छ्र-). V2 महत् ; D3 कृतं (for ततः). G2 किं स्यात्कृच्छ्रगतं नरः. —[c]) Ñ V B1.3(also m. as in text).4(m. also) Dm1 D2.5.7.8 एकस्मिन् . Dt1 साश्रमे (sic) (for आश्रमे). Ś1 D2.3 चा(D2 वा)पि; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 स्थानं; V1 स्थातुं; Dg1 वासश् (for वासं). B2 एतस्मिन्नाश्रमस्थानं. —[d]) D4 ते; T3 वा; Cv.r तन् (for तु). G1 समीक्षये. Ś1 D2.3 वासो न च मम(D2 मम न च) क्षमः; Ñ1 D1 चिरं मम तव(D1 न च) क्षमः; Ñ2 D7 चिरं तव न च क्षमं; V B1–3 चिरं च न त(V1 भ)व(B1 °वा) क्षमं; B4 चिरं च तव न क्षमं; D5 चिरं वचनं च क्षमे (sic).

21 [a]) Ś1 D1–3 वचनं; Ñ1 Dg1 Dt1 D6 Ct [उ]परमं; Ctp [उ]परम्य (for वरदं). Ñ2 B1.3 D5.7 एवमुक्त्वा तु(B3 च) स मुनिः; V1 एवमुक्त्वा तु सं**; V2 B2.4 एवमुक्तस्(V2 °क्त्वा)तु मुनिना. —[b]) Ñ2 D5.7 ततः; V1 illeg.; B1.3.4 रामं; Dt1 damaged (for रामः). Ñ2 V B D5.7 उपास्त ह(V B3.4 सः; D7 हत् [sic]); G1.2 M1.2(also) उपाविशत् (for °गमत्). M3 रामः सत्यपराक्रमः. —[c]) V B D5.7 M3 उपास्य (for अन्वास्य). Ñ2 D5.7 तु स तां; V B3.4 च स तां; B1 स च तां; B2 च ततः; M3 तां शिवां (for पश्चिमां).

ततः शुभं तापसभोज्यमन्नं
स्वयं सुतीक्ष्णः पुरुषर्षभाभ्याम् ।
ताभ्यां सुसत्कृत्य ददौ महात्मा
संध्यानिवृत्तौ रजनीं समीक्ष्य ॥ २२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

७

रामस्तु सहसौमित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपूजितः ।
परिणाम्य निशां तत्र प्रभाते प्रत्यबुध्यत ॥ १
उत्थाय तु यथाकालं राघवः सह सीतया ।
उपास्पृशत्सुशीतेन जलेनोत्पलगन्धिना ॥ २
अथ तेऽग्निं सुरांश्चैव वैदेही रामलक्ष्मणौ ।
काल्यं विधिवदभ्यर्च्य तपस्विशरणे वने ॥ ३

G. 3. 12. 3
B. 3. 8. 3
L. 3. 9. 4

— d) M1 अथाकरोत् (for अकल्पयत्). —For 21cd, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

107* विधिपूर्वं तु तत्रैव न्यवसत्तां विभावरीम् ।

[Ñ1 न्यविशत् (for न्यवसत्).]

—After 21, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1(in marg.).2 ins. :

108* सुतीक्ष्णस्याश्रमे रम्ये सीतया लक्ष्मणेन च ।

[Dm1 D8 G M1 रामः (for रम्ये). M1 सुतीक्ष्णवचसा रम्ये (for the prior half).]

22 a) M2 स्वयं (for शुभं). Dt1 D6 M2 -योग्यम् (for -भोज्यम्). Ñ2 -भोज्यमर्थं (for -भोज्यमन्नं). B3 तापसमन्न-भोज्यं. — b) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 पुरुषर्षभाय; Ñ1 °भस्य (for °भाभ्याम्). — c) G1 पुरस्कृत्य; M2.3 सुसंस्कृत्य (for सुसत्कृत्य). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 सत्कृ(B3 संह्र)त्य रामाय (for ताभ्यां सुसत्कृत्य). Ñ1 ततो (sic) (for ददौ). Dm1 D8 G3 M1 सत्कृत्य ताभ्यां प्रददौ महात्मा. — d) Ś1 D2 संध्यां निवृत्तां; D1.3.4 M1.2 संध्यानिवृत्तां(D4 °त्तो [sic]; M1 °त्ते [sic]) (for संध्यानिवृत्तौ). Dt1 D6 रजनी(sic) (for °नीं). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dm1 D1–3.5.7.8 निरीक्ष्य; V2 अवेक्ष्य; Cr.k.t as in text (for समीक्ष्य).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B D1.2.5 सुतीक्ष्ण-दर्शनं(D1.2 °नः); Ñ1 सुतीक्ष्णसमागमः; D3 सुतीक्ष्णाश्रमगमनः; D7 रामसुतीक्ष्णदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D5.7 11; V1 B1.4 10; B2 13; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M 7; D1.3 12. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामार्पणं; G with श्रीरामाय नमः.

7

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 a) D1 रामश्च (for रामस्तु). — b) B4 (marg. also as in text) [अ]भिसत्कृतः; D1 सुपूजितः; D3 स पूजितः (for [अ]भिपूजितः). — c) D1 G1 Ck परि(D1 °री)णम्य. Ñ2 V1 B3 D5 तां प्रसुप्य निशां कृत्स्नां; V2 B1.2.4(m. also) D7 तां समुष्य निशां कृत्स्नां. — d) Dm1 D8 G3 M1 प्रत्यूषे (for प्रभाते). Ś1 चावबुध्यत.

2 a) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 D1–3.6 T3 च; D5 om. (for तु). Ñ2 V B D7 तावुत्थाय (for उत्थाय तु). Ñ1 यथान्यायं; V1 यथाकामं (for °कालं). — b) Ñ2 V B D5.7 सीतया सह राघवौ. — c) Ś1 Ñ1 Dt1 D1–4.6.8 T3 G M उपस्पृश्य च (Dt1 D6 T3 सु-; D8 G3 तु); Dg1 उपास्पृशत; Dm1 उपास्पृशत्तु (for उपास्पृशत्सु-). ❁ Ct : उपस्पृश्य स्नात्वा. ❁ T3 -तोये* (for -शीतेन). Ñ2 V B D5.7 शौचं प्रचक्रतुर्वीरौ. — d) Dt1 Dm1 D6.8 तोयेन; T3 शीतेन (for जलेन). Ś1 च सुगंधिना; D2 सुसुगंधिना; M2 lacuna (for [उ]त्पल-गन्धिना). —After 2, Ś1 Ñ1 D1–3 ins. :

109* लक्ष्मणश्चापि धर्मात्मा समुत्थाय महायशाः ।
चकारावश्यकार्याणि शुचिर्भूत्वा समाहितः ।

[(l. 2) D1 [अ]वश्यकर्माणि.]

3 a) M2 तु (for ते). Ñ2 V B D5.7 अथ(D7 °थै) तेऽग्नित्रयं तत्र(V1 °त्रस्त*त्र [sic]); D2 अथ तेपि सुरांश्चैव. — b) T2 वैदेहीं. Ś1 V D1.2.4 वैदेहीरामलक्ष्मणाः; D3 वैदेही लक्ष्मणस्तथा. — c) Ś1 Ñ1 D1–3 T3 काले; Dg1 कालं; G1 M2.3 काल्ये (for काल्यं). Ñ2 V B D5.7 उपतस्थुर्महाभागास्. — d) Ñ2 V2 B D5.7 -शरणं (for -शरणे). Ś1 Ñ1 D1–3 तापसानभ्यवादयन्.

G. 3. 12. 4
B. 3. 8. 4
L. 3. 9 5

उदयन्तं दिनकरं दृष्ट्वा विगतकल्मषाः ।
सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ॥ ४
सुखोषिताः स्म भगवंस्त्वया पूज्येन पूजिताः ।
आपृच्छामः प्रयास्यामो मुनयस्त्वरयन्ति नः ॥ ५
त्वरामहे वयं द्रष्टुं कृत्स्नमाश्रममण्डलम् ।
ऋषीणां पुण्यशीलानां दण्डकारण्यवासिनाम् ॥ ६
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामः सहैभिर्मुनिपुंगवैः ।
धर्मनित्यैस्तपोदान्तैर्विशिखैरिव पावकैः ॥ ७
अविषह्यातपो यावत्सूर्यो नातिविराजते ।
अमार्गेणागतां लक्ष्मीं प्राप्येवान्वयवर्जितः ॥ ८
तावदिच्छामहे गन्तुमित्युक्त्वा चरणौ मुनेः ।
ववन्दे सहसौमित्रिः सीतया सह राघवः ॥ ९
तौ संस्पृशन्तौ चरणावुत्थाप्य मुनिपुंगवः ।
गाढमालिङ्ग्य सस्नेहमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०
अरिष्टं गच्छ पन्थानं राम सौमित्रिणा सह ।
सीतया चानया सार्धं छाययेवानुवृत्तया ॥ ११
पश्याश्रमपदं रम्यं दण्डकारण्यवासिनाम् ।
एषां तपस्विनां वीर तपसा भावितात्मनाम् ॥ १२

---

4 Ñ1 partly illeg. for 4.—[a]) D1 उदयस्थं (for उदयन्तं).—[b]) Dm1 D8 दिष्ट्या (for दृष्ट्वा). Ñ2 B3 D5.7 -कल्मषं; B2.4 Dm1 -कल्मषः (for -कल्मषाः).—[c]) B4 उपगम्य (for अभि°).—[d]) Dm1 T2.3 M1 अब्रवीत् (for अब्रुवन्). Ś1 D1–3 ऊचुर्वचनमुत्तमं; Ñ2 V B D5.7 रामो वचनमब्रवीत्.—After 4, Ś1 Ñ1 D1.2 read 6[cd].

5 D2 om. 5. Ś1 Ñ1 om. 5[ab].—[a]) D3 सुतोषिताः (for सुखो°). B1.2.4 स्मो (for स्म).—[b]) B4(*sup. lin.* also as in text) धीमता (for पूजिताः). D7 त्वया सम्यक्प्रपूजिताः.—After 5[ab], D3 reads 6[cd].—[c]) V B D5.7 आपृच्छे(B4 °च्छय) त्वां; D4 M2 °च्छाम (for आपृच्छामः). V1 प्रयास्यामि.—[d]) V1 B2 Dg1 D1.3 मां (for नः).

6 [a]) D3 त्वरामहि (for त्वरामहे).—[b]) D1 नित्यम् (for कृत्स्नम्).—Ś1 Ñ1 D1.2 read 6[cd] after 4, D3 reads 6[cd] after 5[ab].—[c]) Dg1 पुण्यकर्माणां (metri causa); D6 उपशांतानां (for पुण्यशीलानां). Ś1 D1–3 ऋषयः(D1 तथा ये) पुण्यशीलास्तु.—M2 om. (hapl.?) 6[d].—[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 -वासिनः (for -वासिनाम्).

7 [a]) B1.3 G2 अभ्यनुज्ञातम्; D4 T1.2 Ck तदनु° (for अभ्यनुज्ञातुम्). Ñ1 V2 B4(marg. also as in text) T2 G2 Cr.k इच्छामि (for इच्छामः).—[b]) Ś1 Ñ1 D2 सहितैर्; Ñ2 D5.7 सर्वैस्तैर्; V1 B3 सहैवं; B2 सह तैर् (for सहैभिर्). Dm1 D8 G3 मुनिसत्तमैः.—Ñ1 illeg. from दान्तै in 7[c] up to शुरा in 110*.—[c]) Ś1 Ñ V B D1.3.5 धर्म(Ś1 दान)-शीलैस्; D2 °वृद्धैस् (for धर्मनित्यैस्). Ñ2 V B D1.3.5.7 तपोवृद्धैर्; D2 तपःशीलैर् (for तपोदान्तैर्).—[d]) Ś1 D1–3 विधूमैर् (for विशिखैर्).

8 ❀ Cr : यावदविषह्यं तपो भवेत्तावत्पूर्वम्। ❀ For 8[ab], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

110* अविषह्यांशुरादित्यो यावन्नातितपत्यसौ ।

[Ñ1 illeg. up to शुरा. Ñ2 B1.3 अभि(B1 °वि)सह्यांशुर्; D2 अविषद्यांशुर् (for अविषह्यांशुर्). Ś1 अविषह्यप्रभादित्यो (for the prior half).—Ñ1 illeg. from ति up to लक्ष्मीं in 8[c]. Ś1 D2 [अ]सौ प्रवर्तते (for [अ]तितपत्यसौ).]

—Ñ2 V B D5.7 om. 8[cd].—[c]) T2 अमार्गे वा (for अमार्गेण). D1 G2 गतां (for [आ]गतां).—[d]) Ś1 प्राप्येव प्राकृतो जनः. ❀ Ck : अमार्गेण अन्यायेन भूतां लक्ष्मीं प्राप्य. ❀

9 [b]) Ś1 अनुज्ञां देहि नः प्रभो; D1–3 प्रत्युवाच मुनीं(D2 °नि)स्तदा.—[cd]) Dm1 D8 ववंदतुस्तावेकाग्रौ (for [c]). D4 T1.2 G2.3 चैव (for सह). Dm1 D8 राघवौ. Ś1 Ñ1 D1–3 ववंदाते तदा वीरौ राघवौ सह सीतया.—For 9, Ñ2 V B D5.7 subst. :

111* तावदेवेत इच्छामो गन्तव्येऽनुमतं त्वया ।
एवमुक्त्वा ततो रामो ववन्दे चरणौ मुनेः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च महाद्युतिः ।

[(l. 1) V1 एवेह; B2.3 एव तु (for एवेत). V2 तावदेव गमिष्यामो (for the prior half). Ñ2 V B1.3 गंतव्यो (for गन्तव्ये). V2 B1 [ऽ]नुमतास्; B3 [ऽ]नुमतस् (sic); B4 (marg. also) [ऽ]नुमतिं (for ऽनुमतं).—D5.7 transp. l. 2 and l. 3.—(l. 2) B4 च तं (for ततो).—(l. 3) V2 सुमहाद्युतिः; B4 (marg. also as above) सह राघवौ (for च महाद्युतिः).]

10 [a]) Ñ2 D7 स्पृशंतौ तु (for संस्पृशन्तौ). Dm1 D8 तौ संस्पृशंतावुत्थाय.—[b]) Ñ2 V B2.4 D5.7 उन्नम्य; Dm1 D8 चरणौ; D2 M1 व्युत्थाप्य (for उत्थाप्य).—[c]) Dg1 Dt1 Dm1 D6 T3 G M2 आश्लिष्य (for आलिङ्ग्य). B3 सस्नेह; Dm1 D8 G3 तं रामम्; G2 सु° (for सस्नेहम्). Ś1 Ñ1 D1–3 संश्लिष्य गात्रैर्गात्राणि.—Ñ1 illeg. from वचन up to 11[c].—[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 ततो (for इदं).

11 Ñ1 illeg. for 11[abc] (cf. v.l. 10).—[a]) B1 अविघ्नं (for अरिष्टं).—[d]) V1 D1 छाययैव (for °येव). Ś1 Ñ1 D2 सुवृत्तया (for [अ]नु°).

12 [a]) Ś1 D2 M1 दिव्यं; V2 B D5.7 राम; D1 पुण्यं (for रम्यं). V1 G1 पश्याश्रममिदं राम; G2 तस्याश्रमपदान्पुण्यान्.—[c]) Ś1 Ñ1 D1–3 तेषां; D4 येषां (for एषां). Ś1 Ñ1 D1–3 तात; Dm1 D8 राम (for वीर).

सुप्राज्यफलमूलानि पुष्पितानि वनानि च ।
प्रशान्तमृगयूथानि शान्तपक्षिगणानि च ॥ १३
फुल्लपङ्कजषण्डानि प्रसन्नसलिलानि च ।
कारण्डवविकीर्णानि तटाकानि सरांसि च ॥ १४
द्रक्ष्यसे दृष्टिरम्याणि गिरिप्रस्रवणानि च ।
रमणीयान्यरण्यानि मयूराभिरुतानि च ॥ १५
गम्यतां वत्स सौमित्रे भवानपि च गच्छतु ।
आगन्तव्यं च ते दृष्ट्वा पुनरेवाश्रमं मम ॥ १६
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः ।
प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७
ततः शुभतरे तूणी धनुषी चायतेक्षणा ।
ददौ सीता तयोर्भ्रात्रोः खड्गौ च विमलौ ततः ॥ १८
आबध्य च शुभे तूणी चापे चादाय सस्वने ।
निष्क्रान्तावाश्रमाद्गन्तुमुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ १९

G. 3. 9. 19
B. 3. 8. 19
L. 3. 12. 19

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

---

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B Dg1 D1.5.7 T3 सं(B1 अ; B2.4 सु)प्राप्य-(B3 °प-); D3 G1 सुप्राइय-; T1.2 सप्राज्य- (for सुप्राज्य-). Ñ2 V B D5.7 -पुष्पाणि (for -मूलानि). —^{b}) Ñ2 V1 B D7 विचित्राणि (for पुष्पितानि). V2 D5 प्रसन्नसलिलानि च. —D5 om. (hapl.) 13^{cd}. —^{c}) Dg1 Dt1 Dm1 D8 T3 M2.3 प्रशस्त- (for °शान्त-). D2 -पूज्यानि (for -यूथानि). Ñ1 प्रसन्नफलमूलानि. —^{d}) V1 D3 M1 क्षांत-; B2 कांत-; B3 (*sup. lin.* also कांत-) क्रांत-; B4(marg. also क्षांत-) क्लांत- (for शान्त-). —After 13, Ś1 D2 ins. :

112* फलमूलावनम्राणि वृक्षाणि विविधानि च ।

14 V2 B1 D2.5 om.(hapl.) 14^{ab}. —B3 reads 14^{ab} in marg. G3 damaged from 14^{a} up to प्रसन्न in 14^{b}. —^{a}) Ñ1 illeg.; B2 स्वर्ण-; B4(marg. also) पूर्ण-; Dt1 फल-; D1 घन- (for फुल्ल-). V1 Dt1 Dm1 D1.3.8 -खंडानि. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1 पुष्पितानि वनानि च (= 13^{b}). —B2 om. (hapl. ?) 14^{cd}. —^{c}) Ñ V1 B3.4 D3.7 -विघुष्टानि; B1 -विसृष्टानि; D5 -विघुष्टानि; Ck -[अ]ति° (for -विकीर्णानि). —Ñ1 illeg. for 14^{d}. —^{d}) Ś1 V1 (by corr.) B1-3.4 D1-3.5.7 तडागानि.

15 V om. (hapl. ?) 15^{ab}. —Dg1 reads 15^{ab} in marg. —^{a}) Ñ2 B D3.5.7 पश्य त्वं; G2 Cr दृश्यसे (for द्रक्ष्यसे). —^{b}) B1.4 D1.2.5 -प्रश्रवणानि. D3 निर्झराणि शुभानि च. —^{c}) B2 वन्यानि (for [अ]रण्यानि). —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 -विरुतानि (for -[अ]भिरुतानि).

16 B2 om. 16^{ab}. —^{ab}) Ñ1 पश्यतो गच्छ सौमित्रे (for ^{a}). T2 गच्छ तं (for °तु). Ś1 D1 भगवानपि गच्छतु (for ^{b}). Ñ2 V B3.4 D5.7 शिवाय गम्यतां राम सौमित्रे वत्स गम्यतां. —^{c}) Dm1 D8 G3 तु (for च). Ś1 Ñ1 V B D1-3.5.7 च (B1 तु) नो द्रष्टुं; D4 T1.2 G1.2 M1 त्वया तात (for च ते दृष्ट्वा). Ñ2 आगमनं च नो द्रष्टुं. —G3 damaged for 16^{d}. —^{d}) Dt1 D6 प्रति (for मम). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 पुनराश्रममंडलं.

17 Ñ1 illeg. for 17^{a}. —^{a}) G3 damaged for एवमु. Ś1 D1-3 [आ]ह (for [उ]क्त्वा). —^{b}) Dm1 D8 सह सीतया (for सहलक्ष्मणः). Ś1 Ñ1 D1-3 राघवो लक्ष्मणान्वितः. —^{c}) V1 B3 Dm1 D8 G3 M1 ऋषिं (for मुनिं). —Ñ1 illeg. for 17^{d}. —^{d}) Ś1 D1-3 गमनाय (for प्रस्थातुम्).

18 ^{a}) Dt1 Dm1 D8 G2.3 शुभतरौ; M1 शुभतरा (for °रे). Ś1 V1 D1.3 ततः शुभावुभौ(V1 °भतरौ) तूणी; Ñ2 V2 B D5.7 ततः शुभतरांस्तूणान्; D2 ततस्तु तावुभौ तूणी. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 चाक्षय्यैः शरैः (for चायतेक्षणा). —^{c}) S1 सीता ददौ (by transp.); D3 ददौ मुनिस् (for ददौ सीता). —^{d}) D3 om. च. Ś1 Ñ1 D1-3 G2 शुभौ (for ततः). Dg1 D4 T G1 M2.3 विमलत्सरू; Dm1 D8 G3 Cm कनकत्सरू; M1 विपुलौ तदा (for विमलौ ततः). Ñ V B D5.7 असी चारि(B1 °रू; B3 °पा[sic])निबर्हणौ. —After 18, Ś1 Ñ1 D1-3 ins. :

113* ववन्दतुस्ततस्तौ तु तत्सर्वं सुसमाहितौ ।

[Ñ1 जगृहाते; D2 ववंदाते (for ववन्दतुस्). D3 तमृषिं (for तत्सर्वं). Ś1 तु (for सु-). D1 प्रीतिपूर्वं समा° (for the post. half).]

19 Ś1 Ñ1 D1.2 om. 19^{ab}. —^{a}) D6 अवध्य च (sic); G2 आबध्यत (for आबध्य च). Dm1 D8 G2.3 शुभौ (for शुभे). —^{b}) D4 T1 M3 चापौ (for चापे). Dm1 D8 G3 सुस्वने; D4 T1.2 °स्वनौ (for सस्वने). —For 19^{ab}, Ñ2 V B D3.5.7 subst. :

114* निबध्य तौ च तांस्तूणान्धनुषी च प्रगृह्य तौ ।

[V D5.7 तौ तूणौ (for तांस्तूणान्). D3 निबधानौ च तूणीरान्धनुषी प्रतिगृह्य च.]

—^{c}) Ñ2 V B D5.7 द्रष्टुम् (for गन्तुम्). Ś1 Ñ1 D2.3 ततो निर्ययतुर्वीरौ; Dm1 D8 G3 M1 निष्क्रांतावाश्रमपदात्; D1 ततो निर्णययतुकरौ (sic). —^{d}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1-3.8 G3 M1 तावुभौ (by transp.); Ñ2 B2 D5.7 तत्र तौ(B2 °त्रस्थौ); V1 भ्रातरौ; V2 B3.4 तत्रोभौ; B1 ततस्तौ (for उभौ तौ). G2 उभौ राघवलक्ष्मणौ. —After 19, Ś1 Ñ1 D1-3 ins. 117*, while B4(m.) ins. :

८

G 3. 13. 1
B 3. 9. 1
L. 3. 10. 1

सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनन्दनम् ।
वैदेही स्निग्धया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १

अयं धर्मः सुसूक्ष्मेण विधिना प्राप्यते महान् ।
निवृत्तेन च शक्योऽयं व्यसनात्कामजादिह ॥ २

त्रीण्येव व्यसनान्यत्र कामजानि भवन्त्युत ।
मिथ्यावाक्यं परमकं तस्माद्गुरुतरावुभौ ।
परदाराभिगमनं विना वैरं च रौद्रता ॥ ३

मिथ्यावाक्यं न ते भूतं न भविष्यति राघव ।
कुतोऽभिलषणं स्त्रीणां परेषां धर्मनाशनम् ॥ ४

115* ततः सुरम्यं विपिनं महान्त-
मतीव तौ तत्र व्यपेतसाध्वसौ ।
विचेरतुस्तापससिद्धसंघै-
र्मनीषिभिर्मोक्षफलाभिकाङ्क्षिभिः ।;

whereas Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

116* श्रीमन्तौ रूपसम्पन्नावनुज्ञातौ महर्षिणा ।
प्रस्थितौ धृतचापौ तौ सीतया सह राघवौ ।

[(l. 1) Dt1 D6 शीघ्रं तौ. D4 T1.2 दीप्यमानौ स्वतेजसा (for the post. half). —(l. 2) Dt1 D6 धृतचापासी. G1 राघवौ सीतया सह (by transp.) (for the post. half).]

Colophon. *Kāṇḍa name*: B om.; Ś1 Ñ1 V2 Dt1 Dm1 D3.6-8 T G M1.2 आरण्य(Ñ1 °ण्यक; V2 °ण्यके)कांडे. Ñ2 V1 D5 आरण्यके. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D3.5.7 सुतीक्ष्णाश्रमनिवासः; D2 दंडकारण्यवासः. —*Sarga no.*: (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 V2 D7 12; V1 D5 11; B2.4 D1.3 13; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 8. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G with श्रीरामाय नमः.

8

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 B1.4 transp. 1^{ab} and 1^{cd}. —For 1^{ab}, Ñ2 V B2.3 D5.7 subst.; while Ś1 Ñ1 B1.4 D1-3 ins. before 1 (Ś1 Ñ1 D1-3 before the colophon of Sarga 7):

117* प्रस्थितौ धृतचापौ तु तौ निशम्याथ जानकी ।

[V1 B1.2 च (for तु).]

—Thereafter Ś1 Ñ1 D1-3 cont.:

118* हृदयंगमया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ।
प्रणामपूर्वं वाक्यज्ञा समाहितमनोगतिः ।

[Ñ1 D3 om. l. 2.]

—^{c}) Ñ2 B Dg1 Dt1 Dm1 D4-8 T G1.2 M3 Cr.m.g.t हृद्यया; V1 स्निग्धया (for वैदेही). V1 हृद्यया (for स्निग्धया). M2 (marg. also *sec. m.* as in text) उवाच मैथिली रामं. —For 1^{cd}, Ś1 Ñ1 D1-3 subst.; B1.4 ins. after 1:

119* उवाच मैथिली रामं वाक्यं वाक्यविशारदा ।

[Ñ1 वाक्यं रामं (by transp.). B1.4 D2 -विशारदं.]

2 ^{a}) Ñ1 नायं धर्मः; Dt1 D6 Cr.t अधर्मं तु; Dm1 D8 T3 यस्तु धर्मः; D2 अद्यं धर्म्यं; G1.3 Ck अधर्मस्तु (for अयं धर्मः). Ś1 Ñ1 Dm1 (marg. also) D1-3 T3 सुतीक्ष्णेन; G1 ससूक्ष्मेण (for सुसूक्ष्मेण). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 transp. प्राप्यते and विधिना. D2 महत् (for महान्). —Ś1 Ñ1 D1-3 om. 2^{cd}. —^{c}) D4 विवृत्तेन; G2 निवृत्ते तु; M3 न वृत्तेन (for निवृत्तेन). Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 M तु; G2 न (for च). T1.2 शक्तो(T1 *inf. lin.* also as in text)यं; G2 शक्योहं (for शक्योऽयं). —For 2, Ñ2 V B D5.7 subst.:

120* प्राप्यतेऽहिंसया राम धर्मः सद्भिः सदा शुभः ।
नाशनानि पुनस्तस्य सर्वाणि व्यसनान्युत ।

[(l. 1) V हि मया (for ऽहिंसया). V1 [आ]शुभिः; B1 शुभ (for शुभः). —(l. 2) Ñ2 B2 D5.7 नाशकानि (for °नानि). D5 पुरस् (for पुनस्). V1 तस्मात् (for तस्य). B3 (before corr. as in text) सप्तानि; B4 (marg. also) D5.7 सप्ताहुर् (for सर्वाणि). B3 (before corr. as in text) D5.7 च (for [उ]त). Ñ2 स** *सनानि च (illeg.); V2 सप्तव्यचर्यसनान्युत (sic) (for the post. half).]

3 ^{a}) Ś1 D1-3 [अ]स्य; Ñ1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M [अ]द्य (for [अ]त्र). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 M2 भवंति हि (for भवन्त्युत). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2 परतरं; Dt1 D6 T3 तु परमं; D3.4 T1.2 G1 गुरु(D3 हित)तरं (for परमकं). —^{d}) Ñ1 इमौ (for उभौ). Ś1 गुरुतरादिदं; D1-3 गुरुतरेत्वि(D2 °मं त्वि)ह; D4 T1.2 M2 गुरुतरे उभे(M2 इमे); L (ed.) गुरुतरं त्विह. —For 3^{abcd}, Ñ2 B D5.7 subst.; V subst. for 3-4:

121* तत्र कामसमुत्थानि चत्वारि व्यसनानि च ।
स्त्रियोऽक्षा मृगया पानं तस्य युक्तानि राघव ।
क्रोधोद्भवानि च त्रीणि व्यसनानि प्रचक्षते ।
मिथ्यावाक्यं तु प्रथमं यत्सद्भिस्त्यज्यते सदा ।

[(l. 1) V2 ततः (for तत्र). B1 -समुत्थानि (for °त्थानि). Ñ2 marg.; V B चत्वार्युक्तानि राघव (for the post. half). —V B om. l. 2. —(l. 2) D5 मुक्तानि (for युक्तानि). —V om. l. 4. —(l. 4) B2 यत् (for तु). B2 सद्भिः संत्यज्यते सदा (for the post. half).]

—^{f}) Ś1 Ñ1 D1-3 प्राणिद्रोहश्च (for विना वैरं च).

4 Ś1 reads 4 after 8; Ñ B1.3 D1-3.5.7 G2 transp.

तच्च सर्वं महाबाहो शक्यं वोढुं जितेन्द्रियैः ।
तव वश्येन्द्रियत्वं च जानामि शुभदर्शन ॥ ५
तृतीयं यदिदं रौद्रं परप्राणाभिहिंसनम् ।
निर्वैरं क्रियते मोहात्तच्च ते समुपस्थितम् ॥ ६
प्रतिज्ञातस्त्वया वीर दण्डकारण्यवासिनाम् ।
ऋषीणां रक्षणार्थाय वधः संयति रक्षसाम् ॥ ७
एतन्निमित्तं च वनं दण्डका इति विश्रुतम् ।
प्रस्थितस्त्वं सह भ्रात्रा धृतबाणशरासनः ॥ ८

G. 3. 13. 10
B. 3. 9. 11
L. 3. 10. 8

4 and 5. B2.4 read 4 after 6. —^{a}) Ś1 -शक्यं (for -वाक्यं). B4 च (for न). B तद् (for ते). —^{b}) D3 om. न (subm.). Ñ1 D1–3 न प्रभो (for राघव). Ś1 न च भविष्यति प्रभो. —^{c}) Dg1 T3 G1.3 M1 Cv [ऽ]भिलाषणं; D4 T2 हि लक्षणं; G2 [ऽ]भिलक्षणं; M2 [ऽ]भिलषितं (for ऽभिलषणं). Ś1 Ñ1 D1–3 कुलेप्यसंमतं स्त्रीणां; Ñ2 B D5.7 कुतोर्थं(B1.3 कृतं नु; B2.4 [also] कुतो नु)दूषणं वीर(B2 राम). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 धर्मदूषणं; Cm कर्म° (for धर्मनाशनं). Ñ2 B D5.7 परस्त्रीगमनं तथा; G(ed.) कुतः स्त्रीगमनं प्रभो. —After 4, Ñ2 B D5.7 read 124*; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 4 :

122* तव नास्ति मनुष्येन्द्र न चाभूत्ते कदाचन ।
मनस्यपि तथा राम न चैतद्विद्यते क्वचित् ।
स्वदारनिरतस्त्वं च नित्यमेव नृपात्मज ।
धर्मिष्ठः सत्यसंधश्च पितुर्निर्देशकारकः ।
त्वयि धर्मश्च सत्यं च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । [5]

[(l. 1) D6 न तन् (for तव). —(l. 2) G Cr.k मनसापि (for मनस्यपि). T2 तदा (for तथा). Cv मनस्यवितथा. M3 तथैतद् (for न चैतद्). —(l. 3) Dt1 D6 T3 °तश्चैव; Dm1 D8 G1 Cr.k -निरतत्वं च (for -निरतस्त्वं च). —(l. 4) G3 पितृ- (for पितुर्). Cr -पारगः (for -कारकः). M2 reads from तुर् in पितुर् up to भिहिं in 6^b in marg. *sec. m.* —After l. 4, Dm1 D8 G3 M2 ins. :

122(A)* सत्यसंध महाभाग श्रीमल्लक्ष्मणपूर्वज ।
[M2 महाबाहो (for °भाग).]

—(l. 5) D4 T1.2 M2 transp. धर्मश्च and सत्यं च.]

5 Ñ B1.3 D1–3.5.7 G2 transp. 4 and 5. D1 reads (var.) 5^{ab} twice. —^{a}) D1(first time).3 तन्न (for तच्च). Ś1 Ñ1 D1–3 शक्यं (for सर्वं). D1(first time) महाप्राज्ञैर् (for °बाहो). Ñ2 V B D5.7 तानि सर्वाणि संयतुं. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1(second time).3 प्राज्ञैर् (for शक्यं). ❀ Cm : अशक्यमिति छेदः। अतो न तव व्यसनद्वयप्रसक्तिरित्यर्थः. ❀ Ñ1 वाक्यं; Ñ2 V B D5.7 रामः; T3 भोक्तुं; M Cv.m बोद्धुं; K(ed.) Cg धर्तुं (for वोढुं). Dg1 transp. शक्यं and वोढुं. D2 प्राज्ञै रोढुं (for शक्यं वोढुं). D1(first time) वोढुमप्य- जितेन्द्रियैः. —^{c}) Ś1 त्वयं; Dm1 D8 तत्र (for तव). Ś1 Ñ1 D1–3 व(D2 प)श्येंद्रियत्वाच्च; B2 रम्येंद्रियत्वं(subm.) (for वश्येन्द्रियत्वं च). —^{d}) Dt1 D6 भूतानां; G1 प्रजानां (for जानामि). Ñ2 V B D5.7 शुभनिश्चय(V1 °यः; B1.2.4 °यं); D6 शुभदर्शनं (for शुभदर्शन). —After 5, Ñ2 V B D5.7 ins. :

123* वाक्पारुष्यं च ते राम न भूतं न भविष्यति ।
क्रोधजं व्यसनं घोरं कुतः कामसमुद्भवम् ।

[(l. 1) B1 हि (for च). Ñ2 **(illeg.)म (for ते राम). V B2.3 वाक्पारुष्याद्धि राम (for the prior half). V1 भूतो (for भूतं). —(l. 2) V1 क्रोध* व्यसनं ** (lacuna) (for the prior half). V1 *ताक्षाम-; B3 कृतं काम- (for कुतः काम-).]

6 Ñ1 D1–3 read 6 after 4. —^{a}) D1 तृतीयं यदि रौद्रं च. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3.8(after corr.) M1 परप्राणविहिंसनं. —For 6^{ab}, Ñ2 B(B2.4 ins.) D5.7 subst. and read after 4; V subst. for 6 :

124* यस्त्विदं ते व्यवसितं परहिंसाकृतं व्रतम् ।
वैरप्रसंगजननं रक्षोभिस्तन्न ते हितम् ।
[(l. 1) B1.2.4 यदिदं (for यस्त्विदं).]

—Ñ2 B1.3 D5.7 read 6^{cd} after 123*. —^{c}) Ñ2 B1.3 D5.7 अस्थाने(Ñ2 B1 °न) वैरक(B1 °रिक; D7 °**)रणं; B2.4 प्रस्थानकारणं वैरे. —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 तव चेदमुपस्थितं; D1.3 तत्र(D3 °त्त)वेदमुपस्थितं. ❀ Ck : तृतीयमित्यादि । इदं परप्राणाभिहिंसनरूपरौद्रनारूपं व्यसनमस्ति । तच्च मोहाद्यतो निर्वैरं क्रियते। तवैतन्निर्वैररौद्रतारूपं धर्मान्तरं समुपस्थितम्। एवं पाठः व्याकृतश्च। एवं स्थिते अधर्मः सूक्ष्मेण विधिना प्राप्यते महा- निति प्रथमं पठित्वा निवृत्तेन तु शक्योयं व्यसनार्थकामजादिहेति पठति। बत कुतोयं धर्म इति प्रकृते वक्ष्यमाणो वासौ येनेदं शब्देन परामृश्यते। निर्वैरं क्रियते मोहात्तच्च समुपस्थितं इति अधर्म- प्राप्त्यापादनं चोपसंहारे स्पष्टमेवासंगतम्। प्रलप्य पश्चात् पांक्त- पाठयोजनाशक्त्या प्रामादिकमित्यजल्पत् जल्पतु यथेष्टम्. ❀ —After 6, B2.4 read 4.

7 ^{a}) Ś1 Ñ1 B1.3 D1–3 प्रतिज्ञातं; B2 अभिज्ञातं (for प्रतिज्ञातस्). G1 राम (for वीर). —V2 om. 7^c–8^b. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 मुनीनां (for ऋषीणां). Ñ2 V1 B D5.7 रक्षण- कृते (for रक्षणार्थाय). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 सदसि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 संप्रति (for संयति). —After 7, B3 ins. :

125* अवश्यमेव कर्तव्यं रक्षा चैव द्विजन्मनाम् ।

8 ^{a}) Ñ1 एवं- (for एतन्-). Dg1 निमित्तं हि(हि marg. hypm.). Ś1 T2 विजनं; Ñ1 Dg1 Dt1 D6 T3 वचनं; D1 गमनं; L(ed.) विजने (for च वनं). D2 एभिर्निमित्तैर्विजनं. —^{b}) Dg1 दंडकां; Dt1 *डका; M2(before corr.).3 दंड- कान्. Ś1 Ñ1 D1–3 -[अ]ध्युषितं पुरा (for इति विश्रुतम्). L(ed.) दंडकेध्युषितं पुरा. —For 8^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

G. 3. 13. 10
B. 3. 9. 12
L. 3. 10. 9

ततस्त्वां प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिन्ताकुलं मनः ।
त्वद्वृत्तं चिन्तयन्त्या वै भवेन्निःश्रेयसं हितम् ॥ ९
न हि मे रोचते वीर गमनं दण्डकान्प्रति ।
कारणं तत्र वक्ष्यामि वदन्त्याः श्रूयतां मम ॥ १०
त्वं हि बाणधनुष्पाणिर्भ्रात्रा सह वनं गतः ।
दृष्ट्वा वनचरान्सर्वान्कच्चित्कुर्याः शरव्ययम् ॥ ११
क्षत्रियाणामिह धनुर्हुताशस्येन्धनानि च ।
समीपतः स्थितं तेजोबलमुच्छ्रयते भृशम् ॥ १२
पुरा किल महाबाहो तपस्वी सत्यवाक्शुचिः ।
कस्मिंश्चिदभवत्पुण्ये वने रतमृगद्विजे ॥ १३
तस्यैव तपसो विघ्नं कर्तुमिन्द्रः शचीपतिः ।
खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमं भटरूपधृक् ॥ १४
तस्मिंस्तदाश्रमपदे निहितः खड्ग उत्तमः ।
स न्यासविधिना दत्तः पुण्ये तपसि तिष्ठतः ॥ १५

126* वधार्थं रक्षसां वीर दण्डकारण्यवासिनाम् ।

[B1 वधार्थे (for °र्थं).]

—M2 reads 8ᶜ–10ᶜ in margin *sec. m.* —ᵈ) Dg1 दृढबाण- (for धृतबाण-). Ñ2 V B D5.7 गृहीत्वा सशरं धनुः. —After 8, Ś1 reads 4.

9 ᵃ) Ñ2 V B D5.7 त्वां चैव (for ततस्त्वां). D2.7 प्रथितं (for प्रस्थितं). Ś1 D1–3 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). —ᵇ) G(ed.) राम (for मम). —ᶜᵈ) Ś1 Ñ1 D1.2 स्ववृत्तं; Ñ2 V B D7 सर्वतश्च; D3 सद्वृत्तं (for तद्वृत्तं). Dg1 Dt1 T2 चिंतयत्या (for चिन्तयन्त्या). Ś1 D2 च; Ñ V B D1.3.7 मे (for वै). Ś1 Ñ V B D1–3.7 M2 तव (for भवेन्). Ś1 Ñ1 परं; Ñ2 V1.2 B D3.7 नृप; D1.2 प्रति; D4 T G1.2 M1.3 हि तत् (for हितम्). G2 मम निःश्रेयसे हि तत् (for ᵈ). D5 सर्वतश्चिंत्यतामेतन्न च निःश्रेयसं नृप.

10 ᵃᵇ) V B D5.7 च (for हि). M2 गमने (for गमनं). Ñ2 V B1–3 D5.7 दंडकं (for दण्डकान्). Dg1 दंडकान्गमनं (by transp.). Ś1 Ñ1 D1–3 न रोचते मे गमनं दंडकानां महामते (D3 °वने). —ᶜ) V1 Dm1 D1.3 G3 तव; D2 तच्च (for तत्र). —ᵈ) Ñ2 V2 B1.3(also).4 D5 च मे; Dm1(also) D8 मया (for मम).

11 ᵃ) V1 बाणासि-; G1 हि नाथ (for हि बाण-). M2 -चतुष्पाणिर् (sic). —ᵇ) Ś1 Ñ1 D1–3 वनेचरः; D8 वने गतः (for वनं गतः). —ᶜ) B2 वनचरं; D2 °चरः; G2 वनगतान् (for वनचरान्). Ś1 D1.3 कांश्चित्; Ñ1 D2 कच्चित्; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 नाथ; Dm1 D8 G3 घोरान् (for सर्वान्). B3 दृष्ट्वाथ वचनं नाथ. —ᵈ) Ś1 Ñ1 D1–3 ततः; Ñ2 V B D5.7 किं न(B1 नु); Dm1 D8 G1 क्वचित् (for कच्चित्). D1–4 T2.3 M2.3 कुर्याच् (for कुर्याः). Ś1 Ñ1 D1.2 शरक्षयं; Ñ2 शर** (illeg.); D3 शरैः क्षयं; Cr शरे व्ययं (for शरव्ययम्).

12 ᵃ) Ñ1 D4 T1.2 G1.2 M च हि; Dm1 D8 G3 अपि (for इह). Ñ2 V B D5.7 क्षत्रियस्य धनुश्चोक्तं(V B1 °नुः प्रोक्तं). Cr.k cite क्षत्रियाणां चेति. —ᵇ) Ñ2 कुलं यथा; V1 B D5.7 [इं]धनं यथा (for [इ]न्धनानि च). —ᶜᵈ) Ś1 Ñ1 D1–3 तत्समीपे (for समीपतः). D8 उच्छ्रायते; M1 उच्छ्रयते; Cr उच्छ्रीयते (for उच्छ्रयते). M2 भृगुः (for भृशम्). Ś1 Ñ1 D1–3 बलं मूर्छे(D1 °र्छे [sic])यते शुभं. Ñ2 V1 B D5.7 तत्समीपे(Ñ2 °प; B3 °पं) स्थितं भूयस्तेजो मूर्छे(B3 वर्ध)यते बलात्. —After 12, Ñ2 V B D5.7 ins.:

127* एवं हि दृष्ट्वा विक्रान्तं वित्रस्यन्ति वनेचराः ।
एकान्तेऽपि स्थितास्ते तु वधमिच्छन्ति तावकम् ।

[(l. 1) V2 दृष्ट्वा तु; B3.4 दृष्ट्वा हि (by transp.) (for हि दृष्ट्वा). D7 partly damaged for the prior half. Ñ2 D5.7 विक्रमंति; B3 वित्रसंति (for वित्रस्यन्ति). —(l. 2) Ñ2 D5.7 एकांतेव-; B2 एकांते* (for °न्तेऽपि). B2 D5.7 [ऽ]पि (for तु). Ñ2 illeg. for ते तु. V1 B2.4 वनं(V1 बलं) पृच्छंति; B3(marg. also) बलमिच्छंति (for वधमिच्छन्ति).]

13 ᵇ) V1 तपसा (for तपस्वी). Ñ2 V B D5.7 संयतेंद्रियः; Dg1 Dt1 D1.2.6 T3 G3 M2.3 सत्यवाञ्शुचिः (for सत्यवाक्शुचिः). —Ñ2 V B D5.7 om. 13ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ1 अवसत् (for अभवत्). —ᵈ) Ś1 Ñ1 D1–3.6 वने बहु-; D8 वनेतर- (meta..) (for वने रत-). Dt1 -मृगे द्विजे. Dg1 T3 M2.3 वने कश्चि(M2 कस्मि; M3 तस्मि)न्महामुनिः; G2 वने मृगरतद्विजे (sic).

14 ᵇ) G2 भर्तुम् (for कर्तुम्). —ᶜ) G1 अथोगच्छद् (for अथागच्छद्). —ᵈ) T1.2 भटरूपधृत् (sic); T3 G1 °भृत्. —For 14, Ñ2 V B D5.7 subst.:

128* कश्चिद्वनगतः सिद्धस्तापसारण्यमाश्रितः ।

[V2 तपसारण्यम्; D5.7 तापसोरण्यम्. V1 B3 तपसे वनमाग (B3 °श्रि)तः (for the post. half).]

15 ᵃ) T3 M3 तस्मिंश्चिद्; M2 कस्मिंश्चिद् (for तस्मिंस्तदा). —ᵇ) Dm1 D4.8 T G1.2 M3 निशितः; D6 निहतः (for निहितः). —For 15ᵃᵇ, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.:

129* तस्य केनचिदाहत्य निशितः खड्ग उत्तमः ।

[Ś1 तस्मै (for तस्य). V D3 आग(D3 °वृ)त्य (for °हत्य). Ś1 खड्गसत्तमः. Ñ2 V B1.3 D1.3.5.7 निशितं खड्गमुत्तमं (for the post. half).]

—ᶜ) Ś1 V1 B Dt1 D6.7 G1 M2 संन्यास-; Cv.r.m.g.k.t as in text (for स न्यास-). Ñ2 V B1.3 D1–3.7 दत्तं (for दत्तः). —ᵈ) D1 वने (for पुण्ये). Ñ2 V B D5.7 महति (for तपसि). Ś1 Ñ1 D1.2 वनेतः(Ś1 °ते); D3 वर्तितं; L(ed.) वर्तता (for तिष्ठतः). —After 15, M2 ins.:

स तच्छस्त्रमनुप्राप्य न्यासरक्षणतत्परः ।
वने तु विचरत्येव रक्षन्प्रत्ययमात्मनः ॥ १६
यत्र गच्छत्युपादातुं मूलानि च फलानि च ।
न विना याति तं खड्गं न्यासरक्षणतत्परः ॥ १७
नित्यं शस्त्रं परिवहन्क्रमेण स तपोधनः ।
चकार रौद्रीं स्वां बुद्धिं त्यक्त्वा तपसि निश्चयम् ॥ १८
ततः स रौद्राभिरतः प्रमत्तोऽधर्मकर्षितः ।
तस्य शस्त्रस्य संवासाज्जगाम नरकं मुनिः ॥ १९

स्नेहाच्च बहुमानाच्च स्मारये त्वां न शिक्षये ।
न कथंचन सा कार्या गृहीतधनुषा त्वया ॥ २०
बुद्धिर्वैरं विना हन्तुं राक्षसान्दण्डकाश्रितान् ।
अपराधं विना हन्तुं लोकान्वीर न कामये ॥ २१
क्षत्रियाणां तु वीराणां वनेषु नियतात्मनाम् ।
धनुषा कार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणम् ॥ २२
क्व च शस्त्रं क्व च वनं क्व च क्षात्रं तपः क्व च ।
व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्मस्तु पूज्यताम् ॥ २३

G. 3. 13. 25
B. 3. 9. 27
L. 3. 10. 22

130* मुनेर्हस्ते कृतार्थोऽथ प्रययौ त्रिदिवं हरिम् ।

16 ^{a}) V2 स शस्त्रं समनुप्राप्य. —^{b}) D2 न्याय- (for न्यास-). —Ñ1 illeg. from त्येव in ^{c} up to त्मनः in 16^{d}. —^{c}) G1 वनेषु; K(ed.) वने तं (for वने तु). Dt1 D6 T3 G2 M1.2 विहरत्येव(T3 °ष; G2 °वं); Dm1 D8 G3 °त्येवं; G1 विहरन्नेव; Cr.g.t as in text (for विचरत्येव). Ś1 D2 वने विचरते(Ś1 °तो) नित्यं; Ñ1 वने विवहर ** (illeg.); Ñ2 V B D5.7 वनेपि न जहात्येव(V B °नं); D1.3 वने न हारयत्येतद्.

17 ^{a}) V1 D2 यच्छति (for गच्छति). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 पुष्पाणि (for मूलानि). —Ñ1 illeg. for 17^{cd}. —^{c}) D6 खड्ग-. —^{d}) Ś1 D3 रक्षन्प्रत्ययमात्मनः; D1.2 रक्षन्न्यासं परस्य तं, D2 तत्); M2 स समित्कुसुमानि च. —For 17^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

131* न विना तत्र खड्गेन याति न्यासविशङ्कितः ।

[V2 तेन खड्गेन; B2 खड्गन्यासेन (for तत्र खड्गेन). V -विशेषतः (for -विशङ्कितः).]

18 Ñ1 B4 D4 G1 M1.2 (before corr.) Cr.k परिहरन् ; Ñ2 V B1–3 D5.7 M3 परिचरन् ; D1 परिदधत् (for °वहन्). D7 reads 18^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 Ñ2 B D1.3.7 रौद्रां (for रौद्रीं). Ś1 Dt1 D1.4 तां (for स्वां). —^{d}) T3 हित्वा (for त्यक्त्वा). V1 B1.3.4 D7 तापस- (for तपसि).

19 ^{a}) Ś1 धर्माभिमतः; Ñ1 रौद्राभिमुनिः; Ñ2 V B D5.7 रौद्रया बुध्या; Dg1 G1.2 M2 रौद्रेभिरतः; D1–3 रौद्राभिमतिः (D3 °तः); M3 रौद्राभिद्दतः (for रौद्राभिरतः). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 तदानीं (for प्रमत्तो). Ś1 D1–3 धर्मकोविदः; Ñ1 [S]धर्मवर्जितः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ध(V1 क)र्मकर्पितः; B2 M2 धर्मदर्शितः; M1 धर्मदर्शने; Cr °शंकितः; Cm.g °कर्शितः (for ऽधर्मकर्षितः). —^{c}) Ñ2 D5.7 संसर्गाज् ; B1.4 सद्वासाज् ; T3 संधनाज् (for संवासाज्). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 G1 निरयं; D1 नरकं (for नरकं). —After 19, B1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

132* एवमेतत्पुरावृत्तं शस्त्रसंयोगकारणम् ।
अग्निसंयोगवद्धेतुः शस्त्रसंयोग उच्यते ।

[Dg1 om. l. 1. —B1 om. l. 2. —(l. 2) M1 -संयोगवद्वस्तु.]

20 ^{b}) Ś1 D1.2.7 न (for त्वां). Ś1 D2 च; Ñ Dt1 D1.6.7 Ct तु (for न). B2 G1 निशा(G1 °शि)क्षये (for न शिक्षये). D3 स्मारयेन्न तु शिक्षयेत् . ❀ Ck : स्मारयेत् । पुरावृत्तमिति शेषः । अपि तु बहुमानात्त्वां तु शिक्षये । तदेव करोति कथंचनेत्यादि । एवं पांक्ते श्रद्धाजाड्यात् स्मारयेन्न तु शिक्षये इति पठित्वा कश्चिद्व्याकरोत् । तत्तु साक्षादुत्तरवाक्य-क्रियमाणं व्याहतम् । शिक्षणहेतुश्च बहुमानादित्युक्तमेव ।; Ct : न कथंचनेति यत्तु तीर्थः स्मारये त्वां न शिक्षये इति पठति व्याचष्टे च तत्तु उत्तरवाक्ये करिष्यमाणशिक्षणेन व्याहतमिति कतकः. ❀ —^{c}) T2 वा (for सा). Ś1 Ñ1 D1–3 न कथंचिदसत्कार्यं; Ñ2 V2 B D5.7 न कथंचिन्मनः(Ñ2 B2 °या) कार्यं; V1 वधार्थं न मनः कार्यं.

21 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2 न युक्तास्ते त्वया हंतुं; D1.3 न युक्तं तांस्त्वया(D3 °स्तथा) हंतुं. —^{b}) Ś1 D2 राक्षसा दंडकास्थिताः; Ñ1 राक्षसा दंडकागताः; L(ed.) राक्षसा दंडके स्थिताः. —^{c}) M2.3 अपकारं (for °राधं). Ś1 Ñ1 D1–4 M1 वीर (for हन्तुं). —After 21^{c}, M2 repeats (erroneously) 21^{b} and ^{c}. —^{d}) Cv लोकाः (for लोकान्). D4 M1 हंतुं (for वीर). Ś1 Ñ1 D2.3 स्वर्लोकं परिमार्गताः; Dt1 D6 लोको(D6 °के) वीर न मंस्यते; D1 स्वर्लोकं गतिमागताः; G3 वीर लोकान्न कामये; Ctp as in text. —For 21, Ñ2 V B D5.7 subst. :

133* राक्षसानां विना वैरं वधो वीर न युज्यते ।
अपराधादृते नापि हन्तव्या राक्षसास्त्वया ।

22 ^{a}) Ñ V B D3.5.7 हि; G1 च (for तु). Ś1 D2 सर्वेषां; Ñ2 V B D5.7 G1 शूराणां (for वीराणां). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 स्वधर्म-; Dg1 T3 G1.2 M3 वने तु; G3 वने* (for वनेषु). Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D1.3–5.7 T1.2 G1.3 M1 Cm.g.k निरतात्मनां (for नियता°). D6 वने ताभ्यां धृतात्मनां. —^{c}) V कार्यते तावद्; B1 धार्यते तावद्; B4 क्रियते तावद् (for कार्यमेतावद्). B2 धनुषः क्रियतां तावद्. —^{d}) T3 आत्मानम् (for आर्तानाम्). Ś1 N V B1.3.4 D1–3.5.7 परिर(D3 °मो)-क्षणं; B2 परिपालनं (for अभिरक्षणम्).

23 ^{a}) V1 बलं; B1 धनं; G(ed.) रणं (for वनं). B3

G. 3. 13. 25
B. 3 9. 28
L. 3. 10. 23

तदार्य कलुषा बुद्धिर्जायते शस्त्रसेवनात् ।
पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां क्षत्रधर्मं चरिष्यसि ॥ २४
अक्षया तु भवेत्प्रीतिः श्वश्रूश्वशुरयोर्मम ।
यदि राज्यं हि सन्न्यस्य भवेस्त्वं निरतो मुनिः ॥ २५
धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात्प्रभवते सुखम् ।
धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ॥ २६
आत्मानं नियमैस्तैस्तैः कर्षयित्वा प्रयत्नतः ।
प्राप्यते निपुणैर्धर्मो न सुखाल्लभ्यते सुखम् ॥ २७
नित्यं शुचिमतिः सौम्य चर धर्मं तपोवने ।
सर्वं हि विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यमपि तत्त्वतः ॥ २८
स्त्रीचापलादेतदुदाहृतं मे
धर्मं च वक्तुं तव कः समर्थः ।
विचार्य बुध्या तु सहानुजेन
यद्रोचते तत्कुरु माचिरेण ॥ २९

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

(marg.) क का वाचं (sic) (for क च वनं). —^{b}) Ś1 B4 D1.2 क च क्षत्रं; B1 सूत्रं क च; B2 क्षात्रं क च (by transp.) (for क च क्षात्रं). Ñ2 D5.7 क वै तप:; D2.3 M2 क वा तप: (for तप: क च). —Ñ1 partly illeg. for 23^{cd}. —^{c}) Ś1 विरुद्धम् (for व्याविद्धम्). Dm1 D8 G3 अस्माकं (for अस्मामिर्). Ñ2 D5.7 प्रायो सिद्धमिदं सर्वम्; V B प्रतिषिद्धमिदं सर्वम्. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 एष (for देश-). V1 M2 च (for तु). Ñ2 पूज्यते; V1 गृह्यतां; D5.7 युज्यते (for पूज्यताम्). B3.4 प्रयुज्यतां (for तु पूज्यताम्). —After 23, Ñ2 V B D5.7 ins.:

134* त्वमार्य कलुषां बुद्धिं त्यजैनां शास्त्रगर्हिताम् ।

[V2 खल्विमां (for कलुषां). V B3 [ए]तां (for [ए]नां).]

24 Ñ2 V B D5.7 read 24^{ab} after 25^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 अनार्या(Ś1 D2 °र्य-); Ñ2 V B D5.7 अकार्य-; Dt1 D6 कंदर्प; G(ed.) अधर्म-; Ck.t कदर्य- (for तदार्य). —Ñ1 illeg. from 24^b up to त्वा in 24^c. —^{b}) D1 जायसे शरसेवनात्. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 गत्वा पुनर् (by transp.). D6 om. (subm.); G1.2 [अ]पि (for तु). —^{d}) B3 G1 क्षात्रधर्मं; D3 क्षात्रं धर्मं (for क्षत्रधर्मं). D2 वरिष्यसि (for चरिष्यसि).

25 ^{a}) Ñ2 V B1-3 D5.7 हिं; B4 च (for तु). —^{b}) D1-3 श्वश्रू(D2 श्वश्रा)णामिति भावये. —After 25^{ab}, Ñ2 V B D5.7 read 24^{ab}. —^{c}) D4 T1.2 Cv.m परित्यज्य; D6 असन्न्यस्य (for हि सन्न्यस्य). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 यदि राज्ये (B1 °ज्ञो)पि संत्यक्ते(Ś1 Ñ1 °क्तो). —^{d}) Ś1 विरतो; Ñ2 V B D5.7.8 (after corr.) नियतो; D2 भरतो (sic) (for निरतो).

26 ^{a}) Dg1 धर्मादर्थं; D3 धर्मार्थश्च (for धर्मादर्थः). Ś1 Dg1 D2 T3 G1.2 M प्रभवते (for °ति). —^{b}) D3 तस्मात् (for धर्मात्). Ñ2 D5.7 संपद्यते (for प्रभवते). V2 स्वयं (for सुखम्). —Ñ1 illeg. for 26^{cd}. —^{c}) B1.2.4 D5.7 लभ्यते (for लभते). Ś1 D2 स्वर्गं; Ñ2 V B1.2.3 (also as in text).4 D5.7 स्वर्गो (for सर्वं).

27 V2 illeg. for 27^{ab}. —^{a}) D7 नियतैस् (for नियमैस्). Ś1 सर्वैः; V1 तैस्तु; D2 सत्यैः (for तैस्तैः). —^{b}) Dt1 Dm1 D2-4.6 S कर्शयित्वा (for कर्षयित्वा). B3 पुनः पुनः (for प्रयत्नतः). —Ñ1 illeg. for 27^{cd}. —^{c}) Ś1 D2 निपुणो; D1 निर्गुणैर्; D3 विपुलो; G1 नियमैर् (for निपुणैर्). Ñ2 V B D5.7 पुरुषैः स्वर्गो (for निपुणैर्धर्मो). —^{d}) Ś1 Ñ2 V Dt1 Dm1 D8 T1 M3 लभते; Cm as in text (for लभ्यते).

28 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 शुचितपाः; Dm1 शुचिमतः (for °मतिः). Dm1 D8 G3 सम्यक् (for सौम्य). —^{b}) G2 M1 चरन् (for चर). Ś1 Ñ1 D1-3 भव धर्मं(Ś1 °र्मे; D1 °र्मी; D3 °र्मा) तपोधन(D1.3 °नः); L(ed.) भज धर्मं तपोधन. —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2 तु (for हि). Dg1 स्वभाव- (for सर्वं हि). Ś1 Ñ1 D1-3 लोके (for तुभ्यं). —^{d}) Ś1 Ñ1 न च राघव; D1-3 तव राघव (for त्रैलोक्यमपि). D2 यत्नतः (for तत्त्वतः). Dm1 D8 G3 M1 त्रैलोक्ये यद्धि(G3 M1 °द्धि)वर्तते. —For 28, Ñ2 V B D5.7 subst.:

135* अहिंसानिरतः सौम्य भव धर्मपरायणः ।
सर्वं हि ते सुविदितं लोके राघव तत्त्वतः ।

[(l. 1) B2 -नियतः (for -निरतः).]

29 ^{a}) T2 श्रीचापलाद् (for स्त्री°). Ñ D8 उपाहृतं (for उदाहृतं). B4 मया (for मे). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 हि (for च). D5 युक्तं (for वक्तुं). G1 त्वयि (for तव). —^{c}) D3 च; M2.3 नु (for तु). G2 सह लक्ष्मणेन (for तु सहानुजेन). —Ñ1 partly illeg. for ^{d}. —^{d}) Ś1 Ñ2 (m.) B2-4 D3.5.7 ते (for तत्). Ś1 V1 B D2.3.5.7 कुरु तं(D2 वै) नरेंद्र; D1 क्रियतां नरेंद्रः (for कुरु माचिरेण).

Colophon. Ñ1 illeg. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V1 B1 D1.5.7 सीतावाक्यं; V2 B3 D3 दंडकारण्यप्रवेशे सीतावाक्यं; B2 D2 दंडकारण्यनिवेशे(D2 °वासे) सीतावाक्यं; B4 दंडकप्रवेशे सीतावाक्यं. —*Sarga no.*: (figures, words or both): Ś1 B1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D5.7 13; V1 12; B2.4 D1.3 14; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 9. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

९

वाक्यमेतत्तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्तया ।
श्रुत्वा धर्मे स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ मैथिलीम् ॥ १
हितमुक्तं त्वया देवि स्निग्धया सदृशं वचः ।
कुलं व्यपदिशन्त्या च धर्मज्ञे जनकात्मजे ॥ २
किं तु वक्ष्याम्यहं देवि त्वयैवोक्तमिदं वचः ।
क्षत्रियैर्धार्यते चापो नार्तशब्दो भवेदिति ॥ ३
ते चार्ता दण्डकारण्ये मुनयः संशितव्रताः ।
मां सीते स्वयमागम्य शरण्याः शरणं गताः ॥ ४
वसन्तो धर्मनिरता वने मूलफलाशनाः ।
न लभन्ते सुखं भीता राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ॥ ५
काले काले च निरता नियमैर्विविधैर्वने ।
भक्ष्यन्ते राक्षसैर्भीमैर्नरमांसोपजीविभिः ॥ ६
ते भक्ष्यमाणा मुनयो दण्डकारण्यवासिनः ।
अस्मानभ्यवपद्येति मामूचुर्द्विजसत्तमाः ॥ ७
मया तु वचनं श्रुत्वा तेषामेवं मुखाच्च्युतम् ।
कृत्वा चरणशुश्रूषां वाक्यमेतदुदाहृतम् ॥ ८

G. 3. 14. 8
B. 2. 10 8
L. 3. 11. 8

9

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) D7 एव (for एतत्). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 धर्मसंहितं (for भर्तृभक्तया). —^{cd}) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G M जानकीं (for मैथिलीम्). Ś1 Ñ1 D1.2 धर्मयुक्तं निशम्याथ रामः सीतामुवाच ह. ❀ Ck : संवर्धितः संवर्धितधर्मबोधः । एवं पाठः ।; Ct : संवर्धितः इति पाठे संवर्धिततेजाः । धर्मस्थितः इति पाठान्तरम् . ❀ —For 1^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

136* निशम्य वचनं रामो मैथिलीं प्रत्युवाच ह ।

[G(ed.) मधुरं (for वचनं). D5 प्रत्यभाषत.]

2 ^{a}) Ñ2 D1 हितयुक्तं (for °मुक्तं). G1 दैव- (for देवि). —^{b}) D7 हीदृशं (for सदृशं). Ñ1 illeg. for वचः. —D5 om. (hapl.) from 2^{c}-3^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D7 स्व(B1 त्व)-मभिसंधाय; D1 व्युप° (for व्यपदिशंत्या च). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1-3 धर्मज्ञं, D3 पितरं) मि(D2 मै)थिलेश्वरं; Dm1 D8 G3 जनकस्य महात्मनः; M3 जनकानां महात्मनां.

3 D5 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) Ñ1 V2 B1.2.4 Dt1 Dm1 D6.8 G M1 Cv.r.m.t नु; Ñ2 V1 B3 D7 ते; D2 च; Cmp as in text (for तु). Ś1 Ñ1 D1-3 [अ]हं सीते; Ñ2 V B D7 सुश्रोणि; Dm1 हे सीते (for [अ]हं देवि). —^{b}) Ñ2 V B D7 यत्त्वया; M2 त्वया च (for त्वयैव). Ś1 D2 इति प्रिये (for इदं वचः). —^{c}) D4 T1.2 G1.2 transp. क्षत्रियैर् and धार्यते. Ś1 D1-3 M2 Cv चापं; Ñ2 V B D5.7 शस्त्रं(V1 °स्त्रो [sic]) (for चापो). —^{d}) Ś1 नातु-; Ñ1 नातुः (sic); Dg1 D1.2 आर्त- (for नार्त-). B3 -धर्मो (for -शब्दो). D1 यदि (for इति). B4 (marg. also as in text) आर्तधर्मो भवेदिह.

4 K(ed.) transp. 4^{ab} and 4^{cd}. —^{b}) B2.4 Dm1 (before corr.) D1.2.5.8 शंसितव्रताः (for संशित°). —^{c}) Ś1 च ते (for सीते). Ś1 B1.3.4 T2 आगत्य; D2 आनम्य (for °गम्य). Ñ V B (B4 before corr.) Dg1 Dt1 D5.6 T3 G1 M2.3 शरण्यं; D2 चारण्याः; D7 °रणं (for शरण्याः). D3 शंसितव्रताः; D4.7 T3 M2.3 शरणागताः (for शरणं गताः).

5 Ś1 om. 5^{ab}. —^{a}) Ñ2 D5 वसंतिः; V1 वसंते (for वसन्तो). Dt1 D6 कालकालेषु (for धर्मनिरता). —^{b}) Ñ1 B4 -फलाशिनः; B3 D4 -फलाशनः (sic) (for -फलाशनाः). —^{c}) M3 शमं (for सुखं). Ś1 D1-3 निद्रां; Ñ1 विप्राः; Ñ2 V B D5.7 सीते; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G M भीरु (for भीता). —^{d}) Ñ2 B3 D5 पिशित(B3 परम)प्रियैः; V1 प्रसभं प्रिये; V2 अभिपीडिताः; M2 भीम°; G(ed.) परिपीडिताः (for क्रूरकर्मभिः).

6 Dg1 T3 G1.2 M3 om. 6; Dt1 D6 om. 6^{ab}; M2 reads 6 in marg. *sec. m.* —^{a}) Dm1 D8 G3 M1.2 सर्वकालेषु; Ct कालकालेषु (for काले काले च). D4 (orig. also as in text) T2 नियता (for निरता). Ś1 Ñ1 D1-3 सर्वकालं हि(Ś1 च) नियता; Ñ2 V B D5.7 नियताः सर्वकालेषु. —^{b}) M2 बहुभिर् (for विविधैर्). Ś1 Ñ1 घनैः; Dm1 D8 G3 M1.2 युताः (for वने). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D2.5.7 घोरैर् (for भीमैर्). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2 नररक्तामिषाशिभिः; Ñ2 V B D3.5.7 विकृतैर्वनचारि(D3 °तैरामिषाशि)भिः.

7 ^{a}) Dg1 Dm1 D8 G3 तैर् (for ते). B4 D1.2 भक्ष-माणा. —^{b}) D5 दंडकारण्यमाश्रिताः. —^{c}) Ś1 D1-3 अभ्यवपद्यैव(D1 °वं); Ñ1 अभ्युपगम्येव; Ñ2 B1 अभ्युपपद्यैव; V B2-4 D4.5.7 अभ्युपपत्स्येति (V1 D4 °द्येति; V2 D5.7 °त्यैव; B3 [*sup. lin.* also] °त्स्ययेति; B4 °त्स्येह); Dg1 °पद्यंतो; T3 °पश्यंतो (for अभ्यवपद्येति). —^{d}) Ñ2 V B तऊ(Ñ2 °मू)-चुर्; D5 तदूचुर्; G(ed.) तन्नोचुर् (for मामूचुर्). Ś1 Ñ1 D1-3 द्विज(Ś1 D1 मुनि)पुंगवाः; Ñ2 V B D5.7 भयविह्वलाः (for द्विजसत्तमाः).

8 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 च; D6 तद् (for तु). G1 सीते वचनं (for वचनं श्रुत्वा). —^{b}) G1 श्रुत्वा (for तेषाम्). Ś1 V2 Dm1 D1-4.8 T G2.3 M1.3 एवं; Ñ2 V1 B D5.7 एतन् ; G1 तेषां (for एवं). Ś1 Ñ1 D1-3 मुखोद्गतं; Ñ2 B1-3 मुखच्युतं (for मुखाच्च्युतम्). —^{cd}) Dt1 Dm1 D6.8 G Cr.m.k.t

G. 3. 14. 9
B. 3. 10. 8
L. 3. 11. 9

प्रसीदन्तु भवन्तो मे ह्रीरेषा हि ममातुला ।
यदीदृशैरहं विप्रैरुपस्थेयैरुपस्थितः ।
किं करोमीति च मया व्याहृतं द्विजसंनिधौ ॥ ९
सर्वैरेव समागम्य वागियं समुदाहृता ।
राक्षसैर्दण्डकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः ।
अर्दिताः स्म भृशं राम भवान्नस्त्रातुमर्हति ॥ १०
होमकाले तु संप्राप्ते पर्वकालेषु चानघ ।
धर्षयन्ति स्म दुर्धर्षा राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ ११
राक्षसैर्धर्षितानां च तापसानां तपस्विनाम् ।
गतिं मृगयमाणानां भवान्नः परमा गतिः ॥ १२
कामं तपःप्रभावेन शक्ता हन्तुं निशाचरान् ।
चिरार्जितं तु नेच्छामस्तपः खण्डयितुं वयम् ॥ १३
बहुविघ्नं तपो नित्यं दुश्चरं चैव राघव ।
तेन शापं न मुञ्चामो भक्ष्यमाणाश्च राक्षसैः ॥ १४
तदर्द्यमानान्रक्षोभिर्दण्डकारण्यवासिभिः ।
रक्ष नस्त्वं सह भ्रात्रा त्वन्नाथा हि वयं वने ॥ १५
मया चैतद्वचः श्रुत्वा कार्त्स्न्येन परिपालनम् ।
ऋषीणां दण्डकारण्ये संश्रुतं जनकात्मजे ॥ १६

वचन-; Cmp. tp as in text (for चरण-). ❀ Ck : वचनशुश्रूषामिति । वचनानुष्ठानलक्षणशुश्रूषामित्यर्थः । कृत्वा मनसि कृत्वा । एवं प्राचीनः पांक्तः पाठः । योजनाशक्त्या चरणशुश्रूषामिति पठन्ति मृदवः पौराणिकाः । एवमेतैर्बहुशः प्राचीनपाठनाशनम् . ❀ Ś1 Ñ1 D1-3 उक्तमेतद्वचस्तेषु तन्मे शृणु वरानने.

9 [b]) Dg1 Dt1 D6 G1 M2.3 ह्रीरेषा तु; T2 प्रीतिरेषा (for ह्रीरेषा हि). Ś1 Ñ1 D1-3 पीडा चैवा(D2 व्रीडा चैषा)-तुला मम; Ñ2 V B D5.7 पीडै(V2 सीतै)षा मम दारुणा. ❀ Ct : एषा ममाह्रीरकीर्तिः अतः प्रसीदन्त्वित्यर्थः । तीर्थस्तु एषा मम ह्रीः अतः प्रसीदन्त्विति व्याचष्टे. ❀ —[c]) Dg1 D4 यद् (for यदि). G1 ईदृशम् (for °शैर्). Dm1 D8 उपस्थेयैर् (for अहं विप्रैर्). —[d]) Ś1 कर्मस्थैयैर् ; Dm1 D8 अहं वीरैर् ; D7 om. (for उपस्थेयैर्). Ñ1 illeg.; Dt1 उपस्थितं (for °स्थितः). —[e]) D2 तथा (for मया). Ñ2 V B D5.7 मया किं करणीयं च(V1 वै). —[f]) Ñ2 B1.3 D7 (all with hiatus) इत्युक्ते; V2 B2.4 D5 (V2 D5 with hiatus) इत्युक्तो(B2 °क्तं); D3 व्याहृता (for व्याहृतं). Ś1 Ñ1 D1-3 जनसंसदि; Dm1 D8 G3 मुनि° (for द्विजसंनिधौ).

10 [a]) Ś1 Ñ1 D1-3 अथ; D4 T1.2 एतैः (for एव). Ñ2 V B1.3.4 D5 च तैरार्तैर् ; B2 हितरासर् ; D7 च तै** (for समागम्य). —[b]) Ś1 Ñ1 D1-3 समुदीरिता. —[c]) D4 दंडकारण्यैर् (for °रण्ये). —[d]) G(ed.) क्रूरकर्मभिः. —[e]) T2 आगताः; G1 °तान् (for अर्दिताः). Ś1 Ñ1 B2-4 (marg.) D1-3 स्मो; G1.2 सु- (for स्म). Ñ2 V1 D5.7 वयं; Dg1 D4 T1.2 G M दृढं (for भृशं). —[f]) Dg1 Dt1 D4.6 T G2 M2.3 Cg.k.t तत्र रक्षतु (for त्रातुमर्हति). Ś1 Ñ1 D1-3 तेभ्यो रक्षस्व(Ñ1 °स्मात्रक्ष) राघव; Ñ2 V B D5.7 तेभ्यो नस्त्रातुमर्हसि.

11 [a]) Ś1 D1-3 च संप्राप्ते; Ñ V B D5.7 [ऽ]ग्निहोत्राणां (for तु संप्राप्ते). D4 T1.2 होमकालेषु संप्राप्ताः. —[b]) V1 सर्व-; Ck पूर्व- (for पर्व-). V1 चानघे (sic); M1 राघव (for चानघ). Ś1 Ñ1 B D1-3 पर्वकाले च ते सदा(Ñ1 B1 D1.3 राघव). —[c]) Ś1 D2-4 T1.2 सु-; Ñ1 च (for स्म). Ñ1 दुर्धर्ष- (for °र्षा). Ñ2 V B क्रुद्धाः प्रधर्ष(Ñ2 °दृष)यंत्यस्मान्; D5.7 क्रुद्धाः प्रहर्षयंत्यस्मान् (sic). —[d]) Ñ1 दुर्धर्षाः (for राक्षसाः). Ś1 पिशिताशिनः.

12 [a]) Ś1 D1-3 भक्षितानां च; Ñ2 V B D5 पीड्यमानानां; D7 पीड्यमीना च (sic). —[b]) Ñ1 ताप * * (illeg.); V1 तापितानां (for तापसानां). Ś1 Ñ1 D1-3.5 महात्मनां; M2 तर° (for तपस्विनाम्). —[c]) M2 मार्गयमाणानां (for मृग°). Ñ2 V B D5.7 नान्या विमृष(B3 °*)तामस्ति. —[d]) Ñ2 V B D5.7 त्वदृते; G1 भवान्हि (for भवान्नः).

13 [a]) Ś1 D2 -प्रसादेन; Ñ1 B1.3 -प्रभावेण. —[b]) Ś1 शत्रुं शक्ता; B2 हंतुं शक्ता (by transp.); D1.2 शक्ताः शत्रुं (for शक्ता हन्तुं).

☞ V2 illeg. from च in 13[b] up to 3.10.41[d]. Ñ1 D3 शक्त्या: शत्रुं निशाचराः. —[c]) Ñ1 न न; Ñ2 B1.4 D5.7 च न; Dt1 D2.6 न च (for तु न). Ś1 [इ]च्छाम (for °मस्). —[d]) Ś1 वरं; B1 स्वयं (for वयम्).

14 V2 illeg. for 14 (cf. v.l. 13). D1 om. 14-15. —[a]) Ñ2 V1 B D5.7 चतुं; G1 राम (for नित्यं). —[b]) V1 चापि; B2 M3 (before corr.) तव (for चैव). Ñ1 देवदानवैः (for चैव राघव). —[c]) Ñ2 V1 D5.7 शापान्न; D3 शापेन (sic) (for शापं न). —[d]) Ñ1 भक्ष्यमाणापि; V1 Dg1 T2 भक्षमाणाश्च. Ś1 D2.3 निशाचरैः (for च राक्षसैः).

15 V2 illeg. for 15 (cf. v.l. 13). D1 om. 15 (cf. v.l. 14). —[a]) Ś1 D3 तानर्द्यमानान् ; Dm1 D8 G2.3 M1.2 तद्ध(M2 ते ह)न्य°; D2 तांस्तर्ज्य°; D5.7 तद्वध्य° (for तदर्द्यमानान्). —[b]) V1 D3 G1.3 -वासिनः (for -वासिभिः). —[c]) Dg1 Dt1 D6 T3 Ct रक्षकस्त्वं (for रक्ष नस्त्वं). Ś1 रक्ष त्वं सहितो भ्रात्रा; Ñ1 D2.3 रक्ष(Ñ1 illeg.) त्वं सह नो(Ñ1 च)भ्रात्रा; Ñ2 V1 B1.2 D5.7 रक्ष त्वं सहवासेन; B1(marg. also).4 रक्ष राम सह भ्रात्रा; B3 रक्षास्मांश्चाप्युद्यम्य. —[d]) Ś1 (with hiatus) अनाथा; T1 त्वनाथा (for त्वन्नाथा). Ś1 Ñ1 D2.3 वने वयं (by transp.).

16 V2 illeg. for 16 (cf. v.l. 13). —[a]) Ñ1 हि; D1.3 तु; G1 तद् (for च). Ś1 Ñ1 D1-3 तद्वचः; G1 वचनं (for [ए]तद्वचः). —[b]) Ñ2 B D5.7 यत्नेन; V1 यत्वनने (sic);

संश्रुत्य च न शक्ष्यामि जीवमानः प्रतिश्रवम् ।
मुनीनामन्यथा कर्तुं सत्यमिष्टं हि मे सदा ॥ १७
अप्यहं जीवितं जह्यां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम् ।
न तु प्रतिज्ञां संश्रुत्य ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥ १८
तदवश्यं मया कार्यमृषीणां परिपालनम् ।
अनुक्तेनापि वैदेहि प्रतिज्ञाय तु किं पुनः ॥ १९
मम स्नेहाच्च सौहार्दादिदमुक्तं त्वया वचः ।
परितुष्टोऽस्म्यहं सीते न ह्यनिष्टोऽनुशिष्यते ।
सदृशं चानुरूपं च कुलस्य तव शोभने ॥ २०
इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
सीतां प्रियां मैथिलराजपुत्रीम् ।
रामो धनुष्मान्सह लक्ष्मणेन
जगाम रम्याणि तपोवनानि ॥ २१

G. 3. 14. 24
B. 3. 10. 22
L. 3. 11. 23

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

M2 कृत्स्नेन (for कार्त्स्न्येन). Ñ1 D3 परिपालने. —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 लोकसाक्षिकं.

17 V2 illeg. for 17 (cf. v.l. 13). —^{a}) Dt1 संश्रुत्य *. V1 transp. च and न. Ñ2 V1 B D5.7 Ck शक्नोमि; G1 वक्ष्यामि (for शक्ष्यामि). —^{b}) Ñ2 B1 D7 जीवन्नेतं; V1 B2.3 °न्नेवं; B4 D5 °न्नेतत् (for जीवमानः). V1(marg. also as in text) B1.4 D5 Cm प्रतिश्रुतं; B3 परि° (for प्रतिश्रवम्). —For 17^{ab}, Ś1 Ñ1 D1-3 subst. :

137* स संश्रुत्य न शक्ष्यामि दण्डकारण्यवासिनाम् ।

[Ñ1 समाश्रुत्य (for स संश्रुत्य). Ś1 रक्षामि (for शक्ष्यामि).]

—^{c}) D3 वचनं (for अन्यथा). —After 17, M2 ins. the lines of 3.8.26 with v.l. धर्मार्थं लभते (also धर्मात्प्रभवते [*sec m.*]).

18 V2 illeg. for 18 (cf. v.l. 13). —^{a}) V1 त्यक्ष्ये; M2 जह्यात् (for जह्यां). —^{b}) V1 B3.4 D5.7 च (for वा). B1.2 T1 त्वां सीते सहलक्ष्मणां. —Ś1 om. 18^{c}–19^{b}. —^{c}) Dg1 M1 न हि; D3 नानु- (for न तु). B2 वैदेहि (for संश्रुत्य). Ñ1 न प्रतिज्ञां प्रतिश्रुत्य. —^{d}) Ñ V1 B D1-3.5.7 ब्राह्मणेषु (for ब्राह्मणेभ्यो). —After 18, D3 ins. a passage relegated to App. I (No. 1).

19 V2 illeg. for 19 (cf. v.l. 13). Ś1 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). —^{a}) Ñ2 D5.7 तच्चावश्यं; D1-3 अवश्यं तु (for तदवश्यं). Dt1 महा- (for मया). —After 19^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

138* अनुद्वेगेन ये धर्मं साधयन्ति मनीषिणः ।
रक्षार्थं मुनिसंघानामेतदुक्तं मया वचः ।

[(l. 1) V1 यद् (for ये). Ñ2 D5.7 धारयंति; B2 धर्म° (for साधयन्ति). —(l. 2) B3 मुनिसिंहानाम् (for °संघानाम्). D5.7 ववतु (for उक्तं). B1 ह्यहं; B2 [अ]थ ह; B3 सह; B4(marg. also [अ]थ ह) [अ]च्युत; G(ed.) [अ]पि ह (for वचः).]

—^{c}) Ś1 D1-3 [ए]व; Ñ1 [इ]ह (for [अ]पि). M1 कर्तव्यं (for वैदेहि). —^{d}) Ś1 D2 [ए]व किं; Ñ1 च किं; Dg1 Dm1 D8 T3 G1.3 M [अ]थ किं; Dt1 D6 Ct कथं; D1 [इ]ह किं; D3 G2 हि किं (for तु किं). Ñ2 D5.7 किं पुनः प्रतिसंश्रवे; V1 B किं पुनः सत्यसंश्रवे(V1 °ये; B3 °वं; B4 [also]°वात्). —After 19, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

139* यद्वक्त्वा तु त्वया सीते हितमुक्तं वचो मम ।

20 V2 illeg. for 20 (cf. v.l. 13). Ñ2 V1 B D5.7 transp. 20^{abcd} and 20^{ef}. —^{a}) G3 M1 मयि (for मम). ❀ Cm : ममेति मयीति विभक्तिव्यत्यय आर्षः. ❀ Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 मम स्नेहेन प्रीत्या च. —^{b}) Ś1 D2 यदुक्तं च; Ñ V1 B D1.3.5.7 यदुक्तोऽहं; T1 एवमुक्तं (for इदमुक्तं). V1 प्रिये; D4 T1.2 [अ]नघे (for वचः). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 वैदेहि (for [अ]हं सीते). —^{d}) Ñ V1 B D1.5.7 [अ]निष्टो हि; T3 G1 M1 Cm*p* ह्यतुष्टो (for ह्यनिष्टो). Ñ2 V1 B(B4 marg. also) D1.5.7 Ct [अ]नुशास्यते; D6 °शस्यते; D8 °शिष्यसे; G2 °शिक्ष्यते (for ऽनुशिष्यते). Ś1 D2 निषेद्धुं न त्वया क्षमः; D3 नानिष्टस्त्ववशिष्यते. —Ś1 Ñ1 D1-3 om. 20^{ef}. —^{f}) K(ed.) चात्मनः (for शोभने). —After 20, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

140* सधर्मचारिणी मे त्वं प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।

[G1 स्व- (for स-). G1 नित्यं; G3 damaged (for मे त्वं). M2 सह धर्मं चर त्वं मे (for the prior half). Dg1 reads गरीयसी in marg.]

21 V2 illeg. for 21 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 V1 B D5.7 एतावद् (for इत्येवम्). B4 (marg. also as in text) मनोरमं (for महात्मा). —^{b}) Ñ1 सती- (for सीतां). V1 B1.4 D5.7 तदा; B2.3 तथा; D3 वरां (for प्रियां). Ś1 Ñ1 D1-3 राजवरस्य पुत्रीं. —^{c}) Ñ1 स्वधर्मा (sic) (for धनुष्मान्). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1-3 पुण्यानि (for रम्याणि). Ñ2 D7 ततो वनानि (for तपो°).

१०

G. 3. 15. 1
B. 3. 11. 1
L. 3. 12. 1

अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुमध्यमा ।
पृष्ठतस्तु धनुष्पाणिर्लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥ १
तौ पश्यमानौ विविधाञ्शैलप्रस्थान्वनानि च ।
नदीश्च विविधा रम्या जग्मतुः सह सीतया ॥ २
सारसांश्चक्रवाकांश्च नदीपुलिनचारिणः ।
सरांसि च सपद्मानि युतानि जलजैः खगैः ॥ ३
यूथबद्धांश्च पृषतान्मदोन्मत्तान्विषाणिनः ।
महिषांश्च वराहांश्च गजांश्च द्रुमवैरिणः ॥ ४
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ।
ददृशुः सहिता रम्यं तटाकं योजनायतम् ॥ ५
पद्मपुष्करसंबाधं गजयूथैरलंकृतम् ।
सारसैर्हंसकादम्बैः संकुलं जलचारिभिः ॥ ६
प्रसन्नसलिले रम्ये तस्मिन्सरसि शुश्रुवे ।
गीतवादित्रनिर्घोषो न तु कश्चन दृश्यते ॥ ७

Colophon. V2 illeg. —*Kāṇḍa name* : B1.4 D1.2 om.; Ś1 Ñ1 B2.3 Dg1 Dt1 Dm1 D3.4.6–8 T G M1.2 आरण्य (Ñ1 B3 °ण्यक; B2 °ण्यके) कांडे; Ñ2 V1 D5 आरण्यके. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 B1 D1.3 रामवाक्यं; Ñ2 V1 D5.7 दंडकारण्यप्रवेशः; B2–4 दंडकारण्यप्रवेशे राम (B3 श्रीराम)-वाक्यं; D2 दंडकारण्ये रामवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 B3 D5.7 14; V1 13; B2.4 D1.3 15; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.2 M 10; G3 illeg. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामार्पणं; G1.2 with श्रीरामाय नमः.

10

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 V2 illeg. for 1–41^{cd} (cf. v.l. 3.9.13). —^{a}) Ś1 D1–3 तु ययौ; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 [ऽ]थ ययौ; B3 [ऽ]थ गतो (for प्रययौ). B2 अथाग्रतो ययौ रामः. —^{b}) Dt1 D6 सुशोभना (for सुमध्यमा). —G3 damaged for 1^{c}–2. —^{c}) B3 च; D4 T1.2 स (for तु). —^{d}) Ś1 D2 प्र-; B3 च; Dg1 M2 [ऽ]थ (for ऽनु-). D1 च (for ह).

2 V2 illeg.; G3 damaged (cf. v.l. 1). —^{a}) M2 (after corr. *sec. m.* as in text) विबुधान् (for विविधान्). —^{b}) D8 शैलोपस्थान् . —For 2^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

141* ते प्रेक्ष्यमाणान्विविधाञ्शैलान्प्रस्रवणानि च ।

[Ś1 सं- (for ते). D2 शैल- (for °लान्). Ñ1 D1–3 प्रश्रवणानि.]

—^{c}) Ś1 transp. विविधा and रम्या. —^{d}) Ś1 D1–3 प्रययुः (D1.3 ययुस्ते) सहिताः सुखं; Ñ1 ययुश्च सहिताः स्वयं; G1 जग्मतुः सीतया सह. —For 2, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

142* पश्यन्तौ तौ च रम्याणि वनान्युपवनानि च ।
पर्वतांश्च नदीश्चैव राघवौ सह सीतया ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 तौ पश्यंतौ (by transp.). B4 तु (for first च). —B3 reads in marg. from l. 2 up to st. 3. —(l. 2) V1 वनोद्देशान्; D5 नदीश्चै* (for नदीश्चैव). B3.4 सीतया सह (by transp.).]

3 V2 illeg. (cf. v.l. 1). B3 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 पश्यंतः पुलिनाश्रितान् (D2 °ताः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 विचित्राणि; B1.2 सुपद्मानि (for सपद्मानि). —^{d}) D3 तुष्टानि; D4 T2 M1 युक्तानि; M2 reads *inf. lin. sec. m.* (for युतानि). G1 वनजैः (for जल°). Ñ2 V1 B D5.7 नानापक्षिगणानि च (V1 B3.4 °नपि).

4 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 बद्धयूथांश्च हरिणान्; Dt1 D6 Cr.m.t यूथबंधांश्च पृषतां; M2 ऋक्षांश्च पृषतांश्चैव. —^{b}) Ś1 D2.3 मदोद्ध (D3 °द्धू) तान् ; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) मदोन्मत्त- (for °न्मत्तान्). —For 4^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

143* हरीणां यूथपांश्चैव मदोद्धूतांश्च कुञ्जरान् ।

—G3 damaged from षांश्च in 4^{c} up to गजां in 4^{d}. —^{c}) D4 reads first श्च in marg. —^{d}) D4 T1.2 Cg नागांश् (for गजांश्). Ś1 Ñ1 D1–3 तथान्यांश्च (Ñ1 °न्यान्वै) महामृगान् ; Ñ2 V1 B D5.7 गवयांश्च (V1 B2–4 °यान्स्) -मरांस्तथा.

5 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{c}) Ś1 ददृशे. Ś1 Ñ2 D1–3 सर्वतो (for सहिता). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 त (Ś1 D2 ता) डागं. Ś1 Ñ D2.7 G2 M1 योजनायुतं.

6 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 फुल्ल-; D3 बहु- (for पद्म-). Ñ1 -पुष्कज- (sic) (for -पुष्कर-). Ś1 Ñ1 D1–3 -संछन्नं (for -संबाधं). —^{c}) Ñ1 D1.3 कुररी- (for सारसैर्). Dg1 Dm1 D3.8 T3 M2 -कारंडैः (for -कादम्बैः). Ś1 D2 कुररैर्हंसचक्रैश्च. —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 Cr.k.t जलजातिभिः (for °चारिभिः). ❀ Ck : जलचारिभिरिति पौराणिकेच्छा. ❀ Ś1 मंजुवंजुलवारिभिः. —For 6, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

144* पद्मोत्करविचित्रान्तं गजयूथविलोडितम् ।
शरारिहंसकुररैराकीर्णं जलचारिभिः ।

[(l. 1) V1 D5.7 पद्माकर- (for पद्मोत्कर-). B2 -यूप- (for -यूथ-). V1 -विनोदितं. —(l. 2) V1 B1.3 सरारि- (for श°). D5 आकीर्णैर् (for °र्णं).]

7 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 प्रमत्त-; B1 प्रसन्ने;

ततः कौतूहलाद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः ।
मुनिं धर्मभृतं नाम प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ८
इदमत्यद्भुतं श्रुत्वा सर्वेषां नो महामुने ।
कौतूहलं महज्जातं किमिदं साधु कथ्यताम् ॥ ९
तेनैवमुक्तो धर्मात्मा राघवेण मुनिस्तदा ।
प्रभावं सरसः कृत्स्नमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १०
इदं पञ्चाप्सरो नाम तटाकं सार्वकालिकम् ।
निर्मितं तपसा राम मुनिना माण्डकर्णिना ॥ ११
स हि तेपे तपस्तीव्रं माण्डकर्णिर्महामुनिः ।
दशवर्षसहस्राणि वायुभक्षो जलाश्रयः ॥ १२
ततः प्रव्यथिताः सर्वे देवाः साग्निपुरोगमाः ।
अब्रुवन्वचनं सर्वे परस्परसमागताः ।
अस्माकं कस्यचित्स्थानमेष प्रार्थयते मुनिः ॥ १३
ततः कर्तुं तपोविघ्नं सर्वैर्देवैर्नियोजिताः ।
प्रधानाप्सरसः पञ्च विद्युच्चलितवर्चसः ॥ १४

G. 3. 15. 14
B. 3. 11. 15
L. 3. 12. 15

D2 प्रच्छन्न- (for प्रसन्न-). —^{c}) D1 -निर्घोषं. —^{d}) Ñ1 D1.3 न हि; Ñ2 D5.7 न च; Dm1 D8 G3 तत्र (for न तु). Dm1 G3 कश्चिन्न; D8 कस्मिन्न; G1 किंचन (for कश्चन). Ñ2 B D5.7 कश्चिद्दृश्यत; V1 कश्चिदवुध्यते (for कश्चन दृश्यते).

8 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) G3 कुतूहलाद् (for कौ°). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 G1.3 महाबलः; Ñ2 B1 D5.7 °यशाः; V1 B2.3.4(m. also °बलः) °मनाः (for °रथः). —^{c}) Ś1 D2 -रतिं वीरः; Ñ1 -परं वीरं; V1 -भृ* नाम; B2 -रतं नाम; D1.3 -हतं(D3 -चरं) वीरः (for -भृतं नाम). —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 पप्रच्छतुरुपेत्य वै; G1 संप्रष्टुमुपचक्रमे.

9 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 Ñ V1 B Dm1 D1–3.5.7.8 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). B4(m. also) श्रुत्वैनमद्भुतं शब्दं. —^{b}) Ñ1 B1–3 D1.3.5.7 महाद्युते; V1 D2 °मते (for °मुने). Ś1 सर्व एव महाद्युते. —^{c}) Ś1 मम कौतूहलाज्जातं. —^{d}) Dm1 D8 एतत् (for इदं). Dg1 reads साधु कथ्यताम् in marg. Ñ1 गम्यतां (for कथ्यताम्). —After 9, K(ed.) ins. :

145* वक्तव्यं यदि चेद्विप्र नातिगुह्यमपि प्रभो ।

10 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 ततः; Dg1 M3 तथा (for तदा). Ñ2 V1 B D5.7 महात्मना (for मुनिस्तदा). —^{c}) Dg1 D4 T1.2 M2.3 Cg प्रभवं (for प्रभावं). M2 सरसं. Ś1 Ñ1 D1–3 तस्य; Dg1 Dt1 D6 T3 क्षिप्रम् (for कृत्स्नम्). Ñ2 V1 B D5.7 प्रभावं तस्य सरस(B3 सर्वं हि). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 वक्तुं सम्-; B3 D6 व्याख्यातुम् (for आख्यातुम्).

11 V2 illeg. (cf. v.l. 1). V1 om. 11^{ab}. —^{a}) Ś1 पंपासरो; M2 पंचाप्सरं. —^{b}) Dg1 Dm1 D6.8 M2.3 सर्वकामिकं(Dg1 D6 °लिकं) (for सार्वका°). Ś1 ताडागं पौर्वकामिकं; Ñ1 D1–3 तडागं(Ñ1 सरो वै) पूर्वकालिकं; Ñ2 B1.3.4 D5.7 सरः(Ñ2 राम) पौराणमुच्यते; B2 निर्मितं मंदकर्णिना. —B2 om. 11^{cd}. —^{c}) Ñ1 gloss विश्वकर्मणा (for निर्मितं) and नाम (for राम). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 मंद (Ś1 D2 मद)कर्णिना (here and below); G1.3 मांडुकर्णिना (here and below).

12 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 महत् ; D3 स ह; D4 स ति (sic); T2 स च (for स हि). B2 शीघ्रं (for तीव्रं). —^{b}) B2 मंदकर्णिर् ; D2.3 मं(D2 म)दकर्णि-; D4 मांडुकर्णी-; T1 मांडकर्णि-; T3 मांढकर्णिर् . Ñ1 महायशाः (for °मुनिः). D1 मंदकर्णिमहायशाः. —^{d}) B1.3 वायुभक्ष्यः. Ś1 D1–3.7 शिलाशयः; Ñ1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M1.3 जलाशयः(Dt1 D6 T3 M3 °ये); Ñ2 V1 B(B4 m. also as in Ś1) D5 शिलासनः; Cg as in text (for जलाश्रयः).

13 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) G3 देवाः (for सर्वे). —Dt1 om. (hapl.) 13^{bc}. —^{b}) G3 सर्वे (for देवाः). Ñ2 V1 B D5.7 इंद्र-; M2.3 सेंद्र- (for साग्नि-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 ते वै; D3 चैव (for सर्वे).—^{d}) Ś1 Ñ1 D1.3 -समागमे (for -समागताः). —^{f}) D2 अयं (for एष). Ś1 Ñ1 D1–3 द्विजः (for मुनिः). —For 13^{cdef}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

146* अब्रुवन्नयमस्माकं स्थानं प्रार्थयते मुनिः ।

[Ñ2 नु किम् ; B4 वरम् ; D5.7 न किम् (for अयम्).

—After 13, Ś1 L(ed.) read 15; while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

147* इति संविग्नमनसः सर्वे तत्र दिवौकसः ।

[G2 संविघ्नमनसः. T1.2 सर्वे ते त्रिदिवौकसः (for the post. half).]

14 V2 illeg. (cf. v.l. 1). D2 repeats (var.) 14^{ab} after 15. —^{a}) Ñ2 V1 B D2(first time).5.7 तस्य; G3 Cg तत्र (for ततः). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1.2(second time).3.4.8 T1.2 G3 देवैः सर्वैर् (by transp.); Dg1 Ct सर्वदेवैर्(Dg1 देवैर् in marg.). D6 वियोजिताः (for नियो°). Ñ2 V1 B D2(first time).5.7 नियुक्ताः(B4 [m. after corr.]°क्ैः) सर्वदैवतैः(D2 °देवतैः). —^{c}) D2 दिव्या अप्सरसः पंच; M1 प्रथिताप्सरसः पंच. —Ś1 which reads 15 after 13 om. (hapl.) 14^{d}, 16^{a}–17^{a}; L(ed.) om. (hapl.) 14^{d} and 16^{a}. —^{d}) Ñ1 illeg.; D1.3 -ज्वलित-; G2 -सदृश- (for -चलित-). Ñ2 V1 B D2.5.7 दिव्याभरणभूषिताः. —After 14, B3 ins. :

148* भावहावसमायुक्ता मोहिनीतुल्यरूपकाः ।

—B3 cont.; while Ñ2 V1 B1.2.4 D2.3.5.7 ins. after 14:

G. 3. 15. 16
B. 3. 11. 16
L. 3. 12. 14

अप्सरोभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः ।
नीतो मदनवश्यत्वं सुराणां कार्यसिद्धये ॥ १५
ताश्चैवाप्सरसः पञ्च मुनेः पत्नीत्वमागताः ।
तटाके निर्मितं तासामस्मिन्नन्तर्हितं गृहम् ॥ १६
तत्रैवाप्सरसः पञ्च निवसन्त्यो यथासुखम् ।
रमयन्ति तपोयोगान्मुनिं यौवनमास्थितम् ॥ १७
तासां संक्रीडमानानामेष वादित्रनिःस्वनः ।
श्रूयते भूषणोन्मिश्रो गीतशब्दो मनोहरः ॥ १८
आश्चर्यमिति तस्यैतद्वचनं भावितात्मनः ।
राघवः प्रतिजग्राह सह भ्रात्रा महायशाः ॥ १९
एवं कथयमानस्य ददर्शाश्रममण्डलम् ।
कुशचीरपरिक्षिप्तं नानावृक्षसमावृतम् ॥ २०
प्रविश्य सह वैदेह्या लक्ष्मणेन च राघवः ।
तदा तस्मिन्स काकुत्स्थः श्रीमत्याश्रममण्डले ॥ २१

149* तत्रागतास्ता गायन्त्यो ललन्त्यश्च सुमध्यमाः ।
अलोभयन्त ललना मुनिं तीव्रतपोधनम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 अत्र (for तत्र). D2.3 इहागता गायमाना (for the prior half). B1 नंदंत्यश्; B3.4 (m. also) नर्तंत्यश्; D2 लसंत्यश् (for ललन्त्यश्). —(l. 2) Ñ2 B1.2 D5.7 तमलोभयंत (hypm.); V1 तमलोभंत (sic); D2.3 तं लोभयंत्यो (for अलोभयन्त). V1 तीर्ण- (for तीव्र-). D2.3 -तपोनिधिं; G(ed.) °व्रतं (for °धनम्).]

15 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 L(ed.) read 15 after 13. —[b]) G3 मुहुर् (for मुनिर्). D1.2.5.8 दृष्टः. Ś1 Ñ1 D6 -परापरः; Dg1 -परात्परः; D2 तपोनिधिः (for -परावरः). —[d]) Dt1 Dm1 D6.8 देवानां (for सुराणां). Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 अर्थ- (for कार्य-). —After 15, D2 repeats 14[ab] (var.).

16 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 om. 16; L(ed.) om. 16[a] (for both cf. v.l. 14). Ñ1 om. 16[ab]. —[a]) D2 प्रधान- (for ताश्चैव). —[b]) Ñ2 V1 B4 D2.3 L(ed.) मुनि- (for मुनेः). —[c]) Ñ1 तत्रापि; Ñ2 V1 B D1-3.5.7 तडागे. Ñ1 निर्ममे (for निर्मितं). —[d]) Ñ1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1.2 तस्मिन्; B4 (m. as in text) ऊर्मिषु (for अस्मिन्).

17 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 om. 17[a] (cf. v.l. 14). —[a]) Ñ1 अत्र वा; Ñ2 V1 B D7 ता इह; Dg1 D4 T G1.3 M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text).3 Cv तथैव; D1-3 अ(D3 त)त्र च (for तत्रैव). M2 [अ]प्सरसां (for °रसः). D5 ता इमाप्सरसः (archaic). —[b]) Ś1 Ñ B D1-3.5.7 M2 निवसंति; G1 वसंत्योत्र (for निवसन्त्यो). —[c]) Ñ1 D1.3 रमयंत्यस् (for °यन्ति). Ś1 च तं (for तपो-). —[d]) Ś1 D1-3 यौवनमागतं (D1 °तौ [sic]; Ñ2 V1 B3 D5.7 यौवनद(Ñ2 °व * * [illeg.])र्पितः; B1 यौवनदर्पितं (m. also °गर्वितं); B2.4 यौवनगर्विताः; G3 M1 यौवनमाश्रितं (G3 °स्थितः).

18 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ñ1 illeg. from संक्रीड up to मेष in [b]. —[a]) Ś1 B2.4 D1-3.5.7 प्र-; B3 वि-; G1.2 तु (for सं-). M2 -क्रीडमानानां. —[b]) D2 अयं; M2 गीत- (for एष). Dg1 Dm1 D1.4.8 S -निस्वनः. Ñ2 V1 B D5.7 महाघोषो निःस्वनः (Ñ2 D7 नि स्वनः. —[c]) B2 श्रीमतेर् (for श्रूयते). Ñ2 V1 B1.2.4 D1.5.7 G1 भूषणैर्मिश्रो; D3 लक्षणैर्मिश्रः; Cr °न्मिश्रं. —[d]) Ś1 Ñ1 शब्दश्चात्र; Ñ2 V1 B D5.7 गीत(B3 D7 °ति)श्रुति-; D1-3 शब्दः श्रोत्र-; D4 T1.2 गीतशब्द- (for गीतशब्दो).

19 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) L(ed.) एतद् (for इति). Ś1 वचनं; Dg1 D1 तस्मै तद्; D2 तद्वचनं (hypm.); D3 तस्येति; T2 तच्चैतद्; M1 तस्यैव (for तस्यैतद्). —[b]) Ś1 D2 श्रुत्वा संभावितात्मनः. —[d]) Ñ2 महाबलः (for °यशाः). Ś1 Ñ1 V1 B D1-3.5.7 भ्रात्रा सह महाबलः (D2 शुभं जलं).

20 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Dg1 reads 20 in marg. M2 reads *inf. lin. sec. m.* from एवं in [a] up to ददर्श in [b]. —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 कथयतस्तस्य; T1 कथयमानः सन्; M3 Cgp कथयमानः स. ❀ Ct: एवं कथयमान आश्चर्यमित्येवं कथयन्. ❀ —After 20[a], Dm1 D8 G3 ins.:

150* सह भ्रात्रा महामुनेः ।
अग्रतो रमणीयं च.

[(l. 1) G3 मुनेस्तदा (for महामुनेः). —(l. 2) G3 स (for च).]

—[c]) Ñ1 -समुत्क्षिप्तं; D3 -प्रतिक्षिप्तं (for -परिक्षिप्तं). —[d]) Ñ1 नानाचीर-; Dg1 Dt1 D6 T3 G1 M2.3 Cgt ब्राह्म्या लक्ष्म्या; Ck ब्रह्मलक्ष्म्या (for नानावृक्ष-). Ś1 Dm1 D2.8 G2.3 M1 -समाकुलं; Ñ2 V1 B D5.7 -लतावृतं (V1 °न्वितं); D4 -समाश्रितं (for -समावृतम्).

21 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[b]) Dg1 सह (hypm.) (for च). Ś1 Ñ1 D1-3 वीर्यवान् (for राघवः). —For 21[ab], Ñ2 V1 B D5.7 subst.:

151* तं प्रविश्याश्रमं रामः सीतया लक्ष्मणेन च ।

[B4 सहलक्ष्मणः (for लक्ष्मणेन च).]

—Then cont.:

152* सहितो मुनिभिः सर्वैः सत्कारेणाथ सत्कृतः ।
वनराजिं शुभां रम्यां समन्तादवलोकयन् ।

[(l. 1) B3 संस्कारेण (for सत्का°). —Ñ2 V1 B1 D5.7 om. l. 2. —(l. 2) B3.4 वनराजीं.]

—After 21[ab], Ś1 Ñ1 D1-3.8 ins.:

153* उवास मुनिभिः सार्धं सत्कारार्हः सुसंस्कृतः ।

Colophon

उषित्वा सुसुखं तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः ।
जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्यायेण तपस्विनाम् ॥ २२
येषामुषितवान्पूर्वं सकाशे स महास्त्रवित् ।
क्वचित्परिदशान्मासानेकं संवत्सरं क्वचित् ॥ २३
क्वचिच्च चतुरो मासान्पञ्च षट्चापरान्क्वचित् ।
अपरत्राधिकान्मासानध्यर्धमधिकं क्वचित् ॥ २४
त्रीन्मासानष्टमासांश्च राघवो न्यवसत्सुखम् ।
तथा संवसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै ।
रमतश्चानुकूल्येन ययुः संवत्सरा दश ॥ २५

G 3. 15. 28
B. 3. 11. 27
L. 3. 13. 5

तत्राश्रमपदे रामो विश्रम्य स समाहितः ।

[(l. 1) Ñ1 illeg. up to मुनि. Ñ1 D2 सुसंकृतः (D2 °तं) (for सुसंस्कृ°). —After l. 1, D3 ins. :

153(A)* ततस्तु स क्षितिपतिसूनुरात्मवा-
न्महाश्रमे मुनिगणलब्धसत्क्रियः ।
उवास तच्छुभमतिवीक्ष्य राघव-
स्तदा मुनीनामभयं प्रदाय ।

—*Sarga name*: Ś1 D8 दंडकारण्यनिवासः; Ñ1 सरोवर्णनं; D1.3 आश्रमप्रवेशः; D2 दंडकारण्यनिवासे तडागदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 D2.8 om.; D1.3 16; L(ed.) 12. —Ñ1 D3 om. l. 2. —(l. 2) D1.2.8 सुसमाहितः.];

whereas Dg1 Dm1 D4 S ins. after 21^{ab} :

154* उवास मुनिभिः सर्वैः पूज्यमानो महायशाः ।

[D4 उवाच (for उवास). Dm1 G2.3 M1 महात्मभिः (for °यशाः).]

—Before 21^{cd}, Ś1 D2.3 read 22^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–4 T1 G2.3 M तथा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 G1 ततस् ; B2 तत्र; Cv अथ (for तदा). —^{d}) Dg1 reads श्रीमत्या in marg.

22 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Dt1 D6 स; Dm1 D4.8 T1.2 G तु (for सु-). Ś1 D2 उवास स सुखं चैव; Ñ V1 B D1.3.5.7 M2 न्यवसत्(Ñ1 D1.3 M2 उवास) सु(V1 स)-सुख(B1 G[ed.] °खस्) तैस्तैः. —After 22^{ab}, D3 ins.:

155* स ददर्शाश्रम तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ।

—Ś1 D2.3 read 22^{cd} before 21^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D4.5.7 G3 चाश्रमं; D2 (with hiatus) आश्रमांस् ; D3 [अ]-थाश्रम; M2 (after corr. as in text) चाश्रमाद्. Ś1 स्निग्धं; T3 G1 M एषां (for तेषां). D1 स जगामाश्रमं तेषां. —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 महात्मनां (for तपस्विनां). —After 22, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

156* पादाभिवादनं कर्तुं सकाशं राघवस्तदा ।

[Ñ2 पदाभिवादनं. B3 तथा (for तदा).]

23 V2 illeg. (cf. v l. 1). B2 om. 23; V1 B4 om. 23^{ab}. —^{a}) Ś1 D1.2 तेषाम् ; Dm1 T1.2 G1.3 Cv एषाम् . Ś1 Ñ1 D1–3 रामः (for पूर्वं). —^{b}) Ś1 G2 परमास्त्रवित् ; Ñ1 D1–3 रणशास्त्रवित् ; Dg1(m. also as in text) स महायशाः; Dm1 D8 G3 सुमहास्त्रवित् . —For 23^{ab}, Ñ2 B1.3 D5.7 subst. :

157* अथ संवसतस्तस्य मुनीनामाश्रमे सुखम् ।

[B1 संवत्सरं स्तत्र (for °सतस्तस्य).]

—Ñ1 om. 23^{cd}. —^{c}) G1 परदशान् (for परि°). Ñ2 D5.7 क्वचिच्च प्रावसन्मासम् (Ñ2 °सान्); V1 B1.3.4 D1.3 क्वचित्परिवसन्मासम् ; T3 क्वचित्पथि दशान्मासान् . —^{d}) Ñ2 Dg1 Dt1 D4.6.8 T3 G2 M2 Cr एक- (for एकं). V1 B1.3.4 तथा (for क्वचित्). —For 23^{cd}, Ś1 D2 subst. :

158* क्वचित्पर्यवसन्मासं क्वचिदेकं च वत्सरम् ।

[Ś1 पर्यायवन् (for पर्यवसन्).]

24 V2 illeg. (cf. v.l 1). —^{a}) Ñ1 illeg. up to चतु. B2 परिवसन् (for च चतुरो). —^{b}) Ñ1 वापरे; V1 B1 D1–3.5.7 वापरान् ; B2 Dm1 D8 वासरान् ; B4 वापि च; Dt1 D4 T च परान् ; D6 ऊपरान् ; G1 चतुरान् ; Cg*p* च तथा (for चापरान्). ❀ Ct : परान् वर्षतोधिकान् . ❀ G3 परान् (for क्वचित्). Ś1 पंच मासान्परान्क्वचित् . —B2 om. (hapl.) 24^{cd}. —^{c}) Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1.3.5.7 G2 M1.2 Cr.k [अ]धिकं मासम् (Dg1 M1 Cg °साद्); D2 [अ]वसन्मासम् (for [अ]धिकान्मासान्). Ś1 अपरानवसन्मासम् (sic); D4 T1.2 अपरानधिकं मासाद् ; D6 अपरा चाधिका मासान् (sic); Cv*p* अपरत्राधिकं मासाद्. —^{d}) Dg1 अत्यर्थम् ; D4 अप्यर्थम् ; T M1 Cv*p*.g अप्य°; Cg*p* as in text (for अध्यर्धम्). Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D2 अपरं; Ñ2 D5.7 अवसत् ; D1 परमे (for अधिकं).

25 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Dg1 Dm1 D8 त्रिमासान् (for त्रीन्मासान). Ñ2 अपरस्त्वस्ता (sic); V1 B2–4 अपरत्राष्टौ; B1 D5.7 अपरान(D7 °त्रा)ष्टौ (for अष्टमासांश्च). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 सुखी (for सुखम्). —After 25^{ab}, Ñ2 V1 B D7 ins. :

159* मासद्वयं चापरत्र साग्रं संवत्सरं क्वचित् ।
पञ्चमन्यत्र मासांश्च न्यवसद्राघवस्तदा ।

[(l. 2) Ñ2 B1 D7 मासं (for मासांश्च).]

—D5 om. 25^{cd}. —^{c}) Ś1 एवं; V1 Dg1 Dt1 D6 T3 तत्र; Dm1 D4.8 T1.2 G M3 ततः (for तथा). Ñ1 वै (for सं-). D2.3 संवत्सराम् (D3 °रस्) (sic) (for °सतस्). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2 आश्रमान्प्रति; Ñ2 V1 B D7 °मे सुखं; Dm1 D8 G2.3 °मेषु च; D3 °मं प्रति; M2 °मान्शुभान् (for °मेषु वै). —^{e}) B1.3.4 D4.5.7 G1.2 [अ]नुकूलेन (for °ल्येन). V1 राघवस्यानुकूलेन. —For 25^{ef}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

G. 3. 15. 29
B. 3. 11. 27
L. 3. 13. 0

परिसृत्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया ।
सुतीक्ष्णस्याश्रमं श्रीमान्पुनरेवाजगाम ह ॥ २६
स तमाश्रममागम्य मुनिभिः प्रतिपूजितः ।
तत्रापि न्यवसद्रामः कंचित्कालमरिंदमः ॥ २७
अथाश्रमस्थो विनयात्कदाचित्तं महामुनिम् ।
उपासीनः स काकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् ॥ २८
अस्मिन्नरण्ये भगवन्नगस्त्यो मुनिसत्तमः ।
वसतीति मया नित्यं कथाः कथयतां श्रुतम् ॥ २९
न तु जानामि तं देशं वनस्यास्य महत्तया ।
कुत्राश्रमपदं पुण्यं महर्षेस्तस्य धीमतः ॥ ३०
प्रसादात्तत्र भवतः सानुजः सह सीतया ।
अगस्त्यमभिगच्छेयमभिवादयितुं मुनिम् ॥ ३१
मनोरथो महानेष हृदि संपरिवर्तते ।
यदहं तं मुनिवरं शुश्रूषेयमपि स्वयम् ॥ ३२
इति रामस्य स मुनिः श्रुत्वा धर्मात्मनो वचः ।
सुतीक्ष्णः प्रत्युवाचेदं प्रीतो दशरथात्मजम् ॥ ३३
अहमप्येतदेव त्वां वक्तुकामः सलक्ष्मणम् ।
अगस्त्यमभिगच्छेति सीतया सह राघव ॥ ३४
दिष्ट्या त्विदानीमर्थेऽस्मिन् स्वयमेव ब्रवीषि माम् ।
अहमाख्यामि ते वत्स यत्रागस्त्यो महामुनिः ॥ ३५

160* नव संवत्सराः सार्धा गता रामस्य धीमतः ।
[D1 दश (for नव).]

26 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —Ś1 Ñ1 D1–3 om. 26[ab]. —[a]) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 Cm.g.*tp* परिवृत्य च (Dm1 D8 स); M2 °मृश्य तु; Ck*p*.*tp* (also) प्रतिश्रुत्य च; Ct as in text (for °सृत्य च). Ñ2 V1 B D5.7 तथा परिवसंश्चैव. —[b]) G1 transp. सह and सीतया. —[c]) G1 [आ]श्रमे (for °मं). Ś1 Ñ1 D1–3 अथ (D2.3 तत्र) रामः सुतीक्ष्णस्य; Dt1 Dm1 D6.8 सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं. —[d]) V1 अपि (for एव). Ś1 Ñ1 B1.2 Dg1 D4.5 T3 G2 जगाम (for [आ]ज°).

27 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) V1 B तदा (B4 °था)-श्रमम् ; D5.7 तस्याश्रमम् (for तमा°). V1 आगत्य; K(ed.) आसाद्य. Ś1 Ñ1 D1–3 आश्रमं स्वर्गसंकाशं. —[b]) Ś1 D1–3 प्रतिपूजितं (D3 [before corr.] °कूजितं); Ñ2 B3 Dg1 Dt1 D6 G2 परिपूजितः; Dm1 D8 G3 पूजितस्तदा. —[d]) Dg1 M2 क्वचित् ; Dt1 D1.8 किंचित् (for कंचित्). D5 अतंद्रितः (for अरिंदमः).

28 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) B3 तथा; D4 T1.2 तदा (for अथ). Ñ V1 D1.5.7 [आ]श्रमस्थं. Ś1 Ñ1 D1.2 नियमात् (D1 °मान्). Ñ2 B D5.7 काकुत्स्थः; V1 रामस्तु; D3 [ऽ]तियशाः (for विनयात्). —[b]) D1 करिष्यंतं (for कदाचित्तं). —[c]) D8 reads स *sup. lin.* Ñ1 उपासमानः; V1 B °सीनं स; D1.3 M2 उपा(M2 अथा)सीनस्तु (for उपासीनः स). Ñ2 V1 B D5.7 धर्मात्मा (for काकुत्स्थः).

29 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) D1 तस्मिन्. Ñ1 V1 Dg1 D1.2.4.8 T M2.3 भगवान् (for °वन्). —[b]) Ñ1 D1.3 M2 मुनिपुंगवः. —[c]) Ñ2 V1 B D5.7 मया पूर्वं; D6 नित्यं कथ्याः (sic) (for मया नित्यं). —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 सतां (for कथाः). G2 श्रुताः (for श्रुतम्).

30 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) Dm1 D8 न हि; D1 न तु (for न तु). —[b]) B1 [अ]स्य महत्तम; G सुमहत्तया. —[c]) Ś1 Ñ1 V1 B2–4 Dm1 D2.5.7.8 M2 यत्र; B1 यथा; D1.3 तत्र; T2 अत्रि (sic); G3 अत्र (for कुत्र). Ñ1 B2 D3 T1.2 [आ]श्रममिदं (Ñ1 °पदः). Ś1 V1 B3 Dt1 Dm1 D1.2.5–8 रम्यं; G2 दीप्तं (for पुण्यं). —[d]) D4 महर्षे (for °र्षेस्).

31 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) Ś1 Ñ V1 B D2.3.5.7 तव प्रसा(Ñ1 illeg. up to प्रसा)दाद्भगवन् (B3 °वान्); Dt1 D6 T3 G2 प्रसादार्थं भगवतः; D1 M1.3 °दात्तं भगवतः; M2 (after corr. *sec. m.*; before corr. as in M1)°दात्ते भगवतः; Cr.k as in text. ❀ Cg : तत्र वने. ❀ —[cd]) D3 आगस्त्यम् . Dt1 -गच्छे * * * वादयितुं.

32 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ1 मनोभवो. Ñ2 V1 B D5.7 हि मे नित्यं; L(ed.) महानेव (for महानेष). —[b]) Ś1 हृदिस्थः; Ñ1 D1.3.4 T1.2 G3 Cg हृदि मे (for हृदि सं-). Ñ2 V1 B D5.7 महान्मनसि वर्तते. —[c]) D2 यदाहं; D4 T2 Ck यद्य° (for यदहं). Ñ2 V1 B D5.7 मुनिश्रेष्ठं (for °वरं). —[d]) D2 शुश्रूषेहम् (for °यम्). D3 अहं (for अपि). Ś1 क्षणात् ; Ñ1 V1 B D1–3 क्षणं (for स्वयम्). Ñ2 D5.7 शुश्रूषे धर्मदर्शिनं.

33 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) Dm1 D8 G3 तच्छ्रुत्वा (for स मुनिः). —[b]) Ñ2 V1 B D5.7 श्रुत्वा वचनमुत्तमं; Dm1 D8 G3 धर्मात्मा मुनिसत्तमः. —[d]) D2 श्रुत्वा; G(ed.) प्रीत्या (for प्रीतो).

34 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —[a]) Ś1 V1 B4 [ए]तदेवं (V1 °वा [sic]; B4 °वे [sic]). —[b]) M2 सलक्ष्मणः. —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 सीतां च जनकात्मजां.

35 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Dg1 om. 35[ab]. —[a]) Ñ2 B1 D5.7 राम त्वं; V1 B2.3(m. also राम त्वं).4 एव त्वं (for अर्थेऽस्मिन्). —[b]) G1 M1 मा (for माम्). —[c]) Ñ V1 B2.4 Dt1 D1–3.5.7 T1 M2(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) अयम् (for अहम्). Dt1 Dm1 D6.8 राम; D1 वीर; T3 वत्मे (for वत्स). —[d]) Ñ1 [आ]स्ते स (for [अ]गस्त्यो).

योजनान्याश्रमात्तात याहि चत्वारि वै ततः ।
दक्षिणेन महाञ्श्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः ॥ ३६
स्थलप्राये वनोद्देशे पिप्पलीवनशोभिते ।
बहुपुष्पफले रम्ये नानाशकुनिनादिते ॥ ३७
पद्मिन्यो विविधास्तत्र प्रसन्नसलिलाः शिवाः ।
हंसकारण्डवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३८
तत्रैकां रजनीमुष्य प्रभाते राम गम्यताम् ।
दक्षिणां दिशमास्थाय वनखण्डस्य पार्श्वतः ॥ ३९
तत्रागस्त्याश्रमपदं गत्वा योजनमन्तरम् ।
रमणीये वनोद्देशे बहुपादपसंवृते ।
रंस्यते तत्र वैदेही लक्ष्मणश्च त्वया सह ॥ ४०
स हि रम्यो वनोद्देशो बहुपादपसंकुलः ।
यदि बुद्धिः कृता द्रष्टुमगस्त्यं तं महामुनिम् ।
अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महायशः ॥ ४१

G. 3. 15. 46
B. 3. 11. 43
L. 3. 13. 21

36 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{ab}) D3 योजनाद् (for योजनानि). Ñ2 V1 B D5.7 गत्वा; D4 T1.2 Cm.g अस्माद् (for तात). K(ed.) Cg तथा (for याहि). Ñ1 D1.3 गच्छ त्वं चतुरः सह; Ñ2 V1 B D5.7 ह्य(B3 त)स्माच्चत्वारि राघव (for ^{b}). Ś1 D2 योजनाच्चा(D2 °र्धा)श्रमं राम गच्छ त्वं मुनिभिः सह. ❀ Ck : योजनादाश्रमादस्मादभिचत्वारि वै तत इति पाठः । ; Ct योजनादाश्रमादस्मादभिचत्वारि वै ततः इति कतकपाठेऽस्मादाश्रमाद्योजनादभि अधिकं चत्वारि योजनानीत्यर्थः. ❀ —^{c}) Ñ2 V1 B D5.7 ततः; D2 सह (for महान्). —^{d}) M2 reads -भ्रातुराश्रमः *inf. lin. sec. m.* Ñ2 V1 B D5.7 आश्रमस्तस्य धीमतः. —After 36, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

161* अगस्त्यस्य तु धर्मात्मा भ्राता प्राणसमो मुनिः ।
वसत्यभिरतो धर्मे यथा ख्यातस्तपोधनः ।

[(l. 1) B1.3 च; D7 om. (subm.) (for तु).]

37 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 D2 नम्र-; Ñ1 स्थले (sic); Ñ2 Dg1 Dt1 D1.4–7 स्थली-; D3 स्थाली-; Cm as in text (for स्थल-). Ñ1 प्रा* (illeg.); D6 T2 G1 -प्राय-. Ñ2 V1 B D1.5.7 शुभे देशे; Dg1 वने देशे; D6 ततो देशे (for वनो°). ❀ Cg : स्थलीप्राये स्थलीप्रचुरे ।; Ck : स्थलीवनोद्देशत्वादिकस्य आश्रमस्य चिह्नत्वेनापदेशः ।; Ct : तदाश्रमचिह्नं स्थलीप्रायवतोद्देशत्वादि. ❀ —^{b}) M3 -शत- (for -वन-). Ś1 Ñ D1–3.5.7 -सेविते (for -शोभिते). —After 37^{ab}, B3 ins. :

162* नानामृगसमाकीर्णे हिंसाशून्ये परंतप ।

—^{c}) Ś1 D1–3 बहुमूल-; Ñ2 B2.3 पुष्पमूल- (for बहुपुष्प-). Ś1 Ñ1 D1–3 राम (for रम्ये). V1 B1.4 D7 पुष्पमूलफलोपेते (V1 °लै रम्यैर्; D7 °लै रम्ये); D5 ** पुष्पमूलै रम्ये. —^{d}) Dt1 -विहग-; Dm1 -शकुन-; D6 -विहंग- (for -शकुनि-).

38 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 V1 B D5.7 विमलास् (for विविधास्). —^{b}) Ñ2 B D5.7 G1 -सलिलाः शुभाः(B4[m. also]-सलिलाशये); V1 -विमलाः शुभाः; Dg1 Dt1 D6 T3 -सलिलाशयाः (for -सलिलाः शिवाः). Ś1 Ñ1 D1–3 यत्रागस्त्यो महामुनिः. —G(ed.) om. 38^{cd}. —^{c}) Ñ2 -[आ]कीर्ण-. —^{d}) G2 -कूजिताः (for -शोभिताः). Ñ2 V1 B Dm1 D5.7.8 G3 चक्रवाकैरलंकृताः. —After 38, D3 ins. :

163* पादपैः पुष्पविकचैः फलभारावनामितैः ।
नानाविहगसंकीर्णैः संछन्नप्रियदर्शनैः ।

39 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Dg1 Dt1 M2.3 व्युष्य (for उष्य). Ñ2 V1 B D5.7 उषित्वा रजनीं तत्र. —^{b}) Ś1 D2 तत्र; G1 तात (for राम). Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 यास्यसि(D5.7 °ति); B3 गच्छसि (for गम्यताम्). —^{c}) Ś1 V1 D2 आश्रित्य (for आस्थाय). —^{d}) Ñ B2.3.4(marg. also मलयस्य च) Dg1 Dm1 D1.4.7 T2.3 G M वनषंडस्य (for °खण्डस्य).

40 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Dm1 D8 G3 ततोगस्त्याश्रमपदं. —^{b}) D3 उत्तरं (for अन्तरम्). ❀ Ct : दिशमायोजनमंतरं गत्वा. ❀ —After 40^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 ins. :

164* बहुभिः पक्षिभिर्जुष्टं नानामृगनिषेवितम् ।
[Ñ2 जेष्टं (sic); B2 युष्टं (for जुष्टं).]

—Ś1 Ñ1 D1–3 om. 40^{cd}. —^{d}) Dt1 D6 -शोभिते (for -संवृते). Ñ2 V1 B(B4 m. also) D5.7 विविधानत(Ñ2 B4 [orig.] D7 °युत; B3 °क्षत; D5 °युध)पादपे. —^{e}) V1 Dg1 D3 रम्यते (for रंस्यते).—^{f}) Ñ2 V1 B Dm1 D4.5.7.8 T G2.3 M transp. त्वया and सह.

41 V2 illeg. up to 41^{cd} (cf. v.l. 1). Dg1 D4 T G2 M3 om. 41^{ab}, while M2 reads it *inf. lin. sec. m.* —^{a}) Ñ1 सहितं मुनिमुख्येन. —^{b}) Dt1 D6 M1 -संयुतः (for -संकुलः). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 बहुमूलफ(V1 °मू**)लान्वितः(Ś1 D2 °श्रमः; Ñ1 °श्रयं; D1.3 °श्रयः). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 राम (for द्रष्टुम्). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 द्रष्टुं तं(D3 om. [subm.]) मुनिपुंगवं(V1 °सत्तमं); M2.3 अगस्त्यमृषिसत्तमं. —Dg1 reads 41^{ef} in marg. —^{e}) V2 illeg. for बुद्धिं. —^{f}) Ś1 नोदयस्व (for रोच°). Ś1 Ñ1 V1 B1.4 (orig., marg. as in text) Dt1 Dm1 D1–3.6.8 महामते; B3 महाशय (for °यशः). —After 41, Ś1 D1.2 ins. :

165* एष राम शिवः पन्था बहुमूलफलद्रुमः ।
[Ś1 धर्ममूल-; D1 बहुपुष्प- (for बहुमूल-).]

—Thereafter Ś1 D2 ins. an addl. colophon, while Ñ V B D3.5.7 ins. the same after 41 [*Sarga name* : Ś1 V2 B1.3.4 D3 अगस्त्यसंकीर्तनं(D3 °र्तनः); Ñ2 V1 D2.5.7 अगस्त्याश्रमकीर्तनं(V1 °दर्शनं; D2 °वर्णनं); B2 अगस्त्यकीर्तनं.

G. 3. 16. 1
B. 3. 11. 44
L. 3. 14. 1

इति रामो मुनेः श्रुत्वा सह भ्रात्राभिवाद्य च ।
प्रतस्थेऽगस्त्यमुद्दिश्य सानुजः सह सीतया ॥ ४२
पश्यन्वनानि चित्राणि पर्वतांश्चाभ्रसंनिभान् ।
सरांसि सरितश्चैव पथि मार्गवशानुगाः ॥ ४३
सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेन गत्वा तेन पथा सुखम् ।
इदं परमसंहृष्टो वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४४
एतदेवाश्रमपदं नूनं तस्य महात्मनः ।
अगस्त्यस्य मुनेर्भ्रातुर्दृश्यते पुण्यकर्मणः ॥ ४५
यथा हीमे वनस्यास्य ज्ञाताः पथि सहस्रशः ।
संनताः फलभारेण पुष्पभारेण च द्रुमाः ॥ ४६
पिप्पलीनां च पक्वानां वनादस्मादुपागतः ।
गन्धोऽयं पवनोत्क्षिप्तः सहसा कटुकोदयः ॥ ४७
तत्र तत्र च दृश्यन्ते संक्षिप्ताः काष्ठसंचयाः ।
लूनाश्च पथि दृश्यन्ते दर्भा वैदूर्यवर्चसः ॥ ४८
एतच्च वनमध्यस्थं कृष्णाभ्रशिखरोपमम् ।
पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्रं संप्रदृश्यते ॥ ४९

—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.4 D2 om.; Ñ2 V2 B2.3 D5.7 15; V1 14; D3 17; L(ed.) 13.]

42 ^{a}) B4 (marg. also) Dg1 वचः श्रुत्वा; G3 वने श्रुत्वा (for मुनेः श्रुत्वा). Ś1 Ñ1 D1-3 ततस् (Ñ1 D1 तस्य) तद्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) Ñ2 B2 D5.7 तं (for च). V2 वचनं चारुभाषिणः; D1 सह भ्रात्रादि राघवः. —^{d}) V2 सानुगः (for °जः). K(ed.) transp. सह and सीतया.

43 ^{a}) Ñ2 V1 B1-3 D5.7 G1 शुभ्राणि; V2 B4 पुण्यानि; Dm1 D4.8 T1.2 G3 M1 रम्याणि (for चित्राणि). —^{b}) Ś1 D1-3 पर्वताग्राणि कानिचित्; Ñ1 पर्व * * * नानि च (illeg.); V1 पर्वतानभ्रसंवितान्. —^{c}) B1 सहिताश् (sic) (for सरितश्). —^{d}) B4 (marg. also as in text) यथा (for पथि). Ś1 Ñ1 D1-3 -वशं गतः (Ś1 °ताः); V1 D4 T1.2 G2 -वशानुगः (G2 °गां [sic]); Dg1 Dt1 D6 T3 G1 Ct -वशानुगान्; Cvp.g वशानुगाः (as in text). Dm1 D8 G3 M1.2 सानूनि विविधानि च.

44 ^{a}) Ś1 Ñ1 V2 D1.2 स (D2 in marg.) सुतीक्ष्णोपदिष्टेन; Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 स सुतीक्ष्णोपदेशेन; B3 सुतीक्ष्णस्योपदेशेन. —^{b}) B3.4 (m. also as in text) मार्गं (for तेन). B1.2.3 (*sup. lin.* also as in text).4 (m. also as in text) Dg1 D1-3.5 यथा- (for पथा). —^{c}) V1 परमसुप्रीतो. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1-3 लक्ष्मणं वाक्यम् (by transp.).

45 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 M2 तद् (for एव). —After 45^a, T3 repeats erroneously 40^{bc}. —^{b}) D3 वनं (for नूनं). —^{c}) D2.3 भवेद् (for मुनेर्). —^{d}) D1 पुण्यकर्मणा.

46 G2 om. 46-47^b. —^{a}) Ś1 Ñ V B1-3 D1-3.5.7 M1 तथा (for यथा). B4 Dg1 G3 Cg.k हि मे (for हीमे). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1-4.8 T3 G1.3 M जाताः (for ज्ञाताः). Dg1 जन्या (sic) (for पथि). Ñ2 V B D5.7 प्रथि (V2 B1.2 °सू; B4 °सृ)ताः पथि लक्ष्मण. —^{c}) Ñ1 संगताः; Ñ2 reads in marg.; V1 सेविताः; D3 सुपुष्पं (for संनताः). Ś1 Ñ1 D1-3 फलभारैश्च. —^{d}) B3 reads in marg. पुष्पभारेण. Ś1 Ñ1 D1-3 -भारैश्च वै (D3 ये) (for -भारेण च). —After 46, Ñ2 V B D5 (om. hapl.).7 ins.:

166* सुखच्छायाः सुगन्धाढ्या हस्तप्राप्याश्च लक्ष्मण ।
नानाविहगसंकीर्णाः सर्वे स्वादुफलद्रुमाः ।

[(l. 1) B3 (before corr. -प्राद्याश्) -प्राप्ताश् (for -प्राप्याश्). V2 हस्तप्रा * * * स्तथा (illeg.) (for the post. half). —(l. 2) B3.4 -संपूर्णाः (for -संकीर्णाः). Ñ2 V2 सर्व- (for सर्वे). B4 D7 स्वादुफला.];

whereas D3 ins.:

167* सरसां च सपद्मानां वनादस्मादुपागतः ।
गन्धोऽयं पवनोद्भूतः सुरभिः केतकान्वितः ।

47 G2 om. 47^{ab} (cf. v.l. 46). G3 om. 47. —^{a}) B1 D5 पिप्पलानां; D2 पप्प°; D4 पिप्पि° (for पिप्पलीनां). B2 (before corr. दक्षानां; after corr.) पक्षानां (for पक्वानां). D3 पिप्पलीकानां पकानां. —^{b}) Ś1 V1 उपागताः (sic). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-5.7 पवना (D7 °न) क्षिप्तः; V1 परमोत्क्षिप्तः. —^{d}) Ś1 D2 हर्षयन्मम; Ñ V1 B3.4 D1.7 कटुकान्वयः; V2 illeg.; B1 बलवांश्च यः; B2 °गंधकः; D3 °को भृशं; D5 °काचितः (for कटुकोदयः).

48 ^{ab}) B2 om. (subm.); G1 हि (for च). Ś1 Ñ1 D1.2 संक्षिप्ता दृश्यंते (by transp.). Ñ2 V B D5.7 रचिताः (V1 विचित्राः) काष्ठराशयः (for ^{b}). —^{c}) V1 मूलाश् (for लूनाश्). Ñ1 illeg. from पथि up to वै in ^{d}. V1 Dt1 D6 T2 M3 परि- (for पथि). —^{d}) Dg1 Dm1 D1-4.6.8 G M वैडूर्य- (for वैदूर्य-). Ś1 Ñ1 D1-3 G1 -संनिभाः (for -वर्चसः). Ñ2 V B D5.7 कुशा वैदू (D5.7 °डू) र्यसंनिभाः.

49 ^{a}) Ñ1 G1 ततश्च (for एतच्च). —^{b}) Ś1 D2 नव- (for कृष्ण-). Ñ2 V B D5.7 दृश्य (Ñ2 कृष्य [sic]) ते सहसोत्थितं (Ñ2 D7 °च्छ्रितं); G2 कृष्णा * निचयोपमं. —Dg1 reads in marg. from श्रमस्थस्य in ^{c} up to 50. —^{c}) B1 [आ]श्रम.त्तस्य (for °मस्थस्य). —^{d}) Ś1 च प्रदृश्यते; Ñ2 V B2-4 D7 संप्रदृश्यतां (B4 [m. also] सर्वतो वृतं).

विविक्तेषु च तीर्थेषु कृतस्नाना द्विजातयः ।
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति कुसुमैः स्वयमार्जितैः ॥ ५०
तत्सुतीक्ष्णस्य वचनं यथा सौम्य मया श्रुतम् ।
अगस्त्यस्याश्रमो भ्रातुर्नूनमेष भविष्यति ॥ ५१
निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया ।
यस्य भ्रात्रा कृतेयं दिक्शरण्या पुण्यकर्मणा ॥ ५२
इहैकदा किल क्रूरो वातापिरपि चेल्वलः ।
भ्रातरौ सहितावास्तां ब्राह्मणघ्नौ महासुरौ ॥ ५३
धारयन्ब्राह्मणं रूपमिल्वलः संस्कृतं वदन् ।
आमन्त्रयति विप्रान्स श्राद्धमुद्दिश्य निर्घृणः ॥ ५४
भ्रातरं संस्कृतं भ्राता ततस्तं मेषरूपिणम् ।
तान्द्विजान्भोजयामास श्राद्धदृष्टेन कर्मणा ॥ ५५
ततो भुक्तवतां तेषां विप्राणामिल्वलोऽब्रवीत् ।
वातापे निष्क्रमस्वेति स्वरेण महता वदन् ॥ ५६
ततो भ्रातुर्वचः श्रुत्वा वातापिर्मेषवन्नदन् ।
भित्त्वा भित्त्वा शरीराणि ब्राह्मणानां विनिष्पतत् ॥ ५७
ब्राह्मणानां सहस्राणि तैरेवं कामरूपिभिः ।
विनाशितानि संहत्य नित्यशः पिशिताशनैः ॥ ५८

G. 3. 16. 18
B. 3. 11. 60
L. 3. 14. 16

50 Dg1 reads 50 in marg. (cf. v.l. 49). —^{a}) Ś1 विविक्ते*. V2 illeg. from च up to द्विजातयः in ^{b}. D6 त्वं (sic) (for च). D3 देशेषु (for तीर्थेषु). —^{b}) Dg1 कृत-स्नान-; D8 T1.2 G2 M1 कृतस्नाता (for °स्नाना). Dm1 D8 महर्षयः (for द्विजातयः). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 कृतस्नानोत्थि (D2 °नैः स्थि)तैर्द्विजैः. —^{c}) Dg1 Dt1 D4.6.8 G M2 पुष्पो-पहारं (D8 G3 °रान्; M2 °राः [sic]); Dm1 पुष्पोपहारान् (for पुष्पोपहारं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 पुष्पोपहारा दृश्यंते. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 सु(D1 च)सुगंधिभिः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स्वय(B3 [m. also] स्वस)माहृतैः; V2 illeg.; B2 सुसमाहृतैः; Dt1 D8 G स्वयमर्जितैः; Cg.k.t as in text (for स्वयमार्जितैः).

51 ^{a}) D2 स (sic) (for तत्). Ñ2 V B D5.7 वचनं हि(D5 om.) सुतीक्ष्णस्य; Dt1 D6 ततः सुतीक्ष्णवचनं. —^{b}) Dt1 om.; G2 यथा (for मया). Ś1 Ñ1 B2 D1–3 मया सौम्य (Ś1 मान्य) यथा श्रुतं. —^{cd}) D8 G1.3 M3 एव (for एष). Ś1 D1–3 प्रकाशते; Ñ1 illeg. (for भविष्यति). —For 51^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

168* तस्यागस्त्यस्य वै भ्रातुर्दृश्यते नूनमाश्रमः ।
[Ñ2 illeg. for तस्या.]

— B3 cont.:

169* एतत्तु परमं स्थानं दृश्यते चात्र राघव ।

52 ^{a}) Ś1 Ñ1 V B Dm1 D1–3.5.7.8 T3 Cm तपसा (for तरसा). —^{b}) Ś1 Ñ1 V B D1–3.5.7 भू(B1 भृ)तानां (for लोकानां). —^{c}) D1 कृतेया दिक् (sic); D2 कृतेकारि (for कृतेयं दिक्). —^{d}) D2 यदि दिक् (for शरण्या). Ś1 D2 पुण्यकर्मणां(D2 °णः). —For 52^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

170* यस्य ज्येष्ठेन हि भ्रात्रा शरण्या दिगियं कृता ।
[B4 च (for हि).]

53 ^{a}) Ś1 D2.3 इह(D2 °दं) पूर्वं; Ñ1 illeg.; Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 इहान्यदा; B2 अस्मिन्यदा (for इहैकदा). Ñ2 D5.7 पुरा; Dg1 D3 G2 क्रूरौ (for क्रूरो). —^{b}) Ś1 इह; Ñ1 illeg. (for अपि). D5 सौम्य वातापि; D7 वाता**पि. Ñ2 [इ]ल्वनः; V1 [इ]ल्वकः; D2 [इ]ल्वणः (here and below); D4 [इ]ज्वलः (for [इ]ल्वलः). —^{c}) Ñ1 वीर (for आस्तां). —Ś1 om. 53^{d}–54^{c}. —^{d}) Ñ V B D5.7 ब्रह्मघ्नौ तौ(Ñ1 च); G2 ब्राह्मणघ्न-. Ñ1 D1–3 सुदारुणौ (for महासुरौ).

54 Ś1 om. 54^{abc} (cf. v.l. 53). V2 illeg. for 54^{ab}. —^{ab}) V1 इल्वणः (for °लः). D2 वातापिर्ब्राह्मणो रूपमिल्वणः संस्कृतोदनः (sic). —^{c}) Ñ2 V B D3.5.7 न्य(Ñ2 D3 आ)-मंत्रयत. Ñ1 illeg.; V2 हि; D4 T1.2 स्म; M2 वै (for स). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 लक्ष्मण (for निर्घृणः).

55 ^{a}) Ñ2 V सततं; B D5.7 स तु तं (for संस्कृतं). Ś1 Ñ1 D1.2 M2 (before corr.) भ्रात्रा; Dg1 Dt1 Dm1 D3.4.6.8 T2 Cr.g.k कृत्वा (for भ्राता). —^{b}) Ś1 तत्रस्थं; Ñ2 V B D5.7 संस्कृतं (for ततस्तं). —^{c}) Dm1 D8 द्विजातीन् (for तान्द्विजान्). —^{d}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 शास्त्र-; Dg1 विधि- (for श्राद्ध-). Ñ2 V B D5.7 श्राद्धकाले(V2 B3.4 [B3 *sup. lin.* and B4 m. also °काले]°कार्ये) यथाविधि.

56 V2 illeg. for 56^{ab}. —^{a}) Dg1 तदा (for ततो). B2 एषाम् (for तेषां). Ñ2 V1 B D5.7 इल्वलो(Ñ2 °नो; V1 °णो) वाक्यमब्रवीत्. —^{c}) Ñ1 V1 Dm1 D1–3.6.8 निःक्रमस्व. —^{d}) G2 स्वरेति (sic) (for °ण). M2 नदन् (for वदन्). Ś1 Ñ V B(B3 *sup. lin.* also) D1–3.5.7 परया स्वर(Ś1 वर; V B3 [orig.]सुर)संपदा.

57 Dg1 reads 57^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 Dg1 Dm1 D1–3.8 भ्रातृवचः. —^{b}) D8 वातापी. Dm1 मेघवन् (for मेष°). Ś1 नुदन्. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वातापिर्मे(V1 °पी मे)ष(V1 B1.4 °घ)निस्वनः; B2 वातापेर्मेषरूपिणः (sic); M2 वातापि-रुदरं गतः. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 भित्त्वा शरीराणि तदा. —^{d}) Ś1 व्यतिष्ठत; D2 Cg व्यनिष्पतत्; T1 G3 M3 विनिष्पतन्; T2 विनिर्गतान् (for °ष्पतत्). Ñ2 V B D5.7 निष्प(V निःप)पा(Ñ2 °ष्प*)त द्विजन्मनां.

58 V2 illeg. from सहस्राणि in ^{a} up to रूपिभिः in ^{b}. —^{b}) D6 एव (for एवं). M2 (before corr. as in text; after corr. *inf. lin. sec. m.*) कामरूपिणा (for °पिभिः).

G. 3. 16. 19
B. 3. 11. 61
L. 3. 14. 17

अगस्त्येन तदा देवैः प्रार्थितेन महर्षिणा ।
अनुभूय किल श्राद्धे भक्षितः स महासुरः ॥ ५९

ततः संपन्नमित्युक्त्वा दत्त्वा हस्तावसेचनम् ।
भ्रातरं निष्क्रमस्वेति इल्वलः सोऽभ्यभाषत ॥ ६०

Ś1 Ñ1 D1-3 T3 तेनैवं कामरूपिणा(Ñ1 illeg. for रूपिणा); Ñ2 V1 B D5.7 ताभ्यामेवं(B4 [m. also]पंच चाष्टौ) परंतप. —[c]) B1 (before corr.) Dt1 D2.6 G2 संहृत्य; B4 (m. also संहृत्य) संस्कृत्य; Dm1 D8 G3 M1 सुभृशं; Cm.k.t as in text (for संहृत्य). D7 विनाशिता नित्यशस्ते. —[d]) D7 निर्दया (sic) (for °त्यशः). Ś1 Ñ1 D1.2 पिशिताशिना; Ñ2 V B D5.7 पिशिताशया(V D5 °याः); D3 °ताशनः; T3 °ताशनाः.

59 [a]) Dg1 T3 G1 M अगस्त्योपि. Ś1 Ñ1 D1-3 ततः क्रोधाद्; G2 तथा दिव्यैः; M1 तदा विप्रैः (for तदा देवैः).—[b]) G2 महर्षिभिः (for °र्षिणा). Ś1 D1-3 आगत्य(D1 °म्य) भ्रातुराश्रमे(Ś1 D2 °मं); Ñ1 आगत्य स निशाचरः; Dg1 T3 G1 M प्रार्थितोयं महर्षिभिः(M1 °ह्यनृषिः). —Dg1 reads in marg. 59[cd]. —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 [ए]कदा (for किल). D2 M2.3 श्राद्धं. —[d]) K(ed.) सु- (for स). Ś1 Ñ1 Dm1 D1-3.8 G3 M1 निशाचरः (for महासुरः). —For 59-60[b], Ñ2 V B D5.7 subst. 171*.

60 [a]) Dg1 तत्संपन्नमित्युक्त्वा तु. —[b]) Dg1 (m. also) D4 T1.2 Cr.g.k दत्त्वा(D4 om.) हस्तोदकं ततः; Dt1 D6 दत्त्वा हस्तेवनेजनं; G3 दत्त्वा हस्तावशोधनं. ❀ Ct हस्तोदकं दत्त्वा. ❀—For 59-60[b], Ñ2 V B D5.7 subst. :

171* ततस्तु भक्षितान्श्रुत्वा ब्राह्मणानृषिसत्तमः ।
आगच्छत्त्वरितस्तत्र यत्र तौ पापकारिणौ ।
अगस्त्यमागतं दृष्ट्वा प्रहृष्टौ तावथोचतुः ।
तूर्णमामन्त्र्य सहितौ भगवन्भुज्यतामिति ।
एवमुक्तस्तु स मुनिर्नैर्ऋताभ्यामनिन्दितः । [5]
प्रतिगृह्य वचस्ताभ्यां बाढमित्यब्रवीन्मुनिः ।
प्रत्युवाच ततश्चैनमिल्वलः प्रहसन्निव ।
कथं हि मेषमेकस्त्वं भक्षयिष्यसि ब्राह्मण ।
तमुवाच ततो विप्रः प्रहसन्निव राक्षसम् ।
अहं तु भक्षयिष्यामि सर्वमास्थापयस्व मे । [10]
क्षुधितोऽहं दानवपते ह्यनश्नन्बहुलाः समाः ।
शक्ष्यामि मेषमेकोऽपि श्राद्धे भोक्तुमहं सुखम् ।
अगस्त्यस्य वचः श्रुत्वा चेल्वलो वाक्यमब्रवीत् ।
बाढमेवं विधास्यामि भक्ष्यतां यदि शक्यते ।
ततस्तं कल्पितं भक्ष्यं वातापिं मेषरूपिणम् । [15]
भक्षयामास भगवानिल्वलस्य स पश्यतः ।
ततो जुहाव मनसा गङ्गां भागीरथीमृषिः ।
सा तस्य वचनात्तूर्णं प्रविवेश कमण्डलुम् ।
प्रच्छन्नं जलमादाय जप्येनोपस्पृशन्मुनिः ।
निरवशेषं तं मेषं स गृहीत्वा द्विजोत्तमः । [20]
तमदन्तमविज्ञाय मुनिं परमकोपनम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 तान् (for तु). D5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). V1 ब्राह्मणेर् (for °णान्). —(l. 2) V1 अगच्छत् ; B1 आगतस् (for आगच्छत्). V1 त्वरितं; V2 त्वरतश्. V2 B2 चैव (for तत्र). D5 आगच्छमानस्त्वरितस् (for the prior half). D5 तत्र (for यत्र). Ñ2 D5.7 पापचारिणौ. —(l. 3) V2 B2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —After the prior half of l. 3, V2 wrongly repeats the post. half of l. 2 and the prior half of l. 3. —(l. 4) B3 भक्ष्यताम् (for भुज्य°). —(l. 5) V2 B1-3 स एवमुक्तस्तु (by transp.). B2 निर्ऋता° (for नैर्ऋताभ्याम्). —(l. 6) V1 ततस् (for वचस्). B4 प्रगृह्य वचनं ताभ्यां (for the prior half). —(l. 7) V1 इल्वणः (for °लः). —(l. 8) Ñ2 D5.7 एकं (for एकस्). V1 B1.2.4 (m. also; orig. as above) वै द्विज (for ब्राह्मण). —(l. 9) B3 स हसन् (for प्रह°). —(l. 10) V2 B2 आश्रापय स्वयं(V2 °यस्व मे); B3 (*sup. lin.*) आज्ञाप° (for आस्थापयस्व मे). Ñ2 D5.7 सर्वं मांसं पचस्व मे(Ñ2 नः); B4 (m. also; orig. as above) साधु संपादयस्व मे (for the post. half). —(l. 11) Hypm. Ñ2 V2 B दानपते (for दानवपते). B1 तपसा; B3 (*sup. lin.* also as above) निश्चरन् (for ह्यनश्नन्). B3 बहुशः; B4 सुबहूः (for बहुलाः). Ñ2 D5.7 निरन्नः सुबहूः समाः; V1 अनश्नन्दिवसान्बहून् (with hiatus); V2 ह्यनश्न ✻✻✻✻✻ (illeg.) (for the post. half). —B3 reads l. 12 (var.) twice. —(l. 12) V1 भक्ष्यामि; B3 (first time) शक्नोमि (for शक्ष्यामि). V2 मेषमे ✻✻ (illeg.). V1 सुखे (for सुखम्). B3 (second time in marg.) शक्ष्यामि मेषमेकं वै ह्यमुं भोक्तुं खिलं सुखं. —(l. 13) V2 illeg. from अगस्त्यस्य up to चेल्व. Ñ2 V1 इल्वणो (Ñ2 °नो) (with hiatus); B1 D5.7 इल्वलो (all with hiatus); B2 थेल्वलो (for चेल्वलो). —(l. 14) B3 (m. also) कामम् (for बाढम्). B1 वधिष्यामि भक्ष त्वं (for विधास्यामि भक्ष्यतां). —(l. 15) B1.2 तु (for तं). V1 मेषं (for भक्ष्यं). —(l. 16) V2 illeg. up to लस्य स. V1 इल्वणस्य. B1.4 च (for स). —(l. 17) Ñ2 illeg. for ततो जुहा. B1 जगाम (for जुहाव). V1 मुनिः. —(l. 18) V2 B2.3(*sup. lin.* also as above).4 वरदा (for वचनात्). Ñ2 पविवेण (for प्रविवेश). —(l. 19) V1 प्रच्छन्न-. Ñ2 D5.7 आहूय (for आदाय). V1 जपेन (for जप्येन). Ñ2 B2.4 D5.7 [उ]पास्पृशन् ; V2 illeg. (for [उ]परपृशन्). —(l. 20) Ñ2 संगृहीत्वा; V1 B4 गृहीत्वा स (by transp.). B1 भुक्त्वा तु (G[ed.] बुभुजे) द्विजसत्तमः (for the post. half). V2 निरवशे ✻✻✻✻✻✻✻ द्विजसत्तमः (illeg.). —(l. 21) B3(*sup. lin.* also) तमगस्त्यम् (for तमदन्तम्). V2 B2 स विज्ञाय; B1 इवाज्ञाय; B3 अवज्ञाय (for अविज्ञाय). B1 परमकोपिणं.]

—Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D1-3.5.7 निष्क्र(V1 D1.3 निःक्र)मेत्युच्चैर् ; Ñ1 V2 निःक्रमस्वेति. —[d]) V इल्वणः; Dg1 T3 G1 चेल्वलः (to avoid hiatus); D3 इल्वलं (sic). Ñ1 D5.7 प्रत्यभाषत; Ñ2 V B Dt1 D6 समभा° (for सोऽभ्यभा°).

तं तथा भाषमाणं तु भ्रातरं विप्रघातिनम् ।
अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ६१
कुतो निष्क्रमितुं शक्तिर्मया जीर्णस्य रक्षसः ।
भ्रातुस्ते मेषरूपस्य गतस्य यमसादनम् ॥ ६२
अथ तस्य वचः श्रुत्वा भ्रातुर्निधनसंश्रितम् ।
प्रधर्षयितुमारेभे मुनिं क्रोधान्निशाचरः ॥ ६३
सोऽभ्यद्रवद्द्विजेन्द्रं तं मुनिना दीप्ततेजसा ।
चक्षुषानलकल्पेन निर्दग्धो निधनं गतः ॥ ६४
तस्यायमाश्रमो भ्रातुस्तटाकवनशोभितः ।
विप्रानुकम्पया येन कर्मेदं दुष्करं कृतम् ॥ ६५
एवं कथयमानस्य तस्य सौमित्रिणा सह ।
रामस्यास्तं गतः सूर्यः संध्याकालोऽभ्यवर्तत ॥ ६६

G. 3. 16. 38
B. 3. 11. 68
L. 3. 14. 24

61 ^{a}) B4 Dm1 D8 T2 M3 तं तदा; Dg1 Dt1 D6 T3 G1 स तदा (for तं तथा). Ñ2 D5.7 च (for तु). Ś1 Ñ1 D1–3 हू(D1.3 ह्व)यमानं तु; D8 (marg. except तु) भीषणं तं तु (for भाषमाणं तु). K(ed.) स तं तथा भाषमाणं. —^{b}) B4 (m. also as in text) रिपुघातिनं; Dg1 विप्रघातकं; D5.7 ब्रह्मघातिनं (for विप्रघातिनम्). Ś1 Ñ1 D1–3 राक्षसं मेष (D1.3 विप्र)रूपिणं. —^{c}) Ñ1 illeg. for अब्रवीत्. D2 प्राहसन्. Ś1 Ñ1 D1–3 श्रीमान्; Ñ2 V B D5.7 M2.3 वाक्यम् (for धीमान्). —^{d}) V2 illeg. for गस्त्यो मुनि. Dm1 D8 G3 मुनिपुंगवः (for °सत्तमः).

62 Ñ1 om. 62^{ab}. —^{a}) Ś1 निष्क्रामितुं; V1 D1–3 निःक्र (D3 °क्रा)मितुं (for निष्क्र°). —^{b}) B4(marg. also as in text) मम; D1 यथा (for मया). Ñ2 V B D5.7 भुक्तस्य (D5 °स्तु) (for जीर्णस्य). —^{c}) Ñ2 V2 Dt1 D4.6 तु (for ते). Ñ1 भ्राता ते मेषरूपोथ. —^{d}) Ñ1 गतो हि (for गतस्य). Ñ2 V B D5.7 निष्क्र(V1 निःक्रा; V2 निष्क्रा)मो नोपपद्यते. —After 62, Ñ2 V B D5.7 ins. :

172* भक्षितं हि मया रक्षो न ह्यस्य पुनरागमम् ।
सेन्द्रा देवगणाः कुर्युरिति मे निश्चितं मनः ।

[(l. 1) B3 reads हि in marg. V1 भक्षितस्य (for °तं हि). B1 पुनरागमः. —(l. 2) V2 निश्चिता मतिः (for °तं मनः).]

63 ^{a}) Dg1 D8 M2 तद्वचनं; G3 तद्व** (damaged) (for तस्य वचः). Ś1 Ñ1 D1–3 त(Ñ1 अ)थैतद्वचनं श्रुत्वा; Ñ2 V B1–3 Dm1 D5.7 G1 अगस्त्य(Dm1 आर्तस्तद्)वचनं (G1 °च*) श्रुत्वा; B4 अगस्त्यस्य वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ñ1 D3 -शंकितः; Ñ2 V B D5.7 -दुःखितः; K(ed.) Cg -संश्रयं (for -संश्रितम्). Ś1 D1.2 मरणशंकितः; G1.2 M2.3 निधनमाश्रितं. —^{c}) B4 प्रदर्शयितुम्. —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 क्रुद्धो (for क्रोधान्).

64 ^{a}) B4 अभ्यद्रवद्; Dm1 D8 G3 सोभिद्रवद्; K(ed.) सोभिद्रवन्. Ñ2 V B D5.7 द्विजद्रोही; D4 T1.2 द्विजश्रेष्ठं; G2 द्विजेंद्रं तु; K[ed.]मुनिश्रेष्ठं (for द्विजेन्द्रं तं). Ś1 Ñ1 D2.3 अभ्यद्रवदगस्त्यं तु; D1 अभ्यधावन्नगस्त्येन. —^{b}) Ñ2 V B(B4 marg.) D5.7 मुनिमादीप्ततेजसं(B4 [orig.] °चेतसं). —^{c}) Ś1 Ñ1 [आ]दित्यकल्पेन; D1 दिव्यक°; D2.3 दीप्तक°; T3 निर्त्रिक° (for [अ]नलकल्पेन). —^{d}) G3 निर्धनो (for °र्दग्धो). Ś1 D1–3 स पपात ह; Ñ1 निपपात ह (for निधनं गतः). — For 64^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

173* चक्षुषा तस्य तीव्रेण निर्दग्धो भस्म चाभवत् ।

[Ñ2 D5 तेन (for तस्य). V2 illeg. for the post. half. V1 भस्मशोभवत्; G(ed.) भस्मसादभूत्.]

—Thereafter cont. :

174* ब्रह्मघ्नौ नाशयित्वा तु राक्षसौ पापकारिणौ ।
आश्रमं प्रवरं विप्रो न्यवेशयत धर्मवित् ।
तस्य संदृश्यते तात आश्रमः पुण्यकर्मणः ।
बहुपुष्पफलोपेतो विविक्तः प्रचुरोदकः ।

[(l. 1) V2 illeg. from ब्रह्मघ्नौ up to पाप. B1 च (for तु). —After l. 1, B4(l. 2–4 in marg.) ins. :

174(A)* इदमाह तदा विप्रो ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ।
अद्य प्रभृति ये विप्रा मांसान्यश्नन्ति लोलुपाः ।
सर्वधर्मबहिर्भूताश्चाण्डालादपि चाधमाः ।
विन्ध्यात्सागरपर्यन्तं दक्षिणस्यां दिशि स्थिताः ।

—(l. 2) V D5.7 आश्रम-; B3 स्वाश्रमं. —(l. 3) V2 B4(m. also) भ्रातुर् (for तात). —(l. 4) B1–3 विविक्त-. B1 -प्रवरोदकः (for प्रचु°). V विरिक्तः प्रवृनेदिकः (sic) (for the post. half).]

65 D2 om. 65-66^{b}. —^{a}) Ñ2 V B D5.7 दिव्यतेजः-प्रभारम्यस(V °भोरस्य; B °भावस्य). —^{b}) Ś1 Ñ V2 B D1.3.5.7 तडाग-; V1 तलाग- (sic). G2 -धनमाश्रितं (for -वनशोभितः). —^{c}) Ś1 G [अ]नेन(G3 after corr. as in text) (for येन). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 M2.3 कर्मैतद् (for °र्मेदं). V2 illeg. for दुष्करं कृतं. V1 दुःकरं; B3.4 Dg1 D4 M2 दुष्कृतं (for दुष्करं). Dg1 reads in marg.; D6 कृते (for कृतम्). Ś1 Ñ1 D1.3 कृतं कर्म सुदुष्क(D1 °दुःक)रं.

66 D2 om. 66^{ab} (cf. v.l. 65). —^{a}) G3 damaged for एवं क. Ck तथा (for एवं). Ś1 Ñ V B D1.3.5.7 कथयत-स्तस्य. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.3 तदा (for तस्य). Ñ2 V B D5.7 राघवस्य महात्मनः. —^{d}) Ś1 D1–3 [ऽ]भवत्तदा (for ऽभ्यवर्तत). —For 66^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

175* जगामास्तं तदा सूर्यः संध्या च समजायत ।

[B1.3 गतः; B4 ततः (for तदा). V2 illeg. for the post. half.]

G. 3. 16. 39
B. 3. 11. 69
L. 3 14. 25

उपास्य पश्चिमां संध्यां सह भ्रात्रा यथाविधि ।
प्रविवेशाश्रमपदं तमृषिं चाभ्यवादयत् ॥ ६७
सम्यक्प्रतिगृहीतस्तु मुनिना तेन राघवः ।
न्यवसत्तां निशामेकां प्राश्य मूलफलानि च ॥ ६८
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां विमले सूर्यमण्डले ।
भ्रातरं तमगस्त्यस्य आमन्त्रयत राघवः ॥ ६९
अभिवादये त्वा भगवन्सुखमध्युषितो निशाम् ।
आमन्त्रये त्वां गच्छामि गुरुं ते द्रष्टुमग्रजम् ॥ ७०
गम्यतामिति तेनोक्तो जगाम रघुनन्दनः ।
यथोद्दिष्टेन मार्गेण वनं तच्चावलोकयन् ॥ ७१
नीवारान्पनसांस्तालांस्तिमिशान्वञ्जुलान्धवान् ।
चिरिबिल्वान्मधूकांश्च बिल्वानपि च तिन्दुकान् ॥ ७२

67 V2 illeg. for 67^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 उपास्य संध्यां तत्रैव(Ñ2 धर्मात्मा); Ñ2 V1 B D5.7 तत्रोपास्य ततः (V1 °दा) संध्यां. —^{b}) M2.3 भ्रात्रा सह (by transp.). —^{d}) Ñ2 V B D2.5.7 मुनिं तं; D6 ऋषींश् (subm.) (for तमृषिं). V1 चाभिवादयन्; Dg1 D4 T G1.2 M2.3 सोभ्यवादयत्. Ś1 प्रभावादभ्यवादयत्.

68 ^{a}) Ś1 Ñ1 B2.4 D1–5.7 T1.2 च; Dm1 D8 T3 G3 M1 स (for तु). —^{b}) V1 सत्कृतः (for राघवः). —^{c}) Ś1 वसंतश्च (sic); V1 अवसत्तां; D8 निव° (for न्यवसत्तां). Ñ2 V B D5.7 तत्र (for एकां). —^{d}) Ś1 D1.2 प्राप्य; T2 प्राज्य (sic). D2 मूलं; D6 जल- (for मूल-). Ś1 Ñ1 D1–3 M2 -फलं शुभं; Ñ2 V B D5.7 -फलं शुचिः (for -फलानि च). —After 68, Ñ2 V B D5.7 ins.:

176* ततस्तु ते तेन महात्मना समं
समेत्य सम्यङ्मुनिना यथाविधि ।
सुखोषितास्तत्र निशाक्षये पुन-
स्तपस्विनं द्रष्टुमभिप्रतस्थिरे ।

[(l. 1) B2 reads ते *sup. lin.* B3.4 तेनैव (for ते तेन). D5 om. समं. B2 महात्मनास्यां (for °ना समं). —(l. 3) V1 अथोषितास् (for सुखो°). V2 B4(marg. also as above) निशात्यये. —(l. 4) D5 तपस्विं (sic) (for °स्विनं). D7 -प्रतस्थिते.]

—Then Ñ2 V B D5.7 ins. an addl. colophon, while Ś1 Ñ1 D1–3 ins. the same after 68.

[*Sarga name*: Ś1 D1 इल्वलोपाख्यानं; Ñ1 D3 अगस्त्यभ्रातुराश्रमनिवासः; Ñ2 V B D5.7 अ(G[ed.]आ)गस्त्यभ्रातुर्(V B °तृ)दर्शनं; D2 दंडकारण्यनिवासे इल्वणोपाख्यानः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D5.7 16; V1 15; B2.4 D1 17; D3 18.]

69 ^{a}) Ñ2 D7 रात्र्यां तस्यां (by transp.); G3 damaged (for तस्यां रात्र्यां). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 G3 M1.2 उदिते (for विमले). Ñ2 V B D5.7 [ऽ]भ्युदिते रवौ; Dt1 D6 रविमंडले (for सूर्य°). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 अगस्त्यभ्रातरमृषिम्(Ś1 D1.2 °रं धीमान्; Ñ1 D3 °रं श्रीमान्). —^{d}) V अमंत्रयत; D6 T3 आमंत्रयति (sic); G2 ह्यामंत्रयत (to avoid hiatus).

70 ^{a}) Hypm. Ś1 D1–4.8 T1 G1.2 त्वां; Ck.t as in text (for त्वा). Ñ2 V B D5.7 आमंत्रये त्वां (for अभिवादये त्वा). —^{b}) Ś1 Ñ1 B2–4 Dg1 Dt1 Dm1 D2–4.6.8 T G2 M1 अस्स्यु(G[ed.]°भ्यु)षितो; V1(m. as in text) M2 अप्युषितो; D7 अध्युषितौ. B1 सुखं सुप्तो निशामिमां. —^{c}) Dm1 D1.8 G3 आमंत्रयित्वा; T3 M आमंत्रये त्वा. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 द्रष्टुं ते गुरुम् (by transp.); Dm1 गुरुं ते इष्टम्. —For 70^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

177* द्रष्टुमिच्छाम्यगस्त्यं हि भ्रातरं तेऽग्रजं मुनिम् ।

[V1 अगस्त्यं द्रष्टुमिच्छामि (by transp.) (for the prior half). D7 अग्रजं (for तेऽग्रजं).]

71 G3 damaged for ^{a}. —^{a}) B1 पश्यताम् (for गम्य°). D1 [उ]क्ते; D2 [उ]क्तं. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 सहलक्ष्मणः (for रघुनन्दनः). —^{c}) Ś1 [उ]दितेन; D4.8 [आ]दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन). —^{d}) D3 तत्र (for तच्च). M2 वने तस्मिन्विलोकयन्. —For 71^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

178* यथोपदिष्टेन पथा गच्छन्समवलोकयन् ।

[B3 यथोपदृष्टेन. V2 च पथा(hypm.) (for पथा). B3 (marg. also as above) समंतादवलोकयन् (for the post. half).]

—B3 cont.:

179* तपस्विनां च स्थानानि विविक्तानि च राघवः ।

72 Ñ2 V B D5.7 om. 72. M2 transp. 72^{ab} and 72^{cd}. Ñ1 illeg. for 72^{ab}. —^{a}) Dt1 Cm.g निवारान्. Dm1 D8 G3 तिमिशांश् (for पनसांस्). Dg1 शालांस्; Dt1 D4.6 M सालांस्; Dm1 D8 G3 चैव; G1 नीपांस् (for तालांस्). —^{b}) Dm1 D8 G3 पनसान्; Cv.k तिमीशान्; Ct तिनिशान् (for तिमिशान्). T2 G1.3 वंचुलान् (for वञ्जुलान्). Dg1 T3 निचुलान्तिलि(T3 °मि)शान्धवान्; Dt1 D6 वंजुलांस्तिनिशांस्तथा; D4 वंजुला***न्धवान्; T1 तिमि****** (illeg.); G2 M वंजु(G2 M3 °चु)लांस्तिमिशान्धवान्(M2 °शानपि). —For 72^{ab}, Ś1 D2 subst.:

180* नीवारांश्चैव नीपांश्च कुलस्थांश्च मनोहरान् ।

[D2 वानीरान्कुलत्थांश्च (for नीपांश्च कुल°).];

whereas D1.3 subst.:

पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिरनुवेष्टितान् ।
ददर्श रामः शतशस्तत्र कान्तारपादपान् ॥ ७३
हस्तिहस्तैर्विमृदितान्वानरैरुपशोभितान् ।
मत्तैः शकुनिसंघैश्च शतशः प्रतिनादितान् ॥ ७४
ततोऽब्रवीत्समीपस्थं रामो राजीवलोचनः ।
पृष्ठतोऽनुगतं वीरं लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ ७५
स्निग्धपत्रा यथा वृक्षा यथा क्षान्ता मृगद्विजाः ।
आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेर्भावितात्मनः ॥ ७६

अगस्त्य इति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ।
आश्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमापहः ॥ ७७
प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः ।
प्रशान्तमृगयूथश्च नानाशकुनिनादितः ॥ ७८
निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया ।
दक्षिणा दिक्कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ॥ ७९
तस्येदमाश्रमपदं प्रभावाद्यस्य राक्षसैः ।
दिगियं दक्षिणा त्रासादृश्यते नोपभुज्यते ॥ ८०

G. 3. 17. 20
B. 3. 11. 82
L. 3. 15. 12

181* वानीरांश्च तिमीरांश्च कपित्थान्वञ्जुलान्धवान् ।

—^{c}) Dm1 D3 G2 चिर-; D8 चीर- (for चिरि-). —^{d}) Dg1 Dt1 D6 T3 अथ (for अपि). Dm1 D8 प्रकीर्यानपि (for बिल्वानपि च). Ś1 Ñ1 D1–3 तिंदुकांश्चापि पुष्पितान्; G3 प्रकीर्या*****(damaged). —After 72, Ś1 Ñ1 D2.3 read 74^{cd}.

73 Ñ2 V B D5.7 transp. (along with star passages) 73^{ab} and 73^{cd}. —^{a}) G3 damaged for पुष्पितान्. D6 reads in marg. from ताम्राभिर् up to 74^b. —^{b}) Ś1 D2 वल्लीभिर् (for लता°). Ñ1 अवबेष्टितान्; Dt1 D6 उपशोभितान्; Dm1 D8 G3 M1 परि°; M2.3 अभि° (for अनुवेष्टितान्). V2 लता*****तान् (illeg.). —After 73^{ab}, Ñ2 V B D5.7 ins. :

182* स दृष्ट्वा काननं रम्यं पथि गच्छन्महायशाः ।

[B3 दिव्यं (for रम्यं). B1.2 यत्र (for गच्छन्).]

—^{c}) Ñ1 पश्यंस्तु सर्वतो याति. —^{d}) V B फुल्ल- (for तत्र). Ñ1 D1.3 कानन- (for कान्तार-). Ś1 D2 तत्र पादपसंचयान्; Ñ2 D5.7 प्रफुल्लांस्तांश्च पादपान्. —After 73^{cd}, Ñ2 V B D5.7 ins. a passage relegated to App. I (No. 2).

74 D6 reads 74^{ab} in marg. (cf. v.l. 73). Ñ2 V B D5.7 om. 74. —^{a}) Dg1 विमर्दितान् (for विमृदि°). Ś1 D2 हस्तिहस्तप्रमथि(D2 °मृदि)तान्. —^{b}) Ñ1 D1.3 चोप (D1 चापि)शोभितान्. —D1 om.(hapl.) 74^{cd}. Ś1 Ñ1 D2.3 read 74^{cd} after 72. —^{d}) Ś1 Ñ1 Dm1 D2.3.8 G3 संनि(Dm1 D8 [after corr. as in text] G3 प्रवि)-नादितान्; K(ed.) च प्रणादितान्.

75 ^{a}) D3.6 समीपस्थो(D6 °स्थ-). Ñ2 V B D5.7 अब्र (D5 °*)वीच पुनस्तत्र. —^{b}) Ś1 रामः पाणी धुवन्मुहुः; D2 रामः पानीयजेक्षणः. —^{c}) D2 [ऽ]नुगमं (for °गतं). Ś1 Ñ1 D1–3 G3 M2 प्रह्वं; Dt1 वीर- (for वीरं). Ñ2 V B D5.7 पृष्ठानुगं दाशरथिं(B4 °थिर्). —^{d}) Ś1 D2 शुभदर्शनं; Ñ1 D1.3 शुभलक्षणं (for °वर्धनम्). —After 75, Ñ2 V B D5.7 ins. :

183* पश्य सौम्य यथाभ्यासे नन्दनप्रतिमं वनम् ।
रमणीयं च सौम्यं च यथेदं दीप्यते पुनः ।

[V1 om. (hapl.) l. 1. —(l. 2) Ñ2 D5.7 तथा (for यथा). B3(*sup. lin.* as above).4 पुरः (for पुनः).]

76 ^{ab}) B4 reads पत्रा यथा in marg. L(ed.) तथा (for first यथा). G2.3 तथा (for second यथा). Dt1 वृक्षांतां (sic); Dm1 D8 G3 क्षांत-; G1 Cm शांता (for क्षान्ता). Dg1 D6 G1 M2 मृगा (for मृग-). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 यथा कांत(B1 रम्य; D3 क्षांत)तरा मृगाः (for ^{b}). Ñ1 पश्य भ्रातुर्वनं रम्यं तथा कांततरान्मृगान्. —^{c}) Ñ2 V B4 D5.7 अग्रतो (for आश्रमो).

☞ V2 illeg. from नाति up to st. 91. B2 D2 नास्ति (for नाति-). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 -दूरे(Ś1 Ñ1 V1 °रो)सौ. —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 तस्य विश्रुतकर्मणः.

77 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B2.4 D1–3.5.7 यः ख्यातो (for विख्यातो). —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1.2.5.7 पुण्येन; D3 विश्रुत- (for स्वेनैव). —^{c}) Dg1(before corr.) M2.3(before corr.) तत्र (for तस्य). —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 -सुखावहः; Dg1 -श्रमावहः (for -श्रमापहः).

78 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) Ñ V1 B Dm1 D1.3.5.7.8 T3 G1 M1.3 Cm(also as in text) आज्य-; Dt1 प्रजा- (sic); D2 अग्नि- (for प्राज्य-). Ś1 वृक्षमालाकुलवनो. —^{b}) Ś1 D2 वल्कमालाविभूषितः. —^{c}) Dg1 विश्रांत- (for प्रशान्त-). G3 -मृगयूथैश्. —^{d}) Dm1 D8 G3 -संकुलः (for -नादितः).

79 Cf. 3.10.52. V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) Ś1 विगृह्य. Ś1 Ñ1 V1 B D1–3.5.7 T3 तपसा (for तरसा). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B2–4 D2.3.5.7 M2 भूतानां; B1 भृतानां; D1 सूतानां (sic) (for लोकानां). —^{d}) Ś1 -कर्मणां; D5 -कर्मिणां.

80 V2 illeg. (cf. v.l. 76). G2 om. (hapl.) 80–81^b. —^{a}) Ñ2 V1 B Dm1 D1.3.5.7.8 G3 [ए]तद् (for [इ]-दम्). —^{b}) V1 तस्य; Dg1 Cm अस्य (for यस्य). —^{c}) Ñ2 V1 B D5.7 तात (for त्रासाद्). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 पापैर्नैव (for दृश्यते न). Ś1 B1–3 Dg1 Dm1 D8 [उ]पयुज्यते; G1 [उ]पपद्यते (for °भुज्यते).

G. 3. 17. 21
B. 3. 11. 83
L. 3. 15. 13

यदा प्रभृति चाक्रान्ता दिगियं पुण्यकर्मणा ।
तदा प्रभृति निर्वैराः प्रशान्ता रजनीचराः ॥ ८१
नाम्ना चेयं भगवतो दक्षिणा दिक्प्रदक्षिणा ।
प्रथिता त्रिषु लोकेषु दुर्धर्षा क्रूरकर्मभिः ॥ ८२
मार्गं निरोद्धुं सततं भास्करस्याचलोत्तमः ।
संदेशं पालयंस्तस्य विन्ध्यशैलो न वर्धते ॥ ८३
अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके विश्रुतकर्मणः ।
अगस्त्यस्याश्रमः श्रीमान्विनीतमृगसेवितः ॥ ८४
एष लोकार्चितः साधुर्हिते नित्यं रतः सताम् ।
अस्मानधिगतानेष श्रेयसा योजयिष्यति ॥ ८५
आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यं तं महामुनिम् ।
शेषं च वनवासस्य सौम्य वत्स्याम्यहं प्रभो ॥ ८६
अत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
अगस्त्यं नियताहारं सततं पर्युपासते ॥ ८७
नात्र जीवेन्मृषावादी क्रूरो वा यदि वा शठः ।
नृशंसः कामवृत्तो वा मुनिरेष तथाविधः ॥ ८८

---

81 V2 illeg. (cf. v.l. 76). G2 om. 81^{ab} (cf. v.l. 80). —^{a}) M1 च क्रांता (for चाक्रान्ता). —^{c}) Ñ2 V1 D5.7 सर्वेस्यां; B1 सर्वेस्य; B2–4 सर्वेषां (for निर्वैराः). —^{d}) D1.3 G3 प्रशांत- (for °न्ता). G2 पिशिताशनाः.

82 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) G1 निम्ना (for नाम्ना). T2.3 भगवता. —^{b}) G1 om. दिक्. Ś1 D1–3 प्रकाशते; Ñ2 B4 D7 प्रकीर्तिता; V1 सुदक्षिणा; B2 प्रवर्तिता (for प्रदक्षिणा). B3(*sup. lin.* after corr. as in text) दिक्षु दक्षिणा. —^{c}) B3 कथिता. D2 त्रिक्र(sic) (for त्रिषु). Ś1 प्रसिद्धा विष्णुलोकेषु. —^{d}) Ñ2 B3.4 दुष्प्रेक्षा; V1 B1.2 दुष्प्रेक्ष्या; D5 दुःप्रेक्षा; D7 दुःप्रेक्ष्या (for दुर्धर्षा). Ś1 D3 दुष्प्र(D3 °रा)धर्षा निशाचरैः; Ñ1 D1.2 दुरा(D2 दुःप्र)धर्षा क्षपाचरैः.

83 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) M1 Cg निरतः (for सततं). —For 83^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 subst.:

184* क्रोधात्प्रवृद्धः सुमहान्भास्करस्य नगोत्तमः ।

[D1 प्रक्रोधात् (hypm.). D2 प्रहर्षः (for °वृद्धः). D3 तु महान्. D1 शिलोच्चयः (for नगोत्तमः). Ś1 Ñ1 D3 त(Ś1 य)स्य नाम्ना शिलोच्चयः; D2 पश्य नाम शिलोच्चयः (for the post. half).] —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 आदेशं; D8 संदेशे; T1.2 G2 निदेशं (for संदेशं). D8 T1.2 G3 यस्य; G2 अस्य (for तस्य). Ś1 D1.2 पालयत्येव(D1 °त्यस्य); D5 पालयन्नस्य. —^{d}) Ñ1 V1 D1.2.5 M2 विंध्यः शैलो. D7 om. न. Ñ वर्धति. —After 83, Ñ2 V1 B D5 ins.:

185* समुद्रमपिबच्चापि तिमिनक्रसमाकुलम् ।
दानवानां विनाशार्थं देवैः सेन्द्रैः प्रसादितः ।

[(l. 1) V1 मीन- (for तिमि-). B1 -झषाकुलं (for -समा°). —(l. 2) D5 विनाशार्थे (for °र्थं).]; whereas M2 ins.:

186* सुमेरोः स्पर्धया विन्ध्यो वर्धिष्णुर्मुनिना पुरा ।
लोकानां हितकामेन भूमेः साम्यमथो गतः ।
कायासुरस्य संहारमिच्छतोऽस्य महामुनेः ।
क्रोधात्समुद्रो हस्ताब्जमकरन्ददशां गतः ।

84 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{b}) M2.3 विख्यात- (for विश्रुत-). Ś1 Ñ1 D1–3 प्रथितः(Ś1 °सिद्धः) पुण्यकर्मणः(D1.3 °णा). —For 84^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 subst.:

187* तस्यायं दीप्ततपसो लोके विख्याततेजसः ।

[B4 प्रख्याततेजसः.]

—^{c}) D8 आगस्त्यस्य. —^{d}) Ñ2 B D3.5.7 -मुनि-; Dg1 D4 S (except G2.3) -जन- (for -मृग-).

85 V2 illeg. (cf. v.l. 76). Ś1 om. 85^{ab}. —^{a}) Ñ1 एवं; Ñ2 V1 B D5.7 देव- (for एष). D2 लोकार्चने. B1 D5 साधु- (for साधुर्). —^{b}) Dg1 D1 T G2 Cg नित्य-; Dm1 D8 G3 चाभि-; M1 चापि (for नित्यं). Ñ2 सतः (sic) (for रतः). M2 हितेष्वभिरतः सतां (from ष्व to स *inf. lin. sec. m.*). —^{c}) Ś1 अपि मतान्; Ñ2 V1 B Dg1 D1.3–5.7 T1.3 G1.2 M अभि(G2 °पि)गतान्(D3 °तः); D2 अनुग°; D8 G3 इहाग°; Ct as in text (for अधिगतान्). Ś1 Ñ1 D1–3 सौम्य; T2 एव (for एष).

86 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{a}) B1 च; T2 G2 [अ]द्य (for [अ]त्र). —^{b}) Ś1 मुनिसेवितं; Ñ1 B1 D1.2 मुनिसत्तमं; Ñ2 V1 B2–4 D5.7 ऋषिसत्तमं; D3 मुनिपुंगवं (for तं महामुनिम्). —^{d}) Dm1 D8 G3 सुखं; Cm.g.p प्रभोः; Cv.g.t as in text (for प्रभो). Ś1 Ñ1 D1.2 तत्र वत्स्यामहे(Ñ1 °म्यहं) सुखं; D3 सौम्य वत्स्यामहे सुखे. ❀ Ck : सर्वकोशेषु संबुध्यन्तः तथा पांक्तः पाठः। हे समर्थ शुश्रूषणचतुरेति यावत्. ❀ —For 86^{cd}, Ñ2 V1 B D5.7 subst.:

188* वनवासस्य शेषं च कालं वत्स्यामहे वयम् ।

[B1 transp. शेषं and कालं.]

87 V2 illeg. (cf. v.l. 76). V1 repeats 87^{ab} (var.) after 91^{ab}. —^{a}) M2 सगंधर्व- (after corr. *sec. m.* as in text). —^{b}) Ñ2 V1(second time) B D5.7 सभूताः (B3 [*sup. lin.* also] °रक्षाः; B4 °यक्षाः) सहचारणाः; V1 (first time) सिद्धाः परमर्षयस्तथा(hypm.). —Ñ2 B1–3 D5.7 om., B4 reads in marg. 87^{c}–88. —^{c}) Ś1 नियतारंभं; Ñ1 B4 Dg1 Dt1 D3.6 T3 G1 नियताहाराः (for °हारं). —^{d}) D6 संततं (for सततं).

88 V2 illeg. (cf. v.l. 76). Ñ2 B1–3 D5.7 om., B4 reads in marg. 88 (cf. v.l. 87). —^{a}) V1 नानु- (for नात्र). D3 जीवो (for जीवेन्). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 पापो वा;

अत्र देवाश्च यक्षाश्च नागाश्च पतगैः सह ।
वसन्ति नियताहारा धर्ममाराधयिष्णवः ॥ ८९
अत्र सिद्धा महात्मानो विमानैः सूर्यसंनिभैः ।
त्यक्त्वा देहान्नवैर्देहैः स्वर्याताः परमर्षयः ॥ ९०
यक्षत्वममरत्वं च राज्यानि विविधानि च ।
अत्र देवाः प्रयच्छन्ति भूतैराराधिताः शुभैः ॥ ९१
आगताः स्माश्रमपदं सौमित्रे प्रविशाग्रतः ।
निवेदयेह मां प्राप्तमृषये सह सीतया ॥ ९२

G. 3. 18. 2
B. 3. 11. 94
L. 3. 15. 24

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

V1 नापरो (for क्रूरो वा). B4 G(ed.) क्रूरो नैवागतो(G[ed.] नैकृतिको) शुचिः. —^{c}) B4 Dt1 D6 पापवृत्तो; Cg as in text (for काम°). —^{d}) Ś1 Ñ1 V1 D1-3 ह्येष; B4 ह्येव (for एष). G(ed.) अनिष्णो(°ष्टो ?) यस् (with hiatus) (for मुनिरेष).

89 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{ab}) M3(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) अथ (for अत्र). G3 स- (for first च). Ś1 Ñ1 V1 D1-3 अत्र यक्षाः(V1 °ज्ञाः [sic]) पिशाचाश्च (for ^{a}). G1 transp. यक्षाश् and नागाश्. D1 पतगाश्च सहस्रशः (for ^{b}). —For 89^{ab}, Ñ2 B D5.7 subst.; while V1 ins. after the second occurrence of 87^{ab} :

189* पन्नगा गुह्यकाश्चैव तथा विद्याधरादयः ।

—^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 मुनिम् (for धर्मम्). G1 धर्माधाराः सहिष्णवः.

90 V2 illeg. (cf. v.l. 76). —^{b}) B4 भानुसंनिभैः; M2 सूर्यवर्चसैः. —^{c}) Ś1 Ñ1 Dg1 D2.3 G2 M1 त्यक्त्वा देहं; D4 T1.2 त्यक्तदेहा. D1 त्यक्त्वा देहं विदेहास्ते. —^{d}) V1 B3 (orig.) सूर्याभाः(B3[*inf. lin.* also]°भैः) (for स्वर्याताः). Ś1 Ñ1 D1-3 स्वर्गं(D1 °र्गे) याता महर्षयः.

91 V2 illeg. (cf. v.l. 76). Dg1 reads 91^{ab} after 92^{ab}. —^{a}) D5 चामरत्वं (for अम°). Ś1 D3 वा (for च). —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 च धनानि च; G(ed.) च विधानि च. —After 91^{ab}, V1 repeats (var.) 87^{ab}. —^{c}) D2 प्रेक्ष (sic) (for अत्र). —^{d}) Ñ1 D1-3 वरैर् ; G3 M1-3 व्रतैर् (for भूतैर्). D4 T3 G1 M3 आराधितैः (for °धिताः). Ś1 L(ed.) वरानाराधितान्(L[ed.]°ताः) शुभान्. —For 91^{cd}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

190* नराणामत्र भगवान्विदधे तपसा विभुः ।

[B4 भगवन् (for °वान्). Ñ2 D5.7 विधत्ते (for °दधे). B3 तापसा.]

—Then all the above MSS. cont. :

191* एवं स राजेन्द्रवरो ब्रुवन्गुणा-
नृषेरगस्त्यस्य चिराय राघवः ।
प्राप्तः क्रमाद्द्वारमथाश्रमस्य
तत्र स्थितो दीप्तवपुर्महात्मा ।

[(l. 1) B1.3 राजेंद्रवचो(B3 °सुतो). Ñ2 om. गुणान्. B4 गुणानृषेर् (for ब्रुवन्गुणान्). —(l. 2) B4 ब्रुवन् (for ऋषेर्). B2 विहाय (for चिराय). —(l. 3) Ñ2 B3 प्राप्त-; D5.7 प्राप्तं (for प्राप्तः). —(l. 4) V1 यत्र; B2-4 ततः (for तत्र).]

92 Ñ2 V B D5.7 read 92 (preceded by 194*) before 3.11.1. —^{a}) V B संप्राप्ताः (for आगताः). B2.3 Dg1 स्वाश्रम-. M2 -द्वारं (for -पदं). Ś1 Ñ1 D1-3 अगस्त्यस्याश्रमद्वारं; Ñ2 D5.7 संप्राप्तमाश्रमपदं. —^{b}) Dg1 reads in marg. विशाग्रतः. G1 लक्ष्मण त्वं विशाग्रतः. —After 92^{ab}, Dg1 reads 91^{ab}. Ś1 om. from 92^{cd} up to 3.11.4^{b}. V2 illeg. for 92^{cd} (except सीतया). —^{c}) Ñ2 V1 B D1-3.5.7 M2 च (for [इ]ह). Dm1 D8 G3 M1 निवेदयस्व. B2 संप्राप्तम् (for मां प्रा°). Ñ1 ***य(illeg.) त्वं मा प्राप्तम्. —^{d}) D3 ऋष्यग्रे (for °षये). D1.4 T1.2 G1 M1 सीतया सह (by transp.). —After 92, B3 ins. :

192* दर्शनं तव इच्छामि आज्ञया ते द्विजोत्तम ।

[Note hiatus between the two halves.]; whereas D2 ins. :

193* विदितः संप्रवेक्ष्यामि द्रष्टुं मुनिवरं स्वयम् ।

[L(ed.) त्वहं (for स्वयम्).]

Colophon. Ś1 D1 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name* : D2.4 om.; Ñ1 B2 आरण्यक°; Ñ2 आरण्ये; V B1 आरण्यके; Dg1 Dt1 Dm1 D3.5.7.8 S आरण्य°. —*Sarga name* : Ñ V B1 D3.5.7 अगस्त्याश्रमवर्णनं(D3 °नः); B2-4 अगस्त्याश्रमवर्णना; D2 दंडकारण्ये अगस्त्याश्रमवर्णनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D5.7 17; V1 16; B2 18; B4 15; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 11; D3 19. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

११

G. 3.18.3
B. 3.12.1
L. 3.16.1

स प्रविश्याश्रमपदं लक्ष्मणो राघवानुजः ।
अगस्त्यशिष्यमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १
राजा दशरथो नाम ज्येष्ठस्तस्य सुतो बली ।
रामः प्राप्तो मुनिं द्रष्टुं भार्यया सह सीतया ॥ २
लक्ष्मणो नाम तस्याहं भ्राता त्ववरजो हितः ।
अनुकूलश्च भक्तश्च यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ ३
ते वयं वनमत्युग्रं प्रविष्टाः पितृशासनात् ।
द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवन्तं निवेद्यताम् ॥ ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य तपोधनः ।
तथेत्युक्त्वाग्निशरणं प्रविवेश निवेदितुम् ॥ ५
स प्रविश्य मुनिश्रेष्ठं तपसा दुष्प्रधर्षणम् ।
कृताञ्जलिरुवाचेदं रामागमनमञ्जसा ॥ ६
पुत्रौ दशरथस्येमौ रामो लक्ष्मण एव च ।
प्रविष्टावाश्रमपदं सीतया सह भार्यया ॥ ७

11

Ś1 cont. the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, Ñ2 V B D5.7 ins. (followed by 3.10.92):

194* स्थितस्त्वमरसंकाशो महाबलपराक्रमः ।
राघवः सह वैदेह्या लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।;

while D1 ins.:

195* विदितः संप्रवेक्ष्यामि द्रष्टुं मुनिवरं स्वयम् ।

1 Ś1 om. 1–4^{b} (cf. v.l. 3.10.92). Before 1, Ñ2 V B D5.7 read 3.10.92. —^{a}) D2 संप्रविश्य (for स प्र°). —^{b}) Ñ V B D1–3.5.7 -[आ]ज्ञया (for -[अ]नुजः). —^{c}) V1 B2 आदाय (for आसाद्य). D3.5 अगस्त्यमृषिमासाद्य. —^{d}) Ñ1 D1–3 L(ed.) श्लक्ष्णं वचन(L[ed.]मधुर)मब्रवीत्.

2 Ś1 om. 2 (cf. v.l. 1). —V2 illeg. from मः in 2^{c} up to द्रष्टु in l. 1 of 197*. —^{c}) Ñ1 D1–3 इह (for रामः). —^{d}) Dm1 D8 G3 M1 transp. भार्यया and सीतया. —For 2^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

196* रामो नाम महाभाग मुनिं द्रष्टुमिहेच्छति ।

3 Ś1 om. 3 (cf. v.l. 1); V2 illeg. for 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 पृष्ठानुगो; G(ed.) तदनुजो (for त्ववरजो). Ñ1 D1–3 मुने (for हितः). —After 3^{ab}, Ñ2 V B D5.7 ins.:

197* सदारः स च तेजस्वी मुनिं द्रष्टुमिहागतः ।
प्रियः सर्वस्य लोकस्य प्रियधर्मश्च स प्रभुः ।

[V2 illeg. up to द्रष्टु in l. 1 (cf. v.l. 2). —(l. 1) B1.2 ह (for च). D5 सदाचारः स तेजस्वी (for the prior half). —(l. 2) V B3.4 प्रिय(B3 °यो)विप्रस्य(V2 B4 °श्च) (for °धर्मश्च). Ñ2 D5.7 स च (by transp.).]

—^{c}) Ñ1 Dm1 D1–3 G3 -रक्तश्च (for -कूलश्च). Ñ2 V1 B D5.7 अनुरक्तजनश्चैव. —V2 illeg. from क्त in 3^{c} up to 4. —^{d}) T3 यथा (for यदि). Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 श्रुतिम्; G3 श्रोत्र (for श्रोत्रम्). B3 यदि श्रुतिसमागतः.

4 Ś1 Ñ1 om. 4^{ab} (for Ś1 cf. v.l. 1); V2 illeg. for 4 (cf. v.l. 3). —For 4^{ab}, Ñ2 V1 B D1–3.5.7 subst.:

198* ते वयं मुनिमुद्दिश्य भगवन्तमुपागताः ।

[Ñ2 इहागताः.]

—^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 त्वत्प्रसादान्महामुनिं(V1 °ने); B2 त्वत्प्रसादान् * * मुनिं.

5 ^{a}) Ś1 श्रोतुं (sic) (for श्रुत्वा). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 महात्मनः (for तपोधनः). —^{c}) Ñ2 V B D5.7 [आ]श्रमपदं (for [अ]ग्निशरणं). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3.5.7 निवेदकः; V2 illeg. (for निवेदितुम्).

6 V2 illeg. for 6. —^{a}) T3 सं- (for स). D1–3 प्रवि(D2 °ह)ष्टो (for प्रविश्य). Ś1 D1–3 मुनिवरं (for °श्रेष्ठं). Ñ2 V1 B D5.7 प्रविश्य चाग्निशरणं. —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 तमृषिं (for तपसा). Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 द्योतितप्रभं; V1 Dt1 D6 दुःप्र° (for दुष्प्रधर्षणम्). Ñ2 ऋषिं दृष्ट्वा प्रदर्षणं (sic). —^{c}) G2 om. (hapl. ?) 6^{d}–7^{c}. —^{d}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 G1 वचनं व्यक्तया गिरा; Ñ2 V1 B D5.7 वचनं (D7 ***)श्लक्ष्णया गिरा. —After 6, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.3 M ins.:

199* यथोक्तं लक्ष्मणेनैव शिष्योऽगस्त्यस्य संमतः ।

[Cg.t यथेष्टं (for यथोक्तं). G1 सत्तमः; G3 धर्मतः (for संमतः).]

7 G2 om. 7^{abc} (cf. v.l. 6). —^{d}) M1 सीतया च तपोधन. —For 7, Ś1 Ñ V B Dm1 D1–3.5.7.8 G1.3 subst.:

200* पुत्रो दशरथस्यासौ रामो नाम महायशाः ।
सह भ्रात्राश्रमद्वारि भार्यया सह तिष्ठति ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D2 [अ]थ; Ñ2 D5.7 [अ]त्र; D1.3 [अ]य (D3 °यं) (for [अ]सौ). —(l. 2) Ś1 Ñ D1–3 -प्राप्तो (for -द्वारि). Dm1 D8 G1.3 [आ]श्रमपदं; D1 समं प्राप्तो (for [आ]-श्रमद्वारि). Ś1 Ñ1 D1–3 सीतया (for भार्यया). D1.3 चापि (for second सह). Dm1 D8 G1.3 सीतया सह भार्यया (for the post. half).]

द्रष्टुं भवन्तमायातौ शुश्रूषार्थमरिंदमौ ।
यदत्रानन्तरं तत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ८
ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्राप्तं रामं सलक्ष्मणम् ।
वैदेहीं च महाभागामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९
दिष्ट्या रामश्चिरस्याद्य द्रष्टुं मां समुपागतः ।
मनसा काङ्क्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति ॥ १०
गम्यतां सत्कृतो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः ।
प्रवेश्यतां समीपं मे किं चासौ न प्रवेशितः ॥ ११
एवमुक्तस्तु मुनिना धर्मज्ञेन महात्मना ।
अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्तथेति नियताञ्जलिः ॥ १२
ततो निष्क्रम्य संभ्रान्तः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
क्वासौ रामो मुनिं द्रष्टुमेतु प्रविशतु स्वयम् ॥ १३
ततो गत्वाश्रमपदं शिष्येण सह लक्ष्मणः ।
दर्शयामास काकुत्स्थं सीतां च जनकात्मजाम् ॥ १४
तं शिष्यः प्रश्रितं वाक्यमगस्त्यवचनं ब्रुवन् ।
प्रावेशयद्यथान्यायं सत्कारार्हं सुसत्कृतम् ॥ १५
प्रविवेश ततो रामः सीतया सहलक्ष्मणः ।
प्रशान्तहरिणाकीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन् ॥ १६

. 3. 18. 21G
B. 3. 12. 17
L. 3. 16. 16

8 V2 illeg. for 8. —^{a}) Dg1 आयांतौ; Dm1 D8 G3 आयात: (for आयातौ). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 भवंतमिच्छति द्रष्टुं; G1 भवंतं द्रष्टुमायात:. —^{b}) Ś1 Ñ V1 B3 Dm1 D1–3.7.8 G1.3 अरिंदम; B1.2.4 इहागत:(B4 also आगत:); D5 M1 अरिंदम (for अरिंदमौ). —^{c}) B2 विचार्य; D5 यदृश (sic) (for यदत्र). M3 damaged for नन्तरं. Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 कार्यम्; G1 कर्तुम् (for तत्त्वम्). —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 तदाज्ञापय मे(V1 मां) मुने.

9 ^{a}) Ś1 D3.4 G2 उपाश्रुत्य; D8(also) स संश्रुत्य (for उपश्रुत्य).

10 V2 illeg. from श्चि in 10^{a} up to प्रति in 10^{d}. —^{a}) D1 दिष्या; D6 दिष्ट्वा (sic) (for दिष्ट्या). Ś1 D2 चिरात् (D2 °रं) प्राप्तो; Ñ2 B D5.7 महाबाहु:; V1 महाराज:; D1.3 चिरस्यास्य (for चिरस्याद्य). —^{b}) Ś1 D1–3 समुपस्थित: (for समुपागत:). Ñ2 V1 B D5.7 सभार्यो मामुपागत:. —^{c}) M3 * * सा (damaged). V1 B4 D5.7 M2.3 यस्य; G(ed.) तस्य (for ह्यस्य). —^{d}) Ñ2 D1.5.7 T2 मया हि; V1 B3 ममापि (for मयापि). Ś1 D2 श्रुतम्; Ñ V1 B Dm1 D1.3.5.7.8 G3 स्वयं; D4 T1.2 चिरं; Cg.k as in text (for प्रति).

11 ^{a}) Ś1 D2 भवता (for गम्यतां). —^{b}) Ś1 Ñ1 B4 D1–3 ससीत: (for सभार्य:). G2.3 सहभार्य: सलक्ष्मण:. —^{c}) B3 D1 प्रविश्यतां (for प्रवेश्यतां). Ñ2 V B D5.7 इति क्षिप्रं; D1.2 समीपे मे; G(ed.) इह क्षिप्रं (for °पं मे). —^{d}) B2 रामो; B3(also *sup. lin.*) D5 G2 वासौ; Dt1 D6 अयं; D1.2 T1.3 असौ (for चासौ). Ñ2 प्रवेशितं; T2 प्रवेशितुं (both sic).

12 V2 illeg. from क्त in 12^{a} up to ब्रवीत् in 13^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 स मुनिना; Ñ2 V1 B D5.7 तदा तेन (for तु मुनिना). —^{b}) Ś1 D1–3 कृतात्मना; Ñ1 * * त्मना; Ñ2 V1 B D5.7 तपस्विना (for महात्मना). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 हृष्टस्; B3.4(marg. also as in text) वाक्यं (for शिष्यस्). —^{d}) D1 ततस्तं (for तथेति).

13 V2 illeg. for 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) Dg1 अथो; Dt1 D6 T G1.2 तदा (for ततो). Ñ1 V1 D1.3 नि:क्रम्य (for निष्क्रम्य). —^{c}) Dt1 D6 कोसौ (for क्वासौ). Ñ2 V B D5.7 महाबाहु: (for मुनिं द्रष्टुम्). —^{d}) Ś1 D2 अत्र; D1 स तु; D4 एतत्; M3 एष (for एतु). Ñ2 V B D5.7 सौमित्रे दर्शयस्व मे; D3 उपैतु प्रविशत्विति. —After 13, Ñ2 V B D5.7 ins. :

201* क्व चास्य भार्या वैदेही नित्यं भर्तृहिते रता ।
महर्षिवचनात्तात द्रष्टुमिच्छामि तावुभौ ।

[V2 illeg. for l. 1 and 2. V1 om. l. 2.]

14 V1 om. 14; V2 illeg. for 14^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ B Dg1 D1–5.7 T G2 M1 -द्वारं(Ñ2 D5.7 °रि) (for -पदं). —D1 om. (hapl.) 14^{c}–16^{b}. —V1 cont. after 201*; Ñ2 V2 (illeg. from ष्ट्वा in l. 1) B D5.7 ins. after 14 :

202* स दृष्ट्वा तमुवाचेदं मुनिरिक्ष्वाकुनन्दनम् ।
स्वागतं तव राजेन्द्र मैथिल्या लक्ष्मणस्य च ।

15 D1 om. 15 (cf. v.l. 14); Ñ1 illeg. from श्रि in 15^{a} up to यं in 15^{c}; V2 illeg. up to वच in 15^{b}. —^{a}) D4 ते (for तं). D3 प्रसृतैर्; D4 T1.2 G2.3 प्रश्रितो; D6 प्रश्रित- (for प्रश्रितं). Ś1 D2 रामम्; D3 वाक्यैर् (for वाक्यम्). Ñ2 V1 B3 D5.7 इति सप्रश्रयै(V1 B3 °सृतै)र्वाक्यैर्; B1.2.4 इति संप्रसृतै(B2.4 °श्रितै)र्वाक्यैर्. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 -वचनादथ(Ś1 °नु); M2.3 -वचनाद्ब्रुवन्. —Dg1 reads 15^{c} in marg. —^{c}) Dg1 D6 प्रवेशयद् (for प्रावे°). —^{d}) B1 D8 M2 सत्कारार्ह:(D6 °र्हं-) (for °रार्हं).

16 D1 om. 16^{ab} (cf. v.l. 14). V2 illeg. from ततो in 16^{a} up to स्थानं in 17^{b}. —^{a}) Dg1 तदा (for ततो). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 ससीत:(Ś1 Ñ1 °ता [sic]) (for सीतया). Ñ2 V1 B D5.7 आश्रमं पुण्यकर्मण:. —^{c}) Ñ2 V1 B D3.5.7 -मृगसंकीर्णं (for -हरिणा°). —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 समंताद् (for आश्रमं हि). Ś1 Ñ1 D1–3 प्रविलोकयन्; Dg1 G2 M1.2 व्यवलोकयन्; M3 सोवलोकयन्.

G. 3. 18. 0
B. 3. 12. 17
L. 3. 16. 17

स तत्र ब्रह्मणः स्थानमग्नेः स्थानं तथैव च ।
विष्णोः स्थानं महेन्द्रस्य स्थानं चैव विवस्वतः ॥ १७
सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कौबेरमेव च ।
धातुर्विधातुः स्थानं च वायोः स्थानं तथैव च ॥ १८
ततः शिष्यैः परिवृतो मुनिरप्यभिनिष्पतत् ।
तं ददर्शाग्रतो रामो मुनीनां दीप्ततेजसम् ।
अब्रवीद्वचनं वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ १९
एष लक्ष्मण निष्क्रामत्यगस्त्यो भगवानृषिः ।
औदार्येणावगच्छामि निधानं तपसामिमम् ॥ २०
एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्यं सूर्यवर्चसम् ।
जग्राह परमप्रीतस्तस्य पादौ परंतपः ॥ २१

17 Ñ B D3.5.7 om. 17–18. —[a]) Dm1 D8 G3 तत्र तु (for स तत्र). T3 ब्राह्मणा- (for °णः). —[b]) Ś1 V1 D1.2 शिव-; T2 अग्नि- (for अग्नेः). V D1 ददर्श ह (for तथैव च). —[c]) D1 अग्नेः (for विष्णोः). Cg*p* महेशस्य (for महेन्द्रस्य). Ś1 V D2 अग्नेः (V °ग्नि) स्थानमथेंद्रस्य.

18 Ñ B D3.5.7 om. 18 (cf. v.l. 17). —[a]) D4 T शि (T3 भ) वस्थानं; M2 भगवत (sic) (for भगस्थानं). V भौमस्थानं नभ (V2 भव) स्थानं. —[b]) Ś1 कौवीर्यम् (for कौबेरम्). V2 कौबेर ***** (illeg.); D1.8 कौबेरं स्थानमेव च. —V2 partly illeg. for 18[cd]. —[c]) D4 T G1.2 M स्थाने (for स्थानं). Ś1 V1 D1.2 स्थानं धातुर्विधातुश्च. —[d]) L (ed.) वायु- (for वायोः). —After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.; while D1.2 ins. l. 4 only:

203* स्थानं च पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ।
स्थानं तथैव गायत्र्या वसूनां स्थानमेव च ।
स्थानं च नागराजस्य गरुडस्थानमेव च ।
कार्तिकेयस्य च स्थानं धर्मस्थानं च पश्यति ।

[D4 transp. l. 1 and 2; T1.2 transp. l. 1 and 2 and read them after l. 3. —Dg1 T3 om. l. 3. —(l. 3) Dm1 D8 G1.3 M2.3 गरुडस्य तथैव च; G2 वासुकेश्च महात्मनः; M1 वासुकेर्गरुडस्य च (for the post. half). —For l. 3, D4 T1.2 subst. and D4 reads before l. 2:

204(A)* नागराजस्य च स्थानमनन्तस्य महात्मनः ।

—(l. 4) D1.2 तथैव च (for च पश्यति).]

19 D3 om. 19 (cf. v.l. 18). —[b]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 निश्चक्राम महामुनिः (V °मतिः). —After 19[ab], Ñ2 V B D5.7 ins.:

204* कृष्णाजिनाम्बरधरैश्चीरवल्कलधारिभिः ।
स तैः स्वधर्मनिरतैः प्रशान्तैर्दग्धकिल्बिषैः ।
महाव्रतधरैः सिद्धैर्वैखानसविशेषिभिः ।
अभिगम्य ततो दृष्ट्वा विनीतं रघुनन्दनम् ।
शनैरुत्थाय भगवान्प्रत्युद्यातः स राघवम् । [5]
तं दृष्ट्वा चोग्रतपसं प्रज्वलन्तमिवानलम् ।
अगस्त्यं स मुनिश्रेष्ठं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
अयमग्निरयं सोम एष धर्मः सनातनः ।
अस्मानिहागतानेष निष्क्रम्याभ्युपगच्छति ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 -वासिभिः (for -धारिभिः). —V2 illeg. for l. 2. —(l. 2) Ñ2 स्नातैः (for स तैः). V1 B4 -कल्मषैः (for -किल्बिषैः). —V2 illeg. up to विशेषिभिः in l. 3. —(l. 3) B3 -निषेविभिः; B4 -विशेषकैः (for -विशेषिभिः). —(l. 4) B3 अभिगत्य (marg. also as in text). —(l. 5) V2 B1 प्रत्युद्गम्य; B2.4 °दीयात् (for °द्यातः). B2 च (for स). D5 राघवः (for °वम्). —(l. 6) V1 स (for तं). B4 D5.7 ज्वलंतमिव चानलम् (B4 पावकम्). —(l. 7) V2 illeg. up to लक्ष्मण. Ñ2 D5.7 वचनम् (for लक्ष्मणम्). —(l. 8) D5 हर्ष (sic) (for एष). —(l. 9) Ñ2 V2 B2.4 गतान् (for [आ]गतान्.]

—Ś1 om. 19[c]–22[b]; Ñ2 V B D5.7 om. 19[c]–20[b]. —[c]) D2 गतो (for [अ]ग्रतो). —[d]) M2.3 मुनींद्रं (for मुनीनां). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1 -तेजसां (M1 °सा [sic]) (for -तेजसम्). Ñ1 D1.2 भ्रातरं चे (Ñ1 वे) दमब्रवीत्. Ñ1 D1–3 om. 19[ef]. —[e]) Dt1 Dm1 D8 G1.3 M2.3 रामो (for वीरो). —For 19, D3 subst.:

205* ततोऽपश्यन्मुनिवरं शिष्यैः परिवृतं तदा ।
तं तु दृष्ट्वा महात्मानं रामो वचनमब्रवीत् ।

20 Ś1 om. 20; Ñ2 V B D5.7 om. 20[ab] (for all cf. v.l. 19). —[a]) Dt1 D6 बहिर् (for एष). Ñ1 D1.2 निष्क्रांतो; D3 शांतात्मा (for निष्क्रामति). —[b]) Ñ1 हर्षि* (for [अ]गस्त्यो). Ñ1 illeg. for भगवानृषिः. D1–3 महर्षिर् (D3 ह्यगस्त्यो [to avoid hiatus]) लोकविश्रुतः. —Ñ1 partly illeg. for 20[cd]. —V2 illeg. from दा in 20[c] up to प in 20[d]. —[c]) Ñ2 B1–3 D5.7 [अ]व (B1 °पि) गच्छामः (B2 °म); D1–3 [अ]भिजानामि (for [अ]वगच्छामि). —[d]) Dt1 इदं; D1.2 अयं; D3 महत्; T1 G1 निधिः (for इमम्). Ñ2 V B D5.7 सोगस्त्योयं न (V2 illeg. up to न) संशयः; Dm1 D8 G3 M1 तपसो राशिमुत्तमं (G3 M1 °मव्ययं). —After 20, Ñ2 V B D5.7 ins.:

206* निधानं तपसामेष तेजोराशिर्विभावसोः ।
अहो भगवतस्तेज इत्युक्त्वोपेत्य चैव हि ।

[(l. 1) V विधानं (for नि°). B3 एतै (sic) (for एष). —(l. 2) V [उ]त्पत्य; D5 [अ]भ्येत्य (for [उ]पेत्य). B2–4 D5.7 ह (for हि).]

21 Ś1 om. 21 (cf. v.l. 19); Ñ2 V B D5.7 om. 21[ab]. —[b]) Ñ2 D1–3 सूर्यसंनिभं; M2.3 दीप्ततेजसं (for सूर्यवर्चसम्). —Ñ1 D1–3 transp. 21[cd] and 22[ab]. —[d]) Ñ1

अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्थौ रामः कृताञ्जलिः ।
सीतया सह वैदेह्या तदा राम सलक्ष्मणः ॥ २२
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थमर्चयित्वासनोदकैः ।
कुशलप्रश्नमुक्त्वा च आस्यतामिति सोऽब्रवीत् ॥ २३
अग्निं हुत्वा प्रदायार्घ्यमतिथिं प्रतिपूज्य च ।
वानप्रस्थेन धर्मेण स तेषां भोजनं ददौ ॥ २४

प्रथमं चोपविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुंगवः ।
उवाच राममासीनं प्राञ्जलिं धर्मकोविदम् ॥ २५
अन्यथा खलु काकुत्स्थ तपस्वी समुदाचरन् ।
दुःसाक्षीव परे लोके स्वानि मांसानि भक्षयेत् ॥ २६
राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः ।
पूजनीयश्च मान्यश्च भवान्प्राप्तः प्रियातिथिः ॥ २७

G. 3. 18. 32
B. 3. 12. 30
L. 3. 16. 28

D1-3 महामुने:; Ñ2 V B D5.7 ऋषेस्तदा (for परंतप:).—For 21^{cd}, Dt1 D6 subst. :

207* जग्राहापततस्तस्य पादौ च रघुनन्दनः ।

22 Ś1 om. 22^{ab} (cf. v.l. 19). Ñ1 D1-3 transp. 21^{cd} and 22^{ab}. Ñ2 V B D5.7 transp. 22^{ab} and 22^{cd}. —^{a}) G3 च (for तु). Ñ V B D1-3.5.7 यथान्यायं (for तु धर्मात्मा). —After 22^{ab}, D5.7 read 27^{ab}. —^{c}) D7 damaged for सह. —^{d}) Dg1 तथा (for तदा). Ś1 स भ्रात्रा लक्ष्मणेन च; Ñ1 D2 स तु रामः सलक्ष्मणः; Ñ2 V B D5.7 लक्ष्मणेन च राघवः; D1 भ्राता रामः सलक्ष्मणः; D3 [अ]भ्येत्य रामः सलक्ष्मणः.

23 For 23–26^{b}, Ñ2 V B subst. 208*, while D5.7 subst. it for 23–25. —^{a}) Ñ1 D2.3 प्रतिगृह्य तु; Dg1 D4 T1.2 G2.3 Cr.g.k.t °जग्राह (for °गृह्य च). G3 तं वीरम् (for काकुत्स्थम्). —^{b}) Ñ1 कुशोदकैः (for [आ]सनोदकैः). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) D8 कुशलं (for °ल-). Dm1 D8 G3 M1 तम् ; M2 (*inf. lin. sec. m.*) तु (for च). —^{d}) D4 T1.2 G2 ह्यास्यताम् (to avoid the hiatus) (for आ°). Dg1 D4 T G M1 च (for सो). Ś1 Ñ1 D1-3 निषीदस्वेत्युवाच ह. —After 23, Ś1 reads 25^{ab}.

24 For subst. in Ñ2 V B D5.7, cf. v.l. 23 and 26. Ñ1 D2.3 M2.3 transp. 24 and 25; D4 T2 repeat 24^{ab} after 25. —^{a}) D3 अग्नौ. Dg1 कृत्वा (for हुत्वा). —^{b}) Dm1 (before corr. as in text) Cv.r.m.g.k.t अतिथीन्. T1 प्रतिपूजयन् ; T2 (second time) °पूजयेत्. —^{c}) Ś1 D1.2 विधिना (for धर्मेण). —^{d}) Ś1 D2.3 तेभ्यो; D1 ताभ्यां (for तेषां). T1 illeg. for भोजनं. Ñ1 तेषां दत्त्वा च भोजनं.

25 For subst. in Ñ2 V B D5.7, cf. v.l. 23 and 26. Ñ1 D2.3 M2.3 transp. 24 and 25. Ś1 reads 25^{ab} after 23. —D1 om. 25^{ab}. —^{a}) G2.3 [उ]पवेश्य (for [उ]पविश्य). —^{c}) D4 धर्मम् (for रामम्). —^{d}) Ñ1 D3 धर्मज्ञं (for प्राञ्जलिं). Ñ1 प्रांजलिस्तदा. —After 25, D4 T2 (var.) repeat 24^{ab}.

26 D5.7 read 26 after 27. —^{a}) Ś1 Ñ1 D2.3.5.7 अपूजयन्हि (Ś1 °यित्वा; D2 °यद्धि); D1 आपूजयन्हि (for अन्यथा खलु). D1-3.5.7 काकुत्स्थं (D1 °त्स्थः) (for °त्स्थ). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3.5.7 तपस्विनमुपागतं; D4 G2.3 तपस्वी समुपा(G3 च मुदा)चरन्. —For 23–26^{ab}, Ñ2 V B subst., while D5.7 subst. for 23–25 :

208* अभिवादितवन्तं च राघवं सुमहातपाः ।
मूर्धन्युपाघ्राय तदा निषीदेत्यब्रवीन्मुनिः ।
दत्त्वासनं तदा रामं वैदेहीं लक्ष्मणं तथा ।
अर्चयित्वा तु पप्रच्छ कुशलानामयं मुनिः ।
पृष्ट्वा चानन्तरं शिष्यमुवाचेदं वचस्तदा । [5]
अग्नौ हुत्वा हविः पूर्वं शेषं रामाय धीमते ।
प्रतिपादय सत्कृत्य मन्त्रवत्प्राश्यतामयम् ।
वानप्रस्थेन विधिना सत्कारार्हो हि राघवः ।
तस्मादेनं सत्क्रियया सत्करिष्येऽहमागतम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 हि (for च). V1 B3.4 स (for सु-). —(l. 2) V1 मूर्ध्नि चाघ्राय च तदा (for the prior half). V1 D7 वचः (for मुनिः). —V2 illeg. from नं in l. 3 up to शि in l. 5. —(l. 3) V1 B1.3 दत्तासनं (for दत्त्वासनं). V1 तथा (for तदा). V1 तदा (for तथा). —(l. 4) B3.4 च; D5 नु (for तु). B2 कुशलानि महामुनिः (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 D5.7 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). B2 तथा (for तदा). Ñ2 D5.7 उवाच वचनं तदा (for the post. half). —V2 illeg. from ह्वा in l. 7 up to य in l. 9. —(l. 7) V2 B2 प्रतिप्रदाय (for प्रतिपादय). V1 प्राशयत्स्वयं; V2 om. (for प्राश्यतामयम्). —(l. 9) B2 अस्माद् (for तस्माद्). V1 सत्कृपया (for सत्क्रियया).]

—Ñ2 V B transp. 26^{cd} and 27. —^{c}) Ś1 भुंक्ते यः स; V1 Dg1 Dm1 D1.8 दुःसाक्षी च. G1.3 M2 परो (for परे). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5.7 खादति (for भक्षयेत्). Ñ1 स्वानि मां***दति. —After 26, Ś1 Ñ1 B4 D1-3 ins., while Ñ2 V D5.7 cont. after 210*; whereas B1-3 cont. after 211* :

209* यो गृहायातमतिथिं यथाशक्ति न पूजयेत् ।
दत्त्वा स दुष्कृतं तस्य पुण्यमादाय गच्छति ।

[V2 illeg. from थिं up to पूजयेत् in l. 1. —(l. 1) Ñ2 D5.7 यथान्यायं (for °शक्ति). —(l. 2) Ś1 D1 दत्त्वा सु-; Ñ1 V1 D3 स दत्त्वा (by transp.).]

27 D5.7 read 27^{ab} after 22^{ab}. —^{a}) D7 illeg. for लोकस्य. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 यत(Ñ1 D1 दृढ)व्रतः; D3 धृतव्रतः (for महारथः). —^{d}) Ñ1 illeg.; V B प्राप्तोयं नः; D5.7 संप्राप्तोयं (for भवान्प्राप्तः). V1 Dg1 D5 प्रियो(D5 महा)तिथि-

G. 3. 18. 36
B. 3. 12. 31
L. 3. 16. 29

एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैश्चान्यैश्च राघवम् ।
पूजयित्वा यथाकामं पुनरेव ततोऽब्रवीत् ॥ २८
इदं दिव्यं महच्चापं हेमवज्रविभूषितम् ।
वैष्णवं पुरुषव्याघ्र निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २९
अमोघः सूर्यसंकाशो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः ।
दत्तो मम महेन्द्रेण तूणी चाक्षयसायकौ ॥ ३०
संपूर्णौ निशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ।
महाराजतकोशोऽयमसिर्हेमविभूषितः ॥ ३१
अनेन धनुषा राम हत्वा संख्ये महासुरान् ।
आजहार श्रियं दीप्तां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ॥ ३२
तद्धनुस्तौ च तूणीरौ शरं खड्गं च मानद ।
जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्रं वज्रधरो यथा ॥ ३३

(for प्रिया°). —After 27, Ñ2 V2 B D5.7 read 26(Ñ2 V B 26^{cd}) and then ins., while D3 ins. after 27 :

210* अयं सर्वस्य लोकस्य गतिर्नाथश्च राघव ।
लोकनाथमिमं प्राप्तं पूजयिष्ये यथाविधि ।
अपूजयन्हि काकुत्स्थं तपस्विनमुपागतम् ।

[V2 illeg. from स्य in सर्वस्य up to राघव in l. 1. —(l. 1) B4 अयं(marg. also सर्व) धर्मस्य लोकस्य (for the prior half). D3 मान्यश् (for नाथश्). —V2 illeg. from प्रा up to यथा in l. 2.—(l. 2) D3 अनु- (for इमं). —D3.5.7 om. l. 3.]

—Thereafter Ñ2 V D5.7 cont. 209*.

28 ^{a}) Ñ1 D1-3 वन्यैः (for मूलैः).—^{b}) Ś1 वन्यैः; Ñ1 D1-3 मूलैः (for पुष्पैश्). Ś1 माल्यैश्; Ñ1 D1-3 पुष्पैश्; Ñ2 V B D5.7 अद्भिश्; Dm1 D4.8 T2 G M अन्यैश्; T1 वन्यैश् (for चान्यैश्).—^{c}) Ñ2 V1 B1-3 D5 अर्चयित्वा; D7 lacuna (for पूजयित्वा). Ñ2 V B D1.5.7 G1 -न्यायं (for -कामं).—^{d}) Ś1 Ñ V B Dm1 D1-3.5.7.8 G1.3 M1 पुनरेवाब्रवीद्वचः; Dt1 D6 ततोगस्त्यस्तमब्रवीत्.

29 V2 illeg. from व्यं in 29^{a} up to निर्मितं in 29^{d}. —^{ab}) Dt1 इंद्र- (for इदं). Ś1 Ñ1 D1.2 G1 महा- (for महच्). Dm1 D8 Cm -रत्न- (for -वज्र-). Ś1 Ñ1 D1-3 वज्र (Ś1 D2 दढं)हेमपरिष्कृतं (for ^{b}). Ñ2 V1 B D5.7 धनुर्वरमिदं दिव्यं वज्रहेमपरिष्कृतं.—^{d}) T3 पुण्य- (for विश्व-).

30 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 अमोघा इषवश्चेमे.—^{b}) Ñ2 V B D5.7 G2 ब्रह्म(B2 वज्र)दत्ताः(B2.3 दंडाः) (for °दत्तः). Ś1 Ñ1 D1-3 तथा शरः; Ñ2 V B D5.7 सु(V1 also स्व in marg.)तेजसः.—After 30^{ab}, Ñ1 ins. 213*.—^{c}) Ś1 दत्ताव; Ñ1 ददो (sic); Ñ2 V B2-4 D5.7 दत्ता; Dg1 Dt1 D2-4 G Cv दत्तौ; B1 दत्वा (sic) (for दत्तो). Ś1 इमौ; Ñ2 V1 B D5.7 मह्यं; D4 म* (for मम).—^{d}) Ś1 V B D1-3.5.7 तूणौ; Ñ2 दूणो (sic) (for तूणी). Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1.3.5.6.8 T [अ]क्षय्य- (for °य-). D1 -सायकैः.

31 V2 illeg. from तै in 31^{a} up to वि in 31^{d}.—^{a}) V1 D3 M3 (before corr.) संपूर्णो; Dg1 संपूर्णे; Dm1 संपूर्णैर् (for संपूर्णौ).—^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1.2 D1-3 M2 पन्नगैः (for पावकैः).—^{cd}) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T M -रजत- (for -राजत-).—For 31^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 subst.:

211* महाकोशनिवासी च महासिर्हेमविग्रहः ।

[Ñ2 D5.7 -निवासश् (for °सी). B4 तु (for च).]

—Thereafter B1-3 cont. 209*.

32 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 G2 सौम्य (for राम).—^{b}) B1 महायुद्धे; D4 G2.3 M हत्वा संघे(M1.2 °खे) (for हत्वा संख्ये). D3 ध्वंसयित्वा च दानवान्.

33 V2 illeg. from तूणी in ^{a} up to यथा in 33^{d}. —^{a}) D4 तस्य (for तौ च). Dg1 Dt1 D6 T3 तूणी च (for °रौ). Ś1 स तद्धनुस्तौ तूणीरौ; V2 इदं धनुः स * * *. —^{b}) Ś1 D2.3 शराः; Ñ1 D1 शरान् (for शरं).—For 33^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

212* इदं धनुः सतूणीरं खड्गं चेमं मयोद्यतम् ।

[B1 सतूणं च (for सतूणीरं). Ñ2 D5.7 चेदं; B1 चर्म (for चेमं). V1 मम (for मया).]

—^{c}) D5 प्रतिगृहीष्व (for °गृह्णीष्व).—After 33, Ś1 D1.2 M2.3 ins.; while Ñ1 ins. after 30^{ab} :

213* इदं च मे तनुत्राणमभेद्यं मघवान्ददौ ।
स्पर्शे चानुपमं वीर सूर्याग्निसदृशप्रभम् ।
यदा च संशयं प्राप्तश्चिन्तयिष्यसि वाहनम् ।
हरियुक्तं रथं दिव्यमानयिष्यति मातलिः ।

[(l. 1) M2.3 ते (for मे). Ñ1 illeg. for मघवान्. —(l. 2) D1 M2.3 स्पर्शेन (for स्पर्शे च). D2 [अ]ग्निसमं (for [अ]नुपमं). D1 -समवर्चसम् (for -सदृशप्रभम्). Ñ1 सूर्य * * * * * * (illeg.).; M2.3 प्रतिगृह्णीष्व मानद (for the post. half).—(l. 3) Ñ1 illeg. up to श. M2.3 जये च (for यदा च). M2.3 प्राप्य (for प्राप्तश्). Ś1 चिंतयिष्यति (for °सि). —(l. 4) M2.3 -युग्यं (for -युक्तं). M2.3 उपनेष्यति (for आनयि°).]

—Whereas Ñ2 V B D5.7 ins. after 33 :

214* पुरा चोक्तोऽहमिन्द्रेण सहस्राक्षेण राघव ।
यदा राम इहागच्छेत्तस्मै देयमिदं धनुः ।
स त्वं राम चिरेणासि संप्राप्तो ह्यस्मदाश्रमम् ।
गृहाण तदिदं दिव्यं धनुर्वरमनुत्तमम् ।
अनेन धनुषा राम कृत्स्नस्य जगतस्तथा । [5]
अविषह्यमपीन्द्रस्य विजेतासि परंतप ।

[V2 illeg. from l. 1 up to य in the post. half of l. 2.—(l. 1) B1 पुरा चोक्तं महेंद्रेण (for the prior half). —(l. 2) B2 यथा (for यदा). B4 तदा (*inf. lin.* also

एवमुक्त्वा महातेजाः समस्तं तद्वरायुधम् । | दत्त्वा रामाय भगवानगस्त्यः पुनरब्रवीत् ॥ ३४

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

१२

राम प्रीतोऽस्मि भद्रं ते परितुष्टोऽस्मि लक्ष्मण ।
अभिवादयितुं यन्मां प्राप्तौ स्थः सह सीतया ॥ १

अध्वश्रमेण वां खेदो बाधते प्रचुरश्रमः ।
व्यक्तमुत्कण्ठते चापि मैथिली जनकात्मजा ॥ २

G. 3. 19. 3
B. 3. 13. 2
L. 3. 17. 2

as in text) (for तस्मै).—(l. 3) B3 आश्रयं (for °मम्). V1 संप्राप्तो ह्याश्रमं मम (for the post. half).]

34 ^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 समग्रं (for °स्तं). Ñ2 V B D5.7 सशरं तन्महद्धनुः.—After 34, Ś1 D2 ins.:

215* स्नेहगद्गदया वाचा हर्षयन्रघुनन्दनम् ।

[D2 हर्षयिष्यन्रघूत्तमं (for the post. half) = 218*.]; while Ñ2 V B D5.7 ins.:

216* धनुषानेन काकुत्स्थ यदा योत्स्यसि संयुगे ।
त्रयाणामपि लोकानां तदा शान्तिर्भविष्यति ।
दत्त्वा धनुश्चैव शरांश्च विप्रः
खड्गं च तूणौ च पृषत्कपूर्णौ ।
वस्त्रोत्तमं चैव ददौ महात्मा [5]
शक्रप्रदत्ते अपि कुण्डले द्वे ।
तद्राघवोऽथ प्रतिगृह्य दत्तं
महाप्रदानं मुनिना प्रतीतः ।
महाद्युतिर्वीर्यगुणोपपन्नो
वचो मुनेरुत्तममाचचक्षे । [10]

[(l. 1) V योत्स्यति (for °सि).—(l. 2) B2 सदा (for तदा).—(l. 4) V B3 D5.7 खड्गं स; B2 खड्गौ च (for खड्गं च).—(l. 6) V B1.2.4 शक्रेण दत्तेपि च कुंडले सः (metri causa); B3 शक्रेण दत्ते अपि कुंडले द्वे (also स for द्वे *sup. lin.*).—(l. 7) B2 प्रतिपूज्य (for प्रतिगृह्य).—(l. 8) Ñ2 D5.7 महाप्रभावं; B4 °प्रधानं (for °प्रदानं).—(l. 10) B1 उत्तरमाचकांक्षत (hypm.); B4 उत्तममाचकांक्ष.]

—After 34, G3 ins. a long passage relegated to App. I (No. 3).

Colophon. D1 om. (cont. the Sarga).—*Sarga name*: Ś1 आयुधप्रदानं; Ñ1 आयुधप्रदानिकः; Ñ2 D5 धनुर्दानं; V B धनुःप्रदानं; D2.3 आयुधप्रदानः; D7 अगस्त्यधनुर्दानं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 Dt1 D2 om.; Ñ2 B3 D7 18; V1 17; V2 B2.4 D5 19; D3 20; Dg1 Dm1 D4.6.8 S 12. G concludes with श्रीरामाय नमः.—After colophon, M1.3 ins. App. I (No. 3).

12

D1 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.—Before 1, Ñ2 V B D5.7 ins.:

217* पूजयित्वा यथान्यायं दैवेन विधिना मुनिः ।
प्रश्रितं बहुविस्तारमगस्त्यो वाक्यमब्रवीत् ।

[(l. 1) V देवेन (for दै°).—(l. 2) V B3 प्रसृतं (V1 °तिं); B1 प्रथितं (for प्रश्रितं).]; while D1 ins.:

218* स्नेहगद्गदया वाचा हर्षयिष्यन्रघूत्तमम् ।

1 ❁ Cg: एतादृशस्थले सर्गविच्छित्तिर्वास्तीति प्रतीयते । कथाया अपर्यवसानात्. ❁ —^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 ते पुत्र; M2 ते वत्स (for भद्रं ते). Ñ2 V B D5.7 पुत्र प्रीतोस्मि ते राम.—^{c}) Ñ1 अभि**** (illeg.) (for °वादयितुं). Ś1 Ñ1 D1-3 यौ मां; V1 M2 यस्मात् (for यन्मां).—^{d}) Ś1 G3 प्राप्ताः स्थः (sic); Ñ1 प्राप्तोसि; D4 T1.2 M1 संप्राप्तौ; T3 प्राप्तौ स्तः (for प्राप्तौ स्थः). M1 किल (for सह).—After 1, B3 ins.:

219* अनेन कर्मणा तेऽद्य परितुष्टोऽस्मि राघव ।

2 ^{ab}) Dg1 D4.6.8 वा (for वां). M2 वश्रेतो (for वां खेदो). Ś1 D1-3 अप्या (D1.3 °था; D2 °ध्व) श्रमे न वः (D1 च) खेदो वने प्रचुरपादपे; Ñ1 आश्रमे च त्वया स्थेयं वने च प्रचुरोदके.—B3 reads 2^{cd} in marg.—^{c}) Dm1 D8 G3 देवी (for चापि). Ś1 D1.3 सा (D3 न) चो (D1 नो) त्कंठति वैदेही; Ñ1 D2 मां चोत्कंठेत वै (Ñ1 °**** [illeg.]) देही; B3 उच्चैर्नोत्कंठिते चापि; M2 अपि नोत्कंठते वेयं.—^{d}) B3 भर्तृदेविका (for जनकात्मजा). Ś1 Ñ1 D1-3 लक्ष्मणो वापि राघव.—For 2, Ñ2 V B1.2.4 D5.7 subst.; B3 subst. for 2^{ab} only:

220* अपि श्रमो न वैदेहीं बाधते रघुनन्दन ।

[V1 आश्रमोयं (for अपि श्रमो). B3 repeats erroneously from मो up to रघुनन्दन in marg. V1 B3.4 वैदेह्या (B4 °ह्यां) (for वैदेहीं). V1 रोचते; B3 बाध्यते (for बाधते).]

G. 3. 19. 3
B. 3. 13. 3
L. 3. 17. 3

एषा हि सुकुमारी च दुःखैश्च न विमानिता ।
प्राज्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्नेहप्रचोदिता ॥ ३
यथैषा रमते राम इह सीता तथा कुरु ।
दुष्करं कृतवत्येषा वने त्वामनुगच्छती ॥ ४
एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टे रघुनन्दन ।
समस्थमनुरज्यन्ते विषमस्थं त्यजन्ति च ॥ ५
शतह्रदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा ।
गरुडानिलयोः शैघ्र्यमनुगच्छन्ति योषितः ॥ ६
इयं तु भवतो भार्या दोषैरेतैर्विवर्जिता ।
श्लाघ्या च व्यपदेश्या च यथा देवी ह्यरुन्धती ॥ ७
अलंकृतोऽयं देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह ।
वैदेह्या चानया राम वत्स्यसि त्वमरिंदम ॥ ८
एवमुक्तस्तु मुनिना राघवः संयताञ्जलिः ।
उवाच प्रश्रितं वाक्यमृषिं दीप्तमिवानलम् ॥ ९

3 ^{a}) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 च (for हि). Ñ2 V B D5.7 सीता हि(V1 च) सुकुमारांगी. —^{b}) Ñ2 V B1.2 D5.7 सुखैश्; Dm1 D8 Ct खेदैश्; Ct*p* as in text (for दुःखैश्). Ñ2 D5.7 विनाकृता (for विमानिता). Ś1 सुखैः संमानिता सदा; Ñ1 राजपुत्री यशस्विनी; B3 D1 सुखैश्वर्यवि°; B4 (marg. also सुखैश्वर्यविराजिता) न सुखेन विमानिता; D2 सुखैश्च मानिता सदा; D3 सुखैश्चैव विवर्धिता; T3 दुःखैश्चानपमानिता. —D6 reads 3^{cd} in marg. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 बहुदोषं (for प्राज्यदोषं). D5 प्रासं (for प्राप्ता). Ś1 Ñ1 D1-3 प्रीत्याश्रमपदं प्राप्ता. —^{d}) Dg1 भर्तुः (for भर्तृ-). Ś1 D1.2 भर्तृस्नेहेन नोदिता.

4 ^{ab}) Note hiatus between ^{a} and ^{b}. G2 [ए]व (for [ए]षा). M2 चेह (for राम). Ś1 Ñ1 D1-3 यथेह साध्वी(Ś1 D2 भार्या) रम(D3 चर)ते; Ñ2 V B D5.7 यथा रमेत वैदेही (for ^{a}). Ś1 Ñ1 D1-3 M2 सीता राम; Ñ2 V B D5.7 वने राम (for इह सीता). G1 transp. राम and सीता. —After 4^{ab}, M3 ins. :

221* यदुक्तमनया राम क्रीडार्थं तत्कुरुष्व ह ।

—^{c}) Ś1 दुष्कृतं (for दुष्करं). Ñ2 V B D5.7 हि करोति; M3 कुरुते तु (for कृतवती). —^{d}) M2 वनं (for वने). Ś1 तीक्ष्णता यथा; Dg1 T3 Cm अधिगच्छति(T3 °ती); Dt1 D6 अभिगच्छती; D1-3 न जहाति या; G1 M2 अनुगच्छति; M3 अभिगच्छति (for अनुगच्छती). Ñ1 व****गाम ह (illeg.); Ñ2 V B D5.7 त्वत्कृते वनमागता.

5 Ś1 D3 om. 5^{a}-6^{b}. —^{a}) D2 च; L(ed.) [अ]त्र (for हि). Ñ1 सत्कृता (for प्रकृतिः). —^{b}) Ñ1 पृथिव्यां पुरुषर्षभ; D1.2 सृष्टिश्च पुरुषर्षभ. —For 5^{ab}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

222* प्रकृतिर्हि सदा स्त्रीणां भीरुत्वं क्लैब्यमेव च ।

[D5 व्यक्तम् (for क्लैब्यम्). B3 भीरुत्वैक्लब्यमेव च (for the post. half).]

—^{c}) Ñ1 D1.2 पदस्थम्; G1.3 समर्थम् (for समस्थम्). B1 अनुरुध्यंति; Dg1 D4 T G1.2 M °रज्यंति(D4 °ती); Dm1 D8 G3 Cm °रंजंति; G(ed.) °रुध्यंते (for °रज्यन्ते). —^{d}) G1 असमर्थं (for विषमस्थं). —After 5, Ñ2 V B D5.7 ins.:

223* स्वभाव एष हि स्त्रीणां सृष्टिश्च पुरुषर्षभ ।

[cf. 5^{ab}. Ñ2 V2 सुभाव (for स्वभाव).]

6 Ś1 D3 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). —^{b}) Ñ1 illeg.; Ñ2 V B D5.7 चैव(B1.2 चापि) तीक्ष्णतां(V °ता); D1 तीक्ष्णता तथा; D2 °ता यथा (for तीक्ष्णतां तथा). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 दहन- (for गरुड-). D6 -[अ]नलयोः (for -[अ]निलयोः). Ś1 D1 शीघ्रम्; Ñ2 B2 Dg1 Dm1 शैघ्रम्; D3 शीलम्; M3 वेगम् (for शैघ्र्यम्). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7 M2 अनुकुर्वंति; D3 °वर्तंत (for °गच्छन्ति). —After 6, Ś1 Ñ1 V2 D1-3 ins. :

224* न तथा कालकूटं हि विषं हन्याद्यथा स्त्रियः ।

7 ^{a}) V1 हि; B3 च (for तु). D6 om. भवतो. —^{b}) B3 (with hiatus) एभिर्दोषैर् (for दोषैरेतैर्). —^{cd}) B4 (marg. also) कुलीना रूपसंपन्ना (for ^{c}). Ś1 Dm1 D2.8 G M2.3 देवी तु; Ñ2 V B1.2.4 Dg1 Dt1 D1.3.6 T3 देवेषु (for देवी हि). Ñ1 श्लाघ्यैरेषा गुणैर्युक्ता यथा चापि अरुंधती.

8 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 स (for ऽयं). Ñ2 V B D5.7 अयं (D5 °पि) ह्य(V1 त्व)लंकृतो देशस्. —^{b}) Ñ2 V B D5.7 त्वया (for यत्र). —Dg1 Dm1 D8 G3 repeat erroneously 8^{cd} after 14^{ab}. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D1-3 सार्धं; Ñ2 V2 B D5.7 साध्व्या (for राम). —^{d}) M3 वससि (for वत्स्यसि). Ś1 Ñ1 D1-3 रंस्यसे रघुनंदन; Ñ2 V2 B D5.7 वसतेह(B3.4 °स चेह) ममाश्रमे; V1 वस त्वं हि ममाश्रमे. —After 8, Ś1 V2 D1-3 ins. :

225* तारितश्च त्वया राजा सत्पुत्रेण रघूत्तम ।

[D3 सुपुत्रेण त्वया राजा (for त्वया राजा सत्पुत्रेण).];

while D4 T1(both l. 1-18 only).2 (l. 1-18 after 8 and l. 19-23 after 9) G2 ins. App. I(No. 3) after 8.

9 ^{a}) V1 Dm1 D4.8 T1.2 G1.3 M1.3 स (for तु). G2 स तथा राघवः श्रीमान्. —^{b}) G2 अगस्त्यं (for राघवः). Ś1 B4 स कृतांजलिः; Ñ2 V B1-3 D2.3.5.7 संहतांजलिः; D1 संहतांगुलिः (for संयताञ्जलिः). Ñ1 स रामो वै कृतांजलिः. —Dg1 om. 9^{cd}. —^{c}) Ś1 प्रश्रितो; Ñ1 स महा-; V1 B3 D1.3 प्रसृतं (for प्रश्रितं). —^{d}) Ś1 D2.3 मुनिं (for ऋषिं). Dm1 तप्तम् (for दीप्तम्). Ñ1 T2 [अ]निलं (for [अ]नलम्).

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगवः ।
गुणैः सभ्रातृभार्यस्य वरदः परितुष्यति ॥ १०
किं तु व्यादिश मे देशं सोदकं बहुकाननम् ।
यत्राश्रमपदं कृत्वा वसेयं निरतः सुखम् ॥ ११
ततोऽब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः श्रुत्वा रामस्य भाषितम् ।
ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मात्मा धीरो धीरतरं वचः ॥ १२
इतो द्वियोजने तात बहुमूलफलोदकः ।
देशो बहुमृगः श्रीमान्पञ्चवट्यभिविश्रुतः ॥ १३
तत्र गत्वाश्रमपदं कृत्वा सौमित्रिणा सह ।
रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्तमनुपालयन् ॥ १४
विदितो ह्येष वृत्तान्तो मम सर्वस्तवानघ ।
तपसश्च प्रभावेन स्नेहाद्दशरथस्य च ॥ १५
हृदयस्थश्च ते छन्दो विज्ञातस्तपसा मया ।
इह वासं प्रतिज्ञाय मया सह तपोवने ॥ १६
अतश्च त्वामहं ब्रूमि गच्छ पञ्चवटीमिति ।
स हि रम्यो वनोद्देशो मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १७
स देशः श्लाघनीयश्च नातिदूरे च राघव ।
गोदावर्याः समीपे च मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १८

G. 3. 19. 19
B. 3. 13. 18
L. 3. 18. 11

Ñ2 V B D5.7 तमृषिं सत्यविक्रमः. —After 9, Ś1 D1-3 ins. l. 35-82 of App. I (No. 3).

10 ^{a}) B1.2 च (for second ऽस्मि). —^{b}) D1 वै (for मे). B4 D2.4 G2.3 M1 मुनिपुंगव; M2 भगवान्स्वयं (for मुनिपुंगवः). —^{d}) Ś1 Ñ V B D5.7 सुतोषः; Dt1 D6 गुरुर्नः; D1.3 तुतोष; D2 संतोषः (for वरदः). D1 परमद्युतिः; D3 (sic).8 G M1 परितुष्यसि (D3 °से). —After 10, M2 ins. App. I (No. 3).

11 ^{a}) Ñ1 कृतश (sic) (for व्यादिश). B1 मां (for मे). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 बहुपादपं. —Dg1 reads 11^{cd} in marg. —^{c}) Ñ2 Dg1 D5.7 यदा; V1 B2 यथा; B1 तत्र; M2 अत्र (for यत्र). D1 G1 गत्वा (for कृत्वा). Ñ1 इच्छेयमाश्रमं कर्तुं. —^{d}) Ś1 D2.3 वसेम; Dg1 वसेहं; D1 वसेमो (sic) (for वसेयं). Ś1 D1-3 निरताः; Ñ1 यत्र वै; D4.5.7 T1.2 नियतः (for निरतः). Ñ2 V2 B3.4 D5.7 सुखी.

12 ^{b}) Ñ2 V B D5.7 तद्वचः; M2 धीमतः (for भाषितम्). Ñ1 श्रुत्वा राघवभाषितं. —After 12^{ab}, T2 ins.:

226* एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिरिदमब्रवीत् ।

—^{c}) B3 (marg. also) सद्वृत्तं (for मुहूर्तं). —^{d}) Ś1 Ñ1 वीरो; Ñ2 V B D5 धीमान्; D7 om. (for धीरो). V2 प्रियतरं. Dt1 D6 ततोवाच वचः शुभं. ❀ Ct : तत उवाचेत्यर्थे संधिरार्षः. ❀

13 ^{a}) Ñ2 हि योजने; B3 द्वियोजनं; Dg1 [ऽ]पि योजने; D1.2 [ऽ]र्धयोजने (for द्वियोजने). Ñ2 V1 B D5.7 राम (for तात). —^{b}) Ś1 Ñ1 V2 D1-3 M2 -फलद्रुमः (for -फलोदकः). Ñ2 V1 B D5.7 स्वादुमूलफलैर्युतः (V1 B2.3 °लान्वितः; B4 °लायुतः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 बहूदकः; Ñ2 V B D5.7 शुचिजलः; M3 बहुमतः (for बहुमृगः). —^{d}) Ś1 Ñ1 V D1-3 पंचव(V1 °चवा; D1.2 [after corr.] °चाव)-टिरिति श्रुतः; Ñ2 B1 D5.7 पंचवटीति विश्रुतः; B2-4 ख्यातः पंचवटीति वै.

14 ^{a}) G1 कृत्वा तत्र (for तत्र गत्वा). Ś1 Ñ1 D1-3 तत्राश्रमपदं कृत्वा; Ñ2 V B1-3.4 (also गच्छ त्वं तत्र गत्वा च) D5.7 तत्र गत्वाश्रमं कृत्वा (B2 राम). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 G1 राम (for कृत्वा). —After 14^{ab}, Dg1 Dm1 D8 G3 repeat erroneously 8^{cd}. —Dg1 reads 14^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 M1.2 निवस; Dg1 (before corr. as in text) D4 T1.2 रंस्यसि; K (ed.) रंस्यसे (for रमस्व). Ś1 Ñ1 D2.3 स्व-; D8 M3 तं; T3 च (for त्वं). —^{d}) Ś1 Ñ2 V2 B3.4 D5.7 M2 परिपालयन् (for अनुपालयन्). —After 14, K (ed.) repeats l. 26-30 of App. I (No. 3).

15 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 चैव (for ह्येष). —^{b}) M3 मया (for मम). Ś1 Ñ1 D2 तव (Ñ1 राम) सर्वं (D2 °र्वः) स्वयं मम; Ñ2 V B D5.7 तव सर्वो मयानघ (B4 marg.; orig. °मोत्तम); D1 [ऽ]नघ सर्वः समाधिना; D3 [ऽ]नघ सर्वः स्वयं मम. —^{c}) Ñ1 V2 B प्रभावेण. —^{d}) D4 T1.2 हार्दाद् (for स्नेहाद्).

16 ^{a}) Dt1 G2 Ct हृदयस्थं च; T3 G3 हृदयस्थस्य; M2 हृदयस्य च (for हृदयस्थश्च). Ś1 Ñ1 D1-3 ते भावो; V1 भावस्ते; T2 मे छंदो (for ते छन्दो). Ñ2 V2 B D5.7 हृद्गतश्चैव भावस्ते. —^{b}) Dt1 D6 Ct विज्ञातं (for विज्ञातस्). M3 तपसो (for तपसा). —V1 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś1 V2 D1-3 इह वा वस काकुत्स्थ. —After 16, Ś1 V2 D1-3 ins.:

227* अथेह नेच्छसे वासमन्यदेशनिवासिनाम् ।

[V2 D3 अथवा (for अथेह). D1 नेच्छति; D3 मन्यसे (for नेच्छसे). V2 वस्तुम्; D1 स्थातुम् (for वासम्). D1.2 -निवासनात्. V2 D3 अन्यदेश (V2 °शं) निवासने (for the post. half).]; while Dm1 D8 G1.2 M ins.:

228* वसन्तं त्वां जनाः सर्वे ज्ञास्यन्ति रघुनन्दन ।

17 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 वयं ब्रूमो (for अहं ब्रूमि). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.3 M2.3 इतः (for इति). —Ñ1 om. (hapl.?) 17^{c}-19^{b}. —^{c}) B1 रम्ये (for रम्यो). B1 M2 (before corr.) वनोद्देशे. —^{d}) B2 यत्र (for तत्र). T2 रंस्यति.

18 Ñ1 om. 18 (cf. v.l. 17). B3 repeats 18 after 21. —^{b}) B3 (second time) [अ]तिदद्दं (for °दूरे). V2

G. 3. 19. 20
B. 3. 13. 19
L. 3. 18. 11

प्राज्यमूलफलश्चैव नानाद्विजगणैर्युतः ।
विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च ॥ १९
भवानपि सदारश्च शक्तश्च परिरक्षणे ।
अपि चात्र वसन्राम तापसान्पालयिष्यसि ॥ २०
एतदालक्ष्यते वीर मधूकानां महद्वनम् ।
उत्तरेणास्य गन्तव्यं न्यग्रोधमभिगच्छता ॥ २१
ततः स्थलमुपारुह्य पर्वतस्याविदूरतः ।
ख्यातः पञ्चवटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः ॥ २२
अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह ।
सत्कृत्यामन्त्रयामास तमृषिं सत्यवादिनम् ॥ २३
तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवन्दनौ ।
तदाश्रमात्पञ्चवटीं जग्मतुः सह सीतया ॥ २४
गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ
विषक्ततूणौ समरेष्वकातरौ ।
यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा
प्रजग्मतुः पञ्चवटीं समाहितौ ॥ २५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

वर्तते; B3(second time) राघवं (for राघव). —G2 om. 18^{c}–19. D4 om. 18^{cd}. —^{c}) D3 तु (for च). —^{d}) Ś1 V2 B3(second time as in V1) तत्र सीता तु(V2 च; B3 हि); Ñ2 B1.2.4 D1.3.5.7 सीता त(B4 य)त्र हि(D1.3 तु); V1 तत्र सीताभि-; D2 तत्र सीतानु- (for मैथिली तत्र). T2 रंस्यति.

19 Ñ1 om. 19^{ab} (cf. v.l. 17). G2 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) Ś1 D3 प्राप्य; Ñ2 D5.7 स्वादु-; B1 प्राप्त-; B2.3(marg. also).4 (marg. also as in Ś1) प्राज्य- (for प्राज्य-). Ñ2 V B1 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G1.3 M -फलैश् ; B2 -फलं (for -फलश्). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 -मृग- (for -द्विज-). Ñ2 B1–3 Dg1 Dt1 D4–7 T G1 M2.3 Cg -गणायुतः; V1 -गणान्वितः (for -गणैर्युतः). Ś1 D1–3 बहुपादपशोभितः. —^{c}) Ś1 महापुण्यो (for °बाहो). —^{d}) Ś1 रम्योगम्यस् ; B2 D1.6 पुण्यारण्यस् (for पुण्यो रम्यस्).

20 ^{a}) Dt1 D1.6 T3 सदाचारः (for सदारश्च). —^{b}) V1 प्रशक्तः (for शक्तश्च). Dg1 reads परिरक्षणे in marg. G2 समर्थश्चैव रक्षणे. —^{d}) D1.6 T2 पालयिष्यति (for °सि). D3 तापसा मुनिसत्तमाः.

21 ^{a}) Ś1 Ñ B2–4 D1–3.5.7 आलोक्यते (for °लक्ष्यते). Ñ2 V B D5.7 राम (for वीर). —^{b}) Ñ2 Dt1 D6.7 G1 महावनं; V1 महत्पुरः. —^{d}) Ś1 B Dm1 D1.2 अधिगच्छता (Ś1 °तः; B2 D2 °त); Ñ1 D5 G1.3 अभिगच्छत; V2 Dt1 D4.6 T1.2 M3(marg. *sec. m.* also अधिगच्छता) अपि गच्छता(D4 T1.2 °त); D3 परिमार्गतं; L(ed.) अधि मध्यतः (for अभिगच्छता). —After 21, B3 repeats (var.) 18.

22 ^{a}) Ñ2 D2.5.7 M2 तत्र (for ततः). Ś1 Ñ1 D1–3 स्थलीषु रम्यासु; Ñ2 V2 M2 स्थलीमुपारुह्य; V1 B D5.7 स्थलीमुपारूढा(V1 °ढः; B2 °ढां); G3 स्थलमुपालभ्य; M1 (also as in text) स्थलमुपागम्य (for स्थलमुपारुह्य). —^{b}) B1 D2 G1 पर्वतस्य विदूरतः; D4 वसन्तस्यावि°. —Dg1 om. 22^{cd}. —^{c}) Ś1 D3 L(ed.) पंचवटीं च पश्यं(L[ed.] °श्यै) तां; Ñ1 D2 पंचावटीं पंचवटीं; Ñ2 V B D5.7 तत्र पंचवटी नाम (V2 B1 राम; B2 om.); D1 पंचकूपा: पंचवटीं (sic). —^{d}) Ś1 D2.3 T3 G2 नित्यं (for नित्य-). Ś1 Ñ1 D1–3 -काननां (for -काननः). Ñ2 V B D5.7 दिव्य(V2 नित्य)पुष्पितकानना. —After 22, Ñ2 V B D3.5.7 ins.:

229* तां गत्वा राघव क्षिप्रमितस्त्वं वस्तुमर्हसि ।
स्वस्ति प्राप्नुहि काकुत्स्थ गम्यतां वत्स मा चिरम् ।

[(l. 1) B1 तं (for तां). V क्षिप्तम् (for क्षिप्रम्). G(ed.) द्रष्टुम् (for वस्तुम्). Ñ2 अर्हति. —(l. 2) V1 अद्य (for वत्स).]

23 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 एवमुक्तस्त्वगस्त्येन (by transp.). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 तं मुनिं दीप्ततेजसं.

24 ^{a}) B4 च (for तु). D4 [अ]भ्यनुज्ञातं (for °नुज्ञातौ). —^{b}) Ñ1 V2 B1.4 -[अ]भिवादनौ; G2 °नंदनौ (for -[अ]भिवन्दनौ). —^{cd}) Ś1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 T3 G M3 तमाश्रमं; Dg1 तत्राश्रमं; M1 तदाश्रमं (for °श्रमात्). M2 सीतया सह (by transp.). Ñ2 V B D5.7 सीतया सह काकुत्स्थौ जग्मतुर्वास(D5.7 °ह)कांक्षिणौ.

25 ^{a}) V2 B2 च (for तु). —^{b}) Ś1 B2 विमुक्त-; B1 T1.2 विविक्त-; B3 निषक्त- (for विषक्त-). Dt1 Dm1 D6.8 G3 Ck.t -तूणी (for -तूणौ). Ś1 D2 सशरावकातरौ; V2 समरेष्वतावुभौ (sic); D3 समरेष्य° (for समरेष्वकातरौ). —^{c}) T3 तथा (for पथा). Ś1 Ñ V B D1–3.5 पथा महा(D2 महापथा [meta.])बलौ (for पथा महर्षिणा).

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 दंडकारण्यनिवासः; Ñ1 अगस्त्यदर्शनं; Ñ2 V B2–4 D5.7 अगस्त्योपदेशः(V1 °शं); B1 पंचवटीगमनमगस्त्योपदेशः; D1 अगस्त्यदर्शनः; D2 दंडकारण्ये; D3 पंचवटीकथनः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 Dt1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D1.7 19; V1 18; B2.4 20; Dg1 Dm1 D4.6.8 T G M1 13; D3 22; D5 16; M2.3 14. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

१३

अथ पञ्चवटीं गच्छन्नन्तरा रघुनन्दनः ।
आससाद महाकायं गृध्रं भीमपराक्रमम् ॥ १
तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थं रामलक्ष्मणौ ।
मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणौ को भवानिति ॥ २
स तौ मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव ।
उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥ ३
स तं पितृसखं बुद्ध्वा पूजयामास राघवः ।
स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ॥ ४
रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च ।
आचचक्षे द्विजस्तस्मै सर्वभूतसमुद्भवम् ॥ ५
पूर्वकाले महाबाहो ये प्रजापतयोऽभवन् ।
तान्मे निगदतः सर्वानादितः शृणु राघव ॥ ६
कर्दमः प्रथमस्तेषां विकृतस्तदनन्तरम् ।
शेषश्च संश्रयश्चैव बहुपुत्रश्च वीर्यवान् ॥ ७

G. 3. 20. 7
B. 3. 14. 7
L. 3. 19. 7

13

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामार्पणं; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{ab}) G1 अंतरे (for अन्तरा). Ś1 D2 पंचवटीं तु गच्छंतावंतरे (D2 °रा) रघुनंदनौ; Ñ V B D1.3.5.7 पंच (D3 °चा) वटीं तु गच्छंतमंतरा रघुनंदनं. —After 1^{ab}, D3 ins.:

230* रामं कमलपत्राक्षं संयुगेष्वपलायिनम् ।
महापक्षो महातुण्डः पिशिताशी महाबलः ।

—Ñ1 illeg. for ^{c}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 महागृध्रो; B2 महान्गृध्रो; M2 महागृध्रं (for °कायं). —^{d}) Dm1 -पराक्रमः. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2 जटायुरिति विश्रुतः (M2 °तं).

2 Ñ2 V B D5.7 om. 2. —^{a}) Ś1 D2 तु; D1 च; D3 [अ]थ (for तौ). M2 तु दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तौ). G1 महाबाहू (for °भागौ). M2 reads from महा up to 3^{b} in marg. *sec. m.* —^{b}) Ś1 D1–3 वनस्थौ; Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 G2 M1.2 Cv.g वटस्थं (for वनस्थं). —For 2^{cd}, Ś1 D1–3 subst.:

231* मेनाते राक्षसं गृध्रं तदा चैवाभ्यधावताम् ।
ब्रुवाणौ को भवानेवं तिष्ठ तिष्ठ निशाचर ।

[(l. 1) D1 मत्वा तौ; D3 मन्येते (for मेनाते). —(l. 2) Ś1 इति; D2 अत्र (for एवं).]

3 M2 reads 3^{ab} in marg. *sec. m.* (cf. v.l. 2). Ñ1 illeg. up to प्रीय in ^{b} (see v.l.). —^{a}) Ś1 D2 ततो; D3 स तं; D8 om. तौ (subm.) (for स तौ). Ñ2 V B D5.7 स रामं श्लक्ष्णया वाचा. —^{b}) Ñ2 reads सौम्यया in marg. Ś1 स्मयमानया; Ñ V B D1–3.5.7 प्रीय (Ñ1 illeg.) माणया (for प्रीणयन्निव). —^{c}) B2 बंधुं (for वत्स). M3 reads वत्स मां in marg. *sec. m.* M2 वेत्थ (for विद्धि).

4 ^{a}) Dt1 संतं. D1 पितुः (for पितृ-). Ñ2 D5.7 ज्ञात्वा; V B Dt1 D6 मत्वा (for बुद्ध्वा). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 पूजयित्वा सलक्ष्मणः (Ś1 स राघवः); L (ed.) पूजयित्वा च राघवः. —^{c}) M2 चास्मै (for तस्य). Ñ1 D3 तस्मै स्वकुलमव्यग्रम्; D1.2 M3 तस्मै कुशलमव्यग्रम्. —^{d}) Ñ1 D1–3 M2.3 आचचक्षे स्वनाम च (D3 तु मानदः); M1 अथापृच्छत्स्वनाम च. ❀ Cv: स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छेति सम्यक् पाठः. ❀ —For 4^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D5.7 subst., while D3 ins. after 4:

232* कुशलानामयं चैनमपृच्छद्विनयान्वितः ।
आत्मनः संभवं तात संततिं कुलमेव च ।
कथयेत्यथ स प्राह रामः कौतूहलान्वितः ।

[(l. 1) Ś1 B2.3 (m. also as above) [ए]वम्; D3 [ए]व (for [ए]नम्). D3 पप्रच्छ प्रतिपूजयन् (for the post. half). —Ś1 om. (hapl.) l. 2–3. —(l. 2) V1 प्रभवं (for संभवं). D3 संपूज्यैनमपृच्छच्च कुलसंततिसंभवं. —(l. 3) D3 रामः कौतूहलात्तत्र तदा सौमित्रिणा सह.]

5 ^{a}) Ñ B1–3 D1.3 तु वचः; V D5 च वचः (for वचनं). D4 T1.2 transp. ^{b} and ^{d}. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 स्वकुलं (D2 कुशलं; D7 स कुलं) जन्म चात्मनः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1–3 D5.7 द्विजश्रेष्ठो; B4 स्ववृत्तांतं (for द्विजस्तस्मै). —^{d}) G1 -समुद्भवः. Ś1 Ñ2 V B D5.7 यथावत्परिपृच्छते (Ś1 Ñ2 V2 B2.3 °तः); D1 सर्वं श्रुतं यथाद्भुतं; D2 सर्वमुत्तममद्भुतं; D3 सर्वं तु कृतमद्भुतं. ❀ Cr: सर्वभूतसमुद्भवं, आचचक्ष इति शेषः। आत्मानं आत्मनां चेत्यर्थः।; Ck: रामस्य वचनं श्रुत्वेति। वचनं नाम प्रश्नविषयकं वचनमित्यर्थः। सर्वभूतसमुद्भवमाचचक्ष इति प्रसंगादिति शेषः। आत्मानं आत्मनाम चेत्यर्थः. ❀

6 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 आदिकाले. —Ñ2 reads 6^{b} in marg. —^{b}) D7 येऽभवन्ब्रह्मणः सुताः. —^{c}) V1 B1 D1.2 तन् (for तान्). B3 (*sup. lin.* also as in text) सर्वम् (for सर्वान्). —^{d}) Ś1 आद्यतः (for आदितः).

7 ^{a}) B1 राम (for तेषां). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 (m. also विक्रांतस्) B1.2.4 D1–4.8 G1.3 M विक्रीतस्; B3 विक्रीडस्; Dm1 विक्रीदस्; D5.7 विक्रांतस्; G2 चिक्रीतस् (for विकृतस्). Ñ2 Dg1 D4–7 T1.2 G1 M3 अनंतरः (for अनन्तरम्). —^{c}) Ś1 सुव्रतश्चैव; Ñ V B D1.2.5.7 सु (B3 स) व्रतश्चैव; Dm1 D8 G3 M1.2 सुश्रवाश्चैव; D3 बहुपुत्रस्तु (for संश्रयश्चैव). —^{d}) D3 सुव्रतश्चैव; D6 वसुपुत्रश्च; G3 बहुपुत्रस्य (for बहुपुत्रश्च). M1 बहुपुत्रः प्रतापवान्.

G. 3. 20. 8
B. 3. 14. 8
L. 3. 19. 8

स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्च क्रतुश्चैव महाबलः ।
पुलस्त्यश्चाङ्गिराश्चैव प्रचेताः पुलहस्तथा ॥ ८
दक्षो विवस्वानपरोऽरिष्टनेमिश्च राघव ।
कश्यपश्च महातेजास्तेषामासीच्च पश्चिमः ॥ ९
प्रजापतेस्तु दक्षस्य बभूवुरिति नः श्रुतम् ।
षष्टिर्दुहितरो राम यशस्विन्यो महायशः ॥ १०
कश्यपः प्रतिजग्राह तासामष्टौ सुमध्यमाः ।
अदितिं च दितिं चैव दनूमपि च कालकाम् ॥ ११
ताम्रां क्रोधवशां चैव मनुं चाप्यनलामपि ।
तास्तु कन्यास्ततः प्रीतः कश्यपः पुनरब्रवीत् ॥ १२

8 D5 om. (hapl.) 8.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D7 पुलहश् (for चाङ्गिराश्). Ñ1 D1-3 सत्यश्रवाः(Ñ1 °व्रतः) पुलस्त्यश्च; D7 पुल* **हश्चैव (om. hapl.).—^{d}) Ś1 Ñ2 V B D7 चैव वीर्यवान् (for पुलहस्तथा).

9 ^{a}) V1 B1-3(m. also as in text).4 Dm1 D7.8 G3 अवरो (for अपरो).—^{b}) Ś1 च वीर्यवान् ; B1 G2 तथैव च (for च राघव).—^{c}) Dg1 S Cv.r काश्यपश् ; Cm.g कश्यपश् (as in text). D3 G1.2 तु (for च). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.5.7 महाभागस् ; B2 D1.3 °भाग (for °तेजास्). —^{d}) Ś1 D1-3 तु; Ñ1 illeg. (for च). Ñ1 पंचमः (for पश्चिमः). Ñ2 V B D5.7 आसीदपश्चिमः.

10 ^{a}) Ñ1 illeg. for प्रजापतेस्तु. Ś1 Ñ2 V2 B1 D5.7 च (for तु).—^{b}) Dt1 D6 T3 विश्रुताः; D4 T1.2 विश्रुतं; G2 नः श्रुतः (for नः श्रुतम्).—^{c}) Ś1 तस्य; G1 नाम (for राम). —^{d}) Ñ1 V B M2 यशस्विनः; Ñ2 D5 महाव्रताः; B3 (also) D2 मनस्विनः; T2.3 M1.3 महायशाः (for महायशः). Ś1 D3 तपस्विन्यो यशस्विनः; D7 यशस्विनो महाव्रतः (sic).—After 10, V1 D1-3 ins., while Ś1 Ñ V2 B Dm1 D5.7.8 G2.3 M2.3 ins. l. 3 only after 11^{ab} :

233* ताभ्यो धर्माय पत्न्यर्थे ददौ दश सुमध्यमाः ।
त्रयोदश सुता वीर मारीचेस्तु परिग्रहः ।
अङ्गिराश्चापरा राम कन्याः प्रत्यङ्गिरास्तथा ।
शेषा धर्मश्च सोमश्च तथैवान्ये महर्षयः ।
विंशतिश्चापराः सप्त दक्षः सोमाय वै ददौ । [5]
अन्या ऋषिभ्यः प्रददौ दश कन्याः सुतेजसः ।
धर्मस्त्वजनयत्पुत्रान्साध्यायां द्वादशाच्युतान् ।
साध्यान्देवान्रघुश्रेष्ठ देवेभ्योऽपि परान्दिवि ।
वसवोऽष्टौ वसोर्धर्माज्जातास्त्रैलोक्यपूजिताः ।
धार्यते यैर्जगत्सर्वं सहस्थावरजङ्गमम् । [10]
विश्वायां जज्ञिरे विश्वे दक्षक्रतुमुखा दश ।
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो भानवो भानुजाः स्मृताः ।
लम्बापुत्रः स्मृतो घोषः संकल्पायाः सनामकः ।
मुहूर्तायाः स्मृतास्त्रिंशन्मुहूर्ता लोकपूजिताः ।
साम्या वीथ्याः स्मृताः पुत्रास्त्रयः पन्थान एव च । [15]
पृथिवीविषयं सर्वं मरुन्धत्यां व्यजायत ।
कन्याः सोमस्य याः प्रादाद्दक्षः प्राचेतसः प्रभुः ।
सर्वा नक्षत्रयोगिन्यस्तासां पुत्रास्तु दीप्तयः ।

[(l. 1) D2 पत्न्यर्थं (for पत्न्यर्थे).—V1 D1.2 om. l. 3 and 4.—(l. 3) Dm1 D3.8 M2.3 अंगिरास्तु; G2.3 अंगिरस्तु (for अङ्गिराश्च). D3 M2 [अ]परः (sic) (for [अ]परा). Ñ1 D3 तासां (for कन्याः). Dm1 D8 G2.3 M2.3 कन्याः प्रत्यग्रहीत्तदा (for the post. half).—(l. 5) D3 विंशतिं. D2 सोमाय प्रददौ तदा (for the post. half).—(l. 6) D1 सुचेतसः (for सुतेजसः).—(l. 7) D2 च (for तु). V1 [अ]युतान्; D3 [अ]च्युत (for [अ]च्युतान्).—(l. 8) D1 देवेभ्योप्यधिकान्दिवि; D2 देवेभ्योपि ततः परान् (for the post. half).—(l. 9) D1 च धर्मायां; D2 च धर्मज्ञास् (for वसोर्धर्माज्). D2 तथैते लोकपूजिताः (for the post. half).—(l. 10) D2 वै (for यैर्). V1 सदसत्- (hypm.); D3 महत्- (for सह-).—(l. 11) V1 राम (for विश्वे). V1 देवाः ऋतुमया दश (for the post. half). —(l. 12) D1 transp. भानवो and भानुजाः.—(l. 13) V1 लंबापुत्राः स्मृता घोराः (for the prior half). D1 संकथायाः (for संकल्पायाः). V1 सनायकः; D3 सनातनः (for सनामकः). —(l. 14) V1 त्रयस् (for स्मृतास्). V1 -विश्रुताः (for -पूजिताः).—(l. 15) D1 नास्या (for साम्या). V1 याम्यां रिथ्यः; D2 याम्यायाश्च (for साम्या वीथ्याः).—(l. 16) D3 पृथिव्यां विषमं सर्वं (for the prior half). D1.2 मरुत्वत्यां (for मरुन्धत्यां). D3 अजायत.—(l. 18) D1 सर्व- (for सर्वा). D1 सु- (for तु).]
—After 10, M2 ins. :

234* ददौ स दश धर्माय काश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ।
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
द्वे कृशाश्वाय विदुषे दत्ता दक्षस्य कन्यकाः ।

11 For subst. in V1 D1-3 cf. v.l. 12. Dg1 reads 11^{ab} in marg.—^{a}) Dt1 Dm1 D4.6 T1.2 G M काश्यपः. B3 (after corr.) प्रीति- (for प्रति-).—^{b}) Ñ2 D5.7 अष्ट- (for अष्टौ). Ñ1 illeg. for सु-. Ś1 V2 च पंच च (for सुमध्यमाः).—After 11^{ab}, Ś1 Ñ V2 B Dm1 D5.7.8 G2.3 M2.3 ins. l. 3 of 233*.—^{c}) Ś1 अदितिश्च दितिश्चैव.—^{d}) D6 दनुम् . Dm1 D8 G3 [अ]थ (for च). Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G M1 कालिकां. Ś1 Ñ2 V B1-3 D5.7 कालकां दनुमे(Ś1 °रे)व च; Ñ1 दनूं चैवाथ कालिकां; B4 कालकां च दनूं तथा.

12 ^{a}) L(ed.) क्रौंचवशां (for क्रोधवशां).—Ñ1 illeg. for 12^b.—^{b}) M3 दनुं (for मनुं). M2 [अ]मलाम् (for [अ]नलाम्). Ś1 Ñ2 V B D5.7 बलामतिबलामपि(Ś1 °लां तथा).—For 11-12^b, D1-3 subst., while V1 subst. l. 1 only for 11^{ab} :

पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तॄन्वै जनयिष्यथ मत्समान् ।
अदितिस्तन्मना राम दितिश्च दनुरेव च ॥ १३
कालका च महाबाहो शेषास्त्वमनसोऽभवन् ।
अदित्यां जज्ञिरे देवास्त्रयस्त्रिंशदरिंदम ॥ १४
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च परंतप ।
दितिस्त्वजनयत्पुत्रान्दैत्यांस्तात यशस्विनः ॥ १५
तेषामियं वसुमती पुरासीत्सवनार्णवा ।
दनुस्त्वजनयत्पुत्रमश्वग्रीवमरिंदम ॥ १६

G. 3. 20. 17
B. 3. 14. 16
L. 3. 19. 18

235* याः कन्याः प्रतिजग्राह कश्यपो भगवान्प्रभुः ।
नामानि तासां सर्वाणि शृणु राम महामते ।
अदितिर्दितिर्दनुः प्रावा अरिष्टासुरसाखगाः ।
सुरभिर्विनता कद्रुस्ताम्रा क्रोधवशा इरा ।
प्रावापुत्रा महासत्त्वा धर्मनिष्ठाः सुयाजकाः । [5]

[(l. 2) D2 सर्वासां. D2 महाबल (for °मते). —(l. 3) Prior half hypm. D2 चैव (for प्रावा). D2 खशा क्रोधवशा इरा (for the post. half). D3 अदितिं दितिं दनुं प्राच्यामरिष्टां सुरसां मुनिं. —(l. 4) D2 तम्रा(before corr. भद्रा)नायुर्मुनिः कद्रुः सुरभिर्विनता सुखा; D3 सुरभिं विनतां कद्रुं ताम्रां क्रोधवशामिव. —D2.3 om. l. 5.]

—[c]) Ñ1 illeg. for तास्तु. Ś1 पत्न्यो (for कन्यास्). Ś1 Ñ2 V B D3.5.7 भृशं; Ñ1 D2 तदा; D1 तपः (sic) (for ततः). D1 सर्वाः; M3 प्रीताः (for प्रीतः). —[d]) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S काश्यपः. Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7 वाक्यम्; D3 G1 M3 पतिर् (for पुनर्). Ñ1 illeg. for पः पुनर.

13 [a]) D2 M2 -कर्तॄन्; G2 -भोक्तॄन् (for -भर्तॄन्). Ś1 से; G1 च (for वै). D1 पुत्रांस्त्रिलोकभर्तॄंत्वे. —[b]) Ñ1 सुस्थिरान्; D2 दुर्धरान् (for मत्समान्). Ś1 Ñ2 V B1–3 D5.7 मत्तः (B1 दत्तः; L[ed.] सतः) संजनयिष्यथ; B4 मत्तश्च संजनयिष्यथ(hypm.); D1 जनयिष्यंत सुस्थिरान्. —After 13[ab], Ś1 V2 B4(m.) ins.:

236* इति भर्ता वरं तासां प्रादात्तु प्रीतमानसः ।

[V2 B4 सुप्रीतमानसः (for तु प्री°).]

—[c]) D3 तनया (for तन्मना). B2 D3 राजन् (for राम). —[d]) Ś1 Ñ2 V B Dg1 D1–3.5.7 T3 G1.2 मनुजर्षभ; Ñ1 मनुरेव च (for दनुरेव च).

14 [a]) Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G M1.2 Cg कालिका (for कालका). G1 महाभाग (for °बाहो). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 दनुश्च (Ñ1 illeg. after दनुश्च up to [b]) कालका(Ś1 °कश्च) चैव; D3 दनुश्चैव महाभागो. —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 M2.3 शेषा विमनसो (for शेषास्त्वमनसो). —[d]) Dm1 अरिंदमः.

15 [b]) T2 M3 ह्यश्विनौ (for अश्विनौ). —[c]) Dm1 हि (for तु). —For 14[c]–15, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.; while G1 subst. l.1–2 for 14[c]–15[b]:

237* अदितिर्जनयामास त्रयस्त्रिंशत्सुरान्सुतान् ।
आदित्यांश्च वसूंश्चैव रुद्रांश्चैवाश्विनावपि ।
दितिस्तु जनयामास दैत्यांश्चैव यशस्विनः ।

[G1 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) Ñ1 D1–3 G1 जनयद्देवान्. V B2–4 सुतान्सुरान् (by transp.); B1 शतान्सुतान्; G(ed.) शुभान्सुरान् (for सुरान्सुतान्). Ñ1 त्रयस्त्रिंशत वै सुतान्; D1 आदित्याञ्जगदीश्वरान्; D2 आदित्याञ्जगति श्रुतान्; D3 त्रयस्त्रिंशत ईश्वरान्; G1 त्रयस्त्रिंशदरिंदमान् (for the post. half). —D1.2 om. l. 2. —(l. 2) V1 सुतांश्चैव (for वसूंश्चैव). Ś1 Ñ2 उभौ (for अपि). Ñ1 D3 G1 आदित्यान्सवसून्रुद्रानश्विनौ चैव राघव. —(l. 3) Ś1 Ñ1 B3.4 च (for तु). Ñ1 D3 पुत्रांस् (for दैत्यांश्). Ñ V B1.2 D3.5.7 तात; D1.2 सह (for चैव). Ñ2 V1 D5.7 तपस्विनः; B2 यशस्विनी; D1.2 मरुद्गणैः (for यशस्विनः).]

16 [a]) Ś1 Ñ1 V B D1–3 येषाम्. —[b]) Ś1 Ñ V B D5.7 पुरा(Ñ1 illeg. after रा; B1 °त्रा)सीत्स(Ś1 Ñ2 B2 °त्सु)- महार्णवा; D1–3 पुरा सवनकानना; G3 पुरासितवनार्णवा. —B1 transp. 16[cd] and 17[ab]. —[c]) T3 मनुस्. Ś1 Ñ2 V1 B1.4 D5.7 च (for तु). D1.2 पुत्रान् (for पुत्रम्). —[d]) Ś1 अश्विग्रीवम् (for अश्व°). B1 अनुत्तमं; D5.7 अरिंदमं (for अरिंदम). D1.2 विप्रचित्ति(D1 °त्रि)मुखान्बहून्. ❀ Cv: दैत्यान्दितिः । तादृशौ नरककालकौ कालका, दनुरश्वलद्दशग्रीवमेकं पुत्रं मनुरल्पबलायुषो मनुष्यान् अन्यास्तु तिर्यक्पक्षिस्थावरान् जनयामासुः । श्येनी श्येनांश्च गृध्रांश्च व्यजायत सुतेजसः । धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वश इति पाठक्रमः (as in text). ❀ —After 16, D1.2 ins.; while V1 ins. after 17[ab]:

238* खसापुत्रौ स्मृतौ रौद्रौ संध्ययोर्यक्षराक्षसौ ।
दारुणत्वाद्धि कालस्य निसर्गेण तु दारुणौ ।
विरूपौ विकृतौ तीक्ष्णौ सर्वसत्त्वभयंकरौ ।
महास्वनौ महासत्त्वावन्तर्धानचरावुभौ ।
असृङ्मांसवसाहारौ नक्तं चैव बलीयसौ । [5]
तयोः पुत्राश्च राजेन्द्र बहवो रात्रिचारिणः ।
अनायुषः स्मृताः पुत्रा बलपुत्रादयो गताः ।
महाकाया महामायास्त्रैलोक्यस्य भयंकराः ।
मुनेः पुत्रास्तु बहुशो गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
अन्याश्चाप्सरसो दृष्ट्वा यज्ञे देवनमस्कृताः । [10]
प्रजापत्यं तु गन्धर्वा जज्ञिरे कोपनोत्तमाः ।
कामक्रोधवशाः सर्वे दंष्ट्रिणो रावणादयः ।
अनेकशतसाहस्रा बलवन्तस्तपस्विनः ।

[(l. 1) D1 खगापुत्रौ; D2 खशा°. —(l. 2) D2 च (for हि). D1.2 च (for तु). —(l. 4) D1 महासुरौ (for महास्वनौ). —(l. 6) D1.2 पौत्राश्च (for राजेन्द्र). —(l. 7) D1.2 बालवृद्धा (D2 बलवृत्रा)दयोद्धुताः (for the post. half). —(l. 8) D1 महावीर्यास् (for °मायास्). D2 महामाया महाकायास् (by transp.)]

G. 3. 20. 17
B. 3. 14. 17
L. 3. 19. 18

नरकं कालकं चैव कालकापि व्यजायत ।
क्रौञ्चीं भासीं तथा श्येनीं धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम् ॥ १७
ताम्रापि सुषुवे कन्याः पञ्चैता लोकविश्रुताः ।
उलूकाञ्जनयत्क्रौञ्ची भासी भासान्व्यजायत ॥ १८
श्येनी श्येनांश्च गृध्रांश्च व्यजायत सुतेजसः ।
धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ॥ १९
चक्रवाकांश्च भद्रं ते विजज्ञे सापि भामिनी ।
शुकी नतां विजज्ञे तु नताया विनता सुता ॥ २०

(for the prior half). D2 त्रैलोक्यस्य. —(l. 9) D1 सुवपुषो; D2 सुबहुशो (for तु बहुशो). —(l. 10) D1 [s]रिष्टा; D2 शिष्टा (for दृष्टा). V1 यज्ञदेव- (for यक्षे देव-). —(l. 11) D1.2 प्राजापत्यानि (for प्रजापत्यं तु). D1 गायनोत्तमाः; D2 गायनक्षमाः (for कोपनोत्तमाः). —(l. 12) D1.2 राम क्रोधवशापत्यं (for the prior half). D1 वानरादयः; D2 वनचारिणः (for रावणादयः). —(l. 13) D1.2 तरस्विनः (for तपस्विनः).]

17 B1 transp. 16^{cd} and 17^{ab}. D1.2 om. 17^{ab}. —[a]) Dm1 D8 T2 M1 कालिकं; D3 G2 कालिकां; G3 कालकां (for कालकं). Ś1 कालकंजांश्च; Ñ1 कालका कन्या; Ñ2 कालकंजैश्च; V1 कालखंजाश्च; V2 M3 कालकेयांश्च; D5.7 कालकंजं च (for कालकं चैव). —[b]) Ñ1 मानवं सा; Dg1 कलिकापि; Dm1 D4.8 T1.2 G M1.2 कालिकापि; D3 दानवं सा (for कालकापि). M3 व्यजीजनत्. Ś1 कालनेमिमजीजनत्; Ñ2 V B D5.7 कालका समजीजनत्. —After 17^{ab}, V1 ins. 238*, while D3 ins. :

239* ताम्रा तु सुषुवे कन्याः पञ्च राम निबोध मे ।

V1 D1.2 transp. 17^{cd}–20 and 21^{ab}–28 (including star passages). Ś1 repeats 17^{c}–18^{b} after 254*. —[cd]) D5.7 क्रौंचीं श्येनीं तथा भासीं (by transp.) (for [c]). G3 धार्तराष्ट्रीं (for धृत°). Ś1 (both times) V1 B2–4 क्रौंची भासी (B2.4 °षी) तथा श्येनी धृतराष्ट्री तथा शुकी (V1 भासी भासानजायते).

18 Ś1 repeats 18^{ab} (cf. v.l. 17). For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) Ś1 (both times) Ñ1 D1.2 ताश्चापि; Dt1 D6 T2.3 ताम्रा तु; D3 ताम्रैव (for ताम्रापि). Ś1 Ñ1 D2 सुषुवुः (for °वे). —[c]) Ś1 V2 B2–4 D5.7 क्रौंचान जनयत्; Ñ2 B1 क्रौंचांश्चाजनयत्. —[d]) G3 हासी हासान् (for भासी भासान्). Ś1 Ñ2 V2 B1–3 D7 अजायत; B4 D5 अजीजनत्. —For 18^{cd}, D1–3 subst., while Ś1 ins. after 18^{ab} (r.) :

240* भासीपुत्राः स्मृता भासा मयूराः काककुकुटाः ।
उलूकाश्च कपोताश्च तित्तिरा लावकास्तथा ।

[(l. 1) Ś1 D2 तथा (for स्मृता). D1 माया (for भासा). D1 काककुत्कराः. —D3 om. l. 2. —(l. 2) Ś1 लावुकास् (for लावकास्).]

whereas V1 subst. for 18 :

241* मयूरान्कुकुटान्गृध्रानुलूकांस्तित्तिरानपि ।
कपोतानपि संजज्ञे बलाकांश्च तथैव च ।

19 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) Dg1 श्वेनी श्वेनांश्च. —[b]) Ś1 Ñ2 V2 B D5.7 तथोलूकानजायत; Ñ1 D3 जन*द् (D3 °यत्य) मितौजसः; V1 D2 संप्रजज्ञे मितौजसः; D1 संजज्ञे अमितौजसः (with hiatus). —[cd]) Ñ1 D1.6 T2 M3 च (for तु). Ñ1 D1–3 भामिनी (for सर्वशः). V1 संजज्ञे जलचारिणः (for [d]). Ś1 Ñ2 V2 B D5.7 धृतराष्ट्री त्व (Ñ2 D5.7 चा) जनयद्धंसाञ्जलविहा (B2–4 °चा) रिणः.

20 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) B3 भद्रा तु; D7 om. ते (subm.) (for भद्रं ते). —[b]) Dm1 D8 च; T3 सु- (for [अ]पि). Ś1 Ñ2 V B D5.7 सारसांश्चैव सर्वशः; Ñ1 प्रजज्ञे चापि सर्वशः; D1–3 प्रजज्ञे उ (D2 चौ; D3 [with hiatus] औं) दकान्द्विजान्. —[c]) Dm1 D8 G3 विजज्ञे सा; G1 च जज्ञे तु; M1.2 व्य (M2 वि) जनयन् (for विजज्ञे तु). —[d]) Dg1 D6 T नतायां. D6 विनती (for विनता). —For 20^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 (l. 1 only) subst. :

242* शुकी शुकानजनयत्तनयान्विनयान्वितान् ।
कल्याणगुणसंपन्नान्सर्वलक्षणपूजितान् ।

[(l. 1) Ñ1 D1.2 विजज्ञेथ; D3 विजनयत् (for अजनयत्). D1 om. (hapl.) for विनया. Ś1 D3 गरुडान्विनता तथा; Ñ2 D5.7 तनयान्विश्रुतांस्तथा; V B3.4 D2 तनयान्विनता (B4 °तां) तथा (D2 सुतान्) (for the post. half). —(l. 2) V1 repeats l. 2 after l. 2 of 243*. D1 -संयुतान्; D3 -पूजिता (for -पूजितान्).]

—Thereafter V1 D1.2 cont.; Ś1 cont. after 240* :

243* एते वै सुमहावेगान्गरुडान्पन्नगाशिनः ।
क्रौञ्ची वाध्रीणसाञ्जज्ञे कुररान्सारसान्बकान् ।
स्थलजांश्चैव भद्रं ते पक्षिणो जलजानपि ।
कालकाया ह्यनाधृष्यः कालकेयगणो महान् ।
महारौद्रो महाभीमः सर्वसत्त्वभयंकरः । [5]
दृप्तो दैवतविद्वेषी ब्रह्मदत्तवरोऽशिवः ।
एवं विश्वस्य जगतो दाक्षायिण्यो हि मातरः ।

[Ś1 om. l. 1. —(l. 1) V1 सुमहाभागा; D1 °वेगा (for °वेगान्). D1 (after corr.) गहनाः (for गरुडान्). V1 गरुडः पन्नगाशनः (for the post. half). —(l. 2) V1 वाध्रीनसं जज्ञे. V1 तथा (for बकान्). —After l. 2, V1 repeats l. 2 of 242*. D1 om. l. 3–4. —(l. 3) Ś1 जलजांश् (for स्थलजांश्). Ś1 प्रजज्ञे चौदकान्द्विजान् (for the post. half). —(l. 4) Ś1 कालकायात्मजोधृष्यः (metri causa). V1 कालकाजनय(त्)प्रक्षः कालकेयास्तथा * *. —(l. 6) Ś1 दृप्तः. —(l. 7) V1 हि सर्व- (for विश्वस्य). Ś1 दाक्षायण्यो.]

दश क्रोधवशा राम विजज्ञेऽप्यात्मसंभवाः ।
मृगीं च मृगमन्दां च हरीं भद्रमदामपि ॥ २१
मातङ्गीमथ शार्दूलीं श्वेतां च सुरभीं तथा ।
सर्वलक्षणसम्पन्नां सुरसां कद्रुकामपि ॥ २२
अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम ।
ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः सृमराश्चमरास्तथा ॥ २३
ततस्त्विरावतीं नाम जज्ञे भद्रमदा सुताम् ।
तस्यास्त्वैरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः ॥ २४
हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तपस्विनः ।
गोलाङ्गूलांश्च शार्दूली व्याघ्रांश्चाजनयत्सुतान् ॥ २५

G. 3. 20. 26
B. 3. 14. 25
L. 3. 19. 28

21 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1.3.5.7 तथा; D2 अथ; M2 Cvp ततः; M3 नव (for दश). Ñ1 B1.2 D3.7 G1.2 नाम; V1 पापा (for राम). D1.2 दश क्रोधवशापत्यं. —[b]) D4 T1.2 G1.2 हि; M च (for ऽपि). Dm1 D8 G2 M [आ]त्मसंभवान्. Ś1 Ñ V2 B D3.5.7 जज्ञे सा चा(Ś1 शाखा)त्मसंभवान्; V1 D1.2 दश कन्याः कुलोद्वहाः. —V1 om. 21^{cd}. —[c]) Ñ1 D6 मृगी च; D8 मृगां च. —[d]) Dg1 हारीं; Dm1 D8 G1.2 M1 हरिं (for हरीं). Dg1 भद्रमथामपि; T3 भद्रमथापि च. —For 21^{cd}, Ś1 D1-3 subst. :

244* मृगी च मृगमन्दा च हरिभद्रा मतङ्गिका ।

[D3 मृगवृंदांश्च (for °मन्दा च). D2 हरी- (for हरि-). D1 हरीभद्रा मता तथा; D3 हरिमदामजामपि (for the post. half).]; while Ñ2 V2 B D5.7 subst. :

245* मृगीं मृगवतीं चैव शार्दूलीं क्रोष्टुकीं तथा ।

[B1.2 मृगी मृगवती. Ñ2 V2 B1-3 D5 शार्दूली क्रोष्टुकी(B1 °ष्ठिकी; D5 °ष्टुकीं).]

22 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) Dg1 मतंगीम्. D4 T1.2 G2 अपि (for अथ). —[b]) Dg1 स्वरभीं; Dm1 D4.6.8 G2 M2.3 सुरभिं. —For 22^{ab}, Ñ V B D3.5.7 subst. :

246* मातङ्गी सिंहिका चैव श्वेता सुरभिरेव च ।

[D5 मातंगां. D5.7 सिंहिकां (for सिंहिका). Ñ1 V1 D3 मातंगी त्व(V1 °गीर; D3 °गीम)थ शार्दूली(Ñ1 °लीं) (for the prior half). Ñ V D3.5.7 श्वेतां. Ñ D3.5.7 सुरभिम् (for °भिर्).] —[c]) B1-3 D3.7 -संपन्ना. —[d]) V2 B1-3 D3 M2 सुरसा (for सुरसां). Ñ2 V2 B4 D5.7 च यशस्विनीं; B1-3 च यशस्विनी; D3 च तपस्विनी (for कद्रुकामपि). —For 22, Ś1 D1.2 subst.; while V1 subst. for 22^{cd} :

247* भूता च कपिशा दंष्ट्रा श्वेता च सरमा तथा ।
सुरसा चैव ताभ्यो हि जज्ञिरे विपुलाः प्रजाः ।

[(l. 1) V1 कपिला (for °शा). Ś1 सरसा; V1 सुरसा; D1 सुरमा (for सरमा). —(l. 2) V1 इवायाश् (for सुरसा). Ś1 चापि (for चैव). Ś1 [ऽ]पि (for हि). V1 D1 बहुलाः (for विपुलाः).]

23 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —[a]) Ñ1 D3 च (for तु). —[b]) Ñ1 D3 नरवरात्मज. —[c]) Ñ1 D3 ऋक्षास्तु; V1 शबरा; L(ed.) गवया (for ऋक्षाश्च). D6 मृगमेदायाः (for मृगमन्दायाः). —[d]) Dg1 श्रमराश्; D6.8 सु° (for सृमराश्). —For 23, Ś1 D1(l. 1 only).2 subst., V1 subst. l. 1 for 23^{ab} and ins. l. 2 after 23 :

248* मृगापत्यं मृगाः सर्वे हरिणैणाः शशास्तथा ।
वराहा महिषाः खड्गा उष्ट्राः गौरमुखास्तथा ।;

[(l. 1) V1 D1.2 मृग्यपत्यं. V1 हरिणेयाः (for °णैणाः). Ś1 हरिणैणाञ्शशांस्तथा (for the post. half). —(l. 2) V1 वराहगजमहिषा (for the prior half). V1 उष्ट्र-.]; while Ñ2 V2 B D5.7 subst. :

249* मृग्याः पुत्रा मृगाः सर्वे तत्र तासां परंतप ।
मृगवत्यास्त्वथर्क्षाश्च सृमराश्च तथा विभो ।

[(l. 1) B3 मृगाः (for मृग्याः). B1 सुता (for पुत्रा). V2 मृग्याः पत्य(sic). B1 तासां भद्रा (for तत्र तासां). —(l. 2) B3 मृगवत्यां. V2 B तथर्क्षाश्च (for त्वथ°). V2 मृगराश्च (for सृमराश्च). B3 प्रभो (for विभो).]

24 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. According to Cg, the sequence of st. 24–26 is 25^{ab}, 24, 26^{ab}, 25^{cd}, 26^{cd}. —[a]) Dg1 [इ]रावतिं; Dm1 D8 G1 [इ]रावती; M1 [अ]रा° (for [इ]रावतीं). —[b]) T3 भद्रमदां. Dg1 जज्ञे भद्रमथात्मजां. —[c]) Dg1 ततस्त्विरावतः. —For 24, Ś1 Ñ1 V1 D1-3 subst. (Ś1 V1 D1.2 read after 252*) :

250* ततस्त्वैरावणं नाम नागं भद्रा व्यजायत ।
स तु सर्वगुणोपेतो गजेन्द्रः शक्रवाहनः ।

[(l. 1) Ś1 D2 तथा (for ततस्). Ś1(with hiatus) एरावणं; D1 चैरावणं; D2 वैश्रवणं (for त्वैरावणं). Ñ1 हरिभद्रा; D2 नारी भद्रा; D3 हरिमंदा (for नागं भद्रा). —(l. 2) Ñ1 सत्त्वगुणोपेतो (for सर्वगुणो°).]; while Ñ2 V2(l. 1 only) B D5.7 subst. for 24 :

251* गजमैरावतं नाम मातङ्ग्यजनयत्सुतम् ।
ऐरावणात्पुनर्जाता मृगमन्दादयो गजाः ।

[(l. 1) B4 नागम् (for गजम्). B ऐ(B2 चै)रावणं (for °वतं). B3 चैव (for नाम). B4 D5.7 मातंगी जनयत्सुतम् (for the post. half).]

25 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17; for Cg, cf. v.l. 24. —[a]) Ś1 V1 D2.3 G2 तु (for च). —[b]) Ñ1 Dm1 D3.4.8 M2 तरस्विनः (for तप°). Ś1 V1 D1.2 गोलांगूलास्तु रक्षसः (D1 °श्च रिक्षवः; D2 °स्तरक्षवः). Ñ2 V2 B D5.7 वानरा

G. 3. 20. 26
B. 3. 14. 26
L. 3. 19. 29

मातङ्ग्यास्त्वथ मातङ्गा अपत्यं मनुजर्षभ ।
दिशागजं तु श्वेताक्षं श्वेता व्यजनयत्सुतम् ॥ २६
ततो दुहितरौ राम सुरभिर्द्व्यजायत ।
रोहिणीं नाम भद्रं ते गन्धर्वीं च यशस्विनीम् ॥ २७
रोहिण्यजनयद्गा वै गन्धर्वी वाजिनः सुतान् ।
सुरसाजनयन्नागान्राम कद्रूश्च पन्नगान् ॥ २८

मनुर्मनुष्याञ्जनयत्कश्यपस्य महात्मनः ।
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्च मनुजर्षभ ॥ २९
मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियास्तथा ।
ऊरुभ्यां जज्ञिरे वैश्याः पद्भ्यां शूद्रा इति श्रुतिः ॥ ३०
सर्वान्पुण्यफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत ।
विनता च शुकीपौत्री कद्रूश्च सुरसास्वसा ॥ ३१

भुवि विश्रुताः. —^{c}) Ñ B1.2.4 Dt1 D6.8 गोलांगूलाश्च. —^{d}) Ñ2 V2 B D5.7 व्याघ्रानजनयत्. Dg1 marg.; D6 सुतं (for सुतान्). —For 25^{cd}, Ś1 V1 D1.2 subst. :

252* सिंहा व्याघ्रा जम्बुकाश्च द्विपिनो नकुलास्तथा ।
सर्पा मूषकमार्जारा दर्दुराश्च महाबलाः ।
श्वेतं चैव महाकायं वारणं दैत्यदारणम् ।

[(l. 1) V1 सिंहव्याघ्राश्च जंबूका (for the prior half). V1 खराः; D1 खगाः (for तथा). —(l. 2) V1 च खर-; D2 मूखीक- (for मूषक-). V1 D1 महाभुजाः. —(l. 3) V1 D1 श्वेतवाहनं; D2 दैत्यदारुणं.]

—Thereafter Ś1 V1 D1.2 read 250*.

26 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. For sequence in Cg, cf. v.l. 24. —^{a}) D1 मातंग्याम् (for मातङ्ग्यास्). Ś1 D2 सर्व-; D1 अथ; G1 M1 त्वपि (for त्वथ). D5.7 मातंगो. Ñ1 मातंगांस्त्वथ मातंगी; V1 मातंग्याश्च तथापत्यं; Dm1 D3.4.8 T2 G3 M2 मातंगास्त्वथ मातंग्या (by transp.); G(ed.) मातंग्यपि च मातंगान्. —^{b}) Ś1 D2 जज्ञिरे; V1 मातंगाः; D5.7 M2 ह्यपत्यं (to avoid hiatus) (for अपत्यं). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3.5.7 पुरुषर्षभ; G2 मनुजेश्वर (for मनुजर्षभ). —^{cd}) Ś1 V1 Dm1 D2.6 दिशां गजं; Dg1 दिशो गजांश्च; D4 T दिशागजांश्च (for दिशागजं). Ś1 V1 श्वेताख्यं; Ñ1 शंखाख्यं; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G3 काकुत्स्थ (for श्वेताक्षं). D6 श्रुता (for श्वेता). Dg1 Dm1 T2 G2 [अ]-व्यजनयत्; D1.2 त्वज°; D3 चाज°. D4 T सुतान् (for सुतम्). V1 श्वेतानुजनयत्सुतान् (for ^{d}). Ñ2 V2 B D5.7 दिग्गजं चैव शंखाख्यं श्वेता वै समजायत. —After 26, Ś1 V1 D1.2 ins. a passage relegated to App. I (No. 4).

27 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 D2.3 तथा; D1 उभे (for ततो). Ś1 Ñ1 V1 B1.3 D2 M3 दुहितरो; D3 चेंदुतरो (sic) (for दुहितरौ). —^{b}) Ś1 सुषुवे सुरभी वने; Ñ1 V1 D1–3 सुरभी सुषुवे पराः (V1 प्रजाः; D1 वने; D2.3 वरे); Ñ2 D5.7 सुरभिस्तु व्यजायत; V2 B सुरसापि व्यजायत; G M सुरभी(G2 M2 °भिर्) द्वे व्यजायत. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 B2 रोहिणी; D5 रौहिणी; D6 रोहिणां; D7 रोहणीं. Ñ2 V2 B D5.7 चैव (for नाम). V1 कद्रुश्च; G(ed.) भद्रं च (for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 B1 D5 गंधर्वांश्च; V1 B2 D1 गं(V1 गां)धर्वी; Dt1 D2.6 गंधर्वा. Ś1 V1 B2 D1.2.5 यशस्विनी.

28 For sequence in V1 D1.2, cf. v.l. 17. Ś1 om. (hapl.) 28^{ab}. —^{a}) Dg1 Dt1 Dm1 D3.4.6.8 G1.3 M2.3 Cr.t गावो; D1 यज्ञा; D2 गाश्च; Cgp as in text (for गा वै). Ñ V1 B D5.7 रोहिण्यां(V1 B1 °ण्या) जज्ञिरे गावो(Ñ1 °श्च). —^{b}) Ñ1 V1 Dt1 D1–4 गंधर्वा; B D5.7 गंधर्व्यां (for गन्धर्वी). Ñ1 V1 D1.2(before corr.).3 सुताः; Ñ2 V2 B D5.7 तथा (for सुतान्). —^{c}) M2 नागं; M3 damaged (for नागान्). —^{d}) B2–4 Dg1 M2.3 कद्रुश्च. Dg1 Dm1 D4.8 T G1.3 M तु (for च). —For 28^{cd}, Ś1 V1 D1.2 subst. :

253* कद्रूश्च नागान्संजज्ञे शेषवासुकितक्षकान् ।
कर्कोटकमहापद्मौ कुलमुख्यांस्तथा परान् ।
पञ्च कन्याश्च ताम्राया जाता रघुकुलोद्वह ।

[(l. 1) V1 कद्रुश्च. Ś1 शेषतक्षकवासुकीन् (for the post. half). —(l. 2) D1 -महापद्मान् (for °पद्मौ). —(l. 3) Ś1 ता राजन्; V1 श्वेतासु (for ताम्राया). Ś1 ख्याता (for जाता).]; while Ñ1 D3 subst. for 28^{cd} :

254* नागानां सुरसा जज्ञे सहस्रं भीमकर्मणां ।
कद्रूश्च पन्नगाञ्जज्ञे बहून्नाम महाबला ।

—After 254*, Ś1 repeats 17^{c}–18^{b}.

29 ^{ab}) Ś1 Ñ1 D1–3 असृजद् (for जनयत्). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2.3 M1.3 काश्यपस्य. Ś1 Ñ1 V1 D1–4 T1.2 G1 M2 राज(D3.4 T1.2 G1 °म)पुत्रान्(M2 °त्र) यशस्विनः (for ^{b}). Ñ2 V2 B D5.7 मनुर्मनुष्यांश्च तथा जनयामास राघव. —^{d}) B पुरुषर्षभ. D3 शूद्रांश्चैव द्विजर्षभ.

30 D4 T1 G1.2 om. 30. —^{a}) Ś1 Ñ1 V B Dg1 D3.5.7 T3 शिरसो; D1.2 शिरस्तो (for मुखतो). —^{b}) Ś1 V1 Dm1 D2.3.8 Ctp बाहुभ्यां(D2 °तः); B3.4 D1 उरस्तः; G3 भुजाभ्यां (for उरसः). Ñ2 V2 B2.3 D5.7 भुवि; V1 D3 स्मृताः (for तथा). Ś1 क्षत्रियस्तथा; B1.4 क्षत्रियो भुवि. —^{d}) Dm1 G3 विनिसृताः; D8 विनिश्रुताः; T2 M1 इति श्रुतं; M2.3 इति स्मृताः. —For 30^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

255* जाताश्चाप्यूरुतो वैश्याः शूद्राणां जन्म पादतः ।

[Ś1 वैश्यास्तथोरुजाताश्च; Ñ1 वैश्यानप्यूरुजानाहुः; D1 उर्वोश्च वैश्याः संभूताः; D2.3 वैश्या अप्यूरुतो जाताः (for the prior half).]

31 Ś1 D1.2 om. 31^{a}–32^{b}. —^{a}) Dm1 D4 T1 M3 Cgp पिंड-; T3 चीत- (for पुण्य-). Ñ2 V2 B D5.7 सह

कद्रूर्नागसहस्रं तु विजज्ञे धरणीधरम् ।
द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोऽरुण एव च ॥ ३२
तस्माज्जातोऽहमरुणात्संपातिश्च ममाग्रजः ।
जटायुरिति मां विद्धि श्येनीपुत्रमरिंदम ॥ ३३
सोऽहं वाससहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि ।
सीतां च तात रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ॥ ३४

जटायुषं तु प्रतिपूज्य राघवो
मुदा परिष्वज्य च संनतोऽभवत् ।
पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवा-
ञ्जटायुषा संकथितं पुनः पुनः ॥ ३५
स तत्र सीतां परिदाय मैथिलीं
सहैव तेनातिबलेन पक्षिणा ।
जगाम तां पञ्चवटीं सलक्ष्मणो
रिपून्दिधक्षञ्शलभानिवानलः ॥ ३६

G. 3. 20. 37
B. 3. 14. 36
L. 3. 19. 61

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

पिंडफलान्(B1 °कुलान्) वृक्षान्; V1 पुण्यान्सर्वफलान्वृक्षान्. —[b]) Ñ2 B4(also as in text) D5.7 इरा च; V1 ललना; B1 बाला च (for अनला). —After 31[ab], Dm1 D8 G3 M3 ins. :

256* जज्ञे राम महाबाहो तांश्च सर्वान्महीरुहान् ।

—Ñ1 D3 om. 31[c]–32[b]. Ñ2 V B D5.7 transp. 31[cd] and 32[ab]. —[c]) Ñ2 V B D5.7 G2 M2 तु; G1 [अ]पि (for च). G(ed.) श्येनी (for शुकी-). Ñ2 V B D5.7 जज्ञे (for -पौत्री). —[d]) B2 M2 कद्रुश्च; B3.4 कद्रुं च. Dm1 सरसा-; G2 सुरसु- (for सुरसा-). M3 (before corr. तदा) -सुता ; Ct सुते (for -स्वसा). Ñ2 V B D5.7 सुरसां (B3.4 °सा) सुतां(B1 तथा). G(ed.) अन्यैः सह सुतैः सुतां.

32 Ś1 Ñ1 D1–3 om. 32[ab] (cf. v.l. 31). Ñ2 V B D5.7 transp. 31[cd] and 32[ab]. —[a]) V1 रुद्रनाग-; M2 कद्रुर्नाग-. B4 G1.3 -सहस्रं च; M3 °स्रांस्तु (for -सहस्रं तु). Dm1 D4.8 T1.2 Cg कद्रूर्नागं सहस्रास्यं. —[b]) M1.2 जज्ञे सा (for विजज्ञे). Dt1 D6 धरणीधरान् ; Cg as in text (for °धरम्). Ñ2 V B D5.7 जनयामास भूध(B4 °च)रं. —[c]) Ś1 Ñ1 D2.3 च; D1 यौ (for तु). Ñ2 V B D5.7 विनतायाः सुतौ राम. —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 जज्ञाते(Ś1 D1.2 कथितौ) गरुडारुणौ.

33 [a]) Ñ2 V B D5.7 [ऽ]स्मि गरुडात् (for ऽहमरुणात्). —[b]) Ś1 D1 संपाती च; Dg1 T3 °तिः स; D2 साम्याती च; G2 °तिस्तु. Ñ2 V1 चाग्रजो मम (by transp.). V2 B D5.7 संपाती चाग्रजो मम. —After 33[ab], Dg1 reads 34[cd]. —[c]) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7 जटायुषं तु(Ś1 V B2.3 D1 च) (for जटायुरिति). M1.2 मामाहुः (for मां विद्धि). —[d]) Ñ2 D5.7 मुनिपुत्रम् (for श्येनी°).

34 [a]) V1 सोयं; L(ed.) योहं (for सोऽहं). Ś1 D1–3 M3 राम; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 वत्स; B2 बंधुः (for वास-). G1 मया सह वसेह त्वं. —[b]) G1 सहायं ते (for भविष्यामि). V1 यदृच्छया; Dg1 G2 यदिच्छसि. —After 34[ab], Dm1 D4.8 T1.2 G3 ins. :

257* इदं दुर्गं हि कान्तारं मृगराक्षससेवितम् ।

—Dg1 reads 34[cd] after 33[ab]. —[c]) Ñ2 V2 B2–4 D5.7 तथेह; B1 तथैव; Dg1 तु तात (for च तात). —[d]) Ñ2 D5.7 सुखे; B शून्ये (for याते). V1 सलक्ष्मणः. —After 34, Ś1 V1 D1–3 ins. :

258* तव पित्रा महाबाहो संगतं मे दृढव्रत ।
भवान्सख्युः सुतो मह्यं भवति प्रीतिमानहम् ।
स तं खगं परिष्वज्य पूजयित्वा पुनः पुनः ।
उवाच रामो धर्मात्मा यथा त्वं तात मन्यसे ।

[(l. 1) V1 सखित्वं (for संगतं). Ś1 D2 [ऽ]भवद्दृढं; V1 महत्कृतं (for दृढव्रत). —(l. 2) V1 भवान्सखितुतोसाकं (for the prior half). Ś1 D2 भवद्भिः (for भवति). —(l. 3) V1 सलक्ष्मणः (for पुनः पुनः).]

35 [a]) M2 तं (for तु). Ś1 Ñ1 D2.3 तथेति(Ś1 °थैव) तं वै(Ñ1 D3 सं) परिगृह्य राघवो; Ñ2 V1 B D5.7 तथेति तं तु (Ñ2 D5.7 तत्र; B1 कृत्वा) प्रतिगृह्य राघवो. —[b]) D1 तदा (for मुदा). D3 om. च. Ś1 तथैव तोषयन्; Ñ2 V B D5.7 च तं खगोत्तमं; D2 च संसतोभवत् (for च संनतोऽभवत्). —[c]) M1.2 च (for हि). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M1 आत्मनः. —[d]) D3 जटायुना. Ñ1 संकथनात्; Dm1 D8 सत्कथितं (for संकथितं). Dt1 om. (hapl.) one पुनः. --After 35, V1 erroneously reads from सलक्ष्मणो in l. 2 up to दिधक्षुः in l. 4 of 259*.

36 [a]) Dm1 G3 रामः; D8 रामं (sic) (for सीतां). Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D3.6.8 T2.3 G1.3 Ct*p* परिधाय; V B4 °वार्य; B2 T1 °हाय; B3 °गृह्य (for °दाय). G2 स तत्र सीतासहितो रघूत्तमः. —[c]) Ś1 Ñ1 D1–3 जगाम पंचा(D3 °च)वटिसु-

१४

G. 3. 21. 1
B. 3. 15. 1
L. 3 20. 1

ततः पञ्चवटीं गत्वा नानाव्यालमृगायुताम् ।
उवाच भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥ १
आगताः स्म यथोद्दिष्टममुं देशं महर्षिणा ।
अयं पञ्चवटीदेशः सौम्य पुष्पितकाननः ॥ २
सर्वतश्चार्यतां दृष्टिः कानने निपुणो ह्यसि ।
आश्रमः कतरस्मिन्नो देशे भवति संमतः ॥ ३
रमते यत्र वैदेही त्वमहं चैव लक्ष्मण ।
तादृशो दृश्यतां देशः संनिकृष्टजलाशयः ॥ ४
वनरामण्यकं यत्र जलरामण्यकं तथा ।
संनिकृष्टं च यत्र स्यात्समित्पुष्पकुशोदकम् ॥ ५

ग्रसेवितां; Ñ2 V B D5.7 जगाम पंचावटमाश्रमं ततो. —d) Dg1 T3 ह्यरीन्दिधक्षु:(T3 °क्षन्). Ś1 D2.3 इव स त्रिलोचनः; Ñ1 D1 इव सानिलोनलः. Ñ2 V B D5.7 जटायुषा तेन समेत्य वीर्यवान्. —After 36, Ñ2 V B D5.7 ins. :

259* ततोऽविदूरे वनसंघसंकटे
सलक्ष्मणो राघववंशवर्धनः ।
विवेश पञ्चावटमुग्रसेवितं
रिपून्दिधक्षुः शलभानिवाज्यभुक् ।

[(l. 3) Ñ2 D5.7 आश्रमं ततो (for उग्रसेवितं). V1 विवेश पंचावटिमुग्रसेवितां; V2 विवेश तं पंचवटीयमाश्रमं. —(l. 4) V1 B3 रिपुं दिधक्षुः शलभानि°. ❀ Cvp रिपून् दिधक्षञ्शलभानिवानल इति पाठः. ❀]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 भूतोत्पत्तिः; Ñ1 जटायुदर्शनं; Ñ2 जटायुसमागमः; V B जटायुषः समागमः(V1 °मं); D1 रामजटायुसमागमः; D3 जटायुजन्मवर्णनः; D5 जटायुसमागमो नामा वंशः; D7 जटायुः रामः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D1.5.7 20; V1 19; B2.4 21; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 14; D3 23; M2.3 15. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

14

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 a) Ś1 Ñ1 D1–3 स तां; Ñ2 V B D5.7 M2.3 स तु (for ततः). —b) M1 -द्विज- (for -व्याल-). Ś1 Ñ1 D1–3 नानाशकुनिनादितां; Ñ2 V B D5.7 नानाव्याल(V1 °ड; B1.3 [marg. also]°पक्षि)निषेवितां. —cd) Dm1 D8 G3 श्रीमान्; M3 दीप्तं (for रामो). Dg1 उवाच रामः सौमित्रिं (for c). Dg1 भ्रातरं; Dm1 D4.8 T1.2 G M Cg सौमित्रिं (for लक्ष्मणं). B3 Dt1 D6 T3 transp. भ्रातरं and लक्ष्मणं. Ś1 Ñ1 D1–3 शुभलक्षणं; B4 °चेतसं (for दीप्ततेजसम्). —After 1, B3 ins. :

260* पश्य लक्ष्मण स्थानं च दिव्यरूपं विभाति मे ।

2 a) Ś1 Ñ V2 B2.3(before corr. as in text).4 D1–3.5.7 आगताः स्मो; G1 आजगाम; G2 आगतोस्मि. —b) Ś1 Ñ2 V B Dt1 D1–3.5–7 M1 इमं; Ñ1 M2 इदं (for अमुं). Ñ1 तेन (for देशं). Dm1 D4.8 T1.2 Cr.m.g.k.t यं देशं मुनिरब्रवीत्. —After 2 ab, Ñ2 V B D5.7 ins.; while Ś1 Ñ1 D1–3 subst. for 5ab :

261* रमणीयं वनं यत्र यत्र मूलफलं स्थिरम् ।

[D5 (m.) ह्येतत् (for first यत्र). Ñ2 V B3 D7 पत्र-; G(ed.)पुष्प- (for second यत्र). B3 मूलं (for मूल-). V1 -फलं स्थितं; V2 -फलद्रुमं. Ś1 Ñ1 D1–3 यत्र चापो(Ñ1 °त्रापो वि) गुणान्विताः (for the post. half).]

—c) Ś1 Ñ V B1.4(marg. also) D1–3.5 पंच(Ñ1 B1 D2.5 °चा)वटीयं(D3 °टी च) सौमित्रे; B2–4 D7 पंचावटीयं सौमित्रे. —d) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 देशः; M2.3 सौम्यः (for सौम्य). Ś1 -मानसः; Dm1 D1–4.8 G3 M -पादपः (for -काननः).

3 B1 om. 3ab. —a) D5.7 कार्यतां (for चा°). Ś1 D2 दृष्टिं; V2 चक्षुर् (for दृष्टिः). —b) Ś1 D2 निपुणां; Ñ B3 D3.5.7 निपुणा; V B2.4 निपुणं; G(ed.) विपुला (for कानने). V2 पुण्यतो (for निपुणो). D1 निर्गुणं निगुणो ह्यसि (sic). —c) Ñ1 वै; Ñ2 B1 D1.3.5.7 तु; B2–4 च; D4 यो (for नो). V1 कतमस्त्वया (sic); V2 कतमस्तस्मिन्; M1 कतमस्मिन्नो. Ś1 D2 आश्रमं कुरु य(D2 त)स्मिंस्तु. —d) Ś1 D8(after corr. as in text) G3 M2 देशो (for देशे). Ñ2 V B D1.3.5.7 भवतु; G(ed.) च तव (for भवति). M2 शोभनः (for संमतः).

4 a) B D2.3 रमेत (for रमते). D1 वैदेही रमते यत्र. —b) M2 सह त्वं (for त्वमहं). Dm1 D8 G1.3 [अ]पि (for [ए]व). —After 4ab, Ñ2 V(V2 l. 1 and 2) B D5.7 read 263*. —c) Ś1 दृश्यते; B4 मृग्यतां (for दृश्यतां). —d) B2 -फलाशयः. —After 4, V2 reads l. 3 of 263*.

5 ab) Dg1 वनं (for वन-). T2 तत्र (for यत्र). Dg1 स्थल- (for जल-). M3 वनमारण्यकं यत्र जलमारण्यकं तथा. —For 5ab, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. 261*. —After 5ab, M2 ins. :

262* समे तीर्थे शिवे चैव बहुपुष्पफलोदके ।
वनं रम्यस्थलं रम्यं जलरम्यं च यद्भवेत् ।

—c) Ś1 Ñ1 D1–3 यतश्च स्याद्; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G3 M2 च यस्मिंस्तु; G1 च यस्मिन्नः; G2 तु यस्मिन्नः; M1 च यस्मिन्स्यात्; M3 तु यास्मिंस्तु (for च यत्र स्यात्). —d) Ś1 Ñ1 D1–3 इध्मपुष्पकुशार्जनं(Ñ1 illeg. for कुशार्जनं). —For

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः संयताञ्जलिः ।
सीतासमक्षं काकुत्स्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६
परवानस्मि काकुत्स्थ त्वयि वर्षशतं स्थिते ।
स्वयं तु रुचिरे देशे क्रियतामिति मां वद ॥ ७
सुप्रीतस्तेन वाक्येन लक्ष्मणस्य महाद्युतिः ।
विमृशन्रोचयामास देशं सर्वगुणान्वितम् ॥ ८
स तं रुचिरमाक्रम्य देशमाश्रमकर्माणि ।
हस्ते गृहीत्वा हस्तेन रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥ ९
अयं देशः समः श्रीमान् पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः ।
इहाश्रमपदं सौम्य यथावत्कर्तुमर्हसि ॥ १०
इयमादित्यसंकाशैः पद्मैः सुरभिगन्धिभिः ।
अदूरे दृश्यते रम्या पद्मिनी पद्मशोभिता ॥ ११
यथाख्यातमगस्त्येन मुनिना भावितात्मना ।
इयं गोदावरी रम्या पुष्पितैस्तरुभिर्वृता ॥ १२
हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता ।
नातिदूरे न चासन्ने मृगयूथनिपीडिता ॥ १३
मयूरनादिता रम्याः प्रांशवो बहुकन्दराः ।
दृश्यन्ते गिरयः सौम्य फुल्लैस्तरुभिरावृताः ॥ १४

G. 3. 21. 13
B. 3. 15. 14
L. 3. 20. 14

5, Ñ2 V B D5.7 subst. and read after 4^{ab} (V2 alone reads l. 3 after 4) :

263* संनिकृष्टं च यत्र स्यात्समिदेधःफलोदकम् ।
वनं रम्यं च सौमित्रे स्थलीरम्यं च यद्भवेत् ।
संनिकृष्टं च यत्र स्याद्दिध्मपुष्पफलागमः ।

[B3 reads in marg. l. 1 after l. 3. —(l. 1) D5 संनिकृष्टश्च. V1 B3 (marg. also as above) इध्मपुष्प-; V2 इध्ममेधः- (for समिदेधः-). —(l. 2) V D5 स्थलं (for स्थली-). B3 -धन्यं (for -रम्यं). —(l. 3) V B2–4 D7 संनिकृष्टश्च; D6 संनिकृष्टस्य. Ñ2 V B D5.7 इध्म(B4 दिव्य)पुष्पफलागमः (for the post. half).]

6 ^{a}) Ñ1 स (for तु). —^{b}) Ś1 सहिता°; Ñ V B D1–3.5.7 M2 संहता°; T3 संयुता° (for संयताञ्जलिः). —^{c}) B1 ससीतं तत्र काकुत्स्थम्.

7 D4 om. (hapl.) 7–9. —^{a}) Ś1 V2 B D1–3 धर्मज्ञ (for काकुत्स्थ). —^{b}) D3 वर्षायुतं (for °शतं). —D1 om. 7^{c}–8. —^{c}) M3 रुचिते (for रुचिरे). —For 7^{cd}, Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 subst. :

264* स्वयमेव रुचिर्देशे क्रियतां यत्र रोचते ।

[Ñ2 D5.7 शुचौ (for रुचिर्). Ś1 देशो. D5 यदि (for यत्र).]

8 D1.4 om. 8 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ2 V1 B2.3(after corr. as in text).4 D5.7 स प्रीतस्. —^{b}) G1 M2 महात्मनः (for °द्युतिः). —^{c}) Ñ2 V B D5.7 विमृश्य (for विमृशन्). —^{d}) B2 -गुणाधिकं (for °न्वितम्). —After 8, V2 B3 (m.) ins. :

265* तं च देशं समाक्रम्य देशभागं विशारदः ।
देवतानां यथाभागं विभज्य स्थानमात्मवान् ।
ततः सौमित्रिसहितः सीतया च स राघवः ।
गोदावरीं पुरस्कृत्य निवेशमकरो पुनः ।

9 D4 om. 9 (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ2 V B D5.7 स तं रुचिरपानीयं. —^{b}) T1 -कर्मणे (for °णि). —^{c}) Dg1 T2.3 Cg हस्तौ; Dm1 M1 हस्तं; Cr.k.t as in text (for हस्ते). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 प्रगृह्य हस्तं हस्तेन. —^{d}) Ñ2 V B लक्ष्मणम्; D5.7 वचनम् (for सौमित्रिम्).

10 ^{a}) Ñ2 V1 B D5.7 शुभः; V2 शुचिः (for समः). —^{b}) B3 युतः (for वृतः). —^{c}) Ñ2 Dt1 D1.6 T3 रम्यं (for सौम्य). —After 10, G2 reads 13.

11 ^{b}) D3 पुष्पैः (for पद्मैः). M2 तु शुभ- (for सुरभि-). —^{c}) Ś1 अदूरं. Ñ2 D5.7 शोभते (for दृश्यते). V1 M2 पुण्या (for रम्या). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 पद्मिनी हंससेविता; Ñ2 V B D5.7 पुण्या(V1 रम्या) गोदावरी नदी(B1 सरित्); Dm1 D8 T G1.2 M1.3 Cv.m पद्मिनी पद्मसेविता.

12 Ñ2 B D5.7 om. 12. —^{a}) D1 यथाख्याता त्वगस्त्येन. —V om. 12^{cd}. —^{c}) D1 पुण्या (for रम्या). —^{d}) Ś1 D1–3 नदी पक्षिग(D1 °गु)णान्विता; Ñ1 पुण्या नदिगणान्विता.

13 G2 reads 13 after 10. —^{b}) Ñ2 -संहिता; V1 B2–4 (marg. also as in text) D1 -कूजिता; Dm1 D8 -सेविता; (for -शोभिता). —Ñ1 om. (hapl. ?) 13^{cd}. —^{c}) M1 transp. न and च. Ś1 D1–3 च सौमित्रे (for न चासन्ने). Ñ2 V B D5.7 न च(V1 B2.3 वि) दूरे न चाभ्यासे(D7 °शे); Cg cites नातिदूरेण चासन्ने. —^{d}) B1 मृगयूथैर् (for °यूथ-). Ś1 D1.3 -[उ]पशोभिता; Ñ2 B D5.7 -विलोडिता; V1 -विलोलिता; Dg1 M1.3 -[अ]वपीडिता; D2 -[उ]पसेविता; D4.8 Cm -निपीडिताः; G2 -[अ]भिपीडिता; M2 -[अ]भिलोलिते.

14 D2 om. 14–16^{b}. —^{ab}) Ś1 Ñ1 D1.3 मयूरनादिता रम्या दृश्यते बहुकंदरा; Ñ2 V B D5.7 M2 मयूराभिरुतो रम्यः (M2 °ते रम्ये) प्रांशुः(B1.2 D5 M2 °शु) कंदरवान्गिरिः. —^{c}) Ñ1 illeg. for न्ते गिरयः. Ś1 Ñ1 D1.3 चेमे; Dt1 D6 सौम्याः (for सौम्य). Ñ2 V B D5.7 M2 नानालताभि(V1 B2 °प्र)तानाढ्यः. —^{d}) Ñ1 illeg.; T3 व्यक्तैस् (for फुल्लैस्). Ñ1 D3 बहुभिर् (for तरुभिर्). M2 आवृतः. Ś1 शोभिता बकुलैः कुलैः; Ñ2 V B D5.7 M3 पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः(M3 °ताः). —After 14, Ñ2 V2 B D5.7 read 16^{ab}.

G. 3. 21. 14
B. 3. 15. 15
L. 3. 20. 17

सौवर्णे राजतैस्ताम्रैर्देशे देशे च धातुभिः ।
गवाक्षिता इवाभान्ति गजाः परमभक्तिभिः ॥ १५
सालैस्तालैस्तमालैश्च खर्जूरैः पनसाम्रकैः ।
नीवारैस्तिमिशैश्चैव पुंनागैश्चोपशोभिताः ॥ १६
चूतैरशोकैस्तिलकैश्चम्पकैः केतकैरपि ।
पुष्पगुल्मलतोपेतैस्तैस्तैस्तरुभिरावृताः ॥ १७
चन्दनैः स्यन्दनैर्नीपैः पनसैर्लकुचैरपि ।
धवाश्वकर्णखदिरैः शमीकिंशुकपाटलैः ॥ १८
इदं पुण्यमिदं मेध्यमिदं बहुमृगद्विजम् ।
इह वत्स्याम सौमित्रे सार्धमेतेन पक्षिणा ॥ १९
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा ।
अचिरेणाश्रमं भ्रातुश्चकार सुमहाबलः ॥ २०

15 D2 om. 15 (cf. v.l. 14). Ś1 reads 15 after 18. V1 repeats (var.) 15^{ab} after 16^{ab}.—^{a}) Ś1 Ñ1 V1 (first time) D1.3 राजतैरायसैस्ताम्रैर्; Ñ2 V (V1 second time) B D5.7 राजतैर्धातुभिश्चित्रैर्.—^{b}) B3 reads first देशे in marg. Ñ2 D5.7 विलक्षित:; V1 (second time) च गवांकित: (hypm.); V2 B3.4 गवाक्षित:; B1 शरैर्वृत:; B2 गवान्वित:; D6 तथा शुभै:; G (ed.) च लक्षित: (for च धातुभि:). Ś1 D3 आका (L [ed.] °क)रैश्चैव धातुभि:.—Ñ2 V2 B D5.7 om. 15^{cd}.—^{cd}) Ś1 नलाश्चला; D1 नगा फुल्ला; D3 नगाश्चला (for गवाक्षिता). G1 M2 नगा: (for गजा:). Ñ1 D3 -दर्पिता:; Dg1 -पंक्तिभि:; Dm1 D4.8 T1.2 M1 -पत्तिभि:; G Cr -पक्तिभि:; M2 -वर्पिभि:; M3 -वर्प्मभि:; Cvp.k as in text; Cm -भित्तिभि: (for -भक्तिभि:). Ś1 D1 गजै: परमदर्पितै: (for ^{d}). V1 नगश्चल इवाभाति गज: परमदर्पित:.—After 15, Dm1 ins. रामाय नम:.

16 Ś1 D2 om. 16^{ab} (for D2, cf. v.l. 14). Ñ2 V2 B D5.7 read 16^{ab} after 14.—^{a}) Ñ V1 B1–3 Dg1 D3.5.7 शालैस्तालैस्; B4 तालै: शालैस्.—^{b}) Dg1 T3 G M1 खर्जूर- (for °रै:). Dt1 पनसैर्द्रुमै:; D6 T3 पनसद्रुमै:. Ñ V B D1.3.5.7 खर्जूरैश्चोप (Ñ2 V1 D5.7 °रूप; B4 °रति)शोभित: (Ñ1 D1.3 °ता:).—After 16^{ab}, V1 repeats 15^{ab} (var.).—D3 transp. 16^{cd} and 18^{cd}.—^{c}) V1 वानीरैस् (for नीवा°). D8 in marg.; G1 तिमिभिश् (for तिमिशैश्). Ś1 वानीरैश्चैव जंबीरै:; Ñ1 V2 B D1–3 वानीरैश्च तिमी (Ñ1 D1 निची)रैश्च; Ñ2 D5.7 वानीरैश्च तमालैश्च; M2 नीवारैश्चापि तिमिशै:; G (ed.) वानीरैस्तिनिशैश्चैव.—^{d}) G1 M1 [ए]व; M2 [अ]पि (for [उ]प-). Ñ1 D2 (before corr. as in text).3 -शोभिता. Ñ2 V B4 (m. also) D5.7 पनसै (B4 orig. °ल्वै)र्वकुलैर्धवै: (V1 °स्तथा; V2 illeg. for धवै:); B1–3 G (ed.) पलाशै (B1 पनसै)र्वंजुलै (G [ed.] °रर्जुनै)र्धवै:.

17 ^{ab}) Ś1 Ñ1 D1–3 च तथा (for तिलकैश्). D4 कैतकैर्; G1 'तिंदुकैर् (for केतकैर्). Dg1 Dt1 T3 केतकैरपि चंपकै:; D6 कनकैरपि पंच (meta.)कै: (for ^{b}). Ñ2 V B D5.7 चंपकै: कर्णिकारैश्च तथाशोकैर्विभूषित: (B4 marg. also °शोभित:).—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 वृक्ष (Ś1 Ñ1 D1–3 फुल्लैर्)गुल्म (Ñ1 बहु)सहस्रैश्च.—^{d}) Dt1 om. (hapl.?) स्तैस्तै. Ś1 Ñ1 D1–3 बहुभिर् (for तरुभिर्). D3 आचिता: (for आवृता:). Ñ2 V B D5.7 तिलकैस्तिंदुकैरपि (B1 °स्तथा).—After 17, Ñ2 V B D5.7 ins. :

266* दृश्यतामेष सौमित्रे नानामृगगणायुत: ।
राजता धातवो यत्र काञ्चनाश्च महागिरौ ।
आयसाश्चैव ताम्राश्च विभ्राजन्ते समन्तत: ।
अभ्यास एव शैलस्य विशाला भूमय: समा: ।
यासु तालास्तमालाश्च खर्जूराश्च सहस्रश: । [5]
वानीराश्च तिमीराश्च पुंनागाश्च नगोत्तमा: ।
देशोऽयं फलपुष्पाढ्य: प्रकृष्ट इति मे मति: ।

[(l. 1) V1 -लतान्वित:; B1 -गणैर्वृत:; B4 -गणान्वित: (for -गणायुत:).—(l. 4) D5 अभ्याशम् (for अभ्यास). Ñ2 D5.7 विमला (for विशाला).—(l. 5) B4 जंबूताल- (for यासु तालास्). D7 om. (hapl.) तमाला.—(l. 6) B4 (m. also) पनसाश्च (for पुंनागाश्च).—(l. 7) Ñ2 B4 (marg. as above) D5.7 -मूलाढ्य: (for -पुष्पाढ्य:). Ñ2 प्रहृष्ट (for प्रकृष्ट).]

18 ^{a}) Cv स्पंदनैर् (for स्यन्दनैर्). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M1 स्यंदनैश्चंदनैर् (by transp.). Ś1 V2 B2 शालै:; Ñ1 चैव; V1 तालै:; L (ed.) सालैस् (for नीपै:). Ñ2 D5.7 चंपकैश्चंदनैस्तालै:; D1.2 G1 चंदनै: स्पंदनै: शालैस् (G1 नीपै:); D3 चंदनैस्तालवृक्षैश्च; G2.3 M2.3 स्पंदनैश्चंदनैर्नीपै:.—^{b}) K (ed.) Cg.k पर्णासैर्; Cvp.r पर्णसैर् (for पनसैर्). D4 T3 G2.3 M1 Cvp.g.k लिकुचैर्; T1 M3 बकुलैर्; G1 निचुकैर् (for लकुचैर्). Ś1 Ñ1 D1–3 तमालैर्बकु (D3 °हु)लैरपि; Ñ2 V B (B3 [m. also]) Dg1 D5.7 M2 पियालै (Dg1 पर्णकै; D5 प्रियालै; M2 पुष्पितै)र्बकुलै (B3 orig. °दरै)रपि.—D3 transp. 16^{cd} and 18^{cd}.—^{c}) V1 धराश्च-; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) धवाश्वि- (for धवाश्व-). V1 D1 (after corr. as in text) -कर्म-; Dg1 -पर्ण-; M2 -कर्णै:; M3 -कर्णि- (for -कर्ण-).—^{d}) D8 -पाटकै: (for °लै:).—After 18, Ś1 reads 15; while T2 ins. :

267* अमी शैलाश्च दृश्यन्ते समन्ताच्चित्रकानना: ।

19 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 मेध्यम् (for पुण्यम्). Ś1 Ñ V B Dt1 D2.3.5–7 रम्यम्; Cg as in text (for मेध्यम्). D1 इदं पुण्यतमं दिव्यं.—^{b}) Dg1 (m.); D1 नाना- (for इदं). B2 वन्य-; M3 पुण्य- (for बहु-). Ñ2 V B D5.7 -मृगं वनं; G (ed.)-गुणं वनं (for -मृगद्विजम्).—^{c}) Ś1 Ñ1 Dg1 Dm1 D1–3 T3 G3 इह वत्स्यामि; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 वत्स्या (V1 °सा)मोत्रैव; B3 वत्स्यामश्चात्र (for इह वत्स्याम).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 सहानेन (B1 °येन; D2 सह तेन) पतत्रिणा.

20 ^{c}) D3 नचिरेण (for अचि°). Ś1 भर्तुश् (for

पर्णशालां सुविपुलां तत्र संघातमृत्तिकाम् ।
सुस्तम्भां मस्करैर्दीर्घैः कृतवंशां सुशोभनाम् ॥ २१
स गत्वा लक्ष्मणः श्रीमान्नदीं गोदावरीं तदा ।
स्नात्वा पद्मानि चादाय सफलः पुनरागतः ॥ २२
ततः पुष्पबलिं कृत्वा शान्तिं च स यथाविधि ।
दर्शयामास रामाय तदाश्रमपदं कृतम् ॥ २३
स तं दृष्ट्वा कृतं सौम्यमाश्रमं सह सीतया ।
राघवः पर्णशालायां हर्षमाहारयत्परम् ॥ २४
सुसंहृष्टः परिष्वज्य बाहुभ्यां लक्ष्मणं तदा ।
अतिस्निग्धं च गाढं च वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २५
प्रीतोऽस्मि ते महत्कर्म त्वया कृतमिदं प्रभो ।
प्रदेयो यन्निमित्तं ते परिष्वङ्गो मया कृतः ॥ २६
भावज्ञेन कृतज्ञेन धर्मज्ञेन च लक्ष्मण ।
त्वया पुत्रेण धर्मात्मा न संवृत्तः पिता मम ॥ २७

G. 3. 21. 29
B. 3. 15. 29
L. 3. 20. 27

भ्रातुश्च). —[d]) Ś1 स महाबलः; Ñ2 V B D5.7 सुमनोहरं (for सुमहाबलः).

21 [b]) G1 [अ]संघात-; Cm.g संख्यात- (for संघात-). M2 समसंस्थानमृत्तिकां. —[c]) Dg1 G2 अस्तंभां (for सु°). —[d]) Dg1 Dm1 सुशोभितां (for °भनाम्). Cv cites this st. as in text. —For 21, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.; while M2 ins. after 22:

268* पर्णशालां स मतिमांश्चकार विपुलां तदा ।
मनोज्ञां राघवस्यार्थे प्रेक्षणीयां मनोरमाम् ।

[(l. 1) Ś1 V1 D2 सु-; Ñ V2 D1.3.5.7 च; M2 तु (for स). Ś1 D1.2 सु(D1 च)विपुलां; V1 सुम° (for स मतिमांश्च). V B2.4 विमलां (for विपुलां). Ś1 D1–3 चकार स(Ś1 °राशु; D2 °रसु) नरोत्तमः (for the post. half). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D1–3 उपास्यां (for मनोज्ञां). Ś1 Ñ1 D1–3 अनुत्तमां; B4(m. also as above) °हरां (for मनोरमाम्).]

—After 21, D4 T1.2.3(om. [hapl.] up to l. 3 of 270*) G2 M1 ins.:

269* निवासं राघवस्यार्थे चकार लघुविक्रमः ।

—Thereafter D4 T1.2.3(om. [hapl.] up to l. 3) M1 cont.; while Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G1.3 M2 ins. after 21:

270* शमीशाखाभिरास्तीर्य दृढपाशावपाशिताम् ।
कुशकाशशरैः पर्णैः सुपरिच्छादितां तथा ।
समीकृततलां रम्यां चकार सुमहाबलः ।
निवासं राघवस्यार्थे प्रेक्षणीयमनुत्तमम् ।

[Dg1 reads l. 1 in marg. —(l. 1) M1.2 शम्यैरेव (M2 चमैरेकां) समास्तीर्य (for the prior half). —G1 om. l. 2–3. —(l. 2) M1.2 -च्छदैः (for -शरैः). —Dg1 reads in marg. from पर्णैः up to तथा. M1 तदा (for तथा). T1 सुपरिच्छादितांतरां; M2 श्वाप* शोभितां तथा (for the post. half). —Dg1 om. l. 3. —(l. 3) M1 लघुविक्रमः (for सुमहाबलः). M2 समीकृततलोपेतं रमणीयं मनोहरं. —For l. 4, cf. 269*. —(l. 4) Dg1 G1.3 चकार लघुविक्रमः; Dm1 D8 चकारातुलविक्रमः; M1 प्रेक्षणीयामनुत्तमां (sic); M2 चकार परवीरहा (for the post. half).]

22 [a]) Ñ2 V B D5.7 गत्वा तु; T3 सहसा (for स गत्वा). —[b]) Ś1 Ñ V B2.4 Dg1 D1–3.5.7 G1.3 M1.3 ततः; T2 G2 तथा; T3 गतः (for तदा). —[c]) Ñ2 V B D5.7 [उ]पादाय (for चादाय). Ś1 Ñ1 D1–3 स्नात्वा सलिलमादाय(D3 °हृत्य). —[d]) G3 सफलं; M2 जलं च (for सफलः). Ś1 Ñ1 D1–3 ततः शीघ्रमुपागमत्; Ñ2 V B D5.7 सु(V2 B स)शीघ्रं(V1 राघवं) पुनराययौ. —After 22, M2 ins. 268*.

23 [a]) D1–3 तत्र (for ततः). Ś1 D2 दत्त्वा (for कृत्वा). —[b]) Dm1 तथाविधि (for यथा°). Ś1 Ñ1 D1–3 शांतिकर्म च वीर्यवान्. —For 23[ab], Ñ2 V B D5.7 subst.:

271* पुष्पोपहारं कृत्वाथ हुत्वाग्निं स विधानतः ।

[D5 तु (for [अ]थ). V1 हुत्वाग्निं तु; V2 B1 हुत्वा चाग्निं; B4 हुत्वाग्निं च.]

—[c]) Ś1 Ñ1 D1.2 रामस्य; D3 धर्मस्य (for रामाय).

24 [a]) M3 तं दृष्ट्वा स (by transp.). Ñ2 V B D5.7 स तु दृष्ट्वाश्रमं रम्यम्(B4 m. also दिव्यम्). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आगत्य; B2 आगम्य (for आश्रमं). Ś1 Ñ1 D1.2.4 T1.2 G2 सीतया सह (by transp.). —[c]) Ñ2 V2 B2.4(marg. also as in text) D5.7 G1 पर्णशालां च (for °शालायां). —[d]) B2 आरोहयत्; D3 अहारभवत् (sic); D7 आवाहयत् (for आहारयत्). Ś1 Ñ1 D1–3 तदा; D4 T2 भृशं (for परम्).

25 [a]) Ś1 Ñ V1 B3.4 D3.5.7 G2 M2 संप्रहृष्टः(D3 °ष्टं); V2 B1.2 D2 G1.3 M1.3 स प्रहृष्टः; D1 संप्रविष्टः (for सुसंहृष्टः). —[b]) Dg1 G1.2 तथा (for तदा). —[c]) Ñ2 D5.7 अतिश्लक्ष्णं; B4(marg. also as in text) अतिहृद्यं; G2 ततः स्निग्धं (for अतिस्निग्धं). Ś1 Ñ1 D3 सुमधुरं; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 मनोहारि; D1.2 समधुरं (for च गाढं च). B3 अतिस्निग्ध-मनोहारि. —[d]) Ñ2 D5.7 स्निग्धम्; V B श्लक्ष्णम् (for चेदम्). Ś1 Ñ1 D1–3 लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत्.

26 M3 om. 26[ab]. —[a]) Ś1 Ñ1 D1–3 सु- (for ते). —[b]) Dt1 M2 अरिंदम (for इदं प्रभो). Ś1 Ñ1 D1–3 कृतं क्षिप्रमिदं(D1 °ह) त्वया; Ñ2 V B D5.7 त्वया य(D7 स)-त्कृतमीदृशं. —[cd]) Ś1 D1 प्रदेशे यन्-; Ñ1 D2 प्रसादो यन्-; D3 प्रीतिदाय- (for प्रदेयो यन्-). M1 Cv यन्निमित्तस् (for °त्तं). D3 स (for ते). Ñ2 V B D5.7 परिष्वंगमिमं(V B1.4 °दं) तावत्प्रीतिदायं(B2 °नं) गृहाण मे.

27 [a]) Ñ2 V B D5.7 गुणज्ञेन (for भाव°). —[b]) D7 om. (hapl.) धर्मज्ञेन. —[cd]) Cmp नाथेन (for पुत्रेण). Ś1

G. 3. 21. 30
B. 3. 15. 30
L. 3. 20. 28

एवं लक्ष्मणमुक्त्वा तु राघवो लक्ष्मिवर्धनः ।
तस्मिन्देशे बहुफले न्यवसत्स सुखं वशी ॥ २८

कंचित्कालं स धर्मात्मा सीतया लक्ष्मणेन च ।
अन्वास्यमानो न्यवसत्स्वर्गलोके यथामरः ॥ २९

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

Ñ1 D1-3 नाथवान्(D1 °वत्) स (for न संवृत्तः). Ñ2 V B D5.7 सत्पुत्रेण त्वया तात तारि(B1 पावि)ताः पितरो मम.

28 ^{a}) B4 च (for तु). Ñ2 D5.7 एवमुक्त्वा लक्ष्मणं स. —After 28^{a}, B4 ins. :

272* रामो धर्मभृतां वरः ।
एवं राघव उक्त्वा च.

[After l. 1, 28^{a} and l. 1 are repeated in marg. —l. 2 is in marg.]

—B4 reads 28^{b} in marg. —^{b}) B4 लक्ष्मणं (for राघवो). Ñ2 B1.2.4 G2 लक्ष्मिवर्धनं; V2 B3 प्रीतिवर्धनं(B3 °नः) (for लक्ष्मिवर्धनः). —^{c}) G2 अस्मिन् (for तस्मिन्). —^{d}) Dg1 Dt1 T2 G1 M1.3 सुसुखं; Dm1 D8 स सुखी; G3 च सुखं (for स सुखं). Dt1 D6 T1.3 G1.3 M सुखी; Dm1 D8 सुखं (for वशी). Ñ2 V B D5.7 बहुपुष्पोपशोभिते. —For 28, Ś1 Ñ1 D1-3 subst. :

273* एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः ।
बहुमूलफले देशे तस्मिन्सुखमुवास ह ।

[(l. 1) Ś1 उक्तस् (for उक्त्वा). —(l. 2) D2 -फलोद्देशे; D3 -फले वृक्षे (for -फले देशे). Ñ1 D1.3 सः (for ह).]

29 ^{a}) Dg1 D7 T2 M1.2 किंचित्. D6 च (for स). Ś1 Ñ1 D1-3 वैदेह्या सह(Ñ1 D2 च स; D1 च [subm.]) वै पत्न्या; Ñ2 V B1 D5.7 न्यव(D5 स्तोत्र)सत्सहितो वीरः. —^{b}) Ś1 Ñ1 स भ्रात्रा; D1-3 सुभ्रात्रा (for सीतया). —For 29^{ab}, B2 subst.; while V2 ins. after 29^{ab}; Ñ2 B1 D5.7 subst. for 29^{cd}; B3.4 subst. for 29; V1 ins. after 29 :

274* कंचित्कालं स धर्मात्मा स्वर्गे इन्द्र इवापरः ।

—Thereafter V2 B2 cont.; while V1 ins. after 29^{ab}:

275* तत्र तापसमुख्यानां चरतामाश्रमे तदा ।
बभूव महती प्रीतिर्दृष्ट्वा रामं सलक्ष्मणम् ।
तस्मिन्देशे द्रुमैर्युक्ते रामलक्ष्मणसेविते ।
सम्यक्चरन्ति मुनयः स्वर्गस्था इव निर्भयाः ।
नातिशीतो ववौ वायुर्नात्युष्णं तपते रविः । [5]
वसतो राघवस्यात्र दयां चक्रे पुरंदरः ।
वैदेह्या च सुपत्न्या वै भ्रात्रा वै लक्ष्मणेन च ।

[(l. 2) V1 परम- (for महती). —(l. 3) V श्रमैर् (for द्रुमैर्). V1 -पालिते (for -सेविते). —(l. 5) V1 नातिशीघ्रं. V1 om. ववौ. —(l. 7) B2 सह (for च सु-).]

—^{cd}) B2 आश्वास्यमानो (for अन्वा°). D2 अन्वास्य न्यवसद्रामः (for ^{c}). D2 M3 -लोकं; G1 -लोको (for -लोके). Ś1 Ñ1 B2 D1-3 यथेश्वरः; V1 यथा सुराः; V2 महेश्वरः (for यथामरः). T3 अन्वावसत्पंचवट्यां पूज्यमानो महर्षिभिः. —After 29, B3 ins. :

276* तत्रस्थानां च लोकानामानन्दं च जयं मुहुः ।

Colophon. D1.2 om. (cont. the Sarga). —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B D5 पंचवट्याश्रमनिवासः; Ñ1 आश्रमकरणं; D3 पंचवटीनिवासः; D7 रामपंचवट्याश्रमनिवासः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 om.; Ñ2 V2 B3 D7 21; V1 20; B2.4 D5 22; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 15; D3 24; M2.3 16. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

१५

वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः ।
शरद्व्यपाये हेमन्त ऋतुरिष्टः प्रवर्तते ॥ १
स कदाचित्प्रभातायां शर्वर्यां रघुनन्दनः ।
प्रययावभिषेकार्थं रम्यां गोदावरीं नदीम् ॥ २
प्रह्वः कलशहस्तस्तं सीतया सह वीर्यवान् ।
पृष्ठतोऽनुव्रजन्भ्राता सौमित्रिरिदमब्रवीत् ॥ ३
अयं स कालः संप्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियंवद ।
अलंकृत इवाभाति येन संवत्सरः शुभः ॥ ४
नीहारपरुषो लोकः पृथिवी सस्यमालिनी ।
जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥ ५
नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः ।
कृताग्रयणकाः काले सन्तो विगतकल्मषाः ॥ ६
प्राज्यकामा जनपदाः सम्पन्नतरगोरसाः ।
विचरन्ति महीपाला यात्रार्थं विजिगीषवः ॥ ७
सेवमाने दृढं सूर्ये दिशमन्तकसेविताम् ।
विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक्प्रकाशते ॥ ८
प्रकृत्या हिमकोशाढ्यो दूरसूर्यश्च साम्प्रतम् ।
यथार्थनामा सुव्यक्तं हिमवान्हिमवान्गिरिः ॥ ९

G. 3. 22. 9
B. 3. 16. 9
L. 3. 21. 9

15

D1.2 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.—Before 1, Ś1 V D1–3 ins.:

277* एवं तस्य तदा याताः शरदश्च त्रयोदश ।

[D1 जाताः (for याताः). D1.2 शरदोर्ध- (for शरदश्च). V यातो वत्सरोर्ध- (for याताः शरदश्च).]

1 ^{a}) V1 तत्र (for तस्य). Ñ1 स-; V2 B3 च (for तु). D1 वसतोथ सुखं तत्र.—^{b}) Ñ2 V B D5.7 तपोवने (for महात्मनः).—^{c}) D5 शारद्व्यपाये.—^{d}) Ś1 दृष्टम्; D1–3 दृढम्; L(ed.) दृष्टिम् (for ऋतुर्). Ñ1 [ऽ]भवत्तदा; Dt1 D6 G1 प्रवर्तत (for प्रवर्तते). Ñ2 V B2–4 D5.7 प्रा(V1 प्र)वर्तत भृशं प्रियः(Ñ2 V1 °यं); B1 प्रादुर्भूतो भृशं प्रियः.

2 ^{a}) Ś1 प्रवृत्तायां (for प्रभातायां).—^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 रजन्यां (for शर्वर्यां).—D3 reads 2^c–3 in marg.—^{c}) G3 अभिषेकाय (for °र्थं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M1.2 अभिषेकार्थमुत्थाय; M3 स्नानार्थं प्रययौ रम्यां.—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M1.2 ययौ; M3 ततो (for रम्यां).

3 D3 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2).—^{a}) T3 कलशहस्तं. Ś1 Ñ V2 B D5.7 च; V1 Dt1 D1–3.6 M2 तु; Dg1 G1 सन् (for तं).—^{c}) Ś1 [ऽ]नुव्रजद्; B2 [ऽ]नुययौ; D2 तु व्रजन् (for ऽनुव्रजन्). Dg1 D5.7 G1 भ्रातुः; T1.2 भ्रात्रा (for भ्राता).—^{d}) G1 सौमित्रिम् (for सौमित्रिर्). M2 रामम् (for इदम्).

4 ^{a}) Dg1 हि (for स).—^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.7 प्रभो; D5 प्राप्तो (for प्रियो). Ś1 Ñ1 D2.3.5 सदा प्रियः; Ñ2 V B D1.7 प्रियः सदा (for प्रियंवद).—^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 किल; Ñ2 V B D5.7 गुणैः; Dg1 शुचिः (for शुभः).

5 ^{a}) V2 B3 नीहारः; B1 नीरजः (for नीहार-). Ś1 D2 -परमो; M2 -वृष्टिमांल् (for -परुषो). Ñ2 V B D5.7 वायुः (for लोकः). ❀ Ck: नीहार पौरुष इति नीहारेण पुरुषत्ववानित्यर्थः. ❀—^{b}) Ś1 Ñ2 V1 Dg1 Dt1 D2.6.7 सस्यशालिनी (for °मालिनी).—^{c}) B2 [अ]नुपगुप्तानि; D3 [अ]नुपभोज्यानि; D7 [अ]नुपभोगानि (for [अ]नुपभोग्यानि).—^{d}) Ñ1 B1.3 Dg1 Dt1 सुभोगो; T3 सुभोग्यो (for सुभगो). Ś1 सुभोग्यो हि तथानलः.

6 ^{a}) Ś1 B1.4 D2.3 नवाग्रा(D2 °ड्या)यण-; D1 तथाग्रयण- (for नवाग्रयण-).—^{b}) Dt1 D4.5.7 T G अभ्यर्चं (sic); D1 अर्घ्यैश्च (for अभ्यर्च्य).—^{c}) Ś1 Ñ1 D1 कृताग्रा-(Ñ1 D1 °ग्र)यणकालश्च; Ñ2 V B D5.7 कृताग्र(B1.4 °ग्रा)-यणभोक्तारः; D2.3 कृताग्र्या(D3 °ग्र)यणकालाश्च. ❀ Cr: काले आग्रयणकर्मानुष्ठानकाले कृताग्रयणिकाः कृताग्रयणकर्माणः नवान्नप्रदानार्थं यदाग्रयणं तज्जाः पूजाः तथा ताभिः पितृदेवता अभ्यर्च्य सन्तः साधवः विगतकल्मषा भवन्ति. ❀ so also in Ck. It cites नवेति.—^{d}) B1.4 (marg. also) सर्वे (for सन्तो).

7 ^{a}) Ś1 D3 राज्यकामा; Ñ2 B1.3.4 D1.5.7 प्राप्तकामाः M2 °माना (for प्राज्यकामा).

☞ V2 illeg. from जनपदाः up to 3.16.13. Ś1 जनपदान् (for जनपदाः).—^{b}) Ś1 संपन्नरसगोरसान्; D2.5 संपन्नवरगोरसान्(D5 °साः); G(ed.) संपन्नयवगोरसाः.—^{c}) V1 B Dg1 D5.7 G1 विहरंति (for विचरन्ति).—^{d}) Dg1 यात्रायां; D4 T G M1.3 Cg यात्रास्था (for °र्थं). D5 या नद्यः पुर्यश्च संप्रति (hypm.); M2 तत्र तत्र जिगीषवः.

8 D5 om. 8–9^b. V1 om. 8^{ab}.—^{a}) T3 G2 सेव्यमाने (for सेव°).—For 8^{ab}, Ś1 Ñ B D1–3.7 subst.:

278* अगस्त्यसेवितामाशां सेवमाने दिवाकरे ।

[Ś1 D1–3 पुण्यां (for आशां). B2.3 (before corr. as above).4 सेव्यमाने (for सेव°). Ś1 Ñ1 D1.3 दिशं रवौ (for दिवाकरे).]

—^{c}) M3 गृहीत- (for विहीन-).

9 D5 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). Ś1 om. 9.—^{ab}) B D7 हिमकोशा(B4 D7 °षा)ढ्या; Dt1 हेमकोशाढ्यो; D1 हिम-

G. 3. 22. 10
B. 3. 16. 10
L. 3. 21. 9

अत्यन्तसुखसंचारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः ।
दिवसाः सुभगादित्याश्छायासलिलदुर्भगाः ॥ १०
मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समारुताः ।
शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति साम्प्रतम् ॥ ११
निवृत्ताकाशशयनाः पुष्यनीता हिमारुणाः ।
शीता वृद्धतरायामास्त्रियामा यान्ति साम्प्रतम् ॥ १२
रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुषारारुणमण्डलः ।
निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥ १३
ज्योत्स्ना तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ।
सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न तु शोभते ॥ १४
प्रकृत्या शीतलस्पर्शो हिमविद्धश्च साम्प्रतम् ।
प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः ॥ १५
बाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च ।
शोभन्तेऽभ्युदिते सूर्ये नदद्भिः क्रौञ्चसारसैः ॥ १६
खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।
शोभन्ते किंचिदालम्बाः शालयः कनकप्रभाः ॥ १७

कौशाढ्यौ (sic) (for हिमकोशाढ्यो). B D7 नद्यः; D1 दूरः; D2.3 दूरे (for दूर-). B2 कोपश्; D7 पुर्यश् (for -सूर्यश्). Ñ B D1–3.7 संप्रति (for साम्प्रतम्). V1 प्रकृत्या हि सरत्काष्ठा मंदः सूर्यश्च संप्रति. —[c]) Ñ1 यथार्हनामा. Ñ2 V1 B यथार्थ (V1 °र्हं)कृतनामासौ; D5.7 यथावत्कृतनामासौ. —[d]) Ñ1 D1–3 हिमेन; Dg1 हि महान् (for first हिमवान्). D5.7 G2 हिमवद् (for second हिमवान्). Dm1 reads गिरिः in marg.

10 [a]) Cr.k.t मध्याह्ने (for अत्यन्त-). Ś1 Ñ1 D1–3 पूर्वाह्णे दुःखसंचारा; Ñ2 B1 D5.7 अत्यंतदुःखसंचारा; V1 आद्यंते दुःख°; B4 आद्यंतदुःख°; G(ed.) प्रत्यूषे दुःख°. —[b]) D8 पश्यतः (for स्पर्शतः). Ś1 Ñ2 V1 B D2.5.7 मध्याह्नसमये सुखाः(B3 [marg. also] शुभाः); Ñ1 मध्याह्ने विपर्योन्मुखाः; D1.3 मध्याह्नविषये शुभाः(D3 सुखाः). —[c]) Ś1 Ñ2 B3.4 D1.2 सुभगाः(B3 [*sup. lin.* also] °खदा) पुण्यास्; Ñ1 V1 सुभगा रम्यास्(V1 नित्यास्) (for सुभगादित्याश्). —[d]) G1 -सौभगाः (for -दुर्भगाः). Ś1 त्वरितं विनिपातिताः; Ñ B1–3.4 (marg. also दिव्यास्त्वरितयायिनः) D1–3.7 त्वरित-व्यतिपातिनः; V1 D5 त्वरिता(D5 °तं) व्यतिपातिनः; G and L(ed.) त्वरिता(L[ed.] °तं) व्यतियांति नः.

11 [a]) Ś1 Ñ1 D1.2 मृदुवीर्याः (for मृदुसूर्याः). Ś1 च नीहाराः; Ñ Dt1 D4 T3 सुनीहाराः; V1 मनोहाराः (for सनीहाराः). —[b]) M2 पटुसूर्याः (for °शीताः). Dt1 D6 M3 समाहिताः; G1 समावृताः (for °रुताः). Ś1 Ñ1 D1–3 पटुशीतोष्णमारुताः; Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 कटुशीतानिलान्वि(V1 °ह)ताः; B3 कटुशीता(*sup. lin.* also °ला)निला विभो. —[c]) Ś1 Ñ1 D1–3 तमोध्वस्ता; B3.4 °ग्रस्ताः (for हिमध्वस्ता). —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D7 प्रत्यूषा(B1 °षे); B2 कलुषा; D5 प्रसूया (for दिवसा). V1 संप्रति (for साम्प्रतम्).

12 G2 om. (hapl.) 12. —[a]) Ñ1 -समयाः (for -शयनाः). D2 निवृत्तकामाशयनाः. —[b]) Ñ2 B2–4 (marg. also पथातीता) D5.7 पुष्यहीना; V1 पुष्यव्यूहा; B1 पुष्पातीता; M3 पुष्यनीहा (for पुष्यनीता). Dg1 D4 T3 हि मारुताः (for हिमारुणाः). Ś1 D1–3 पुष्यनेत्राश्च रात्रयः; Ñ1 प्रवृद्धाश्चिररात्रयः. —[c]) Ck शील- (for शीता). Ś1 शीता ह्यतरायामास्; Ñ2 B Dt1 Dm1 D4–8 G1 शीतवृद्धतरायामास्; Cm.g as in text. —[d]) Ś1 Ñ1 B3.4 D1–3 भांति; Dg1 reads in marg. (for यान्ति).

13 [a]) Ñ1 रविः सौभ्रांतसौभाग्यस् (sic); V1 D3.5 G1 रविः सं°; D4 G3 M1 रविसंक्रांतिसौभाग्यस्. —[b]) D7 तरुणारुण- (for तुषारारुण-). —[c]) Ś1 D2 निः(D2 नि)श्वासवान्; Ñ2 V1 B2.3 Dg1 Dt1 Dm1 D4–7 M Cr.m.k निश्वासांध; B1 सनिश्वास; D1 निश्वासार्द्रः; D3 G2 निःश्वासांत; G(ed.) सनिःश्वास (for निःश्वासान्ध).

14 [ab]) Cg ज्योत्स्नी (for ज्योत्स्ना). G2 शोभते (for राजते). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 पौ(Ś1 D2 पू)र्णमास्यामपि (Ś1 D3 °सियं) ज्योत्स्ना तुषारकलुषीकृता. —[c]) Ś1 Ñ1 V1 B3.4 D1–3.5.7 तपसा क्षामा; Ñ2 तरसा क्षामा; B1 तपसा क्षीणा; M2 तपसा श्यामा (for चातपश्यामा). B2 शीतवातातपः क्षामा. —[d]) Ś1 Ñ1 V1 B2.3 D1–3.5.7 दृश्यते; B4 लक्षते (for लक्ष्यते). Ñ2 Dt1 Dm1 D6.8 च (for तु). D1.3 ननु (for न तु). B2 शोभने (for °ते).

15 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.5.7 शीतसंस्पर्शो; Ñ1 शीतसंपन्नो (for शीतलस्पर्शो). ❀ Cm : प्रकृत्या स्वभावेनाशीतलस्पर्शः । अशीतेत्युपलक्षणं । अनुष्णोपि द्रष्टव्यं । तथा चानुष्णाशीतलस्पर्श इत्यर्थः. ❀ —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D1–4.8 G2.3 हिमवृद्धश्; B2 हिमवर्गश्; T3 हिमध्वस्तश् (for हिमविद्धश्). Ñ2 V1 B D5.7 संप्रति (for साम्प्रतम्). —[c]) Ś1 प्रयाति (for प्रवाति). Ś1 D6 पश्चिमे (for °मो). —[d]) Ñ1 काल्यं; V1 B D1.5.7 कल्यं; D2 कल्ये (for काले).

16 [a]) Ñ2 B D5.7 हिमच्छन्नानि; V1 हिमक्षुण्णानि (for बाष्पच्छन्नानि). —[b]) G3 यश्च (for यव-). —[c]) D2.3 G2 ह्युदिते (for ऽभ्युदिते). —[d]) Ś1 D2 नदंतः; Ñ1 भवद्भिः; Ñ2 D5.7 चरद्भिः; T2 नतद्भिः (for नदद्भिः). Ś1 D2 क्रौंचसारसाः (for °सारसैः).

17 [a]) M2 खर्जूरवृक्षाकृतिभिः. —[b]) V1 B2.3 शिखरैः (for शिरोभिः). Ś1 Ñ B3.4 D5.7 पुष्पगुंठितैः; V1 D3 पुष्टतंडुलैः; B1.2 पुष्पमंडितैः; D1.2 पुष्पगुंफि(D2 °फि)तैः (for पूर्णतण्डुलैः). —[c]) Ś1 आलंभाः; Ñ2 D5.7 आनम्रैः; V1 B G1.2 आलंबैः; D4 T1.2 G3 M1.2 आनम्राः (for आलम्बाः). —After 17, Ñ2 V1 B D5.7 ins.:

मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः ।
दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते ॥ १८
अग्राह्यवीर्यः पूर्वाह्ने मध्याह्ने स्पर्शतः सुखः ।
संरक्तः किंचिदापाण्डुरातपः शोभते क्षितौ ॥ १९
अवश्यायनिपातेन किंचित्प्रक्लिन्नशाद्वला ।
वनानां शोभते भूमिर्निविष्टतरुणातपा ॥ २०
अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसावृताः ।
प्रसुप्ता इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥ २१
बाष्पसंछन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः ।
हिमार्द्रवालुकैस्तीरैः सरितो भान्ति साम्प्रतम् ॥ २२
तुषारपतनाच्चैव मृदुत्वाद्भास्करस्य च ।
शैत्यादगाग्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥ २३
जराजर्जरितैः पर्णैः शीर्णकेसरकर्णिकैः ।
नालशेषा हिमध्वस्ता न भान्ति कमलाकराः ॥ २४
अस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्र काले दुःखसमन्वितः ।
तपश्चरति धर्मात्मा त्वद्भक्त्या भरतः पुरे ॥ २५
त्यक्त्वा राज्यं च मानं च भोगांश्च विविधान्बहून् ।
तपस्वी नियताहारः शेते शीते महीतले ॥ २६

G. 3. 22. 27
B. 3. 16. 28
L. 3. 21. 25

279* शालिशूकपरित्रासात्किंचिदामीलितेक्षणः ।
वृषः पिबति केदारे निःश्वासाकुलितं जलम् ।

[(l. 1) B1 -परित्रासः (for -परित्रासात्). D5 om. from क्षणः up to 18[d]. Ñ2 आकुंचितेक्षणः (for आमीलिते°).—(l. 2) V1 पयः (for जलम्). Ñ2 B1.4 निश्वासाद्बलितं पयः (for the post. half).]

18 D5 om. 18 (cf. v.l. 17).—[a]) Ś1 Ñ1 D1 G3 मयूरैर् (for °खैर्). Ś1 Ñ1 इव सर्पद्भिर् ; Ñ2 D1–3 अवसर्पद्भिर् ; V1 अपसर्पति; B2.3 अपसर्पद्भिर् (for उप°).—[b]) Ñ1 -संवृतः; B2 -संस्कृतैः (for -संवृतैः).—[c]) Ñ1 चिरम् ; G(ed.) दूराद् (for दूरम्). Ś1 Ñ2 B2–4 Dt1 D1.2.6.7 अभ्युदितः (for अभ्यु°).—[d]) G(ed.) चंद्रमा इव दृश्यते.

19 [a]) Ś1 Ñ1 D1–3 आ(D1–3 अ)ग्राह्यरूपः; Ñ2 T1 G M Ct आग्राह्य°; V1 अप्राज्यवीर्यः; T2 °वीर्यं (for अग्राह्यवीर्यः). V1 पूर्वांगे (for °ह्णे).—[b]) B4 marg.; D7 om. (for मध्याह्ने). Ñ2 D5.7 स्पर्शवीर्यवान् ; D4 G2 °तः सुखं (for स्पर्शतः सुखः).—[c]) V1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M3 संसक्तः; D2 marg.; Cv सरक्तः (for संरक्तः).—[d]) Ś1 न सूर्यः (for आतपः). Ñ2 V1 B D5.7 अपराह्णे तथातपः(B3 °परः).

20 [c]) Ñ1 यदा न; M2 अधिकं (for वनानां). Ś1 Ñ1 V1 B D1–3.5.7 दृश्यते (for शोभते).—[d]) B2 प्रविष्ट- (for निविष्ट-). Ś1 -तरुणा यथा; Ñ1 -तरुणा*दा (illeg.) (for -तरुणातपा).—After 20, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

280* स्पृशंस्तु विमलं शीतमुदकं द्विरदः सुखम् ।
अत्यन्ततृषितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ।
एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।
नावगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् ।

[(l. 1) Dm1 D8 G3 संस्पृशन् ; M1 स्पर्शस्तु; M3 स्पृशंति (for स्पृशंस्तु). Dt1 D6 स्पृशन्सुविपुलं. T3 पीतम् (for शीतम्). G1 सिंधुरः; M3 महिषाः (for द्विरदः).—(l. 2) Dg1 Dm1 D8 G M2.3 अत्यर्थं(M3 °र्थ-); Cvp अत्यस्त- (for अत्यन्त-). G3 वन्यं; M3 नागः (for वन्यः).—(l. 3) M3 Cm विहंगा (for विहगा).—(l. 4) Dm1 D8 G M विगाहंति (for [अ]वगाहन्ति).]

21 [a]) Ś1 Ñ1 D1–3 -तमोध्वस्ताः; Ñ2 V1 B D5.7 -परिक्लिन्ना (for -तमोनद्धा).—[b]) V1 नीहारेण समावृताः.—[c]) Ś1 V1 B4 D2 दृश्यंते (for लक्ष्यन्ते).—[d]) Ś1 D2 प्रफुल्लाः; Ñ2 V1 B D5.7 समंताद् ; G2 विपुला (for विपुष्पा).

22 [a]) B2.3 बाष्पसंपन्न- (for °संछन्न-).—[b]) Ś1 तेनाविज्ञेयसारसाः; V1 B2–4 रुताभिज्ञेयसारसाः.—[c]) D1.6 हिमाद्रि- (for हिमार्द्र-). Ś1 Ñ1 D1–3 -मारुतैस् ; Ñ2 Dt1 D6 G1 -वालुकास् (for -वालुकैस्).—[d]) Dg1 यांति (for भान्ति).

23 [a]) Ś1 Ñ1 तुषारपवनत्वाच्च; B3 तुषारपातनाच्चैव; D1.2 तुषारपरुषत्वाच्च.—[c]) Ñ2 V1 B D5 G2 अपात्रस्थम् ; Cm अगाधस्थम् ; Cmp as in text (for अगाग्रस्थम्). Ś1 D3 शैत्यादसह्यमपि च; Ñ1 D2 शैत्याद्गोत्रमपि च; D1 शैत्या च गोत्रत्वमपि (sic).—[d]) B2 प्राप्तेन च सरिज्जलं.

24 [a]) Dt1 Dm1 D6.8 T G3 जराज्ञ(D6 [marg.] T1 G3 Cv.g.t °ज)र्झरितैः. Ñ2 V1 B Dt1 D5–7 पत्रैः; Dm1 D4.8 T1.2 G2.3 M1 Cvp.g पत्रैः; Cmp as in text (for पर्णैः). ❀ Cr : जरया कालकृतया जर्जरितानि पर्णानि येषां ते ।; Ck : जरया कालक्षितया जर्जरितानि पर्णानि येषां ते तथा. ❀ Ś1 Ñ1 D1.2 तुषाराभिहतैः पत्रैः(Ñ1 °त्रैः); D3 तुषारनिहतैः पत्रैः; M3 जरसा जर्जितैः पर्णैः.—[b]) Dm1 D8 G3 -पांडुभिः; G1.2 -कर्णिभिः; M1 -पंक्तिभिः (for -कर्णिकैः). Ś1 Ñ1 D1–3 शीर्णकर्णिककेसरैः.—[c]) D4 हिमध्वस्तैर् ; M2 हिमैर्ध्वस्ता. Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 नाल(B3 [marg. also as in Ś1] °व) शिष्टा हिमैर्दग्धाः; Dg1 Dm1 D8 T G M1.3 नालशेषैः हिमध्वस्तैर्.—[d]) Ś1 [आ]भांति (for भान्ति).

25 [a]) Ñ V1 B D1–3.5.7 M2 स (for तु). Ś1 असौ च (for अस्मिंस्तु). V1 B4 Dm1 D4–8 T2 G2.3 M पुरुषव्याघ्रः.—[b]) D5 कालं (for काले). Ś1 दुःखस्तपस्विनि; Ñ1 D1.2 दुःखे तपस्विनां; D3 दुःखेन तप्तिवान् ; M1 सुखसमन्वितः (for दुःखसमन्वितः).—[c]) Ś1 D2 दुःखार्तस् (for धर्मात्मा).—[d]) Dg1 भक्तो (for भक्त्या). V1 पुरुषः (for भरतः). Ś1 पुरा (for पुरे). Ñ1 (also) सुमहायशाः (for भरतः पुरे).

26 Ñ1 om. 26–31[b].—[a]) Ś1 D1–3 M2 मानं च राज्यं (by transp.); Ñ2 D5.7 भोगांश्च राज्यं; V1 B राज्यं च

G. 3. 22. 28
B. 3. 16. 29
L. 3. 21. 26

सोऽपि वेलामिमां नूनमभिषेकार्थमुद्यतः ।
वृतः प्रकृतिभिर्नित्यं प्रयाति सरयूं नदीम् ॥ २७
अत्यन्तसुखसंवृद्धः सुकुमारो हिमार्दितः ।
कथं त्वपररात्रेषु सरयूमवगाहते ॥ २८
पद्मपत्रेक्षणः श्यामः श्रीमान्निरुदरो महान् ।
धर्मज्ञः सत्यवादी च ह्रीनिषेधो जितेन्द्रियः ॥ २९
प्रियाभिभाषी मधुरो दीर्घबाहुररिंदमः ।
संत्यज्य विविधान्सौख्यानार्यं सर्वात्मनाश्रितः ॥ ३०
जितः स्वर्गस्तव भ्रात्रा भरतेन महात्मना ।
वनस्थमपि तापस्ये यस्त्वामनुविधीयते ॥ ३१
न पित्र्यमनुवर्तन्ते मातृकं द्विपदा इति ।
ख्यातो लोकप्रवादोऽयं भरतेनान्यथा कृतः ॥ ३२
भर्ता दशरथो यस्याः साधुश्च भरतः सुतः ।
कथं नु साम्बा कैकेयी तादृशी क्रूरदर्शिनी ॥ ३३
इत्येवं लक्ष्मणे वाक्यं स्नेहाद्ब्रुवति धार्मिके ।
परिवादं जनन्यास्तमसहन्राघवोऽब्रवीत् ॥ ३४
न तेऽम्बा मध्यमा तात गर्हितव्या कथंचन ।
तामेवेक्ष्वाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ॥ ३५

भोगां(V1 °ग)श्च (for राज्यं च मानं). —^{b}) Ś1 D1–3 रुचिरान् (for विविधान्). T1.2 बलात् ; G1 अपि (for बहून्). Ñ2 V1 B D5.7 विषयांश्चैव सर्वशः(B1–3 °तः). —B3 repeats 26^{cd} after 38^{ab}. —^{d}) Ś1 शीतः शेते; Ñ2 B1.2.4 T3 शीते शेते (by transp.); D2 स तु शेते (for शेते शीते). D7 शीते न * * हीतले.

27 Ñ1 om. 27 (cf. v.l. 26). —^{a}) Ś1 D1–3 स हि (for सोऽपि). Ñ2 V1 B D5.7 नूनमिमां वेलाम् (by transp.). —^{b}) D1.3 उत्थितः (for उद्यतः). —^{c}) B1.2 कृतः (for वृतः). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.5.7 भक्त्या (for नित्यं). —^{d}) Dm1 G3 स याति (for प्रयाति). Dg1 D5 सरयूनदीं.

28 Ñ1 om. 28 (cf. v.l. 26). —^{a}) B1 अनंत- (for अत्यन्त-). Ś1 -दुःख- (for -सुख-). —^{b}) Dg1 सुखोचितः (for हिमार्दितः). —^{c}) Ś1 Ñ2 B1.4 Dg1 Dm1 D1–3.5.7.8 G3 M1.2 Cv च; V1 B2.3 वा; Cg नु (for तु). Cv पर- (for [अ]पर-).

29 Ñ1 om. 29 (cf. v.l. 26). Ś1 V1 B2 D1–3 om. 29–30. —^{ab}) B1 श्रीमान् ; K(ed.) वीरः (for श्यामः). Dm1 D4.8 T2 G1.3 M2 transp. श्यामः and श्रीमान् . T3 निरुपमो (for °दरो). B1 शांतिशुद्धोदरो महान (for ^{b}). —^{d}) B1.3.4 ह्रीनिषेवी; D4 ह्रीसमेतो (for ह्रीनिषेधो).

30 Ś1 Ñ1 V1 B2 D1–3 om. 30 (for Ñ1, cf. v.l. 26 and for the rest, cf. v.l. 29). —^{ab}) Ñ2 D5.7 मित- (for प्रिय-) and जितेंद्रियः (for अरिंदमः). —^{cd}) Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G3 भोगान् ; Ct as in text (for सौख्यान्). Ñ2 B4 D5.7 विविधं सौख्यम् ; B3 (marg. also as in Ñ2) विविधं दुःखम् (for विविधान्सौख्यान्). T3 न्यायं (for आर्यं). Ñ2 D5.7 [आ]स्थितः; G3 श्रुतं; Cg.t श्रितः (for [आ]श्रितः). B1 सत्यं विविधसौख्यं च आर्यं सर्वं बलाश्रितः.

31 Ñ1 om. 31^{ab} (cf. v.l. 26). —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.5.7 M2 मम (for तव). —^{c}) D3 प्रसन्नम् ; M2 वनस्थेन (for वनस्थम्). Ñ1 त्वां पश्य (sic); D1 T3 तं पश्ये; D3 तापस्यात् ; G3 तापस्यो (for तापस्ये). —^{d}) Ś1 D2 त्वा यांतमनुयाति यः; Ñ1 यत्नेनानुपालयन् (subm.); D1.3 त्वा(D3 त्वां) यत्नेनानुयाति यः. —For 31^{cd}, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

281* वनस्थं नगरस्थोऽपि भक्त्या त्वामनुयाति यः।

[G(ed.)हि (for ऽपि). B2 माम् (for त्वाम्). G(ed.) सः (for यः). Ñ2 अनुयाचितः (for °ति यः).]

32 ^{a}) Ś1 D2 पित्र्यादेशात्तु गच्छंति; Ñ1 पित्र्यं सर्वेनुगच्छंति; Ñ2 V1 B D5.7 नित्यं समनुवर्तंते; D1 पित्र्यपंथानं गच्छंति; D3 पित्र्यमत्वानुगच्छंति (sic). —^{b}) Dg1 द्विपदा अपि; D8 द्विपदां वर (for °दा इति). Ś1 Ñ1 D1–3 मातुलेयं नरा इति; Ñ2 V1 B D5.7 नरा मातुलबांधवान्(B4 [marg. also °चेष्टितं] °वाः). —^{c}) Ñ2 V1 B D5.7 इति (for ख्यातो). V1 B3 लोके (for लोक-). Ś1 D1–3 लोक(D1.2 °के)प्रवादः(Ś1 °दाः) साधुत्वाद् ; Ñ1 लोकापवादः साधुत्वाद्. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 बहिष्कृतः; D4 [अ]न्यतः कृतः; M2 [अ]न्यथा कृतं (for [अ]न्यथा कृतः).

33 ^{a}) Dt1 यस्यां (for यस्याः). —^{b}) D6 सुखं (for सुतः). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B4 D2.3.5 M3 तु (for नु). B3 सापि; D3 [अ]नार्या (for साम्बा). —^{d}) Ś1 तादृशं; M2 मध्यमा (for तादृशी). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 मनुजेश्वर(Ś1 D3 °रं); Dg1 D4 T1.3 M2 क्रूरशालिनी. —After 33, Ś1 Ñ1 D2.3 ins. :

282* जनयामास धर्मज्ञमिक्ष्वाकुकुलभास्करम् ।

34 ^{a}) Ñ1 [ए]व; Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 [अ]थो; B3 [ए]तो (for [ए]वं). Ś1 Dt1 D3 लक्ष्मणो (for °णे). Dg1 स्नेहाद् ; M2 वाक्ये (for वाक्यं). D5 लक्ष्मणेनोक्तं. —^{b}) Dg1 वाक्यं; M2 स्निग्धं (for स्नेहाद्). Ś1 Ñ1 V1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 T3 M1 वदति; D4 भवति (for ब्रुवति). Ś1 D2 राघवं; Ñ1 रा** (illeg.); D1.3 M1 राघवे; D6 धार्मिकं (for धार्मिके). —^{c}) Ś1 D2 च; M3 तु (for तम्). Ñ2 V1 B D5.7 परिवादनिवृत्तात्मा. —^{d}) Ś1 न सहन् ; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वचनं; D2 तमसौ; G1 असद्द् ; M3 शमयन् (for असहन्). B2 राघवो वाक्यमब्रवीत् .

35 ^{a}) V1 ते सा; B3(marg. as in text) त्वया; B4

निश्चितापि हि मे बुद्धिर्वनवासे दृढव्रता ।
भरतस्नेहसंतप्ता बालिशीक्रियते पुनः ॥ ३६
इत्येवं विलपंस्तत्र प्राप्य गोदावरीं नदीम् ।
चक्रेऽभिषेकं काकुत्स्थः सानुजः सह सीतया ॥ ३७
तर्पयित्वाथ सलिलैस्ते पितॄन्दैवतानि च ।
स्तुवन्ति स्मोदितं सूर्यं देवताश्च समाहिताः ॥ ३८
कृताभिषेकः स रराज रामः
सीताद्वितीयः सह लक्ष्मणेन ।
कृताभिषेकस्त्वगराजपुत्र्या
रुद्रः सनन्दिर्भगवानिवेशः ॥ ३९

G. 3. 22. 39
B. 3. 16. 43
L. 3. 21. 36

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

तेषां (for तेऽम्बा). V1 B3.4 D1 T2 M3 Ck माता; G1 वत्स (for तात). ❀ Cv : केचिद्मध्यमेति पदच्छेदमिच्छन्ति ।; Ck : अमध्यमेति वा छेदः. ❀ —b) Ñ2 V1 B D5.7 ममाग्रतः; D1 कथं न च (for कथंचन). —c) Ñ2 V1 B1–3 D5.7 तस्य; B4 अस्य (for ताम्). —d) D3 reads भरतस्य in marg.

36 a) Ś1 D2.5 [इ]व; Ñ V1 B Dg1 Dt1 D1.6 7 [ए]व; D3 [इ]यं; Cg as in text (for [अ]पि). —b) D4.6 T1.2 G1.2 दृढव्रत(D4 °तः) (for °ता). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 वनवासाय लक्ष्मण. —c) Ś1 D1.2 -संयुक्ता; D5 G1 -संप्राप्ता (for -संतप्ता). —d) V1 B1 Dg1 बालिशा क्रियते; D5.7 बालिशी(D5 °शो)यतते (sic); M2 विशालीक्रियते (for बालिशीक्रियते). D3 मतिः (for पुनः). —After 36, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

283* संस्मराम्यस्य वाक्यानि प्रियाणि मधुराणि च ।
हृद्यान्यमृतकल्पानि मनःप्रह्लादनानि च ।
कदा ह्यहं समेष्यामि भरतेन महात्मना ।
शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया च रघुनन्दन ।

[(l. 2) Dg1 मृदु- (for [अ]मृत-). Dg1 (marg.) पुनः (for मनः-). D4 -प्रह्लादकानि (for -प्रह्लादनानि). —(l. 3) D4 G2 M2.3 [अ]न्वहं; G3 [अ]प्यहं (for ह्यहं).]

37 a) Ś1 वर्णयन्नेव; Ñ1 D1–3 कथयन्नेव (for विलपंस्तत्र). Ñ2 V1 B D5.7 इत्यसौ प्रवदन्नेव. —b) Ś1 गोदावरीतटं. —c) Ñ2 V1 B D5.7 कृताभिषेकः (for चक्रेऽभिषेकं). —d) G1 सीतया सह (by transp.).

38 a) Ś1 Ñ1 D1–3 T3 G1 च; Ñ2 V1 B D5.7 G2 तु (for [अ]थ). Ñ2 V1 B D5.7 त्रिधिवत् (for सलिलैस्). —b) Ś1 D2 स्वान् ; Ñ1 D1.3 तौ; Dg1 Dm1 D6.8 T G3 M3 तैः; G1 स (for ते). Ś1 Dt1 D6 G1 दैवतानपि; Ñ1 D1–3 M3 दे(Ñ1 दै)वता अपि; D8 T2 G2 M1 देवतानि च; M2 देवतानृषीन् (for दैवतानि च). Ñ2 B2.3 D5.7 पितॄन्देवांश्च राघवः; V1 B1.4 पितृदेवांश्च राघवः. —After 38ab, B3 repeats 26cd. —c) G1 स्तुवति. Ś1 Ñ1 D1–3 ववंदाते मुहुः सूर्यं. —d) Dt1 M2 दैवतांश्च (for देवताश्च). Ś1 Ñ1 D1–3 समाहितौ; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2.3 तथा(Dg1 G2 °दा)नघाः; G1 समाहितः (for समाहिताः). —For 38cd, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

284* उपास्त सानुजः सूर्यमुद्यन्तं सह सीतया ।
[B2 उपास्ते (for °स्त).]

39 a) Ñ1 कृताभिषेकं (for °कः). Ś1 V1 B1.4 च; Ñ1 न; Ñ2 B2.3 D3.5.7 तु; D1.2 सु- (for स). V1 राघवः (for रामः). —b) B2 -सहायः (for -द्वितीयः). —c) T1.2 G2 गिरि- (for त्वग-). Ś1 Ñ V1 B D1.2.5.7 M2 सह(D2 स तु) शैलपुत्र्या (for त्वगराजपुत्र्या). D3 कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रि (sic). —d) Ś1 Ñ V1 B Dg1(marg. also as in text) D2.3.5.7 T3 M2.3 सविष्णुर् (for सनन्दिर्). D1 गुहेन पुत्रो (for रुद्रः सनन्दिर्). M2 भगवान्विवेश. ❀ Cg : रुद्रः सविष्णुर्भगवानिवेश इति न क्वचिदपि कोशे दृश्यते । कश्चिद्दृश्यत इत्याह तदा अभूतोपमेति युक्तमिति ज्ञेयम् . ❀

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.5.7 हेमंतवर्णनं(B1.4 °ना; D2.3 °नः); Ñ1 हिमवर्णनं. —*Sarga no.* : (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D1.2 om. Ñ2 B3 D7 22; V1 21; B2.4 23; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 16; D3 25; D5 12; M2.3 17. —After colophon, G1.3 conclude with श्रीरामाय नमः.

१६

G. 3. 23. 1
B. 3. 17. 1
L. 3. 22. 1

कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रिरेव च ।
तस्माद्गोदावरीतीरात्ततो जग्मुः स्वमाश्रमम् ॥ १
आश्रमं तमुपागम्य राघवः सहलक्ष्मणः ।
कृत्वा पौर्वाह्णिकं कर्म पर्णशालामुपागमत् ॥ २
स रामः पर्णशालायामासीनः सह सीतया ।
विरराज महाबाहुश्चित्रया चन्द्रमा इव ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चकार विविधाः कथाः ॥ ३
तदासीनस्य रामस्य कथासंसक्तचेतसः ।
तं देशं राक्षसी काचिदाजगाम यदृच्छया ॥ ४

16

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 V2 illeg. for st. 1–13 (cf. v.l. 3.15.7). —^{b}) Ñ1 सीता सौमित्रिणा सह. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 आजगाम; Ñ2 V1 B D5.7 पुनरायात्; G2 उपा° (for ततो जग्मुः). Dg1 यथाश्रमं; D1 स्वमाश्रयं (for स्वमाश्रमम्). M2 अभिचक्राम चाश्रमं.

2 V2 illeg. for 2 (cf. v.l. 1). —Ś1 Ñ1 D1–3 om. 2^{ab}. —^{a}) D4 om. (hapl.) आश्रमं. Ñ2 B1 D5.7 पुनरागम्य; V1 B2–4 M2 समु(B2 स्वमु; M2 तदु)पागम्य (for तमुपागम्य). —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 सह सीतया; G(ed.) परवीरहा (for सहलक्ष्मणः). —Ś1 Ñ1 D1–3 read 2^{cd} after 3^{cd}. —^{c}) Ñ2 B1 Dg1 D1.5.7 G1 पूर्वाह्णिकं (for पौर्वा°). Ś1 Ñ1 D1–3.8 G3 M2.3 सर्वं (for कर्म). —^{d}) D1 स पर्णशाम् (sic) (for पर्णशालाम्). B3 उपागतः; Dm1 D8 G1 M2 °विशत् (for उपागमत्). D5 चकार विविधाः कथाः (= 3^{f}). —After 2, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

285* उवास सुखितस्तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः ।

[D6 सुवितस् (sic) (for सुखितस्).]

—After 2, D5 ins. l. 1–11 of 286*.

3 V2 illeg. for 3 (cf. v.l. 1). —D5 om. 3^{ab}. —M2.3 transp. 3^{ab} and 3^{cd}. T1.2 Cg transp. 3^{abcd} and 3^{ef}. Ñ2 V1 B repeat 3^{ab} (V1 3^{cd} also) after 286*. —^{a}) Ñ2 V1 B(all second time) रामस्तु (for स रामः). —^{b})Ś1 कांतया (for आसीनः). —Ñ2 B D7 transp. 3^{cd} and 3^{ef} (followed by 286*). —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 (first time) D1–3 महाराजो (for °बाहुश्र). —^{d}) Ñ1 D1.3 रोहिण्या (for चित्रया). Ñ1 D1.3 यथा (for इव). Ś1 V1 (first time) रोहिण्याह्वी(V1 °ण्या इ)व चंद्रमाः; Ñ2 V1 (second time) B D5.7 चित्रये(Ñ2 °या; B1 °यै; B3 °मे)व (Ñ2 च) निशाकरः; D2 रोहिण्या सह चंद्रमाः. —After 3^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3 read 2^{cd}. Cv : विरराजेत्यादेः पूर्वं स रामः पर्णशालायामित्याद्यर्धं द्रष्टव्यम् । व्यत्यासस्तु लेखककृतः ।; Cr : स राम इत्यर्धानन्तरं विरराजेत्यर्धं. ❀ —D4.5 om. 3^{ef}. —^{e}) Ñ2 V1 B D7 च(B4 [पु]व; D7 स) धर्मात्मा (for सह भ्रात्रा). —After 3, Ñ2 V1 B D7 (only l. 1–11) ins.; while D5 ins. l. 1–11 only after 2:

286* कथाः कथयतस्तस्य सह भ्रात्रा महात्मनः ।
गृध्रराजः समागम्य राघवं वाक्यमब्रवीत् ।
महेष्वास महाबाहो महाबल महाभुज ।
आपृच्छे त्वां नरश्रेष्ठ गमिष्यामि स्वमालयम् ।
अप्रमादश्च कर्तव्यः सर्वभूतेषु राघव । [5]
कृतात्मा त्वममित्रघ्न गन्तुमिच्छामि राघव ।
दृष्ट्वाहं सुहृदः सर्वानात्मीयान्पुरुषर्षभ ।
आगमिष्यामि भद्रं ते तथ्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ।
तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणश्च खगेश्वरम् ।
गम्यतां पतगश्रेष्ठ पुनः संदर्शनाय नः । [10]
गृध्रराजे गते तस्मिन्राघवः सह सीतया ।
पर्णशालामुपागम्य प्राविशत्सहलक्ष्मणः ।
लक्ष्मणोऽथ समुत्थाय चतुःशालं मनोरमम् ।
प्रविवेश महाबाहुः सिंहो गिरिगुहामिव ।

[(l. 1) V1 कथां. D5 त्वस्य (for तस्य). —(l. 3) Ñ2 V1 D5.7 -प(D7 *)राक्रम (for महाभुज). —(l. 4) B3(marg. also) नरव्याघ्र (for °श्रेष्ठ). —B2 om.(hapl.) l. 6. —(l. 6) B3 (marg. also) सुहृद्बंधून् (for कृतात्मा त्वम्). Ñ2 V1 D5.7 सुहृदा(D5.7 °कृता)त्मवन्नमित्रघ्न(Ñ2 °न्नेषु); B1 कृतात्माहममित्रेषु (for the prior half). B3(marg. also) वीक्षितं (for राघव). —(l. 7) G(ed.)तु (for [अ]हं). V1 B1.4 पुरुषोत्तम (V1 °मः) (for °पर्षभ). —(l. 8) B1 तत्ते तत्त्वं (for तथ्यमेतद्). —(l. 9) V1 B2.3 खगोत्तमं (for खगेश्वरम्). —(l. 10) D7 परम- (for पतग-). D7 संदर्श * स्व (for °र्शनाय). B4 च (for नः). —(l. 11) B4 तत्र (for तस्मिन्). G(ed.) प्रियदर्शनः (for सह सीतया). —(l. 12) B3 reads शाला in पर्णशालाम् *sup. lin.* Ñ2 B1 उपविष्टः सलक्ष्मणः (for the post. half). —(l. 13) Ñ2 हि (for ऽथ). B1 मनोहरं. Ñ2 V1 चतुः(V1 धतुः)शालां मनोरमां (for the post. half).]

—Thereafter V1 repeats 3^{abcd} (var.); Ñ2 B repeat 3^{ab} only.

4 V2 illeg. for 4 (cf. v.l. 1). —Ñ2 V1 B D5.7 om. 4^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 अथ; Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G1.3 M तथा; G2 om. (for तदा). —^{b}) D4 तथा (for कथा-). Ñ1 कथासंरक्तचेतसः.

सा तु शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षसः ।
भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥ ५
सिंहोरस्कं महाबाहुं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
सुकुमारं महासत्त्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम् ॥ ६
राममिन्दीवरश्यामं कन्दर्पसदृशप्रभम् ।
बभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ॥ ७

सुमुखं दुर्मुखी रामं वृत्तमध्यं महोदरी ।
विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताम्रमूर्धजा ॥ ८
प्रियरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना ।
तरुणं दारुणा वृद्धा दक्षिणं वामभाषिणी ॥ ९
न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना ।
शरीरजसमाविष्टा राक्षसी राममब्रवीत् ॥ १०

G. 3. 23. 18
B. 3. 17. 12
L. 3. 22. 10

5 V2 illeg. for 5 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 V1 B D5.7 घोरा (for सा तु). Ś1 Ñ1 D2.4 T G1.3 M2.3 शू(D2 सू)र्पण (Ś1 D4 T2 °न)खी; B1 Dg1 D1.3.5.7 सूर्पण(Dg1 D1 °न)खा; D8 M1 °नखा (for शूर्पणखा). Dg1 घोरा; T2 M1 रामं (for नाम). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1.2.5.7 G1 आगम्य(Ñ °त्य) (for आसाद्य).

6 V2 illeg. for 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ V1 B D1.3.5.7 सिंहस्कंधं; Dt1 D6 दीप्तास्यं च (for सिंहोरस्कं). —^{b}) Dg1 Dt1 D6 पद्मपत्रायतेक्षणं; D3 रामं पद्मनिभे°. —After 6^{ab}, Dm1 D4.8 T1.2 G3 ins.; while Dt1 D6 ins. l. 2 only after 6^{ab}:

287* आजानुबाहुं दीप्तास्यमतीव प्रियदर्शनम् ।
गजविक्रान्तगमनं जटामण्डलधारिणम् ।

—Ś1 Ñ1 B(om. 7^{ab}) D1–3 read 7^{cd} after 6^{ab}. —Ñ2 V1 B D5.7 read 6^{cd} after 10^{ab}. —^{d}) D3 पार्थिवं (for पार्थिव-). —After 6, B2 ins. 289*.

7 V2 illeg. for 7 (cf. v.l. 1). —Ñ2 V1 B D5.7 om. 7^{ab}. —^{b}) Dm1 D6.8 G3 -सदृशं(D6.8 °श) प्रभुं (for -सदृशप्रभम्). Ś1 Ñ1 D1–3 संरक्तकमले(Ñ1 °तपते)क्षणं. —Ś1 Ñ1 B D1–3 read 7^{cd} after 6^{ab}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2 G1 [इं]द्रसमं (for [इ]न्द्रोपमं). Ñ2 V1 B D5.7 सा(B1 तं) दृष्ट्वा देवसंकाशं. —^{d}) Ñ2 V1 B D5.7 मदनार्दिता (for काममोहिता). —After 7, Ñ2 V1 B D5.7 ins.:

288* प्रकृत्या चैव दुर्वर्णा दुःशीला दुःखकारिणी ।
दुष्कुलीना दुरासेवा केवलं स्त्रीति सा स्मृता ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 दुःशीला (for दुर्वर्णा). Ñ2 D5.7 दुर्वृत्ता; V1 जनानां; B4 दुश्चैला (sic) (for दुःशीला). Ñ2 B1 D5.7 दुष्ट (B1 दुःख)चारिणी. —(l. 2) V1 दुरात्माना (sic); B2 °सेव्या; B4 (marg. also as above) °चारा (for दुरासेवा). B1 स्त्रीभिदा (for स्त्रीति सा).]

8 V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 1). —^{a}) D1 दुर्मुखा (for °खी). V1 B2.3 transp. सुमुखं and दुर्मुखी. —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1.5.7 वृ(D1 द)त्तपार्श्वं; M2 तनुमध्यं (for वृत्तमध्यं). —D2 om. 8^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3 सुरूपाक्षं (for विशालाक्षं). —^{d}) V1 lacuna for केशं ताम्रमूर्धजा.

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 V1 B1.3 D1 अतिरूपं; Ñ1 B3(*inf. lin.* also) प्रति°; Ñ2 B2.4 D2.3.5.7 अ(D2 स्व)भि°; Dg1 D4 T1.2 G M1.3 Cr.m.g.k प्रीति°; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) प्रतिरूपा (for प्रियरूपं). Ś1 सुरूपं च; D2 विरूपी सा (for विरूपा सा). —^{b}) Ś1 Ñ1 B2–4 D1–5.7 T G3 M भैरवस्वरा. —^{c}) Dm1 करुणं (for तरुणं). B4 D1.3 दारुणी (for °णा).

10 V2 illeg. for 10 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 न्यायवृत्तिं (for °वृत्तं). M1 सुनिर्वृत्ता (for सुदु°). Ñ V1 B D5.7 M2 तं न्याय(B4 तमायं; M2[before corr.] °रय)वृत्तं दुर्वृत्ता. —^{b}) Ñ1 * * * प्रिय- (for प्रियमप्रिय-). —After 10^{ab}, Ñ2 V1 B D5.7 read 6^{cd}. —B2 om. 10^{c}. —^{c}) D4 अशरीर-; D7 शरीरजं; G(ed.) कामभार- (for शरीरज-). —After 10^{c}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.; while B2 ins. after 6:

289* दृष्ट्वा राममचिन्तयत् ।
अयं परमरूपाढ्यो युवा यौवनगर्वितः ।
मन्यते देवगन्धर्वैस्तुल्यमात्मानमात्मवान् ।
अस्याहं श्लाघ्यरूपस्य रामस्याद्भुतकर्मणः ।
काममुत्पादयिष्यामि रूपेणान्येन कामिनी । [5]
अस्य प्रकृतिकल्याणी भार्या सीतेति विश्रुता ।
रूपयौवनसम्पन्ना श्रीरिवामरवर्णिनी ।
तां विहाय यथा ह्येष मामिकां रूपसम्पदम् ।
दृष्ट्वा मामेव भजते तथा कर्तुमहं यते ।
रूपयौवनसम्पन्ना स्त्री किल त्रिदिवौकसाम् । [10]
श्रीर्माया रक्षसामेषा संमतेति मतिर्मम ।
सा त्वहं श्रीरिवाकाशान्मायया पतिता भुवि ।
राममुन्मादयिष्यामि शर्मिष्ठा नाहुषं यथा ।
साभिगम्य महाबाहुं भूत्वा वै कामरूपिणी ।
स्त्रीस्वभावं पुरस्कृत्य. [15]

[B2 om. l. 1. —(l. 1) V1 तुष्टा (for दृष्ट्वा). —(l. 2) D5 -दर्पितः (for -गर्वितः). —(l. 3) D7 आत्मा * * त्मवान्. —(l. 4) B3 तस्याहं (for अस्याहं). B3 (marg. also) -रूपिणः (for -कर्मणः). —(l. 5) B2 [अ]ल्पेन (for [अ]न्येन). —(l. 7) B2 [अं]बर- (for [अ]मर-). B3 (*sup. lin.* also) -रूपिणी (for -वर्णिनी). —(l. 8) B3 (*sup. lin.* also as in text) अहं (hypm.) (for तां). B2 कामिकां; D5 मामेकां (for मामिकां). —(l. 10) V1 न किल (hypm.) (for किल). —(l. 11) B एषां (for एषा). —(l. 12) Ñ2 V1 B4 मायेव; D5 मतया (sic) (for मायया). —(l. 13) Ñ2 D5.7 उत्साह-यिष्यामि (for उन्माद°). V1 B2.4 (marg. also as above)

G. 3. 23. 26
B. 3. 17. 12
L. 3. 22. 11

जटी तापसरूपेण सभार्यः शरचापधृक् ।
आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितम् ॥ ११
एवमुक्तस्तु राक्षस्या शूर्पणख्या परंतपः ।
ऋजुबुद्धितया सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १२
आसीद्दशरथो नाम राजा त्रिदशविक्रमः ।
तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥ १३
भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयान्मामनुव्रतः ।
इयं भार्या च वैदेही मम सीतेति विश्रुता ॥ १४
नियोगात्तु नरेन्द्रस्य पितुर्मातुश्च यन्त्रितः ।
धर्मार्थं धर्मकाङ्क्षी च वनं वस्तुमिहागतः ॥ १५
त्वां तु वेदितुमिच्छामि कथ्यतां कासि कस्य वा ।
इह वा किंनिमित्तं त्वमागता ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १६

काममुत्पादयिष्यामि (for the prior half). V1 नद्युषे (sic) (for नाहुषं). —(l. 14) V1 अभिगम्य (for साभि°).]

—[d]) Ñ2 V1 B D5.7 सस्मितं वाक्यमब्रवीत् .

11 V2 illeg. for 11 (cf. v.l. 1). B4 reads 11–12 in marg. —[a]) Ñ1 Dt1 D6 -वेषेण; Cg as in text (for -रूपेण). Ñ2 V1 B D5.7 कस्त्वं तापसरूपेण. —[b]) Ś1 Ñ1 B2 Dt1 D1.4 T शरचापभृत् (Ñ1 D4 °दृक् ; Dt1 T °धृत्); Ñ2 M2 स च (M2 सह) चाप°; V1 कवचासि° (for शरचापधृक्). —[c]) D4 इदं (for इमं). Ñ2 V1 B D5.7 इमं देशमनुप्राप्तो (Ñ2 B1 °प्ता). —[d]) Ñ2 V1 B D5.7 दुर्गं (for कथं). —After 11, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

290* नातिदूरमितः शूरा राक्षसा घोरविक्रमाः ।
उत्सादयन्त्यृषीन्सर्वाञ्जनस्थाने महाबलाः ।
वसन्तः क्रूरकर्माणस्ततस्त्वां वै ब्रवीम्यहम् ।
कथं त्वमरमुख्यानां सदृशस्त्वमिहागतः ।
इदं गोदावरीतीरमृषयः पावकोपमाः । [5]
त्वद्बाहुबलमाश्रित्य तिष्ठन्तीति मतिर्मम ।

[(l. 1) B1.4 -दूर इतः. V1 B2.4 घोररूपिणः. —(l. 3) D7 वसंतं. Ñ2 D5.7 तु (for वै). —(l. 4) B3 wrongly repeats सदृश. —(l. 5) V1 इमं (for इदं). B2 पावकप्रभाः.]; —while D1 ins. :

291* राक्षसानामयं वासस्तपस्विजनवर्जितः ।;

—D1 cont.; whereas Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 11 :

292* किमागमनकृत्यं ते तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ।

[Dm1 D1.8 G1 M1 आगमनकार्यं; D1 चा° (for आगमनकृत्यं). T3 समाख्यातुम् (for त्वमा°).]

12 V2 illeg. for 12 (cf. v.l. 1). —B4 reads 12 in marg. (cf. v.l. 11). —[a]) G2 स (for तु). —[b]) Ś1 B D1.4 T3 Cg.t शू (D1 सू) र्पनख्या; Ñ1 Dg1 Dm1 (before corr.) सूर्प° (for शूर्पणख्या). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 स (D2 तु) राघवः. —[c]) D6 सार्धम् (for सर्वम्). —[d]) Ñ1 व्याख्यातुम् (for आख्या°). —After 12, Dg1 Dm1 D4.8 T G2.3 M ins. :

293* अनृतं न हि रामस्य कदाचिदपि संमतम् ।
विशेषादाश्रमस्थस्य समीपे स्त्रीजनस्य च ।

[(l. 1) M3 च (for हि). —(l. 2) Dg1 D4 T विशेषेण (for विशेषाद्).]

13 V2 illeg. for 13 (cf. v.l. 1). —[ab]) Dt1 wrongly repeats रथो नाम राजा त्रिदश after त्रिदश in [b]. Ñ2 V1 B D5.7 राजा दशरथो नाम धर्मात्मा विश्रुतः क्षितौ. —After 13[ab], B4 ins. श्रीरामः and श्रीहरिः. —[c]) T3 अग्रतः (for अग्रजः). —[d]) Ś1 D2 जनश्रुतः (for जनैः श्रुतः). Ñ2 V1 B D5.7 राम इत्यभि (B4 [marg. also] °त्र) विश्रुतः.

14 [b]) Ś1 Ñ1 D2.3 कनीयानेव (Ñ1 D3 °न्मम) सुव्रतः; D1 कनीयान्समनुव्रतः. —[c]) Ñ1 D2 M2 च भार्या (by transp.); D3 तु भार्या (for भार्या च). —For 14, Ñ2 V1 B D5.7 subst. :

294* सीतेयं मम भार्या च भ्रातायं लक्ष्मणस्तथा ।

[B4 (marg. also) मामेव समनुव्रता (for the post. half).]

15 V2 illeg. up to पितु in [b]. —[a]) Ñ1 illeg.; Dg1 D3 G1 च (for तु). —[b]) D4 मम (for पितुर्). Ś1 Ñ1 D1–3 धर्मतः; Ñ2 V1 B D5.7 शासनात् (for यन्त्रितः). —D7 om. 15[cd]. —[c]) Ś1 Ñ V2 B3.4 D1.5 धर्मार्थी; B1 °त्मा; D2 °र्थौ; D3 °र्था (sic) (for धर्मार्थं). Ś1 Ñ1 D2.3 धर्मदर्शी; Ñ2 V B D5 °कामश्च ; D1 °रक्षी; M3 °कामी (for धर्मकाङ्क्षी). V2 तु (for च). —[d]) G (ed.) वने (for वनं). V1 B2.3 द्रष्टुम् (for वस्तुम्). Ñ2 स्वमागतः; D5 समा° (for इहागतः). Ś1 Ñ1 D1–3 वनवासं समा (Ñ1 D1.3 °समिहा) गतः. —After 15, Ñ2 V B D5 ins.; while D7 ins. l. 2 only after 15[ab] :

295* रूपयौवनसम्पन्ना साक्षाच्छ्रीरिव सुन्दरी ।
वने घोरतरे भीरु का त्वं चरसि दण्डके ।

[(l. 1) B1 -लक्षण- (for -यौवन-). V1 B4 रूपिणी (for सुन्दरी). V2 श्रीरिव यतनोचरी (sic) (for the post. half). —(l. 2) V2 illeg. up to चरसि. B1 घोरतमे; D7 घोरे (subm.) (for घोरतरे). B3 वससि (for चरसि).]

16 [a]) Ś1 Ñ1 D1–3 तु विज्ञातुम् ; Ñ2 V B D5.7 अहं ज्ञातुम् ; D4 च वे° (for तु वेदितुम्). —[b]) Ñ2 D5.7 कुतस्त्वं; Dt1 D6 Ct कस्य त्वं (for कथ्यतां). Ñ1 (also) V B2 D3 कस्य कासि (by transp.); G2 कापि कस्य. Ś1 Ñ1 D2 च (for वा). —After 16[ab], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

सात्रवीद्वचनं श्रुत्वा राक्षसी मदनार्दिता ।
श्रूयतां राम वक्ष्यामि तत्त्वार्थं वचनं मम ॥ १७
अहं शूर्पणखा नाम राक्षसी कामरूपिणी ।
अरण्यं विचरामीदमेका सर्वभयंकरा ॥ १८
रावणो नाम मे भ्राता राक्षसो राक्षसेश्वरः ।
प्रवृद्धनिद्रश्च सदा कुम्भकर्णो महाबलः ॥ १९
विभीषणस्तु धर्मात्मा न तु राक्षसचेष्टितः ।
प्रख्यातवीर्यौ च रणे भ्रातरौ खरदूषणौ ॥ २०
तानहं समतिक्रान्ता राम त्वापूर्वदर्शनात् ।
समुपेतास्मि भावेन भर्तारं पुरुषोत्तमम् ।
चिराय भव भर्ता मे सीतया किं करिष्यसि ॥ २१

G. 3. 23. 40
B. 3. 17. 25
L. 3. 23. 21

296* न हि तावन्मनोज्ञाङ्गी राक्षसी प्रतिभासि मे ।

[Dt1 D6.8 T3 त्वं (for न). M3 तु (for हि). G2 मनोज्ञांगि. M2 मानुषी (for राक्षसी). —G2 om. (hapl.) from प्रतिभासि up to राक्षसी in 18^{b}. D4 G3 प्रतिभाति (for °भासि). T2 G1 M1.3 मा (for मे).]

—^{c}) Ś1 D2.3 [अ]द्य; Dm1 D8 G3 [ए]व (for वा). —^{d}) Ñ1 ह्यागता. Ś1 Ñ1 D1–3 कारणं; M2 कथ्यतां (sic) (for तत्त्वतः). Ñ2 V B D5.7 एका चरसि निर्भया. —After 16, M2 ins. :

297* यक्षिणी राक्षसी वापि त्वमुताहो सुराङ्गना ।

17 G2 om. 17 (cf. v.l. 296*). —^{a}) M2 अब्रवीद् ; M3 सा तु तद् (for सात्रवीद्). Ś1 D5.7 तु वचः; Ñ V B D1–3 तद्वचः (for वचनं). —^{b}) B1 मदविह्वला; Dg1 °तुरा; D8 °न्विता (for मदनार्दिता). —T1 damaged from वक्ष्यामि in 17^{c} up to राक्ष in 18^{b}. —^{c}) Dt1 D6 तत्त्वार्थं (for वक्ष्यामि). —^{d}) Dt1 D6 वक्ष्यामि (for तत्त्वार्थं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 सह(V1 °*) भ्रात्रा वचो मम. —After 17, M2 ins. :

298* पुलस्त्यतनयस्याहं सुता राघव तस्य ह ।

18 G2 om. up to राक्षसी in ^{b} (cf. v.l. 296*). T1 damaged up to राक्ष in ^{b} (cf. v.l. 17). —D1 om. 18. —^{a}) Ś1 Dg1 Dm1 D2.4.8 T2.3 G1.3 M1.3 शू (Dg1 D2 सू)र्पण(Ś1 Dg1 D4 T3 M1 °न)खी; Ñ1 V1 D3 सूर्प° (for शूर्पणखा). —^{c}) Ñ2 V B M2 अरण्ये; D3 आ° (for अरण्यं). Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 M2 [ए]का; Ñ1 [ए]षा; Dg1 [ए]व (for [इ]दम्). —^{d}) D2 घोरसत्त्व-; M2 सर्वलोक- (for एका सर्व-). Ś1 Ñ V B D3.5.7 सर्वभूत(Ś1 घोररूप; Ñ1 घोरं सत्त्व; D3 घोरा सत्त्व)भयंकरी(V1 B3 °रा). —After 18, Ñ2 V B D5.7 ins. :

299* उत्सादयन्ती पुण्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।

19 ^{a}) V1 भ्राता* (for मे भ्राता). —^{b}) T1.2 बलीयान् ; G2 गरीयान् (for राक्षसो). Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 G3 विश्रुतो (Dm1 D8 G3 राक्षसो) राक्षसाधिपः; Dt1 D6 Ck.t यदि ते श्रोत्रमागतः. —After 19^{ab}, Dm1 D4.6.8 T1.2 G2.3 M1 ins. :

300* वीरो विश्रवसः पुत्रो यदि ते श्रोत्रमागतः ।
[Dm1 G2.3 M1 सोयं; D8 योयं (for वीरो).]

—Ś1 Ñ V B Dg1 Dt1 D1–3.5–7 G1 M1 transp. 19^{cd} and 20^{ab}. —^{c}) D8 G2.3 M3 Ck प्रवृद्धनिद्रश्च. Dm1 D8 G3 तु; T3 स (for च). Ñ V B D5.7 T3 तथा (for सदा). G1 वृद्धनिद्रश्च सततं. —^{d}) D4 कुंभकर्णो. T3 सदा- (for महा-).

20 Ś1 Ñ V B Dg1 Dt1 D1–3.5–7 G1 M1 transp. 19^{cd} and 20^{ab}. —G2 om. 20^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–5.7 T1.2 M1.2 च (for तु). Ñ2 D5.7 मे भ्राता (for धर्मात्मा). —^{b}) D4 स (for न). Ś1 च; Ñ1 D2.3 स (for तु). D4 -चेष्टितं (for -चेष्टितः). Ñ2 V B D5.7 राक्षसाचारवर्जितः; D1 शिष्टराक्षसवेष्टितः. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 -बलवीर्यौ च; D3 -वीर्यौ चारेण (sic); M2 -वीर्याभरणौ (for -वीर्यौ च रणे). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 राक्षसौ (for भ्रातरौ). —After 20, Ñ2 V B D5.7 M2 ins. :

301* महावीर्यौ महाकायौ निर्भयौ घोरदर्शनौ ।

[B2 महासत्त्वौ (for °कायौ). M2 transp. महावीर्यौ and महाकायौ. B1 राक्षसौ (for निर्भयौ).]

—Ñ2 B4 D5.7 cont. :

302* चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां घोररूपिणाम् ।
बलं भ्रातुर्मम सदा खरस्य सुमहात्मनः ।
तेन सार्धं महारण्ये वसामि विगतज्वरा ।
भ्रात्रा तेन च गुप्ताहं मन्यमाना भृशं नृप ।
[(l. 1) B4 कामरूपिणां (for घोर°).]

21 ^{a}) G2 समतिक्रम्य (for °क्रान्ता). Ś1 Ñ1 D1.2 त्वामहं त्व(D2 त्व)भिरामा(L[ed.] °मं) च(D2 °माद्य). —^{b}) Ñ1 D1.2 त(D1 त्व)त्पूर्व-; T3 G3 M1 Ck त्वां पूर्व-; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) त्वं पूर्ण-; M3 त्वां पूर्ण- (for त्वापूर्व-). Ś1 प्रयाता पूर्वदर्शनात् ; D3 राम त्वत्प्रियकांक्षया. ❀ Cr : त्वा त्वां पूर्वदर्शनात् प्रथमदर्शनक्षणमारभ्य अपूर्वदर्शनादित्यपि पदं ।; Cm: त्वा त्वां पूर्वदर्शनात् प्रथमदर्शनादारभ्य । अपूर्वदर्शनादिति वा पाठः ।; Cg : त्वा त्वां पूर्वदर्शनात् प्रथमदर्शनादारभ्य । अपूर्वदर्शनादिति वा छेदः ।; Ck : त्वां पूर्वदर्शनात् प्रथम दर्शनक्षणमारभ्य । अपूर्वदर्शनादित्यपि पदं ।; Ct : त्वा त्वां पूर्वदर्शनात् प्रथमदर्शनक्षणमारभ्य । यद्वापूर्वदर्शनादेवादिन्वितः प्रागदृष्टदिव्यत्वद्रूपदर्शनाद्धेतोः. ❀ —Ś1 Ñ1 D1–3 om. 21^{cd}. —^{c}) M3 स्म (for [अ]स्मि). —^{d}) Dg1 पुरुषर्षभं (for °षोत्तमम्). —After 21^{cd}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

303* अहं प्रभावसम्पन्ना स्वच्छन्दबलगामिनी ।

G. 3. 23. 41
B. 3. 17. 26
L. 3. 22. 22

विकृता च विरूपा च न सेयं सदृशी तव ।
अहमेवानुरूपा ते भार्यारूपेण पश्य माम् ॥ २२
इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ।
अनेन सह ते भ्रात्रा भक्षयिष्यामि मानुषीम् ॥ २३

ततः पर्वतशृङ्गाणि वनानि विविधानि च ।
पश्यन्सह मया कान्त दण्डकान्विचरिष्यसि ॥ २४
इत्येवमुक्तः काकुत्स्थः प्रहस्य मदिरेक्षणाम् ।
इदं वचनमारेभे वक्तुं वाक्यविशारदः ॥ २५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

[D6 -वरगामिनी; M3 °भागिनी (for -बलगामिनी).]
—^{e}) D3 त्वं राम (for चिराय). Ś1 Dm1 D1.2.8 T2.3 G M2.3 transp. भर्ता and मे. —^{f}) Ś1 Ñ1 D1–3 तवानया (for करिष्यसि). —For 21, Ñ2 V B D5.7 subst., while M2 cont. after 303* :

304* साहं त्वद्दर्शनाद्राम कामवक्तव्यतां गता ।
भजस्व भजमानां मां सीतया किं तवानया ।

[(l. 1) V1 lacuna; B2 कार्य- (for काम-). D5.7 -वैक्लव्यतां (for -वक्तव्यतां). —(l. 2) M2 भज मां भजमानां त्वं (for the prior half) and मानुष्या (for सीतया).]

22 ^{a}) V1 विरक्ता (for विकृता). Ñ2 V B D5.7 [इ]यं; D4 न (for first च). —T1 damaged from second च up to 22^c. Ś1 विरूपा विकृता चेयं. —^{b}) Ś1 हि वा; Ñ1 [इ]यं च; Ñ2 V B Dg1 Dm1 D1.5.7.8 G2.3 M1.2 चे(B4 ते)यं; D2 [इ]यं मत्-; D3 [इ]यं हि; M3 [ए]वेयं (for सेयं). —^{c}) Ś1 D2 [अ]नुरागाच् (for [अ]नुरूपा). Ś1 B1 D2.3 च; D5 वै (for ते). —^{d}) Dm1 G3 जाया-; D6 भार्यां (for भार्या-). Dm1 पश्य तां; T3 राघव (for पश्य माम्). Ñ2 V B D5.7 M2 भार्या रूपगुणान्विता. —After 22, Ñ2 V B D5.7 ins. :

305* पश्य मां दिव्यरूपां त्वं दिव्याभरणभूषिताम् ।
कान्तोरुनयनां कान्तां पीनश्रोणिपयोधराम् ।

[(l. 2) B1 पीनोन्नत- (for पीनश्रोणि-).]

23 ^{a}) Ś1 V1 D1 अरूपाम्; Ñ2 कुरूपाम्; M3 करालाम् (for विरूपाम्). —^{b}) Dt1 Dm1 D8 T2 करालीं; M3 विरूपां (for करालां). Dg1 Dm1 T3 Ck निर्नतोदरीं; G1 [निर्मितो°; M2.3 निर्णितो° (for निर्णतोदरीम्). Ś1 Ñ1 V D1–3.5.7 भक्षयिष्यामि मानुषीं(Ś1 मानवीं) (= 23^d); Ñ2 B द्वितीयेन गतायुषा. —^{c}) Ñ1 च सह; Ñ2 D5.7 तव किं; B Dm1 D4 T2 M2 ते सह(by transp.); D1 च सह; M1 सह तां (for सह ते). —^{d}) M2 मानुषां (for मानुषीम्). Ś1 Ñ1 V D1–3.5.7 द्वितीयेन गतायुषा.

24 ^{b}) Ñ2 V B D5.7 रुचिराणि (for विविधानि). Ś1 Ñ1 D1–3 विविधानि वनानि(D3 च यानि) (by transp.). —^{c}) Ś1 D2 G3 कामं; Ñ1 Dg1 Dt1 D1.3.6 T3 G1.2 M1.3 कामी (for कान्त). —^{d}) V1 B2.4 दंडकं (for दण्डकान्).
—After 24, Ñ2 V B D5.7 ins.; while M2 ins. l. 2 only after 25^{ab} :

306* एतत्तु वचनं श्रुत्वा राक्षस्या ह्यतिदारुणम् ।
ईक्षांचक्रे तदा सीतां लक्ष्मणं च महाभुजः ।

[(l. 1) B2 अति- (for ह्यति-). —(l. 2) B1–3 ततः (for तदा). M2 सीतां वीक्षां ततश्चक्रे (for the prior half). B1 M2 महाभुजं.]

25 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 उक्त्वा काकुत्स्थं. M2 एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः. —^{b}) D1 प्रसह्य (for प्रहस्य). Ś1 Ñ1 D1–3 मदिरेक्षणा; Dm1 T3 G2.3 M1 °क्षणः; G1 [अ]मितरोषणः (for मदिरेक्षणाम्). —For 25^{ab}, Ñ2 V B D5.7 subst.; Ś1 Ñ1 D1–3 cont. after 308*; whereas T2 M3 (preceded by 306*) ins. after 25^{ab} :

307* संप्रहासनिमित्तं तु रामः शूर्पणखां ततः ।

[Ñ1 स प्रहास-; D2(marg. also as above) संप्रसाद-; T2 संप्रहार- (for संप्रहास-). Ñ1 D1–3 तां (for तु). Ś1 स प्रहासनिमित्तां तां (for the prior half). Ś1 Ñ1 D1 शू(Ñ1 D1 सू)र्पनखां; V B1.3 सूर्प°; D2.3 M2 सू(M2 शू)र्पणखीं; T2 शूर्पनखीं (for शूर्पणखां). Ñ1 पुनः; D3 तदा (for ततः).]
—After 25^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 ins. :

308* देवी सलक्ष्मणा सीता बभूवावस्थिता पुरः ।

[D1.3 देवीं सलक्ष्मणां सीतां (for the prior half). D2 पुरा; D3 पुनः (for पुरः).]
—T1 damaged for 25^c. —^{c}) T2 वक्तुं; G2 इयं (for इदं). —^{d}) D4 T1 वाक्यं (for वक्तुं). Ś1 Ñ1 D1–3 वक्तुं वचनकोविदः; T2 वाक्यज्ञो वाक्यकोविदः. —After 25, Ś1 D1–3 ins. :

309* दृष्ट्वा लक्ष्मणमागत्य स्थितामग्रे स राक्षसीम् ।

[D1.3 आभाष्य; D2 °साद्य (for आगत्य).]

Colophon. D1.2 om.(Sarga cont.). —*Kāṇḍa name* : Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D6.7 T G M1.2 आरण्यकांडे; Ñ1 B2 आरण्यककांडे; Ñ2 V B1 D3.5 आरण्यके. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B D5.7 शू(Ñ1 V B3 सू)र्पण(Ś1 °न)खादर्शनं; D3 सूर्पणखीदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2 B1 om.; Ñ2 B3 D7 23; V1 22; B2.4 24; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 17; D3 26; D5 13; M2.3 18. G concludes with श्रीरामाय नमः.

१७

तां तु शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम् ।
स्वेच्छया श्लक्ष्णया वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत् ॥ १
कृतदारोऽस्मि भवति भार्येयं दयिता मम ।
त्वद्विधानां तु नारीणां सुदुःखा ससपत्नता ॥ २
अनुजस्त्वेष मे भ्राता शीलवान्प्रियदर्शनः ।
श्रीमानकृतदारश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ ३
अपूर्वी भार्यया चार्थी तरुणः प्रियदर्शनः ।
अनुरूपश्च ते भर्ता रूपस्यास्य भविष्यति ॥ ४
एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम ।
असपत्ना वरारोहे मेरुमर्कप्रभा यथा ॥ ५
इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता ।
विसृज्य रामं सहसा ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६
अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्याहं वरवर्णिनी ।
मया सह सुखं सर्वान्दण्डकान्विचरिष्यसि ॥ ७
एवमुक्तस्तु सौमित्री राक्षस्या वाक्यकोविदः ।
ततः शूर्पणखीं स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ॥ ८

G. 3. 24. 8
B. 3. 18. 8
L. 3. 23. 8

17

D1.2 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) D2 reads तु in marg. Ś1 तां च; Dg1 D3.4 T1.2 G2 Cg.k ततः (for तां तु). Ś1 D4 T2.3 शूर्पनखीं; Ñ1 Dm1 D2.3 सूर्पणखीं; V1 D8 शूर्पनखां; Dg1 D1 सूर्पनखां; T1 G1.3 M शूर्पणखीं. Ñ2 V B D5.7 दृष्ट्वा; D2 नाम (for रामः). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 M2 कामबाण(M2 °पाश)बलार्दितां; Ñ2 V B D5.7 रामः कामबला(B1.3 °शरा)र्दितां; G1 कामपाशवशं गतां. —^{c}) Dg1 T1 G1 Cg स्वच्छया; D1 स इदं; Cv.mp as in text (for स्वेच्छया). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 श्लक्ष्णया युक्त(Ś1 Ñ1 D2.3 स्वस्थ; B3 मुह्य)या वाचा; M2 हृद्यया व्यक्तया वाचा. —^{d}) Ñ2 V B D5.7 अभाषत (for अथाब्रवीत्). ❀ Ct : स्वेच्छया इति पाठे परिहासविनोदेनेत्यर्थः । अत एव स्मितपूर्वमिति तीर्थः । स्वच्छंदां इति पाठो युक्तः । स्वेच्छाचारिणीमित्यर्थः. ❀

2 ^{a}) T3 कृतकार्यो (for °दारो). Ñ1 [ऽ]हं (sic) (for ऽस्मि). D1 भद्रं ते (for भवति). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2 च; Dg1 D3 M2 हि (for तु). —^{d}) M1.2 सुदुःखं (for °खा). Dm1 D8 च सपत्नता; G1.3 ससपत्निता; G2 सा सपत्नता. Ś1 Ñ1 D1–3 सु(Ś1 स्व)दुःखाय सपत्नता; Dg1 T3 सुदुःखार्हा सपत्नता. – For 2^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

310* त्वद्विधा न च वै नारी सपत्नीं मर्षयेदिमाम् ।

[V2 B1 transp. न and च. Ñ2 D5.7 वै कथं; V1 वै न च (by transp.); B4 नापि वै; G(ed.) तु न वै (for न च वै). D5.7 इयं (for इमाम्).]

3 ^{a}) D1 [ए]व (for [ए]ष). —Ś1 om. 3^{b}–4^{c}. —^{b}) Ñ1 D1–3 गुणवान् (for शीलवान्). —D2 reads 3^{c}–4^{b} in marg. —^{c}) L(ed.) चाकृत- (for अकृत-).

4 Ś1 om. 4^{abc}, D2 reads 4^{ab} in marg. (for both cf. v.l. 3). Ñ2 V B D5.7 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ2 V B D5.7 तरुणो; Dg1 D4.8 T G1.2 M1 Cmp अपूर्व-; Cr नपूर्वी; Cm as in text (for अपूर्वी). V1 B3 हीनो (for चार्थी). Ñ1 D1–3 M2 अपूर्व(M2 °भूत)भार्यो भार्यार्थी. —^{b}) Ñ2 V B D5.7 रूपवान् (for तरुणः). D1 प्रियदर्शने. —After 4^{ab}, Ñ2 V B D5.7 M2(after 4) ins. :

311* किं मया ते विरूपेण कृतदारेण राक्षसि ।

[B2 [अ]तिविरूपेण; D7 ते रूपेण (subm.) (for ते वि°).]

—^{c}) Ñ2 V B D5.7 एषोनुरूपो भर्ता ते. ❀ Cr : अभर्तेति पदच्छेदेनान्तराशयः ।; Cm : ते अभर्तेति छेदः ।; Cg : अनुरूपश्च ते भर्तेत्यत्र अभर्तेति छेदेनान्तराशयः ।; Ck : अनुरूपश्च ते भर्तेत्यत्रापि अभर्तेति पदच्छेदेनान्तराशयः. ❀ —^{d}) D4 T1 G2 च (for [अ]स्य).

5 ^{a}) Ś1 B2 एतं; Ñ2 V1 Dg1 Dm1 D1 T3 एवं (for एनं). Cg विशालाक्षी (for °क्षि). —^{b}) Ś1 त्रातारं; D1 लक्ष्मणं (for भर्तारं). Ñ1 om. (hapl. ?) भ्रातरं. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 असपत्नं; Ñ2 V2 B4 D5.7 °त्नी (for °त्ना). D8 असंपन्नं विशालाक्षि.

6 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 तूक्ता (for प्रोक्ता). Ñ2 V B D5.7 इत्युक्ता साथ रामेण. —^{b}) Ś1 D1–3 M2 मदनार्दिता; Ñ1 मददर्पिता; Ñ2 V B D5.7 कामरूपिणी (for काममोहिता). —^{c}) D3 तरसा; G2 सा घोरा (for सहसा). Dm1 D8 सहसा रामं (by transp.). —^{d}) M2 गत्वा (for ततो).

7 M1 om. (hapl.) 7–8; D6 om. 7. —^{a}) D3 मे भर्ता (for ते युक्ता). —For 7^{ab}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

312* तवानुरूपां रूपस्य भार्यां मां भज मानद ।

[V1 [अ]नुरूपं (for °पां). V1 मानदः.]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3 सुखी सर्वान् ; Ñ2 V B3.4 D5.7 सुखी रम्यान् ; B1.2 सुखी रम्यं; D2 सुखी सार्धं; M2 सुखं कामी (for सुखं सर्वान्). —^{d}) B1.2 दंडकं (for °कान्). M2 प्रचरिष्यसि. —After 7, B1 ins. :

313* वशीभूताश्च मे सर्वे ये चात्र वनचारिणः ।

8 M1 om. 8 (cf. v.l. 7). —^{ab}) Ś1 Dg1 राक्षस्या सौमित्रिर् (by transp.). —^{c}) Dg1 अतः (for ततः). Dg1

G. 3. 24. 9
B. 3. 18. 9
L. 3. 23. 9

कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि ।
सोऽहमार्येण परवान्भ्रात्रा कमलवर्णिनी ॥ ९
समृद्धार्थस्य सिद्धार्था मुदितामलवर्णिनी ।
आर्यस्य त्वं विशालाक्षि भार्या भव यवीयसी ॥ १०
एतां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ।
भार्यां वृद्धां परित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ॥ ११
को हि रूपमिदं श्रेष्ठं संत्यज्य वरवर्णिनि ।
मानुषीषु वरारोहे कुर्याद्भावं विचक्षणः ॥ १२
इति सा लक्ष्मणेनोक्ता कराला निर्णतोदरी ।
मन्यते तद्वचः सत्यं परिहासाविचक्षणा ॥ १३
सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परंतपम् ।
सीतया सह दुर्धर्षमब्रवीत्काममोहिता ॥ १४
इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ।
वृद्धां भार्यामवष्टभ्य न मां त्वं बहु मन्यसे ॥ १५

सूर्पनखीं; Dt1 D4.6 T3 G3 Cg.t शूर्पनखीं; D8 °नखां; G2 °णखां. M2 वाक्यं; M3(before corr. कृत्वा) स्मृत्वा (for स्मित्वा). Ś1 Ñ1 D1–3 ततः सूर्पणखीं(Ś1 Ñ1 शूर्पनखीं; D1 °खां) वाक्यं.—^{d}) Ś1 वाक्यम्; M पुनर् (for युक्तम्). —For 8^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

314* वीक्ष्य शूर्पणखां वाक्यं ततस्तामिदमब्रवीत् ।

[V सूर्पणखां. B1 श्रुत्वा (for ततस्).]

9 ^{a}) D6 मम (hypm.) (for मे). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2 दासी त्वं (for मे दासी).—^{b}) Ś1 Ñ V B Dm1 D1–3.5.7.8 G3 अर्हसि (for इच्छसि).—^{c}) Ñ V B D1–3.5.7 सोहम्. Ś1 एवमुक्तस्तु राक्षस्या (cf. 8^{a}).—^{d}) D6 भ्राता (for भ्रात्रा). Dm1 D8 G2.3 M3 -वर्णिनि (for °नी). Ś1 Ñ1 D1–3 भ्रात्रा(Ś1 D1 °ता) कनकवर्णिनि(D2 °नी); Ñ2 V B D5.7 भ्रात्रा ज्येष्ठेन भाविनी(V D5.7 °नि). ❀ Cg : अकमलवर्णिनीत्यपि छेदः. ❀ —After 9, G3 ins. :

315* दासोऽहं राघवेन्द्रस्य ज्येष्ठस्य मम भामिनी ।

10 M3 om. (hapl.) 10^{ab}. Dg1 reads 10 in marg. —^{a}) B2 सिध्यर्था (for सिद्धा°). M2 सुसमिद्धासि सिद्धार्था. —^{b}) Dm1 D8 G1.3 वर- (for [अ]मल-). Ś1 Ñ1 D1–3 M1.2 शुचि(D1.3 °दि; M1.2 सुदि)ता कामरूपिणी; Ñ2 V B D5.7 विदुषः कामचारि(V2 °रूपि; B4 °तारि)णी.—^{c}) Ñ2 V B D5.7 [ए]व; D3 तु (for त्वं).—^{d}) Ś1 Ñ1 D1.3 भार्या भवितुमर्हसि.

11 M1 om. 11–12.—^{a}) Dm1 D8 T1.2 G1 M2.3 Cg.k एनां; D3 एवं; D4 वरां (for एतां). B1 अरूपाम् (for वि°). D1 वृद्धां च (for असतीं).—^{b}) Ś1 marg.; D3.6 करालीं (for °लां). Ś1(*sup. lin.* also निम्नतो° as in D1) निर्दितो°; V1 B2 निह्नुतो°; B1(after corr. as in text) D3 G1.3 निर्णितो°; D1.2 निम्नतो°; D5.7 विनतो°; M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) निर्मितो° (for निर्णतो°). ❀ Cr : निर्णीतं निरतिशयनिम्नमुदरं यस्याः सा. ❀ —D2 reads from परित्यज्य in ^{c} up to 15^{b} in marg. —^{c}) D1 शीघ्रं (for वृद्धां). G2 M2 transp. भार्यां and वृद्धां.—^{d}) Ñ2 V B D5.7 [आ]र्यो (for [ए]ष). Ñ2 D6 भविष्यति; G2 भरि° (for भजि°).

12 M1 om.; D2 reads in marg. 12 (for both, cf. v.l. 11).—^{a}) Ñ2 V B1.2.4(marg. also) D5.7 त्यक्त्वा; B3.4 Dm1 D8 G3 दृष्ट्वा (for श्रेष्ठं).—^{b}) Dt1 T1.2 G M2 -वर्णिनी (for °नि). Ñ2 V B D5.7 दिव्यं तव विलासिनि(B1.2 °नी).—^{c}) Ś1 Ñ1 Dg1 Dm1 D8 मानुषेषु; B1 °षीह; D7 °षीव (for °षीषु).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 भावं कुर्याद् (by transp.); D8 रतिं कुर्याद् (for कुर्याद्भावं).

13 D2 reads 13 in marg. (cf. v.l. 11).—^{a}) M1 इत्येवं.—^{b}) Dt1 Dm1 D8 कराली. Ś1 D2 निम्नतोदरी; Ñ2 D5.7 विनतो°; V1 B2 निह्नुतो°; D3 G1.3 निर्णितो°; D7 °तोदरा; M2(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) निर्मितो° (for निर्णतोदरी).—M1 om. 13^{cd}.—^{c}) Dg1 D4.8 T1.2 G1.2 M2.3 तथ्यं; Dm1 G3 पथ्यं (for सत्यं). Ś1 Ñ1 D1–3 राक्षसी तद्वचः श्रुत्वा; Ñ2 V B D5.7 मेने सा(V B2.3 च; B1.4 [s]थ) सत्यमेवेति.—^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 परिहासविचक्षणा; Ñ2 V B D5.7 M2 परिहासमदक्षिणा.

14 D2 reads 14 in marg. (cf. v.l. 11).—^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 रामं तु (for सा रामं).—^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 महाबलं (for परंतपम्).—For 14^{ab}, Ñ2 V B D5.7 M2 subst. :

316* ततः सा राघवं भूयः समुपेत्य महाद्युतिम् ।

[Ñ2 V B1–3 समुत्पत्य (for °पेत्य).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 ससीतं तं(D1 सु) दुराधर्षं.—^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 अवदत् (for अब्रवीत्). V2 अब्रवीत्पूर्वदर्शना; B3 इदं वचनमब्रवीत्.—After 14, Ñ2 V B D5.7 ins. :

317* अहं त्वदभिकामा च राम त्वत्पूर्वदर्शना ।
चिराय भव मे भर्ता सीतया किं तवानया ।

[(l. 1) B1 -दर्शनात्; D5 -दर्शनं (for -दर्शना).—(l. 2) V1 मे भव (by transp.). B1 [अ]नघ (for °नया).]

15 D2 reads 15^{ab} in marg. (cf. v.l. 11). Ś1 om. 15^{ab}.—^{a}) D2 एतां; K(ed.) Cm एनां (for इमां). Dg1 अरूपाम्; M2 अनार्याम्; M3 करालाम् (for विरू°).—^{b}) Dm1 D8 करालीं; M3 विरूपां (for करालां). B2.3(*sup. lin.* also as in text) निह्नुतो°; D1.2 निम्नतो°; D3 G1.3 निर्णितो°; D5.7 विनतो°; M2 (after corr. as in text) निर्मितो°; G(ed.) निःसृतो° (for निर्णतोदरीम्). $15^{ab} = 11^{ab}$ with v.l. इमां for एतां.—^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2(m.).3 T3 G1 भार्यां वृद्धाम् (by transp.). Ñ1 T3 परित्यज्य (for

अथेमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्तव मानुषीम् ।
त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्ना यथासुखम् ॥ १६
इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा ।
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धा महोल्का रोहिणीमिव ॥ १७
तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्तीं महाबलः ।
निगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १८
क्रूरैरनार्यैः सौमित्रे परिहासः कथंचन ।
न कार्यः पश्य वैदेहीं कथंचित्सौम्य जीवतीम् ॥ १९
इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम् ।
राक्षसीं पुरुषव्याघ्र विरूपयितुमर्हसि ॥ २०
इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पश्यतः ।
उद्धृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासं महाबलः ॥ २१
निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च ।
यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम् ॥ २२

G. 3. 24. 23
B. 3. 18. 22
L. 3. 23. 22

अवष्टभ्य). —^{d}) Ś1 Ñ1 Dg1 Dm1 D1–3.8 G3 मां त्वं न (by transp.); Ñ2 V2 B D7 M त्वं मां न (by transp.); V1 त्वं किं मां न (hypm.); D4 T G1 मां न त्वं (by transp.) (for न मां त्वं). D5 त्वं मां बहु न मन्यसे.

16 ^{a}) Ñ1 [अ]हं; M1 [ए]नां (for [इ]मां). Ś1 D1–3 भक्षयित्वा(Ś1 °ष्ये)हं (for °ष्यामि). —^{b}) Ś1 D2 प्रेक्षतस् (for पश्यतस्). Ñ1 D1.3 प्रेक्षतस्ते ह(D3 हि) मानुषीं; Ñ2 V B D5.7 पश्यतस्तेति(V B1–3 °मि)मानिन:(V1 °नत:). —^{c}) Ñ1 रमिष्यामि (for चरि°). Ñ2 V B D5.7 ततस्त्वया रमिष्येहं(B1 °ष्यामि). —^{d}) Ś1 Ñ2 D2.5 नि:सपत्नी (for °त्ना).

17 ^{a}) Ñ1 [अं]बुजपत्राक्षीम् (for मृगशावा°). —^{b}) B3 (m. also).4 सालात- (for अलात-). —^{c}) Dg1 Dt1 D6 T3 अभ्यगच्छत् ; M2 °द्रवत् (for अभ्यधावत्). D4 सुसंवृद्धा (for °क्रुद्धा). Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7 अभ्यधावत वैदेहीं (Ś1 D1.2 संक्रुद्धा). —^{d}) V1 transp. रोहिणीम् and इव.

18 ^{a}) D6 om.; M2 *sec. m.* for तां. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महाबलां; B2 अवेक्ष्य सा (sic) (for महाबल:). —After 18^{ab}, B2 (om. l. 1) ins.; while B4 ins. after 18 :

318* तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्तीमवेक्ष्य सा ।
प्रावेपत भयात्सीता प्रवाते कदली यथा ।
ततस्तां विकृतां रामो हन्तुं सीतामुपागताम् ।

[For l. 2, cf. 3.2.14^{cd}.]

—^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 निवार्य; D1 विगृह्य (for निगृह्य). Ñ1 परितस् ; Ñ2 V B3.4 (m. also as in text) D5.7 कुपितां; G1 सहसा (for कुपितस्). —For 18^{cd}, B2 subst., while B4 cont. after 318* :

319* बलान्निगृह्य करयोर्लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।

—Then B2 cont. :

320* इमां पश्य महाबाहो राक्षसीं विकृताननाम् ।
सीतां हन्तुं व्यवसितां परिहासाविचक्षणाम् ।

19 ^{a}) Ñ2 V प्रहृष्टै:; B D5.7 प्र(B1 सु)दुष्टै: (for अनार्यै:). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.3.5 7 संप्रहास:; D2 सप्रसंग: (for परिहास:). —^{c}) Dg1 marg.; D5 om. for न. Ś1 Ñ1 V B D2.3 जीवति (for °तीम्). —After 19, B2 ins.:

321* कृतपापापि न स्त्रीत्वाद्वधमर्हसि लक्ष्मण ।

20 ^{a}) Ś1 D2 विरुद्धां (for विरूपाम्). Ś1 Ñ V B D1–3.5 M2 दुर्वृत्ताम् (for असतीम्). —^{b}) Ñ V B D1.2.5.7 G1 अतिवृद्धां(Ñ1 °त्तां); D3 °मात्र-; G3 M1 पृथुमध्यां (for अतिमत्तां). Ś1 महोदरीं भयानकां. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7 निवर्तयितुम् ; D3 नासाकर्तनम् (for विरूपयितुम्).

21 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 क्रुद्धस् (for तस्या:). —^{b}) Ś1 Ñ V1 D1–3 ततो; V2 B D5.7 तस्य (for क्रुद्धो). D4 T2 Ck पार्श्वत:; T1 वाक्यत: (for पश्यत:). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2 विकृष्य; D3 नि:कृष्य (for उद्धृत्य). —^{d}) Ś1 Ñ1 Dt1 Dm1 D2.6 T1 Ck.t कर्णनासे; D1.3 G1 M3 °सां; G2.3 M2 °सौ; Cm.g as in text (for °सं). —For 21^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

322* खड्गेन तस्याश्चिच्छेद कर्णनासं निगृह्य ताम् ।

[B1.3 -नासां (for -नासं).]

—After 21, M2 ins. :

323* प्रगृह्य बलवत्पीड्य केशेष्वाकृष्य पातयत् ।
पादेनाक्रम्याग्रवासां प्स्फुरन्तं रुषापिता (sic) ।

22 ^{a}) V G2 विकृत्त-; D2 निवृत्त-; D8 निकृंत-; G1 विच्छिन्न- (for निकृत्त-). Ñ2 D5 हि; D7 [आ]दि (for तु). Ś1 निकृत्य कर्णनासां तु; M2 निकृत्य * * * साभ्यां (lacuna). —^{b}) D3 विस्वरे (for °रं). Ñ1 M2 तु (for सा). Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3 वै (for च). Ñ2 V B D5.7 विस्वरं प्रति(B2.3 °नि)नद्य सा. —^{cd}) Ś1 Ñ1 D2 विदुद्राव; Ñ2 V B D5.7 जगामाशु; D1 तु दुद्राव (for प्रदुद्राव). Ś1 T1.2 G1 M3 शूर्पण (Ś1 T2 °न)खी; Dg1 सूर्पनखी; Dm1 शूर्पनखी (marg. also °नखी); D8 T3 शूर्पनखा. Dg1 marg.; D6 वने (for वनम्). Ñ1 V1 D1–3 घोरं सूर्पणखी(V1 D3 °खा; D1 °नखा) वनं (V1 तत:) (for ^{d}). M2 भूयोपि क्रोशमाना सा जगाम भ्रातरं प्रति.

G. 3. 24. 25
B. 3. 18. 23
L. 3. 23. 23

सा विरूपा महाघोरा राक्षसी शोणितोक्षिता ।
ननाद विविधान्नादान्यथा प्रावृषि तोयदः ॥ २३
सा विक्षरन्ती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना ।
प्रगृह्य बाहू गर्जन्ती प्रविवेश महावनम् ॥ २४
ततस्तु सा राक्षससंघसंवृतं
खरं जनस्थानगतं विरूपिता ।
उपेत्य तं भ्रातरमुग्रतेजसं
पपात भूमौ गगनाद्यथाशनिः ॥ २५
ततः सभार्यं भयमोहमूर्छिता
सलक्ष्मणं राघवमागतं वनम् ।
विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता
शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २६

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

---

23 Dt1 om. 23^{ab}. Ñ2 V B D5.7 transp. 23^{ab} and 24^{ab}. —^{a}) D1 या (for सा). Dm1 D8 G3 महानादा (for °घोरा). —^{b}) Ñ1 D1–3 बहुधा (D3 ददृशे) रुधिरोक्षिता; Ñ2 D5.7 राक्षसी भीमदर्शना; V B राक्षसी भीम(V1 घोर)निस्वना. —For 23^{ab}, Ś1 subst., while D1–3 ins. after 23^{ab}:

324* सा विरूपा प्रकृत्यैव वैरूप्यं चागता परम् ।
[Ś1 गता (for [आ]गता).]

—^{c}) G2 सुमहान् (for विविधान्). —^{d}) D1 जलक्लिन्नेव दुंदुभिः.

24 M2 om. 24^{ab}. Ñ2 V B D5.7 transp. 23^{ab} and 24^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B2–4 D5.7 विक्षिपंती; B1 च क्षरंती (for विक्षरन्ती). Ñ1 विविधं (for रुधिरं). Ś1 D2 सासृक्सरंती विविधं. —^{b}) Ś1 Ñ V2 B D1–3.5.7 रुधिरोक्षिता; V1 शोणितोक्षिता; Dg1 °नं (for घोरदर्शना). —^{c}) Ś1 V1 D1 बाहुं. Ś1 D2.5 तर्जंती (for गर्ज°). —^{d}) Ś1 Dg1 D2 M2 महद्वनं (for महा°). —After 24, M2 ins.:

325* नानातरुसमाकीर्णं लतागहनसंकुलम् ।

25 ^{a}) Ś1 D2 च सा; Dg1 तु तं; G3 तदा; M2 तु तद्- (for तु सा). Ś1 D1–3 -सेविते वने; Ñ1 -राजसेविते; Ñ2 V2 B2.4 D5.7 -संघ(D7 **)संकटं; Dg1 Dm1 D8 -संघवृत्तं; Dt1 -संवृतं खरं; G1 °सेवितं (for -संघसंवृतं). —^{b}) Ś1 marg.; D3 -गतिं (for -गतं). Ś1 D2 विरूपा (for °पिता). Ñ1 खरं जगामाथ विरूपितासती. —^{c}) B1 उत्पत्य. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 वै (for तं). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.3 उग्र(M3 अभ्र)दर्शनं (for °तेजसं). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 इव (for यथा).

26 B3 reads 26 in marg. —^{a}) D1 सभायां (for सभार्यं). Ś1 -पीडितं; Ñ1 D1–3 -पीडिता (for -मूर्छिता). —^{b}) D7 वने (for वनम्). —^{c}) Ś1 विरूपणाम्; Ñ2 B1 D1.3.5.7 विरूपितं; V2 °पिणं; B3 °पताम् (for °पणं). Ś1 B3 आत्मनि (for चात्मनि). —Dt1 om. 26^{d}. —^{d}) B3 खराय (for खरस्य). D3 om. for सा.

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V1 B1 D1.3.5 शूर्पणखा(Ś1 °नखी; V1 D1 सूर्प°; D3 सूर्पणखी)विरूपकरणं; Ñ1 V2 B2–4 शूर्पणखा(Ñ1 सूर्पणखी; V2 सूर्प°)विरूपणं; D2 सूर्पणखीविरूपकरणः; D7 सूर्पणखाविरूपीकरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.4 D2 om.; Ñ2 V2 B3 D7 24; V1 23; B2 25; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 18; D1 22; D3 27; D5 14; M2.3 19. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

१८

तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम् ।
भगिनीं क्रोधसंतप्तः खरः पप्रच्छ राक्षसः ॥ १
बलविक्रमसम्पन्ना कामगा कामरूपिणी ।
इमामवस्थां नीता त्वं केनान्तकसमा गता ॥ २
देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम् ।
कोऽयमेवं महावीर्यस्त्वां विरूपां चकार ह ॥ ३
न हि पश्याम्यहं लोके यः कुर्यान्मम विप्रियम् ।
अन्तरेण सहस्राक्षं महेन्द्रं पाकशासनम् ॥ ४
अद्याहं मार्गणैः प्राणानादास्ये जीवितान्तकैः ।
सलिले क्षीरमासक्तं निष्पिबन्निव सारसः ॥ ५
निहतस्य मया संख्ये शरसंकृत्तमर्मणः ।
सफेनं रुधिरं रक्तं मेदिनी कस्य पास्यति ॥ ६
कस्य पत्ररथाः कायान्मांसमुत्कृत्य संगताः ।
प्रहृष्टा भक्षयिष्यन्ति निहतस्य मया रणे ॥ ७

G. 3. 25. 7
B. 3. 19. 10
L. 3. 24. 7

18

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ś1 दृष्ट्वा; Dg1 G M1.3 तदा (for तथा). Dg1 पततीं (for पतितां). Ś1 तद्वद् (for दृष्ट्वा). —^{c}) Dg1 अंतिकां (for भगिनीं). Ś1 क्रोधसंपन्नां; Ñ1 D1.2 °संतप्तां; V B D5.7 M2 °ताम्राक्षः; D3 °संरक्तां; G1 °संरब्धः (for °संतप्तः). —After 1, Dg1 Dt1 D4.6 T1.2 G M ins.; while Dm1 D8 T3 ins. l. 1 and 6 after 1, and l. 2–5 after 3^{ab} :

326* उत्तिष्ठ तावदाख्याहि प्रमोहं जहि संभ्रमम् ।
व्यक्तमाख्याहि केन त्वमेवंरूपा विरूपिता ।
कः कृष्णसर्पमासीनमाशीविषमनागसम् ।
तुदत्यभिसमापन्नमङ्गुल्यग्रेण लीलया ।
कालपाशं समासज्य कण्ठे मोहान्न बुध्यते । [5]
यस्त्वामद्य समासाद्य पीतवान्विषमुत्तमम् ।

[(l. 1) M2 मुहूर्तं (for प्रमोहं). —(l. 2) Dm1 G1 एवं रूप- (for एवंरूपा). —(l. 4) M3 तदाति (sic) (for तुदति). G1.3 M3 [अ]भिसमासीनम्; M1.2 [अ]भिसमासन्नम् (for [अ]भिसमापन्नम्). —G2 om. from the post. half up to केना in 2^{d}. —(l. 5) D4 आसज्य (subm.) (for समासज्य). Dg1 T1.3 G1.3 M Cm.g कः कालपाशमासज्य (for the prior half). M3 तु (for न). D6 वध्यते; T3 G1 जायते; Cmp जानते (for बुध्यते).]

2 G2 om. up to केना in ^{d} (cf. v.l. 326*). —^{a}) D2 -संपन्नां (for -सम्पन्ना). —^{b}) D2 कामगां (for कामगा). Ñ2 V B D7 यथाकामविचा(B3 [marg. also] °हा)रिणी. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 [अ]सि (for त्वं). —^{d}) G3 M2.3 [अं]तिकसमा (for [अ]न्तकसमा). Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5.7 युधि; B1 भुवि; Dg1 -गतां; Cvp मता (for गता).

3 ^{a}) Ñ2 D5.7 -सिद्धानां (for -भूतानाम्). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 मुनीनां (for ऋषीणां). Ñ2 D5.7 भावितात्मनां (for च महा°). —After 3^{ab}, Dm1 D8 T3 ins. l. 2–5 of 326*. —^{c}) Dg1 D5 G2 एव (for एवं). B2 महासत्त्वां; Dm1 D8 G3 मम त्वां(G3 त्वं) हि; D4 T1.2 विरूपां त्वां (for महावीर्यस्). —^{d}) B2 Dm1 D8 G3 विरूपां च(B2 हि); D4 T1.2 महावीर्यश् (for त्वां विरूपां). Ñ V B D3.5.7 यः; D1 सः (for ह).

4 Dg1 reads 4^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 तं (for [अ]हं). —^{b}) Dg1 कः (for यः). Ś1 Ñ V B1–3 (marg. also ईदृशां तव).4 D1–3.5.7 अप्रियं मम (for मम विप्रियम्). —^{cd}) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2 M1 Cm अमरेषु; Cmp as in text (for अन्तरेण). ❁ Ct : क्वचित्तु अंतरेण सहस्राक्षमित्येव पाठः. ❁ B2 पाकनाशनं (for पाकशासनम्). M2 ऋते देवात्सहस्राक्षान्महेंद्रात्पाकशासनात्.

5 ^{a}) Ś1 Ñ1 V D1–3 तस्य; Ñ2 B D5.7 कस्य (for अद्य). D7 प्राणैः (for प्राणान्). —^{b}) Ñ2 D5.7 नाशये; G1 आसाद्यै (sic) (for आदास्ये). Ś1 जीवितं शनैः; Dt1 D6 T1.2 G2 M2.3 Ct जीवितांतगैः (for °न्तकैः). —^{c}) D1 सलिलैः. —^{d}) Ś1 D2 निष्पिबेत्; M1 निष्पन्नम् (for निष्पिबन्). Ś1 Ñ1 D1–3 सारसो यथा; G2 इव सागरः (sic) (for इव सारसः). —For 5^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.; M2 cont. after l. 1 of 328* :

327* सरसः सलिलं स्तोकमादित्यो रश्मिभिर्यथा ।

[Ñ2 D5.7 सरसां; B2 सबलः (for सरसः).]

6 ^{a}) D4 मया सज्ये (sic); D7 G3 M1.3 मया सखे (sic); M2 महासखे (sic) (for मया संख्ये). —^{b}) V1 B2.3 शरेणाकृत्त-; D1 शरसंक्रांत-; D4 शरसंवृत्त- (for शरसंकृत्त-). Ś1(also -चर्मणः) -शर्मणः; Ñ2 V2 B1.4 D1.3.5.7 M3 -वर्मणः; V1 -कर्मणा (for -मर्मणः). —^{c}) Ś1 अद्येह; D2 अद्येयं (for सफेनं). Ś1 Ñ1 D1–3 तप्तं; Ñ2 V B D5.7 M2 भूरि; Dt1 D6 कस्य; M3 स्निग्धं (for रक्तं). —^{d}) Dt1 D6 पातुमिच्छति; D2 T3 तस्य पास्यति; D7 lacuna (for कस्य पास्यति). —After 6, M2 ins. :

328* कस्याहं समरे जीवमासाद्य शरवृष्टिभिः ।
कः शिरस्यग्निमाधाय विश्वस्तः स्वपते सुखम् ।

[After l. 1, M2 cont. 327*.]

7 ^{a}) G1 गृध्रा (for कायान्). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 मांसानि; D3 मांसान् (for मांसम्). V1 B2–4 Dg1 D4 T2 G2 M3

G. 3. 25. 9
B. 3. 19. 11
L. 3. 24. 11

तं न देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
मयापकृष्टं कृपणं शक्तास्त्रातुं महाहवे ॥ ८
उपलभ्य शनैः संज्ञां तं मे शंसितुमर्हसि ।
येन त्वं दुर्विनीतेन वने विक्रम्य निर्जिता ॥ ९
इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा क्रुद्धस्य च विशेषतः ।
ततः शूर्पणखा वाक्यं सबाष्पमिदमब्रवीत् ॥ १०
तरुणौ रूपसम्पन्नौ सुकुमारौ महाबलौ ।
पुण्डरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ॥ ११
गन्धर्वराजप्रतिमौ पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ ।
देवौ वा मानुषौ वा तौ न तर्कयितुमुत्सहे ॥ १२
तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
दृष्टा तत्र मया नारी तयोर्मध्ये सुमध्यमा ॥ १३
ताभ्यामुभाभ्यां संभूय प्रमदामधिकृत्य ताम् ।
इमामवस्थां नीताहं यथानाथासती तथा ॥ १४

उद्धृत्य (for उत्कृत्य). Ś1 Ñ1 D1.3 सत्वराः; Ñ2 V B D5.7 संगतं; D2 सत्वरं; G1 संगतां (sic) (for संगताः).—[c]) D4 प्रहृष्टो (sic); D8 प्रविष्टा (for प्रहृष्टा). D2 संप्रहृष्टा भविष्यंति. —[d]) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 युधि; D1 मृधे (for रणे).

8 [a]) Ś1 Ñ1 D2 तत्र; D7 तेन (for तं न). Dm1 न देवा न च गंधर्वा.—[b]) Ñ2 V B D5.7 दानवाः (for राक्षसाः). Dt1 D8 पिशाचा न च राक्षसाः.—[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2 [उ]पसृष्टं(Ś1 °ष्टे; M2 °ष्टः); Dm1 D6.8 T2 [अ]प्रकृष्टं; D4 [अ]वकृष्टं (for [अ]पकृष्टं).—[d]) M3 शक्ता स्थातुं (for शक्तास्त्रातुं). Ś1 Ñ1 V2 D2.3 महामृधे; D1 अथा युधि; D4.6 आहवे(subm.); D5 G1.3 इहाहवे (for महाहवे). Dg1 T अ(Dg1 न)शक्तास्त्रातुमाहवे; G2 शक्ता रक्षितुमाहवे.

9 [a]) Ñ1 B3 (also) Dm1 D8 G3 ततः (for शनैः). —[b]) M2 मम (for तं मे).—[c]) T3 एका; M2 केन (for येन).—[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 M2 रणे (for वने). D1.4 T1.2 G1.2 निष्क्रम्य; D3 विक्रम- (for विक्रम्य). Ñ2 V B D5.7 विरूप(Ñ2 D5.7 °वर्ण)वदना कृता.

10 [a]) Ś1 Ñ1 B2.4 D1–3.7 भ्रातृ- (for भ्रातुर्).—[b]) Ś1 D2 तु (for च). Ñ2 V B D5.7 क्रुद्धस्य वदतस्तथा; M1 क्रोधयुक्तं विशेषतः.—After 10[ab], Dg1 T3 ins.:

329* रावणस्य विनाशाय खरस्य च तथा सती ।
राक्षसानां विनाशाय कुलस्य स्वजनस्य च ।

—[c]) Ś1 Dm1 D2–4 T2 G1 शूर्पणखी (for °खा).—[d]) Ñ2 V B D5.7 बाष्पगद्गदमब्रवीत्.

11 [b]) M2 महाभुजौ (for महाबलौ).—[c]) M2 पुंडरीकपलाशाक्षौ. ❀ Cv : चीरकृष्णाजिनाम्बरावित्यतः परं फलमूलाशनौ दांतौ तापसौ धर्मचारिणौ । पुत्रौ दशरथस्यास्तां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । इत्येष कोशेषु भ्रंशितश्लोकश्च द्रष्टव्यः । अन्यथा व्यक्तमाख्याहि केन त्वमेवंरूपा विरूपितेत्यादेः खरप्रश्नस्य उत्तरमेतन्न घटते. ❀ —After 11, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.3 ins.; while M2 ins. after 12 :

330* फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ ।
पुत्रौ दशरथस्यास्तां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) Dg1 Dm1 फलमूलाशिनौ (for °शनौ) and ब्रह्मचारिणौ (for धर्म°).—(l. 2) M2.3 [इ]मौ (for [आ]स्तां). T2 धर्मचारिणौ (for रामलक्ष्मणौ). Cv alone supports this passage after st. 11.]

—G2 cont.:

331* शरण्यौ सर्वसत्त्वानां श्रेष्ठौ सर्वधनुष्मताम् ।

12 [c]) T3 G1 M3 दानवौ (for मानुषौ). Ñ1 तौ वा (by transp.); Cr वा कौ (for वा तौ). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 देवौ वा तौ मनुष्यौ वा; V1 B2 देवौ तौ वा मनुष्यौ वा; Dt1 D6 देवौ वा दानवावेतौ.—After 12, Ñ2 V B D5.7 ins.:

332* आत्मसंभावितौ वीरौ राजपुत्रौ मनस्विनौ ।
तापसौ च धनुष्पाणी सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
त्वदीयं वनमाक्रम्य कृत्वा चाश्रममण्डलम् ।
तत्र तौ बलसम्पन्नौ वसतो रावणानुज ।

[(l. 1) V आत्मानं भावितौ वीरौ; B1 पुंडरीकपलाशाक्षौ (for the prior half). V यशस्विनौ (for मनस्विनौ).—(l. 2) B3 तौ (for च). B2 -विक्रम- (for -विक्रान्त-).—(l. 3) B4 वासम् (for वनम्). V1 B2 आश्रित्य (for आक्रम्य). Ñ2 D7 हि; D5 स्व- (for च).—(l. 4) Ñ2 D5.7 ततस् (for तत्र). V वनसंपन्नौ (for बलसम्पन्नौ). B2 वसंतौ (for वसतो).]

—After 12, M2 ins. 330* and then cont. (followed by 335*) :

333* तयोः समीपे युवती सर्वाभरणभूषिता ।

13 [c]) V1 B1–3 D6.7 दृष्ट्वा (for दृष्टा).—After 13, M2 ins.:

334* अथ ताभ्यां समाक्रम्य वैरूप्यं कृतमीदृशम् ।

—Thereafter cont. l. 1 of 336*.

14 For 14[ab], Ñ2 V B D5.7 subst.; M2 cont. after 333* :

335* तां च तौ चाहमारब्धा बलाद्भक्षयितुं वने ।

[M2 सर्वम् (for चाहम्). Ñ2 आलब्धा (for आरब्धा). D5.7 तां तदैवाहमारब्धा (for the prior half). M2 तदा (for वने).]
—D4 om. (hapl.) 14[c]–16[d].—[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 [अ]स्मि (for [अ]हं).—[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5.7 G3 यथानाथवती तथा; Dm1 G3 M1.2 यथानार्यासती तथा.—After 14, Ñ2 V B D5.7 ins.; while M2 cont. l. 1 after 334* and ins. l. 2 after 14 :

तस्याश्चानृजुवृत्तायास्तयोश्च हतयोरहम् ।
सफेनं पातुमिच्छामि रुधिरं रणमूर्धनि ॥ १५
एष मे प्रथमः कामः कृतस्तात त्वया भवेत् ।
तस्यास्तयोश्च रुधिरं पिबेयमहमाहवे ॥ १६
इति तस्यां ब्रुवाणायां चतुर्दश महाबलान् ।
व्यादिदेश खरः क्रुद्धो राक्षसानन्तकोपमान् ॥ १७
मानुषौ शस्त्रसम्पन्नौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ।
प्रविष्टौ दण्डकारण्यं घोरं प्रमदया सह ॥ १८
तौ हत्वा तां च दुर्वृत्तामुपावर्तितुमर्हथ ।
इयं च रुधिरं तेषां भगिनी मम पास्यति ॥ १९
मनोरथोऽयमिष्टोऽस्या भगिन्या मम राक्षसाः ।
शीघ्रं संपाद्यतां गत्वा तौ प्रमथ्य स्वतेजसा ॥ २०
इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
तत्र जग्मुस्तया सार्धं घना वातेरिता यथा ॥ २१

G. 3. 25. 25
B. 3. 19. 26
L. 3. 24. 22

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

336* क्रोशन्त्या विस्फुरन्त्याश्च बलादाक्रम्य संयुगे ।
त्वया नाथेन पश्येमां धर्षणां मम वै कृताम् ।

[Ñ2 B4 D5.7 आकृष्य (for आक्रम्य). —(l. 2) V1 त्वयि नाथे तु; B1 त्वया रथेन (sic); B4 (marg. also) त्वयि नाथेपि (for त्वया नाथेन).]

—Thereafter M2 cont. 337*.

15 D4 om. 15 (cf. v.l. 14). —[a]) Ś1 तु (for च). Ñ1 तथाति- (for तस्याश्च). —[b]) Ś1 Ñ1 D1–3 त्वया; Dm1 त्वहं (for अहम्). D8 हतयोरम्यहं (sic). —For 15[ab], Ñ2 V B D5.7 subst.; while M2 cont. after l. 2 of 336* :

337* त्वत्प्रसादात्तयोश्चैव तस्याश्चैव निशाचर ।

—[d]) M3 हतयो (for रुधिरं). Ñ1 **संधिषु (for रणमूर्धनि).

16 D4 om. 16 (cf. v.l. 14). V2 illeg. up to वीर in [b]. —[a]) V1 एवं (for एष). Ś1 D2 परमः; Ñ2 V1 B D5.7 [ऽ]भिम (B1 D5 °हि)तः (for प्रथमः). Dt1 om. कामः. —[b]) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 तत्र (for तात). Ś1 D1 भवेत्त्वया (by transp.) (for त्वया भवेत्). Ñ1 कृतं देहतयोस्त्वया (sic); Ñ2 B D5.7 त्वयातीव कृ(D5.7 °या तावत्कृ)तो भवेत्; V त्वया वीर(V2 illeg.) कृतो भवेत्; D2 कृतकामा भवेत्त्वया; D3 कृतस्तावद्भवेत्त्वया. —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M1 तयोस्तस्याश् (by transp.). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 यत्पिबेयं चमूमुखे; Ñ2 V B D5.7 यत्पिबेयमहं युधि.

17 [a]) D4 इमामवस्थां (hypm.) (for इति तस्यां). Ñ2 V B D5.7 इत्युक्तः स तया(Ñ2 D5.7 °दा) तत्र(V1 वीरश्). —[b]) Ñ2 V B D5.7 निशाचरान् (for महाबलान्). —[c]) B1 आदिदेश. Ś1 Ñ1 D1–3 M1 ततः (for खरः). —After 17, M2 ins. :

338* धूम्रः शूरो हरिः केतुर्भीषणोग्रो दृढो हलिः ।
मणिर्मन्दः पृथुर्माली माल्या केशी चतुर्दश ।

18 [a]) Ś1 B4 D2.4 T3 M1 रूपसंपन्नौ; D3 सत्त्व° (for शस्त्र°). —[b]) Ñ1 ततश्चैव महाबलौ. —[c]) D7 दंड***. —After 18, G2 ins. :

339* युष्माभिस्तौ निहन्तव्यौ तपसा तापसाविमौ ।

19 [a]) V1 B1 तां (for तौ). V1 B1 तौ (for तां). V1 B1 दुर्वृत्ताव् (for दुर्वृत्ताम्). —[b]) Cm.g अपावर्त्तितुं (for उपा°). —[c]) Ñ2 B2–4 D5.7 M2 ममेयं; V ममैषा; B1 यतो मे (for इयं च). Ñ2 V B Dt1 Dm1 D5–8 M2 भगिनी (for रुधिरं). D3 इयं कुरुधिरं तेषां. —[d]) Dt1 Dm1 D4.6.8 रुधिरं (for भगिनी). Ñ2 V B D5.7 M2 पातुमिच्छति(B3 °सि) शोणितं. ❀ Ct : मम भगिनी तेषां रुधिरं पास्यतीत्यन्वयः । अत्र रुधिरं मम पास्यतीति विपरीतार्थापत्तियुक्तवाक्येन तेषां संनिधानप्रयुक्तो बुद्धिमोहः सूचितः कविना. ❀ —After 19, M2 ins. :

340* क्षिप्रं संपाद्यतामद्य तौ हत्वा रामलक्ष्मणौ ।

20 T2 om. 20. —[a]) Ñ2 V B D5.7 तु (for ऽस्या). Ś1 मनोरथोवशिष्टोस्या. —[c]) D4 संपद्यतां. K(ed.) तौ च (for गत्वा). Ñ2 B2–4 D5.7 क्षिप्रं संपाद्यतामद्य; V क्षिप्रं संपा(V2 °प)द्यतामेषः B1 क्षिप्रं प्रसाध्यतामद्य. —[d]) D3 तं (for तौ). Ś1 प्रमाथ्य (for प्रमथ्य). Ñ1 वधं च मम नु तेजसा (sic); Ñ2 V B D5.7 प्रमथ्य(V °थ्या) स्वेन तेजसा. —After 20, Ś1 Ñ V B Dt1 D1–3.5–7 G1 M ins. :

341* युष्माभिर्निहतौ दृष्ट्वा तावुभौ भ्रातरौ रणे ।
इयं प्रीता च तुष्टा च युधि पास्यति शोणितम् ।

[(l. 1) Dt1 om. भ्रातरौ. —(l. 2) Ñ1 च हृष्टा पीता (for प्रीता च तुष्टा). D3 M2 इयं प्रीता प्रहृष्टा च (for the prior half). Ś1 Ñ1 D1–3 क्षतजं युधि पास्यति (for the post. half). Dt1 D6 G1 M1.3 इयं प्रहृष्टा(G1 M3 प्रीता च) मुदिता रुधिरं युधि पास्यति.]

21 [b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 शूलपाणयः (for ते चतुर्दश). —[c]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5 [आ]जग्मुस् (for जग्मुस्). G1 तथा (for तया). —[d]) Ñ2 B1–3 D5.7 Cm.t मेघा; Dt1 D6 घन- (for घना). Ñ V B1.2.4 Dt1 D1.3.5–7 इव (for यथा). Ś1 D2 राघवौ यत्र तिष्ठतः. —After 21, Ñ2 V B D5.7 ins. :

१९

G. 3. 26. 1
B. 3. 20. 1
L. 3. 25. 1

ततः शूर्पणखा घोरा राघवाश्रममागता ।
रक्षसामाचचक्षे तौ भ्रातरौ सह सीतया ॥ १
ते रामं पर्णशालायामुपविष्टं महाबलम् ।
ददृशुः सीतया सार्धं वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥ २
तान्दृष्ट्वा राघवः श्रीमानागतां तां च राक्षसीम् ।
अब्रवीद्भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥ ३
मुहूर्तं भव सौमित्रे सीतायाः प्रत्यनन्तरः ।
इमानस्या वधिष्यामि पदवीमागतानिह ॥ ४
वाक्यमेतत्ततः श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः ।
तथेति लक्ष्मणो वाक्यं रामस्य प्रत्यपूजयत् ॥ ५

342* ततो ययुस्ते परमप्रहारिणः
प्रकम्पयन्तः पृथिवीं सकाननाम् ।
खराशया रामरणावमर्दने
कृतोद्यमा दैत्यवरा इवाहवे ।

[(l. 1) V प्रतस्थुः (for ययुस्ते). —(l. 2) Ñ2 D5.7 संकंपयंतः पृथिवीं ससागरां. —(l. 3) Ñ2 D5.7 रामबलाभिमर्दने; B3.4 रामबलावमर्दने (for रामरणावमर्दने). —(l. 4) Ñ2 D5.7 धृतव्रता (for कृतोद्यमा).];
while D3 ins. after 21 :

343* ते रामं पर्णशालायामुपविष्टं परंतपम् ।
ददृशुः सीतया सार्धं तत्क्षणेन तथैव च ।

[Cf. 3.19.2.]
—D3 cont.; Ś1 Ñ1 Dg1 Dm1 D1.2.4.8 T1.2 G M2.3 ins. after 21 :

344* ततस्तु ते तं समुदग्रतेजसं
तथा सुतीक्ष्णप्रहराश्च राक्षसाः ।
न शेकुरेनं सहसा प्रमर्दितुं
वने द्विपा दीप्तमिवाग्निमुत्थितम् ।

[(l. 1) Ś1 तत्र समिद्धतेजसं; Ñ1 G2 तत्र समग्रतेजसं; Dm1 D8 G3 राघवमुग्रतेजसं; D1.3 तत्र तमुग्रतेजसं; D2 तत्र समृद्धतेजसं; G1 तं समुदग्रचेतसा (for तं समुदग्रतेजसं). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D1.2 तथापि(Ñ1 D1 °था सु)तीक्ष्णप्रसहा(Ś1 °हसा)श्च राक्षसाः; Dg1 तथा हि तीक्ष्णप्रहरा निशाचराः; D3 तथा सुतीक्ष्णसहसाश्च राक्षसाः (sic); D4 T1.2 G1 तथा(G1 °दा) सुतीक्ष्णप्रहरा(T1 G1 °वरा)निशाचराः; G2 तथा हि तीक्ष्णप्रहरा हि राक्षसाः, K(ed.) तथापि तीक्ष्णप्रदरा निशाचराः. —(l. 3) Ñ1 *वीक्षितुं; Dg1 प्रमादितुं. D4 T1.2 दुरासदं (D4 °नुगं) धर्षयितुं न चाशकन्(T2 शक्ताः). —(l. 4) Ś1 (marg. also) यथा (for द्विपा). Dg1 D4 T1.2 वनद्विपा (for वने द्विपा). Dg1 उद्यतं; D4 उपस्थतां (sic); T2 उत्तमं (for उत्थितम्).]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 D2 राक्षसप्रेषणं(D2 °णः); Ñ2 D5.7 सैन्यप्रया(D5 °मा)णं; V खरप्रहृतराक्षसप्रयाणं; B1.3 खरप्रहितराक्षसप्रयाणं; B2 खरप्रहितचतुर्दशराक्षसप्रयाणं; B4 खरप्रहितरक्षःप्रयाणं; D1.3 राक्षसप्रयाणं(D3 °प्रवेशः). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2.5 om.; Ñ2 V2 D7 25; V1 24; B2.4 26; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 19; D1 23; D3 28; M2.3 20. —After colophon, G conclude with श्रीरामाय नमः.

19

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 M2 सा तु (for ततः). Ś1 Ñ1 Dm1 D2-4 T3 M2.3 शू(D2.3 सू)र्पण(Ś1 D4 T3 °न)खी; Dg1 D1.8 सू(D8 शू)र्पनखा (for शूर्पणखा). —D5 om. 1^{c}-2. —^{c}) Ñ1 B2 Dg1 Dt1 Dm1 D1.2.6.7 राक्षसान् (for रक्षसाम्). Ñ2 V B D1.2.7 [ऽ]थ (for तौ). Ś1 राक्षसानां चचक्षेथ; D3 राक्षसानामाचचक्षे. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1-3.7 M2 राघवौ (for भ्रातरौ). Dg1 रामलक्ष्मणौ (for सह सीतया).

2 D5 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) D4 तं (for ते). —^{b}) V1 आसीनं च (for उपविष्टं). Ñ2 महावनं (for °बलम्). —D1 om. 2^{d}-3^{c}. —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 आसीनं (for वैदेह्या). Ñ2 V B D7 लक्ष्मणेन च धीमता; Dt1 Dm1 D6.8 लक्ष्मणेनापि सेवितं; M2 भ्रातरं सहलक्ष्मणं.

3 D1 om. 3^{abc} (cf. v.l. 2). —^{a}) Dt1 तौ; D4.6 तां (for तान्). V B D3 क्रूरान् (for श्रीमान्). Ś1 Ñ1 D2 तान्दृष्ट्वा राक्षसान्घोरान्. —^{b}) Ś1 Ñ1 Dt1 D3.4.6 T1 आगतांस; Ñ2 B D5.7 राक्षसांस् (for आगतां). Ś1 Ñ1 B1.2 Dt1 D6 तांश्च; M2 चापि (for तां च). Dt1 D6 राक्षसान् (for °सीम्). V1 राक्षसान्राक्षसीं च तां. —^{c}) G1 राघवं (for भ्रातरं). —^{d}) T1 damaged for दीप्ततेजसम्.

4 ^{a}) B3 मुहूर्तस्तव सौमित्रे. —^{b}) Ñ2 V B D5.7 वैदेह्याः (V2 B4 ह्या) (for सीतायाः). B2 प्रत्यनंतरं (for °नन्तरः). Ś1 D2.3 सीतया प्रत्यनंतरं(D3 °रः). —B4 reads 4^{c}-5 in marg. —^{cd}) Ś1 Dg1 D2.3 T3 इमानद्य; M2 यावदस्या(for इमानस्या). Ś1 Ñ1 Dm1 D1-3 अहं (for इह). Ñ2 V B D5.7 यावन्निहन्मि रक्षांसि घोराणीमानि संयुगे.

5 B4 reads 5 in marg. (cf. v.l. 4). —^{a}) Ś1 Ñ1 D2 एवं; D3 एव; D4 ए* (for एतत्). Ś1 Ñ1 तु तच्छ्रुत्वा; Ñ2 V B D5.7 उपश्रुत्य(B4 °त्वा); D1 तु संश्रुत्य (for ततः श्रुत्वा). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 [अ]मिततेजसः (for विदितात्मनः). —^{c}) Ś1 D2 उत्थाय (for तथेति). —^{d}) Dt1 D6 राघवस्य प्रपूजयत्. —For 5^{cd}, Ñ2 V B D5.7 M2 subst. :

345* तथेत्युक्त्वा स वैदेह्या अभवत्प्रत्यनन्तरः ।

[M2 [अ]थ (for स). B4 चाभवत्; M2 सोभवत् (for अभवत्). B2 प्रत्यनंतरं.]

राघवोऽपि महच्चापं चामीकरविभूषितम् ।
चकार सज्यं धर्मात्मा तानि रक्षांसि चाब्रवीत् ॥ ६
पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रविष्टौ सीतया सार्धं दुश्चरं दण्डकावनम् ॥ ७
फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ ।
वसन्तौ दण्डकारण्ये किमर्थमुपहिंसथ ॥ ८
युष्मान्पापात्मकान्हन्तुं विप्रकारान्महावने ।
ऋषीणां तु नियोगेन प्राप्तोऽहं सशरासनः ॥ ९
तिष्ठतैवात्र संतुष्टा नोपसर्पितुमर्हथ ।
यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्तध्वं निशाचराः ॥ १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
ऊचुर्वाचं सुसंक्रुद्धा ब्रह्मघ्नाः शूलपाणयः ॥ ११
संरक्तनयना घोरा रामं रक्तान्तलोचनम् ।
परुषा मधुराभाषं हृष्टादृष्टपराक्रमम् ॥ १२
क्रोधमुत्पाद्य नो भर्तुः खरस्य सुमहात्मनः ।
त्वमेव हास्यसे प्राणानद्यास्माभिर्हतो युधि ॥ १३
का हि ते शक्तिरेकस्य बहूनां रणमूर्धनि ।
अस्माकमग्रतः स्थातुं किं पुनर्योद्धुमाहवे ॥ १४

G. 3. 26. 14
B. 3. 20. 14
L. 3. 25. 14

6 [a]) Ñ2 V B D5.7 रामोपि सु- (for राघवोऽपि). —[b]) Ś1 Ñ1 D1-3 कार्तस्वर- (for चामीकर-). —[c]) D1.2.4 T2 G1 सज्जं (for °ज्यं). —[d]) T1 damaged from ब्रवीत् up to रा in 7[b]. M2 सोब्रवीत् (for चा°).

7 T1 damaged up to रा in 7[b] (cf. v.l. 6). —D6 reads 8[cd] in place of 7[cd], repeating 8[cd] in its proper place. —[c]) Dt1 om.; Dm1 प्रविष्टं (sic) (for °ष्टौ). G2 दंडकारण्यं (for सीतया सार्धं). —[d]) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1-3.5.7 M3 दंडकं वनं; G2 सीतया सह; M2 दंडकाननं (for दण्डकावनम्).

8 [a]) V1 B2 Dg1 D5 फलमूलाशिनौ. Ñ1 युक्तौ (for दान्तौ). Ś1 D1-3 फलमूलाशने युक्तौ. —[b]) Ś1 Ñ1 D1-3 धर्मसंहि(D1.3 °स्थि)तौ; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 °माश्रितौ; Dm1 ब्रह्म° (for धर्मचारिणौ). —D6 reads 8[cd] in place of 7[cd], repeating it here. —[c]) D4 दंडकारण्यं (for °ण्ये). Ś1 D2.3 प्रविष्टौ दंडकारण्यं(D3 °ण्ये). —[d]) Ś1 Ñ1 D1-3 उपधावत; Ñ2 V B D5.7 अभि(B3 °ति)धावथ; Dm1 D8 उपहिंस्यथ (for °हिंसथ).

9 [a]) Dm1 D8 G3 M1 पापात्मनो (for °त्मकान्). Ś1 Ñ1 D1-3 युष्मत्पापात्मकर्मभ्यो. —[b]) Ś1 D1-3 महा(D3 °हद्)वनं (for महावने). —[c]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 विनियोगेन (for तु नि°). —[d]) Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 Cr.k.t संप्राप्तः (for प्राप्तोऽहं). —T1 damaged from श up to वो in 10[c]. Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 G1.3 Cr.k सशरायुधः; Ct as in text (for °सनः). Ś1 D1-3 प्राप्तौ च(D1 स्वः; D3 स्म) सशरासनौ; Ñ1 M1 संप्राप्तौ सशरासनौ(M1 °युधौ). —For 9, Ñ2 V B D5.7 subst.:

346* युष्मद्विप्रकृतैः पूर्वमृषिभिः शंसितव्रतैः ।
नियुक्तावागतौ दुर्गमावां घोरमिदं वनम् ।

[(l. 1) V2 युष्माभिर्विकृतैः; B2 अस्मद्विप्रकृतैः. B3.4 संशितव्रतैः. —(l. 2) V विमुक्तावागतौ.]

10 T1 damaged for 10[abc] (cf. v.l. 9). —[a]) Ś1 Ñ1 D3 [अ]त्रैव हे दुष्टा(Ñ1 दुष्टं नो; D3 दुर्वृत्ता); Dm1 T2.3 M3 Cm*p* [ए]वात्र संदुष्टा; D1 M2 Cg.k [अ]त्रैव संतुष्टा (for [ए]वात्र संतुष्टा). Ñ2 V B D5.7 इत एव(B4 °वं) .निवर्तध्वं; Ct as in text. —[b]) D3 [अ]पसर्पितुम्; M1 निवर्तितुम्; M2(after corr. *sec. m.* as in text) Cm*p* [उ]पा°; B(ed.) K(ed.) Cg.k.t [उ]पावर्ति°; Ct*p* as in text (for [उ]पसर्पितुम्). —[c]) Dg1 reads from रि up to [d] in marg. Dg1 इवार्थो; D1.2 °र्थं (for इहार्थो). V1 B Dm1 T3 वा (for वो). M2 यदि प्राणैर्हि वः कृत्यं.

11 [a]) Ñ2 V B D5.7 इति रामवचः श्रुत्वा. —[c]) Ś1 एव; Ñ V2 B D2.5.7 वचः; V1 G1 M2 वाचः; Dg1 T2 वाक्यं (for वाचं). Ś1 [अ]तिसंरब्धाः; Ñ V B D2.5.7 °रब्धाः; D3 ससंक्रुद्धां (for सुसंक्रुद्धा). D1 ऊचुर्वचनसंरब्धाः. —[d]) Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 शूलपट्टिश(Ś1 Ñ1 D1-3 °मुद्गर)पाणयः.

12 K(ed.) reads 12 in brackets. —[a]) M3 संरब्ध- (for °क्त-). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 M1.2 क्रोधसंरक्तनयना. —[b]) Dg1 Dt1 D4.6 T G2 संरक्त- (for रक्तान्त-). —Dg1 D4 T G2 om. 12[cd]. —M2 reads 12[cd] *inf. lin. sec. m.* —[c]) Ś1 V1 पुरुषा; G1 °षं (for परुषा). Ś1 मधुराभासं; D1 °लापं (for मधुराभाषं). —[d]) Ś1 पुष्टापुष्ट-; Ñ V B D2.3.5.7 धृ(B4 *sup. lin.* also दृ)ष्टाधृष्ट-(D3 दृढ-); Dm1 D6 G3 M3 हृष्टादृ(D6 °दु)ष्ट-; D1 M2 दृष्टादृष्ट-; G1 दृष्टधृष्टि-; M1 रुष्टाधृष्ट- (for हृष्टादृष्ट-). ❀ Ct : अदृष्टपराक्रममिति छेदः. ❀

13 [a]) G3 कोपम् (for क्रोधम्). V2 मे (for नो). —[b]) M3 क्रूरस्य (for खरस्य). M2 तु (for सु-). —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 मोक्ष्यसे; Ñ2 V B D5.7 त्यक्ष्यसि; Dg1 Cm °सि; M3 °ते (for हास्यसे). —[d]) Dm1 D8 राम (for अद्य). D1.2 मृधे; D3 रणे (for युधि). Ś1 हतोस्माभिर्महामृधे; Ñ1 इहास्माभिर्हतो मृधे; Ñ2 V B D5.7 M2 अस्माभिः समरे हतः(B3 °तान्); G3 अस्माभिर्निहतो युधि.

14 [b]) Ś1 वहतां (for बहूनां). G3 रथमूर्धनि.

G. 3. 26. 15
B. 3. 20. 15
L. 3. 25. 15

एभिर्बाहुप्रयुक्तैर्नः परिघैः शूलपट्टिशैः ।
प्राणांस्त्यक्ष्यसि वीर्यं च धनुश्च करपीडितम् ॥ १५
इत्येवमुक्त्वा संरब्धा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा राममेवाभिदुद्रुवुः ।
चिक्षिपुस्तानि शूलानि राघवं प्रति दुर्जयम् ॥ १६
तानि शूलानि काकुत्स्थः समस्तानि चतुर्दश ।
तावद्भिरेव चिच्छेद शरैः काञ्चनभूषणैः ॥ १७
ततः पश्चान्महातेजा नाराचान्सूर्यसंनिभान् ।
जग्राह परमक्रुद्धश्चतुर्दश शिलाशितान् ॥ १८
गृहीत्वा धनुरायम्य लक्ष्यानुद्दिश्य राक्षसान् ।
मुमोच राघवो बाणान्वज्रानिव शतक्रतुः ॥ १९
रुक्मपुङ्खाश्च विशिखाः प्रदीप्ता हेमभूषणाः ।
अन्तरिक्षे महोल्कानां बभूवुस्तुल्यवर्चसः ॥ २०
ते भित्त्वा रक्षसां वेगाद्वक्षांसि रुधिराप्लुताः ।
विनिष्पेतुस्तदा भूमौ न्यमज्जन्ताशनिस्वनाः ॥ २१

---

15 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2 एष; Ñ2 V B1.2 D5 अस्मद्-; B3 तस्माद्; B4 D7 अस्माद् ; Dg1 T3 M3 एहि; D1 एका (sic); D3 एव (for एभिर्). Ś1 V2 -प्रसक्तैर् ; Ñ1 B1.2 Dg1 D2.3.4.7 -प्रमुक्तैस्; Dm1 D8 G1.3 -विमुक्तैर् (for -प्रयुक्तैर्). Ñ1 om.; Ñ2 V B D5.7 त्वं; Dg1 Dt1 D6 च (for नः). —^{b}) Dg1 G M1 शूलपट्टसैः (Dg1 G1 °शैः); D4 T °पट्टिसैः; M2 °मुद्गरैः (for शूलपट्टिशैः). Ś1 Ñ1 D1–3 परिघप्रासतोमरैः; Ñ2 V1 D5.7 शूलमुद्गरपट्टिशैः; V2 B शूलपट्टिशमुद्गरैः; M3 शूलैः परिघपट्टसैः. —^{c}) D5 त्यक्ष्यति; M2 त्यजसि (for त्यक्ष्यसि). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 [इ]दं विचेतनः (D7 °नं); D2 T2 श (T2 ख)र° (for करपीडितम्).

16 ^{a}) T1.2 G2 M2 संक्रुद्धा (for संरब्धा). Ñ2 V B D5.7 एवमुक्त्वा सु (V तु) संरब्धा. —After 16^{ab}, Dm1 D8 read 20^{cd}. —Dg1 D4 T G1.2 M3 om. 16^{cd}. —M2 transp. 16^{cd} and 16^{ef}. —K (ed.) reads 16^{cd} in brackets. —^{d}) Ś1 Ñ B D1–3.5.7 समभिदुद्रुवुः (for एवाभि°). M1 तावुभावभिदुद्रुवुः; M2 सहसा राममाद्रवन्. —After 16^{cd}, M1.2 ins. only l. 1–2 of 347*. —^{f}) M1.2 दुर्जयाः (for °यम्).

17 ^{b}) M2 रणाजिरे (for चतुर्दश). —^{d}) Dg1 Dt1 D6 G1.2 M3 कांचनभूषितैः.

18 ^{a}) Dt1 Dm1 D4.6.8 पश्यन् (for पश्चान्). —For 16^{ef}–18, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.; while Dm1 D8 G3 ins. only l. 1–2 after 17; whereas M1.2 ins. l. 1–2 only after 16^{cd} :

347* अभिपत्य ततो वेगाच्चिक्षिपुस्ते निशाचराः ।
परिघान्पट्टिशान्प्रासांश्चतुर्दश चतुर्दश ।
चतुर्दशभिरेकोऽग्रे राघवो निशितैः शरैः ।
शस्त्राण्यस्त्राणि रक्षोभ्यश्चिच्छेद खगपत्रिभिः ।
ततोऽपरान्महाघोरान्राघवो लघुविक्रमः ।　　[5]

[(l. 1) D3 रोपाच् (for वेगाच्). Ñ2 V B D5.7 M2 अभिद्रुत्य च (Ñ2 D5.7 तु) वेगेन (for the prior half). —Ñ1 om. l. 2. —(l. 2) Dm1 D8 G3 शूलांश् (for प्रासांश्). M1 निस्त्रिंशान्हेमभूषितान् (for the post. half). Ñ2 V B D5.7 M2 चतुर्दश सुसंरब्धाः (M2 °क्रुद्धाः) शूलपट्टिशमुद्गरान् (M2 °मुद्गर-पट्टसान्). —After l. 2, Ñ2 V B D5.7 ins. :

347(A)* तानि तेषां च शस्त्राणि राक्षसानां चतुर्दश ।;

while Dm1 D8 G3 ins. :

347(B)* तावद्भिरेव चिच्छेद समस्तान्स वरायुधान् ।
चतुर्दशभिरव्यग्रः शरैः काञ्चनभूषणैः ।

[(l. 1) D8 इव (for एव). —(l. 2) G3 कांचनभूषितैः.]

—(l. 3) Ñ1 D1.3 एकाग्रे (D1 °ग्रै); Ñ2 V B D5.7 एवाजौ; D2 एकाग्रो (for एकोऽग्रे). Ñ2 V B D5.7 रामश्चिच्छेद सायकैः (for the post. half). —Ñ2 V B D5.7 om. l. 4. —(l. 4) D1 तानि (for [अ]स्त्राणि). Ñ1 D3 रक्षोभिश् (for °भ्यश्). D3 चिच्छिदे (for चिच्छेद). —(l. 5) Ñ V B D5.7 अ (V1 सु)-संभ्रांतो; D1 महातेजा (for महाघोरान्).]

—^{c}) Ñ2 V B D5.7 समरे (for परम-). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 शिताञ्शरान्; Ñ2 V B D7 M1 शिलीमुखान्; T3 G1 शराञ्शितान्; Cr.m.g.k.t as in text (for शिलाशितान्).

19 ^{a}) M2 संधाय (for गृहीत्वा). Ś1 Ñ1 D1–3 उद्यम्य (for आयम्य). Ñ2 D5.7 संधाय चापि चापे तान्; V B संधाय चापे (B2 °पि) तानाशु; D8 गृहीतधनुरागम्य. —^{b}) Ñ2 V2 B D5.7 लक्ष्यम्; D1.3 लक्ष्याणि; G3 M लक्षान् (for लक्ष्यान्). —After 19^{ab}, M2 ins.:

348* कृत्वा मुष्टिं धनुर्मध्ये चतुर्दश शिलीमुखान् ।

—D8 reads 19^{cd} in marg. —^{c}) M2 मुमोच लीलया रामो. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 M1.3 वज्राणीव (for वज्रानिव). Ñ2 V B D5.7 M2 वज्राशनिसमस्वनान्. —After 19, D1–3 read 349*.

20 Dt1 D4.6 om. 20^{ab}. Ś1 Ñ1 read 20^{ab} after 349*. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 G1 M2 ते रुक्मपुंखा (for रुक्मपुङ्खाश्च). Ś1 Ñ1 D1–3 निशिताः (for विशिखाः). —^{b}) Ś1 Ñ V B Dg1 D2.5.7 G1.2 M1 हेमभूषिताः (for °षणाः). T1.2 M3 दीप्ता हेमविभूषिताः. —Dm1 D8 read 20^{cd} after 16^{ab}. —^{d}) Ś1 तुमुलस्वनाः; Ñ1 D3 °निस्वनाः; Dm1 D8 M3 °दर्शनाः; D1 °लक्षणाः; D2 °भूषणाः; G1 °विक्रमाः (for तुल्यवर्चसः).

21 ^{ab}) D4 G2 राक्षसान् (for रक्षसां). Dt1 Dm1 D8 °रप्लुताः (for °राप्लुताः). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 G1 M3 ते

ते भिन्नहृदया भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः ।
निपेतुः शोणितार्द्राङ्गा विकृता विगतासवः ॥ २२
तान्भूमौ पतितान्दृष्ट्वा राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
परित्रस्ता पुनस्तत्र व्यसृजद्भैरवं रवम् ॥ २३
सा नदन्ती महानादं जवाच्छूर्पणखा पुनः ।
उपगम्य खरं सा तु किंचित्संशुष्कशोणिता ।
पपात पुनरेवार्ता सनिर्यासेव वल्लरी ॥ २४

G. 3. 26. 28
B. 3. 20. 23
L. 3. 25. 27

शरास्तानि रक्षांसि भित्त्वा बर्हिणलक्ष्मणाः (V1 D5 G1 °वाससः); D1 ते शरास्तानि रक्षांसि विभिदुर्बहुलक्षणाः. —^{c}) T3 तथा (for तदा). —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 Ct वल्मीकादि (G3 °नि)व पन्नगाः. —For 21^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3 (D1–3 read after 19) G1 subst. :

349* चतुर्दशसु निष्पेतुश्चतुर्दश शिलीमुखाः ।

[D1 रक्षःसु; D2 निःपेतुश् (for निष्पेतुश्). D3 G1 चतुर्दश विनिष्पेतुश् (for the prior half). G1 महाजवाः (for शिलीमुखाः).]; while Ñ2 V B D5.7 subst. :

350* विविशुर्वेगिता भूमिं वल्मीकमिव पन्नगाः ।
शोणितार्द्रा महाकाया विगतैरसुभिस्ततः ।
चतुर्दश निपेतुस्ते शरभिन्ना निशाचराः ।

[(l. 2) Ñ2 D5.7 इषुभिस् (for असुभिस्). M2 निहताः सहितास्ततः (for the post. half). —(l. 3) Ñ2 D5.7 शरैर्भिन्ना.]

—After 21 (349*), Ś1 Ñ1 read 20^{ab}.

22 ^{a}) T3 G2 M1 तैर् (for ते). Dg1 Dt1 D6 तैर्भग्नहृदया भूमौ. —^{b}) Dt1 D6 भिन्न- (for छिन्न-). —^{c}) Ś1 D1–3 शोणितोद्गारा (D2 °रं); Ñ1 °देशा; Dg1 Dt1 D6 T3 G2 M3 शोणितस्नाता; Dm1 D8 °क्तांगा; G3 °क्तास्या; M1 शोणितादिग्धा (for शोणितार्द्राङ्गा). —^{d}) Ś1 D1–3 विनिकृ (D2 °वृ)त्ता निशाचराः; Ñ1 धरण्यां रजनीचराः. —For 22^{cd}, Ñ2 V B D5.7 M2 subst. :

351* प्रपेतू राक्षसाः सर्वे रणे रामेण निर्जिताः ।

[B2 प्रपेदू (sic). M2 शोणितादिग्धा (for राक्षसाः सर्वे). G(ed.) रामेण युधि निर्जिताः (for the post. half).]

—Thereafter cont. :

352* ते रुक्मपुङ्खा विमला विशिखा हेमभूषिताः ।
निहत्य तानि रक्षांसि स्वतूणं पुनरागमन् ।

[(l. 1) M2 transp. विमला and विशिखा. B4 विशिखाः (for विमला). B4 प्रदीप्ता (for विशिखा). D5 M2 -भूषणाः (for -भूषिताः). —(l. 2) V सुतूणं; M2 स्वतूर्णी (for स्वतूणं). B4 D5 M2 आविशन् (for आगमन्).]

23 D2 om. 23. —^{a}) Dm1 D8 G3 राक्षसान् (for तान्भूमौ). Dg1 D4 T1.2 M2 transp. भूमौ and पतितान्. Ñ1 तान्दत्रभूमिगतान्दृष्ट्वा; M3 भूमौ निपतितान्दृष्ट्वा. —^{b}) D4 T1.2 G1 क्षणेनैव महाबलान्. —Dt1 D6 om. 23^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D3 घोरं; Ñ2 V B Dt1 D5.7 साथ; D1 घोरान् (for तत्र). —^{d}) V1 D5 स्वनं (for रवम्). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.3 Cm भैरवस्वरान् (Dg1 Dm1 D8 G1.2 Cm °नान्). Ś1 Ñ1 D3 रुराव सुमहास्वना (Ñ1 D3 °नं); D1 मुमोच सुमहास्वनान्. —After 23, Ś1 Ñ1 D3 ins.; while D2 ins. l. 2 only after 22 :

353* ते रामशरनिर्भिन्नाः पेतुरुर्व्यां निशाचराः ।
बृहत्ताला महारण्ये दग्धा इव दवाग्निना ।

24 Dt1 D6 om. 24^{ab}. —^{a}) M2 नदित्वा (for नदन्ती). Ś1 B1 D1–3 G3 महानादान् ; Ñ1 °नादा; D7 सिंहनादं (for महानादं). —^{b}) Ñ2 D5.7 घोरा (for जवाच्). Ś1 Dm1 D3.4 T G1.3 M2.3 शू (D3 सू)र्पण (Ś1 D4 °न)खी; Ñ2 B3.4 Dg1 सूर्पण (Dg1 °न)खा; D8 °नखा (for शूर्पणखा). Ś1 Ñ2 V B Dt1 D5–7 ततः (for पुनः). Ñ1 * * * * * खी (illeg.) पुनः. —After 24^{ab}, Ś1 Ñ V B Dm1 D1–3.5.7.8 ins. :

354* जगाम यत्र वै भ्राता खरस्तस्या महाबलः ।

[Ś1 Ñ1 D1–3 भ्रातरं द्रष्टुं; Dm1 D8 तत्र संभ्रांता (for यत्र वै भ्राता). G(ed.) सुसंत्रस्ता (for खरस्तस्या). Ś1 Ñ1 D1–3 खरं तं सहदूषणं (D3 °णे); V1 खरदस्तरोमहाबलः (corrupt); B1 Dm1 D8 खरो यत्र (B1 नाम) महाबलः (for the post. half).]

—D2 reads 24^{c-f} in marg. —^{c}) Ñ1 D1.3 अभिगम्य; Dg1 G2 उपा° (for उपगम्य). Ś1 D2 अभिगम्याब्रवीत्सा तु. —^{d}) Ś1 D2 वै (for सं-). Dt1 -शोषिता (for -शोणिता). M2 किंचित्संसिक्तनासिका; M3 राक्षसी शुष्कशोणिता. —After 24^{cd}, B3 ins. :

355* क्रोधयुक्ता कम्पमाना आगत्य तत्र खेचरी ।

[Note hiatus between the two halves.]

—^{e}) Ś1 Ñ1 D1–3 पुनरावृत्ता; M1 °रेवोर्व्यां (for पुनरेवार्ता). T3 गजच्छिन्नेव (for सनिर्यासेव). Ś1 मल्लकी; Ñ V B D1–3.5.7 शल्लकी (V1 °री); D6 (after corr. marg., before corr. as in text) वानरी; M1 वल्लिकी; M3 °कीः Cg सल्लकी (for वल्लरी). —After 24, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

356* भ्रातुः समीपे शोकार्ता ससर्ज निनदं महत् ।
भूमौ शयाना दुःखार्ता लब्धसंज्ञा चिरात्पुनः ।
सस्वरं मुमुचे बाष्पं विवर्णवदना तदा ।

[(l. 1) Dg1 D4.6 T G2.3 M2.3 मुहुः (for महत्). G1 M1 नष्टसंज्ञाभवन्मुहुः (for the post. half). —Dg1 Dt1 D4.6 T1.2 G2 om. l. 2; K(ed.) reads l. 2 in brackets. —Dg1 reads l. 3 in marg. —(l. 3) G3 सस्वरा. D4 T2 G M विषण्ण- (for विवर्ण-). T1 तथा (for तदा).]

G. 3. 26. 0
B. 3. 20. 25
L. 3. 25. 28

निपातितान्प्रेक्ष्य रणे तु राक्षसा-
न्प्रधाविता शूर्पणखा पुनस्ततः ।
वधं च तेषां निखिलेन रक्षसां
शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

२०

स पुनः पतितां दृष्ट्वा क्रोधाच्छूर्पणखां खरः ।
उवाच व्यक्तया वाचा तामनर्थार्थमागताम् ॥ १
मया त्विदानीं शूरास्ते राक्षसा रुधिराशनाः ।
त्वत्प्रियार्थं विनिर्दिष्टाः किमर्थं रुद्यते पुनः ॥ २
भक्ताश्चैवानुरक्ताश्च हिताश्च मम नित्यशः ।
घ्नन्तोऽपि न निहन्तव्या न न कुर्युर्वचो मम ॥ ३

25 ^{a}) Dg1 निपात्य तान् (sic) (for निपातितान्). G2.3 Cr.k दृश्य (for प्रेक्ष्य). D4 तु राक्षसाधिपान् (for रणे तु राक्षसान्). —^{b}) Dg1 D8 T3 शू(Dg1 सू)र्पनखा; Dm1 G1 °णखी; D4 T2 शू(T2 सू)र्पनखी (for शूर्पणखा). Dg1 ततः पुनः (by transp.); Dm1 D8 पुनः पुनः (for पुनस्ततः). —For 25^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst.:

357* निपातितांस्तान्बलिनस्तु राक्षसा-
न्शशंस सा शूर्पणखी पुनः पुनः ।

[D2 reads up to शूर्पणखी in l. 2 in marg. —(l. 2) Ś1 शूर्पनखी; D1 सूर्पनखा; D2.3 सूर्प° (for शूर्पणखी).]; while Ñ2 V B D5.7 subst. for 25^{ab}:

358* निपातितानां बलिनां तु सा तदा
निवेदयिष्यन्त्यथ राक्षसी मुहुः ।

[(l. 1) D5 तु बलं नि (sic) (for बलिनां तु). B4 यदा (for तदा). —(l. 2) B1.4 निवेदयंती त्वथ. Ñ2 राक्षसां (for °सी).]

—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 सु(Ś1 D2 तु)घोरं (for च तेषां). B1.4(marg. also) विशिखेन; G2 निखिलं च (for निखिलेन). —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 अतीव चा(Ś1 D2.3 सा)र्ता; D1 अतीव त्रासाद् (for शशंस सर्वं). Ś1 B1.2.4 D1–3 ह; Ñ1 G2 om.; D5 वै; D7 हि (for सा).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 D2 राक्षसवधः; Ñ2 प्रहितचतुर्दशराक्षसवधः; V1 B1 खरप्रहितराक्षसचतुर्दशवधः; V2 D7 खरप्रहितचतुर्दशराक्षस(V2 °*)वधः; B2 खरप्रहितराक्षसवधः; B3.4 खरप्रहितचतुर्दशरक्षोवधः; D1 सूर्पणखावाक्यं; D3.5 चतुर्दशराक्षसवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 B2.4 27; V1 25; V2 B3 D1.7 26; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 20; D3 29; D5 36; M2.3 21. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

20

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, M2 ins. :

359* ततः शूर्पणखी दृष्ट्वा राक्षसांस्तांश्चतुर्दश ।
हतानेकेन रामेण शरैरग्निशिखोपमैः ।
समीपं पुनरागम्य खरस्य निपपात ह ।
विक्रोशमाणा हस्ताभ्यामुरसि प्रतिनिघ्नती ।

1 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 G1.2 M2.3 तां (for स). M2 भूमौ (for दृष्ट्वा). ❀ Cv : स पुनः पतितां दृष्ट्वेति पाठः. ❀ —^{b}) Ś1 Dm1 D2–4 T G1 M2.3 शूर्पणखीं (for °खां). Dt1 D6 M1 पुनः (for खरः). —Ś1 om. 1^{cd}. —^{cd}) D5 T2 [अ]व्यक्तया (for व्यक्तया). D2 उवाच रोषताम्राक्षो भगिनीं पुनरागतां.

2 G3 om. 2. Ś1 transp. 2^{ab} and 3^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 M2.3 यदा; D3 यथा; G1 गतास् (for मया). Ñ2 V B1.2.4 D5.7 यदा शूराश्च हृष्टा(B1.2 दृप्ता)श्च; B3 ये च शूराश्च घोराश्च. —^{b}) Ñ2 V B Dg1 Dt1 Dm1 D5–8 पिशिताशनाः (for रुधिराशनाः). —Ś1 erroneously repeats 2^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 G1 M2.3 मयोत्सृ(G1 °यादि; M3 °योद्दि)ष्टाः (for विनिर्दिष्टाः). —^{d}) Ś1 D1.2 G1.2 M2 इदं (for अर्थं). Dg1 तुद्यसे; D1.5.7 G2 M2.3 रुद्य(D5.7 °द)से (for °ते). D1 [ऽ]धुना (for पुनः).

3 Ś1 transp. 2^{ab} and 3^{ab}. —^{a}) G1 [अ]पि (for [ए]व). Ś1 हि (for second च). —^{b}) B4 शक्ताश्च; Dt1 om. (for हिताश्च). Ś1 D2 संनिभाः; M2 राक्षसाः (for नित्यशः). —^{c}) M2 lacuna for न. G3 तु हंतव्या (for नि°). Dg1 G1.2 M2 (also *inf. lin.*) हन्यमाना अपि हि (Dg1 ह्ये) ते; Dt1 Dm1 D6.8 Ct हन्यमाना न हन्यंते; D4 T

किमेतच्छ्रोतुमिच्छामि कारणं यत्कृते पुनः ।
हा नाथेति विनर्दन्ती सर्पवद्वेष्टसे क्षितौ ॥ ४
अनाथवद्विलपसि किं नु नाथे मयि स्थिते ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ मा भैषीर्वैक्लव्यं त्यज्यतामिह ॥ ५
इत्येवमुक्ता दुर्धर्षा खरेण परिसान्त्विता ।
विमृज्य नयने सास्रे खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥ ६
प्रेषिताश्च त्वया शूरा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
निहन्तुं राघवं घोरा मत्प्रियार्थं सलक्ष्मणम् ॥ ७
ते तु रामेण सामर्षाः शूलपट्टिशपाणयः ।
समरे निहताः सर्वे सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ ८
तान्भूमौ पतितान्दृष्ट्वा क्षणेनैव महाबलान् ।
रामस्य च महत्कर्म महांस्त्रासोऽभवन्मम ॥ ९

G. 3. 27. 8
B. 3. 21. 10
L. 3. 20. 10

घ्नंतोपि न निहन्यंते (T3 °हंतव्या). —^{d}) Dt1 Dm1 (before corr.) M2 (before corr.) नः (for second न). T3 मम (sic) (for न न). —For 3^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

360* न ते न कुर्युर्वचनं जीवितापेक्षया मम ।

[V1 किं (for first न). Ś1 D1.2 ते च (for ते न). Ś1 वचनं कुर्युः (by transp.). D1 न ते चक्रुरवचनं (sic) (for the prior half). D1.3 पुनः (for मम).]

4 ^{b}) D6 तत्कृते; M1 ब्रूहि मे (for यत्कृते). —For 4^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2 subst. :

361* उच्यतां कारणं भद्रे येन त्वं पुनरागता ।

[Ś1 Ñ1 D1.2 किंचित् ; D3 किं तु (for भद्रे). D2.3 केन (for येन). Ś1 Ñ1 D1–3 पुनर्यस्त्वमिहा(Ś1 °मुपा)गता (for the post. half).]

—^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 चेष्टसे; M2 वेष्टते; K(ed.) Cg लुठसि (for वेष्टसे). —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst.; while M2 cont. after 361* :

362* किमर्थं त्वं विलपसि बाष्पदूषितलोचना ।

[Ñ2 V B4 D5.7 त्वं विलपसे; B1 विलपसि त्वं (by transp.) (for त्वं विलपसि). Ś1 Ñ1 D1–3 हा नाथेति व(D1 रु)दंती त्वं (for the prior half). B4 D5.7 -भूषित- (for -दूषित-).]

5 ^{a}) Ś1 Ñ1 Dg1 D1–3 विलपसे; Ñ2 V1 B D5.7 इहागम्य(B3.4 °त्य) (for विलपसि). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dg1 D1–3 T3 M2.3 किं त्वं; Ñ2 V B D5.7 म(V1 त्व)यि; D8 किं तु (for किं नु). Ñ2 V1 B D5.7 व्यवस्थिते; D3 मयि संस्थिते (hypm.) (for मयि स्थिते). K(ed.) नाथे तु मयि संस्थिते. —^{c}) M2 भद्रे (for second [उ]त्तिष्ठ). Ś1 Ñ1 मा शोचेर् ; Dt1 Dm1 D8 G1.3 M1 मा भैस्त्वं; D1–3 मा शोचः; D6 मामेव (sic); T3 G2 M2.3 मा मैवं (for मा भैषीर्). Ñ2 V B D5.7 उत्तिष्ठ भद्रे मै(V1 सै)वं भूर्(B2 त्वं; B3 तु). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M1.2 इदं; Dt1 Dm1 D6.8 इति; Cg as in text (for इह). M3 त्यज्य सांप्रतं (for त्यज्यतामिह). —After 5, M2 ins. :

363* नाशयिष्यामि दुःखं ते तौ हत्वा पुरुषाधमौ ।

6 ^{a}) M1.3 सा त्वेवम् (for इत्ये°). Dg1 दुर्दर्शा (for दुर्धर्षा). Ś1 Ñ1 D1–3 सा त्वेवं तेन(Ñ1 चैव) दुर्धर्षा; Ñ2 V B D5.7 M2 सै(M2 ए)वं तेन सुदुःखार्ता. —M1 om. 6^{cd}. —^{c}) Ñ2 V Dg1 D1.6 विसृज्य (for विमृज्य). B1 साश्रु; M2 तास्रे (for सास्रे). —^{d}) Ñ1 V B D5.7 वचनम् (for भ्रातरम्). —After 6, Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1.3.6.8 T G M2.3 ins. :

364* असीदानीमहं प्राप्ता हृतश्रवणनासिका ।
शोणितौघपरिक्लिन्ना त्वया च परिसान्त्विता ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D1.3 ननु त्वाहमनुप्राप्ता(Ś1 °प्य) (for the prior half). Ś1 D1.3 कृत्त-; Dt1 D6 G2 हत- (for हृत-). —(l. 2) Ñ1 शोणितेन (for शोणितौघ-). Ś1 Ñ1 D1.3 त्वया च स्वागतं कृतं (for the post. half).]

—Thereafter M2 cont. 365*.

7 ^{a}) D1 प्रेक्षिता (sic). Ñ1 ते (for च). D4 T1.2 G1 वीर (for शूरा). —^{b}) M3 ये (for ते). —^{c}) D6 राघवे (for राघवं). Dg1 क्रुद्धा; Dm1 D8 G3 घोरं; D1.3.4 T G1.2 क्रोधान् (for घोरा). —^{d}) D1 मे (for मत्-). Dg1 -प्रियार्थे (for °र्थं).

8 ^{a}) D1 सामर्थ्याच् ; G2 दुर्धर्षाः (for सामर्षाः). —^{b}) D4 S शूलपट्टस- (for °पट्टिश-). G2 -धारिणः (for -पाणयः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 उपेयुषो हताः (for समरे निहताः). —For 7–8, Ñ2 V B D5.7 subst., while M2 cont. after 364* :

365* ये त्वया प्रेषिताः सौम्य राक्षसाः शूलपाणयः ।
रामेणैकेन ते सर्वे निर्दग्धाः सायकाग्निना ।

[(l. 1) B1.3(also राजा [*sup. lin.*]).4 शूरा (for सौम्य). —(l. 2) Ñ2 D5.7 सौम्य (for सर्वे).]

9 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 क्षितौ; Dg1 D4 T1.2 दृष्ट्वा (for भूमौ). B4 निहतान् (for पतितान्). Dg1 D4 T1.2 भूमौ (for दृष्ट्वा). —^{b}) Dt1 लक्ष्मणेन (for क्षणेनैव). Dt1 Dm1 D6.8 G1.2 म (Dt1 *)हाजवान् (for °बलान्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 छिन्न (Ś1 Ñ1 D1–3 दग्ध)मूलानिव द्रुमान् . —^{c}) Ś1 राघवस्य (for रामस्य च). Ñ2 V B1–3 D5.7 चैव तत्कर्म; B4 [ए]व हि तत्कर्म. —^{d}) Ñ1 illeg. from सोऽभवन् in ^{d} up to स in 10^{a}. M2 परित्रासो (for महांस्त्रासो). Ś1 D1–3 परित्रासोय (D1 म)मागतः; Ñ2 V B D5.7 परित्रासो ममाप्यभूत् ; G(ed.) परित्रासो ममाभवत् .

G. 3. 27. 9
B. 3. 21. 11
L. 3. 26. 11

सास्मि भीता समुद्विग्ना विषण्णा च निशाचर ।
शरणं त्वां पुनः प्राप्ता सर्वतो भयदर्शिनी ॥ १०

विषादनक्राध्युषिते परित्रासोर्मिमालिनि ।
किं मां न त्रायसे मग्नां विपुले शोकसागरे ॥ ११

10 Ñ1 illeg. up to स in 10[a] (cf. v.l. 9). —[a]) Ñ2 D5.7 साश्रुभूता; D4 T1.2 G1 Cg अहमस्मि (for सास्मि भीता). Ñ2 V B D5.7 विषण्णा च; Dm1 D8 G3 भयोद्विग्ना (for समुद्विग्ना). —[b]) Ñ2 V B D5.7 समुद्विग्ना च राक्षस (V1 °सा:; V2 °सी). —[c]) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 अनु- (for पुन:). —[d]) Ś1 D1.3 सर्वशो (D3 °था) (for °तो). Ñ2 D5.7 -दर्शि (Ñ2 °र्श) ना; Dm1 -दर्शनी (for °र्शिनी).

11 B1 om. 11[ab]. —[a]) Ñ2 V B2–4 D5.7 -संकीर्णे (Ñ2 B3 °र्ण-) (for -[अ]ध्युषिते). —[b]) Ñ2 V B2–4 D5.7 -संकुले (for -मालिनि). —[c]) Ñ1 पश्यसे (for त्रायसे). D1 त्रासि पतितां (sic) (for त्रायसे मग्नां). —[d]) Ñ2 V1 B D5.7 अप्लवे; V2 अपारे (for विपुले).

☞ In Ñ2 V B D5.7 M2.3, the sequence of stanzas 12–18 (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in a tabular form for the guidance of the reader and is mostly ignored in the Critical Apparatus.

Ñ2 V	B1.4	B2.3	D5.7	M2	M3
14[ab]	14[ab]	14[ab]	14[ab]		
14[cd] (369*)	14[cd] (369*)	14[cd] (369*)	14[cd] (369*)		
13[ab]	13[ab]		13[ab]	13[ab]	13[ab]
12[ab]	12[ab]		12[ab]	12[ab]	12[ab]
366* (12[cd])	366* (12[cd])		366* (12[cd])		12[cd]
		371*			
					13[cd]
13[ef]	13[ef]	13[ef]	13[ef]	13[ef]	13[ef]
				13[ef] (r.)	
				13[cd]	
				14	14
				12[cd]	
				367*	
				12[cd] (r.)	
368*	368*	368*	368*		368*
17[cd]	17[cd]	17[cd]	17[cd]	17[cd]	17[cd]
17[ab]	17[ab]	17[ab]	17[ab]	17[ab]	17[ab]
				17[ab] (r.)	
373*	373*	373*	373*	373* (l. 1)	
18	18	18	18	18	18
				373* (l. 2)	
				375*–376*	
				18[ef] (r.)	
15–16	15–16	15–16	15–16	15–16	15–16
13[cd]	13[cd]	13[cd]	13[cd]	13[cd] (r. twice)	13[cd] (r.)
	14[cd]				
13[ef] (r.)	13[ef] (r.)	13[ef] (r.)	13[ef] (r.)	13[ef] (r.)	13[ef] (r.)
14 (r.)	14[ab] (r.)	14 (r.)	14 (r.)		
370*	370*	370*	370*		

एते च निहता भूमौ रामेण निशितैः शरैः ।
ये च मे पदवीं प्राप्ता राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ १२
मयि ते यद्यनुक्रोशो यदि रक्षःसु तेषु च ।
रामेण यदि शक्तिस्ते तेजो वास्ति निशाचर ।
दण्डकारण्यनिलयं जहि राक्षसकण्टकम् ॥ १३

यदि रामं ममामित्रमद्य त्वं न वधिष्यसि ।
तव चैवाग्रतः प्राणांस्त्यक्ष्यामि निरपत्रपा ॥ १४

बुद्ध्याहमनुपश्यामि न त्वं रामस्य संयुगे ।
स्थातुं प्रतिमुखे शक्तः सचापस्य महारणे ॥ १५

G. 3. 27. 18
B 3. 21. 17
L. 3. 26. 19

12 In Cv, the sequence of st. 12–13 is as in text. Ś1 Ñ1 D1-3 transp. 12^{ab} and 13^{ab}.—^{a}) Ś1 Ñ V B1.4 Dm1 D1-3.5.7.8 T M2 ये ते (for एते). Ś1 Ñ V B1.4 Dm1 D2.3.5.7.8 T G3 M2 विनिहता; Dt1 D1 च(D1 वि) निहिता; G1 हि निहता (for च निहता).—^{b}) T2 नियताश्; M1 निहतैश् (for निशितैः).—^{c}) Dg1 D4 ये त्विमे; Dm1 D8 T G2.3 M येपि मे(M2 ते); Ck ये चेमे (for ये च मे). —^{d}) M2 तेपि रामेण हिंसिताः.—For 12^{cd}, Ś1 Ñ V B1.4 D1-3.5.7 subst. :

365* तेषामानृण्यमागच्छ यदि तेजोऽस्ति तेऽधुना ।

[D3 [s]स्तु (for ऽस्ति).]

—After 12, M2 ins :

367* यदि तां चैव सौमित्रिं त्वमद्य न हनिष्यसि ।

13 Ś1 Ñ1 D1-3 transp. 12^{ab} and 13^{ab}.—^{a}) Ś1 मयि तेस्ति ह्यनुक्रोशो; Dm1 D8 G3 M2 यदि ते मय्यनुक्रोशो. —^{b}) T3 यद्धि; G2 M2 तेषु (for यदि). G2 ते न च; M2 वा विभो (for तेषु च).—Ñ1 om. 13^{cd}.—^{c}) Ñ2 B D5.7 रामं तं(B4 तु); V रामस्तु; M2 तं हंतुं (for रामेण). B2 शक्ति*; B3.4 Dg1 Dm1 D8 T1.2 G M1 Cv.r.k.t ते शक्तिस् (by transp.) (for शक्तिस्ते). D4 रामेण तेजसा शक्तिः; M2 (first time) तं हंतुं यदि ते शक्तिस्.—T1.2 repeat 13^{ef} after 16.—^{f}) V1 जह (sic); D1 न हि (for जहि). Ś1 -घातकं (for -कण्टकम्). T1.2 (both second time) M2 जहि त्वं कुलपांसन.—After 13^{ef} (first time), Ñ2 V B D5.7 ins., while Ś1 Ñ1 D1-3 G1 M3 ins. after 14 :

368* यापि ते पदवी दत्ता हता रामेण सापि ते ।

[Ñ1 अपि ते; V1 यदि ते; G1 M3 येपि मे (for यापि ते). B3 दृष्टा (for दत्ता). Ś1 D1-3 अपि ते परवीरघ्न; D7 यापि ते उपदत्ता मे; G1 M3 येपि मे पदवीं प्राप्ता (for the prior half). Ñ2 हतो; G1 M3 तेपि (for हता). Ś1 वीरेण (for रामेण). Ś1 D1-3 राक्षसाः; Ñ1 सापि तु; Ñ2 सोपि ते; V1 तेपि ते; B2 **ते; G1 M3 हिंसिताः (for सापि ते).]

14 ^{a}) Ś1 Ñ1 अमित्रं तं; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 (all second time) अमित्रं मे; Dg1 Dt1 D6 T3 G2.3 M1 Cm अमित्रघ्नं; D1-3 अमित्रं त्वं (for ममामित्रम्). Ñ2 V B D5.7 (all first time) यदि त्वं(B तं)वै(V2 चेमं)ममामित्रं.—^{b}) Ś1 D1.3 मम त्वं; Ñ1 मम तं; Ñ2 तवाद्य (first time); V B (all first time) M2 त्वमद्य (by transp.) (for अद्य त्वं). Ñ2 V B D5.7 (all second time) M2 संयुगे न हनिष्यसि; D5.7 (both first time) न चाद्य निहनिष्यति; T3 न त्वमार्य वधिष्यसि.—^{c}) Ñ2 D5.7 (all second time) सा तवैव; V B2.3 (all second time) तवैषा हि; D4 T1.2 तवैव च (for तव चैव). Ś1 Ñ1 D1-3 संनिधौ ते परित्यक्षे; Dm1 D8 G3 तवाहमग्रतः प्राणांस्.—^{d}) Ś1 Ñ1 D1-3 जीवितं; Ñ2 V B2.3 D5.7 (all second time) त्यजामि (for त्यक्ष्यामि). Ś1 Ñ V B D5.7 M2 (Ñ2 V B2.3 D5.7 second time) निरपत्रप (for °त्रपा).—For 14^{cd}, Ñ2 V B2.3 D5.7 subst. (first time) :

369* संनिधौ ते त्यजाम्येषा जीवितं राक्षसेश्वर ।

[B4 त्यज्यताम्येषा (corrupt) (for ते त्यजाम्येषा).]

—Ś1 Ñ1 D1-3 G1 M3 ins. 368* after 14.
—After 14 (r.), Ñ2 V B(B1.4 after 14^{ab} [r.]) D5.7 ins. :

370* शूरस्त्वं किल मानी च राक्षसैस्त्विह तर्कितः ।
लङ्कायां राक्षसेन्द्रेण रावणेन महात्मना ।
स ते प्रतापश्च मनस्विता च
स्वत्कं च धैर्यं च पराक्रमश्च ।
हर्षश्च युद्धे रिपुभिश्च वैरं [5]
यशश्च मुख्यं क्व गतानि तानि ।

[(l. 1) V1 राक्षसे*; B2.3 °सेषु (for °सैस्तु).—(l. 3) V1 न (for स). B2.3 प्रभावश् (for प्रतापश्).—(l. 4) V1 B4 D5.7 सत्त्वं; B2.3 सत्यं (for स्वत्कं). V1 धनेश् (for धैर्यं).]
—Thereafter, B read an addl. colophon.

[*Sarga name* : B ख(B3 श)रोद्दीपनं.—*Sarga no.* (figures, words or both) B1-3 om.; B4 28.]
—B2.3 cont. after 369* :

371* मयि ते यद्यनुक्रोशो यदि तेषु हतेषु च ।
ये ये विनिहता भूमौ रामेण निशितैः शरैः ।
तेषां मानुष्यमागच्छ यदि तेजोऽस्ति तेऽधुना ।

15 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 बुद्ध्या यथानु(Ś1 Ñ1 तु)पश्यामि; Ñ2 V B D5.7 एवं(D5 °कं) त्वहं(V1 त्वं हि [sic]) प्रपश्यामि.—^{b}) M3 न त्वा (for न त्वं). Ñ2 V B D5.7 राक्षस (for संयुगे).—^{cd}) Ś1 Ñ1 D2.3 प्रमुखतः (for प्रतिमुखे). D1 क्षमः स्थातुं प्रतिमुखः (for ^{c}). Dt1 D6 Ck.t सबलोपि; D4 T1.2 Cm सबलश्च (for सचापस्य). ❀ Cg : सबलः ससैन्यः. ❀ D4 T1.2 G1 महात्मनः (for महारणे). Ñ2 V B D5.7 समर्थः संयुगे स्थातुं मुहूर्तमपि सायुधः.

G. 3. 27. 19
B. 3. 21. 17
L. 3. 26. 20

शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्यारोपितविक्रमः ।
मानुषौ यन्न शक्तोऽपि हन्तुं तौ रामलक्ष्मणौ ॥ १६
अपयाहि जनस्थानात्त्वरितः सहबान्धवः ।
निःसत्त्वस्याल्पवीर्यस्य वासस्ते कीदृशस्त्विह ॥ १७
रामतेजोऽभिभूतो हि त्वं क्षिप्रं विनशिष्यसि ।
स हि तेजःसमायुक्तो रामो दशरथात्मजः ।
भ्राता चास्य महावीर्यो येन चास्मि विरूपिता ॥ १८

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

---

16 ^{a}) Ñ1 [इ]व; D3 च (for न). Ñ2 V B D5.7 अशूरः शूरमानी त्वं(V1 D5.7 च). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B D1–3.5.7 G1 M2.3 मिथ्याख्यापित- (for मिथ्यारोपित-). **C**t transp. 16^{cd} and 17^{ab}. —^{c}) Dg1 Dm1 D8 T3 G2.3 मनुष्यौ (for मानुषौ). Ś1 Ñ1 Dt1 D1–3.6 M3 **C**m.t तौ न; Ñ2 V2 B1.2 Dg1 D4.5.7 यो न; V1 B4 T G1.2 M2 यौ न (for यन्न). —^{d}) D7 om. तौ (subm.). Ś1 Ñ1 V B D1–3 निहंतुं; Ñ2 Dt1 D6 हंतुं वै; Dg1 D5 हंतुं त्वं (for हन्तुं तौ). —After 16, Ś1 D1–3 ins.:

372* पदातिनौ वृतः सैन्यैः प्रभूतगजवाजिभिः ।

[D2 बृहत् (for वृतः). D2 सैन्यः (for °न्यैः). D1.3 -वाहनैः (for -वाजिभिः).]

—After 16, D4 G2 erroneously repeat 13^{cd}, T1.2 13^{ef}.

17 T1.2 transp. 17^{ab} and 17^{cd}. —^{ab}) Ñ1 अपि (for अप-). Ś1 D1–3 बंधुभिः; Ñ1 प्रसिदा (sic); Dm1 D8 T3 G2.3 M1 बांधवैः (for -बान्धवः). Ñ2 V B D5.7 इतोपि त्वरितो याहि जनस्थानात्सबांधवः. —After 17^{ab}, Ñ2 V B D5.7 ins., while M2 ins. l. 1 after 17^{ab}(r.) and l. 2 after 18:

373* उत्पन्नं हि भयं घोरं तव रामसमुद्भवम् ।
प्रमादी मन्दवीर्यश्च हीनसत्त्वपराक्रमः ।

[(l. 1) M2 उत्वणं (sic) (for उत्पन्नं). M2 -बलोजव (sic) (for -समुद्भवम्). —(l. 2) V1 मंदवीर्यस्य; D7 वीर्यहीनश्च; M2 चाल्पवीर्यस्त्वं (for मन्दवीर्यश्च).];

while Dt1 D4.6 G1.2 ins. after 17^{ab}:

374* जहि त्वं समरे मूढान्यथा तु कुलपांसन ।

[D4 G1.2 दंडकारण्यनिलयं = 13^{e} (for the prior half). D4 G1.2 K(ed.) जहि त्वं(K[ed.] तं) (for यथा तु).] —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 -सारस्य (for -वीर्यस्य). —^{d}) Ñ1 वासश्च; B2.3 रामस्य (for वासस्ते). D8 कीदृशाविह (for °शस्त्विह). ❀ **C**k कुलपांसनेत्यपपाठः । दुर्योजकत्वात् पौराणिका इति यथेष्टपाठः. ❀

18 ^{a}) V1 राज- (for राम-). Ñ2 V2 B4 D5.7 [ऽ]भिभूतश्च; V1 B1.2 [ऽ]भिभूतस्त्वं; B3 [ऽ]भिभूतस्य; Dm1 D8 G3 M1.2 °तोसि (for °तो हि). —^{b}) G1 मां; M2.3 मा (for त्वं). M1 क्षिप्रं त्वं (by transp.) (for त्वं क्षिप्रं). Ś1 Ñ1 V B D1–3.5.7 क्षिप्रं हि(Ś1 Ñ1 D1–3 त्वं) न भविष्यसि (B3 °ति [sic]). —^{c}) D4 न (for स). Ñ2 V B D5.7 M2 तेजो(D7 °*)वीर्य-; D1 महत्तेजः- (for स हि तेजः-). —^{e}) D3 G1 M3 य(D3 त)स्य (for चास्य). Ñ2 V B D5.7 M2 भ्राता चैवास्य वै(M2 द्वै)मात्रो. —^{f}) Ś1 Ñ1 D1.2 M2.3 [अ]स्म्येवं (for चास्मि). Ñ2 V B D5.7 लक्ष्मणो नाम वीर्यवान्. —After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S (M2 after l. 2 of 373*) ins.:

375* एवं विलप्य बहुशो राक्षसी प्रदरोदरी ।
कराभ्यामुदरं हत्वा रुरोद भृशदुःखिता ।

[(l. 1) G2 M2 बहुधा (for °शो). Dg1 G1.2 **C**g विततोदरी; Dm1 D4.8 T G3 प्रततो°; M1.3 सा नतो°; M2 भृशदुःखिता; **C**mp प्रथितो°; **C**t as above (for प्रदरो°). —After l. 1, Dt1 Dm1 D4.6.8 T1 G2.3 ins.:

375(A)* भ्रातुः समीपे शोकार्ता नष्टसंज्ञा बभूव ह ।

[D4 T1 दुःखार्ता (for शोकार्ता). Dm1 D4.8 G2.3 सा (for ह).]

—(l. 2) M2 भित्त्वा (for हत्वा). M2 रुरोदातिरुषान्विता (for the post. half).]

—M2 cont.:

376* इतीदमुक्त्वा भगिनी खरस्य सा
खरं स बाष्पाकुलदीप्तलोचना ।
रुरोद भूमौ पतिता निशाचरी
निकृत्तनासोष्ठमुखी सुदुःखिता ।

Colophon. —D1.2 cont. the Sarga. —*Sarga name*: Ś1 खरोद्धर्षणं; Ñ1 खरघर्षणं; Ñ2 V B D5.7 खरोद्दीपनं; D3 शूर्पणखावाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1–3 om.; Ñ2 V2 D7 27; V1 26; B4 28; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 21; D3 30; D5 17; M2.3 22. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G with श्रीरामाय नमः.

२१

एवमाधर्षितः शूरः शूर्पणख्या खरस्तदा ।
उवाच रक्षसां मध्ये खरः खरतरं वचः ॥ १
तवापमानप्रभवः क्रोधोऽयमतुलो मम ।
न शक्यते धारयितुं लवणाम्भ इवोत्थितम् ॥ २
न रामं गणये वीर्यान्मानुषं क्षीणजीवितम् ।
आत्मदुश्चरितैः प्राणान्हतो योऽद्य विमोक्ष्यति ॥ ३
बाष्पः संह्रियतामेष संभ्रमश्च विमुच्यताम् ।
अहं रामं सह भ्रात्रा नयामि यमसादनम् ॥ ४
परश्वधहतस्याद्य मन्दप्राणस्य भूतले ।
रामस्य रुधिरं रक्तमुष्णं पास्यसि राक्षसि ॥ ५
सा प्रहृष्टा वचः श्रुत्वा खरस्य वदनाच्च्युतम् ।
प्रशशंस पुनर्मौर्ख्याद्भ्रातरं रक्षसां वरम् ॥ ६

G. 3. 28. 8
B. 3. 22. 6
L. 3. 27. 6

21

D1.2 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [b]) B2 Dg1 D1 तथा; Dt1 D6 T3 G2 ततः (for तदा). —After 1[ab], M2 ins. :

377* रोषसंरम्भताम्राक्षो महाबलपराक्रमः ।

—D6 reads 1[c]–2 in marg. —[d]) M3 शूरः (for खरः).

2 D6 reads 2 in marg. (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ1 उवाच मानप्रभवः; Dg1 Dm1 D1.3.4.8 G M2.3 तवावमानप्रभवः; M1 तवापमानां दृष्ट्वैव. —[b]) Ś1 M3 कोपो (for क्रोधो). T3 अपरो (for अतुलो). Ś1 Ñ1 Dg1 D1–3 T3 G3 महान्; Ñ2 V B D5.7 मया (for मम). —[c]) B1–3 D2 T3 वारयितुं (for धारयितुं). —[d]) M2 लवणाडिधम् (for लवणाम्भ). Dt1 Dm1 D6.8 Cm.t [उ]त्थितं; G3 M3 [उ]द्धृतं; Cg as in text; Cmp (also as in text) [उ]दितं (for [उ]त्थितम्). Ś1 Ñ1 D1–3 लवणोर्मिरिवोद्ध(Ś1 °त्थि)तः; Ñ2 V B D5.7 वेलेव लवणांभसः(V B2 °सा; B1 °सां).

3 [a]) Ś1 Ñ1 D1–3 वीर्यं (for वीर्यान्). —[b]) Ś1 क्षण- (for क्षीण-). —For 3[ab], Ñ2 V B D5.7 M2 subst. :

378* मानुषं हीनवीर्यं च रामं न गणयाम्यहम् ।

[Ñ2 D5.7 M2 तं (for च). V1 न रामं (by transp.).]

—[d]) Ś1 B2 निहतोद्य; Ñ1 D1(also as in text).2.3 हतोद्य सः; Ñ2 D5.7 हतो युद्धे (for हतो योऽद्य). Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G Cr.k.t विमोक्ष्यते; Cg as in text.

4 [a]) Ś1 बाष्पं (for बाष्पः). Ś1 Ñ1 D1–3 संगृह्यताम्; Ñ2 B4 संक्रियताम्; Dt1 D6 संधार्यताम् (for संह्रियताम्). Ñ1 V1 एव (for एष). D5 संशयो ह्रियतामेष. —[b]) D1 (*sup. lin.* also) संभवं (for संभ्रमश्). V2 परिमुच्यतां. —[c]) Ś1 Ñ V D1–3.5.7 अद्य (for अहं). Dm1 समं (for सह).

5 [a]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गदयाभिहतस्य; B2 गदयातिहतस्य; T G M1 Ck परश्वथहतस्य (for परश्वधहतस्य). G3 [अ]स्य (for [अ]द्य). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D5.7 गतप्राणस्य. D1 तस्य च; D4 T1.2 M3 संयुगे; Cm as in text (for भूतले). —[c]) D1 सफेन- (for रामस्य). Ñ1 त्वद्य; Ñ2 V B D4.5.7.8 T1.2(after corr.) व्यक्तम्; Dm1 धातुम्; D1.3 भूरि (for रक्तम्). —[d]) Ñ2 V B D5 अद्य; D1 कोष्णं; D3 व्यक्तं (for उष्णं). V पास्यति; B3 पास्यामि (for पास्यसि). B3(marg. also) फेनिलं; Dm1 D8 G3 M1 कांक्षितं (for राक्षसि). —After 5, Ñ2 V B D5.7 ins. :

379* मम बाणैर्निकृत्तानि तस्याङ्गानि पृथक्पृथक् ।
भक्षयिष्यसि संहृष्टा त्वमानीय ततस्ततः ।
सूदैः संपादितान्याशु स्निग्धानि च मृदूनि च ।
हते रामे सह भ्रात्रा सीतामांसानि भक्षये ।

[(l. 1) B2 D5 बाण- (for बाणैर्). D5 -निकृंतानि. D7 om. (hapl.) second पृथक्. —(l. 2) Ñ2 V2 B1 भक्षयिष्यामि (sic). V समानीय; B1 त्वयानीय; B4 तमानीय (for त्वमानीय). B2 यतस् (for ततस्). —(l. 3) V2 illeg. up to मृदू. Ñ2 D7 गृध्रैः; B3 (marg. also as above) मुख्यैः; D5 मुदा (for सूदैः). Ñ2 D7 संखादितानि (for संपा°). —(l. 4) Ñ2 B4 D5.7 खादये; B2.3(marg. also as above)भक्षय (for भक्षये).]

6 [a]) V1 सा च हृष्टा; Dg1 Dt1 D6 T1.3 संप्रहृष्टा; G(ed.) साथ हृष्टा (for सा प्रहृष्टा). Dm1 D8 G3 M1 प्रहृष्टा वचनं श्रुत्वा. —[b]) Ś1 Ñ V B1.2.4 D1–3.5.7 हृदयंगमं (for वदनाच्च्युतम्). —[c]) V2 illeg. from स पुन up to विनृ in l. 2 of 380*. D5 शशंस तं (for प्रशशंस). Ś1 Ñ1 D1–3 क्रूरा; Ñ2 V1 B D5.7 हृष्टा; T2 मौख्यात्; G2 मोहात्; M1 मुख्यं (for मौर्ख्याद्). —[d]) D3 राक्षसं (for भ्रातरं). Ś1 Ñ1 D1–3 दीप्ततेजसं; V1 G1 M2.3 राक्षसाधिपं; G2 राक्षसेश्वरं (for रक्षसां वरम्). —After 6, Ñ2 V B D5.7 ins. :

380* दिष्ट्या ते वीर विक्रान्ता शत्रुविध्वंसनैषिणी ।
संग्रामसुभगा बुद्धिर्विवृद्धा राक्षसेश्वर ।
स्थितं मनः शत्रुवधे दिष्ट्या वीर सुनिश्चितम् ।
रावणस्यासि सदृशः शौर्येण च बलेन च ।
त्वया गुप्ता महाबाहो राक्षसा भीमविक्रमाः । [5]
विचरन्ति जनस्थाने विहरन्तो यथासुखम् ।
त्वया त्रैलोक्यविजये दैत्यदानवपन्नगाः ।
रावणेन सह भ्रात्रा सुराश्च युधि निर्जिताः ।
तव दत्त्वा जनस्थानं रावणो राक्षसाधिपः ।
लङ्कायां सुखितः शेते ससुहृत्सहबान्धवः । [10]

G. 3. 28. 17
B. 3. 22. 7
L. 3. 27. 7

तया परुषितः पूर्वं पुनरेव प्रशंसितः ।
अब्रवीद्दूषणं नाम खरः सेनापतिं तदा ॥ ७
चतुर्दश सहस्राणि मम चित्तानुवर्तिनाम् ।
रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ८
नीलजीमूतवर्णानां घोराणां क्रूरकर्मणाम् ।
लोकहिंसाविहाराणां बलिनामुग्रतेजसाम् ॥ ९
तेषां शार्दूलदर्पाणां महास्यानां महौजसाम् ।
सर्वोद्योगमुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय ॥ १०
उपस्थापय मे क्षिप्रं रथं सौम्य धनूंषि च ।
शरांश्च चित्रान्खड्गांश्च शक्तीश्च विविधाः शिताः ॥ ११

तव संजातकोपस्य मुखं दृष्ट्वा रणाजिरे ।
विद्रवन्ति भयत्रस्ताः सर्वभूता दिशो दश ।
एक एव स पर्याप्तो भवांस्तस्य गतायुषः ।
किं पुनः संवृतो घोरै राक्षसैर्भीमविक्रमैः ।
तच्छीघ्रमभिनिर्याहि बाधयास्य दुरात्मनः । [15]
पातुमिच्छामि रुधिरं रामस्य रणमूर्धनि ।

[V2 illeg. up to विवृ in l. 2. —(l. 1) D5.7 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). D5 मे (for ते). —(l. 2) V1 B1.2 संग्रामे (for संग्राम-). D5 वृद्धिर् (for बुद्धिर्). B2 विबुधा; D7 विक्षता (for विवृद्धा). —V2 illeg. from l. 4 up to यथा in l. 6. —(l. 4) D7 [अ]पि (for [अ]सि). —(l. 5) Ñ2 मुदाबाहो (sic) (for महा°). Ñ2 राक्षसी (sic) (for राक्षसा). D5 मम (for भीम-). —(l. 6) B4 D5 जनस्थानं (for जनस्थाने). V1 निर्भयास्ते; B1 विहरंते; B2 विहरंति (for विहरन्तो). —(l. 8) V2 illeg. from सुराश्च up to l. 10. B2 पुरा युधि विनिर्जिताः (for the post. half). —(l. 9) B2 कृत्वा (for दत्त्वा). B2 बाधते (for रावणो). V1 B2 राक्षसेश्वरः. —(l. 10) B1 सुखतः (for सुखितः). V1 -गण-; B2 स-(subm.) (for सह-). —(l. 11) V2 -रोपस्य (for -कोपस्य). —(l. 12) V B2 सर्वे भूता; B4 योधाः सर्वा (for सर्वभूता). V1 om. दश. —V2 illeg. for l. 13-14. —(l. 13) B2.3 तु (for स). V1 एकस्तावद्वधे शक्तो (for the prior half). —(l. 14) V1 संयुगे; D5 संवृतैर् (for संवृतो). —(l. 15) B3 ततः (hypm.) (for तच्). V अभिनिर्यात (for °निर्याहि). —After l. 15, B3 ins. :

380(A)* येनासौ विकृता मेऽद्य भगिनी कामरूपिणी ।

—(l. 16) V2 तस्याहं (for रुधिरं). V1 B2 तस्याहं; V2 रुधिरं (for रामस्य). V2 बलमूर्धनि.]

—After 6, M3 ins. 381*.

7 V2 illeg. for 7^{a}–8^{b}. M2 reads 7^{a}–9^{c} *inf. lin. sec. m.* —^{a}) G2 तथा (for तया). Dm1 प्रधर्षितः (for परुषितः). M3 तयैव रुषितः पूर्वं. —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 subst.; M3 ins. after 6 :

381* ततः शूर्पणखावाक्यं श्रुत्वा श्रुतिमनोहरम् ।

[Ś1 Ñ1 D2.3 M3 शूर्पणखी- (for °णखा-). Ś1 D2.3 श्रोत्र-; V1 प्रति- (for श्रुति-).]

—^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-3.5.7 M2 सेनापतिमुप(V1 °मवा)-स्थितं.

8 V2 illeg. for 8^{ab}; M2 reads 8 *inf. lin. sec. m.* (for both cf. v.l. 7). —^{b}) D3 जनस्थाननिवासिनां. —^{c}) G2 भीमघोराणां. Dg1 घोराणां हि महास्यानां. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2 घोराणां चंडकर्मणां; D3 घोराणां चानुवर्तिनां.

9 M2 reads 9^{abc} *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 7). V2 illeg. for 9^{bcd}. Dg1 Dt1 D6 T3 om. 9^{b}. —^{ab}) G2 घोषाणां (for घोराणां). Ś1 Ñ1 D1.2 अंजनाचलवर्चसां; Dm1 D8 G3 M1 घोराणां कामरूपिणां (for ^{b}). D3 यंत्रप्रतिमवेगानां नीलजीमूतवर्चसां. —Dm1 D8 G3 transp. 9^{cd} and 10^{ab}. —^{c}) M3 damaged for कहिंसाविहा. Ś1 Ñ1 D1.2 मांस- (for लोक-). Dg1 Dt1 D6 T3 -विहारिणां; Dm1 -विकाराणां (for -विहा°). ❀ Ck : लोकस्य त्रैलोक्यप्राणिनः पीडारूपो विकारो यैरेवासाधारण्येन ते तथा. ❀ —Dg1 Dt1 D6 T3 om. 9^{d}–10^{b}. G(ed.) transp. 9^{d} and the post. half of l. 2 of 382*. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1.2.5.7 कामरूपिणां; Ñ1 illeg. (for उग्रतेजसाम्). D3 घोराणां कामरूपिणां. —After 9, B3(marg.).4 G(ed.) ins. :

382* वज्रतुल्यप्रतापानां जनस्थाननिवासिनाम् ।
युधि हिंसाविहाराणामनेकायुधधारिणाम् ।

[(l. 1) G(ed.) वज्रप्रतिमवेगानां (for the prior half). —(l. 2) B3 मुनिहिंसानुरक्तानाम् (for the prior half).]

10 Dg1 Dt1 D6 T3 G2 om. 10^{ab} (for all except G2 cf. v.l. 9). Dm1 D8 G3 transp. 9^{cd} and 10^{ab}. —^{a}) M3 damaged for तेषां शा. Ś1 D2 -वीर्याणां; G1 M2.3 -सत्त्वानां (for -दर्पाणां). —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 असह्यानां; V2 समस्तानां; M2.3 महतां च (for महास्यानां). Dm1 D8 महात्मनां (for महौजसाम्). —^{c}) B1 समुद्योगम्. Ś1 Ñ1 D1-3 सर्वोद्योगसमर्थानां; D6.7 सर्वोद्योगसुदीर्णानां. —^{d}) Ñ1 अभ्यहारय; D1-3 सौम्य हारय (for सौम्य कारय).

11 ^{a}) V1 B4 D1.5 च (for मे). D3 शीघ्रं (for क्षिप्रं). Ñ2 B1-3 उपस्थापयत क्षिप्रं. —^{b}) V B D5 मम; D1 प्रासान् (for सौम्य). V2 illeg. from धनूंषि च up to l. 2 of 384*. D7 मम तूणं धनूंषि च. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 शक्तीश् (for खड्गांश्). D1.3 शरांश्च विविधास्तीक्ष्णान्(D3 °धांश्चित्रान्); D4 T1.2 शरांश्चित्रांश्च खड्गांश्च. —^{d}) D3 T3 M2.3 विमलाः (for विविधाः). Ś1 Ñ1 D1.2 खड्गांश्च विमलाञ्शितान्. —For 11^{cd}, Ñ2 V1.2 (illeg.) B D5.7 subst. :

383* शक्तिं च विमलां दिव्यां खड्गं चाकाशवर्चसम् ।

[B1 विपुलां (for विमलां). Ñ2 D5.7 शूलं (for खड्गं). B4 -संनिभं (for -वर्चसम्).]

अग्रे निर्यातुमिच्छामि पौलस्त्यानां महात्मनाम् ।
वधार्थं दुर्विनीतस्य रामस्य रणकोविदः ॥ १२
इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं महारथम् ।
सदश्वैः शबलैर्युक्तमाचचक्षेऽथ दूषणः ॥ १३
तं मेरुशिखराकारं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
हेमचक्रमसंबाधं वैदूर्यमयकूबरम् ॥ १४
मत्स्यैः पुष्पैर्द्रुमैः शैलैश्चन्द्रसूर्यैश्च काञ्चनैः ।
माङ्गल्यैः पक्षिसंघैश्च ताराभिश्च समावृतम् ॥ १५
ध्वजनिस्त्रिंशसंपन्नं किङ्किणीकविभूषितम् ।
सदश्वयुक्तं सोऽमर्षादारुरोह रथं खरः ॥ १६

G. 3. 28. 32
B. 3. 22. 15
L. 3. 27. 16

—Thereafter cont. :

384* आयसीश्च गदा दिव्याः शतघ्नीश्च महास्वनाः ।
परश्वधान्सुतीक्ष्णांश्च नाराचांश्चोग्रदर्शनान् ।
भिन्दिपालान्सुतीक्ष्णाग्रान्पाषाणांश्च ग्रहोपमान् ।
प्रासान्पाशांस्तथा पर्शून्कुन्तांश्च कुणपांस्तथा ।
त्रिकण्टकान्भुशुण्डीश्च मुसलान्यायसानि च । [5]
परिघास्तोमराश्चैव मुद्गराः कूटमुद्गराः ।
तनुत्राणि विचित्राणि कवचा जालिकास्तथा ।
यानि चान्यानि दिव्यानि आयुधानि महान्ति च ।
तान्यस्मिन्स्यन्दने क्षिप्रं न्यस्यन्तामविचारणात् ।

[V2 illeg. for l. 1 and 2. —(l. 1) B1 आयसीं च गदां दिव्यां (for the prior half). Ñ2 B2 D5 महाधनाः; V1 B3 (also) महाबलाः; D7 om. (for महास्वनाः). —(l. 2) D7 *** धान्. B2-4 परश्वधाः सुतीक्ष्णाश्च नाराचाश्चोग्रदर्शनाः. —(l. 3) V सुतीक्ष्णांश्च; D5 सतीक्ष्णाभान् (for सुतीक्ष्णाग्रान्). G(ed.) महोपलान्. B2-4 भिंदिपालाः सुतीक्ष्णाग्राः पाषाणाश्च ग्रहोपमाः. —(l. 4) Ñ2 D5 पाशाः प्रासास्; V1 पाशान्प्रासांस् (by transp.); V2 प्राशाः प्राशास्; B2.4 प्रासाः पाशास्; B3 D7 पाशाः प्रासास (for प्रासान्पाशांस्). Ñ2 D7 पर्शुहुंताशः; V1 पर्शून्गदाश्च; V2 B4 पर्शुहुंताशाः; B2.3 पर्शून्कुंताः(subm.); D5 पर्शुं हुताशः (for पर्शून्कुन्तांश्च). Ñ2 कुमपास्; B1 कणपांस्; B2.4 कणपास्; B3 D5.7 कुणपास् (for कुणपांस्). V2 illeg. from पांस्तथा up to l. 7. —(l. 5) V1 B4 D5.7 त्रिकंटका. Ñ2 B4 भुशुंडश्; D5.7 भृशंडश् (for भुशुण्डीश्). —(l. 6) B4 सकुणाश् (for तोमराश्). V1 B1 परिघान्तोमरां(B1 °न्लांगलां)श्चैव मुद्गरान्कूटमुद्गरान्. —D7 reads l. 7 after l. 4. —(l. 7) Ñ2 B4 D7 तनुत्राणानि चित्राणि (for the prior half). V1 कवचाञ्जालिकांस्तथा (for the post. half). —(l. 8) Note hiatus between the two halves. V1 (to avoid hiatus) स्वायुधानि. —(l. 9) Ñ2 B2 D5.7 अन्यस्मिन् (for तान्य°). V2 illeg. from ने क्षिप्रं up to st. 12. B4 अविचारितं.]

12 V2 illeg. for 12 (cf. v.l. 384*). —^{a}) V1 अग्रे निर्यातु मित्राणां; D3 अवनिं त्रातुमिच्छामि. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 बलस्यास्य महाबल(D1.2 °लः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.2 G1 अविनीतस्य (for दुर्वि°). —^{d}) Ñ1 वनवासिनः; Ñ2 V1 B D5.7 रणकांक्षिणः; Dg1 Dt1 D4 G2 M3 °कोविद; Dm1 D8 G3 °मूर्धनि; Cg as in text (for रणकोविदः).

13 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 वचः श्रुत्वा (for ब्रुवाणस्य). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2 स्वर्णवर्णं; Ñ2 V B D5.7 न(V1 अ)चिरेण; D1 सुवर्णस्य (for सूर्यवर्णं). Ñ1 महाबलं; V1 महारथः (for महारथम्). —^{c}) Ś1 सुबलैर्; Ñ1 B4 Dg1 D1.3.5.7 M3 सबलैर्; V1 सकलैर्; D2 तु बलैर्; G2 विपुलैर्; M1 च बलैर् (for शबलैर्). —^{d}) Ś1 Ñ B4 D5.7 [ऽ]स्य; V1 D1.3 स; V2 B2 D2 च (for ऽथ). B1 आचचक्षे भृशं तदा.

14 V2 illeg. from 14^{a} up to सूर्यै in 15^{b}. —^{a}) B2 तमेव (for तं मेरु-). —^{b}) T3 G1 -भूषितं (for -भूषणम्). —T3 om. (hapl.) 14^{c}–16^{b}. —^{c}) Ś1 D1.2 -चित्रम् (for -चक्रम्). Ñ1 महेंद्रायुधनादं वै; B1 हेमचामरसंबाधं. —^{d}) Ś1 Dg1 D2–4.6 G2.3 M2.3 Cr.m.k वैडूर्य-. Ñ2 V1 B D7 G1 M1(before corr.) वैदू(G1 M1 °डू)र्यमणिकूबरं. —After 14, Ñ2 V1 B D5.7 ins. :

385* नानारत्नसमाकीर्णं कामगं नगरोपमम् ।

[B1 गगनोपमं (for नगरो°).]

15 V2 illeg. up to सूर्यै in ^{b}; T3 om. 15 (for both, cf. v.l. 14). D5 om. from मैः in 15^{a} up to सदश्वयु in 16^{c}. —^{a}) V1 फलैर्; B2 मान्यैः; T2 मंत्रैः (for मत्स्यैः). Ś1 B4 D1.2 शैलैर्; Ñ1 illeg.; Ñ2 D5.7 पुष्प-; V1 मत्स्यैर् (for पुष्पैर्). Ś1 D2 मुख्यैश्; Ñ1 V1 B4 D1 पुष्पैश्; D3 चैव (for शैलैश्). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 चंद्रादित्यैश्; B1 चंद्रैः सूर्यैश्; Dt1 D6 M1 चंद्रकांतैश् (for चन्द्रसूर्यैश्). Ñ2 काननैः. —^{c}) Ñ1 D1.2.4 M2.3 मंगल्यैः; Ñ2 V B D7 राजतैः; Dg1 Dm1 D3.8 T2 Cr.m.g.k मंगलैः; Ct as in text (for माङ्गल्यैः). —V2 illeg. from च up to 17^{c}. V1 पक्षिसंघातैस्; B2 D8 परिसंघैश्च; D3 पक्षिभिश्चैव (for पक्षिसंघैश्च). G1.2 M1 पक्षिसंघैश्च मातंगैस्(G2 मांगल्यैस्; M1 मंगल्यैस्). —^{d}) D3 मृगैश्चापि; M2 तारकाभिर्; M3 नानाभेदैः (for ताराभिश्च). Ś1 D3 समन्वितं; Ñ2 V1 B D7 M2 विचित्रितं; D1.2 समाचितं (for समावृतम्). Ñ1 ताराभिः समलंकृतं; D4 T1.2 G1.2 ताराभिरभिसंवृतं(T2 °तः).

16 T3 om. 16^{ab} (cf. v.l. 14). V2 illeg. for 16; D5 om. up to सदश्वयु in ^{c} (for both, cf. v.l. 15). —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–3.7 ध्वजिनं श(B2 व; B4 चा)स्त्रसंपन्नं(B2 °पूर्णं). —^{b}) Ñ2 V1 D7 किंकिणीशतशोभितं; B D1 किंकिणीशतभूषितं; Dg1 D8 किंकिणीवरभूषितं; Dt1 D6 किंकिणीरवभूषितं; Dm1 G3 किंकिणीभिर्विभूषितं; D3 सानुकर्षं महास्वनं; M1 किंकिणीजालभूषितं; K(ed.) किंकिणीकविराजितं; G(ed.) किंकिणीशतमंडितं. —^{c}) Ñ1 दशाश्वयुक्तं. Ś1 Ñ1 D1.2 सामर्ष (Ñ1 °र्षं)स्; Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 सामर्षम्; B3 Dg1 Dm1 D6.8 T2.3 सामर्षाद् (for सोऽमर्षाद्). D3 अतिविरंदं द्युतिमान्. —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 तमारोहद्; D1 समारोहद् (for

G. 3. 28. 33
B. 3. 22. 16
L. 3. 27. 0

निशाम्य तं रथगतं राक्षसा भीमविक्रमाः ।
तस्थुः संपरिवार्यैनं दूषणं च महाबलम् ॥ १७
खरस्तु तान्महेष्वासान्घोरचर्मायुधध्वजान् ।
निर्यातेत्यब्रवीद्दृष्ट्वा रथस्थः सर्वराक्षसान् ॥ १८
ततस्तद्राक्षसं सैन्यं घोरचर्मायुधध्वजम् ।
निर्जगाम जनस्थानान्महानादं महाजवम् ॥ १९
मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः सुतीक्ष्णैश्च परश्वधैः ।
खड्गैश्चक्रैश्च हस्तस्थैर्भ्राजमानैश्च तोमरैः ॥ २०
शक्तिभिः परिघैर्घोरैरतिमात्रैश्च कार्मुकैः ।
गदासिमुसलैर्वज्रैर्गृहीतैर्भीमदर्शनैः ॥ २१
राक्षसानां सुघोराणां सहस्राणि चतुर्दश ।
निर्यातानि जनस्थानात्खरचित्तानुवर्तिनाम् ॥ २२
तांस्त्वभिद्रवतो दृष्ट्वा राक्षसान्भीमविक्रमान् ।
खरस्यापि रथः किंचिज्जगाम तदनन्तरम् ॥ २३

आरुरोह). Dt1 D4.6 T1.2 G2 खरस्तदा; T3 विभूषणः; K(ed.) G(ed.) खरो रथं (by transp.) (for रथं खरः).

17 V2 illeg. up to 17^{c} (cf. v.l. 15). Ś1 Dt1 D6 om. 17. —^{a}) V1 B Dg1 D2.3.5.7 T3 निशम्य. Ñ1 Dg1 Dm1 D1–4.8 T G M1.3 तु(D1 च)रथस्थं तं(G1 तु) (for तं रथगतं). ❀ Cm : रथस्थं खरं निशाम्य दृष्ट्वा. ❀ —^{b}) T1 G2.3 राक्षसं (for राक्षसा). V1 भीमपराक्रमाः (hypm.); B3 T1 भीमविक्रमं. —^{c}) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M1 ते परिवार्य; G1 स्म परि° (for संपरि°). —^{d}) Ñ1 B2–4 D1–3.5.7 दूषणश् (for °णं). Ñ V1 B4 D1–3.5.7 महाबलः; B1–3 महाबलाः; M2.3 °रथं (for °बलम्).

18 ^{a}) Ś1 Ñ1 B3 Dt1 D1.2.6.7 M Ct तन्महत्सैन्यं; Ñ2 V B1.2.4 D5 तन्म(B1.4 तं म)हासैन्यं(V2 illeg. from सैन्यं up to 19^{b}); Dg1 T3 तान्महाप्राज्ञा(T3 °सा)न् ; D3 दृष्ट्वा तत्सैन्यं (for तान्महेष्वासान्). —^{b}) Dg1 Dm1 D1–4 T G M1.2 -वर्मा- (for -चर्मा-). Ś1 Ñ1 D1–3 M1.2 -ध्वजं (for -ध्वजान्). Ñ2 V1 B D5.7 दृष्ट्वा नानायुधध्वजं(B2 °धान्वितं); Dt1 D6 रथचर्मायुधध्वजं; M3 घोरकर्मायुधध्वजं. —T1 reads 18^{c}–19^{b} twice. —^{c}) M2 निर्यांतु (for निर्यात). Ś1 Ñ V1 B1 Dm1 D2.3.5.7.8 G3 M [अ]ब्रवीद्क्रु(D3.8 °द्दृ)द्धो; Dg1 °त्क्रुद्धो; Dt1 D6 T1(second time) °त्प्रेक्ष्य; D1 °दृष्टो (for [अ]ब्रवीद्दृष्ट्वा). —^{d}) Dt1 D6 T1(second time) Ct दूषणः (for रथस्थः). D1 सर्वरक्षसां (for °राक्षसान्). ❀ Ck : खरस्तु तत् महत्सैन्यं घोरवर्मायुधध्वजमिति पाठः । सर्वराक्षसानिति । सेनाप्रधानानिति शेषः । अथ सेनापतिप्रेषणं । ततस्तु तन्महदित्यादि । रथवर्मायुधध्वजं, निर्यातेत्यब्रवीत् प्रेक्ष्य दूषणः सर्वराक्षसानिति पाठः. ❀

19 V2 illeg. for 19^{ab}; T1 repeats 19^{ab} (for both, cf. v.l. 18). —^{ab}) Ck अतस् (for ततस्). D1 तं (for तद्). Dm1 D8 G3 M1 रक्षसां (for राक्षसं). D4 T1.2 ततस्तु तन्महत्सैन्यं; M2 ततो राक्षससैन्यं तत् . —^{b}) Dg1 Dm1 D1–4.8 T3 G M1.2 -वर्म-; M3 -कर्म- (for -चर्म-). Ñ2 V1 B D5.7 G(ed.) ततो राक्षससैन्यं तच्छूलशक्ति(G[ed.] °च्छक्तिशूल [by transp.])गदाधरं. —^{c}) Ñ1 आजगाम (for निर्जगाम). D3 जनस्थानं (for °नान्). —^{d}) D3 निजस्थानान् (for महानादं). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 महोदधिसमस्वनं; Dm1 D8 G3 खरचित्तानुवर्तिनां; T3 महावेगं महास्वनं.

20 The sequence of st. from 20–24 (D3 up to 25) in Ś1 Ñ1 D1–3 is: 23, 24, 25(only D3), 22, 20 and 21. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1–3 आयसैः; Cv पट्टिसैः; Cr.m*p*.k पट्टसैः; Cg.k(also) as in text (for पट्टिशैः). —^{b}) G1.2 तीक्ष्णैश्चैव (for सुतीक्ष्णैश्च). —^{c}) D1 हस्तैश्च; M3 पाशैश्च (for हस्तस्थैर्). Ñ1 Dt1 D6 खड्गैश्चक्रै रथस्थैश्च; M2 शूलानि चोद्वहंतस्ते. —^{d}) Dg1 भ्राजमानः; D4 भ्राजमानं (for भ्राजमानैश्). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 स- (for च). Ś1 Ñ1 D1–3 M2.3 निर्ययुर्नैर्ऋतर्षभाः(D1 °भौ). —For 20, Ñ2 V B D5.7 subst. :

386* मुद्गरान्शक्तिखड्गांश्च सुतीक्ष्णांश्च परश्वधान् ।
सर्वे शूलानि चादाय निर्ययू राक्षसर्षभाः ।

[(l. 1) B1 मुद्गरं (for °रान्). Ñ2 तोमरांश्; V2 सुतीक्ष्णैश् (for सुतीक्ष्णांश्). —V2 illeg. from l. 2 up to st. 21. —(l. 2) V1 खरस्य रथमास्थाय; B2–4 शूलानि चादाय तदा(B4 °था) (for the prior half).]

21 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–3, cf. v. l. 20. V2 illeg. for 21 (cf. v.l. 386*). —^{a}) Ñ2 V1 B D5.7 पट्टिशैः (for परिघैर्). Ñ2 B1–3 चान्यैस् ; V1 B4 D5.7 चान्ये (for घोरैर्). Ś1 Ñ1 D1–3 भिंडिपा(D3 °मा)लैश्च निशितैर्. —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 तथासिवर- (for अतिमात्रैश्च). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B Dm1 D1–3.5.7 M2 गदासिर् (for गदासि-). Ś1 Ñ1 D2.3 खड्गैर् ; Ñ2 D1.5.7 शूलैर् ; V1 B चक्रैर् (for वज्रैर्). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3.5.7 उग्रदर्शनाः; B1 व्य(marg. also उ)ग्रदर्शनाः; T3 घोर°; G1.2 M उग्र° (for भीमदर्शनैः). —After 21, D3 repeats 25.

22 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–3, cf. v.l. 20. —^{a}) Ś1 Ñ1 B3 D1.3 M3 सहस्राणि(B3 °णां); Ñ2 V1 D5.7 T2 तु (V1 च)घोराणां (for सुघोराणां). —^{b}) Ś1 Ñ1 B3 D3 M3 सुघोराणि(Ñ1 M3 °णां); B4 सहस्राणां; D1 घोराणां च (for सहस्राणि). —^{d}) Ñ2 V B D5.7 खरस्य वशवर्तिनां. —After 22, D3 ins. :

387* सर्वे ते चागता दूरात्खरचित्तानुसारिणः ।

23 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–3, cf. v.l. 20. T3 om. 23. D3 om. 23^{ab} and wrongly reads 24^{ab} in its place. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 M2 तांस्तु(D2 °श्च) निर्धावितान्दृष्ट्वा; Ñ2 V B D5.7 निर्गच्छतस्तु(B4 °तं तु) तान्द(B3 तौ द)ष्ट्वा;

ततस्ताञ्शबलानश्वांस्तप्तकाञ्चनभूषितान् ।
खरस्य मतमाज्ञाय सारथिः समचोदयत् ॥ २४
स चोदितो रथः शीघ्रं खरस्य रिपुघातिनः ।
शब्देनापूरयामास दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ २५

प्रवृद्धमन्युस्तु खरः खरस्वनो
रिपोर्वधार्थं त्वरितो यथान्तकः ।
अचूचुदत्सारथिमुन्नदन्पुन-
र्महाबलो मेघ इवाश्मवर्षवान् ॥ २६

G. 3. 28. 42
B. 3. 22. 24
L. 3. 27. 25

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1 तांस्तु निर्धावतो दृष्ट्वा. —^{b}) Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1.2 भीमदर्शनान् (for °विक्रमान्). —^{cd}) Dt1 D6 [अ]थ; Ck.t as in text (for [अ]पि). D3 खरस्य मतमाज्ञाय (= 24^{c}). Ñ2 V B D5.7 खरोपि(Ñ2 D5.7 °रोथ; B4 °रश्च) स्व(Ñ2 सु)रथेनाशु निर्ययौ बलदर्पितः.

24 For sequence in Ś1 Ñ1 D1–3, cf. v.l. 20. —^{a}) V1 तत्र (for ततस्). M3 तु (for ताञ्). B3 बलवान् ; D1 प्रबलान् ; M1 च बलान् ; M3 शलभान् (for शबलान्). —^{b}) Ś1 Ñ B2 Dg1 Dm1 D1–3.5.7.8 T3 M -भूषणान् (for भूषितान्). —D5 om. 24^{cd}. —^{c}) Cg मतिं (for मतम्). V1 D4 T1.2 G1 आस्थाय (for आज्ञाय). B1 च तमादाय (for मतमाज्ञाय). —^{d}) Ś1 D1.2 प्रत्यचो(D1 °नो)दयत् ; Ñ1 लघुविक्रमः; V2 समदेशयत् ; Dt1 D6 पर्यचोदयत् (for समचोदयत्). B1 सारथिं समदेशयत् ; B3 निर्ययू राक्षसर्षभाः.

25 V2 illeg. for 25^{abc}. D3 repeats 25 after 21. —^{a}) Dg1 Dt1 D6 T3 संचोदितो; D1 स नोदितो; D3 प्रचोदितो (for स चोदितो). Ś1 Ñ1 D1.2 श्रीमान् (for शीघ्रं). Ñ2 V1 B D5.7 निर्गच्छतो(V1 B °न्स) रथस्त(B1 °स्त्व; D5.7 °स्थ)स्य. —^{b}) Ñ2 D5.7 तत्सैन्यं (for खरस्य). G2 खरस्याध्वरघातिनः. —^{c}) Ś1 Ñ B D1–3.5.7 T2 G2 पूरयामास (for [आ]पूरयामास). —^{d}) D2.3.6 स दिशः (for दिशश्च). Ś1 Ñ1 B3 च विदिशस् ; Ñ2 V B1.2.4 D5.7 M2 चोपदिशस् ; Dt1 D4 T1 सप्रदिशस् ; D1 T3 प्रतिदिशस् (for च प्रदिशस्). K(ed.) तदा (for तथा). ❀ Ct : संचोदित इत्यादि श्लोकद्वयं कतकसंख्यारीत्या प्रक्षिप्तं. ❀

26 ^{a}) Ś1 D2 प्रवृद्धसैन्यस् ; Ñ2 V B D5.7 विवृद्धमन्युः. Ñ2 V B D3.5.7 M3 स; D1 च (for तु). Ñ2 om. खरः. Ś1 समस्वनो; Ñ1 Dt1 D6 M2 °रस्वरो (for खरस्वनो). —^{b}) V1 वधार्थ- (for वधार्थं). Ś1 Ñ1 D1–3 विनिर्गतः (for यथान्तकः). Ñ2 V B D5.7 कुपितां(Ñ2 B2 D7 °तों)तकोपमः (for त्वरितो यथान्तकः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.3 प्रा(D2.3 प्र)चोदयत् ; D1 प्रनोदयत् ; D4 G1 M अचोदयत् (for अचूचुदन्). Ś1 Ñ1 Dg1 D1–4 T1.2 G1.2 M2 भृशं; K(ed.) Cm.g घनं (for पुनर्). Ñ2 V2 B2–4 D5.7 प्रचोदयामास भृशं ससारथिं; V1 B1 प्रचोदयामास रथं स(B1 च)सारथिं. —V2 illeg.; G3 damaged for ^{d}. —^{d}) Ś1 D2 महाधनो; D1 मनोरथो; Cg as in text; Cgp महानिलो (for महाबलो). Ñ1 [अ]श्मवान्यथा (for [अ]श्मवर्षवान्). Ñ2 V1 B D5.7 महाबलस्तू(B4 लं तू)र्णतरं व्रजेत्यथ.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 खरसैन्यनिर्याणः; Ñ V2 B D1.5.7 खरनिर्याणं; V1 खरप्रयाणं; D2.3 खरनिर्याणः —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D1.2 om.; Ñ2 V2 D7 28; V1 27; B2.4 29; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S 22; D3 31; D5 18. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

२२

G. 3. 29. 1
B. 3. 23. 1
L. 3. 28. 1

तत्प्रयातं बलं घोरमशिवं शोणितोदकम् ।
अभ्यवर्षन्महामेघस्तुमुलो गर्दभारुणः ॥ १
निपेतुस्तुरगास्तस्य रथयुक्ता महाजवाः ।
समे पुष्पचिते देशे राजमार्गे यदृच्छया ॥ २
श्यामं रुधिरपर्यन्तं बभूव परिवेषणम् ।
अलातचक्रप्रतिमं प्रतिगृह्य दिवाकरम् ॥ ३
ततो ध्वजमुपागम्य हेमदण्डं समुच्छ्रितम् ।
समाक्रम्य महाकायस्तस्थौ गृध्रः सुदारुणः ॥ ४
जनस्थानसमीपे च समाक्रम्य खरस्वनाः ।
विस्वरान्विविधांश्चक्रुर्मांसादा मृगपक्षिणः ॥ ५
व्याजह्रुश्च प्रदीप्तायां दिशि वै भैरवस्वनम् ।
अशिवा यातुधानानां शिवा घोरा महास्वनाः ॥ ६
प्रभिन्नगिरिसंकाशास्तोयशोणितधारिणः ।
आकाशं तदनाकाशं चक्रुर्भीमा बलाहकाः ॥ ७

22

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ś1 B1 D1.2 तं प्रयातं; Ñ V B2–4 D3–5.7 T1.2 M1–3 तं प्रयांतं, Dg1 T3 G तस्मिन्याते; D6 तत्प्रयांतं; Cm*p* as in text (for तत्प्रयातं). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 जय(D1 °न)प्रेप्सुम् ; Dg1 बले घोरे; D4 T G जनस्थानाद् ; M2.3 खरं वीरम् (for बलं घोरम्). ❀ Cg : तस्मिन्यात इत्यादि ।; Ck तस्मिन्नित्यादि. ❀ —^{b}) Dt1 अशिव- (for °वं). Ś1 अशुभः शोणितोदकः; Ñ1 D1–3 M2.3 अशुभाः(M2.3 °शिवाः) शोणितोदकाः. G3 illeg. for 1^{c}–2^{b}. —^{c}) V1 B1 D5.7 अश्मवर्षं; V2 B2–4 अश्मवर्षी (for अभ्यवर्षन्). Ñ1 D1–3 M2.3 महामेघास् ; Dt1 D6 °घोरस् (for °मेघस्). ❀ Ct : अभ्यवर्षन्मेघ इति शेषः. ❀ —^{d}) T2 तुमुलं (for °लो). Ś1 लोमहर्षणः (for गर्दभारुणः). Ñ1 D1–3 तुमुला(D1 °लं) लोमहर्षणाः (D1 °णं); Ñ2 V B D5.7 सहसैव ववर्ष ह; M2.3 तुमुला गर्दभारुणाः. ❀ Cr : गर्दभारुणा धूसरवर्णाः ।; Ck अभ्यवर्षन्निति पदं । गर्दभारुणा धूसरवर्णाः. ❀

2 G3 illeg. for 2^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 D5.7 स्खलितास् (for तुरगास्). M2.3 चास्य (for तस्य). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 जघनैस्तुरगा(V B स्खलिता) भृशं; G2 रथे युक्ता मनोजवाः. —For 2^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

388* पपात तुरगश्चास्य स्खलितो हेमभूषणः ।
[Ś1 Ñ1 बलिनो (for स्खलितो).]

—G3 damaged from समे up to मा in ^{d}. —^{c}) M2.3 सम्यक् (for समे). Ś1 तु प्रचिते; Ñ1 सूप°; Ñ2 V B D5.7 [अ]पि च तदा(B1 °था); D1 सुप्रथिते; D2 सुप्र°; D3 परि° (for पुष्प°). —^{d}) V B4 -मार्ग- (for -मार्गे). Ñ2 D5.7 तथा मुहुः; V B1.2.4 गता मुहुः; D6 यथेच्छया (for यदृच्छया).

3 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 3 and 4. —^{a}) Ś1 D3 श्यावं (for °मं). Ñ2 V B D5.7 च रक्त- (for रुधिर-). Ñ1 श्यावो रुधिरपर्यंतो (sic). —^{b}) Ñ2 D5.7 परिवेषकं; B1 °शनं; B2.3 °शणं (for °वेषणम्). —^{d}) Ś1 प्रतिगृह्णन् ; B2 Dg1 D1.4.5.7 T2.3 G3 Cg परिगृह्य (for प्रति°).

4 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 transp. 3 and 4. —^{a}) D2 समाक्रम्य (for उपागम्य). Ś1 Ñ V B D1.3.5.7 M3 ततो (Ñ2 D5.7 तथा; V क्षथो; B अथा)स्य ध्वजमाक्रम्य(V M3 °गम्य); M2 ततोस्य तु ध्वजस्याग्रं. —^{b}) D2 -दंड- (for -दण्डं). Ñ2 D7 समुत्थितं. D3.5.6 हेमदंडसमुत्थितं. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 सहसैव; Ñ2 V B D5.7 तस्थौ गृध्रो; D8 समाकृष्य (for समाक्रम्य). —^{d}) Dg1 स दारुणः (for °रुणः). Ñ2 V B D5.7 वक्त्राच्छोणितमुद्वमन्(B2–4 °द्गिरन्).

5 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 -समीपं (for °पे). D1.4 T1.2 G1 M3 तु (for च). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–4 T2 G1.2 M समागम्य (for °क्रम्य). D4 M1 खरस्वराः (for °नाः). Ñ2 V B D5.7 समुत्पत्य(Ñ2 B1.3[m.] °पेत्य) महास्वनाः. —^{c}) G3 damaged from क्र up to प्रदी in 6^{a}. Dt1 D6 नादान् (for चक्रुर्). Ñ2 V B D5.7 विस्वरं(D5 °नं) बहुधा नेदुर् . —^{d}) Dt1 om. मांसादा. V2 गृध्र- (for मृग-).

6 G3 damaged up to प्रदी (cf. v.l. 5). —^{a}) Dg1 M2.3 अपि दीप्तायां; Dt1 D6 T3 Ct अभिदी°; T2 M1 चाभि (M1 अपि) दीप्तास्या (for च प्रदी°). —^{b}) G1 M2 भैरवं (for °व-). G2 -स्वनाः; M2.3 -स्वरं (for -स्वनम्). M1 दीप्तायां दिशि भैरवं. —For 6^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 subst. :

389* व्याजहार च दीप्तायां याम्यायां दिशि भैरवम् ।

[Ś1 Ñ1 D1–3 दीप्तास्या (for °यां). Ś1 Ñ1 D1–3 दीप्तायां (for याम्यायां). Ñ1 अशिवा शिवं (sic); D3 (m.) दिशि भैरवाः (for दिशि भैरवम्).]

—^{c}) Ñ1 तथैव; Dg1 Dt1 D6 T3 M2(before corr.) अशिवं; D3 अशुभं (for अशिवा). —^{d}) Dm1 D6 घोर- (for °रा). G3 -स्वराः (for °नाः). Ś1 शकुनी चैव संस्थिता; Ñ1 शकुनी दैवतार्थिता; D1.2 शकुनी देवसंज्ञिता; D3 शृगाली दैवनिर्मिता. —For 6^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

390* रवं शिवा महाघोरा वमन्ती पावकं मुखात् ।
[B1 वमंतं (for °न्ती).]

7 ^{a}) Ś1 D2 ते भिन्ना; Ñ1 D3 ते भिन्न-; D1 विभिन्न- (for प्र°). Dt1 D6 G Ct*p* (also as in text) -गज-

बभूव तिमिरं घोरमुद्धतं रोमहर्षणम् ।
दिशो वा विदिशो वापि सुव्यक्तं न चकाशिरे ॥ ८
क्षतजार्द्रसवर्णाभा संध्या कालं विना बभौ ।
खरस्याभिमुखं नेदुस्तदा घोरा मृगाः खगाः ॥ ९
नित्याशिवकरा युद्धे शिवा घोरनिदर्शनाः ।
नेदुर्बलस्याभिमुखं ज्वालोद्गारिभिराननैः ॥ १०
कबन्धः परिघाभासो दृश्यते भास्करान्तिके ।
जग्राह सूर्यं स्वर्भानुरपर्वणि महाग्रहः ॥ ११
प्रवाति मारुतः शीघ्रं निष्प्रभोऽभूद्दिवाकरः ।
उत्पेतुश्च विना रात्रिं ताराः खद्योतसप्रभाः ॥ १२

G. 3. 29. 10
B. 3. 23 13
L. 3. 28. 12

(for -गिरि-). ❀ Cr.k : प्रभिन्नो मत्तः. ❀—For 7^{ab}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

391* भिन्नभेरीस्वनाश्चैव मांसशोणितवर्षिणः ।

[D7 भिन्ना (for भिन्न-). B1.3 -स्वराश् (for -स्वनाश्).]

—D3 reads 7^c in marg. —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1.2.5.7 T2 भीम- (for भीमा). Dt1 D6 चक्रुर्भीमांबुवाहकाः.

8 ^{b}) T2 उत्थितं; M2 उद्भूतं (for उद्धतं). Ñ1 लोम- (for रोम-). D6 -हर्षिणं. Ś1 D2 सुमहल्लोमहर्षणं; D1.3 उद्वतं लोम°. —^{c}) D3 [ऽ]थ (for the first वा). Dg1 (marg. also [अ]तिदिशो) Dt1 D6 T3 प्रदिशो (for वि°). D3 च (for the second वा). —^{d}) T1.2 न च व्यक्तं (for सुव्यक्तं न). Dg1 T3 प्रकाशिरे. Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 G1.3 M1.3 न व्यक्तं (Ñ1 नात्यर्थं) प्र(Dm1 D8 G3 M1 सं)चकाशिरे; D4 G2 M2 न च व्यक्तं(M2 न व्यक्तं सं) प्रकाशते(D4 °शिरे). —For 8, Ñ2 V B D5.7 subst. :

392* तमसा चैव घोरेण समुद्भूतेन सर्वशः ।
प्रच्छादितं जनस्थानं न चकाशे समन्ततः ।

[(l. 1) B3 मुहूर्तेन च(m. also as above) (for समुद्भूतेन).]

9 ^{a}) G1.3 -[अ]द्रि- (for -[आ]र्द्र-). Ś1 D3 -सवर्णस्तु; Ñ1 °र्णास्तु; D1 °र्णा तु; D2 °र्णांशुस् ; G3 -सुवर्णाभा (for -सव°). Ñ2 V B D5.7 नभश्च रुधिराभासं. —^{b}) Ś1 D1–3 तस्मिन्काले रवि(D1 विनि)र्बभौ; Ñ1 तस्मिन्काले विनिर्बभुः. —^{c}) Dm1 D4.8 T G1.3 M1 [अ]भिमुखा; G2 °मुखे (for °मुखं). Ś1 Ñ V B1.3.4 Dg1 Dt1 D1–3.5–7 M2.3 खरं चाभिमुखा(Ñ2 °खे; B3 Dt1 D6 °खं) नेदुः; B2 खराश्च विमुखा नेदुः. —^{d}) Dm1 Cg घोर- (for °रा). Ś1 खस्थाः खरतरस्वनाः; Ñ1 खखगाः खरनिस्वनाः; Ñ2 V B D1–3.5.7 G1 M2.3 खगाः (V1 D2 °राः) खस्थाः खरस्वनाः(D1.3 M2.3 °राः); Dg1 खरा घोरखगा मृगाः.—After 9, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G2.3 M ins.; while G1 ins. after 10 :

393* कङ्कगोमायुगृध्राश्च चुक्रुशुर्भयशंसिनः ।

[M2 कंका (for कङ्क-). G2 -वृद्धाश् (for -गृध्राश्).]

10 Ś1 Ñ1 D1(after 12^{ab}).2.3 M2.3(both preceded by 398*) read 10(^{ab} and ^{cd} transp.) after 12. —^{a}) Dg1 Cm.g -[अ]शुभकरा; G2 °शिवतरा (for -[अ]शिवकरा). D1 दीप्ता भयंकरा युद्धे. —^{b}) D1 पाप- (for घोर-). Dm1 G2 M2.3 -[अ]भिदर्शनाः; M1 -निद ** (damaged) (for -निदर्शनाः). —^{c}) Dm1 T2 G3 M1 [अ]भिमुखा (for °मुख). Ś1 D2 सर्वश(D2 संवश)स्तस्थिरे भूमौ; Ñ1 D3 संघशश्च(D3 शब्दांश्च च)क्रिरे भूमौ; D1 M2.3 संघशश्चुक्रुशुर्भीमा. —For 10, Ñ2 V B D5.7 subst. and read after 397* :

394* रुरुदुः संघशो घोराः पावकोद्गारिभिर्मुखैः ।
अशिवा दिशि दीप्तायां शिवास्तत्र भयावहाः ।

[V2 mostly illeg. for l. 1 and 2. —(l. 1) B4 रुरुवुः (for °दुः). B1 सहसा (for संघशो). —(l. 2) D7 अदिवा (for °शिवा).]

—After 10, G1 ins. 393*.

11 D1 om. 11. —^{a}) Dg1 Dm1 D4 T1.2 G3 कबंधाः. T2 परिघाभासा; G2 °कारो (for °भासो). Cm.g.t कबंधः परिघाभासः (as in text). —^{b}) Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G3 दृश्यंते. —For 11^{ab}, Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 subst. :

395* सकबन्धः सपरिघः स्वर्भानुश्च दिवाकरम् ।

[Ś1 Ñ1 D2.3 भास्करं दीप्ततेजसं (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 कालपर्याप्तम्(Ñ1 °यंतस्); Ñ2 B1 D5.7 कालपर्यस्तस् : V B2–4 D2.3 कालपर्यंतस् (for सूर्यं स्वर्भानुर्). —^{d}) Ñ2 V B D2.3.5.7 त्वपर्वणि; G1 M2.3 पर्वणीव (for अप°). D3 तथा (for महा-).

12 ^{a}) Ñ2 V B D1.5.7 प्रववौ. Ñ2 V B D5.7 चंडो; M2 रूक्षं (for शीघ्रं). Ś1 Ñ1 D2.3 न वाति(Ś1 चापि; Ñ1 रात्रि) पवनः शीतो. —After 12^a, Ś1 D2.3 ins. :

396* न शशी सौम्यदर्शनः ।
उदयादुदितो दृष्टो.

—^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 च (for ऽभूद्). —After 12^{ab}, D1 reads 10 and om. 12^c–13^d. Dg1 reads 12^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 तदा नक्तं; Ñ1 विना वह्नं (sic); D2.3 M2 विना(M2 दिवा) चंद्रं (for °रात्रिं). —^{d}) Ñ1 -निस्वनाः (sic); Dm1 D2.3.8 T3 G -संनिभाः (for -सप्रभाः). M3 ताराश्च विगतप्रभाः. —For 12^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. (followed by 394*) :

397* उदभासदिवा चन्द्रस्तारागणसमन्वितः ।

[V D5.7 तदभासद् (for उद°). Ñ2 D5.7 -समावृतः; V1 -निषेवितः (for -समन्वितः).]

—After 12, Ś1 Ñ1 D2.3 read 10, while M2.3 ins. :

398* चक्रिरे विह्वलान्घोरान्मांसादा वनगोचराः ।

G. 3. 29. 12
B. 3 23. 13
L. 3. 28. 13

संलीनमीनविहगा नालिन्यः शुष्कपङ्कजाः ।
तस्मिन्क्षणे बभूवुश्च विना पुष्पफलैर्द्रुमाः ॥ १३
उद्धूतश्च विना वातं रेणुर्जलधरारुणः ।
वीचीकूचीति वाश्यन्तो बभूवुस्तत्र सारिकाः ॥ १४
उल्काश्चापि सनिर्घोषा निपेतुर्घोरदर्शनाः ।
प्रचचाल मही चापि सशैलवनकानना ॥ १५
खरस्य च रथस्थस्य नर्दमानस्य धीमतः ।
प्राकम्पत भुजः सव्यः स्वरश्चास्यावसज्जत ॥ १६
सास्रा संपद्यते दृष्टिः पश्यमानस्य सर्वतः ।
ललाटे च रुजा जाता न च मोहान्न्यवर्तत ॥ १७
तान्समीक्ष्य महोत्पातानुत्थितान्रोमहर्षणान् ।
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्प्रहसन्स खरस्तदा ॥ १८
महोत्पातानिमान्सर्वानुत्थितान्घोरदर्शनान् ।
न चिन्तयाम्यहं वीर्याद्बलवान्दुर्बलानिव ॥ १९

[M3 विस्वरान् (for विह्वलान्). M3 नादान् (for घोरान्).]

—Thereafter M2.3 read 10.

13 D1 om. 13 (cf. v.l. 12). V2 illeg. for 13^{ab}. —After 13^{ab}, G3 reads 15^{cd} repeating it in its proper place.. —^{cd}) M1 damaged for तस्मिन् . Dm1 D4.8 T2 G3 पुष्पैः (for पुष्प-). M1 -फला द्रुमाः (for -फलैर्द्रुमाः). Ś1 Ñ1 D2.3 तस्मिन्मुहूर्ते न बभुः पुष्पाणि च फलानि च. —For 13^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

399* पत्रपुष्पविहीनाश्च तरवो न चकाशिरे।

[V B फल- (for पत्र-).]

14 ^{a}) B3.4 D2 उद्धतश्च ; Dm1 D8 उत्पेतुश्च ; D1 उद्धूतं; D3 उद्धतश्च ; D6 उद्धूतश्च (for उद्धू°). D5 दिवा (for विना). —^{b}) Ñ2 D5.7 रेणुर्ज्वालाकरारुणः; D1 °जालं खरारुणं. —After 14^{ab}, V1 reads 17^{cd}. D1 transp. 14^{cd} and 15^{ab}. —^{c}) Ś1 Ñ1 Dt1 Dm1 D1-3.6.8 T Ct चीची- (for वीची-). Ś1 Ñ1 D2.3 वाशंत्यो; Dt1 तेश्यंतो (sic); D1 वासिनो (sic); Cm.g वाश्यंत्यो (for वाश्यन्तो). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 बभ्रमुश्चैव; D1 बभ्रमुस्तत्र (for बभूवुस्तत्र). D4.8 T G2.3 M शारिकाः (for सा°). —For 14^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

400* विनेदुरुच्चैः सुभृशं पक्षिणः खरनिस्वनाः।

[V1 च (for सु-). V1 दक्षिणे (for पक्षिणः).]

15 D1 transp. 14^{cd} and 15^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V B Dm1 D1-5.7.8 S(M2 after corr. *sec. m.*) सनिर्घाता (for °र्घोषा). —^{b}) V1 B M3 -निस्वनाः (for -दर्श°). G3 repeats 15^{cd} here (cf. v.l. 13). —^{c}) V1 D4 T1.2 सर्वा; M2.3 सद्यः (for चापि). —^{d}) D4 -काननी (sic) (for °ना).

16 ^{a}) Dg1 तु; D8 marg. (for च). V B3(*inf. lin.* also as in G2) खरस्तस्य; G2 M2 रथस्तस्य (for °स्थस्य). —^{b}) Dg1 वर्धमानस्य (for नर्द°). Ñ1 D2.3 दुर्मतेः (for धीमतः). Ś1 नंदमानस्य दुर्मतेः; Ñ2 V B D5.7 नर्दतो जयगर्धिनः(B1.3 °गृध्निनः); D1 नदतस्तस्य दुर्मतेः. —After 16^{ab}, B4 erroneously reads 18^{cd} up to वाहिनी(cf. v.l. 18) in brackets repeating it in its proper place. —^{c}) D2 भुज- (for °जः). B3 रामः; G3 सव्यं (for °व्यः). —^{d}) Dm1 D4.8 T1 [श्च]वसज्यत; T3 °जितः (for °ज्जत). Ś1 D2 स्वरश्चैवोपहन्यत; Ñ1 D3 °श्चैव व्यहन्यत; Ñ2 V B1-3 D5.7 °श्चापि व्यभिद्यत; B4 °श्च व्यवभिद्यत; Dg1 शरश्चापावसर्जितः; D1 °श्चाभ्यवहन्यत; G1 M2.3 सव्यं नेत्रमकंपत.

17 ^{ab}) D2.3 साश्रुः; T1 Cm*p* सास्रं (for °स्रा). Ñ1 सास्रा तस्य च वै दृष्टिः; D1 सास्रा बभूव दृष्टिस्तु (for ^{a}). D1 पश्यतस्तस्य (for °मानस्य). G2 M1 सर्वशः (for °तः). Ñ2 V B D5.7 सास्रा(B1 °ग्रा) दृष्टिरभूद्दीना मुखं चैव व्यशुष्यत. —V1 reads 17^{cd} after 14^{ab}. —^{c}) Dt1 च रुतो (sic); D6 T1.2 च रुजो; T3 विरुजो; G2 तु रुजा (for च रुजा). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 जज्ञे (for जाता). D1 अभूच्च रुग्ललाटस्य. —^{d}) B4 D3 T2 M2.3 मोहो (for मोहान्). M2 [ऽ]न्ववर्तत.

18 Ñ1 D2.3 repeat 18^{ab} after 405*. —^{a}) Ñ1 D2.3 (all second time) उत्थितांस्तान्; Ñ2 V B D5.7 तानुत्थितान् (for °समीक्ष्य). D1 महाघोरान् (for महोत्पातान्). —^{b}) Dg1 Dt1 D6 उदितान् ; D1 उत्पातान् (for उत्थि°). Ś1 D2 (first time) घोरदर्शनान् ; D1.3 (first time) लोमहर्षणान् (for रोम°). Ñ1(first time) अतीव भृशदारुणान् ; Ñ V2 B D2.3.5.7(Ñ1 D2.3 second time) निशम्य(D5.7 °हत्य) भृशदारुणान् ; V1 निशम्य भृशमुत्थितान् . —After 18^{ab}, Ñ1 D2.3 read 27^{cd} for the first time repeating it in its proper place. Ś1 om.(hapl.) 18^{c}–19^{b}. B4 reads erroneously 18^{cd} for the first time in brackets after 16^{ab} repeating it here. G3 transp. 18^{cd} and 19^{ab}. —^{c}) D1 घोरान् (for सर्वान्). —^{d}) D2 प्रसहन् (meta.) (for प्रहसन्). Ñ V B(B4 both times) Dm1 D1-3.5.7.8 G1.3 M वाहिनीपतिः (for स खरस्तदा).

19 Ś1 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). G3 transp. 18^{cd} and 19^{ab}. —^{a}) Ñ1 D2.3 घोरान् (for सर्वान्). Dt1 D6 उदितान् ; D8 उच्छ्रितान् (for उत्थि°). D1.8 घोरदर्शनात् ; D6 °दर्शितान् ; T2 रोमहर्षणान् ; G2 रोमदर्शनान् (sic) (for घोरदर्शनान्). —M2 reads (var.) 19^{cd} twice. —^{c}) Ñ2 V B D5.7 वीर्यम् (for °र्याद्). —^{d}) Ñ1 D2.3 transp. दुर्बलान् and इव. Ś1 बलवानिव दुर्बलं; Ñ2 V B D5.7 M2 (first time) आश्रित्य स्व(M2 °त्यात्म)बलोद्भवं.

तारा अपि शरैस्तीक्ष्णैः पातयेयं नभस्तलात् ।
मृत्युं मरणधर्मेण संक्रुद्धो योजयाम्यहम् ॥ २०
राघवं तं बलोत्सिक्तं भ्रातरं चापि लक्ष्मणम् ।
अहत्वा सायकैस्तीक्ष्णैर्नोपावर्तितुमुत्सहे ॥ २१
सकामा भगिनी मेऽस्तु पीत्वा तु रुधिरं तयोः ।
यन्निमित्तं तु रामस्य लक्ष्मणस्य विपर्ययः ॥ २२
न क्वचित्प्राप्तपूर्वो मे संयुगेषु पराजयः ।
युष्माकमेतत्प्रत्यक्षं नानृतं कथयाम्यहम् ॥ २३
देवराजमपि क्रुद्धो मत्तैरावतयायिनम् ।
वज्रहस्तं रणे हन्यां किं पुनस्तौ च मानुषौ ॥ २४
सा तस्य गर्जितं श्रुत्वा राक्षसस्य महाचमूः ।
प्रहर्षमतुलं लेभे मृत्युपाशावपाशिता ॥ २५
समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शनकाङ्क्षिणः ।
ऋषयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ॥ २६
समेत्य चोचुः सहितास्तेऽन्योन्यं पुण्यकर्मणः ।
स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकानां ये च संमताः ॥ २७

G. 3. 29. 26
B. 3. 23. 28
L. 3. 28. 27

---

20 ^{a}) D1 चापि (for अ°). Ś1 Ñ1 D2.3 अपि तारा: (by transp.). Ñ2 V B D5.7 M2 तारापतिमपि क्षिप्रं. —^{b}) B2.3(before corr. as in text) पातयिष्ये; D4 T1.2 G1.2 °यामि (for °येयं). Dg1 Dm1 D1.4.8 T G3 नभस्थलात्. —^{c}) D7 om. धर्मेण. —V2 illeg. from धर्मेण up to धनदा in the post. half of l. 1 of 401*. —^{d}) Ś1 D2.3 योजये चाहमप्युत(Ś1 °प्यत:); Ñ1 योजये चाद्य पौरुषान्; Ñ2 V1 B D1.5.7 योजयेयं रुषा(D7 पुरुषा [hypm.])न्वित: (D1 °दहं). —After 20, Ñ2 V B D5.7 ins. :

401* न मे भयं सहस्राक्षाद्धनदाद्वापि विद्यते ।
शक्तोऽहं सर्वभूतानामिति मे निश्चयो दृढः ।

[(l. 1) B1.3 D7 अपि (for वापि). —D5 om. from l. 2 up to 22. —(l. 2) B4 ते (sic) (for मे). V2 B2 निश्चिता मति: (for निश्चयो दृढः).]

21 D5 om. 21 (cf. v.l. 401*). —^{a}) Ñ1 D3 च (for तं). Ñ2 V B1.4 D7 रामं वीर्य-; B2.3 रामं मध्य- (for राघवं तं). —^{b}) Ś1 Ñ1 V B D1–4.7 T1.2 G2.3 M चास्य; G1 तस्य (for चापि). T3 लक्ष्मणं चापि सोदरं. —^{d}) Ś1 [अ]पवर्तितुम्; D1 निव°; D2 [उ]पव°; M2 °पसर्पितुम् (for [उ]पाव°). —For 21^{cd}, Ñ2 V B D7 subst. :

402* निहत्य सायकैरद्य नयामि यमसादनम् ।

[B2 तीक्ष्णैर् (for अद्य). B1 सायकैर्बाणैर् (sic).]

22 D5 om. 22 (cf. v.l. 401*). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 M1 transp. 22^{ab} and 22^{cd}. —^{a}) Ñ1 नो; D3 वा (for मे). V1 om. ऽस्तु. D1 transp. भगिनी and मेऽस्तु. —^{b}) Dm1 D8 G3 [इ]यं (for तु). Dm1 D8 शोणितं (for रुधिरं). Ś1 Ñ V B D1–3.7 राक्षसी कामरूपिणी(B1 °चारिणी). —^{c}) Ñ2 प्रनिमित्तम्; Dg1 Dm1 D4 T3 यं निमित्तस्; G1 तं°; Cv.m यन्निमित्तस् (for य°). Ñ2 V B D7 असौ रामो; G1 तु रामश्च (for तु रामस्य). —^{d}) Ñ2 V B D7 G1 लक्ष्मणश्च विपत्स्यते. —For 22^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

403* तन्निमित्तं हनिष्यामि समरे तौ कुमारकौ ।

[D1 समेतौ (for समरे).]

23 D1 om. (hapl. ?) 23-24; Ñ1 T2 om. 23^{ab}. —^{a}) D3 कच्चित्; G2 कश्चित् (for क्वचित्). B1 -पूर्वं (for °र्वो). Dm1 D8 तु (for मे). —^{b}) Ś1 D2.3 समरेषु; B3 संयुगे च (for °षु). —^{c}) V B1.2.4 D2.5.7 M2 एव; B3 अपि (for एतत्). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 प्रवदामि (for कथयामि).

24 D1 om. 24 (cf. v.l 23). —^{a}) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) क्रोधान्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 क्रुद्धं; V2 B2 क्षिप्रं (for क्रुद्धो). —^{b}) D5 तत्र (for मत्त-). D4 T1.2 -[ऐ]रावण-. Ñ2 V Dt1 D5.6 G1.2 M3 -गामिनं (for -यायि°). Ś1 Ñ1 D2.3 मत्तैरावणवाहनं; B1.3.4 D7 °णगामिनं; B2 मत्तवारणगामिनं. —^{cd}) Ś1 Ñ1 D3 वज्रांकितकरं हन्यां; D2 अहं हन्मि शराघातैः (for ^{c}). Ś1 Ñ1 M2 तु (for च). Dg1 Dm1 D4.8 T G2.3 M1.3 Cm कुमानुषौ; Dt1 D6 च मानवौ; D2.3 कुमारकौ (for च मानुषौ). Ñ2 V B D5.7 वज्रपाणिमहं हन्यां किमु तं मानुषं रणे.

25 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 तस्यैवं(B4 °व) (for सा तस्य). Ś1 Ñ1 D1–3 तस्य तद्वचनं(D1 गर्जितं) श्रुत्वा. —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 राक्षसी सा; Dt1 D6 °सानां; M2 खरस्य च (for राक्षसस्य). —^{d}) B2 वज्र- (for मृत्यु-). Ś1 Ñ1 V1 B D1–3.5.7 M -वशं गता; Ñ2 V2 -[अ]वशं गता (for °वपाशिता). —After 25, D1 reads 30–34.

26 👉 Dg1 Dm1 T3 G3 om. 26–29(Dg1 T3 26–28) here and read after $3.23.17^{ab}$; while Dt1 D4.6.8 T1.2 G1.2 M read 26–28(D8 26–29 including 406*) here for the first time and repeat them after $3.23.17^{ab}$. —^{a}) Ś1 Ñ1 G1 समीयुश्च. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 M -कांक्षया (for °ङ्क्षिणः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.3 सुरैः सार्धं मुनिगणाः. —For 26, Ñ2 V B D5.7 subst. :

404* आजग्मुर्ऋषयः सिद्धास्ततो रणदिदृक्षवः ।
देवगन्धर्वमुख्याश्च दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ।

27 For sequence and om. in Dg1 Dm1 T3 G3, cf. v.l. 26. —^{a}) Ñ2 V2 B D5.7 M2 [ऊ]चुश्च; V1 [उ]चैश्च; D1 वोचुः; D2 नेदुः (for चोचुः). —^{b}) Ś1 T1 तु; B1.3 हि (for ते). Ñ2 B4 D4.5.7.8 -कर्मिणः; B1 -कर्मणि (for °णः). D3 अन्योन्यं पुण्यकर्मिणः. Ñ1 D2.3 read 27^{cd} for

G. 3. 29. 27
B. 3. 23. 28
L. 3. 28. 28

जयतां राघवो युद्धे पौलस्त्यान्रजनीचरान् ।
चक्रहस्तो यथा युद्धे सर्वानसुरपुंगवान् ॥ २८
एतच्चान्यच्च बहुशो ब्रुवाणाः परमर्षयः ।
ददृशुर्वाहिनीं तेषां राक्षसानां गतायुषाम् ॥ २९
रथेन तु खरो वेगात्सैन्यस्याग्राद्विनिःसृतः ।
तं दृष्ट्वा राक्षसं भूयो राक्षसाश्च विनिःसृताः ॥ ३०
श्येनगामी पृथुग्रीवो यज्ञशत्रुर्विहंगमः ।
दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकार्मुकः ॥ ३१
मेघमाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः ।
द्वादशैते महावीर्याः प्रतस्थुरभितः खरम् ॥ ३२
महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी त्रिशिरास्तथा ।
चत्वार एते सेनाग्र्या दूषणं पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ३३

the first time after 18^{ab} repeating it here. —^{c}) Ñ2 V1 D1.5.7 च; B4 Dt1 D4.6 T1.2 M2.3 तु (for ऽस्तु). Ś1 Ñ1 D2.3(both times) स्वस्ति गोत्राह्मणायेति. —^{d}) D4.8 T1 Cv.g येभिसंगताः; T2 ये च संगताः; G1.2 M1.3 चेति संगताः (for °संमताः). Ś1 D2.3 (D2.3 second time) लोकेभ्यश्चैव संगताः; Ñ1(both times) D2(first time) लोकेभ्यश्चेति संगताः; Ñ2 V B D3(first time).5.7 M2 लोकेभ्यश्(M2 °कानां)चैव सर्वशः(D3 °तः); D1 लोकेभ्यश्चापि नित्यशः. —After 27^{cd} (first occurrence), Ñ1 D2.3 ins. :

405* इति वै व्यसृजन्वाचमन्तरिक्षे महर्षयः ।

[D3 चैवासृजन् (for वै व्य°). Ñ1 illeg. for वाच.];

—Thereafter they all repeat 18^{ab}.

28 For sequence and om. in Dg1 Dm1 T3 G3, cf. v.l. 26. —^{ab}) M1 जयताद्. D1 राघवौ (for °वो). D4.8 T1.2 Cg संख्ये (for युद्धे). Ñ2 V B D5.7 रामो विजयतां युद्धे सपौलस्त्यान्(V °स्त्य)निशाचरान्. —^{c}) Ś1 D2.5 इंद्रो हंता; Ñ V B D3.7 पाक(V1 वृत्र)हंता; D1 पाकशास्ता (for चक्रहस्तो). Ś1 -पूर्वं; Dt1 D6 विष्णुः (for युद्धे). —^{d}) Ñ2 -दारुणान्; Dt1 D6 G1.2 M1 -सत्तमान्; D5.7 -दानवान् (for -पुंगवान्). Ś1 सर्वांश्चासुरराक्षसान्; D2 सर्वांस्तान्पुरराक्षसान्.

29 T3 om. 29–30; Dm1 G3 om. 29 here and read after 420*; Dg1 om. 29^{ab}. D8 repeats 29 (including 406*) after 420*. —^{a}) Ñ V B D1.3.5.7 बहुधा; D8 बहवो (for °शो). Ś1 D2 एत(D2 °ता)श्चान्य(D2 °न्या)श्च बहुधा. —^{b}) Ś1 कुर्वाणाः (for ब्रुवा°). —After 29^{ab}, Dg1(before 29^{cd}) Dt1 D4.6.8 T1.2 G1.2 M ins. :

406* जातकौतूहलास्तत्र विमानस्थाश्च देवताः ।

[D4.8(first time) T1.2 तस्थुर् (for तत्र).];

while D1 ins. after 29^{ab} :

407* यदेतदौत्पातिकमत्र दृश्यते ।
तदाशु रक्षःसु भृशं विमुच्यताम् ।
भवन्तु लोका मुदिता हतद्विषः ।
सदेति तत्त्वं मुनिपुंगवाब्रुवन् ।

—D1 om. 29^{cd}. —^{c}) Ś1 सेनां (for तेषां). —^{d}) M3 महात्मनां (for गतायुषाम्).

30 T3 om. 30 (cf. v.l. 29). D1 reads 30–34 after 25. —^{a}) Dg1 D1 M2 च (for तु). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 अथ सैन्याद्; Dg1 M2.3 अग्रे सैन्याद्; Dm1 D4.8 T1.2 G उग्रसैन्यो (for सैन्यस्याग्राद्). Ñ2 Dg1 D4.8 T2 G3 विनिसृतः. Ś1 Ñ1 D1–3 अग्रे(D1 °ग्र)सैन्याद्विनिर्गतः. Dt1 D6 om. 30^{cd}. —^{c}) D1.2 निसृतं; D3 निर्गतं (for राक्षसं). Ñ1 दृष्ट्वा विनिसृतं भूयो; Ñ2 V B D5.7 M तं दृष्ट्वा निःसृतं तूर्णं(B2.3 हंतुं; M1 भूमौ; M3 भूयो); Dm1 D8 G3 °निसृतं भूमौ. —^{d}) D2 ते (for च). Ś1 D5.7 ते विनिःसृताः; Ñ1 D3 ते(D3 च) विनिर्गताः; Ñ2 V B1.2.4 अपि(Ñ2 तेपि) निःसृताः; D1 M3 चाभि(M3 °पि)निःसृताः; M2 चापि निसृताः (for च विनिः°).

31 ^{a}) Ś1 D2 दूरगामी; B4 °मानी; D1 °मी च (for श्येनगामी). Dt1 D6 T3 पृथुश्यामो; D2 °बलो; G2 पृष्ठग्रीवो (for पृथुग्रीवो). —^{b}) Ś1 D2 यज्ञशक्रो (for °शत्रुर्). Ś1 Ñ V2 B4 D1–3.5.7 G1 M महाविषः; V1 महाबलः; B1 महारथः; B2.3 महावृषः (for विहंगमः). —^{c}) B2 दुर्दमः; D3 दुर्जरः (for °यः). Ś1 D2 परवीरघ्नः; Ñ2 V B D5.7 कालकाख्य(V1 B4 °ख्या; B1 °ख्यै)श्च; D6 परवीराक्षः (for कर°). —^{d}) V1 B1–3(before corr. as in text) D4.6 पुरुषः (for प°). Ś1 कालकर्मकः; Ñ2 V B Dt1 D1.5–7 T3 कालि(V2 B2 Dt1 D1.6 T3 °ल)कामुखः (for कालकार्मुकः).

32 ^{a}) Ñ2 V B1.4 D5.7 मेघमालो(V1 °लोमा[meta.]); B3 °बाणो; Dt1 T1.2 हेममाली (for मेघमाली). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 G1 महाबाहुः (for °माली). —^{b}) Dt1 D6 वरास्यो (for सर्पा°). Ñ2 D5.7 लंबितोदरः; V B निह्न(B1.4 °र्ण; B2.3 °र्ह्रं)तोदरः; G2 रुधिराशांनिः; M3 °रांबरः; G(ed.) विकृतोदरः (for °शनः). Ś1 Ñ1 D1–3 महास्यो(D1 सर्पाभो) लोहितांबरः. —^{c}) Dg1 महावीराः (for °र्याः). —^{d}) Ñ2 V2 B1–3 D1.3.5.7 तस्थुस्तम्; V1 ततस्तम् (for प्रतस्थुर्). Ś1 Ñ1 B4 D2 G(ed.) तस्थुः प्रमुखतः(Ñ1 B4 समभितः; G[ed.] समंततः) खरं.

33 ^{a}) B3 G1 महाकपाली; Dg1 °कलापः; D5 °कपाटः; D6 °कापालः. —^{b}) Dt1 D6 G3 प्रमाथिस् (for °थी). —^{c}) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dg1(before corr.) Dt1 D1–3.5–7 T3 सेनाग्रे; B2 सैन्याग्रे; G3 सैन्याग्र्या (for °ग्र्या). —^{d}) Ś1 Ñ2 V2 B2.3(before corr. *sup. lin.* as in text) D1.4 T1.2 G3 M3 ययुः (for ऽन्वयुः). —After 33, Ś1 D1–3 ins. :

सा भीमवेगा समराभिकामा
सुदारुणा राक्षसवीरसेना ।
तौ राजपुत्रौ सहसाभ्युपेता
माला ग्रहाणामिव चन्द्रसूर्यौ ॥ ३४

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

२३

आश्रमं प्रति याते तु खरे खरपराक्रमे ।
तानेवौत्पातिकान्रामः सह भ्रात्रा ददर्श ह ॥ १
तानुत्पातान्महाघोरानुत्थितान्रोमहर्षणान् ।
प्रजानामहितान्दृष्ट्वा वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २
इमान्पश्य महाबाहो सर्वभूतापहारिणः ।
समुत्थितान्महोत्पातान्संहर्तुं सर्वराक्षसान् ॥ ३
अमी रुधिरधारास्तु विसृजन्तः खरस्वनान् ।
व्योम्नि मेघा विवर्तन्ते परुषा गर्दभारुणाः ॥ ४

G. 3. 30. 4
B. 3. 24. 4
L. 3. 29. 4

408* तत्कार्मुकैराभरणैर्ध्वजैश्च
तैर्वर्मभिश्चाग्निसमानवर्णैः ।
बभूव रूपं रुधिराशनानां
सूर्योदये रक्त इवाभ्रराशिः ।

[(l. 1) D1 आभरण- (for °रणैः). D2 द्विजैश् (sic) (for ध्वजैश्).];

while B3 ins. after 33 :

409* त्वरमाणाश्च ते सर्वे वायुकम्पिसमा जवे ।

34 ^{a}) Ś1 -[अ]भिकामुका; Ñ2 D5.7 °गामिनी; Dt1 D6 °कांक्षिणी (for °कामा). —^{b}) D4 T1.2 G1.2 महाबला (for सुदारुणा). Ñ2 V2 B2 D7 G2 -भीम- (for -वीर-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 [उ]पतस्थे (D2 °स्थौ); Ñ2 D5.7 [अ]भ्युपेयाच्; V B °पायाच् (for [अ]भ्युपेता). —^{d}) D6 सम- (for इव). D2 सूर्यबिंबं (for चन्द्रसूर्यौ). Ñ2 V B D5.7 M3 छायेव राहोर्दि (M3 कृष्णा दि)वि चंद्रसूर्यौ.

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 खरोत्पातदर्शनं; Ñ1 उत्पातदर्शनं; Ñ2 D2.3.5 खरनिर्याणः (D5 °णं); V B खरनिर्याणे उत्पातदर्शनं; D1 खरोत्पातः; D7 खरनिर्याणे दुःशकुनानि. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om. Ñ2 V2 D5.7 29; V1 28; B2.4 30; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 23; D1 26; D3 32; M2.3 24. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

23

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ñ2 V B D1.5.7 समनुप्राप्ते; M2 त्वभिसंप्राप्ते; M3 त्वनभिप्राप्ते (for प्रति याते तु). Ś1 Ñ1 D2.3 तमाश्रममनुप्राप्ते. —^{b}) Dg1 reads खरे in marg. M3 भीम- (for खर-). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 [उ]त्पातकान्; D3 [उ]त्पादुकान् (sic); D6 M2.3 [उ]त्पातिकान् (for [औ]त्पातिकान्). Ñ2 V B D5.7 तानुत्पातांस्ततो रामः; D1 तदेवोत्पातिकं रामः.

2 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 दृष्ट्वा च (B2 तु) तान् (for तानुत्पातान्). —^{b}) D3 लोम° (for रोम°). Ñ2 V B D5.7 उत्पाताँल्लो (B4 D7 °रो)महर्षणान्; Dt1 Dm1 D6.8 रामो दृष्ट्वात्यमर्षणः. Cv*p* as in text for ^{ab}. ❁ Cr.k.t cite अम (Ct अत्यम)र्षणः अ (Ct अत्य)स्वस्थचित्तः. ❁ —Ś1 om. 2^{c}–3^{b}. —^{d}) G2.3 M2 रामो (for वाक्यं). Dm1 D8 लक्ष्मणं वाक्यम् (by transp.). —For 2^{cd}, Ñ V B D1–3.5.7 subst.:

410* द्विषतामहितान्सर्वान्रामो वचनमब्रवीत् ।

[D7 om. (hapl.) for तामहि. Ñ1 D3 दृष्ट्वा (for सर्वान्). D1 द्विषतामहितं ज्ञात्वा; D2 द्विषतः सह तान्दृष्ट्वा (for the prior half). Ñ1 D1–3 लक्ष्मणम् (for वचनम्).]

3 Ś1 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) V1 उत्पातान्पश्य सौमित्रे. —^{b}) Ñ2 B1.4 D5.7 सर्वभूताहिताय वै; V1 B2.3 °भूताशिवाय वै; D1 °भूतनिपातिनः; D2 °भूतोपहारिणः; D8 °भूतार्थहारिणः; M3 °भूतापहात्रणे. —^{c}) V B महाघोरान् (for महोत्पातान्). Ñ2 D5.7 उत्थितान्सुमहाघोरान्; D1 उत्पातानशिवान्घोरान्. —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 संक्षेप्तुमिव मानुषान् (B3 *sup. lin.* also राक्षसान्); D1 युगांतस्य पुरःसरान्; M2 संक्षेप्तुमिह राक्षसान्; M3 संक्षेप्तुं सर्वराक्षसान्.

4 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 इमे (for अमी). Ñ2 V B D5.7 -धाराभिर्; M1 -धारा वै (for -धारास्तु). D1 समांसरुधिरा धाराः. —^{b}) Dg1 विसृजंति; Dt1 D6 विसृजंते; D3 (with hiatus) उत्सृजंतः (for विसृजन्तः). Dm1 D8 G3 खरस्वराः; Cg खरस्वरान्. Ś1 Ñ1 V1 D1.2 सृजंतः (V1 वर्षंते) खरनिःस्वनाः; Ñ2 V2 B D5.7 वर्षंतोति (D5.7 °भि)-खरस्वनाः. —^{c}) Ñ2 D5.7 मेघा व्योम्नि (by transp.). Ś1 Ñ1 D2.3.7 विवर्धंते; B2 D1 निवर्तंते; Dg1 [अ]भिवर्तंते; Dm1 विनर्दंति; D8 G3 M3 विनर्दंते; M1 प्रदृश्यंते; M2 प्रवर्धंते (for विवर्तन्ते). —^{d}) Ś1 D2 दारुणा; Ñ V B1 (after corr.) Dg1 Dm1 D1 पुरुषा (for परुषा). Ś1 भीमदर्शनाः; D1 शैलवर्चसः (for गर्दभारुणाः).

G. 3. 30. 5
B. 3. 24. 5
L. 3. 29. 5

सधूमाश्च शराः सर्वे मम युद्धाभिनन्दिनः ।
रुक्मपृष्ठानि चापानि विवेष्टन्ते च लक्ष्मण ॥ ५
यादृशा इह कूजन्ति पक्षिणो वनचारिणः ।
अग्रतो नो भयं प्राप्तं संशयो जीवितस्य च ॥ ६
संप्रहारस्तु सुमहान्भविष्यति न संशयः ।
अयमाख्याति मे बाहुः स्फुरमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ७
संनिकर्षे तु नः शूर जयं शत्रोः पराजयम् ।
सुप्रभं च प्रसन्नं च तव वक्त्रं हि लक्ष्यते ॥ ८
उद्यतानां हि युद्धार्थं येषां भवति लक्ष्मण ।
निष्प्रभं वदनं तेषां भवत्यायुःपरिक्षयः ॥ ९
अनागतविधानं तु कर्तव्यं शुभमिच्छता ।
आपदं शङ्कमानेन पुरुषेण विपश्चिता ॥ १०
तस्माद्गृहीत्वा वैदेहीं शरपाणिर्धनुर्धरः ।
गुहामाश्रय शैलस्य दुर्गां पादपसंकुलाम् ॥ ११

---

5 ^{a}) Ś1 D2 सधूम्र(D2 °म्रा)श्वसनाः सर्वे; Ñ2 V B D5.7 सधूमा इषवश्चेमे; D1 सधूमा धूसराः सर्वे. —^{b}) Ñ2 V B D5.7 महा- (for मम). Ś1 Ñ1 D1-3 -[अ]भिकांक्षिणः; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 Cm. -[अ]भिनंदिताः (for -[अ]भिनन्दिनः). —After 5^{ab}, T3 ins. :

411* ऋक्षव्याघ्रमृगाः सर्वे नदन्ति विकृतस्वरैः ।

—^{cd}) D2 जातानि (for चापानि). Dg1 Dt1 D2.3.6 T1 G2 M3 Ct विचेष्टंते; Dm1 D8 G3 चे(G3 वे)ष्टंतेपि; D1 प्रसरंति (for विवेष्टन्ते). M1 वेष्टंते चापि लक्ष्मण (for ^{d}). Ñ2 V B D5.7 रुक्मपृष्ठमिदं चापि चापं विस्फुरतीव मे. —After 5, D1.3 ins., Ñ2 V B3.4(marg.) D5.7 ins. after 9.

412* निमित्तानि च पश्यामि शरीरे पार्थिवात्मज ।
आत्मनो यानि तान्याहुर्घोरं प्राणिनिबर्हणम् ।

[(l. 1) D1 प्रपश्यामि; D3 च पश्याम (for च पश्यामि). —(l. 2) B4 प्राण- (for प्राणि-). D3 घोरान्प्राणिनिवर्हण (for the post. half). D1 आत्मनः पालितान्पापान्घोरान्प्राणनिबर्हणान् .]

6 ^{a}) G2 मम; M2 इव (for इह). Ś1 Ñ1 D1-3.6 यादृशं. हि(Ñ1 यथा च *) विकूजंति; Ñ2 V B D5.7 यथा च नि(V2 B वि)नदंती मे. —^{c}) D4 भृशं; Cm [अ]भयं (for भयं). Cv प्राप्तः (for प्राप्तं). Ñ2 V1 B D5.7 M2 अत्युग्रं(B2 सद्यश्च) नो(M2 हि) भयं घोरं(Ñ2 M2 प्राप्तं). —^{d}) V1 B1 मे; G2 ह (for च).

7 V2 om. 7. Dg1 reads 7^{ab} in marg.. —^{a}) Ś1 Ñ1 D2 च (for तु). Ñ2 V1 B D5.7 सुतुमुलः; D1 G1 तु महान् (subm.) (for तु सुमहान्). Dm1 D8 G3 M1 स(M1 सु) संप्रहारः सु(M1 °रस्तु)महान् ; T2 सुप्रहारस्तु मतिमन् . —^{b}) Ñ2 V1 B D5.7 भवितेह (for भविष्यति). Ñ1 सदारुणं; D3 सुदारुणः (for न संशयः). —^{cd}) Ś1 आख्याति दक्षिणो बाहुः; D1 अयं सव्यस्तु मे बाहुः (for ^{c}). G2 न संशयः (for मुहुर्मुहुः). Ñ2 V1 B D5.7 यथा स्फुरत्ययं बाहुर्दक्षिणो मम लक्ष्मण.

8 ^{a}) M3 संनिकृष्टस (for संनिकर्षे). Dg1 च मे शूर; D2 च नो वीर; D3 वने वीर; M1 तु नो वीर (for तु नः शूर). D1 दृश्यते संनिकर्षे ते; M2 संनिकर्षस्तु नो वीर. —^{b}) Dg1 D2 M2.3 जयः शत्रोः(D2 °त्रु-) पराजयः. —For 8^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.7 subst :

413* संनिकृष्टश्च नो वीर जयः शत्रोः पराजयः ।

[Ś1 Ñ1 संनिकर्षश्. B2 मे वीर. Ś1 Ñ1 शत्रु- (for शत्रोः).]

—^{c}) Ś1 सुप्रभावं; V सुप्रभं सु-; Dg1 D1 T3 Cm.g.k सप्रभं च; D3 प्रसभं च (for सुप्रभं च). —^{d}) Ñ1 च लक्षये; D4 M1 च लक्ष्यते; T2 हि लक्ष्मण (for हि लक्ष्यते). Ñ2 V B D5.7 यथेदं वदनं तव(V2 B1.3 मम); D1.3 वदनं तव लक्ष्यते.

9 ^{a}) Ś1 उद्धतानां; Ñ2 D5.7 तद्गतानां; V तद्यतानां (for उद्यतानां). Ñ1 तु; B2 M3 च (for हि). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 युद्धाय. T3 युद्धार्थमुद्यतानां हि. —Ñ1 om. 9^{bc}. —^{b}) Ś1 तेषां; Dg1 T3 G3 एषां (for येषां). D7 लक्षणं (for लक्ष्मण). —^{c}) M2(after corr. *sec. m.* as in text) निष्प्रभच्छादनं (for निष्प्रभं वदनं). Ś1 D2 दीनं (for तेषां). —^{d}) V1 Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 M1.2(after corr. *sec. m.*) -परिक्षये. Ś1 Ñ1 D2.3 ते(Ñ1 ये)षां विद्यात्पराजयं. —After 9, Ñ2 V B3.4(m.) D5.7 ins. 412*. —After 9, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

414* रक्षसां नर्दतां घोरः श्रूयते हि महाध्वनिः ।
आहतानां च भेरीणां राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ।

[(l. 1) Dg1 नदतां. Dt1 D6 घोषः; G3 घोरं (for घोरः). Dg1 Dt1 D6 [s]यं; D4 T G1 च (for हि). M3 महान्ध्वनिः. —(l. 2) T2 om. च (subm.).]

10 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2.3 च (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2 शुभलक्ष्मण; Ñ2 V B D5.7 इह(V1 °ति) लक्ष्मण; D3 शुभदर्शन; T1.2 G1.2 M2 जयमिच्छता. Dg1 reads 10^{cd} in marg. —^{c}) Dg1 शंसमानेन; D1.3 तर्तुकामेन (for शङ्कमानेन). Ś1 Ñ1 D2 आत्म(Ñ1 उप; D2 अप)देशं सदा वीर; B3 आपदाशंकमानेन. —^{d}) D1 विजानता.

11 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2.3 त्वं गृहीत्वा तु वैदेहीं; Ñ2 V B D5.7 तस्मात्सीतां गृहीत्वा त्वं; D1 त्वं सीतां गृह्य वैदेहीं. —^{b}) B3 Dg1 शरपाणि- (for °पाणिर्). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.3 आविश; B1.3 (before corr. as in text) (for आश्रय). M3 भद्रं ते (for शैलस्य). —^{d}) D5.7 दुर्ग- (for दुर्गां). Ś1 Ñ V B1-3 D2-5.7 M2 -संवृतां; B4 D1 -संकटां (for -संकुलाम्). —For 11^{cd}, T3 subst. :

415* गुहामाश्रय सौमित्रे शीघ्रेण वचनान्मम ।
शैलराजस्य महतीं दुर्गां पादपसंकुलाम् ।

प्रतिकूलितुमिच्छामि न हि वाक्यमिदं त्वया ।
शापितो मम पादाभ्यां गम्यतां वत्स माचिरम् ॥ १२
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सह सीतया ।
शरानादाय चापं च गुहां दुर्गां समाश्रयत् ॥ १३
तस्मिन्प्रविष्टे तु गुहां लक्ष्मणे सह सीतया ।
हन्त निर्युक्तमित्युक्त्वा रामः कवचमाविशत् ॥ १४
स तेनाग्निनिकाशेन कवचेन विभूषितः ।
बभूव रामस्तिमिरे विधूमोऽग्निरिवोत्थितः ॥ १५
स चापमुद्यम्य महच्छरानादाय वीर्यवान् ।
बभूवावस्थितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः ॥ १६
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।
ऊचुः परमसंत्रस्ता गुह्यकाश्च परस्परम् ॥ १७

G. 3. 30. 20
B. 3. 24. 22
L. 3. 29. 19

—After 11, Ñ2 V2 B D5.7 ins. :

416* भव त्वं शस्त्रसंपन्नो वैदेह्या सह लक्ष्मण ।
उत्पातानां भयं घोरं नैव द्रक्ष्यसि च स्वयम् ।
भवस्वावहितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः ।

[B2 om. (hapl.) l. 1–2. B1.4 read l. 3 before l. 1. —(l. 1) V2 B1.3.4 तत्र (for भव). G(ed.) सह संवस (for सह लक्ष्मण). —(l. 2) B3 उत्पातांश्च; G(ed.) आगतानां (for उत्पातानां). B1.3.4 [ए]तद् (for [ए]व). —B3 om. l. 3.]

12 [a]) D3.8 Cmp प्रतिकूलितम्. Ñ2 D5.7 प्रतिकूलतया वाक्यं; V B1.2 प्रतिकूलतयैष्टव्यं; B3.4 प्रतिकूलितमेष्टव्यं; G(ed.) प्रतिकूलं तु देष्टव्यं. —[b]) Ś1 Ñ1 D2.3 न तु; Ñ2 V B D5.7 नैव (for न हि). D5.7 वाच्यम् (for वाक्यम्). Ś1 Ñ1 D3 अहं; D1 इह (for इदं). —[c]) Ś1 Ñ1 D2.3 शा(Ś1 ख्या)पितः खल्वसि मया; V B D5.7 शापितो ह्यसि पद्भ्यां(B °ह्या) मे; D1 शपथैर्मम पद्भ्यां तु; M2 शापितो मम पद्भ्यां तु; M3 शापितोसि मम प्राणैर्. —[d]) Ś1 Ñ1 V B2–4 D2.3.5.7 वीर; B1 धीर; Dm1 D8 G तत्र (for वत्स). B1 नो चिरं. —After 12, V B2.4 ins. :

417* उत्तरं न च वक्तव्यं वीर्यज्ञोऽसि ममानघ ।

[G(ed.) च न (by transp.). B4 कर्तव्यं (for वक्तव्यं). V मयानघ; G(ed.) त्वयानघ.];

while Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 S ins. after 12 :

418* त्वं हि शूरश्च बलवान्हन्या ह्येतान्न संशयः ।
स्वयं तु हन्तुमिच्छामि सर्वानेव निशाचरान् ।

[(l. 1) M2 शक्तश् (for शूरश्). D1 M2 दांतश्च; M3 शक्तश्च (for बलवान्). Dg1 Dt1 D1.6 T3 एतान् (for ह्येतान्). —(l. 2) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 स्वयं नि-; M1 तानहं; M2 अहं तु (for स्वयं तु). G2 M2.3 एतान् (for एव).]

13 [a]) Dm1 D8 स (for तु). —[b]) Ś1 Ñ1 D2.3 सीतामादाय लक्ष्मणः. —[c]) Ñ2 V1 D5.7 शरम् (for शरान्). Ś1 Ñ1 D2.3 सशरं धनुरादाय. —[d]) Ś1 V1 गुहादुर्गं. Ñ2 B D5.7 उपाश्रयत्; V1 अपाश्रयत्; G1 समाश्रितः (for समाश्रयत्).

14 [a]) D1 च (for तु). Ñ2 V B D5.7 गुहां प्रविष्टे तु (by transp.). —[b]) Dg1 सीतया सह (by transp.). —[cd]) Ś1 D2 हंतैतद्युक्तम्; D1.3 हंत निर्जितम्; D4 T2 हंत निर्यातम्; Cv.r.m.g.k.t as in text (for हंत निर्युक्तम्). Ś1 आदधे; Ñ1 D2.3 आददे; D1 आक्षिपत् (for आविशत्). Ñ2 V B D5.7 राघवः कृतमित्युक्त्वा बबंध (V1 ररंध) कवचं दृढं.

15 [a]) D1 [अ]र्क- (for [अ]ग्नि-). Ś1 D1–3 -प्रकाशेन; Ñ2 -विकाशेन (for -निकाशेन). —[b]) Ñ1 समावृतः (for विभूषितः). —[cd]) Ś1 D2 M2 रामस्तिमिरं; D3 तिमिरं सर्वं; G3 तिमिरे रामो (by transp.) (for रामस्तिमिरे). Ñ2 V1 B D5.7 रराज रामस्तिमिरं; D1 विधूय तिमिरं घोरं (for [c]). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T2.3 M1.3 महानग्निर्; D1 बभूवार्क (for विधूमोऽग्निर्). Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 M2 विधूयार्क (B1–3 °मार्क; D2 °यार्कम्; M2 °याग्निर्) इवोदितः (for [d]). Ñ1 घनांधकारतिमिरे बभावर्क इवोदितः.

16 [a]) D4 T1 महान् (for महच्). D3 समुद्यम्य महच्चापं. —[b]) Ś1 चापम् (sic) (for शरान्). Ñ1 D2.3 चादाय (for आदाय). Ñ2 V B D5.7 M3 शरांश्चा(B1 °राना)शीविषोपमान्. —[c]) Ñ2 V B D5.7 रामो (for तत्र). Ś1 Dt1 D3.6 Ct संबभूवा(D3 ततो वीरः)स्थितस्तत्र. —After 16, Ś1 Ñ1 B2–4 D2.3 ins. :

419* सधूमशिखराश्चास्य तूणस्था जज्वलुः शराः ।
पर्वतानामिवौषध्यः सूर्येऽस्तं समुपागते ।
द्विगुणं पौरुषं चास्य तेजश्च प्रत्यपद्यत ।
ऊर्मयः सागरस्येव यथा पर्वणि पर्वणि ।

[(l. 1) Ñ1 B2–4 स(Ñ1 वि)धूमाः सशिवा(Ñ1 *शिखा; B4 सशिरा)श्चास्य; D3 विधूमाश्चाग्निशिखाश्च (for the prior half). —B3 repeats l. 2–4 after l. 2 of 423*. —(l. 2) B2.3 पर्वतस्था (for पर्वतानाम्). B3 (second time) पर्वताद्दहिते **; B4 पर्वस्था इव चौषध्यः (for the prior half). B2.3 (first time) सूर्येस्ते (for °ऽस्तं). Ñ1 सूर्ये चास्तमुपागते (for the post. half). —(l. 3) B2.3 (both times).4 तेन (for चास्य). B2 तेजस्तश्चाभ्यवर्धत; B3 (first time) तेजश्चास्य वर्धत (subm.); B3 (second time).4 तेजश्चास्याभ्यवर्धत; D2 तेजश्च प्रतिपद्यत; D3 तेजसा समपद्यत (for the post. half). —(l. 4) Ñ1 D3 उदयः; B2.3 (both times) रामस्य (for ऊर्मयः). B2.3 (first time) पर्वणि ह्युदिते रवौ (B2 विधौ); B3 (second time).4 पर्वण्यभ्युदिते रवौ (for the post. half).]

17 [a]) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 देवर्षि(B2 °वाश्च)गंधर्वाः. —[b]) Dm1 D8 M2.3 परमर्षयः (for सह चारणैः). —After 17[ab], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

G. 3. 30. 21
B. 3. 24. 23
L. 3. 29. 20

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् । | एकश्च रामो धर्मात्मा कथं युद्धं भविष्यति ॥ १८

420* समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शनकाङ्क्षया ।
ऋषयश्च महात्मानो लोके ब्रह्मर्षिसत्तमाः ।
समेत्य चोचुः सहितास्तेऽन्योन्यं पुण्यकर्मणः ।
स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकानां ये हि संगताः ।
जयतां राघवो युद्धे पौलस्त्यान्रजनीचरान् । [5]
चक्रहस्तो यथा युद्धे सर्वानसुरपुंगवान् ।

[For this, cf. 3.22.26–28. —(l. 1) Dg1 समीयुश् ; G1.2 समेताश् (for समेयुश्). Dm1 D8 चारणैस्तत्र (for च महात्मानो). Dg1 om. (hapl.) from the post. half of l. 1 to the prior half of l. 2. D4 T G1.2 -कांक्षिणः (for -काङ्क्षया). —G2 M1 om. l. 2–6. —(l. 3) D4 T2 G1 अन्योन्यं (for तेऽन्योन्यं). D4 पुण्यकर्मिणः. —(l. 4) Dt1 D4.6 T1.2 G1 M3 Cmp.k.t स्वस्ति गोब्राह्मणानां च; D8 M2 स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्यस्तु; Cm as above (for the prior half). Dg1 T3 Cr.m.g.k.t येभि-; Dt1 D6 G1 M3 चेति; T2 ये च (for ये हि). Dt1 D6 संस्थिताः (for संगताः). M2 लोकास्तिष्ठंतु शाश्वताः (for the post. half). —(l. 6) G1 स तु हस्तो (sic) (for चक्र°).]

—Thereafter Dm1 D8 G3 cont. :

421* एतच्चान्यच्च बहवो ब्रुवाणाः परमर्षयः ।
जातकौतूहलास्तत्र विमानस्थाश्च देवताः ।
ददृशुर्वाहिनीं तेषां राक्षसानां गतायुषाम् ।
[(l. 1) = 3.22.29^{ab}.
—(l. 2) = 406*.
—(l. 3) = 3.22.29^{cd}.]

—^{c}) Ś1 Ñ1 Dm1 D2.3.8 G2.3 M1 -संतप्ता (for -संत्रस्ता). —For 17^{cd}, Dg1 Dt1 D4.6 T G1 subst., while Dm1 D8 G3 ins. after 17 :

422* एवमुक्त्वा पुनः प्रोचुरालोक्य च परस्परम् ।

[Dg1 T2 आलोच्य (for आलोक्य). Dm1 D8 G3 राममालोक्य चापरे (for the post. half).]

18 ^{b}) Ñ2 D5.7 राक्षसा भीमविक्रमाः. —^{d}) V1 करिष्यति (for भविष्यति). —After 18, Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 M3 (l. 1–2 only) ins.; while M2 ins. after l. 6 of 424* :

423* रामो नो विदितो योऽयं यथा च वसुधां गतः ।
मानुषत्वं तु मत्वास्य कारुण्याद्व्यथितं मनः ।
नर्दन्तीव चमूस्तेषां रक्षसां कामरूपिणाम् ।
नानाविकृतवेषाणां रामाश्रममुपागमत् ।
तिष्ठ राम हतोऽसीति क्रोशन्तस्ते समन्ततः । [5]
अभिपेतुः सुसंरब्धा राक्षसा बलदर्पिताः ।
नानाप्रहरणा घोरा आह्वयन्राघवं रणे ।
अभिगम्य सुसंरब्धा सर्वतः पर्यवारयन् ।
विप्रकीर्णां तु तां दृष्ट्वा राक्षसानां महाचमूम् ।
शाठ्याद्राक्षसबुध्या च स खरः संन्यवर्तयत् । [10]
संनिवृत्तं तु तत्सैन्यमेकस्थमभवत्तदा ।
पिण्डितं मेघसंकाशं यथा यूथं द्विपायिनाम् ।

[M2 om. l. 1–2. —(l. 1) V2 B4 [ऽ]पि; B1 न (for नो). Ś1 Ñ1 D2.3 कामं नो विदितं; B2 रामो निवेदितो; M3 कामं हि विदितो (for रामो नो विदितो). V1 युद्धे (for योऽयं). V1 युद्धार्थं; B2 तथा च (for यथा च). Ñ1 D3 बहुधा (for वसुधां). —(l. 2) G(ed.) मनुष्यत्वं. V1 B4 च (for तु). M3 नो मत्वा (for मत्वास्य). M3 वात्सल्याद् (for कारुण्याद्). V1 M3 व्यथते मनः. Ś1 D2 मानुषीं हि तनुं कृत्वा स्नेहान्नो विक्लवं मनः; Ñ1 D3 मानुषेति(D3 °षोसि) ततः(D3 मतिं) कृत्वा स्नेहात्कापुरुषं मनः. —After l. 2, Ś1 D2.3 ins. :

423(A)* इति चिन्तयतां तेषां रामे च युधि संस्थिते ।;

while B3 repeats l. 2–4 of 419* and then cont. :

423(B)* ततस्तु सिद्धाः सगणाः सहाप्सराः
सुवर्षे मे च स* * * * * * * ।
जयोऽस्तु रामस्य रणे महात्मनो
व्रजन्तु नाशं रिपवश्च संयुगे ।

—Thereafter Ñ1 B3.4 D3 read an addl. colophon. [*Sarga name* : Ñ1 प्रत्ययानिकः; B3 गुहाप्रवेशः; B4 सीतागुहाप्रवेशः; D3 रामाश्रमगमनः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 om.; B4 31; D3 33.]

—(l. 3) Ś1 नर्दंती हि; Ñ1 नर्दतां तु; Ñ2 नृत्यंतीव; V1 नर्दंती च; D2 नर्दंतीति; D5 नर्दंतीव; M2 नदते च; L(ed.) नदंती हि (for नर्दन्तीव). Ñ1 ततः (for चमूस्). Ś1 D2.3 भीमकर्मणां; Ñ1 पीनवक्षसां; M2 क्रूरकर्मणां (for कामरूपिणाम्). —(l. 4) D2 रामाश्रयम् (for °श्रमम्). Ś1 Ñ1 D2 उपाद्रवत् ; B4 उपागता. B1 राघवाश्रममागमत् ; M2 संनद्धानां तरस्विनां (for the post. half). —After l. 4, V2 ins. (mostly illeg.) :

423(C)* * * * * * * * * * * * * * समाययुः ।

—M2 om. l. 5. —(l. 5) D2 रिपो (for तिष्ठ). Ñ1 हे राम तिष्ठ रामेति (for the prior half). Ś1 Ñ1 D2.3 दृप्ता विकृतदर्शनाः (for the post. half). —(l. 6) M2 सुसंक्रुद्धा (for °रब्धा). Ś1 Ñ1 D2 विम(D2 °न)र्दमाना वसुधां शून्ये(Ñ1 °न्य) विश्रब्धमागताः; D3 विनर्दमाना बहुधा शून्ये विश्रंभमागते. —After l. 6, B3 ins. :

423(D)* क रामः क च तद्भ्राता तत्र देवमुदीरयन् । (sic)

—B1 om. l. 7–8. —(l. 7) B2.3 आहूय (for आह्वयन्). Ś1 Ñ1 V1 D2.3 ततस्ते रामम(Ś1 राक्षसा; V1 राघवा)श्रमे; M2 आह्वयंतो नृपात्मजं; L(ed.) ततस्ते राघवाश्रमं (for the post. half). —V1 om. l. 8. —(l. 8) D5 अभिगम्य तु (for अभिगम्य सु-). Ś1 Ñ1 D2.3 अभिपेतुरभि(D2 °ति)क्रुद्धाः सर्वतः परिवार्य वै(D2 ते). —(l. 9) M2 बहुधा राक्षसीं चमूं (for the post. half). Ś1 Ñ1 V1 D2.3 विप्रकीर्णां(Ñ1 V1 °र्णा)स्तु तान्दृष्ट्वा सु(V1 स)बहून्राक्षसर्षभान् . —(l. 10) Ś1 D2 साक्षाद् ; Ñ1 मौख्याद्; V1 सर्वान् ; M2 मौढ्याद् (for शाठ्याद्). Ś1 -संमुख्यः; Ñ1 -बुध्या तु; D2 -मुख्यश्च; L(ed.)-मुख्यांश्च (for -बुध्या च). Ñ2 om. स (subm.). V2 B4 M2 संन्यवर्तत; D3 संनिवर्तयन् (for

ततो गम्भीरनिर्ह्रादं घोरवर्मायुधध्वजम् ।
अनीकं यातुधानानां समन्तात्प्रत्यदृश्यत ॥ १९
सिंहनादं विसृजतामन्योन्यमभिगर्जताम् ।
चापानि विस्फारयतां जृम्भतां चाप्यभीक्ष्णशः ॥ २०
विप्रघुष्टस्वनानां च दुन्दुभींश्चापि निघ्नताम् ।
तेषां सुतुमुलः शब्दः पूरयामास तद्वनम् ॥ २१
तेन शब्देन वित्रस्ताः श्वापदा वनचारिणः ।
दुद्रुवुर्यत्र निःशब्दं पृष्ठतो नावलोकयन् ॥ २२

G. 3. 30. 30
B. 3. 24. 31
L. 3. 29. 30

संन्यवर्तयत). N̐2 D5.7 खरः सैन्यं न्यवर्तयत् (for the post. half). —(l. 11) Ś1 संनिवर्त्य. V1 च (for तु). —(l. 12) N̐1 पीडितं (for पिण्डितं). Ś1 D2.3 ह्यभवत्सर्वं; M2 चाभवच्छीघ्रं (for मेघसंकाशं). Ś1 N̐1 D2.3 M2 यथा यूथो(N̐1 D3 M2 °थं; D2 °थाद्)विषाणिनां (for the post. half).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 S (M3 after 423*) ins. after 18 :

424* इति राजर्षयः सिद्धाः सगणाश्च द्विजर्षभाः ।
जातकौतूहलास्तस्थुर्विमानस्थाश्च देवताः ।
आविष्टं तेजसा रामं संग्रामशिरसि स्थितम् ।
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि भयाद्विव्यथिरे तदा ।
रूपमप्रतिमं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।   [5]
बभूव रूपं क्रुद्धस्य रुद्रस्येव पिनाकिनः ।
इति संभाष्यमाणे तु देवगन्धर्वचारणैः ।

[(l. 1) G2 M सर्वे (for सिद्धाः). T2 संगताश् (for सगणाश्). M2.3 द्विजातयः (for द्विजर्षभाः). T3 इति देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च द्विजपुंगवाः. —(l. 2) = 406*. M1 कृत- (for जात-). G2 M1 तत्र (for तस्थुर्). —D1 ins. l. 3–4 after 19; D4 T1 G1 M3 read l. 3–4 here for the first time, repeating them after 27. —(l. 3) D4 T1 M3 (second time) प्रविष्टं (for आ°). —(l. 4) Dm1 तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि (for the prior half). D1.4 T1 G1 M3 (all except D1 second time) भयार्तानि (D4 °नि)प्रदुद्रुवुः(D1 °विव्यथुः) (for the post. half). —D1 om. l. 5-7. —(l. 5) T2 M1 रूपमप्रतिरूपस्य (M1 °पं च) (for the prior half). —(l. 6) G2 M रुद्रस्य क्रुद्धस्य (by transp.). Dg1 Dt1 D6 T3 M Cmp महात्मनः (for पिनाकिनः). —After l. 6, M2 ins. 423*. —G1.2 M om. l. 7. Dg1 reads l. 7 in marg. —(l. 7) Dm1 D8 स भाषमाणे; D4 T1.2 संभाषमाणे (for संभाष्य°).]

19 Dg1 transp. 19^{ab} and 19^{cd}. D1 reads 19 (followed by l. 3–4 of 424*) after 27. —^{a}) Ś1 N̐1 V B तं तु; N̐2 D3.5.7 तत्तु (for ततो). N̐1 D3 -निर्घोषं (for -निर्ह्रादं). D1 ततस्तु भीमनिर्ह्रादं; D2 तं गंभीरविनिर्ह्रादं. —^{b}) D1 वर- (for घोर-). N̐1 B1.3.4 Dt1 D2.6–8 T1 -चर्म-; V D3 -कर्म- (for -वर्म-). —^{d}) V2 समदृश्यत; B1.2 पर्यदृश्यत; Dt1 D3.6 प्रत्य(D3 °ति)पद्यत (for प्रत्यदृश्यत). —After 19, B2–4 ins.; while M2 ins. after 24^{ab} :

425* मेघजालमिवायान्तं सविद्युत्पांशुवर्षिणम् ।
शीघ्रवातेरितमिव रक्षः सैन्यमदृश्यत ।

[(l. 1) B2 M2 -रूपितं (for -वर्षिणम्). —(l. 2) B3 शीघ्रं.]

20 D1 om. 20–24. —^{a}) Ś1 N̐1 V1 B1 D2.3 M1 वीरना(D3 M1 °वा)दान्; V2 B2–4 वीरस्वनं(B4 °नान्); Dg1 सिंहनादान्; Dt1 D6 वीरालापान्; Dm1 D8 T3 G2.3 विरावांस्तान् (for सिंहनादं). N̐2 D5.7 वीरस्वनानुत्सृजतां. —^{b}) Ś1 N̐1 D2.3 अभिधावतां; Dt1 D6 T3 Ct °गच्छतां (for °गर्जताम्). N̐2 V B D5.7 गर्जतां(B2.3 °र्जितं) चाप्यभीक्ष्णशः. —^{c}) G1 चापांश्च (for चापानि). D4.5.7 चा(D4 *)स्फारयतां (for विस्फार°). —^{d}) Dg1 जृंभणं; Dm1 D8 G3 गर्जतां (for जृम्भतां). M2.3 अपि (for चापि). N̐2 V B1–3 D5.7 मुहुर्मुहुः; B4 Ck.tp पुनः पुनः (for [अ]प्यभीक्ष्णशः). G3 गर्जतानां च भीक्ष्णशः (sic).

21 D1 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) Dg1 Dm1 D8 T3 G1 विप्रहृष्ट-(Dg1 °ष्टः); M3 Ck(also as in text) °क्रुष्ट- (for विप्रघुष्ट-). M2 विकृष्टं हसतां चैव. —^{b}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.2 M1 दुंदुभी(D4.6.8 °भि; T1.2 M1 °भीं)-श्चाभि-(Dg1 Dt1 D4 °पि); T3 घोरदुंदुभि-; G2 M2.3 दुंदुभीनां च (for °भींश्चापि). —For 21^{ab}, Ś1 N̐1 D2.3 subst. :

426* प्रघुष्टं हसमानानां गर्जतां चाभिधावताम् ।

[D2 प्रहृष्टैर्भसमानानां (for the prior half). Ś1 तर्जतां (for गर्जतां). N̐1 D3 चातिमात्रतः.];

while N̐2 V B D5.7 subst. for 21^{ab} :

427* विकृतं संप्रहसतामन्योन्यमभिगर्जताम् ।

[V1 B2.3 विकृष्टं सं-; V2 विक्रोशतां; B1.4 विकृष्टानां (for विकृतं सं-).]

—^{c}) Ś1 N̐1 V2 स तुमुलः; B1 अत्युल्बणो; Dg1 T3 G1 M3 स विपुलः; Dt1 Dm1 D6.8 G2 M2 सुविपुलः; D5 तु तुमुलः; G3 तु विपुलः; M1 सुविपुलं (for सुतुमुलः). N̐2 V B D5.7 M2.3 नादः (for शब्दः).

22 D1 om. 22 (cf. v.l. 20). —^{a}) N̐2 V2 B D5.7 नादेन (for शब्देन). G1 संत्रस्ताः (for वित्रस्ताः). —^{b}) Ś1 N̐1 D2.3 तापसा; Dt1 D6 त्रासिता (for श्वापदा). Ś1 बलचारिणः (sic) (for वन°). —After 22^{ab}, B2 reads 24^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. —^{c}) Dm1 D3.4.8 T G M1 निःशब्दाः (for निःशब्दं). N̐2 V1 B D5.8 बहुधा बहवो यांतः(V1 जग्मुः); V2 बहुधा बहु धावंतः. —^{d}) Ś1 V1 B4 T3 G3 M1 पृष्ठतो न व्य(V1 वाव)लोकयन्; D3 तापसाश्च व्यलोडयन्. —After 22, Ś1 N̐ V B D2.3.5.7 ins., while M2 cont. after 429* :

428* अभवन्निष्प्रभः सूर्यस्तिमिरेण च संवृतः ।
मारुतः प्रतिकूलश्च राक्षसानां ववौ तदा ।

G. 3. 30. 32
B. 3. 24. 31
L. 3. 29. 32

तत्त्वनीकं महावेगं रामं समुपसर्पत ।
धृतनानाप्रहरणं गम्भीरं सागरोपमम् ॥ २३
रामोऽपि चारयंश्चक्षुः सर्वतो रणपण्डितः ।
ददर्श खरसैन्यं तद्युद्धाभिमुखमुद्यतम् ॥ २४
वितत्य च धनुर्भीमं तूण्याश्चोद्धृत्य सायकान् ।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं वधार्थं सर्वरक्षसाम् ॥ २५
दुष्प्रेक्ष्यः सोऽभवत्क्रुद्धो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ।
तं दृष्ट्वा तेजसाविष्टं प्राव्यथन्वनदेवताः ॥ २६
तस्य क्रुद्धस्य रूपं तु रामस्य ददृशे तदा ।
दक्षस्येव क्रतुं हन्तुमुद्यतस्य पिनाकिनः ॥ २७

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D2.3 समावृतः; B3 सुसंवृतः; M2 [अ]भिसंवृतः; G(ed.) [ए]व संवृतः (for च संवृतः). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D2.3 अभूत (for ववौ).]

23 D1 om. 23 (cf. v.l. 20). —[a]) Ñ2 V B D5.7 G2 M1.2 तद् (V1 °दा)नीकं; Dt1 Dm1 D6.8 तच्चानीकं (for तत्त्वनीकं). Ñ1 महाबाहुं; Dg1 °घोरं (for °वेगं). —[b]) Ś1 Ñ1 D2.3 रामं (Ś1 °मे) समुपचक्रमे; Ñ2 V B D5.7 उपासर्पत राघवं; Dt1 Dm1 D6.8 रामं समनुवर्तत; G1.2 M1 राघवं समसर्पत; Cg as in text. —D6 om. 23[c]–24[b]. —[c]) Ś1 D2 वृतं नानाप्रहरणैर्. —[d]) Ś1 Ñ B D2.3.5.7 M2 वर्धमानार्णवोपमं. —After 23, M2 ins.:

429* तिष्ठ राम हतोऽसीति क्रोशमानाः समन्ततः ।
अभिपत्य सुसंक्रुद्धाः सर्वतः परिवारयन् ।
तत्तु सागरसंकाशं घोराणां पिशिताशिनाम् ।
राममाह्वयतां संख्ये सेनानीकमधिष्ठत ।
सिंहनादं विसृजतां तिष्ठ तिष्ठेति भाषताम् । [5]
चापानि विस्फारयतां क्ष्वेलतां हसतामपि ।
असिशूलान्भ्रमयतां गर्जतां क्रोशतामपि ।
तेषां शब्दः स सुमहान्पूरयामास तद्वनम् ।
उत्पेतुश्चैव नादेन श्वापदाश्च वयांसि च ।
क्रव्यादानि च घोराणि ज्ञात्वा तं राक्षसाधमम् । [10]

—Thereafter M2 cont. 428* and then further cont.:

430* तेऽहीनवेगाः सहसा राममेकं जिघांसवः ।
नानायुधधराः सर्वे वर्धमानार्णवोपमाः ।

24 D1 om. 24 (cf. v.l. 20); D6 om. 24[ab] (cf. v.l. 23). —[a]) Ñ1 D2 विहरंश्; Dg1 Dm1 D8 चालयंश् (for चारयंश्). Ś1 D3 रामो हि (D3 °पि) विहरन्स्वक्षः; G3 रामो विचालयंश्चक्षुः. —B2 repeats here 24[cd] (cf. v.l. 22). —[c]) Dg1 M3 स (for तद्). —[d]) D1 उच्छ्रितं; Cg उत्थितम् (for उद्यतम्). Ś1 Ñ1 D2.3 समंताद्युद्धकांक्षिणं; Dg1 G2 M3 त (G2 य)द्युद्धाभिमुखोद्यतं (Dg1 °मं); Dt1 D6 T3 G3 युद्धायाभिमुखो गतः (T3 G3 °द्यतं). —For 24, Ñ2 V B D5.7 M2 subst.:

431* ततो ददर्श काकुत्स्थो रक्षःसैन्यमुपागतम् ।
सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्युद्धाभिमुखमात्मनः ।

[(l. 1) M2 तद्ददर्श ततो रामः (for the prior half). V1 B1 M2 खर- (for रक्षः-). —(l. 2) M2 युद्धायाभिमुखात्मनः (for the post. half).]

25 [a]) D3 विकृष्य; G1 विनाम्य (for वितत्य). Ś1 Ñ1 D2.3 विनाम्य च (Ś1 विनाम्यैव; D2 विनम्य च; D3 सुधन्वानो) धनुर्घोरं; Ñ2 V B D5.7 G(ed.) विगृह्य (V1 विधृत्य; B1–3 विसृज्य; G[ed.] निगृह्य) पाणिना चापं; M2 वितत्य तु धनुर्दिव्यं. —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2 तूणाद्‌ (D1 °च्चो)द्धृत्य; Dg1 Dm1 G3 Cg तूण्योश्चो°; T1 तूण्यां चो°; T2 तूण्यामुधृत्य (for तूण्याश्चोद्धृत्य). Ñ2 D5.7 M2 सायकं (for सायकान्). —[c]) M2 चापि (for तीव्रं). —For 25[cd], Ñ2 V B D5.7 subst.:

432* बभूवावस्थितो योद्धुं ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः ।
हसन्निव स्थितः श्रीमान्पुरस्तात्सर्वरक्षसाम् ।

[(l. 1) B2 रामो (for योद्धुं). V1 स्वनैरा- (for ज्यास्वनैः). —(l. 2) V B1.3 एव (for इव). D5 [आ]स्थितः (for स्थितः). V1 एव (for सर्व-).]

26 D1 om. 26. —[a]) Dg1 Dt1 Dm1 D3.6.8 च (for सो). Ś1 D2.3 क्रोधाद्; Ñ1 दीप्त्या (for क्रुद्धो). Ñ2 V B D5.7 पुनश्च रोषदुष्प्रेक्ष्यो. —[b]) G2.3 [उ]ज्ज्वलन्; M2 [उ]त्थितः (for ज्वलन्). D3 रामो ह्यग्निरिवोज्ज्वलन्. —[c]) Ñ2 V B D5.7 युक्तं; Dg1 विद्धं (for [आ]विष्टं). D3 तं दृष्ट्वा सहसोद्विग्ना. —[d]) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 M2.3 विव्यथुर्; Dg1 Dm1 D4.8 T G1.2 M1 Ck प्राद्रवन्; Ct as in text (for प्राव्यथन्). Ś1 Ñ1 D2.3 नैरृतर्षभाः (for वनदेवताः).

27 Ś1 Ñ1 D2.3 om. 27[ab]. Ñ2 V B D5.7 transp. 27[ab] and 27[cd]. —[ab]) Ñ2 V B D5–7 तस्य रुष्टस्य; D1 तथा क्रुद्धस्य; M2 क्रुद्धस्य तस्य (by transp.) (for तस्य क्रुद्धस्य). Ñ2 V B D5.7 तु मुखं; Dg1 D1 रूपं तद्; G1 रूपं च (for रूपं तु). M3 रामस्य रूपं तु (by transp.) Ñ2 V1 B D5.7 T G1 ददृशुस्; D6 दृश्यते (for ददृशे). G(ed.)

२४

अवष्टब्धधनुं रामं क्रुद्धं च रिपुघातिनम् ।
ददर्शाश्रममागम्य खरः सह पुरःसरैः ॥ १
तं दृष्ट्वा सगुणं चापमुद्यम्य खरनिःस्वनम् ।
रामस्याभिमुखं सूतं चोद्यतामित्यचोदयत् ॥ २
स खरस्याज्ञया सूतस्तुरगान्समचोदयत् ।
यत्र रामो महाबाहुरेको धुन्वन्धनुः स्थितः ॥ ३
तं तु निष्पतितं दृष्ट्वा सर्वे ते रजनीचराः ।
नर्दमाना महानादं सचिवाः पर्यवारयन् ॥ ४

G. 3. 31. 4
B. 3. 25 4
L. 3. 30. 4

तथा (for तदा). —After 27^{ab}, Ñ2 V B1.4 D5.7 ins. a passage relegated to App. I (No. 5); while B2.3 ins. it after 27. —^{c}) D1 च (for [इ]व).—^{d}) Dm1 D8 G3 M1 क्रुद्धस्येव (for उद्यतस्य). D1 कपर्दिनः (for पिनाकिनः). Ñ1 V B D5.7 उद्यतास्त्रं पिनाकिनं. ❀ Cv : दक्षस्येत्यादौ प्रथम एवकारो द्रष्टव्यः । दक्षस्येव क्रतुं हन्तुमुद्यतस्य पिनाकिन इति च पाठः. ❀ —After 27, D1 reads 19 followed by l. 3–4 of 424*. —After 27, Ś1 Ñ1 D2.3 M2 ins. a passage relagated to App. I (No. 6), D4 T1 G1 M3 repeat l. 3–4 of 424* after 27. —Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 T G M1.3 ins. after 27, while M2 ins. after App. I (No. 6) :

433* तत्कार्मुकैराभरणैर्ध्वजैश्च
तैर्वर्मभिश्चाग्निसमानवर्णैः ।
बभूव सैन्यं पिशिताशनानां
सूर्योदये नीलमिवाभ्रजालम् ।

[(l. 1) G3 आभरण- (for °रणैर्). Dt1 D6 रथैश् ; T3 तैस्तैश् (sic) (for ध्वजैश्). —(l. 2) Dt1 D6 तद् (for तैर्). Dm1 D8 G3 वाजिभिश् (for वर्मभिश्). T3 ध्वजैश्च शूरैर्विविधैश्च वर्मभिः. —(l. 3) M3 वर्णं (for सैन्यं). D1 बभौ तु सैन्यं युधि नैर्ऋतानां. —(l. 4) D1 नाक्तम् (for नीलम्). Dm1 [अ]भ्रराजिः; D4 T1 G1.2 M3 °वृंदं; D8 °रातिः (for [अ]भ्रजालम्). T3 नील इवाभ्रराशिः.]

Colophon. D2 om. —*Sarga name* : Ś1 खरसैन्यस्तंभः; Ñ1 सैन्यभंगः; Ñ2 सैन्यनिर्याणं; V B खरसैन्यदर्शनं; D1 राक्षसाभ्युपगमः; D3 रामाभ्युपगमनं; D5.7 खरसैन्यनिर्याणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 om.; Ñ2 D5.7 30; V1 29; V2 30; B2 31; B4 32; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 24; D1 27; D3 34; M2.3 25. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

24

D2 cont. the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 M1 begin with श्रीरामाय नमः.

1 For 1–4, D1 subst. 438*. —^{a}) Dt1 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) अवष्टभ्य. Ñ1 D3 ततो(D3 तु तं) दृष्ट्वा (for -धनुं रामं). Ś1 D2 अवित्रस्तं(D2 अतस्तब्धं) तु तं दृष्ट्वा; Ñ1 D3 अवष्टब्धं ततो(D3 तु तं) दृष्ट्वा. —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 राघवं; D6 क्रुद्धं तं (for क्रुद्धं च). ❀ Cv : अवष्टब्धधनुरिति । धनुःशब्दमुकारांतं लिंगानुशासिनः साधु मन्यंते ।; Cm : धनुःशब्द उकारांतोप्यस्ति ।; Cg : धन्यत इति धनुः । धन धान्ये इत्यस्माद्धातोः भृमृशीतॄमस्जिभ्य उः इत्यौणादिकसूत्रेण उ प्रत्ययः । धनुषां च धनुं विदुः, धनुरिवाजनि वक्रः इति काव्यप्रयोगाच्च ।; Ck : उकारांतोप्यस्ति धनुःशब्द इत्यादावेवोक्तं ।; Ct : उकारांतोपि धनुःशब्दो धनुर्वाचकः. ❀ —For 1^{ab}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

434* अवध्यं सर्वभूतानां राममक्लिष्टकारिणम् ।

[B2 -सैन्यानां (for -भूतानां).]

—^{c}) V1 आगत्य (for °म्य). —^{d}) Ñ1 सिंह- (sic) (for सह). Ś1 D2.3 G M3 -पुरःसरः; Ñ2 V B D7 निशाचरैः; D5 -निशाचरः (for पुरःसरैः). —After 1, Ñ2 V B4 D5.7 ins. :

435* स दृष्ट्वा राममेवैकं राक्षसः क्रोधमूर्छितः ।

2 For 1–4, D1 subst. 438*. V om. 2^{ab}. —^{a}) D4 सशरं (for सगुणं). —^{b}) Dm1 D8 G3 -निः(Dm1 नि)स्वनः (for °नम्). —For 2^{ab}, Ś1 Ñ B D2.3.5.7 G2 M subst. :

436* तं दृष्ट्वा द्विगुणं क्रुद्धश्चापमुद्यम्य सज्जयन् ।

[Ś1 D2 M1 सत्व(M1 °स्व)रः; Ñ1 D3 G2 M2.3 सस्वनं; B3 संहरन् (for सज्जयन्).]

—^{c}) Ñ2 V B D5.7 राघव- (for रामस्य). Ś1 B1 D3 सूत (for °तं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 चोदयस्वेत्युवाच ह; Ñ2 V2 B D5.7 M2.3 याहि याही(M2.3 चोदयस्वे)त्यचोदयत् ; V1 याहि याहीति चाब्रवीत् ; G1 चोदयामास राक्षसः.

3 For 1–4, D1 subst. 438*. T3 om. (hapl.) 3^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B D7 तु तस्य (for खरस्य). D5 स तु तस्या रुपा सूतः (sic). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 तानचोदयत्; V2 समनोदयत् (for समचो°). —^{d}) Dg1 D4 T1.2 G1.3 M3 स्थितो धनुः (by transp.). Ś1 Ñ1 एकस्तु धन्वते धनुः; D2 एकस्तद्धुनुते धनुः; D3 करस्थं धन्वते धनुः; T3 धुन्वन्नेको धनुः स्थितः; M2 युद्धायावस्थितोभवत् . —For 3^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

437* ते ययुः शीघ्रगास्तूर्णं यत्र दाशरथिः स्थितः ।

4 ^{a}) B1.3 निष्पादि(B3 °ति)तं; D2 निपतितं (for निष्पतितं). Ś1 तं तु निष्क्रांतमालक्ष्य. —^{b}) Dg1 Dt1 D6 T3 सर्वतो; T2 सर्वे च (for सर्वे ते).Ś1 Ñ1 D2.3 राघवं रिपुघातिनं. —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 मुंचमानाः; D3 नर्दमानं

G. 3. 31. 5
B. 3. 25. 5
L. 3. 30. 5

स तेषां यातुधानानां मध्ये रथगतः खरः ।
बभूव मध्ये ताराणां लोहिताङ्ग इवोदितः ॥ ५
ततस्तं भीमधन्वानं क्रुद्धाः सर्वे निशाचराः ।
रामं नानाविधैः शस्त्रैरभ्यवर्षन्त दुर्जयम् ॥ ६
मुद्गरैरायसैः शूलैः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः ।
राक्षसाः समरे रामं निजघ्नू रोषतत्पराः ॥ ७
ते बलाहकसंकाशा महानादा महाबलाः ।
अभ्यधावन्त काकुत्स्थं रामं युद्धे जिघांसवः ॥ ८
ते रामे शरवर्षाणि व्यसृजन्रक्षसां गणाः ।
शैलेन्द्रमिव धाराभिर्वर्षमाणा महाघनाः ॥ ९
स तैः परिवृतो घोरै राघवो रक्षसां गणैः ।
तिथिष्विव महादेवो वृतः पारिषदां गणैः ॥ १०
तानि मुक्तानि शस्त्राणि यातुधानैः स राघवः ।
प्रतिजग्राह विशिखैर्नद्योघानिव सागरः ॥ ११

(for नर्दमाना). Ñ1 V1 B1.2 D2.3 -नादान् (for -नादं). Ś1 नंदमाना महानादाः. —T2 om. (hapl.) from 4^d up to महानादं in the prior half of l. 2 of 439*. —^{d}) D2 ध्वजिनः; M3 सहिताः (for सचिवाः). —For 1–4, D1 subst. :

438* ततस्तद्रक्षसां सैन्यं महानादं महास्वनम् ।
दुदर्श रामः समरे खरं चोत्तमतेजसम् ।
(3.27.11) { तं रथस्थं धनुष्पाणिं पौरुषे पर्यवस्थितम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि पाशहस्तमिवान्तकम् ।

5 T2 om. 5 (cf. v.l. 4). —^{b}) D2 मध्यं (for मध्ये). —Dg1 reads 5^d in marg. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 ग्रहः; Dg1 T3 [उ]द्यतः; Dt1 [उ]द्गतः; Dm1 D4.8 G3 M2.3 [उ]त्थितः; D6 [उ]द्भूतः (for [उ]दितः). —After 5, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 G M ins. :

439* ततः शरसहस्रेण राममप्रतिमौजसम् ।
अर्दयित्वा महानादं ननाद समरे खरः ।

[(l. 1) G3 रामं प्रति महौजसं (for the post. half). —(l. 2) D4.6 G2.3 M अर्द(D6 आर्द; M3 अर्च)यित्वा.]

6 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 भीमकर्माणं; G1 अभिधुन्वानं (for भीमधन्वानं). Ś1 Ñ1 D1–3 ततस्ते क्रूर(D1 भीम)कर्माणः. —^{b}) Ñ2 V1 B2–4 D5.7 क्रुद्धं; D1 क्रूराः (for क्रुद्धाः). —^{c}) Ñ2 V B D5.7 शस्त्रै(Ñ2 D5.7 शरै)र्नानाविधाकारैर् . —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.5.7 अभ्यवर्षन् (for °र्षन्त). Ś1 सुदुर्जयं; Ñ2 V B D5.7 सुदुर्जयाः; D1 महाबलं (for दुर्जयम्).

7 ^{a}) D4 T1 पट्टसैः; T3 आयुधैश्च (for आयसैः). D1 तखरैरायसैः प्नासैः (corrupt). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 प्रासखड्ग-(Ñ2 °ड्गैः); D1 खड्गैः शूलैः; G1 खड्गैः प्रासैः (by transp.) (for प्रासैः खड्गैः). —^{c}) Dt1 D6 शूरं; M3 राजन् (for रामं). —^{d}) D1 विव्यधुः (for निजघ्नू). Ñ1 द्रोह- (for रोष-). Ś1 D2 तीव्रविक्रमं; Ñ2 V B D5.7 M2.3 क्रोधमूर्छिताः; D3 तीक्ष्णविक्रमाः (for रोषतत्पराः).

8 ^{a}) D1 वारिधार- (for बलाहक-). —^{b}) B3 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T2.3 G3 महाकाया (for °नादा). Ñ2 V B D4.5.7 T1 G1.2 M महौजसः; D1 महारथाः (for महाबलाः). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 अभ्यवर्षंत (for °धावन्त). —After 8^c, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

440* रथैर्वाजिभिरेव च ।
गजैः पर्वतकूटाभैः.

[(l. 1) M3 आहवे (for एव च).]

—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 M2.3 यातुधाना; M1 रामं युधि (for रामं युद्धे). D1 वधैषिणः; M2 युयुत्सवः (for जिघांसवः).

9 ^{a}) Ś1 D2 रामं; D1 दृढं (for रामे). G2 दश (sic); G3 M2 शस्त्र- (for शर-). —^{b}) Ś1 संसृज्य; Ñ1 ववृष्ट (sic); D2.3.5.7 ससृजू(D5.7 °जुः) (for व्यसृजन्). Ñ2 V2 B2–4 ससृजुः सुमहाबलाः; V1 B1 D1 विसृजंतो(D1 °सा [sic]) महाबलाः. —^{cd}) B1 देवेंद्रम्; B4 शैलेंद्र (for शैलेन्द्रम्). D4 T1 बलाहकाः (for महाघनाः). Ñ2 V B D5.7 प्रववर्षुः पयोधराः (for ^{d}). D1 राममेवाभ्यवर्तंत सूर्यमभ्रघना इव.

10 T3 om. 10. V1 repeats 10^{ab} after 441*. —^{a}) Dt1 Dm1 D4.6.8 G2.3 M1 सर्वैः (for स तैः). Dt1 Dm1 D6.8 T2 G2.3 M1 रामो (for घोरै). D1 रामः स तैः परिवृतः. —^{b}) Ś1 Ñ1 V1(second time) D2.3 काकुत्स्थो; Ñ2 V1 (first time).2 B1.3.4 D5.7 राक्षसैर् (for राघवो). Ñ2 V1 (first time).2 B1.3.4 D5.7 नृवरात्मजः (for रक्षसां गणैः). B2 भिन्नगात्रो न विव्यथे; Dt1 Dm1 D6.8 राक्षसैः क्रूरदर्शनैः; T2 G2.3 M1 राक्षसैर्घोरदर्शनैः. ❀ Cg : स तैरित्याद्यर्धमेकान्वयम्. ❀ —After 10^{ab}, V1 ins. :

441* आकाश इव घर्मान्ते बभौ नीलाभ्रसंवृतः ।

—Dg1 D4 T1 om. (hapl.) 10^{cd}. —^{cd}) Ś1 D2 ऋषिभिश्च; Dm1 D8 G3 घोररूपैर्; D3 तिष्ठन्निव; T2 गंधेष्विव (for तिथिष्विव). Ś1 M2.3 परिषदां (for पारि°). Ñ1 D3 G3 संवृतः पा(Ñ1 प)र्षदां गणैः (for ^{d}). D1 महापरिषदैर्घोरै-र्महादेव इवेश्वरः. ❀ Ct : पारिषदां नुडभाव आर्षः. ❀ —For 10^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst. :

442* महादेवः पितृवने गणैः पार्श्वगतैरिव ।

11 ^{a}) Ñ2 V B D5.7 तेषां (for तानि). Ś1 D2 युक्तानि (for मु°). M3 शस्त्राणि मुक्तानि (by transp.) (for मुक्तानि शस्त्राणि). —^{b}) Ñ2 V B D5.7 राक्षसानां (for यातुधानैः). D1 समंततः; M2.3 सहस्रशः (for स राघवः). Ś1 Ñ1 D2.3 समंतात्तैर्निशाचरैः. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 काकुत्स्थो; D1 धर्मात्मा; M1 तोयौघं (for विशिखैर्). Ñ2 V B D5.7 स्रोतांसि प्रतिजग्राह. —^{d}) Ñ2 V B D5.7 M1 नदीनामिव (for नद्योघानिव). Ś1 Ñ1 D2.3 नदीवेगानिवोदधिः.

स तैः प्रहरणैर्घोरैर्भिन्नगात्रो न विव्यथे ।
रामः प्रदीप्तैर्बहुभिर्वज्रैरिव महाचलः ॥ १२
स विद्धः क्षतजादिग्धः सर्वगात्रेषु राघवः ।
बभूव रामः संध्याभ्रैर्दिवाकर इवावृतः ॥ १३
विषेदुर्देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
एकं सहस्रैर्बहुभिस्तदा दृष्ट्वा समावृतम् ॥ १४
ततो रामः सुसंक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः ।
ससर्ज निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १५
दुरावारान्दुर्विषहान्कालपाशोपमान्रणे ।
मुमोच लीलया रामः कङ्कपत्रानजिह्मगान् ॥ १६
ते शराः शत्रुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया ।
आददू रक्षसां प्राणान्पाशाः कालकृता इव ॥ १७
भित्त्वा राक्षसदेहांस्तांस्ते शरा रुधिराप्लुताः ।
अन्तरिक्षगता रेजुर्दीप्ताग्निसमतेजसः ॥ १८
असंख्येयास्तु रामस्य सायकाश्चापमण्डलात् ।
विनिष्पेतुरतीवोग्रा रक्षःप्राणापहारिणः ॥ १९

G. 3. 31. 19
B. 3. 25. 21
L. 3. 30. 19

12 [a]) B2 परिवृतो घोरैर्; D1 घोरैः प्रहरणैर् (by transp.) (for प्रहरणैर्घोरैर्). —[b]) Ś1 भिन्नगात्रैर्. —[c]) Ñ1 स तैः (for रामः). V1 प्रवृत्तैर् (for प्रदीप्तैर्). M3 संप्रदीप्तैर्बहुविधैर्. —[d]) Ś1 Ñ1 D2.3 महीधरः; Ñ2 V1 B4 Dm1 D1.7 महाबलः; V2 यथाचलः (for महाचलः).

13 [ab]) D2 क्षतजाविष्टः; M1 क्षतजैर्दिग्धः (for °जादिग्धः). D1 तप्तहेमपरिच्छदः (for [b]). Ñ2 V B D5.7 स दिग्धः सर्वतो रामः शोणितेन व्यराजत. —[cd]) M1 [उ]दितः (for [आ]वृतः). D1 प्रबभौ राघवः श्रीमानशोक इव पुष्पितः. —For 13[cd], Ś1 Ñ V B D2.3.5.7 subst.:

443* दिवाकर इवाकाशे संध्याभ्रैर्बहुभिर्वृतः ।

—After 13, M2 ins.:

444* रामः सुतीक्ष्णैर्बहुभिर्नानाप्रहरणैः शितैः ।
निशाचरैरर्दितोऽपि न चकम्पे न विव्यथे ।
स शोणितपरीताङ्गो गिरिर्गैरिकधातुमान् ।

14 [ab]) Dg1 निषेदुर् (for वि°). Ś1 Ñ V B2-4 D2.3.5.7 सह चारणैः; B1 स * * * * (for परमर्षयः). D1 विषेदुः सर्वभूतानि दृष्ट्वा रामं महौजसं. —[c]) V1 B1 एवं (for एकं). D1 सपत्नैर् (for सहस्रैर्). —[d]) V2 मुदा; B1 M2.3 तथा (for तदा). Ś1 Ñ1 D2.3 दृष्ट्वा रामं; D1 क्रुद्धैः क्रूरैः (for तदा दृष्ट्वा).

15 [ab]) D6 G2 M1 तु (for सु-). Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7 M2.3 ततो(Ś1 D2.3 अथ) रामो महातेजाः (for [a]). Ñ1 अथ रामो महातेजाः शतशोथ सहस्रशः; D1 ततः शक्रायुधाकारं तद्विकृष्य महद्धनुः. —[c]) Ñ2 V B D5.7 मुमोच (for ससर्ज). Ś1 D2 G1.2 विविधान्; Dg1 D4 G3 M1.3 विशिखान् (for निशितान्). M3 घोरान् (for बाणान्). D1 विसृजद्विशिखान्रामः. —[d]) Ñ1 तेषु रक्षःस्वशेषतः; Ñ2 V B D5.7 वज्राणीव शतक्रतुः.

16 [a]) Ś1 Ñ2 V B D1-3.5-8 M2 दुराधर्षान्(Ñ2 D5 °वर्षान्; B2 D2 °धरान्; D6 °हारान्; D8 °चारान्; M2 °वरान्); T2 दूरगातान् (for दुरावारान्). M3 दुष्प्रसहान् (for दुर्विषहान्). —[b]) Dg1 Lm1 D4.8 T G1.3 M1 Cg कालदंडोप(T1 °डस)मान् (for कालपाशो°). —[c]) Dt1 D6 बंक- (for रामः). Ś1 Ñ1 D2.3 क्षिप्र(Ñ1 पर)मायस्तश्(D3 °स्तान्); Ñ2 V B D5.7 बहुधा रामः; D1 रामो नाराचान् (for लीलया रामः). —[d]) M1 -पत्रानि(after corr. *sec. m.* as in text). Ś1 Ñ V B D1-3.5.7 M2.3 शरा(D1 शिता)-न्कनक(Ś1 Ñ1 D1-3 M3 कांचन)भूषणान्(B2.3 °षितान्); Dt1 D6 -पत्रान्कांचनभूषणान्.

17 [a]) Ś1 खर- (for शत्रु-). D1 -सैन्यानां (for °न्येषु). —[b]) D1 संयुगे (for लीलया). Ñ2 V B1 D5.7 वि(B1 नि)-सृष्टाः कंकपत्रिणः. —[c]) Ś1 Ñ1 D2.3 आददुः(Ś1 °धुः) समरे प्राणान्(Ś1 सद्यः); D1 आहर्तुं निशितान्प्राणान्. —D4 om. 17[d]-19[b]. —[d]) G2 काले (for काल-). Ś1 Ñ1 D2.3 कालपाश इवोद्यताः; Ñ2 V B D5.7 शापा इव तपस्विनां; D1 गरुडः फणिनामिव. —After 17, D1 ins.:

445* शरा विमुक्ता रामेण विधूमा हेमभूषणाः ।
विविशुर्ज्वलिता घोरा महोल्का इव खे तदा ।

18 D1 om. 18-19; D4 om. 18 (cf. v.l. 17). —[a]) Ś1 Ñ V B D2.3.7 ते (for तांस्). —[b]) Ś1 Ñ V B D2.3.7 शरा रुधिर(V1 कनक)भू(B1.2.4 D3 रू)षिताः. —[c]) V1 B D7 अंतरीक्ष- (for °रिक्ष-). —[d]) Ñ2 B3 D5.7.8 दावा(D8 काला)ग्नि- (for दीप्ताग्नि-). M2 दीप्ता इव हुताशनाः. —After 18, Ñ2 V B D5.7 ins.:

446* ततः शरसहस्राणि मुमोच रघुनन्दनः ।
सूदयन्नग्निसंकाशान्समन्ताद्रजनीचरान् ।

[(l. 2) Ñ2 D5.7 गिरि-; V B4 अद्रि- (for अग्नि-).]

19 D1 om. 19; D4 om. 19[ab] (cf. v.l. 18 and 17 respy.). —[a]) D5 असंख्येण(sic) (for °यास्). Ś1 D2 T1 च; B D5.7 हि (for तु). —[c]) Ś1 Ñ B D2.3.7 महावेगा (for अतीवोग्रा). —[d]) Ś1 Ñ1 रक्षसां प्राणहारिणः; Ñ2 B1-3 राक्षसानां प्रहारिणः. —V D5 subst. l. 1 for 19[cd] and then cont., while Ñ2 B D7 ins. after 19:

447* विनिष्पेतुरसंबद्धाः केचित्तत्र शिलीमुखाः ।
निर्भिद्य राक्षसान्भीमानविशन्त रसातलम् ।
कविद्धागनिकृत्तानि शिरांसि पतितानि रणे ।
स्फुरन्त्याकुञ्चितोष्ठानि गां गतानि सहस्रशः ।
रामचापविनिर्मुक्तैः सायकैः रुधिराशनैः । [5]
निकृत्ता राक्षसाः पेतुर्बहवोऽथ सहस्रशः ।

G. 3. 31. 23
B. 3. 25. 21
L. 3. 30. 20

तैर्धनूंषि ध्वजाग्राणि वर्माणि च शिरांसि च ।
बाहून्सहस्ताभरणानूरून्करिकरोपमान् ।
चिच्छेद रामः समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २०

ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
भीममार्तस्वरं चक्रुर्भिद्यमाना निशाचराः ॥ २१
तत्सैन्यं निशितैर्बाणैरर्दितं मर्मभेदिभिः ।
रामेण न सुखं लेभे शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ २२

राक्षसा भिन्नमर्माङ्गा राघवेण महात्मना ।
मुमुचुः सहिताः प्राणान्गच्छन्तस्ते परां गतिम् ।

[D7 om. l. 1. —(l. 1) Ñ2 V D5 असंबद्धाः; B4 °नद्धाः (for °वृद्धाः). —(l. 2) Ñ2 D5.7 सर्वान् (for भीमान्). Ñ2 D5.7 प्राविशंत; B2.3 प्रविशंतो (for अविशन्त). —(l. 3) B3 केचिद् (for क°). B2 केषांचिद्बाणकृत्तानि (for the prior half). —(l. 5) V B2 -विमुक्तैस्तु (V2 °श्च) (for -विनिर्मुक्तैः). —(l. 6) V B रक्षतां (for राक्षसाः). Ñ2 D5.7 शतशो (for बहवो). —(l. 7) Ñ2 D5.7 -सर्वांगा; B1.2 -मर्माणि; B3 -मर्मज्ञा (for -मर्माङ्गा).]

—After 19, D4 T1 ins.; G1 ins. after 20^{ab}; M2.3 ins. after l. 3 of 452*; while D1 subst. for 20^{cd} and reads after 20^{ef}:

448* ते रणे साङ्गदान्बाहून्सहस्ताभरणान्भुजान् ।

[G1 सुहस्त- (for स°). D1 तथा; M2 शुभान् (for भुजान्).]

—Thereafter, G1 reads l. 3 of 453*, while D1 cont.:

449* छित्वा छित्वा विनिष्पेतुः शरा रामस्य रक्षसाम् ।

20 ^{a}) D1 बाणैर्धनुर; D4 T1 धनूंषि च (for तैर्धनूंषि). Ñ2 V B D5.7 तेषां ध्वजाग्राणि समं. ❀ Cg: तैरित्याद्यर्धमेकं वाक्यं. ❀ —^{b}) Ñ2 V B D5.7 धनूंषि (for वर्माणि). Ñ2 D5.7 रुचिराणि; V B कवचानि; D4 च शिलानि (sic) (for च शिरांसि). Ś1 Ñ1 Dt1 D2.3.6.8 M2 Ck.t चर्माणि कवचानि च; Dm1 वर्माणि कवचानि च. —After 20^{ab}, D4 T1 G3 ins. l. 3 of 452*, G1 ins. 448*. —Ś1 Ñ1 D2.3 om. 20^{cd}. —^{c}) D4 बहून् (for बा°). —For 20^{cd}, Ñ2 V B D5.7 subst.:

450* बाहूंश्चैव महाबाहुश्चिच्छेद बहुधा शरैः ।

[Ñ2 D5.7 बहुभिः (for बहुधा).];

while D1 subst. 448* for 20^{cd} and reads it after 20^{ef}. —Ñ2 V B D5.7 om. 20^{ef}. —^{e}) Ś1 Ñ1 D2 रामः सहसा; M2 समरे रामः (by transp.) (for रामः समरे). M2 reads 20^{ef} twice. —After 20, Ś1 Ñ1 D2.3 ins.:

451* राक्षसानां तथा बाहून्सहस्ताभरणान्बहून् ।
उद्यतान्सायुधान्युद्धे चिच्छिदू रामसायकाः ।;

[(l. 2) Ñ1 रामश्चिच्छेद सायकैः (for the post. half).] while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins. after 20; M3 ins. after 20^{ab}:

452* हयान्काञ्चनसंनाहान्रथयुक्तान्ससारथीन् ।
गजांश्च सगजारोहान्सहयान्सादिनस्तदा ।
चिच्छिदुर्बिभिदुश्चैव रामबाणा गुणच्युताः ।
पदातीन्समरे हत्वा अनयद्यमसादनम् ।

[(l. 1) D4 -संपन्नान् (for -संनाहान्). —(l. 2) Dt1 सहायान् (for सहयान्). Dg1 S तथा (for तदा). Dt1 (also) समरे शतशो हयान् (for the post. half). —M1 om. l. 3. D4 T1 G3 read l. 3 after 20^{ab}. —M3 transp. l. 3 and 4. —(l. 3) D4 T1 G3 [अ]पि (for [ए]व). D4 T1 M3 -चाप- (for -बाणा). —After l. 3, M2.3 ins. 448*. —(l. 4) Note hiatus between the two halves. Dm1 D4 S ह्यनयद् (to avoid hiatus).]

21 ^{a}) M2 तथा (for ततो). —^{b}) G3 तीक्ष्णैश्चैव (for तीक्ष्णाग्रैश्च). V1 तीक्ष्णाग्रैस्त्वरिकर्णिकैः. —^{c}) D1 रामेण (for भीमम्). D2 -स्वनं (for -स्वरं). —^{d}) Ñ2 V B Dt1 Dm1 D1.5–7 छिद्यमाना (for भिद्यमाना). —After 21, Ñ2 V B D5.7 ins.:

453* केचिद्बाणप्रवेगैस्तु निर्भिन्नकवचा रणे ।
उच्चैर्गगनमाविश्य ततोऽगच्छन्रसातलम् ।
महाद्रिशिखराकारानञ्जनाचलसंनिभान् ।
खेचरान्पातयामास राक्षसान्धरणीतले ।
रामचापविनिर्मुक्ताः सायका राक्षसेश्वरान् । [5]
भित्त्वा भित्त्वाथ वेगेन प्राविशन्धरणीतलम् ।

[(l. 1) Ñ2 B1 D7 विभिन्न-; D5 विच्छिन्न- (for निर्भिन्न-). —(l. 2) V उच्चैर्गगनमाश्रित्य; B1 अन्ये दानवमाविध्य (for the prior half). —G1 reads l. 3 after 448*. —(l. 3) B4 शूरानचल- (for अञ्जना°). —(l. 4) B1 खचरान् (for खे°). Ñ2 D7 पातयामासुः (for °मास). —(l. 6) B2.3 च (for [अ]थ). V1 धरणीतले.]

☞ B2 is a fragmentary MS. breaking off from st. 22.

22 ^{a}) D3 सर्वं (for सैन्यं). Dt1 D6 T1 विविधैर् (for निशितैर्). —^{b}) G2 मर्दितं (for अ°). D1 वज्र- (for मर्म-). Ś1 -वेदिभिः; D1 -निःस्वनैः (for -भेदिभिः). —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 न रामेण (by transp.). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 M2 दह्यमानम्; D2 भुक्तं वनम्; D3 दग्धं वनम्; D4 शुष्क°; G2 M1 महावनम् (for शुष्कं वनम्). —After 22, Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 ins.:

454* ततो निहतभूयिष्ठं शूरराक्षससूदितम् ।
तद्बलं राक्षसेन्द्रस्य राघवेण शितैः शरैः ।
राक्षसा बलसम्पन्ना बहुधा बहवो रणे ।
महानिद्रावशं नीता लीलया राघवेण तु ।

केचिद्भीमबलाः शूराः शूलान्खड्गान्परश्वधान् ।
चिक्षिपुः परमक्रुद्धा रामाय रजनीचराः ॥ २३
तानि बाणैर्महाबाहुः शस्त्राण्यावार्य राघवः ।
जहार समरे प्राणांश्चिच्छेद च शिरोधरान् ॥ २४
अवशिष्टाश्च ये तत्र विषण्णाश्च निशाचराः ।
खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं शरार्दिताः ॥ २५

G. 3. 31. 31
B. 3. 25. 30
L. 3. 30. 29

[(l. 1) B1 निहित-; B3.4 [ऽ]भिहत- (for निहत-). —(l. 3) V1 बहवो बहुधा (by transp.). —(l. 4) V1 ते (for तु).]

23 D1 om. 23. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 23 after 27. —[a]) Ś1 Ñ1 D2.3 ते शूलशक्ति(Ñ1 शक्तिशूल [by transp.])परिघान्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M2.3 ते गृहीत्वा शिताञ्शूलान्. —[b]) Ś1 B1 Dt1 D2.3.6 T2 G1 M2.3 प्रासान्; Ñ1 V B3 D5.7 प्रास-(V1 कुंत-) (for शूलान्). Ñ V B1.2 D2.5.7 -खड्ग-; Dg1 Dm1 D8 T3 G2.3 M1 चैव; Dt1 D6 शूलान् (for खड्गान्). —For 23[cd], Dg1 Dm1 D8 T G M1 subst. :

455* रामस्याभिमुखं गत्वा चिक्षिपुः परमायुधान् ।
[Dm1 D8 G3 M1 स्थित्वा (for गत्वा).]

—After 23, D3 M2(l. 1–2 only) ins., while Ś1 Ñ1 D2 subst. for 24–25 :

456* तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्विमुक्तं रजनीचरैः ।
असंभ्रान्तो रणे रामः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
प्रतिगृह्य च तद्वर्षं निमीलित इवाभवत् ।
तेषां बाणैः सुनिशितैराददे रघुनन्दनः ।
शिरांसि बाहून्सासींश्च विमलांश्च परश्वधान् । [5]
हस्तान्सहस्ताभरणान्धनूंषि कवचानि च ।
समग्रदेहैर्निहतैर्निशाचरैः
शिरोभिरुद्भासिकिरीटकुण्डलैः ।
भुजैर्भुजङ्गप्रतिमैश्च साङ्गदै-
र्विचित्रघोरास्तरणेव भूर्बभौ । [10]
ततस्तु रामस्य शरास्तजीविता
निशाचरा संप्रतिपेतुरर्दिताः ।
विसृज्य शस्त्राण्यपरे विदुद्रुवुः
समीक्ष्य रामस्य पराक्रमं रणे ।

[(l. 2) Ñ1 वने (for रणे). Ñ1 परिजग्राह (for प्रति°). —(l. 3) D2.3 तु (for च). D2 सर्वं (for वर्षं). —Ñ1 om. l. 7–10. —(l. 10) Ś1 D2 विचित्रिता तत्र रणे बभूव भूः(Ś1 बभूवतुः). —(l. 11) Ñ1 शरात्तु जीविनो; D2 शरात्तपीडिता; D3 शरात्तजीविता (for शरास्तजीविता). —(l. 12) D3 निशाचराः संप्रति ते भृशार्दिताः. —(l. 13) D2 विसृष्टशस्त्रास्तु (for विसृज्य शस्त्राणि). —(l. 14) D3 महत् (for रणे).]

—Thereafter Ś1 Ñ1 D2.3 read a colophon. [—*Sarga name* : Ś1 Ñ1 D2.3 खरसैन्यभंगः. —*Sarga no.* : Ś1 Ñ1 D2 om.; D3 35.]

24 For subst. in Ś1 Ñ1 D2, cf. v.l. 456*. D3 om. 24. —[a]) Dt1 D1.6 G1 M2.3 तेषां (for तानि). G1 युधि (for बाणैर्). M1 महावेगैश् (for महाबाहुः). —[b]) D1 बाणान् (for शस्त्राणि). Dt1 [आ]वा * (for [आ]वार्य). Dt1 D6 वीर्यवान् (for राघवः). —For 24[ab], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

457* तेषां नानायुधान्याशु बाणैश्छित्वा तु खण्डशः ।
[V1 B4 तानि (for नाना-). V1 [अ]थ (for तु).]

—[c]) M2 रामश् (for प्राणांश्). —[d]) Ñ2 V B1.4 D5.7 रक्षसां राघवः शरैः(B4 °नैः); B3 राघवो रक्षसां शरैः. —After 24, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

458* क्रीडन्निव महाबाहुश्चरन्राक्षसमण्डले ।
चकर्त तरसा वीरो बाहूंश्चैव शिरांसि च ।
ततो हलहलाशब्दः पुनः कलकलो महान् ।
महाराक्षसनादस्तु पुनस्तूर्यरवो महान् ।
आयुधानां च निर्घोषो रथानां च महास्वनः । [5]
सिंहनादश्च दृप्तानां पूरयन्वै नभस्तलम् ।
वर्धते दिक्षु सर्वासु प्रविष्टश्च रसातलम् ।
ततस्तद्राक्षसं सैन्यं खरदूषणसंश्रयम् ।
अभ्यधावत्पुनस्तत्र राघवं रघुनन्दनम् ।

[(l. 3) B1 च कलहो (for कलकलो). —B3 om. (hapl.) l. 4. —B4 transp. l. 4 and 5. —(l. 5) B1.3.4 निष्पेषो (for निर्घोषो). —(l. 6) Ñ2 D5.7 हृष्टानां; B4 शूराणां (for दृप्तानां). B2.3 च (for वै).]

—Then B3.4 read 28[ab], while Dg1 Dt1 Dm1 D1.3.4.6.8 S ins. after 24 :

459* ते छिन्नशिरसः पेतुश्छिन्नवर्मशरासनाः ।
सुपर्णवातविक्षिप्ता जगत्यां पादपा यथा ।

[(l. 1) Dt1 M3 तत्; D4 T2.3 तैश् (for ते). M2 -शिरसा (sic) (for °सः). D4 -पक्ष-; T1 -चर्म- (for -वर्म-). G3 -शिरोधराः (for -शरासनाः). —(l. 2) Dm1 D8 G3 -पक्ष-; D1 -वायु- (for -वात-). D1 -निक्षिप्ता (for -वि°). T2 धरण्यां (for जगत्यां). Dt1 D4 -[आ]युधाः; D1.3 M2 इव (for यथा).]

25 [a]) Ñ2 B1.3.4 D1.7 तु (for च). M2 ते (for ये). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 के(D5 किं)चिद् (for तत्र). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D1.3.5–7 M2.3 ते (for च). —[c]) V1 B1.3.4 [अ]भ्यपद्यंत; Dm1 D8 [अ]भ्यधावंतः; D1 M1.2 [अ]भ्यवर्तंत (for °धावन्त). —G2 om. (hapl.) 25[d]–27[c]. —[d]) Dt1 D1.6 शराहताः; D4 च शरार्दिताः (hypm.) (for °र्दिताः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शरार्ताः शरणैषिणः. —For 24–25, Ś1 Ñ1 D2 subst. 456*. —After 25, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

460* ततस्तद्राक्षसं सैन्यं खरदूषणसंश्रितम् ।
बभूव पिण्डितं तत्र यथा यूथं द्विपायिनाम् ।
स तु दृष्ट्वा खरः सैन्यं रामसायकपीडितम् ।

G. 3. 31. 35
B. 3. 25. 31
L. 3. 31. 1

तान्सर्वान्पुनरादाय समाश्वास्य च दूषणः ।
अभ्यधावत काकुत्स्थं क्रुद्धो रुद्रमिवान्तकः ॥ २६
निवृत्तास्तु पुनः सर्वे दूषणाश्रयनिर्भयाः ।
राममेवाभ्यधावन्त सालतालशिलायुधाः ॥ २७
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
रामस्यास्य महाघोरं पुनस्तेषां च रक्षसाम् ॥ २८

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

उवाच शौर्यसम्पन्नं दूषणं भीमविक्रमम् ।
आश्वास्यतां बलं वीर उद्योगः क्रियतां च वै । [5]
अहं दाशरथिं रामं नयामि यमसादनम् ।

[(l. 1) B3 तथा (for तदा). B3 -मिश्रितं (for -संश्रितम्). —(l. 2) V1 B1.3 विषाणिनां (for द्विपायिनाम्). —(l. 4) B1 भीरु- (sic) (for भीम-). —(l. 5) Note hiatus between the two halves. —(l. 6) V1 अयं; B1.3 इमं (for अहं).]

26 G2 om. 26 (cf. v.l. 25). —^{a}) Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.2 G3 धनुरादाय; D1 समुपादाय; M2 पुनराभाष्य (for पुनरादाय). V2 एतान्सर्वान्समादाय. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दूषणो दुरतिक्रमः(V B1.3 °मान्).—After 26^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

461* बहुविस्तरसंयुक्तमाश्वासयत राक्षसान् ।
तेजयित्वा च तत्सैन्यं समाश्वास्य च दूषणः ।

[(l. 1) B4 -विस्तारसंयुक्तान् (for -विस्तरसंयुक्तम्). —(l. 2) D7 योजयित्वा (for तेज°). V2 B1.4 तु (for च). Ñ2 B3 दूषणं.]

—^{c}) D1 अभ्यवर्तत (for अभ्यधावत). Dt1 D6 अभ्यधावत्सु- (D6 °स)संक्रुद्धः. —^{d}) Ñ1 M1 क्रुद्धं (for क्रुद्धो). Ś1 D2.3 T2 क्रुद्धः(T2 रुद्रं) क्रुद्धमिवांतकं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नमुचिर्वासवं यथा; Dg1 T3 M3 क्रूरकर्मा निशाचरः; D1 रामं क्रुद्ध इवांतकः; G1 क्रुद्धः क्रूर इवांतकः. ❀ Ct : क्रुद्धं रामं क्रुद्धोऽन्तक इवाभ्यधावत् . ❀

27 G2 om. up to 27^{c} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राक्षसास्ते (for निवृत्तास्तु). Ś1 Ñ1 D2.3 अथ ते राक्षसा भूयो; D1 ते विशीर्णायुधाः सर्वे. —^{b}) D1 -[आ]श्रय- (for °श्रय-). Dm1 D8 -संश्रयाः; T3 Cm -संश्रिताः (for -निर्भयाः). —^{c}) Ñ1 D1 T3 [अ]भ्यवर्तंत; Dm1 D2.8 [अ]-भ्य(D2 [आ]शु)धावंतः (for [अ]भ्यधावन्त). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नानाप्रहरणा रणे. —After 27, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 23. —After 27, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S(M2 after 28) ins. :

462* शूलमुद्गरहस्ताश्च पाशहस्ता महाबलाः ।
सृजन्तः शरवर्षाणि शस्त्रवर्षाणि संयुगे ।
द्रुमवर्षाणि मुञ्चन्तः शिलावर्षाणि राक्षसाः ।

[(l. 1) Dg1 D4 T G3 M1 चाप- (for पाश-). —(l. 2) M1 शर- (sic) (for शस्त्र-). D4 damaged for शस्त्रवर्षाणि.]

28 B3.4 read 28^{ab} after 458*. —^{a}) D1 तदद्भुतं (for तद्बभूव). Ś1 Ñ1 D2.3 तदद्भुतमभूद्युद्धं. —^{b}) V B1.3.4 D1-3.5.7 लोम- (for रोम-). —After 28^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

463* अवर्तत महाघोरं निशाचरविनाशनम् ।
ततो रामो महाबाहुः संधायास्त्रं महाबलम् ।
गान्धर्वं नाम विख्यातं मुमोचायतलोचनः ।
ततस्ते राक्षसास्तत्र गान्धर्वास्त्रेण मोहिताः ।
अयं रामस्त्वयं राम इति कालेन चोदिताः । [5]
अन्योन्यं समरे जघ्नुरुपेत्य परमायुधैः ।
ते विनिर्भिन्ननयना विनिवृत्तशिरोधराः ।
अपतन्राक्षसास्तत्र निकृत्ता इव पादपाः ।
ततोऽवशेषं तु तथैव राघवः
खरावशेषं क्षयदुर्बलं बली । [10]
जघान रामः स्थिरधर्मपौरुषो
रिपोर्बलं दुष्प्रतिवारणैः शरैः ।

[(l. 1) V -निषूदनं (for -विनाशनम्). —(l. 3) Ñ2 V1 गंधर्वं (for गान्धर्वं). —(l. 4) V B1 गंधर्व- (for गान्धर्व-). —(l. 5) V2 B4 मोहिताः (for चोदिताः). —(l. 6) B3 उत्पत्य (for उपेत्य). —(l. 7) Ñ2 B1 विनिर्भग्न- (for °भिन्न-). Ñ2 V2 B4 D7 विनिकृत्त-; V1 B3(also) विनिर्भिन्न- (for विनिवृत्त-). —(l. 8) D7 निष्टेत्ता (sic) (for निकृत्ता). —(l. 10) Ñ2 D5.7 बलैर्; V1 वशी (for बली). —(l. 11) B1.3 स्थित- (for स्थिर-). Ñ2 D5.7 -मुष्टिसायकैर् (for -धर्मपौरुषो). —(l. 12) V2 B4 रक्षो- (for रिपोर्). Ñ2 D5.7 भयं च नेष्यन्मुनिसंघसंभवं.]

—Ñ2 V B1.3.4 D5.7 om. 28^{cd}. —^{c}) D1.4 T1 G1.2 M1.3 च; M2 तु (for [अ]स्य). Ś1 Ñ1 D2.3 रामस्य च महाबाहोः. —After 28, M2 ins. 462* and thereafter cont.; while Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 T G M1.3 ins. after 28 a passage relegated to App. I (No. 7).

Colophon. —Ś1 Ñ1 D2.3.8 cont. the Sarga. —*Sarga name* : Ñ2 V B1.3.4 D5.7 खरसैन्यविध्वंसनं; D1 तुमुलं युद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : B1.3 om.; Ñ2 V2 D5.7 31; V1 30; B4 33; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 25; D1 27; M2.3 26. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

☞ After Sarga 24, D1 ins. a passage (a different version of 24) given in App. 1 (No. 8).

२५

तद्द्रुमाणां शिलानां च वर्षं प्राणहरं महत् ।
प्रतिजग्राह धर्मात्मा राघवस्तीक्ष्णसायकैः ॥ १
प्रतिगृह्य च तद्वर्षं निमीलित इवर्षभः ।
रामः क्रोधं परं भेजे वधार्थं सर्वरक्षसाम् ॥ २
ततः क्रोधसमाविष्टः प्रदीप्त इव तेजसा ।
शरैरभ्यकिरत्सैन्यं सर्वतः सहदूषणम् ॥ ३

G. 3. 32. 10
B. 3. 26. 6
L. 3 31. 6

25

Ś1 D2.3 continue the previous sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. Before 1, Ñ2 V B1.2.4 D5.7 ins.:

464* रक्षसामवशेषं तु खरदूषणसंश्रयम् ।
दुर्बलं बलिनं राममाहवे पुनरुत्थितम् ।
तेषामल्पावशेषाणां सगर्वमुपसर्पताम् ।
स्थितः स्थिरमतिर्वीरो गर्वितानामगर्वितः ।

[(l. 4) V1 स्थिरः; B3 (marg. also as above) ततः (for स्थितः). D7 om. गर्वितानाम.];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

465* दूषणस्तु स्वकं सैन्यं हन्यमानं निरीक्ष्य च ।
संदिदेश महाबाहुर्भीमवेगान्दुरासदान् ।
राक्षसान्पञ्चसाहस्रान्समरेष्वनिवर्तिनः ।
ते शूलैः पट्टिशैः खड्गैः शिलावर्षैर्द्रुमैरपि ।
शरवर्षैरविच्छिन्नं ववर्षुस्तं समन्ततः । [5]

[(l. 1) M3 स्वयं (for स्वकं). Dt1 Dm1 D6.8 विलोक्य (for निरीक्ष्य). D4 T1 सः; G1 तत् (for च). —(l. 2) D8 सुरासदान् (for दुरा°). —Dg1 reads l. 3 in marg. —(l. 4) M2.3 तैः (for ते). Dg1 (before corr. as above) D4 S पट्टसैः. Dt1 -वर्षं (for -वर्षैः). —(l. 5) D6 इव छिन्नं; G1 अविच्छिन्नैः (for अविच्छिन्नं). D4 ददृशुः; K(ed.) ववृषुः (for ववर्षुः). G1.2 M ते (for तं).]

1 D1 om. 1–3. —[ab]) Dg1 T G1.2 M1.3 Cm.g सः; Dm1 तं; D4 न (for तद्). Ś1 D2 नगानां; Ñ1 शराणां (for शिलानां). G1 प्रहरतां (for प्राणहरं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तेषां शस्त्रमयं वर्षं भीषणं लो(B1 रो)महर्षणं. —[cd]) G2 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा). Ś1 Ñ1 D2.3 राघवोमोघसायकैः (Ñ1 D3 °कः) (for [d]). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रहृष्टः(B3 °ष्टं) प्रतिजग्राह राघवो निशितैः शरैः.

2 D1 om. 2 (cf. v.l. 1). —[a]) Ś1 D2.3 G1 तु (for च). M2.3 सर्वं (for वर्षं). —[b]) Dg1 संमीलित (for निमीलित). Ś1 Ñ1 D2.3 सुमहत्पर्वतोपमं(Ñ1 °मः). —[cd]) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 M3 लेभे (for भेजे). Ś1 Ñ1 D2.3 चुक्रोध राघवस्तेषां वधे चैव मनो दधे. —For 2, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

466* प्रतिगृह्य तु तद्वर्षं घोरं शत्रुनिषूदनः ।
शारदं स्थूलपृषतं शृङ्गाभ्यां गोवृषो यथा ।
ततः क्रोधसमाविष्टः कालान्तकयमोपमः ।
दिव्यं समाददे सोऽस्त्रं वधार्थं सर्वरक्षसाम् ।

[(l. 1) Ñ2 V2 D5.7 तं (for तद्). V1 शत्रुनिषूदनं. —(l. 2) B1 शारदांबुदवर्षं तु (for the prior half). B4 वृषभो (for गोवृषो). —(l. 4) V B4 समादधे.]

—Thereafter all cont.:

467* उद्यतं तु खरो दृष्ट्वा ह्यस्त्रं राक्षसनाशनम् ।
ततो मायामयं दिव्यमस्त्रं चिक्षेप राघवे ।
राघवस्तु ततो दृष्ट्वा तदस्त्रं दीप्तमोजसा ।
मायास्त्रेणैव हत्वा तु तदस्त्रं पुनराददे ।
हत्वा च राक्षसश्रेष्ठान्खरदूषणसंश्रितान् । [5]
अवशेषं बलं सर्वं निहन्तुमुपचक्रमे ।
प्रत्यासन्नास्ततो रामं राक्षसा बलदर्पिताः ।
सावज्ञं प्रत्ययुध्यन्त राघवं शत्रुसूदनम् ।

[(l. 1) V1 D7 उद्यतं. —(l. 3) V B1 दीप्ततेजसा. —(l. 4) V च (for [ए]व). V1 तत्; B3 त्रु (for तु). —(l. 5) V2 स हत्वा (for हत्वा च). Ñ2 B4 D7 राक्षसान् (for राक्षस-). Ñ2 D5.7 -संश्रयान् (for -संश्रितान्). —(l. 6) V1 अवशेषबलं सर्वं (for the prior half). B4 अवशेषं बलं हंतुं सर्वं समुपचक्रमे. —(l. 7) V B3.4 D5 अत्यासन्नास् (for प्रत्यासन्नास्). Ñ2 D5.7 राघवं (for राक्षसा). V1 रणदर्पिताः; V2 रणगर्विताः; B3 बलगर्विताः (for बलदर्पिताः).]

3 D1 om. 3 (cf. v.l. 1). Ñ2 B4 D5.7 read 3 twice. —[a]) Ś1 Ñ2 B4 D2.3.5.7 (Ñ2 B4 D5.7 second time) स तु (for ततः). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M1 (Ñ2 B4 D5.7 first time) पावकः (for तेजसा). Ś1 Ñ B4 D2.3.5.7 (Ñ2 B4 D5.7 second time) शत्रु(D2 °क्र)मर्मनि(Ś1 वि)कृंतनैः. —[c]) Ś1 Dm1 D2.3.8 G3 अभ्यहनत्; Ñ1 चाभ्यहनत्; B1.3 (also) D4 T1.2 अवाकिरत् (for अभ्यकिरत्). Dm1 D8 G3 तूर्णं (for सैन्यं). —[d]) Ñ2 V B1.4 D5.7 (all except V B1 first time) सर्वं सखरदूषणं; Ñ2 B3.4 D5.7 (all except B3 second time) सर्वतः खरदूषणं. —After 3, Ś1 Ñ V1 B3.4 D2.3.5.7 ins.; D1 (om. st. 1–3) ins. before 4; M2 ins. l. 6–16 only after 470*:

468* विमुखीकृत्य रक्षांसि दूषणं च महाबलम् ।
तस्थौ संख्ये चरन्रामः प्रदीप्तानलसंनिभः ।
राक्षसांस्तान्रणे भग्नान्दृष्ट्वा रामेण धीमता ।
रथस्थो दूषणो रामं शरवर्षैरवाकिरत् ।
सोऽतिविद्धः शरैस्तेन सर्वगात्रेषु राघवः । [5]
क्रोधमाहारयत्तीव्रं दूषणं प्रति वीर्यवान् ।

G. 3. 32. 11
B. 3. 26. 6
L. 3. 31. 15

ततः सेनापतिः क्रुद्धो दूषणः शत्रुदूषणः ।
जग्राह गिरिशृङ्गाभं परिघं रोमहर्षणम् ॥ ४
वेष्टितं काञ्चनैः पट्टैर्देवसैन्याभिमर्दनम् ।
आयसैः शङ्कुभिस्तीक्ष्णैः कीर्णं परवसोक्षितम् ॥ ५
वज्राशनिसमस्पर्शं परगोपुरदारणम् ।
तं महोरगसंकाशं प्रगृह्य परिघं रणे ।
दूषणोऽभ्यपतद्रामं क्रूरकर्मा निशाचरः ॥ ६

स चापमादाय रणे दूषणाभिमुखः स्थितः ।
मुमोच निशितान्बाणान्वज्रानिव शतक्रतुः ।
ततोऽस्य ध्वजमेकेन चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
त्रिभिस्त्रिवेणुं धर्मात्मा द्वाभ्यां तु रथसारथिम् । [10]
न्यकृन्तद्राघवः क्रुद्धः शरैरग्निशिखोपमैः ।
आयुधानि च सर्वाणि चिच्छेद लघुहस्तवत् ।
स हताश्वो हतरथो भूमौ तिष्ठन्निशाचरः ।
गदां चिक्षेप रामाय प्रदीप्तामशनीमिव ।
तामापतन्तीं चिच्छेद राघवो निशितैः शरैः । [15]
दूषणं चाष्टभिर्बाणैर्विव्याध लघुहस्तवत् ।

[D1 om. l. 1-2. —(l. 1) Ñ2 B4 D5.7 महारथं (for महाबलम्). —(l. 2) Ś1 तस्थौ चासंभ्रमो; Ñ1 D2.3 तस्थावसंभ्रमो; V1 तस्थावसंभ्रमाद ; B3.4 तस्थौ चासंभ्रमाद (for तस्थौ संख्ये चरन्). Ś1 -सप्रभः; D2 -संनिभं (for -संनिभः). —(l. 3) Ñ2 B3.4 D5.7 संयुगे (for धीमता). —(l. 5) D1 सर्वगात्रेण. —(l. 6) Ñ2 B4 D5.7 अभ्याहरत् (for आहारयत्). Ñ2 B3.4 D5.7 रा(Ñ2 र)क्षसं प्रति; D1 प्रति संयुगे; M2 प्रति राक्षसं (for प्रति वीर्यवान्). —(l. 7) Ñ1 आनम्य; Ñ2 B3.4 D5.7 M2 उद्यम्य; D2.3 आयम्य (for आदाय). V1 स चापरान्शरान्दृष्ट्वा; D1 स चापं मंडलीकृत्य (for the prior half). Ñ2 V1 D5.7 दूषणोभि- (for दूषणाभि-). D2 -[अ]भिमुखं स्थितं. —(l. 8) Ñ1 V1 D1.2 M2 वज्राणीव. B1 शतानि च (for शतक्रतुः). —After l. 8, D1 ins. :

468(A)* दूषणोऽपि शरांस्तीक्ष्णाञ्ज्वलितान्भुजगानिव ।
राघवाभिमुखान्गृह्य क्षिपञ्शतसहस्रशः ।
अथ रामो महाबाहुस्तूर्णमुद्धृत्य सायकान् ।
ब्रह्मदण्डोपमांस्तीक्ष्णान्संधाय धनुषि क्षुरान् ।

—After l. 9, D1 ins. :

468(B)* षष्ठेन तु शिरः कायात्पातयामास सारथेः ।

—(l. 10) Ñ2 D5.7 च तथा; B4 च तदा; D1 बलवान् (for धर्मात्मा). B3 त्रिभिस्तु रथं च तदा (for the prior half). Ñ2 B3.4 D3.5.7 M2 च (for तु). V1 द्वाभ्यामश्वं ससारथिं; D1 द्वाभ्यामक्षौ महाबलः (for the post. half). —(l. 11) Ś1 निकृत्य; V1 व्याकृंतन् ; B3 निकृंत; D3 निकृंतद् ; M2 व्यहनद् (for न्यकृन्तद्). —For l. 11, D1 subst. l. 1 and then cont. l. 2 :

468(C)* द्वादशेन तु बाणेन धनुश्चिच्छेद राघवः ।
रक्षसस्तु सुसंक्रुद्धो बाणैराशीविषोपमैः ।

—(l. 12) M2 चित्राणि (for सर्वाणि). Ñ2 B3.4 D5.7 M2 लघुविक्रमः (for °हस्तवत्). D1 चिक्षेप अशनीमिव (for the post. half). —D1 om. l. 13-14. —(l. 14) D2 reads गदां in marg. M2 रामाय चिक्षेप (by transp.). Ñ2 B3.4 D5.7 गदामादाय चिक्षेप वासवस्त्वशनीमिव. —(l. 16) Ś1 बहुभिर् (for चाष्टभिर्). Ñ2 पत्रगोत्तमैः; B3.4 D5.7 पन्नगोपमैः; M2 लघुविक्रमः (for °हस्तवत्). V1 बाणैश्चतुर्भिर्विव्याध दूषणं लघुहस्तवत् .];

—while M2 ins. after 3 :

469* तान्दृष्ट्वा निहतान्संख्ये राक्षसान्परमातुरान् ।
ननाद विविधान्नादान्रामः परपुरंजयः ।

4 [b]) Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 शत्रुसूदनः; D2.3 शक्रदूषणः; G(ed.) भीमविक्रमः (for शत्रुदूषणः). —After 4[ab], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.3 ins.; M2 ins. l. 1-2 only after 4[ab] :

470* शरैरशनिकल्पैस्तं राघवं समवाकिरत् ।
ततो रामः सुसंक्रुद्धः क्षुरेणास्य महद्धनुः ।
चिच्छेद समरे वीरश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
हत्वा चाश्वान्शरैस्तीक्ष्णैरर्धचन्द्रेण सारथेः ।
शिरो जहार तद्रक्षस्त्रिभिर्विव्याध वक्षसि । [5]
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।

[(l. 1) Dt1 D4 तु; G1.2 M2.3 च (for तं). —(l. 2) Dt1 D6 स संक्रुद्धः. M1 ततो रामेण संक्रुद्धः (for the prior half). M2 क्षुरप्रेणास्य तद्धनुः (for the post. half). —(l. 3) G1 M3 समरे रामश् ; G2 चतुरो रामश् (for समरे वीरश्). —(l. 4) M1 [अ]स्य (for [अ]श्वान्). —D4 om. (hapl.) from रथं in l. 4 up to st. 5[c]. —(l. 6) T1 M3 संछिन्नधन्वा.]

—Thereafter M2 cont. l. 6-16 of 468*.

—[cd]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 घोरदर्शनं; Dt1 लोमहर्षणं (for रोम°). Ś1 Ñ1 D1-3 जग्राह परिघं(Ś1 परमं) घोरमायसं वज्रसंनिभं(D1 सूर्यवर्चसं); M2 दूषणोथ समादाय परिघं भास्करप्रभं. —After 4, D1 ins. :

471* यमदण्डप्रतीकाशं भीमं शत्रुनिबर्हणम् ।

—After 4, G3 ins. 472*.

5 D4 om. 5[abc] (cf. v.l. 470*). For 5-6[b], M3 subst. 472*. —[a]) V1 वेष्टितैः; D3 विष्टितं (for वेष्टितं). Ś1 D2 पत्रैर् (for पट्टैर्). —[b]) Dg1 देवसेना- (for देवसैन्य-). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5 M2 बलवानंतकोपमः; D1 भ्रामयन्नंतको यथा; M1 देवसैन्यविमर्दनं; K(ed.) देवसैन्यप्रमर्दनं. —[c]) Ñ1 आयुधैः (for आयसैः). Ś1 Ñ1 D2.3 दीप्तैः; Dg1 कीर्णं (for तीक्ष्णैः). —[d]) Dg1 तीक्ष्णैः (for कीर्णं). Ś1 Ñ1 D1-3 संयुतं(D1 संकीर्णं) शोणितोक्षितं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सर्वतः परिवारितं(B3 °वेष्टितं); M2 संयुक्तं रुधिरोक्षितं.

6 [a]) M2 इंद्राशनि-. —[b]) Ś1 D2 परिघं परदारु(D2 °र) णं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शत्रुदेहविदारणं; Dg1 Dt1 D3.4.6.8 T3 G2.3 M1 पु(Dt1 D6 G2 प)रगोपुरदारु(Dg1 D8 G3 M1

तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य स राघवः ।
द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद सहस्ताभरणौ भुजौ ॥ ७

भ्रष्टस्तस्य महाकायः पपात रणमूर्धनि ।
परिघश्छिन्नहस्तस्य शक्रध्वज इवाग्रतः ॥ ८

G. 3. 32. 19
B. 3. 26. 14
L. 3. 31. 27

°र्)णं; D1 रथाश्वगजसूदनं. ※ Ct : शत्रूणां गात्र इंद्रियाणि तेषां पुरं शरीरं तस्य दारणं विदारणम्। यद्वा पुरद्वारविदारणम् .※ —M3 subst. for 5–6^b; Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 G2 M1.2 ins. after 6^{ab}; G3 ins. after 4 :

472* त्रासनं सर्वभूतानां काञ्चनाङ्गदभूषणम् ।

[Ś1 Ñ1 D2.3 -धारिणं (for -भूषणम्). D1 गिरिसारमयं दृढं (for the post. half).]

Ñ2 V B1.3.4 D5.7 cont. :

473* यमदण्डोपमं घोरं तीक्ष्णं परमशोभितम् ।

[V1 तूर्णं (for तीक्ष्णं). V1 B4 D5.7 परमशोभनं.]

—^{c}) Ś1 महावेग- (for महोरग-). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महत् ; D1 मृधे (for रणे). —^{e}) Ś1 Ñ1 D2 [ऽ]भ्य(D2 [ऽ]भि)पतत्तूर्णं; Ñ2 B4 Dg1 D1.4.5.7 T1 [ऽ]भ्यद्रवद्रामं; V1 न्यपतद्रामं; B1 [ऽ]भ्येत्य तद्रामं; D3 [ऽ]भ्यहनत्तूर्णं. —^{f}) Ś1 D2.3 हतोसीति वदन्रणे; Ñ1 दूषणाभ्यवदन्रणे (sic); Ñ2 B1.3.4 D5.7 वृत्रः शत्रुमिवासुरः; V वृत्रः शक्रमिवासुरः(V1 °हरेत्); D1 M2 पतंग इव पावकं; M3 कृतकर्मा निशाचरः. —After 6, D1 reads(preceded by 475* and 476*) 11–15 (including star passages). —After 6, Ś1 D2 ins.; D1 cont. after 486* :

474* भर्त्सयामास संक्रुद्धश्चित्रं विस्फार्य कार्मुकम् ।
रे रे रक्षोधम क्रूर वृथा तव पराक्रमः ।
प्रतियुध्यस्व समरे मया सार्धं निशाचर ।
ये त्वया भक्षिताः पूर्वं दण्डकारण्यवासिनः ।
द्रक्ष्यन्ति त्वां मृतं तेऽद्य मुनयः संशितव्रताः । [5]
राघवेणैवमुक्तस्तु दूषणः परुषं वचः ।
प्रत्युवाच तदा रामं क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
प्राकृतान्राक्षसान्हत्वा शूरोऽहमिति मन्यसे ।
परिघस्य प्रहारं तु सहस्व मम संयुगे ।
एवमुक्तस्ततो रक्षो रामं रक्तान्तलोचनम् । [10]
उद्यम्य परिघं घोरं राघवाभिमुखो ययौ ।

[(l. 1) D1 स्फार्य च (for विस्फार्य). —(l. 2) D1.2 नाम (for तव). —(l. 3) D1 एहि युध्यस्व (for प्रति°). —(l. 6) D1 एवमुक्तस्तु रामेण (for the prior half). —(l. 10) D1.2 एवमुक्त्वा (for °मुक्तस्). —(l. 11) L(ed.) नुद्यमानः स्वपरिघं (for the prior half).]

—After 6, D1 M2 ins. :

475* तं कालदण्डप्रतिमं भ्रामयन्नेव दूषणः ।

—D1 cont. :

476* अभिदुद्राव काकुत्स्थं हतोऽसीति वदन्रणे ।

—After 475*, M2 cont. :

477* परावमर्दनं गृह्य परिघं राक्षसोत्तमः ।
दूषणः परमक्रुद्धो हतोऽसीति वदन्रणे । ;

whereas Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. after 6 :

478* तस्याभिपततस्तूर्णं दूषणस्य स राघवः ।
शरैरापूरयद्रामः परिघं क्रोधमूर्छितः ।
ते शरा राघवोत्सृष्टा आसाद्य परिघं शिताः ।
कुण्ठधाराः क्षितिं जग्मुः शतशीर्षा इवोरगाः ।
ततो दूषणमायान्तं दृष्ट्वा परिघधारिणम् । [5]
वधेप्सुं तं रोषदीप्तं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।

[(l. 1) V B1.3.4 संख्ये (for तूर्णं). —(l. 2) B4 om. from घं up to तः. D7 क्रोधमूर्छितं. —(l. 4) G(ed.) नतशीर्षा. —(l. 6) Ñ2 B4 D5.7 रोषदीप्तं तं (by transp.); V1 रोषसंदीप्तं; V2 क्रोधदीप्तं तं (for तं रोषदीप्तं).]

7 D3 reads from 7^a up to l. 1 of 480* in marg. —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3 तस्याभिपततः संख्ये; B4 तस्य चापततः संख्ये. —^{b}) G2 M2.3 च (for स). —^{c}) Ñ2 B4 D7 क्षुराभ्यां (for शराभ्यां). —^{d}) Ñ2 सशस्त-; D5.7 सशस्त्र- (for सहस्त-). B1 प्रशस्ताभरणौ भुजौ. —For 7, D1 subst. and reads after 474* :

479* तस्योद्यतौ भुजौ द्वाभ्यां क्षुराभ्यां रघुनन्दनः ।
अकृन्तत्स महाबाहुः स्कन्धदेशान्महाबलः ।
छित्वा तस्य भुजौ रामः प्रहसन्राक्षसस्य वै ।
परिघं तं महाघोरं नियतं तं ददर्श ह ।

—After 7, Ś1 Ñ1 D2.3 ins., M2 ins. l. 1 and 4, while V1 ins. l. 3 only after 9 :

480* तस्य छित्वा भुजौ रामः प्रहसन्रघुनन्दनः ।
ज्याघाततलशब्देन रक्षसां भयमादधे ।
भूर्दिशः खं च घोषेण सर्वतोऽप्यनुनादयन् ।
परिघं च महाघोरं पातयामास पश्यतः ।

[(l. 1) D3 ततः छित्वा; M2 हित्वा तस्य (for तस्य छित्वा). D3 राघवो रणे (for रघुनन्दनः). —(l. 2) Ñ1 ज्याघोषतलशब्देन; V1 ज्याशब्दतलघोषेण; D3 ज्याघोषतलघोषेण (for the prior half). Ñ1 V1 D2.3 आदधत् (for आदधे). —(l. 3) Ś1 भूरिशं (for भूर्दिशः). Ñ1 शब्देन; V1 वेगेन (for घोषेण). Ñ1 V1 [ऽ]प्यनुनादयन् . —(l. 4) M2 तं (for च). D3 यथा (for महा-). M2 पतमानं ददर्श सः (for the post. half).]

8 ^{a}) Ś1 ततस् ; B3 हस्तस् ; D2 सोस्तस् ; D3 G1 स्रस्तस् (for भ्रष्टस्). Dg1 भ्रष्टहस्तो; D1 पृष्ठतश्च (for भ्रष्टस्तस्य). Ñ1 D4 T1 महाकायात् ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महाघोरः; D1 महाकायं; D2 महावेगः (for महाकायः). —^{b}) D1 धरणीतले (for रणमूर्धनि). —After 8^{ab}, B3 ins. :

481* पतिते च तदा हस्ते रक्षसो व्याकुलोऽभवत् ।

-G. 3. 32. 20
B. 3. 26. 15
L. 3. 31. 28

स कराभ्यां विकीर्णाभ्यां पपात भुवि दूषणः ।
विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः ॥ ९
दृष्ट्वा तं पतितं भूमौ दूषणं निहतं रणे ।
साधु साध्विति काकुत्स्थं सर्वभूतान्यपूजयन् ॥ १०
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धास्त्रयः सेनाग्रयायिनः ।
संहत्याभ्यद्रवन्रामं मृत्युपाशावपाशिताः ।
महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी च महाबलः ॥ ११
महाकपालो विपुलं शूलमुद्यम्य राक्षसः ।
स्थूलाक्षः पट्टिशं गृह्य प्रमाथी च परश्वधम् ॥ १२
दृष्ट्वैवापततस्तांस्तु राघवः सायकैः शितैः ।
तीक्ष्णाग्रैः प्रतिजग्राह संप्राप्तानतिथीनिव ॥ १३
महाकपालस्य शिरश्चिच्छेद रघुनन्दनः ।
असंख्येयैस्तु बाणौघैः प्रममाथ प्रमाथिनम् ॥ १४

—^{c}) D3 परिघं (for परिघस्). Dg1 तस्य विच्छिन्नहस्तस्य; D1 परिघच्छिन्नहस्तस्य. —^{d}) Ñ2 शत्रुध्वज (for शक्र°). Ñ1 इवोत्थितः; D4 T1 इवोच्छ्रितः; M2 इवापरः (for इवाग्रतः). —After 8, Dt1 ins. रामचन्द्राय नमः.

9 ^{a}) Dt1 D6 कराभ्यां च (for स कराभ्यां). Ś1 Ñ1 Dg1 D3.4 T3 G2 M1 विशीर्णाभ्यां; D1 M2 निकृत्ताभ्यां; D2 विदीर्णाभ्यां (for विकीर्णाभ्यां). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 स भुजाभ्यां निकृत्ताभ्यां. —^{b}) D3 रणमूर्धनि (for भुवि दूषणः). ❀ Ct : विकीर्णाभ्यां विक्षिप्ताभ्यां भुजाभ्यामुपलक्षितो दूषणश्च पपात विगतासुरिति शेषः. ❀ —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 M2 निकृत्ताभ्यां; B1 विजीर्णाभ्यां; D4 T2 विकीर्णाभ्यां (for विशीर्णाभ्यां). —^{d}) Ś1 Ñ V2 B3.4 D1-3.5.7 M2 विग्गण(D1 अरण्य; M2 विषंड) इव कुंजरः; V1 B1 यथा हैमवतो गजः. —After 9, V1 ins. l. 1-3 of 480*.

10 ^{a}) Ñ1 G3 तं दृष्ट्वा (by transp.); Dt1 om. (for दृष्ट्वा तं). Ñ1 परिघं; G2 M3 निहतं (for पतितं). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 M2 सपरिघं (for तं पतितं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तत्र (for भूमौ). —^{b}) Ś1 पातितं; M3 पतितं (for दूषणं). Ś1 तेन तद्; Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 पतितं; M3 दूषणं (for निहतं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भुवि (for रणे). —^{c}) Ś1 Ñ1 Dg1 D2.3 T3 M2 भूतानि (for काकुत्स्थं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 राघवं प्रत्य(M2 सम)पूजयन्; Dg1 T3 काकुत्स्थं समपूजयन्; D5 सर्वलोकान्यपूजयन्. ❀ Cg : तमिति । अपूजयन् अस्तुवन्. ❀ —After 10, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.; V ins. after 16 :

482* यत्र यत्र च वीक्षेत राघवो राक्षसान्रणे ।
तत्रैव निहतास्तेन न शेकुरभिवर्तितुम् ।

[(l. 1) V परीक्षेत; D5 च विक्षेप (for च वीक्षेत).—(l. 2) V D5 अतिवर्तितुं.]

11 For sequence of st. 11-15 in D1, cf. v.l. 6. —^{a}) Ś1 D2 क्रूरास् (for क्रुद्धास्). —^{b}) D4 ततः (for त्रयः). M2.3 सेनाग्रनायकाः. Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 विक्रांता राक्षसास्त्रयः. —Ś1 Ñ1 V1 D2.3 transp. ^{cd} and ^{ef}. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D2.3 M1 सहसा; Ñ2 B1.3.4 D5.7 सहिता (for संहत्य). Dg1 G1 [अ]भिद्रवन्; D5.7 ह्यद्रवन्; G3 [अ]भ्यपतन् (for [अ]भ्यद्रवन्). —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D2.3.5.7 मृत्युपाशवशं गताः; V1 मृत्युपाशावशं गताः; M2 पतंगा इव पावकं. ❀ Ct : संहत्य मिलित्वा । मृत्युपाशेनावपाशिता बद्धाः. ❀ —For 11^{abcd}, D1 subst. :

483* दूषणं विरथं दृष्ट्वा हताश्वं हतसारथिम् ।
सचिवा दूषणस्यैव राघवं पर्यवारयन् ।

—Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 om. (hapl.) 11^{ef}. —^{e}) M1 महाकलाप(meta.) (for °कपालः). D6 सालाक्षः (for स्थूलाक्षः). —^{f}) D1 रक्षसां वरः (for च महाबलः). —After 11, D1 ins. :

484* राघवं ते त्रयो रक्षा अर्दयन्समरे स्थिताः ।

12 For sequence of st. 11-15 in D1, cf. v.l. 6. —^{a}) Ś1 D2.3 विमलं; Ñ1 दुष्टात्मा (for विपुलं). —^{b}) D1 राक्षसं; M2 चायसं (for राक्षसः). ❀ Cv : प्रमाथी च महाबलः इत्यतः परं महाकपालो विपुलं शूलमुद्यम्य राक्षसः इत्येतदन्तं कोशेपु लेखकैः प्रमादात् पातितं. ❀ —^{c}) Dg1 D4 S पट्टसं; D5 परिघं (for पट्टिशं). —^{d}) Ñ1 महाबलः (for परश्वधम्).

13 For sequence of st. 11-15 in D1, cf. v.l 6. —^{a}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 च (for [ए]व). K(ed.) तूर्णं (for तांस्तु). Ś1 Ñ1 V D2.3 [आ]पतमानांस्तान्; Ñ2 B1.3.4 D1.5.7 [आ]पतमानानि; G(ed.) धावमानांस्तान् (for [आ]पततस्तांस्तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 D2.3 त्रिभिः (for शितैः). Ñ2 B1.3 D1.5.7 तानि रक्षांसि राघवः; V2 राक्षसान्राघवः शरैः; B4 रक्षांसि तानि राघवः. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 क्षुराग्रैः; D1 सुतीक्ष्णैः; D3 क्षीणाग्रैश् (for तीक्ष्णाग्रैः). Ś1 D2 अभिजग्राह; Ñ1 चापि जग्राह; D3 च निजग्राह (for प्रतिजग्राह). —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 सत्कारैर् (for संप्राप्तान्). Ñ1 यथा (for इव).

14 For sequence of st. 11-15 in D1, cf. v.l. 6. —^{a}) M1 महाकरुपस्य. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 [ए]कैपुणैव(Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 °णा च) सः; D1 [ए]केपुणा सह; D4 T1.2 G1.2 M2.3 परमेषुभिः(T2 G2 °णा) (for रघुनन्दनः). Ñ1 चिच्छेदादाय कार्मुकं. —^{c}) Ś1 Ñ V B4 D2.3.5.7 बाणैश्च बहुभि(Ñ1 विविधै)स्तीक्ष्णैः(D5 °ग्रैः); B1.3 बाणैर्बहुविधैस्तीक्ष्णैः; D1 बाणैश्च दशभिस्तीक्ष्णैः.

स्थूलाक्षस्याक्षिणी तीक्ष्णैः पूरयामास सायकैः ।
स पपात हतो भूमौ विटपीव महाद्रुमः ॥ १५
ततः पावकसंकाशैर्हेमवज्रविभूषितैः ।
जघान शेषं तेजस्वी तस्य सैन्यस्य सायकैः ॥ १६
ते रुक्मपुङ्खा विशिखाः सधूमा इव पावकाः ।
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि वज्रा इव महाद्रुमान् ॥ १७
रक्षसां तु शतं रामः शतेनैकेन कर्णिना ।
सहस्रं च सहस्रेण जघान रणमूर्धनि ॥ १८
तैर्भिन्नवर्माभरणाश्छिन्नभिन्नशरासनाः ।
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां रजनीचराः ॥ १९

G. 3. 32. 30
B. 3. 26. 32
L 3 31. 38

15 For sequence of st. 11–15 in D1, cf. v.l. 6. —[a]) Ñ B1.3.4 D1.7 च चक्षूंषि; V2 तु चक्षूंषि; Dg1 [अ]-क्षिणोस्तीवैः (sic); Dt1 D6 [अ]क्षिणी स्थूले (for [अ]क्षिणी तीक्ष्णैः). —[b]) Ñ V2 B1.3.4 D5.7 मार्गणैः (for सायकैः). —[c]) V2 D1 ते निपेतुः; Dg1 निपपात (for स पपात). Ś1 Ñ1 V1 D2.3 क्षितौ छिन्नो (V1 °न्ना); Ñ2 B1.3.4 D5.7 क्षितौ क्षीणे; V2 परिच्छिन्ना; Dg1 ततो भूमौ; D1 क्षणं छिन्ना; G1 महान्भूमौ (for हतो भूमौ). —[d]) Ś1 V1 D2.3 विनिकृत्तो यथा द्रुमः; Ñ1 भूयो रामशराहतः; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 हतो (V2 illeg.) रामस्य सायकैः; D1 भूमौ रामस्य सायकैः. —After 15, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

485* दूषणस्यानुगान्पञ्चसाहस्रान्कुपितः क्षणात् ।
हत्वा तु पञ्चसाहस्रैरनयद्यमसादनम् ।
दूषणं निहतं दृष्ट्वा तस्य चैव पदानुगान् ।
व्यादिदेश खरः क्रुद्धः सेनाध्यक्षान्महाबलान् ।
अयं विनिहतः संख्ये दूषणः सपदानुगः । [5]
महत्या सेनया सार्धं युद्ध्वा रामं कुमानुषम् ।
शस्त्रैर्नानाविधाकारैर्हनध्वं सर्वराक्षसाः ।
एवमुक्त्वा खरः क्रुद्धो राममेवाभिदुद्रुवे ।
श्येनगामी पृथुग्रीवो यज्ञशत्रुर्विहंगमः ।
दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकार्मुकः । [10]
हेममाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः ।
द्वादशैते महावीर्या बलाध्यक्षाः ससैनिकाः ।
राममेवाभ्यधावन्त विसृजन्तः शरोत्तमान् ।

[(l. 2) Dg1 हत्वा तान्; D4 T1.2 G1.2 बाणौघैः; T3 हत्वा तं (for हत्वा तु). Dm1 D8 G3 पंचसाहस्रान्; M2 पंचसाहस्रम्. Dt1 D6 तान्नयद् (for अनयद्). —(l. 3) G1 च हतं (for निहतं). Dt1 D6 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). Dg1 तस्यैव च (by transp.) (for तस्य चैव). G1 वशानुगान्. —(l. 4) M1.2 ततः (for खरः). —(l. 5) Dt1 विनिर्हितः (sic) (for विनिहतः). Dm1 D8 G2.3 शेते (for संख्ये). —(l. 6) M1 युध्यमानं (for युद्ध्वा रामं). —(l. 7) G2 नानाविधैर्घोरैर्. —(l. 9) G2 दशग्रीवो (for पृथु°). —(l. 10) D6 G2 पुरुषः (sic) (for परुषः). —(l. 11) D4 G M मेघमाली (for हेममाली). —(l. 12) D4 ससैन्यकाः (for ससैनिकाः). —(l. 13) Dg1 D4 T G1.2 M2.3 [अ]भ्यवर्तंत (for [अ]भ्यधावन्त).]

—After 15, D1 ins.:

486* अथ तान्राक्षसान्दृष्ट्वा पतितान्रणमूर्धनि ।
राघवास्त्रविनिर्दग्धान्पतंगानिव पावकः ।
दृष्ट्वैव दूषणः क्रुद्धो सचिवान्निहतान्रणे ।
परिघं भ्रामयामास कालदण्डमिवोत्थितम् ।
तं दृष्ट्वा राघवो रक्षः परिघायतपाणिनम् ।

—Then cont. 474*.

16 Ñ2 D5.7 om. 16. —[a]) Ś1 तथा (for ततः). —[b]) Ś1 Ñ1 V B1.3.4 D1–3 शरैर्हेमविभूषितैः (B1.3.4 D1 °षणैः). —[c]) V1 सर्वं (for शेषं). D1 जघान बलिनस्तस्य. —[d]) Ś1 Ñ1 V B1.3.4 D2.3 राक्षसं (B1.3.4 D3 रक्षसां) सैन्यमाहवे; D1 तत्र सैन्यस्य राघवः. —After 16, V ins. 482*.

17 [a]) Ñ1 निशिता (for विशिखाः). —[b]) G (ed.) खे ग्रहाः (for पावकाः). Ś1 Ñ1 D2.3 रामकार्मुकनिःसृताः; Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 सधूमा हेमभूषणाः (D1 °षिताः). —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 G2 M1.2 वज्राणीव; D1 यथा वज्रो; (for वज्रा इव). Ś1 D2.3 महीधरान्; Dm1 D8 G3 महासुरान्; M1 महाचलान् (for महाद्रुमान्).

18 [a]) D1.3 M1.2 राक्षसानां (for रक्षसां तु). Ś1 शतान्; G2 शरं (sic) (for शतं). —[b]) Dg1 Dm1 D8 G3 M2 शरेण; D4 शितेन; T3 शस्त्रेण (for शतेन). Ś1 D2.3 पत्रिणा (D3 °णां) (for कर्णिना). D1 एकेनैव त्रिकर्णिना. —For 18[ab], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.; Ñ1 subst. l. 2 only for 18[ab]:

487* राक्षसानां शतं हत्वा श्रेष्ठानां राघवः पुनः ।
एकैकेन जघानैकं शरेण युधि राक्षसम् ।

[(l. 1) D5 ज्येष्ठानां (for श्रेष्ठानां). —(l. 2) Ñ1 एककेन; B1.4 एकेनैव (for एकैकेन). B4 जघानैकः (for जघानैकं). V2 शतेन (for शरेण). Ñ1 राक्षसान् (for राक्षसम्).]

—[c]) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2.3 M1.3 तु (for च). —[d]) Ñ V B1.3.4 D5.7 शराणां निजघान सः (Ñ1 ह); D1 जघान नृवरात्मजः.

19 [a]) Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 G1.3 M3 ते (for तैर्). Ś1 Ñ1 V B4 D2.3 छिन्न- (for भिन्न-). B1 -मर्म- (for -वर्म-). Ñ2 V2 B1.3.4 D3.7 G2 -[आ]वरणाश् (for -[आ]भर°). —[b]) Ś1 D3 छिन्नभिन्नशिरोरुहाः; Ñ2 D5.7 छिन्ना भिन्नाः शराहताः; V छिन्नभिन्नशराहताः; B1.3.4 छिन्नभिन्नाः शराहताः; D2 छिन्नभिन्नशिरोधराः; T2 छिन्ना भिन्नशरासनाः. —D3 reads 19[c]–21 in marg. —[c]) V1 B4 D5–7 शोणितैर्दिग्धाः; B1.3 शोणितैर्दिग्धैर् (for °तादिग्धा). —[d]) G (ed.) पृथिव्यां (for धरण्यां). —For 19, D1 subst. and reads after 20[ab]:

G. 3 32. 31
B. 3. 26. 33
L. 3 31. 39

तैर्मुक्तकेशैः समरे पतितैः शोणितोक्षितैः ।
आस्तीर्णा वसुधा कृत्स्ना महावेदिः कुशैरिव ॥ २०
क्षणेन तु महाघोरं वनं निहतराक्षसम् ।
बभूव निरयप्रख्यं मांसशोणितकर्दमम् ॥ २१
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ॥ २२
तस्य सैन्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः ।
राक्षसस्त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः ॥ २३
ततस्तु तद्भीमबलं महाहवे
समीक्ष्य रामेण हतं बलीयसा ।
रथेन रामं महता खरस्ततः
समाससादेन्द्र इवोद्यताशनिः ॥ २४

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

488* बभूव गिरिसंकाशैरावृतं धरणीतलम् ।
तैर्भिन्नैर्गिरिसंकाशैः पतितैर्वारणोपमैः ।

20 D3 reads 20 in marg. (cf. v.l. 19). —[ab]) D1 तैश्छिन्नहृदयैः संख्ये (for [a]). Ñ V B1.3.4 D5.7 पतितैः समरे (by transp.) (for समरे पतितैः). —After 20[ab], D1 reads 488*. —[c]) Dt1 D6 Ct विस्तीर्णा (for आस्तीर्णा). Ś1 D2.3 रराज वसुधाकीर्णा; Ñ V B1.3.4 D5.7 व्यराजद्वसुधाकीर्णैर् (Ñ1 V1 B1 °र्णा); D1 बभूव वसुधाकीर्णा. —[d]) Ś1 B1 D3 मखवेदी; Ñ1 V2 B3.4 D2.5.7 मखे वेदी; Ñ2 मखे वेदिः; V1 अभ्ये वेदी (sic); Dg1 D8 महावेदी; D4 महादिवैः (sic) (for महावेदिः). D1 कुशैर्वेदिरिवाध्वरे.

21 D3 reads 21 in marg. (cf. v.l. 19). —[a]) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 क्षणेन तद्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तत्क्षणेन; V2 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 तत्क्षणे तु (for क्षणेन तु). Ś1 Ñ1 बलं सर्वं; D2 M2 बलं घोरं; D3 वनं घोरं (for महाघोरं). D1 निःशब्दमिति तत्सर्वं. —[b]) Ñ1 D2.3 M2 तदा; D1 दीनं (for वनं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 निहतकंटकं (for निहतराक्षसम्). L(ed.) तदानीं हतराक्षसं. —For 21[ab], G(ed.) subst. l. 4 of 490*. —[c]) Ś1 निरपेक्षं च (for निरयप्रख्यं). —After 21, Ś1 D2.3 ins.:

489* तैर्भिन्नगिरिसंकाशैः पतितैर्वारणोपमैः ।
निःशब्दमभवत्सर्वं दीनं निहतराक्षसम् ।

[cf. 488*. —(l. 2) D3 दीनं सर्वं (by transp.).]; while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

490* तत्रान्ये शेरते भूमौ शरार्ता गतजीविताः ।
कूजन्त्यन्ये भ्रमन्त्यन्ये मत्ता इव शरार्दिताः ।
तद्बदार्तमहायोधं विप्रद्रुतनिशाचरम् ।
शून्यमायोधनं सर्वं रामबाणाग्निना हतम् ।

[(l. 1) Ñ2 गतजीविकाः. —(l. 2) B3 वमंत्यन्ये; D7 सरे भित्र (sic) (for भ्रमन्त्यन्ये). V1 B2 शराहताः (for शरार्दिताः). B1 G(ed.) om. l. 3. —(l. 3) V2 तं हत तु (sic); B4 तं हतार्तं-. V -महाघोरं (for -महायोधं). Ñ2 D5.7 विप्रकीर्ण- (for विप्रद्रुत-). —G(ed.) reads l. 4 for 21[ab]. —(l. 4) G(ed.) त्वायोधनं (for आयो°).]

22 Ñ1 om. 22–23. —[b]) M2 क्रूरकर्मणां (for भीम°). —[d]) D1 दूषणश्च निपातितः.

23 Ñ1 om. 23 (cf. v.l. 22). —[a]) D1 स तु (for तस्य). Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 G3 M2 सर्वस्य सैन्यस्य (by transp.). —[b]) Ś1 D2 शिष्टोतिपौरुषात्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 G1.2 M शेषो महाबलः; D1 चैषो महाबलः; D3 शेषोतिपौरुषात्. —[d]) G3 स (for च). Ñ2 B1.3.4 D5.7 हतशेषौ निशाचरौ; V हतशेषौ महाबलौ; D2 रामं तु रिपुसूदनं. —After 23, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

491* शेषा हता महावीर्या राक्षसा रणमूर्धनि ।
घोरा दुर्विषहाः सर्वे लक्ष्मणस्याग्रजेन ते ।

[(l. 1) D4 T1.2 G1.2 M2.3 महासत्त्वा (for महावीर्या). G1.2 M2.3 रणदुर्जयाः (for रणमूर्धनि).]

24 [a]) Dg1 D2 T3 G M1 तं (for तद्). Ś1 D1.2 भीमबलो (for भीमबलं). Ś1 D1.2 बलं रणे; D3 महारणे; M2 दुरासदं (for महाहवे). —[b]) Dg1 T3 संप्रेक्ष्य (for समीक्ष्य). D1 बलं (sic) (for हतं). Ś1 D2 च लीलया (for बलीयसा). —For 24[ab], Ñ V B1.3.4 D5.7 subst.:

492* स दूषणं प्रेक्ष्य रणे निपातितं
निशाचरांश्चाप्रतिमात्रणोत्कटान् ।

[(l. 1) B1 निपातितं रणे (by transp.). —(l. 2) B4 बलोत्कटान् (for रणो°).]

—[c]) Ś1 D2 तथेति (for रथेन). Ś1 स वरः; D4 महतः (sic) (for महता). Ś1 D2 स्वयं; Ñ V B1.3.4 D5.7 T2 G1 तदा; D4 तथा (for ततः). D3 स्वयं खरः (for खरस्ततः). D1 खरो रथेनैव महाबलस्तदा. —[d]) D1 [ए]वम् (for [इ]न्द्र). Ś1 D2.3 समाससादेंद्र (D3 °द्रु)मिवासुरेश्वरः; Ñ1 M3 °देंद्रमिवोद्यताशनिं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समभ्यधावन्नमुचिर्यथा हरिं; M1 °द्यतायुधः; M2 ससार खद्योत इवोद्यतं शशिं.

२६

खरं तु रामाभिमुखं प्रयान्तं वाहिनीपतिः ।
राक्षसस्त्रिशिरा नाम संनिपत्येदमब्रवीत् ॥ १
मां नियोजय विक्रान्त संनिवर्तस्व साहसात् ।
पश्य रामं महाबाहुं संयुगे विनिपातितम् ॥ २
प्रतिजानामि ते सत्यमायुधं चाहमालभे ।
यथा रामं वधिष्यामि वधार्हं सर्वरक्षसाम् ॥ ३
अहं वास्य रणे मृत्युरेष वा समरे मम ।
विनिवर्त्य रणोत्साहं मुहूर्तं प्राश्निको भव ॥ ४
प्रहृष्टो वा हते रामे जनस्थानं प्रयास्यसि ।
मयि वा निहते रामं संयुगायोपयास्यसि ॥ ५
खरस्त्रिशिरसा तेन मृत्युलोभात्प्रसादितः ।
गच्छ युध्येत्यनुज्ञातो राघवाभिमुखो ययौ ॥ ६

G. 3. 33. 7
B. 3. 27. 6
L. 3. 32. 8

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 दूषणवधः; Ñ1 दूषणो नाम; G1 सैन्यविध्वंसनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 V2 D7 32; V1 D5 31; B3 33; B4 34; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 26; D1 30; D3 36; M2.3 27; L(ed.) 31. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

26

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, Ś1 D1.2 ins. :

493* तं दृष्ट्वा राक्षसं सैन्यमनिग्राह्यं महाबलम् ।
हतमेकेन रामेण दूषणं च निपातितम् ।

[Cf. 3.27.2. —(l. 1) Ś1 तद् (for तं). D1 अविषह्यं (for अनिग्राह्यं).];
while Dg1 ins. :

494* त्रिशिरः शिरसां छेदं दृष्ट्वा तेन सुसेविनाम् ।
दुःखत्रयनिहन्तारं लक्ष्मणाग्रजमाश्रये ।

1 Dg1 reads 1^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 D1.2 च (for तु). Ñ2 D5.7 तस्याभिमुखं (for रामा°). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D1–3.5.7.8 M2 -पतिं (for -पतिः). —^{c}) D4 रामं; G2 तत्र (for नाम). —^{d}) Dt1 om. (hapl. ?) संनिपत्येदम. Ś1 स निर्वेक्ष्य; Ñ1 समुपेत्य; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समुत्पत्य; D1–4 G2 संनिवर्त्य; M2 विनिवर्त्य (for संनिपत्य).

2 ^{a}) Ś1 Ñ V Dt1 D1–3.5–7 G1 M1.2 विक्रांतं (D1 °ते); Dg1 T3 विश्रांतः; Dm1 D8 G3 संग्रामे (for विक्रान्त). —^{b}) V2 Dt1 D6 M1 त्वं (for सं-). D1 निवर्तस्व महाहवात्. —^{c}) Ś1 Ñ2 D5–7 महावीर्यं; V1 महावीरं; V2 महावीर; B1.3.4 मया वीर (B1 °रं); D1–3 मया वीर्यात् (for महाबाहुं). Ñ1 मायिनं राघवं पश्य. —^{d}) Ñ1 समरे (for संयुगे).

3 ^{a}) B1 प्रतिजानीहि ते; Dm1 (before corr. as in text) प्रतिजानासि मे. Ś1 D2 वीर्यात् ; Ñ V B1.3.4 D3.5.7 वीर; Dg1 T3 M1.3 सर्वम् ; M2 वीरः (for सत्यम्). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 सत्ये (V स ते) नायुधमालभे. —^{c}) Ś1 D2.3 हनिष्यामि; Ñ V B1.3.4 D5.7 रणे पापं (for वधिष्यामि). —^{d}) Ś1 D2.3 रिपुं वै; Cm वधार्थं (for वधार्हं). Ñ V B1.3.4 D5.7 पातयिष्यामि सायकैः; D1 समरे नात्र संशयः.

4 ^{a}) Ś1 V1 B3.4 D1.2 च (for वा). Ctp समरे (for [अ]स्य रणे). —^{b}) V1 एष वै समयो मम; D1 एष वा मम संयुगे. —^{c}) Ñ1 D4 T G1.3 M1 विनिवृत्य; B3 विनिर्वृत्य (for °वर्त्य). Dg1 Dm1 D8 T G M1 Ctp रणोत्साहान् ; D1 रणे सोहं; Cm महोत्साहात् (for °हं). —^{d}) Ś1 B3 D1–3 प्रेक्षको; V2 धार्मिको (for प्राश्निको). D2.4 [ऽ]भवत् (for भव).

5 ^{a}) Dm1 (after corr. as in text) Cg प्रहृष्टः; G1 प्रविष्टो (for प्रहृष्टो). Ñ1 V1 B1.3.4 D5.7 [ऽ]द्य (for वा). V1 गते (for हते). D4 निहतो; T2 निहते (for वा हते). D7 राजन् (for रामे). —^{b}) D1 जनस्थाने (for °नं). Ś1 Ñ2 D1–3.5.7 गमिष्यसि; D4 M2 प्रयास्यति (for प्रयास्यसि). —^{d}) M2 (after corr. as in text) [उ]पयास्यति. Ñ V B1.3 D5.7 संयुगे पातयिष्यसि; B4 संयुगे निहनिष्यसि; Dt1 Dm1 D1.6.8 संयुगाय प्रयास्यसि; D3 युगायोपप्रयास्यसि.

6 ^{a}) Ś1 D1–3 ह्येवं; Ñ2 V B1.3 D7 त्वेवं; B4 D5 [अ]प्येवं (for तेन). —^{b}) Ś1 D2.3 मृत्युकाले; D1 मृत्युलोकान् (for मृत्युलोभात्). Ñ1 प्रभावितः; B3.4 (m. also) प्रचोदितः; D1 निवर्तितः (for प्रसादितः). —After 6^{ab}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 ins. :

495* एवमस्त्विति तद्वाक्यं प्रहृष्टो राक्षसोऽब्रवीत् ।
ततः प्रहृष्टस्त्रिशिराश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।

[(l. 1) Ś1 स (for [इ]ति). Ñ B1.3.4 D5.7 प्रत्य (B3 सम) पद्यत; V पाश्निकोभवत् ; M2 समपूजयत् (for राक्षसोऽब्रवीत्). —(l. 2) D1 प्रहृष्टस्तत्र (for ततः प्रहृष्टस्). —B3 reads from the post. half up to 6^{cd} in marg. Ñ1 सत्वरः; Ñ2 D5.7 भास्वरं; V1 वेगवान् ; V2 B1.3.4 M2 सु (V2 B4 M2 स) स्वनं (for वीर्यवान्).]

—Thereafter M2 (*inf. lin. sec. m.*) cont. :

496* खरेण मानितो वीरो युद्धाय त्रिशिरास्तदा ।

—M3 om. 6^{c}–8. G3 illeg. for 6^{cd}. —^{c}) Ś1 Dg1 D1 युद्धे (for युध्य). Ś1 D1 [ऽ]भ्यनुज्ञातो; Dg1 त्वनुज्ञातो; D6 [इ]त्यभिज्ञातो (for [इ]त्यनुज्ञातो). M1 स च तेनाभ्यनुज्ञातो. —^{d}) Ñ2 B3.4 D5.7 G2 -[अ]भिमुखं (for °खो). —After 6, Ś1 D1–3 ins. 497*.

G. 3. 33. 8
B. 3. 27. 7
L. 3. 32. 10

त्रिशिराश्च रथेनैव वाजियुक्तेन भास्वता ।
अभ्यद्रवद्रणे रामं त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ७
शरधारासमूहान्स महामेघ इवोत्सृजन् ।
व्यसृजत्सदृशं नादं जलार्द्रस्येव दुन्दुभेः ॥ ८
आगच्छन्तं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेक्ष्य राघवः ।
धनुषा प्रतिजग्राह विधुन्वन्सायकाञ्शितान् ॥ ९
स संप्रहारस्तुमुलो रामत्रिशिरसोर्महान् ।
बभूवातीवबलिनोः सिंहकुञ्जरयोरिव ॥ १०

7 M3 om. 7 (cf. v.l. 6). —[a]) Dt1 D3.6 T1.2 तु (for च). D4 Cm त्रिशिरापि (metri causa). ❀ Cm : त्रिशिरापीत्यत्राकारलोपश्छांदसः. ❀ —[c]) Ś1 D2.3 अभ्यधावद् (for °द्रवद्). Ś1 अथो; D1.2 रथी (for रणे). —[d]) D1.3 त्रिशीर्षा (D3 °र्ष); T3 सशृंग (for त्रिशृङ्ग). Ś1 D1-3 M2 शैलराट् (for पर्वतः). —For 7, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst.; while Ś1 D1-3 ins. after 6; M2 ins. after 7:

497* एतस्मिन्नन्तरे सैन्यमपरं रक्षसां महत् ।
अभ्येत्य तं त्रिशिरसं हतशेषं न्यवर्तत ।

[(l. 1) Ñ1 सौम्यम् (for सैन्यम्). Ś1 D3 समरे; B3 रक्षसां (for अपरं). B3 समरं; D1 राक्षसं (for रक्षसां). Ñ2 V2 D5.7 transp. अपरं and रक्षसां. Ñ1 अपरे राक्षसास्तदा (for the post. half). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D2.3 अन्वे (Ś1 °न्ये) व तं; V1 अन्वधावत्; V2 illeg.; B1.3 अन्वेषंतं; B4 अन्वेतुं तं; D1 अन्वेवं तं; M2 अन्वपतत् (for अभ्येत्य तं). Ś1 हतसैन्यं (for °शेषं). Ñ1 हतशेषाः समागमन्; M2 खरशिष्टस्य वर्तत (sic) (for the post. half).]

8 M3 om. 8 (cf. v.l. 6). V2 illeg. up to महामेघ in [b]. —[a]) Ś1 D2.3 -सहस्राणि; Dg1 -समूहं स; D1 -समूहान्हि; G2 om. second स; G3 -समूहः सन् (for -समूहान्स). Ñ1 शरधारं सुविपुलं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स तदा (B4 शतधा) तत्सु (Ñ2 हि सु; V1 च [subm.]; D5.7 तं सु) विपुलं; M2 तन्नैर्ऋतबलं घोरं. —[b]) Ś1 D2 इवासृजत्; Ñ1 -महास्वनं; Ñ2 V2 B3.4 D5.7 M2 -समस्वरं (B3.4 M2 °नं); V1 B1 -निभस्वनं (for इवोत्सृजन्). —[c]) Dg1 D2 T1 विसृजत्; T2 विसृज्य (for व्यसृजत्). Ś1 B1 D2 सुभृशं; Dm1 D8 G1.3 भैरवं (for सदृशं). —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 जलक्लिन्नस्य (for जलार्द्रस्येव). ❀ Cv : व्यसृजत् सदृशं नादं जलार्द्रस्येव दुंदुभेरिति पाठः (as in text). ❀ —After 8, Ñ (Ñ1 l. 1-2 only) V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 (l. 1-2 only) ins.:

498* तानापतत एवाशु संरब्धान्युद्धदुर्मदान् ।
राक्षसान्प्रतिजग्राह रामः सत्यपराक्रमः ।
सुसंप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ।
समपद्यत बीभत्सस्तयोः समरमूर्धनि ।
बाणवृष्टिभिराकीर्णः सहस्रांशुर्दिवाकरः । [5]
न प्रकाशत संरुद्धो ववौ न च सदागतिः ।
विततं व्योम सर्वत्र शरजालेन भास्वता ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 संनद्धान् (for संरब्धान्). —(l. 2) Ñ1 प्रतिजग्राह रक्षांसि; M2 दृष्ट्वा स रोषताम्राक्षो (for the prior half). —After l. 2, Ñ1 ins. (followed by l. 5-25 of 504*):
498(A)* तेषां बाणान्महाबाहुः शरैः संछिद्य राघवः ।
—(l. 3) B4 D5.7 स (for सु-). B3 सर्गप्रहारस्. —(l. 4) B1.3.4 बीभत्सं (for °त्सस्). —(l. 6) B3 प्राकाशत. B1.3 संक्रुद्धो (for संरुद्धो). B4 न प्रकाशति संरुद्धो (for the prior half). G(ed.) च न (by transp.). —(l. 7) Ñ2 विरतं (for विततं). —D7 om. from र्व in सर्वत्र up to भास्वता.]

9 Ñ2 V (V1 om. 10) B1.3.4 D5.7 read 9-10 (preceded by 504*) after 12[cd]. G3 illeg. for 9-10[c]. M2 repeats (var.) 9 and 10 after 504*. —[a]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 (second time) आपततं; D1 अथायांतं (for आगच्छन्तं). —[b]) Ś1 D2 रणे सं- (for राक्षसं). D1 दृश्य (archaic) (for प्रेक्ष्य). —[cd]) Ś1 D2.3 चक्षुषा (for धनुषा). Ś1 चातिजग्राह (for प्रति°). D4 G1.2 M (M2 first time) Cg विधून्वन्; T2 विसृजन् (for विधुन्वन्). Dm1 निजान्; D1 बहून् (for शितान्). Ś1 D2 समरे शरान्; D3 सशरं धनुः (for सायकाञ्शितान्). Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 (second time) प्रतिजग्राह सशरं धनुरुद्यम्य वीर्यवान्.

10 Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 read 9-10 after 12[cd]; G3 illeg. for 10[abc]; M2 repeats (var.) 9-10 after 504* (for all, cf. v.l. 9). V1 om. 10. —[a]) M2 (second time) तु महान् (for तुमुलो). G1 संप्रहारस्तु तुमुलो. —[b]) Ś1 D1-3 तयोः; Ñ V2 B1.3.4 D5.7 M2 (second time) अभूत्; Dt1 D6 तदा (for महान्). —[c]) Ś1 D2.3 बभूव हृदयायासी; Ñ V2 B1.3.4 D5.7 M2 (second time) बलगर्वितयोर्भीमः (Ñ1 illeg. for भीमः); Dt1 Dm1 D6.8 G1 स्वबभूवातिबलिनोः; D1 बभूवातिमहांस्तत्र. —After 10, D5 ins.; while D7 subst. for 11:

499* ततस्त्रिशिरसं वीक्ष्य राघवो रिपुमर्दनः ।
अब्रवीत्परमक्रुद्धो वाक्यं राक्षसपुंगवम् ।

—D5.7 cont.; Ñ1 M2 ins. after l. 4 of 504*; V2 B1.3.4 ins. after 10:

500* एष त्वां सायकैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ।
[Ñ1 illeg. for तीक्ष्णैर्.]

—D5.7 further cont.:

501* शरान्प्रतिगृहाणेमान्ममापि त्वं धनुश्च्युतान् ।

—After 10, M2 ins. (followed by l. 5-7, 15, 11, 19-25 of 504*):

502* मुमोच निशितान्बाणान्नामाय रजनीचराः ।
तेषां बाणान्महाबाहुः शरैः संछिद्य ला*वात् ।

ततस्त्रिशिरसा बाणैर्ललाटे ताडितस्त्रिभिः ।
अमर्षी कुपितो रामः संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ ११

अहो विक्रमशूरस्य राक्षसस्येदृशं बलम् ।
पुष्पैरिव शरैर्यस्य ललाटेऽस्मि परिक्षतः ।
ममापि प्रतिगृह्णीष्व शरांश्चापगुणच्युतान् ॥ १२

G. 3. 33. 30
B. 3. 27. 13
L. 3. 32. 16

11 ^{a}) G2 M2 त्रिशिरसो (for °सा). —^{b}) M2 पीडितस् (for ता°). —^{c}) Ñ2 B4 Dm1 D5 M1 अ(D5 आ)मर्षात् ; Dg1 अमर्ष- (for अमर्षी). Ś1 D2 रोषाद् (for रामः). —^{d}) Ñ1 illeg.; Dg1 Dt1 Dm1 D1.6.8 T3 G संरब्ध (for संरब्धम्). Ś1 D2 रामो वचनमब्रवीत् ; Ñ2 V B1.3.4 D5 इदं वचनम°; D3 रोषाद्वचनम°. —For 11, D7 subst. 499*.

12 ^{a}) G1 राक्षस-; G2 विक्रांत- (for विक्रम-). Ñ1 M2 -युक्तस्य (for -शूरस्य). Ś1 D2.3 अहो संग्रामशौंडस्य. —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 रक्षसो बलमीदृशं (by transp.); Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 नायकस्य महात्मनः; V1 राक्षसस्य महात्मनः. —After 12^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

503* रक्षसः सदृशं युद्धे बलविक्रमसाधनम् ।
महाधनुर्विनिःसृष्टैः संयुगे रोषनिःसृतैः ।

[(l. 1) B1 सुभृशं (for सदृशं). Ñ2 V2 D5.7 युद्धं (for युद्धे). B3.4 बलं (for बल-). V1 B4 -सादनं (for -साधनम्). —(l. 2) V1 रामदर्पितैः (for रोषनिःसृतैः).]
—^{c}) Ś1 D2 अस्त्रैर् ; Ñ1 येन; Dt1 Dm1 D6.8 योहं; D3 T2 अस्य (for यस्य). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विभूषितः; Dg1 D2 T2 M2 परिक्षितः; D3 परिकृतः (for °क्षतः). Ñ1 चास्मि रिक्षतः (sic). —After 12^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.; while Ñ1 ins. l. 1–4 (followed by 500*) after 12^{cd} and l. 5–25 after 498(A)*; whereas M2 ins. l. 2–4 (followed by 500*) after 12 and l. 5–7, 15, 11 and 19–25 after 502*; Ś1 D1-3 ins. l. 1 only after 12^{cd} :

504* मया प्रतिगृहीतास्ते शराश्चापगुणच्युताः ।
प्रीतोऽस्मि ते महाबाहो लाघवेन निशाचर ।
न खल्ववज्ञा कर्तव्या रिपावपि सुदुर्बले ।
वञ्चितोऽहमवज्ञानात्तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ।
इत्युक्त्वा राघवोऽविध्यत्समरे मोहयन्बली । [5]
व्याकुलानथ संमूढान्पिण्डितान्वीक्ष्य राघवः ।
जहार समरे प्राणांश्छित्त्वा तेषां शिरांसि च ।
ते छिन्नशिरसः पेतुश्छिन्नवर्मायुधध्वजाः ।
सुपर्णवातविक्षिप्ता जगत्यां पादपा इव ।
हतशेषास्तु ये तत्र राक्षसा भयविह्वलाः । [10]
खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं शरार्दिताः ।
तदभूदद्भुतं युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
रामस्य च महाबाहोः पुनस्तेषां च रक्षसाम् ।
संरब्धात्राक्षसात्रामस्त्यक्तप्राणात्रणाजिरे ।
आदिश्यादिश्य बाणौघैः सोऽनयद्यमसादनम् । [15]
सर्वस्य तस्य सैन्यस्य खरः शेषो महाबलः ।
राक्षसस्त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः ।
दृष्ट्वा तु निहतं सैन्यं रक्षसां पिशिताशिनाम् ।
त्रिशिराः परमक्रुद्धश्चोदयामास सारथिम् ।
भर्तुः पिण्डस्य निर्वेशं कर्तुमिच्छामि माचिरम् । [20]
प्रत्यक्षमस्य वीरस्य खरस्य सुमहात्मनः ।
प्रतिजानामि ते सूत सत्येनायुधमालभे ।
यथा रामं हनिष्यामि रामो वा मां हनिष्यति ।
एवं संचोदितः सूतश्चोदयामास वाजिनः ।
ततः प्रजविताश्वेन राममभ्यद्रवद्रणे । [25]

[(l. 1) D1 प्रतिगृहीता हि; D3 परिगृहीतास्ते. V1 चापि (for चाप-). Ś1 -मुखाच् ; Ñ2 D5.7 -गुणाच् ; D2.3 -मुख- (for -गुण-). V2 शराश्चापगुणान्विताः; D1 शरास्ते धनुषश्च्युताः (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 D5.7 सुमहाबाहो (for ते म°). —(l. 3) Ñ1 हि दुर्बले; M2(after corr. *sec. m.*) सुदुर्लभे (for सुदुर्बले). —(l. 4) V1 व्यथितो (for वञ्चितो). Ñ1 वंचितस्ते * वज्ञानात्; M2 संवंचितोप्यवज्ञानात् (for the prior half). —(l. 5) V2 इत्युक्तो. B3 तेषां (for ऽविध्यत्). Ñ1 विध्या * * * * (illeg.) रामः; M2 विव्याध राक्षसान्रामः (for the prior half). —(l. 6) V1 अपि (for अथ). D5 M2 पीडितान् (for पिण्डि°). Ñ1 M2 दृश्य (for वीक्ष्य). —l. 7-11 = 3.24.24^{cd}, 461*, 25. —(l. 7) B1.4 M2 जग्राह (for जहार). M2 हित्वा (for छित्त्वा). D5.7 चैषां (for तेषां). Ñ1 V1 B4 D5.7 सः (for च). —(l. 8) V1 सं- (for ते). B3 om. वर्म. —(l. 9) Ñ1 सुपर्णपक्ष-; V1 °पाद- (for °वात-). B1 -निक्षिप्ता (for -वि°). B3 transp. पादपा and इव. —(l. 10) V2 illeg. after हतशेषास्तु. Ñ2 V1 D5.7 ते(V1 ये) शूरा; B1 ते **; B4 ते तत्र (for ये तत्र). G(ed.) हतशेषास्ततः सर्वे (for the prior half). Ñ1 भयविक्लवाः; B1 °मोहिताः (for °विह्वलाः). —(l. 11) Ñ2 D5.7 शरणार्थे(D5 °र्थी) (for °र्थं). G(ed.) व्यद्रवंत दिशस्त्रस्ता व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव. —After l. 11, M2 ins. :

504(A)* तमभ्यधावन्त निरस्तमाहवे
त्वरान्वितं राक्षसमुल्बणं बलम् ।
जघान रामः स्थिरसत्यपौरुषे
धनुश्च्युतैर्दुष्प्रसहैः शिलीमुखैः ।

—V2 partially illeg. for l. 12. —(l. 12) B4 तद्बभूवाद्भुतं (for तदभूदद्भुतं). Ñ1 तदद्भुतं महायुद्धं (for the prior half). V1 तुंबलं (for तुमुलं). —G(ed.) om. l. 14 and 15. —(l. 14) Ñ1 संरब्धो (for °ब्धान्). —(l. 15) V2 illeg. for बाणौघैः सोऽनयद्. B3 नाराचैर् (for बाणौघैः). Ñ1 B3 अनयद्यमसादनं; M2 अनयत्प्रेतसंसदं (for the post. half). —After l. 15, Ñ1 ins. :

G. 3. 33. 31
B. 3. 27. 13
L. 3. 32. 17

एवमुक्त्वा तु संरब्धः शरानाशीविषोपमान् ।
त्रिशिरोवक्षसि क्रुद्धो निजघान चतुर्दश ॥ १३
चतुर्भिस्तुरगानस्य शरैः संनतपर्वभिः ।
न्यपातयत तेजस्वी चतुरस्तस्य वाजिनः ॥ १४
अष्टभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत् ।
रामश्चिच्छेद बाणेन ध्वजं चास्य समुच्छ्रितम् ॥ १५
ततो हतरथात्तस्मादुत्पतन्तं निशाचरम् ।
बिभेद रामस्तं बाणैर्हृदये सोऽभवज्जडः ॥ १६

504(B)* तगत्य***महाहवे तदा
स्विनाधिकराक्षसमुल्व*बलम् ।
जघान रामः स्थिरधर्मपौरुषो
धनु******पौरुषः ।

Colophon.;

while V2 (illeg. for l. 1 and 2) B4 ins. :

504(C)* ततोऽभ्यधावत्तुनिरस्तशस्त्रं
दुरासदं राक्षसमण्डलं रणे ।
जघान रामः स्थिरपौरुषो महान्
शितैः शरैर्दुष्प्रतिवीर्यपौरुषः ।

Colophon.

[*Sarga name* : Ñ1 त्रिशिरःसैन्यवधः; V2 खरयुद्धं; B4 खरसैन्य-युद्धं. —*Sarga no.* : V2 33.]

—(l. 16) V2 B4 transp. सर्वस्य and तस्य. Ñ1 om. (hapl. ?) सैन्यस्य. B4 खरशेषो. Ñ1 निशाचरः (for महाबलः). —(l. 17) G(ed.) खरश्च (for राक्षसस्). —(l. 18) B1.3 पिशिताशनां. —(l. 19) Ñ2 परमः क्रुद्धश्; B3 समभिक्रुद्धश् (for परमक्रु°). Ñ1 V B1.3.4 M2 सारथिं सम(G[ed.]प्रत्य)चोदयत्. —(l. 20) M2 भर्तृपिण्डस्य. Ñ1 निर्देशं (for निर्वेशं). —Ñ1 om. l. 21–24. —(l. 21) Ñ2 D5.7 चास्य (for अस्य). D5.7 तु (for सु-). Ñ2 खरस्य तु महात्मनः (for the post. half). —(l. 22) V1 M2 वीर (for सूत). —(l. 23) Ñ2 B3 D5.7 अद्य (for यथा). M2 transp. यथा and रामं. V2 मा (for मां). —(l. 24) M2 हयान्हृष्टो महाबलः (for the post. half). —(l. 25) Ñ1 प्रजविता तेन (for °ताश्चेन).]

—After 504*, Ñ2 V(V1 om. 10) B1.3.4 D5.7 read 9–10; while M2 repeats (var.) 9 and 10.

—V1 om. 12^{e}–13^{b}. —^{ef}) T2 प्रत्यगृह्णीष्व (sic) (for प्रति°). Ñ1 प्रतिगृहाण विशिखान् (for ^{e}). D6 चापि (for चाप-). Dt1 D4.6 T2 M1 -गुणाच्च्युतान्. Ś1 D2.3 सायकान्प्रहरामि ते; Ñ1 ममापि त्वं गुणाच्च्युतान् ; D1 सायकास्समरे ततः (for ^{f}). Ñ2 V2 B1.3.4 शरान्प्रतिगृहाणेमान्ममापि त्वं धनुश्च्युतान् ; D5.7 मया प्रतिगृहीतास्ते शराश्चापगुणाच्च्युताः.

13 V1 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Dt1 Dm1 D6.8 उक्तस् (for °क्त्वा). Ś1 Dm1 D2.3.8 सु(D8 तु)संक्रुद्धः; G3 [अ]तिसंक्रुद्धः (for तु संरब्धः). Ñ V2 B1.3.4 D5.7 M2 इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धः. —Dg1 reads 13^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 D3 त्रिशीर्षोरसि संक्रुद्धः; Ñ V B1.3.4 D5.7 नि(B4 वि)चखान त्रिशिरसो; D1 राक्षसस्योरसि क्रुद्धो; D2 त्रिशीर्षोपरि संक्रुद्धो. —^{d}) Ś1 D1.3.4 T1.2 G1.2 M1 निचखान; Ñ1 लीलयाथ; Ñ2 V रक्षसश्च; B1.3(after corr. *inf. lin.* as in Ñ2).4 D5.7 वक्षसश्च (for निजघान).

14 ^{a}) B1.4 चतुरश् (for चतुर्भिस्). Ś1 Ñ2 V B1.4 D2.5.7 च चतुर्भिश्च; Ñ1 चतुरश्चास्य; B3 चतुरस्यैव; M2 चतुरोभ्याशु (for तुरगानस्य). D3 स चतुर्भिश्चतुर्भिश्च. —^{b}) Ś1 D2.3 तुरगांस्तस्य मार्गणैः; Ñ1 M2 तुरगानथ मार्गणैः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तुरगानस्य मार्गणैः(B4 सायकैः). —^{c}) B1.3 न्यपातयत स (hypm.); D3 G3 निपात° (for न्यपातयत). —^{d}) Ś1 D2.3 रथ- (for तस्य). Ś1 D2 -योजितान् (for वाजिनः). Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 रथं चि(D5 वि)च्छेद सप्तभिः (Ñ1 illeg. for सप्त). —For 14, D1 subst. :

505* चतुर्भिर्मार्गणैरेव निपात्य चतुरो हयान् ।

15 ^{a}) B4 Dg1 Dt1 D4–7 T1.2 अष्टाभिः. Ñ1 V B1.3.4 M2 चान्यैः; Ñ2 D5.7 तीक्ष्णैः (for सूतं). Ś1 G2 M1 सायकैश्चाष्टभिः सूतं; D2 सायकैः साष्टभिः सूतं; D3 सायकैः पंचभिः सूतं. —^{b}) V B1.3.4 सूतमस्य; Dm1 D4.8 T1 Cg °स्थान् (for रथोपस्थे). Dg1 निपातयत् (for न्य°). Ś1 D1.2 रथोपस्थाद(D1 °व)पातयत् ; Ñ D5.7 सूतमन्यैरपातयत् ; M2 सूतमप्यस्य पातयत्. —^{c}) Ñ1 M2 चिच्छेद चैकबाणेन; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बाणेनै(V1 रामेणै [sic])केन चिच्छेद. —^{d}) Ñ1 तस्य; V B1.3.4 D5.7 M2 अस्य (for चास्य). D1 समुत्थितं (for समुच्छ्रितम्). Ś1 D2.3 ध्वजं चामितविक्रमः. —After 15, Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 ins. :

506* तद्दृष्ट्वा कर्म रामस्य मनसा प्रतिपूजयन् ।
असिमुद्यम्य वेगेन सहसा तमुपाद्रवत् ।

[(l. 1) D7 तं (for तद्). Ñ1 M2 transp. दृष्ट्वा and कर्म. Ñ1 प्रत्यपूजयत्. —(l. 2) Ñ1 असि दुद्राव (sic) (for असिमुद्यम्य). V B1.3 M2 स(V2 B3 त)मभिद्रवत् (for तमुपा°). Ñ1 रामं प्रति महाहवे (for the post. half).]

16 ^{a}) Ś1 हतो हत-; Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 अवप्लुत्य; G(ed.) अवप्लुतं (for ततो हत-). G2 -हयात् (for -रथात्). —^{b}) Ś1 D2.3 आपतंतं; D1 अपावृत्तं (for उत्पतन्तं). Ñ1 V B1.3.4 वेगेन महताथ(Ñ1 °ता च) सः; Ñ2 D5.7 M2 वेगेन स महारथः. —After 16^{ab}, M2 ins. :

507* तान्दृष्ट्वा त्वरितं यान्तं राक्षसं पर्वतोपमम् ।

—^{c}) Dt1 Dm1 D3.4.6.8 चिच्छेद; M2 मुमोच (for बिभेद). Ś1 तरसा रामो; Ñ V B1.3.4 D1.5.7 M2 रामस्तद्वक्षो; D2.3 रामस्तरसा; T2 बाणसंबाणैर् (for रामस्तं बाणैर्). ꙮ Cv*p* : बिभेद रामस्तं बाणैरिति सम्यक् (as in text). ꙮ —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 दशभिः शरैः (for सोऽभवज्जडः).

सायकैश्चाप्रमेयात्मा सामर्षस्तस्य रक्षसः ।
शिरांस्यपातयत्त्रीणि वेगवद्भिस्त्रिभिः शितैः ॥ १७
स भूमौ शोणितोद्गारी रामबाणाभिपीडितः ।
न्यपतत्पतितैः पूर्वं स्वशिरोभिर्निशाचरः ॥ १८
हतशेषास्ततो भग्ना राक्षसाः खरसंश्रयाः ।
द्रवन्ति स्म न तिष्ठन्ति व्याघ्रत्रस्ता मृगा इव ॥ १९
तान्खरो द्रवतो दृष्ट्वा निवर्त्य रुषितः स्वयम् ।
राममेवाभिदुद्राव राहुश्चन्द्रमसं यथा ॥ २०

G. 3. 33. 41
B. 3. 27. 20
L. 3. 32. 25

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

17 [a]) D1 सायकैरप्रमेयात्मा.—[b]) Dt1 Dm1 D6.8 सामर्षात्; D1 रामस्तैस् (for सामर्षस्). D1.6 G3 M2 (after corr. as in text) राक्षसः (for रक्षसः).—[c]) D1 कायात्; D4 T1 G1 रामो (for त्रीणि).—[d]) D1 त्रीणि रामस् (for वेगवद्भिस्). M3 शितैश् (for त्रिभिः). Dg1 Dt1 Dm1 D1.6.8 T1.2 G M3 शरैः; T3 तथा; M1 भृशं; Cv तदा (for शितैः). M2 रामो राजीवलोचनः.—For 17, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 subst.; while M2 ins. l. 2 only after 17:

508* शिरांसि चास्य संक्रुद्धो रामो राजीवलोचनः ।
त्रिभिस्त्रिभिः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यकृन्तत्प्रहसन्निव ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 [ए]व; Ñ1 [अ]पि (for [अ]स्य).—(l. 2) Ś1 D2.3 त्रीणि त्रिभिः सुसंक्रुद्धो (for the prior half). V1 अकृंतत् (for न्य°).]

18 [a]) Dt1 D6 सधूम-; D4 भूमौ च (for स भूमौ). Dg1 शोणितोद्गारैः; D3.4 T1.2 रुधिरोद्गारी.—[b]) Ś1 D2 रामबाणेन (for °बाणाभि-). V2 -जीवितः; D6 -ताडितः (for -पीडितः). Ñ V1 B1.3.4 D1.3.5.7 रामबाणात्त (Ñ V1 °त्तु; B1.3 °तं)-जीवितः.—[c]) B4 D1 अपतत् (for न्य°). B1.3.4 D2.3 पातितैः (for प°).—[d]) Dt1 D1.6 समरस्थो (for स्वशिरोभिर्). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 शृंगैरिव महागिरिः. ❀ Cvp: स्वशिरोभिर्निशाचर इति पाठः । त्रिभिः शरैरिति वा पाठः. ❀

19 D1 om. 19.—[a]) Ś1 D2 तथा (for ततो). V2 B1.2.4 सर्वे; G2 भिन्ना (for भग्ना).—[c]) D3 द्रवंतो (for द्रवन्ति). Ś1 D2.3 नैव (for स्म न). Ñ1 अन्वद्रवन्दिशस्त्रस्ता; B1.3.4 व्यद्रवंत दिशस्त्रस्ता.—[d]) Ś1 व्याघ्रध्वस्ता; Ñ1 B1.4 व्याघ्रात्क्षुद्र-; B3 व्याधक्षिप्ता; D6 व्याधत्रस्ता (for व्याघ्रत्रस्ता).—For 19, Ñ2 V1 D5.7 subst.; while V2 B1.3.4 ins. after 19:

509* ततो हतशिरस्तस्य कबन्धं रणमूर्धनि ।
पतितं ह्यचलेन्द्राभं प्राकम्पयत मेदिनीम् ।
तं खरः पतितं दृष्ट्वा वीरं त्रिशिरसं रणे ।
रोषसंतप्तहृदयो युद्धशौटीरतां गतः ।
हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा दूषणं च निपातितम् । [5]
चतुर्दशसहस्राणि राक्षसानां हतानि च ।

[(l. 1) V2 B4 कृत्त- (for हत-).—(l. 2) V1 ह्यचलेंद्रस्य (for °न्द्राभं). V1 प्रकंपयत; V2 B1.3.4 अकंपयत (for प्रा°).—(l. 3) D5 वीरस् (for रं).—(l. 4) V B3.4 ययौ (for गतः).—(l. 6) B3 रक्षसां निहतानि च (for the post. half).]

—After 19, Ś1 Ñ1 D2.3 M2 ins.:

510* अनुयात्रानिमित्तं ये जनस्थानादुपागताः ।
श्रुत्वा विपन्नं तत्सैन्यमन्तरा लघुविक्रमम् ।

[(l. 1) D3 युद्धाय ते (for अनुयात्रा-). Ñ1 M2 -निमित्ता (for °त्तं). D2 तज् (for ये). Ñ1 जनस्थानम् (for °नाद्).—(l. 2) D2.3 लघुविक्रमः (for °मम्). Ñ1 राक्षसा विद्रुता दिशः (for the post. half). M2 दृष्ट्वाभिपन्नांस्ते सैन्यात् सर्वा विप्रद्रुता दिशः.]

20 [a]) D1 तं; D5.7 तत् (for तान्). V1 पुनः; B4 खरान् (for खरो). Ś1 Ñ1 D2.3 द्रावितान्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समरे; D1 निहतं; M2 रुषितो (for द्रवतो).—[b]) Ñ1 निवर्तुर्; D1 निर्वर्त्य (for निवर्त्य). Ś1 D2 च ततः; Ñ1 M2 द्रवतः; T2 कुपितः (for रुषितः). Dt1 D6 त्वरन्; D1 त्वयं (for स्वयम्). Ñ2 D5.7 रामेण निहतं बलं; V1 B1 रामबाणहतान्बली; B3.4 रामेण निहतान्बली.—[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राघवं सोभिदुद्राव.—[d]) D8 तथा (for यथा).—After 20, Ñ1 M2 ins.:

511* निशाम्य तं रामशरैर्निपातितं
निशाचरं भीमपराक्रमः खरः ।
रथेन रामं समरे ह्यभिद्रव-
न्महागजं सिंह इवामिषातुरः ।

[(l. 2) Ñ1 M2 त्रिशीर्षाणं (for निशाचरं).—(l. 3) M2 समाद्रवन् (for ह्यभि°).—(l. 4) M2 महागजः सिंहमिवामिषातुरः.]

—After 20, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 3.27.1 (preceded by 516*); while D1–3 ins.:

512* स तानि रक्षांसि समीक्ष्य सर्वा-
स्त्रिशीर्षमाजावनुजं च दूषणम् ।
रथेन दीप्तानलतुल्यवर्चसा
खरः प्रसह्याभिससार राघवम् ।

[(l. 1) D2 हतानि (for स तानि). D2 सर्वतस् (for सर्वास्).—(l. 4) D2 खरं (for खरः). D2 प्रगृह्याभिससार.]

२७

G. 3. 33. 43
B. 3. 28. 1
L. 3. 33 1

निहतं दूषणं दृष्ट्वा रणे त्रिशिरसा सह ।
खरस्याप्यभवत्त्रासो दृष्ट्वा रामस्य विक्रमम् ॥ १
स दृष्ट्वा राक्षसं सैन्यमविषह्यं महाबलम् ।
हतमेकेन रामेण दूषणस्त्रिशिरा अपि ॥ २
तद्बलं हतभूयिष्ठं विमनाः प्रेक्ष्य राक्षसः ।
आससाद खरो रामं नमुचिर्वासवं यथा ॥ ३
विकृष्य बलवच्चापं नाराचान्रक्तभोजनान् ।
खरश्चिक्षेप रामाय क्रुद्धानाशीविषानिव ॥ ४
ज्यां विधुन्वन्सुबहुशः शिक्षयास्त्राणि दर्शयन् ।
चचार समरे मार्गाञ्शरै रथगतः खरः ॥ ५

Colophon. D6 om. (cont. the Sarga). —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B1.3.4 D5.7 त्रिशिरोवधः (V1 °धं); D1-3 त्रिशिरावधः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 D5.7 33; V1 32; V2 B3 34; B4 35; Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 T G M1 27; D1 31; D3 37; M2.3 28. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

27

D6 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T3 श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

Before 1, Ś1 D2 ins.; while D3 ins. after 1^{ab}:

513* हतं सैन्यं तदालक्ष्य प्रधानान्रजनीचरान् ।
[Ś1 समालोक्य; D2 समा° (for तदालक्ष्य).]

1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 1 (including star passage thereafter) preceded by 516* after 3.26.20. —^{ab}) Ś1 D1-3 हतं तु (D3 च); Ñ1 हतस्तु (sic) (for निहतं). T3 transp. निहतं and दूषणं. Ś1 रणे त्रिशिरसं ततः; Ñ1 खरं त्रिशिरसं तथा; D1-3 तथा त्रिशिरसं च (D2 तु) तं (for ^{b}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 चिंतयंस्तस्य तत्कर्म राघवस्य महात्मनः. —After 1^{ab}, D3 ins. 513*. —^{c}) V खरश्चापि; Dm1 D2 °स्यास्य; D3 G3 खरस्य तु (G3 च) (for खरस्यापि). V त्रस्तो; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) त्राया (for त्रासो). —^{d}) Ś1 D1-3 राघव- (for रामस्य). Ñ1 दृष्ट्वा ** पराक्रमं. —After 1, Ñ2 B4 D5.7 ins.:

514* विलोक्य संग्राममहोदधौ स्थितः
समन्ततः सायकदुस्तरे खरः ।
प्रतापितो राघववाडवोष्मणा
स कान्दिशीकत्वमुपागमत्क्षणम् ।;

[(l. 2) B4 om. for समन्ततः. —(l. 4) D5 अथागमत् (for उपा°).] while M2 ins.:

515* चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां क्रूरकर्मणाम् ।
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ।

2 ^{a}) Ś1 Dm1 D8 G3 दृष्ट्वा स (by transp.); Ñ1 D2.3 दृष्ट्वा च (D3 तु); D1 तद्दृष्ट्वा (for स दृष्ट्वा). Ñ1 तन्महा- (for राक्षसं). —^{b}) D1 दुरासदं; D3.4 T2 G3 °बलः; M2 महद्बलं (for महाबलम्). Ñ1 अस* (illeg.) भीमविक्रमं. —^{d}) Dt1 om. for दूषणस्. Dm1 D8 त्रिशिरो (for °रा). Ś1 D2.3 मानुषेण पदातिना; Ñ1 खरोप्यासीत्सुसंभ्रमः; Dg1 D4 S Cm.g त्रिशिरोदूषणावपि; D1 दूषणं च निबर्हितं. —For 2, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. and read before 1:

516* व्यमृशच्च पुनः किंचिन्निहतं प्रेक्ष्य तद्बलम् ।
कथमेकेन रामेण तौ च वीरौ निपातितौ ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 विमृश्य च; V B4 व्यमृषच्च; B1 व्यमृषः (sic). V1 दुर्बलं (for तद्बलम्). —(l. 2) B3 (marg. also) हतमेकेन बाणेन (for the prior half).]

3 D1 om. 3^{ab}. —^{a}) Ñ1 D2.3 M2 बलं च (Ñ1 *); G1 तत्सैन्यं (for तद्बलं). Ś1 बलं तच्चैव भूयिष्ठं. —^{b}) G2 विमुखः (for °मनाः). Ñ1 दृश्य (for प्रेक्ष्य). M2 (after corr. *sec. m.* as in text) राक्षसाः (for राक्षसः). —For 3^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

517* अथ धैर्यं समास्थाय पुनः स रजनीचरः ।
ततो व्यवस्थितो युद्धे खरः खरपराक्रमः ।
चोदयामास सूतं स राघवाभिमुखं व्रज ।

[(l. 1) B1.4 समाधाय वीरः (for समास्थाय पुनः). —(l. 2) B1.4 पुनर् (for ततो). —(l. 3) B4 प्रेरयामास. V1 B1 तं (B1 स्वं) सूतं; B3 तत्सूतं (for सूतं स).]

—^{c}) M3 नाम (for रामं). —^{d}) Ś1 D2.3 वज्रिणं (for वासवं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 यथा वृत्रः पुरंदरं.

4 D6 om. 4. —^{a}) T3 निष्कृष्य. Ñ1 सुमहच्च (for बलवच्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 स (B1 सु) विकृष्य महच्चापं. —^{b}) V2 नारास्तास् (sic). Ś1 D1-3 अग्नि (D1 उग्र) तेजसः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तिग्म (B4 तीक्ष्ण) तेजसः (for रक्तभोजनान्). —^{c}) Ś1 D2.3 घोरांश्च; D1 शरांश्च (for खरश्च). —^{d}) Ś1 क्रुद्धानाशीविषोपमान्; Ñ2 D5.7 M2 क्रुद्ध आ (M2 दीप्ताना)-शीविषोपमान्; D1 शतशोथ सहस्रशः.

5 ^{a}) Ñ1 B1 विकर्षन्; V1 D4.8 G M Cg विधून्वन् (for विधुन्वन्). Ñ2 B1.3.4 D5.7 च; V1 D1.4 स (for सु-). —^{b}) Ś1 शिक्षामस्त्रेषु; B1 महास्त्राणि च; G1 शिक्षिता° (for शिक्षयास्त्राणि). V1 महास्त्राणि चतुर्दश; D2 शिक्षामस्त्रेष्वदर्शयत्. —^{c}) Ś1 Dg1 D2.4 T2.3 G1.2 M Cr.g.k चकार. Ś1 D2.3

स सर्वाश्च दिशो बाणैः प्रदिशश्च महारथः ।
पूरयामास तं दृष्ट्वा रामोऽपि सुमहद्धनुः ॥ ६
स सायकैर्दुर्विषहैः सस्फुलिङ्गैरिवाग्निभिः ।
नभश्चकाराविवरं पर्जन्य इव वृष्टिभिः ॥ ७
तद्बभूव शितैर्बाणैः खररामविसर्जितैः ।
पर्याकाशमनाकाशं सर्वतः शरसंकुलम् ॥ ८
शरजालावृतः सूर्यो न तदा स्म प्रकाशते ।
अन्योन्यवधसंरम्भादुभयोः संप्रयुध्यतोः ॥ ९
ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
आजघान रणे रामं तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ १०
तं रथस्थं धनुष्पाणिं राक्षसं पर्यवस्थितम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि पाशहस्तमिवान्तकम् ॥ ११
तं सिंहमिव विक्रान्तं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
दृष्ट्वा नोद्विजते रामः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १२

G. 3. 34. 12
B. 3. 28. 13
L. 3. 33. o

विविधान् (for समरे). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 बाणैः; V2 रणे; D1 चित्रान् (for शरैः). Ś1 बाणैरवगतः खरः; Ñ1 चिराच्छतसहस्रशः.

6 V1 om. 6–7^{ab}. Dg1 reads 6^{ab} in marg. —^{a}) B1.3 सर्वांश्च. Dg1 [आ]दिशो (for दिशो). D1 रोषाद् (for बाणैः). —^{b}) Ñ B1 D5.7 M1.2 महाबलः (for °रथः). Ś1 B3 D1–3 विदिशश्च महाबलः(B3 °रथः). —^{c}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 बलवान् ; D3 रामोपि (for तं दृष्ट्वा). —^{d}) D3 विकृष्य (for रामोऽपि). D2 G3 स (for सु-). M2 (after corr. *sec. m.* as in text)सुमहाद्धनुः. Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 दशग्रीव इवाहवे.

7 V1 om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). —^{a}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 अथायसैर्दुर्विष(B1.4 D5 °स)हैः. —^{b}) Ñ1 B4 Dt1 D6 वि(B4 *)स्फुलिंगैर् . D1 [आ]त्मभिः (for [अ]ग्निभिः). —D1 om. (hapl. ?) 7^{cd}. —^{c}) Ñ1 Dg1 G2 M1.2(after corr. *sec. m.* as in text).3 रामश्च (for नभश्च). Ñ1 illeg.; D4 T2.3 M1.2(after corr. *sec. m.* as in text).3 विवरं; G3 संबाधं (for [अ]विवरं). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 रामश्चकर्त विशिखैः(Ś1 D2.3 °कार निबिडं).

8 Ñ1 illeg. up to राम in 8^{b}. —^{a}) Ś1 तद्रुक्मभूषणैर्बाणैः; Ñ2 D5.7 ततं बभूव निशितैः. —^{b}) Ñ1 D1 -विनिसृतैः; G1 -विवर्जितैः (for -विसर्जितैः). Ñ2 नभो बाणैर्द्वयोरपि. —After 8^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

518* शतह्रदाशिखादीप्तैर्मेघैरिव नभस्तलम् ।
आगच्छद्भिश्च रामस्य गच्छद्भिश्च खरस्य वै ।

[(l. 1) B1 -समादीप्तं (for -शिखादीप्तैर्). —G(ed.) om. l. 2. — (l. 2) B4 om. (hapl.) रामस्य गच्छद्भिश्च. B1.3 च (for वै).]

—^{c}) T2 बाणाकाशम् (for पर्या°). Ś1 D2.3 अनावकाशमाकाशं; Ñ1 छन्नमाकाशमभवत् ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आकाशमभवत्तत्र; D1 अनाकाशमिवाकाशं. —^{d}) G(ed.) सर्वशः (for सर्वतः). Ś1 -मंडलं; Ñ1 illeg. (for -संकुलम्).

9 ^{a}) Dm1 -जालवृतः; D2 -जालैर्वृतः. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 तत्र नातिप्रकाशते(Ñ1 °विराजते); Ñ2 V1 B1 न च दिक्षु प्र°; B3 न च दिक्प्रकाशते (subm.); B4 Dm1 D8 G3 न तदा सं (B4 वि)प्र°; D5.7 न तदा दिक्प्र°; G(ed.) न च तादृक्प्र°. —^{cd}) Ś1 D1–3 अन्योन्यमभिसंरंभा(D1 °रोधा)द्; Ñ1 अन्योन्यभय°; M3 °वधसंरब्धाद् (for ^{c}). D6 अंभयोः (sic) (for उभयोः). Ś1 D3 संप्रवृद्धयोः; Ñ1 * * (illeg.)मानयोः; D1 °वृद्धिरे (sic); D2 °विष्टयोः; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) °युद्धयोः (for संप्रयुध्यतोः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अन्योन्यशरसंपातः (V B4 °घातैः; V2 [also]°काशैः) पूर्यमाणे नभस्तले.

10 ^{a}) Ñ1 illeg.; T3 G M °ळीक- (for ततो नालीक-). —^{b}) D6 तीक्ष्णोग्रैश्च . D2 विकीर्णिभिः; G3 °र्णिकैः (for विकर्णिभिः). —Ñ1 illeg. for 10^{cd}. —^{c}) D1 निजग्राह (for आजघान). D4 T2 खरो (for रणे). Dg1 D3 T3 रामस् (for रामं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रुरोध राक्षसं रामस् . —^{d}) D2.3.6 महद्विपं. —After 10, D1 ins. 519*.

11 D1 om. 11. —^{a}) D2.3.6 धनुःपाणिं (for धनुष्पाणिं). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 M2.3 समवस्थितं; D5.7 समुप° (for पर्यवस्थितम्). —^{d}) G(ed.) दंडहस्तम् (for पाश°). G2 [अं]धकं (for [अ]न्तकम्). —After 11, Dg1 Dt1 Dm1 D1(after 10, owing to om.).4.6.8 S ins. :

519* हन्तारं सर्वसैन्यस्य पौरुषे पर्यवस्थितम् ।
परिश्रान्तं महासत्त्वं मेने रामं खरस्तदा ।

[(l. 1) Dg1 Dm1 D1.8 T3 G3 M1 तस्य (for सर्व-). G2 भर्तारं सर्वभूतानां (for the prior half). Dt1 पर्यवस्थितः. — (l. 2) T3 तथा.]

12 ^{a}) D7 reads तं in marg. Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 संक्रुद्धं; M1 *क्रांतं (for विक्रान्तं). —^{b}) B1.3 -विक्रम- (for -विक्रान्त-). D8 -यायिनं (for -गामिनम्). Ś1 D2.3 सिंहस्कंधं(Ś1 °दं [sic])महाबलं; Ñ1 सिंह * * (illeg.) महाबलैः. —After 12^{ab}, Ś1 D1–3 ins. :

520* अज्ञानाज्ज्ञानसम्पन्नमभ्यधावत्खरो रणे ।;

[D1.2 प्रसह्याभिससार सः (for the post. half).]

while Ñ1 ins. :

521* सद्भिः सहसा *(illeg.)ममरस्य या ***(illeg.) शरान् ।

Ś1 Ñ1 D1–3 om. 12^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विव्यथे (for [उ]द्विजते). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सिंहमिवापरं.

G. 3. 34. 13
B. 3. 20. 14
L. 3. 33. 13

ततः सूर्यनिकाशेन रथेन महता खरः ।
आससाद रणे रामं पतङ्ग इव पावकम् ॥ १३
ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे महात्मनः ।
खरश्चिच्छेद रामस्य दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १४
स पुनस्त्वपरान्सप्त शरानादाय वर्मणि ।
निजघान रणे क्रुद्धः शक्राशनिसमप्रभान् ॥ १५
ततस्तत्प्रहतं बाणैः खरमुक्तैः सुपर्वभिः ।
पपात कवचं भूमौ रामस्यादित्यवर्चसः ॥ १६
स शरैरर्पितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः ।
रराज समरे रामो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १७
ततो गम्भीरनिर्ह्रादं रामः शत्रुनिबर्हणः ।
चकारान्ताय स रिपोः सज्यमन्यन्महद्धनुः ॥ १८

---

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1.3 स तेनाग्नि- (for ततः सूर्य-). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 -प्रकाशेन (for -नि°). D2 स तेनाग्निरिवाकाशे. —^{b}) D1 महताश्रितः. —^{c}) Dg1 T3 G M1 तदा; Dt1 D6 [अ]थ तं (for रणे). Ñ1 राममासादयामास.

14 ^{a}) G2 सगरं चाप (sic). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 महाबलः; D1 परंतपः (for महात्मनः). —^{d}) Dt1 D1.3.6 हस्त-; Cg as in text (for पाणि-). Ñ1 दर्शयामास लाघवं. —For subst., see below.

15 D1 om. 15. —^{ab}) Ś1 D2.3 ततस् (for पुनस्). G1 त्वरया; G2 त्वरयन् (for त्वपरान्). Dm1 D4.6.8 T1.2 G1.3 M2.3 Ct मर्मणि; T3 पर्वणि; M1 (after corr. *inf. lin. pr.m.* as in Dm1) कर्मणि; Cm.g as in text (for वर्मणि). Ñ1 अथाक्षिपत्खरः सप्त शरानाशीविषोपमान्. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2.3 T1.2 G3 M1 निच(Ś1 °श्च)खान; L(ed.) विचखान (for निजघान). Ś1 D2.3 ततः; Dg1 D4 S खरः (for रणे). —^{d}) Ś1 D2.3 -स्वनान् (for -प्रभान्). Ñ1 रामस्य ** (illeg.) मुद्यतः. —After 15, Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 T3 G M ins.; while T1.2 ins. after 16 :

522* ततः शरसहस्रेण राममप्रतिमौजसम् ।
अर्दयित्वा महानादं ननाद समरे खरः ।

[(l. 1) M2 (after corr. *sec. m.* as above) शरः शतः (for ततः शर-). G3 -सहस्राणि (for °स्रेण). D1 चाप्रतिम- (for अप्रतिम-). G3 रामं प्रति महौजसं (for the post. half). —(l. 2) D6 दर्शयित्वा; D8 G M Ck अर्प° (for अर्दयित्वा).]
—For subst., see below.

16 ^{a}) Ś1 तत्प्रहतैर्; Dg1 तु प्रहतं; D1 तं प्रवरं; D2 M2 तत् (M2 lacuna) प्रहितं; D3 तं सधुरं; G1.2 Ck °हृतं; M3 °हितैर् (for तत्प्रहतं). Ñ1 ततो विदीरितो बाणैः. —^{b}) Ś1 D2 सुपत्रितैः; D3 पतत्रिभिः (for सुपर्वभिः). —^{d}) Ñ1 Dt1 D1-3.6 T1 -वर्चसं. —For 14-16, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

523* ततो विसृजतो बाणान्रामस्याद्भुतकर्मणः ।
चकर्त बलवद्रक्षः शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततः परमसंक्रुद्धो राघवः परमेषुणा ।
खरस्य यतमानस्य चकर्त सशरं धनुः ।
ततोऽन्यद्धनुरादाय प्रदीप्त इव मन्युना । [5]
मुमोच निशितान्बाणान्पन्नगानिव तिग्मगान् ।
तैः समं व्रणितो रामो निश्वसन्निव कुञ्जरः ।
नोपलेभे महाबाहुः प्राणधारणमात्मनः ।
तस्य बाणपरीतस्य शतधा विधृतं महत् ।
(16^{cd}) पपात कवचं भूमौ रामस्यादित्यसंनिभम् । [10]
रामं विकवचं रक्षः प्रहसन्निव सायकैः ।
विद्ध्वा विद्ध्वा नदन्नादान्महामेघ इवोन्नतः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 विसर्जितान् (for विसृजतो). B4 -कारिणः (for -कर्मणः). —(l. 4) Ñ2 D5.7 पतमानस्य; V1 जभमानस्य (sic) (for यत°). V1 परमं (for सशरं). —(l. 7) Ñ2 B4 D5.7 स सं-; B1 शरैर् (for समं). V1 D5 निःश्वसन् (for नि°). B1 विशसन्निव कुंजरान् (for the post. half). —(l. 9) V विवृतं; B1 °सृतं; D5.7 °द्रुतं (for विधृतं). —(l. 12) Ñ2 D5.7 विद्धा च विनदन्नादान्; B4 व्याधं व्याधं नद° (for the prior half). Ñ2 इवार्पयतः (sic); B3.4 °यतः; D5.7 °द्रुतः; G(ed.) °स्थितः (for इवोन्नतः).]

—After 16, T1.2 ins. 522*. ❀ Ck : cites ततस्तत् प्रहृतं कवचमित्यन्वयः एवं पांक्तः । शरसहस्रेणार्पयित्वेति. ❀

17 D6 om. 17. —^{a}) Ñ2 B1.4 Dg1 Dt1 D1.5.7 अर्दितः; D4 रक्षितः; M2 आर्पितः (for अर्पितः). G2 M1 शरैर्विनिहतः क्रुद्धः. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 ख(V श)रेणा (D1 तीक्ष्णैर)ग्निशिखोपमैः. —For 17^{ab}, Ś1 Ñ1 D2.3 subst., while M2 ins. after 17 :

524* स शरैः पातितं दृष्ट्वा कवचं पावकोपमम् ।

[Ś1 पावकोत्तमं; Ñ1 पावको** (illeg.); M2 कांचनप्रभं (for पावकोपमम्).]
—Then Ñ1 M2 cont. :

525* असंभ्रमन्महाबाहुर्युद्धायैव मनो दधे ।

[Ñ1 युद्धोपरम*** (illeg.) (for the post. half).]
—Thereafter Ñ1 further cont. :

526* **** (illeg.) पि संक्रुद्धः प्रदीप्ताग्निसमप्रभः ।

—^{c}) D1 बभूव (for रराज). Ś1 Ñ1 D2.3 बभूव रामः समरे. —^{d}) V B1.3.4 D3 M2 विधूमाग्निर्; D1 दिवसो° (for विधूमोऽग्निर्). V1 [उ]ज्ज्वलन् (for ज्वलन्). —After 17, M2 ins. 524*.

18 ^{a}) Dg1 गंभीरं. —^{c}) M2.3 रिपवे (for स रिपोः). —For 18, Ś1 Ñ1 D1-3 subst. :

527* ततोऽशनिसमप्रख्यं धनुः शत्रुनिबर्हणम् ।
चकारान्तकरं घोरं सज्यमाशु महाबलः ।

सुमहद्वैष्णवं यत्तदतिसृष्टं महर्षिणा ।
वरं तद्धनुरुद्यम्य खरं समभिधावत ॥ १९
ततः कनकपुङ्खैस्तु शरैः संनतपर्वभिः ।
चिच्छेद रामः संक्रुद्धः खरस्य समरे ध्वजम् ॥ २०
स दर्शनीयो बहुधा विच्छिन्नः काञ्चनो ध्वजः ।
जगाम धरणीं सूर्यो देवतानामिवाज्ञया ॥ २१
तं चतुर्भिः खरः क्रुद्धो रामं गात्रेषु मार्गणैः ।
विव्याध हृदि मर्मज्ञो मातङ्गमिव तोमरैः ॥ २२
स रामो बहुभिर्बाणैः खरकार्मुकनिःसृतैः ।
विद्धो रुधिरसिक्ताङ्गो बभूव रुषितो भृशम् ॥ २३
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य परमाहवे ।
मुमोच परमेष्वासः षट्शरानभिलक्षितान् ॥ २४

G. 3. 34. 29
B. 3. 28. 26
L. 3. 33. 24

[(l. 1) Ñ1 अथ * ज- (illeg.) (for ततोऽशनि-). D1 -समस्पर्शं (for °प्रख्यं). Ś1 तथा; D2 तदा (for धनुः). —(l. 2) Ś1 समरं; Ñ1 [अ]तु°; D2 सशरं (for [अ]न्तकरं). Ñ1 सज्जं (for घोरं). Ś1 D2 सज्जम्; Ñ1 घोरम् (for सज्यम्). Ñ1 अन्यत् (for आशु). D1 सज्जमाशुमलक्ष्मणः (sic) (for the post. half).]

—For subst. in Ñ2 V B1.3.4 D5.7, see below.

19 Ś1 om. 19–22. —[a]) D4 G3 M2 स (for सु-). —Ñ1 illeg. from 19[b]–20[b]. —[b]) M2 पूर्वोत्सृष्टं (for अति°). —[c]) D3 सशरं; M1 परमं (for वरं तद्). Dm1 D8 धनुरायम्य; D1 °मासृत्य (sic) (for धनुरुद्यम्य). —[d]) D1.2 समरे चाभ्यधावत (D2 °भिधावतः); D3 समरेभिविधावितः; M2 खरं तं समधावत. —For 18–19, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

528* तस्य वै यतमानस्य राघवस्य खरस्तदा ।
धनुश्चिच्छेद बाणेन प्रहसन्निव राक्षसः ।
ततोऽन्यद्धनुरादाय वैष्णवं तरसा ततः ।
अगस्त्यमुनिना दत्तं चक्रे सत्यं स राघवः ।
आकर्णात्पूरयित्वा तु संधाय स शिलीमुखान् । [5]
अभ्यधावत काकुत्स्थः खरं राक्षसमाहवे ।

[(l. 2) B1 रामेण (sic) (for बाणेन). —(l. 3) B1.3 (marg. also) बली (for second ततः). —(l. 5) B4 D5.7 आकर्णं. B3 तत् (for तु). Ñ2 D5.7 च शिलीमुखं (for स शिलीमुखान्). V1 तत्संधाय शिलीमुखं (for the post. half). —(l. 6) B1 काकुत्स्थं (sic) (for °त्स्थः).]

20 Ś1 om. 20; Ñ1 illeg. for 20[ab] (for both, cf. v.l. 19). —[a]) Ñ2 D4.5.7 स; Dg1 Dm1 D8 G1 च (for तु). D1–3 G2 ततः कांचनपुंखैस्तु (D2 °खेन; D3 °खैश्च). —[b]) D2 शरेणोन्नतपर्वणा. —[c]) D1.4 S बिभेद (for चिच्छेद). Ñ1 समरे रामः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 [अ]नेकधा रामः; D1–3 बहुधा रामः (for रामः संक्रुद्धः). —[d]) Ñ1 खरस्य ध्वजमुच्छ्रितं; B1 खरं दशरथात्मजः.

21 Ś1 B1.3 om. 21 (for Ś1, cf. v.l. 19). —[a]) Ñ2 V B4 D5.7 दर्शनीयः स (by transp.); G1 दर्शनीयोथ (for स दर्शनीयो). Ñ1 सहसा (for बहुधा). D4 दर्शनीयो बहुविधो. —[b]) Ñ2 V2 B4 D5.7 T1.2 G1 M3 विकीर्णः; V1 D2.3 G2 M1.2 °शीर्णः; Dg1 D1.4 T3 °स्तीर्णः (for विच्छिन्नः). D1.4 G2 M1 कांचन- (for °नो). Ñ1 विनिकृत्वो वक्षे तमः (sic). —V1 om. 21[cd]. —[c]) L(ed.) स्वपुरीं (for धरणीं). —[d]) Dm1 दैवतानाम्. —For 21[cd], Ñ1 subst.:

529* पपात पत्रनिर्मुक्तः शक्रध्वज * वोच्छ्रितः ।;

while Ñ2 (marg.) V2 B4 D5.7 subst.:

530* जगाम वसुधां क्षिप्रं शक्रस्येव महाध्वजः ।

[D7 शक्रमेव (sic) (for °स्येव).]

—Then Ñ2 B4 D7 cont.; while V1 ins. after 21[ab] (owing to om.):

531* अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
यतमानं महाबाहुः खरं दशरथात्मजः ।

[(l. 2) Ñ2 D7 महाबाहुं.];

whereas D1 subst. for 21[cd]:

532* सुदर्शनस्त्वदर्शनं जगाम धरणीतले ।

22 Ś1 om. 22 (cf. v.l. 19). D1 om. 22–25. —[a]) D2.3 खरं. G1 खरश्चतुर्भिः क्रुद्धोथ. —[b]) D2.3 रामो; M1 राम-. D2 विव्याध (for गात्रेषु). —Ñ1 illeg. from हृदि in [c] up to तोमरैः in [d]. —[c]) Dg1 Dm1 D8 T G M1 युधि; D4 च सु- (for हृदि). D3 धर्मज्ञो (for मर्मज्ञो). M2.3 विव्याध रणदुर्धर्षो (M3 °धर्मज्ञो). —[d]) Dt1 D6 तोयदैः; Cg as in text (for तोमरैः). D2.3 G3 मातंग इव कोपितः (G3 तोमरैः). —For 22, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

533* ततः परमसंक्रुद्धः खरः सप्तभिरायसैः ।
विव्याधोरसि धर्मज्ञं राघवं शत्रुतापनम् ।

[(l. 1) V1 दशभिर् (for सप्तभिर्). Ñ2 D5.7 आशुगैः. —(l. 2) Ñ2 सर्वज्ञं (for धर्मज्ञं).]

23 D1 om. 23 (cf. v.l. 22). —[a]) Ś1 Ñ1 Dg1 D2.3 T3 रामोपि. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बहुधा (for °भिर्). —[b]) G2 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) -निस्वनैः (for -निःसृतैः). —Ñ1 illeg. from रुधिर in [c] up to भृशम् in [d]. —[c]) Dm1 D4.8 G3 M2 -दिग्धांगो (for -सिक्ताङ्गो). —[d]) M2 [ऽ]भवत् (for भृशम्). Ś1 D2.3 बभूव कुपितः स्वयं (D3 °तो भृशं). —For 23[cd], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

534* क्षतजोक्षितसर्वाङ्गो बभौ दीप्त इवानलः ।

24 D1 om. 24 (cf. v.l. 22). —[b]) Dg1 Dt1 D6 T3 संगृह्य (for प्र°). Ś1 D2.3 पुरुषोत्तमः (for परमाहवे). —For 24[ab], Ñ1 subst.:

G. 3. 31. 30
B. 3. 28. 27
L. 3. 33. 25

शिरस्येकेन बाणेन द्वाभ्यां बाह्वोरथार्पयत् ।
त्रिभिश्चन्द्रार्धवक्त्रैश्च वक्षस्यभिजघान ह ॥ २५

ततः पश्चान्महातेजा नाराचान्भास्करोपमान् ।
जिघांसू राक्षसं क्रुद्धस्त्रयोदश शिलाशितान् ॥ २६

ततोऽस्य युगमेकेन चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
षष्ठेन च शिरः संख्ये चिच्छेद खरसारथेः ॥ २७

त्रिभिस्त्रिवेणुं बलवान्द्वाभ्यामक्षं महाबलः ।
द्वादशेन तु बाणेन खरस्य सशरं धनुः ।

छित्त्वा वज्रनिकाशेन राघवः प्रहसन्निव ।
त्रयोदशेनेन्द्रसमो बिभेद समरे खरम् ॥ २८

प्रभग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
गदापाणिरवप्लुत्य तस्थौ भूमौ खरस्तदा ॥ २९

535* ततो रामो महाबाहुर्विकृष्य बलवद्धनुः । ;

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

536* ततः शक्रधनुःप्रख्यं विस्फार्य सुमहद्धनुः ।
[Ñ2 विस्तीर्य (for विस्फार्य).]

—c) Ś1 परमेष्वासान् . —d) Ś1 शरानमितलक्षितान् ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पृषत्का(B3 marg. also सायका)नेकविंशतिं; M2.3 षट्शरानतिदारुणान्(M3 °भिवर्धितान्). ❀ Ck : षट्-शरानभिलाषितान् इति । अभिलाषविषयाणीत्यर्थः. ❀

25 D1 om. 25 (cf. v.l. 22). For 25–28, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. 537*. —a) Ś1 Ñ1 D2.3 विव्याध (for बाणेन). —b) Dg1 अताडयत् (for अथार्पयत्). Ś1 D2.3 द्वाभ्यां च द्वौ भुजौ प्रभुः; Ñ1 भुजयोश्च महाभुजः; M2 भुजौ द्वाभ्यां महाभुजः. —cd) T1.2 तं (for च). T1.2 च; G2 हा (for ह). Ś1 D2.3 शरीरं तस्य रक्षसः (for d). Ñ1 अर्धचंद्रै-स्त्रिभिश्चैव शरीरं राक्षसस्य * (illeg.).

26 Dt1 om. 26. For subst. in Ñ2 V B1.3.4 D5.7 cf. v.l. 25 and 28. —a) Ñ1 पर*(illeg.)संक्रुद्धो; Dg1 [ऽ]स्य सुम° (for पश्चान्महातेजा). —b) Ś1 D2.3 भास्करप्रभान् ; D1 सूर्यसंनिभान् ; D4 राक्षसोपरि (for भास्करोपमान्). —D6 reads 26c–28 in marg. —c) Ñ1 D6 जघान (for जिघांसू). G3 राक्षसः (sic) (for °सं). Ś1 D2.3 खराय(D2.3 °रस्य) रामश्चिक्षेप; D1 जग्राह समरे क्रुद्धस. —d) Ś1 D2.3 शिलीमुखान् ; Dg1 शिता शरान्(sic); D6 शिलाशतान् ; T3 शितान्छरान् ; G2.3 Cgp शरान्छितान् ; M1 शितान्छितान्; M2 (after corr. sec. m. inf. lin. as in text) °षिपान् ; K(ed.) Cg समाददे (for शिलाशितान्). ❀ Cv : ततः पश्चादित्यादौ मुमोचेति पूर्वेव क्रिया ।; Cm : नाराचान् अत्र प्रमुमोचेति क्रिया अध्याहार्या ।; Cg : अंतिमपादे त्रयोदशशरान् शितानिति पाठे मुमोचेति क्रियाध्याहार्या. ❀

27 D6 reads 27 in marg. (cf. v.l. 26). For subst. in Ñ2 V B1.3.4 D5.7 cf. v.l. 25 and 28. —a) Ñ1 तत्रास्य; Dg1 Dt1 D6 T3 Ct रथस्य; D1 अथास्य (for ततोऽस्य). D3 ततोस्य ध्वज*केन. —b) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G2.3 M2.3 श(Dm1 स; T3 च)बलान् ; M1 चपलान् (for चतुरो). —c) D3 T1.2 G1.2 M1.2 तु (for च). D4 शिरसः (sic) (for च शिरः). —d) T3 खरश्चिच्छेद (corrupt). Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1–4.8 T1.2 G M खरस्य (Ś1 D1–3 शरेण) रथसारथेः.

28 D6 reads 28 in marg. (cf. v.l. 26). —a) M2 (after corr. inf. lin. sec. m. as in text) त्रिणिस् (for त्रिभिस्). Dt1 D6 त्रिवेणून् ; Cmp त्रिवेणुर् (for °णुं). Ś1 D2 प्रमथन् ; Ñ1 * *(illeg.)वान् ; M1 भित्त्वैव (for बलवान्). D3 त्रिभिस्तु वेणुं व्यधमत् . —b) Dg1 marg.; D1 अक्षौ (sic) (for अक्षं). Ñ1 महाभुजः. —Ñ1 om. 28cd. —c) Ś1 च (for तु). —d) Dt1 D6 सकरं (for सशरं). —ef) M2 (after corr. sec. m. as in text) सित्वा (for छित्त्वा). D3 -निकाशरेण (sic) (for °शेन). Ñ1 चिच्छेद राघवः संख्ये किंचिदुत्स्येस्त्वयन्निव (sic). —g) D1 [ए]व समं (for [इ]न्द्रसमो). —h) D3 शरेण (unmetrical) (for समरे). D2 बिभेद समरेश्वरं. —For 25–28, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

537* वक्ष एकेन विव्याध भुजौ द्वाभ्यामरिंदमः ।
चतुर्भिरर्धचन्द्रैश्च जघान चतुरो हयान् ।
द्वाभ्यां च सूतं संक्रुद्धस्त्वनयद्यमसादनम् ।
चिच्छेद सशरं चास्य धनुः षड्भिर्महाबलः ।
चकर्त युगमासाद्य भल्लेनैकेन राघवः । [5]
वराहकर्णैस्त्वपरैः पताकाः पञ्च पञ्चभिः ।

[(l. 1) Ñ2 V B3.4 D5 रक्ष (for वक्ष). —(l. 3) Ñ2 D5.7 सूतं तु (D7 *); V1 सूतं च (by transp.). —(l. 4) Ñ2 D5.7 समरे (for सशरं). —B3 om. l. 6. —(l. 6) V1 पताकी (for °काः). D5 पंचभिः शरैः (for पञ्च पञ्चभिः).]

29 a) Ś1 D2 स निर्भिन्नोथ; Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 M2.3 स(D3 M2.3 सं) छिन्न°; Dm1 D8 G2.3 M1 स भग्न° (for प्रभग्नधन्वा). —c) D1 खमुत्पत्य; D3 अभिद्रुत्य; G(ed.) °ष्टभ्य (for अवप्लुत्य). —d) Ñ1 निशाचरः (for खरस्तदा). —After 29, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

538* ततः कलकलोन्मिश्रो देवदुन्दुभिनिःस्वनः ।
देवतानां विमानेषु ववृधे खरनिःस्वनः ।
रामस्य विजयं चोचुर्गगने भूतभावनाः ।
अस्तुवन्मुनयश्चैव राक्षसे विरथे कृते ।

[(l. 1) Ñ2 V B1 D7 -निस्वनः. —(l. 2) Ñ2 D5.7 देवानां च (for देवतानां). Ñ2 D5.7 सुख-; V1 मुख-; B4 खलु (for खर-). Ñ2 V B1.3.4 D7 -निस्वनः. —(l. 4) B4 चैनं (for चैव).]

तत्कर्म रामस्य महारथस्य
समेत्य देवाश्च महर्षयश्च ।
अपूजयन्प्राञ्जलयः प्रहृष्टा-
स्तदा विमानाग्रगताः समेताः ॥ ३०

G. 3. 34. 36
B. 3. 28. 33
L. 3. 31. 31

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७

२८

खरं तु विरथं रामो गदापाणिमवस्थितम् ।
मृदुपूर्वं महातेजाः परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥ १
गजाश्वरथसंबाधे बले महति तिष्ठता ।
कृतं सुदारुणं कर्म सर्वलोकजुगुप्सितम् ॥ २
उद्वेजनीयो भूतानां नृशंसः पापकर्मकृत् ।
त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥ ३
कर्म लोकविरुद्धं तु कुर्वाणं क्षणदाचर ।
तीक्ष्णं सर्वजनो हन्ति सर्पं दुष्टमिवागतम् ॥ ४
लोभात्पापानि कुर्वाणः कामाद्वा यो न बुध्यते ।
भ्रष्टः पश्यति तस्यान्तं ब्राह्मणी करकादिव ॥ ५

---

30 a) Ś1 D2.3 महाबलस्य (for °रथस्य).—b) Ś1 D2.3 समीक्ष्य.—c) M3 आपूजयन्. Dg1 marg.; D3 प्रांजलीभिः (for °लयः).—d) Dg1 तथा; D1 ततो (for तदा). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महामृधे देवगणा यथें(B1.3 महें)द्रं.

Colophon.—*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 खरविरथी(D1 °थ)करणं(D1-3 °णः).—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 34; V1 33; V2 35; B4 36; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 28; D1 32; D3 38; M2.3 29.—After colophon, T2 concludes with रामाय नमः.; G with श्रीरामाय नमः.

28

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 a) V1 Dg1(before corr.) T2 विरथो (for विरथं).—b) B4 व्यवस्थितं; Dm1 (after corr. as in text) इव स्थितं; D3 मनस्विनं.—cd) D1 मृदुपूर्वं महाप्राज्ञस्तमुवाचारिमर्दनः.

2 a) D1 ईश्वरेण प्रभवता.—b) V1 D2 वने (for बले). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 तिष्ठति (for °ता).—D2 om. (hapl.) 2c-3.—c) Ś1 D3 इदं ते; Ñ1 कः कुर्याद्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न कार्यं; Dg1 Dt1 D6 कृतं ते; D1 किं कृतं; Ck as in text (for कृतं सु-). M2 त्वया खल्वीदृशं कर्म.—d) Ś1 D3 M2 कृतं; Dg1 reads in marg. (for सर्व-). Ś1 लोके (for -लोक-). Ñ V2 B1.3.4 D1.4.5.7 क्रूरं(D4 सर्वं) लोकविगर्हितं; V1 क्रूरकर्मविगर्हितः. ❀ Ct : बले तिष्ठता बलविषयस्वामित्वेन तिष्ठता ईदृशेन यद्दारुणं कर्म कृतं भवति तत्सर्वं लोकनिन्द्यं भवति. ❀

3 D1.2 om. 3 (for D2, cf. v.l. 2).—a) Ñ1 उद्वेजनीयं.—b) G2 पापकर्मभिः (for °र्मकृत्).—d) Ś1 D3 नावतिष्ठति; V B1.3.4 खलु निंद्यते (for ऽपि न तिष्ठति). Ñ1 ऐश्वर्यं प्राप्य निंदितं; Ñ2 D5.7 ईशश्च खलु नश्यति.

4 a) Ś1 लोके (for लोक-). Ñ2 V B1.3 D5.7 च; B4 D1 हि; Dg1 T3 तत् (for तु).—b) Ś1 Dm1 D2.8 G2.3 कुर्वाणः. Ñ1 खर दारुणं; B3 रजनीचर; D2 क्षणदाचरः (for क्षणदा°).—c) B4 सर्वं; D2 सर्वो (for सर्व-). B1 -जनं (for -जनो). Ś1 तीक्ष्णः सत्यजनो हंति.—d) Ś1 सर्पो द्रष्टुम्; Ñ V B1.4 D5.7 दुष्टसर्पम्; B3 दुष्टं सर्पम् (by transp.); D1 सर्पं गृहम्. G2 इह (for इव).

5 a) G2 M2(both after corr. as in text) लोकात् (for °भात्).—b) Ñ1 illeg. from द्वा up to ध्यते. Ś1 D1-3 पापात्मा; B4 D4 मोहाद्वा (for कामाद्वा). D1 नु (for न). V1 हन्यते; G3 बुध्यति (for बुध्यते).—c) Ś1 B3 Dt1 D4.6 G2 Ct हृष्टः; Ñ1 मूढः; B1 D2 दुष्टः; Ck हृष्टाः (for भ्रष्टः). D1 पतति; G2 पश्यसि (sic); Ck पश्यंति (for पश्यति). Ś1 D1-3 तस्यांते; Ñ V B1.3.4 D5.7 दुःखं स (for तस्यान्तं).—d) Ñ1 D1.2 ब्राह्मणः (for °णी). Ś1 D3 ब्राह्मणः कारकादिव; Ñ2 V B1.3 D5.7 ब्राह्मणः परवानिव; B4(m. also as in Ñ2) ब्राह्मणः कनकादिव.—After 5, Ñ V B1.3.4 D5.7 ins.; while M2 ins. after 10 :

539* एवं हि व्यसनं प्राप्य न चिरात्परितप्यते ।
यथा त्वमद्य दुर्बुद्धे मया हतबलान्वयः ।

[(l. 1) Ñ1 M2 स एवं (for एवं हि). V1 B4 परितप्यसे (for °प्यते). Ñ1 रस*दि*मिष्यति (illeg.) (for the post. half).—(l. 2) B4 असि (for अद्य). Ñ D5.7 दुर्बुद्धिर्. V B1 M2 -बलान्वितः; B4 -बलानुगः (for -बलान्वयः).]

G. 3. 35. 7
B. 3. 29. 6
L. 3. 34. 6

वसतो दण्डकारण्ये तापसान्धर्मचारिणः ।
किं नु हत्वा महाभागान्फलं प्राप्स्यसि राक्षस ॥ ६
न चिरं पापकर्माणः क्रूरा लोकजुगुप्सिताः ।
ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति शीर्णमूला इव द्रुमाः ॥ ७
अवश्यं लभते कर्ता फलं पापस्य कर्मणः ।
घोरं पर्यागते काले द्रुमः पुष्पमिवार्तवम् ॥ ८
नचिरात्प्राप्यते लोके पापानां कर्मणां फलम् ।
सविषाणामिवान्नानां भुक्तानां क्षणदाचर ॥ ९
पापमाचरतां घोरं लोकस्याप्रियमिच्छताम् ।
अहमासादितो राजा प्राणान्हन्तुं निशाचर ॥ १०
अद्य हि त्वां मया मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः ।
विदार्य निपतिष्यन्ति वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ११
ये त्वया दण्डकारण्ये भक्षिता धर्मचारिणः ।
तानद्य निहतः संख्ये ससैन्योऽनुगमिष्यसि ॥ १२
अद्य त्वां निहतं बाणैः पश्यन्तु परमर्षयः ।
निरयस्थं विमानस्था ये त्वया हिंसिताः पुरा ॥ १३

6 ^{a}) M2 वसंतो. —^{b}) D1 M2 तापसा; D4 ब्राह्मणान् (for तापसान्). Ñ1 V2 B1.3.4 तापसान्धर्ममाश्रि(Ñ1 °संमि)तान्; Ñ2 D5.7 तापसाश्रममाश्रितान्; D2 तापसान्ब्रह्मचारिणः. —D1 om. (hapl.?) 6^{c}–8^{b}. —^{c}) V D2.3 तु; D4 T3 न; M2 च (for नु). Ś1 महाभाग; M2 महाभागा (sic). —^{d}) Ś1 D2.3 प्राप्तं(D2 °प्ता [sic]) हि; Ñ2 पश्यति (sic); B4 D5.7 पश्यसि (for प्राप्स्यसि).

7 D1 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) Ñ2 B3.4 D5.7 चिरात्. Ñ1 illeg. for पापकर्माणः. —^{b}) D4 क्रूर-; T2 क्रूरं (for क्रूरा). B1 M3 लोके (for लोक-). V1 -विगर्हिताः (for -जुगुप्सिताः). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 जीर्ण-; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 छिन्न- (for शीर्ण-). D2 द्विजाः (for द्रुमाः).

8 D1 om. 8^{ab} (cf. v.l. 6). —^{a}) K(ed.) Cg जंतुः (for कर्ता). —^{c}) Ś1 D1.2 क्षयं; Ñ1 पुनः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 युग-; Dt1 घोर-; Dm1 D8 घोरे; M2 घोरः. Ś1 परिगते (for पर्या°). —^{d}) Ś1 D4 T1.2 द्रुमाः. Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.2.5.7 फलम् (for पुष्पम्). Ś1 B1.4(m. also; orig. as in text) D1 (orig.) इवानृतौ (D1 [m. also] °र्त्तौ); D2 इवाऋतौ (sic) (for °र्तवम्). Ñ1 द्रुमं फलमिवामति (sic); D3 द्रुमः पुष्पफलं यथा.

9 B1 om. 9; D4 om. 9^{ab}. —^{a}) Ñ2 D1.5.7 अचिरात्. G3 M2.3 प्राप्स्यते(M3 °से) (for प्राप्यते). V2 reads in marg.; B3 (*sup. lin.* after corr. as in text) लोकैः; G(ed.) काले (for लोके). ❀ Cm.g : नचिरादित्येकं पदं. ❀

10 ^{a}) Ś1 V1 B1.4 D1–3.5.7 M2 आचरता (for °तां). B3 चरता दंडकं घोरं(*sup. lin.* पापमात्मभृतां घोरं). —^{b}) Ś1 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 इच्छता (for °ताम्). —^{c}) Dg1 Dt1 Dm1 D8 T3 Cm.g.k.t*p* राज्ञा (for राजा). —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 प्रजानां शंक(D1 °नामीश्व)रस्त्वया (Ñ1 शं * * * * [illeg.]). —After 10, M2 ins. 539*.

11 ^{a}) Dg1 reads हि in marg. Ñ1 Dt1 Dm1(before corr. हि त्वा [as in G1]) T3 G3 Cr.m.k.t भित्त्वा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वां हि (by transp.); D6 भीमा; G1 M2 हि त्वा (for हि त्वां). V1 युक्ताः (for मुक्ताः). —^{c}) D2 विदीर्य (for विदार्य). Ś1 Ñ1 Dt1 D6 T3 M3 Ct [अ]ति-; D1–3 M2 [अ]भि- (for नि-). D5 विदाप्पूर्व्यां निपतंति(sic); G3 विदार्यंतः पतिष्यंति. —^{d}) B4 वल्मीकानिव.

12 ^{a}) Ś1 ते (for ये). B4 भक्षितारण्ये (for दण्डका°). —^{b}) B4 दंडके (for भक्षिता). Ś1 D2.3 परमर्षयः (for धर्मचारिणः). —After 12^{ab}, B3 ins. l. 4 of 540* and reads 12^{c}–13 (including l.1–3 of 540*) after 16. —^{c}) D3 तेनाद्य (sic). —^{d}) Ś1 D2.3 [ऽ]भि- (for ऽनु-). Ñ V B1.3.4 D5.7 समेत्याधि-(Ñ1 B1 °भि-; D7 °द्य) (for ससैन्योऽनु-). D1 -स्मरिष्यसि; D3 M3 Cm -गमिष्यति.

13 For sequence in B3, cf. v.l. 12. —^{a}) Ñ1 त्वामद्य (by transp.); D1 मयाद्य; G1.2 अद्य त्वा. Ñ2 V2 निहतैर् (sic); B1 निशितैर् (for निहतं). —^{b}) G2 पश्यंति (for °न्तु). D1 G3 त्वां(G3 च) महर्षयः. —^{c}) M2.3 नरकस्थं (for निरय°). —D5 om. from विमानस्था up to भीम in l. 10 of App. I (No. 9). —^{d}) Ñ V1 Dt1 Dm1 D6–8 निहताः; G2(before corr. as in text) [अ]भिहताः (for हिंसिताः). —After 13, Ś1 Ñ V B1.4 D1–3.7 M2 ins.; B3 ins. l. 1–3 after 16 and l. 4 after 12^{ab}:

540* राक्षसैः सह दुष्टात्मन्मुनीन्हिंसितवानसि ।
यत्पुरा दण्डकारण्ये सर्वाः परिपतन्दिशः ।
कर्मणस्तस्य पापस्य फलं घोरमवाप्नुहि ।
अनुपापेन दत्तस्य दुरिष्टस्येव कर्मणः ।

[(l. 1) Ñ1 illeg. from राक्षसैः up to न्हिं. Ś1 D1–3 तान्पश्य (for दुष्टात्मन्). Ś1 मृधे; D2.3 M2 ऋषीन् (for मुनीन्). D1 यान् * धर्षितवान्पुरा (for the post. half). —(l. 2) Ś1 यस्त्वया; D1.3 वसतो; D2 ये त्वया; M2 निवसन् (for यत्पुरा). Ś1 D2 पर्यचरन्; B1 D7 परितपन्; M2 °गतो; L(ed.) °चरन् (for परिपतन्). D1.3 सर्वानेव तपोधनान् (for the post. half). —(l. 3) Ś1 D1–3 घोरस्य; V1 पापं हि (for पापस्य). Ñ1 फलपापम् (for फलं घोरम्). Ś1 D1–3 M2 फलं पश्य(Ś1 भुक्त्वा; D2 भुंक्ष्वा)द्य राक्षस (for the post. half). —B1 om. from l. 4 up to 15^{ab}. —(l. 4) Ñ1 V2 B3.4 D1 अनुपायेन; M2 अपात्र इव (for अनुपापेन). Ñ1 B4 दुरितस्य; Ñ2 V2 त्व(V2 ध्व)-

प्रहर त्वं यथाकामं कुरु यत्नं कुलाधम ।
अद्य ते पातयिष्यामि शिरस्तालफलं यथा ॥ १४
एवमुक्तस्तु रामेण क्रुद्धः संरक्तलोचनः ।
प्रत्युवाच ततो रामं प्रहसन्क्रोधमूर्छितः ॥ १५
प्राकृतान्राक्षसान्हत्वा युद्धे दशरथात्मज ।
आत्मना कथमात्मानमप्रशस्यं प्रशंससि ॥ १६
विक्रान्ता बलवन्तो वा ये भवन्ति नरर्षभाः ।
कथयन्ति न ते किंचित्तेजसा स्वेन गर्विताः ॥ १७
प्राकृतास्त्वकृतात्मानो लोके क्षत्रियपांसनाः ।
निरर्थकं विकत्थन्ते यथा राम विकत्थसे ॥ १८
कुलं व्यपदिशन्वीरः समरे कोऽभिधास्यति ।
मृत्युकाले हि संप्राप्ते स्वयमप्रस्तवे स्तवम् ॥ १९
सर्वथा तु लघुत्वं ते कत्थनेन विदर्शितम् ।
सुवर्णप्रतिरूपेण तप्तेनेव कुशाग्निना ॥ २०

G. 3. 35. 23
B. 3. 29. 20
L. 3. 34. 22

रिष्टस्य; D1 दरिद्रस्य (for दुरिष्टस्य), Ś1 [ए]व (for [इ]व). V1 अनयेन प्रमत्तस्य अरिष्टस्येव कर्मणः (with hiatus); G(ed.) राक्षसेश्वर दुष्टात्मन्स्थिरो भव ममाग्रतः.]

—D3 cont. :

541* न श्रुतः पूर्वमीशानो रामो दाशरथिः स्वयम् ।
कर्मणां फलदानां च ततः प्राप्नुहि तत्फलम् ।
सविषाणामिवाह्नानामीत्यां वर्मपरायणम् ।
याचितोऽपि न रक्षिष्ये नितान्तं कुपितोऽद्य न ।

14 B1 D5 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D2.3.6.8 प्रहरस्व; Cg cites प्रहरेति. Ñ2 V B3.4 D7 प्रयतस्व (V °स्य) यथाशक्त्या (V1 °भक्त्या; B3.4 °शक्ति). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 महाबल; Ñ2 V B3.4 D7 निशाचर (for कुलाधम). D1 कुरु कर्म यथाबलं. —^{c}) B4 D1 T3 अथ; Dg1 अधस् (for अद्य). Ś1 Ñ V B3.4 D1–3.7 प्र (Ś1 Ñ1 च) मथिष्यामि (for पातयि°). —^{d}) D3 ताडफलं. Ñ V B3.4 D7 शिरो बाणेन राक्षस.

15 D5 om. 15 (cf. v.l. 13). B1 om. 15^{ab} (cf. v.l. 13). —^{a}) B4 स (for तु). V1 बाणेन (for रामेण). —^{b}) Ñ2 V B3.4 D7 M2 खरः; D4 क्रुद्ध- (for क्रुद्धः). —^{cd}) Ś1 D2.3 खरो; Ñ1 रणे (for ततो). Ñ1 कुरु यत्नं महाबल; M2 प्रहसन्परुषं वचः (for ^{d}). D1 उवाच राघवं वाक्यं प्रहसन्राक्षसेश्वरः. —After 15, Ñ1 ins. :

542* अद्य ते प्रमथिष्यामि समरे गदया शिरः ।

16 D5 om. 16 (cf. v.l. 13). —^{ab}) Ś1 D2.3 रणे; Ñ1 वने (for युद्धे). D1 transp. हत्वा and युद्धे. —^{c}) T3 कृतम् (for कथम्). —^{d}) V1 B1 Dg1 Dm1 D4 G3 अप्रशंस्यं (for °शस्यं). Ñ2 D7 प्रशंस्यसि; Dg1 Dt1 T3 प्रशंससे (Dt1 °ति); M2 प्रशस्यसि (for प्रशंससि). —After 16, B3 reads 12^{c}–13 (including l. 1–3 of 540*).

17 D5 om. 17 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 विक्रांत-. Ś1 D2 वै; Ñ V1 B3.4 D7 [ऽ]पि; Dg1 D4 T2 ये; G2 M2.3 हि (for वा). —^{b}) Ñ2 ये भजंति; Dg1 D4 भवंति हि (Dg1 च); D7 ये भवंतो; T2 भवंतीह (for ये भवन्ति). Ś1 D2.3 नरा भुवि; M2 नराधिपाः. —^{c}) D1 विकथंति (for कथयन्ति). —^{d}) Dt1 D6 K(ed.) चाति- (for स्वेन). G2 विस्मिताः (for गर्विताः). —For 17^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.7 subst.:

543* न ते स्वगुणमाहात्म्यं कथयन्ति स्वयं युधि ।

[Ś1 D2.3 गुणानां; Ñ1 च गुण- (for स्वगुण-). Ś1 Ñ1 D2 स्वयं भुवि; V B4 D7 महाहवे (for स्वयं युधि).]

—Thereafter V2 cont.; B1.3.4 ins. after 18^{ab} :

544* आत्मसंभावितो राम प्रकृत्या ह्यकृतागमाः ।
विस्मयं तेन ते राम कर्म कृत्वा सुदारुणम् ।

[B1.3.4 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) B1.3 ह्यकृतागमः.]

18 D5 om. 18 (cf. v.l. 13). —^{a}) V2 अकृतास् (for प्राकृ°). Ñ2 B1.4 D7 अ (B1 ह्य) कृतात्मानो; D3 G1 त्वत्कृ (G1 विकृ) तात्मानो. —^{b}) Ś1 Ñ1 V2 B1.3.4 D2.7 [ऽ]स्मिन्कुलपांसनाः (Ñ1 °मात्मनः); Ñ2 V1 [ऽ]स्मिन्कुलपांशुलाः; Dg1 D3 क्षत्रियपांसन (Dg1 [before corr. as in text] °शुनाः [sic]). —After 18^{ab}, B1.3.4 ins. 544* . —^{c}) Ś1 D2 निरर्थका. V1 विकत्थंति (sic); Dg1 G1 °थ्यंते; D6 विकुत्स्यंते (sic) (for विकत्थन्ते). —^{d}) Dg1 विकथ्यसे (for °त्थसे). D1 यथा त्वं राम कत्थसे.

19 D5 om. 19 (cf. v.l. 13). Ñ1 om. 19–20; D3 om. 19. —^{a}) Ś1 बलं (for कुलं). Ñ2 V B1.3.4 D7 श्लाघ्यं; T1.3 M2.3 वीर (for वीरः). —^{b}) M2 त्वदन्यः (for समरे). Ś1 [ऽ]भिधावति; B1 भविष्यति; B4 Dg1 D1 T1.2 विधास्यति. —^{c}) Ś1 D2 अंतकाले. Ś1 Ñ2 V B3.4 D1.2.7 G2 M2.3 [ऽ]पि; B1 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 तु; T1.2 [ऽ]भि (for हि). —^{d}) D1 Cv अप्रस्तुते (for °स्तवे). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.7 स्वयमात्मस्तवे (Ś1 D2 °वं; V1 °वः) कथं (V2 B4 कथां; B3 यथा).

20 Ñ1 D5 om. 20 (cf. v.l. 19 and 13 respy.). —^{a}) Dg1 Dm1 D8 T1.3 Cg.t [ए]व; D1 [अ]त्र; D2 त्वं (for तु). D3 लघुसत्त्वं (for तु लघुत्वं). —^{b}) Ś1 कथितं नु; B4 Dg1 Dt1 G1 कथनेन; D1.2 कथितेन; D3 कथ्यते न (for कत्थनेन). V1 B1.4 D1 T1 निदर्शितं; B3 (also) निवेदितं; D7 विदर्शितः; M1 ∗∗र्शितं. —^{d}) D1.3 तप्यते च (for तप्तेनेव). V1 [आ]त्मनाग्निना; T2 कुलाग्निना; M2 [अ]ग्निनाश्मना; Cv.r.m [अ]श्मना°; Cv*p*.r*p*.m*p*.k.t as in text; Ct*p* तुषा° (for कुशाग्निना). Ś1 D2 तपस्ये (D2 °प्यसे) वै शिखा (D2 तुषा) ग्निना; T1 G3 M1 तप्यते नाश्मनाग्निना. —For 20^{cd}, Ñ2 V2 B1.3.4 D7 subst. :

G. 3. 33. 24
B. 3. 29. 21
L. 3. 34. 23

न तु मामिह तिष्ठन्तं पश्यसि त्वं गदाधरम् ।
धराधरमिवाकम्प्यं पर्वतं धातुभिश्चितम् ॥ २१
पर्याप्तोऽहं गदापाणिर्हन्तुं प्राणान्रणे तव ।
त्रयाणामपि लोकानां पाशहस्त इवान्तकः ॥ २२
कामं बह्वपि वक्तव्यं त्वयि वक्ष्यामि न त्वहम् ।
अस्तं गच्छेद्धि सविता युद्धविघ्नस्ततो भवेत् ॥ २३
चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां हतानि ते ।
त्वद्विनाशात्करोम्यद्य तेषामश्रुप्रमार्जनम् ॥ २४
इत्युक्त्वा परमक्रुद्धस्तां गदां परमाङ्गदाम् ।
खरश्चिक्षेप रामाय प्रदीप्तामशनिं यथा ॥ २५

545* सर्वं पौरुषमेतत्ते नाशयाम्यहमद्य वै ।

[V2 B4 नार्हमर्हयतः सतः; B3 नाहं गर्हयतं तव (sic) (for the post. half).]

21 D5 om. 21 (cf. v.l. 13). —[a]) B1 D8 T3 G2 M1.2 ननु; Dg1 नूनं (for न तु). G1 अव- (for इह). D1 वचनादतितिष्ठंतं. —[b]) D1 पश्य तिष्ठ (for °सि त्वं). —[c]) M2 गदाधरम् (for धरा°). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.7 M2 [अ]क्षोभ्यम् (for [अ]कम्प्यं). —[d]) D1 धातुभिर्वृतं; D4 धातुमंडितं (for °भिश्चितम्). Ś1 D2.3 M2 एक(D3 मेरु)शृंग(Ś1 चक्र)मिवाचलं; Ñ1 एक* * * * * * (illeg.); Ñ2 V B1.3.4 D7 एकशृंगं(Ñ2 V °ग) महाब(D7 °च)लं.

22 D5.6 om. 22 (for D5, cf. v.l. 13). —[b]) Ś1 D4 M2 प्राणान्हंतुं (by transp.); D2.3 प्राणान्हर्तुं; M3 हर्तुं प्राणान्. —[c]) Lacuna for त्रयाणा in M2 filled *sec. m.*. M3 इव (for अपि). Ñ V B1.3.4 D7 वा संख्ये (for लोकानां). —[d]) D3 यथांतकः; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) इवांतकं (for इवान्तकः). Ñ V B1.3.4 D7 लोकानामंतको यथा(Ñ1 illeg. for तको यथा); D2 पाशहस्तमिवांतकं.

23 D5 om. 23 (cf. v.l. 13). —[a]) B4 रामं (for कामं). Ś1 D2.3 न बहु वक्तव्यं; M2 बहु विवक्तव्यं. —[b]) Dg1 त्वया; D6 त्व*; G2 अस्ति; M3 तव (for त्वयि). G1 वक्ष्ये न च (for वक्ष्यामि न). Ś1 D2 त्वया मय्यग्रतः स्थिते; D3 त्वयि वक्ष्येग्रतः स्थिते; M2 तव वक्ष्याम्यहं त्वयि. —B4 reads in marg. 23[cd]. —[c]) Dt1 D6 प्राप्नोति; D1.3 गच्छेत्तु (for गच्छेद्धि). —[d]) Ś1 V B1.3 D1-3 युद्धविघ्नं (for °घ्नस्). Ś1 D2 तदा (for ततो). —After 23, Ś1 D1.2 ins. a colophon.

[*Sarga name* : Ś1 रामखरसंवादः; D1 खरसंवेशः; D2 खरसंवादः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D2 om.; D1 33; L(ed.) 34.]

—Then Ś1 D2 ins.; Ñ V B1.3.4 (marg.) D3.7 M2.3 K(ed.) (within brackets) ins. after 23 :

546* अग्रतस्त्वां स्थितं दृष्ट्वा वक्तव्ये नास्ति मे स्पृहा ।
रणे यस्य च रुष्यामि मुहूर्तं न स जीवति ।
मम कृत्वाप्रियं राम दुर्लभं तव जीवितम् ।
तोयवर्षमिवावर्षे स्तोककस्य पिपासतः ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 M2.3 तु; K(ed.) सं- (for त्वां). V स्पृहा मम (for [अ]स्ति मे स्पृहा). Ś1 Ñ1 D2.3 तुष्य(Ñ1 illeg. for तुष्य; D3 रुष्य)तीदं मनो मम; M2.3 रुष्यते मे मनो भृशं; K(ed.) त्वां मनो रुष्यते मम (for the post. half). —(l. 2) D2.3 M2.3 तु (for च). B4 damaged from न स up to l. 3. B1 स न (by transp.) (for न स). Ś1 D2.3 स मुहूर्तं न जीवति (for the post. half). —(l. 4) B1 M2 [आ]काशे (for [अ]वर्षे). Ś1 B3 D2.3 M2 चातकस्य (for स्तोक°). Ś1 D2 [इ]व वास(Ś1 °श)तः; V B1 प्रयाचतः; B3 प्रशास्यतः; D3 विनाशनं; M2 प्रवांछतः (for पिपा°). M3 K(ed.) तोयदस्येव (K[ed.]°स्य वि)नर्दतः (for the post. half).]

24 D1.5 om. 24 (for D5, cf. v.l. 13). —[b]) D4 गतानि (for हता°). D4 G2 मे; M1 वै (for ते). —[c]) Dt1 तद् (for त्वद्). D4 G2.3 करोम्येव(G2 °ष); T1.2 G1 M2.3 करिष्यामि (for करोम्यद्य). —[d]) Dg1 D4 T3 अस्र-; T2 G M Cv.k आस्र- (for अश्रु-). ❀ Cg : ते त्वया एष इत्यव्यवधानेनोक्तिः तेषां तद्बन्धूनामित्यर्थः । यद्वा तद्वधप्रतिक्रियां करिष्यामीत्यत्र हृदयम् ।; Ck : हतानि ते इति । त्वयेति यावत् यानि हतानि तेषां स्त्रीपुरुषबन्धूनां आस्रमार्जनं अश्रुधारा परिमार्जनं करिष्यामि ।; Ct : यानि ते त्वया हतानि तेषां तत्संबन्धिपुरुषादीनामश्रुप्रमार्जनं करिष्यामि । त्वद्विनाशात्त्वन्मरणात्. ❀ —For 24, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3(marg.).7 subst. :

547* यानि त्वया राक्षसानां सहस्राणि चतुर्दश ।
हतानि तेषां हत्वा त्वां करिष्येऽश्रुप्रमार्जनम् ।

[(l. 2) B3 वां (for त्वां). D2 चरिष्ये (for क°). Ñ2 D7 करिष्याम्यश्रुमार्जनं (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.7 cont. (Ś1 Ñ1 D2.3 l. 1-4 only) a passage relegated to App. I (No. 9); Dm1 D8 G3 M1 K(ed.) [within brackets] ins. l. 3-4 of the above passage after 24; whereas M2 ins. l. 1-4 of that passage after 24.

25 Before 25, D5 ins. a passage relegated to App. I (No. 9). —[a]) D1 इत्युक्तः. B3 Dm1 D1.2.8 T2.3 परमः (for परम-). —[b]) Dt1 D6 T1 स (for तां). Ś1 D2.3 हेमभूषितां; Ñ1 V2 B1.3.4 D1 M1.2 कन(Ñ1 illeg.)कांगदां(D1 M2 °दः) ; Ñ2 D5.7 कांचनांगदां; V1 कनकप्रभां; Dg1 D4 T G1 Cm.g परमांगदः; Dm1 D8 G3 कनकांकितां; G2 परमां ततः; M3 परमाहवे (for परमाङ्गदाम्). ❀ Cg : परमाङ्गदः गदाप्रहारसामर्थ्यविरुद्युक्त इत्यर्थः; Ck : परमाङ्गदामिति पांक्तः । परमोंगदः कनकवलयो यस्य स तथा ।; Ct : परमा अङ्गदाः कनकवलयानि यस्यास्तां प्रसिद्धां हस्तस्थां गदां चिक्षेप. ❀ —[d]) B4 अशनिर् (sic). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.2.4.5.7 M1.2 प्रदीप्तामशनीमिव (metri causa); D3 प्रदीप्ताग्निशिखामिव.

खरबाहुप्रमुक्ता सा प्रदीप्ता महती गदा ।
भस्म वृक्षांश्च गुल्मांश्च कृत्वागात्तत्समीपतः ॥ २६
तामापतन्तीं ज्वलितां मृत्युपाशोपमां गदाम् ।
अन्तरिक्षगतां रामश्चिच्छेद बहुधा शरैः ॥ २७
सा विशीर्णा शरैर्भिन्ना पपात धरणीतले ।
गदा मन्त्रौषधिबलैर्व्यालीव विनिपातिता ॥ २८

G. 3. 35. 51
B. 3. 29. 28
L. 3. 35. 9

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८

26 ^{a}) Dg1 -प्रयुक्ता (for -प्रमुक्ता). Ś1 D2.3 सा क्षिप्ता तेन वेगेन; Ñ V B1.3.4 D1.5.7 सा खरस्य महा(B3.4 गदा) घोरा(Ñ1 V °वेगा). —^{b}) D1 सुदीप्ता (for प्र°). B3.4 D1.3 तदा (for गदा). —After 26^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

548* प्रज्वलन्ती महोल्केव राघवाभिमुखं ययौ ।

[V1 B4 -[अ]भिमुखी.]

—^{c}) Dg1 T3 भग्नान् (for भस्म). Ñ V B1.3.4 D5.7 G2 गुल्मांश्च वृक्षांश्च(V1 °क्षां*) (by transp.). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1-3 प्रचका(D1 °चा)र समीपगान्(Ñ1 illeg. for गान् ; D1 °गा; D2.3 °जान्); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सा चकार (V1 चकार च)समीपगान् —After 26, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

549* सा हि दिव्या गदा तस्य महता तपसार्जिता ।
प्रसन्नेन पुरा दत्ता कुबेरेण महात्मना ।
आपतन्तीं च तां दृष्ट्वा कालदण्डोपमां गदाम् ।
चिन्तयामास राजेन्द्रः स व्याकुलितचेतनः ।
नैषा वेगाद्गदा शक्या प्रसभं प्राकृतैः शरैः । [5]
अवार्यवेगा वारयितुं दिव्येयं राक्षसी गदा ।
अयमस्या विघातार्थमाग्नेयं दिव्यमुत्तमम् ।
प्रेषयामि महावेगमस्त्रमस्या विनाशने ।
ततस्तस्या वधप्रेप्सुर्गदाया राघवस्तदा ।
आग्नेयमस्त्रमादाय शरमाशीविषोपमम् । [10]
मुमोच राघवः श्रीमानस्त्रं तत्पावकप्रभम् ।
तेनाग्निसमकल्पेन आग्नेयेन महागदा ।

[D5 om. l. 1-2. —(l. 2) B1.4 प्रयत्नेन (for प्रसन्नेन). —(l. 3) Ñ2 D5 तु तां; D7 तदा (for च तां). —(l. 4) V1 सोतिव्याकुल-; B3 सोव्याकुलित- (for स व्याकुलित-). —(l. 6) Hypm. V1 आवर्जवेगा धारयितुं (for the prior half). —(l. 7) V1 B3(*sup. lin.* अहम्).4 अलम् ; V2 अहम्; G(ed.) इदम् (for अयम्). V1 अस्य (for अस्या). —(l. 8) V2 अस्य (for अस्या). V1 विघातने (for विनाशने). —(l. 9) V1 वधे प्रेप्सुर् ; B4 वधं प्रेप्सुर् . —(l. 11) B4 D5 तत्पावकोपमं. —(l. 12) Note hiatus between the two halves. V1 -चय- (for -सम-). V1 आग्नेये*.]

—Thereafter V B4 D5.7 cont. 550*.

27 ^{a}) Dt1 D6 महतीं(Dt1 °तां); G1.2 सहसा (for ज्वलितां). —^{b}) G2 -कालोपमां (for -पाशो°). V B4 D5.7 अथ; B1 मृधे; M3 रणे (for गदाम्). —For 27^{ab}, Ñ2 B3 subst., while V B4 D5.7 cont. after 549* :

550* आपतन्त्यम्बरे रुद्धा मथिता च पुनः पुनः ।

[V B4 त्रासिता; B3 भ्रामिता (for मथिता).]

—^{cd}) Dg1 Dt1 Dm1 अंतरीक्ष- (for °रिक्ष-). D1.2 अंतरीक्षे तदा(D2 गदां)रामश्(for ^{c}). Ś1 बहुसायकैः ; Ñ1 D1 बहुभिः शरैः; D4 निशितैः शरैः. G3 रामश्चिच्छेद बहुधा शरैः कांचन-भूषणैः. —For 27^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

551* तेनास्त्रेण महातेजा गदां चिच्छेद राघवः ।

and then cont. :

552* तामगच्छदतिक्रम्य तदस्त्रं गगने गदाम् ।
ततो हुताशनो घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ।
ततो ज्वालासहस्रैस्तु अन्तरीक्षं समाचितम् ।

[(l. 3) Note hiatus between the two halves. Ñ2 D5.7 च (for तु). Ñ2 समाहतं (for °चितम्). D5.7 अंतरिक्षं समाहितं (for the post. half).]

28 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2.3 T2 G1 विकीर्णा (for विशीर्णा). Ś1 Ñ1 D2.3 छिन्ना; Dg1 D4 T3 भग्ना; Dm1 D1.8 G M2.3 दग्धा; M1 विद्धा (for भिन्ना). —^{b}) D3 पपात भुवि निःफला. —For 28^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

553* गदा च निहता घोरा विशीर्णा न्यपतद्भुवि ।

and then cont. (V1 cont. l. 1-6 after 553* and ins. l. 7-8 before 3.29.1) :

554* प्रजाक्षये चन्द्रमसो विनाशे विमलात्मनः ।
रौद्रीं तारां समासाद्य ज्वलितेनेव केतुना ।
दग्धा सा पतिता भूमौ विशीर्णाङ्गदभूषणा ।
हुताशनप्रदीप्तेव राक्षसानुचरा यथा ।
तां भस्मभूतां कौबेरीं दिव्येनास्त्रेण नाशिताम् । [5]
दृष्ट्वा दाशरथिस्तुष्टो मेने चात्मवशं खरम् ।
राक्षसोऽपि हतां घोरामवेक्ष्य महतीं गदाम् ।
हतमेवाभ्यगच्छत्स आत्मानं रणमूर्धनि ।
गदां तु तां वीक्ष्य निपातितां रणे
महेन्द्रवज्राशनितुल्यगौरवाम् । [10]
भयाहतो राक्षसपुंगवस्तदा
प्रविव्यथेऽसौ सुभृशं खरो रणे ।

२९

G. 3. 35. 56
B. 3. 30. 1
L. 3. 35. 11

भित्त्वा तु तां गदां बाणै राघवो धर्मवत्सलः ।
स्मयमानः खरं वाक्यं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १

एतत्ते बलसर्वस्वं दर्शितं राक्षसाधम ।
शक्तिहीनतरो मत्तो वृथा त्वमुपगर्जसि ॥ २

[(l. 1) B1.4 (m. also) निशाक्षये (for प्रजा°). V1 निवासो (sic); G (ed.) विनाशो (for विनाशे). —B3 reads in marg. l. 2–7. —(l. 2) Ñ2 D5.7 रौद्रां (for रौद्रीं). —(l. 3) V1 -भूषणं (for -भूषणा). V2 ददाह पतितां भूमौ विकीर्णागद-भूषणां. —(l. 4) Ñ2 -प्रदीप्तेन (for -प्रदीप्तेव). V B4 D7 हुताशेन प्रदीप्तेन; D5 हुताशनेन दीप्तेन (for the prior half). V2 तदा; B1 तथा (for यथा). V1 राक्षसानुचरस्तदा; B3.4 राक्षसी निहता (B3 विहिता; G [ed.] विच्युता) गदा (B3 तदा) (for the post. half). —(l. 5) D7 वासितां (for नाशिताम्). —(l. 6) D5.7 आत्मवशं (with hiatus) (for चात्म°). —(l. 7) B3 स्थितां (for हतां). V B1 मायाम्; B3 दिव्याम् (for घोराम्). Ñ2 B1.3 भवेच्च (sic); V1 B4 (m. also as above) भवेत्स (for °क्ष्य). —(l. 8) Ñ2 [अ]‸गच्छत्. —V om. l. 9–12. —(l. 9) D7 om. तां. —(l. 10) B1.3 महेंद्रवद्माशनि- (sic). —(l. 11) Ñ2 D5 भयावृतो; B4 भयार्दितो; D7 तयाकृतौ- (sic) (for भयाहतो). —(l. 12) B4 सुभगं (for °भृशं). D5 रणं (for रणे).]

—Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 om. 28^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1.3 -[औ]षधैर्वैरैर्; Dg1 -[ओ]षधिव°; Dm1 D4.8 T G1.3 M1 -[औ]षधव°; G2 -[औ]षधवशाद् (for -[औ]षधिबलैर्). V1 यथा महौषधैर्वैरैर्. —^{d}) Ñ1 व्यालीमिव निपातिता (sic); D1 कृत्वा प्रतिहता यथा. —After 28, Ś1 Ñ1 (mostly illeg.) V1 D2.3 ins.:

555* तां निकृत्तां गदां दृष्ट्वा रणे रामेण भूतले ।
न विव्यथे खरः संख्ये धराधर इवाचलः ।
न विषादोऽभवत्तस्य न चोत्साहं व्यमुञ्चत ।

[(l. 2) V1 धरावर्ष (for धराधर). —(l. 3) V1 D3 चास्य (for तस्य). V1 विषादं (for चोत्साहं). D3 विमुंचतः (sic) (for व्यमुञ्चत). Ś1 न चोत्साहस्तदग्रतः (for the post. half).]; while M2 ins.:

556* दृष्ट्वा तां पतितां संख्ये चकम्पे च खरस्तदा ।

Colophon. Ś1 D1–3 om. (cont. the Sarga). —*Sarga name*: Ñ V1 आक्षेपयुद्धं; Ñ2 B1.3.4 D5 गदाच्छेदः; V3 D7 खरगदाच्छेदः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 B1.3 om.; Ñ2 D6.7 35; V1 34; V2 36; B4 37; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 29; M2.3 30. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

29

Ś1 D1–3 cont. the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with रामाय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, V1 ins. l. 7–8 of 554*.

1 D1 om. 1–16^{b}. —^{c}) D4 स्तूयमानः. Dt1 D6 इदं (for खरं). ❀ Cg: संरब्धं भ्रांतमिति खरविशेषणम्. ❀ —^{d}) Dg1 संरब्धतरम् (for °मिदम्). —For 1, Ś1 Ñ1 D2.3 M2 subst.:

557* छित्वा तु तां गदां रामो रणे राजीवलोचनः ।
स्मितपूर्वं खरं वाक्यमिदं दाशरथोऽब्रवीत् ।

[(l. 1) Ś1 M2 transp. तु and तां. M2 बाणै (for रणे). —(l. 2) D3 M2 transp. खरं and इदं. Ñ1 illeg. for दाशर. M2 पुनरथो (for दाश°).];
while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. for 1:

558* ततः परमतेजस्वी राघवः परवीरहा ।
खरं परुषया वाचा वाक्यमुत्तममब्रवीत् ।

[(l. 1) B3 समर- (for परम-). —(l. 2) B1.3.4 D5 उत्तरम् (for °मम्). G (ed.) वाक्यं बहुतरं ब्रवीत् (metri causa) (for the post. half).]
—Then Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 561*.

2 D1 om. 2 (cf. v.l. 1). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 2^{ab} after 3. —^{a}) Ñ1 एते तु (for एतत्ते). Ś1 खलु (for बल-). —^{b}) Ś1 M2 मया भुवि निपातितं; Ñ1 D2.3 मया तु (Ñ1 वै) विनि (D2 भुवि) पातितं. —After 2^{ab}, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.; while V ins. after 5^{ab}:

559* नीचस्य क्षुद्रशीलस्य असत्यपरिभाषिणः ।
न ते जीवितमिच्छामि यतस्वाद्य परं रणे ।

[Note hiatus between the two halves. V transp. l. 1 and 2. —(l. 1) V दुष्टवृत्तस्य; B1 क्षत्रशीलस्य (for क्षुद्र°). V सद्वृत्तपरिभावि (G [ed.] °ताषि) नः (for the post. half). —(l. 2) B1.4 जीवितुम् (for °तम्). Ñ2 B3 परं रणं; B1 पराक्रमे (for परं रणे). V B4 यतस्वान्यत (V2 B4 [m. also] °प) रं (B4 मं) बलं (V2 बले; B4 रणे) (for the post. half).]
—^{d}) Dg1 उपगच्छसि; Dm1 T1.2 G1.2 M1.3 अवगर्जसि; D8 अप°; T3 अनुगच्छसि; G3 अवगर्हसि (for उप°). —For 2^{cd}, Ś1 Ñ1 D2.3 M2 subst.:

560* हीनशक्तिरशक्तस्त्वं वृथैव परिकत्थसे ।

[Ñ1 त्वमेवाद्य; M2 अशक्तिस्त्वं (for °क्तस्त्वं). Ś1 [ए]वं; Ñ1 त्वं (for [ए]व). M2 हि विकत्थसे (for परि°).];
while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. for 2^{cd} and read after 558*:

561* यत्त्वया श्लाघया वाक्यमुक्तं मद्वधकाङ्क्षया ।
रुधिरं ते प्रपास्यामि राक्षसाधम तन्मृषा ।

[(l. 1) V D5 श्लाघ्यया (for °घया). V2 B3 -कांक्षिणा (for °ङ्क्षया).]

एषा बाणविनिर्भिन्ना गदा भूमितलं गता ।
अभिधानप्रगल्भस्य तव प्रत्ययघातिनी ॥ ३
यत्त्वयोक्तं विनष्टानामिदमश्रुप्रमार्जनम् ।
राक्षसानां करोमीति मिथ्या तदपि ते वचः ॥ ४
नीचस्य क्षुद्रशीलस्य मिथ्यावृत्तस्य रक्षसः ।
प्राणानपहरिष्यामि गरुत्मानमृतं यथा ॥ ५
अद्य ते भिन्नकण्ठस्य फेनबुद्बुदभूषितम् ।
विदारितस्य मद्बाणैर्मही पास्यति शोणितम् ॥ ६
पांसुरूषितसर्वाङ्गः स्रस्तन्यस्तभुजद्वयः ।
स्वप्स्यसे गां समाश्लिष्य दुर्लभां प्रमदामिव ॥ ७
प्रवृद्धनिद्रे शयिते त्वयि राक्षसपांसने ।
भविष्यन्त्यशरण्यानां शरण्या दण्डका इमे ॥ ८
जनस्थाने हतस्थाने तव राक्षस मच्छरैः ।
निर्भया विचरिष्यन्ति सर्वतो मुनयो वने ॥ ९

G. 3. 35. 66
B. 3. 30. 9
L. 3. 35. 19

3 D1 om. 3 (cf. v.l. 1). Dg1 transp. 3 and 4. —[a]) T2 बाणैर् (for बाण-). Ś1 Ñ1 D2.3 इयं बाणशतैः(D2 °शिरैः)भिछ(Ñ1 भिं)न्ना. —[b]) Ś1 Ñ1 D2.3 M2 गदा ते पातिता मया. — For 3[ab], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

5(2* एषा ते बाणनिर्दग्धा भस्मीभूता महागदा ।
विशीर्णा पतिता भूमौ बाणवेगप्रपीडिता ।

[(l. 1) B1 मया (for महा-). — (l. 2) G(ed.) बाणेनैकेन पीडिता (for the post. half).]

—[c]) Ś1 D2 अभिमान-; Dg1 °धानं (for °धान-). V B4 अतिप्रगल्भस्य तथा. —[d]) D4 T1.2 G1.3 M1 Cg प्रत्यरि- (for °य-). Ś1 D2 -नाशिनी; Ñ1 D3 -नाशनी; Cm*p*.k as in text (for -घातिनी). ❀ Ct : अनया शत्रुवधो भवत्येवेत्ययं यः प्रत्ययो विश्वासस्तस्य स्वनाशेन घातिका. ❀ M2 वागिवासंस्कृता यथा. —After 3, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 2[ab].

4 Ñ2 B1.4 D1.5.7 om. 4 (for D1 cf. v.l. 1). Dg1 transp. 3 and 4. —[a]) Ś1 त्वयोक्तं च (for यत्त्वयोक्तं). —[b]) Ś1 Ñ1 B3 D3 अयमश्रु-; V कुर्या°; Dg1 T3 इदमस्त्र-; D2 नयनाश्रु-; D4 T1.2 G M1.3 अह(M1 इद्)मास्र-; M2 अह° (for इद°). V1 -विमोचनं (for -प्रमार्ज°). —[d]) M2 मृषैतद् (for मिथ्या तद्).

5 D1 om. 5 (cf. v.l. 1). —[a]) Ś1 D2.3 क्षुद्रवृत्तस्य; Ñ1 *****स्य (illeg.); Ñ2 B1.3.4 D5.7 दुष्टवृत्तस्य (for °शीलस्य). —[b]) G1 -शीलस्य (for -वृत्तस्य). Dm1 D4.8 G3 M2 राक्षस (for रक्षसः). Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 सद्वृत्त (D5 °त्ति)परिपंथिनः(Ś1 Ñ1 D2 °वादिनः; B1.4 [m. also] °भाविनः; B3 °भाषिणः); V न(V2 [with hiatus] अ) सत्यपरिभाषिणः. —After 5[ab], V ins. 559*. —[c]) Ś1 Ñ2 V2 परि-; Dm1 D3.5 T2 अपि (for अप-). —[d]) V1 गरुडो (for अमृतं). B1 गरुडेनावृ(m. also °मृ)तं यथा.

6 D1 om. 6 (cf. v.l. 1). —[a]) Ś1 कंठनिर्गूढं; Ñ1 **निर्यातं (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कंठनिर्गीर्णं; D2.3 कर्णनिर्गीर्णं; K(ed.) छिन्न° (for भिन्नकण्ठस्य). V2 अद्य कंठविनिर्भिन्नं. —[b]) Dm1 D8 G1.3 -दूषितं; T1.2 -शोभितं (for -भू°). —[c]) Ś1 D2 निकृत्तास्यस्य; D3 विवृत्ता*स्य (for विदारितस्य). L(ed.) तद् (for मद्).

7 D1 om. 7 (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ V B1.3.4 Dg1 D2.3.5.7 पांशु-. Ś1 Ñ1 D2.3 G1 -भूषित- (for -रू°). V1 T2 -सर्वांगं (for °ङ्गः). —[b]) Ś1 सुसंनद्ध-; Ñ1 D2.3 सु(D3 भू) संन्यस्त-; Ñ2 B4 D5.7 स्वांक(B4 °श)न्यस्त-; B3 त्वं समं न्यस्त- (hypm.) (for स्रस्त°). M3 -भुजः क्षितौ (for -भुजद्वयः). V1 संत्रस्तभुजबंधनः; B1 त्वं संन्यस्तभुजद्वयं. —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 स्वप्स्यसि क्ष्मां (for °से गां). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 T1 Cg समालिंग्य (for °श्लिष्य). —[d]) M2 वल्लभां (for दुर्ल°). G3 damaged for मिव. Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 प्रमदां(Ś1 सुदतीं) वल्लभा(V1 °भो)मिव(V1 यथा). —After 7, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

563* श्रुत्वा त्वामद्य निहतं मुनयः पिशिताशनम् ।

[Ñ2 पिशिताशिनं.]

—Then B3 cont. :

564* प्रहृष्टा विचरिष्यन्ति काननेषु समन्ततः ।

—After 563*, V2 reads 9[cd] for the first time repeating it in its proper place.

8 D1 om. 8 (cf. v.l. 1). —[a]) T3 G1.3 M1.3 Cr.m*p*.k प्रबद्ध-; G2 प्रबुद्ध- (for प्रवृ°). Ś1 -निद्रं; Ñ1 V1 B1 D2.3.5 -निद्रा-; Ñ2 B4 D7 -निद्राः; B3 -निद्रां (for -निद्रे). V1 -निहते; B3 गमिते (for शयिते). —[b]) Dg1 -पांशने; D4 T3 -पांसन; M2 -कंटके (for °ने). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 त्वय्यद्य(V2 निहते) मुनिकंटके. —[c]) Ñ1 भवत्वद्य (for भविष्यन्ति). Ś1 D3 [अ]द्य शरणाः; V2 Dt1 Dm1 D6 T3 Cm.t शरण्यानां; D2 [अ]नवारण्याः; Cv.r.g as in text (for [अ]श°). —[d]) Ś1 D2.3 चिरं; D6 [अ]पि मे (for इमे). Ñ1 शरण्यमिह दंडकं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M2 शरण्या इव दंडकाः(V1 B4 °के).

9 D1 om. 9 (cf. v.l. 1). —[a]) Ñ2 जने स्थाने; D3 जनस्थान- (for °ने). Ñ2 D7 हते स्थाने; V1 महत्स्थाने; B3 (m. also) हते मूढ; D6 हृत° (for हत°). Dg1 T3 हतस्थाने जनस्थाने (by transp.). —[b]) V B1.4 D5.7 त्वयि (for तव). Ñ2 D5.7 संस्थिते; B1 (m. also) मत्सरे (for मच्छरैः). — D4 om. (hapl.) 9[d]–10[a]. V2 reads 9[cd] after 563* repeating it here. —[d]) Ñ1 सर्वे ते; V2 (first time) पर्वते (for सर्वतो). Ś1 Ñ1 V(V2 both times) B1.3.4 D2.3 वनं. Ñ2 D5.7 मुनयस्ते निशाचर; G2 सर्वतो मुनिपुंगवाः.

G. 3. 35. 67
B. 3. 30. 10
L. 3. 35. 21

अद्य विप्रसरिष्यन्ति राक्षस्यो हतबान्धवाः ।
बाष्पार्द्रवदना दीना भयादन्यभयावहाः ॥ १०
अद्य शोकरसज्ञास्ता भविष्यन्ति निशाचर ।
अनुरूपकुलाः पत्न्यो यासां त्वं पतिरीदृशः ॥ ११
नृशंसशील क्षुद्रात्मन्नित्यं ब्राह्मणकण्टक ।
त्वत्कृते शङ्कितैरग्नौ मुनिभिः पात्यते हविः ॥ १२
तमेवमभिसंरब्धं ब्रुवाणं राघवं रणे ।
खरो निर्भर्त्सयामास रोषात्खरतरस्वनः ॥ १३
दृढं खल्ववलिप्तोऽसि भयेष्वपि च निर्भयः ।
वाच्यावाच्यं ततो हि त्वं मृत्युवश्यो न बुध्यसे ॥ १४

10 D1 om. 10 (cf. v.l. 1). D4 om. 10^{a} (cf. v.l. 9). Ś1 Ñ1 V D2.3.5.7 M2 transp. 10 (including star) and 11. —^{a}) Ś1 Ñ1 D2 विप्रसहिष्यंति (Ś1 °ते); V रक्षो भविष्यंति; D5.7 वित्रासमे°; M2.3 विप्रधरि°; Cr विप्रचरि° (for विप्रसरि°). —^{b}) Ś1 D5.7 राक्षसा (for °स्यो). —^{c}) T2 बाष्पार्द्रनयना दीन. —^{d}) G1 अन्या; M2 अद्य (for °न्य-). Ñ1 भयान्मम भयानकाः. ❀ Cv : भयादन्यभयावहादिति पाठः. ❀—For 10^{cd}, Ś1 V D2.3 subst. :

565* सबाष्पदीनवदना भयान्मम महावनात् ।

[V सर्वाः सं- (for सबाष्प-). V महाहवात्; D2 °वने (for °वनात्).]

—Then V cont., while Ñ2 B1.3.4 subst. for 10, whereas D5.7 subst. for 10^{cd} and both the groups read after 11 :

566* अद्य शोकमहं घोरमृषीणां भयसंभवम् ।
त्वन्मूलमपनेष्यामि शश्वद्ब्राह्मणकण्टकम् ।
अद्य वित्रासमेष्यन्ति राक्षसा हतबान्धवाः ।

[(l. 1) V1 शोकभयं (for शोकमहं). V2 महाघोरम् (for अहं घोरम्). —(l. 2) V त्वद्मूलम्; B1 तन्मू° (for त्वन्मू°). Ñ2 -कंटक (for °कम्). —V1 B4 D5.7 om. l. 3.]

11 D1 om. 11 (cf. v.l. 1). Ś1 Ñ1 V D2.3.5.7 M2 transp. 10 and 11. —^{a}) Ñ1 V1 (sic) ते (for ता). —^{b}) Ñ1 निशाचराः; Dt1 Ct निरर्थिकाः; D6 T1 G Cr.m.g.k निरर्थकाः; D2 °चरैः (for °चर). —^{c}) D5 रामा (for पत्न्यो). Ś1 D2-4 अनुरूप(D3 °कूल)गुणाः(D4 तराः) पत्न्यो. —^{d}) Ś1 संततिर् (for त्वं पतिर्). B1 ईश्वरः; T2 ब्रादृतः (for ईदृशः). —After 11, Ñ2 B1.3.4 D5.7 read 566*.

12 D1 om. 12 (cf. v.l. 1). —^{a}) T1 G1 Cg नीच (for -शील). Ś1 D2 दुष्टात्मन् (for क्षुद्रा°). B4 T2 नृशंस क्षुद्रशीलात्मन्; Dg1 D4 T3 °शीलः क्षुद्रात्मा; D3 °सातीव-दुष्टात्मन्. —^{b}) Dg1 Dt1 D4 T3 -कंटकः (for °क). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न मे जीवन्विमोक्ष्यसे (V1 °क्षणैः; B3 °क्ष्यसि). —^{c}) Ñ V B1.3.4 Dg1 Dm1 D5.7.8 T3 G2.3 M1 Cv.r.m.g यत् (for त्वत्). D6 कृतं (for °ते). V1 मुनिभिर् (for शङ्कितैर्). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 हव्यं (for अग्नौ). —^{d}) T2 प्राप्यते (for पात्यते). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 मुनिभिर्(V1 शंकितं) हूयतेनले; G2 ऋषिभिर्हूयते हविः. ❀ Cv : यत्कृत इत्यादि । यस्य ते हेतोः शङ्कितैर्मुनिभिः स्तूयते. ❀—After 12, Ś1 D2.3 ins. :

567* विश्वस्तानामविश्वस्तो मुनीनां भावितात्मनाम् ।

[Ś1 अविश्वस्तं (for °स्तो).]

—Then Ś1 D2.3 cont.; while Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 ins. after 12 :

568* त इमेऽद्य हता दिष्ट्या मया तापसकण्टकाः ।
अधर्मस्य फलं सद्यः प्राप्तं तैरिह संयुगे ।
क्रूरात्मन्ब्रह्मविद्विष्ट त्यक्तधर्म सुपापकृत् ।
त्वं सद्यः कर्मणः पाप फलं पापमवाप्स्यसि ।

[Ś1 D2.3 read l. 3 before l. 1. —(l. 1) Ñ2 D5.7 इह ते; V2 कृताशे (sic); B1 इमे ते; D3 तेन मे (for त इमे). Ś1 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). D3 तव (for मया). —(l. 2) M2 तस्य (for सद्यः). Ś1 D2.3 यैः सह; M2 यैरिव (for तैरिह). —(l. 3) Ñ1 B4 M2 दुरात्मन् (for क्रूरा°). Ñ2 B1.3 स्व- (for सु-). Ś1 D2.3 क्रूरात्मा सह रक्षोभिर्यैस्त्वं पापाभिवर्तसे. —Ś1 D2.3 om. l. 4. —(l. 4) Ñ2 D5.7 M2 त्व(M2 त)मद्य; B1 त्वं सत्य-; B3 त्वं तस्य; G(ed.) त्वं चाद्य (for त्वं सद्यः). G(ed.) कर्मणां (for °णः). M2 क्रूरं (for पाप). V1 मूलम् (for पापम्). Ñ1 फलं चैवमवाप्नुहि; B3 फलमेवोपभक्ष्यसि (for the post. half).]

13 D1 om. 13 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अति(V2 B1.3 °भि)संक्रुद्धं; T2 M3 अतिसंरब्धं (for अभि°). G2 तमेव रामं संरब्धं; G(ed.) तमेव प्रतिसंक्रुद्धं. —^{b}) B3 Dt1 D6 वने (for रणे). Ñ1 ब्रुवाणं राघवो वचः. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वाचा (for खरो). Ś1 D2.3 नि(D3 [ऽ]भि)वर्तयामास (for निर्भर्त्स°). Ñ1 निर्भर्त्सयामास तदा. —^{d}) Dt1 D8 T3 M2 -स्वरः (for °नः). Ś1 D2.3 क्रोधात्खरतरं वचः; Ñ1 रामं खरतरं खरः; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 कुपितः खरया खरः; V1 खरया कुपितः खरः; D6 रोषात्खरतरः खरः.

14 D1 om. 14 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 D5.7 त्वम् (for खलु). V1 विलिप्तोसि (for [अ]वलि°). —^{b}) M3 निर्भय (for °यः). Ś1 D2 भयेषु न बिभेषि च; Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 भये सति सु(Ñ1 न सति; B3 महति)निर्भयः (B4 [m. also as above] दुर्जयः); D3 भयेषु च मायया च (sic). —^{c}) G1 damaged for वाच्या. T3 -[अ]वाक्यं (for °च्यं). Ś1 Ñ V B1.3.4 D5.7 यथा; D2 G1 तथा (for ततो). D3 वाचावाच्यं यथा हि त्वं. —^{d}) Dt1 D6 मृत्योर्वश्यो; D3 शृण्ववश्यं (for मृत्युवश्यो).

कालपाशपरिक्षिप्ता भवन्ति पुरुषा हि ये ।
कार्याकार्यं न जानन्ति ते निरस्तषडिन्द्रियाः ॥ १५
एवमुक्त्वा ततो रामं संरुध्य भृकुटिं ततः ।
स ददर्श महासालमविदूरे निशाचरः ॥ १६
रणे प्रहरणस्यार्थे सर्वतो ह्यवलोकयन् ।
स तमुत्पाटयामास संदश्य दशनच्छदम् ॥ १७
तं समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां विनर्दित्वा महाबलः ।
राममुद्दिश्य चिक्षेप हतस्त्वमिति चाब्रवीत् ॥ १८
तमापतन्तं बाणौघैश्छित्त्वा रामः प्रतापवान् ।
रोषमाहारयत्तीव्रं निहन्तुं समरे खरम् ॥ १९
जातस्वेदस्ततो रामो रोषाद्रक्तान्तलोचनः ।
निर्बिभेद सहस्रेण बाणानां समरे खरम् ॥ २०

G. 3. 35. 83
B. 3. 30. 20
L. 3. 29. 20

15 D1 om. 15 (cf. v.l. 1). —^{a}) G1 एवं काल-; G2 मृत्युपाश- (for काल°). Ś1 D2.3 -परिक्षिप्तो. —^{b}) D4 transp. भवन्ति and पुरुषा हि. B1.4 (*sup. lin.*) हीमे; G2 च ये (for हि ये). Ś1 D2.3 भवेत (D3 °च्च) पुरुषो यदा. —Ś1 om. 15^{cd}. —^{cd}) M2.3 वाच्यावाच्यं (for कार्याकार्यं). M3 ये (for ते). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 ते व्य (Ñ2 D5.7 चा)-तीतार्थ (B1.3.4 °स्म) चिंतकाः (V1 B1.4 दर्शनाः; B3 दर्शकाः); V2 व्यतीतार्थस्य दर्शकाः (for ^{d}). D2.3 वाच्यावाच्यं न जानाति (L [ed.] °नीते) प्राकृतोसौ भवेत्तदा. —After 15, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

569* यच्च मां मन्यसे राम निरस्त इति बालिश ।
नन्विदं काननं सर्वं स्यान्ममायुधसंज्ञितम् ।
सवृक्षोपलसंघातं सव्यालमृगसंकुलम् ।
शैलमुत्पाट्य वेगेन त्वद्वधाय सृजाम्यहम् ।

[(l. 1) V1 त्वं; B3 वै (for मां). Ñ2 D5.7 विशस्त्रम्; G (ed.) निरस्त्रम् (for °स्त). B3 बालिशः. —(l. 2) B3 यत्स्यात् (for सर्वं). D7 मया युधि (for ममायुध-). D5 -संज्ञिकं. B3 तत्सर्वं हि महायुधं (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 D5.7 उत्पाद्य. V1 तद् (for त्वद्).]

16 D1 om. 16^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 उक्तस् (for उक्त्वा). Ñ1 illeg. from तो up to ध्य in ^{b}. Ś1 D2 तु संरब्धः; Ñ2 V B1.3.4 सुसंक्रुद्धः; D3 तु संरंभ्य (sic); D5.7 तु संक्रुद्धः (for ततो रामं). —^{b}) D4 संनिरुध्य (hypm.); T2 संहृत्य (for संरुध्य). Dg1 Dt1 Dm1 D4 G1 भृकुटीं; D6 G3 Cr.g.k भ्रुकुटीं; Cm भ्रुकुटिं; Ct as in text (for °टिं). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.5.7 G2 M संहृत्य (Ś1 °स्तंभ्य; D2 °रभ्य; G2 °हृत्य) भृ (V1 भ्रृ) कुटीं ततः (B1 °नुः); D3 संरंभाद्भृकुटिं तदा. —Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 transp. 16^{cd} and 17^{ab}. —^{c}) Ñ V B1.3 Dg1 Dm1 (before corr. as in text) D2.3.5 महाशालम्; D1 °शाखं (for °सालम्). —^{d}) D1 शालवृक्षमदूरतः.

17 Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 transp. 16^{cd} and 17^{ab}. —^{a}) Ś1 रामे; D5 रण- (for रणे). Ś1 D2.3 प्रहरणार्थाय. D1 गदां प्रतिहतां दृष्ट्वा. —^{b}) Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 समंताद् (for सर्वतो हि). Ś1 D2.6 ह्यवलोकयत्; D1.4 G3 [ऽ]प्यव°; D3 G2 M3 व्यवलोकयन् (for ह्यव°). —D1 om. 17^{cd}. —^{c}) T2 सालम् (for स तम्). —^{d}) Dt1 D6 Ct संदष्ट- (for °श्य). Ś1 D2.3 संद (D3 °ह) ष्टौष्ठपुटो (Ś1 °टं) लघुः (Ś1 °घु). —For 17^{cd}, Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 subst.:

570* तमुत्पाट्य ततो दोर्भ्यां संदष्टौष्ठपुटस्तदा ।

[Ñ1 D5.7 तमुत्पाद्य; V1 समुत्पाट्य (for तमु°). Ñ1 illeg. after ष्ठ. M2 बली (for तदा).]

18 ^{a}) G1 तत् (for तं). D1 समाक्षिप्य; T2 उत्पाट्य च; G2 M1 समुत्पाट्य (for °त्क्षिप्य). Ś1 D2.3 समुत्क्षिप्य महावृक्षम्; Dg1 M3 स तमुत्पाट्य बाहुभ्यां. —^{b}) Ś1 D2.3 अभ्यधावन्; M3 विनदित्वा (for °र्दित्वा). D1 संदश्य दशनच्छदं. —For 18^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 subst.:

571* अभिद्रुत्य स वेगेन विनद्य सुमहाबलः ।

[Ñ1 illeg. for वेगेन विनद्य सु. M2 रणे रामं (for स वेगेन). V विनिश्वस्य; B1 M2 विनद्य च (for विनद्य सु-). M2 खरस्तदा (for -महाबलः).]

19 ^{a}) D1 विशिखैश् (for बाणौघैश्). —^{b}) T2 M3 भित्त्वा (for छित्त्वा). Ś1 D2.3 चिच्छेद रघुनंदनः. —D1 om. 19^{c}–20^{b}. —^{c}) Ñ1 क्रोधम् (for रोषम्). G1 तूर्णं (for तीव्रं). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 संयुगे (for समरे). —After 19, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

572* यं यं वृक्षं समादत्ते तं तं स रिपुसूदनः ।
चिच्छेद तिलशो रामः शरैः संनतपर्वभिः ।
युध्यमानस्य रामस्य नैपूणामस्ति संक्षयः ।
अगस्त्येन हि यच्चापं दत्तं वैष्णवमद्भुतम् ।
क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा शरांस्तेन शिलावृक्षांश्च राघवः । [5]
क्रीडन्निव महाबाहुश्चिच्छेद तिलशः शरैः ।

[(l. 1) V स वृक्षमादत्ते (for वृक्षं समा°). Ñ2 D5.7 स रघुनंदनः; V B1 बल (B1 रिपु) निसूदनः (for स रिपु°). —(l. 2) Ñ2 D5.7 शतशो (for तिलशो). —B1.3 read l. 4 in marg. —(l. 4) V2 illeg. for न हि यच्चापं. Ñ2 V1 D5.7 च (for हि). V1 transp. चापं and दत्तं. V2 उत्तमं (for अद्भुतम्). —(l. 5) B1.3 क्षिप्तान्क्षिप्तान् (for क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा). V शैल- (for शिला-). V1 B4 राक्षसः (sic); B1 रक्षसा (for राघवः).]

20 Ś1 om. (hapl.) 20; D1 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{ab}) T1.2 G1.2 M1.3 तदा; M2 तथा (for ततो). Dg1 Dt1 D6 T3 रोष- (for रोषाद्). Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 transp. रामो and रोषाद्. Ñ2 D5.7 राजीव-; M3 संरक्त- (for रक्तान्त-). —^{c}) D4 T2 G1.2 M1.3 तं बिभेद (for निर्बि°). —D7 reads in marg. after सहस्रे up to सहस्र in 21^{d} (cf. var.). D2 सहस्राणि (for °स्रेण). —^{d}) D3 शराणां संयुगे खरं.

G. 3. 35. 84
B. 3. 30. 21
L. 3. 35. 33

तस्य बाणान्तराद्रक्तं बहु सुस्राव फेनिलम् ।
गिरेः प्रस्रवणस्येव तोयधारापरिस्रवः ॥ २१
विह्वलः स कृतो बाणैः खरो रामेण संयुगे ।
मत्तो रुधिरगन्धेन तमेवाभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ २२
तमापतन्तं संरब्धं कृतास्त्रो रुधिराप्लुतम् ।
अपासर्पत्प्रतिपदं किंचित्त्वरितविक्रमः ॥ २३

ततः पावकसंकाशं वधाय समरे शरम् ।
खरस्य रामो जग्राह ब्रह्मदण्डमिवापरम् ॥ २४
स तद्दत्तं मघवता सुरराजेन धीमता ।
संदधे च स धर्मात्मा मुमोच च खरं प्रति ॥ २५
स विमुक्तो महाबाणो निर्घातसमनिःस्वनः ।
रामेण धनुरुद्यम्य खरस्योरसि चापतत् ॥ २६

21 D7 reads 21 mostly in marg. (cf. v.l. 20). D1 om. 21. —^{ab}) M1 तस्मिन् ; M2.3 तत्र (for तस्य). Ñ1 illeg. from रा up to स्रा- in ^{b}. Ś1 [अं]तरं; D3.4.8 G2.3 M °तरे (for °राद्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तस्य बाणांतरेभ्यस्तु (for ^{a}). D6 (after corr. *sec. m.*; before corr. as in text) सुगात्र- (for सुस्राव). Dg1 transp. बहु and सुस्राव. Ś1 तत्तदा; Ñ V B1.3.4 D5.7 शोणितं; D3 वै तदा; G2 ते फलं (sic); G3 फेनिलः (sic); M3 (*inf. lin. sec. m.* also) फेनितं (for °लम्). D2 रक्तं च बहु सुस्राव बाणैर्भिन्नः सुराक्षसः. —^{c}) Ś1 प्रस्रवणांतस्य; Ñ1 °णादेव; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रस्रावि(B1 °स्रव)ण इव; D2.3 प्रस्रवमाणस्य; D4 °तो यद्वत् (for °णस्येव). —^{d}) G2 -पथि (for -परि-). Ś1 D2.3 तोयधारा इवांबरात्(D3 इवास्रवत्); Ñ V B1.3.4 D5.7 T3 M2 °राः सहस्रशः (T3 प्रसुस्रवाः).

22 ^{ab}) Dt1 D4.8 Ct विकलः (for विह्व°). Ś1 D2 च; D3 तु (for स). D1 क्षतो (for कृतो). D3 transp. कृतो and खरो. T2 भित्त्वाथ (for रामेण). Ś1 D2.3 धीमता (for संयुगे). —^{d}) Ñ2 V B4 Dm1 D5.7.8 G3 [अ]भ्यपतद् (for °द्रवद्).

23 D1 om. 23; Ñ1 om. (hapl.?) 23^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वेगेन; Dt1 D3.4.6 संक्रुद्धं; Dm1 D8 G3 संप्रेक्ष्य (for °रब्धं). Ś1 D2 तमेवाभ्य(D2 °भि)द्रवत्क्रुद्धं. —^{b}) G2 हतास्त्रो; M2 दीप्तास्यं (for °स्त्रो). Ś1 D2.3 कृंतां(D2 कृत्तां; D3 कृत्वां)गं रुधिरोक्षितं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दीप्तास्यं रुधिरप्लुतं; D4 रुधिरौघपरिप्लुतं. —^{c}) Ś1 D2 अपसर्पन्(D2 °त्); T2 अपासृपत् (for °सर्पत्). Dt1 D6 Ct द्वित्रिपदं (for प्रति°). Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 अप(B3.4 °पा)सृत्य(M2 अपासर्पन्) ततः स्था(Ñ1 °* * * * illeg.)नात्. ❀ Cv : अपासर्पदिति पाठः। तमधिकृत्य अन्ये पुनरेवं व्याचक्षते। तमापतंतं वर्जयित्वा असर्पत् अगच्छत् प्रतिपदं प्रतिमार्गम्। आगतेनैव मार्गेण पृष्ठतोगच्छदित्यर्थं इति. ❀ —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा (for किंचित्). Ñ1 स्वलघु- (for त्वरित-). Ñ2 V2 B3.4 D5.7 G1 -विक्रमं. Ś1 किंचिच्चैव परिक्रमन्.

24 ^{a}) Ñ1 V B1.3.4 D5.7 दीप्त- (for ततः). Ś1 -संकाशः. —Ñ1 illeg. for 24^{b}. —^{b}) Dg1 M2 खरं (for श°). Ś1 प्रज्वलन्निव तेजसा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रज्वलंत(B3 निश्वसंत)मिवोरगं(B3 before corr. °वापरं). —Ś1 om. 24^{c}–26; V1 om. 24^{cd}. Ñ2 V2 B1.3.4(B3.4 marg.) D5.7 read 24^{cd} after l. 3 of 574*. —^{c}) Ñ1 illeg. from जग्राह up to 25^{a}. —^{d}) D1 [ऊ]र्जितं; D2.4 T2 M3 [उ]ग्रतं (for [अ]परम्).

25 Ś1 om. 25; Ñ1 illeg. for 25^{a} (for both, cf. v.l. 24). —^{a}) Dg1 Dm1 D4.8 T3 G3 तु; D1 T1.2 M2.3 तं (for तद्). D1.3 अगस्त्येन (for मघवता). ❀ Ck : मघवता दत्त इति. ❀ D2 उग्रमस्त्रं महद्दत्तं. —After 25^{a}, D3 ins. :

573* मुनिना दीप्ततेजसम्।
उग्रमस्त्रं महद्दत्तं.

—^{b}) D1 मुनिना दीप्ततेजसा. —Ñ1 mostly illeg. for 25^{c}. —^{c}) D4 चैव; T1 G1 चापि; M3 स च (by transp.) (for च स). D1 संधाय कार्मुकं वीरो; D2.3 संधाय रामो धर्मात्मा; M2 संदधे चापमुद्यम्य. —^{d}) D2.3 [आ]शु (for च). —For 25, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

574* निशितं पञ्चपर्वाणं पञ्चपन्नगजिह्मगम्।
स्वयं दत्तं मघवता सहस्राक्षेण वज्रिणा।
रक्षणार्थममित्रघ्नं पुरा रामस्य धीमतः।
तमिन्द्राशनिसंकाशं संधाय स ततः शरम्।
चिक्षेप समरे रामो वधार्थं तस्य रक्षसः। [5]

[(l. 1) V2 -भद्रम् (for -पत्रम्). —(l. 2) V भगवता (for मघ°). —After l. 3, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 read 24^{cd}. —(l. 4) V1 स च (for तम्). V1 तं संधाय (for संधाय स). B4 परं (for शरम्). —V2 illeg. from l. 5 up to 35. —(l. 5) B4 राक्षसः (sic) (for र°).]

26 Ś1 om. 26 (cf. v.l. 24). V2 illeg. for 26 (cf. v.l. 25). —^{a}) M2 निर्मुक्तो (for वि°). D2.3 स वै(D3 हि) मुक्तो महावेगो. —^{b}) Dg1 निर्घोष- (for निर्घात-). Dt1 -समर- (hypm.) (for -सम-). Dt1 Dm1 D6.8 T G1.3 M -निस्वनः. D1 सधूमः पावकोपमः. —^{cd}) Ñ Dg1 Dt1 Dm1 D2–8 T1.2 G M1 Cm.g.k.t आयम्य; V1 M3 आनम्य (for उद्यम्य). —Ñ1 illeg. for 26^{d}. G3 [उ]परि (for [उ]रसि). Dg1 [अ]ताडयत्; D4 T2.3 G1.2 M1 Cm [अ]पातयत्; T1 [अ]वापतत् (for चाप°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नि(V1 स)पपात खरोरसि; D2.3 खरस्योपरि पातितः; M2.3 खरोरसि पपात ह (for ^{d}). ❀ Ck : खरस्योरसि चापतदिति पांक्तः. ❀ D1 रामास्त्रो गिरिशृंगाभं जघान समरे खरं. —After 26, Ñ(Ñ1 only l. 4) V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

स पपात खरो भूमौ दह्यमानः शराग्निना ।
रुद्रेणेव विनिर्दग्धः श्वेतारण्ये यथान्धकः ॥ २७
स वृत्र इव वज्रेण फेनेन नमुचिर्यथा ।
बलो वेन्द्राशनिहतो निपपात हतः खरः ॥ २८
ततो राजर्षयः सर्वे संगताः परमर्षयः ।
सभाज्य मुदिता राममिदं वचनमब्रुवन् ॥ २९
एतदर्थं महातेजा महेन्द्रः पाकशासनः ।
शरभङ्गाश्रमं पुण्यमाजगाम पुरंदरः ॥ ३०
आनीतस्त्वमिमं देशमुपायेन महर्षिभिः ।
एषां वधार्थं क्रूराणां रक्षसां पापकर्मणाम् ॥ ३१

G. 3. 35. 103
B. 3. 30. 36
L. 3. 35. 44

575* सुपर्णानिलवेगेन तेनाभिपतता खरः ।
सहमर्मास्थिसंघातो भिन्नः क्रौञ्च इवाचलः ।
पपात वज्रसंकाशः प्रज्वलन्निव सायकः ।
शक्रेणैव विनिर्मुक्तो वज्रस्तरुवरोपरि ।

[(l. 1) V1 [अ]द्भुतरता; B1.3.4 °भिपतिता (B1 °तः) (for °तता). —(l. 2) V1 B3.4 -वर्म-; B3 (*sup. lin.* also) -चर्म- (for -मर्म-). B1.3 भिन्न- (for भिन्नः). —(l. 3) V1 B4 स ज्वलन् (for प्रज्व°). B1.4 (m. also) पावकः; B3 रक्षसः (for सायकः). —(l. 4) V1 D5 [इ]व (for [ए]व). Ñ1 विनिर्मुक्तं (for °क्तो). Ñ1 वज्रं. D7-[उ]रपि (meta.) (for -[उ]परि).]; while D2.3 ins. after 26 :

576* ततः पावकसंकाशः प्रज्वलन्निव तेजसा ।

[D3 शरः (for ततः).]

27 V2 illeg. for 27 (cf. v.l. 25). —[b]) Ś1 Ñ1 V1 D2.3 इव (for शर-). Ñ2 D5.7 दग्धः शाल इवाग्निना. —[c]) D5.7 वज्रेण (for रुद्रेण). Dg1 D7 M3 [ए]व (for [इ]व). Ñ1 illeg. from दग्धः up to 27[d]. V1 पुरा दग्धः; D2 यथा दग्धः (for विनिर्दग्धः). D1 रुद्रस्य शरनिर्दग्धः; M2 रुद्रकोपाग्निनिर्दग्धः. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पुरांधकः; D4.6 T2 G M Cg.t यथांतकः; Ck as in text (for °न्धकः). Ś1 D1-3 श्वेतस्यार्थे यथांतकः.

28 V2 illeg. for 28 (cf. v.l. 25). Ñ1 om. 28; G2 om. 28[ab]. —[a]) B4 रुद्रेण (for वज्रे°). —[b]) V1 शक्रेण; D4 इंद्रेण (for फेनेन). —[cd]) V1 B1 राघवेंद्र-; Dm1 D8 G3 बलो यथा; D4 बलश्चेंद्र-; G1 Ck बलो वज्र- (for बलो वेन्द्र-). Ñ2 D5.7 राघवेण स (D7 स राघवेण) निहतो; D1 बाणेनेंद्राशनिसमो; M2 बलो यथेंद्राशनिना; G (ed.) राघवास्त्रेण निहतो (for °). G2 पपात च (for निपपात). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 खरस्तदा; D1 हतस्तदा; G1 हतः क्षितौ (for हतः खरः). Ś1 D2.3 वेगेनेंद्राशनिनिभः पपात निहतः खरः. —After 28, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

577* ततः कलकलोन्मिश्रो देवदुन्दुभिनिस्वनः ।
साधु साध्विति शब्दश्च अन्तरीक्षेऽभ्यवर्तत ।
राममूर्ध्न्यपतद्दिव्या पुष्पवृष्टी रणाजिरे ।
हत एव दुरात्मेति शुश्रुवे दिक्षु निस्वनः ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves. D5 शब्देन (for शब्दश्च). —(l. 3) D7 [आ]पतद्. B3 रामस्य मूर्ध्नि पतिता (for the prior half). —(l. 4) B3 निःस्वनः.]; while Dt1 D6 ins. 581* after 28.

29 V2 illeg. for 29 (cf. v.l. 25). —[a]) Ś1 D2.3 देवर्षयः (for राज°). —[b]) Ś1 D2.3 गंधर्वाश्च महर्षयः; Ñ1 B1.3.4 Dg1 Dm1 D1.8 T3 G3 संगताश्च (Dg1 °ताः स) महर्षयः; Ñ2 V1 D5.7 संहताश्च सहस्रशः. —After 29[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

578* देवर्षयश्च सहिता दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिभिः सह ।
अवतीर्य महीं सर्वे प्रज्वलन्तो यथाग्नयः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 संहृष्टा (for सहिता). V1 हृष्टा (for दृष्ट्वा).]
—[c]) Ñ1 संप्राप्य; Dg1 T3 संपूज्य; D1 सभार्यं; T1 समेत्य; T2 संगत्य (for सभाज्य). Ś1 मुदितं (for °ता). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सभाजयित्वा मुदिताः; D3 संहत्य मुदिताः सर्वे. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामं (for इदं). D3.8 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्). Dt1 D6 T2 सागस्त्या इदमब्रुवन्; D1 प्रस्थिताः प्रांजलयोब्रुवन् (hypm.). —After 29, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

579* धर्मज्ञ वर्तसे दिष्ट्या क्षत्रधर्मेण राघव ।
दिष्ट्या तवर्षयः सर्वे स्वस्तिकर्मसु तत्पराः ।
दिष्ट्या हतोऽयं पापात्मा त्वया ब्राह्मणकण्टकः ।
त्वत्प्रसादाद्दरण्येषु विचरिष्यन्ति तापसाः ।
दिष्ट्यासि सहितस्तात लक्ष्मणेन महात्मना । [5]
सीतया चानया राम तापसैश्च महात्मभिः ।

[(l. 1) V1 B4 वर्धसे (for वर्त°). B1.3 धर्मः प्रवर्तते दिष्ट्या (for the prior half). —(l. 2) V1 महर्षयः; B1 देव°; B3 ते ऋषयः (for तव°). B4 प्राज्ञाः (for सर्वे). V1 -कर्मणि (for °सु). —(l. 3) Ñ2 V1 D5 [s]सौ (for ऽयं). —(l. 6) Ñ2 D5.7 महर्षिभिः (for महात्मभिः).]

30 V2 illeg. for 30 (cf. v.l. 25). —[a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 इत्यर्थं हि (for एतदर्थं). G (ed.) महाराज (for °तेजा). —[d]) G2 आगतोभूत् (for आजगाम). Ś1 D2.3 महीतलं; Ñ1 सुरेश्वरः; L (ed.) महीतले (for पुरंदरः).

31 V2 illeg. for 31 (cf. v.l. 25). —[a]) Ñ1 illeg. for आनीतस्त्व. Dm1 T3 इदं (for मं). —[c]) L (ed.) एवं (for °षां). B3 घोराणां; Dt1 D6 G3 शत्रूणां; Dm1 D2-4.8 शू° (for क्रूराणां). Ś1 Dg1 T3 तेषां (Ś1 एतद्) वधार्थं शूराणां. —[d]) Ś1 B1 D2.3 G2 क्रूरकर्मणां; V1 पापकर्मिणां (for °कर्मणाम्). —After 31, Ś1 ins. 580*.

G. 3. 35. 104
B. 3. 30. 36
L. 3. 35. 45

तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया दशरथात्मज ।
सुखं धर्मं चरिष्यन्ति दण्डकेषु महर्षयः ॥ ३२
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणः सह सीतया ।
गिरिदुर्गाद्विनिष्क्रम्य संविवेशाश्रमं सुखी ॥ ३३
ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः ।
प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिवादितः ॥ ३४
तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम् ।
बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिषस्वजे ॥ ३५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९ ॥

32 V2 illeg for 32 (cf. v.l. 25). Ś1 om. 32.—[ab]) Dm1 तदेव (for तदिदं). Ñ1 हि (for नः). D2.3 सत्कृतं; M2 नस्त्वया (for नः कृतं). D3 राष्ट्रं (for कार्यं). Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 transp. कृतं and त्वया. —[c]) Dt1 D6 T2 G2 स्व(D6 स)धर्मं प्रचरिष्यंति. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मुनयो दंडके वने. —After 32, Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 ins.; while Ś1 ins. after 31; M2 ins. l. 1-6 after l. 8 and l. 7-8 after l. 9 of 581*:

580* एते देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
जयाशीर्भिः स्तुवन्ति त्वां विस्मिताः पश्य राघव ।
इदं दृष्ट्वा सुयुद्धं ते ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
देवैः परिवृतः सर्वैर्विस्मितस्त्वां सभाजयन् ।
प्रीतश्चैव महादेवः सर्वैः पारिषदैर्वृतः ।   [5]
जयेन त्वां विमानस्थः सभाजयति राघव ।
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा मुनिभिर्धर्मवत्सलैः ।
नमश्चक्रे विमानस्थान्दृष्ट्वा दूराद्दिवौकसः ।

[(l. 2) Ñ2 B1.4 D5.7 स्तुवंतस् (for °न्ति). Ñ1 त्वां स्तुवंतो जयाशीर्भिः (for the prior half). Ñ D5.7 विष्ठिताः; V1 विजिताः; B1.3 धिष्ठिताः; B4 वेष्टिताः (for विस्मिताः). D3 पार्थिव (for राघव). —Ñ1 om. (hapl.) l. 3-6. —(l. 3) Ś1 पूज्यनाम्नो; Ñ2 V1 D2.7 तु युद्धं ते (for सुयुद्धं ते). D5 इदं युद्धं तु ते दृष्ट्वा (for the prior half). —Ś1 om. from ब्रह्मा in l. 3 up to स्थान् in l. 8. D3 युद्धं (for ब्रह्मा). —(l. 4) B1.3 D5 परिवृतः (for °वृतः|). Ñ2 D5 विष्ठितस्; D2 वेष्टितस्; D3 धिष्ठितस्; D7 विष्टंतस् (sic) (for विस्मि°). D2 सभाजयत. V1 विस्मितस्त्वाभिनंदति (for the post. half). —B4 reads l. 5-8 in marg. —(l. 5) Ñ2 V1 परिषदैर्; M2 पार्षदैर् (subm.) (for पारि°). D2 सह (for वृतः). D3 सर्वैस्तैः पार्षदैः सह (for the post. half). —(l. 6) D3 जयेति त्वां; L(ed.) जये त्वां च (for जयेन त्वां). —(l. 7) Ñ2 D5.7 स (for तु). B3 स धर्मात्मा (hypm.) (for धर्मा°). Ñ1 D2.3 M2 भावितात्मभिः (for धर्मवत्सलैः). —(l. 8) M2 मनश् (meta.) (for नमश्). G(ed.) दूरे (for दूराद्).];
while Dg1 Dm1 D4.8 S ins. after 32; whereas Dt1 D6 ins. after 28:

581* एतस्मिन्नन्तरे देवाश्चारणैः सह संगताः ।
दुन्दुभींश्चाभिनिघ्नन्तः पुष्पवर्षं समन्ततः ।
रामस्योपरि संहृष्टा ववर्षुर्विस्मितास्तदा ।
अर्धाधिकमुहूर्तेन रामेण निशितैः शरैः ।
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम् ।   [5]
खरदूषणमुख्यानां निहतानि महामृधे ।
अहो बत महत्कर्म रामस्य विदितात्मनः ।
अहो वीर्यमहो दाक्ष्यं विष्णोरिव हि दृश्यते ।
इत्येवमुक्त्वा ते सर्वे ययुर्देवा यथागतम् ।

[(l. 1) M3 वीराश् (for देवाश्). —(l. 2) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6 T2 M दुंदुभीश् (for °भींश्). D4 T3 [अ]पि (for °भि-). —(l. 3) Dg1 M2.3 ववृषुर्; T2 बभूवुर् (for ववर्षुर्). —(l. 4) G2 अर्धाधिकं (for °धिक-). —(l. 5) K(ed.) भीमकर्मणां (for कामरूपि°). —(l. 6) Dg1 T1 महाहवे; G2 रणे (for °मृधे). —(l. 8) Dt1 D6 T1 M1 दार्ढ्यं; D4 धैर्यं (for °क्ष्यं). —After l. 8, M2 ins. l. 1-6 of 580*. —(l. 9) T2 G1 यथासुखं (for °गतम्). —After l. 9, M2 ins. l. 7-8 of 580*.]

33 V2 illeg. for 33 (cf. v.l. 25). —[a]) Ñ1 दूराद् (for वीरो). —[b]) M1 transp. सह and सीतया. —[c]) Ñ1 D1-3 विनिःक्रम्य; Ñ2 V1 B1 D5.7 विनिःसृत्य; B3 °गत्य; T2 च निष्क्रम्य (for °ष्क्रम्य). —[d]) Dt1 D6 [आ]श्रमे (for °मं). Dm1 D8 सुखं (for °खी). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 पुनरायात्स्वमाश्रमं. ❀ Cv: दण्डकेषु महर्षयः इत्यतः परं एतस्मिन्नन्तरे......लक्ष्मणः सह सीतया इत्येष पाठक्रमः प्रायेण कोशेषु लेखकप्रमादपतितः।; Ck: दाक्ष्यं सामर्थ्यम्। एतस्मिन्नन्तर इति। देवनिर्गमनसमय इत्यर्थः। स्तुतिसंतोषादौ पौनःपुन्यमलंकार इत्यादावेवोक्तं. ❀

34 V2 illeg. for 34 (cf. v.l. 25). —[a]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 M2 राघवोपि (D1 ततो रामः) खरं हत्वा. —[c]) D1 आजगाम (for प्रविवेश). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-5.7 M2 [आ]श्रमपदं (for °मं वीरो). —[d]) Ñ2 D5.7 [अ]भिवंदितः; Dt1 D6 T1 G1 °पूजितः (for °वादितः).

35 V2 illeg. for 35 (cf. v.l. 25). —[a]) D1 खर- (for शत्रु-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 दृष्ट्वा विजयिनं रामं. —[b]) D1 तपस्विभयनाशनं. —[d]) D1 चाभिषस्वजे (for परि°). —For 35[cd], Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 subst.:

582* सीता परमसंहृष्टा परिष्वज्येदमब्रवीत् ।

३०

ततः शूर्पणखा दृष्ट्वा सहस्राणि चतुर्दश ।
हतान्येकेन रामेण रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ १
दूषणं च खरं चैव हतं त्रिशिरसं रणे ।
दृष्ट्वा पुनर्महानादं ननाद जलदोपमा ॥ २
सा दृष्ट्वा कर्म रामस्य कृतमन्यैः सुदुष्करम् ।
जगाम परमोद्विग्ना लङ्कां रावणपालिताम् ॥ ३

G. 3. 36. 3
B. 3. 32. 3
L. 3. 36. 3

[D3 परिपूज्य (for °ध्वज्य). D2 [ए]नम् (for [इ]दम्).]

—Then all the above MSS. cont.:

583* दिष्ट्यार्यपुत्र सत्या ते प्रतिज्ञा सफला कृता ।
मुनीनां सततं शत्रुं हत्वा तं राक्षसं खरम् ।
सुखं धर्मं चरिष्यन्ति मुनयो हतकण्टकाः ।
त्वद्बाहुबलमाश्रित्य वनेऽस्मिन्नियतेन्द्रियाः ।
ततः समाश्वास्य महाधनुर्धरः [5]
समाहितोऽभ्यर्च्य मुनीन्समागतान् ।
महाहवे शत्रुबलाभिमर्दनो
दिवीव शक्रः स रराज राघवः ।
ततः स रामो मुदितः सलक्ष्मण
आश्वास्य सीतां मृगचारुलोचनाम् [10]
उवास तस्मिन्मुदितस्तदाश्रमे
सभाज्यमानो मुनिभिः समागतैः ।

[(l. 1) B4 सत्यं (for °त्या). B3.4 D7 सफली-. —(l. 2) V1 संततं; M2 सवलं (for सततं). Ś1 Ñ1 D2 [ए]नं; D3 [इ]मं (for तं). —Ñ1 partly illeg. —(l. 4) B4 तद्- (for त्वद्). Ś1 D2 ह्यस्मिन्नियमितेंद्रियाः (for the post. half). —Ś1 D2.3 M2 om. l. 5–8. —(l. 6) B4 समाहितान् (for °गतान्). —(l. 7) G(ed.) महारणे (for °हवे). V1 B3 -[अ]वमर्दनो (B3 °र्षणो) (for -[अ]भि°). —(l. 8) V1 D7 सुरराज (for स रराज). —M2 ins. l. 9–12 after 584*. —(l. 9) Ñ2 D5.7 स लक्ष्मणं; M2 °णाम् (for °ण). —(l. 10) Ś1 Ñ1 ह्याश्वास्य; V1 प्रशास्य; B1.3.4 प्रशस्य; M2 lacuna; G(ed.) प्राश्वास्य (for आ°). D5 मृदु- (for मृग-). Ñ1 illeg. for चारुलोचनां. D2 प्रशस्यमानो मृगलोचनायुतः; D3 प्रशस्य तामायतचारुलोचनः. —(l. 11) D2 विवेश (for उवास). Ś1 D2.3 स्वमा(Ś1 °का)श्रमे; Ñ1 illeg. (for तदाश्रमे). —(l. 12) B1 मुदितः (for मुनिभिः).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 S (M2 after l. 4 of 583*) ins. after 35:

584* मुदा परमया युक्ता दृष्ट्वा रक्षोगणान्हतान् ।
रामं चैवाव्ययं दृष्ट्वा तुतोष जनकात्मजा ।
ततस्तु तं राक्षससंघमर्दनम् ।
सभाज्यमानं मुदितैर्महर्षिभिः ।
पुनः परिष्वज्य शशिप्रभानना । [5]
बभूव हृष्टा जनकात्मजा तदा ।

[D1 M2 om. l. 1–2. —(l. 1) T1 युक्तं. D6 [अ]रण्ये (for रक्षो-). —(l. 2) T1.2 G1.2 M3(*inf. lin. sec. m.* also) [अ]व्ययं (for °यं). —(l. 3) D1 तद्- (for तं). D1 -सैन्य- (for -संघ-). —(l. 4) Dt1 D6 संपूज्यमानं; D1 संभाष्यमाणं; M2 संभाज्यमानो (for सभाज्य°). Dt1 D6 महात्मभिः (for महर्षि°). —(l. 5) G1 -[आ]ननं. Dt1 D1.4.6 T3 G2 मुदान्विता(D1 °शुभा)नना; M2 मुदान्वितं पतिं (for शशिप्रभानना). —(l. 6) M2 (before corr. *sec. m.*) जनकेश्वरात्मजा (for °कात्मजा तदा).]

—Then M2 ins. l. 9–12 of 583*.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 खरवधः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 36; V1 35; V2 37; B4 38; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 30; D1 34; D3 39; M2.3 31. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

30

Before Sarga 30, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. an addl. Sarga (Akampana episode) which is relegated to App. I (No. 10). T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 तानि (for ततः). —After शूर्पणखा, G2 ins. राम. G1 घोरा (for दृष्ट्वा). B3 दृष्ट्वा शूर्पणखा (by transp.).

☞ V2 illeg. from 1[cd] for the whole Sarga. —[c]) Ś1 D2 रामेणैकेन (by transp.). —[d]) G2 क्रूरकर्मणां (for भीम°). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 मानुषेण पदातिना.

2 [ab]) Dm1 D8 G3 हतं (for खरं). D4 G1 तथा (for रणे). Dg1 Dm1 D8 T G2.3 M1.3 हतं(Dg1 T2.3 हतौ; Dm1 D8 G3 खरं) त्रिशिरसा सह (for [b]). Ś1 D2 जिताहवान्महामर्षान्दुर्धर्षान्सुमहाबलान्; Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 M2 खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं च(Ñ1 वि) निपातितं(D3 महाबलं); D1 दूषणं निहतं दृष्ट्वा खरं च विनिपातितं. —Ñ2 V1 B4 D5.7 om.; B1.3 read 2[cd] in marg. —[c]) Ś1 B1.3 D2.3 हतान्; Ñ1 *सा (illeg.) (for पुनर्). Ś1 B1.3 Dt1 D6 G महानादान्; Cg.k as in text (for °दं). D1 संत्रस्ता सुमहानादं; M3 दृष्ट्वानुजान्महारौद्रान्. —[d]) Ś1 Dg1 D1–4 T3 जलदोपमं; B1.3 जलदोपमान्; T1 G1.2 M2.3 जलदो यथा.

3 [a]) Ś1 D1–3 तद् (for सा). Ś1 Ñ V1 B3.4 D1–3.5.7 M2.3 रामेण (for रामस्य). —[b]) Ś1 सैन्यैः (for अन्यैः). Dg1 D2.5 सुदुःकरं. V1 B1 D1 कृतमन्येन दुःक(B1 °ष्क)रं. —[c]) G2 जघान (for जगाम). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 आजगाम समुद्विग्ना(D5.7 सुसंविग्ना).

G. 3. 36. 3
B. 3. 32. 4
L. 3. 36. 4

सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसम् ।
उपोपविष्टं सचिवैर्मरुद्भिरिव वासवम् ॥ ४
आसीनं सूर्यसंकाशे काञ्चने परमासने ।
रुक्मवेदिगतं प्राज्यं ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ५
देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम् ।
अजेयं समरे शूरं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ६
देवासुरविमर्देषु वज्राशनिकृतव्रणम् ।
ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् ॥ ७
विंशद्भुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम् ।
विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणलक्षितम् ॥ ८
स्निग्धवैदूर्यसंकाशं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् ।
सुभुजं शुक्लदशनं महास्यं पर्वतोपमम् ॥ ९
विष्णुचक्रनिपातैश्च शतशो देवसंयुगे ।
आहताङ्गं समस्तैश्च देवप्रहरणैस्तथा ॥ १०
अक्षोभ्याणां समुद्राणां क्षोभणं क्षिप्रकारिणम् ।
क्षेप्तारं पर्वताग्राणां सुराणां च प्रमर्दनम् ॥ ११
उच्छेत्तारं च धर्माणां परदाराभिमर्शनम् ।
सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा ॥ १२

4 ^{b}) M2 भ्रातरं (for रावणं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 लोकरावणं (for दीप्ततेजसम्). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 सहोपविष्टं; T3 उपोपविष्टः.

5 ^{a}) Ś1 B3.4 D1–4 M3 सूर्यसंकाशं. —Ś1 om. 5^{bc}. —^{c}) Ñ1 B1.3.4 Dg1 D2.3 M2 रुक्मवेदीगतं; Ñ2 D5.7 °वेदीस्थितं; M3 °वेदीकृतं. Ñ1 M2 पूज्यं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 देवं; D1.3 दिव्यं; D2 साज्यं; T2 प्राप्य (for प्राज्यं). —After 5, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 read 8 and 9.

6 Ś1 om. 6^{ab}. —^{a}) G(ed.) -दानव- (for -गन्धर्व-). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 M2 -यक्षाणाम्; T2 -नागानाम् (for -भूतानाम्). —^{b}) D4 भावितात्मनां (for च महात्मनाम्). —^{c}) D4 T2 M1 अजय्यं. Dt1 D6 T1.2 घोरं; D1 शत्रुं (for शूरं). V1 अजेयं सर्वभूतानां. —^{d}) Ś1 D2.3 स्थितं व्यक्तम् (for व्यात्ताननम्).

7 ^{b}) Ś1 Dg1 D2 T3 शक्राशनि-; Ñ1 बहुषु सु- (for वज्राशनि-). D5 -कृताव्रणं. —After 7^{ab}, D5 ins.:

585* कृतागसं विमलैश्च देवप्रहरणै रणे ।

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.4 D1.2.5.7 ऐरावण- (for °वत-). Ñ2 B3 D5.7 -विषाणैश्च (for °णाग्रैर्). —^{d}) K(ed.) Cg उद्धृष्ट-; Cm*p* as in text (for उत्कृष्ट-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 बहु(D1 शत)शः कृतलक्षणं.

8 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 read 8 and 9 after 5. —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 दशास्यं विंशतिभुजं. —^{b}) D1 दर्शनीयमरिंदमं. —^{c}) Ś1 D2.3 रौद्रं (for वीरं). Ñ1 सविशालाक्षताम्राक्षं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ताम्राक्षं विपुलोरस्कं; D1 विशालाक्षं सुताम्राक्षं. —^{d}) Dm1 D1.4.8 T2 G M -शोभितं (for -लक्षितम्).

9 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 read 8 and 9 after 5. —^{a}) Dt1 D6 Ct नद्ध-; Ct*p* as in text (for स्निग्ध-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 -जीमूत-; D6.8 G M Cr.m.g.k -वैडूर्य- (for -वैदूर्य-). G(ed.) -सदृशं (for -संकाशं). —^{b}) Ś1 D2.3 -हाटक- (for -काञ्चन-). Ś1 B3 D2 G1 -भूषितं; Ñ2 V1 B1.4 Dt1 D1.3.5.7 -भूषणं (for -कुण्डलम्). —^{c}) Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 श्वेत-; M3 शुष्क- (sic) (for शुक्ल-). B3(m. also) Dg1 T2 G1 -वसनं (for -दशनं). —^{d}) D1 पर्वतोद्यमं; M2 दीप्तलोचनं (for पर्वतोपमम्).

10 ^{a}) B1 देव-; B3 विभोश् (for विष्णु-). Ś1 D2 वसूनां शस्त्रपातैश्च. —After 10^{a}, D5 ins.:

586* बहुशो व्रणिनं रणे ।
वसूनां शस्त्रसंपातैर्.

—^{b}) Ś1 B1.3.4 D2.3.5 M2 बहुशो (for शतशो). Dg1 दिवि (for देव-). Ñ1 बहुशो ***** (illeg.); Ñ2 D7 बहुशो व्रणितं रणे; D1 महायुद्धेषु ताडितं. - After 10^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

587* अन्यैः शस्त्रप्रहारैश्च महायुद्धेषु ताडितम् ।
[Dm1 D8 शत्रु-; G1 शस्त्रैः (for शस्त्र-).]

—^{c}) Ś1 D8 M3 अहतांगं; Ñ1 विक्षतांगं; Dt1 अहतांगैः; D1 अंकितांगं; D2.3 आहतांसं; D6 अहतांगैः (for आहताङ्गं). Dg1 T3 तैर्; Dm1 D8 G3 तु (for च). Ñ2 D7 कृतांग(D7 °त)संधिमन्यैश्च; V1 B1.3.4 D5 विक्ष(V1 °क्र; D5 °स्रि)तांगं समग्रैश्च. —^{d}) Ś1 Ñ1 D2.3 M2.3 अपि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रणे; Dt1 T3 तदा (for तथा).

11 ^{ab}) D3 सहस्राणां; D4 सुरेंद्राणां (for समुद्राणां). Ś1 क्षोभणे; T1 G1.3 °कं; M2 °भिणं (for क्षोभणं). D6 समुद्रा****णं. Ś1 क्षिप्रकारणं; V1 क्षुद्रकारिणं (for क्षिप्रकारिणम्). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 भेत्तारं (for क्षेप्तारं). D4 T1.2 G1.2 पर्वतेंद्राणां; M3 °ताग्रांश्च (for °ताग्राणां). —M2 om. (hapl.?) from 11^{d} up to the prior half of l. 1 in 588*. —^{d}) Dg1 सं- (for च). V1 D1 महाबलं; D6 G1 विमर्दनं (for प्रमर्दनम्). Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 पु(B1.3 शू)राणां(D2.3 °णं) च महाबलं; D4 G3 परेषां पुरमर्दनं(G2 °दर्शनं).

12 ^{a}) D1 वर्णानां (for धर्माणां). —^{b}) Ś1 D2 -[अ]-भिमर्षणं; Ñ2 B3 D3 °मर्शिनं; V1 B1.4 °मर्दनं; Dg1 D5.7 °मर्षिणं; Dm1 G2 °दर्शनं; Ck °मर्शकं (for °मर्शनम्). Ñ1 अमित्राणां महाबलं. —^{c}) Dg1 T3 -योद्धारं; G1 -गोप्तारं (for

पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम् ।
तक्षकस्य प्रियां भार्यां पराजित्य जहार यः ॥ १३
कैलासं पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनम् ।
विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः ॥ १४
वनं चैत्ररथं दिव्यं नलिनीं नन्दनं वनम् ।
विनाशयति यः क्रोधाद्देवोद्यानानि वीर्यवान् ॥ १५
चन्द्रसूर्यौ महाभागावुत्तिष्ठन्तौ परंतपौ ।
निवारयति बाहुभ्यां यः शैलशिखरोपमः ॥ १६
दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने ।
पुरा स्वयंभुवे धीरः शिरांस्युपजहार यः ॥ १७

G. 3. 36. 20
B. 3. 32. 18
L. 3. 36. 20

-योक्तारं). T2 सर्वविद्याप्रयोक्तारं. —^{d}) M3 सर्व- (for यज्ञ-). G3 तथा (for सदा).—For 12^{cd}, Ś1 Ñ1 V1 D1–3 M2 subst.; Ñ2 B1.3.4 D5.7 subst. l. 2–3 only for 12^{cd} :

588* हन्तारं च महर्षीणां व्रतानां च विदूषकम् ।
दैत्यानां राक्षसानां च गन्धर्वाणां च संयुगे ।
अस्त्राणां मानुषाणां च प्रयोक्तारं महारथम् ।

[(l. 1) M2 om. up to the prior half of l. 1 (cf. v.l. 11). D3 सहस्राणां (for महर्षीणां). D1 महर्षीणां च भेत्तारं (for the prior half).—After the prior half, D3 erroneously repeats 12^{b} and the prior half. D3 भूतानां (for व्रतानां). Ś1 D1–3 M2 चैव (D1 M2 चापि) दूषणं (for च विदूषकम्).—(l. 2) Ś1 D2 दिव्यानां; Ñ1 D1.3 देवानां (for दैत्यानां). Ñ2 D5.7 दानवानां; D1 सयक्षाणां (for राक्षसानां).—(l. 3) D1 च समंत्राणां; L (ed.) मनुष्याणां च (for मानुषाणां च). V1 B1.3.4 D5.7 हंतार (V1 दातार)मथ चास्त्राणां (B4 राष्ट्राणां) (for the prior half). Ś1 D2.3 महाबलं (for महारथम्).]

13 Ñ1 om. 13. M2 reads 13 *inf. lin. sec. m.* —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 येन (for पुरीं). V1 हुत्वा; D1.3 भित्त्वा; K (ed.) प्राप्य (for गत्वा).—^{b}) V1 प्रविजित्य (for परा°).—^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रिया भार्या. —^{d}) D3 M2 परिजित्य (for परा°). Ś1 D2 सुंदरीमाजगाम (D2 °हार) यः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विक्रमेणा (V1 B1.3 °ण)हृता पुरा (V1 पुरा हृता [by transp.]).—After 13, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 ins. (Ñ1 V1 D1 subst. for 14^{cd}) :

589* येन वैश्रवणो राजा पराक्रम्य रणे जितः ।

[B4 पराजितः (for रणे जितः). Ś1 D2.3 बलाद्विक्रम्य निर्जितः; Ñ1 B1 D1 M2 रणे विक्रम्य निर्जितः (for the post. half).]

14 ^{a}) Dg1 D6 T G1 कैलास-. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 पर्वतश्रेष्ठं (for पर्वतं गत्वा).—^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 अ (D1 यो)ध्यास्ते नरवाहनः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अध्यासीनो महाबलः. —Ñ1 V1 D1 subst. 589* for 14^{cd}.—^{c}) B1 D5 विमान- (for °नं). Ś1 D2.3 चैव; M3 दिव्यं (for तस्य). D3 तरसा (for कामगं). Ñ2 B1.3 D5.7 च; B4 तु (for वै). Ñ2 B1.4 D5.7 च; D4 ह (for यः).—After 14, Ś1 Ñ2 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 ins. :

590* प्रासादद्रुमचित्राङ्गं नानाखगमृगाकुलम् ।

[G (ed.) प्रसाद-. Ś1 -द्रुमवंतं तं; D2 °चित्रं तं; D3 -शिखरैश्चित्रं (for -द्रुमचित्राङ्गं). Ś1 D2.3 -मृगगण-; B4 -खरमृग- (for -खगमृग-). M2 नानामृगवरायुतं (for the post. half).]

15 ^{a}) D1 T1 रम्यं (for दिव्यं).—^{b}) Ś1 B1 D2.3.6.7 T1.2 M3 नलिनी-; V1 नाकिनां; B4 नंदिनीं; D5 T3 नलिनं (for नलिनीं). M1 वने; M2 यथा (for वनम्). D1 नलिनीं भेदनं शिवं.—^{c}) D2 यत् (for यः). D4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यो विनाशितवान्क्रोधाद्. —^{d}) T3 दिव्यो-द्यानानि.

16 ^{a}) Ś1 D2 महावेगाव्; D3 °तेजा (for °भागाव्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सूर्याचंद्रमसौ देवाव्.—^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 G2 M2 परंतपः; Ñ1 महाबलः (for परंतपौ).—^{c}) Ñ2 विधारयति (for निवा°).—^{d}) Ś1 D2.3 -शिखरे स्थितः; Ñ2 D5.7 °रोपमैः (sic).

17 ^{b}) D1.3 येन; T2 ततस् (for तपस्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 तप्तं (for तप्त्वा). B1 महात्मना (for °वने).—After 17^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 ins. :

591* ऊर्ध्वपादेन गोकर्णे येन पावकसंचये ।
ब्रह्मणा योऽभ्यनुज्ञातो निमेषान्तरचारिताम् ।
कामरूपधरत्वं च प्रतिपेदे महारथः ।
बालेन्दुनिभदंष्ट्राणि भास्कराभानि वीर्यवान् ।

[(l. 1) D1.3 एकपादेन (for ऊर्ध्व°).—After l. 1, D1.3 ins. :

591 (A)* हुतानि स्वशिरांसीति पितामहमतोषयत् ।
परितुष्टश्च भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
वरं ददौ यथाकामं परितुष्टोऽभवत्तदा ।

[(l. 2) D1 स (for च).—(l. 3) D1 तथा (for तदा).—(l. 2) Ś1 Ñ1 D1.2 समनुज्ञातं; D3 M2 समनुज्ञातो (M2 also °प्राप्तो) (for योऽभ्यनुज्ञातो). D1.7 निमिषांतर-. Ś1 Ñ1 V1 B1.3 D1.2 M2 -चारिणं (V1 °तं; B1.3 °णा).—(l. 3) Ś1 D2.3 यः (for च). Ñ1 B3 (m. also)महाबलः; D3 M2 °वरं (for °रथः). D1 कामरूपं महाकायं घोररूपं महाय च (sic).—Ñ1 D1 om. from l. 4 up to 17^{d}.—(l. 4) Ś1 वह्निवद्भास्वराणि च (for the post. half).]

—Ñ1 D1 om. 17^{cd}.—^{c}) T1.2 G2 वीरः (for धीरः). Ś1 D2.3 स्वयंभुवे चैव पुरा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स्वयंभुवे यस्तरसा; M2 स्वयं हराय च पुरा. —^{d}) M2 [अ]भिजहार (for [उ]प°). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 च; B1 ह (for यः).

G. 3. 36. 24
B. 3. 32. 18
L. 3. 36. 24

देवदानवगन्धर्वपिशाचपतगोरगैः ।
अभयं यस्य सङ्गामे मृत्युतो मानुषादृते ॥ १८
मन्त्ररभिष्टुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः ।
हविर्धानेषु यः सोममुपहन्ति महाबलः ॥ १९
आप्तयज्ञहरं क्रूरं ब्रह्मघ्नं दुष्टचारिणम् ।
कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानामहिते रतम् ।
रावणं सर्वभूतानां सर्वलोकभयावहम् ॥ २०
राक्षसी भ्रातरं क्रूरं सा ददर्श महाबलम् ।
तं दिव्यवस्त्राभरणं दिव्यमाल्योपशोभितम् ।
राक्षसेन्द्रं महाभागं पौलस्त्यकुलनन्दनम् ॥ २१

18 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 read 18 after 20^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 -यक्षाणां; D1 T2 -गंधर्वैः (for -गन्धर्व-). D4 देवगंधर्वसंकाश-. —^{b}) Ś1 D2.3 गंधर्वोरगरक्षसां; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 पिशाचोरगरक्षसां. —^{d}) B1 D5.7 G3 मृत्युनो (for °त्युतो). —For 18^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3 M2 subst. :

592* अवध्यं समरे घोरं वध्यं मानुषवानरैः ।

[Ś1 D1.2 राक्षसैः (for समरे). Ś1 D2 सर्वैः; D1 चापि; D3 शत्रुं (for घोरं). Ś1 D1.2 संग्रामे न तु मानुषैः (for the post. half).]

19 ^{a}) Ś1 V1 D2 अभिहुतं; B1.3 अभिष्लुतं; B1(m. also).4 अभिहतं; D3 M2 अपि हुतं; D5.7 अभिद्रुतं (for अभिष्टुतं). Ś1 D2.3 साज्यम्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पूर्वम्; D1 पूतम् (for पुण्यम्). —^{b}) D1 अद्य पृथक् (for अध्वरेषु). —^{c}) B1 हविर्धाने च; B4 हविर्दानेषु; D1 हविर्द्धानुषु (sic). —^{d}) Ś1 D2 T2 अपहंति; D1 अभिजघ्ने (for उपहन्ति). D2 यथा बलः. Ñ V1 B1.3.4 D5.7 धर्षयामास नैकशः. —After 19, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 ins. :

593* उपर्युपरि यस्यैति संगृहीतांशुरंशुमान् ।
पुर्यां राक्षसराजस्य भीतभीतो दिवाकरः ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 M2 यस्यैष. M2 संगृह्याश्रून्सुरर्षिभिः (for the post. half). —(l. 2) Ś1 D2.3 पुरीं; L(ed.) पुरा (for पुर्यां). M2 पुरीमुपरि गच्छेय(sic) (for the prior half). V1 भीतिभीतो. Ś1 ददर्श ह; D2.3 [ऽ]ति(D3 भि)वर्तते (for दिवाकरः).]

20 ^{a}) Ñ2 Dt1 Dm1 D4.6.8 Cm.t प्राप्तयज्ञहरं; Cv.m*p*.g.k as in text (for आप्त°). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 M1 दुष्टं (for क्रूरं). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 पुण्ययज्ञहनं(V1 M2 °रं) क्रूरं(V1 क्रुद्धं); D1 तपो यज्ञघ्नं क्रूरं च. ❀ Cr : दक्षिणाकालं प्राप्तान् यज्ञान् (यज्ञान्) हरति तथा. ❀ —^{b}) Dg1 Dt1 D6 T3 M1 क्रूरका(M1 °चा)रिणं. —^{d}) D1 प्रजानां भयदं तथा. —After 20^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 read 18. —B4 reads 20^{ef} in marg. —^{e}) Ś1 Ñ V1 B1 Dm1 D2.3.5.7 G2 M2 सर्वलोकानां; B3.4 °सत्त्वानां (for °भूतानां). —^{f}) Ñ1 Dm1 D8 T1 G -भूत-; Ñ2 D5.7 -सत्त्व-; D3 -देव- (for -लोक-). Ś1 -निवारणं; Ñ V1 B1.3.4 D4.5.7 -भयंकरं; D1–3 -विरावणं (for -भयावहम्). —After 20, M2 ins. :

594* नीलजीमूतसंकाशं मर्यादानामतिक्रमम् ।
पापिषु क्रूरकर्माणं राक्षसानां सुखावहम् ।

21 Ñ1 om. 21^{ab}. D1 transp. 21^{ab} and 21^{ef}. —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D4.5.7 राक्षसं (for °सी). Ś1 D2 क्रुद्धं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा; D1 भीमं; D3 M2 क्रुद्धा; T1 G2 शूरं (for क्रूरं). —^{b}) Ś1 D1.2 तं; Dm1 D4 सं-; D3 om. (subm.) (for सा). D3 महाबला. Ñ2 B1.3.4 D5.7 क्रुद्धा समधिसृत्य(B1.3 °मुपसृत्य; B4 °मुपपद्य) च; V1 क्रुद्धा सा समुपेत्य च. —Ñ2 B1.3.4 D5.7 om. 21^{cdef}. —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D2.3 -माल्या (Ś1 °ला)भरणं (for -वस्त्रा°). D1 रक्तचंदनदिग्धांगं. —^{d}) Ś1 V1 D2.3 -वस्त्रोप- (for -माल्योप-). Ñ1 दिव्यवस्त्रविभूषितं. —After 21^{cd}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2(M2 after 597*).3 ins. :

595* आसने सूपविष्टं तं कालकालमिवोद्यतम् ।

[Dg1 D4 G3 M2.3 आसनेषु (for °ने सु-). K(ed.) च (for तं). Dt1 Dm1 D4.6.8 G1.3 काले(D4 °लं) (for काल-).]

—^{e}) Ś1 D6 अजेयं च (for राक्षसेन्द्रं). Ñ1 illeg. from महाभागं up to नन्दनम् in ^{f}. Ś1 V1 D1–3 M2 महेंद्राभं (for महाभागं). —After 21, Dg1 Dt1 D4.6.8 T G M1.2 (after 595*).3 K(ed.) ins. :

596* अभिगम्याब्रवीद्वाक्यं राक्षसी भयविह्वला ।
रावणं शत्रुहन्तारं मन्त्रिभिः परिवारितम् ।

[K(ed.) transp. l. 1 and 2. —(l. 1) Dt1 उपगम्य. M2 reads राक्षसी *inf. lin. sec. m.* ❀ Cv : तं दिव्येत्यादौ प्रथमतच्छब्दः पूर्वेण ददर्शेत्यनेन संबध्यते । द्वितीयोऽभिगम्येत्यनेन. ❀ —T1 om. l. 2.];

while M2 ins. after 21 :

597* रौद्रं तं रौद्रकर्माणं रुद्रप्रतिममाहवे ।

Thereafter cont. 595*, 596* and then cont. :

598* राक्षसानां जनस्थानेऽब्रवीद्रामात्पराभवम् ।

तमब्रवीद्दीप्तविशाललोचनं
प्रदर्शयित्वा भयमोहमूर्छिता ।
सुदारुणं वाक्यमभीतचारिणी
महात्मना शूर्पणखा विरूपिता ॥ २२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

३१

ततः शूर्पणखा दीना रावणं लोकरावणम् ।
अमात्यमध्ये संक्रुद्धा परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥ १
प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरङ्कुशः ।
समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुध्यसे ॥ २
सक्तं ग्राम्येषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिम् ।
लुब्धं न बहु मन्यन्ते श्मशानाग्निमिव प्रजाः । ३
स्वयं कार्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः ।
स तु वै सह राज्येन तैश्च कार्यैर्विनश्यति ॥ ४
अयुक्तचारं दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम् ।
वर्जयन्ति नरा दूरान्नदीपङ्कमिव द्विपाः ॥ ५

G. 3. 36. 26
B. 3. 33. 5
L. 3. 37. 5

22 ^{a}) Ś1 V1 D2.3 अथाब्रवीद् (for तम°). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D3.7 -लोचना (for °नं). —^{b}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 M2 विषण्णरूपा; D3 प्रधर्षयित्वा (for प्रदर्शयित्वा). Ś1 D1.2 स्वयमेव मूर्छिता; Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M1.3 भयशोकमोहिता; Dt1 D6 Ct °लोभमोहिता; T2 °शोकविह्वला; M2 °शोकमूर्छिता (for भयमोहमूर्छिता). —^{c}) Ś1 Ñ1 अदीनभूषणं; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5 M2 अदीनभाषिणी (B3 °णां; D2 °णं); D1 अतीव दारुणा; D3.7 अहीनभाषिणी (for अभीतचारिणी). —^{d}) Ś1 D1.2 महाभुजं; G (ed.) महाबलं (for महात्मना). Ñ1 illeg. from णखा up to पिता. D8 विरूपा (for °पिता).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 शूर्पनखीतर्जनं; Ñ1 शूर्पणखीरावणसमागमः; Ñ2 V1 D5.7 रावणवर्णनं; B1.4 रावणवर्णना; B3 D3 रावणदर्शनं; D1 रावणप्रशंसनः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 37; V1 36; B4 39; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 32; D1 35; D3 40; M2.3 33. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

31

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. Cv does not comment on Sarga 31.

1 ^{a}) Ś1 Ñ1 Dm1 D2.3 T1.2 G1.3 M2.3 शूर्पणखी. Ñ1 वाक्यं; Dt1 D6 दीप्ता; D2 नाम (for दीना). —^{b}) D7 lacuna for लोकरावणम्. —D4 om. 1^{c}. —^{c}) B1.3 (marg. also as in text) आगत्य मध्ये (for अमात्यमध्ये°). Ś1 संक्रुद्धं (for °द्धा). Ñ1 अमात्य * * योल*.

2 Ś1 om. (hapl. ?) 2. —^{a}) D1.2 G2 प्रसक्तः; D3.4 M1 प्रवृत्तः (for प्रमत्तः). —G2 om. (hapl.) 2^{b}–3^{a}. —^{c}) D4 इमं; M1.3 इदं (for भयं). Dt1 घोरे. —^{d}) B3 बोध्यतां (for बोद्धव्यं). B4 D2 नानुबुध्यसे; D5 नावबोध्यसे.

3 G2 om. 3^{a} (cf. v.l. 2). —^{a}) M1 स त्वं (for सक्तं). Dg1 T3 काम्येषु; D6 ग्रामेषु (for ग्राम्येषु). G1 धर्मेषु (for भोगेषु). Ś1 D1.2 प्रसक्तं कामभोगेषु; Ñ2 D5.7 सततं ग्राम्यधर्मेषु. —^{b}) Ś1 Ñ2 D2.3.5.7 स्वैरवृत्तं (Ś1 D2.5 °त्तिं); T2 कामवृत्तिं (for कामवृत्तं). Ñ1 स्वैरवृत्तं निरंकुशं. —^{c}) Ś1 लोका न; V1 न च न (sic); B1 लुब्धं नो; D2 लोके न; D6 M2 (after corr. as in text).3 लब्धं न (for लुब्धं न). —G1 om. (hapl.) from प्रजा: in 3^{d} up to मिव in 5^{d}. —^{d}) M2 इमं (for इव). V2 D3 द्विजाः (for प्रजाः). Ñ1 कामरागवशानुग.

4 G1 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) D1 क्षिप्रं (for स्वयं). —^{b}) Ñ1 illeg. for -तिष्ठति. Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D2.3.5.7 भूमिपः; V1 भूपतिः; Dg1 मानवः (for पार्थिवः). D1 सम्यग्वै नानुतिष्ठति. —^{c}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 तस्यात्मा (for स तु वै). Ś1 D2.3 कार्येण (for राज्येन). —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 सह (for तैश्च). Dg1 T3 कामैर् (for कार्यैर्). Ś1 D2.3 तेनैवाशु (D3 °व स) (for तैश्च कार्यैर्). V सह कार्येण नश्यति.

5 G1 om. up to मिव in 5^{d} (cf. v.l. 3). —^{a}) D1 अयुक्ताकार- (for °क्तचारं). Ś1 D3 दुर्धर्षम् (for दुर्दर्शम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भ्र (B3 दु) ष्टाचारमधर्मज्ञम्; G2 अयुक्तचारा दुर्दर्शाम् (sic); G3 अयुक्तचारस्वाधीनम्. —Ś1 om. (hapl. ?) from नराधिपम् up to अस्वाधीना in 6^{b}. —^{b}) T2 अन्याधीनं (for अस्वा°). Ñ2 D5.7 महीपतिं (for नराधिपम्). —^{c}) V1 B3.4 D5.7 प्रजा; D2 नरं; D3 नृपं (for नरा). T2 दूरं. —^{d}) Ñ1 नदीकूलम् (for °पङ्कम्). B1 द्विपः.

G. 3. 37. 6
B. 3. 33. 6
L. 3. 37. 6

ये न रक्षन्ति विषयमस्वाधीना नराधिपाः ।
ते न वृध्या प्रकाशन्ते गिरयः सागरे यथा ॥ ६
आत्मवद्भिर्विगृह्य त्वं देवगन्धर्वदानवैः ।
अयुक्तचारश्चपलः कथं राजा भविष्यसि ॥ ७
येषां चारश्च कोशश्च नयश्च जयतां वर ।
अस्वाधीना नरेन्द्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ॥ ८
यस्मात्पश्यन्ति दूरस्थान्सर्वानर्थान्नराधिपाः ।
चारेण तस्मादुच्यन्ते राजानो दीर्घचक्षुषः ॥ ९
अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सचिवैर्वृतम् ।
स्वजनं च जनस्थानं हतं यो नावबुध्यसे ॥ १०
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
हतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषणः ॥ ११

6 Ś1 om. up to अस्वाधीना in 6^b (cf. v.l. 5). Ñ1 om. (hapl.?) 6^{ab}. B1 transp. 6^{ab} and 6^{cd}.—^{a}) L(ed.) तु नेच्छंति (for न रक्षन्ति).—^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 पराधीना; V2 पराधीनं; Dt1 D4.6 G3 M3 Ct अस्वाधीनं; G2 स्वाधीनं तं (for अस्वाधीना).—V2 om. (hapl.) 6^c–9^b. T1 damaged from शन्ते in 6^c up to देवगन्धर्व in 7^b.—^{c}) D1 न ते (by transp.) Ś1 D2 न मग्नाः; Ñ1 B1 मग्ना न; B4 Dg1 न बुध्या; D1 न वृद्धाः; D3 निमग्नाः (for न वृद्धया). T2 प्रकाशंति.—^{d}) M2 सागरं (for °रे). Ś1 Ñ V1 B3.4 D2.3.5.7 गिरयः(Ś1 निधयः) सागरेष्विव; Dm1 D8 सागरे गिरयो यथा.

7 V2 om. 7; T1 damaged up to देवगन्धर्व in ^{b}. (for both, cf. v.l. 6).—^{a}) G1 आत्मविद्भिर्. D2 न गृह्यस्त्वं; M2 निगृह्यस्त्वं (for विगृह्य त्वं). Ś1 आत्मवद्भिर्नगेहस्त्वं (sic).—^{b}) Ś1 Ñ1 D2 देवदानवराक्षसैः; D3 °मानवैः.—D2 om. (hapl.) 7^c–9.—^{c}) Ñ1 अयुक्ताचारकुशलः.—^{d}) T2 भविष्यति.—For 7, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

599* निगृह्यमाणा गन्धर्वैरात्मवद्भिश्च दानवैः ।
अयुक्तचारा राजानो भविष्यन्ति कथं नु ते ।

[(l. 1) V1 B3.4 विगृह्यमाणा. V1 B3 आत्मविद्भिश् (for °वद्भिश्).—(l. 2) D5.7 तु (for नु).]

—After 7, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T2.3 G M ins.:

600* त्वं तु बालस्वभावश्च बुद्धिहीनश्च राक्षस ।
ज्ञातव्यं तु न जानीषे कथं राजा भविष्यति ।

[(l. 1) G1 बालकभावश् (for °स्वभावश्).—(l. 2) Dg1 त्वं; Dt1 D6 तन्; Dm1 D8 G3 च (for तु).]

8 V2 D2 om. 8 (cf. v.l. 6 and 7 respy.).—^{a}) Dt1 D6 T1 चाराश् (for चारश्). D1 मंत्रश् (for कोशश्). Ñ2 D5.7 येषां मानश्च क्रोधश्च; V1 येषां चार्थश्च कामश्च; B1.3 येषां कामश्च क्रोधश्च; B4 येषां क्रोधश्च मानश्च.—^{b}) B3 (marg. also as in text) समश्च; Dg1 reads in marg.; T2 G1 जनश्च (for नयश्च). Ś1 B1.3.4 नयतां (for जयतां). D1 बलं कोशो नयस्तथा.—^{c}) B4 G1.2 अस्वाधीनां; D4.8 M2.3 अस्वाधीनं. Ś1 B3 D3 नरेंद्रा ये (for नरेन्द्राणां).—^{d}) D5.7 प्राकृतास् (for °तैस्). B1 तु; D1.6 G1 तैर् (for ते). Ś1 Ñ V1 B1 3.4 D1.3.5.7 M2 नरैः (for जनैः). G1 समा जनैः (by transp.).

9 V2 om. 9^{ab} (cf. v.l. 6). D2 om. 9 (cf. v.l. 7).—^{a}) Ś1 V1 B1.3 D1.3 दूरस्थाः (for °स्थान्). Ñ1 दूरस्थान्पश्यंति (by transp.).—T1 damaged from दुच्यन्ते in 9^c up to सचिवै in 10^b.—^{c}) D1 नु तद् (for तस्माद्). B1.3 बुध्यंते (for उच्यन्ते).—^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dg1 D1.3.5.7 चार(Dg1 D3 °रु)चक्षुषः; D4 दीर्घदर्शनाः (for दीर्घचक्षुषः).

10 T1 damaged up to सचिवै in 10^b (cf. v.l. 9).—^{a}) D2.3.5 G1.3 अयुक्ताचारं.—^{b}) D2 प्राकृतः (for °तैः). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 युतं; D2 वृतः (for वृतम्).—^{cd}) M3 सजनं (for स्व°). D1 तं; D3 T1.2 तु (for च). Dm1 D1.4 T1.2 G जनस्थाने. Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.5.7 M2 जनस्थानं हत(Ñ2 V2 D7 हतं; M2 गत)स्थानं (for ^{c}). Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D2.5.7 यन्मौर्ख्यान्; Ñ1 V2 B1 यो मौर्ख्यान्; Dt1 D6 निहतं; D1 यो हतं (by transp.); M2 योद्य त्वं (for हतं यो). Dt1 नावबुध्यते. D3 जनस्थानं हतं यत्तन्मौर्ख्यान्नैवावबुध्यसे.—After 10, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 ins.; D1 subst. for 11:

601* खरं विनिहतं संख्ये दूषणं च निपातितम् ।
न बुध्यसे जनस्थाने शयानौ शरपीडितौ ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 M2 त्रिशिरसं चैव; D1 च दूषणं चैव (for विनिहतं संख्ये). Ñ1 महाबलं; M2 निशाचरं (for निपातितम्). D1 तथा त्रिशिरसं रणे (for the post. half).—(l. 2) Ñ1 D1 प्रमादात्त्वं(D1 °त्तान्) (for जनस्थाने). D7 सर्वतौ (for शयानौ). Ś1 D2.3 शयानान्(D3 °नं) शरपीडितान्(D3 °तं); Ñ1 निहतान्सर्वराक्षसान्; D1 निहतांस्ते पदानुगान्; M2 शरसंछन्नजीवितं (for the post. half).]

—After 10, T3 reads 14.

11 Dg1 reads 11 after 14.—^{b}) B1 (marg. also as in text).3.4 दीप्ततेजसां; Dm1 D8 कामरूपिणां; K(ed.) क्रूर° (for भीमकर्मणाम्).—D6 G2 om. 11^c–12.—^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5 M2 मानुषे(Ś1 Ñ1 °ष्ये)ण पदातिना.—For 11, D1 subst. 601*.

ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ।
धर्षितं च जनस्थानं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १२
त्वं तु लुब्धः प्रमत्तश्च पराधीनश्च रावण ।
विषये स्वे समुत्पन्नं भयं यो नावबुध्यसे ॥ १३
तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम् ।
व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् ॥ १४
अतिमानिनमग्राह्यमात्मसंभावितं नरम् ।
क्रोधनं व्यसने हन्ति स्वजनोऽपि नराधिपम् ॥ १५
नानुतिष्ठति कार्याणि भयेषु न बिभेति च ।
क्षिप्रं राज्याच्च्युतो दीनस्तृणैस्तुल्यो भविष्यति ॥ १६
शुष्ककाष्ठैर्भवेत्कार्यं लोष्टैरपि च पांसुभिः ।
न तु स्थानात्परिभ्रष्टैः कार्यं स्याद्वसुधाधिपैः ॥ १७
उपभुक्तं यथा वासः स्रजो वा मृदिता यथा ।
एवं राज्यात्परिभ्रष्टः समर्थोऽपि निरर्थकः ॥ १८
अप्रमत्तश्च यो राजा सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः ।
कृतज्ञो धर्मशीलश्च स राजा तिष्ठते चिरम् ॥ १९

G. 3. 37. 20
B. 3. 33. 20
L. 3. 37. 20

12 D6 G2 om. 12 (cf. v.l. 11). —[b]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 कृताः (for कृत-). M3 मानवाः (for दण्डकाः). —Ñ1 illeg. from [c] up to रामेणा in [d]; V2 illeg. from तं in [c] up to [अ]क्लिष्ट in [d]; T1 damaged from जनस्थानं in [c] up to परा in 13[b]. —[c]) Ś1 (marg.) तं (for च). —[d]) Dt1 [अ]क्लिष्टकारिणा; D1 रजनीचर (for [अ]-क्लिष्टकर्मणा). —After 12, V (V2 illeg. except कथं) ins.:

602* कथंचिदेका मुक्ताहं कारुण्यात्स्त्रीति च प्रभो ।

13 T1 damaged up to परा in 13[b] (cf. v.l. 12). —[a]) V1 च; D1 नु (for तु). T2 बुद्धेः (for लुब्धः). Ś1 D2.3 च मत्तश् (for प्र°). —[c]) B1.3 विषयेषु (for °ये स्वे). Ś1 D2.3 भयमुत्पन्नं; Ñ2 D5.7 ते स° (for स्वे समुत्पन्नं). —[d]) Ś1 D2.3 बोद्धव्यं; Dt1 D6 यद्भयं (for भयं यो). D3 नानुबुध्यसे. Ñ V B1.3.4 D5.7 T2 G3 M1.2 भयं घोरं न बुध्यसे.

14 T3 reads 14 after 10. —[a]) Ñ V B1.3.4 D5.7 क्रूरमदातारं (for अल्पप्र°). —[b]) B4 om. प्रमत्तं. Ñ2 V1 D5.7 बलदर्पितं; V2 B1.3.4 बलगर्वितं; D3 गर्हितं शठं; G(ed.) मददर्पितं (for गर्वितं शठम्). —[cd]) Ś1 D1.4 T2 नाभिनंदंति; Ñ1 नानुकंपंति; Cr.m.g.k.t as in text (for नाभिधावन्ति). Dm1 D8 G3 transp. सर्वभूतानि and नाभिधावन्ति. Ś1 Ñ1 B1 D1–3 भूमिपं (for पार्थिवम्). —For 14[cd], Ñ2 V B3.4 D5.7 subst.; while B1(marg.). ins. after 14:

603* व्यसने नानुकम्पन्ते सर्वभूतानि भूमिपम् ।

[B3 (marg. also) त्रासनं (for व्यसने). V2 illeg. for सर्वभूता.]

—After 14, Dg1 reads 11.

15 [a]) Ś1 Ñ V1 B1.3 (marg. also).4 Dm1 D1.2.5.7.8 T2 G3 अभिमानिनम्. Ñ V B1.3.4 D5.7 उद्भ्रांतम् (for अग्राह्यम्). —[b]) D7 T2 G1.2 M आत्मसंभाविनं (for °तं). Ñ2 V B1.3.5 D5.7 शठं; D1(marg. also खलं) खरं (for नरम्). —[c]) Dg1 D1 T3 G1 M Cm.g क्रोधिनं. —T1 damaged for 15[d]–16[b]. —[d]) Dg1 D1.4 T3 G2.3 M1 महीपतिं (for नराधिपम्). —For 15[cd], Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 subst.:

604* क्रोधनं चैव नृपतिं व्यसने घ्नन्ति मानवाः ।

[D3 क्रोधिनं. B4 [अ]पि (for [ए]व). G(ed.) वैरिणः (for मानवाः).]

16 T1 damaged for 16[ab] (cf. v.l. 15.). —[a]) Ś1 Ñ V2 B3.4 D1.3.5 नानुतिष्ठसि. —V2 illeg. from कार्याणि up to बिभे in [b]. B3.4 कल्याणं (for कार्याणि). —[b]) D1 भयेभ्यो; M1 भये यो (for भयेषु). Ś1 Ñ V2 D3.4 D1–3.5.7 बिभे(V2 illeg.)षि (for बिभेति). —V2 illeg. from राज्याच् in [c] up to भवेत् in 17[a]. —[c]) Dm1 शीघ्रं (for क्षिप्रं). Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 M2 राज्यच्युतो. Ś1 D1.2 वीर; D3 धीर; D8 दीप्तस्; G2 M1 हीनस् (for दीनस्). —[d]) Ñ1 D1–3 M2 भविष्यसि; Dt1 D8 भवेदिह (for भविष्यति). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D5.7 तृणतुल्यो भविष्यसि. ❀ Ct : नानुतिष्ठति यस्यामात्यादिस्वजनोऽपीत्याकर्षः स राज्याच्च्युतो भवेदित्यन्वयः. ❀

17 V2 illeg. up to भवेत् in 17[a] (cf. v.l. 16). —[a]) Ś1 D2.3 शुष्कैस्तृणैर् ; Ñ2 B1.3.4 D1.5.7 शुष्कैः काष्ठैर्. —[b]) Ś1 Ñ1 V2 B1.3.4 D1–3 अथ(Ñ1 V2 B3 °पि) वा लोष्टपांसुभिः; Ñ2 D5.7 अथ वा काष्ठलोष्टकैः; V1 अपि वा पांसुलोष्टभिः. —Ñ1 illeg. from स्थानात् in [c] up to [d]. —[c]) D1.2(before corr.) ननु; M2.3 न हि (for न तु). Ś1 Ñ2 V B1.3 D2.5.7 राज्य-; D3 राज्यात् (for स्थानात्). V1 -परिभ्रष्टः. B4 न राज्यपरिभ्रष्टश्च. —[d]) D3.8 वसुधाधिप(D8 °पः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 किं(Ñ2 क)चित्कार्यं नराधिपैः.

18 [a]) D8 M3 उपयुक्तं (for उपभुक्तं). Ś1 D2.3 वस्त्रं (for वासः). —[b]) Ś1 [ऽ]पि; Ñ1 हि; T2 च (for वा). B1 D2–.5.7 M2 विमृदिता (for वा मृदिता). —T1 damaged for 18[cd]). —[c]) Ñ1 V2 B1.3.4 राजा; Ñ2 D4.7 तथा (for एवं). Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D5.7 राज्य-; D1 राजा (for राज्यात्). V1 तथा पदे पदे भ्रष्टः. —[d]) B1 संबंधो; D1 सर्वथा (for समर्थो). V1 स समर्थो (for समर्थोऽपि). —V2 illeg. from निरर्थकः up to 19[b].

19 V2 illeg. for 19[ab] (cf. v.l. 18). —[a]) Ñ B1.4 D1–3.5.7 तु (for च). —[b]) Ś1 धर्मज्ञो; V1 D3.4 T2 समर्थो; Dg1 G2 सर्वतो; D2 धर्मज्ञैर् (for सर्वज्ञो). M2 विदितेंद्रियः (for विजि°). D1 चारचक्षुर्जितेंद्रियः. —[c]) D3 कार्यज्ञो (for

G. 3. 37. 21
B. 3. 33. 21
L. 3. 37. 21

नयनाभ्यां प्रसुप्तोऽपि जागर्ति नयचक्षुषा ।
व्यक्तक्रोधप्रसादश्च स राजा पूज्यते जनैः ॥ २०
त्वं तु रावण दुर्बुद्धिर्गुणैरेतैर्विवर्जितः ।
यस्य तेऽविदितश्चारै रक्षसां सुमहान्वधः ॥ २१
परावमन्ता विषयेषु संगतो
नदेशकालप्रविभागतत्त्ववित् ।
अयुक्तबुद्धिर्गुणदोषनिश्चये
विपन्नराज्यो न चिराद्विपत्स्यते ॥ २२
इति स्वदोषान्परिकीर्तितांस्तया
समीक्ष्य बुद्ध्या क्षणदाचरेश्वरः ।
धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो
विचिन्तयामास चिरं स रावणः ॥ २३

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

कृतज्ञो). —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 राज्ये (for राजा). D1 चिरं भोगानुपाश्नुते. ❀ Cg : चिरं तिष्ठत इत्यत्र आर्षमात्मनेपदं। Ck. तिष्ठते चिरमिति। अकर्मकाच्चेत्यात्मनेपदं. ❀

20 ^{a}) Ñ V B1.3.4 D5.7 नयनैर्यः (for नयनाभ्यां). Ś1 D1–3 G2 यो; Dt1 D6 Ct वा (for ऽपि). —^{b}) B1 न च चक्षुषा. —D6 om. 20^{c}–21. Dg1 reads from प्रसाद up to ^{d} in marg. —^{c}) Ñ1 B1 D1 त्यक्तक्रोध-(Ñ1 °धः); Dg1 व्यक्तक्रोधः. M3 -प्रहारश् (for -प्रसादश्). Ś1 Ñ2 V B3.4 D2.3.5.7 त्यक्तक्रोध(Ś1 D2.3 °धो)प्रमाद(B3 [marg. also]°साद)श्च. —^{d}) Ś1 D2 यो न यज्ञः स पार्थिवः (sic); Ñ1 शस्यमित्य स पार्थिवः (sic); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शस्यते (V2 illeg. after ते up to ई in 21^{d} [cf. V1 var.]) स महीपतिः; D1 यस्तु राजा स पार्थिव; D3 यः स राजा स पार्थिवः.

21 V2 illeg. up to ई in ^{d}; D6 om. 21 (for both cf. v.l. 20). —^{a}) Ś1 V1 B1 D2.3 दुर्बुद्धे (for °द्धिर्). —T1 damaged from रेतैर् in ^{b} up to ^{d}. D8 reads 21^{b}–22^{b} after 23^{b}. —^{b}) Ñ2 D5.7 एभिर् (for एतैर्). G3 विसर्जितः (for विव°). —^{c}) Ś1 D1–3 [ऽ]विदितं. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [ऽ]यं न विदितो (for ऽविदितश्चारै). ❀ Ck : यस्य ते अविदित इति। मतिबुद्धीत्यादिना वर्तमाने क्तः। क्तस्य च वर्तमान इति षष्ठी येन त्वया न ज्ञात इत्यर्थः. ❀ —^{d}) Ñ V B1.3.4 D5.7 वध ईदृशः; Dg1 स महान्वधः; D1 G1 सुमहावधं (G1 °धः) (for सुमहान्वधः). Ś1 D2.3 राक्षसानां महद्भयं; V1 राक्षसानां वध ईदृशः (hypm.); M2.3 सुमहान्रक्षसां वधः.

22 D8 reads 21^{b}–22^{b} after 23^{ab}. —^{a}) Ś1 पराभिमर्शी; D1 सदावमत्तो; D2.3 परावमर्षी(D3 °र्दी) (for °वमन्ता). Ñ1 D1 सक्तो; Ñ2 V B3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D5–8 T1.2 G M1 संगवान् ; B1 [अ]संगवान्; D4 संभवान्; T3 संगतान् ; M2.3 सक्तवान् (for संगतो). —^{b}) Ś1 D2 -प्रतिभास-(D2 °ग-); T3 -प्रतिभंग-; L(ed.) -प्रविभास-; Cm -प्रविभक्त- (for प्रविभाग-). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 -कोविदः (for -तत्त्ववित्). Ñ1 न देशकालं प्रविभज्य सेवसे. ❀ Cm : नदेशकालप्रविभक्ततत्त्वविदिति नगनैकादिवन्नसमासः। Cg : नदेशकालप्रविभागतत्त्वविदित्येकं पदम्। नगनैकादिवन्नसमासः। देशकालभेदातत्त्वज्ञइत्यर्थः. ❀ —^{c}) D3 अतत्त्व-; D8 अविक्त- (for अयुक्त-). Ñ V B1.3.4 D5.7 -दर्शने (for -निश्चये). —^{d}) D1.3 विनंक्ष्यसे (D3 °ति); D2 विनेक्ष्यसे; D6 T1.2 M3 Cm.g.t विपत्स्यसे;) for विपत्स्यते). Ś1 चिराय वीक्ष्यसे (for चिराद्विपत्स्यते). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 कथं नु(Ñ1 न; D5 तु) राजा भवितासि रक्षसां(Ñ1 °ता दशाननः).

23 V1 om. 32. V2 illeg. up to क्ष in ^{b}. —^{a}) Ñ1 D3 इतीव दोषान् ; D7 इति स्म दोषान् (for इति स्वदोषान्). Ñ1 Dg1 Dm1 D8 G3 परिकीर्तितस् . D4 तथा; M2 तदा (for तया). Ś1 इतीव दोषाः परिकीर्तिता मया; D2 इतीव दोषान्परिकीर्तितान्मया. —^{b}) Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 विमृष्य (for समीक्ष्य). D1 प्रवृद्धरोषः (for समीक्ष्य बुद्ध्या). Ś1 D2 क्षणदाचरेश्वर. —After 23^{b}, D8 reads 21^{b}–22^{b}. —T1 damaged for 23^{cd}. —^{c}) D1 निरस्य; M1 धन्येन (for धनेन). G1 गर्वेण (for दर्पेण). Ñ2 D5.7 गर्वितो; D1.2 चान्वितं (for चान्वितो). —^{d}) V2 B1.3.4 D1.3 प्राचिंतयामास. B1 चिरं च; Dm1 D8 G2.3 M1 चिरेण (for चिरं स). Ś1 प्राचिंतयस्वाद्य हिताय रावण; D2 संचिंतयस्वाद्य हितं हि रावणः.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2.3 रावणतर्जनः(Ś1 °नं); Ñ1 D1 शूर्पणखावाक्यं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रावणोद्दीपनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 38; V1 37; V2 39; B4 40; D1 36: D3 41; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 33; M2.3 34. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

३२

ततः शूर्पणखां क्रुद्धां ब्रुवतीं परुषं वचः ।
अमात्यमध्ये संक्रुद्धः परिपप्रच्छ रावणः ॥ १
कश्च रामः कथंवीर्यः किंरूपः किंपराक्रमः ।
किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टश्च सुदुश्चरम् ॥ २
आयुधं किं च रामस्य निहता येन राक्षसाः ।
खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा ॥ ३
इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
ततो रामं यथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ४
दीर्घबाहुर्विशालाक्षश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः ।
कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः ॥ ५
शक्रचापनिभं चापं विकृष्य कनकाङ्गदम् ।
दीप्तान्क्षिपति नाराचान्सर्पानिव महाविषान् ॥ ६
नाददानं शरान्घोरान्न मुञ्चन्तं महाबलम् ।
न कार्मुकं विकर्षन्तं रामं पश्यामि संयुगे ॥ ७
हन्यमानं तु तत्सैन्यं पश्यामि शरवृष्टिभिः ।
इन्द्रेणेवोत्तमं सस्यमाहतं त्वश्मवृष्टिभिः ॥ ८

G. 3. 38. 8
B. 3. 34. 8
L. 3. 38. 8

32

D8 begins with ॐ in marg.; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ś1 Ñ1 Dm1 D2-4 T2 G1.3 M Ck शू(D2.3 सू)-र्पण(Ś1 D3 °न)खीं; Dg1 सूर्पनखां; D1 सूर्प°; D8 T3 °नखां (for शूर्पणखां). Ś1 V1 D2-4 दीनां; Dt1 D6 T2 दृष्ट्वा; Dm1 D8 G3 घोरं(G3 °रां); G1 बुद्ध्या (for क्रुद्धां). —^{b}) Ñ1 V Dg1 Dm1 D1.5.6.8 T G1.2 M1.2 ब्रुवंतीं; D2-4 वदंतीं; G3 damaged (for ब्रुवतीं). D1 रावणं (for परुषं). Ś1 वदंतीं पुरुषर्षभः. —^{c}) Ñ2 -मध्य- (for -मध्ये). Ś1 अमात्यैः सह संक्रुद्धः. —^{d}) T2 पर्यपृच्छत्स (for परिपप्रच्छ). Dm1 D8 राक्षसः (for रावणः).

2 V1 om. 2^{ab}. —^{a}) Ś1 V2 B1.3.4 D2.3 कस्य; Ñ D1.5.7 कः(D7 *) स; D4 कथं (for कश्च). Ś1 Ñ V2 B1.4 D2.3.5.7 कुतो(Ñ1 कथं) रामः (for कथंवीर्यः). —^{b}) Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D2.5.7 किंवीर्यः (for किंरूपः). —T1 damaged for 2^{cd}. —^{c}) Ś1 D2.3 कथं स(D2.3 च) (for किमर्थं). D2.4 दंडकारण्ये. —^{d}) Ñ2 D5.7 तु (for च). Ñ V B1.4 D5.7 सुदुर्गमं; B3 Dt1 D6.8 सुदुस्तरं; D1 सुदारुणं (for सुदुश्चरम्). Ś1 D2.3 प्रविष्टो दुश्चरं वनं(D3 घोरदर्शनं); K(ed.) प्रविष्टः स दुरासदं.

3 V2 illeg. for 3^a. —^{b}) B3 D6.7 येन ते राक्षसा हताः. —^{c}) D4 त्रिशिरः (sic) (for निहतः). Ś1 Ñ1 D1-3 येन (for संख्ये). —After 3, Dt1 Dm1 D6.8 ins. :

605* तत्त्वं ब्रूहि मनोज्ञाङ्गि केन त्वं च विरूपिता ।

4 ^{a}) Ś1 B4 D2.4 T3 G2 इत्युक्त्वा (sic) (for °क्ता). Ś1 D2.3.5 राक्षसेशेन(D2 [before corr.] °नेव); G3 रा***ण (damaged) (for °सेन्द्रेण). —^{c}) Ñ B1.3.4 D1.5.7 T1.2 M2 यथातत्त्वम्; V1 महाबाहुम् (for यथान्यायम्). Ś1 D2.3 रामं तस्मै यथातत्त्वम्. —^{d}) Ñ2 D5.7 व्याख्यातुम्; D1 आचष्टुम् (for आख्यातुम्). —After 4, M2 ins. :

606* इक्ष्वाकूणां कुले जातो रामो दशरथात्मजः ।

5 T1 damaged for 5^{ab} from बाहु.

6 ^{a}) Dt1 D1.4 चक्र- (for शक्र-). Ñ1 illeg. from निभं up to विकृष्य in 6^b. —^{b}) Ś1 D2.3 उत्क्षिप्य (for विकृष्य). Dm1 D8 कनकांकितं; D1.3 G1 M2.3 °गदः (for °ङ्गदम्). —^{c}) M2 तीक्ष्णान् (for दीप्तान्). D1 विक्षेप (for क्षिपति). —^{d}) Ñ2 म**षान् (illeg.); V2 विषोपमान्; G3 महा**न् (damaged) (for महाविषान्). B3.4 सर्पानन-विषोपमान्.

7 ^{a}) Ñ1 B4 आददानं (for नाददानं). B3 शरान्घोरा-न्विमुंचंतं. —^{b}) Ñ V2 B1.4 D7 मुंचंतं च(V2 वा); V1 नामुंचंतं; B3 राघवं च; Dt1 D6 विमुंचंतं; D1 अमुं° (for न मुञ्चन्तं). T1 शिलीमुखान् (for महाबलम्). —^{c}) Ś1 कार्मुकं न(by transp.); Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 T2 कार्मुकं च(V B1.3 T2 वा) (for न कार्मुकं). Ś1 Ñ B4 D2.3.5.7 T2 [अ]-पि(B4 [अ]व) कर्षंतं; G1 विकृष्यं तं (sic) (for विकर्षन्तं). —^{d}) B4 lacuna for संयुगे.

8 Ś1 om. 8. —T1 damaged up to इन्द्रेणेवो in 8^c. —^{ab}) Ñ2 V B1.3 D5.7 हतमेव(B3 °वं) तु; B4 om.; D1 °मानं नु (for हन्यमानं तु). B4 om.; D2.4 रामेण (for पश्यामि). D1 transp. तत्सैन्यं and पश्यामि. —Ñ1 om. (hapl.) 8^{cd}. —Dg1 T3 transp. 8^{cd} and 9^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राघवेण; Dg1 D2.3 T2 G2.3 इंद्रेणैव (G2 °ण च) (for इन्द्रेणेव). B1 D5 सम्यग् (for सस्यम्). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इंद्रेणेव; Dg1 आहतं च; D3 राघवेण (for आहतं तु). Dm1 D8 [अ]ति- (for [अ]श्म-). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इंद्रेणेवाश्म(B3 °वांभ [sic])वृष्टिभिः; D2 राघवेणास्त्रवृष्टिभिः. —For 8^{cd}, D1 subst. :

607* राघवेणोत्तमास्त्रेण इन्द्रेणेवाश्मवृष्टिभिः ।

[Note hiatus between the two halves.]

G. 3. 38. 9
B. 3. 34. 9
L. 3. 38. 9

रक्षसां भीमवीर्याणां सहस्राणि चतुर्दश ।
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैस्तेनैकेन पदातिना ॥ ९
अर्धाधिकमुहूर्तेन खरश्च सहदूषणः ।
ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ॥ १०
एका कथंचिन्मुक्ताहं परिभूय महात्मना ।
स्त्रीवधं शङ्कमानेन रामेण विदितात्मना ॥ ११
भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुल्यविक्रमः ।
अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ १२
अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान्बली ।
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः ॥ १३
रामस्य तु विशालाक्षी धर्मपत्नी यशस्विनी ।
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥ १४
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किंनरी ।
तथारूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥ १५

---

9 ^{a}) Ś1 D2 कामवीर्याणां; D1 °वेगानां; D3 G2 °कार्याणां; K(ed.) °रूपाणां (for भीमवीर्याणां). —For 9^{ab}, Ñ(Ñ1 reads after 9) V B1.3.4 D5.7 subst.:

608* चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।

[Ñ1 तेनैकेन धनुष्मता (for the post. half).]

Dg1 T3 transp. 8^{cd} and 9^{cd}. —^{c}) D3 तैस् (subm.) (for शरैस्). V2 B3 D1 दीप्तैस्; B1 दिव्यैस् (for तीक्ष्णैस्). —^{d}) Ś1 D1–3 महात्मना; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 धनुष्मता (for पदातिना). Ñ1 रक्षसां भीमकर्मणां. —After 9, Ñ1 reads 608*.

10 Ś1 om. (hapl.) 10–11^b. D1 om. 10. D3 reads 10^{ab} in marg. —^{ab}) Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा (= 3^{cd}). —V1 D1–3 om. 10^{cd}. T1 damaged from त्तं in 10^c up to 11^b. —^{d}) Ñ2 B1.3.4 कृता: (for कृत-).

11 Ś1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). D1 transp. 11^{ab} and 11^{cd}. D3 reads 11^{ab} in marg. —^{ab}) M2 एषा (for एका). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 transp. एका and कथंचिन्. D4 ह (for [अ]हं). —G3 damaged from ^{b} up to स्त्रीवधं in ^{c}. D2 परिभूता (for °भूय). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कारुण्यात्स्त्रीति च प्रभो (for ^{b}). Ñ1 एका ****** *****दर्शिना (illeg.); D1 न हताहं ततो मुक्ता आयाता युष्मदंतिकं. —For 11^{cd}, Ś1 Ñ1 D2.3 (m.) subst.:

609* रामेणाप्रतिवीर्येण स्त्रीवधे दोषदर्शिना ।

[Ñ1 कृत- (for [अ]प्रति-). Ñ1 कृतक***** (illeg.) (for the post. half).];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

610* रामेण तत्कृतं कर्म मामेव परिभूय च ।

[D7 मामे*; G(ed.) °वं (for मामेव).]

12 ^{a}) B3(also) त्राता (for भ्राता). Ñ2 B3.4 D2.3.5.7 तस्य (for चास्य). D1 महावीर्यो (for °तेजा). —Ñ1 reads 12^{bc} after 13^a. —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D2.3 गुणवांस् (for °तस्). Ñ1 V1 B1.3.4 D4 T2 G1.2 M2.3 -लक्ष (V1 D4 °क्ष्म)णः (for -विक्रमः). Ñ2 D5.7 गुणवान्भ्रातृ-वत्सलः; D1 गुणैस्तत्तुल्यलक्षणः. —Dg1 reads 12^c in marg. —^{c}) D1 शूरश् (for भक्तश्). Ñ1 शूरश्च वानुरक्तश्च.

13 ^{a}) Ś1 अमर्षाद्; Dt1 प्रमर्षी; D2 अमर्ष-; D8 अमर्षो (for अमर्षी). —After 13^a, Ñ1 reads 12^{bc}. —^{b}) T1 damaged from बली up to शा in 14^a. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विक्रांतो बलवान्सुखी. —^{d}) M3 नित्यः (for नित्यं). G3 damaged from णो up to तु in 14^a.

14 T1 damaged up to शा and G3 up to तु in 14^a (cf. v.l. 13). —^{a}) Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 च (for तु). —^{b}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S पूर्णेंदुसदृशानना. —After 14^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 S ins.:

611* धर्मपत्नी प्रिया नित्यं भर्तुः प्रियहिते रता ।
सा सुकेशी सुनासोरूः सुरूपा च यशस्विनी ।
देवतेव वनस्यास्य राजते श्रीरिवापरा ।
तप्तकाञ्चनवर्णाभा रक्ततुङ्गनखी शुभा ।

[D1 om. l. 1. —(l. 1) Dg1 नित्या (for नित्यं). M2 पत्नी धर्मरता नित्यं (for the prior half). T1 transp. नित्यं and भर्तुः. —(l. 2) T1 M1 सुकेशा (for °शी). D1 सुमुखा सा सुकेशी च (for the prior half). D1 सुपार्श्वा; T1 स्व° (for सुरूपा). M2 सुकुचा सुद्विजानना (for the post. half). —(l. 3) Dg1 वनस्यास्य; D1 वने तस्मिन्; M3 जन° (for वनस्यास्य). D1 इवोपमा (for इवापरा). —(l. 4) M2(after corr. *sec. m.* as in text) -संनाभा (for -वर्णाभा). Dg1 D1 T3 -नखा (for -नखी).]

—T1 damaged from 14^c up to देवी न in 15^a. —^{d}) D1 च सु- (for तनु-). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 वेदी(V B4 M2 °दि)प्रतिममध्यमा.

15 T1 damaged up to देवी न in 15^a (cf. v.l. 14). —^{a}) G3 damaged for देवी न गंधर्वी. D5.7 दैवी (for देवी). D1 न देवी न च शंशी * (sic). —^{b}) Ś1 Ñ1 D2.3 नासुरी; T2 नाप्सरा (for न यक्षी). Ś1 Ñ1(also) V1 B1.3.4 D2.3 राक्षसी; D1 किंनरा; M2 पन्नगी (for किंनरी). Dg1 T3 न च यक्षी न मानुषी (T3 किंनरी). —^{c}) Dg1 तथाभूता; T1 Cg नैवं° (for तथारूपा). M2 तथा (for मया). —^{d}) B3 न भूतले (for मही°).

यस्य सीता भवेद्भार्या यं च हृष्टा परिष्वजेत् ।
अतिजीवेत्स सर्वेषु लोकेष्वपि पुरंदरात् ॥ १६
सा सुशीला वपुःश्लाघ्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
तवानुरूपा भार्या सा त्वं च तस्यास्तथा पतिः ॥ १७
तां तु विस्तीर्णजघनां पीनोत्तुङ्गपयोधराम् ।
भार्यार्थे तु तवानेतुमुद्यताहं वराननाम् ॥ १८
तां तु दृष्ट्वाद्य वैदेहीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
मन्मथस्य शराणां च त्वं विधेयो भविष्यसि ॥ १९
यदि तस्यामभिप्रायो भार्यार्थे तत्र जायते ।
शीघ्रमुद्धियतां पादो जयार्थमिह दक्षिणः ॥ २०
कुरु प्रियं तथा तेषां रक्षसां राक्षसेश्वर ।
वधात्तस्य नृशंसस्य रामस्याश्रमवासिनः ॥ २१

G. 3. 38. 23
B. 3. 34. 23
L. 3. 38. 20

16 [a]) Ñ2 B1 D5.7 transp. सीता and भार्या. —[b]) Ś1 ये (sic); Ñ1 यश्च; D7 यां (sic); T2 यच्च (for यं). Ñ1 सीतां; D1 सीता; D3.5 दृष्ट्वा (for हृष्टा). Ś1 परित्यजेत् (sic) (for °ष्वजेत्). —[c]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.5.7 अपि; Dt1 D6 T3 Ck.t अभि-; D1 प्रति-; D3 अधि- (for अति-). Ñ2 V B1.4 D5.7 लोकेषु; B3 लोकेस्मिन् (for सर्वेषु). —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dm1 D1-3.5.7.8 T2 G2.3 M2.3 देवे(Ś1 Ñ1 V1 D1-3 T2 M2.3 लोके)ष्विव पुरंदरः.

17 [a]) D4 या सुशीला; M3 साधु° (for सा सुशीला). Ś1 D2.3 सा तु सर्वगुण(D2 °णा)श्लाघ्या; Ñ1 सा तु सतो महाराज (sic); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 एवं सीता महाराज; D1 M2 सा तु सीता कुलश्लाघ्या(D1 सुकेशांता). —[b]) Dm1 D4.8 T2 G M1 [अ]प्रतिदर्श(G1 °र्शि)ना (for [अ]प्रतिमा भुवि). D1 पूर्णचंद्रनिभानना. —[c]) D2.7 [अ]नुपूर्वा (for °रूपा). —T1 damaged from भार्या up to जघनां in 18[a]. Ñ2 D5.7 वै; Dg1 D3 G1 M2 स्यात्; Dm1 [इ]यं; D1 मां (sic) (for सा). —[d]) Ñ V B1.3.4 Dg1 D4.5.7 T3 पतिस्तथा (by transp.); Dt1 D6 पतिर्वरः (for तथा पतिः).

18 T1 damaged up to जघनां in 18[a] (cf. v.l. 17). —[a]) G3 damaged for र्णजघनां. —[b]) Dg1 T3 पीनोन्नत-; Dm1 D4.8 T1.2 G M पीनश्रोणि- (for पीनोत्तुङ्ग-). —[c]) Dg1 भार्यार्थं. K(ed.) Ck च (for तु). D4 G1.3 M2.3 तव चानेतुम् (for तु तवा°). —[d]) Dg1 D4 T2.3 G3 M उद्युक्ता; Dt1 उतांता (sic) (for उद्यता). Dg1 M2.3 वरांगनां. —For 18, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 subst.:

612* सा हि विस्तीर्णजघना पद्मरक्तान्तलोचना ।
दृश्यमाना प्रयत्नेन ममाप्याक्षिपते मनः ।

[(l. 1) D1 तु (for हि) and सुभ्रू (for पद्म-). V1 D3 -पत्रांत- (for -रक्तान्त-). —(l. 2) D5 मया (for मम). Ś1 B3 D1 [आ]क्षिप्यते; Ñ1 B1 हरते; D3 [आ]क्रमते (for [आ]क्षिपते).]

—After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

613* विरूपितास्मि क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ।

[T2 G2 हि (for [अ]स्मि). T2 शूरेण; M3 *रेण (for क्रूरेण). Dm1 D8 T2 M2.3 महात्मना; G2 °भुजा (for °भुज).]

19 D1 om. 19. —[a]) B4 त्वं च; D4 G2 तां च (for तां तु). B4 T2 च; Dm1 तु (for [अ]द्य). Ś1 Ñ2 V B1.3 D2.3.5.7 त्वया दृष्टा च(V °ष्ट्वा च; D7 °ष्ट्वाद्य) वैदेही (V2 °हीं); G1 तां दृष्ट्वा ह्यद्य वैदेहीं. —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D5.7 -निभानना (for °नाम्). —Dg1 reads 19[cd] in marg. —[c]) Ś1 D2.3 त्वं; T1 वै (for च). —[d]) Ś1 D2.3 सं(D3 सु)विधेयो; Ñ2 V1 D5 विधेयस्त्वं (by transp.); V2 B1.3.4 D7 विधेयत्वं (for त्वं विधेयो). V1 भवेद्गतः; V2 त्वमागतः; B1.4 गमि°; B3 D7 भवान्म(D7 °न्म)तः (for भविष्यसि). —After 19, Ś1 D2.3 ins.:

614* रूपानुरूपायास्तस्याः सा कथा मधुराक्षरा ।
अकालमपि कामं सा श्रुत्वैव वशमानयेत् ।

[(l. 1) Ś1 रूपानुरूपया (sic) (for °पायास्). —(l. 2) D2.3 अकामम् (for °लम्). D2 कामं स्यात्; D3 कामस्य (for कामं सा).];
while Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 ins. after 19:

615* तस्यास्त्वप्रतिरूपाया वदनं मधुराक्षरम् ।
अकामोऽपि बलात्कामो दर्शनादेव कामयेत् ।

[(l. 1) Ñ2 D7 यस्यास्तु; B1.3 तस्यास्त्वत्व-; B4 D5 त(D5 य)स्यास्त्वं (sic) (for तस्यास्तु). Ñ1 **** धुराक्षरं (illeg.) (for the post. half). M2 तस्या रूपानुरूपश्च तत्कथामधुराक्षरः. —After l. 1, B3 ins.:

615(A)* ये पश्यन्ति महात्मानस्ते हि पुण्यकृतो भुवि ।

—(l. 2) V1 M2 कामी; G(ed.) कामं (for कामो). M2 श्रवणादेव जायते (for the post. half). L(ed.) अकाममपि कामं सा श्रुत्वैव वशमानयेत्.]

20 T1 damaged for 20[ab]. —[b]) Ñ V B1.3.4 D1.5.7 भार्यार्थं; Dt1 D6 T1 °त्वे (for भार्यार्थे). D1 रावण (for जायते). —[c]) G3 damaged for शीघ्रमु. D1 उन्नीयतां (for उद्धियतां). D1 क्षिप्रं पादो जयार्थाय. —[d]) D1 न्यस्यताम्; D3 सीतार्थम्; M2 जयार्थी(after corr. *sec. m.* as in text) (for जयार्थम्). L(ed.) अपि (for इह). Ś1 सीतार्थमपलक्षणः (sic); D2 सीतामुद्धिय दक्षिणः. —After 20, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

616* वैरं प्रतिकुरुष्वेह तस्मिन्राक्षसपुंगव ।
यत्ते भ्रातृवधाज्जातं रामे वैरं सलक्ष्मणे ।

[(l. 1) Ñ2 V1 D5.7 [ए]तत् (for [इ]ह). B4 वैरं परिहरश्चैव (sic) (for the prior half).]

21 Dt1 D6 om. 21-22. D1 om. 21. D5 om. 21[ab]. —[a]) D3 हर (for कुरु). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D2 प्रतिक्रियां;

G. 3. 38. 24
B. 3. 34. 23
L. 3. 38. 21

तं शरैर्निशितैर्हत्वा लक्ष्मणं च महारथम् ।
हतनाथां सुखं सीतां यथावदुपभोक्ष्यसे ॥ २२
रोचते यदि ते वाक्यं ममैतद्राक्षसेश्वर ।
क्रियतां निर्विशङ्केन वचनं मम रावण ॥ २३

निशम्य रामेण शरैरजिह्मगै-
र्हताञ्जनस्थानगतान्निशाचरान् ।
खरं च बुद्ध्वा निहतं च दूषणं
त्वमद्य कृत्यं प्रतिपत्तुमर्हसि ॥ २४

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

Ñ1 प्रतिप्रियं; V प्रतिरूपां; D3 प्रतिकथां; T2 प्रियं यथा (for प्रियं तथा). —c) T2.3 वधं (for वधात्). —d) D8 M1 वनवासिनः (for [आ]श्रम°).

22 Dt1 D6 om. 22 (cf. v.l. 21). —a) D4 भित्वा (for हत्वा). Ś1 D2.3 तं शरैर्निहतं दृष्ट्वा; D1 हत्वा रामं शितैर्बाणैः. —b) T2.3 तं (for च). Ś1 Ñ1 B3 D1–4 G2 M1 महाबलं. —d) D1 अनुभोक्ष्यसे; G1.3 °भोक्ष्यसि (for उपभोक्ष्यसे). T1 damaged from वदुपभोक्ष्यसे up to 23b. —For 22, Ś1 D2.3 subst. :

617* हतनाथा सुदुःखार्ता त्वामुपस्थास्यते हि सा ।

[D3 हतनाथा सुदुःखार्ते (for the prior half) and उपस्थास्यति (unmetrical) (for °स्यते).]

23 T1 damaged for 23ab (cf. v.l. 22). —ab) T3 रोचये (sic) (for °ते). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 transp. रोचते and यदि ते. Ś1 Ñ1 D2.3 यदि रोचयसे वाक्यं (for a). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 [इ]दं (for [ए]तद्). D1 विज्ञाय चात्मनः शक्तिं विचार्य च बलाबलं. —After 23ab, V2 wrongly repeats 21c. —d) Ś1 D2.3 क्रियतां चाबला बलात्; Ñ1 जयतां च यथाबलं; Ñ2 V B3.4 D5.7 ने(V1 *)-दर्शं प्राप्स्यसे(B4 °सि) प्रियं; B1 नेदर्शी प्राप्स्यसे प्रियां. —After 23, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

618* विज्ञायैषामशक्तिं च क्रियतां च महाबल ।
सीता तवानवद्याङ्गी भार्यात्वे राक्षसेश्वर ।

[(l. 1) Dg1 Dm1 D4.8 T1.3 G M1 Cvp.g [इ]हा (Dg1 [before corr.]°वा; Dm1 D8 °त्वा)त्मशक्तिं च; T2 M2.3 [ए]षां तु शक्तिं च(T2 च शक्तिश्च [sic]) (for [ए]षामशक्तिं च). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1 L(ed.) Cvp.g क्रियतामबला बलात् (for the post. half). —M om. l. 2. —(l. 2) G3 तथा; K(ed.) Ckp सर्व- (for तव). Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 G भार्यार्थे (for °त्वे). Dg1 T3 G2 राक्षसाधिप(G2 °पः); G3 रक्षसां वर (for राक्षसेश्वर).]

24 a) Ś1 D2.3 समीक्ष्य (for निशम्य). D1 विजिह्मगैः शरैर् (for शरैरजिह्मगैर्). —b) Ñ2 V2 B1.3 D5.7 च राक्षसान् (for निशाचरान्). —c) Ñ2 V2 B1.3 D5.7 सश(D7 °*)त्रं; Dt1 D6 च दृष्ट्वा; D1 च श्रुत्वा (for च बुद्ध्वा). Ñ1 खरं च दयितं निहतं रावणदूषणं (unmetrical). —T1 damaged from दूषणं up to इति श्रीरामाय in colophon. —d) Ñ V2 B1.3 D5.7 ततो यथावत्; D1 आप्तकृत्यं; D2.3 आत्मकार्यं; K(ed.) अत्र कृत्यं (for अद्य कृत्यं). Ñ1 B1.3 D1.3.5.7 M2 प्रतिकर्तुम्; G1 M3 °वक्तुम् (for प्रतिपत्तुम्). Ś1 त्वमात्मकार्यं न निहंतुमर्हसि.'—After 24, Ñ2 V2 B1.3 D5.7 ins., while V1 B4 subst. first 4 lines for 24 and then B4 alone cont. further lines :

619* विधत्स्व रामस्य वधं दुरात्मनः
　　सलक्ष्मणस्याहवदुर्मदस्य च ।
समाहितं चात्मपरायणं रणे
　　समीक्ष्य सम्यक्क्रियतां मनोरथः ।
तथा हि तद्राक्षसवंशनाशनं　　　[5]
　　तया प्रयुक्तं वचनं स रावणः ।
मुदा च संहृत्य नरेन्द्रतापन-
　　श्चकार बुद्धिं स्वकुलस्य नाशिनीम् ।

[(l. 2) B3 [अ]पि च (for [आ]हव-). Ñ2 B1 D5.7 om.; B3 तत् (for च). V -मुख्यवर्तिनः; D5 -दुर्मदस्य (for -दुर्मदस्य च). —(l. 3) B3(inf. lin. marg. also as in text) -पराभवं (for -परायणं). —(l. 5) B3 च (for हि). —(l. 7) Ñ2 संकृष्य; V2 B1 संहृष्ट-; B3 संश्रुत्य; D5 संहृष्य (for संहृत्य). —(l. 8) V2 B1 स कुलस्य नाशनीं.]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 शूर्पनखीप्रतिप्रश्नः; Ñ1 सूर्पणखाकार्यनिवेदनः; Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 शू(V1 D1.3 सू)र्पणखा(D3 °नखी)वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 39; V1 38; V2 40; B4 41; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 34; D1 37; D3 42; M2.3 35. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

३३

ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम् ।
सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्यं बुद्ध्वा जगाम ह ॥ १
तत्कार्यमनुगम्याथ यथावदुपलभ्य च ।
दोषाणां च गुणानां च संप्रधार्य बलाबलम् ॥ २
इति कर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः ।
स्थिरबुद्धिस्ततो रम्यां यानशालां जगाम ह ॥ ३
यानशालां ततो गत्वा प्रच्छन्नं राक्षसाधिपः ।
सूतं संचोदयामास रथः संयुज्यतामिति ॥ ४
एवमुक्तः क्षणेनैव सारथिर्लघुविक्रमः ।
रथं संयोजयामास तस्याभिमतमुत्तमम् ॥ ५
काञ्चनं रथमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ।
पिशाचवदनैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः ॥ ६
मेघप्रतिमनादेन स तेन धनदानुजः ।
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्ययौ नदनदीपतिम् ॥ ७
स श्वेतबालव्यजनः श्वेतच्छत्रो दशाननः ।
स्निग्धवैदूर्यसंकाशस्तप्तकाञ्चनभूषणः ॥ ८

G. 3. 39. 10
B. 3. 35. 8
L. 3. 39. 8

33

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{b}) Ś1 ज्ञात्वा तद् ; Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 श्रुत्वा तल् (by transp.) (for तच्छ्रुत्वा). Ñ V B1.3.4 D1.5.7 लोमहर्षणं; M2 कामवर्धनं (for रोमहर्षणम्). ❀ Cr : शूर्पणखीवाक्यं श्रुत्वा शूर्पं शोणितभाजनम्। नख विदूषण इति धातुः शूर्पेण यज्ञादि सत्क्रियां नखयति विदूषयतीति शूर्पणखी ।; Cm: शूर्पणखावाक्यमिति शूर्पं शोणितभाजनं शूर्पेण शोणितभाजनेन यज्ञादिसत्क्रियां नखयति विदूषयतीति शूर्पनखा। नखविदूषण इति धातुः। यद्वा शूर्पाकाराणि नखानि यस्याः सा ।; Ct: 'शूर्पं शोणितभाजनं' 'नख विदूषणे' इति धातुः। शूर्पेण शोणितभाजनेन यज्ञादि सत्क्रियां नखयति विदूषयतीति तीर्थः। शूर्पाकार नखवतीत्यर्थे संज्ञायां शूर्पणखा अन्यत्र शूर्पणखीति परे. ❀ —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D4–7 T G1 M1.3 बुद्धया (for बुद्ध्वा). Ñ1 तत् ; B1 सः; G2.3 हा (for ह). Ś1 D2.3 जगाम स्वं (D2.3 स्व) निवेशनं; D1 कार्यं बुद्धया यथागमं; M2 कार्यं बुद्धया त्वचिंतयत्.

2 G1 om. (hapl.) 2–3. —^{a}) D3 अनुमत्वा च; D6 T1 Ct अनुगम्यांतर् ; T2 G2 M3 उपगम्याथ (T2 °पि) (for अनुगम्याथ). Ś1 D2 तत्कार्यार्थं विदित्वा च; Ñ1 V1 B1.3.4 विमृश्य च स तत्कार्यं; Ñ2 V2 D5.7 विमृश्य च ततः कार्यं; D1 तत्कामवशगो भूत्वा; M2 स विमृश्य ततः कार्यं. —^{b}) D3 उपकल्प्य (for °लभ्य). —^{d}) M2 संप्राचर्य (for संप्रधार्य).

3 G1 om. 3 (cf. v.l. 2). T1 missing 3^{abc} on a damaged fol. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 च; D1 [ए]तत् ; D3.4 G2.3 M1 [ए]वं (for [ए]व). Ś1 D2 इति कर्म विचार्यैव; Ñ1 partly illeg. —^{b}) Ś1 D2 गत्वा; D3 श्रुत्वा (for कृत्वा). —V2 illeg. from 3^{c}–11. D1 om. 3^{cd}. —^{d}) Ś1 पानशालां; Ñ2 D5.7 यानभूमिं (for यानशालां). Ñ2 जगाम च; B1.3 D5.7 G2 M1.2 जगाम सः; Dm1 D8 उपागमत्.

4 V2 illeg. for 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 पानशालां (for यान°). —^{b}) Ñ2 पप्रच्छ त्वं (hypm.); K (ed.) Cg प्रच्छन्नो (for प्रच्छन्नं). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2–5.7 M2.3 राक्षसेश्वरः; D1 अभिनिर्ययौ (for राक्षसाधिपः). —^{c}) V1 संदेशयामास; M2 प्रचोदयामास (for संचोद°). D1 तु सूतं नोदयामास. —^{d}) Ś1 D4 T2.3 रथं (for रथः). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 मे; D1 वै (for सं-). —After 4, D1 ins.:

620* आयुधानि च सर्वाणि रथोपकरणानि च ।

5 V2 illeg. for 5 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 क्षणे तस्मिन् (for क्षणेनैव). —^{b}) Ś1 लब्ध- (for लघु-). —^{c}) T3 M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) संचोदयामास (for संयोज°). —T1 missing from मत in 5^{d} up to 6^{b} on a damaged fol. —^{d}) Ś1 B3 D2.3 तस्यातिरुचिरं शुभं (D3 दृढं); Ñ1 तस्याश्वैरुरुविक्रमैः; Ñ2 V1 B1.4 D1.5.7 तस्याभिरुचिरं शुभं. —After 5, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

621* सर्वोपकरणैर्युक्तं पताकाभिरलंकृतम् ।

6 V2 illeg. for 6; T1 missing up to 6^{b} (cf. v.l. 3 and 5 respy.). —^{a}) Ñ1 रथं कांचनम् (by transp.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स तं कांचनम् (for काञ्चनं रथम्). D1 कांचनं स समास्थाय. —^{b}) Ś1 D1.2 मणिभूषितं (D1 °षणं); Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 हेमभूषितं; V1 हेमभूषणं; G3 (*inf. lin.* also) °भूषणं (for रत्नभूषितम्). —^{d}) B3 हयैः (for खरैः). Ś1 Ñ2 Dm1 D5.7.8 T2 G3 कांचनभूषणैः; D6 T3 कनकभूषितैः; G1 कांचनभूषितैः.

7 V2 illeg. for 7 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ1 सिंह-; T2 वेग- (for मेघ-). Ś1 D1–3 तेन मेघनिनादेन. —^{b}) Ś1 Dg1 (marg.) D1–3 T3 M2 रथेन (for स तेन).

8 V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 3). —^{b}) D4 श्वेतच्छत्रोपशोभितः. —After 8^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 ins.; while D5.7 subst. for 8^{cd} :

622* शतक्रतुरिवादित्यो दिव्यकाञ्चनभूषणः ।

[D7 [आ]दीप्तो (for [आ]दित्यो).]

G. 3. 39. 0
B. 3. 35. 9
L. 3. 39. 9

दशास्यो विंशतिभुजो दर्शनीयपरिच्छदः ।
त्रिदशारिर्मुनीन्द्रघ्नो दशशीर्ष इवाद्रिराट् ॥ ९
कामगं रथमास्थाय शुशुभे राक्षसाधिपः ।
विद्युन्मण्डलवान्मेघः सबलाक इवाम्बरे ॥ १०
सशैलं सागरानूपं वीर्यवानवलोकयन् ।
नानापुष्पफलैर्वृक्षैरनुकीर्णं सहस्रशः ॥ ११
शीतमङ्गलतोयाभिः पद्मिनीभिः समन्ततः ।
विशालैराश्रमपदैर्वेदिमद्भिः समावृतम् ॥ १२
कदल्याढकिसंबाधं नालिकेरोपशोभितम् ।
सालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्च सुपुष्पितैः ॥ १३
अत्यन्तनियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः ।
नागैः सुपर्णैर्गन्धर्वैः किंनरैश्च सहस्रशः ॥ १४

—Before 8^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 read 10. —^{c}) Ś1 D1.8 G M -वैडूर्य- (for -वैदूर्य-). —^{d}) Dg1 T3 G2 -कुंडलः; G1 -भूषितः (for -भूषणः). —After 8, Ñ2 V1 B1.3.4 ins.; while D5 subst. for 10^{cd}:

623* घर्मान्ते मारुतोद्धूतः सविद्युदिव तोयदः ।

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 3). D5 om. 9–10^{b}. Ñ V1 B1.3.4 D7 om. 9. T1 missing 9^{ab} on a damaged fol. —^{a}) Dt1 D6.8 दशग्रीवो (hypm.) (for दशास्यो). D4 T2 M1 विंशद्भुजो दशग्रीवो; G1 दशग्रीवो विंशभुजो. —^{c}) Ś1 D2.3 मुनिघ्नश्च; D1 सुरघ्नश्च (for मुनीन्द्रघ्नो). —^{d}) Dm1 D8 G M दशशृंग (for °शीर्ष).

10 V2 illeg. for 10; D5 om. 10^{ab} (cf. v.l. 3 and 9 respy.). Ñ2 V1 B1.3.4 read 10 before 8^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.7 T2 कांचनं (for कामगं). Ś1 Ñ1 D1.2 आरूढः (for आस्थाय). —^{b}) Ś1 Ñ2 D1–4.7 T1 G1 M3 राक्षसेश्वरः (for °साधिपः). —For 10^{cd}, D5 subst. 623* and read after 8 (owing to om.). —^{d}) D2 इवांबरः; D3 इवांबुदः (for इवाम्बरे).

11 V2 illeg. for 11 (cf. v.l. 3). —^{ab}) B1.3.4 Dt1 D6 सशैल-; M1 सलिलैस् (for सशैलं). Ś1 Ñ1 D3 सशैलान्सागरान्भूयो; Ñ2 D1 M2 सशैलान्सागरानूपान्; V1 D2 स शैलं (D2 °लान्) सागरानूपे; D5 स शैलान् सागरान्नृपं; Cv*p* सशैलं सागरानूपं (as in text) (for ^{a}). D7 स्निग्धवैडूर्य * * * * * वान°. ❀ Ck cites शैलैः सहितसागरानूपः तथा ।; Ct : शैलसहित सागरानूपं । तत् कूलं. ❀ —After 11^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

624* रमणीयं तदा पश्यन्गच्छन्तं चैव सागरम् ।
सर्वैर्बहुविधैर्व्यासं क्वचिच्चित्रं क्वचित्समम् ।

[(l. 1) G (ed.) ततो (for तदा). V1 B4 D5.7 [अ]पश्यद् (for पश्यन्). Ñ2 D5.7 गच्छन्नेव स सागरं; B3 (m. also) गर्जंतं चैव सागरं (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 D5.7 च विविधैर् (for बहु°). Ñ2 D5.7 छिद्रं; B4 शुभ्रं (for चित्रं).]

—Before 11^{cd}, Ñ2 V1 (om. 13^{ab}) B1.3.4 D5.7 read 13. T1 missing from वृक्षैर् in 11^{c} up to 12^{b} on a damaged fol. —^{c}) Ś1 D3 नानापर्ण-; D1.2 नानावर्ण- (for °पुष्प-). Ñ2 D5.7 अन्यैश्च बहुभिर्वृक्षैः; V1 B1.4 अन्यैश्च वृक्षैर्बहुभिर्; B3 नानाबहुविधैर्वृक्षैः. —^{d}) Ś1 D1–3 अनुकीर्णान्; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 समाकीर्णं; B1 Dg1 T3 अवकीर्णं (for अनुकीर्णं).

Ś1 Ñ2 D1–3.5.7 समंततः (for सहस्रशः). —After 11, T2 reads 14^{c}–15.

12 T1 missing up to 12^{b} (cf. v.l. 11). T3 om. (hapl.). 12–14. D1 om. 12^{ab}. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 transp. 12^{ab} and 12^{cd}. D2 reads from 12^{a} up to 625* in marg. —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 M3 -निर्मल- (for -मङ्गल-). —^{b}) D2 समन्वितः (for °न्ततः). Ñ1 सपद्माभिः सहस्रशः; Ñ2 V (V2 illeg. up to समा) B1.3.4 D5.7 नदीभिश्च समाकुलं. —After 12^{ab}, Ś1 Ñ1 D2 (marg.).3 ins.:

625* सागरं च स्रवन्तीभिः पश्यमानः समन्ततः ।

[Ñ1 नदीभिः परिवारितं; L (ed.) पश्यमानः स संततं (for the post. half).]

—^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चाश्रमपदैर् (for आ°). —Ñ1 om. 12^{d}. —^{d}) Dg1 Dt1 D6 अलंकृतं; Dm1 D8 विराजितं (for समावृतम्). Ś1 D1–3 नरनारीसमावृतं (D1.3 °वृतैः; D2 °कुलैः); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शोभितं च महर्षिभिः.

13 T3 om. 13 (cf. v.l. 12). V1 om. 13^{ab}. V2 illeg. for 13–14. Ñ1 om. from संबाधं up to रोप in 13^{ab}. Ñ2 V1 (only 13^{cd}) B1.3.4 D5.7 read 13 before 11^{cd}. —^{a}) Ñ1 T2 कदलीवन-; Dg1 कदल्यादिक-; D6.8 कदल्याडक-; G3 कदल्यांकित-; Ck कदळयटवि- (for कदल्याढकि-). Ś1 D1–3 कदलीवन (D3 °दल) संबाधैर्; Ñ2 B1.3.4 D5.7 केत कद्रुमसंघातैर्. ❀ Ct कदल्यटविः कदलीवनं तेन शोभावत्. ❀ —^{b}) Ñ1 -शोभितैः (for -शोभितम्). Ś1 Ñ2 B1.3 नारिकेलोपशोभितैः; B4 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T2 नारिकेलोपशोभितं; D1 नारिकेरोपशोभिभिः; D2 नारिकेलैश्च शोभितैः; D3 नालिकेरोपशोभितैः. M om. (hapl.) 13^{c}–15^{b}; T2 om. 13^{cd}. —^{cd}) Ñ1 Dg1 D1.2.5.7 शालैस्. B1 च हिंतालैस् (for तमालैश्च). D4 सालैस्तमालैस्तालैश्च (for ^{c}). Ś1 Ñ1 D1–3 पुंनागैश् (for तरुभिश्). D1 सुशोभितैः; D4 [उ]पशोभितं (for सुपुष्पितैः). Ñ2 D5.7 हिंतालैर्बीजपूर (D7 °ज) कैः; B1 तमालैरर्जुनैर्वरैः; B3.4 हिंतालैरर्जुनैर्धवैः; Dm1 D8 G3 पुष्पितैस्तरुभिर्वृतं (for ^{d}). V1 शालैस्तमालैर्हिंतालैरर्जुनैः प्रियकैर्बलैः.

14 T3 om. 14 (cf. v.l. 12). V2 illeg.; M om. 14 (for both, cf. v.l. 13). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 14^{ab}. D2.3 repeat (var.) 14^{ab} after 15. —^{a}) Ś1 D3 (second

जितकामैश्च सिद्धैश्च चारणैश्चोपशोभितम् ।
आजैर्वैखानसैर्मापैर्वालखिल्यैर्मरीचिपैः ॥ १५
दिव्याभरणमाल्याभिर्दिव्यरूपाभिरावृतम् ।
क्रीडारतिविधिज्ञाभिरप्सरोभिः सहस्रशः ॥ १६
सेवितं देवपत्नीभिः श्रीमतीभिः श्रिया वृतम् ।
देवदानवसंघैश्च चरितं त्वमृताशिभिः ॥ १७
हंसक्रौञ्चप्लवाकीर्णं सारसैः संप्रणादितम् ।
वैदूर्यप्रस्तरं रम्यं स्निग्धं सागरतेजसा ॥ १८
पाण्डुराणि विशालानि दिव्यमाल्ययुतानि च ।
तूर्यगीताभिजुष्टानि विमानानि समन्ततः ॥ १९
तपसा जितलोकानां कामगान्यभिसंपतन् ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव ददर्श धनदानुजः ॥ २०

G. 3. 39. 20
B. 3. 35. 20
L. 3. 39. 17

---

time) अत्यंतं; D1 अन्यत्र (for अत्यन्त-). —^{b}) D1 सेवितं (for शोभितं). —After 14^{ab}, T2 reads for the first time 19–20 repeating them in their proper place. Ñ1 illeg. for 14^{c}. T1 missing from पर्णै in 14^{c} up to सहस्रशः in ^{d} on a damaged fol. T2 reads 14^{c}–15 after 11.

15 M om. 15^{ab} (cf. v.l. 13). T1 which is damaged for ^{cd} up to वाल transp. 15^{ab} and 15^{cd}. —^{a}) Ś1 D1–3 विद्याधरैश् (for जितकामैश्). D6 सिंहैश् (for सिद्धैश्). —^{b}) Ñ1 ऋषिभिश् (for चारणैश्). D3 [ए]व (for [उ]प-). Ñ2 V B3 D5.7 कृतपुण्यैश्च शोभितं; B1.4 कृतपुण्यैर्विशोभितं; Dm1 D8 G3 चारणैरुपशोभितं. —After 15^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 read 19–20 (D1 om. 20^{cd}); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 19^{ab} (along with 627* except V1). —D1 om. 15^{c}–17^{b}. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 om. 15^{cd}. —^{c}) Ś1 D2 द्विजैर्; Dg1 Dm1 D4.8 G1.3 M2.3 Cg.k अजैर्; D3 आर्यैर्; Cm.t as in text (for आजैर्). Ś1 D2 चैव; D3 सिद्धैर्; G2 धूम्रैर् (for मापैर्). Ñ1 सूर्याशच* स्वतरेर् (sic). —^{d}) G2 मरीचिभिः (for °पैः). —After 15, D2.3 repeat (var.) 14^{ab}; G1.2 M2.3 read 19–20.

16 D1 om. 16 (cf. v.l. 15). Ñ1 om. 16–17. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 16^{ab} and 16^{cd}. —^{a}) Ś1 D2 -युक्ताभिर्; D3 -भूषाभिर्; D5.7 -मालाभिर् (for -माल्याभिर्). —After 16^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

626* उत्तरांश्च कुरून्पश्यन्पश्यंश्चैव नगोत्तमान् ।

[Ñ2 D5.7 स उत्तरान्; V1 चतुरांश्च (for उत्तरांश्च). V1 om. (hapl. ?) पश्यं.]

—V2 illeg. for 16^{cd}. —^{c}) Dt1 D6 -रत- (for -रति-). Ś1 D2.3 -विहाराभिर् (for -विधिज्ञाभिर्). Dg1 Dm1 D4.8 T3 G3 क्रीडाविधिरस(Dg1 T3 °रसविधि [by transp.])ज्ञाभिर्. —^{d}) Ś1 D2.3 समावृतं; V1 B1.3.4 M2.3 समंततः (for सहस्रशः). Ñ2 D5.7 स्त्रीभिर्व्याप्तं समंततः.

17 Ñ1 om. 17 (cf. v.l. 16). Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 om. 17^{ab} (for D1 cf. v.l. 15). —^{a}) D3 दिव्यपत्नीभिः; T2 देवकन्याभिः (for देवपत्नीभिः). —^{b}) Ś1 Dg1 D4 T2.3 G1.2 M1 समावृतं; Dt1 D6 उपासितं; D2.3 M2.3 समंततः (for श्रिया वृतम्). —^{c}) B3 D1 -गंधर्वैः (for -संघैश्च). T1 missing for 17^{d}–18^{b} on a damaged fol. —^{d}) V2 सेवितं (for चरितं). Ś1 D2.3 सेवितं चामृतार्थिभिः; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 सेवितं ह्यमृतार्थिभिः; B1 सेवितं ह्यगंधिभिः; D1 शोभितं परमर्षिभिः. —After 17, Ś1 reads 21^{ab}.

18 T1 missing 18^{ab} (cf. v.l. 17). V2 illeg.; D2 om. 18. —^{ab}) Ś1 हंसोत्कृष्टं (for हंसक्रौञ्च-). D4 T2 M1 -समाकीर्णं (for -प्लवाकीर्णं). D1 हंसकृष्णाप्लुताकीर्ण-; D3 हंसोत्कृष्टां प्लवाकीर्णां. Dt1 D6 संप्रसादितं; D1 संप्रसादितैः; D3 संप्रणादितां (for °णादितम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हंससा (Ñ1 illeg.)रससंघैश्च समंतादनुनादितं. —Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś1 Dg1 Dm1 D3.4.8 G1.2 M Cm.g.k वैडूर्य- (for वैदूर्य-). Ś1 D3 -प्र(D3 -[आ]प्र)स्तरां भूमिं; Ñ1 -प्रस्तरां दिव्यां; Dt1 -प्रस्तरं स्निग्धं; Dm1 D8 -प्रस्तरं दिव्यं; D1 -प्रस्तरा भूमिः; D6 -प्रस्तरं स्निग्धः (for -प्रस्तरं रम्यं). G3 वैडूर्यास्तरणं दिव्यं. —^{d}) Ś1 Ñ1 D3 स्निग्धां; Dt1 D6 T2 सांद्रं (for स्निग्धं). ❀ Ck.t सागरतेजसा सागरोर्मिवैभवेन स्निग्धं सान्द्रं शीतलं. ❀

19 Ś1 Ñ1 D1–3 read 19–20 (D1 om. 20^{cd}); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 19^{ab} after 15^{ab}. T2 reads for the first time 19–20 after 14^{ab}, repeating it here. G1.2 M2.3 read 19–20 after 15. —^{a}) V1 B1.3.4 Dm1 (after corr. as in text) D4.7.8 T1 G M पांडराणि (for पाण्डुराणि). B1 विचित्राणि (for विशालानि). —^{b}) Ś1 D2 दिव्यमाला-; D3 दिव्यशाला-; D4 T2 G1 M1 दिव्यमाल्या- (for °माल्य-). Ñ2 दिव्यमालास्तृणानि च; V1 दिव्यान्याभरणानि च; B3 दिव्यमाल्यास्तराणि च; D5.7 दिव्यमालास्तृतानि च. —After 19^{ab}, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins. :

627* क्रीडागृहाण्यप्सरोभिर्भूषितान्यवलोकयन् ।

[D5 क्रीडागृहोप्सरोभिश्च (sic) (for the prior half).]

☞ V2 illeg. from 19^{c}–34^{b}. —^{c}) V1 B3.4 D5.7 -विघुष्टानि; B1 -प्रघुष्टानि; D1–3 -[अ]वघु(D1 °जु)ष्टानि; D4 -[अ]भिद्युतानि; M2.3 -[अ]भिघुष्टानि (for -[अ]भिजुष्टानि). Ś1 तूर्यघोषावघुष्टानि; Ñ1 तूर्यगीतसघोषाणि; Dg1 तूर्यगीतादिजुष्टानि; G1 तूर्यगीतानि घुष्टानि. —D4 om. (hapl. ?) 19^{d}–21^{c}. —^{d}) Ñ1 च खेचरः; G2 सहस्रशः (for समन्ततः).

20 V2 illeg.; D4 om. 20 (for both, cf. v.l. 19). Ś1 Ñ1 D1–3 read 19–20 (D1 om. 20^{cd}) after 15^{ab}. T2 reads for the first time 19–20 after 14^{ab} repeating it here. G1.2 M2.3 read 19–20 after 15. —^{a}) Ś1 D1–3

G. 3. 39. 0
B. 3. 35 21
L. 3 39 21

निर्यासरससमूलानां चन्दनानां सहस्रशः ।
वनानि पश्यन्सौम्यानि घ्राणतृप्तिकराणि च ॥ २१
अगरूणां च मुख्यानां वनान्युपवनानि च ।
तक्कोलानां च जात्यानां फलानां च सुगन्धिनाम् ॥ २२
पुष्पाणि च तमालस्य गुल्मानि मरिचस्य च ।
मुक्तानां च समूहानि शुष्यमाणानि तीरतः ॥ २३
शङ्खानां प्रस्तरं चैव प्रवालनिचयं तथा ।
काञ्चनानि च शैलानि राजतानि च सर्वशः ॥ २४
प्रस्रवाणि मनोज्ञानि प्रसन्नानि ह्रदानि च ।
धनधान्योपपन्नानि स्त्रीरत्नैरावृतानि च ॥ २५

[आ]जितलोकानां; B3 जितकामानाम् (for जितलोकानां). B1 दिव्याभरणमाल्यानाम्. —^{b}) D1 [अ]भिसंवृतः; D3 [अ]भिसर्पतां; G2 [अ]वलोकयन्; Ck [अ]पि संपतन् (for [अ]भिसंपतन्). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 M2.3 इतश्चेतश्च धावतां (Ñ1 M2.3 गच्छतां). —D1 om. 20^{cd}. —^{c}) Ñ V1 B1.4 D5.7 T2 -[अ]प्सरसां (for -[अ]प्सरसश्). —T1 missing from धन up to पश्यन् in 21^{c} on a damaged fol. —^{d}) Ñ1 जगाम (for ददर्श). ❀ Cv: पाण्डराणीत्यादि श्लोकद्वयं स्निग्धं सागरतेजसेत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यम्। पूर्वत्र तु लेखकैः प्रमादात् प्रयुक्तं केषुचित् कोशेषु. ❀

21 V2 illeg. for 21; D4 om. up to 21^{c} (for both, cf. v.l. 19). T1 missing up to पश्यन् in 21^{c} (cf. v.l. 20). Ś1 reads 21^{ab} after 17. —^{a}) Ś1 D1–3 तिर्यक्संस्थान-; Ñ1 निर्यासस्थान- (for निर्यासरस-). D3 -भूतानां; T3 -मत्तानां (for -मूलानां). —D3 reads in marg. from 21^{b} up to तक्कोलानां च in 22^{c}. —^{b}) T2 दंडकानां (for चन्दनानां). —D1 om. 21^{c}–23^{b}. —^{c}) Dg1 T3 रम्याणि (for सौम्यानि). —^{d}) Ś1 D2.3 घ्राणसंतर्पणानि च; Ñ1 * * * ति (illeg.) जगाम ह. —For 21–24, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. 631*.

22 V2 illeg.; D1 om. 22 (cf. v.l. 19 and 21). D3 reads in marg. up to तक्कोलानां च in 22^{c} (cf. v.l. 21). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 21 and 24. —^{ab}) Dg1 Dt1 Dm1 D2–4.6 अगुरूणां. Ś1 D2 सुरभीनि वनानि च; D3 समुद्रानि शुष्यमानानि च (hypm.) (for ^{b}). Ñ1 चंदनागुरुपुष्पाढ्यं वनं चोपवनं तथा. —After 22^{ab}, Ñ1 (partly illeg.) ins.:

628* देव्या* * *पुण्या पश्यमा* ययो तथा ।
वनानि नागपुष्पाणां * * * * * * * * ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 कक्कोलकानां; Dg1 कक्कोलानां च; Dm1 D8 अंकोलानां च; D3 कंकोलानां च (for तक्कोलानां च). Dm1 D3.8 G3 मुख्यानां (for जात्यानां). D2 वनानि वा कंकोलानां. —^{d}) Ś1 D2 त्वचि (D2 °च) स्पर्श-; Ñ1 illeg.; Dm1 पनसानां; D3 त्वचापत्र-; D8 G3 पलाशानां (for फलानां च). Ś1 Ñ1 -सुगंधिनः (for °नाम्). G2 सुगंधीनि फलानि च.

23 V2 illeg. for 23 (cf. v.l. 19). D1 om. 23^{ab} (cf. v.l. 21). —For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 21 and 24. —^{a}) Ś1 D2 वेत्राणि च; Ñ1 * * णि (illeg.) च; D3 वेत्राणां च; M3 पुष्पाणां च (for पुष्पाणि च). —^{b}) Ś1 D2 गुल्मान्वै; Ñ1 गुल्मांश्च (for गुल्मानि). M2 मरुतस्य (for मरिचस्य). —Ñ1 illeg. for 23^{c}. —^{c}) Ś1 चैव संघानि; D2 च ससंघानि; D3 च समुद्रानि (for च समूहानि). —^{d}) Ś1 D2 पुष्पमाणानि; Dm1 D1 पुष्पमालानि. —T1 missing from तीरतः up to च in 24^{c} on a damaged folio. G3 तीरशः (for तीरतः). Ñ1 शुष्यमाणः समंततः.

24 V2 illeg. for 24 (cf. v.l. 19). T1 missing up to च in 24^{c} (cf. v.l. 23). —^{a}) Dt1 D6 Ct शैलानि (for शङ्खानां). Ś1 Ñ1 Dg1 D1–3 (D2 [before corr.] as in text) T3 Cm प्रस्तरांश्; Dt1 D6 प्रवरांश्; D8 प्रकरं (for प्रस्तरं). —^{b}) Ś1 D2.3 प्रवलान्यपि चान्यतः; Ñ1 प्रवालनिकरांस्तथा; Dt1 D6 प्रवालनिचयांस्तथा; D1 प्रवालस्यापि चान्यतः; G1 प्रवालनिलयं तथा. —After 24^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 ins.:

629* उद्धृतानि यथाकालं तज्ज्ञैः सलिलवेदिभिः ।

[D1 तीक्ष्णैः (for तज्ज्ञैः). D1.2 -जीविभिः (for -वेदिभिः). Ñ1 illeg. for the post. half.]

—^{c}) Dt1 D6 च शृंगाणि; G2 M2.3 विशालानि (for च शैलानि). —^{d}) D4 रंजितानि (for राज°). Dt1 D6 तथैव च (for च सर्वशः). ❀ Cm शैलानीत्यादिषु लिंगव्यत्यय आर्षः. ❀ —For 24^{cd}, Ś1 D1–3 subst.:

630* काञ्चनांश्चैव शैलाग्रान्राजतांश्चैव सर्वशः ।

[D3 शैलांश्च (for शैलाग्रान्). D1 [अ]पि (for [ए]व). Ś1 सर्वतः (for °शः).]

—For 21–24, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

631* वैदूर्यशङ्खमुक्तानां प्रवालानां च संचयान् ।
अन्येषां चैव रत्नानां कृतान्त्रत्नोपजीविभिः ।
वनानि च सुरम्याणि कक्कोलानां त्वचस्तथा ।
अगुरूणां तमालस्य गुल्मांश्च मरिचस्य च ।
काञ्चनान्पर्वतांश्चैव राजतांश्च सहस्रशः । [5]

[(l. 1) D5 वैडूर्य-. —(l. 2) Ñ2 अन्ये* * * * *(illeg.)नां. —(l. 3) B1 वनस्य च; B4 द्रुमस्य च (for त्वचस्तथा). V1 कक्कोणानां धरस्य च (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V1 अगरूणां; D5 आगरूणां. —(l. 5) V1 राजतांश्चैव (hypm.) (for °तांश्च).]

25 V2 illeg. for 25 (cf. v.l. 19). —^{ab}) Dm1 D8 G1 [अ]द्भुतानि (for ह्रदानि). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ह्रदान्विमल (Ś1 D1.2 °न्निर्मल) तोयांश्च शैलप्रस्रवणानि च. —^{d})

हस्त्यश्वरथगाढानि नगराण्यवलोकयन् ।
तं समं सर्वतः स्निग्धं मृदुसंस्पर्शमारुतम् ॥ २६
अनूपं सिन्धुराजस्य ददर्श त्रिदिवोपमम् ।
तत्रापश्यतस मेघाभं न्यग्रोधमृषिभिर्वृतम् ॥ २७
समन्ताद्यस्य ताः शाखाः शतयोजनमायताः ।
यस्य हस्तिनमादाय महाकायं च कच्छपम् ।
भक्षार्थं गरुडः शाखामाजगाम महाबलः ॥ २८
तस्य तां सहसा शाखां भारेण पतगोत्तमः ।
सुपर्णः पर्णबहुलां बभञ्जाथ महाबलः ॥ २९
तत्र वैखानसा माषा वालखिल्या मरीचिपाः ।
अजा बभूवुर्धूम्राश्च संगताः परमर्षयः ॥ ३०
तेषां दयार्थं गरुडस्तां शाखां शतयोजनाम् ।
जगामादाय वेगेन तौ चोभौ गजकच्छपौ ॥ ३१

G. 3. 39. 32
B. 3. 35. 32
L. 3. 39. 33

B4 -वृंदैर् (for -रथैर्). Ñ1 सेवितानि; T1.2 शोभितानि (for आवृतानि).

26 V2 illeg. for 26 (cf. v.l. 19). —^{a}) Ś1 -रूढानि; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 -पूर्णानि; D1–3 -गूढानि; G2 -बाढानि (for -गाढानि). —^{b}) B3 Dt1 D6 विलोकयन्; D1 व्यलोकयन्. —^{c}) D1.3 तत् (for तं). D1 सर्वं (for समं). Ś1 हरित-; D2 हरितं; D3 च हितं; D4 पर्वत- (for सर्वतः). Ñ1 तान्समान्सर्वतः स्निग्धान्. —^{d}) D1 इष्ट- (for मृदु-). Dg1 -सुस्पर्श- (for -संस्पर्श-). Ś1 मृदुस्पर्शधरातलं; Ñ1 °मारुतान्. —For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 27.

27 V2 illeg. for 27 (cf. v.l. 19). Dg1 om. 27^{ab}. T1 missing from सिन्धु in 27^{a} up to न्य in 27^{d} on a damaged fol. —^{a}) Ś1 स्वरूपं; Ñ1 अनूपान्; Dt1 D6 T1 अनूपे (for अनूपं). —^{b}) Ś1 D2.3 धनदानुजः; Ñ1 D1 M2 त्रिदशोपमः; D4 M1 त्रिदशोपमं; M3 त्रिदिशोपमं. —For 26^{c}–27^{b}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

632* पश्यन्नथ स संप्राप्त आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
सिन्धुराजस्य तु मुनेर्जटामण्डलधारिणः ।
तमतिक्रम्य वेगेन रावणो गगनेचरः ।
तदनन्तरमेवासौ पश्यति स्म महाद्रुमम् ।

[(l. 1) V1 समं प्राप्त (for स संप्राप्त). G(ed.) स पश्यन्नथ संप्राप्त (by transp.) (for the prior half). —(l. 2) D5.7 च (for तु). V1 स सिंधुराजस्य मुनेर् (for the prior half). —(l. 4) D5.7 अनंतर (for अनन्तरम्). B1 [आ]शु (for [अ]सौ).]

—After 27^{ab}, M2 ins. :

633* रम्यान्प्रदेशान्विविधान्नदीश्च सुबहूदकाः ।

—^{c}) Ś1 D2.3 ततो ददर्श; Ñ1 स ददर्श * (illeg.); G2 M1 °श्यत्सु-; M2 तं ददर्श च (for तत्रापश्यतस). Ñ2 V1 B1.3.4 D1.5.7 नील(D1 अथ)जीमूतसंकाशं. —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 मुनिभिर् (for ऋषिभिर्). Ś1 सह; D3 स्तुतं (for वृतम्). D1 वृक्षं पक्षिगणैर्वृतं.

28 V2 illeg. for 28 (cf. v.l. 19). —^{a}) D2 उद्गताः (for यस्य ताः). D1 समंताभ्युद्यताः शाखाः. —^{b}) G2 आवृताः (for आयताः). Ś1 D3 सर्वतो योजनायताः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 G(ed.) वि(V1 प्र)वृद्धाः शतयोजनाः(G[ed.] °नं); D2 सर्वाश्च शतयोजनाः. —^{c}) Ś1 D2.3 यस्यां; D1 यस्तं (for यस्य). —^{d}) Ś1 D1.2 स (for च). —^{e}) Ś1 Ñ2 D5.7 भक्ष्यार्थी; Ñ1 V1 B1.3.4 D1–3 भक्षार्थी (for भक्षार्थं). —^{f}) M2 आजहार (for °गाम). D1 महाजवः (for °बलः).

29 V2 illeg. for 29 (cf. v.l. 19). —^{ab}) Ñ2 V1 B4 D5.7 G1 यस्य; B1.3 पश्य (for तस्य). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 महतीं; D4 स महा- (for सहसा). Ś1 D2.3 स तां सुमहतीं शाखां (for ^{a}). M2 पतगेश्वरः (for °गोत्तमः). D1 आरुह्य तस्य शाखां तु भक्षार्थं गरुडस्तथा. —^{c}) Dm1 D8 सुवर्णः; D1 बभंज (for सुपर्णः). Ñ1 सुपूर्णपत्रबहुलां. —^{d}) Ś1 D2.3 सुमहाबलः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तरसा बली; T2 च महा' (for [अ]थ महाबलः). D1 वालखिल्यैरधिष्ठितां.

30 D1 om. 30–34. —^{a}) Ñ B1.3.4 D5.7 यत्र; G3 ततो (for तत्र). Ś1 D2.3 नाम; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 सिद्धा (for माषा). —^{b}) Ñ1 V1 B1.3.4 D3.5 वालि(V1 °ला)-खिल्या. —^{c}) Ś1 D2 आसन्; D6 आजा (for अजा). Ś1 D2 मेध्याश्च; M2 (*inf. lin.* also) धूम्राक्षा (for धूम्राश्च). D3 अजाश्च वृष्णयो धूम्राः. —^{d}) Ś1 D2 संरब्धाः (for संगताः). G2 परमर्षभः (sic) (for °यः). —For 30^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while Ñ1 ins. l. 2–3 after 30^{ab} :

634* लम्बमानास्तपोग्लानाः शाखायां परमर्षयः ।
बभूवुर्बहुसाहस्रा यत्र ते च महर्षयः ।
अजाश्च वाजिमेधाश्च संगता ऊर्ध्वरेतसः ।

[(l. 1) V1 -लग्नाः; D7 -लीनाः (for -ग्लानाः). —(l. 2) Ñ1 संगताः (for यत्र ते). Ñ1 V1 परमर्षयः (for च मह°). —(l. 3) D7 ऋक्षाश्च (for अजाश्च). Ñ1 वारिपेयाश्; D7 वातिमेधाश् (for वाजिमेधाश्). V1 संहता (for संगता). Ñ1 B1.3 धूर्ध्व- (for ऊर्ध्व-).]

—After 30, D3 ins. :

635* मध्ये बभूवुः सूक्ष्माश्च संगताः परमर्षयः ।

31 V2 illeg.; D1 om. 31 (cf. v.l. 19 and 30 respy.). —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 M2 येषां (for तेषां). Ś1 दयार्थी; Ñ1 दयावान्; D6 तदर्थं; M2 भयार्तौ (for दयार्थं). D4 शतशस् (for गरुडस्). —^{b}) Ś1 D3 योजनायतां; D2 योजनायुतां; G2 शतयोजनं. —Ś1 om. 31^{c}–32^{b}. —^{c}) Dg1

G. 3. 39. 33
B. 3. 35. 32
L. 3. 39. 34

एकपादेन धर्मात्मा भक्षयित्वा तदामिषम् ।
निषादविषयं हत्वा शाखया पतगोत्तमः ।
प्रहर्षमतुलं लेभे मोक्षयित्वा महामुनीन् ॥ ३२
स तेनैव प्रहर्षेण द्विगुणीकृतविक्रमः ।
अमृतानयनार्थं वै चकार मतिमान्मतिम् ॥ ३३
अयोजालानि निर्मथ्य भित्त्वा रत्नगृहं वरम् ।
महेन्द्रभवनाद्गुप्तमाजहारामृतं ततः ॥ ३४
तं महर्षिगणैर्जुष्टं सुपर्णकृतलक्षणम् ।
नाम्ना सुभद्रं न्यग्रोधं ददर्श धनदानुजः ॥ ३५
तं तु गत्वा परं पारं समुद्रस्य नदीपतेः ।
ददर्शाश्रममेकान्ते पुण्ये रम्ये वनान्तरे ॥ ३६

Dt1 D6 T3 भग्नामादाय (for जगा°). —^{d}) M2 तावुभौ (for तौ चोभौ).

32 V2 illeg.; D1 om. 32 (cf. v.l. 19 and 30 respy.). Ś1 om. 32^{ab} (cf. v.l. 31). —^{a}) Ñ1 D2.3 स निषादेषु; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यो निषादेषु (for एकपादेन). —After 32^{ab}, Ñ B1.4 D2.5.7 M2 ins.; Ś1 subst. for 32^{cd}:

636* निषादविषयं कृत्स्नं शाखया निजघान ह ।

[Ś1 Ñ1 D2 M2 [अ]भिजघान.];

while D3 ins. after 32^{ab}:

637* जघान विषयं सर्वं नैषादं शाखया तदा ।

—^{c}) D3 नैषाद- (for निषाद-). Ś1 D4.8 T G2 M1.2 गत्वा; G1 भित्त्वा; Cr.m.g.k.t as in text (for हत्वा). —^{d}) B1.4 D3.7 G2 शाखायाः (for शाखया). D4 G1 पतगाधिपः; G2 पतगोत्तमाः; L(ed.) विहगोत्तमः. —D3 om. 32^{ef}. —^{f}) Ś1 तपस्विनः; D2 महर्षयः (for महामुनीन्). Ñ B1.3.4 D5.7 महर्षींश्च विमुच्य तान्.

33 V2 illeg.; D1 om. 33 (cf. v.l. 19 and 30 respy.). —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तेनैव तु; Dg1 Dt1 D6 T3 स तु तेन (for स तेनैव). Ñ1 तु हर्षेण; Ñ2 B1 स हर्षेण; B3.4 D5.7 सहस्रेण (sic); M1 प्रभस्रेण (for प्रहर्षेण). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 द्विगुणाद्भुत- (for °णीकृत-). Ś1 -विग्रहः (for -विक्रमः). —^{c}) Ñ1 -[आ]नयनार्थे (for °र्थं). Ñ V1 B1.4 D5.7 च (for वै). —^{d}) Ś1 मतिमात्मनि (for °न्मतिम्).

34 V2 illeg. for 34^{ab}; D1 om. 34 (cf. v.l. 19 and 30 respy.). D2 om. 34^{ab}. —^{ab}) Ñ1 संछिद्य (for निर्मथ्य). D4 G1 अयोजालं विनिर्मथ्य (for ^{a}). Dg1 G2.3 M1 परं; Dm1 D8 वनं (for वरम्). T1.2 Cg भित्त्वा रत्नमयं गृहं (for ^{b}). Ś1 D3 अग्निज्वालासमाकीर्णं तद्भेद्यं खगोत्तमः. —For 34^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

638* अयोजालं च तच्छित्वा गृहं भित्त्वा च काञ्चनम् ।

[V1 अयोजनं (for °जालं). D5.7 तं (for तच्). B1 छित्वा (for भित्त्वा).]

—^{c}) Ś1 D2.3 -भवनं गत्वा; M2 -भवनात्तस्मात् (for -भवनाद्गुप्तम्). —^{d}) Ñ V B1.3.4 D5.7 ततोऽमृतं (by transp.); M2 [अ]मृतं खगः (for [अ]मृतं ततः). Ś1 D3 जग्राहैवामृतं लघु; D2 संजहारामृतं लघु. —After 34, Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 ins.:

639* प्रकाश्य च स्वकं तेजस्तानृषीन्विप्रमुच्य च ।
कृतकृत्यमिवात्मानं स मेने पक्षिणां वरः ।

[Ñ1 M2 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) V1 B1 [अ]पि; B3.4 [इ]ति (for च). Ñ1 M2 प्रकाशयित्वा स्वं तेजो (for the prior half). Ñ1 महर्षीन् (for तानृषीन्). M2 नाम विश्राम्य चात्मनः (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 अथ (for इव). —V2 illeg. from the post. half up to 35^{b}. V1 om. स (subm.). Ñ1 मेनेसौ (for स मेने).]

—After 34, D3 ins.:

640* मातरं मोक्षयामास दास्यादमितविक्रमः ।

35 V2 illeg. for 35^{ab} (cf. v.l. 34). —^{a}) D2.3 स (for तं). D5 -गुणैर् (for -गणैर्). Ś1 सं(L[ed.] स)मत्ता-हिगणैर्जुष्टं. —^{b}) D1 सिद्धचारणसेवितं. —^{c}) Ś1 Ñ B1.3 D7 T3 सुचंद्रं; V D1.3.5 सुचंद्र-; B4 सुपर्णं; D2 च चंद्रं (for सुभद्रं). —After 35^{c}, D3 ins.:

641* रोहणं पक्षिभिर्वृतम् ।
वटं सुरम्यं तत्रस्थं.

—^{d}) D3 वात्पीत्य (sic) (for ददर्श). —Ñ2 reads in marg. from धनदानुजः up to ददर्श in 37^{c}. —After 35, Ś1 D1 ins.:

642* शाखाविटपसंकीर्णं शुभगन्धमनोहरम् ।

[D1 सुस्कंधं सु-; L(ed.) °गंधं (for शुभगन्ध-).]

36 Ñ2 reads in marg. 36 (cf. v.l. 35). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 स (for तं). Ñ2 V B1.3.4 D7 गत्वा तु (by transp.); D5 गत्वा च (for तु गत्वा). Ñ1 गत्वेव परमं पारं. —^{b}) Ś1 D2.3 सागरस्य (for समुद्रस्य). G2 महीपतेः (sic) (for नदी°). —For 36^{ab}, D1 subst.; while Ñ1 ins. after 36^{ab}:

643* ततस्तस्मिन्शुभे देशे तीरे नदनदीपतेः ।

[Ñ1 पुण्ये तीर्थे (for देशे तीरे).]

—B4 om. 36^{c}–38^{b}. Dg1 reads in marg. 36^{cd}. —^{c}) D1 आलक्ष्यं (for एकान्ते). —^{d}) Ś1 पुण्यं (for पुण्ये). T1.2 transp. पुण्ये and रम्ये. D1 पुण्यं रम्यं वनांतरं.

तत्र कृष्णाजिनधरं जटावल्कलधारिणम् ।
ददर्श नियताहारं मारीचं नाम राक्षसम् ॥ ३७

स रावणः समागम्य विधिवत्तेन रक्षसा ।
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ ३८

G. 3· 39· 41
B. 3· 35· 42
L. 3· 39· 42

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

37 Ñ2 reads in marg. up to ददर्श in 37[c] (cf. v.l. 35). B4 om. 37 (cf. v.l. 36). —[a]) Ś1 Ñ2 V B1.3 D1.2.5.7 M3 ततः (for तत्र). —V2 illeg. from वल्कल in [b] up to [d]. —[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3 Dt1 Dm1 D2.5–8 -मंडल- (for -वल्कल-).

38 B4 om. 38[ab] (cf. v.l. 36). —[a]) Ś1 रावणस्तु; D1–3 M3 तं रावणः; T1.2 रावणस्तं (for स रावणः). Ñ1 तं रावणः दुरागम्यं; Ñ2 D5.7 रावणस्तेन संगम्य; V1 स रावणः सहागम्य. —[b]) Ś1 D2.3 स्वेन (for तेन). Ś1 D2.3 तेजसा; Ñ V B1.3 D1.5.7 पूजितः (for रक्षसा). —After 38[ab], Ś1 D2.3 ins. :

644* कुशलं परिपप्रच्छ यथावत्तेन पूजितः ।;

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S(M2 reads l. 1–2 after 38[ab] and l. 4–6 after 38[cd]) ins. :

645* मारीचेनार्चितो राजा सर्वकामैरमानुषैः ।
तं स्वयं पूजयित्वा तु भोजनेनोदकेन च ।
अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ।
कच्चित्सुकुशलं राजँल्लङ्कायां राक्षसेश्वर ।
केनार्थेन पुनस्त्वं वै तूर्णमेवमिहागतः । [5]
एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः ।

[(l. 1) D4 सर्वकार्यैर् (for °मैर्). —(l. 2) Dg1 G3 भोजयित्वा (for पू°). Dt1 D4.6 T1 च (for तु). M2(with hiatus) आसनेन (for भोज°). D4 [आ]सनेन (for [उ]-दकेन). —(l. 4) Dg1 Dt1 D6 T3 ते; G2 स (for सु-). —(l. 5) Dg1 T3 हि (for वै). Dm1 D8 केनैव कार्य(D8 चार्थ)जातेन; G2 M1.2 केन चैवार्थजातेन; G3 केनैवार्थेन च पुनस् (for the prior half). Dt1 Dm1 D6.8 G3 एव; G2 M1 पुनर् (for एवम्). Dm1 D8 G3 त्वमागतः (for इहा°).]

—Thereafter M2 cont. :

646* प्रतिगृह्य च तां पूजां मारीचं वाक्यमब्रवीत् ।

—[c]) Ñ1 D1 अथ; T1.2 तं तु (for ततः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 transp. ततः and पश्चादिदं. —After 38, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

647* अचलबलमतिप्रकाशधैर्यो
ह्यचलबलाश्रयमाश्रयो बलानाम् ।
अचलबलसमः कथान्तरे तं
वचनमिदं स जगाद देवशत्रुः ।

[(l. 1) Ñ2 V2 D5 -बलमतिः; B3 om. बल(for -बलमति-). Ñ2 B1 D5.7 -वीर्यो (for -धैर्यो). —(l. 2) Ñ2 D5.7 प्रबल- (for ह्यचल-). B1.4 आश्रमो; B3 आश्र* (for आश्रयो). —(l. 3) Ñ2 D5.7 [स]सौ; V1 om. (for तं). —(l. 4) V2 partly illeg. B1.3.4 D5 om. स. V1 निजगाद (for स जगाद). B3 om. देव-.]

Colophon. Ś1 D1.2 om. (cont. the Sarga). —*Sarga name* : Ñ1 सागरानूपवर्णनं; Ñ2 आश्रमदर्शनं; V B1.3.4 मारीचाश्रमप्रवेशः; D3 मारीचदर्शनः; D5.7 मारीचाश्रमदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B1.3 om.; Ñ2 D5.7 40; V1 39; V2 41; B4 42; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 35; D3 43; M2.3 36. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

३४

G. 3. 40. 1
B. 3. 36. 1
L. 3. 39. 43

मारीच श्रूयतां तात वचनं मम भाषतः ।
आर्तोऽस्मि मम चार्तस्य भवान्हि परमा गतिः ॥ १
जानीषे त्वं जनस्थानं भ्राता यत्र खरो मम ।
दूषणश्च महाबाहुः स्वसा शूर्पणखा च मे ॥ २
त्रिशिराश्च महातेजा राक्षसः पिशिताशनः ।
अन्ये च बहवः शूरा लब्धलक्षा निशाचराः ॥ ३
वसन्ति मन्नियोगेन अधिवासं च राक्षसाः ।
बाधमाना महारण्ये मुनीन्ये धर्मचारिणः ॥ ४
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
शूराणां लब्धलक्षाणां खरचित्तानुवर्तिनाम् ॥ ५
ते त्विदानीं जनस्थाने वसमाना महाबलाः ।
संगताः परमायत्ता रामेण सह संयुगे ॥ ६

34

Ś1 D1.2 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Ś1 Ñ1 B1.3.4 Dg1 D1–4.7 T3 G1 M2.3 तावद् (for तात). —[b]) Ñ2 B1.3.4 D5.7 जल्पतः (D5 °तं); V जल्पतः; G3 M2.3 भाषितं (for भाषतः). —[c]) T3 अतो (for आर्तो). T2 हि (for ऽस्मि). Dg1 आगतोस्मि ममार्तस्य. —[d]) Ñ V B1.3.4 D4.5.7 अद्य (D4 इह) परा (for हि परमा). Ś1 D2.3 त्वत्तो नान्या (Ś1 °न्यः) परा गतिः; D1 साहाय्यं मम सांप्रतं. —After 1, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

648* नैर्ऋतानां सहस्रेषु संगतेषु बहुष्वपि ।
न तत्रास्ति रणे वीर सहायः सदृशः क्वचित् ।
मत्तद्विपसहस्रस्य यद्बलं बलशालिनः ।
संक्रुद्धस्य च मारीच तद्बलं त्वयि तिष्ठति ।
बलं तेऽतिबलं तात येनाहं परितोषितः । [5]
संयुगे शत्रुसैन्यस्थो यदा क्रोधं नियच्छसि ।
त्वं हि योग्यः सहायत्वे त्वं हि योग्यः पराक्रमे ।
त्वद्विधं हि न पश्यामि लङ्कायां बलशालिनम् ।
न च प्रणयभंगो मे कर्तव्यो भवता त्विह ।
अर्थी त्वामर्थयाम्यद्य कुरुष्व वचनं मम । [10]

[(l. 1) V2 illeg. up to संग. Ñ2 D5.7 संमतेषु (for संग°). V1 बलेष्वपि (for बहु°). —(l. 2) B1.3 वीरः (for वीर). —(l. 4) V B1.4 हि (for च). V2 illeg. from त्वयि up to परितोषि in l. 5. —(l. 6) Ñ2 illeg. for शत्रुसैन्यस्थो. D7 यथा (for यदा). —(l. 7) V1 पराक्रमैः. —(l. 8) Ñ2 D5.7 तु:न; B1 न च (for हि न). V1 बलशालिनां (for °नम्). —(l. 9) V2 illeg. from णयभंगो up to म्य in l. 10. —(l. 10) Ñ2 B1 अर्थी त्वाम (B1 त्वद)र्थमासाद्य; B3 (marg. also अर्थी त्वा प्रार्थयाम्यद्य) अर्थी त्वामनुयाम्यद्य (for the prior half). Ñ2 illeg. for कुरुष्व.]

2 [a]) Ś1 Ñ1 B4 Dm1 D1–3.8 G3 जनस्थाने. —[b]) Ś1 D1–3 यत्र भ्राता (by transp.); K(ed.) यथा भ्राता. —[c]) Ś1 महावीरः; Ñ V B3.4 D1–3.5.7 महावीर्यः; B1 Dg1 T3 महातेजाः (for °बाहुः). —[d]) Ś1 Ñ1 D2 T2.3 G1 शूर्पणखी.

3 V1 om. 3[ab]. —[a]) Ñ2 D5.7 महावीर्यौ (Ñ2 °र्या); Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 महाबाहू (for °तेजा). —[b]) V2 illeg. from ताशनः up to लब्ध in [d]. Ñ2 D5.7 रक्षसां पिशिताशिनां; D1 G3 राक्षसाः पिशिताशनाः. —[c]) M3 अद्यैव (for अन्ये च). Ś1 क्रूरा (for शूरा). —[d]) D7 T3 लब्धलक्ष्या. Ś1 D1–3 राक्षसाः क्षतजेक्षणाः; Ñ1 राक्षसा वै महाबलाः.

4 [a]) V1 D8 संनियोगेन.- Note hiatus between [a] and [b]. —[b]) Ñ1 B4 वनवासाश्च; Ñ2 V B1.3 D5.7 G1.3 कृतवासाश्च (V1 °सांश्च); Dg1 Cg K(ed.) निर (Cg K[ed.] °त्य)वासं; Dm1 T M3 Cmp. gp. tp रतिवासं; D8 हृतवासाश्च (for अधिवासं). Ś1 D1.2 बलिनो दृढविक्रमाः; D3 राक्षसाः पिशिताशनाः; G2 ह्यधिवासं महाबलाः; M1 कृतवासा महाबलाः; M2 कृतवासास्तु राक्षस. ❀ Ct: अधिवास उपद्रव इति कतकः. ❀ —[c]) B1 वध्यमाना (for बाध°). —[d]) Dg1 Dm1 D8 T2.3 G2.3 M वै; D4 तान् (for ये). Ñ1 महर्षीन्; G1 मुनींस्तान् (for मुनीन्ये). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 धर्मपरायणान् (for ये धर्मचारिणः).

5 [b]) M2 घोरकर्मणां (for भीम°). —D1 om. (hapl.) 5[c]–8[b]. V1 om. 5[cd]. —[c]) Ś1 Ñ V2 B1.4 D2.3.5.7 बहुशो; D4 G1 M2.3 क्रूराणां (for शूराणां). V2 illeg. from लब्ध up to व in -वश° in [d] (cf. v.l. in [d]). Ñ2 illeg. from णां in -लक्षाणां up to र्ति in [d]. Dt1 T3 लब्धलक्ष्याणां. —[d]) Ś1 V2 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 खरस्य व (V2 illeg. up to व)-शवर्तिनां; Ñ1 खर* **वर्तिनां (illeg.).

6 D1 om. 6 (cf. v.l. 5). —[a]) Ñ1 B4 तदानीं (for त्वि°). L(ed.) जनस्थानं (for °ने). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 निवसंतो (B1 °ति); M2.3 वर्तमाना (for वसमाना). Dg1 T3 निशाचराः (for महाबलाः). —[c]) D4 संयताः; D8 संहताः; M2 (after corr. *sec. m.* as in text).3 निहताः (for संगताः). Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.7 M2 (after corr. *sec. m.* as in text) परमायस्ता (for °यत्ता). V1 संगताश्च हताः सर्वे. —[d]) Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 किल (for सह). —After 6, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.3 M ins.:

तेन संजातरोषेण रामेण रणमूर्धनि ।
अनुक्त्वा परुषं किंचिच्छरैर्व्यापारितं धनुः ॥ ७
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम् ।
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैर्मानुषेण पदातिना ॥ ८
खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः ।
हत्वा त्रिशिरसं चापि निर्भया दण्डकाः कृताः ॥ ९
पित्रा निरस्तः क्रुद्धेन सभार्यः क्षीणजीवितः ।
स हन्ता तस्य सैन्यस्य रामः क्षत्रियपांसनः ॥ १०
अशीलः कर्कशस्तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धोऽजितेन्द्रियः ।
त्यक्तधर्मस्त्वधर्मात्मा भूतानामहिते रतः ॥ ११
येन वैरं विनारण्ये सत्त्वमाश्रित्य केवलम् ।
कर्णनासापहारेण भगिनी मे विरूपिता ॥ १२
तस्य भार्यां जनस्थानात्सीतां सुरसुतोपमाम् ।
आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव ॥ १३
त्वया ह्यहं सहायेन पार्श्वस्थेन महाबल ।
भ्रातृभिश्च सुरान्युद्धे समग्रान्नाभिचिन्तये ॥ १४

G. 3. 40. 21
B. 3. 36. 15
L. 3. 39. 57

649* नानाप्रहरणोपेताः खरप्रमुखराक्षसाः ।

[Dt1 D6 नानाशस्त्रप्रहरणाः (for the prior half).];

while D3 ins. :

650* जनस्थानं वसन्ती च स्वसा मे भीमविक्रमा ।
पराजिताथ रामेण स्वसा मम विरूपिता ।
कर्णनासापहरणं शूर्पणख्याः स्वसुर्मम ।

7 D1 om. 7 (cf. v.l. 5). —^{a}) Ñ1 ततः (for तेन). —^{b}) B3 (marg. also as in text) सर्वे ते (for रामेण). —Dg1 reads 7^{cd} in marg. —^{c}) B1 तानुक्त्वा; Dg1 Dt1 Dm1 D8 अनुक्ता (sic) (for अनुक्त्वा). Ś1 D2.3 विप्रियं; G2 पौरुषं; L(ed.) विषयं (for परुषं). —^{d}) T2 व्यापारिता (sic). Ś1 Ñ1 V B1.3.4 D2.3.5.7 M2 शरैराशीविषोपमैः; Ñ2 श * * * * * पमैः (illeg.).

8 D1 om. 8^{ab} (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś1 D2.3 ततस्तेन; Ñ1 तानि रक्षः-; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ततस्तानि (for चतुर्दश). D3 जनस्थाने (for सहस्राणि). —Ñ1 om. 8^{bc}. —^{b}) B4 D2 च चतुर्दश; M2.3 क्रूर(M3 भीम)कर्मणां (for उग्रतेजसाम्). Ś1 Ñ2 V B1.3 D5.7 राक्षसानां चतुर्दश; D3 सहस्राणि चतुर्दश. —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 G1 M3 दीप्तैर् (for तीक्ष्णैर्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M2 जनस्थाने (for शरैस्तीक्ष्णैर्).

9 ^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 त्रिशिरास्तथा (for च निपातितः). —^{c}) Dm1 D8 G3 [ए]व (for [अ]पि). K(ed.) हतश्च त्रिशिराश्चापि. —For 9^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 subst. :

651* ऋषीणामभयं दत्तं कृताः क्षेमाश्च दण्डकाः ।

[cf. 3.32.10^{cd}. Ñ1 illeg. for ऋषीणामभयं. Ñ2 illeg. for the post. half. M2 कृतक्षेमाश्च.]

—V2 B1.3.4 cont. :

652* दुर्भगातनयो योऽसौ सुभगावाक्यकारिणा ।

10 ^{a}) V2 नियुक्तः (for निरस्तः). B4 Dg1 क्रोधेन (for क्रुद्धेन). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सहलक्ष्मणः; D1 त्यक्तजीवितः; D2 तीक्ष्णजीवितः; T2 क्षणजीवितः (for क्षीणजीवितः). —^{c}) Dg1 T3 संहर्ता; Dm1 आहंता (for स हन्ता). Ñ1 M2 खर- (for तस्य). —^{d}) Ñ2 V -पांश(V1 °शु)लः (for -पांसनः).

11 Dg1 reads from ब्धो in ^{b} up to रतः in ^{d} in marg. —^{ab}) D1 T1.2 दुःशीलः (for अशीलः). G1 क्षत्रियस् (for कर्कशस्). Ñ1 लुब्धो मूर्खस्तीक्ष्णो; V B1.3.4 मूर्खो लुब्धस्तीक्ष्णो (both by transp.) (for तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धो). —Ñ2 partly illeg. for ^{cd}. —^{c}) Ñ2 Dt1 D1.5.6.7 त्यक्तधर्मा (for °धर्मस्). Ś1 Ñ1 D3.5.7 M2 ह्यधर्मज्ञो; V B1.3.4 D2 त्वधर्मज्ञो; D1 ह्यधर्मात्मा (for त्वधर्मात्मा). T1.2 G2.3 M1.3 त्यक्त्वा(T2 कृत्वा) धर्ममधर्मात्मा. —After 11, V2 B1.3 ins. :

653* तपस्वी चीरधारी च सभार्यः सधनुर्धरः ।

12 Ñ1 illeg. for विनारण्ये सत्त्वमा. —^{a}) Dg1 T3 तेन (for येन). D1 [अ]रण्य- (for °ण्ये). —^{b}) Ñ1 Dt1 D6 आस्थाय (for आश्रित्य). ❀ Ct : सत्त्वं बलमेव केवलमाश्रित्य न तु धर्मं. ❀ —^{c}) Dg1 D3 T G M1.3 -[अ]पहरणाद् ; D7 -प्रहारेण (for -[अ]पहारेण). D1 कर्णनासोपहरणाद् ; D2 कर्मणा सापराधेन.

13 ^{a}) Dt1 D6 अस्य (for तस्य). D1 जनस्थाने (for °नात्). —^{b}) D1 वैदेहीं जनकात्मजां. —For 13^{ab}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 subst.; M2 ins. l. 2–3 only after 13^{ab} :

654* तस्य भार्या विशालाक्षी नाम्ना सीतेति विश्रुता ।
रूपयौवनसंपन्ना श्रीरपद्मेव शोभना ।
अद्य गत्वा जनस्थानात्तामहं लोकसुन्दरीम् ।

[(l. 1) Ñ2 अस्य (for तस्य). Ś1 D2.3 जनस्थाने (for विशालाक्षी). —(l. 2) M2 -संपन्नां (for °न्ना). Ñ2 illeg. for श्रीरपद्मे. Ś1 D2 श्रीः पद्मेनेव भूषिता; Ñ1 तत्र या श्रीरिवापरा; V2 श्रीपत्नेरिव शोभना; D3 श्रीः सा पद्मे विभूषिता (sic); M2 श्रीवत्पद्मविवर्जितां (for the post. half). —(l. 3) Ś1 D2.3 भार्यां तस्य; M2 तस्य भार्यां (for अद्य गत्वा). V1 जनस्थानं (for °नात्). Ñ1 तस्य भार्या जनस्थाने (for the prior half).]

—^{c}) D1 आनयामि च मारीच; G3 आनयिष्याम्यतिक्रम्य. —^{d}) Ś1 त्वं तु; M3 चात्र (for तत्र).

14 G2 om. 14–15. D1 om. 14. —^{a}) Dm1 तु (for

G. 3. 40. 22
B. 3. 36. 15
L. 3. 39. 58

तत्सहायो भव त्वं मे समर्थो ह्यसि राक्षस ।
वीर्ये युद्धे च दर्पे च न ह्यस्ति सदृशस्तव ॥ १५
एतदर्थमहं प्राप्तस्त्वत्समीपं निशाचर ।
शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम ॥ १६
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः ।
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर ॥ १७
त्वां तु निःसंशयं सीता दृष्ट्वा तु मृगरूपिणम् ।
गृह्यतामिति भर्तारं लक्ष्मणं चाभिधास्यति ॥ १८
ततस्तयोरपाये तु शून्ये सीतां यथासुखम् ।
निराबाधो हरिष्यामि राहुश्चन्द्रप्रभामिव ॥ १९

हि). Dg1 सनाथेन (for सहायेन). —^{b}) Ś1 D2.3 निशाचर (for महाबल). —^{c}) M2 सेंद्रानपि (for भ्रातृभिश्च). Dg1 Dt1 D6 T3 सर्वान् (for युद्धे). —^{d}) D4 G1 संग्रामं (sic) (for समग्रान्). Dg1 [अ]तिचिंतये; Cm.g as in text (for [अ]भिचिन्तये). Dt1 D6 नाहमत्रानुचिंतये. —For 14^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 subst. :

655* सेन्द्रानपि सुरान्युद्धे समेतान्न विचिन्तये ।

[Ñ1 illeg. for सेन्द्रानपि. Ś1 D2.3 संख्ये; V सर्वान् (for युद्धे). V2 B1.3 समंतान् ; B4 समस्तान् (for समेतान्). Ś1 D2.3 न चिंत(Ś1 [ऽ]नुवंच)यितुमुत्सहे; Ñ1 संगतान्नाभिचिंतये; V1 युद्धे न चिंतयो मम(sic); B3 समंतान्नैव चिंतये (for the post. half).]

15 G2 om. 15 (cf. v.l. 14). Ś1 om. 15^{ab}. —^{b}) Ñ2 V B1.4 D5.7 [ऽ]सि हि (by transp.) (for ह्यसि). —^{c}) D4 T2 वीर्य- (for वीर्ये). D1 बुद्धौ (for युद्धे). Ś1 D2.3 बुद्धौ च धर्मे; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शौर्ये च बुद्धौ (B1.3 युद्धे); M2.3 दर्पे च युद्धे (by transp.) (for युद्धे च दर्पे). Ñ1 बुद्ध्या वीर्येण दर्पेण. —^{d}) Ś1 नेहास्ति; Ñ1 न वास्ति; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नैवास्ति (for न ह्यस्ति). V1 Dg1 सदृशं (for °शस्). —After 15, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.3 M ins. :

656* उपायज्ञो महाशूरः सर्वमायाविशारदः ।

[Dt1 D6 उपायतो (for °ज्ञो). Dm1 D4.8 T1.2 G1 महान्शूरः; M2.3 भवाञ्शूरः (for महाशूरः). Dt1 महामाया- (for सर्वमाया-).]

16 ^{a}) Ñ2 अनुप्राप्तस् (for अहं प्राप्तस्). —^{b}) Dm1 D8 त्वत्सकाशं (for त्वत्समीपं). Ñ V B1.3.4 D5.7 त्वत्सकाशमरिंदम. —After 16^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

657* एतन्मम प्रियं तात मारीच कुरु नान्यथा ।
तपोबलस्थं नियतं जानामि त्वां महाबलम् ।
अर्थगौरववत्त्वेन ततस्त्वां प्रब्रवीम्यहम् ।
यच्चापि भवता कार्यं तत्र यातेन मे प्रियम् ।

[(l. 1) D5.7 मतं (for प्रियं). Ñ2 ** जात (for प्रियं तात). Ñ2 D7 कुरु मान्यथा. —(l. 2) V2 illeg. from स्थं up to l. 3. B1.3 तपोवनस्थं (for °बलस्थं). —(l. 3) V1 °तत्त्वे तु; B1.3 सर्व गौरववत्वाच्च(B3 °तत्त्वेन); B4 °बंधेन; D5.7 °बद्धेन; G(ed.) °गौरवमप्येतत् (for the prior half). —(l. 4) V2 illeg. for तत्र या. Ñ2 D5.7 मत्प्रियं(D5 °ये) (for मे प्रियम्).]
—^{c}) Dg1 तत्कार्य-; D3 कर्म च (for तत्कर्म). D4 साचिव्ये (for साहाय्ये). Ś1 Ñ1 D2 शृणु कर्म च साहाय्यं. ※ Cm: तदिति भिन्नं पदम् ।; Cg: शृणु तत्कर्मेत्यत्र तदिति भिन्नं पदम्. ※ —^{d}) Ś1 D2.3 भवता; Ñ1 वदतो; M2.3 वचनं (for वचनान्). —For 16^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 subst. :

658* तच्छृणु त्वं महाबाहो महावीर्य वचो मम ।

[Ñ2 D5.7 तच्छृणुष्व; D1 तस्मात्स त्वं (for तच्छृणु त्वं). D1 साहाय्यं कुरु सुव्रत (for the post. half).]

17 D1 om. 17–20. —^{b}) Ś1 चितो (for चित्रो). —^{c}) Ś1 आश्रमस्थस्य (for आश्रमे तस्य). —^{d}) Ś1 प्रमुखं; B1.3 संमुखे (for प्रमुखे).

18 D1 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ś1 D2.3 त्वां च; Ñ V B1.3.4 D5.7 T2 G M2 त्वां हि; M1 सा त्वा (for त्वां तु). Ñ2 V B1.4 Dm1 D5.7.8 G3 दृष्ट्वा (for सीता). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1.4 D2 निशम्य; Ñ2 V2 D5.7 निष्क्रम्य; B3 D3 निशाम्य; Dm1 D8 G3 सीता च; T1 दृष्ट्वा च; G2 दृष्ट्वा सा (for दृष्ट्वा तु). —^{d}) Dg1 D2 चाभ्यधास्यति; D3 साभिधास्यति.

19 D1 om. 19 (cf. v.l. 17). —^{a}) Ś1 D2.3 M2 ततस्ताभ्यां प्रयाताभ्यां; Ñ1 अपयामि तयोस्तत्र; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रामे सलक्ष्मणे याते. —D6 reads from शून्ये up to निराबाधो in 19^{c} in marg. —^{b}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 सीतां शून्ये (by transp.); V1 शून्ये जाते (for शून्ये सीतां). —^{c}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 निरालंबां; D3.4 G1 M1 °बाधं (for °बाधो). —Ś1 om. (hapl.) 19^{d}–20^{c}. —^{d}) M1 damaged for न्द्रप्रभामि. D2.3 यथा (for इव). —After 19, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

659* अपयानेऽपि च भवान्समर्थो लघुविक्रमः ।
कार्यस्य गौरवे चापि विक्रमेऽपि भवान्बली ।
जनस्थाने हता ये तु राक्षसा भीमविक्रमाः ।
खरो दूषणस्त्रिशिरा भवांश्चैकोऽपि तत्समः ।
त्वन्मार्गमन्विते तस्मिन्राघवे तु सलक्ष्मणे । [5]
हृतायां चापि वैदेह्यां कृते शूर्पणखाप्रिये ।

[(l. 1) D7 अपयाते (for °ने). V1 हि (for च). —(l. 2) V1 B3.4 विक्रमे च; G(ed.) विक्रमेण (for विक्रमेऽपि). B1 वरः; B3 रणे (for बली). —(l. 3) B1.3 च (for तु). Ñ2 reads विक्रमाः in marg. —(l. 4) V1 दूषणोथ खरस्त्रिशिरा; B4 खरदूषणत्रिशिरसो (both hypm.) (for the prior half). V1 B3 न (for ऽपि). V2 तेषामेको न त्वत्समः; B4 न तेष्वेकोपि त्वत्समः; G(ed.) तेषां चैको न ते समः (for the post. half). —(l. 5) V1 त्वयि मार्गम् (hypm.); B3

ततः पश्चात्सुखं रामे भार्याहरणकर्शिते ।
विस्रब्धं प्रहरिष्यामि कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ २०

तस्य रामकथां श्रुत्वा मारीचस्य महात्मनः ।
शुष्कं समभवद्वक्त्रं परित्रस्तो बभूव च ॥ २१

स रावणं त्रस्तविषण्णचेता
महावने रामपराक्रमज्ञः ।
कृताञ्जलिस्तत्त्वमुवाच वाक्यं
हितं च तस्मै हितमात्मनश्च ॥ २२

G. 3. 40. 34
B. 3. 36. 24
L. 3. 39. 05

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

तन्मार्गम् (for त्वन्मा°). Ñ2 हि; B1 च; D5.7 [ऽ]पि (for तु). G(ed.) राघवे सहलक्ष्मणे (for the post. half). —(l. 6) Ñ2 D7 चैव; V1 च(subm.); D5 om. (for चापि).]

20 D1 om. 20 (cf. v.l. 17). Ś1 om. 20[abc] (cf. v.l. 19). —[a]) Ñ V B1.3.4 D5.7 हृतौजसि (for ततः पश्चात्). Dg1 T3 रामं (for रामे). —[b]) D3 -व्यसन- (for -हरण-). Ñ1 B1.4 -दूषिते; Ñ2 V D5.7 -दुःखिते; Dg1 Dt1 T3 -कर्शितं (for -कर्शिते). —[c]) Ñ1 Dm1 D2.8 T1.2 G M2.3 Cg विस्रब्धः (for विस्रब्धं). V2 निहनिष्यामि; G(ed.) विहरिष्यामि (for प्रहरिष्यामि). —[d]) D4 प्रहृष्टेन (for कृतार्थेन). D6 राहुश्चंद्रप्रभामिव (=19[d]). —After 20, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

660* एतत्प्रियं मे कुरु याच्यमानो
न मे सहायोऽस्ति भवद्विशिष्टः ।
कार्यं च कालं च समीक्ष्य बुद्ध्या
सर्वानुपायान्विदधासि नित्यम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 एवं (for एतत्). —(l. 2) V नान्यः (for न मे). Ñ2 [ऽ]पि (for ऽस्ति). V भवान् (for भवद्). —(l. 3) V1 अकार्यकां च (sic) (for कार्यं च कालं च). —(l. 4) Ñ2 V2 B3 D5.7 सर्वान्नयांस्त्वं; B1 सर्वात्मना त्वं (for सर्वानुपायान्).]

21 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 om. 21. —[a]) Ñ1 G3 तस्माद् (for तस्य). —[b]) Ś1 D2.3 मारीचस्यागमद्वयं; Ñ1 मारीच** रक्षसः. —[c]) D4 परिभवद् (for सम°). Ś1 Ñ1 D2.3 शुष्कमासीच्च व(Ñ1 °सी**)दनं; D1 परिशुष्कं मुखं चासीद्. —[d]) Ś1 D2.3 सः; Ñ1 Dm1 D8 T2 G1.2 M ह; T1 G3 हा (for च). D1 उद्वेगश्च मुहुर्मुहुः. —After 21, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

661* ओष्ठौ परिलिहञ्शुष्कौ नेत्रैरनिमिषैरिव ।
मृतभूत इवार्तस्तु रावणं समुदैक्षत ।

[(l. 1) G3 damaged for न्शुष्कौ नेत्रैर्. ❀ Cv : नेत्रैः नेत्रव्यापारैः अन्यथा बहुवचनं न घटते. ❀];
while D1 ins. :

662* यत्नेन महता तस्थौ मूर्छा चावर्त भूयसी ।
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञश्च रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
रकारादीनि नामानि रामात्रस्तश्च रावण ।
रत्नानि च रथाश्चैव त्रासं संजनयन्त्यमी ।
[For l. 3 and 4, cf. 3.37.18.]

22 [a]) Dt1 राक्षसं; Dm1 D8 G3 M2 राक्षसस्(G3 M2 °सं) (for रावणं). Ś1 Dt1 D2–4.8 G M तत्र (for त्रस्त-). D1 त्रासविपन्नचेता. —[b]) D1 महातपा (for °वने). —[c]) Ś1 D1.2 काले; D3 लोके (for वाक्यं). —[d]) D2 भर्तुर्; D3 कर्तुं (for तस्मै). Ś1 भर्तुश्च तथात्मनश्च; D1 तस्यात्महितं तथैव (for तस्मै हितमात्मनश्च). —For 22, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst. :

663* स रामवीर्यज्ञतया विचेतनो
महाहवे रावणवाक्यचोदितः ।
कृताञ्जलिश्चेदमुवाच रावणं
हितं च युक्तं परमार्थतो वचः ।

[(l. 1) B1 -वीर्यभयाद्; B3 -वीर्यकृतया. Ñ1 विचिंतयन् (for विचेतनो). —(l. 2) Ñ1 महावने; D5 °वने (for °हवे). B3.4 रामशरार्दितः पुरा (for रावणवाक्यचोदितः). —(l. 3) Ñ1 तत्त्वम् (for चेदम्). —(l. 4) Ñ1 परं च यद्; V2 B3 परमात्मनो; B1 च परात्मनो; B4(marg. also च परा[त्मनो]) च यदात्मनो (for परमार्थतो).]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 रावणवाक्यं; Ñ1 मारीचसमागमः; D1 रावणसंवादः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 41; V1 40; V2 42; B4 43; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 36; D1 38; D3 44; M2.3 37. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

३५

G. 3. 41. 1
B. 3. 37. 1
L. 3. 40. 1

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ १
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ २
न नूनं बुध्यसे रामं महावीर्यं गुणोन्नतम् ।
अयुक्तचारश्चपलो महेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ३
अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषां भुवि रक्षसाम् ।
अपि रामो न संक्रुद्धः कुर्याल्लोकमराक्षसम् ॥ ४
अपि ते जीवितान्ताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ।
अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्व्यसनं महत् ॥ ५

35

D8 begins with ॐ; T2 with इति श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 G(ed.) om. 1.—[c]) Dt1 D6.8 महातेजा (for °प्राज्ञो).—[d]) D4 राक्षसेश्वरः.—For 1, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 subst.:

664* एवमुक्तस्तु मारीचो दशग्रीवेण रक्षसा ।
उद्भ्रान्तनयनः स्तब्धः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।

[(l. 1) D1 उक्त्वा तु. Ś1 राक्षसः (for रक्षसा). D1 रावणं राक्षसेश्वरं (for the post. half).—(l. 2) Ñ1 युक्तः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रहृः; D3 त्रस्तः (for स्तब्धः). Ś1 D2.3 प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). D1 पुनरेव ततो वाचं मुखेन परिशुष्यता.]

2 =(Vulg.) 6.16.21; Mbh. (var.) 5.37.14.—[a]) Ś1 D2.3 वै महाराज; T3 पुरुषा लोके; (for पुरुषा राजन्).—[b]) Ś1 D2 पुरुषाः; D3 मनुष्याः; G2 संततं (for सततं). D2 प्रियदर्शनाः.—[c]) Ś1 सु-; Ñ2 V2 B3 D1–3.5.7 T2 G M Cg तु (for च). D5 [अ]पथ्यस्य (sic) (for पथ्यस्य). ❀ Cr.k.t: अपि तु अप्रियस्यापि तत्कालमप्रियतया प्रतीयमानस्यापि कालांतरे पथ्यस्य. ❀—[d]) D6 Ct भोक्ता (for श्रोता). Ñ2 D7 [अ]पि; B4 D5 सु- (for च).—After 2, V2 B4 ins.:

665* बहु संचिन्त्य तपसा राघवार्थेन चोदितः ।
प्रवक्तुमुपचक्राम कारणं नैर्ऋतेश्वरम् ।

[(l. 1) V2 मनसा (for तपसा). V2 राघवस्यार्थे * * *(illeg.) (for the post. half).]

3 [a]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 G2 M1.2 नूनं न (by transp.); M3 ननु तं (for न नूनं). D1 मन्यसे; D6 वध्यसे (for बुध्यसे). M3 राजन् (for रामं).—[b]) Dg1 Dt1 D6.8 T3 महावीर्य-; T2 G2 °वीरं (for °वीर्यं). Dg1 Ck -गुणान्वितं; D1 महाबलं; T2 °त्तरं; M2 गुणाकरं (for गुणोन्नतम्). Ś1 Ñ V1 B1.4 D2.3.5.7 यथा वीर्यं (Ś1 रामं) यथा बलं; V2 यथा वीर्यमहाबलं; B3 महावीर्यं यथा बलं; L(ed.) यथा रामो महाबलः.—[c]) Ś1 D1–3 अयुक्ताचार-; Dg1 अयुक्तश्चार- (for °क्तचारश्च). V1 च बलं (for चपलो). Ñ1 अयुक्ताचारकुशलो.—[d]) Ś1 B1 D2 -वरुणोपमः (for °पमम्).—After 3, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

666* रामेण यद्राक्षसेन्द्र वर्धते तव विग्रहः ।
सर्वं राक्षसलोकं हि तिष्ठन्तं विद्धि संशये ।

[(l. 1) V B1 चेद् (for यद्). B3.4 यद्राक्षसेंद्र रामेण (for the prior half).—(l. 2) V1 D5 सर्व- (for सर्वं). B3 -सैन्यं; D7 -लोके (for -लोकं). B3 विनष्टं विद्धि तेन ते (for the post. half).]

4 [b]) Dt1 Dm1 D6.8 Ct अपि (for भुवि). B3 D2 G3 सर्वेषां रक्षसां भुवि. ❀ Cg: रक्षसां सजातीयानां स्वस्ति भवेदपि। आर्षी षष्ठी. ❀ V2 repeats 4[cd] after 5[ab].—[c]) V1 [अ]थ; M3 (before corr.) स (for न). Ś1 D2 रावण (for रामो न). V2 भवेत्क्रुद्धः (both times) (for न संक्रुद्धः).—[d]) Dg1 Dt1 D6 T3 Cm लोकानराक्षसान्; Ct लोकमराक्षसं (as in text).—After 4, Ñ1 M2 ins.:

667* पौरुषेण विहीनस्त्वमासादयितुमिच्छसि ।

[M2 नासादयितुम्.];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

668* अल्पवीर्यो महावीर्यमुत्कृष्टबलपौरुषम् ।
रामं तं समरे मोहाद्यस्त्वं योधितुमिच्छसि ।

[(l. 1) B1.3 अपि (for अल्प-).—(l. 2) G(ed.) त्वं (for तं). V1 यस्तं; D5 यत्त्वं (for यस्त्वं). B3 यस्त्वमिच्छसि दुर्मते; G(ed.) आसादयितुमिच्छसि (for the post. half).]

5 [a]) D1 अपि जीवितनाशाय.—[b]) Ñ1 D3(with hiatus) उत्पन्ना; Ñ2 D2.5.7 चोत्पन्ना (for नोत्पन्ना).—After 5[ab], V2 repeats 4[cd].—[c]) Ś1 Ñ V Dm1 D2–5.7.8 T2 G M -निमित्तं ते; B1.3.4 D1 -निमित्तेन (B3.4 °त्ते च) (for -निमित्तं च).—[d]) Ś1 D2.3 न भावि; Ñ1 भविता; D4 नो भवेद् (for न भवेद्). T1 मम (for महत्).—After 5, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

669* अपि ते स्वस्ति वंशाय अपि स्वस्ति शुभाय ते ।
अपि त्वां विपुला लक्ष्मीर्न जह्याद्धनदानुज ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. V2 illeg. from first स्वस्ति up to शुभाय in the post. half. Ñ2 V1 B4 D5.7 सुताय (for शुभाय).—(l. 2) V2 illeg. for र्न जह्याद्धन.]

अपि त्वामीश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरङ्कुशम् ।
न विनश्येत्पुरी लङ्का त्वया सह सराक्षसा ॥ ६
त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ।
आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ॥ ७
न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथंचन ।
न लुब्धो न च दुःशीलो न च क्षत्रियपांसनः ॥ ८
न च धर्मगुणैर्हीनः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वेषां च हिते रतः ॥ ९
वञ्चितं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम् ।
करिष्यामीति धर्मात्मा ततः प्रव्रजितो वनम् ॥ १०
कैकेय्याः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य च ।
हित्वा राज्यं च भोगांश्च प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ ११
न रामः कर्कशस्तात नाविद्वान्नाजितेन्द्रियः ।
अनृतं न श्रुतं चैव नैव त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १२

G. 3. 41. 13
B. 3. 37. 12
L. 3. 40. 13

6 [a]) Ñ1 D1 M2 ईदृशं (for ईश्वरं). —[b]) V1 असद्वृत्तं (for कामवृत्तं). —[c]) Ś1 मा विनश्येत्; D1 भवितेयं (for न विनश्येत्). —[d]) D4 मारीचेन (for त्वया सह). —After 6, Ś1 D1-3 ins.:

670* अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषां नः क्षपाचर ।
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ।

[Ś1 om. l. 1. —(l. 1) L(ed.) च (for नः). D1 सर्वषां क्षणदाचर (for the prior half).];

while Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins.:

671* त्वं शठैः पापनिर्वृत्तैर्दुष्टशीलैर्दुरात्मभिः ।
मा नैवं स्वजनं राजन्सराष्ट्रं हन्तुमर्हसि ।

[(l. 1) B1 यः शठः (for त्वं शठैः). —(l. 2) V2 B4 स्वराष्ट्रं (for स°).]

7 [ab]) Dt1 सद्विधः; D1 त्वादृशः (for त्वद्विधः). D4 पापवृत्तो (for काम°). Ñ1 पापमंत्रवित्; Dm1 D8 T3 G2.3 M1 °यंत्रितः; D4 कामयंत्रितः (for पापमन्त्रितः). Ś1 D2.3 पापवृत्तो हि दुःशीलः (Ś1 बहिःशीलः) पापमंत्री नराधिपः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुःशीलस्त्वद्विधः पाप कामवृत्तोजितेंद्रियः. —Dm1 om. 7[c]-8[b]. —[c]) Ñ1 सधनं; V1 सजनं (for स्वजनं). Ś1 D2.3 हंति; Ñ V B1.3.4 D5.7 राजा (for राष्ट्रं). —[d]) D6 om. स (subm.). D6 हंतु (sic). Ś1 प्रजां हंति सुदुर्मतिः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 हंति राष्ट्रं च(V सु) दुर्मतिः; D2.3 प्रजा राष्ट्रं सु(D3 च)दुर्मतिः. —After 7, Ñ2 V B1(l. 1 only).3.4 D5.7 ins.:

672* ये च पूर्वं त्वया प्रोक्ता दोषा रामस्य धीमतः ।
दुःश्रुतं तव तद्रक्षः स महात्मा महायशाः ।

[(l. 2) V2 illeg. from श्रुतं up to 8[ab].]

8 D1 om. 8[ab] (cf. v.l. 7). V2 illeg. for 8[ab] (cf. v. l. 672*). —[a]) Ś1 स (for न). Ś1 D2.3 हि; Ñ V1 B1.3.4 Dm1 D4.5.7.8 T1.2 G M1 स (for च). M1 om. 8[bc]. —[b]) D2 रामश्चात्र (for नामर्यादः). V1 कदाचन. Ś1 रामश्चात्र कथं भवेत्. —After 8[ab], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

673* प्रजा न विमनास्तस्य न तस्य विमुखा द्विजाः ।
निर्मर्यादः स नो वीरो न हीनो राजलक्षणैः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 विषये स्पृहा (for विमुखा द्विजाः). —(l. 2) B4 समो (sic) (for स नो). Ñ2 B3.4 D5.7 धीरो (for वीरो).]

V2 illeg. for 8[cd]. —[c]) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 पापो (for (for लुब्धो). Ś1 D2.3 नाति-(D3 °पि) (for न च). —[d]) Ś1 D2.3 नापि(Ś1 °ति-) (for न च). Ñ2 V1 Dg1 -पांश (V1 °शु)लः; B -पांशनः (for -पांसनः). —After 8, Ñ2 V B1.3(followed by 676*).4 D5.7 read 12.

9 Dg1 reads 9[ab] in marg. —[a]) Ñ V2 B4 D5.7 न स; V1 न वा (for न च). Ś1 धर्मैर्; T2 भर्तुर् (for धर्म-). D1 तथा धर्मगुणोपेतः. —[b]) Ñ B1.3.4 G M Cg -[आ]नंदि- (for -[आ]नन्द-). —[c]) V1 om. (subm.); B1.3.4 D5.7 न (for हि). Ś1 D2 स तीक्ष्णश्च न भूतानां; Ñ1 Dm1 D4.8 T1.2 G M न(Ñ1 स) तीक्ष्णो न च भूतानां; D1 न तीक्ष्णः सर्वभूतानां; D3 न स तीक्ष्णश्च भूतानां. —[d]) Dt1 D6 T1 सर्वभूत- (for सर्वेषां च). D4 G1.3 M3 [अ]हिते रतः. Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 सर्वेषामहिते रतः. —After 9, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.:

674* एते दोषा न रामस्य अनृतं तव भाषितम् ।
दुःश्रुतं च त्वया वीर रामो हि गुणवत्तरः ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. —(l. 2) B4 बलवत्तरः (for गुण°).]

10 [a]) T2 वंचितः. Ś1 D2.3 मत्वा; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 M2 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). —[d]) B1 यतः; Cg तात (for ततः). B4 Dg1 Dm1 D4 T G प्रव्राजितो. ❀ Cvp : पितुराज्ञां पुरस्कृत्य ततः प्रव्रजितो वनमिति च पाठः. ❀ —After 10, Dg1 T3 ins.:

675* पितुराज्ञां पुरस्कृत्य ततः प्रव्राजितो वनम् ।

11 Ś1 reads 11 in marg.—[c]) Dt1 om. च (subm.). D4 T1 G1 M3 भोगं (for भोगांश्च). —[d]) Ñ2 V2 B1.3.4 D1-3.5.7 M2 दंडकं वनं.

12 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 12 after 8. V2 illeg. for 12[ab]. —[a]) Dg1 T3 तावन् (for तात). —[c]) Dm1 D8 T3 दुष्कृतं; D3 दुःश्रवं; T1 G3 M1.3 Cg.k दुःश्रुतं (for न श्रुतं). Dt1 चैवं; M2.3 चास्य (for चैव). Ś1 Ñ V1 B1.3.4

G. 3. 41. 18
B. 3. 37. 13
L. 3. 40. 14

रामो विग्रहवान्धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः ।
राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः ॥ १३
कथं त्वं तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।
इच्छसि प्रसभं हर्तुं प्रभामिव विवस्वतः ॥ १४
शरार्चिषमनाधृष्यं चापखड्गेन्धनं रणे ।
रामाग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि ॥ १५
धनुर्व्यादितदीप्तास्यं शरार्चिषममर्षणम् ।
चापबाणधरं वीरं शत्रुसेनापहारिणम् ॥ १६
राज्यं सुखं च संत्यज्य जीवितं चेष्टमात्मनः ।
नात्यासादयितुं तात रामान्तकमिहार्हसि ॥ १७

D2.5.7 T2 अनृतं दुःश्रु(T2 °च्छ्र)तं त्वेतद् (Ś1 Ñ1 D2 वापि; T2 चापि); D1 अनृतं दुःश्रुतं वा ते. —^{d}) Ñ1 किमिदं; Dt1 * * त्वं (missing); D1.3.6 T3 G3 M1 Cr.k.t नैवं त्वं; G1 नेच्छेयं (for नैव त्वं). Dm1 कर्तुम् (for वक्तुम्). Ñ2 V1 B1.3.4 वचनं तव (B1 मम) राक्षस; D4 T2 नैव वक्तुं त्वमर्हसि. —After 12, Ś1 reads 16^{ab}. —After 12, B3 ins., while V2 ins. before 12^{cd} :

676* न दुर्भगश्च्युतश्चैव नातपस्वी धनुर्धरः ।

[V2 illeg. up to नातपस्वी.]

13 Dt1 om. 13. —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dm1 D2–5.7.8 T2 G M transp. रामो and धर्मः. D1 धर्मो विग्रहवानेव. M2 reads ^{b} in marg. —^{b}) Ñ1 तथा; D4 G1 M3 रणे (for साधुः). Ś1 Ñ2 B3 D2.3 -प्रतिश्रवः; V B1 -प्रतिश्रुतः; B4 D5.7 -परिश्रवः (for -पराक्रमः). —After 13^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

677* मधुरः शीलसम्पन्नो मध्यस्थो न च गर्वितः ।
गुणैरुपचितः सर्वैः सर्वदोषविवर्जितः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 मध्यस्थो(D5 °मो)नवमः पितुः (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 V उपचितैः (for °तः). V1 सर्वदोषैर्विवर्जितैः; V2 illeg. (for the post. half).]

—^{c}) B3 च सर्व- (for सर्वस्य). Ś1 सर्वस्य लोकानां (sic). —^{d}) T1.2 देवानां मघवानिव. —After 13, Ś1 reads 15^{cd}.

14 ^{a}) Dg1 हि; Dt1 Dm1 D6.8 G3 नु; Ck च (for त्वं). —^{b}) G1 स्नेह- (for स्वेन). —^{c}) Dg1 Dt1 D6 T3 इच्छसे. D2 हंतुं; D3 भोक्तुं; T2 कर्तुं (for हर्तुं). Ñ V B1.3.4 D5.7 हर्तुमिच्छसि दुर्बुद्धे(Ñ1 दुष्टात्मन्). —^{d}) Ñ V B1.3.4 D5.7 M2 विभावसोः (for विवस्वतः). —After 14, Ñ V2 B1.3.4 D5.7 M2 ins. :

678* भार्यां रामस्य सदृशीं हृत्वा दशरथस्नुषाम् ।
न शक्या रक्षितुं प्राणा यस्यापि त्रिदशा गतिः ।

[V2 illeg. from भार्यां in l. 1 up to खड्गेन्ध in 15^{b}. —(l. 1) Ñ1 हृत्वा त्वं (for सदृशीं). Ñ1 वैदेहीं (hypm.); Ñ2 पृ* (illeg.) (for हृत्वा). —(l. 2) B1.3 शक्यं; D5 शक्योसि (hypm.) (for शक्या). B3 यद्यपि (for यस्यापि). Ñ1 यास्यसि यमसादनं (for the post. half).]

15 V2 illeg. up to खड्गेन्ध in ^{b} (cf. v.l. 678*). —^{b}) Dg1 T3 Cm खड्गचापेंधनं (by transp.). Ś1 चापखड्गधरं रणे; Ñ1 शरचापधरं रणे; D3 चापहस्तं तु तं रणे; G(ed.) घोरचापेंधनं रणे. ❀ Cv : शरार्चिषमित्यादि । एकांगरूपकम् . ❀ Ś1 reads 15^{cd} after 13. —^{c}) D5.7 सुमहा- (for सहसा). Dg1 दीप्तिं; G2 क्षिप्तं (for दीप्तं). —After 15, Ñ1 reads 20^{ef}, repeating it in its proper place, while V1 ins. l. 3-6 of 681*.

16 D1 om. 16–20^{abcd}. V1 om. 16. Ś1 reads 16^{ab} after 12. —^{a}) D3 -र्व्यायत- (for -र्व्यादित-). —Ñ1 illeg. for 16^{b}. —^{b}) Ś1 D2 शरदंष्ट्रम् ; D3.4 G1 M2 शरजिह्वम् (for शरार्चिषम्). —^{c}) Ñ1 Dm1 D8 G3 खड्ग(Ñ1 illeg.)-चाप-; Dg1 T2.3 G2 M1.3 चापपाश-; D3 M2 आत्तचाप-; D4 G1 खड्गपाश- (for चापबाण-). Dg1 Dt1 D6 T3 तीक्ष्णं (for वीरं). Ś1 खड्गजिह्वं दुराधर्षं. —^{d}) M2.3 शत्रुसैन्य- (for °सेना-). Ś1 D3 -निबर्हणं; G2 -प्रहारिणं (for -[अ]पहारिणम्). T1 शत्रुसैन्यप्रहारिणम् . —For 16^{cd}, D2 subst., while D3 ins. after 16^{ab} :

679* आशीविषमिव क्रुद्धं न रामं द्रष्टुमर्हसि ।

[D3 स्प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्).]

—For 16, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 subst. :

680* कार्मुकव्याप्तदीप्तास्यं शरजिह्वास्त्रकेसरम् ।
रामसिंहं वने तात न धर्षयितुमर्हसि ।

[(l. 1) Ñ2 V2 B1.3 D5.7 कार्मुकव्यात्त- (for °व्याप्त-). —(l. 2) B3 वनात् (for वने). B4 धर्पितुम् (subm.) (for धर्षयितुम्).]

—Thereafter all the above MSS. cont.; while V1 ins. l. 3-6 (owing to om.) after 15 :

681* प्रज्ञाधातुं शीलशृङ्गं रूपपुष्पितकाननम् ।
रामशैलमशीलस्त्वं न कम्पयितुमर्हसि ।
बुद्धिवेलापरिक्षिप्तं धनुर्विस्फारितस्वनम् ।
रामसागरमक्षोभ्यं न दोर्भ्यां तर्तुमर्हसि ।
खड्गदण्डधनुष्पाशं शरौघजठरं प्रभुम् । [5]
रामकालमकालेन न कालयितुमर्हसि ।

[(l. 1) Ñ2 प्रज्ञातुंगं (for °धातुं). —(l. 2) B4 अशीलात्मन् (for °लस्त्वं). —(l. 4) V2 illeg. from मक्षोभ्यं up to l. 6. —(l. 5) D7 खड्गदंडं. V1 B1.3.4 -धनुष्पाणिं (for °पाशं). B1.3 धनुं (sic) (for प्रभुम्). V1 शरौघशतकिंकरं (for the post. half). —(l. 6) D5 अकाली त्वं (for °लेन).]

17 D1 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ1 धर्मं च; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भोगांश्च; D2 सत्यं च (for संत्यज्य). —^{b})

अप्रमेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ।
न त्वं समर्थस्तां हर्तुं रामचापाश्रयां वने ॥ १८

प्राणेभ्योऽपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुव्रता ।
दीप्तस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा ॥ १९

किमुद्यमं व्यर्थमिमं कृत्वा ते राक्षसाधिप ।
दृष्टश्चेत्त्वं रणे तेन तदन्तं तव जीवितम् ।
जीवितं च सुखं चैव राज्यं चैव सुदुर्लभम् ॥ २०

स सर्वैः सचिवैः सार्धं विभीषणपुरस्कृतैः ।
मन्त्रयित्वा तु धर्मिष्ठैः कृत्वा निश्चयमात्मनः ॥ २१

G. 3. 41. 32
B. 3. 37. 22
L. 3. 40. 23

Ñ2 V B1.3.4 D5.7 च यदीच्छसि (for चेष्टमात्मनः). —^{c}) Ś1 नैवासादयितुं; D2 M3 नाद्या°; D3 नाद्यालिंगयितुं; M2 नाभ्या° (for नात्यासादयितुं). —^{d}) T1 अथ (for इह). Ñ1 रामोंतक इवापरः. — For 17^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

682* नैवासादयितव्यो हि त्वया रामः प्रतापवान् ।

[Ñ2 [s]पि (for हि). B4 निवासादूषितव्यो (sic) हि (for the prior half). V2 illeg. from प्रतापवान् up to 19^{ab}.]

—After 17, Ñ1 reads 21^{ab}.

18 D1 om. 18 (cf. v.l. 16). V2 illeg. for 18 (cf. v.l. 682*). —^{a}) Ñ2 D5.7 बलं तेजो (for हि तत्तेजो). —^{b}) D4 यत्र (for यस्य). —After 18^{ab}, M2 reads 21^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. —Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 transp. 18^{cd} and 19^{ab}. —^{c}) Ś1 M3 (before corr.) हंतुं; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 स्प्रष्टुम् (for हर्तुं). —^{d}) T2 G2 M1 -पादाश्रयां (for -चापा°). Dm1 D8 वनात् (for वने). Ś1 B1 D2.3 M2 रामबाहु(M2 °चाप)बलाश्रयां; Ñ V1 B3.4 D5.7 अपि रामव्यपाश्रयां(V1 °यात्). —After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

683* तस्य सा नरसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी ।

[D6 वै (for सा). Dt1 om. hapl. सिंहस्य. T2 भामिनी.]

19 D1 om. 19 (cf. v.l. 16). V2 illeg. for 19^{ab} (cf. v.l. 682*). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 transp. 18^{cd} and 19^{ab}. —^{a}) Ñ1 illeg. for 19^{a}. Ś1 D2 प्रियेभ्यो (for प्राणेभ्यो). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रियतमा; D4 प्रिया भार्या; T2 प्रिया तात (for प्रियतरा). —^{b}) Ś1 D2.3 रामा राममनुव्र(Ś1 °श्रि)ता; D4 नित्यमेवमनुव्रता. —After 19^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

684* न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया ।

[M1 [ओ]जस्विनी. Dt1 Dm1 D8 G3 मैथिली जनकात्मजा; M2 मैथिली राघवप्रिया (for the post. half).]

—^{c}) हुताग्नस्य (for °शस्य). —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 शिखां दीप्तां सु(Ś1 तु)मध्यमां; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शिखां सीतां सुमध्यमां; D3 शिखां त्वं स्प्रष्टुमिच्छसि.

20 D1 om. 20^{abcd} (cf. v.l. 16). —^{a}) Ñ V1 व्यर्थमिदं; D4 इमं कृत्वा; D5 व्यर्थमसुं; T1 M2 इदं व्यर्थं; G1 M3 इमं व्यर्थं (by transp.) (for व्यर्थमिमं). T2 G2 M1 किमु व्यर्थमिदं श्रुत्वा(G2 कृत्वा; M1 कर्तुं). —^{b}) D4 व्यर्थं ते; T2 M1 वीक्षसे; G2 द्रक्ष्यसे (for कृत्वा ते). Ñ V B4 Dm1 D5.7.8 M1 राक्षसेश्वर (for °साधिप). B1 कुर्यास्त्वं राक्षसेश्वर; B3 ते कृत्वा राक्षसेश्वर. —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दृष्टौ चावां; Dg1 Dm1 D4.8 T3 G1 M1 दृष्टश्चेत्तु; D3.6 दृष्टश्च त्वं (for दृष्टश्चेत्त्वं). V2 illeg. from तं up to संशयितं in l. 1 of 687*. Ś1 D3 वने (for रणे). Ñ1 दृष्टमात्रो वने तेन; D2 दृष्टस्त्वेवं वने तेन. —^{d}) Ś1 D2 M1.3 जीवितं तव (by transp.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जीवितं च नौ; Dt1 D6 उप° (for तव जीवितम्). M2 दुर्लभं जीवितं च ते. ❀ Ct: तेन चेत्त्वं रणे दृष्टस्तदा तदन्तं तद्दर्शनावसानं तव जीवितमित्यर्थः. ❀ —Ñ1 repeats 20^{ef} here, reading it for the first time after 15. —Ñ1 (first time) illeg. after जीवितं up to सुदु in ^{f}. —^{e}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D2.5.7 जीवितं चैव राज्यं च; Ñ1 (second time) जीवितं खलु भोगाश्च; V1 जीवितव्यं च राज्यं च; D1.3 जीवितं खलु राज्यं च. —^{f}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 सुखं (for राज्यं). Ñ1 (second time) illeg. for चैव सुदुर्लभम्. D1 चेह (for चैव). ❀ Cm: जीवितमित्यर्थं भिन्नं वाक्यम्. ❀ —After 20, Ś1 D2.3 ins., while M2 (*inf. lin.*) cont. after 689*:

685* दौरात्म्यं त्यजसे राजन्नग्रे रामेण संगतः ।

[D3 त्यक्ष्यसे (for त्यजसे). M2 दौरात्म्यात्त्यक्ष्यसे राज्यं (for the prior half).]

—After 20, Ñ1 ins.:

686* दुर्लभानि सदा राजञ्जीवलोकसु * * * ।

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

687* रावणेण विरुद्धस्य सर्वं संशयितं तव ।
गम्यतां स्वपुरीं त्यक्त्वा रोषं मध्यस्थतां व्रज ।

[(l. 1) V2 illeg. up to संशयितं. —(l. 2) B1 गच्छतां स्वपुरीं लंकां (for the prior half).];

whereas Dg1 D8 T1 M2 ins.:

688* यदिच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम् ।

[T1 M2 यदीच्छसि. Dg1 सुखं (for चिरं).]

—Thereafter M2 cont.:

689* दारान्भोगांश्च बन्धूंश्च लङ्कामात्मानमेव च ।

—M2 further cont. 685*.

—On the other hand, D1 ins. after 20:

690* राममासाद्य तं वीरं महाबलपराक्रमम् ।

21 Ñ1 reads 21^{ab} after 17. M2 reads 21^{ab} for the first time after 18^{ab}, repeating it here. —^{a}) Dm1 D8 G3 सर्वैश्च; G2 तत्सर्वं (for स सर्वैः). T2

G. 3. 41. 32
B. 3. 37. 23
L. 3. 40. 24

दोषाणां च गुणानां च संप्रधार्य बलाबलम् ।
आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः ।
हितं हि तव निश्चित्य क्षमं त्वं कर्तुमर्हसि ॥ २२

अहं तु मन्ये तव न क्षमं रणे
समागमं कोसलराजसूनुना ।
इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं
क्षमं च युक्तं च निशाचराधिप ॥ २३

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

मंत्रिभिः (for सचिवैः). —[b]) Dg1 -पुरःसरैः; T1.2 G2 M1.2 (second time).3 Ct -पुरोगमैः (for -पुरस्कृतैः). Ś1 Ñ1 D2 M2(second time) संमंत्रयितुमर्हसि; D1 त्वं मंत्रयितुमर्हसि; D3 स मंत्रयितुमर्हसि. Ñ1 illeg. for 21[c]. Dg1 reads 21[c]-22[b] in marg. —[c]) M2 चिंतयित्वा. Ś1 D2.3 च; Dt1 D6.8 स; T3 सु- (for तु). Ś1 D2.3 धर्मज्ञैः; B1 धर्मज्ञ; B3.4 Dg1 धर्मिष्ठ (Dg1 °ष्ठः); Dm1 D1.4.8 T2 G M1.3 धर्मिष्ठं; M2 धर्मार्थौं (for धर्मिष्ठैः). —[d]) Ś1 D2.3 आहवे (for आत्मनः). —For 21, Ñ2 V D5.7 subst., while B1.3.4 subst. for 21[ab] :

691* गुरुलाघवसंयुक्तं मन्त्रिभिः सह मन्त्रय ।
तिष्ठन्तु मन्त्रिणः सर्वे राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
सर्वभावेषु पृच्छ त्वं स ते श्रेयोऽभिधास्यति ।

[(l. 2) V2 illeg. up to राक्षसेन्द्रं वि. V1 B1 D5 राक्षसेंद्र. —(l. 3) V B1.3.4 -कार्येषु (for -भावेषु).]

—Thereafter all the above MSS. cont. :

692* महातपोधनां सिद्धां सर्वदोषबहिष्कृताम् ।
त्रिजटां पृच्छ राजेन्द्र सा ते श्रेयोऽभिधास्यति ।
दूषणस्य कृते यत्ते हृद्गतं कोपकारणम् ।
खरस्य तु कृते यच्च रक्षस्त्रिशिरसस्तथा ।
कृते शूर्पणखायाश्च तथान्येषां च रक्षसाम् । [5]
न ते तद्धृदये धार्यं राक्षसेन्द्र प्रसीद मे ।

[(l. 1) B3 शांतां (for सिद्धां). —(l. 3) V2 illeg. from हृद्गतं up to त्रिशि in l. 4. B1.4 -धारणं (for -कारणम्). V1 हृदये रोषधारणं; B3 कृतं कोपस्य धारणं (for the post. half). —(l. 4) V1 B1 च; B3 om.(subm.) (for तु). V1 B4 ते (for च). —(l. 6) V1 B1.3.4 कार्यं (for धार्यं).]

22 Dg1 reads 22[ab] in marg. (cf. v.l. 21). —[a]) Dg1 om. first च (subm.). —[b]) Ś1 संप्रदर्श्य महाबलं. —[d]) Ś1 D2 तथैव च; D3 बलाबलं (for च तत्त्वतः). Ñ V B1.3.4 D5.7 राम(B4 पर)स्य च पराक्रमं. —[e]) Dg1 T1.2 G M3 हिताहितं वि(Dg1 G2 च)निश्चित्य; M1 आयतिं च हि निश्चित्य; M2 * * * * विनिश्चित्य. —[f]) Dg1 G2 क्षेमं कर्तुं त्वमर्हसि. --For 22[ef], Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.7(Ś1 Ñ1 D1-3 om. l. 1) subst. :

693* समस्तैर्मंत्रिभिः सार्धं मन्त्रयित्वा च रावण ।
आयतीहितमालोच्य ततस्त्वं कर्तुमर्हसि ।

[(l. 1) V2 illeg. from स्तै up to यित्वा. —(l. 2) Ś1 Ñ1 D1-3 आयतिं त्वं(D2.3 च) तदा(Ś1 D2 °था)त्वं च; V B4 आयतीं च समालोच्य(V1 °क्य) (for the prior half). V B1.3.4 ततस्तां हर्तुमर्हसि(B3 °मिच्छसि) (for the post. half).]

23 [a]) B4 न तव (by transp.). M2 क्षमो (for क्षमं). —[b]) M2 समागमः. —[c]) Ñ B1.3.4 D3.5.7 M3 च; D1 तु (for हि). Ñ1 illeg. for भूयः. Ś1 उद्यमं (for उत्तमं). —[d]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 हितं (for क्षमं). Ñ1 निशाच***; T1 निशाचरेश्वर (for °राधिप).

Colophon. *Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 मारीच(D2 °चि)वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D7 42; V1 D5 41; V2 43; B4 44; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 37; D1 39; D3 45; M2.3 38. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

३६

कदाचिदप्यहं वीर्यात्पर्यटन्पृथिवीमिमाम् ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्पर्वतोपमः ॥ १

नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
भयं लोकस्य जनयन्किरीटी परिघायुधः ।
व्यचरं दण्डकारण्यमृषिमांसानि भक्षयन् ॥ २

विश्वामित्रोऽथ धर्मात्मा मद्वित्रस्तो महामुनिः ।
स्वयं गत्वा दशरथं नरेन्द्रमिदमब्रवीत् ॥ ३

अयं रक्षतु मां रामः पर्वकाले समाहितः ।
मारीचान्मे भयं घोरं समुत्पन्नं नरेश्वर ॥ ४

G. 3. 42. 13
B. 3. 38. 5
L. 3. 41. 5

36

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.—Before 1, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

694* एवमुक्त्वा तु मारीचो रावणं राक्षसाधिपम् ।
पुनरेव महाप्राज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ।
विदितं मम ते जन्म विदितं मम ते बलम् ।
विदितं मम तेजस्ते विदितो मम विक्रमः ।

[(l. 1) Ñ2 V2 D7 उक्तस् (for उक्त्वा).—(l. 2) B4 महाबाहुर् (for °प्राज्ञ).—Ñ2 om. (hapl.) l. 3.—(l. 3) B4 तत्र मे (for second मम ते).—(l. 4) V1 तव (for second मम).]

1 a) Ś1 D1–3 पुरा वै (D1 कदाचिद्) वीर्यमत्तोहं.—b) M2 पर्यटं (for पर्यटन्). For subst. see below.

2 a) T3 स्निग्धवैदूर्यसं°.—b) D1 T2 G2 M1.3 -भूषणः (G2 °णैः) (for -कुण्डलः).—For 1–2^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst.:

695* पुराहं मेघसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
व्यचरं दण्डकारण्ये मांसशोणितभोजनः ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्पर्वतोपमः ।

[(l. 2) V1 व्यचरन्; B1.3 अचरं (for व्य°). B3 (*sup. lin.* also) मुनि- (for मांस-). V1 -भक्षणः (for -भोजनः).]

—c) Ś1 D2.3 सर्वस्य (for लोकस्य).—d) Dg1 D1 परमायुधः (for परिघा°).—After 2^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

696* भीषणै राक्षसैर्घोरैः पुरुषादैः समावृतः ।

—Thereafter D5.7 cont. 697*.

—e) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न्य(B1 अ)वसं; D8 अचरं (for व्यचरं). Ś1 Ñ1 D2.3 अ(Ś1 आ)च (D2 चि)रं दंडकारण्ये.—f) Ś1 D2.3 मुनिमांसानि; Dt1 ऋषिमांसादि (for ऋषिमांसानि). Ñ1 हिंसंस्तत्र बहून्मुनीन्; D1 तापसान्संप्रधर्षयन्.—After 2, Ñ2 V B1.3.4 ins.; D5.7 cont. after 696*:

697* अथ काले तु संप्राप्ते संप्राप्तोऽहं तमाश्रमम् ।
यस्मिन्वसति धर्मात्मा विश्वामित्रो महामुनिः ।
ततः सपरिवारोऽहमज्ञानादाश्रमं गतः ।
दृष्टश्च तापसैस्तत्र उद्विग्नाश्च तपोधनाः ।
यदा चाप्रयतास्ते वै यदोच्छिष्टा भवन्ति च । [5]
होमव्यासक्तहृदया यदा ते राक्षसाधिप ।
राक्षसेन्द्र तदा तेषां करोमि कदनं महत् ।
अप्रमत्ता यदा राजञ्शुचयो मुनिपुंगवाः ।
प्रदीप्तं दहनं क्रुद्धा दहेयुरिति मे मतिः ।
मन्यमानाः प्राणिवधमृषयः पावकोपमाः । [10]
न ते क्रोधं विमुञ्चन्ति तपसस्तस्य नाशनम् ।

[(l. 1) V1 B3 तत्र (sic) (for तम्).—(l. 4) Note hiatus between the two halves. V2 ते (for second च). D5.7 समुद्विग्नास् (to avoid hiatus) (for उद्विग्नाश्च).—(l. 5) Ñ2 D5.7 वा (for च).—(l. 6) B4 मोह- (for होम-). B3 राक्षसेश्वर (for °साधिप).—(l. 11) B3 तु (for ते).]

3 a) Ñ1 तु; D2.3 [ऽ]पि; M1 हि (for ऽथ). D1 विश्वामित्रर्षिधर्मात्मा.—T3 reads in marg. from 3^{b}–5^{a}.—b) Ñ1 M2 मम त्रस्तो; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 जितक्रोधो; D1 मम त्रासान् (for मद्वित्रस्तो). B4 om. महा. Ś1 D2.3 संत्रासं समुपागतः.—c) Ś1 अपि गत्वा; Ñ1 स हि गत्वा; Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 अभिगम्य (D2.3 °त्वा); D1 अभिगच्छ (sic) (for स्वयं गत्वा).

4 T3 reads 4 in marg. (cf. v.l. 3).—a) Ś1 D2.3 राजन्; Dg1 Dm1 D4.8 T G1.3 M2.3 अद्य; D1 अभि-; G2 M1 असौ (for अयं). Ñ V B1.3.4 D5.7 मां त्रायतां (V D7 °ते) (for रक्षतु मां).—b) Ś1 D2.3 ह्युपस्थिते; Ñ2 D4–7 M1 समाहितं; B4 महामतिः (for समाहितः).—c) S1 राक्षसेभ्यो (for मारीचान्मे).—d) Ś1 B4 D2.3 नराधिप (for नरेश्वर).—After 4, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

698* तस्माद्रक्षितुमिच्छामि पर्वकाले उपस्थिते ।
मम चैतत्समारब्धं पर्व राजवरोत्तम ।
संप्राप्तः सपरीवारो मारीचो राक्षसेश्वरः ।
एतदर्थमहं प्राप्तो भयार्तस्तव संनिधिम् ।
इच्छामि चाभयं दत्तं परित्राणं च रक्षसः । [5]

[(l. 1) Note hiatus between पर्वकाले and उपस्थिते. B1 पर्वकालम्.—(l. 2) V1 सर्व- (for पर्व).—(l. 3) B3 परमो धीर (for सपरीवारो). B1.3 राक्षसश्च सः (for °सेश्वरः).—V1 om. l. 4–5.—(l. 4) Ñ2 D5.7 संनिधौ (for °धिम्).—(l. 5) D7 om. दत्तं. Ñ2 B3 परित्रातुं (for परित्राणं).]

G. 3 42. 16
B. 3. 38. 5
L. 3 41. 5

इत्येवमुक्तो धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ।
प्रत्युवाच महाभागं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ ५

ऊनषोडशवर्षोऽयमकृतास्त्रश्च राघवः ।
कामं तु मम यत्सैन्यं मया सह गमिष्यति ।
वधिष्यामि मुनिश्रेष्ठ शत्रुं तत्र यथेप्सितम् ॥ ६

इत्येवमुक्तः स मुनी राजानं पुनरब्रवीत् ।
रामान्नान्यद्बलं लोके पर्याप्तं तस्य रक्षसः ॥ ७

बालोऽप्येष महातेजाः समर्थस्तस्य निग्रहे ।
गमिष्ये राममादाय स्वस्ति तेऽस्तु परंतप ॥ ८

5 T3 reads 5^a in marg. (cf. v.l. 3). V1 om. 5^{ab}. —^{a}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 एवमुक्तः स(V2 D5 °स्तु) धर्मात्मा. —^{b}) Ś1 तथा (for तदा). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M3 महातेजा (for °भागं). —For 5^{cd}, Ś1 D2.3 subst.:

699* मुहूर्तमपि निश्चेष्टो भूत्वा वचनमाददे ।

[Ś1 इव (for अपि). D3 अब्रवीत् (for आददे).]

—After 5, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

700* न भेतव्यं महाब्रह्मन्राक्षसाद्घोरदर्शनात् ।
ततो ददौ नृपस्तस्मै विश्वामित्राय धीमते ।
बलाध्यक्षसमायुक्तां वाहिनीं चतुरङ्गिणीम् ।
तां दत्तां नृपसिंहेन नाभ्यरोचयत द्विजः ।
ततो दशरथो राजा शक्रतुल्यपराक्रमः । [5]
विस्तीर्णं बलमादाय प्रयातुमुपचक्रमे ।
विश्वामित्रोऽथ धर्मात्मा राजसिंहं महाद्युतिम् ।
सान्त्वयित्वा महेन्द्राभमिदं वचनमब्रवीत् ।
कृतं मम नरव्याघ्र सह सैन्येन पार्थिव ।
किं च क्लेशेन भवतो राममेकं विसर्जय । [10]
एवमुक्तस्तु मुनिना राजा दशरथस्तदा ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञं तं मुनिं स पुनस्तदा ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 त्वया (for महा-). V B1.3.4 -विक्रमात् (for -दर्शनात्). —(l. 3) D5 वाह्वीं (sic) (for वाहिनीं). —(l. 6) V D7 विस्तीर्ण- (for °र्णं). —(l. 7) V2 D5 राज-सिंह- (for °हं). —(l. 9) B4 राघव (for पार्थिव). —(l. 12) B1.3.4 महाप्राज्ञस् (for °ज्ञं). D5 om. तं.]

6 For ^{ab}, cf. 1. 19. 2^{ab}. —^{a}) Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r बालो(Dt1 D6 ऊन) द्वादशवर्षोयम्; Ct*p* ऊनषोडशवर्षोयम् (as in text). —^{b}) Ś1 D2.3 रामो राजीव-लोचनः. ❀ Cv: बालो द्वादशवर्षोयमिति रावणविभीषिकायै वयोह्रासं ब्रूते मारीचः परमार्थतस्तु तदानीमूनषोडशवर्षः।; Cr: बालो द्वादशवर्षोयमिति रावणविभीषिकायै वयोह्रासं ब्रूते। तदानीमूनषोडशवर्षः आसीत्।; Cm: बालो द्वादशव-र्षोऽकृतास्त्रश्चेति रावणविभीषयोक्तम्।; Cg: द्वादशवर्षः द्वादशवर्ष-वयस्कः। केचित्तु इदं रावणविभीषयोक्तम्। वस्तुत ऊनषोडशवर्ष इत्युक्तमित्यूचुः।; Ct: पञ्चदशवर्षोऽपि तथा दशरथेनानृदितोऽप्य-त्यन्तबाल्यद्योतनाय अतिबालेनापीदृशं कृतं किमधुना वाच्यमिति रावणस्यात्यन्तभयाय मारीचेन तथा दशरथेनोक्त इत्यूनद्वादशवर्ष इत्युक्तम्। ऊनषोडशवर्षोऽयमिति पाठान्तरम्. ❀ —After 6^{ab}, Ś1 Ñ1 D2.3 ins.:

701* न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ।

[= 1.19.2^{cd}. Ś1 युद्धे (for युद्ध-). Ñ1 ह्यस्य (for अस्य).]

—Then Ñ1 cont.:

702* तवास्त्रे परमे युक्तो न च युद्धविशारदः । (sic)
न चायं रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः ।

[cf. 1.19.7]

—^{c}) D1 इदं (for कामं). Ś1 D2 नयतु (for तु मम). Dt1 D6 तत्सैन्यं; D2 मत्सैन्यं; T2 सैन्येन; Cg as in text (for यत्सैन्यं). —G1 mostly damaged for 6^d. —^{d}) T2 G2 (in M script *sec. m.* also as in text) गमिष्यसि (for °ष्यति). Ś1 Ñ1 D2.3 सर्वं तत्र प्रतिष्ठितं; D1 तत्सर्वं प्रतितिष्ठतु; L(ed.) सर्वं तेत्र प्रतिष्ठितं. —After 6^{cd}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

703* बलेन चतुरङ्गेण स्वयमेत्य निशाचरम् ।

[Dm1 D4 T1.2 G1.2 M2.3 निशाचरान् (for °रम्).]

—Ś1 D1–3 om. 6^{ef}. —^{e}) Dm1 D8 विधमिष्ये (for वधि-ष्यामि). —^{f}) Dm1 शत्रूंस् (for शत्रुं). D4 T1.2 G1.2 M2.3 शत्रूंस्ते मनसेप्सितान्. —For 6^{cdef}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst., while Ñ1 subst. l. 1 for 6^{ef}:

704* कथं शक्ष्यति तद्रक्ष एकः प्रतिसमासितुम् ।
अयमव्यक्तनिर्माणो बालो बालमृगेक्षणः ।
न शक्तो राक्षसेन्द्रस्य प्रसीद भगवन्निति ।

7 ^{a}) Ñ2 D5.7 इत्युक्तवंतं नृपतिं; V B1.3.4 D4 एवमुक्तोथ नृपतिं(D4 मुनिराट्); Dt1 D6 एवमुक्तः स तु मुनी. —^{b}) Ś1 Ñ1 B3 D1–3 तं नृपं(B3 मुनिं); Ñ2 V B1.4 D5.7 स(B4 तं) मुनिः (for राजानं). Dg1 Dt1 D4.6 T1.3 M2.3 इदम् (for पुनर्). —^{c}) Ś1 Ñ1 D3 [अ]न्य-; D2 [अ]न्यं (for [अ]न्यद्). —After 7, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

705* देवतानामपि भवान्समरेष्वभिपालकः ।
आसीत्तव कृतं कर्म त्रिलोकविदितं नृप ।
काममस्तु महत्सैन्यं तिष्ठत्विह परंतप ।

[(l. 1) Dm1 G2 M1 [अ]पि (for [अ]भि-). T2 -पालितः; G2 -पावकः (sic) (for -पालकः). —(l. 2) K(ed.) त्रिलोके (for त्रिलोक-). —(l. 3) Dt1 D6 T1 G1 अस्ति (for अस्तु). D6 महासैन्यं (for महत्सैन्यं). Dm1 D8 G3 काममस्तु मम श्रीमा-न्पद्मपत्रनिभेक्षणः.]

8 ^{a}) Dg1 M1 ह्येष; D1 [ऽ]प्ययं (for ऽप्येष). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महाबाहुः (for °तेजाः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 पर्याप्तस् (for समर्थस्). B3 तस्य विग्रहे; B4 तुल्य-

इत्येवमुक्त्वा स मुनिस्तमादाय नृपात्मजम् ।
जगाम परमप्रीतो विश्वामित्रः स्वमाश्रमम् ॥ ९
तं तदा दण्डकारण्ये यज्ञमुद्दिश्य दीक्षितम् ।
बभूवावस्थितो रामश्चित्रं विस्फारयन्धनुः ॥ १०
अजातव्यञ्जनः श्रीमान्बालः श्यामः शुभेक्षणः ।
एकवस्त्रधरो धन्वी शिखी कनकमालया ॥ ११
शोभयन्दण्डकारण्यं दीप्तेन स्वेन तेजसा ।
अदृश्यत तदा रामो बालचन्द्र इवोदितः ॥ १२
ततोऽहं मेघसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
बली दत्तवरो दर्पादाजगाम तदाश्रमम् ॥ १३
तेन दृष्टः प्रविष्टोऽहं सहसैवोद्यतायुधः ।
मां तु दृष्ट्वा धनुः सज्यमसंभ्रान्तश्चकार ह ॥ १४
अवजानन्नहं मोहाद्बालोऽयमिति राघवम् ।
विश्वामित्रस्य तां वेदिमभ्यधावं कृतत्वरः ॥ १५

G. 3. 42. 39
B. 3. 38. 18
L. 3. 41. 16

विग्रहे (for तस्य निग्रहे). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.5.7 यास्यामि (for गमिष्ये). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नराधिप; D2 जनाधिप (for परंतप). —After 8, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

706* मया च गुप्तं कः शक्तो रामं वीर्यात्प्रबाधितुम् ।
ततः सहर्षमादाय राजा राघवमब्रवीत् ।
गमिष्यसि सहानेन वनं किल महर्षिणा ।
पितुः स वचनं श्रुत्वा बाढमित्यब्रवीद्वचः ।
रामात्तु वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रं मुनिं तदा । [5]
विचार्य मनसा राजा गम्यतामित्यभाषत ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 transp. च and गुप्तं. —B3 reads l. 2 after l. 4. —(l. 3) V गमिष्यामि (sic) (for °ष्यसि). —Ñ2 om. (hapl.) from the post. half of l. 4 up to the prior half of l. 5. —(l. 4) B1 transp. पितुः and स. —After l. 4, B3 reads l. 2. —(l. 5) V D5.7 तद्; B4 च (for तु). B4 महामुनिं (for मुनिं तदा). —(l. 6) B3 (before corr. as in text) [उ]वाच ह (for [अ]भाषत).]

9 ^{a}) Ś1 उक्तः (for उक्त्वा). Ñ1 D4 T1.2 G1 M एवमुक्त्वा तु (Ñ1 *); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 एवमुक्तस्तु. —^{b}) D3 T2 समादाय (for तमा°). D1 राममादाय सुव्रतः. —^{d}) Ñ2 V B1.4 D5.7 दृढ(B4 धृत)व्रतः; B3 महामुनिः (for स्वमाश्रमम्).

10 ^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 स; D1 ते(sic) (for तं). Ś1 Dg1 Dt1 D2.6 तथा (for तदा). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 पर्वकाले तपस्विनां(D1 °नं); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विश्वामित्राश्रमे बली. —After 10^{ab}, Ñ2 V B1.4 D5.7 ins. :

707* उपयातेषु विप्रेषु पर्वकाले ह्युपस्थिते ।
विश्वामित्रेण मुनिना दत्तसंज्ञो नृपात्मजः ।

[(l. 2) D7 दृढ- (for दत्त-).]

—Dg1 om. 10^{cd}. —^{c}) Ś1 Dt1 D1–3.6 T1.3 Cm.g.t [उ]पस्थितो (for [अ]वस्थितो). —^{d}) Dm1 D8 G3 सज्यं (for चित्रं). Ś1 D2.3 चित्रं विस्फार्य कार्मुकं.

11 ^{a}) D6 आयाम- (for अजात-). —^{b}) B3 रामः (for बालः). Ñ1 चैव (for श्यामः). Ś1 D2.3 बाल एव शुभाननः; D4 T1.2 G1.2 M2.3 पद्मपत्रनिभेक्षणः. —^{c}) Ñ V B1.3.4 D5.7 G2 काकपक्ष-; D1 गुरोर्वाक्य-; D2 एक अस्त्र-; T2 एवमस्त्र- (for एकवस्त्र-). D3 गुरुवाक्यकरो धन्वी. —^{d}) Ś1 D2 शिखी कांडपलाशवान्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राज(V2 °जा)न्कुंडलमालया; D1.3 शिखी कांडकलापवान्.

12 ^{a}) Ñ1 illeg. for शोभयन्दण्ड. D1 शोभयंस्तन्महारण्यं. —^{b}) Ś1 शुभेन; T2 लिप्तेन (for दीप्तेन). G2 transp. दीप्तेन and स्वेन. D3 दीप्तेनेव स्वतेजसा. —^{c}) V1 ततो (for तदा). —^{d}) Ñ2 D1 रामचंद्रः; V1 D2 बालश्चंद्रः; D3 °सूर्य (for बालचन्द्र). ❀ Cg : उदितचन्द्रौपम्येन विरोधिनिरसनोन्मुक्तत्वं गम्यते । शत्रोरपि विग्रहवर्णनमाकर्षकतया. ❀

13 B4 reads 13^{ab} after l. 1 of 709*. —^{a}) Ś1 D2.3 अथ (for ततो). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 -भूषणः (for -कुण्डलः). —For 13^{ab}, Ñ2 V B1.3 D5.7 subst.; B4 ins. before 13^{cd} :

708* कामरूपित्वमादाय महाद्रिशिखरोपमः ।
उपस्थितोऽम्बरस्यान्ते संध्याभ्र इव शारदः ।

[(l. 1) V आस्थाय (for आदाय). V1 महाभ्र- (for महाद्रि-). —(l. 2) Ñ2 D5.7 [ऽ]ध्वरस्य; B3 वनस्य (for ऽम्बरस्य).]

—^{c}) Ś1 लुब्धतरो; Ñ1 illeg.; D2.3 लब्धवरो (for दत्त°). T2 धर्षाद् (for दर्पाद्). —^{d}) Ñ1 Dg1 T1.3 G2 तमाश्रमं; Dt1 D6 Ct [आ]श्रमांतरं. Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D5.7.8 G3 आगतोस्मि तमा(V1 B3 °वा; Dm1 D8 G3 °दा)श्रमं.

14 D1 om. 14^{ab}. —^{a}) Ś1 [अ]दृष्टः (for दृष्टः). D6 प्रहृष्टो (for प्रविष्टो). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 च (for ऽहं). —^{b}) Ś1 D2.3 तस्मिन्पुण्ये महावने; Ñ V B1.3.4 D5.7 सहसाहं त(Ñ1 °पुण्य)माश्रमं; D4 सहसैन्योद्यतायुधः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 च; Ñ1 स (for तु). —^{d}) Dg1 संभ्रांतश्च; D6 ससंभ्रांतश् (for असंभ्रान्तश्). V1 चकर्ष (for चकार). Dm1 D1.4.8 G1.3 सः (for ह). Ñ1 चकारामित्रकर्षणः. —After 14, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

709* राक्षसा ये च पार्श्वस्था मम तत्र महाबलाः ।
बालं दृष्ट्वा धनुष्पाणिं चक्रुरास्थां न तस्य ते ।

[After l. 1, B4 reads 13^{ab}. —(l. 2) B1 चास्य (for तस्य).]

15 ^{a}) Ñ1 illeg. for -जानन्नहं. D6 न संमोहाद् (for अहं मोहाद्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 M2.3 अव(M3 °वि)ज्ञाय

G. 3. 42. 39
B. 3. 38. 19
L. 3. 41. 17

तेन मुक्तस्ततो बाणः शितः शत्रुनिबर्हणः ।
तेनाहं ताडितः क्षिप्तः समुद्रे शतयोजने ॥ १६

रामस्य शरवेगेन निरस्तो भ्रान्तचेतनः ।
पातितोऽहं तदा तेन गम्भीरे सागराम्भसि ।
प्राप्य संज्ञां चिरात्तात लङ्कां प्रति गतः पुरीम् ॥ १७

एवमस्मि तदा मुक्तः सहायास्ते निपातिताः ।
अकृतास्त्रेण रामेण बालेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ १८

तन्मया वार्यमाणस्त्वं यदि रामेण विग्रहम् ।
करिष्यस्यापदं घोरां क्षिप्रं प्राप्य नशिष्यसि ॥ १९

क्रीडारतिविधिज्ञानां समाजोत्सवशालिनाम् ।
रक्षसां चैव संतापमनर्थं चाहरिष्यसि ॥ २०

तु(V1 च) तं(Ś1 D1-3 °त्वहं; M2.3 °कृतं) मोहाद्; Dm1 D8 G2 अवज्ञानादहं मोहाद्. Cvp अवजानन्नहं मोहात् (as in text). ❀ Ct : प्रविष्टोऽहं तेन न दृष्ट इत्यन्वयः. ❀ —V1 om. from 15^{c}–19. —^{c}) Dg1 D4 वेदीम् (for वेदिम्). —^{d}) D4 अभ्यवर्षं; D6 अपधावं (for °धावं). G2 कृतस्वरः. —For 15^{cd}, Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D1-3.5.7 subst. :

710* विश्वामित्रं परामर्ष्टुमभ्यधावंस्त्वरान्विताः ।

[Ñ1 प्रति तदा; V2 B1 परामर्पुर् (sic); D1 मुनिश्रेष्ठम्; D2 °मृष्टं; D5 °मर्षम् (for °मर्ष्टुम्). Ś1 D2.3 प्रद्रुतोस्मि यथासुखं; Ñ1 (with hiatus) D1 अभ्यधावं त्वरान्वितः (for the post. half).]

16 V1 om. 16 (cf. v.l. 15). —^{a}) Dm1 D8 G3 तदा; T2 G2 शितो (for ततो). —^{b}) D4 G1 शीतः; T2 G2 ततः (for शितः). D1 शत्रुनिपूदनः (for °बर्हणः). —For 16^{ab}, Ñ V2 B1.3.4 D5.7 subst. :

711* तेन मुक्त्वा महाबाणं वज्राशनिसमस्वनम् ।

[Ñ1 तेन मुक्तस्तु बाणो मे (for the prior half). Ñ1 -स्वनः; B4 -प्रभं (for -स्वनम्).]

—^{c}) D6 T3 G3 ताडित-; T1 त्वाहतः (for ताडितः). Ś1 D2 त्रस्तः; Ñ1 D1.3 तत्र (for क्षिप्तः). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 हृदये ताडितस्तत्र(B4 °श्चैव). —^{d}) Ś1 D1-3 समुद्रे प(D1 पा)-तितः पुरा(D1 तदा); Ñ1 समुद्रपतितस्तदा; Ñ2 B1.3.4 D5.7 हृ(Ñ2 B1 कृ)तश्चास्मि(B3 च्युतश्चैव; B4 हृतश्चैव) नभस्तलात्. ❀ Cm : तेन बाणेन आहतोहं शतयोजनपर्यंते समुद्रे क्षिप्तः. ❀ —After 16, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins. :

712* ततो बाणसहस्राणि मुमोचायतलोचनः ।
भ्रामयन्दारयंश्चैव देहं मम सहस्रशः ।
पक्षिवद्भ्रमयित्वा च गगने मां निराकृतम् ।

[(l. 2) Ñ2 D5.7 सहस्रधा (for °स्रशः).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 16 :

713* नेच्छता तात मां हन्तुं तदा वीरेण रक्षितः ।

[T2 ततो (for तदा). G1 वीक्षितः (for रक्षितः).]

17 V1 om. 17 (cf. v.l. 15). —^{a}) Dt1 lacuna for रा. D3 बाण- (for शर-). —^{b}) Ś1 Dg1 Dm1 D4.8 S [ऽ]हमचेतनः; Ñ1 D1 [ऽ]हं विचेतनः; D2.3 हतचेतनः(D3 °सः [sic]) (for भ्रान्त°). ❀ Cm : निरस्तः सन् अचेतनोस्मि । Cg : अचेतनः निश्चेष्टः मूर्छितो वा. ❀ —Ś1 Ñ1 D1-3 om. 17^{cd}. —^{c}) Dg1 ताडितो (for पातितो). —For 17^{abcd}, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 subst. :

714* वेगेन पातयामास परे पारे महोदधेः ।
भूयश्च शरवर्षेण निरस्तोऽहं विचेतनः ।

—^{e}) Ś1 D2 पुनस्; D1 वरात् (for चिरात्). Ñ1 प्राप्तसंज्ञश्चिराल्लंकाम्; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 अवाप्य संज्ञां कृच्छ्रेण. —^{f}) Ñ1 उग्राविशं पुरीं तत्र. —After 17, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins. :

715* राक्षसा ये च पार्श्वस्था मम तत्र महाबलाः ।
ते तु रामेण तत्रैव क्षणेन विनिपातिताः ।

[(l. 1) = l. 1 of 709*. —(l. 2) V2 B3 तेन (for ते तु). B3(with hiatus) एकेनैव निपातिताः (for the post. half).]

18 V1 om. 18 (cf. v. l. 15). —^{a}) D6 अस्ति; T3 अस्त्रैस्; M2 ह्यहं (for अस्मि). Dm1 D8 युक्तः (for मुक्तः). —^{b}) D4 T1.2 G1.2 M1.3 तु (for ते). D1 साहायाश्च. Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D2.3.5.7 M2 कथंचित्तेन संयुगे(B4 रक्षसा [sic]); Dm1 D8 G3 सनाभिस्तु निपातितः. —^{cd}) Ś1 D2.3 बाणेन; Ñ2 V2 B3.4 D5.7 बालेन (for रामेण). Ñ1 Dg1 D1 T2.3 G2 transp. रामेण and बालेन. Ñ2 V2 B1.4 D5.7 नीतः कष्टां (V2 B4 °त एतां) दशां पुरा; B3 नीत एतादृशीं दशां. —After 18, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins. :

716* किं पुनः स कृतास्त्रोऽद्य रामः सत्यपराक्रमः ।

19 V1 om. 19 (cf. v.l. 15). —^{a}) Ñ1 illeg. for माणस्त्वं. Dm1 D8 तु (for त्वं). Ś1 D2.3 मया तु वार्यमाणो वै. —^{b}) M1 transp. यदि and रामेण. —^{c}) D1 [आ]पदां (for [आ]पदं). Ś1 D3 करिष्यास्या(D3 °त्या [sic])पदां घोरां. —^{d}) Dt1 प्रा*. Ś1 Ñ V2 B1.4 D1-3.5.7 T1 क्षिप्रं प्रा(Ś1 D2.3 °प्रमा)प्स्यसि(D1 पश्यसि) दुस्तरां(T1 रावण).

20 ^{a}) Dg1 D3 T3 -रस- (for -रति-). V1 -विधेर्ज्ञानं (for -विधिज्ञानां). D4 G1 क्रीडाविधिरसज्ञानां. —^{b}) D2 संतान- (for समाज-). Ñ1 -शीलिनां; Dt1 D6 -दर्शिनां (for -शालिनाम्). D1 समंताद्बाहुशालिनां. —^{c}) D1 चापि (for

हर्म्यप्रासादसंबाधां नानारत्नविभूषिताम् ।
द्रक्ष्यसि त्वं पुरीं लङ्कां विनष्टां मैथिलीकृते ॥ २१
अकुर्वन्तोऽपि पापानि शुचयः पापसंश्रयात् ।
परपापैर्विनश्यन्ति मत्स्या नागह्रदे यथा ॥ २२
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गान्दिव्याभरणभूषितान् ।
द्रक्ष्यस्यभिहतान्भूमौ तव दोषात्तु राक्षसान् ॥ २३
हृतदारान्सदारांश्च दश विद्रवतो दिशः ।
हतशेषानशरणान्द्रक्ष्यसि त्वं निशाचरान् ॥ २४
शरजालपरिक्षिप्तामग्निज्वालासमावृताम् ।
प्रदग्धभवनां लङ्कां द्रक्ष्यसि त्वमसंशयम् ॥ २५
प्रमदानां सहस्राणि तव राजन्परिग्रहः ।
भव स्वदारनिरतः स्वकुलं रक्ष राक्षस ॥ २६
मानं वृद्धिं च राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः ।
यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम् ॥ २७

G. 3. 42. 58
B. 3. 38. 32
L. 3. 41. 29

चैव). —^{d}) T2 करिष्यसि (for [आ]हरिष्यसि). D1 धर्मं चापि न पश्यसि. —For 20^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 subst. :

717* राक्षसानां च संतापमनर्थं चोपलप्स्यसे ।

[D3 रक्षसां च (for राक्ष°). Ś1 D2.3 भयं घोरम् (for च संतापम्). V1 आत्मनश् (for अनर्थं). Ś1 B1 [अ]पि लप्स्यसे. Ñ1 अनर्थं चोपपत्स्यसि (for the post. half).]

21 ^{b}) Ś1 V1 B1.4 D2.3 -पण्य- (for -रत्न-). Ñ2 -विरूपितां (for -विभूषिताम्). Ñ1 D1 नानामाल्यो(D1 °पण्यो)-पशोभितां. —Ñ1 illeg. for 21^{c}. —^{c}) Ś1 D2.3 द्रक्ष्यसे. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 आ(B1 सं)कुलां; Ñ1 illeg. (for विनष्टां).

22 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D5.7 ins. the lines of 22 after 3.39.12. V1 B4 D5.7 transp. 22 and 23. —^{a}) D2 अकुर्वन्नपि; D4 °र्वंतो हि; D6 M2(after corr. *sec. m.*).3 °र्वतोपि (for अकुर्वन्तोऽपि). —^{b}) V1 -संचयात् (for -संश्रयात्). —^{c}) D1.3 परदोषैर् (for °पापैर्). —After 22, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

718* राक्षसानां महाशोकं द्विषतां च प्रियं प्रभो ।
आत्मनश्चैव संदेहं मा कृथास्त्वं कुलस्य च ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 महच्छोकं (for महा°).]

23 V1 B4 D5.7 transp. 22 and 23. —^{a}) Dg1 Dm1 D8 T2 G1.3 M1 -लिप्तांगान्; D1 -संदिग्धान् (for -दिग्धाङ्गान्). —^{cd}) D1 द्रक्ष्यसे. Ñ1 G2 त्वं; D1 नि-; T2 [अ]पि (for [अ]भि-). G1 सर्वांस् (for भूमौ). Dm1 तद्रक्ष्यसि हतान्भूमौ; D4 द्रक्ष्यस्यभिगतान्सर्वांस् (for ^{c}). Ś1 Ñ1 D1-3 रणे रामेण राक्षसान् (for ^{d}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राक्षसान्निहतान्भूमौ रामेण द्रक्ष्यसे रणे.

24 V1 om. 24^{ab}. —^{a}) Ñ2 B1.4 कृत-; G1 हत- (for हृत-). Ś1 D1.2 हतधनान् (for सदारांश्च). —^{b}) Ś1 [अ]-भिद्रवतो; Ñ2 विद्रविभो (sic); B1 विद्राविते (for विद्रवतो). D1.3 transp. दश and दिशः. —^{c}) D1 तत्र (for हत-). Ñ2 D5.7 शरैरार्तान्; V1 राक्षसगान् (sic) (for अशरणान्). T3 हतशेषांश्चाशरणान्.

25 ^{a}) M3 शरजालापरि- (for °जालपरि-). D3 -क्लिन्नाम् (for -क्षिप्ताम्). D1 शरजालैः परिक्षिप्तान्. —^{b}) D1 -समावृतान्; D5.7 °चितां (for °वृताम्). —^{cd}) D2 द्रक्ष्यसे (for °सि). Ś1 D2.3 निशाचर; B1.3 Dg1 D4 T2.3 G1 M1 न संशयः; Dm1 D8 G2.3 असंशयः; M2 दशानन (for असंशयम्). D1 लंकां द्रक्ष्यसि दुर्बुद्धे ब्रह्मशापहतामिव. —After 25, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

719* परदाराभिमर्शात्तु नान्यत्पापतरं महत्

[D8 पापांतरं (for पापतरं).]

26 ^{a}) V2 illeg. from नां up to ग्रहः in ^{b}. D1 भार्याणां ते (for प्रमदानां). —^{b}) B4 राजंस्तव (by transp.); T2 तव राज- (for तव राजन्). Dt1 D6 परिग्रहे; D1 °ग्रहात्; Cm.g as in text (for परिग्रहः). —^{d}) Dt1 D6 राक्षसान्; Dm1 D8 G3 रक्षसां (for राक्षस). —For 26^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 subst., M2.3 ins. l. 1 after 26^{ab} and l. 2-3 after 26, while Dm1 D4.8 G3 ins. after 27^{ab} :

720* सीताहेतोः समग्राणि विद्रविष्यन्ति रावण ।
आत्मनश्च दशग्रीव पुरस्यान्तःपुरस्य च ।
राक्षसानां च नाशाय वैदेहीमानयिष्यसि ।

[D4 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 Ñ1 V D1-3 समस्तानि (for समग्राणि). M2 विनशिष्यंति (for विद्रवि°). Dm1 D8 G3 भीतवत् (for रावण). —(l. 2) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वं महाराज (for च दशग्रीव). Dm1 पुण्यस्य (for पुरस्य). —(l. 3) Ñ1 राक्षसीनां; Dm1 D1.8 G3 M2.3 रक्षसां च (for राक्षसानां). Ś1 Ñ Dm1 D1-5.7.8 G3 M2.3 विनाशाय (for च नाशाय). Ś1 Dm1 D2.3.8 G3 मैथिलीम् (for वैदेहीम्).]

—Thereafter Dm1 D8 G3 cont. :

721* मा नाशय त्वं राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः ।

[Post. half = 27^{b}.]

27 ^{a}) Ś1 D2.3 सुखं; V1 Dg1 मान- (for मानं). Ñ1 D7 T1 ऋद्धिं (for वृद्धिं). D1 मानं सौख्यं च वृद्धिं च. —After 27^{ab}, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins.; while Ñ1 D1 subst. for 27^{cd} :

G. 3. 42. 59
B. 3. 38. 33
L. 3. 41. 30

निवार्यमाणः सुहृदा मया भृशं
प्रसह्य सीतां यदि धर्षयिष्यसि ।
गमिष्यसि क्षीणबलः सबान्धवो
यमक्षयं रामशरात्तजीवितः ॥ २८

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

३७

एवमस्मि तदा मुक्तः कथंचित्तेन संयुगे ।
इदानीमपि यद्वृत्तं तच्छृणुष्व यदुत्तरम् ॥ १
राक्षसाभ्यामहं द्वाभ्यामनिर्विण्णस्तथाकृतः ।
सहितो मृगरूपाभ्यां प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ २

722* दारांश्च लप्स्यसि क्षिप्रं रणे रामेण संगतः ।
मया सुरगणाः सर्वे निर्जिता बहुशस्त्विति ।
यस्ते गर्वो महाराज तं ते रामो हरिष्यति ।
सुखमृद्धिं च राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः ।

[(l. 1) D1 दौरात्म्याद् (for दारांश्च). Ñ1 illeg. for श्च ल. B1.3.4 D1.5 द्रक्ष्यसि (sic) (for ल°). D7 lacuna for र in रणे. —Ñ1 D1 om. l. 2–4; B4 reads l. 2–4 in marg. —(l. 2) V2 B4 जिताश्च (for निर्जिता). —B3 om. l. 3–4. —(l. 4) Cf. 27^{ab}. B1 सुखवृत्तिं; D5 सुखं वृद्धिं (for सुखमृद्धिं).]

—After 27^{ab}, Dg1 Dt1 D6 T G1.2 M ins.; Dm1 D8 G3 cont. after 721*, while D4 cont. after 720* :

723* कलत्राणि च सौम्यानि मित्रवर्गं तथैव च ।

—B4 reads 27^{c} in marg. —^{c}) V1 Dg1 यद् (for यदि). D7 [ई]क्षसि (for [इ]च्छसि). V1 B4 चिराद् ; D3 परं (for चिरं). —^{d}) Ś1 D2 राममप्रियं; D3 °विग्रहं (for °विप्रियम्).

28 ^{a}) Ś1 च; D2 त्वं; L(ed.) तु (for भृशं). —^{b}) D1 प्रगृह्य (for प्रसह्य). Ñ1 हारयिष्यसि; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 हर्तुमिच्छसि (for धर्षयिष्यसि). —^{c}) Ñ V B1.3.4 D5.7 -तनुस्- (for -बलः). Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.5.7 त्वमाहवे (for सबान्धवो). D1 °तनुर्दुरात्मवान्. —^{d}) Ñ B4 D2 G3 M2.3 -शरार्त- ; B1 D1 T3 -शरांत- ; Dt1 D6 G3 Ct शरास्त-; Cg as in text (for -शरात्त-).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 मारीचवाक्य(Ñ2 °क्ये [sic]). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 43; V1 42; V2 44; B4 45; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 38; D1.4 40; D3 46; M2.3 39. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

37

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

724* एवमुक्त्वा तदा तत्र रावणं राक्षसाधिपम् ।
हितं तथ्यं च पथ्यं च मारीचः पुनरब्रवीत् ।
विदितं ते महाराज यथा मे देवसंयुगे ।
शक्रवज्रनिपातैस्तु शरीरं विक्षतं भृशम् ।
विष्णुचक्रावलीढाङ्गः शरवृष्टिपरिक्षतः । [5]
दैत्यदानवसंघानां नानाप्रहरणैश्चितः ।
तथाहं वरदानस्य दर्पोत्सेकेन दर्पितः ।
पदातिना मनुष्येण रामेणैकेन रावण ।
अकृतास्त्रेण बालेन काकपक्षधरेण च ।
शरेण हृदये विद्धो बाणैः क्षिप्तोऽस्मि सागरे । [10]

[(l. 2) V1 transp. तथ्यं and पथ्यं. B3.4 मारीचः (for पथ्यं च). B3.4 पुनर्वचनमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 4) V1 B3.4 च (for तु). B3 विक्षितं भृशं; D5 भृशपीडितं (for विक्षतं भृशम्). —(l. 5) V1 -विलीढांगं (for -[अ]-वलीढाङ्गः). B4 -परिक्षितः. —(l. 6) V1 युतः (for चितः). —(l. 7) Ñ2 D5.7 यथाहं. —V2 mostly illeg. for l. 8. —(l. 8) V1 मानुषेण (for मनुष्येण). —(l. 10) B3.4 हृदयं (for °ये). Ñ2 B1.3.4 विद्ध्वा (for °द्धो). V2 illeg. from the post. half up to कथंचि in 1^{b}.]

1 V2 illeg. up to कथंचि in ^{b}. Dm1 om. 1^{ab}. —^{ab}) G3 damaged for मुक्तः क. Ś1 M2 पुरा मुक्तः; D2.6 पुरा युक्तः (for तदा मुक्तः). V1 एवमुक्तस्तदा तत्र (for ^{a}). —^{c}) V2 illeg. after इदा up to 10. D2 तदानीम्. D1 प्रासं (for वृत्तं). —^{d}) V1 दशानन; Dg1 यदंतरं; M1 Cm*p* निरंतरं; Cr.*gp*.k.t as in text (for यदुत्तरम्). Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5–7 तन्मे शृणु दशानन(Ñ1 निशाचर); D1 रामं प्रति महाबलं; D4 G1.2 M2.3 तच्छणु त्वं(G2 M2 Cg °णुष्व) निरुत्तरं. —After 1, D1 ins. :

725* अप्रशान्तेन दुष्टेन तन्निबोध निशाचर ।

2 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) V1 अहं त्वाभ्याम्; Dm1 D8 G3 समेतो°; D6 om. (hapl.) (for अहं द्वा°). —^{b}) B4 त्वनिर्विण्णस् (for अनि°). V1 तथाहृतः; D3 समागतः; D4 तथागतः; D5 T2 तदा कृतः (for तथाकृतः). Ś1 Ñ1 D1.2.6 मृगरूपधरो वनं(Ñ1 महान् ; D1 °ने; D6 °** **). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -रूपेण (for- रूपाभ्यां). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दंडकं (for °का-). —For 2^{cd}, Ś1 Ñ1 D1–3.6 subst. :

दीप्तजिह्वो महाकायस्तीक्ष्णशृङ्गो महाबलः ।
व्यचरन्दण्डकारण्यं मांसभक्षो महामृगः ॥ ३
अग्निहोत्रेषु तीर्थेषु चैत्यवृक्षेषु रावण ।
अत्यन्तघोरो व्यचरंस्तापसांस्तान्प्रधर्षयन् ॥ ४
निहत्य दण्डकारण्ये तापसान्धर्मचारिणः ।
रुधिराणि पिबंस्तेषां तथा मांसानि भक्षयन् ॥ ५
ऋषिमांसाशनः क्रूरस्त्रासयन्वनगोचरान् ।
तदा रुधिरमत्तोऽहं व्यचरं दण्डकावनम् ॥ ६
तदाहं दण्डकारण्ये विचरन्धर्मदूषकः ।
आसादयं तदा रामं तापसं धर्ममाश्रितम् ॥ ७
वैदेहीं च महाभागां लक्ष्मणं च महारथम् ।
तापसं नियताहारं सर्वभूतहिते रतम् ॥ ८
सोऽहं वनगतं रामं परिभूय महाबलम् ।
तापसोऽयमिति ज्ञात्वा पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ९

G. 3. 43. 14
B. 3. 39. 9
L. 3. 42. 7

726* प्रविष्टो दण्डकारण्यं पुण्यं मुनिजनायुतम् ।

[D1 दंडकारण्ये. Ś1 घोरं (for पुण्यं). D3 मुनिजनैर् (for °न-). Ñ1 * * (illeg.)भक्षो महामृगः; D1 (with hiatus) अनिर्विण्णस्तथाकृतिः (for the post. half).]

3 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 D2.3 दीर्घजिह्वो; D1 दीप्तवर्णो (for °जिह्वो). B3 महातेजास्; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 °दंष्ट्रस् (for °कायस्). —^{b}) Ś1 D2.3 T1 दंष्ट्रो (for -शृङ्गो). D1 महारवः; D8 °बल (for °बलः). —^{c}) G3 damaged up to न्द. Ś1 V1 B1.3.4 D2.3 विचरन् ; D1 अचरन्. Ś1 Ñ2 D5.7 दंडकारण्ये. —^{d}) Dg1 मांसभक्ष्यो. Ś1 D2 महाशनः; D1 मृगाकृतिः; D3 महारवः (for °मृगः). Ñ V1 B1.3.4 Dm1 D5.7.8 G3 ऋषि(Ñ B4 D5.7 मुनि)मांसानि भक्षयन्.

4 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 B1 D2.3 वेदीषु; Ñ2 B4 D5 वृक्षेषु; V1 सृष्टेषु; D7 om. (hapl.) (for तीर्थेषु). B3 अग्निहोत्रे मृधे वृक्षे. —^{b}) Ñ2 -वृक्षेषु (for -वृक्षेषु). Ś1 D2 वा वसन्(D2 °सं); D1 चासकृत् ; D3 येवसन् ; L(ed.) चावसं (for °ण). —^{c}) Dt1 Dm1 D6 T1 G1 व्यचरं; M3 विचरंस् (for व्यच°). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अत्यंतनियताहा(B1 °चा)रांस्. —^{d}) Dt1 om. तान्. Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 तानभक्षयं(B1.3.4 °यन्); V1 तान्भक्षयन् (subm.); D1 क्षमिधर्ष°; T1 संप्रधर्ष° (for तान्प्र°). —After 4, Ñ1 ins. l. 2 of 727*.

5 V2 illeg. (cf. v.l. 1). D1 om. 5; Ñ2 D5.7 om. 5^{ab}. Ñ1 reads 5–6(transposing 5^{ab} and 6^{ab}) after 735*. —^{b}) Ś1 धर्मसंचितान् ; Ñ1 V1 B1.3.4 D3 °संश्रितान् ; D2 °माश्रितान् (for °चारिणः). —^{c}) D3 [अ]-पिबं (for पिबंस्). —^{d}) G3 damaged from भक्षयन् up to ऋषिमांसा in 6^{a}. D3 [अ]भक्षयं (for भक्षयन्). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 भूमौ च विनिपातयन्(B1 °तितान्); Dt1 D6 तन्मांसानि च भक्षयन्.

6 V2 illeg. (cf. v.l. 1). For sequence in Ñ1, cf. v.l. 5. G3 damaged for ऋषिमांसा (cf. v.l. 5). D7 om. 6^{ab}. —^{a}) Ś1 D2.3 मुनि- (for ऋषि-). Ś1 M1]-[अ]शन-; G3 -[अ]शिनः. D1 ऋषिश्रेष्ठांस्तपोयुक्तांस्. —^{b}) D2 वनगोचरः; T2 °चारिणः (for °रान्). —For 6^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5 subst.; while Ñ1 ins. l. 2 only after 4 :

727* निहन्मि दण्डकारण्ये मुनीन्धर्मपरायणान् ।
गतभी रक्षसां श्रेष्ठ मुनीनां धर्मदूषकः ।

[D5 om. (hapl.) from post. half of l. 1 up to 7^{a}. —(l. 2) Ñ1 B1 राक्षस- (for रक्षसां).]

—^{c}) Ś1 D2 वसा-; Ñ V1 B1.3.4 D3 चरन् ; Dg1 T2 G2 M2.3 तथा (for °दा). Ś1 D2 -सिक्तो; D3 -रक्तो (for -मत्तो). D7 चरबुद्धिरमत्तोहं. —^{d}) T1 G2 om. (hapl.) from दंडका up to विचरन् in 7^{b}. Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 G3 -वने (for -वनम्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3 विश्वस्तो दंडकं वनं; Ñ1 D1 विश्वस्तो(D1 व्यचरं) दंडके वने. —After 6, Ñ1 ins. :

728* रामकार्मुकनिर्मुक्तः शरसंस्पर्शकोविदः ।
समीपं नोपगच्छेयं कथंचित्प्राप्य जीवितम् ।

7 V2 illeg. (cf. v.l. 1). D5 om. 7^{a}; T1 G2 om. up to विचरन् in 7^{b} (for both, cf. v.l. 6). D1 om. 7–8; Ñ1 om. 7^{ab}. —^{a}) Ś1 प्रविश्य; Ñ2 V1 B4 Dm1 D2.4.7.8 G1.3 M तथाहं; B1 ततोहं; D3 अथा° (for तदाहं). —^{b}) Dm1 D3.4.8 T2 G1.3 M2 व्यचरन् (for वि°). Ś1 D2 राममभ्ययौ(D2 °यां); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 च सदूषणः(B3 °कः); D3 धर्मदूषणः (for °दूषकः). —Ś1 D2.3 om. 7^{c}–9^{b}. —^{c}) Ñ2 reads in marg. after आसादयं up to 9^{b}. Ñ2 वनं; V1 B4 वने; Dm1 D8 G3 तथा (for °दा). Ñ1 B1.3 D5.7 G2 आससाद(B1.3 °सादयन्) वने(G2 यदा) रामं. —^{d}) Ñ B1.3.4 D5.7 T1 धर्मचारिणं; V1 ब्रह्मचारिणं; Dm1 D8 G3 °संश्रितं; Ct as in text (for °माश्रितम्).

8 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 D1–3 om. 8; Ñ2 reads 8 in marg. (for both, cf. v.l. 7). —^{b}) Ñ1 B4 Dm1 D8 T2 G3 M महाबलं (for °रथम्). —^{c}) G3 damaged after य up to र in 8^{d}. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चीरकृष्णाजिनांबरं.

9 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 D2.3 om. 9^{ab} (cf. v.l. 7). Ñ2 Dg1 read 9^{ab} in marg. (for Ñ2, cf. v.l. 7). —^{a}) G3 घोरं (for सोऽहं). Ñ1 -गतो (for -गतं). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [अ]मितौजसं; D1 [अ]सितेजसा (for महाबलम्). —^{c}) D2 अनु- (for इति). —^{d}) Ś1 D2.3 पुरा (for पूर्व-). —After 9, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

G. 3. 43. 17
B. 3. 39. 10
L. 3. 42. 0

अभ्यधावं सुसंक्रुद्धस्तीक्ष्णशृङ्गो मृगाकृतिः ।
जिघांसुरकृतप्रज्ञस्तं प्रहारमनुस्मरन् ॥ १०
तेन मुक्तास्त्रयो बाणाः शिताः शत्रुनिबर्हणाः ।
विकृष्य बलवच्चापं सुपर्णानिलतुल्यगाः ॥ ११
ते बाणाः वज्रसंकाशाः सुघोरा रक्तभोजनाः ।
आजग्मुः सहिताः सर्वे त्रयः संनतपर्वणः ॥ १२
पराक्रमज्ञो रामस्य शठो दृष्टभयः पुरा ।
समुत्क्रान्तस्ततो मुक्तस्तावुभौ राक्षसौ हतौ ॥ १३
शरेण मुक्तो रामस्य कथंचित्प्राप्य जीवितम् ।
इह प्रव्राजितो युक्तस्तापसोऽहं समाहितः ॥ १४

729* ततो मोहाच्च रोषाच्च वर्धमानेन तेजसा ।
अवोचं राक्षसौ तौ च भक्ष्योऽयं नो महानिति ।
राक्षसाभ्यां वृतस्ताभ्यां ततो हन्तुं महाबलम् ।
लुब्धो मानुषमांसस्य क्रव्यादगणमोदनः ।

[(l. 1) B3 transp. मोहाच्च and रोषाच्च्. —(l. 2) V1 B3.4 तु (for च). Ñ2 D5.7 भक्षो (for °क्ष्यो). V1 स (sic) (for ऽयं). V1 om.; B4 मे (for नो). B3 मोहमान् (sic) (for नो महान्). —(l. 3) Ñ2 D5.7 [ऽ]हं तं (for हन्तुं). —(l. 4) B1.3.4 लुब्धा. B1 -मांसेन (for -मांसस्य). V1 B4 क्राव्याद- (for क्र°). D7 -मोदयन् (sic) (for -मोदनः).]

10 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ś1 D2 om. (hapl.) 10. —^{a}) T2 G3 अभ्यधावन् ; T3 °वत्. Ñ V1 B3.4 D5.7 अतिक्रुद्धस् ; K (ed.) हि सं° (for सुसं°). B1 अभ्यधावमहं क्रुद्धस् ; D1.3 अत्यर्थं क्रोधसंरब्धस् (D3 °क्तस्); M2 अभ्यधावामि संक्रुद्धस् —^{b}) D6 G1 महाकृतिः; T2 मृगाकृतः (sic) (for °तिः). Ñ1 भस्मच्छन्नमिवानलं. —^{c}) Ñ2 V1 B1.4 D5.7 जिघांसुरग्र- (D5 °राग)तस्तस्य. —^{d}) V1 B1.4 तत् (for तं). Ñ1 संप्रह* च राक्षस; Ñ2 D1.3.5.7 तत्प्रहारमचिंतयन् ; G2 प्रहारं समनुस्मरन्. —After 10, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

730* आपतन्तं च मां दृष्ट्वा नीलवर्णं विभीषणम् ।
अपावृतमुखाभ्यां च राक्षसाभ्यां समन्वितम् ।
तेन लीलायमानेन सुविभ्रान्तमविस्मितम् ।

[(l. 1) D7 om. च मां. B4 नीलकर्णं (for °वर्णं). G (ed.) च भीषणं (for विभी°). V1 B1.3 नीलकर्णांचि (V1 °कंठाय) तेक्ष्णं (for the post. half). —(l. 2) V1 अपावृतम्; D5 अपावृत्त- (for °वृत-). V1 उभाभ्यां (for -मुखा°). V1 समावृतं (for समन्वि°). —(l. 3) V1 (with hiatus) अविश्रांतम्; B3 (with hiatus) अविभ्रां°; D7 सुविक्रां° (for सुविभ्रान्तम्). D5 सुविक्रांतेन विस्मितं (for the post. half).]

11 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 11^{ab} (along with 731*) and 11^{cd}. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मुक्तास्तत्र (B1.3 °तेन); Dt1 D6 तेन त्यक्तास् (for तेन मु°). M3 ततो (for त्रयो). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 -भयंकराः; G3 -निब** (damaged) (for °र्हणाः). —After 11^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. 731*. V2 illeg. for ^{cd}. —^{c}) Ñ2 D5.7 च महच् ; V B1.3.4 Dt1 D6 T3 सुमहच् (for बलवच्). —^{d}) Ś1 Dm1 D2-4.8 T1.2 G M1.3 -नि (Ś1 D3 निः) स्वनाः (for -तुल्यगाः). Ñ1 इंद्राशनिस*स्व* (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राघवेण महात्मना; D1 महेंद्राशनिसंनिभं. —After 11, Ś1 Ñ1 D2.3 M2.3 ins.; while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. after 11^{ab} :

731* संनताः पञ्चपर्वाणः सुपर्णानिलरंहसः ।
तैर्बाणैर्दण्डकारण्यं मुक्तैराशीविषोपमैः ।
कृतं वितिमिरं सर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।

[Ś1 Ñ1 D2.3 M2.3 om. l. 1. —(l. 1) V2 illeg. after पर्वा up to l. 3. —(l. 2) Ś1 Ñ1 M2.3 दंडकारण्ये. Ś1 निपात्य; V1 युक्तैर्; D2 नियुक्त-; D3 विमुक्त- (for मुक्तैर्).]

12 D1 om. 12. —^{a}) D2 रक्त- (for वज्र-). —^{b}) T1 सुयुक्ता; M3 सुमुक्ता (for सुघोरा). Ñ1 घोरतेजसः; V1 रक्तलोचनाः (for °भोजनाः). —^{c}) Ś1 D2 आजघ्नुर्. V2 illeg. from ताः up to l. 1 of 732*. Ś1 Ñ V B1.3 D2.3.5.7 M2 निशिताः; B4 निहिताः (for स°). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 त्रयाणां (Ś1 D2 °यस्त्रीन्; D3 °यस्ते) सुसमाहिताः (Ś1 °तान्).

13 V2 illeg. for 13^{a}—l. 1 of 732* (cf. v.l. 12). —^{b}) Ś1 D2.3 राजन् ; Ñ1 सोहं; Ñ2 B4 D5.7 रणे; V1 द्रुतो; B1 D1 तथा; B3 तदा; Dg1 T3 शराद् ; T1.2 M2 शरैर् (for शठो). —After 13^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

732* आपतन्तं शरं दृष्ट्वा मेघगम्भीरनिस्वनम् ।
ततोऽहं वेगवांस्तत्र वातरंहा निमेषतः ।
अपक्रान्तः परं पारं निवृत्तः सागराच्छरः ।

[(l. 3) V2 om. परं. D7 तदा (for शरः).]

—Ś1 om. 13^{cd}. —^{c}) Dm1 D4.8 T G M1.3 Cr.g.k समुद्भ्रांतस् ; M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) °द्भ्रांतस् ; Ct as in text (for °त्क्रान्तस्). Ñ1 उद्भ्रमस्तेन मुक्तोहं; D1 उद्भ्रांतोहं तदा मुक्तस् ; D2.3 उद्भ्रांतस्तत्र मुक्तोहं. —For 13^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

733* यौ तौ मया सह गतौ राक्षसौ दण्डकं वनम् ।
निहतौ तौ शराभ्यां च पतितौ शोणितोक्षितौ ।

[V2 illeg. from l. 1 up to शोणितो in l. 2. —(l. 1) V1 दंडका- (for °कं). —(l. 2) B1.4 तु (for च).]

14 D2.3 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) G2 शरान्मुक्तोथ रामस्य. —After 14^{ab}, Ś1 ins. l. 2 only of 736*; while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

734* भयेन महता छन्नो लङ्कां प्राप्य समाश्वसम् ।
विश्वामित्राश्रमे यश्च प्रहारो हृदि पातितः ।
राघवेण महाबाहो रुजा साद्यापि तस्य मे ।
जीवितान्तकरीं प्राप्य मानुषाद्धर्षणां तथा ।
कृच्छ्राच्च परमात्तात निर्वेदो मेऽभवत्तदा । [5]
ततो लङ्कां गृहं दारान्बालकान्स्वजनांस्तथा ।

वृक्षे वृक्षे हि पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
गृहीतधनुषं रामं पाशहस्तमिवान्तकम् ॥ १५

अपि रामसहस्राणि भीतः पश्यामि रावण ।
रामभूतमिदं सर्वमरण्यं प्रतिभाति मे ॥ १६

राममेव हि पश्यामि रहिते राक्षसेश्वर ।
दृष्ट्वा स्वप्नगतं राममुद्भ्रमामि विचेतनः ॥ १७

रकारादीनि नामानि रामत्रस्तस्य रावण ।
रत्नानि च रथाश्चैव त्रासं संजनयन्ति मे ॥ १८

अहं तस्य प्रभावज्ञो न युद्धं तेन ते क्षमम् ।
रणे रामेण युध्यस्व क्षमां वा कुरु राक्षस ।
न ते रामकथा कार्या यदि मां द्रष्टुमिच्छसि ॥ १९

G. 3. 43. 36
B. 3. 39. 20
L. 3. 42. 16

कामभोगांश्च विपुलान्परित्यज्य सुदुर्लभान् ।
जवेनागत्य राजेन्द्र प्राप्येदं सुमहद्वनम् ।

[(l. 1) V1 भयेन तु समाच्छन्नो (for the prior half). V2 समा * * (illeg.); B4 °श्वसन् (for °सम्). —V2 illeg. for l. 2–3. —(l. 3) B1 रुजाम् (for °जा). B1.3 अद्य (with hiatus) (for स्नाय). V1 दृश्यते (for तस्य मे). —(l. 4) V1 -[अं]तकरं; G(ed.) °करां (for °करीं). V1 धर्षणं (for °णां). —(l. 5) B3 कृच्छ्रं; B4 कृत्वा (for कृच्छ्राच्). V1 परमरथा*न्; B1.3 °माद्धूतैर्; D5 °या त्रात (sic) (for °मात्तात). —V1 om. l. 6–7. —(l. 6) V2 लंकागृहान् (for लङ्कां गृहं). V2 illeg. after दा up to l. 7. B1 राजन् (for दारान्). B1 बांधवं; B3 स्वबंधून्; B4 बांधवान्; G(ed.) राक्षसान् (for बालकान्). B1 स्वजनं (for °नांस्). —(l. 7) B4 कामान् (for काम-). —V2 om. l. 8. —(l. 8) B1.3 [आ]गम्य (for °त्य). V1 बलं (for वनम्).]

—Ś1 om. 14^{cd}. —^{cd}) T1 M2 प्रव्रजितो. Dm1 D4.8 मुक्तस् (for यु°). Ñ1 D1–3 इह (D2.3 ततः) प्रव्र (D2 °व्रा)जितस्तात (D2 °भीरुस्; D3 °भीतस्) (for ^{c}). M1 तपसे (for तापसो). D2.3 समागतः (for °हितः). Ñ1 चीरकृष्णाजिनांबरः; D1 M2 निर्वेदादस्मि तापसः (for ^{d}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अहं प्रव्रजितस्तस्मान्निर्वेदादस्मि रावण. —After 14, Ñ1 ins. :

735* तत्र तान्नियताहारांस्तापसानभयान्वने ।

—Then Ñ1 reads 5–6 (transposing 5^{ab} and 6^{ab}). —while Ś1(line 2 only after 14^{ab} due to om.) Ñ2 V2 B1.3.4 D1–3(D2.3 only l. 2).5.7 M2 (after 15) ins. after 14 :

736* कथं तस्य प्रभावज्ञः शरसंस्पर्शकोविदः ।
समीपमुपगच्छेयं दृष्टपूर्वबलस्य वै ।

[(l. 1) D1 अहं (for कथं). —V2 mostly illeg. for l. 2. —(l. 2) Ś1 D3 यदि (for उप-). D1.2 समीपतो(D2 °पेपि) न गच्छेयं (for the prior half). B3 च (for वै). Ś1 D2 तदंतं जीवितं च मे; D1 M2 कथंचित्प्राप्य जीवितं; D3 तदिदं मम जीवितं (for the post. half).]

15 Ñ2 V(V1 om. [hapl.] 16^{ab}) B1.3.4 D5.7 transp. 15 and 16. Ñ1 reads 15^{ab} after 16. —^{a}) D7 om. (hapl.) for वृक्षे. Ñ1 V2 B1.3.4 D1.5.7 च; V1 प्र-; M2(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) नि- (for हि). —^{c}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 शरचापधरं रामं(Ñ1 °यु* [illeg.] रामः; D3 वीरं). —^{d}) Ñ1 पाशहस्त इवांतकः. —After 15, B3 ins. 737* in marg. reading it twice; while M2 ins. 736*.

16 Ñ2 V(V1 omitting [hapl.] 16^{ab}) B1.3.4 D5.7 transp. 15 and 16. —^{b}) D1 नित्यं (for भीतः). D4 रावणं. —^{c}) Ś1 इवारण्यं (for इदं सर्वम्). —^{d}) Ś1 सर्वं च (for अरण्यं). D4 G1 मा (for मे). —After 16, Ñ1 reads 15^{ab}.

17 V2 illeg. for 17–18^{ab}. B3 reads 17 twice. —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 [अ]नु-; T2 [अ]पि- (for हि). —^{b}) G3 damaged for रहि. D1 रहिते सदा; T G M1 राक्षसाधिप (for °सेश्वर). Ñ B1.3.4 D5.7 रहितेष्वाकुलेषु च; V1 वहिष्वाकुकुलेषु च (sic); Dg1 तद्धीनं भूतलं न हि; Dm1 रहितो राक्षसेश्वरः. —Ś1 om. 17^{cd}. —^{c}) V1 दृष्टं. B1.3 G2 स्वप्नगतो; D1 स्वप्नांतरे; D2 स्वप्ने स्थितं; D3 स्वप्नेपि तं (for °गतं). —^{d}) D1–3 उद्विजामि (for उद्भ्रमामि). Ñ2 B1.4 Dt1 Dm1 Ct [इ]व चेतनः; Dg1 ह्यचे°; D6 स्वचे° (for विचे°). Ñ1 उद्भ्र**व मे मनः (illeg.). —After 17, Ñ2 B3(after 15, twice in marg.).4 D5.7 ins. :

737* पुष्पाणि समिधश्चापि नादातुमहमुत्सहे ।

[B3(both times) [ए]व (for [अ]पि). B3(both times) नानादातुमुत्सहे (subm.) (for the post. half).]

18 V2 illeg. for 18^{ab} (cf. v.l. 17). D1 om. 18. —^{a}) D2.3 राकारादीनि; M2 रेफान्वितानि (for रका°). V1 B1.3.4 D2.3.5.7 वाक्यानि (for नामानि). —^{b}) Ñ2 D5.7 रामाद्भीतस्य; V1 राममुद्दिश्य; B1 °हस्तस्य (sic); Dg1 T3 रामात्त्रस्तस्य(T3 °श्च) (for °त्रस्तस्य). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रमण्यश्च (for रथाश्चैव). Ś1 V2 D2.3 रत्नानि चैव रामा(V2 °म)श्च(D2 °मस्य). —^{d}) V2 च (for मे). Ñ2 D5.7 T3 M3 संत्रासं जनयंति मे; B1.3 Dg1 Dt1 Dm1 D6 वित्रासं जन°.

19 Ś1 D2.3 om. 19^{ab}. —^{a}) B3 तु तत्- (for तस्य). —^{b}) Dg1 युद्धे (for °द्धं). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 युद्धं(B4 °द्धस्) तेन न ते क्षमं(Ñ2 तेजसं). —After 19^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

738* बलिं वा नमुचिं वापि हन्याद्धि रघुनन्दनः ।

Ñ V B1.3.4 D1.5.7 om. 19^{cd}. —^{c}) Ś1 D2 ते युद्धं; D3 M युद्धं ते; T2 संयोद्धुं; G2 बुध्यस्व; G3 युद्धस्व (for युध्यस्व). —^{d}) Dt1 D6 T3 क्षमा (sic); D4 M1 क्षमं (for °मां). Dt1 D6 रावण (for राक्षस). Ś1 D2 न क्षमं वीर्यशालिना; D3 न क्षमं

G. 3. 43. 43
B. 3. 39. 25
L. 3. 42. 17

इदं वचो बन्धुहितार्थिना मया
यथोच्यमानं यदि नाभिपत्स्यसे ।
सबान्धवस्त्यक्ष्यसि जीवितं रणे
हतोऽद्य रामेण शरैरजिह्मगैः ॥ २०

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

वीक्ष्य रावण; D8 T2 G3 न क्षमं युधि (D8 तव) राक्ष(G3 कु* ** [damaged])स; M2.3 कु(M3 न)क्षमं राक्षसाधिप(M3 °सेश्वर). ❀ Cv : क्षमं वा कुर्विति । अन्यत् क्षमं सीताहरणादिकं वा कुरु क्षमामिति सम्यक्. ❀ —e) B4 ते न (for न ते). —f) Ś1 V1 D2.3.5 T3 मां प्रष्टुम्; Ñ2 B1 मे श्रोतुम् (for मां द्रष्टुम्). D1.4 T2 G1 M2.3 न चैनं (G1 चेमां; M2 चैद्रं) द्रष्टुमर्हसि. —After 19, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

739* धर्मार्थौ कामधर्मौ च कामार्थौ चापि केवलौ ।
नित्यमेते प्रदृश्यन्ते संनिपातश्च दृश्यते ।
इच्छया जायते काम इच्छयार्थो विवर्धते ।
श्रद्धया वर्धते धर्मस्तेषां फलमिदं त्रिधा ।
तव नान्यत्प्रपश्यामि किंचिद्वीर्यस्य संशयम् । [5]
ऋते रामनिपातात्तु संनिवर्तस्व रावण ।
केनेदमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमपावृतम् ।
यत्प्राप्येह विनश्येम वयं सर्वे च राक्षसाः ।
यदि त्वया देवगणाः समग्रा
रणे जिता वज्रधरेण सार्धम् । [10]
यमः कुबेरो वरुणस्तथापि
भवान्न शक्तो युधि राघवस्य ।
स्थानादपीन्द्रं कुपितः प्रकर्षे-
द्यमं समेयाद्वरुणं नियच्छेत् ।
कालस्य कालश्च भवेत्स रामः [15]
संक्षिप्य लोकांश्च सृजेदथान्यान् ।

[V2 illeg. for l. 1–2. —(l. 1) V1 काममोक्षौ; B1.3 °वृत्तौ; B4 धर्मकामौ (by transp.) (for °धर्मौ). D5.7 अपि (for चापि). V1 कामांधा वापि केवलं (for the post. half). —(l. 2) V1 एव (for एते). B3 च (for प्र-). Ñ2 marg.; V1 lacuna for the post. half. —(l. 3) V1 ईहा च; D5 ईहया (for second इच्छया). —(l. 4) D5 इच्छया (for श्रद्धया). B4 यत्नम् (for फलम्). —(l. 5) Ñ2 तत्तु; V1 तस्य; B4 D5.7 तत्र (for तव). V2 illeg. from नान्यत् up to l. 7. Ñ2 B3.4 संश्रयं (for संश°). —(l. 6) V1 -निपाताच्च; B1.3 -विसृष्टानां (for °त्तु). B1.3 शराणामिह रावण (for the post. half). —(l. 7) B4 उपदिष्टस् (for °ष्टं). B1 उपावृतं (for अपा°). —(l. 8) V2 B1.3 संप्राप्येनं (for यत्प्राप्येह). V1 यं प्राप्य विनश्येम (subm.) (for the prior half). V1 om. च. —(l. 9) B1.3 अपि (for यदि). G(ed.) समस्ता (for °ग्रा). —V2 illeg. for l. 11–14. —(l. 11) B1.3 तथापि वा. —(l. 13) V1 B1.3 प्रधर्षेद् (for प्रक°). —(l. 14) Ñ2 D5.7 सकोपाद् (for समेयाद्). —(l. 16) Ñ2 V2 संक्षिप- (for °प्य). V1 तथान्यान् (for अथा°).];

While Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 S ins. after 19:

740* बहवः साधवो लोके युक्ता धर्ममनुष्ठिताः ।
परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ।
सोऽहं तवापराधेन विनश्येयं निशाचर ।
कुरु यत्ते क्षमं तत्त्वमहं त्वां नानुयामि ह ।
रामश्च हि महातेजा महासत्त्वो महाबलः । [5]
अपि राक्षसलोकस्य भवेदन्तकरो हि सः ।
यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः ।
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
अत्र ब्रूहि यथातत्त्वं को रामस्य व्यतिक्रमः ।

[(l. 1) Dm1 D8 M1 युक्त-; D1 युक्तं (for युक्ता). D1 अधिष्ठिताः (for अनु°). —(l. 2) Ñ1 अपराधेषु (for °धेन). —After l. 2, Ñ1 (partly illeg.) ins.:

740(A)* धर्मतत्त्वं परं तन्मां नो (illeg.) निहाहसि ।
प्रसादये त्वां (illeg.) ।
(illeg.) ।
(illeg.) प्यसि ।
ततो चिरात्पश्यसि जीवितं परं । [5]
हतो रणे राम (illeg.) ।

—Ñ1 D1 om. l. 3–9. —(l. 3) Dt1 D6 Ct पर- (for तव). Dt1 D6 विनशेयं (for °श्येयं). —(l. 4) G2 तत्त्वाम्; M1 दत्तं (for तत्त्वम्). T2 त्वा (for त्वां). M1 अनुयामि (for नानु°). Dt1 D6 वै; T2 हि (for ह). Dm1 D8 G2.3 M2.3 अहं त्वा (G2 M2.3 चा)नुनयामि ह(G2 हि; M2 च) (for the post. half). ❀ Ck : कुरु यत्ते क्षमं त* *महं नानुयामि ह इति पांक्तः. ❀ —D4 om. l. 5–8. —(l. 5) G3 transp. महातेजा and महासत्त्वो. —(l. 6) Dt1 D6 [ऽ]पि हि; K(ed.) [ऽ]पि सः (for हि सः). Dg1 Dm1 D8 T1 G3 न भवेदंत(G3 °**[damaged])को हि सः (for the post. half). ❀ Cv : रामश्च हीत्यादावेको हि शब्दः पादपूरणार्थः ।; Cr.m एको हिः प्रसिद्धौ अपरोऽवधारणे ।; Cg : रामश्च हीति । हिः प्रसिद्धौ । अपिः कामचारकरणे । "अपिः संभावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये । तथायुक्तपदार्थेषु कामचारप्रियासु च" इति विश्वः । द्वितीयोऽपिशब्दः अवधारणे ।; Ct : हि यतः महातेजस्त्वादि गुणै रामः प्रसिद्धः अत ईदृशो रामो राक्षसलोकस्यान्तकरो हि निश्चयेन भवेदित्यपि संभाव्यते. ❀ —(l. 7) Dg1 T3 यो हि (for यदि). Dg1 D8 सू(D8 शू)र्पनखा-; Dm1 T1 G1.3 M2.3 शूर्पणखी-; T2.3 °नखी- (for °णखा-). M3(after corr. *inf. lin. sec. m.* as above) -हतः (for -गतः). —(l. 9) T3 महा- (for यथा-). M2 -पूर्वं (for -तत्त्वं).]

—Then D4 cont.:

741* कथं कर्तव्यबुद्ध्या ते बभूव स्वकुलान्तकः ।

20 V2 illeg. for 20ab. —a) Dg1 T3 हितं वचो; D4 एवं भवान्; M3 युक्तं(*sec. m.*) वचो (for इदं

३८

मारीचेन तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं च रावणः ।
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् ॥ १
तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥ २
यत्किलैतदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते ।
वाक्यं निष्फलमत्यर्थं बीजमुप्तमिवोषरे ॥ ३
त्वद्वाक्यैर्न तु मां शक्यं भेत्तुं रामस्य संयुगे ।
पापशीलस्य मूर्खस्य मानुषस्य विशेषतः ॥ ४
यस्त्यक्त्वा सुहृदो राज्यं मातरं पितरं तथा ।
स्त्रीवाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ॥ ५
अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः ।
प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव संनिधौ ॥ ६
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीच वर्तते ।
न व्यावर्तयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ७

G. 3. 44. 7
B. 3. 40. 7
L. 3. 43. 7

वचो). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 -जनार्थसिद्धये (for -हितार्थिना मया). D1 हितां ममेमाममृतोपमां गिरं. —[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 मया; T2 यदा (for यथा). Ś1 Ñ1 D2.3 ग्रहिष्यसि; Ñ2 B1.4 D5.7 [अ]नुपश्यसि; G2 °भिपत्स्यते (for °से). D1 समीक्ष्यमाणो यदि न प्रपश्यसि. —[c]) Ś1 D2.3 हितं ततस् ; Ñ1 असंशयं; Ñ2 V B1.3.4 D1.5.7 ततोचिरात् (for सबान्धवस्). M1 त्यक्ष्यति (sic) (for °सि). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 प्रियं (for रणे). —[d]) D6 अतो; G1 हितो (sic) (for हतो). G3 अजि** (for °ह्मगैः). Ñ1 D1 हतो रणं(D1 रणे हतो) रामशरैरजिह्मगैः.

Colophon. D5 om.(cont. the Sarga). Ñ1 illeg. —*Sarga name* : Ś1 रामपौरुषवर्णनं; Ñ2 V2 B1.3 D3.7 मारीचवाक्यं; V1 मारीचवचनं; B4 मारीचवधः; D1 रावणोपालंभः; D2 रामपौरुषाक्षं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D7 44; V1 43; V2 45; B4 46; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.3 39; D1 41; D3 47; M2 40; L(ed.) 42. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

38

D5 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 D5 om. from 1 up to वक्ता in 2[a]. —[a]) Dt1 D6 Ct मारीचस्य (for °चेन). B4 च तद् ; D1 हितं (for तु तद्). Ñ1 illeg. from द्वाक्यं up to नि in [b] (cf. [b] var.). —[b]) Dg1 D6 T1.3 क्षम- (sic); D4 G3 क्षेम-; M1 क्षमा- (for क्षमं). L(ed.) पथ्यमुक्तं. Ś1 Ñ1 Dg1 D2 T1.3 नि(Ñ1 illeg.)-शाचरः (for च रावणः). Ñ2 V B1.3.4 D7 हितमुक्तो दशाननः; D3 हितमुक्तं दशाननः. ❀ Ck : युक्तं कालोचितमेव वाक्यमुक्तं एवमुचितमेवोक्त उपदिष्टो निशाचरो रावणो मुमूर्षुरौषधमिव तमुक्तं न प्रतिजग्राह. ❀ —[c]) Ś1 D2 हितं न; Ñ1 क्षमं न; Ñ2 V B1.3.4 D7 मानान्न; D3 न च तत् (for उक्तो न). —[d]) D6 मृत्युकाम (for मर्तु°). M3 यथा (for इव).

2 D5 om. up to वक्ता in [a] (cf. v.l. 1). —[a]) D6 न (for तं). Ñ2 D7 तथा; D1 यथा; D4 पश्य; G3 पथ्यं (for पथ्य-). B1 तं पथ्यमभिवक्तारं. —[b]) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 राक्षसेश्वरः(V1 D2 °रं) (for राक्षसाधिपः). —[d]) D4 अयुक्तः (for °क्तं). V1 कालदेशितः; D1 कालनोदितः; G3 कालचोदितं (for °चोदितः). M1 युक्तं कालमचोदितः.

3 [a]) Ś1 D2.3 किं किमेतद् ; Ñ1 किं त्वमेतद् ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तत्किमेतद् ; Dt1 D6 Ct दुष्कुलैतद् ; D1 अाः किमेतद् ; T2 यत्किंचैतद् ; G3 अक्रमं तद् (for यत्किलैतद्). T2 अयुक्तं तन् (for अयुक्तार्थं). —[b]) Ś1 Ñ1 मयि कथ्यसे ; G2 त्वं विकथ्यसे; M1 मम पठ्यते (for मयि कथ्यते). —[c]) D2 इत्यर्थं. —[d]) D2(before corr. जीवसुप्तम्) जीवमुप्तम् ; T1 G1 उप्तं बीजम् (by transp.) (for बीजमुप्तम्). G3 M1 इवौषरे.

4 B1 om. 4[ab]. —[a]) B3 T1 G1 M1.3 Ct तद्; Ck as in text (for त्वद्). D2 वाक्येन (for वाक्यैर्न). Ñ V B3.4 D1-5.7 T2.3 M Cm मया; G1 त्वया (for तु मां). Ś1 त्वद्वाक्यं न मया ग्राह्यं. —[b]) D4 भोक्तुं (for भेत्तुं). Ñ2 V B4 D5.7 राघवाञ्चेत्तु(V1 °ञ्जेतु)माहवे; B3 रामस्याञ्चेत्तु संयुगे (sic). ❀ Ck*p* : तद्वाक्यैर्न तु मां शक्यमिति पाठः. ❀ —[c]) Ś1 Ñ2 B4 D2.3.5.7 धर्महीनस्य; V B1.3 धर्मशीलस्य (for पापशीलस्य). Dt1 D6 मूर्खस्य पापशीलस्य. —[d]) Ś1 D2 सानुजस्य (for मानुषस्य).

5 [a]) Dg1 Dm1 त्यक्ता (for त्यक्त्वा). T2 संहृदो; M3 [अ]हृदयो (for सुहृदो). Ś1 D2 रामो; B3(marg. also) वाक्यं (for राज्यं). ❀ Cg : मूर्खत्वमुपपादयति । यदिति. ❀ —[b]) M1 भ्रातरं (for मातरं). —[c]) Ś1 पितरं; Ñ1 V1 B4 D2 G1 प्राकृतः (for प्राकृतं). —[d]) Ś1 D1.2 वनवासमुपागतः (D1 °मत्).

6 [b]) Ś1 रामस्य (for संयुगे). —[c]) Ś1 D2.3 तुल्या वनात्; Ñ V B1.3.4 D5.7 तुल्या वने; G1 प्रियतमा (for प्रियतरा). —[d]) Ñ1 D3 संनिधौ तव (by transp.); D2 संयुगेन वा (for तव संनिधौ).

7 Ñ1 illeg. from श्चि in [a] up to सेन्द्रै in [d]. —[a]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 M2 एषा (for एवं). D2 निष्ठिता (for निश्चिता). —[b]) Ś1 V Dm1 D2.3.8 transp. हृदि and

G. 3. 44. 8
B. 3. 40. 8
L. 3. 43. 8

दोषं गुणं वा संपृष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि ।
अपायं वाप्युपायं वा कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥ ८

संपृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता ।
उद्यताञ्जलिना राज्ञो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ ९

वाक्यमप्रतिकूलं तु मृदुपूर्वं शुभं हितम् ।
उपचारेण युक्तं च वक्तव्यो वसुधाधिपः ॥ १०

सावमर्दं तु यद्वाक्यं मारीच हितमुच्यते ।
नाभिनन्दति तद्राजा मानार्हो मानवर्जितम् ॥ ११

पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्त्यमितौजसः ।
अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य यमस्य वरुणस्य च ।
औष्ण्यं तथा विक्रमं च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम् ॥ १२

तस्मात्सर्वास्ववस्थासु मान्याः पूज्याश्च पार्थिवाः ।
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहमास्थितः ॥ १३

अभ्यागतं मां दौरात्म्यात्परुषं वदसीदृशम् ।
गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनि राक्षस ।
अस्मिंस्तु स भवान्कृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हति ॥ १४

मारीच. Dt1 D6 विद्यते; D1 तिष्ठति (for वर्तते). —^{c}) D4 स (for न). V B1.3.4 D5.7 M2 निवर्तयितुं (for व्या°).

8 ^{ab}) Ś1 D2 दोषान्गुणान् (for दोषं गुणं). D1 T2 पृष्टस्तु (T2 °स्त्वं) (for संपृष्टस्). Ś1 D2 न मे त्वं; D1 मया चेद्; T2 मम मा (for त्वमेवं). Ś1 कर्तुम् (for वक्तुम्). D3 न मे वक्तुं त्वमर्हसि (for ^{b}). Ñ1 दोषाणां च गुणानां च पृष्टस्त्वं वक्तुमर्हसि; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गुणदोषं तथा(V1 B3 °थो)पायमन्यद्वा हेतुमद्वचः. —^{c}) Ś1 D2.3 अपायमप्युपायं वा; Ñ1 Dg1 T3 उपायं वा(Dg1 चा)प्यपायं वा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 उ(V अ)पायमनुपायं वा; Dt1 D6 अपायं वा उपायं वा (with hiatus); D4 G1 अपायं वाप्युपायं वा. —^{d}) D5 [अ]यं; G(ed.) च (for [अ]स्य). V1 D5 विनिश्चयः; D1 विनिर्णये (for °श्चये). Ś1 D2 कार्यं वा सविनिश्चयं; Dg1 कार्याकार्यस्य निश्चये; D3 कार्यं वाकार्यमेव च; T2 कार्याकार्यविनिश्चये.

9 ^{a}) Ñ1 च; D1 हि (for तु). Ś1 सुहृदानेन; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सम्यक्पृष्टेन; Dg1 संतुष्टेन तु; D2 सुहृदा तेन; D3 सुहृदा नैव (for संपृष्टेन तु). B1.3.4 D3 वक्तव्यः; D5 योक्तव्यं (for वक्तव्यं). —^{b}) Ś1 D2 प्रथितेन; D3 प्रसृतेन (for सचिवेन). Ñ1 विवक्षता; Ñ2 V2 B4 D5.7 कृतात्मना; B1 D1 विचक्षणः; D6 M2 विनिश्चिता (sic) (for विपश्चिता). B3 मंत्रिणा कृतकर्मणा. —^{c}) Ś1 D2 प्रव(D2 °वृ)द्धांजलिना; T2 उद्धृतांजलिना (for उद्यताञ्जलिना). Ñ2 D1.5.7 T2 राज्ञा; V B1.3.4 Dg1 राजा; Dm1 D3.8 T1 G3 राज्ञे (for राज्ञो). —^{d}) Ś1 Dg1 D2 यद् (for य). Ś1 रक्षेद्भूतिम् ; Dm1 इच्छेद्गतिम् ; D2 इच्छेद्भमिम् (for इच्छेद्भूतिम्).

10 ^{a}) V2 illeg. from लं in ^{a} up to हितम् in ^{b}. Ś1 D2 चाप्रतिकूलं; Ñ1 G2 अप्रतिरूपं (for अप्रतिकूलं). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 हि; Ñ1 च (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1 D1–4 G2 M transp. शुभं and हितं. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.4 D2.3.5.7 T2 संयुक्तं; B3 संयुक्तो (for युक्तं च). —^{d}) Ś1 D2.3 वक्तव्यं साधु पार्थिवे.

11 V2 illeg. for 11–12. —^{a}) Ś1 D2.3 G2 M2.3 सावमानं; V1 B1.3 सोपमार्गं; B4 सोपसर्गं; Dg1 Dm1 D8 G3 M1 सोपमर्दं; D5.7 सोपसृष्टं; Cv.m.g.k.t as in text (for सावमर्दं). Ñ1 V1 च (for तु). V1 मद् (for यद्). D1 हितं वाक्यं (for तु यद्वाक्यं). —^{b}) Ñ2 Dt1 D6 Ct अथवा; V1 उच्यते; B1.3.4 D5 आयती-; Dm1 D8 मया वा; D4 T2 G1 M3 मायया; D7 आयतं; G2 त्वया वा; M2 मां यथा (for मारीच). Ś1 D2.3 न्यायतो हीनमुच्यते; Ñ1 आयतीहीन-*स्वरं; Dg1 T3 मानहीनं त्वयोच्यते; D1 आयत्यां हितमप्युत. —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 Ct [अ]भिनंदेत (for [अ]भिनन्दति). —^{d}) Ś1 D3 मानदो; Dt1 D6 मानार्थी (for मानार्हो). V1 G1 मानवर्जितः (for °तम्).

12 V2 illeg. (cf. v.l. 11). —^{a}) D5 राज्ञां नो (sic) (for राजानो). —^{b}) Ś1 D2.3 महौजसः (for [अ]मितौजसः). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D7 धनदस्य (for वरुणस्य). K(ed.) वरुणस्य यमस्य (by transp.). D8 G3 वा (for च). —^{e}) Dt1 औद्म्यं (sic); Dm1 औष्ठ्यं (sic) (for औष्ण्यं). —^{f}) Dg1 प्रशस्यतां (for प्रसन्नताम्). —For 12^{ef}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst.; while M2 cont. after 743* :

742* प्रसादं चानुकुर्वन्ति तेषां क्रोधं च पार्थिवाः ।

[M2 प्रसादांश् (for प्रसादं). Ś1 D1–3 [अ]पि कुर्वंति; Ñ1 [ए]व कुर्वंति. V1 B1 येषां (for तेषां). Ñ1 om. च (subm.). D1 सर्वदा (for पार्थिवाः). Ś1 D2 वाक्यात्कार्यं (D2 °त्कोपं) तथैव च; D3 दोषं कोपं तथैव च (for the post. half).]

—After 12, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

743* धारयन्ति महात्मानो राजानः क्षणदाचर ।

—Thereafter M2 cont. 742*.

13 V1 om. (hapl.) 13^{ab}. —^{b}) Ś1 D2 पूज्यमानाश्; D3 पूज्या मान्याश् (by transp.) (for मान्याः पूज्याश्). B3 Dt1 D6 च नित्यदा; D4 नराधिपाः (for च पार्थिवाः). —^{c}) B3 अनुज्ञाय; D5 अवज्ञाय (for अविज्ञाय). —^{d}) Ñ2 आहितः; Dt1 D4.6 आश्रितः (for आस्थितः).

14 ^{a}) Ñ1 स; Dt1 तु; D6 हि (for मां). —^{b}) Dg1 D2 पौरुषं (for परुषं). Ś1 Ñ1 D2.3 T1 वक्तुमर्हसि; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बहु भाषसे; D1 नाम जल्पसि; T2 वक्तुमिच्छसि (for वदसीदृशम्). —T2 repeats 14^{cd} after 14^{ef}. —^{c}) D1 G1 गुणदोषान्; T2 M1 गुणदोषं (for °दोषौ). T2 पश्यामि

सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः ।
प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि ॥ १५

त्वां तु मायामृगं दृष्ट्वा काञ्चनं जातविस्मया ।
आनयैनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली ॥ १६

अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथासुखम् ।
आनयिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शचीमिव ॥ १७

एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यथेष्टं गच्छ राक्षस ।
राज्यस्यार्धं प्रदास्यामि मारीच तव सुव्रत ॥ १८

G. 3. 44. 22
B. 3. 40. 23
L. 3. 43. 21

(for पृच्छामि). —^{d}) D4 क्षणं; G1 क्षयं; Cg क्षेमं (for क्षमं). Ś1 D2.3 क्षमं वा यदि वाक्षमं; Ñ1 क्षयं वा त्वामिहागत:; Ñ2 V B1 D5.7 क्षेमं वा(B1 क्षमत्व) यदिहात्मन:(V2 °दि राक्षसं); B3.4 क्षमं वा यदिहा(B4 °दि वा)त्मन:; D1 क्षेमं वा हित-मात्मन:; G2 काममात्मनि राक्षस; G(ed.)क्षेमं वा पद्मात्मन:. —After 14^{cd}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 G2.3 ins.; T2 ins. after 14^{cd} (r.) :

744* मयोक्तमपि चैतावत्त्वां प्रत्यमितविक्रम ।

[G2 reads twice. T2 यथा (for मया). Dm1 D8 त्वयि; D4 T1.2 G2.3 तव (for अपि). Dg1 T3 मयोक्तं तु वचस्तावत् (for the prior half). Dg1 T1 संप्रति (for त्वां प्रति). D8 T3 -विक्रमं (for -विक्रम).]

—Thereafter T2 cont. 746*.

—V2 illeg. for 14^{ef}. —^{e}) B1.4 च; D4 T2 त्वं (for तु). T2 मे; G1 त्वं; M1 हि (for स). Ś1 Ñ1 D1–3 तावत्कृत्यो (D1–3 °त्ये) मे; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 तात कृत्ये मे; B1 तावद्भृत्ये मे; Dm1 D8 तद्भवान्कृत्ये; D4 तु हि मत्कृत्ये; T1 त्वं भवत्कृत्ये; T3 त्वं भवे: कृत्य-; G2 तद्भवान्कार्ये (for स भवान्कृत्ये). M2.3 अस्मिंस्तावद्भवान्कृत्ये; Ct as in text. —^{f}) Ś1 D2 दातुम् (for कर्तुम्). All except Dm1 G अर्हसि (for °ति). ❀ Cv : त्वं भवन् कृत्य इति पाठ:. ❀ —After 14, Ś1 D2 (marg.).3 ins.; while D1 T2 cont. after 747* :

745* त्वं काञ्चनाभ्यां पादाभ्यां मृगरूपधरो भव ।

[D1 शृंगाभ्यां; D2.3 T2 पार्श्वाभ्यां (for पादाभ्यां). D1 वने (for भव).]

—After 14, Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T1.3 G M ins.; T2 cont. after 744* :

746* शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम ।

[Dg1 T3 -साहाय्यं (for °य्ये). ❀ Cm : साहाय्ये मम वचनात् यत्कर्मकार्यं तच्छृण्विति संबन्ध:. ❀]

15 D4 om. (hapl.) 15. D2 reads 15 in marg. —^{a}) Ś1 D3 रत्नशृंगो; D2 रत्नशृंगैर् (for सौवर्णस्त्वं). —^{b}) Ś1 D2.3 रत्नचित्रतनूरुह:; Ñ1 रु * विदुचरश्चरन्. —After 15^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D1.6.8 T2.3 G M ins.; T1 subst. for 15^{cd} :

747* आश्रमे तस्य रामस्य सीताया: प्रमुखे चर ।

[D1 सीतया (for सीताया:). Dg1 Dt1 चर:; T2 चरं (sic) (for चर).]

—Thereafter D1 T2 cont. 745* and then T2 alone cont. :

748* रत्नशृङ्गस्तदा त्वं हि रत्नचित्रतनूरुह: ।

—Ś1 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —^{c}) Ś1 D2.3 प्रलोभयानो; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रलोभ्य चैव; Dg1 T3 लोभयित्वा तु (for प्रलोभयित्वा). —^{d}) B1 कर्तुम् (for गन्तुम्).

16 Ś1 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —^{a}) Ñ V B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D3.5–8 T2.3 M1.2 हि (for तु). Ś1 Ñ V2 B4 Dg1 Dt1 D1–3.6 T मायामयं (for °मृगं). —^{b}) M1 जानकी (for काञ्चनं). D6 -विस्मयं; T2 M2 -विस्मिता (for -विस्मया). Ś1 D1.2 चित्रवर्णं मनोहरं. —^{c}) Dm1 D8 [ए]तम् (for [ए]-नम्). Ś1 D1–3 आनीयतामेष इति. —^{d}) D4 G1 जानकी (for मैथिली). —After 16, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

749* अपक्रान्ते च काकुत्स्थे दूरं गत्वाप्युदाहर ।
हा सीते लक्ष्मणेत्येवं रामवाक्यानुरूपकम्
तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च प्रचोदित: ।
अनुगच्छति संभ्रान्त: सौमित्रिरपि सौहृदात् ।

[(l. 1) Prior half = 17^{a}. M3 अतिक्रांते (for अप°). K(ed.) तु (for च). Dg1 D4 T G1.2 M1.2 यात्वा (for गत्वा). Dm1 D8 G2.3 [अ]भ्युदाहर (for [अ]प्यु°). —Dg1 reads l. 2 in marg. —(l. 2) Dm1 D8 लक्ष्मण इति (with hiatus); D4 लक्ष्मणेत्युच्चै (for °त्येवं). —(l. 3) Dg1 [अ]भिप्रचोदित:; Dm1 D8 प्रतिचोदित:; G3 [अ]तिप्रचो-दित: (for च प्रचोदित:).]

17 ^{a}) Ñ2 D1.5.7 T2.3 G2.3 M2.3 तु (for च). —^{b}) T2 G3 लक्ष्मणेन (sic) (for लक्ष्मणे च). —^{c}) Dt1 D6 आहरिष्यामि (for आनयि°). —V2 illeg. from 17^{d} up to 18^{b}. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सुपर्ण: पन्नगीमिव.

18 V2 illeg. for 18^{ab} (cf. v.l. 17). —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2(before corr.) कृतमिदं (for कृत्वा त्विदं). G1 lacuna for कार्यं. —^{b}) Ś1 D2.3 निराबाधं भवि (D3 करि)ष्यति; Ñ1 मनश्चैव भविष्यति; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अनपायं भविष्यति(D7° सि); D1 सुखोपायं भविष्यति. —Ñ1 om. 18^{cd}. Ś1 D2.3 read 18^{cd} after 752*; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 read 18^{cd} (followed by 750*) after 754*. D1 transp. 18^{cd} and 19. —^{c}) B1.3.4 D5.7 राज्याद् (for राज्यस्य). Ś1 Dm1 D8 प्रयच्छामि (for प्रदास्यामि). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कृतार्थेनांतरात्मना. —After 18, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

750* यथा प्राप्स्यामि वैदेहीं तथा तात करिष्यसि ।
तथा व्यवसितं कार्यमेतदस्मद्व्यपाश्रयात् ।
बलं चाभिजनं शौर्यमैश्वर्यं चानुवेक्ष्य वै ।
कथं रामाद्विहीनार्थाद्भयं पश्यसि दारुणम् ।

G. 3. 44. 19
B. 3. 40. 24
L. 3. 43. 19

गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यस्यास्य विवृद्धये ।
प्राप्य सीतामयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम् ।
लङ्कां प्रति गमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया ॥ १९

एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि ।
राज्ञो हि प्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते ॥ २०

आसाद्य तं जीवितसंशयस्ते
मृत्युर्ध्रुवो ह्यद्य मया विरुध्य ।
एतद्यथावत्परिगृह्य बुद्ध्या
यदत्र पथ्यं कुरु तत्तथा त्वम् ॥ २१

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥

अगतिस्तत्र रामस्य कस्यचिन्मानुषस्य वा । [5]
आदाय मैथिलीं यत्र गमिष्यामि विहायसा ।
त्वं च मायाधरस्तस्मादाश्रमादपनीय तौ ।
मोहयित्वा वने वीरौ क्षिप्रमेवागमिष्यसि ।
अपारस्याप्रमेयस्य परं पारमपाश्रितः ।
किं करिष्यति काकुत्स्थो यतमानः सलक्ष्मणः । [10]
शक्रं च समरे दृष्ट्वा सगणं निर्जितं मया ।
धनाध्यक्षयमौ चापि कस्माद्रामाद्बिभीदसि ।
विक्रोशन्तीं च रुदतीं वेपमानामितस्ततः ।
सीतां द्रक्ष्यन्ति भूतानि ह्रियमाणां मया बलात् ।
आपतन्तमनाबाधे पथि सिद्धनिषेविते । [15]
अनुगन्तुं न पर्याप्तो गरुडो वायुना सह ।

[(l. 1) V1 प्राप्स्यसि (for प्राप्स्यामि). V2 illeg. for the post. half. V1 B4 त्वं च (for तथा). B4 करिष्यसे (for करिष्यसि). —(l. 2) V1 यथा (for तथा). V1 सेत्स्यते मद्- (for एतदस्मद्-). —V2 illeg. from ह्य up to वान (see var.) in l. 3. B4 अपाश्रयात्. —(l. 3) B4 सौख्यम् (for शौर्यम्). Ñ2 B4 चानुवेक्ष्य वै; V1 चास्ति मे महत्; V2 B1 वान(V2 illeg.)वेक्ष्य वै; B3 चानुरक्ष च; D5.7 चान्ववेक्ष्य वै; G(ed.) वीक्ष्य मामकं (for चानुवेक्ष्य वै). —V2 illeg. from द्वि in l. 4 up to श्रमाद in l. 7. —(l. 5) V1 कदाचिन् (for कस्यचिन्). —(l. 8) B1 च तौ (for वने). V2 वीरो (for वीरौ). B4 D7 गमिष्यसि (for [आ]गमिष्यसि). —(l. 9) B1.3 अदारस्य (sic) (for अपा°). V1 B3 अपाश्रिते; B1 °श्रयः; G(ed.) उपश्रिते (for °श्रितः). —V2 illeg. from काकुत्स्थो in l. 10 up to l. 11. —B3 om. l. 11. —(l. 11) B1 निहतं (for निर्जितं). —(l. 12) B1.3 D5 वा (for च). —V2 illeg. from l. 13–15. —(l. 13) Ñ2 D5.7 रुदतीं च (for च रुदतीं). V1 क्रोशंतीं च रुदतीं च (for the prior half). V1 पद्यमानाम् (for वेपमानाम्). Ñ2 D5.7 ततस् (for इतस्). —(l. 14) V1 द्रक्ष्यसि (for °न्ति). B1.4 म्रियमाणां (for ह्रिय°). —(l. 15) D5 आपतंतीम्. Ñ2 D5.7 अथाकाशे; B3 अनाधारे (for अनाबाधे). B1.3 सिद्ध (sic) (for सिद्ध-). —(l. 16) V1 B4 अनुयातुं; V2 B1.3 °यांतुं (for °गन्तुं). D5 नु (for न). B4 यथा (for सह).]

19 V2 illeg. for 19^{ab}. D1 transp. 18^{cd} and 19. —^{a}) T2 सौम्यं (for सौम्य). D4 G1 M1 सुखं (for शिवं). ※ Ct : शिवं मार्गं गच्छ सौम्यो भूत्वा प्रस्थितो भवेत्यर्थः. ※ —^{b}) D1 कामस्य (for कार्यस्य). Ś1 Ñ1 V1 B4 D1–3 [अ]र्थसिद्धये; B3 [अ]भिसिद्धये; Dm1 D8 च सिद्धये; T2 विनिश्चये; G3 विबुद्धये (for विवृद्धये). Ñ2 कार्यस्यान्वस्य सिद्धये; B1 कार्यार्थस्यास्य सिद्धये; D5.7 कार्यस्यार्थस्य सिद्धये. —After 19^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

751* अहं त्वानुगमिष्यामि सरथो दण्डकावनम् ।

[Dm1 D8 T2 च (for तु).]

—^{d}) Ś1 B1.3.4 D3–5.7 G1 च; Ñ2 [अ]थ (for तु). Ś1 Ñ V1 B3 Dm1 D2.3.5.7.8 G1.3 राघवौ (for °वम्). —^{e}) Ś1 D2.3 अभिपतिष्यामि; Ñ V B1.3.4 D5.7 अभिग°; Dg1 T3 प्रत्याग°; G2 प्रीतो ग° (for प्रति गमिष्यामि). —^{f}) Ñ V B1.3.4 D5.7 कृतकृत्यस् (for °कार्यः). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 transp. सह and त्वया. —After 19, Ś1 D2.3 (all followed by 18^{cd}) ins. :

752* एवं कृतेऽस्मिन्कार्ये तु त्वत्सहायेन राक्षस ।

[Ś1 त्वत्साहायेन.];

While Dt1 Dm1 D4.6.8 T1 G M1.3 ins. after 19; M3 ins. after 20 :

753* न चेत्करोषि मारीच हन्मि त्वामहमद्य वै ।

[Dt1 D6 Ct नो (for न).]

20 ^{a}) V1 एवं (for एतत्). Ñ1 M2 कृत्यम् (for कार्यम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वां (for मे). —^{b}) Ñ1 एव (for अपि). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कारयिष्ये बलादपि; M2 न करिष्यसि चेद्बलात्. —^{c}) V B1.3.4 Dg1 D5.7 T3 राज्ञां; M2 राज्ञा. Dg1 T3 तु (for हि). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 हि (B1 च; D7 अ) प्रतिकूलो यो; G3 [ऽ]भिप्रति°; M2 विप्रति° (for हि प्रतिकूलस्थो). —^{d}) G1 एधसे (for °ते). —After 20, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

754* अस्मिन्कार्ये तु संसिद्धे मारीच भवतोऽप्यहम् ।

[B1 तस्मिन् (for अ°). V B1.4 च; D6 नु (for तु). Ñ2 B3 D5.7 भवते (for भवतो).]

—Thereafter all the above MSS. read 18^{cd} (followed by 750*); while M2 ins. 753* after 20.

21 ^{a}) Ś1 -संशयं; Ñ2 °ये (for -संशयस्). Ñ1 illeg.; Ñ2 B3 D5.7 हि; V B1.4 वा (for ते). D1 प्रलोभ्यतः संशयतो वधस्ते; D3 प्रलोभ्यतां संशयते वधस्ते (sic). —^{b}) Ś1 तस्य; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वद्य; D1–3 तेद्य (for ह्यद्य). Ś1 D2

३९

आज्ञप्तो राजवद्वाक्यं प्रतिकूलं निशाचरः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं मारीचो राक्षसाधिपम् ॥ १

केनायमुपदिष्टस्ते विनाशः पापकर्मणा ।
सपुत्रस्य सराष्ट्रस्य सामात्यस्य निशाचर ॥ २

कस्त्वया सुखिना राजन्नाभिनन्दति पापकृत् ।
केनेदमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमुपायतः ॥ ३

शत्रवस्तव सुव्यक्तं हीनवीर्या निशाचर ।
इच्छन्ति त्वां विनश्यन्तमुपरुद्धं बलीयसा ॥ ४

केनेदमुपदिष्टं ते क्षुद्रेणाहितवादिना ।
यस्त्वामिच्छति नश्यन्तं स्वकृतेन निशाचर ॥ ५

वध्याः खलु न हन्यन्ते सचिवास्तव रावण ।
ये त्वामुत्पथमारूढं न निगृह्णन्ति सर्वशः ॥ ६

G. 3. 45. 6
B. 3. 41. 6
L. 3. 44. 6

विरोधे; B1 विरुद्ध:; B3 निरुध्य; Dt1 D1.3.6 विरुध्यत: (for विरुध्य). Ñ1 मृत्युर्ध्रुवो वापि ममावमन्य. —^{c}) Ñ2 V B1.4 D5.7 एवं (for एतद्). D4 यथा त्वं (for यथावत्). Ñ1 Dg1 परिगम्य; Ñ2 D5.7 तु(D5 त्वं) विमृश्य; V B1.3.4 विगणय्य; Dt1 D6 परिगण्य; D4 प्रतिगृह्य; T3 त्वधिगम्य (for परिगृह्य). Ś1 एवं ध्रुवं चिंतय यत्सुनीतं; D1.2 एवं गते चिंतय यत्सुखं ते (D2 यत्सुनीतं); T2 एतद्धि यावत्प्रतिगृह्य बुद्ध्या. —^{d}) Dg1 तत्त्वं; D8 कार्यं; T1 M1 कृत्यं; T2 वश्यं (for पथ्यं). Ś1 D1.2 संचिंत्य तत्त्वं(D2 च त्वं) कुरु यन्मतं(D1 °त्क्षमं) ते(D2 मे); Ñ1 यद्रोचते तत्कुरु मा विशंकिथा:; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 यद्रोचते तत्कुरु यच्च पथ्यं; D3 यदत्र पथ्यं *दिह ब्रवीहि.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 V D2.3 रावणवाक्यं; Ñ2 D5.7 सीताहरणनिश्चय:; B1.4 सीता(B4 सीताहरण)व्यवसाये रावणवाक्यं; B3 मारीचरावणसंवाद:; D1 मारीचानुनय:. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 45; V1 44; V2 46; B4 47; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 40; D1.4 42; D3 48; M2.3 41. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम:.

39

V2 illeg. from Sarga 39 up to st. 11^{e} of Sarga 45. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नम:; M1 with श्रीरामाय नम:.

1 ^{ab}) Dt1 आतप्तो; G(ed.) आक्षिप्तो (for आज्ञप्तो). Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D5–7 रावणेनाथ(Dt1 D6 °नेत्थं); D4 T2 M3 °वाक्येन; K(ed.) [ऽ]राज° (for राजवद्वाक्यं). Ś1 D2.3 आज्ञप्ते दारुणे वाक्ये (for ^{a}) and प्रतिकूले; G3 °कूलो (for °कूलं). Dt1 D6 च राजवत्; D3 °चरं (for निशाचर:). D1 एवमुक्तस्तु मारीचो रावणेन दुरात्मना. ❀ Cv.r : राजवत् राजार्हं रावणेन वाक्यं वाक्यानुष्ठानं प्रतिकूलमाज्ञप्तश्चोदित: निशाचर: ।; Cm : राजवत् राजार्हं वाक्यं वाक्यानुष्ठानं ।; Cg : अराजवत् । यदा रामप्रातिकूल्ये प्रवृत्तस्तदैव राजत्वं गत इति मुनेराशय: । यद्वा राजवत् राजार्हं " तदर्हं " इत्यर्हार्थे वति: ।; Ck : राजवदिति प्रकृत्यर्थे वति: तदन्तमव्ययं चेह..........राज्ञा रावणेन आज्ञप्त: कृतसप्रत्यवायनियोग: ।; Ct : राजवत् राजयोग्यं रावणेनाज्ञप्त:. ❀ —^{d}) Dt1 D6 Ct नि:शंको; D1 संकुरु (sic) (for मारीचो). Ś1 D2.3 नैर्ऋताधिपं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसेश्वरं(V1 °र:); G2 °धिप: (for राक्षसाधिपम्).

2 D1 om. 2. —^{b}) V1 B1 D2 पापकर्मण:. —After 2^{ab}, V1 reads 6–7^{b}. —^{c}) Ś1 B1.3.4 Dm1 D3–5.7.8 G M सपुरस्य (for सपुत्रस्य). Ñ2 B3 Dt1 D6 सराज्यस्य; D4 [अ]स्य रा° (for सराष्ट्रस्य). —^{d}) Ś1 D2.3 क्षपाचर (for °निशा).

3 T2 om. 3^{ab}. D1 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 न(D2 आ) नंदति(Ś1 वदति च [unmetrical]) नृशंसकृत्; Ñ2 V1 B1 D5.7 न हृ(Ñ2 कृ [sic])ष्यति न नं (B1 निं)दति; B3.4 न नंदति न हृष्यति; Dm1 D8 नाभिनंदति नं(D8 निं)दित:. —^{c}) V1 उपदिष्टस् (sic) (for °दिष्टं). T2 M1 केनायमुपदिष्टस्ते(M1 °ष्टं ते [sic]). —^{d}) Ś1 Ñ B3 D1–3.5.7 T2 अ(Ñ2 B3 D1.2 T2 उ)पावृतं; V1 M2 °गत:; B1 °गतं; B4 उपस्थितं (for उपायत:).

4 ^{a}) D1 चैव; D4 तस्य (for तव). —^{b}) Ś1 D2 दशानन; Ñ V1 B1.3.4 Dg1 Dm1 D1.4.5.7.8 T2.3 G M °चरा: (for निशाचर). D3 हीनवीर्यं दशानन. —^{c}) Ś1 नाशयितुं (for विनश्यन्तम्). —^{d}) Ś1 ह्युपरुद्धं; Ñ1 *वि°; Ñ2 D5.7 अव°; V1 अपराद्धं; B1 अपरोद्धुं; B3 D2.3 अप°; M2 °रुध्य (for उपरुद्धं).

5 Ś1 om. 5. M2.3 om. 5^{ab}. —^{a}) Ñ V1 B3.4 D5.7 तैर्नूनम् (for केनेदम्). G1 उपतिष्ठंते (for उपदिष्टं ते). B1 ते नूनमुपदिश्यंति; T2 केनायमुपदिष्टस्ते. —^{b}) Dt1 D6 [अ]हितबुद्धिना; D1–3 [अ]निष्ट(D2.3 क्षुद्र)कर्मणा; D4 [अ]नृत° (for [अ]हितवादिना). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 विनाशसु(Ñ B4 °सु)खमुत्तमं. —D2 om. 5^{cd}. —^{c}) G1 कस् (for यस्). D1 वध्यं तु (for नश्यन्तं). Ñ2 V1 B1.3.4 D4.5.7 M2 ये त्वामिच्छंति नश्यंतं. —^{d}) V1 B4 D5.7 सु- (for स्व-). Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 [इ]ह कर्मणा; T2 °चरा: (for निशाचर).

6 M2 om. (hapl.) 6–8. V1 reads 6–7^{b} after 2^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) V1 न खलु (by transp.). Ñ V1 B1.3 Dt1 Dm1 D5–8 Ct वध्यंते (for हन्यन्ते). Ś1 D2.3 बुद्ध्या (D3 वृद्धा:) खलु न बुध्यंते; T2 हन्या: खलु न पात्यंते. —^{b}) V1 तत्र (for तव). B3(marg. also) मानिन:; D1 राक्षसा: (for रावण). —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 अत्यर्थम्; Dm1 अपथम् (for उत्प-

G. 3. 45. 7
B. 3. 41. 7
L. 3. 44. 7

अमात्यैः कामवृत्तो हि राजा कापथमाश्रितः ।
निग्राह्यः सर्वथा सद्भिर्न निग्राह्यो निगृह्यसे ॥ ७

धर्ममर्थं च कामं च यशश्च जयतां वर ।
स्वामिप्रसादात्सचिवाः प्राप्नुवन्ति निशाचर ॥ ८

विपर्यये तु तत्सर्वं व्यर्थं भवति रावण ।
व्यसनं स्वामिवैगुण्यात्प्राप्नुवन्तीतरे जनाः ॥ ९

राजमूलो हि धर्मश्च जयश्च जयतां वर ।
तस्मात्सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्यो नराधिपः ॥ १०

राज्यं पालयितुं शक्यं न तीक्ष्णेन निशाचर ।
न चापि प्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस ॥ ११

ये तीक्ष्णमन्त्राः सचिवा भज्यन्ते सह तेन वै ।
विषमेषु रथाः शीघ्रं मन्दसारथयो यथा ॥ १२

बहवः साधवो लोके युक्तधर्ममनुष्ठिताः ।
परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥ १३

स्वामिना प्रतिकूलेन प्रजास्तीक्ष्णेन रावण ।
रक्ष्यमाणा न वर्धन्ते मेषा गोमायुना यथा ॥ १४

थम्). Ś1 Dg1 D2.3 T3 आपन्नं; D1 आयांतम् (for आरूढं). —^{d}) Dg1 Dt1 D1.6 अवि(Dt1 °नि; D6 °*)गृह्णंति (for न नि°). Ñ1 [अ]सत्यथ; Ñ2 शाश्वतः; D1 सत्पथे; D1 निशाचर (hypm.) (for सर्वेशः). Ś1 D2 विनयंति न(D2 निनयिच्छंति[sic]) शाश्वताः; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 न नियच्छंति(V1 निगृह्णंति न; B4 नियच्छंति न) शाश्वतः. —After 6, M3 reads 10^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

7 M2 om. 7 (cf. v.l. 6). D4 om.(hapl. cf. D4 var.) 7–8. —^{a}) D3 -दत्तो (for -वृत्तो). —^{b}) Ś1 D2.3 विषय(D3 °म)म्; Ñ V1 B1.3 D5.7 वि°; B1 वितथम्; Dt1 Dm1 D8 G M1 कु° (for कापथम्). Ś1 आवृतः; D2.3 M3 आस्थितः (for आश्रितः). —^{c}) T2 M1 निगृह्यः (for निग्राह्यः). D2 सर्वदा; D5.7 सहसा (for सर्वथा). Ś1 D2.3 स त्वं (for सद्भिर्). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 M3 निग्राह्यो न (by transp.); Dt1 D6 स निग्राह्यो (for न निग्राह्यो). Dt1 D6.8 T1 न गृह्यसे; B(ed.) न गृह्यते (for निगृह्यसे). Ñ1 इच्छद्भिर्हितमा ** (illeg.); D1 वांछिभिर्विपुलं (sic) यशः. ❀ Cm : न निगृह्यसे न निवार्यसे. ❀

8 D4 M2 om. 8 (cf. v.l. 7 and 6 respy.). —^{a}) B1 D1 चार्थं (for अर्थं). —^{b}) T2 जयं (for यशश्च). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 विपुलं भुवि (for जयतां वर). D1 सुखानि विविधानि च. —^{c}) B1 -प्रदाता (for -प्रसादात्). V1 अचिरात् (for सचिवाः). —^{d}) V1 °चराः; D1 हिते रताः; D6 °चरः (sic) (for निशाचर).

9 T3 reads 9-10 in marg. —^{ab}) Ñ1 विपर्ययेण; D1 विचारयंत (sic) (for विपर्यये तु). D1 एव हि (for भवति). Ñ1 लभते धनदानुज (for ^{b}). Ś1 D2.3 विपर्यये हि तिष्ठंतो मंत्रिणो धनदानुज. —Ś1 om. 9^{cd}. —^{c}) L(ed.) वृजिनं (for व्यसनं). D1 स्वामिनि प्राप्ते; D2 °वैकूल्ये (for स्वामिवैगुण्यात्). —^{d}) Ñ1 D2.3 सबांधवाः (for [इ]तरे जनाः). D1 रक्षंति च नराधिपं. —For 9, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

755* विपर्ययेण व्यसनं स्वामिनो मन्त्रिणः पुनः ।
वैगुण्याच्च महाराज लभन्ते सह बन्धुभिः ।

10 T3 reads 10 in marg. (cf. v.l. 9). M3 repeats 10^{ab} here (cf. v.l. 6). —^{a}) Ś1 D1-3 विजयो; V1 विभवो; M3 (both times before corr.) धर्मज्ञ (for धर्मश्च). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D1.4-8 T2.3 G M1.3(both times) यशश्च; M2(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) यशः स (for जयश्च). —^{d}) Dt1 D4 T G1.2 M2.3 रक्षितव्या नराधिपाः.

11 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ1 illeg. for राज्यं पालयितुं. —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राज्ञा तीक्ष्णेन वा पुनः; D1 अप्राज्ञे* नराधिपः. —Ś1 om. (hapl.?) 11^c–14^b. —^{c}) Ñ2 Dt1 Dm1 D1.5-8 चाति-; D2 वापि (for चापि). —^{d}) D1 [अ]तितीक्ष्णेन; M1 [अ]प्यनीतेन (for [अ]वि°). Ñ2 V1 B1.3.4 D1-5.7 G M2.3 रावण (for राक्षस).

12 Ś1 om. 12 (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 ये तीक्ष्णमनुवर्तते. —^{b}) Ñ2 B3.4 D3 भ्रश्यंते; V1 त्रस्यंते; B1(marg. also भ्रश्यंते) दृश्यंते; Dt1 Dm1 (after corr. *sec. m.* as in text) D6.8 T3 Ct भुज्यंते; D2 नश्यंते; T1 बध्यंते (for भज्यन्ते). Ñ V1 B1.3.4 D2.4.7 G1.2 M ते (for वै). D1 भ्रश्यंते तेन ते सह; T2 हन्यंते सह तेन ते. —^{c}) Ñ1 V1 B1.3.4 Dg1 D2.3.5.7 विषमे(Dg1 °ये)ण; Dm1 D4.8 T1.2 G M °से तु (for विषमेषु). Dg1 रताः (for रथाः). Ñ2 B1.4 D5.7 शीर्णा; D1 यांतो (for शीघ्रं). Cg विषमे तुरगाः शीघ्राः. ❀ Cm : विषमे निम्नोन्नतदेशे. ❀ —^{d}) Ñ1 अन्व- (sic); D1 T2 अंध-; D2 अश्वान् (for मन्द-). Ñ V1 B1.4 D3.5.7 मंद(D3 रथः)सारथिना (for °थयो). T2 रथाः (sic) (for यथा). —After 12, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D5.7 ins. the lines of 3.36.22.

13 Ś1 Ñ1 om. 13 (for Ś1, cf. v.l. 11). —^{b}) Ñ2 V1 B4 Dg1 D3-5.7 T2.3 M1.2(after corr. *sec. m.* as in text).3 Cm.g युक्ता; B1.3 सुक्ता; Ct as in text (for युक्त-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अनुव्रताः. —^{c}) D2 उपरोधेन (for अपराधेन). —^{d}) D1 निविष्टाः (for विनष्टाः).

14 Ś1 om. 14^{ab} (cf. v.l. 11). —^{ab}) B3 Dg1 प्रजा- (for प्रजास्). D1.3 स्वच्छिंदेनाप्रमेयेन प्रजा नित्यं दुरात्मना.

अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः ।
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥ १५
तदिदं काकतालीयं घोरमासादितं त्वया ।
अत्र किं शोभनं यत्त्वं ससैन्यो विनशिष्यसि ॥ १६
मां निहत्य तु रामोऽसौ नचिरात्त्वां वधिष्यति ।
अनेन कृतकृत्योऽस्मि म्रिये यदरिणा हतः ॥ १७
दर्शनादेव रामस्य हतं मामुपधारय ।
आत्मानं च हतं विद्धि हृत्वा सीतां सबान्धवम् ॥ १८
आनयिष्यसि चेत्सीतामाश्रमात्सहितो मया ।
नैव त्वमसि नैवाहं नैव लङ्का न राक्षसाः ॥ १९
निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा
न मृष्यसे वाक्यमिदं निशाचर ।
परेतकल्पा हि गतायुषो नरा
हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् ॥ २०

G. 3. 45. 22
B. 3. 41. 20
L. 3. 44. 17

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

—[c]) V1 Dg1 D1–3.5.6 T2 रक्षमाणा. Ñ1 न *** (illeg.); D1.3 T2 विनश्यंति(T2 °ते) (for न वर्धन्ते). —[d]) Dt1 D4.6 T3 M2.3 Ct मृगा (for सेवा). ❀ Cm : गोमायुना मृगघातकमृगेण. ❀

15 [ab]) Ñ1 V1 D1 G2 हि(D1 ते) विनश्यंति; Ñ2 B3.4 D5.7 ते(B3.4 D7 हि) विनंक्ष्यंति; B1 विनंक्ष्यंति (subm.); D4 विन *° (for विनशिष्यन्ति). Ś1 D2 निःसंशयं विनश्यंति राजन्सर्वे निशाचराः.

16 [a]) G2 M3(after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) यदिदं (for तदिदं). —[b]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वैरम् (for घोरम्). Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 G M1 Cm.g.k.t मया (for त्वया). ❀ Cv : अचिंतितोपस्थितं काकतालीयं वदसि । काकतालीयं जायते यदतर्कितमिति सज्जनः । तथा च श्वेतकाकीयमनुरूपार्थवाचकमिति भागुरिः. ❀ —[c]) B3 तत्र. Ñ2 V1 B1.3 D3.5.7 शोभनं(B1.3 °नी) यस्त्वं; B4 Dg1 Dm1 D4.8 T G1.3 M Cv.r.m शोचनीयस्त्वं; G2 शोचनीयं मे (for शोभनं यत्त्वं). Dt1 D6 Ct अत्र त्वं शोचनीयोसि; K(ed.) Cg.k अत्रैव शोचनीयस्त्वं(Ck °नीयोसि). —[d]) Ś1 [ऽ]पि विनश्यसि; D2 [ऽ]पि नशिष्यसि (for विनशिष्यसि). B1.3.4 D5.7 सहसैन्यो(D5.7 °सैन्यैर्) विनंक्ष्यसि.

17 V1 B1 om. 17^{ab}. —[a]) D5 निहत्वा (for निहत्य). Ñ2 B4 D5.7 [अ]थ; D1.3 च (for तु). Ñ2 B3.4 D5.7 काकुत्स्थो; Dg1 D8 T1 रामः स; Dm1 रामेण(sic); D4 T2 G2.3 M रामश्च (for रामोऽसौ). Ñ1 मां च नित्यं च काकुत्स्थो. —[b]) Dt1 D4.6 T2.3 G2 M(D4 T2 G2 M[with hiatus]) Ck.t अचिरात् ; Cr.m.g as in text (for नचिरात्). Ś1 Ñ1 D1–3 हनिष्यति. —After 17^{ab}, Ñ B4 D3.5 ins. :

756* एतेन कीर्तनीयोऽसि प्रेत्यापि चरितं ध्रुवम् ।
त्रैलोक्यविजयी यस्त्वं देवदानवदर्पहा ।
हर्तुमिच्छसि रामस्य वीर्येण महिषीं प्रियाम् ।

[(l. 1) D3 प्रेत्यासि (for प्रेत्यापि). Ñ1 पुण्यं भवितु *** (illeg.) (for the post. half). —Ñ1 om. l. 2-3. —(l. 2) D3 -दर्पण (for °हा).]

—[c]) Ś1 D2.3 एतेन (for अनेन). Ś1 [अ]कृत- (for कृत-). —[d]) Dg1 T3 M2 म्रियेयम् ; Dt1 D6 T1.2 G1.2 M1.3 म्रिये चापि; Dm1 D4.8 मृधे यद्(D4 चापि); Cr.m.g.t as in text (for म्रिये यद्). Ś1 D2.3 म्रियेहं(Ś1 °यं) द्विषता सह; Ñ1 D1 सर्जनाद्(D1 पतिष्येप्य)रिणा सह. ❀ Cr : तवारिणा राघवेण हतो मृधे। अनेन हेतुना कृतकृत्योस्मि. ❀ —For 17^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.(Ñ2 B4 D5.7 read before 17^{ab}) :

757* अनेन कृतकृत्योऽस्मि यन्मां स पुरुषेश्वरः ।
दिव्यास्त्रविन्महेष्वासो मृत्युं समुपदेक्ष्यति ।

[(l. 1) V1 स्वयं मां पुरुषोत्तमः (for the post. half).]
—Then all the above MSS. cont. :

758* त्वं तु मोहान्न गृह्णीषे वचनं मम राक्षस ।
कालपाशपरिक्षिप्तो मुमूर्षुरिव भेषजम् ।

[(l. 1) B4 च (for तु).]

18 [b]) Ś1 M1 मृतं (for हतं). Ñ2 V B1.3.4 Dt1 D2.5.6.7 T1 अवधारय (for उप°). D1 त्वं चाहं च हतावुभौ. —D1 om. 18^{cd}. —[c]) Ś1 D2 निहतं (for च हतं). —[d]) T2 गृह्य सीतां; G2 हृतसीतं (for हृत्वा सीतां). Ś1 D2.3 च जानकीं; Ñ1 च मैथिलीं (for सबान्धवम्).

19 [a]) D3 आनयिष्यामि (sic) (for °ष्यसि). —[c]) V1 नैवं (for नैव). Dt1 D6 अपि (for असि). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M नाहं ते(Dt1 D6 T1 G1 वै; T2 G2 M च); D7 om. (for नैवाहं). Ñ1 नैवाहं नैव च त्वं न. —[d]) Ñ1 om.; V1 नापि (for नैव). D1 न लंका न च राक्षसाः. —After 19, Ñ B1.3.4 D5.7 ins. :

759* सकामास्ते भविष्यन्ति द्रष्टारस्तव रावण ।

[Ñ1 भयं घोरं त्वय (hypm.) (for भविष्यन्ति).]

—Then Ñ1(partly illeg.) cont. :

760* ***राम ***पातयित्वा च राक्षसान् ।

20 [a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D1.5.7 M2 निवा(D1 विचा)र्यमाणस्य (for °णस्तु). —[b]) Ś1 D2.3 वचो न गृह्णासि हितं(D3

४०

G. 3. 48. 1
B. 3. 42. 1
L. 3 47. 1

एवमुक्त्वा तु परुषं मारीचो रावणं ततः ।
गच्छावेत्यब्रवीद्दीनो भयाद्रात्रिंचरप्रभोः ॥ १
दृष्टश्चाहं पुनस्तेन शरचापासिधारिणा ।
मद्वधोद्यतशस्त्रेण विनष्टं जीवितं च मे ॥ २
किं तु कर्तुं मया शक्यमेवं त्वयि दुरात्मनि ।
एष गच्छाम्यहं तात स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ॥ ३
प्रहृष्टस्त्वभवत्तेन वचनेन स राक्षसः ।
परिष्वज्य सुसंश्लिष्टमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४

शुभं) दशानन; Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 न रोचते ते(V1 वै; B3 *)वचनं निशाचर(D5.7 दशानन). —c) Ś1 Ñ1 D1-3 परीतकाला (for परेतकल्पा). B4 G1 M1.3 जना (for नरा). —d) Ñ2 D5.7 वचो (for हितं). D1 ईडितं; D8 ईप्सितं (for ईरितम्).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 रावणगर्हणं; Ñ B1.3 D1.3 5.7 मारीचवाक्यं; V1 मारीचवचनं; B4 मारीचवचः. —*Sarga no.*(figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 46; V1 45; B4 48; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 41; D1 43; D3 49; D4 40; M2.3 42; L(ed.) 44. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

40

☞ Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.5.7 ins. a passage before Sarga 40, while M2 ins. l. 5-49 before 3.40.1 and l. 50-93 before 761* and it is relagated to App. I (No. 11). V2 missing for Sarga 40 (cf. v.l. 39). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 a) G2 पुरुषं; K(ed.)वचनं (for परुषं). D1 एवमुक्तासि(sic) परुषं. —b) M2 lacuna for मारीचो रा. Dm1 D3.8 G3 तदा (for ततः). —For 1ab, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.5.7 subst.; while M2 ins. after 3 :

761* आत्मनो मरणं ज्ञात्वा संशयं परमं गतः ।
अकामो भयसंविग्नो निःश्वस्य बहुशस्तदा ।
निश्चितं रावणं दृष्ट्वा मारीचो भयविह्वलः ।

[(l. 1) Ś1 D2 स चात्म-; M2 सोत्मनो (sic) (for आत्मनो). Ñ2 B4 D5.7 मरणज्ञः स; B1 मरणं मत्वा (for मरणं ज्ञात्वा). —(l. 2) D7 प्रकामो; M2 अकाम- (for अकामो). D2 -संपन्नो (for -संविग्नो). D2.7 M2 निश्वस्य. Ś1 D2 च मुहुस्तदा; Ñ D5.7 च मुहुर्मुहुः (for बहुशस्तदा). —(l. 3) Ñ1 illeg. after रावणं. B3 -विह्वरः (for -विह्वलः).]

—M2 reads 1cd second time after 761* reading it for the first time in its proper place. —cd) Ś1 Ñ1 Dg1 D1-3 T3 गच्छामि (for गच्छाव). D6 भयात् (for [अ]-ब्रवीद्). Ś1 D2 भयाद्राक्षसमीश्वरं; Ñ1 D1 M2(second time) भयाद्रात्रिं(M2 °त्रि)चरेश्वरं; D3 भयाद्दशाननप्रभः; M2 (first time) भयाद्रात्रिचरेश्वरात्. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 गच्छामीत्यब्रवीद्भीतो दीनो(Ñ2 °नं) नक्तंचरेश्वरं. ❀ Cm : भयाद्रावणाद्धनुर्नैव हानिर्भविष्यतीति त्रासाद्गच्छामीत्यब्रवीत्. ❀ —After 1, B1 reads 4ab. —After 1, D1.3 ins.; while Ś1 D2 ins. after l. 91 of App. I(No. 11); Ñ ins. after l. 7 of 774* :

762* रामादपि च मर्तव्यं मर्तव्यं रावणादपि ।
उभयोरपि मर्तव्यं वरं रामो न रावणः ।

[(l. 1) D1.3 हि (for च). Ñ1 रामा*पि * मर्तव्यं (for the prior half). —(l. 2) Ś1 D2 उभाभ्यामपि; Ñ1 उभयादपि (for उभयोरपि). Ñ1 वरं रामो * * * * (illeg.); Ñ2 वरं रामान्न रावणात् (for the post. half).]

2 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 Dm1 D4.5.7 T3 G1.3 M1 om. 2-3. —D8 reads from 2a up to l. 1 of 763* in marg. —a) T2 पृष्टस्त्वाहं (for दृष्टश्चाहं). Ś1 D2 स रामेण (for पुनस्तेन). —b) Ś1 D1-3 M2 -[अ]सि(D3 -[अ]स्त्र)-पाणिना (for -[अ]सिधारिणा). —d) Dt1 D6 Ct निहतं (for विनष्टं). D3 मम (for च मे). —After 2, Dt1 D6.8 T1.2 G2 M2.3 ins. :

763* न हि रामं पराक्रम्य जीवन्प्रतिनिवर्तते ।
वर्तते प्रतिरूपोऽसौ यमदण्डहतस्य ते ।

[D8 reads l. 1 in marg. —(l. 1) T2 M2.3 न प्रतिवर्तते (for प्रतिनिवर्तते). —(l. 2) M2 lacuna for वर्तते. T2 प्रतिरूपेषु; M2.3 प्रतिकूलं तु (for °रूपोऽसौ). T2 -नरस्य (sic) (for -हतस्य).]

3 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 Dm1 D4.5.7 T3 G1.3 M1 om. 3 (cf. v.l. 2). Ś1 D2 om. 3ab. —a) T1 Ck किं नु; M2 तं न; M3 किं न (for किं तु). D3.8 T1 G2 M2.3 transp. कर्तुं and शक्यम्. T2 किं निशम्य मया कर्तुम्. —c) L(ed.) हे (for [अ]हं). Ś1 D2 गच्छामि ते (for °म्यहं). —After 3, M2 reads lines 50-93 of App. I (No. 11) followed by 761* with 1cd second time.

4 B1 reads 4ab after 1. —a) Dm1 D1 प्रहृष्टश्चा(D1 °श्च)भव(D1 °वे)त्तेन. —b) Dg1 च; D4 om. (subm.) (for स). Ś1 D2.3 दशाननः; D1 G2 निशाचरः; T1 G1 स रावणः (for स राक्षसः). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 M2 वचसा राक्षसेश्वरः. —c) Ś1 D1.2 च सुश्लिष्टम्; B1 सुसंहृष्टम्; G3 °क्लिष्टम् (for सुसंश्लिष्टम्). D3 परिष्वज्याथ सुप्रीतस्. —d) D3 त्विदं (for इदं).

एतच्छौण्डीर्ययुक्तं ते मच्छन्दादिव भाषितम् ।
इदानीमसि मारीचः पूर्वमन्यो निशाचरः ॥ ५
आरुह्यतामयं शीघ्रं खगो रत्नविभूषितः ।
मया सह रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ॥ ६
ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम् ।
आरुह्य ययतुः शीघ्रं तस्मादाश्रममण्डलात् ॥ ७
तथैव तत्र पश्यन्तौ पत्तनानि वनानि च ।
गिरींश्च सरितः सर्वा राष्ट्राणि नगराणि च ॥ ८

समेत्य दण्डकारण्यं राघवस्याश्रमं ततः ।
ददर्श सहमारीचो रावणो राक्षसाधिपः ॥ ९
अवतीर्य रथात्तस्मात्ततः काञ्चनभूषणात् ।
हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ १०
एतद्रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतम् ।
क्रियतां तत्सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः ॥ ११
स रावणवचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसस्तदा ।
मृगो भूत्वाश्रमद्वारि रामस्य विचचार ह ॥ १२

G. 3. 48. 13
B. 3. 42. 15
L. 3 47. 13

---

5 ^{a}) Ś1 तु वीर्य-; B1.3.4 D7 शौटीर-; D5 शौंड्रीर्य-; Ct शौटीर्य- (for शौण्डीर्य-). V1 -युक्तेन. Dm1 D1.4.8 G2.3 M1.3 शौंडीर्य(D1 शौडीर)युक्तं ते; D2 तु वीर्यमुक्तं ते. —^{b}) B1.3 (m. as in text) स्वच्छंदाद्; B4 सच्छंदाद् (for मच्छन्दाद्). D2 भाषत:; D3 भूषितं (for भाषितम्). Dt1 D4.6 T2 M3 Ct मच्छंदवशवर्तिनः; Cv.r.m.g as in text. ❀ Ckp : एतच्छौण्डीर्ययुक्तं ते मच्छन्दवशवर्तिन इति प्राचीनः पाठः. ❀ —^{c}) Ś1 Ñ V1 D1–3.5.7 M3 अपि (for असि). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1–3.5.7 M3(before corr. as in text, after corr. *sec. m.*)मारीच (for मारीचः). —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 Ct हि राक्षसः (for निशाचरः). Ś1 D1–3 मन्यसे मां निशाचर; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 प्रकृतिं स्वामुपागतः. —After 5, B3 ins. :

764* साधु मारीच दुर्वृत्त रणशौण्ड मम प्रिय ।

6 ^{a}) Ñ1 illeg. after आरुह्य up to ^{b}. —^{b}) D4 G2.3 रथो; Ct as in text (for खगो). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कामगो रत्नभूषितः(Ñ2 °तं); Dg1 T3 अस्मादाश्रममंडलात्. —For 6^{ab}, Ś1 D1–3 subst. :

765* आरोह त्वमिमं दिव्यं कामगं रत्नभूषितम् ।

[D3 आरुह त्वम्. D2 आरोहेममिदं दिव्यं (for the prior half).]

—After 6^{ab}, B3 ins. :

766* रथो व्योमचरो दिव्यो वरलब्धो ह्यनुत्तम ।

—^{c}) Ś1 D1–3 रथं युक्तं; B3 सुखं युक्तः; D5 रथो मुक्तः; K(ed.) Cg तथा युक्तः (for रथो युक्तः). —After 6, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

767* प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि ।
तां शून्ये प्रसभं सीतामानयिष्यामि मैथिलीम् ।

[(l. 1) M1 ग * * र्हसि (damaged). —(l. 2) T2 शू (for शून्ये). M1 प्रभसं (meta). D4 T1 G1 जानकीं (for मैथिलीम्).]

Thereafter, Dt1 D6 cont. :

768* ततस्तथेत्युवाचैनं रावणं ताटकासुतः ।

7 ^{b}) M2 विमानविततं रथं. —^{c}) Ś1 Ñ1 Dt1 D6 T1.2 [आ]ययतुः; Ñ2 V1 B3 D5.7 जग्मतुः (for ययतुः). —^{d}) M3 damaged after श्रमम up to 8^{a}. Ś1 D1–3 रामाश्रमपदं प्रति.

8 M3 damaged for ^{a} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 D1–3 तथैव पश्यमानौ तौ; T1 तत्र तत्र च पश्यंतौ. —^{b}) Dg1 T3 G1 पट्टनानि; D3 संततानि (for पत्तनानि). D2 M2 repeat वनानि. M3 वना * * (damaged) (for वनानि च). —^{cd}) Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 M1 सरितश्चैव; T3 °तः सर्वान् (for सरितः सर्वा). Ś1 D1–3 सरांसि (for राष्ट्राणि). Ñ1 तथैव सरितो रम्या निर्मलानि सरांसि च. —For 8, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

769* पश्यन्तावथ रम्याणि पत्तनानि सरांसि च ।
पर्वतान्सरितश्चैव राष्ट्राणि विविधानि च ।

9 ^{a}) Ś1 D1–3 संप्राप्य; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 आगत्य(Ñ1 °तो) (for समेत्य). —^{b}) Ś1 D1–3 प्रति; Ñ1 तदा (for ततः). —^{d}) Ñ2 illeg. for रावणो रा. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5 राक्षसेश्वरः (for °साधिपः). D7 आश्रमं राक्षसेश्वरः.

10 Ñ1 partially illeg. for 10^{b}. —^{b}) Ś1 Dg1 D1–3 तस्म-; Dm1 D8 G3 तथा; D4 रथात्; G1 रसात् (for ततः). G2 कनक- (for काञ्चन-). Ñ1 कामगा * * * * * (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कामगा(B4 om.)द्रत्नभूषितात्. —^{c}) B4 संगृह्य (for गृहीत्वा).

11 ^{a}) D4 G1 एतत्त(D4 °*)दाश्रम-. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 एष रामाश्रमो दूराद्(V1 °मस्तावद्). —^{b}) G1 दृश्यंते. Ñ2 V1 B1.3.4 D7 -वृतः (for -वृतम्). —After 11^{ab}, D1–3 ins. :

770* नानापक्षिगणैश्चित्रैर्मृष्टवाग्भिरलंकृतम् ।
मनोहरैस्तरुगणैः पुष्पवद्भिरलंकृतम् ।

[(l. 1) D2 हृष्टवाग्भिर्. —(l. 2) D2 च तरुभिः (for तरुगणैः). D2.3 विभूषितं (for अलंकृतम्).]

—^{c}) Ñ2 illeg. for तत्सखे शीघ्रं. Ś1 तत्सर्वं क्रियतां शीघ्रं.

12 ^{a}) Dm1 D8 G3 M1 रावणस्य (for स रावण-). —^{b}) Ś1 D2 राक्षसाधिपः; Dg1 M2.3 राक्षसस्तथा; D1 °सोत्तमः; D3 °सेश्वरः (for °सस्तदा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मारीचस्त्वरयान्वितः. —^{c}) Ś1 D1–3 -पदे; Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.3 -द्वारे (for -द्वारि). ❀ Cv : एतच्च पूर्वेणैकवाक्यम् ।

मृगो भूत्वाश्रमद्वारे रामस्य विचचार हेत्येष वक्ष्यमाणस्य संग्रहः। अस्माच्चोपरिष्टात् रूप्यबिंदुशतैश्चित्र इत्यादेरधस्ताच्च मध्ये ग्रन्थः प्रायेण कोशेषु पातितो व्याकुलश्च। तदयमत्र यथादृष्टं पठ्यते. ❀
—After 12, Ś1 D1-3 ins.; Ñ2 B4 ins. l. 3 only after l. 1 of 774*; V1 ins. after l. 1 of 774* while M2 ins. l. 3-5 after 13:

771* विटपे लोभनीयश्च काञ्चनश्चारुसुप्रभः।
रुक्मबिन्दुशतैश्चित्रः प्रवालमणिभूषितः।
मुक्ताजालपरिच्छन्नः स बभूव मनोहरः।
मुसारगर्भार्कनिभैश्चित्रैः पार्श्वैः शुभाननः।
जातरूपमयैः शृङ्गैश्चतुर्भिर्मणिभूषितैः। [5]

[D3 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 विषाणी; D1 विटपी (for विटपे). D1 चारुसप्रभः; D2 चारुलप्रभः (sic). V1 तत्क्षणाद्राक्षसं रूपं त्यक्त्वा हैमोभवन्मृगः. —(l. 2) D3 रूप्य- (for रुक्म-). D1 -बिंब- (for -बिन्दु-). G(ed.) रौप्यबिंदुशतचित्रः (for the prior half). —G(ed.) om. the post. half of l. 2 and prior half of l. 3. —(l. 3) Ñ2 -परिच्छिन्नः. V1 M2 रत्नजाल(M2 °लैः)- प्रतिच्छन्नः (for the prior half). Ñ2 V1 B4 D1.3 सर्वभूत-; M2 सर्वरत्न- (for स बभूव). V1 -मनोरमः (for- मनोहरः). —(l. 4) D1 M2 -गल्वर्क- (D1 °र्चु-) (for -गर्भार्क-). V1 तुषार-रम्यार्क-. D3 M2 पत्रैः (for पार्श्वैः). V1 पत्रैरलंकृतः. —(l. 5) D2 चतुर्मणिविभूषितैः (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 D1.2 cont. 774*; while D3 cont.:

772* स रामं पर्णशालायामुपविष्टं महारथम्।
जगाम मन्दं सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन्।

Whereas Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. after 12:

773* तदाश्रमपदं प्राप्य लङ्काधिपतिचोदितः।
प्रमुखेऽलोभयत्सीतां काञ्चनश्चित्रभूषितः।

[(l. 2) Ñ2 प्रमुखे; B3 वीतभीर्; B4 विपदे (for प्रमुखे). Ñ2 illeg. for लोभयत्सीतां. V1 चचार लोभयन् सीतां (for the prior half). Ñ2 D5.7 -सुप्रभः; V1 -संनिभः; B4 -भूषणः (for -भूषितः).]

Ś1 D1.2 cont. after 771*; Ñ2 V1(V1 reads l. 1 after 773* and l. 2-19 after 771*) B1.3.4 D5.7 subst. for 13-32 and read after 773*; Ñ1 subst. for 18c-32 and reads after 778*; while M2 ins. after 31:

774* पार्श्वयोरर्धचन्द्राभ्यां रुक्मताराविचित्रितः।
ततोऽस्य बुद्धिरभवत्तस्मिन्काले गतायुषः।
तस्याश्रमपदस्याग्रे परिवर्तितुमोजसा।
कार्यं वाप्यथवाकार्यं कर्तव्यं नात्र संशयः।
भर्तुर्हितार्थिना शीघ्रं स्वर्गं वाप्यभिकाङ्क्षता। [5]
स्मृत्वा रामस्य वीर्यं च भर्तुराज्ञां च दारुणाम्।
श्रेयो मे भर्तृवचनं न जीवितमिहात्मनः।
एतां बुद्धिं समाश्रित्य कृत्वा निश्चयमात्मनः।
मृत्युं चात्मनि संचिन्त्य मारीचः प्रचचार ह।
प्रक्रीडितः सुविश्रब्धो सहसा मृत्युचोदितः। [10]
समीपे तस्य रामस्य सीतायाश्च मनो हरन्।
अथाससादाभिजनोपपन्नं
मारीच उग्रं नरदेवपुत्रम्।
रामं प्रतिज्ञानियतं वनस्थं
त्यक्त्वा सुखं धर्मपथे निविष्टम्। [15]
तस्याविदूरान्महिषीमनिन्द्यां
प्रभामिवापायगतस्य भानोः।
सुन्दरस्य पुत्रः स ददर्श सीतां
सीता च तं पूर्वतरं ददर्श।

Colophon.

[M2 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 D1.2 सर्वतश्चार्ध(D2 °रु)चंद्रैश्च (for the prior half). Ñ2 V1 B1.3 रूप्य-; B4 रौप्य-; D5.7 रूप- (for रुक्म-). Ś1 -विचित्रितैः; Ñ1 -विराजिते (sic); D5.7 -[अ]भिचित्रितः (for -विचित्रितः). —After l. 1, Ñ2 B4 read l. 3 of 771*. —(l. 2) B3 तस्येयं (for ततोऽस्य). Ñ1 कालगतायुषः. —(l. 3) Ñ2 illeg. for the prior half. Ś1 D2 अस्य (for तस्य). M2 -पदाभ्याशे (for -पदस्याग्रे). M2 अंजसा (for ओजसा). —Ñ1 illeg. for l. 4. —(l. 4) G(ed.) यदि वा (for [अ]प्यथवा). Ś1 D1.2 अकार्यं यदि वा कार्यं; V1 अकार्यं वापि कार्यं वा (for the prior half). Ś1 क्षंतव्यं (for कर्तव्यं). —(l. 5) Ś1 D1.2 भर्तुराज्ञार्थिना (for °हितार्थिना). Ñ2 V1 B4 D2.5.7 च (for वा). B1 -कांक्षया (for -काङ्क्षता). Ñ1 परं चाभ्यभिकांक्षता; M2 स्वर्गं चाप्यथ कांक्षता (for the post. half). —(l. 6) B1 om. (hapl. ?) भर्तुराज्ञां च. Ñ2 V1 दारुणं; B4 °णाः (for °णाम्). Ñ1 सुदारुणं. M2 ज्ञात्वा भर्तुश्च दारुणं (for the post. half). —(l. 7) Ś1 D1.2 श्रेयो मम स्यान्मरणं (for the prior half). Ñ2 D2 जीवितुम् (for °वितम्). Ñ1 श्रेयो मे शरण* * तव जीवितमात्मनः. —After l. 7, Ñ ins. 762* and Ñ1 om. l. 8-11. M2 om. (hapl.) l. 8. —(l. 8) Ñ2 B3.4 D5.7 आत्मना (for °नः). —(l. 9) V1 मृत्युश् (for मृत्युं). M2 निश्चित्य (for संचिन्त्य). D1 प्रचचाल (for प्रचचार). —B1 om. l. 10. —(l. 10) B3.4 प्रा(B3 प्र)क्रीडच्च; M2 प्रक्रीडतः (for प्रक्रीडितः). Ś1 स विश्रब्धो. Ñ2 D5.7 प्राक्रीडच्च (Ñ2 °श्च) सुविश्रब्धं; V1 प्रकृतं च सुविशुद्धं (for the prior half). V1 महर्षीन् (for सहसा). Ñ2 D2.5 -संश्रितः; B4 -संवृतः (for -चोदितः). Ś1 लाडितः स पदे पदे; B3 सहर्षो मृत्युसंहितः; M2 संवर्षाद्राक्षसस्तदा (for the post. half). D1 प्रक्रीडति स विश्रब्धं स्ववर्णान्मृत्युनोदितः (sic). —(l. 11) D1.2 M2 मनोहरः (for मनो हरन्). —(l. 12) Ś1 D1.2 स आससाद (for अथाससाद). M2 -प्रसन्नं (for -[उ]पपन्नं). Ñ1 एव प्रसादिति जानोपय- (sic). —(l. 13) D1 M2 उग्रो (for उग्रं). Ñ2 V1 D5.7 -सूनुं (for -पुत्रम्). B4 मारीचोयं नरदेवपुत्रं. —(l. 14) Ś1 D2 -[अ]भिरतं; V1 B1 -निरतं; D1 -नितरं (meta.) (for -नियतं). Ś1 मनस्विनं. —(l. 15) Ś1 D1.2 दृष्ट्वेव तं; Ñ1 शक्रोपमं; Ñ2 D5.7 त्यक्तोत्सवं; V1 त्यक्तवात्मवान्; M2 त्यक्तवात्मानं (for त्यक्त्वा सुखं). B4 -पदे (for -पथे). —(l. 16) D1 तस्याविदूरे. Ś1 D2 तस्यावि(D2 °पि)दूरेभिगतामनिंद्यां; Ñ1 तस्याविदूरे महिषी त्वनिंद्या. —(l. 17) Ñ2 V1 B3.4 D5.7 प्रभामिवास्तोप°; Ś1 प्रभामिवार्कस्य विशोभमानां;

मणिप्रवरशृङ्गाग्रः सितासितमुखाकृतिः ।
रक्तपद्मोत्पलमुख इन्द्रनीलोत्पलश्रवाः ॥ १३
किंचिदभ्युन्नतग्रीव इन्द्रनीलनिभोदरः ।
मधूकनिभपार्श्वश्च कञ्जकिञ्जल्कसंनिभः ॥ १४
वैदूर्यसंकाशखुरस्तनुजङ्घः सुसंहतः ।
इन्द्रायुधसवर्णेन पुच्छेनोर्ध्वं विराजितः ॥ १५
मनोहरस्निग्धवर्णो रत्नैर्नानाविधैर्वृतः ।
क्षणेन राक्षसो जातो मृगः परमशोभनः ॥ १६
वनं प्रज्वलयन्रम्यं रामाश्रमपदं च तत् ।
मनोहरं दर्शनीयं रूपं कृत्वा स राक्षसः ॥ १७
प्रलोभनार्थं वैदेह्या नानाधातुविचित्रितम् ।
विचरन्गच्छते सम्यक्शाद्वलानि समन्ततः ॥ १८

G. 3. 48. o
B. 3. 42. 21
L. 3. 47. o

Ñ1 समाहिता तिष्ठते राजपुत्री; D1.2 प्रभामिवेंदोरति(D2 °मि)शोभमानां; M2 प्रभामिवाग्ने ज्वलितं प्रदीप्तां. —(l. 18) V1 स्कंदस्य (for सुन्दरय). Ś1 D1.2 स सुंदपुत्रोथ(D1 °त्रः स; D2 °त्रः प्र-) ददर्श सीतां; Ñ1 M2 म(M2 मा)रीच उग्रः(Ñ1 * ग्रां) स ददर्श सीतां. —(l. 19) Ś1 सत्वचरं; B3 पूर्णतरं (for पूर्वतरं).

Colophon. *Sarga name* : Ś1 D2 मारीच(D2 °चि)गमनं; Ñ1 मारीचप्रयाणः; Ñ2 D5.7 मृगप्रवेशः; V1 B3.4 मारीचमृगप्रवेशः; B1 सीतापहरणे मारीचमृगप्रवेशः; D1 मारीचदर्शनं. —*Sarga no.* : Ñ2 D7 48; V1 47; B1 49; D1 44.]

—After 12, Ñ1 ins. a line which is illeg.

—Thereafter, Ñ1 cont., while Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T1.3 G1.3 M1 ins. after 12, while D4 T2 G2 M2.3 ins. after 19^{ab} :

775* स तु रूपं समास्थाय महदद्भुतदर्शनम् ।

[Ñ1 illeg. from the post. half up to र in 13^a.]

—After 12, D4 T2 G2 M2.3 read 19^{ab}.

13 D3 om. from 13 up to the end of the Sarga. For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —Ñ1 illeg. up to र in 13^a. —^{a}) D1 -शृंगाः; D6 °ग्रं (for °ग्रः). —^{b}) Ś1 भीतस्मित-; D2 भीतः सित- (for सितासित-). T2 -महाकृतिः (for -मुखा°). —Ś1 D1.2 om. 13^{cd}. —Dg1 reads 13^c–14^b in marg. —^{c}) T2 रत्न- (for रक्त-). —^{d}) Ñ1 ततो (for इन्द्र-). G1 M3 -नीलोपल- (for °त्पल-). Ñ1 -प्रभः (for -श्रवाः). —After 13, M2 ins. l. 3–5 of 771*.

14 D3 om. 14 (cf. v.l. 13). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —Dg1 reads 14^{ab} in marg. (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 D2 M3 -अभ्यागत-; Ñ1 Dt1 D6 Cv अत्युन्नत-; D1 M2 -अभ्यानत- (for -अभ्युन्नत-). —^{b}) G2 चंद्रकांत- (for इन्द्रनील-). Ś1 D1.2 -शिरोरुहः; Dg1 -निभाधरः; Dm1 -निभो वरः; G1 -तरोदरः; M1 -तलोदरः; K(ed.) Cg -दलाधरः (for -निभोदरः). Ñ1 इंद्रनीलोदरे ततः (sic); M2.3 इंद्रनीलोत्प(M3 °प)लोदरः. —After 14^{ab}, Dg1 D4.8 T G2 M2.3 ins. :

776* कुन्देन्दुवज्रसंकाशमुदरं चास्य भास्वरम् ।

[Dg1 -निभ- (sic) (for -वज्र-). T3 -संकाशो (for °शम्). Dg1 मध्यमं (for उदरं). T3 मध्यः पंचास्यभास्वरः; M2.3 मुखं चास्य प्रभास्वरं (for the post. half).]

—^{c}) Cv मयूर- (for मधूक-). D4 -पादश्च; D8 -पार्श्वस्थ-; G2 -पार्श्वोयं; G3 -पार्श्वे च (for -पार्श्वश्च). T2 वैदूर्यमयपादोयं; M2(before corr.).3 मेमूचनिभ° (sic). —^{d}) Dm1 D4.8 T1.2 G3 पद्म- (for कञ्ज-). —For 14^{cd}, Ś1 Ñ1 D1.2 subst. :

777* कुन्देन्दुहंससदृशेनोदरेण विराजितः ।
हेमराजतचित्राभ्यां पार्श्वाभ्यामतिशोभितः ।

[(l. 1) Ñ1 कुंदेंदुमुक्तासदृशमुदरं चास्य भास्वरं. —(l. 2) Ñ1 हेमराजतवल्लाभ्यां; D1 हेमराजतचित्राभ्यां; D2 हेमराजविचित्राभ्यां (for the prior half). Ñ1 D1 उपशोभितः (Ñ1 °तं).]

15 D3 om. 15 (cf. v.l. 13). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{a}) Ś1 Dg1 Dm1 D1.2.4.6.8 G M Cv वैडूर्य-. Ś1 -सदृश- (for -संकाश-). —^{b}) Ś1 ताम्रजानुः; D1.2 तनुजानु- (for तनुजङ्घः). —^{c}) D2.6 -सुवर्णेन (for -स°). —Ñ1 illeg. partially for 15^d. —^{d}) Ś1 D1 पुच्छेनाति-(Ś1 °भि-); Cv पुच्छेन च (for °नोर्ध्वं). Dm1 D8 T1.2 G1.2 M2.3 Cv विराजता; T3 वितन्वता; G3 व्यराजत (for विराजितः). D2 पुच्छेनातिविराजता.

16 D3 om. 16 (cf. v.l. 13). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. Ś1 D1.2 om. 16–20. Ñ1 om. (hapl.) 16–17^b. G3 damaged for 16^{abc}. —^{a}) Dg1 मनोहरः (for °हर-).

17 Ś1 D1–3 om. 17 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 16). Ñ1 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{a}) D3 G Cv.r प्रज्वालयन् (for प्रज्वलयन्). —M2.3 om. 17^c–18. —^{cd}) G3 द * * * * पं(damaged). Ñ1 चक्रे (for कृत्वा). T2 रूपमास्थाय भास्वरं.

18 Ś1 D1–3 M2.3 om. 18 (for D3, cf. v.l. 13; for M2.3 17 and for the rest, 16). For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{a}) T2 प्रलोभार्थं च (for प्रलोभनार्थं). G3 illeg. from 18^b up to रामाश्र in 21^c. —After 18^{ab}, Ñ1 ins. :

778* सुसंश्रेष्ठं सुरम्यं च सीताया हृदयं हरन् ।
चकार राक्षसो रूपं सर्वं स * मनोहरम् ।

—Thereafter Ñ1 subst. 774* for 18^{cd}–32. —^{c}) G1 स चरन् (for विचरन्). Dt1 D6 शष्पं; T3 तस्मात्; G2 स स

G. 3. 48. 0
B. 3. 42. 22
L. 3. 47. 0

रूप्यबिन्दुशतैश्चित्रो भूत्वा च प्रियदर्शनः ।
विटपीनां किसलयान्भङ्क्त्वादन्विचचार ह ॥ १९
कदलीगृहकं गत्वा कर्णिकारानितस्ततः ।
समाश्रयन्मन्दगतिः सीतासंदर्शनं तदा ॥ २०
राजीवचित्रपृष्ठः स विरराज महामृगः ।
रामाश्रमपदाभ्याशे विचचार यथासुखम् ॥ २१
पुनर्गत्वा निवृत्तश्च विचचार मृगोत्तमः ।
गत्वा मुहूर्तं त्वरया पुनः प्रतिनिवर्तते ॥ २२
विक्रीडंश्च पुनर्भूमौ पुनरेव निषीदति ।
आश्रमद्वारमागम्य मृगयूथानि गच्छति ॥ २३
मृगयूथैरनुगतः पुनरेव निवर्तते ।
सीतादर्शनमाकाङ्क्षन्राक्षसो मृगतां गतः ॥ २४
परिभ्रमति चित्राणि मण्डलानि विनिष्पतन् ।
समुद्वीक्ष्य च सर्वे तं मृगा येऽन्ये वनेचराः ॥ २५
उपगम्य समाघ्राय विद्रवन्ति दिशो दश ।
राक्षसः सोऽपि तान्वन्यान्मृगान्मृगवधे रतः ॥ २६

(for सम्यक्). T2 विचरंश्च वनं सर्वं. —^{d}) D4 G1.2 शाड्वलानि (for शाद्वलानि). T2 वनं ततः (for समन्ततः).

19 Ś1 D1–3 om. 19 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 16) For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. D4 T2 G2 M2.3 read 19^{ab} (followed by 775*) after 12. G3 illeg. for 19 (cf. v.l. 18). —^{a}) Dt1 Dm1 D6.8 G2 रौप्यैर्; D4 T1.2 M3 रूप्यैर् (for रूप्य-). Dg1 T3 चित्रैर्; Dt1 D6 T1 चित्रं (for चित्रो). —^{b}) T1 स; G2 तु (for च). Dt1 D6 प्रियनंदनः (for °दर्शनः). —^{c}) D4 G2 M2.3 किसलयं (for °यान्). ❀ Cg : विटपीनामिति दीर्घश्छांदसः; Ct : विटपीनामिति दीर्घ आर्षश्छंदोनुरोधात्. ❀ —^{d}) Dt1 D6 भक्षयन्; M2 Ck.t*p* भक्त्वादन् (for भङ्क्त्वादन्). ❀ Ck : भक्त्वेति । "जान्तनशांविभाषेति" अनुनासिकलोपः ।; Ct : भक्त्वादन् इति पाठ आर्षोऽनुनासिकलोपः. ❀

20 Ś1 D1–3 om. 20 (for D3, cf v.l. 13 and for the rest, 16). For, subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. G3 illeg. (cf. v.l. 18). —^{a}) Cm -वाटिकां (for -गृहकं). —^{b}) M3 कर्णिकाराद् (for °कारान्). G2 समंततः (for इतस्ततः). —^{c}) Dt1 D6 तमाश्रमं; D4 समाश्रमं; Ck.t as in text (for समाश्रयन्). Dt1 Ck.t मंदगतिं. ❀ Cv : समाश्रयदिति पदच्छेदः ।; Cr : समाश्रयदिति पदं ।; Cm : कदलीवाटिकां समाश्रयदिति छेदः ।; Cg : समाश्रयत्. ❀—^{d}) Dg1 T2.3 G1.2 M2.3 Cg तथा; Dt1 D6 ततः (for तदा). D4 सीतासंदर्शने रतं.

21 D3 om. 21 (cf. v.l. 13). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —G3 illeg. up to रामाश्र in ^{c} (cf. v.l. 18). —Dg1 T3 G1 M1 om. 21. —Dm1 D8 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Dm1 D8 -पृष्ठश्च (for -पृष्ठः स). —^{b}) T2 M3 विचचार (for विरराज). —For 21^{ab}, Ś1 D1.2 subst.:

779* विचित्रपृष्ठराजिश्च शङ्कुकर्णो महाहनुः ।

[D2 -पृष्ठराजश्च. D1 विचित्रपृष्टिः राजिः स (for the prior half).]

—^{c}) G3 * * * म- (for रामाश्रम-). Ś1 D1.2 -पदद्वारि; Dm1 D4 -पदाभ्यासे (for -पदाभ्याशे). —After 21, G3 ins. a line which is mostly illeg.

22 D3 om. 22 (cf. v.l. 13). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —Ś1 D1.2 om. 22–32. —G3 mostly illeg. for 22^{ab}. —After 22^{a}, G2 repeats 21^{d} and 22^{a}. —^{b}) Dm1 विरराज (for विचचार).

23 Ś1 D1–3 om. 23 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{a}) D4 om.; D6 पुनर्भूमैर्; D8 in marg.; K(ed.) क्वचिद्भूमौ (for पुनर्भूमौ). —^{b}) M3 * * रेव (damaged). M2 विषीदति. —^{d}) M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) मृगयूथं न; M3 °यूथेन (for °थानि).

24 Ś1 D1–3 om. 24 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{d}) D4 परिभ्रमति मंडलं.

25 Ś1 D1–3 om. 25 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{b}) T1 Ck [अ]भिनिष्पतन् (for विनिष्पतन्). —After 25^{ab}, Dm1 D8 G3 ins. :

780* समीपे मृगयूथस्य विस्मितानि विशेषतः ।

[G3 विहृतानि (for विस्मितानि).]

—^{c}) G2 तमुद्वीक्ष्य (for समुद्वीक्ष्य). Dg1 Dm1 T1 G2.3 M1 च तं सर्वे (by transp.); D8 वनं सर्वे; T2 च सर्वे तु; G1 तु मारीचं; M2 च ते सर्वे (for च सर्वे तं). —^{d}) Dg1 Dm1 D8 T G1.3 M मृगा ह्यन्ये (M2 °न्या); D4 G2 मृगाश्चान्ये (for मृगा येऽन्ये).

26 Ś1 D1–3 om. 26 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —^{a}) D6 उपागम्य (for उप°). —^{c}) G3 अन्यान् (for व°). Dg1 T3 राक्षसोपि च तान्सर्वान्. —^{d}) Dg1 T3 वन्यान् (for मृगान्). G2 नतः (for रतः).

प्रच्छादनार्थं भावस्य न भक्षयति संस्पृशन् ।
तस्मिन्नेव ततः काले वैदेही शुभलोचना ॥ २७
कुसुमापचये व्यग्रा पादपानत्यवर्तत ।
कर्णिकारानशोकांश्च चूतांश्च मदिरेक्षणा ॥ २८
कुसुमान्यपचिन्वन्ती चचार रुचिरानना ।
अनर्हारण्यवासस्य सा तं रत्नमयं मृगम् ।
मुक्तामणिविचित्राङ्गं ददर्श परमाङ्गना ॥ २९
तं वै रुचिरदन्तोष्ठं रूप्यधातुतनूरुहम् ।
विस्मयोत्फुल्लनयना सस्नेहं समुदैक्षत ॥ ३०
स च तां रामदयितां पश्यन्मायामयो मृगः ।
विचचार ततस्तत्र दीपयन्निव तद्वनम् ॥ ३१
अदृष्टपूर्वं दृष्ट्वा तं नानारत्नमयं मृगम् ।
विस्मयं परमं सीता जगाम जनकात्मजा ॥ ३२

G. 3. 42. 0
B. 3. 42. 35
L. 3. 47. 0

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥४०॥

---

27 Ś1 D1–3 om. 27 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —c) G2 अस्मिन् (for तस्मिन्). Dg1 T3 ततस्तस्मिंश्च काले हि (T3 वै). —d) M1 -दर्शना (for -लोचना).

28 Ś1 D1–3 om. 28 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —a) Dg1 D4 T1.2 G1.2 M2.3 -[अ]पचय-; M1 -[अ]पचित- (for -[अ]पचये). —b) Dg1 Dm1 D8 G2.3 अभिवर्तते; Dt1 अस्य वर्तते; D4 T G1 M Cg अभ्यवर्तत (for अत्यवर्तत). —d) Dt1 om. (hapl. ?) चूतांश्च.

29 For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —Ś1 D1–3 om. 29 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). —a) G2 विचिन्वंती; M3 [उ]पचिन्वंती (for [अ]पचिन्वन्ती). —c) Dt1 D6 T3 Ct वनवासस्य (for [अ]रण्य°). —d) D4 ह तं (for सा तं). M3 रत्नमयी (for °मयं). —f) T2 च वरानना.

30 Ś1 D1–3 om. 30 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —a) Dg1 T2.3 G2 M1 तं सा; Dm1 D4.8 T1 G1.3 M2.3 सा तं (for तं वै). G3 रुधिर- (for रुचिर-). Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 G M Cg -दंतोष्ठी (for °ष्ठं). —b) T2 M2.3 चारुनेत्र- (for रूप्यधातु-). —c) G2 -वदना (for -नयना).

31 Ś1 D1–3 om. 31 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf v.l. 774*. —a) M1 स तां रामस्य दयितां. —b) M3 अपश्यन्मायया मृगः. —c) Dm1 D8 पदं तत्र; T1 पुनश्चित्रं; T2 मृगस्तत्र; G3 पुनस्तत्र; M2.3 पुनस्तस्या (for ततस्तत्र). —After 31, M3 ins. 774*.

32 Ś1 D1–3 om. 32 (for D3, cf. v.l. 13 and for the rest, 22). For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 774*. —a) T1 M1 तं दृष्ट्वा (by transp.); T2 दृष्ट्वा तु; G2 दृष्ट्वा * (for दृष्ट्वा तं).

Colophon. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. —*Sagra no.* (figures, words or both): Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 42; D4 44; M2.3 43. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

४१

G. 3. 48. 1
B. 3. 43. 1
L. 3. 48. 1

सा तं संप्रेक्ष्य सुश्रोणी कुसुमानि विचिन्वती ।
हेमराजतवर्णाभ्यां पार्श्वाभ्यामुपशोभितम् ॥ १
प्रहृष्टा चानवद्याङ्गी मृष्टहाटकवर्णिनी ।
भर्तारमपि चाक्रन्दल्लक्ष्मणं चैव सायुधम् ॥ २
तयाहूतौ नरव्याघ्रौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ।
वीक्षमाणौ तु तं देशं तदा ददृशतुर्मृगम् ॥ ३
शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
तमेवैनमहं मन्ये मारीचं राक्षसं मृगम् ॥ ४
चरन्तो मृगयां हृष्टाः पापेनोपाधिना वने ।
अनेन निहता राम राजानः कामरूपिणा ॥ ५
अस्य मायाविदो मायामृगरूपमिदं कृतम् ।
भानुमत्पुरुषव्याघ्र गन्धर्वपुरसंनिभम् ॥ ६
मृगो ह्येवंविधो रत्नविचित्रो नास्ति राघव ।
जगत्यां जगतीनाथ मायैषा हि न संशयः ॥ ७
एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं प्रतिवार्य शुचिस्मिता ।
उवाच सीता संहृष्टा छद्मना हृतचेतना ॥ ८
आर्यपुत्राभिरामोऽसौ मृगो हरति मे मनः ।
आनयैनं महाबाहो क्रीडार्थं नो भविष्यति ॥ ९
इहाश्रमपदेऽस्माकं बहवः पुण्यदर्शनाः ।
मृगाश्चरन्ति सहिताश्चमराः सृमरास्तथा ॥ १०
ऋक्षाः पृषतसंघाश्च वानराः किंनरास्तथा ।
विचरन्ति महाबाहो रूपश्रेष्ठा महाबलाः ॥ ११
न चास्य सदृशो राजन्दृष्टपूर्वो मृगः पुरा ।
तेजसा क्षमया दीप्त्या यथायं मृगसत्तमः ॥ १२
नानावर्णविचित्राङ्गो रत्नबिन्दुसमाचितः ।
द्योतयन्वनमव्यग्रं शोभते शशिसंनिभः ॥ १३

41

☞ V2 illeg. for Sarga 41 (cf. v.l. 3.39.1). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 continue the previous Sarga. For Sarga 41, Ś1 D1.2 ; Ñ V(V2 illeg.) B1.3.4 D5.7 and D3 have different versions which are given at the end of this Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Dg1 सुप्रेक्ष्य; M2.3 समीक्ष्य (for संप्रेक्ष्य). —[b]) M2 [अ]वचिन्वती; K(ed.) [अ]पचिन्वती (for विचिन्वती). —T2 reads 1[cd] twice. —[c]) Dm1 D4.8 T1 G1.3 M1.2 हैम- (for हेम-). —[d]) Dt1 lacuna for पार्श्वाभ्याम्. M2 lacuna for भ्यामुपशो.

2 [a]) Dg1 प्रहृष्टा सा; G2 संप्रहृष्टा (for प्रहृष्टा च). —[c]) Dt1 D6 अपि चक्रंद; T2 अपि चाक्रंद; G2 अथ चक्रंद; G3 अपि चक्राम; K(ed.) Cg अभिचक्रंद (for अपि चाक्रन्दल्). ❀ Cr.k.t : चक्रंद. ❀ —[d]) Dg1 T3 M2.3 [अ]पि (for [ए]व). —After 2, Dt1 D6 ins. :

781* आहूयाहूय च पुनस्तं मृगं चाभिवीक्षते ।
आगच्छागच्छ शीघ्रं वै आर्यपुत्र सहानुज ।

[(l. 1) Dt1 [अ]भिवीक्ष्यते. —(l. 2) Note hiatus between the two halves. K(ed.) सहानुजः.]

3 [a]) Dt1 D6 T1 G1.2 M1 Ct तावा(T1 तदा)हूतौ (for तयाहूतौ). Dg1 T3 नरश्रेष्ठौ (for °व्याघ्रौ). —[c]) Dg1 Dt1 M2(after corr. *sec. m.* as in text) वीक्ष्यमाणौ (Dt1 °णं) (for वीक्षमाणौ).

4 [a]) T2 शंकमानं (for °नस्). —[b]) Dt1 D6 वाक्यम् (for रामम्).

5 [b]) D4 पापिना बाधते वने. —[c]) M2.3 हिंसिता (for निहता). Dm1 D8 T1.2 G3 M राजन् ; G2 संख्ये (for राम). —[d]) D4 G2.3 कामरूपिणः; D6 पापरूपिणा.

6 [a]) T1.2 मन्ये; M2 अद्य (for अस्य). D4 T1.2 G1.2 M1.2 Ck मायाविनो(T1.2 °ना; M2 °दा) (for °दो). —[c]) Dg1 T3 भानुमान् (for °मत्). —[d]) Dg1 T3 -संनिभः (for °भम्).

7 [a]) Dg1 [ऽ]पि (for हि).

8 [a]) T2 G2 सौमित्रिं (for काकुत्स्थं). Dm1 D8 G3 परिवार्य (for प्रति°). —[c]) Dm1 तं दृष्ट्वा (for संहृष्टा). —[d]) Dg1 T M2.3 Cg चर्मणा; Dm1 G1.3 मृगेण (for छद्मना). D4.8 G2 मृगेणाहृतचेतना; M1 मृगेणाकृष्ट°.

9 [b]) Dm1 D8 G3 मन्मनः (for मे मनः). —[c]) G1 M2 महाभाग (for °बाहो).

10 [d]) M1 सृमराश्चमरास्तथा (by transp.).

11 M3 om.(hapl.) 11[ab]. —[c]) Dt1 D6 विहरंति (for विचरन्ति). —[d]) T1.2 मनोहराः; G2 महावने; M2.3 महाबल (for महाबलाः).

12 [a]) Dt1 D6 G2 Ct चान्यः; D8 वास्य (for चास्य). —[b]) G1 damaged for मृगः पु. Cm पुरः (for पुरा). Dt1 D6 दृष्टः पूर्वो मृगो मया.

13 [b]) Dg1 (before corr. as in text) G2 -समन्वितः (for -समाचितः). Dt1 D6 रत्नभूतो ममाग्रतः. —[c]) T3

अहो रूपमहो लक्ष्मीः स्वरसम्पच्च शोभना ।
मृगोऽद्भुतो विचित्रोऽसौ हृदयं हरतीव मे ॥ १४
यदि ग्रहणमभ्येति जीवन्नेव मृगस्तव ।
आश्चर्यभूतं भवति विस्मयं जनयिष्यति ॥ १५
समाप्तवनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः ।
अन्तःपुरविभूषार्थो मृग एष भविष्यति ॥ १६
भरतस्यार्यपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो ।
मृगरूपमिदं दिव्यं विस्मयं जनयिष्यति ॥ १७
जीवन्न यदि तेऽभ्येति ग्रहणं मृगसत्तमः ।
अजिनं नरशार्दूल रुचिरं मे भविष्यति ॥ १८
निहतस्यास्य सत्त्वस्य जाम्बूनदमयत्वचि ।
शष्पबृस्यां विनीतायामिच्छाम्यहमुपासितुम् ॥ १९
कामवृत्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं मतम् ।
वपुषा त्वस्य सत्त्वस्य विस्मयो जनितो मम ॥ २०

तेन काञ्चनरोम्णा तु मणिप्रवरशृङ्गिणा ।
तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा ।
बभूव राघवस्यापि मनो विस्मयमागतम् ॥ २१
एवं सीतावचः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मृगमद्भुतम् ।
उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक्ष्मणं वचः ॥ २२
पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः स्पृहां मृगगतामिमाम् ।
रूपश्रेष्ठतया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति ॥ २३
न वने नन्दनोद्देशे न चैत्ररथसंश्रये ।
कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित्समो मृगः ॥ २४
प्रतिलोमानुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः ।
शोभन्ते मृगमाश्रित्य चित्राः कनकबिन्दुभिः ॥ २५
पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तामग्निशिखोपमाम् ।
जिह्वां मुखान्निःसरन्तीं मेघादिव शतह्रदाम् ॥ २६

G. 3. 48. 34
B. 3. 43. 28
L. 3. 48. 17

शोभयन् (for द्योत°). Dg1 (after corr. as in text) Dm1 D8 T2 G2.3 M1 अव्यग्रः; M2 अ(before corr. इ)त्युग्रं (for अव्यग्रं). —^{d}) Dg1 Dt1 D4.6 द्योतते (for शोभते).

14 ^{b}) Dg1 सर्वं; T3 सत्त्व- (for स्वर-). D8 -संपन्न- (for -संपच्च). G1 मोहना (for शोभना). —^{c}) Dg1 मृगभूतो. Dt1 D6 T1 M1 विचित्रांगो (for विचित्रोऽसौ).

15 ^{b}) M2.3 एष (for एव). —^{c}) T2 आश्चर्यभूतो. —^{d}) D4 M2 समाश्रमविभूषणं.

16 ^{b}) D6 पुनः (for च नः). —^{c}) Dt1 अंतःपुरेपि भूषार्थो; D6 T1 अंतःपुरे वि°. —^{d}) Dt1 एवं (for एष).

17 ^{b}) D4 च मम (by transp.). —^{c}) Dm1 D8 T1 G M व्यक्तं (for दिव्यं). —After 17, D4 ins. :

782* तमन्तःपुरमाकीर्णं गजवाजिनरैरयम् ।
शोभयिष्यति ते राज्यं मृगश्चन्द्रमिवाम्बरम् ।

18 ^{a}) G1 यदितोभ्येति (for यदि तेऽभ्येति). —^{d}) Dt1 D6 तु (for मे).

19 ^{b}) Dg1 D6 G2.3 M जांबूनदमये(Dg1 M3 °यि) त्वचि. —^{c}) Dg1 शस्य बृश्यां; D8 शेष्ये बृश्यां; M2 श्लक्ष्णबृस्यां (for शष्प°). G3 शेव्य बृस्यासि नीतायाम् (sic).

20 ^{a}) Dm1 reads in marg. Cr.k घोरं (for रौद्रं). —^{b}) Cr अनुचितं (for असदृशं). —^{c}) D4 यस्य (for त्वस्य). T3 मृगस्य वपुषा त्वस्य. —^{d}) T1 reads जनितो मम in marg.

21 ^{a}) Dg1 -वर्णेन; Cm.t*p* -रूपेण (for -रोम्णा तु). —Dg1 reads in marg.; Dm1 D4.8 G3 M read 21^{ef} (followed by 783*) after 22^{ab}. —After 21, Dg1 Dm1 D4.8 T3 G M ins.; Dt1 D6 T1.2 ins. after 22^{ab} :

783* लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदितः ।
[Dg1 T3 [अ]पि (for च).]

22 Dg1 T3 G1.2 om. 22^{ab}. —^{a}) Dt1 D6 इति (for एवं). —^{b}) T2 तु; M2.3 तं (for च). T1 तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च). T2 मृगसत्तमं (for °मद्भुतम्). —After 22^{ab}, Dm1 D4.8 G3 M read 21^{ef} (followed by 783*); while Dt1 D6 T1.2 ins. 783*. —^{d}) T2 ततः (for वचः).

23 M3 om. (hapl.) 23–25. G3 repeats 23^{ab} after 24. —^{b}) Dt1 D6 उल्लसिताम् (for मृगगताम्). —^{c}) T2 [अ]स्य; M2 Cv [ए]वं (for [ए]ष). —^{d}) T2 M2 [ऽ]न्यो (for ऽद्य).

24 M3 om. 24 (cf. v.l. 23). —^{a}) M2 नंदने ह्यस्ति (for °नोद्देशे). —^{b}) M2 नापि चैत्ररथे वने. —^{c}) G2 पृथिव्याः (for °व्यां). —^{d}) Dg1 [ऽ]न्यः (for ऽस्य). —After 24, G3 repeats 23^{ab}.

25 M3 om. 25 (cf. v.l. 23). T1 om. 25–26. —^{b}) T2 दृश्यंते (for रुचिरा). —^{d}) D4 कांचन-; M1 रजत-; Cr नक्षत्र- (for कनक-). G2 M2 Cg -बिंदवः (for -बिन्दुभिः).

26 T1 om. 26 (cf. v.l. 25). —^{a}) T3 तस्यास्य (for पश्यास्य). —^{b}) D4 G2 -शिखोपमं(G2 °मौ [sic]) (for °माम्). —^{c}) M2 मुखं (for मुखान्). T2 निर्गतां च; M1 निस्वरतां (sic); M2.3 निश्चलि(M3 °रि)तां (for निःसरन्तीं). Dg1 T3 जिह्वां मुखांतश्चरितां(T3 °रतीं); D4 G1 मुखान्निश्चरतीं जिह्वां.

G. 3. 48. 36
B. 3. 43. 29
L. 3. 48. 18

मसारगल्वर्कमुखः शङ्खमुक्तानिभोदरः ।
कस्य नामानिरूप्योऽसौ न मनो लोभयेन्मृगः ॥ २७
कस्य रूपमिदं दृष्ट्वा जाम्बूनदमयप्रभम् ।
नानारत्नमयं दिव्यं न मनो विस्मयं व्रजेत् ॥ २८
मांसहेतोरपि मृगान्विहारार्थं च धन्विनः ।
घ्नन्ति लक्ष्मण राजानो मृगयायां महावने ॥ २९
धनानि व्यवसायेन विचीयन्ते महावने ।
धातवो विविधाश्चापि मणिरत्नसुवर्णिनः ॥ ३०
तत्सारमखिलं नृणां धनं निचयवर्धनम् ।
मनसा चिन्तितं सर्वं यथा शुक्रस्य लक्ष्मण ॥ ३१
अर्थी येनार्थकृत्येन संव्रजत्यविचारयन् ।
तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरर्थ्याश्च लक्ष्मण ॥ ३२
एतस्य मृगरत्नस्य परार्ध्ये काञ्चनत्वचि ।
उपवेक्ष्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ॥ ३३
न कादली न प्रियकी न प्रवेणी न चाविकी ।
भवेदेतस्य सदृशी स्पर्शनेनेति मे मतिः ॥ ३४
एष चैव मृगः श्रीमान्यश्च दिव्यो नभश्चरः ।
उभावेतौ मृगौ दिव्यौ तारामृगमहीमृगौ ॥ ३५
यदि वायं तथा यन्मां भवेद्वदसि लक्ष्मण ।
मायैषा राक्षसस्येति कर्तव्योऽस्य वधो मया ॥ ३६
एतेन हि नृशंसेन मारीचेनाकृतात्मना ।
वने विचरता पूर्वं हिंसिता मुनिपुंगवाः ॥ ३७
उत्थाय बहवो येन मृगयायां जनाधिपाः ।
निहताः परमेष्वासास्तस्माद्वध्यस्त्वयं मृगः ॥ ३८
पुरस्तादिह वातापिः परिभूय तपस्विनः ।
उदरस्थो द्विजान्हन्ति स्वगर्भोऽश्वतरीमिव ॥ ३९

---

27 a) Dt1 ससार- (for मसार-). Dg1 Dm1 D8 T G2 Cr.m.g -गल्लर्क- (for -गल्वर्क-). D4.6 M2.3 महद्धा(M2.3 °हान्वा)लार्कसदृशः(D4 °विभाभः; D6 °सदृशं). — b) D6 मुखं शंखनिभोदरं. —After 27ab, M2 ins.:

784* विभ्राजमानः शृङ्गैश्च हिमवाञ्छिखरैरिव ।
तप्तहेमनिभौ ह्यस्य पादौ विद्रुमचित्रितौ ।
पार्श्वयोर्भ्राजते चापि चन्द्रस्ताराचितो यथा ।
[For this, cf. l. 59-61 of 790*.]

— c) Dg1 D4 T G1.3 M Cg नामाभि(T °ति)रूपोऽसौ; G2 पुंसोऽभिरूपोऽसौ; Cm कस्य नामानिरूप्योऽसौ (as in text). ❀ Ctp : मसारगल्वर्कमुखः शङ्खमुक्तानिभोदरः इति पाठे मसार इन्द्रनीलस्तस्य गल्वर्कश्चषकः तदाकारास्य संपुट इत्यर्थं इति तीर्थः। अनिरूप्यः इदमित्थमिति निरूपयितुमशक्यः। पाठान्तरे यस्येत्यादि. ❀ —After 27, M2 ins.:

785* मनो हरति मेऽत्यर्थं दर्शनीयतरं महः ।
[Cf. l. 67 of 790*.]

28 b) K (ed.) -मयं प्रभो (for -मयप्रभम्). — c) D4 T2 G M रम्यं (for दिव्यं). —After 28, T2 ins.:

786* किं पुनर्मैथिली सीता बाला नारी न विस्मयेत् ।;

while M2 ins.:

787* पश्यन्रत्नाकुलं दिव्यं नरः को नाकुलो भवेत् ।
[Cf. l. 66 of 790*.]

29 b) Dg1 T3 Cv.r.m.g विनोदार्थं (for विहारार्थं).

30 a) M2 पृथिव्यां यानि रत्नानि. — b) Dg1 व्यचीयंते; T2 चिंतयंते; G2 विचिन्वंतो (for विचीयन्ते). — c) M3 धावतो (sic) (for धातवो). M3 विविधांश्च (for °धाश्च). T3 चैव (for चापि). — d) Dg1 M3 -रत्नं (for -रत्न-). M2 -सुवर्णकाः; M3 सुवर्णकं (for -सुवर्णिनः).

31 Dg1 reads from वं in c up to d in marg. — d) Dg1 D4 G1 M1.3 यथा शुक्रमतं(Dg1 D4 °गतं) तथा (D4 धनं).

32 b) Dg1 G2 सु(G2 स)व्रजति (for सं°). G3 संवृत्य विचचारयन्. — d) Dt1 D4 G1.2 तु लक्ष्मण; D6 सुलक्ष्मण; T2 कथंचन (for च लक्ष्मण).

33 a) D4 मृगरूपस्य (for °रत्नस्य). — b) D4.8 परार्थे (for °र्ध्ये). G3 M2 कांचने (for काञ्चन-).

34 Dg1 reads प्रियकी न in marg. — a) M3 कदली न प्रियतकी. — b) D4 G1 च नाविकी (by transp.); G2 M1.3 न चाविकं (for न चाविकी). — c) G1.2 M सदृशं(G1 °शा) (for °शी). — d) Dt1 D8 स्पर्शनेन; D6 स्पृशनेन; T2 वृश्चनेन (sic); T3 दर्शनेन (for स्पर्शनेन).

35 a) T2 एव (for एतौ).

36 a) Dm1 D8 चायं; G1 वा त्वं (for वायं). T2 तदा (for तथा). Dt1 D8 G2.3 M1 मा (for मां). — b) T2 G3 M2.3 भवान् (for भवेद्). T2 M2 वदति (for वदसि). — c) D4 [इ]यं (for [ए]षा).

37 a) T1 अनेन (for एतेन). T2 च (for हि). — b) Dg1 T3 G3 मारीचेन दुरा(G3 कृता)त्मना. ❀ Cv : मुनिपुंगवा इति सम्यक्. ❀

38 a) Dt1 D4.6 T2 G2 M [ऽ]नेन (for येन). Dm1 D8 नराधिपाः (for जना°). — c) G2 हिंसिताः (for निहताः). — d) T2 मया; G3 त्वया (for त्वयं).

39 a) M2 इव (for इह). — c) G2 अत्ति (for हन्ति).

स कदाचिच्चिराल्लोके आससाद महामुनिम् ।
अगस्त्यं तेजसा युक्तं भक्ष्यस्तस्य बभूव ह ॥ ४०
समुत्थाने च तद्रूपं कर्तुकामं समीक्ष्य तम् ।
उत्स्मयित्वा तु भगवान्वातापिमिदमब्रवीत् ॥ ४१
त्वयाविगण्य वातापे परिभूताश्च तेजसा ।
जीवलोके द्विजश्रेष्ठास्तस्मादसि जरां गतः ॥ ४२
एवं तन्न भवेद्रक्षो वातापिरिव लक्ष्मण ।
मद्विधं योऽतिमन्येत धर्मनित्यं जितेन्द्रियम् ॥ ४३
भवेद्धतोऽयं वातापिरगस्त्येनेव मा गतः ।
इह त्वं भव संनद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम् ॥ ४४
अस्यामायत्तमस्माकं यत्कृत्यं रघुनन्दन ।
अहमेनं वधिष्यामि ग्रहीष्याम्यथवा मृगम् ॥ ४५
यावद्गच्छामि सौमित्रे मृगमानयितुं द्रुतम् ।
पश्य लक्ष्मण वैदेहीं मृगत्वचि गतस्पृहाम् ॥ ४६
त्वचा प्रधानया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥ ४७
यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहम् ।
हत्वैतच्चर्म आदाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ॥ ४८
प्रदक्षिणेनातिबलेन पक्षिणा
जटायुषा बुद्धिमता च लक्ष्मण ।
भवाप्रमत्तः प्रतिगृह्य मैथिलीं
प्रतिक्षणं सर्वत एव शङ्कितः ॥ ४९

G. 3. 48. 0
B. 3. 43. 51
L. 3. 48. 27

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

---

40 Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) T2 G1.2 चरन् (for चिराल्). Dm1 D4.8 T1 G1.3 लोभाद्; G2 लोकम्; M3 लोक (for लोके). —[d]) T2 G M1 Cg भक्षस् (for भक्ष्यस्). Dg1 Dm1 D8 T2.3 G1.3 M स:; G2 हा (for ह).

41 [c]) T2 च; G2 om. (subm.) (for तु).

42 [a]) T3 त्वयागणय्य. M3 पापेन (for वातापे). —[b]) Ck स्व- (for च). D4 M2.3 देवता: (for तेजसा). T1 परिभूता: स्वतेजसा. —[d]) G2 जरं (for जरां).

43 [a]) Dm1 D8 तु (for तन्). K(ed.) तदेतन् (for एवं तन्). Dt1 D6 Ct तद्रक्षो (Dt1 तद्रक्ष्येपि [hypm.]) न भवेदेव. —[b]) M2.3 इह (for इव). —[c]) G1 [ऽ]वमन्येत (for ऽति°). —[d]) Dt1 G1.3 जितेंद्रिय:. ❀ Cv : रक्षःशब्दस्य नित्यनपुंसकत्वात् मारीचशब्दस्य नित्यपुल्लिङ्गत्वाच्च तदिति च य इति उभाभ्यां लिङ्गाभ्यां निर्देशः।; Cg : तदिति। रक्षःशब्दाभिप्रायेण नपुंसकत्वम्. ❀

44 [b]) T G Cr.k अगस्त्येनैव (for °नेव). Dm1 D8 G3 M Cr.g मां (for मा). —[d]) Dg1 T3 Cm यततो (for यन्त्रितो).

45 [a]) G1 तस्याम् (for अस्याम्). —[c]) Dg1 एव (for एनं). Dg1 T2 G1.2 M2.3 हनिष्यामि (for वधि°). —[d]) Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 G3 M [अ]पि वा (for [अ]थवा). G2 पुन: (for मृगम्).

46 [b]) Dg1 आनयितुं ध्रुवं; M1 आनेतुमुद्धतं (for आनयितुं द्रुतम्). —[c]) Dt1 D6 G3 M2.3 वैदेह्या; Cvp.m as in text (for वैदेहीं). —[d]) Dt1 D6 G3 M2.3 गतां; D4 G1 कृत-; Cvp.m.g as in text (for गत-).

47 [b]) M2.3 [ऽ]न्यो (for ऽद्य).

48 [c]) M1 हत्वैनं (for हत्वैतच्). D4 G M2 चादाय (for आदाय). ❀ Cm : चर्म आदायेत्यत्र संध्यभाव आर्षः. ❀ —After 48, M2 ins. :

788* तावन्न चलितव्यं स्याद्यावन्नाहमिहागतः ।
राक्षसा दुष्टभावा हि विहर्तुं प्रयतन्ति च ।
[Cf. l. 104–105 of 790*.]

49 [a]) M2 सहैव तेन (for प्रदक्षिणेन). —[c]) Dg1 Dm1 T2.3 G2.3 M1.2 Cg परिगृह्य (for प्रति°). —[d]) Dm1 Cm प्रदक्षिणं (for प्रतिक्षणं). M2 निहन्म्यहं यावदिमं मृगोत्तमं. —For Sarga 41, Ś1 D1.2 subst. :

789* स रामं पर्णशालायामुपविष्टं महारथम् ।
जगाम मन्दं सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन् ।
(4) शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
तमेवैनमहं मन्ये मारीचं नाम राक्षसम् ।
(5) चरन्तं मृगयां हृष्टं समेन हि महावने । [5]
बहवो हिंसिता राजन्तापसाः कामरूपिणा ।
व्यक्तं मायाविनानेन मृगरूपमिदं कृतम् ।
(1^{ab}) ततः सीता मृगं दृष्ट्वा कुसुमानि विचिन्वती ।
(2) प्रहृष्टा चानवद्याङ्गी विस्मिता च वरानना ।
भर्तारमभिचक्राम लक्ष्मणं च महाबलम् । [10]
(3) व्याहृतौ तौ नरव्याघ्रौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ।
वीक्षमाणाथ सा ताभ्यां दर्शयामास तं मृगम् ।
बभूव हृष्टा वैदेही मुहुर्मुहुरुदेक्षती ।
तं मृगं काञ्चनं दृष्ट्वा दिव्यं मृगमिवाम्बरे ।
उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाभिभाषिणी । [15]
इमं मणिविचित्राङ्गं पश्य हेममयं मृगम् ।
आश्चर्यभूतं काकुत्स्थ कामात्त्वयमिवागतम् ।
ईदृशो दण्डकारण्ये यदि हेममयो मृगः ।
न मिथ्या खलु काकुत्स्थ लोककान्तमिदं वनम् ।
(19) आर्यपुत्र मृगस्यास्य जाम्बूनदमयीं त्वचम् । [20]
शष्पवृश्योपरि ततां त्वयेच्छामि सहासितुम् ।
(20) कामयुक्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं तया ।
वपुषा त्वस्य सत्त्वस्य विस्मयो जनितो मम ।
(22) तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः सीतायाः पुरुषर्षभः ।
उवाच संहृष्टमनाः सौमित्रिमथ राघवः । [25]
(23^{ab}) पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वचि गतस्पृहाम् ।
(24) न वने नन्दने दृष्टो नापि चैत्ररथे वने ।
कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित्समोऽभवत् ।
(25) प्रतिलोमानुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः ।
शोभयन्ति मृगं रम्यं दर्शनीयं सुसंस्थितम् । [30]
वैदूर्यसंकाशखुरस्तनुजानुसुसंहतः ।
(26) पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तामग्निशिखोपमाम् ।
जिह्वां मुखान्निःसरन्तीं संध्याभ्रादिव विद्युतम् ।
(27^{ab}) मसारगल्वर्कमयः शङ्खशुक्तिनिभोदरः ।
विभ्राजमानः शृङ्गैश्च हिमवाञ्शिखरैरिव । [35]
तप्तहेममयो ह्येष पादैर्विद्रुमसुप्रभैः ।
पार्श्वतो भ्राजते चास्य चन्द्रस्तारासमन्वितः ।
मणिस्निग्धच्छविश्चित्रः शङ्खशुक्तिनिभोदरः ।
(27^{cd}) कस्य नामाभिरूपोऽयं न मनो लोभयेन्मृगः ।
(28) चारुरूपमिदं दृष्ट्वा जाम्बूनदविभूषितम् । [40]
सर्वरत्नाकुलं चित्रं नरः को नापि लभ्यते ।
(29) मांसहेतोरपि मृगान्विहारार्थाय धन्विनः ।
घ्नन्ति लक्ष्मण राजानो मृगयायां वनं गताः ।
(30) रत्नानि च विचीयन्ते तथैव च महावनम् ।
धातवो विविधाश्चापि मणिरत्नसुवर्णिनः । [45]
(31) तत्सारनिचयं सर्वं धनं निचयबन्धनम् ।
मनसा चिन्तितं सर्वं यथा शक्रस्य लक्ष्मण ।
तथेदमुपपन्नं मे मृगरत्नस्य दर्शनम् ।
राजार्हाणि च रत्नानि रत्नभाजो वयं ध्रुवम् ।
अर्थी यस्त्वर्थकृत्यानि प्रकरोति विचारयन् । [50]
तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरर्थेषु लक्ष्मण ।
(33) एतस्य मृगमुख्यस्य परार्ध्यं काञ्चनाजिनम् ।
तत्रोपवेक्ष्यते सीता मया सह सुमध्यमा ।
(34) न काम्बलो न प्रियकः प्रवारो नाधिकं शुभम् ।
भवेदनेन सदृशं स्पर्शेनेति मतिर्मम । [55]
(35) एष वापि मृगः श्रीमान्तं वा मन्ये नभश्चरम् ।
उभावेतौ यदि समौ तारामृगमहामृगौ ।
(47) मत्प्रभावतया ह्येष मृगोऽयं न भविष्यति ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यं राजपुत्र्यां नृपात्मज ।
(48) यावत्पृषतमेकेन बाणेनायं निहन्म्यहम् । [60]
हत्वैनं चर्म चादाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ।
(45^{cd}) अहमेव हनिष्यामि मृगरत्नं न संशयः ।
(44^{cd}) इह त्वं भव संनद्धः शस्त्रवांस्त्रस्त मैथिलीम् ।
(46^{ab}) यावद्गच्छामि सौमित्रे मृगमानयितुं वनात् ।
न गन्तव्यमितोऽन्यत्र यावन्नाहमितो गतः । [65]
राक्षसा दुष्टभावत्वाद्विकर्तुं प्रभवन्ति हि ।
अद्य भ्राजिष्यति शुभा मैथिली मृगचर्मणा ।
अजिनप्रच्छदे पूर्वमयोध्यायामिवासने ।
(49) प्रदक्षिणेनानुमतेन पक्षिणा
जटायुषा वृद्धतमेन मानिना । [70]
भवाप्रमत्तः प्रतिगृह्य मैथिलीं
प्रतीक्ष मां शङ्कित एव सर्वशः ।
एवं समादिश्य रघुप्रवीरः
सुलक्षणं लक्ष्मणमुग्रतेजाः ।
पुनः पुनश्चैव समादिदेश [75]
यतस्त्वया वीर न खेदितव्यम् ।

[(D1 महाबलं (for °थम्). —D1.2 om. l. 3-7. —(l. 12) D1 वीक्ष्यमाणैव. —(l. 13) D1.2 उदीक्ष(D1 °क्ष्य)ती (for उदेक्षती). —(l. 15) D1 उवाच चैनं काकुत्स्थं चर्मणा हृतमानसा. —(l. 17) D1.2 इह (for इव). —(l. 18) D1.2 ईदृशा (for ईदृशो) and हेममया मृगाः (for हेममयो मृगः). —(l. 19) Ś1 इमं (for इदं). —Ś1 om. (hapl.?) from जाम्बू in l. 20 up to सत्त्वस्य in l. 23. —(l. 21) L(ed.) शष्पवृष्टया परीतां तां (for the prior half). —(l. 22) D1 कामयुक्तम् (for °मुक्तम्). D1 तथा; L(ed.) मया (for तया). —(l. 23) D1 विस्मयो वपुषा त्वस्य (for the prior half). D1 om. विस्मयो. —(l. 26) D1.2 गता (for गत-). —(l. 27) D1 शक्यं (for दृष्टो). —(l. 28) D1.2 भवेत् (for ऽभवत्). —(l. 30) D1 दर्शनीयाः सुसंस्थिताः (for the post. half). —Ś1 D2 om. l. 31. —(l. 32) Ś1 प्रदीप्ताग्निशिखोपमां (for the post. half). —D1 om. l. 34. —(l. 34) D2 सुसारगल्वर्कमयः (for the prior half). —(l. 36) D1 -संनिभैः; D2 -सप्रभैः (for -सुप्रभैः). —(l. 39) D1 [अ]तिरूपोयं (for [अ]भिरूपोऽयं). —(l. 40) D1 कस्य (for

चारु-). D2 इमं (for इदं). D1.2 -समप्रभं (for -विभूषितम्). —(l. 41) D1 -रत्नाकरं (for °कुलं). D1 नाम लोभये; D2 नानुलोभये (for नापि लभ्यते). —(l. 42) D2 मृगं (for मृगान्). —(l. 43) D1.2 वने (for वनं). —Ś1 D2 om. l. 44-58. —(l. 60) Ś1 D2 सायकेन (for बाणेनायं). —(l. 61) Ś1 D2 हत्वेमं चर्म आदाय (for the prior half). —(l. 62) D1 अयम् (for अहम्). D1.2 एनं (for एव). D2 गमिष्यामि (for हनिष्यामि). —(l. 65) L (ed.) सर्तव्यम् (for गन्तव्यम्). D1.2 इहागतः (for इतो गतः). L (ed.) यावन्नायामि लक्ष्मण (for the post. half). —(l. 66) D2 हि कर्तुं संभवंति हि (for the post. half). —(l. 68) D1 अजिनच्छादनात्पूर्वमयोध्यायामिहासने. —(l. 69) Ś1 रक्षिणा (for पक्षिणा). —(l. 70) D1 बुद्धिमता मनस्विना (for वृद्धतमेन मानिना). —(l. 71) D2 भवान्प्रमत्तः. D1.2 परिगृह्य (for प्रतिगृह्य). —Ś1 D1 om. l. 73-76.]

—For Sarga 41, N̄ V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

790* स रामं पर्णशालायामुपविष्टं महाबलम् ।
जगाम तूर्णं सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन् ।
(1) तं तु सीता मृगं दृष्ट्वा वने काञ्चनसप्रभम् ।
हेमराजतचित्राभ्यां पार्श्वाभ्यां समलंकृतम् ।
शृङ्गाभ्यां हेमवर्णाभ्यां कान्तिमद्भ्यां विभूषितम् । [5]
वैदूर्यमणिरत्नाभ्यां कर्णाभ्यां चारुदर्शनम् ।
प्रभया प्रतिराजन्तं सूक्ष्मरोमतनुत्वचम् ।
नानारत्नविचित्राङ्गं सा व्यस्मयत भाविनी ।
तेन काञ्चनरोम्णा तु प्रवालमणिशृङ्गिणा ।
लोहितादित्यजिह्वेन नक्षत्रपथवर्चसा । [10]
(2) सा विस्मितानवद्याङ्गी मृगेण जनकात्मजा ।
उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाभिभाषिणी ।
इमं मणिविचित्राङ्गं पश्य हेममयं मृगम् ।
आश्चर्यभूतं काकुत्स्थ कामात्स्वयमिहागतम् ।
ईदृशा दण्डकारण्ये यदि हेममया मृगाः । [15]
अमिथ्या खलु काकुत्स्थ लोककान्तमिदं वनम् ।
अस्मिन्नरण्ये दृष्ट्वेमं मृगं हाटकभूषणम् ।
स्पृहा मे जायतेऽत्यर्थं तुष्टिरप्यनुवर्तते ।
(19) आर्यपुत्र मृगस्यास्य जाम्बूनदनिभां त्वचम् ।
स्वशय्यायां परिस्तीर्य सुखमिच्छेयमासितुम् । [20]
(20) कामवृत्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं मया ।
वपुषा त्वस्य सत्त्वस्य लोभेनापहृतं मनः ।
(22) तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः सीतायाः पुरुषर्षभः ।
उवाच परिसंहृष्टः सौमित्रिं राघवस्तदा ।
(23^{ab}) पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वचि गतां स्पृहाम् । [25]
(47) त्वक्प्रधानतया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यं राजपुत्र्यां नृपात्मज ।
(48) यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहम् ।
हत्वैतं चर्म चादाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ।
तावन्न चलितव्यं ते यावन्नाहमिहागतः । [30]
अद्य भ्राजिष्यते सीता चारुणा मृगचर्मणा ।
रङ्कवास्तरणे पूर्वमयोध्यायामिवासने ।
ततस्त्रिविनतं चापं गृह्य हाटकभूषितम् ।
तथा चेषुकलापौ तौ तथासिं हेमभूषितम् ।
आक्षिप्य कवचं चैव जगामोऽग्रपराक्रमः । [35]
(4^{ab}) शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा तारामृगसमप्रभम् ।
विचार्य बहुधा बुद्ध्या लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ।
यथा नः कथितं पूर्वमृषिभिः पावकोपमैः ।
(4^{cd}) अयं मायाधरो वीर मारीचो नाम राक्षसः ।
(5) चरन्तो मृगयां दृष्ट्वा रथिनो धन्विनो वने । [40]
अनेन मृगरूपेण राजानो बहवो हताः ।
अस्य रूपमिदं दृष्ट्वा नानारत्नविभूषितम् ।
अवगन्तुं त्वया युक्तं बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
मृगो हेममयो नैष हेमकस्य मृगस्य च ।
कुतो लोके नरव्याघ्र संयोगः साधु चिन्तय । [45]
प्रवालमणिशृङ्गोऽयं न मृगो रत्नलोचनः ।
एतं मायामयं मन्ये राक्षसं कामरूपिणम् ।
अथ रत्नविचित्रेण राक्षसेन दुरात्मना ।
लोभितो राघवः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।
मृगोऽयमद्य सौमित्रे यदि मायामयो भवेत् । [50]
सर्वथैनं वधिष्यामि लोभनीयो हि मे दृढम् ।
(24) न वने नन्दने तस्मिन्नापि चैत्ररथे वने ।
कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य रूपसमो भवेत् ।
(25) अनुलोमाः सुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः ।
शोभन्तेऽस्याश्रिताः काये विस्रब्धं चरतो वने । [55]
(26) पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तवह्निशिखोपमाम् ।
जिह्वां मुखान्निष्पतन्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।
(27^{ab}) तुषाररश्म्यर्कमयैर्वैदूर्यमणिचित्रितैः ।
विभ्राजमानः शृङ्गैश्च हिमवच्छिखरैरिव ।
तप्तहेमनिभो ह्येष पादैर्विद्रुमसंनिभैः । [60]
पार्श्वयोर्भ्राजते चास्य चन्द्रस्तारासमन्वितः ।
अतिस्निग्धवपुर्ह्येष शङ्खमुक्तानिभाननः ।
(27^{cd}) कस्य नामाभिरूपोऽयं यो मां लोभयते मृगः ।
(28^{ab}) अस्य रूपमिदं दृष्ट्वा जाम्बूनदसमप्रभम् ।
(28^{cd}) नानारत्नविचित्राङ्गमतीव च मनोहरम् । [65]
पश्यन्रत्नाकुलं चित्रं नरः को नाकुलो भवेत् ।
मनो हरति मेऽत्यर्थं दर्शनीयतमो मृगः ।
(29) घ्नन्ति लक्ष्मण राजानो मृगयायां वनौकसः ।
मांसहेतोरभिगता विहारार्थं च धन्विनः ।
(30) पृथिव्यां यानि रत्नानि विचरन्ति महावने । [70]
धातवो विविधाश्चैव मणिरत्नसुवर्णजाः ।
(31) त्वक्सारमखिलं सर्वं बलवीर्यविवर्धनम् ।
मनसा चिन्तितं द्रव्यं यथा शक्रस्य लक्ष्मण ।
तथेदमुपपन्नं मे मृगरूपस्य दर्शनम् ।
राजार्हाणि च रत्नानि रत्नभाजो वयं ध्रुवम् । [75]
अर्थेयो ह्यर्थकृच्छ्राणि संवृणोति विचारयन् ।
तमर्थमाहुरर्थज्ञा अनुज्ञानं तु लक्ष्मण ।
(33) एतस्य मृगरूपस्य परार्ध्ये काञ्चनाजिने ।
उपवेक्ष्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ।
(34) न पत्रोर्णं न कौशेयं न प्रवेणी न चाविकम् । [80]
भवेदेतस्य सदृशं संस्पर्शमिति मे मतिः ।

(35) { श्रीमान्वनमृगश्चायं दिव्यश्चान्यो नभश्चरः ।
उभावेतौ मृगौ दिव्यौ तारामृगमहीमृगौ ।
तमेवैतमहं मन्ये मारीचं मृगरूपिणम् ।
मृगयामागता येन धन्विनो निहता वने । [85]
निहता राजपुत्राश्च राजानो बलिनस्तथा ।
वने मायाविना येन चरता मृगरूपिणा ।

(38) { यस्माच्च बहवोऽनेन पार्थिवा मृगयां गताः ।
निहताः परमेष्वासास्तस्माद्वध्यो भवेन्मम ।

(39) { वातापिर्दीक्षितान्सर्वान्द्विजान्हन्ति स्म लक्ष्मण । [90]
उदरस्थ समुत्थाने स्वगर्भोऽश्वतरीमिव ।

(40) { स कदाचिच्चिरात्कालादाससाद महामुनिम् ।
अगस्त्यं तेजसा दीप्तं भक्षितश्च महात्मना ।

(41) { समुत्थाने च तद्रूपं कर्तुकामं समीक्ष्य तम् ।
सस्मितं भगवन्वाक्यमिदं वातापिमब्रवीत् । [95]

(42) { त्वयाभिपत्य वातापे ब्राह्मणस्योदरं यथा ।
भवत्यवज्ञा दुष्टात्मंस्तस्माज्जीर्णो भवेह मे ।

(43^{cd}) मद्विधं योऽवमन्येत धर्मनित्यं जितेन्द्रियम् ।
एवमासादयेन्मृत्युं यथा त्वं प्राप्य मामिह ।
एषोऽपि मामनुप्राप्य मन्यमानो मृगोत्तमः । [100]
सौमित्रे लप्स्यते न्मृत्युमगस्त्यादिव राक्षसः ।

(45^{cd}) अहमेनं वधिष्यामि मृगराजं न संशयः ।

(44^{cd}) इहाप्रमत्तस्त्वं वीर परिपालय मैथिलीम् ।
तावन्न चलितव्यं ते यावन्नाहमिहागतः ।
राक्षसा दुष्टभावा हि यतन्ते विक्रियां वने । [105]

(49) { अतश्च तेनातिबलेन पक्षिणा
जटायुषा बुद्धिमता समन्वितः ।
त्वमप्रमत्तः प्रतिगृह्य मैथिलीं
प्रतीक्ष्यमाणस्त्वमिहाद्य मां भृशम् ।

एवं समादिश्य रघुप्रवीरः । [110]
सुलक्षणं लक्ष्मणमुग्रतेजाः ।
पुनः पुनश्चैव समादिदेश
यतस्त्वया वीर न खेदितव्यम् ।

[Ñ V1 B1 om. l. 1-2. — (l. 1) B3 रामः (for रामं) and महाबलः (for महाबलम्). — (l. 2) D5.7 हंतुं (for तूर्णं). — (l. 3) V1 transp. सीता and दृष्ट्वा. B1 रत्नकांचनसुप्रभं (for the post. half). — (l. 4) B1 हेमराजिविचित्राभ्यां (for the prior half). — After l. 4, Ñ1 ins. :

790(A)* **** भवत्सीता विस्मिता स्मितभाषिणी ।
******** लक्ष्मणं च महारथम् ।
आगम्य तौ नरव्याघ्रौ वैदेही रामलक्ष्मणौ ।

— Ñ1 om. l. 5-8. — (l. 5) B1 स्वरूपाभ्यां (for कान्तिमद्भ्यां). Ñ2 D5.7 विराजितं (for विभूषितम्). — (l. 6) G(ed.) -वर्णाभ्यां (for -रत्नाभ्यां). V1 om. (hapl.) कर्णाभ्यां. - (l. 7) G(ed.) परिराजंतं. Ñ2 D5.7 -लोम- (for -रोम-). — (l. 8) B3 om. (hapl.) from सा up to the prior half of l. 13. — Ñ1 transp. l. 9 (followed by 790[B]*) and l. 10 and read after l. 43. — (l. 9) Ñ1 -शृंगेण; Ñ2 D5.7 -रोम्णा च (for -रोम्णा तु). D5 -शोभिना (for -शृङ्गिणा). Ñ1 मणिप्रवर-शोभिना (for the post. half). — After l. 9, Ñ1 ins. :

790(B)* विद्यु*दीप्तजि*न दीप्तनक्षत्रवच्छ्रग ।
लोमे************राघव ।

— (l. 10) Ñ1 तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रप्रतिवर्चसा. — Ñ1 om. l. 11. — (l. 11) Ñ2 D5.7 विस्मिता सा (by transp.). — (l. 12) Ñ1 उवाच च ततो रामं ******** (illeg.). — (l. 14) V1 om. (hapl.) from कामात् up to काकुत्स्थ in l. 16. Ñ1 इहागतं; Ñ2 D7 उपागतं; D5 उपस्थितं (for इहागतम्). — (l. 16) Ñ1 V1 न मिथ्या; B1 स्तवाढ्याः (for अमिथ्या). — B3 om. from the post. half up to the prior half of l. 17. — (l. 17) Ñ1 तं दृष्ट्वा मैथिली हृष्टा (for the prior half). Ñ1 V1 -भूषितं (for -भूषणम्). — (l. 18) Ñ2 B4 चापि (for अपि). Ñ1 आह राघवमत्यर्थं चर्मणा हृतचेतना. — After l. 19, Ñ1 ins. :

790(C)* इच्छाम्यासितुमेतस्मिन्मृत्युपाशपरिक्षते ।

— (l. 20) Ñ1 शष्पवृद्धि-; Ñ2 D5 शय्यां वृष्यां; V1 B4 शष्पवृष्यां; B3 पर्णतुल्यां; D7 शय्यां दृष्ट्वा (for स्वशय्यायां). B3 आसितं. — (l. 21) Ñ2 D5.7 कामवृत्तम्; B1.3 कामयुक्तम्. Ñ1 भद्रं (for रौद्रं). Ñ1 वचः (for मया). — (l. 22) Ñ1 om. (hapl. ?) सत्त्वस्य. Ñ2 [अ]पह्नुतं (for °हृतं). — (l. 23) G(ed.) प्रीतायाः (for सीतायाः). B1 च नरर्षभ (for पुरुषर्षभः). — (l. 24) Ñ2 D5.7 परिसंतुष्टः. B3 तथा (for तदा). — Ñ2 V1 om. l. 25. — (l. 25) G(ed.) -प्रति (for -त्वचि). Ñ1 गत- (for गतां). — Ñ1 om. l. 26. — (l. 27) G(ed.) अप्रमादेन. — (l. 28) Ñ1 मृगोत्तमं (for निहन्म्यहम्). — (l. 29) Ñ1 हत्वेमं; V1 हत्वेनं (for हत्वैतं). Ñ1 त्वचमादाय; Ñ2 B1.3 चर्ममादाय (for चर्म चादाय). — (l. 30) V1 चलितव्यस् (for चलितव्यं). — (l. 31) B3 दृष्ट्वेनं (for चारुणा). — Ñ1 illeg. for l. 32. — V1 B1 om. l. 33-35. — (l. 33) B3 तम- (for गृह्य). Ñ1 ततस्त्विविनतं गृह्य हाटकेन विभूषितं. — B3 om. (hapl.) l. 34. — (l. 34) Ñ1 तथैव च कलापौ द्वौ (for the prior half). — (l. 36) B1.3 शंकमानं (for शङ्कमानस्). V1 B4 दृष्ट्वा तं (by transp.) (for तं दृष्ट्वा). Ñ1 रामो लक्ष्मणमब्रवीत् (for the post. half). — Ñ1 om. l. 37-38. — (l. 37) B1.3 तत्र (for बुद्ध्या). — (l. 38) B1.3 कथितैः (B3 °तः); B4 om. (for कथितं). — (l. 39) Ñ2 D5.7 मायामयो (for मायाधरो). B4 वीरो (for वीर). Ñ1 तमेवैनमहं मन्ये मारीचं मृगरूपिणं. — Ñ1 partly illeg. for l. 40-41. — (l. 40) Ñ2 D5.7 चरतो. V1 B4 हृष्टा; B1 दीप्ता (for दृष्टा). — (l. 41) Ñ1 कामरूपिणा (for बहवो हताः). — (l. 42) B4 तस्य (for अस्य). Ñ1 अस्य मायाविभिज्ञस्य मृगरूपधरस्य च. — (l. 43) V1 गंतुं (for युक्तं). Ñ1 **तद्रानु*** गंधर्वाप्सरसामिव. — Ñ1 om. l. 44-49. — (l. 44) B4 [ए]व (for [ए]ष). Ñ2 D5.7 हेम्नोपि च; V1 B4 हेमस्य च; B3 नेदं चर्म (for हेमकस्य). — (l. 45) Ñ2 D5.7 संगमः (for संयोगः). — (l. 47) D7 एवं (for एतं). B1.3 मायामृगं (for मायामयं). V1 कामचारिणं; G(ed.) मृगरूपिणं (for कामरूपिणम्). — After l. 47, G(ed.) reads the lines of st. 8-19 (om. 11, 13, 14 and 17) and 22^{ab} and om. l. 48. — (l. 49) G(ed.)

मोहितो राघवः श्रीमानिदं लक्ष्मणमब्रवीत्. —(l. 50) V1 यदि सौमित्रे अथ (for अद्य सौ°). Ñ1 ****** ह्येष मृगोद्य न भविष्यति. —Ñ1 om. l. 51. —(l. 51) Ñ2 D5.7 हनिष्यामि (for वधिष्यामि). B4 शोभनीयो (for लोभनीयो). —Ñ1 illeg. for the prior half of l. 52. —V1 om. l. 53. —(l. 53) Ñ1 कश्चित्- (for रूप-). —(l. 54) Ñ1 रंजितो (for रुचिरा). —(l. 55) Ñ1 वाश्रिता; Ñ2 D5.7 [ऽ]स्य श्रिया (for °ताः). B3 कामे (for काये). —(l. 56) Ñ1 B3 पश्यामि (for पश्यास्य). V1 [अ]जृंभमाणस्य. Ñ1 दीप्तामग्नि-; Ñ2 D5.7 दीप्तां मणि-; B3 दीप्तां वह्नि- (for दीप्तवह्नि-). —(l. 57) Ñ1 V1 जिह्वां मुखान्निःसरंतीं मेघादिव शतह्रदां. —Ñ1 om. l. 58–102. —(l. 58) Ñ2 B4 D5.7 मसारगल्वर्कमयैर् (for the prior half). —(l. 59) Ñ2 D5.7 विभ्राजमानं. —(l. 60) Ñ2 D5.7 -हेममयो (for -हेमनिभो). Ñ2 D5.7 [अ]स्य (for [ए]ष). —(l. 61) Ñ2 D5.7 हि (for च). G(ed.) पार्श्वयोश्चार्धचंद्राभ्यां रूप्यताराविचित्रितः. —(l. 62) B3 -वरो (for -वपुर्). Ñ2 D5.7 चैव (for ह्येष). —(l. 63) D5 कमनीयाभिरूपोयं (for the prior half). G(ed.) कस्य नामातिरूपोयं न मनो लोभयेन्मृगः. —(l. 64) Ñ2 कस्य (for अस्य). Ñ2 D5.7 -समन्वितं (for -समप्रभम्). —(l. 65) V1 मणिरत्न- (for नानारत्न-). B4 सुमनोहरं (for च मनो°). —B1 om. l. 66. —(l. 66) G(ed.) नानुलोभयेत् (for नाकुलो भवेत्). —V1 illeg. for l. 67–68. —(l. 69) B1 अधिगता; B3 अभिगतो; D5 अभिनना; D7 अभिरता (for अभिगता). Ñ2 V1 D5.7 विहारार्थं (for विहारार्थे). —(l. 70) B3 भूतानि (for रत्नानि). —(l. 71) B3 धातारो (for धातवो). —(l. 72) B1 धनं बीज-; B3 वनवीर्य- (for बलवीर्य-). —(l. 73) V1 [अ]चिंतितं (for चिन्तितं). B1.3 सर्वं (for द्रव्यं). Ñ2 V1 शुक्रस्य; B1.3 शक्रश्च (for शक्रस्य). —(l. 74) B1 धर्षणं (for दर्शनम्). —B1.3 om. l. 76–77. —(l. 76) V1 संगृगोति (for संवृणोति). —(l. 77) V1 तदर्थम् (for तमर्थम्). Ñ2 illeg. from first ज्ञा up to तु. B4 अन्वर्थनां (sic); D5.7 अन्वर्थानां (for अनुज्ञानं). —(l. 80) Ñ2 D5.7 च नाधिकं (for न चाधिकम्). —(l. 81) V1 संस्पर्शेनेति; B3 स्पर्शनेनेति; G(ed.) संस्पर्श इति (for संस्पर्शमिति). —(l. 84) G(ed.) यदि चायं तथा यन्मां भवेद्वदसि लक्ष्मण. —(l. 85) B4 मृगयायां गता (for मृगयामागता). —(l. 86) B3 राजपुत्रस्य (for °त्राश्च). —(l. 87) B3 च (for न). —(l. 88) Ñ2 B1.3 बहवो येन; V1 निहतानेन (for बहवोऽनेन). —(l. 89) V1 निरताः (for निहताः). G(ed.) बध्यो (for वध्यो). —(l. 90) V1 दीक्षितान्सर्वान्वातापि (by transp.) (for the prior half). B3 विप्रान् (for द्विजान्). —(l. 91) Ñ2 D5.7 समुत्थेन (for समुत्थाने). Ñ2 D5.7 स्वगर्भः कर्कटीमिव; V1 सुपर्णोश्वतरीमिव; B4 सुगर्भोश्वतरीं यथा (for the post. half). —(l. 92) V1 नासत्साद (for आससाद). —(l. 93) B4 D5.7 यशसा (for तेजसा). Ñ2 युक्तं (for दीप्तं). —(l. 94) D5.7 न (for च). V1 समीक्षते; G(ed.) समुत्थितं (for समीक्ष्य तम्). —(l. 96) Ñ2 तत्राभिपद्य; B1.3.4 न(B1 मां) चाभिपद्य(B4 °त्य) (for तत्राभिपत्य). B1.3 [उ]दरे (for [उ]दरं). —(l. 97) Ñ2 illeg. for the prior half. —(l. 98) V1 सद्विषं (for मद्विधं). —(l. 100) B3 एषो हि मानुषं प्राप्य (for the prior half). Ñ2 D5.7 हन्यमानो (for मन्यमानो). —(l. 102) Ñ2 एवं (for एतं). B3 संशयेत् (for संशयः). —(l. 103) Ñ1 इह * * * * * * * * * * रक्ष मैथिलीं (illeg.). —After l. 103, Ñ1 ins.:

790(D)* यावद्गच्छामि सौमित्रे मृगमानयि*त्यहम् ।

—Ñ1 om.; B1 reads l. 104–105 after l. 27. —(l. 105) Ñ2 D5.7 विक्रियात् नः; B4 विक्रियात्मनः (for विक्रियां वने). —G(ed.) om. l. 106–109. —(l. 106) B1.3.4 अनुव्रतेन (for अतश्च तेन). Ñ2 [अ]भिबलेन. Ñ1 प्रदक्षिणेना * * * च पक्षिणा (illeg.). —(l. 107) Ñ1 च राघव (for समन्वितः). —V1 om. l. 108–111. —(l. 108) Ñ1 भवाप्रमत्तः. B1 D5 परिगृह्य (for प्रतिगृह्य). —(l. 109) Ñ2 D7 प्रतीक्षमाणस्. Ñ2 D5.7 तदिहास्व; B3 परितश्च (for त्वमिहाद्य). Ñ1 प्रतीक्ष मां शंकित एव सर्वतः. —Ñ1 om. l. 110–113. —(l. 111) Ñ2 स (for सु-). —(l. 113) B3.4 मनस् (for यतस्).]

—For Sarga 41, D3 subst:

791* स रामं पर्णशालायामुपविष्टं महारथम् ।
जगाम मन्दं सौवर्णः सर्वगात्राणि दर्शयन् ।
तं मृगं काञ्चनं दृष्ट्वा दिव्यं मृगमिवाम्बरे ।
(l. 15 [789*]) उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाभिभाषिणी ।
इमं मणिविचित्राङ्गं पश्य हेममयं मृगम् । [5]
आश्चर्यभूतं काकुत्स्थ कामं स्वयमिहागतम् ।
ईदृशा दण्डकारण्ये यदि हेममया मृगाः ।
अमिथ्या खलु काकुत्स्थ लोककान्तमिदं वनम् ।
(19) आर्यपुत्र मृगस्यास्य जाम्बूनदमयीत्वचा ।
शष्पवृष्यो परिष्टता सुखमिच्छेयमासितुम् । [10]
(20) कामयुक्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं मया ।
वपुषा त्वस्य सत्वस्य विस्मयो जनितो मम ।
(22) तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः सीतायाः परुषं वचः ।
उवाच संहृष्टमनाः सौमित्रिमथ राघवः ।
(23^{ab}) पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वचि गतां स्पृहाम् । [15]
(47) तत्प्रधानतया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति ।
अप्रमत्तेन ते भाव्यं राजपुत्र्यां नृपात्मजा ।
(48) यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहम् ।
हत्वैवं चर्ममादाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ।
न गन्तव्यमितोऽन्यत्र यावन्नाहमिहागतः । [20]
अद्य भ्राजिष्यति शुभा मैथिली मृगचर्मणा ।
अजिनप्रस्तरे पूर्वमयोध्यायामिवासने ।

Colophon: D3 om. —*Sarga name*: Ś1 Ñ1 D2 मृगदर्शनं(D2 °नः); Ñ2 D5.7 लक्ष्मणादेशः; V1 मृगानुसरणे लक्ष्मणसमादेशं; B1.3 लक्ष्मणसमादेशः; B4 कनकमृगानुसरणे लक्ष्मणसमादेशः; D1 रामवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 49; V1 48; B4 50; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 43; D1.4 45; M2.3 44. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

42

☞ In Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7, the sequence of stanzas in this Sarga (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in two tabular forms for the guidance of the reader. It is ignored in the Critical Apparatus.

Tabular conspectus of the sequences in Ś1 D1–3 and Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7

Ś1	D1	D2	D3	Ñ2 D5	V1 B3 D7	B1	B4
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}		1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}
2	2	2	2	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
			l. 1–2 of 796*	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
			3	792* (1^{cd})	792*(1^{cd})	792*(1^{cd})	792*(1^{cd})
4	4	4		793* (2^{cd})	793*(2^{cd})	793*(2^{cd})	793*(2^{cd})
796*	796*	796*		794* (3^{ab})	794*(3^{ab}; V1 l. 2-3 only)	794*(3^{ab})	794*(3^{ab})
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}					4^{cd} (first time; m.)
802* (7^{cd})	802* (7^{cd})	802* (7^{cd})	802* (7^{cd})				796*(m.)
7^{ab}	800*(6^{c}–7^{b})	7^{ab}		3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}(m.)
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	795*	795*	795*	795*
803*	803*	803*					802*(7^{cd}; first time)
l. 2 of 808*	l. 2 of 808*	l. 2 of 808*	l. 2 of 808*				7^{ab}(first time; m.)
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}(second time)
810*	810*	810*		797*	797*	797*	797*
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}		8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
12	12	12		5^{ab}	5	5^{ab}	5^{ab}
15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	798*	798*	798*	798*
815*	815*	815*	815*	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}(second time)
			15	799* (5^{cd})	799*(5^{cd})	799*(5^{cd})	799*(5^{cd})
13^{abcd}	13^{abcd}	13^{abcd}	13^{abcd}	6	6	6	6
l. 1 of 819*	l. 1 of 819*	l. 1 of 819*		7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}(second time)
819 (A)*	819(A)* (14^{cd})	819(A)* (14^{cd})		801*	801*	801*	801*

Ś1	D1	D2	D3	Ñ2 D5	V1 B3 D7	B1	B4
818* (18^{ab})	818* (18^{ab})	818*(18^{ab})		8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
l. 2-4 of 819*	l. 2-4 of 819*	l. 2-4 of 819*		9	9	9	9
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}		808* (10)	808*(10)	808*(10)	808*(10)
813*	813*	813*		809*	809*	809*	809*
16	16	16				11^{cd}	810*
13^{e}						810*	11^{ab}(first time)
Post. half of l. 1 of 811*							12^{ab}
14^{cd}							
15^{c}	15^{c}	15^{c}		11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}(second time)
15^{d}		15^{d}		11^{cd}	11^{cd}		11^{cd}
15^{ef}		15^{ef}		12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}
17^{a}		17^{a}	17^{a}			15^{ab}	15^{ab}
17^{bc}	17^{bc}	17^{bc}	17^{bc}			815*	815*
19^{d}	19^{d}	19^{d}	19^{d}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
			13^{e}		16^{ab}		16^{ab}(first time)
			Post. half of l. 1 of 811*		16^{cd}		16^{cd}
			l. 2 of 811*	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
			14			819*	
			15^{cdef}			812*(14^{ab})	
20	20	20	20			813*	
820* (20)	820*(21)	820*(21)	820* (21)			16	
				13^{e}	13^{e}	13^{e}	13^{e}(first time)
				13^{f}	13^{f}	13^{f}	13^{f}
				814*(14^{cd})	814*(14^{cd})	814*(14^{cd}, first time)	814*(14^{cd}, first time)
						14^{cd} (second time)	
				818*(18^{ab})	818*(18^{ab})		818*(18^{ab})
				819*	819*		819*
				812*(14^{ab})	812*(14^{ab})		812*(14^{ab})
				813*	813*		813*
							16^{ab}(second time) 13^{e}(second time) Post. half of l. 1 of 811* 14^{cd} (second time) } marg.
				15^{cdef}	15^{cdef}	15^{cdef}	15^{cdef}
				16(D5 om.)			
				17^{abc}	17^{abc}	17^{abc}	17^{abc}
				19^{d}	19^{d}	19^{d}	19^{d}
				821*(20-21)	821*(20-21)	821*(20-21)	821*(20-21)

४२

G. 3. 50. 1
B. 3. 44. 1
L. 3. 49. 1

तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघुनन्दनः ।
बबन्धासिं महातेजा जाम्बूनदमयत्सरुम् ॥ १
ततस्त्रिविनतं चापमादायात्मविभूषणम् ।
आबध्य च कलापौ द्वौ जगामोदग्रविक्रमः ॥ २

तं वञ्चयानो राजेन्द्रमापतन्तं निरीक्ष्य वै ।
बभूवान्तर्हितस्त्रासात्पुनः संदर्शनेऽभवत् ॥ ३
बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृगः ।
तं स पश्यति रूपेण द्योतमानमिवाग्रतः ॥ ४

V2 illeg. for Sarga 42 (cf. v.l. 3.39.1). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 D3 om. 1. —^{a}) D4 तदा (for तथा). Ñ1 B1.4 स (for तं). V1 स तथा तु (for तथा तु तं). Dt1 D4 समुद्दिश्य (for समादिश्य). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 लक्ष्मणं (for भ्रातरं). Ś1 Ñ1 D1.2.4 G1 स (Ñ1 तं) पुनःपुनः (for रघुनन्दनः). —After 1^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 4^{ab}. —Ñ1 om. 1^e–3. Ś1 D1.2 om. 1^{cd}. —^{c}) Dt1 D6 दधार (for बबन्ध). —For 1^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. and read after 2^{ab}:

792* बद्धा महेषुधी चापि तथासिं हेमवत्सरुम् ।

[V1 B3 चैव (for चापि). Ñ2 V1 हेमसरसरुं; D5.7 °सरुहं (sic).]

2 Ñ1 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 ततस्तु; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 गृहीत्वा; B4 आदाय (for ततस्त्रि-). Ś1 D3 -विततं; Dg1 D4 T1.2 G3 M1.3 Cm.g [अ]वनतं (for -विनतं). B1.4 चापि; G (ed.) चैव (for चापम्). M2 तत्रत्यवनतं चापम्. —^{b}) M -विभूषितं (for -विभूषणम्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 शरं (Ś1 D1–3 तस्) ; B1.4 चापं) हाटकभूषितं (B3 °वर्णं). —After 2^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 792*. —^{c}) Ś1 D1–3 आक्षिप्य (for °बध्य). Ś1 D1–3 M2 कलापे (D1 °पाले [meta.]) द्वे; G2 कपालौ द्वौ (meta.) (for कलापौ द्वौ). —^{d}) D4 G1 लघु- (for [उ]दग्र-). —For 2^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

793* आबध्य कवचं चैव प्रदुद्राव वने मृगम् ।

[B1 आविध्य (for °बध्य). V1 B1.4 मृगं वने (by transp.); B3 मृगं वनं.]

—After 2, D3 ins. l. 1 and 2 of 796*.

3 Ñ1 Dt1 om. 3 (for Ñ1, cf. v.l. 1). Ś1 D1.2 om. 3^{ab}. —^{a}) M2 reads चयानो राजेंद्र *inf. lin. sec. m.*. Dm1 D8 तं वंचयानं; D3 अदृश्यमाणो; D6 M3 Ck*p*.t तं वन्यराजो; T2 तं पश्यमानो; G3 **चयानो (damaged). ॐ Cv: तं वंचयानो राजानमिति पाठः. ॐ —^{b}) Dm1 D4.8 T2 G M आव्रजंतं; D3 आद्रवंतं (for आपतन्तं). D3 ह (for वै). —For 3^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

794* मनोमारुतवेगश्च मारीचः प्राद्रवद्वने ।
नातिदूरेण तं रामो गच्छन्तमनुगच्छति ।
स च रामभयोद्विग्नो मारीचो दण्डके वने ।

[V1 om. l. 1. —(l. 1) B1.3 -वेगेन (for -वेगश्च). —(l. 2) Ñ2 नातिदूरे तु.]

—Ś1 B4 (in marg.) D1.2 read 3^{cd} after 796*. —^{c}) Ś1 B4 D1–3 तस्मात्; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 तत्र (for त्रासात्). —^{d}) D1 T3 G1 संदर्शनो; G3 °र्शितो (for °र्शने). Ñ2 V1 B1.3 D5.7 क्षणात्पुनरदृश्यत. —After 3, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

795* क्वचिद्दृष्टः क्वचिन्नष्टः क्वचित्त्रासात्स विद्रुतः ।
क्वचित्स्थितः क्वचिल्लीनः क्वचिद्वेगेन निःसृतः ।
भयेन महता छन्नो मारीचो याति कानने ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 क्वचिच्छन्नः (for °न्नष्टः). D5 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 3. Ñ2 D7 तत्रास; V1 B4 तु (B4 च) त्रास- (for त्रासात्स). —(l. 2) Ñ2 निसृतः; B4 निःसृतैः.]

4 D3 om. 4–7^b. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 4^{ab} after 1^{ab}. —^{a}) Dg1 आयम्य (for °दाय). Ś1 D1.2 असिं च बद्धा (Ś1 बबंध) धन्वी स; Ñ1 असिं बद्धा सधनुषं; Ñ2 B1.3 मतिं कृत्वा वधे तस्य; V1 B4 D5.7 बद्धासिश्चैव धन्वी च. —^{b}) T3 प्रादुद्राव (for प्रदु°). Ś1 D1.2 तदु (D1 °दो) न्मुखः; Ñ1 B1 ततो (B1 यथा) मृगः. —^{c}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 M1.2 Cm तं स्म; M3 तस्य (for तं स). Ś1 B4 (first time) D1.2 स तं संदृश्य रू (B4 सादृश्यरू) पेण; Ñ1 स ददर्श मृग** (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 (second time) D5.7 तमपश्यत्ततो रामो; G3 तं पश्यति स्म रूपेण. —^{d}) Ñ2 V1 D5.7 मृगं यांतम्; B3 [ऽ]न्यत्र यांतम्; B4 (second time) हींद्रजालम्; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M2.3 Ct द्योतयंतम्; Cr.m.g.k as in text (for द्योतमानम्). B3 भयातुरमिवागतं; G1 द्योतयानमिवाश्रितः. —After 4, Ś1 D1.2 ins.; B4 ins. in marg. after the first occurrence of 4^{cd}; while D3 ins. l. 1–2 only after 2:

796* मृगं वै रघुशार्दूलः प्राद्रवत्कुपितेन्द्रियः ।
मृगरूपमिव क्रुद्धो यज्ञं दक्षस्य शूलभृत् ।
तमाकृष्य स दूरं वै प्राद्रवन्तं निरीक्ष्य च ।

[(l. 1) D3 तं मृगं (for मृगं वै). —(l. 2) D2 -रूपधरं (for -रूपमिव). B4 D2.3 शूलधृक् (for °भृत्). —(l. 3) Ś1 सुदूरं; D2 दूरं (subm.) (for स दूरं). B4 तमृक्षराजो राजेंद्र (for the prior half). D1 तं मृगो राजराजेंद्रमाद्रवंतं निरीक्ष्य च.];

whereas Ñ2 V1 B1.3 D5.7 ins. after 4^{cd}; B4 ins. after the second occurrence of 4^{cd}:

अवेक्ष्यावेक्ष्य धावन्तं धनुष्पाणिर्महावने ।
अतिवृत्तमिषोः पाताल्लोभयानं कदाचन ॥ ५
शङ्कितं तु समुद्भ्रान्तमुत्पतन्तमिवाम्बरे ।
दृश्यमानमदृश्यं च वनोद्देशेषु केषुचित् ॥ ६
छिन्नाभ्रैरिव संवीतं शारदं चन्द्रमण्डलम् ।
मुहूर्तादेव ददृशे मुहुर्दूरात्प्रकाशते ॥ ७
दर्शनादर्शनेनैव सोऽपाकर्षत राघवम् ।
आसीत्क्रुद्धस्तु काकुत्स्थो विवशस्तेन मोहितः ॥ ८
अथावतस्थे सुश्रान्तश्छायामाश्रित्य शाद्वले ।
मृगैः परिवृतो वन्यैरदूरात्प्रत्यदृश्यत ॥ ९

G. 3. 50. 15
B. 3. 44. 10
L. 3. 49. 0

797* तारामृगं प्राद्रवन्तं धनुरादाय वीर्यवान् ।
भागार्थी कुपितो रुद्रो यथा दक्षक्रतौ पुरा ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य राघवं धन्विनं मृगः ।
अन्तर्हितो मुहुर्भूत्वा मुहुः संदर्शयत्यपि ।
ददृशे मुहुरासन्ने मुहुर्दूरादृदृश्यत । [5]

[(l. 1) B1.3.4 प्रद्रवंतं. V1 आनम्य; B1.3.4 आयम्य (for आदाय). —(l. 4) B1.3(reads in marg.) भूमौ (for भूत्वा). Ñ2 D5.7 पुनः; B3 marg. (for second मुहुः). —(l. 5) Ñ2 V1 D5.7 ददर्श. V1 B3.4 आसन्नो; B1 आच्छन्नो (for आसन्ने). Ñ2 D7 ददर्श तं (for अदृश्यत).]

5 D3 om. 5 (cf. v.l. 4). Ś1 D2 om. 5–6. D1 om. 5–6^{b}. —^{a}) Dt1 om. (hapl.) second [अ]वेक्ष्य. Ñ1 तमवेक्ष्य प्रधावंतं. —^{b}) Ñ2 V1 B3 Dg1 D5-8 Cr.m.g धनुष्पाणिं. —After 5^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

798* एषोऽयमयमेतीति वेगवान्प्राववौ ययौ ।
[D5 om.(hapl.) second अयम्.]

—Ñ1 om. 5^{cd}. —^{c}) G2 इषोत्पाताल् (for इषोः पाताल्). —^{d}) Dg1 लोभमानं; G3 लो**नं (damaged); M3 °यंतं (for लोभयानं). —For 5^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

799* अभिपन्न इषुत्रासाल्लोभयन्स रघूत्तमम् ।
[V1 अमतीव; B1.3.4 अनि(B4 °ति)वृत्त (for °पन्न).]

6 Ś1 D2.3 om. 6 (for Ś1 D2, cf. v.l. 5 and for D3, cf. v.l. 4). D1 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). —^{ab}) Dm1 सु- (for तु). Ñ2 D5.7 तत्र विभ्रांतम् (for तु समुद्भ्रान्तम्). Ñ1 B1.3.4 शंकितस्तत्र विक्रांतम् (Ñ1 उद्भ्रांतम्; B3 [*sup. lin.*].4 विभ्रांतम्) (for ^{a}). Ñ1 उत्पपात; B1 उपेतं तम् (for उत्पतन्तम्). Ñ2 B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D4-7 T M1 [अं]बरं. V1 शंकितो याति विक्रांत उत्पतन्निव चांबरे. —^{d}) V1 G1 केषु च; Dm1 D8 G3 कुत्रचित् (for केषुचित्).

7 D3 om. 7^{ab} (cf. v.l. 4). —^{a}) Ś1 Ñ1 B4(first time) D2 विच्छि(D2 °च्छ)न्नैर्; Ñ2 D5.7 भिन्नाभ्रैर् (for छिन्नाभ्रैर्). Ś1 B4 (first time) D2 संवीतः. B3 छित्वा तैरवसंवीतं (sic). —^{b}) Ś1 Ñ1 B4(first time) D2 शारदा (B4 शरद)भ्रैर्निशाकरः(Ñ1 °रं); Ñ2 V1 B1.3.4 (second time) D5.7 शारदींदुमंडलं. —For 6^{c}–7^{b}, D1 subst. :

800* यथा संचरमाणश्च वृष्टिकाले सुशोभने ।
दृश्यादृश्योऽभवन्नूनमभ्रच्छन्नो निशाकरः ।

—After 7^{ab}, Ñ2 V1 B1.3 D5.7 ins.; while B4 ins. after the second occurrence of 7^{ab} :

801* इतो गतोऽसौ दृष्टश्च पुनरन्तर्हितो मृगः ।
इति तांस्तान्वनोद्देशान्काकुत्स्थः पर्यधावत ।

—^{c}) Ñ1 illeg. from ददृशे up to शते in ^{d}. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4(second time) D5.7 मुहूर्तान्न(B4 °र्तं न) (for मुहुर्दूरात्). —For 7^{cd}, Ś1 B4(first time) D1-3 subst. :

802* मुहूर्ताद्दृश्यते दूरान्मुहूर्तान्तर्हितोऽभवत् ।
[B4 मुहूर्तं and मुहूर्तं (for मुहूर्ताद् and मुहूर्त- respy.).]

8 ^{a}) V1 B3 [ए]वम् (for [ए]व). T1 M3 Cg -[अ]- दर्शनादेव(Cg °देवं); Ct as in text (for °नेनैव). Ś1 तथा संदर्शनेनैव; Ñ2 B1 D5.7 दर्शनादर्शने चैवम्; D3 दर्शने दर्शने चैव. —^{b}) Ś1 चोपकर्षत; Ñ1 *पाकर्षत(illeg); Ñ2 V1 B1.3 D5.7 अपाकर्षत्स; B4 समाकर्षत्स; Dm1 D4.8 G2 M2(after corr. *sec. m.* as in text).3 सोपकर्षत(G2 °ति). —After 8^{ab}, Ś1 D1.2 ins. :

803* कुटुम्बभरणासक्तं नरं मोक्षपथादिव ।
[D1 कुटुंबभारसंसक्तं; D2 कुद्धं च दारसंसक्तं (for the prior half).];

whereas Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G ins. :

804* स दूरमाश्रमस्यास्य मारीचो मृगतां गतः ।;
[Dg1 सुदूराद् (for स दूरम्). G3 सुदूर**मस्य (damaged).]

—D3 om. 8^{c}–11^{ab}. Ś1 D1.2 om. 8^{c}–10. —^{c}) Ñ1 illeg. for आसीत्क्रु. G1 च (for तु). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राघवस्तु ततः क्रुद्धो. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मुहूर्तं (for विवशस्).

9 ^{a}) Ś1 D1-3 om. 9 (cf. v.l. 8). Ñ1 ततोवतस्थे; Dg1 T2 अथोपतस्थे. Dg1 T1 संभ्रांतश्; Dm1 D8 सुश्रांतं; T3 M2 स(T3 सं) भ्रांतश् (for सुश्रान्तश्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अतिष्ठत्स वने तस्मिश्. —^{b}) Dg1 Dm1 D6 G M1.2 (before corr. as in text; after corr. *inf. lin. sec. m.*).3(before corr. राघवः) शाड्वले. —After 9^{ab}, Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

805* स तमुन्मादयामास मृगरूपो निशाचरः ।
[D6 उत्सादयामास. Ñ1 ***** राघवं (illeg.) (for the post. half).]

—^{c}) D5 परिवृतैश्. Ñ2 V1 B4 D5.7 चासान्; B1 चासीद्; B3 श्रीमान्; Dt1 D6 [ऽ]श्रान्तैर्; D4 वान्यैर्; T2 ह्यन्यैर्;

G. 3. 50. 16
B. 3. 44. 12
L. 3. 49. 0

दृष्ट्वा रामो महातेजास्तं हन्तुं कृतनिश्चयः ।
संधाय सुदृढे चापे विकृष्य बलवद्बली ॥ १०
तमेव मृगमुद्दिश्य ज्वलन्तमिव पन्नगम् ।
मुमोच ज्वलितं दीप्तमस्त्रं ब्रह्मविनिर्मितम् ॥ ११
स भृशं मृगरूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तमः ।
मारीचस्यैव हृदयं बिभेदाशनिसंनिभः ॥ १२
तालमात्रमथोत्पत्य न्यपतत्स शरातुरः ।
व्यनदद्भैरवं नादं धरण्यामल्पजीवितः ।
म्रियमाणस्तु मारीचो जहौ तां कृत्रिमां तनुम् ॥ १३

G2 [ऽ]रण्ये (with hiatus) (for वन्यैर्). —^{d}) B3 नदूरात् (for अदू°). Ñ1 सुदूरात्समदृश्यत. —After 9, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

806* ग्रहीतुकामं दृष्ट्वैव पुनरेवाभ्यधावत ।
तत्क्षणादेव संत्रासात्पुनरन्तर्हितोऽभवत् ।
पुनरेव ततो दूराद्वृक्षषण्डाद्विनिःसृतः ।

[(l. 1) M3 ग्रहीतुकामो. Dt1 D6 तं; D4 T3 G1 च; T1 [ए]नं (for [ए]व).—D4 om. l. 2. —(l. 2) M2 स त्रासात् (for संत्रा°). G3 अंतरितो (for °र्हितो). —(l. 3) Dt1 T G1 वृक्षखंडाद्. Dg1 Dt1 D6 T1.2 G2.3 M1.2 विनिःसृतं.]

10 Ś1 D1–3 om. 10 (cf. v.l. 8). Ñ1 om. 10^{ab}. —^{b}) After स्तं, Dt1 wrongly reads the post. half of l. 2 of 807*. —After 10^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.; while Ñ1 ins. after 9:

807* भूयस्तु शरमुद्धृत्य कुपितस्तत्र राघवः ।
सूर्यरश्मिप्रतीकाशं ज्वलन्तमरिमर्दनम् ।

[(l. 1) Dm1 D8 G3 उत्कृष्य (for उद्धृत्य). D4 G1 transp. शरमुद्धृत्य and कुपितस्तत्र. Ñ1 भूयश्च कुपितो रामः समुद्धृत्य च वीर्यवान्. —(l. 2) Ñ1 विकृष्य रश्मिसदृशं (for the half prior). D6 om. (hapl.) from the post. half up to 11^{a}. Ñ1 इव मेदिनीं; G1 M2 अरिमर्दनः.]

—^{c}) Ñ1 Dt1 T3 स दृढं (T3 °ढे); D4 सुशरं; G1 सुदृढं. D4 चापं (for °पे). —^{d}) Ñ1 च पुनर्बली; M2.3 बलवत्तरं (for बलवद्बली). —For 10, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; Ś1 D1.2 cont. l. 2 only after 803*; while D3 ins. l. 2 only after 8^{ab}:

808* अवस्थितैः समीपस्थैश्चासादुत्फुल्ललोचनैः ।
स गत्वा दूरमध्वानं रामो मृगजिघांसया ।
विकृष्य बलवच्चापं संधाय च शरोत्तमम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 अवस्थितः (for °स्थितैः). —(l. 2) Ś1 D1–3 राघवस्त्वग(D3 °द् [sic])जीप्सया (for the post. half). —(l. 3) B4 सुमहच् and स (for बलवच् and च respy.). Ñ2 D5.7 विशिखोत्तमं (for च शरो°).]

—Thereafter Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 cont.; while Ñ1 ins. after 10:

809* श्रवणान्तमुपानीय व्यवच्छिन्नेन मुष्टिना ।
[Ñ1 निगृह्य च पुनस्तस्य (for the prior half).]

11 D3 om. 11^{ab} (cf. v.l. 8). D6 om. 11^{a} (cf. v.l. 807*). —^{a}) Ñ2 V1 B3.4 (second time) D5.7 तमसौ; T2 तमेवं (for °मेव). —^{b}) T1 श्वसंतम् (for ज्वलन्तम्). Ś1 B1.4 (first time) D1.2 ह्यव(B4 स्त्वव; D2 °वि)च्छिन्नेन मुष्टिना; Ñ2 V1 B3.4 (second time) D5.7 तं श(D5 तच्छ)रं राघवः शितं. —Ñ1 om. 11^{c}–14^{b}. —^{c}) M3 निशितं (for (for ज्वलितं). —^{d}) Ś1 शस्त्रं (for अस्त्रं). Ñ2 विष्णु- (for ब्रह्म-). M1 (after corr. *inf. lin.* as in text) -विनिसृतं (for -विनिर्मितम्). D1 तदास्त्रं ब्रह्मनिर्मितं. —After 11, Ś1 B1 D1.2 ins.; while B4 cont. after 809*:

810* सूर्याग्निसदृशं घोरं ज्वलन्तं मर्मकृन्तनम् ।
[Ś1 पावकं यथा (for मर्मकृन्तनम्).]

12 Ñ1 D3 om. 12 (for Ñ1, cf. v.l. 11). Ñ2 V1 B1.3 D5.7 om. 12^{ab}. —^{a}) Dg1 T2 G2.3 Cg शरीरं; Dm1 D8 T1 M1.2 Cv.r.m*p* सदृशं (for स भृशं). Ś1 B4 D1.2 स रक्षो मृगरूपस्थं(Ś1 °पं तं; L[ed.] °पत्वं). —^{b}) Ś1 D2 सु(D2 सं)निर्भिद्य; M3 निर्भिद्य तु. Ś1 B4 D1.2 वरः शरः (for शरोत्तमः). —^{c}) G3 damaged from चस्यैव up to मथो in 13^{a}. Ś1 B4 D1.2 मारीचस्याशु(B4 D1 °स्य स्व-); Ñ2 V1 B1.3 D5.7 स मारीचस्य (for मारीचस्यैव). —^{d}) Ś1 B4 D1.2 -निः(D1.2 नि)स्वनः (for -संनिभः). Ñ2 B1.3 D5.7 विभेदारिनिबर्हणः; V1 स बिभेदारिमर्दनः.

13 Ñ1 om. 13 (cf. v.l. 11). G3 damaged for तालमात्रमथो (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 तालत्रयम्; D2 तालपत्रम् (sic). Dg1 Dt1 D6 T1 Ct [उ]त्प्लुत्य (for [उ]त्पत्य). M2 तालप्रमाणमुत्पत्य. —^{b}) Ś1 D2 तच्छराहतः; Ñ2 B1.3.4 (m.) D1.5.7 स शराहतः; Dt1 D6 T1 स भृशा° (for स शरातुरः). D3 न्यपत* शराहतः. —^{c}) Ś1 D2.3 विरुवन्; B1 विरुदन्; Dg1 D4 T2 M1 व्यनदन्; D1 विचरन्; T1 G1.2 विनदन्; G3 damaged; M3 निनदन् (for व्यनदद्). —^{d}) Ś1 B1 D1–3 धरण्यां शरपीडितः; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 मारीचः शरपीडितः. —D1.2 om. 13^{ef}. —^{e}) B4 (second time) म्रियमाणं; Dm1 D8 (after corr. as in text) म्रियमाणस् (sic). Ñ2 V1 D5.7 च (for तु). —Ś1 B4 (second time) D3 G1.2 M om. from 13^{f} up to the prior half of l. 1 of 811*. —^{f}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चिंतयन्स्वामिनः प्रियं. —After 13, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G3 ins.; Ś1 B4 (second time) D3 G1.2 M ins. after 13^{e} (owing to om.); Ñ1 ins. l. 2 only before 14^{cd}:

संप्राप्तकालमाज्ञाय चकार च ततः स्वरम् ।
सदृशं राघवस्यैव हा सीते लक्ष्मणेति च ॥ १४

तेन मर्मणि निर्विद्धः शरेणानुपमेन हि ।
मृगरूपं तु तत्त्यक्त्वा राक्षसं रूपमात्मनः ।
चक्रे स सुमहाकायो मारीचो जीवितं त्यजन् ॥ १५

ततो विचित्रकेयूरः सर्वाभरणभूषितः ।
हेममाली महादंष्ट्रो राक्षसोऽभूच्छराहतः ॥ १६

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ राक्षसं घोरदर्शनम् ।
जगाम मनसा सीतां लक्ष्मणस्य वचः स्मरन् ॥ १७

हा सीते लक्ष्मणेत्येवमाकुश्य तु महास्वरम् ।
ममार राक्षसः सोऽयं श्रुत्वा सीता कथं भवेत् ॥ १८

G. 3. 50. ० B. 3. 42. 24 L. 3. 49. ०

811* स्मृत्वा तद्वचनं रक्षो दध्यौ केन तु लक्ष्मणम् ।
इह प्रस्थापयेत्सीता तां शून्ये रावणो हरेत् ।

[Ś1 B4 (second time) D3 G1.2 M om. the prior half of l. 1. —(l. 1) D6 (also as above) स्मर; T3 कृत्वा (for स्मृत्वा). Dg1 D4 T2.3 तु (Dg1 T3 तां) च मतिं (for तद्वचनं). Dm1 G3 च; D3 [अ]त्र; M1.2 (after corr. *sec. m.* as above).3 स (for तु). Ś1 प्रदध्यौ चैव; B4 प्रदध्यौ चापि (for दध्यौ केन तु). T2 लक्ष्मणः (sic). —Ś1 B4 om. l. 2. —(l. 2) Ñ1 लक्ष्मणं प्रेषयेत्सीता (for the prior half). Dg1 T1 शून्ये तां (by transp.); G1 तां शून्यां; M2.3 तां सीतां (for तां शून्ये).]

14 Ñ1 om. 14^{ab} (cf. v.l. 11). —^{a}) Dt1 D2.6 T1 G1.2 M3 Cg स (for सं-). Dm1 D8 स (D8 ए) तद्वचनम् (for संप्राप्तकालम्). D3 प्राप्तकालमथ ज्ञात्वा. ❀ Ct : प्राप्तकालमाज्ञाय. So also Cg. ❀ —^{b}) Dm1 D8 G3 M1 [आ]शु (for च). T1 बलवत् (for च ततः). Dt1 D6 स्वनं (for स्वरम्). Ś1 D1.2 तं चकार स्वरं तदा; D3 चक्रे च सुमहास्वनं; M2 प्रचक्रंदन्महास्वरं. —For 14^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

812* एतत्संचिन्त्य मनसा तं चकार स्वरं तदा ।

[B4 तथा (for तदा).]

—All the above MSS. cont.; while Ś1 D1.2 ins. after 14^{ab} :

813* रावणस्य प्रियं कुर्वन्नन्तकाले निशाचरः ।

[V1 च राक्षसः (for निशाचरः).]

—^{c}) Ñ1 Dm1 D6.8 G3 [इ]व; B1.4 (both second time) D3 [अ]थ (for [ए]व). Dt1 राघव**. Ś1 सदृशं लक्ष्मणस्याथ. —^{d}) G3 लक्ष्मणे** (damaged). —For 14^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 (B1.4 both first time) D5.7 subst. :

814* रामस्य सदृशं व्यक्तं स्वरमाणश्च पापकृत् ।

[B1 वाक्यं (for व्यक्तं). V1 D5.7 स्वरमालंब्य (for स्वरमाणश्च). B1 स्वरमाण उवाच ह (for the post. half).];

while D1.2 subst. 819 (A)*.

15 Ñ V1 B3 D5.7 om. 15^{ab}. —^{a}) Dt1 निर्विद्धं; D1 स विद्धः; D3 निर्भिन्नः. —^{b}) Dg1 T3 G3 सः; Dm1 D8 M1 ह; G2 च (for हि). Ś1 B1.4 D1–3 [अ]प्रतिमेन सः (Ś1 D2 च). —After 15^{ab}, Ś1 B1.4 D1–3 ins. :

815* लक्ष्मणेति विचुक्रोश जहौ रूपं मृगस्य तत् ।

[B1.4 च विकुश्य (B1 °श्य); D2.3 च सं (D2 विचि)क्रोशन् (for विचुक्रोश). D3 च (for तत्).]

—^{c}) Ś1 B3 Dg1 D2.3 T1 G2.3 तु तं; Ñ2 D5.7 च तत् ; V1 B4 च तं; B1 D2 शुभं; T2 M1 ततस् (for तु तत्). Ñ2 illeg. for त्यक्त्वा. —D6 om. (hapl.) 15^{d}–17^{a}. D1 om. (hapl.) 15^{def} and 17^{a}. —^{d}) Ñ1 B4 Dt1 D4 T2 G M Ct आस्थितः; Dg1 T3 आश्रितं (T3 °तः) (for °त्मनः). —Dg1 G1.2 M om. 15^{ef}. D4 transp. 15^{ef} and 16. —^{e}) B3.4 चुक्रोश; D5 om. स (subm.); T2 चक्रे च (for चक्रे स). B4 स (for सु-). Ś1 संचक्रे च महाकायं; Ñ1 B1 D2 स चक्रे सुमहत्कायं (D2 °हाकायं); D3 कृतवान्स महाकायं. —^{f}) Ś1 Ñ1 D2.3 जीवितं राक्षसस्त्यजन् (D3 °सोत्यजत्); T3 मारीचं जीवितं त्यजेत् (sic).

16 D5.6 om. 16 (for D6, cf. v.l. 15). D4 transp. 15^{ef} and 16. —^{a}) B3 विस्तृत- (for विचित्र-). B1.3 Dg1 M3 -केयूर-. —^{b}) Ś1 B1.4 (second time) D1–3 दिव्य- (for सर्व-).

17 D1.6 om. 17^{a} (cf. v.l. 15). —^{a}) D5 तादृशं (for पतितं). D3 श्यामं (for भूमौ). —^{b}) Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D2.3.5–7 T1.3 भीम- (for घोर-). B4 -विक्रमं (for -दर्शनम्). —After 17^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

816* रामो रुधिरसिक्ताङ्गं वेष्टमानं महीतले ।

[Dt1 -सिक्तांग-; M2 (before corr.; after corr. *inf. lin. sec. m.* as above).3 -दिग्धांगं. Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G1.2 चेष्टमानं (for वेष्ट°).]

—Ñ1 partially illeg. for 17^{c}. — Ñ1 B1 D3 om. 17^{d}–19^{c}. Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D1.2.5.7 om. 17^{d}. —After 17, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

817* मारीचस्य तु मायैषा पूर्वोक्ता लक्ष्मणेन तु ।
तत्तथा ह्यभवच्चाद्य मारीचोऽयं मया हतः ।

[(l. 1) T1 [इ]ति; G1 च; Cg K(ed.) [ए]व (for तु). Dg1 T3 G3 पूर्वोक्तं (for °क्ता). —(l. 2) Dg1 तदा; G1 यथा (for तथा).]

18 Ñ1 B1 D3 om. 18 (cf. v.l. 17). —^{b}) Dg1 T3 आत्मनस् (for आकुश्य). Dm1 T2 G2 M2.3 च (for तु).

G. 3. 50. 0
B. 3. 42. 25
L. 3. 49. 0

लक्ष्मणश्च महाबाहुः कामवस्थां गमिष्यति ।
इति संचिन्त्य धर्मात्मा रामो हृष्टतनूरुहः ॥ १९
तत्र रामं भयं तीव्रमाविवेश विषादजम् ।
राक्षसं मृगरूपं तं हत्वा श्रुत्वा च तत्स्वरम् ॥ २०
निहत्य पृषतं चान्यं मांसमादाय राघवः ।
त्वरमाणो जनस्थानं ससाराभिमुखस्तदा ॥ २१

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥४२॥

Dt1 Dm1 D6.8 T1 महास्वनं; D4 G1 M3 महत्स्वरं (for °स्वरम्). M1 आक्रुश्येव तु मत्स्वरं.—For 18^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D1.2.5.7 subst.:

818* हा लक्ष्मणेति चुक्रोश त्रायस्वेति महावने ।

[D1 त्राहीति च; D7 त्रायस्व मां (for त्रायस्वेति). Ś1 D2 त्राहीति महता वने; L(ed.) त्राहीति च हतो वने (for the post. half).]

—Ñ2 V1 B3.4 D5.7 cont.; Ś1 D1.2 ins. l. 1 after 13^{cd} and cont. l. 2–4 after 818*; while B1 ins. after 13^{cd}:

819* अन्तकालेऽपि संप्राप्ते तस्य बुद्धिरभूदियम् ।
स्वरमेनं यदि श्रुत्वा लक्ष्मणं प्रेरयेदिह ।
सीता शून्येन मनसा भर्तृस्नेहसमुत्सुका ।
ततो लक्ष्मणहीनां तां रावणो वै हरेदिति ।

[(l. 1) B1 reads बुद्धि in marg.—After l. 1, Ś1 ins., while D1.2 subst. for 14^{cd}:

819(A)* सदृशं स्वरमालम्ब्य रामस्य विदितात्मनः ।

—(l. 2) V1 B3 D2 स्वरमेतं; B1.4 °मेतत् (for स्वरमेनं). Ś1 B1.4 D1.2 तु संश्रुत्य (for यदि श्रुत्वा). Ś1 B1 D1.2 प्रेषयिष्यति; V1 B3 प्रेषयेदिह (for प्रेरयेदिह).—(l. 3) V1 transp. सीता and शून्येन. D5.7 भर्तुः (for भर्तृ-). Ś1 -समाकुला; V1 -समन्विता (for -समुत्सुका).—(l. 4) Ś1 B1 D1.2 लक्ष्मणेन विहीनां तां मैथिलीं रावणो (B1 transp. मैथिलीं and रावणो) हरेत्.]

—Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D1.2.5.7 om. 18^{c}–19^{c}.—^{d}) M2.3 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा).

19 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. 19^{abc} (cf. v.l. 17 and 18).—^{a}) Dg1 T3 तु (for च).—Ñ1 illeg. for 19^{cd}.—^{d}) T2 अप्रहृष्ट-(with hiatus) (for **रामो हृष्ट-**).

20 Ñ1 om. 20–21. For subst. in Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7, see 821* below.—^{a}) Ś1 D2 **रामे**; D1.3 T1.2 **रामो** (sic) (for **रामं**).—^{b}) T2 आससाद (for **आविवेश**).—^{c}) D2 च; T3 तु (for तं).—^{d}) Ś1 Dm1 D1–3.8 T2.3 G2.3 M1.2 तं स्वरं; Dt1 D6 तत्स्वनं.

21 Ñ1 om. 21 (cf. v.l. 20).—^{b}) G2 **समादाय स राघवः**.—^{d}) D4 जगाम (for ससार). D6 M2 Ck.t [अ]भिमुखं.—For 21, Ś1 D1–3 subst.:

820* निजघान मृगानन्यान्मांसकृत्येन राघवः ।
गमने त्वरितस्त्वेव आश्रमाभिमुखः स्थितः ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 न जघान.—(l. 2) Note hiatus between the two halves. D1.3 जगाम (for गमने). Ś1 ह्येष; D3 त्वेवम् (to avoid hiatus) (for त्वेव). D1 -मुखस्ततः; D2 -मुखस्थितः; D3 -मुखं ततः.]

On the other hand, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. for 20–21:

821* स तस्य रौद्रस्य हतस्य रूपं
तद्राक्षसं घोरमवेक्षमाणः ।
रामः प्रतस्थे पृषतं गृहीत्वा
तेनैव तेनैव पथा निवृत्तः ।

[(l. 2) V1 B4 D5 अवेक्ष्यमाणः.—(l. 3) D5 प्रहृष्टो (for प्रतस्थे). V1 पृषतीं गृहीत्वा; G(ed.) सुविषण्णचेता.—(l. 4) D5 जवेन (for first तेनैव). B3 reads marg.; B4 om. (hapl.) (for second तेनैव). D5 यथा (for पथा). V1 नियच्छतः (for निवृत्तः).]

Colophon.—*Sarga name*: Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 मारीच(D2 °चि)वधः(V1 °धं).—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 50; V1 49; B4 51; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 44; D1.4 46; M2.3 45.—After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

४३

आर्तस्वरं तु तं भर्तुर्विज्ञाय सदृशं वने ।
उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥ १
न हि मे जीवितं स्थाने हृदयं वावतिष्ठते ।
क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया भृशम् ॥ २
आक्रन्दमानं तु वने भ्रातरं त्रातुमर्हसि ।
तं क्षिप्रमभिधाव त्वं भ्रातरं शरणैषिणम् ॥ ३
रक्षसां वशमापन्नं सिंहानामिव गोवृषम् ।
न जगाम तथोक्तस्तु भ्रातुराज्ञाय शासनम् ॥ ४
तमुवाच ततस्तत्र कुपिता जनकात्मजा ।
सौमित्रे मित्ररूपेण भ्रातुस्त्वमसि शत्रुवत् ॥ ५
यस्त्वमस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपद्यसे ।
इच्छसि त्वं विनश्यन्तं रामं लक्ष्मण मत्कृते ॥ ६
व्यसनं ते प्रियं मन्ये स्नेहो भ्रातरि नास्ति ते ।
तेन तिष्ठसि विस्रब्धस्तमपश्यन्महाद्युतिम् ॥ ७

G. 3. 51. 10
B. 3. 45. 8
L. 3. 50. 7

43

V2 illeg. for Sarga 43 (cf. v.l. 3.39.1). D8 begins with ॐ; T3 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तु विज्ञाय; D1 तदा भर्तुर्; T2 तु तद्भर्तुर्; M1 च तं भर्तुर् (for तु तं भर्तुर्). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तं (B4 *, भर्तुः (V1 °र्तृ-); D4 *ज्ञाय (for विज्ञाय). Ñ1 तदा; Dm1 D8 G3 वचः (for वने).

2 ^{ab}) Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D5.7 हृदये (for °यं). Dg1 Dm1 D1–4.8 T G M1.2 transp. जीवितं and हृदयं. Ñ2 V1 B1.3 (after corr. *sup. lin.* as in text).4 Dg1 D5.7.8 T3 चावतिष्ठते; D1.2 तात तिष्ठति; D3.4 G1 M3 वा न (D3 °व) तिष्ठति (for वावतिष्ठते). Ś1 Ñ1 न हि मे हृदयस्थं तज्जीवितं तत्र (Ñ1 वापि) तिष्ठति. —^{c}) T3 क्रोशंतः (sic). D3 परमार्तश्च (for °स्य). —^{d}) T3 कृतः (for श्रुतः). Ś1 D1.2 महाञ्शब्दः श्रुतो मया; D3 महाशब्दः श्रुतो भृशं. —After 2, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

822* सहायं भ्रातरं ज्येष्ठं सहपन्थानमागतम् ।

[Ś1 D1–3 सखायं. D1 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Ś1 मम; D1.2 रामं; D3 समं (for सह-).]

3 Ñ1 om. 3^{ab}. —^{a}) G1 आक्रोशमानं (for आक्रन्द°). Ś1 D1–3 आक्रंदंतं च सौमित्रे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 क्रंदंतमेवं (B4 °कं) सौमित्रे. —^{b}) T2 M2 ज्ञातुम् (for त्रा°). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 परित्रातुं त्वमर्हसि. —^{c}) Ś1 तत्; D3 स (for तं). Ñ1 इह धाव त्वं; V1 B1.3.4 D7 °वस्व (for अभिधाव त्वं). Dg1 त्वं शीघ्रमभिधावस्व.

4 Ñ1 illeg. from ^{b} up to न जगा in ^{c}. —^{b}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1 (before corr.)–3.5.7 गोपतिं; (for गोवृषम्). —After 4^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

823* तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स्त्रीस्वभावप्रदूषितम् ।
उवाच लक्ष्मणः सीतां त्रासादुत्फुल्ललोचनाम् ।
न स शक्यस्त्रिभिर्लोकैः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।
भ्राता धर्षयितुं बाढमित्युवाच स जानकीम् ।
कनिष्ठिकायाप्यङ्गुल्या भ्रातुर्मम स राक्षसः । [5]
दुःखं कर्तुमपर्याप्तो देवि कस्माद्विषीदसि ।

[(l. 3) V1 च शक्यस्; B1 शक्यश्च; G (ed.) मे शक्यस् (for स शक्यस्). —(l. 4) Ñ2 वीरम्; B4 वाक्यम्; D5.7 वाचम् (for बाढम्). —(l. 5) V1 B1 कनिष्ठायामप्यंगुल्यां (unmetrical); B3 कनिष्ठिकायामंगुल्यां; B4 कनिष्ठाया स्वत्वांगुल्यां (sic); D7 कनिष्ठिकयाप्यंगुल्या (for the prior half).]

—^{c}) Ñ1 ***म (illeg.) (for न जगाम). Ñ2 तया; D4 यथा (for तथा). Ś1 [ऽ]पि (for तु). —^{d}) M3 रामस्य (for भ्रातुर्). Ś1 D1.2 विज्ञाय (for आज्ञाय).

5 ^{a}) Ś1 D1–3 अथ (for तम्). Ś1 Ñ B1.3.4 Dg1 D1–3.5.7 T3 सीता (for तत्र). V1 ततः सीता तमुवाच. —^{b}) Dt1 D6.8 Ct क्षुभिता; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) रुचिता (for कुपिता). —^{c}) Ś1 D1–3 अमित्रं; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 अमित्रो (for सौमित्रे). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 लक्ष्मण (for शत्रुवत्).

6 ^{b}) Ñ1 [अ]नुवाचसि; Dg1 (before corr.) T2 °ते; Dm1 D8 T1 G3 M1 °स्यसे; D2 [अ]व° (for [अ]भिपद्यसे). —Ś1 Ñ1 D1–3 om. 6^{cd}. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 6^{cd} (including 824*) and 7. —After 6, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

824* न मे शुश्रूषसे वाक्यं यस्मादभिहितं मया ।
वर्तयेयं न रामेण मुहूर्तमपि वर्जिता ।
कुरु मे वचनं वीर भ्रातरं पाहि माचिरम् ।

[D5 om. l. 1. —(l. 1) B1.3 वै (for मे). —(l. 2) B1 वर्तयेहं. —(l. 3) V1 D5 याहि (for पाहि).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

825* लोभान्मम कृते नूनं नानुगच्छसि राघवम् ।

[Dg1 Dt1 D8 T1.3 तु (Dg1 T3 च) मत्कृते; D4 मम गते (for मम कृते).]

7 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 6^{cd} (including 824*) and 7. —^{a}) Ñ1 हि; Ñ2 सं (for ते). —^{c}) Ñ2

G. 3. 51. 13
B. 3. 45. 8
L. 3. 50. 8

किं हि संशयमापन्ने तस्मिन्निह मया भवेत् ।
कर्तव्यमिह तिष्ठन्त्या यत्प्रधानस्त्वमागतः ॥ ८
इति ब्रुवाणां वैदेहीं बाष्पशोकपरिप्लुताम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्तां सीतां मृगवधूमिव ॥ ९
देवि देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु पतत्रिषु ।
राक्षसेषु पिशाचेषु किंनरेषु मृगेषु च ॥ १०
दानवेषु च घोरेषु न स विद्येत शोभने ।
यो रामं प्रतियुध्येत समरे वासवोपमम् ॥ ११
अवध्यः समरे रामो नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ।
न त्वामस्मिन्वने हातुमुत्सहे राघवं विना ॥ १२
अनिवार्यं बलं तस्य बलैर्बलवतामपि ।
त्रिभिर्लोकैः समुद्युक्तैः सेश्वरैः सामरैरपि ॥ १३

V1 B1.3.4 D5.7 येन. Ñ1 प ** (illeg. after प up to इय in ^{d}); Ñ2 B3 T3 M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) तिष्ठति (for °सि). Ñ2 B3 Dt1 Ct विस्र (Dt1 °श्र) ब्धं; V1 Dg1 D1-3.5.7 विश्रब्धस्; Ct*p* as in text (for विस्रब्धस्). —^{d}) Ñ2 D1.5.7 महामतिं; Dt1 °द्युतं तं (sic) (for °द्युतिम्).

8 Ñ1 illeg. from मा in ^{a} up to स्मि in ^{b}. —^{a}) Ñ2 illeg. for किं हि संश. D1-3 को; T2 न (for किं). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 मया तव; Ñ1 महात्मने (for मया भवेत्). —^{c}) M1 अभि- (for इह). —For 8^{cd}, Ś1 D1-3 subst.:

826* अर्थः स्यादिह जीवन्त्या यः प्रधानः स्त्रियाः पतिः ।

[D1 यत्प्रधानं (for यः प्रधानः).];

while Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

827* मुहूर्तमपि जीवन्त्या यन्नान्विष्यसि राघवम् ।

[G (ed.) [अ]जीवंत्या (for जीवन्त्या). Ñ2 B4 D5.7 य (B4 *) न्नान्वेषि च; B1.3 °न्वेयसि (sic) (for यन्नान्विष्यसि). Ñ1 प्रणयाद्धि त्वमागतः (for the post. half).]

9 ^{a}) Dt1 D6 एवं (for इति). —^{b}) V1 -कोश- (meta.) (for -शोक-). Dt1 D6 -समन्वितां. —^{c}) Ś1 सीतां (for त्रस्तां). Ñ2 D5.7 उवाच लक्ष्मणो वाक्यं. —^{d}) Ś1 Ñ2 D5.7 त्रस्तां; Dt1 om. (for सीतां). Ñ1 गज- (for मृग-). —After 9, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

828* पन्नगासुरगन्धर्वदेवमानुषराक्षसैः ।
अशक्यस्तव वैदेहि भर्ता जेतुं न संशयः ।

[(l. 1) Dg1 D8 -मानव-; Dt1 D6 -दानव- (for -मानुष-).]

10 D7 om. 10^{ab}. —^{a}) Ñ1 भुवि; V1 Dg1 D1 दिवि (for देवि). T2 देवासुरमनुष्येषु. —Ś1 om. (hapl.?) 10^{b}-11^{a}. —^{b}) Dt1 om.; D3 तपस्विषु (for पतत्रिषु). Ñ2 V1 B1.3.4 D5 गंधर्वपतगेषु च. —^{d}) Dg1 D4 पन्नगेषु (for किंनरेषु). Ñ1 D2 सुरेषु; Ñ2 रमेषु (sic); V1 B1.3.4 D5.7 [उ]रगेषु; D1 नरेषु; D3 [अ]सुरेषु (for मृगेषु).

11 Ś1 om. 11^{a} (cf. v.l. 10). —^{a}) D1-3 पन्नगेषु (for दानवेषु). D8 reads च in marg. Ñ1 illeg.; M3 च सर्वेषु (for च घोरेषु). —^{b}) G3 विनश्ये स (sic) (for स विद्येत). Dm1 तु शोभने (hypm.) (for शोभने). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 विद्यते न च (Ś1 Ñ1 B4 D2 स; D1 सु) शोभने; D3 विद्यते च शोभने (subm.). —Ñ1 illeg. for ^{c}. —^{d}) Ñ1 ***द्रपि संयुगे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 महेंद्रमिव मानुषः. —After 11, Dm1 D8 read 13^{cd}.

12 ^{b}) V1 B4 T2.3 [ए]व (for [ए]वं). Ñ1 नैवं वक्तुमिहार्हसि. —Ñ1 reads 12^{cd} after 14. —^{c}) M3 एवम् (for न त्वाम्). —For 12^{cd}, Ś1 D1-3 subst.:

829* न त्वामेकां वने दुर्गे परिहातुमिहोत्सहे ।

[D1.3 परित्यक्तुम् (for °हातुम्). Ś1 परिरक्षितुमुत्सहे (for the post. half).];

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

830* नोत्सहे त्वां विरहितुं शून्येऽहं राघवं विना ।

[B4 मन्ये (for शून्ये).]

13 Ñ1 om. 13. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 13-15 after 18 (including star passages). —^{a}) D1.3 अविषह्यं; D2 °वार्च्यं; T2 °वार्य- (for अनिवार्यं). —^{b}) Ś1 बलं (for बलैर्). D1-3 राघवस्य महात्मनः. —Dm1 D8 read 13^{cd} after 11. —^{c}) Dt1 D6 समुदितैः; D1 सुसंयुक्तैः; M2 (before corr.) °युक्तः (for समुद्युक्तैः). —^{d}) Dt1 D3.4.6 स (D3.6 सा) सुरैः (for सेश्वरैः). Dg1 सासुरैरपि; D1-4 T1 G1.2 M अपि सामरैः (by transp.) (for साम°). Ś1 transp. सेश्वरैः and सामरैर्. T2 सेंद्रैरपि सुरासुरैः. —For 13, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while Ś1 D1.2 ins. after 18:

831* अप्रमेयं हि तत्तेजः शक्यं तुलयितुं न वै ।
अविचार्य बलं तस्य नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ।

[(l. 1) B1.3 नरैः; B4 न हि (for न वै). V1 शक्यं ते तु न केनचित् (for the post. half). —After l. 1, B3 (marg.) ins.:

831 (A)* किं त्वं मनुष्यया बुद्ध्या केवलं मानुषं नृपम् ।
मन्यसे राममत्युग्रं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ।

—(l. 2) Ś1 संविचार्य; D2 स विचार्य. Ś1 D2 न चिंतयितुमर्हसि (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 D1.2 cont. 832*.

हृदयं निर्वृतं तेऽस्तु संतापस्त्यज्यतामयम् ।
आगमिष्यति ते भर्ता शीघ्रं हत्वा मृगोत्तमम् ॥ १४
न स तस्य स्वरो व्यक्तं न कश्चिदपि दैवतः ।
गन्धर्वनगरप्रख्या माया सा तस्य रक्षसः ॥ १५
न्यासभूतासि वैदेहि न्यस्ता मयि महात्मना ।
रामेण त्वं वरारोहे न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे ॥ १६
कृतवैराश्च कल्याणि वयमेतैर्निशाचरैः ।
खरस्य निधने देवि जनस्थानवधं प्रति ॥ १७
राक्षसा विविधा वाचो विसृजन्ति महावने ।
हिंसाविहारा वैदेहि न चिन्तयितुमर्हसि ॥ १८
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु क्रुद्धा संरक्तलोचना ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनम् ॥ १९
अनार्य करुणारम्भ नृशंस कुलपांसन ।
अहं तव प्रियं मन्ये तेनैतानि प्रभाषसे ॥ २०
नैतच्चित्रं सपत्नेषु पापं लक्ष्मण यद्भवेत् ।
त्वद्विधेषु नृशंसेषु नित्यं प्रच्छन्नचारिषु ॥ २१

G. 3. 51. 26
B. 3. 45. 23
L. 3. 50. 23

14 [a]) G3 निस्रृतं (for निर्वृतं). D5 wrongly repeats from ते up to स्या in l. 2 of 832*. B3 हृदयं च निवृत्तं ते. —[b]) B4 इति; Dg1 T3 G1.2 M2.3 त्वया; Dt1 Dm1 D4.6 T2 G3 Ct तव (for अयम्). Ñ1 संतापस्त्यज मैथिले (sic). —[c]) Ñ2 B1.3.4 D6 (both times) transp. ते and भर्ता. —[d]) Ś1 D1-3 वन्यमादाय पुष्कलं. —After 14, Ñ1 reads 12[cd].

15 Ñ1 om. 15. —[ab]) Dg1 G2 Cg च (for स). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.2 Cg मायया केनचित्कृतः; M3 न किंचिदपि दैवतं; Ckp.t as in text (for [b]). Ś1 D1-3 नैव व्यक्तं स्वरं मन्ये दर्शनं (D2 सदृशं) किंचिदेव तु. —[c]) D2 -प्रक्षा (sic) (for -प्रख्या). —[d]) D4 यया; G3 मायां (sic) (for माया). Dt1 D6 तस्य च; Cr.m.g as in text (for सा तस्य). Ś1 D1-3 मायैषा रक्षसा (D3 राक्षसैः) कृता. ❀ Cv : न स तस्य स्वरो व्यक्तं मायया केनचित्कृतः। गन्धर्वनगरप्रख्या माया सा तस्य रक्षस इति पाठः. ❀ —For 15, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while Ś1 D1.2 cont. after 831* :

832* न तस्यायं स्वरो देवि विस्वरोऽयं त्वया श्रुतः ।
कष्टायामप्यवस्थायां न रामो गर्हितं वदेत् ।

[(l. 1) Ś1 D1.2 स; V1 सु- (for [अ]यं). B3 पुरा (for स्वरो). Ñ2 D5.7 स्वरोयं यस् (for विस्वरोऽयं). D2 श्रुतं त्वया (for त्वया श्रुतः). Ś1 D1 विस्वरो वि(D1 यः)श्रुतस्त्वया (for the post. half). —D5 wrongly repeats from ते in 14[a] up to स्या in l. 2.]

then Ś1 D1.2 further cont. :

833* लक्ष्मणश्चिन्तयामास सीतां प्रति महाबलः ।
कर्तव्यं किं समुत्सृज्य नेति बुद्ध्या विचारयन् ।

[(l. 2) D1 गंतव्यं (for कर्तव्यं).]

16 [a]) Ś1 D1.2.4 T1 M1 हि (for [अ]सि). Dg1 D2 G1 वैदेही (sic). —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 राघवेण (for रामेण त्वं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामेण सत्यसंधेन. —[d]) D3 [अ]त्र (for त्वां). D1-3 हातुम् (for त्यक्तुम्). Ñ1 * * स्त्वां * * मुत्सहे (illeg.).

17 [a]) T1 M1 वैदेहि (for कल्याणि). —[b]) D4 एति (sic) (for एतैर्). Ś1 D1-3 न संशयः (for निशाचरैः). Ñ1 राक्षसा वै न संशयः. —[c]) M1 निधनाद् (for °ने). Ś1 Ñ1 D1-3 राक्षसैः सह भद्रं ते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सु(Ñ2 B4 स)क्रूरैः (V1 संक्रुद्धैः) सह भद्रं ते; Dg1 Dm1 T G M2.3 Cv.r.m.g.k खरस्य निधनादेव. —[d]) Ś1 Ñ1 D1-3 -निवासिभिः (for -वधं प्रति). —After 17, B3 (marg.) ins. :

834* महामायाविघोराणि दुष्टचारीणि जानकि ।
तापसानां भयार्हाणि कामरूपाणि चैव हि ।

18 [a]) Ñ2 B1.4 D5.7 रक्षांसि (for राक्षसा). Ś1 -[आ]कारा; G(ed.) -[आ]चारा (for वाचो). —[b]) Dt1 D6 Ct व्याहरंति; Cr.m.g.k as in text (for विसृजन्ति). —[c]) V1 स्नेहातिभावा; B1 marg.; B3 ([marg. also] स्नेहातिभावान्)°विहारान्; Dg1 D4 °विचा(D4 °हा)रं; D2 सिंहप्रहारा; G(ed.) °विहारे (for हिंसाविहारा). Dg1 D4 G1 वैदेही (sic) (for °हि). —[d]) Ś1 D1.2 प्रेषयितुम् (for चिन्त°). —After 18, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 13–15 (including star passages); while Ś1 D1.2 ins. 831*.

19 [a]) T1 G3 सा (for तु). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 एवमुक्ता तु वैदेही. —[b]) Ś1 D1.2 रक्तांत- (for संरक्त-). —[d]) Ś1 प्रतिवादिनं; Ñ1 * * वा° (illeg.); Ñ2 D4.5.7 G1.2 M2 तथ्य°; V1 B1.3.4 D1–3 पथ्य° (for सत्य°).

20 Ś1 Ñ1 D1–3 om. 20. —[a]) Ñ2 B1.3(marg. also).4 D5.7 हानार्य. B1.3 Dg1 D5.7 Cg [अ]करु(B1 °र)णारंभ; T2 कृप°; Ckp as in text (for करुणारम्भ). Dm1 D8 T3 Cmp अकार्यकरणारंभ. —[b]) Ñ2 V1 -पांशुल; B1.4 Dg1 -पांशन. —[c]) Ñ2 V1 B4 D5.7 प्रिया (for प्रियं). V1 मेने (sic) (for मन्ये). —After 20[c], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

835* रामस्य व्यसनं महत् ।
रामस्य व्यसनं दृष्ट्वा.

—[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 येनैवं त्वं; D4 केनै° (for तेनैतानि). G3 बभाषसे (sic) (for प्रभा°).

21 [a]) B1.3 Dt1 D6 Ct [ए]व (for [ए]तच्). —[c]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मनुष्येषु (for नृशंसेषु). —[d]) M1 -वपिषु (sic) (for -चारिषु).

G. 3. 51. 27
B. 3. 45. 24
L. 3. 50. 24

सुदुष्टस्त्वं वने राममेकमेकोऽनुगच्छसि ।
मम हेतोः प्रतिच्छन्नः प्रयुक्तो भरतेन वा ॥ २२
कथमिन्दीवरश्यामं रामं पद्मनिभेक्षणम् ।
उपसंश्रित्य भर्तारं कामयेयं पृथग्जनम् ॥ २३
समक्षं तव सौमित्रे प्राणांस्त्यक्ष्ये न संशयः ।
रामं विना क्षणमपि न हि जीवामि भूतले ॥ २४
इत्युक्तः परुषं वाक्यं सीतया रोमहर्षणम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणः सीतां प्राञ्जलिर्विजितेन्द्रियः ॥ २५
उत्तरं नोत्सहे वक्तुं दैवतं भवती मम ।
वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिलि ॥ २६
स्वभावस्त्वेष नारीणामेषु लोकेषु दृश्यते ।
विमुक्तधर्माश्चपलास्तीक्ष्णा भेदकराः स्त्रियः ॥ २७
उपशृण्वन्तु मे सर्वे साक्षिभूता वनेचराः ।
न्यायवादी यथा वाक्यमुक्तोऽहं परुषं त्वया ॥ २८

22 ^{a}) Ś1 Ñ B4 D2.5.7 M1.2 स(Ś1 Ñ1 B4 सं) दुष्टस् ; V1 B1 D4 सं(B1 सु)तुष्टस् (for सुदुष्टस्). Ś1 D1-3 पाप; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नूनं (for रामम्). —D1 om. (hapl. ?) 22^{b}–23^{a}. —^{b}) Ś1 D2 रामं नैव; Ñ1 कार्य-हेतोर् ; V1 D3 राममेव(V1 °वं); Dg1 D4 T3 °मेव (for एकमेको). Ñ1 नु गच्छसि; V1 न धावसि; B4 °धावसि (for ऽनुगच्छसि). Ñ2 B1.3 D5.7 राममेकोनुधावसि. —^{c}) D3 प्रति*न्नः; D6 प्र*छन्नः. —^{d}) D3 वै; D4 om. (subm.) (for वा). —After 22, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M2.3 ins. :

836* तन्न सिध्यति सौमित्रे तवापि भरतस्य वा ।

[Dg1 वा (for [अ]पि). D4 G1 M2.3 च (for वा).]

23 D1 om. 23^{a} (cf. v.l. 22). —^{b}) Dg1 Dm1 T1 पद्मपत्र- (for रामं पद्म-). Ś1 D1-3 -दलेक्षणं (for -निभे°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामं (B4 [marg.]रामं) रक्तान्तु(Ñ2 D5.7 कमल; V1 B4 °क्तांत)लोचनं. —^{c}) Ś1 उपसंगम्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 °गृह्य; D1-3 °पद्य; T1 °श्रुत्य (sic); T2 °सृत्य; G3 °श्रुत्य (for उपसंश्रित्य). —^{d}) Dm1 D8 G3 कामयेन्यं. V1 पृथग्जने (for °नम्). D4 G1 M3 कामये प्राकृतं जनं.

24 Ñ1 om. 24. —^{b}) Dt1 D6 प्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयं. —^{d}) Dt1 D6 नैव (for न हि). M3 न जीवामीह भूतले. —For 24, Ś1 D1-3 subst. :

837* अश्रुपूर्णमुखी सीता तथोक्त्वा पुनरब्रवीत् ।
अहं तावत्प्रपश्यामि हतो रामो महात्मवान् ।

[(l. 1) D1.2 [उ]क्ता (for [उ]क्त्वा). D3 तथ्यवादिनम् (for तथोक्त्वा पुनर्). —(l. 2) D2 वा तत (for तावत्). D3 अहं बत प्रणश्यामि (for the prior half). D1 दुरात्मना (for महात्मवान्).];

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

838* अपि चाहं प्रवेक्ष्यामि प्रदीप्तं हव्यवाहनम् ।
न चापि राघवादन्यं पादेनापि तु संस्पृशे ।

[(l. 2) Ñ2 B4 च संस्पृशे; B3 नरं स्पृशे (for तु सं°).]

—Thereafter all the above MSS. read 35 (var.) repeating it in its proper place.

25 G2 om. 25–26. —^{a}) B3.4 G3 इत्युक्तं (for °क्तः). D6 पुरुषं (for प°). —^{b}) D3 सीताया. V1 B1.3 D5.7 लोमहर्षणं; B4 लोकमर्षणं. —^{c}) V1 वाक्यं (for सीतां). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D3.7 चलि(D7 °*)तें(B1 [marg. also] नियतें)द्रियः; Dt1 Dm1 D1.2.5.6 G3 M1.2 च(Dt1 D6 स) जितेंद्रियः.

26 G2 om. 26 (cf. v.l. 25). —^{b}) M1 देवता (for दैवतं). —^{c}) Dg1 D4 T3 M1.3 अ(Dg1 हि)प्रतिकूलं; D2 प्रकृति° (for अप्रतिरूपं). Ñ1 ते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हि (for तु). —^{d}) Dg1 नो; Dm1 वि- (for न). Ś1 B1 (marg. also as in text) D1-3 युक्तं तव (for चित्रं स्त्रीषु). B1(marg. also) मौर्खसु (sic); D1.2 G1 मैथिली (sic).

27 ^{a}) Ñ1 समयश् (for स्वभावस्). Ś1 D1-3 एव; Ñ1 V1 B1.3.4 D5.7 चैव; M3 स्त्रीषु (sic) (for त्वेष). —^{b}) Ñ1 T1.2 एवं(Ñ1 °व); B1.3.4 D5.7 एष (for एषु). B3 विद्यते; G3 गण्यते (for दृश्यते). Ś1 D1-3 त्रिषु लोकेषु कथ्यते. —^{c}) Ñ1 वि*क्त-; Dg1(before corr. as in text) T3 वियुक्त-; M3 विहीन- (for विमुक्त-). Ñ1 -धर्म- (for -धर्माश्). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 भ्रातृ-(B1 [marg. also] भर्तृ-); Dt1 D6 तीक्ष्ण-; D1 भ्रातुर् (for तीक्ष्णा). —After 27, B3.4 ins. :

839* धिक्त्वामस्तु प्रणमे त्वां सीते पण्डितमानिनि ।

[B4 transp. प्रणमे and त्वां.];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

840* न सहे हीदृशं वाक्यं वैदेहि जनकात्मजे ।
श्रोत्रयोरुभयोर्मध्ये तप्तनाराचसंनिभम् ।

[(l. 1) Dg1 तादृशं (for हीदृशं). M3 ईदृशं न सहे वाक्यं (for the prior half). Dg1 Dt1 G2 वैदेही (sic). —(l. 2) Dm1 D8 G M मेध (for मध्ये).]

28 ^{a}) D1.2 उपशृण्वंति. D3 G2 ते; M2 ये (for मे). —^{b}) Dt1 D4.6 साक्षिणो हि (for °भूता). —^{c}) Ñ1 वेदम् ; Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D5.7 T1.3 -न्यायम् ; Cm.g [अ]न्यायं (for वाक्यम्).

धिक्त्वामद्य प्रणश्य त्वं यन्मामेवं विशङ्कसे ।
स्त्रीत्वाद्दुष्टस्वभावेन गुरुवाक्ये व्यवस्थितम् ॥ २९
गमिष्ये यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने ।
रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः ॥ ३०
निमित्तानि हि घोराणि यानि प्रादुर्भवन्ति मे ।
अपि त्वां सह रामेण पश्येयं पुनरागतः ॥ ३१
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु रुदती जनकात्मजा ।
प्रत्युवाच ततो वाक्यं तीव्रं बाष्पपरिप्लुता ॥ ३२
गोदावरीं प्रवेक्ष्यामि विना रामेण लक्ष्मण ।
आबन्धिष्येऽथवा त्यक्ष्ये विषमे देहमात्मनः ॥ ३३
पिबामि वा विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
न त्वहं राघवादन्यं पदापि पुरुषं स्पृशे ॥ ३४
इति लक्ष्मणमाक्रुश्य सीता दुःखसमन्विता ।
पाणिभ्यां रुदती दुःखादुदरं प्रजघान ह ॥ ३५

G. 3. 51. 42
B. 3. 45. 38
L. 3. 50. 0

---

29 a) Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 अस्तु; M3 एव (for अद्य). Ñ2 B3.4 D5.7 विनश्य त्वं; V1 प्रणम्य त्वं; B1 °श्यंतु Dt1 D6 विनश्यंतीं (for प्रणश्य त्वं). Ś1 विक्लवं धर्मसक्तं च; Ñ1 धिक्त्वामाशु प्रणश्यंतीं; D1 धिग्मामस्तु प्रणश्यंतं; D2 विक्लवं तु प्रणश्यंतं. —Dm1 D8 G1.2 M om. 29^{cd}. —c) Dg1 T G1 स्त्रीत्वं (for स्त्रीत्वाद्). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-5.7 स्त्रीस्वभावेन दुष्टेन. —d) Ñ1 D3 गुरुवाक्येष्ववं(Ñ1 °क्यवशे)स्थितं. —After 29, Ñ1 ins.:

841* तव वक्तुं न पश्यामि कदाचिदपि शोभने ।;

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

842* उक्त्वेति परुषं वाक्यं पश्चात्तापसमन्वितः ।
सामपूर्वं ततः सीतां वक्तुमारब्धवानिदम् ।

[(l. 1) D5.7 उक्त्वाति- (for उक्त्वेति). —(l. 2) V1 B1.4 पुनः (for ततः).]

30 a) Ś1 D1-3 यास्यामि; Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D5-7 Ct गच्छामि; Ck*p* as in text (for गमिष्ये). —c) Dm1 त्वा (for त्वां). —d) Ś1 समये; D3 वनस्था; D4 समग्र- (for समग्रा).

31 a) Ś1 B3 Dg1 D1.2 T3 च; Ñ2 V1 D3 ह; B4 D5.7 G M2.3 [इ]ह; T2 M1 सु- (for हि). —b) B3 हि (for मे). —c) Ñ1 illeg. for त्वां. —After 31, Dg1 K(ed.) (within brackets) ins.:

843* नैवेति नैव जानामि वैदेहि जनकात्मजे ।

[K(ed.) न वेत्त्येतन्न जानामि (for the prior half).]

32 a) Ñ1 V1 B1.3.4 Dm1 D8 T1 M3 सा (for तु). —T3 om. 32^{bc}. —b) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 वैदेही; Ñ1 मैथिली; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T2 G2.3 M1.3 रुदं(D6 °*)ती (for रुदती). —D1 om. 32^{c}–33^{b}. —d) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 सीता; Dt1 D4.6 T2 तीव्र- (for तीव्रं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सा(B4 चा)श्रु- (for बाष्प-).

33 D1 om. 33^{ab} (cf. v.l. 32). —b) Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D4-8 हीना (for विना). —B1 om. 33^{cd}. —c) Ñ2 तद्बधिष्ये; V1 B3.4 D5.7 उद्ब°; G(ed.) उद्बनिष्ये (for आबन्धिष्ये). V1 [ऽ]थ* (for ऽथवा). Ś1 D1-3 उद्बध्य (Ś1 °टजाद्) वा विमोक्ष्यामि; Ñ1 उद्बंधयि * * * * (illeg.); T2 M1.3 आबध्य च(M1 वा) शिलां कंठे. —d) Ś1 विपिने; Ñ1 तथा वै; Ñ2 D5.7 नियमैर्; D2 वृक्षाग्राद्; D3 विषस (sic) (for विषमे).

34 a) G1 हि; G3 सा; M3 [इ]ह; K(ed.) [अ]हं (for वा). Ś1 D1-3 अप्यहं ज्वलितं दीप्तं; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 अपि चाहं भृशं दीप्तं; D6 पीतामित्र विपं तीव्रं (sic). —b) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 प्र(D7 *)विशेयं; D2 प्रविश्येह (for प्रवेक्ष्यामि). D3 प्रविश्ये जातवेदसं. —c) Ñ1 * *पि (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स्पृशेयं (for न त्वहं). —d) Ñ1 स्पृशेयं; V1 Dt1 D4 कदापि; B4 पदा तु; Dg1 पादेन; T3 पापिनं (for पदापि). Ñ1 पदा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न तु; G(ed.) न हि (for स्पृशे). —For 34, Ś1 D1-3 subst.:

844* विषं वा भक्षयिष्यामि विना रामेण लक्ष्मण ।
रामेण हि विनाभूता न त्वहं स्थातुमुत्सहे ।

[D1.3 om. l. 1. —(l. 2) D2 reads हि in marg. D1.3 राघवेण (for रामेण हि). D3 लोके (for -भूता). D3 [अ]हं जीवितुम् (for त्वहं स्थातुम्).]

35 Ś1 D1-3 om. 35. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 35 (var.) for the first time after 838*. —a) Ñ1 ब्रुवाणम् (sic) (for लक्ष्मणम्). Ñ1 Dt1 D6 Ct आश्रुत्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 (all second time) उक्त्वा सा(B3 तु); Dm1 D8 उद्दिश्य; G3 आ*श्य (for आक्रुश्य). —b) V1 भीता (for सीता). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 (all first time) सुरसुतोपमा; Dt1 D6 शोकसमन्विता (for दुःखसमन्विता). —c) T2 तुदती. Ñ1 illeg.; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 (all first time) तत्र; Dg1 क्रुद्धा (with hiatus) (for दुःखाद्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 (all second time) भृशं रुदंती पाणिभ्याम्; T1 रुरोद दुःखशोकाभ्याम्. —d) T1 प्रजहार (for °घान). T1 च; G2 सा (for ह). Ñ1 * * प्रतिजघान ह (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 (both times) उरः परि(V1 [first time] प्रति; B4 [second time] प्रति)पिपेष सा(B4 [second time] ह; D7 [first time] वा).

G. 3. 51. 43
B. 3. 45. 39
L. 3. 50. 37

तामार्तरूपां विमना रुदन्तीं
सौमित्रिरालोक्य विशालनेत्राम् ।
आश्वासयामास न चैव भर्तु-
स्तं भ्रातरं किंचिदुवाच सीता ॥ ३६

ततस्तु सीतामभिवाद्य लक्ष्मणः
कृताञ्जलिः किंचिदभिप्रणम्य ।
अवेक्षमाणो बहुशश्च मैथिलीं
जगाम रामस्य समीपमात्मवान् ॥ ३७

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥

४४

तया परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुजः ।
स विकाङ्क्षन्भृशं रामं प्रतस्थे नचिरादिव ॥ १

तदासाद्य दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमास्थितः ।
अभिचक्राम वैदेहीं परिव्राजकरूपधृक् ॥ २

36 [a]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 रुदतीं (for विमना). Ś1 D1–3 निश(D2.3 °शा)म्य; Ñ1 सबाष्पां; Ñ2 D5.7 तु दीनां; V1 स सीतां; B1.3.4 तदानीं (for रुदन्तीं). —[b]) D4 G1 आलक्ष्य; M2 आवेक्ष्य (for आलोक्य). —[c]) Ś1 स (for न). —[d]) Ñ1 illeg. up to किंचि. M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) उवास (for °च).

37 [a]) Ñ1 स तां (for ततस्). Ñ2 D5.7 च (for तु). —[b]) Ñ1 Dg1 D2.3.6 G M2 -प्रणम्य च (for -प्रणम्य). —[c]) Ñ1 समीक्ष्यमाणो; B4 D1–3.5.7 अवेक्ष्य°; Dg1 Dm1 D8 T3 अन्वीक्ष्य°; Cm.g अन्वीक्ष° (for अवेक्ष°). Ñ2 B1.3.4 D5.7 च पुनः (for बहुशश्). B1.4 Dt1 Dm1 D5–8 स (for च). Dg1 D4 T3 G1.2 जानकीं (for मैथिलीं). V1 अवेक्षमाणः पुनरेव मैथिलीं. —[d]) Ś1 D2.3 सकाशम् (for समीपम्).

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V1 B1.4 D1.3.5.7 लक्ष्मणप्रयाणं(D3 °णः); Ñ1 D2 लक्ष्मणवाक्यं; B3 सीतालक्ष्मणसंवादः. —*Sarga no.*(figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.7 51; V1 50; B4 D6 52; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1 45; D1.4 47; M2.3 46. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

44

V2 illeg. for Sarga 44. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) B1.3.4 D3.6.7 G1 तथा (for तया). B1 च (for तु). —[b]) Ś1 D1–3 रुषितो; Ñ2 D5.7 सीतया; Dg1 विकांक्षन् (for कुपितो). B4 राघवात्मजः (for °नुजः). —After 1[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

845* जगाम यत्र रामोऽसौ सीतां त्यक्त्वा महावने ।
मारीचेनापकृष्टे तु राघवे सहलक्ष्मणे ।
कृतकृत्यमिवात्मानं रावणः समपद्यत ।

[(l. 2) Ñ2 [अ]वहृष्टे तु; V1 [उ]पकृष्टे तु; D5.7 [अ]वकृष्टेन (D7 °ष्टे तु) (for [अ]पकृष्टे तु). —(l. 3) Ñ2 D5.7 प्रत्यपद्यत; B1.3(*sup. lin.* also as above) सममन्यत (for °पद्यत).]
—Thereafter G(ed.) cont.:

846* लक्ष्मणश्चापि धर्मात्मा भयेन महताकुलः ।

—[c]) Dg1 T3 समीक्षितुं; G2 स हि कांक्षन् (for स वि°). Ś1 D1–3 अवेक्ष्य(D2 °क्ष)माणो(Ś1 °नो) बहुशः; Ñ1 स विकांक्षो भृशं बाहुः(sic); Ñ2 V1 B1.2.4 अ(V1 स)काम इव विप्रेक्ष्य.

2 Ñ1 mostly illeg. for [a]. —[b]) Dm1 D8 G3 तस्मिन् (for क्षिप्रम्). T3 M3 आत्मनः (for आस्थितः). —For 2[ab], Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst.:

847* एतदन्तरमासाद्य दशग्रीवः प्रतापवान् ।

—Ś1 D1–3 om. 2[c]–3[d]. —[d]) T1.2 Cg -धृत् (for -धृक्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 परिव्राट्छद्मना तदा(Ñ2 D5.7 °तः). ❀ Cm: "अभिचक्राम वैदेहीं, वैदेहीमन्वपद्यत, तामाससादातिबलः, उपतस्थे स वैदेहीं, अभ्यगच्छत वैदेहीं" इत्येताः क्रियाः प्रत्यासक्तिविशेषविवक्षया पुनः पुनः प्रयुज्यन्ते. ❀

श्लक्ष्णकाषायसंवीतः शिखी छत्री उपानही ।
वामे चांसेऽवसज्याथ शुभे यष्टिकमण्डलू ।
परिव्राजकरूपेण वैदेहीं समुपागमत् ॥ ३
तामाससादातिबलो भ्रातृभ्यां रहितां वने ।
रहितां सूर्यचन्द्राभ्यां संध्यामिव महत्तमः ॥ ४
तामपश्यत्ततो बालां राजपुत्रीं यशस्विनीम् ।
रोहिणीं शशिना हीनां ग्रहवद्भृशदारुणः ॥ ५
तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानरुहा द्रुमाः ।
समीक्ष्य न प्रकम्पन्ते न प्रवाति च मारुतः ॥ ६
शीघ्रस्रोताश्च तं दृष्ट्वा वीक्षन्तं रक्तलोचनम् ।
स्तिमितं गन्तुमारेभे भयाद्गोदावरी नदी ॥ ७
रामस्य त्वन्तरं प्रेप्सुर्दशग्रीवस्तदन्तरे ।
उपतस्थे च वैदेहीं भिक्षुरूपेण रावणः ॥ ८

G. 3. 52. 14
B. 3. 46. 9
L. 3. 51. 7

3 Ś1 D1–3 om. 3^{abcd} (cf. v.l. 2). Ñ1 om. 3. —[b]) T3 छत्रोपानहवान्शिखी. —[e]) Ś1 D2 -लिंगेन (for -रूपेण). D3 परिव्राजिकलिंगेन. —[f]) Dg1 समुपागतः; Dt1 D6 क्षन्ववर्तत; D4 T1 G1 M1 Cm अन्वपद्यत; T2 G2 M3 °विशत् (for समुपागमत्). —For 3, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. and read after 849* :

848* उपतस्थे तदा सीतां भिक्षुरूपेण रावणः ।
सूक्ष्मकाषायसंवीतः शिखी छत्री सपादुकः ।
सव्यांससक्तभारश्च सत्रिदण्डकमण्डलुः ।

[(l. 2) B3 -कौशेय- (for -काषाय-). Ñ2 D5.7 शिरःस्नातः; B1 शिखी चीरी (for शिखी छत्री). B3 शिखी (*sup. lin.* also छत्री) सकुशपादुकः (for the post. half). —(l. 3) V1 सव्यांसासक्त-; B1.3 सव्यांग° (for सव्यांससक्त-).]

4 [a]) Dm1 D8 G3 तद्रक्षो (for [अ]तिबलो). Ś1 रावणश्चाप्रतिबलो; Ñ1 आससाद **रक्षो (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तामपश्यत्ततो बालां (= 5^a). —[b]) B4 lacuna for भ्रातृभ्यां. —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अर्कचंद्राभ्यां; Dt1 सूर्यचंद्राभ्यां (for चन्द्रसूर्याभ्यां). —[d]) D2 महातमः (for महत्तमः).

5 Ñ1 om. 5. —[ab]) Dg1 तदा (for ततो). T1 रामपत्नीं (for राजपुत्रीं). Ś1 D1–3 विहीनां रामचंद्रेण पतितां (D1.3 °ना) कमलेक्षणां. —[d]) Ś1 D1–3 दिवि घोर इव ग्रहः. —For 5, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

849* स दृष्ट्वा दिव्यरूपां तां रहिते राक्षसेश्वरः ।
ततस्तत्र दशग्रीवश्चिन्तयामास दुर्मतिः ।
इयं विरहिता यावद्भर्त्रा सौमित्रिणापि च ।
कालो मम मतस्तावदभ्युपेतुं वराननाम् ।
चिन्तयित्वा दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमात्मनः । [5]

[(l. 1) B1.3.4 [अ]प्रतिरूपां (for दिव्य°). —(l. 3) Ñ2 D5.7 सह; V1 [अ]पि वा (for [अ]पि च). —(l. 4) Ñ2 पुनस्; D7 ततस् (for मतस्). D5 वरांगनां (for वराननाम्).]

6 [a]) T3 M1 तमुग्र- (for °ग्रं). Ñ1 उग्र-; D3 घोर-; G2 क्रूर- (for पाप-). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 Dm1 D1.2.4.5.7.8 T1 G1.3 M2.3 तमुग्रतेजःकर्माणं. —[b]) B1 -रुहद्रुमाः; Dg1 T2 -महाद्रु°; Dt1 Dm1 D6.8 -गता द्रुमाः; G3 -महीरुहाः (for -रुहा द्रुमाः). Ś1 D1–3 जनस्थानमुपागतं. —After 6^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

850* तथैव विविधा गुल्माः सत्त्वानि सह पक्षिभिः ।

[V1 -[आ]रण्य-; B1 -[आ]वर्ताः; B3 -[आ]रक्ष्याः; B4 L(ed.) वल्ल्यः (for गुल्माः).]

—[c]) Dt1 D6 संदृश्य (for समीक्ष्य). Ñ1 नाभ्य*** (illeg.); Ñ2 B1.3.4 D5.7 न (Ñ2 B1.3.4 च) व्यकंपंत (Ñ2 °ते); M2 च प्रकंपंते (for न प्रकम्पन्ते). Ś1 D1–3 दृष्ट्वैव वृक्षाः कंपंते; V1 तं समीक्ष्य व्यकंपंत. —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 प्रववौ न (for न प्रवाति). G1 स्म (for च).

7 [a]) Ñ1 illeg. from स्रोता up to र in [b]. Ś1 शीघ्रं सीता (for शीघ्रस्रोताश्च). D1 यथा दुष्टं (for च तं दृष्ट्वा). —[b]) Ś1 Dg1 D1.2 T3 वीक्ष्य (Dg1 T3 क्रुद्धं) संरक्तलोचनं. —For 7^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

851* शीघ्रवेगागतं दृष्ट्वा विष्ठितं राक्षसेश्वरम् ।

[Ñ2 D5.7 शीघ्रवेगा च तं; V1 B4 °गाच्च तं (for शीघ्रवेगागतं).]

—[d]) Ñ2 V1 B1.4 D5.7 तदा; Ck यावद् (for भयाद्). D3 मंदाकिनी (for गोदावरी). Ś1 B3 D2.4 G2 यावद् (B3 तदा; D4 G2 भयाद्) गोदावरीं नदीं. —After 7, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

852* जनस्थानसमीपे तु पञ्चवट्यां तपोवने ।
पक्षिणो ये मृगाश्चैव भयार्ताः संप्रदुद्रुवुः ।

[(l. 1) V1 B1.3.4 च (for तु). B1 पंचवट्यास् (for °वट्यां). V1 मनोरमे (for तपोवने). —(l. 2) V1 B1.3.4 भयात्तस्य (B1 °त्तेन) प्रदुद्रुवुः (for the post. half).]

8 [a]) Ś1 D2 त्वंतरा; Ñ1 D1 सोंतरं; Dm1 D3.8 T1 G3 M Cg त्वंतर-; D4 त्वंतरे (for °रं). D1 प्रेक्ष्य (for प्रेप्सुर्). —[b]) Ñ1 तदंतरं. Ś1 D1–3 रावणस्तदनंतरं. —[c]) Dg1 Cm स (for च). Dg1 reads from वैदेहीं up to [d] in marg. Ś1 प्राप्योपांत (L[ed.]°पस्थ) गतां सीतां; D1–3 प्राप्योपतस्थे तां सीतां. —[d]) Ś1 D2 राक्षसः (for रावणः). ❀ Cv : भिक्षुरूपेण रावणः इत्यतः परं अभव्यो .... शोचतीं; अभ्यवर्तत ....शनैश्चरः; स पापो .... इवावृतः; अतिष्ठत् .... यशस्विनीं इत्येष पाठक्रमः (as in text). ❀ —For 8, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

G. 3. 52. 14
B. 3. 46. 9
L. 3. 51. 8

अभव्यो भव्यरूपेण भर्तारमनुशोचतीम् ।
अभ्यवर्तत वैदेहीं चित्रामिव शनैश्चरः ॥ ९
स पापो भव्यरूपेण तृणैः कूप इवावृतः ।
अतिष्ठत्प्रेक्ष्य वैदेहीं रामपत्नीं यशस्विनीम् ॥ १०
शुभां रुचिरदन्तोष्ठीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
आसीनां पर्णशालायां बाष्पशोकाभिपीडिताम् ॥ ११
स तां पद्मपलाशाक्षीं पीतकौशेयवासिनीम् ।
अभ्यगच्छत वैदेहीं दुष्टचेता निशाचरः ॥ १२
स मन्मथशराविष्टो ब्रह्मघोषमुदीरयन् ।
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपः ॥ १३
तामुत्तमां त्रिलोकानां पद्महीनामिव श्रियम् ।
विभ्राजमानां वपुषा रावणः प्रशशंस ह ॥ १४

853* स रामस्यान्तरप्रेक्षी रावणस्तदनन्तरम् ।
आससाद ततः सीतां भिक्षुरूपेण संवृतः ।

[(l. 2) B1.3.4 तदा (for ततः).]

9 M3 om. 9–10. Ñ2 reads 9–10^{ab} in marg.; B3 reads 9–10^{a} in marg. D4 T2 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) B1 स भव्यो (for अ°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भव्यरूपां तां; Dt1 भयरूपेण (for भव्य°). —D2 om. (hapl.) 9^{b}–10^{a}. —^{b}) Ś1 D1 (erroneously repeats after 10^{a}).3 भर्तारं समनुव्रतां. —^{c}) Ś1 D1.3 अभ्यगच्छत (D1 °त्स); B4 सोभ्यवर्तत; D4 T2 अतिष्ठत्प्रेक्ष्य (for अभ्यवर्तत). —^{d}) D1 रोहिणीमिव भास्करिः.

10 M3 om. 10; D2 om. 10^{a} (for both, cf. v.l. 9). Ñ2 and B3 read 10^{ab} and 10^{a} respy. in marg. (cf. v.l. 9). D4 T2 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Dt1 D6 T1.2 सहसा; T3 स पापी (for स पापो). Ś1 D1.3 साधुरूपेण; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तेन रूपेण; Dg1 भिक्षु°; D4 पाप°; T2 मृत्यु°. —^{b}) T2 कूपमिवावृतं. —^{c}) Ś1 D1.2 अभितः (for अतिष्ठत्). G2 प्रेत्य (for प्रेक्ष्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामस्य (for वैदेहीं). Ñ1 * * * * * * सीतां (illeg.); D4 T2 अभ्यवर्तत वैदेहीं. —^{d}) D4 तपस्विनीं (for यश°). Ś1 Ñ1 D1–3 पत्नीं रामस्य रावणः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पत्नीं सीतां तु रावणः. —After 10, Dt1 D4.6 T2 G1 ins. :

854* तिष्ठन्संप्रेक्ष्य च तदा पत्नीं रामस्य रावणः ।

[D4 T2 अतिष्ठत्प्रेक्ष्य च तदा (D4 °वैदेहीं) (for the prior half).]

11 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 स तां; D2 सीतां; D3 तां स (for शुभां). G3 रुधिर- (for रुचिर-). Ś1 Ñ V1 D5.7 -दंतौष्टीं (for -दन्तोष्ठीं). —^{b}) B4 (also) भर्तारमनुशोचतीं (=9^{b}). —^{d}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 -परिप्लुतां (for -[अ]भिपीडिताम्). —After 11, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

855* रामलक्ष्मणहीनां तां चिन्ताशोकपरायणाम् ।
रजसा महता छन्नामचन्द्रां रजनीमिव ।
ददर्श यद्यद्वैदेह्या गात्रं चक्षुर्मनोहरम् ।
न शशाक ततो हर्तुं दृशं मग्नामिवावशः ।

[(l. 1) B1 (*sup. lin.* also as above) -समन्वितां (for -परायणाम्). —(l. 2) B1 तमसा (for रजसा). B1.3 (*sup. lin.* also) सचंद्रां; B3 सचंद्रीं (for अचन्द्रां). —(l. 3) V1 स (for second यद्). —(l. 4) V1 B1.3.4 भृशं (for दृशं). V1 [अ]त्र सः; B1.3 (*sup. lin.* also as above).4 [अं]भसः (for [अ]वशः).]

12 ^{a}) Ñ1 अरविंद-; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 फुल्लपद्म-; D4 G2.3 M2 (before corr. as in text) सीतां पद्म- (for स तां पद्म-). D4 T2 -विशालाक्षीं (for -पलाशाक्षीं). Ś1 Dg1 D1–3 T3 पद्मपत्रविशालाक्षीं. —^{b}) Ś1 Ñ1 -वाससं (for -वासिनीम्). —^{c}) Ñ1 G1 अभ्यवर्तत; B1 M2 अभ्यागच्छत; B3.4 D5.7 अभ्यगच्छत्स (for अभ्यगच्छत). —^{d}) Ñ B4 Dt1 D2.4.6 हृष्टचेता; Dm1 D8 G3 दुष्टचित्तो (for दुष्टचेता). M3 अदुष्टां दुष्टचेतनः.

13 ^{a}) G (ed.) तां (for स). Dt1 D4.6 दृष्ट्वा काम- (for स मन्मथ-). Ñ1 Dt1 D6 -शराविद्धो; V1 -शरैर्भिन्नो (for -शराविष्टो). —^{b}) M3 ब्रह्मघोषान् (for °षम्). M2 उदैरयत् (for उदीरयन्). —Ñ1 illeg. from अब्रवीत् in ^{c} up to रहिते in ^{d}. —^{c}) V1 B1 Dg1 D1.3 प्रसृतं; D8 प्रथितं (for प्रश्रितं). Ś1 अब्रवीत्प्रश्रि (L [ed.] °मि) तैर्वाक्यैर्; D2 अथ तां प्रसृतैर्वाक्यैर्. —^{d}) Ś1 अभितो; D2 अभवद् (for रहिते). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–5.7 राक्षसेश्वरः (for °साधिपः). —After 13, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

856* स तामुवाच कामार्तो रावणो राक्षसेश्वरः ।
विभ्राजमानां वपुषा काञ्चनीं प्रतिमामिव ।

[V1 B1.3 D5 om. (hapl.) l. 1. —(l. 2) D5.7 विराजमानां (for विभ्राज°).]

14 ^{a}) G (ed.) अनुत्तमां (for तामु°). Ñ2 B1 त्रिलोकस्य; V1 स्त्रीलोकस्य; D3 त्रिलोकेषु; D5.7 समालोक्य (for त्रिलोकानां). Ś1 B3 D1.2 उत्तमां सर्व (B3 D1 त्रिषु) लोकेषु; Ñ1 D4 G2 M2.3 तामुत्तमस्त्रियं लोके; B4 तामुत्तमस्त्रीं लोकस्य. —Ñ1 illeg. for ^{b}. —^{cd}) Ñ2 D5.7 विराजमानां; B4 राराज्यमानां (for विभ्राज°). B3 (m. also) कांत्या श्रिया भ्राजमानां (for ^{c}). D2 तादृशः (for रावणः). G2 हा (for ह). Ñ1 अब्रवी * * * वाक्यमुपगम्य दशाननः (illeg.). —After 14, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T2 M3 read 18^{c}–20 (including star passages).

का त्वं काञ्चनवर्णाभे पीतकौशेयवासिनि ।
कमलानां शुभां मालां पद्मिनीव च बिभ्रती ॥ १५
ह्रीः श्रीः कीर्तिः शुभा लक्ष्मीरप्सरा वा शुभानने ।
भूतिर्वा त्वं वरारोहे रतिर्वा स्वैरचारिणी ॥ १६
समाः शिखरिणः स्निग्धाः पाण्डुरा दशनास्तव ।
विशाले विमले नेत्रे रक्तान्ते कृष्णतारके ॥ १७
विशालं जघनं पीनमूरू करिकरोपमौ ।
एतावुपचितौ वृत्तौ सहितौ संप्रगल्भितौ ॥ १८
पीनोन्नतमुखौ कान्तौ स्निग्धतालफलोपमौ ।
मणिप्रवेकाभरणौ रुचिरौ ते पयोधरौ ॥ १९

G. 3. 52. 24
B. 3. 40. 20
L. 3. 51. 14

15 [a]) Dt1 D6 Ct रौप्य-; M2 सा त्वं (for का त्वं). V1 B1.4 D1-3 -गर्भाभे (for -वर्णाभे). Ś1 कांचनांभोजगर्भाभा; Ñ2 B3 D5.7 का त्वं कमलगर्भा (B3 °पत्रा) भे. —[b]) B1.3 -कौषेय- (for °शेय-). Dg1 Dt1 Dm1 D2.4.7.8 G1.3 M1.2 -वासिनी (for °नि). —Ś1 D1-3 om. 15[cd]. —[c]) T2 प्रभाजालं (for शुभां मालां). —[d]) D4 G2 M1.2 हि (for च). Dt1 D4.6 बिभ्रति. Dg1 [अ]वबिभ्रति. T3 G1.3 पद्मिनीमिव बिभ्रती (G1 °तीं). —For 15[cd], Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

857* मालां पद्मोत्पलयुतां बिभ्रती प्रियदर्शना ।

[Ñ1 illeg. V1 -प्रख्यां (for -युतां). Ñ2 D5 प्रियदर्शनां; B3 चारुदर्शना (for प्रियदर्शना).]

16 [a]) M2 om. श्रीः. Ś1 कांतिश्च; V1 B1.3.4 कीर्तिः श्रीः (by transp.); Dg1 च कीर्तिस्; T2 त्वं कीर्तिः (for श्रीः कीर्तिः). Ñ2 Dg1 D5.7 T3 तथा; D3 श्रुता (for शुभा). —[b]) V1 वाणी च त्वं (for अप्सरा वा). Ś1 Ñ B1.3.4 D1-3.5.7 आसां (B1 m. also का वा) का (Ś1 D1-3 अथवा) त्वं वरानने; Dm1 D8 G3 M2.3 अप्सरा वा वरानने. —[c]) Ś1 D1 भूतिर्वासि; V1 विभूतिर्वा; Dg1 Dm1 T2.3 G M1.3 भूमिर्वा त्वं; D2 °र्भासि; D3 °र्वापि (for °र्वा त्वं). —[d]) Ñ2 वहिर्; G3 गतिर् (for रतिर्). —After 16, Ñ1 Dg1 read 18[ab] (Ñ1 including 859*). —After 16, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

858* सुसंस्थिते च कान्ते च भ्रुवौ वदनभूषणे ।
सुप्रभौ सुकुमारौ च स्वनुरूपौ च संस्थितौ ।
सुपीनौ दर्शनीयौ च संहतौ च वरानने ।
अनुरूपौ च वक्त्रस्य कपोलौ तव सुन्दरि ।
तप्तकाञ्चनसंवीतौ स्वभावात्संहतौ शुभौ । [5]
श्रवणौ ते विराजेते प्रमाणेन समुत्थितौ ।
स्तनौ पीनोन्नतौ वृत्तौ सुरूपौ च वरानने ।
करौ च तव सुश्रोणि पद्मपत्रारुणौ शुभौ ।
अनुरूपं च ते मध्यं दुर्बलं चारुहासिनि ।
रोमराज्या विभक्तं च द्विधेव तव सुन्दरि । [10]

[(l. 1) Ñ2 स्वस्थं स्थिते (for सुसं°). Ñ2 D5 -भूषणौ (for °णे). —(l. 2) B4 सुवृत्तौ (for सुप्रभौ). B1.3 (with hiatus) अनुरूपौ (for स्व°). B4 सु- (for च). V1 सुंदरौ च शुचिस्मिते (for the post. half). —B1 om. l. 3-6. —(l. 3) V1 om. the second च (subm.). —(l. 4) B3 सुंदरी (for °रि). —(l. 5) Ñ2 D5.7 अल्प- (for तप्त-). V1 D5 संहतां (for संहतौ). B3 स्वभावाशंकुतौ शुभौ; B4 सुप्रभासंस्कृतौ शुभौ (for the post. half). —D7 om. (hapl.) l. 6-8. —(l. 6) V1 om. from the post. half up to the prior half of l. 7. B3 समुच्छ्रितौ (for °त्थितौ). —(l. 7) V1 सुविचित्रौ (for सुरूपौ च). —(l. 9) V1 चारुभाषिणि (for °हासिनि). —(l. 10) B3 (before corr. as above) रोमराजी- (for °राज्या). V1 द्विविधे; B1.3 द्विविधं (for द्विधेव). B1.3 सुंदरी.]

17 V1 B1.3 om. 17[ab]. M2 transp. [ab] and [cd]. —[a]) G2 सौम्याः (for समाः). —[b]) Ñ1 B4 Dg1 T2 G M1.2 पांडरा (for पाण्डुरा). —Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 17[cd] and 18[ab] (followed by 860*). —[c]) Ñ1 B4 विशाल- (for °ले). Ś1 D1-3 विपुले (for विमले). —[d]) G1 शुक्ल- (for रक्त-). V1 नीलमध्यमे; B1.3.4 D5.7 नीलतारके; D2 कृष्णतारिके (for °तारके).

18 Ñ1 Dg1 read 18[ab] after 16. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 17[cd] and 18[ab] (followed by 860*). —[ab]) V1 D1 विशाल- (for °लं). D1.3 (with hiatus) चैव (with hiatus) (for पीनम्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 Cv गज- (for करि-). ❀ Cv : ऊरू गजकरोपमौ इत्यतः परं एतावुपचितौ वृत्तौ इत्याद्यध्यर्धश्लोकद्वयं द्रष्टव्यं। पूर्वत्र तु प्रमादाल्लिखितम्।; According to Cr.k, the sequence of st. is as follows: Cr : ब्रह्मघोषं, मणिप्रवेक, नदीकूलं, श्रीः; Ck : प्रशशंस, एतावित्यादि मणिप्रवेकः नदी कर्तृकूलं, ह्रीः. ❀ —After 18[ab], Ñ1 ins.:

859* मध्यमल्पं स्तनौ पीनौ दीर्घकेशी शफोदरी ।;

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. after 18[ab]:

860* सुकुमाराङ्गुली दिव्यौ सुकुमारतलौ शुभौ ।
चरणौ संहतावेतौ परस्परविभूषणौ ।
संचाररम्यौ च शुभौ पद्मकोशसमप्रभौ ।

[(l. 1) Ñ2 V1 B3 -तनौ (for °लौ). —(l. 2) Ñ2 V1 -विरूपणौ (for °भूषणौ).]

—T2 M3 read 18[c]-20 after 14. —[c]) G1 श्रिताव् (for एताव्). —[d]) Dg1 Dt1 D6 T3 G2 Cg संहतौ (for सहितौ). Dg1 T3 संप्रवेपितौ; D4 °वर्तितौ; T2 M Cg.tp °वल्गितौ; Ct also as in text (for °गल्भितौ).

19 For sequence in T2 M3, cf. v.l. 18. —[a]) T1 damaged; G2 पीनौ नतमुखौ (for पीनोन्नत°). —[b]) Dg1 T G2 M1 स्निग्धौ; Dm1 D8 G3 श्रेष्ठौ (for स्निग्ध-). —For

G. 3. 52. 23
B. 3. 46. 21
L. 3. 51. 15

चारुस्मिते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि ।
मनो हरसि मे रामे नदी कूलमिवाम्भसा ॥ २०
करान्तमितमध्यासि सुकेशी संहतस्तनी ।
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किंनरी ।
नैवंरूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥ २१
रूपमग्र्यं च लोकेषु सौकुमार्यं वयश्च ते ।
इह वासश्च कान्तारे चित्तमुन्माथयन्ति मे ॥ २२
सा प्रतिक्राम भद्रं ते न त्वं वस्तुमिहार्हसि ।
राक्षसानामयं वासो घोराणां कामरूपिणाम् ॥ २३
प्रासादाग्र्याणि रम्याणि नगरोपवनानि च ।
सम्पन्नानि सुगन्धीनि युक्तान्याचरितुं त्वया ॥ २४
वरं माल्यं वरं पानं वरं वस्त्रं च शोभने ।
भर्तारं च वरं मन्ये त्वद्युक्तमसितेक्षणे ॥ २५

18[c]–19[b], Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3(Ś1 D1–3 only l. 1).5.7 subst. and read after 19[cd]:

861* मुक्ताहेमचितौ पीनौ रत्नजुष्टौ मनोहरौ ।
हृद्यावुपचितौ वृत्तौ संहतौ ते विराजतः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 -हेमयुतौ (for °चितौ). D7 om. पीनौ. Ś1 D1–3 समौ निरंतरौ पीनौ; Ñ1 मुक्ताहेमणिकायांतो (sic) (for the prior half). Ś1 वृत्तौ नर-; Ñ1 जुष्टौ रत्न- (by transp.); V1 ** पुष्टौ; B4 रत्नहस्तौ; D1–3 जुष्टौ नर- (for रत्नजुष्टौ). D1 मनोरमौ (for °हरौ). —(l. 2) B3 तौ (for ते). V1 विरेजतुः (for विराजतः). Ñ1 सो*तो सहि ** ता * र * व * ताविद (illeg.).]

—For sequence in Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14. —[c]) D4 मणिप्रवेश-; T2.3 °प्रवाल- (for °प्रवेक-). —[d]) B3 Dt1 D6 तौ (for ते).

20 For sequence in Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T2 M3, cf. v.l. 14 and 18. —[a]) Ś1 Ñ1 D1–3.6 चारुदंति; V1 B3 D5.7 °मुखि; B4 °मुखे; D4 °गति (for °दति). —[b]) D2 T2.3 चारुनेत्र- (for °त्रे). Dg1 Dm1 D4 G विलासिनी; D2 M1 विशालिनी (for °सिनि). Ś1 चारुविस्तृतलोचने. —[c]) Ś1 Ñ1 D1–3 M1.2 भीरु; D8 T1 कांते (for रामे). —[d]) G2 यथा (for इव). Ś1 नदीवेगमिव प्लवः; Ñ1 चारुणा प्रेक्षितेन च; D1.3 नदीवेग(D3 °रोध) इवोष्णगे; D2 नदीवेग इव प्लवं. —For 20[cd], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

862* अतीव भ्राजसे भीरु वनराजीव पुष्पिता ।

[Ñ2 D5.7 राजसे (for भ्रा°).]

21 [a]) Ñ2 V1 B1 D5.7 -संवृत-; B3.4 D1–3 -संमित- (for -[अ]न्तमित-). G2 -मध्यस्था (for °ध्यासि). Ś1 करं-भितसुमध्यासि; M3 कांतांगी कांतमध्यासि. —[b]) V1 D6 सुकेशे (for °शी). Ś1 D1–3 कठिनस्तनी; Ñ2 V1 D6 संहतस्तनि; G2 मध्यत°; M2 संगत° (for संहत°). —[c]) Dg1 न वै (for नैव). —[d]) Ś1 D1–3 नासुरी (for न यक्षी). Dg1 T3 पन्नगी (for किंनरी). —Ñ1 om. 21[e]–26. —[e]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T2 एवंरूपा; T1 damaged; G1 नैवरूपी (for नैवं-रूपा). —[f]) Ś1 D2 दृष्टरूपा (for °पूर्वा).

22 Ñ1 om. 22 (cf. v.l. 21). —[a]) D3 तु (for च). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ते लोके (for लोकेषु). —[b]) Ś1 D2 यशस्विनि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 च शाश्वतं; Dg1 Dm1 D8 च यच्च ते; D1 यशश्च ते; D3 च सुव्रते (for वयश्च ते). —[c]) V1 ते भीरु (for कान्तारे). —[d]) Dg1 Dm1 D1.3.4.8 G M Cm.g उन्मादयंति; T2 °थतीव; Cr.k °दयति (for °थयन्ति). Ś1 D2 किमर्थं ते वरानने; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चिंतामुत्पादयंति मे.

23 Ñ1 om. 23 (cf. v.l. 21). —[a]) Ś1 Dg1 D2.3 संप्रतिक्राम; Ñ2 B1.3.4 संप्रतीक्ष्य सु-; V1 संप्रक्रामच्च; D1 प्रतर्कयामि; D5.7 संप्रतीक्षस्व; T2 सप्रीतिकामे; G1 अतिक्रामति; G2 सा प्रतिश्रम (sic); G3 सांप्रतं काम (sic); G(ed.) संप्रतीक्ष्य च (for सा प्रतिक्राम). —[b]) D1 G1.3 वक्तुम् (for वस्तुम्). —[c]) D1–3 रक्षसामयमावासो. —T2 om.(hapl.?) from 23[d]–27[c]. —[d]) B1 कामचारिणां; D3 काल° (for कामरूपिणाम्).

24 Ñ1 T2 om. 24 (cf. v.l. 21 and 23 respy.). —[a]) Ś1 D2 प्रासादाग्राणि दिव्यानि; Ñ2 V1 B4 Dg1 Dt1 Dm1 D3.5–8 T1.3 G3 M2 °ग्राणि रम्याणि; G2 °ग्र्याणि हर्म्याणि. —[c]) Ś1 D2.3 सपद्मानि; D1 सुपुष्पाणि; M2 संबंधानि (for सम्पन्नानि). Ś1 Dt1 D6 सुगंधानि. —[d]) Ś1 D1–3 [आ]सेवितुं (for [आ]चरितुं). —For 24[cd], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

863* सपद्मानि च तोयानि देवोद्यानानि चैव हि ।
नन्दनादीनि दिव्यानि युक्तान्यासेवितुं त्वया ।

[(l. 1) B1.3 दैवोद्यानानि. —(l. 2) B1 रम्याणि (for दिव्यानि).]

25 Ñ1 T2 om. 25 (cf. v.l. 21 and 23 respy.). —[a]) M2 वर- (for first वरं). Ś1 D1.2 M1 वस्त्रं; Dg1 Dm1 D8 T1 G2.3 M3 भोज्यं; Dt1 D6 T3 गंधं; G(ed.) रत्नं (for पानं). V1 एवं माल्यांबरं पानं; D3 वरमाल्यं च वस्त्रं च. —[b]) M1 भोज्यं (for वस्त्रं). Dg1 सु- (for च). Ś1 D1–3 वराण्या-भरणानि च. —[c]) G3 damaged for भर्तारं. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ते युक्तम् (for त्वद्युक्तम्). G3 damaged for मसितेक्षणे. Ś1 D1–3 तव युक्तं वरानने. —After 25, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

864* भूमिशय्यापरिक्लिष्टा वने मूलफलाशना ।
वस्तुं नार्हसि कल्याणि सुखार्हा सुखवर्जिता ।

का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा शुचिस्मिते ।
वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे ॥ २६
नेह गच्छन्ति गन्धर्वा न देवा न च किंनराः ।
राक्षसानामयं वासः कथं नु त्वमिहागता ॥ २७
इह शाखामृगाः सिंहा द्वीपिव्याघ्रमृगास्तथा ।
ऋक्षास्तरक्षवः कङ्काः कथं तेभ्यो न बिभ्यसे ॥ २८
मदान्वितानां घोराणां कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
कथमेका महारण्ये न बिभेषि वरानने ॥ २९
कासि कस्य कुतश्च त्वं किंनिमित्तं च दण्डकान् ।
एका चरसि कल्याणि घोरान्राक्षससेवितान् ॥ ३०
इति प्रशस्ता वैदेही रावणेन दुरात्मना ।
द्विजातिवेषेण हि तं दृष्ट्वा रावणमागतम् ।
सर्वैरतिथिसत्कारैः पूजयामास मैथिली ॥ ३१
उपानीयासनं पूर्वं पाद्येनाभिनिमन्त्र्य च ।
अब्रवीत्सिद्धमित्येव तदा तं सौम्यदर्शनम् ॥ ३२

G. 3. 52. 51
B. 3. 46. 34
L. 3. 51. 30

[(l. 1) D5 भूमिशय्यां (for °य्या-). B4 -परिक्षिता (for °ष्टा). Ñ2 D5.7 वन्य- (for वने). —(l. 2) V1 सुखवर्जिते; B3 शुभवर्जिता (for सुख°).]

26 Ñ1 T2 om. 26 (cf. v.l. 21 and 23 respy.) —[a]) G3 damaged for का त्वं भव. V1 चरसि (for भवसि). —[b]) T1 G2 M3 वरानने (for शुचिस्मिते). —[c]) Ś1 D1-3 G1 का वसूनां; V1 B1 वसूनां च (for वसूनां वा). —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D5.7 देवानां (for देवता). T3 G2.3 प्रतिभाति (for °सि). G2 मा (for मे). —After 26, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

865* एतासां देवतानां च का त्वं भवसि शोभने ।
गन्धर्वी वा महाभागे अप्सरा वा सुमध्यमे ।

[(l. 1) Ñ2 B1 D5.7 तु (for च). —(l. 2) Note hiatus between the two halves.]

27 T2 om. 27[abc] (cf. v.l. 23). —[ab]) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 Dm1 D1-3.7.8 T1 G [आ]गच्छंति (for गच्छ°). G3 damaged for धर्वा न देवा. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 मानुषाः (for किंनराः). D1 न च देवा न मानुषाः; D3 न देवासुरमानुषाः; D4 देवकिंनरदानवाः (for [b]). —[c]) B4 राक्षसीनाम् (for °सानाम्). Dm1 D8 G3 इमं वासं (for अयं वासः). Ś1 D1-3 रक्षसामयमावासः. —[d]) Ś1 B1 D2 च; Ñ2 D5.7 स्वित्; V1 B3 Dt1 D4.6 T3 तु; T2 सा (for नु). D1 कथं कर्तुम्; T1 कथय त्वम् (for कथं नु त्वम्). Ñ1 सुश्रोणि त * * * से (illeg.); D3 घोराणां कामरूपिणां (=23[d]).

28 G3 damaged from 28[a] up to बि in 28[d]. —[a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 इमे (for इह). Ś1 D1.2 व्याला; D3 व्याघ्रा (for शाखा-). Ñ1 हिंस्रा (for सिंहा). —[b]) B4 व्याघ्रद्विप-; T1 M3 द्वीपि(M3 द्विपा)व्याघ्रा; T3 द्विपा व्याघ्र- (for द्वीपिव्याघ्र-). Dg1 T3 -वृकास्तथा; Dt1 D6 -मृगा वृकाः (for -मृगास्तथा). Ś1 D1.2 व्याघ्राश्च पृषत(D1 °ती; D2 °ता)-स्तथा; Ñ1 व्याघ्राः सिंहमृगादयः; Ñ2 B1.3 D5.7 व्याघ्रा द्वीपिमुखा(B1.3 °मृगा)स्तथा; V1 द्वीपिद्विपमृगादयः; D3 व्यालाश्च वृषभास्तथा. —[c]) Ś1 D1.2 येन्ये; V1 B1.3.4 कोकाः; D3 चान्ये; D4 T2 G1 M1.3 काकाः (for कङ्काः). Ñ1 हिंसका राक्षसाश्चैव; Ñ2 D5.7 ऋक्षास्तु शरभाः कोकाः (D7 °लाः). —[d]) M3 चैभ्यो (for तेभ्यो). Ñ2 V1 B4 D5.7 न ते भयं; B1.3 भयं न ते; Dg1 T1.3 न विभ्यसि (for न बिभ्यसे). Ś1 D1-3 तेभ्यस्त्वं न बिभेषि किं.

29 [a]) Ñ1 श्वापदानां च; M2 मदासितानां (for मदान्वितानां). Ś1 D1-3 घोराणां गिरिकल्पानां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 महतां(B3 °त्तानां) गिरिकल्पानां. —[b]) G3 damaged from स्विनां up to वरानने in [d]. M2 तथैव च (for तरस्विनाम्). —[c]) Ś1 D1-3 अस्मिन्; G1 om. (for एका). Ñ1 अरण्ये कथमेका त्वं. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शुचिस्मिते (for वरानने).

30 [a]) D3 T2 सुता (for कुतश्). Ś1 D1.2 चासि; Ñ1 त्वं हि; Dg1 T3 त्वं च (by transp.); D3 वासि (for च त्वं). K(ed.) कुतश्चित्त्वं. —[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 च दंडकं; D1 तदंतकं; G(ed.) च दंडके (for च दण्डकान्). —[c]) M2 चरति (for °सि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 एकाकिनी प्रविष्टासि; D1 घोराणि घोररूपाणि. —[d]) T2 घोर-; G(ed.) घोरे (for घोरान्). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 घोरं(Ś1 Ñ1 B1 °र) राक्षससेवितं(B1 °ते).

31 Ñ1 D1 om. 31-32. Ś1 D2.3 om. 31[ab]. —[b]) G3 रा * * * (damaged) (for रावणेन). Dt1 D6 महात्मना (for दुरा°). —For 31[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

866* इत्यसौ रावणेनोक्ता दुष्टेन जनकात्मजा ।
अविश्वासभयात्तत्र शङ्किता पर्यसर्पत ।
विश्वासं पुनरागत्य ब्राह्मणेति सुमध्यमा ।
प्रत्युवाचानवद्याङ्गी रावणं भिक्षुरूपिणम् ।

[(l. 2) V1 अविश्वासतया. D5.7 शंकंती (for शङ्किता).]

—[c]) Ś1 -वेशेन हि तं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -रूपिणं सा(B4 चा)थ; M2 -वेषेण च तं; G(ed.) -दर्शनं साथ (for -वेषेण हि तं). —[d]) G(ed.) राक्षसम् (for रावणम्).

32 Ñ1 D1 om. 32 (cf. v.l. 31). —[a]) B1 Dt1 Dm1 T2 Cg उपनीय. G1 [आ]सने; G(ed.) [उ]दकं (for [आ]सनं). B3 रम्यं (for पूर्वं). Ś1 D2.3 उ(Ś1 त)पनीयासनं भद्रं; Ñ2 उपासीनां समं पूर्वं. —[b]) Ś1 [उ]पनिवेद्य; D2.3 [उ]पनिमंत्र्य (for [अ]भिनिमन्त्र्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 व-

G. 3. 52. 0
B. 3. 46. 35
L. 3. 51. 31

द्विजातिवेषेण समीक्ष्य मैथिली
तमागतं पात्रकुसुम्भधारिणम् ।
अशक्यमुद्द्रष्टुमुपायदर्शना-
न्यमन्त्रयद्ब्राह्मणवद्यथागतम् ॥ ३३
इयं बृसी ब्राह्मण काममास्यता-
मिदं च पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति ।
इदं च सिद्धं वनजातमुत्तमं
त्वदर्थमव्यग्रमिहोपभुज्यताम् ॥ ३४

निमन्त्र्यमाणः प्रतिपूर्णभाषिणीं
नरेन्द्रपत्नीं प्रसमीक्ष्य मैथिलीम् ।
प्रसह्य तस्या हरणे धृतं मनः
समर्पयामास वधाय रावणः ॥ ३५
ततः सुवेषं मृगयागतं पतिं
प्रतीक्षमाणा सहलक्ष्मणं तदा ।
निरीक्षमाणा हरितं ददर्श त-
न्महद्वनं नैव तु रामलक्ष्मणौ ॥ ३६

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

(V1 अ)न्येनोपनिमंत्र्य च(Ñ2 D5.7 वै). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 G2.3 [ए]वं; Dm1 D8 [ए]तत् (for [ए]व). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 तं पापं (for तदा तं). T2 M1.3 °दर्शना (for सौम्यदर्शनम्). Ś1 तां पापः सौम्यदर्शनां.

33 D2.3 om. 33. —^{a}) Ñ1 G1 च वीक्ष्य; D4 M3 हि वीक्ष्य (for समीक्ष्य). Ś1 D1 द्विजातिरूपे(D1 °वेषे)ण हि वीक्ष्य रावणं. —^{b}) Dg1 Dt1 D6 T Cg समागतं (for तमा°). D4 -कुडुंभ-; D6.8 -कुसुंब-; G1 -कुडुंब- (for °म्भ-). Ś1 शस्त्र-कुशांतपाणिनं; Ñ1 पात्रकु * * * * णं (illeg.); D1 दंडकुशां-बुधारिणं; G3 पा * * * भ° (damaged); M3 पात्रकमंडलुध्वजं (for पात्रकुसुम्भधारिणम्). —^{c}) D6 अवश्यम् (for अश-क्यम्). Ñ1 अन्वेष्टुम् (for उद्द्रष्टुम्). Ś1 Dm1 D4.8 T1.3 G M उ(T3 M3 Cv.r.m.g अ)पायदर्शनं; Dg1 °दर्शिनी; D1 T2 उदारदर्शनं; Cr*p* as in text (for उपायदर्शनान्). —^{d}) Dg1 Dm1 D8 T3 G1 तमंगना; Dt1 D6 Cr.k.t तथागतं; D4 M2 तदांगना; T1 G2 तथांगना; T2 तदानीं; G3 M1.3 तमा(M1 °दा)गतं (for यथागतम्). Ś1 Ñ1 D1 न्यमंत्रयद्ब्राह्मणमेव-मंगना. ❀ Ck : अशक्यमुद्द्रष्टुमुपायदर्शनान्यमन्त्रयद्ब्राह्मणवत्त-थागतमिति पाठः। Ct : तथागतं ब्राह्मणवेषेणागतं रावणं ब्राह्मणवदेव न्यमन्त्रयत्। पाठान्तरं त्वत्राशक्तकल्पितं. ❀

34 ^{a}) Ñ1 D1 बृशीं; D2.3 बृषी (for °सी). Ñ1 साध्वि-हास्यतां (for कामम°). —^{b}) D1 तव (for प्रति-). Ś1 Ñ1 D1–3 त्वया (for इति). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 परमान्नम् (for वनजातम्). —^{d}) Ś1 अग्रे तद्; D1–3 अद्यं तद् (for अव्यग्रम्). D1–3 [उ]पयुज्यतां; D4 °भुंजतां (for [उ]पभुज्यताम्). —For 33–34, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

867* अथैवमुक्त्वा गजराजगामिनी
निमन्त्र्य पाद्येन च भोजनेन ।
तथाचचक्षे कुलमात्मनः शुभा
तथैव भर्तुः प्रथितात्मनो गुणान् ।

[(l. 1) B3 तथा (for अथ). Ñ2 V1 D5.7 द्विज-; B1 द्विप- (for गज-). —(l. 2) V1 पादेन (for पाद्येन). D5 तत्र (unmetrical) (for च). V1 D7 भोजनेन च. —(l. 3) B1.4 तदा (for तथा). B4 तदा (for शुभा).]

35 D5 om. 35^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ2 B3 D1–3.7 निमंत्र(Ñ2 B3 °न्त्र्य)याणां परि-; Ñ1 V1 B4 °माणां परि-; B1 निमंत्रयंतीं परि-; D4 M3 न्यमंत्र(M3 °न्त्र्य)माणः प्रति- (for निमन्त्र्यमाणः प्रति-). D4 G3 -पूर्व- (for -पूर्ण-). —^{b}) Ñ2 V1 -पुत्रीं (for -पत्नीं). Ś1 D2 समवेक्ष्य; D3 प्रतिपूज्य (for प्रसमीक्ष्य). Ś1 Ñ B1.3.4 D1–3.7 रावणः (for मैथिलीम्). V1 प्रसमीक्ष्यमाणः (for °मीक्ष्य मैथिलीम्). —^{c}) Ś1 D1–3 दृढव्रतः; Ñ1 B1.3.4 D5.7 धृतव्रतः; V1 कृतव्रतः; Dg1 द्रुतं मनः; Dt1 D6 Ct दृढं मनः; T3 ध्रुवं मनः; Cg as in text (for धृतं मनः). T1.2 प्रसह्य तस्या हरणोद्यतं मनः. —^{d}) Dg1 Dm1(after corr. as in text) D8 T G3 M3 समर्पयित्वात्म-(M3 °तु); G1 °यद्वयात्म-; G2 °चात्म-; M1.2 °न्नात्म-; Cg K(ed.) समार्पयत्स्वात्म- (for °यामास). Dg1 T3 M राक्षसः (for रावणः). ❀ Cv : समर्पयत् निहितवान्. ❀ Ś1 D1–3 शुभाननां तां(D2 °नाम् सा) न तथाभ्यमन्यत(D3 °नंदत्); Ñ1 सकाममात्मानमवेक्ष्य राक्षसः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सकाममात्मानमसावमन्य(V1 °मंस्य)त.

36 ^{a}) Ñ1 स तां (for ततः). D4 मृगयां (for °या-). —^{b}) Dg1 G3 M3 प्रतीक्ष्यमाणा; Dm1 D8 समीक्ष्यमाणा. —^{c}) Dg1 Dm1 D8 निरीक्ष्यमाणा; G1 सा वीक्ष°; G3 समीक्ष्य°; M1.3 Cv.r.g विवीक्ष° (for निरीक्ष°). Dg1 त्वरितं (for हरितं). D4 महद्वनं (for ददर्श तन्). Ñ1 समीक्ष्यमाणा रहितं तदा भृशं. —^{d}) D4 ददर्श तं; T2 महावनं (for महद्वनं). Ñ1 प्र * * (illeg.) कामः समरा भव तदा (sic). —For 36, Ś1 D1–3 subst. :

868* सा तं वरोरुर्मृगयागतं तदा
निरीक्ष्यमाणा सहलक्ष्मणं पतिम् ।
अजानती सा हरणं समन्ततो
महद्वनं प्रीतमना ददर्श ह ।

४५

रावणेन तु वैदेही तदा पृष्टा जिहीर्षुणा ।
परिव्राजकरूपेण शशंसात्मानमात्मना ॥ १
ब्राह्मणश्चातिथिश्चैष अनुक्तो हि शपेत माम् ।
इति ध्यात्वा मुहूर्तं तु सीता वचनमब्रवीत् ॥ २

दुहिता जनकस्याहं मैथिलस्य महात्मनः ।
सीता नाम्नास्मि भद्रं ते रामभार्या द्विजोत्तम ॥ ३
संवत्सरं चाध्युषिता राघवस्य निवेशने ।
भुञ्जाना मानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ॥ ४

G. 3. 53. 3
B. 3. 47. 4
L. 3. 52. 4

[(l. 1) D3 स तां वनांतं (for सा तं वरोरु). —(l. 3) D1.2 अज्ञातमाना (for अजानती सा). D3 निरीक्ष्यमाणो रहितं समंततो. —(l. 4) D3 बभूव सः (for ददर्श ह).];

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. for 36 :

869* स तां वरोरुं मृगयागतं पतिं
प्रतीक्षमाणां सह लक्ष्मणेन ।
निरीक्षमाणो रहिते समन्ततो
महावने प्रीतमना बभूव ह ।

[(l. 1) D5 वरोहां (for °रुं). D5.7 मृगयां (for °या-). —(l. 2) V1 B1.3.4 प्रतीक्ष्यमाणां. G(ed.) सह लक्ष्मणेन च. —(l. 3) V1 D5 निरीक्ष्यमाणो.]

Colophon.—*Sarga name* : Ś1 D1.2 रावणदर्शनं; Ñ1 सीतादर्शनं; Ñ2 D5.7 भिक्षुरूपधा(D5 °ध)रणं; V1 B3 रावणागमनं; D3 रावणवाक्यं; D8 सीताहरणं.—*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 52; V1 51; B4 53; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 46; D1 49; D4 48; M3 47.—After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

45

V2 illeg. up to 12[a] (cf. v.l. 3.39.1). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 G(ed.) om. 1[a]–2[b].—[a]) B3 [ए]व (for तु).—[b]) Ś1 Dg1 D1–4 G1 M2 तथा पृष्टा; Ñ2 B1.3.4 D5.7 पृष्टैवं सा; V1 ततो रंसा (corrupt); T2 यदा हृष्टा; G2 यथा पृष्ट्वा (sic) (for तदा पृष्टा). Ś1 D1–3 शुचिस्मिता; Ñ1 विवक्षता; Dg1 Dm1 D8 T3 G M1 Cg.k जिहीर्षता(Dm1 D8 °या); D4 M2.3 निरीक्ष्य तं; T1.2 जिहीर्षिता; Ct as in text (for °र्षुणा).—[c]) V1 B1.3.4 -वेशेन; Dg1 D4 T1.3 G1 M -लिंगेन (for -रूपेण).—[d]) Dg1 Dm1 D4.8 T3 G2.3 M अंगना; Ct as in text (for आत्मना).

2 V2 illeg. for 2 (cf. v.l. 1). G(ed.) and L(ed.) om. 2[ab] (for G[ed.], cf. v.l. 1).—Note hiatus between [a] and [b].—[a]) D3 वा (for first च). Ñ1 Dm1 D3 T2 G1 M3 [ए]व; Dg1 D4 T3 G2.3 [ए]वं; M2 [अ]यं; Ct as in text (for [ए]ष).—[b]) Dm1 D8 ह्यनुक्तो (to avoid hiatus); G3 अनुक्ते (for अनुक्तो). ❀ Ck : एष अनुक्त इति छान्दसः संधिः ।; Ct also as in Ck. ❀ Ñ1 न; T1 [ऽ]पि- (for हि).—[c]) Dg1 मुहूर्ते (for °र्तं).—[d]) Ñ1 ततो रावणम् (for सीता वचनम्).—For 2, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 subst.; while D3 subst. l. 2 only for 2[cd] :

870* तदुक्तं मधुरं वाक्यं रावणेन वराङ्गना ।
अचिन्तयित्वा वैदेही ततो रावणमब्रवीत् ।

[(l. 1) Ś1 D1.2 वरानना; B1 च संगता (for वराङ्गना).—(l. 2) Ś1 अर्चयित्वा तु; D3 विचिंतयित्वा (for अचिन्तयित्वा). Ś1 D1–3 तमुवाच दशाननं(D3 वरानना) (for the post. half).]

—Thereafter D3 cont. :

871* तृणमन्तरतः कृत्वा परपुंसः प्रभाषणे ।
न्यायतो धर्मशीला सा वक्तुं समुपचक्रमे ।

3 V2 illeg. for 3 (cf. v.l. 1).—[c]) Ś1 D2 सीता ब्राह्मण; B3 Dg1 D5.7 G2 M1.2 सीता नामास्मि; D1.3 सीता नामेति; M3 नाम्ना सीतेति (for सीता नाम्नास्मि).—[d]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 भार्या(Ś1 Ñ1 D1–3 पत्नी) रामस्य धीमतः; Dt1 D6 T1 रामस्य महिषी प्रिया(T1 द्विज).

4 V2 illeg. for 4 (cf. v.l. 1). Ś1 repeats 4[ab] after 10.—[a]) B1.3 [अ]प्युषिता; B4 [अ]स्यु° (for [अ]ध्यु°). Ś1(both times) D1–3 उषित्वा द्वादशैवाहं; Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G2.3 M Cg उषित्वा द्वादश समाः; G1 उष्य द्वादश वर्षाणि.—[b]) Ñ1 इक्ष्वाकोश्च; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cg इक्ष्वाकूणां (for राघवस्य). Ś1(both times) D1–3 समाः श्वशुरवेश्मनि. ❀ Cr.k : सर्वकामसमृद्धिनि निवेशन इत्यन्वयः।; Cg : मानुषान् भोगान् रतिक्रीडाः, अग्राम्यत्वाय मानुषानित्युक्तम्। वस्तुतः स्वयं दिव्यभोगपरतया मानुषानित्यवशमुक्तवती। यद्वा मानुषान् मनुष्यत्वेनावतीर्णरामकृतान् भोगान्। अमानुषानिति वा छेदः। मनुष्यदुर्लभान्दिव्यान्भोगानित्यर्थः सर्वकामसमृद्धिनि इति सप्तम्यन्तपाठे सर्वकामसमृद्धिनि इक्ष्वाकूणां इक्ष्वाकुवंश्यस्य रामस्य। पूजायां बहुवचनम्। व्रीडया भर्तृनामाग्रहणम्। निवेशने गृहे। द्वादश समाः द्वादश वत्सरान्। अत्यन्तसंयोगे द्वितीया। अमानुषान्भोगान्भुञ्जाना अनुभवन्ती सती उषित्वा उषितवत्यस्मि। व्यत्ययेन क्त्वा प्रत्ययः. ❀

G. 3. 53. 4
B. 3. 47. 5
L. 3. 52. 5

ततः संवत्सरादूर्ध्वं सममन्यत मे पतिम् ।
अभिषेचयितुं रामं समेतो राजमन्त्रिभिः ॥ ५
तस्मिन्संभ्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने ।
कैकेयी नाम भर्तारं ममार्या याचते वरम् ॥ ६
प्रतिगृह्य तु कैकेयी श्वशुरं सुकृतेन मे ।
मम प्रव्राजनं भर्तुर्भरतस्याभिषेचनम् ।
द्वावयाचत भर्तारं सत्यसंधं नृपोत्तमम् ॥ ७
नाद्य भोक्ष्ये न च स्वप्स्ये न पास्येऽहं कदाचन ।
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते ॥ ८
इति ब्रुवाणां कैकेयीं श्वशुरो मे स मानदः ।
अयाचतार्थैरन्वर्थैर्न च याच्ञां चकार सा ॥ ९
मम भर्ता महातेजा वयसा पञ्चविंशकः ।
रामेति प्रथितो लोके गुणवान्सत्यवाक्शुचिः ।
विशालाक्षो महाबाहुः सर्वभूतहिते रतः ॥ १०

5 V2 illeg. for 5 (cf. v.l. 1).—a) Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D2.4.6.8 T1.3 G1.3 M1 तत्र; Cg as in text (for ततः). Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1–4.6.8 S त्रयोदशे वर्षे (for संवत्सरादूर्ध्वं).—b) Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D1–4.6.8 S Cg राजा (for सम-). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cg [अ]मंत्रयत प्रभुः. Ñ1 ****** पतिं (illeg.).—c) Ś1 D1–3 राज्ये; Ñ1 illeg.; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राजा; M2 वीरं (for रामं).—d) Ś1 समेतो मंत्रिराजभिः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 संमंत्र्य सचिवैः सह.

6 V2 illeg. for 6 (cf. v.l. 1).—a) Ś1 D1–3 ततः (for तस्मिन्). Ś1 संभ्रियमाणे; V1 संमंत्र्यमाणे; B1 संक्रियमाणे (for संभ्रियमाणे). D1 च (for तु).—Ñ1 om. 6cd.—d) Dg1 T1 Cg आर्या सा; D4 T2.3 M1.2 अनार्या; Cr.k.t as in text (for ममार्या). ❀ Ct : अनार्या इति क्वचित्पाठः. ❀ Ś1 D1.2 आर्या वरमयाचत; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अनार्या श्वशुरं मम.

7 V2 illeg. for 7 (cf. v.l. 1). Ś1 om. 7–9.—a) Ñ2 D5.7 संप्रगृह्य; Dt1 D6 T2 Ct परि°; M3 सा प्र°; Cv.r.g as in text (for प्रति°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रणयिनी; D3 च कैकेयी (for तु कैकेयी).—b) Ñ2 V1 B3.4 D5 प्रथमं (for श्वशुरं). T2 सुव्रतं च (for सुकृतेन). Ñ2 V1 B3.4 Dg1 Dm1 D5.8 G3 वै; G2 तं; Cm.g.t as in text (for मे). Ñ1 D3 प्रथमं सुकृतैर्नृपं; B1 प्रथमं प्रहृतेन वै; D1.2 प्रथमं सुकृतैः पतिं; D7 प्रथमं सुकृते वने.—d) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 देवी वरमयाचत; D1–3 वरं परमयाचत. Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. 7ef.

8 V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 1). Ś1 om. 8 (cf. v.l. 7).—a) G2 नात्र (for नाद्य). D8 G3 वा (for च). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न शयिष्ये न पास्यामि.—b) Ñ2 B1.3.4 D5.7 च भोक्ष्ये; Dg1 Dt1 D6 T1.3 G1 M2 पास्ये च; Dm1 D3 च यास्ये; D1.2.8 च पास्ये; D4 G3 पास्ये न (for पास्येऽहं). ❀ Cg : पास्य इत्यात्मनेपदमार्षम्. ❀ Ñ2 Dg1 D1–3 T3 कथंचन (for कदाचन).—d) Ñ1 Dt1 D6 G यदभिषिच्यते.—After 8, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

873* यस्त्वया मे वरो दत्तः पुरा देवासुरे प्रभो ।
तत्सत्यं कुरु राजेन्द्र प्रतिज्ञापारगो भव ।
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषिच्यताम् ।

[(l. 2) Ñ2 B3 D7 तं; D5 ते (for तत्).—(l. 3) =2.10.27cd. Ñ2 B1 D5.7 मम पुत्रश्च भरतो ह्यनेनैवाभिषिच्यतां.]—Ñ2 V1 B1.3.4 cont. :

873* राघवश्च वनं घोरमद्यैव प्रतिपद्यताम् ।
चतुर्दश हि वर्षाणि चीरकृष्णाजिनाम्बरः ।
रामश्च प्रेष्यतां शीघ्रं भरतश्चाभिषिच्यताम् ।

[(l. 3) B4 erroneously repeats the prior half after 10ab. B3.4 सं- (for first च).]

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 1). Ś1 om. 9 (cf. v.l. 7). Ñ1 om. 9–10.—a) D4 G1 एवं (for इति).—b) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मे महारथः; Dt1 D6 मे स पार्थिवः; D1–3 मे समन्मथः; T2 मम मानदः (for मे स मानदः).—c) D1.2 उवाच वाक्यैर् (for अयाचतार्थैर्). T2 अल्पर्थैर् (for अन्वर्थैर्). Ñ2 V1 D5.7 वाक्यैरयाचतात्य(V1 °न्व)र्थैर्; B1 राज्यं ययाचे धर्मेण; B3 वाक्यैरयाचि तां धर्मैर्; B4 उवाचैव यतो धर्मं.—d) Ñ2 D1.5.7 न च वाक्यं; B1 नान्यां याच्ञां; B4 न तदाज्ञां (for न च याच्ञां). D1 प्रयाचसे (for चकार सा). D2 वरं नान्यमयाचत.

10 V2 illeg. for 10 (cf. v.l. 1). Ñ1 om. 10 (cf. v.l. 9).—a) Ś1 D1.2 तदा ब्रह्मन्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 महावीर्यो (for महातेजा).—b) Ś1 D1.2 सप्तविंशकः; M2 पंचविंशतिः (for पञ्चविंशकः). ❀ Cv.r : पञ्चविंशकः पञ्चविंशतिवर्ष इति व्यपदेष्टुं शक्यते । नातिपरिणत इत्यर्थः ।; Cm : वनप्रवेशसमये मम भर्ता वयसा पञ्चविंशकः । पञ्चविंश इव । क इवार्थे । पञ्चविंशतिवार्षिक इति व्यपदेष्टुं शक्यते । नातिपरिणत इत्यर्थः ।; Ct : वयसा पञ्चविंशकः । वननिर्गमनकाल इति शेषः । नन्विदमयुक्तम् । 'ऊन षोडशवर्षोऽयम्' इति विश्वामित्रं प्रति दशरथोक्तेः । उषित्वा द्वादश समाः' इत्यत्रोक्तेश्चेति चेन्न । अल्पान्तरत्वात् । अतितरुणावस्थायामपि राज्यं त्यक्तवानित्यर्थे तात्पर्येणास्थया तथोक्तेः । यद्वातिक्रान्तपञ्चविंशक इत्यर्थः. ❀—After 10ab, B4 repeats the prior half of l. 3 of 873*, while Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4(after the repetition) Dg1 Dt1 Dm1 D1–8 S ins. :

874* अष्टादश हि वर्षाणि मम जन्मनि गण्यते ।

[Ś1 [अ]पि; V1 B4 D1–3 M2 तु; Dg1 T3 G3 M1.3 Ck

अभिषेकाय तु पितुः समीपं राममागतम् ।
कैकेयी मम भर्तारमित्युवाच द्रुतं वचः ॥ ११
तव पित्रा समाज्ञप्तं ममेदं शृणु राघव ।
भरताय प्रदातव्यमिदं राज्यमकण्टकम् ॥ १२
त्वया तु खलु वस्तव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ।
वने प्रव्रज काकुत्स्थ पितरं मोचयानृतात् ॥ १३
तथेत्युवाच तां रामः कैकेयीमकुतोभयः ।
चकार तद्वचस्तस्या मम भर्ता दृढव्रतः ॥ १४
दद्यान्न प्रतिगृह्णीयात्सत्यं ब्रूयान्न चानृतम् ।
एतद्ब्राह्मण रामस्य व्रतं ध्रुवमनुत्तमम् ॥ १५
तस्य भ्राता तु वैमात्रो लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ।
रामस्य पुरुषव्याघ्रः सहायः समरेऽरिहा ॥ १६

G. 3. 53. 19
B. 3. 47. 19
L. 3. 52. 18

च; G1 [ए]व; G2 om. (subm.) (for हि). Ñ2 (marg.) अष्टाद्य दश वर्षाणि; D5.7 अष्टादश वर्षाणि (for the prior half). Ś1 D1–3 [अ]ष्टायुर्विगण्यते; Ñ2 B1 Dg1 D5.7 जन्मनि गद्यते; B3.4 D4.8 जन्म विगण्यते (for जन्मनि गण्यते). G3 गण्यंते मम जन्मनि (for the post. half). ❀ Cm : मम जन्मनि तदानीं वर्षाणि अष्टादश गण्यते गण्यन्ते । वचनव्यत्यय आर्षः । वर्षाण्यष्टादशेति गण्यत इति वा ।; Ck : मम जन्म चेति । जन्मारभ्येति यावत् । अत्र काचित् काकदन्तपरीक्षा रामवयोविषयिण्यस्ति । सा नापेक्ष्यते । यद्वा लिखामः । द्वादशे तु मुनेः संगः सीतया चानया सह । पुरेकैवत्सरं वासः पञ्चविंशे वनागमः । मुन्याश्रमेष्वथ दश पञ्चवर्ष्यां ततस्त्रयः । अथोनचत्वारिंशे तु सीतापहरणं स्थिति । ततश्च पञ्चविंशतिवर्षक इति ।; Ct : मम जन्मतो वनप्रवेशसमयेऽतीतानीत्यर्थः गण्यत इत्यार्षमेकत्वम् । मम पञ्चतन्मात्रपञ्चमहाभूतपञ्चेन्द्रियाहंकारबुद्धिमनोरूपाण्यष्टादश वर्षाणि पर्वाणि जन्मनि कार्ये गण्यन्त इति तन्मूलीभूता प्रकृतिरहमिति सूचितम्. ❀]

—^{c}) Ś1 D1–3 लोके राम इति ख्यातो. —^{d}) Dt1 D6 T3 सत्यवान् (for गुण°). Ś1 D1–3 सत्यविक्रमः; V1 B3.4 Dg1 D4.8 T1 G1.3 सत्यवाञ्शुचिः; Dt1 D6 T3 M2 शीलवाञ्शुचिः. —V1 om. 10^{ef}. —^{e}) Ś1 महाबुद्धिः (for °बाहुः). —After 10, Ś1 repeats 4^{ab}. —After 10, Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D1–8 T1.3 G M ins. :

875* कामार्तश्च महातेजाः पिता दशरथः स्वयम् ।

[Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तं तु (B1 च) राजा; D3 कामार्तः स; T1 कामार्तस्तु (for कामार्तश्च). Dg1 D4 T3 G1 M3 महाबाहुः; Dt1 D6 °राजः (for °तेजाः). D1–3 पिता तस्य महात्मनः (for the post. half).]

—All the above MSS. cont., while Ś1 ins. after 4^{ab} (r.) :

876* कैकेय्याः प्रियकामार्थं तं रामं नाभ्यषेचयत् ।

[T3 रामं तं (by transp.). Ś1 D1–3 राघवं नाभिषिक्तवान्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामं नैवाभ्यषेचयत् (for the post. half).]

11 V2 illeg. for 11 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 illeg. for अभिषे. V1 D4 च (for तु). Ś1 तदाभिषेकाय पितुः; B1.3 D1–3 अ(B3 D1.2 त)थाभिषेकाय पितुः. —^{b}) D4 समीपे (for °पं). —^{c}) B3 नाम (for मम). —^{d}) D1 प्रत्युवाच (for इ°). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T3 दृढव्रतं; Dg1 Dm1 D8 G2.3 दृढं वचः; D4 G1 M Cg ध्रुतं वचः; T2 [अ]द्भुतं वचः. —B4 repeats erroneously 12^{a} after 13.

12 V2 illeg. up to 12^{a} (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [अ]भ्यनुज्ञातं (B1 °तो; B3 °तुं) (for °ज्ञप्तं). —^{b}) V1 तव (for मम). Ś1 D1–3 रघुनंदन (for शृणु राघव). —^{c}) Ñ2 V B1.4 D5.7 प्रदास्यामि (for °तव्यम्). —^{d}) Ś1 D1.2 स्फीतं; Ñ2 V B1.4 D5.7 पितृ- (for इदं).

13 ^{a}) Ś1 B3.4 D5 च; T1 हि (for तु). —^{c}) Ñ2 V2 B1.3.4 D3.5.7 T2 वनं. V1 त्वं वनं व्रज (for वने प्रव्रज). —^{d}) D1 मोक्षय (for मोचय). —After 13, B4 repeats erroneously 12^{a}.

14 ^{a}) B1 ततो हि (for तथेति). Ś1 B3 Dm1 D1–3.8 G1 M2.3 [उ]क्त्वा च (B3 स; G1 तु) (for [उ]वाच). —^{b}) Ñ1 illeg.; G2 मध्यमाम् (for कैकेयीम्). Ś1 D1.2 अकुतोभयां (D2 °यात्); Ñ1 च दृढव्रतः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पितुरग्रतः (for अकुतोभयः). —^{c}) Ñ1 अकरोत् (for चकार). Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D1.3.5.7.8 वचनं; G3 च वचस् (for तद्वचस्). Ś1 D2 स चकार वचस्. Dt1 D6 श्रुत्वा (for तस्या). —^{d}) Dg1 Dt1 D4.6 T2.3 G2 M3 transp. मम and भर्ता.

15 ^{a}) Ś1 Dt1 D6 दद्यां न प्रतिगृह्णीयां. —^{b}) D1 गिरं; D3 ऋतं (for सत्यं). Ś1 Dt1 D6 ब्रूयां न (for ब्रूयान्न). D4 वा (for च). Dg1 transp. न and च. D1 [अ]नृतां. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न ब्रूयादनृतां गिरं. —^{cd}) Ś1 D2 इति (for एतद्). Dg1 वृत्तं (for व्रतं). Ś1 B3 Dg1 D2.3 धर्मम्; Ñ1 चैवम्; Dt1 D6 T3 धृतम् (for ध्रुवम्). V1 D2.3 अनुव्रतं (D3 °तः) (for अनुत्तमम्). D1 इति ब्रह्मादयो देवा जानीतं राघवव्रतं (sic).

16 ^{a}) V1 M3 च (for तु). Dg1 Dm1 D3.4.8 T1.2 G1.3 M Cm.g.k द्वै (M1 also वै *inf. lin. sec. m.*)मात्रो; D1 त्वनुजो; Ct as in text (for वैमात्रो). ❀ Cm : द्वैमात्रः द्वयोर्मात्रोरपत्यं सापत्निकमातुः पुत्र इत्यर्थः ।; Cg : द्वयोर्मात्रोरपत्यं पुमान् द्वैमात्रः । अण् प्रत्ययः । "मातुरुत्सङ्ख्या-" इत्युदादेशाभाव आर्षः । गुर्वक्षरं च छान्दसम् ।; Ck : वैमात्र इति । विभिन्नाया मातुरपत्यं वैमात्रः । मातृशब्दस्य स्वस्रादित्वेन स्त्रीप्रत्ययाभावान्न ढक् । असङ्ख्यादिपूर्वत्वान्नापि मातुरित्युदित् । अतः केवलः अपत्योऽण् । भिन्नोदरभ्रातेत्यर्थः ।; Ct : वैमात्रः । शुभ्रादिषु मातृशब्दपाठेऽप्यार्षोऽण् । असहोदरो भ्रातेत्यर्थः । विभिन्नाया मातुरपत्यं वैमात्रः. ❀ G2 भ्राता तु तस्य वैमात्रो. —D4 om. 16^{c}–17^{b}. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 समपद्यत (for समरेऽरिहा). —After 16, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

G. 3. 57. 21
B. 3. 47. 19
L. 3. 52. 18

स भ्राता लक्ष्मणो नाम धर्मचारी दृढव्रतः ।
अन्वगच्छद्धनुष्पाणिः प्रव्रजन्तं मया सह ॥ १७
ते वयं प्रच्युता राज्यात्कैकेय्यास्तु कृते त्रयः ।
विचराम द्विजश्रेष्ठ वनं गम्भीरमोजसा ॥ १८
समाश्वस मुहूर्तं तु शक्यं वस्तुमिह त्वया ।
आगमिष्यति मे भर्ता वन्यमादाय पुष्कलम् ॥ १९
स त्वं नाम च गोत्रं च कुलमाचक्ष्व तत्त्वतः ।
एकश्च दण्डकारण्ये किमर्थं चरसि द्विज ॥ २०
एवं ब्रुवत्यां सीतायां रामपत्न्यां महाबलः ।
प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः ॥ २१
येन वित्रासिता लोकाः सदेवासुरपन्नगाः ।
अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः ॥ २२

877* तेनोच्यमानस्तेजस्वी राघवो हेतुमद्वचः ।
लक्ष्मणं प्रत्युवाचेदं सत्ये मे रमते मनः ।

17 Ñ1 D4 om. 17^{ab} (for D4 cf. v.l. 16). V1 om. 17–18^{b}. —[a]) Ñ2 V2 भ्राता तु; B1.3.4 तं भ्राता; D8 तद्भ्राता; G3 सद्भ्राता (for स भ्राता). Ñ2 V2 B1.3.4 धीमान्; Dg1 T3 नित्यं (for नाम). D5.7 भ्रातरं लक्ष्मणं धीमान्. —[b]) Dt1 D6 ब्रह्मचारी (for धर्म°). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 महाबलः; Dg1 Dm1 D8 T3 G M1.3 महारथः; M2 महाव्रतः (for दृढव्रतः). —For 17^{ab}, Ś1 D1–3 subst. :

878* स भ्रातरं महाबाहुं भक्त्या परमयात्मवान् ।

[Ś1 महाबाहुर्. D1 परमम् (for °मया). Ś1 परमवीर्यवान्].
—D6 reads 17^{cd} in marg. —[c]) Ñ2 B3 D4 अनु(D4 °भ्य)गच्छद्. Ś1 महातेजाः; D1–3 महावीर्यः(D2 °र्यं) (for धनुष्पाणिः). —Ñ1 illeg. for 17^{d}. —After 17, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6(m.).8 T G M2.3 ins. :

879* जटी तापसरूपेण मया सह सहानुजः ।
प्रविष्टो दण्डकारण्यं धर्मनित्यो दृढव्रतः ।

[(l. 1) D6 जटा-. T2 सार्धं (for सह). D4 * सानुजः (for सहा°). —(l. 2) K(ed.) जितेंद्रियः (for दृढव्रतः).]

18 V1 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). —[b]) Ñ1 Dg1 D1.3 T3 च(T3 सु-) कृते; Ñ2 B1.3.4 D5.7 वचनात् (for तु कृते). V2 कैकेयीवचनात्त्रयः. —[c]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–5.7 G M2.3 विचरामो; T2 इह रामो (sic) (for विचराम). —After 18, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

880* अस्मिन्व्यालमृगाकीर्णे वने प्रतिवसामहे ।

[G(ed.) तस्मिन्. V1 B1 -समाकीर्णे (for -मृगा°).]

19 [a]) Ś1 T3 समाश्वस्य; D3 समाश्वसन् (for °श्वस). D1 मुहूर्ते (for °र्तं). Ś1 D1–3 च (for तु). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समाश्वसिहि तावत्त्वं. —[b]) B1 सत्यं वस्तुम्; B3 वस्तुं शक्यम् (by transp.); Cg as in text (for शक्यं वस्तुम्). Ñ1 श***सितुं (illeg.) मया; Ñ2 D5.7 सत्यं वक्ष्याम्यहं तव. —[d]) D5.7 आहृत्य (for आदाय). V1 पुष्करं; B1 पुष्पकं (for पुष्कलम्). —After 19, Dg1(in marg.) Dt1 Dm1 D4.6 T G1 ins. :

881* रुरून्गोधान्वराहांश्च हत्वादायामिषं बहु ।

[T1 [आ]मिषान्बहून् (for °षं बहु).]

20 [a]) Ñ1 त्वं हि (for स त्वं). ❀ Cm : स त्वमिति । कुलशब्देन मातृकुलम्, गोत्रशब्देन पितृकुलमुच्यते ।; Ct : कुलं प्रसिद्धवंश्यकृतम् । यद्वा गोत्रं पितृकुलम् । कुलं मातुः. ❀—[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dm1 D1–3.5.8 T1 M2 चा(D2 वा)चक्ष्व (for आचक्ष्व). —[c]) Ś1 D1–3 एकस्त्वं; Ñ1 किमर्थं (for एकश्च). Ñ1 Dm1 D1.2.8 G3 दंडकारण्यं. —[d]) Ñ1 एकश्च (for किमर्थं). —After 20, Ñ1 ins. :

882* सीतया सोऽथ संपृष्टः प्रहसन्रावणोऽब्रवीत् ।
विदर्शयन्द्विजाञ्शुक्लान्समासन्नान्निरीक्ष्य च ।;

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

883* रामो मे संशयो नास्ति यथा त्वां सत्करिष्यति ।
यतयश्च प्रियास्तस्य भर्तुः प्रियकथस्य मे ।

[(l. 1) V2 B3 रामे. V1 B1 [ऽ]पि; V2 तु (for मे). —(l. 2) V B1.3.4 भर्ता (for भर्तुः). V1 प्रियसखश्च; V2 B1 प्रियकथश्च; B3.4 प्रियकथं च (for °कथस्य).]

21 Ñ1 om. 21. —[a]) Ś1 D1–3 ब्रुवंत्याः; Dg1 Dt1 T1 G ब्रुवंत्यां; M1 वदंत्यां (for ब्रुवत्यां). Ś1 D1–3 सीताया (for °यां). —[b]) Ś1 D1–3 रामपत्न्या (for °त्न्यां). Ñ2 D5.7 स रावणः (for महाबलः). —[cd]) Ś1 D1–3 ततस् (for [उ]त्तरं). D3 राक्षसेश्वरः. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कामबाणार्दितस्तत्र राक्षसस्त्विदमब्रवीत्. —After 21, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

884* शृणु यश्च यतश्चाहं श्रुत्वा मां प्रतिमानय ।
अनेन छद्मना भद्रे स्वयं त्वां द्रष्टुमागतः ।

[(l. 1) B3 प्रतिपालय (for °मानय). B3 reads from l. 2 up to 22 in marg.]

22 B3 reads 22 in marg. (cf. v.l. 884*). —[a]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विद्राविता (for वित्रासिता). M1 देवाः (for लोकाः). —[b]) Dt1 -मानवाः; D6 -मानुषाः (for -पन्नगाः). Ś1 D1–3 सामराः सचराचराः; Ñ1 सदेवाः सतदाधिपाः (corrupt); Ñ2 V B3.4 D5.7 सामराः(V समरे; D7 lacuna) सामराधिपाः; B1 सामराः समरुद्गणाः. —[c]) T1.2 तु (for स). —[d]) Ś1 D1–3 सीते राक्षसपुंगवः; Ñ1 ** दानवक**; Ñ2 D5.7 सर्वलोकस्य तापनः; V1 सर्वलोकभयंकरः; V2 B1.3.4 सर्वलोकप्रतापनः(V2 °पवान्). —After 22, Ñ V B1.3.4 D5.7 ins. :

885* यस्यादेशाच्च सुश्रोणि खरो रक्षति दण्डकम् ।
भ्राता वैश्रवणस्याहं सापत्न्यो वरवर्णिनि ।

त्वां तु काञ्चनवर्णाभां दृष्ट्वा कौशेयवासिनीम् ।
रतिं स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते ॥ २३
बह्वीनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्ततः ।
सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव ॥ २४
लङ्का नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी ।
सागरेण परिक्षिप्ता निविष्टा गिरिमूर्धनि ॥ २५
तत्र सीते मया सार्धं वनेषु विचरिष्यसि ।
न चास्यारण्यवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि ॥ २६
पञ्च दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः ।
सीते परिचरिष्यन्ति भार्या भवसि मे यदि ॥ २७
रावणेनैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा ।
प्रत्युवाचानवद्याङ्गी तमनादृत्य राक्षसम् ॥ २८
महागिरिमिवाकम्प्यं महेन्द्रसदृशं पतिम् ।
महोदधिमिवाक्षोभ्यमहं राममनुव्रता ॥ २९

G. 3. 53. 44
B. 3. 47. 33
L. 3. 52. 31

पुत्रो विश्रवसः शूर औरसोऽहं महात्मनः ।
पुलस्त्यो ब्रह्मणः पुत्रः पौत्रस्तस्याहमङ्गने ।
स्वयंभुवा दत्तवरः कामरूपी मनोगतिः । [5]
दशग्रीव इति ख्यातो लोके ख्यातपराक्रमः ।
विश्रुतं कर्मजं नाम रावणोऽस्मि शुचिस्मिते ।

[Ñ1 om. l. 1. —(l. 1) V तु (for च). —Ñ1 transp. l. 2 and l. 3. —(l. 2) Ñ2 V स्वापत्नो (for °ह्मणो). —(l. 3) B1 महाबलः (for °त्मनः). Ñ1 साक्षाद्विश्रवसः पुत्रः पौलस्त्यकुलनंदनः. —Ñ1 om. l. 4-7.—After l. 6, V2 B1.3.4 ins. :

885(A)* वरुणं सयमं सेन्द्रं विश्वं वारयतो जगत् ।

[V2 वरुणं समहेंद्रं(subm.) (for the prior half). V2 B1 मम (for जगत्).]
—(l. 7) V1 शुचिव्रते (for °स्मिते).]

23 [a]) Ñ2 B4 D3.5.7 च (for तु). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 -गर्भाभां; Dg1 T3 -वर्णांगीं (for -वर्णाभां). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पीत- (for दृष्ट्वा). Ñ1 B3 -वाससीं(Ñ1 °सं) (for -वासिनीम्). —[c]) Ś1 D1-3 नाहं; D4 रतं (for रतिं). V1 च स्वेषु (for स्वकेषु). —[d]) Ś1 D1-3 धृ(Ś1 प्री)तिं विंदामि(D1 बध्नामि) (for नाधिगच्छामि). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 चिंतयन् (for [अ]निन्दिते).

24 [b]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 भार्याणां मम मैथिलि (V1 चैव हि). —[c]) Ñ V B1.3.4 D5.7 तासां त्वं; Dg1 T3 मे भद्रे; T2 भद्रे त्वं (for भद्रं ते). Ś1 D1-3 सर्वासां त्वं वरारोहे. —[d]) Ñ1 transp. मम and भव. S1 सारमग्र्या भविष्यसि; D1-3 तासामग्र्या(D1 °ग्रे; D3 [with hiatus] अग्रे मम) भविष्यसि.

25 [b]) T1.2 G3 M1 मम मध्ये (by transp.) (for मध्ये मम). Ś1 D1-3 द्वीपे श्रीमति सा पुरी; Ñ1 परे पारे पुरी मम; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 द्वीपे श्रेष्ठा पुरी मम. —[c]) T2 विनिक्षिप्ता (for परि°). —[d]) V1 Dg1 T1 नग- (for गिरि-). —After 25, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

886* तप्तहेममयैः शृङ्गैरुच्छ्रितैरभ्यलंकृता ।
खातगम्भीरपरिखा प्रासादाट्टालसंचया ।
विश्रुता त्रिषु लोकेषु यथेन्द्रस्यामरावती ।

[Ñ2 V1 D5.7 om. l. 1. —(l. 2) B1.3 ख्यात- (for खात-). V1 -संचिता (for °चया). V2 B1.3 प्रासादाट्टावतंसि(V2 °स)का; B4 प्रकरोट्टावतंसिका (for the post. half).]

—Ñ2 V B1.3.4 D5.7 cont.; Ś1 D1-3 ins. after 25 :

887* नीलजीमूतवर्णानां राक्षसानां महापुरी ।
विश्वकर्मकृता दिव्या त्रिंशद्योजनमायता ।

[(l. 1) D1 -वर्णाभा (for °नां). Ñ2 महात्मनां (for °पुरी). —(l. 2) After the prior half, V1 ins. :

887(A)* नानारत्नविभूषिता ।
शतयोजनविस्तीर्णा.

[B3.4 त्रिंशद्योजनविस्तृता (for the post. half).]]

26 [b]) Ś1 Dg1 G M2.3 विहरिष्यसि. —[c]) Ñ1 B3 [ए]व (for च). V2 Dt1 Dm1 D6.8 G3 वन- (for [अ]रण्य-). —[d]) D3 विस्मरिष्यसि (for स्पृहयि°). Ñ1 शोभने; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भाविनि. —After 26, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

888* मम मूर्धाभिषिक्तस्य राक्षसानां महात्मनाम् ।
सुरूपा बहवो भार्यास्तासां त्वं प्रथमा भव ।

[(l. 1) V1 D5.7 मूर्धाभिषिक्तानां (for °क्तस्य).]

27 [a]) B3 त्वां च (for पञ्च). Ś1 Ñ V B1.3.4 Dm1 D1-3.5.7.8 T2 G2 M3 दासी-; G3 दास- (for दास्यः). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 -शतानि त्वां; Ñ1 -सहस्रस्य (for सहस्राणि). —[b]) Ś1 Ñ2 V2 B1.3.4 D1.3 -भूषितां (for °ताः). —[c]) Ñ1 सीते त्वोपचरिष्यंति. —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 भार्या मे भव शोभने(D2 °भिता). —After 27, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

889* सप्तसप्तकवेत्ताहमष्टाष्टकविभूषितः ।
पञ्चपञ्चकतत्त्वज्ञो रावणोऽहं भजस्व माम् ।

[(l. 1) B1.3 -विभूषणः (for °षितः). D5 अष्टाष्ट***** (lacuna) (for the post. half).]

28 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 सा (for तु). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रुषिता (for कुपिता). —[c]) Ś1 D1.2 तमुवाच (for प्रत्यु°). —[d]) Ś1 D1.2 अनादृत्य तु (with hiatus) (for तमनादृत्य). —After 28, Ñ1 ins.; while V2 cont. after 892* :

890* किं त्वं वैश्रवणं चैवं सर्वदेवनमस्कृतम् ।
भ्रातरं कथयन्मूढ त्वं पापं कर्तुमिच्छसि ।

29 [a]) Ś1 Ñ1 B1.3 D2 महाबलम्; Ñ2 V B4 D1.3.5.7

G. 3. 53. 29
B. 3. 47. 35
L. 3. 52. 32

महाबाहुं महोरस्कं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
नृसिंहं सिंहसंकाशमहं राममनुव्रता ॥ ३०
पूर्णचन्द्राननं वीरं राजवत्सं जितेन्द्रियम् ।
पृथुकीर्तिं महाबाहुमहं राममनुव्रता ॥ ३१
त्वं पुनर्जम्बुकः सिंहीं मामिहेच्छसि दुर्लभाम् ।
नाहं शक्या त्वया स्प्रष्टुमादित्यस्य प्रभा यथा ॥ ३२
पादपान्काञ्चनान्नूनं बहून्पश्यसि मन्दभाक् ।
राघवस्य प्रियां भार्यां यस्त्वमिच्छसि रावण ॥ ३३

°चलम् (for °गिरिम्). Ś1 G2 इहाकंप्यं(Ś1 °पं); Ñ D5.7 इवाकंपं; D2 महाकायं (for इवाकम्प्यं). —^{b}) Ś1 D1-3 नागेंद्र- (for महेन्द्र-). Dm1 D8 T1 G3 -सदृशद्युतिं (for °शं पतिम्). —After 29, Ś1 reads 31^{ab}; while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 G1.3 M ins. :

891* सर्वलक्षणसम्पन्नं न्यग्रोधपरिमण्डलम् ।
सत्यसंधं महाभागमहं राममनुव्रता ।

[(l. 2) T1 महाबाहुम् (for °भागम्). D4 G1 M3 transp. महाभागम् and अहं रामम्. ❀ Cg : न्यग्रोधपरिमण्डलं वटवृक्षमिव महापरिणाहम् । यद्वा न्यग्रोधवद्बहुशाखबन्धुस्तोमं तद्वत् सर्वसमाश्रयणीयमिति वा । यद्वा "कूपोदकं वटच्छाया युवतीनां स्तनद्वयम् । शीतकाले भवत्युष्णमुष्णकाले च शीतलम् । " इत्युक्तरीत्या सर्वकालेऽपि सर्वजनानुकूलमित्यर्थः. ❀

30 Ñ1 T2 om. (hapl.) 30. Ñ2 V B1.3.4 D2.3.7 transp. 30 and 31. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महाबलं (for °बाहुं). —^{c}) ❀ Ct : नृसिंहमित्यस्य हिरण्यकशिपुहन्तृत्वं व्यङ्ग्यम्. ❀ Dm1 D8 G3 -विक्रांतम् (for -संकाशम्). Ś1 D1-3 सिंहं सिंहीव दुर्धर्षम् ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सिंहं सिंहीव विक्रांतम्. —After 30, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.; V2 ins. after 28 :

892* जनकस्य सुतां राज्ञः स्नुषां दशरथस्य च ।
रामस्य दयितां भार्यां विद्धि मां पतिदेवताम् ।
पितुर्निदेशाद्भर्तारं वनवासधृतव्रतम् ।
अनुव्रतां चानुगतां विद्धि मां व्रतचारिणीम् ।
तमिन्द्रसमकर्माणं सर्वलोकसुखावहम् । [5]
मां विद्धि संश्रितां नित्यं शचीमिव पुरंदरम् ।
महात्मनि महाभागे रामे शस्त्रभृतां वरे ।
भक्तां भर्तरि मां विद्धि वसिष्ठेऽरुन्धतीमिव ।
अनाधृष्ये सपत्नानां खड्गबाणधनुर्धरे ।
भर्तर्यनन्यां मां विद्धि स्वाहामिव हुताशने । [10]
संश्रित्य सुखमेधन्ते यं प्रजा दीप्ततेजसम् ।
तस्मिन्भर्तरि मां विद्धि विष्णोः श्रियमिवाचलाम् ।
सर्वभावानुरक्तां मां तस्यैतां वशवर्तिनीम् ।
समदुःखसुखां रामे विद्धि छायामिव ध्रुवे ।

[(l. 1) B1 विद्धि (for राज्ञः). —(l. 2) V2 पत्नीं (for भार्यां). —(l. 3) B3 नियोगाद् (for निदेशाद्). Ñ2 -कृतं; D5.7 -कृत- (for -धृत-). —(l. 4) B1.3 ब्रह्मचारिणीं (for व्रत°). —(l. 5) B4 तमिंद्रं विज्ञकर्माणं (for the prior half). Ñ2 -लोके (for -लोक-). —D5 om. l. 6. —(l. 6) V2 रामं; B1 नित्यां (for नित्यं). —(l. 7) B1.3 धर्मभृतां (for शस्त्र°). V2 राजधर्मभृतां वरे (for the post. half). —(l. 8) V2 B1.3 नित्यां(V2 °त्यं) (for भक्तां). —V2 illeg. for the post. half. —Ñ2 D5.7 om. l. 9. —(l. 9) V2 B1 अप्रधर्षे; B3 अप्रधास्ये (for अनाधृष्ये). V2 रामे खड्गधनुर्धरे; B1.4 चापखड्गधरद्विषि (for the post. half). —V2 illeg. from स्वाहाम् in l. 10 up to l. 14. B2 om. l. 11-12. —(l. 11) B3 प्रभा- (for प्रजा). —(l. 13) B1.3.4 तस्येष्टां (for तस्यैतां). —(l. 14) B1.3 ध्रुवां (for ध्रुवे).]

—Thereafter V2 cont. 890*.

—After 30 (transp.), V1 reads 37^{cdef}, 35^{ab} and 32^{ab}.

31 D1.5 G2 om.(D1 G2 hapl.) 31. Ś1 reads 31^{ab} after 29. Ñ2 V B1.3.4 D2.3.7 transp. 30 and 31. —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.7 -चंद्रनिभं (for -चन्द्राननं). Ś1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 रामं; Ñ2 V B1.3.4 D7 शूरं (for वीरं). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.7 M1 राजपुत्रं; D3 रामभद्रं (for राजवत्सं). Ñ2 V1 D7 यशस्विनं (for जितेन्द्रियम्). Dg1 T3 राजलक्ष(T3 °मं लक्ष्म)णसंयुतं. ❀ Ct : राजा चासौ वत्सः श्रेष्ठराजस्तं, यद्वा दशरथपुत्रम्. ❀ —Ś1 om. and V2 illeg. for 31^{cd}. —^{c}) B3 पृथुवीर्यं; Dg1 T3 ध्रुवकीर्तिं (for पृथुकीर्तिं). Ñ B1.3 D2.3.7 T2 महावीर्यम् ; V1 °धैर्यं ; B4 °कीर्तिम् ; Dg1 T3 °सत्त्वम् ; D4 T1 G1.3 M1 °त्मानम् ; M2 °भागम् (for महाबाहुम्). —^{d}) V1 महाबाहुम् (for अहं रामम्).

32 V1 reads 32^{ab} after 35^{ab} (cf. v. l. 30). —^{ab}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 व्याघ्रीं (for सिंहीं). Ñ V B1.3.4 D5.7 T1 मामिच्छसि सुदुर्लभां (for ^{b}). Ś1 D1-3 जंबुकस्त्वं नर(D3 पुनर्)व्याघ्रीं मामुपासितुमिच्छसि. —V2 om. 32^{cd}. —^{c}) Ś1 D2 च (for [अ]हं). Ñ1 प्राप्तुं; D1.3 T2 द्रष्टुम् (for स्प्रष्टुम्). —^{d}) Ñ1 भास्करस्य (for आदित्यस्य). Ś1 Ñ1 B1 Dg1 T3 प्रभां (for प्रभा). Ñ1 B1 इव (for यथा). B4 D1 यथा प्रभा (by transp.) (for प्रभा यथा). —After 32, Ś1 D1.2 read 38^{ab}.

33 Ś1 D2 om. 33-35^{b}. D1 om., V2 illeg. for 33. —^{b}) M3 द्रक्ष्यसि (for पश्यसि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दुर्मते (for मन्दभाक्). ❀ Cg : पादपानिति । आसन्नमरणाः वृक्षान्स्वर्णमयान्पश्यन्तीति प्रसिद्धिः । मन्दभाक् मन्दभाग्यः । यद्वा मन्दं क्षीणमायुरादिकं भजतीति मन्दभाक् । मदभिलाषयुक्तस्त्वं सद्यो मरिष्यसीति भावः. ❀ —^{d}) G1 स त्वम् (for यस्त्वम्). Dt1 lacuna; D4.6 राक्षस (for रावण). Ñ2 V1 B1.3.4 D5 यस्त्वं हर्तुमिहेच्छसि; Dm1 D8 G3 अधिगंतुं त्वमिच्छसि; D7 बलात्त्वं हर्तुमिच्छसि. —After 33, Ñ2 ins. :

क्षुधितस्य च सिंहस्य मृगशत्रोस्तरस्विनः ।
आशीविषस्य वदनाद्दंष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥ ३४
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं पाणिना हर्तुमिच्छसि ।
कालकूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान्गन्तुमिच्छसि ॥ ३५
अक्षि सूच्या प्रमृजसि जिह्वया लेढि च क्षुरम् ।
राघवस्य प्रियां भार्यामधिगन्तुं त्वमिच्छसि ॥ ३६

G. 3. 53. 50
B. 3. 47. 41
L. 3. 52. 35

893* यो रामस्य प्रियां भार्यां स्वरूपं नेतुमिच्छसि ।

—Thereafter Ñ2 reads 37^{cdef}. —After 33, B3 reads 35^{ab} (including star passages); while D3 reads 38^{ab}. —After 33, D5 reads 37^{ef} twice (second time as in Ñ2).

34 Ś1 D2 om. 34 (cf. v.l. 33). D1.3 transp. ^{ab} (followed by 894*) and ^{cd} and D1 reads 34 after 35. —^{a}) Dg1 [इ]व; D1.3.4 T2 G2.3 M [ए]व (for च). ❀ Cg : क्षुधितस्य तरस्विन इति चाशीविषस्यापि विशेषणम्. ❀ V2 B1.3.4 कोपितस्ये(B4 °स्यै)व बलिनो. —^{c}) D1.3 क्रुद्धस्य; T1 च मुखाद् (for वदनाद्). —^{d}) M1 आहर्तुम् (for आदातुम्). D1.3 पुरतः स्थातुमिच्छसि; G2 दंतानादातुमिच्छसि. —For 34^{cd}, Ñ1 subst.; D1.3 ins. after 34^{ab} :

894* आमिषं खादतो मोहान्मुखादाहर्तुमिच्छसि ।

[Ñ1 आमिषान्यदतो घोरान् (for the prior half). D1 आदातुम् (for आहर्तुम्).]

—For 34, Ñ2 V1 D5(Ñ2 reads after 37, D5 after 37^{ef} [r.]).7 subst.; V2 B1.3.4 ins. after 34^{ab} :

895* सिंहस्य खादतो मांसं मुखादादातुमिच्छसि ।

[V2 illeg. after सिंहस्य.]

—Ñ2 V1 B3 D5 cont. :

896* यो रामस्य प्रियां भार्यां बलाद्धर्तुमिहेच्छसि ।

[Ñ2 त्वमाहर्तुमिहेच्छसि; V1 इतो नेतुमिहेच्छसि; D5 त्वं मां हर्तुमिहेच्छसि (for the post. half).]

—After 34, M3 reads 39^{cd}, 38^{ab}, 36 and 39^{cd} (r.) (including star passages).

35 For sequence in V1, cf. v.l. 30. Ś1 D2.7 G1 M3 om. 35^{ab} (for Ś1 D2, cf. v.l. 33). D4 om.(hapl.) 35 and 36. Ñ1 V2 om.(hapl.) 35. B3 reads 35^{ab} (including star passages) after 33. D3 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{b}) T3 हंतुम् (for हर्तुम्). —After 35^{ab}, Ñ2 B1.3.4 ins. :

897* यो रामस्य प्रियां भार्यां मामितो नेतुमिच्छसि ।

[D3 स्वपुरीं (for मामितो). B1 बलात्त्वं हर्तुमिच्छसि (for the post. half).]

—B3 cont.; D5 ins. after 35^{ab} :

898* यो रामस्य प्रियां भार्यां पापबुद्ध्या निरीक्षसे ।

[D5 निरीक्ष्यसे.]

—Thereafter B3 (further) D5 cont. 902*.

—After 35^{ab}, T3 ins. the line of 39^{cd}. —D5 om. (hapl.) 35^{c}–37^{d}; T3 om. (hapl.) 35^{cd}. —^{c}) V1 Dg1 Dt1 D3.6–8 T2 G1.2 M कालकूट- (for °टं). —After 35, V1 B4 ins. :

899* यो रामस्य प्रियां भार्यां स्वपुरीं नेतुमिच्छसि ।

[V1 पुरीं नेतुं त्वमिच्छसि (for the post. half).]

—After 35, B3 reads 36^{cdef}, while D1 reads 34 (^{ab} and ^{cd} transp.); whereas T2 reads for the first time 38^{cd}, repeating it in its proper place.

36 For sequence in M3, cf. v.l. 34. D4.5 om. 36, cf. v.l. 35). G1 om. (hapl.) 36–37^{b}. M2 reads 37, 38^{ab} and 36 after 39. V2 illeg. for 36^{ab}. —^{a}) G3 अक्ष्णौ (for अक्षि). Ś1 D1–3 G3 विमृशसि (for प्रमृजसि). Ñ1 अक्षिणी ह्यंजसे सूच्या. —^{b}) Ś1 लिह्यसि; Ñ1 लिह्से; D1–3 लिहसि; M2 लेहि च (for लेढि च). —For 36^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D7 subst. :

900* त्वं क्षुरं जिह्वया लेक्षि सूच्या स्पृशसि लोचने ।

[V1 त्वं क्षुरांकया लेक्षि (subm.) (for the prior half). V1 B1 लोचनं (for °ने).]

—After 36^{ab}, Ñ1 reads 39^{cd}, 908*, 39^{ab} and 38. —After 36^{ab}, M1 ins.; while Ñ1 after 37^{ab}, G1 after 38 and M3 ins. after 38^{ab} :

901* दृष्ट्वा विषं महाघोरमङ्गुल्या तुदसे भृशम् ।

[Ñ1 मुखे (for भृशम्).]

—D1.2 om. 36^{c}–37^{d}; D3 om. 36^{cd}. —^{c}) Ś1 श्रीरामस्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D7 G2 M1 यो रामस्य (for राघवस्य). —^{d}) Ś1 अपहर्तुं; M3 अभिगंतुं (for अधिगन्तुं). Ñ1 योभिहर्तुमिहेच्छसि; Ñ2 V1 B1.3.4 D7 पापबुद्ध्या निरीक्ष्य(B4 °क्ष)से. —After 36, Ś1 Ñ2 V1 B1.4 D7 M3 ins.; B3 D5 cont. after 898*; D1–3 ins. after 37 :

902* व्याघ्रयास्तरुणपुत्रायाः प्रजामादातुमिच्छसि ।

[D1 पुत्रम् (for प्रजाम्). M3 इच्छति (for इच्छसि).]

—Ś1 D1.2 cont. :

903* सिंहं सुप्तं वने दुर्गे मौर्ख्याद्बोधयसे तदा ।

[D1 om.(hapl.) from. दुर्गे up to 40^{a}. D2 दुर्गं.]

—Ñ2 V1 B1.3.4 D7 cont. :

904* यो रामस्य प्रियां भार्यां विध्वंसयितुमिच्छसि ।

G. 3. 53. 52
B. 3. 47. 42
L. 3. 52. 0

अवसज्य शिलां कण्ठे समुद्रं तर्तुमिच्छसि ।
सूर्याचन्द्रमसौ चोभौ पाणिभ्यां हर्तुमिच्छसि ।
यो रामस्य प्रियां भार्यां प्रधर्षयितुमिच्छसि ॥ ३७

अग्निं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि ।
कल्याणवृत्तां रामस्य यो भार्यां हर्तुमिच्छसि ॥ ३८

अयोमुखानां शूलानामग्रे चरितुमिच्छसि ।
रामस्य सदृशीं भार्यां योऽधिगन्तुं त्वमिच्छसि ॥ ३९

यदन्तरं सिंहशृगालयोर्वने
यदन्तरं स्यन्दनिकासमुद्रयोः ।
सुराग्र्यसौवीरकयोर्यदन्तरं
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥ ४०

यदन्तरं काञ्चनसीसलोहयो-
र्यदन्तरं चन्दनवारिपङ्कयोः ।
यदन्तरं हस्तिबिडालयोर्वने
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥ ४१

37 For sequence in V1 M2, cf. v.l. 30 and 36. D1.2.5 om. 37^{abcd}; G1 om. 37^{ab} (for D5, cf. v.l. 35 and for D1.2 G1, 36). Ś1 M3 om. (M3 hapl.), V2 illeg. for 37. Ñ1 D3 transp. 37^{ab} and 37^{cd}. Dg1 T3 repeat 37^{ab} after 37. —^{a}) Ñ2 B1 अवसह्य; V1 आसज्य च; D3 अवबध्य (for अवसज्य). —^{b}) Ñ1 सागरे; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.7 सागरं (for समुद्रं). —After 37^{ab}, Ñ1 ins. 901*; while T3 (second time) ins. the line of 39^{cd}. —After 37^{ab}, Ñ2 B1.3.4 ins.:

905* रामस्य दयितां भार्यां यस्त्वं हर्तुमिहेच्छसि ।

[D3 धर्षयितुम् (for यस्त्वं हर्तुम्).]

—D7 om. (hapl.) 37^{cd}. Ñ2 reads 37^{cdef} after 893*; while B3 reads 37^{cdef} after 35. —^{c}) Ñ V1 B1.3.4 D3 देवौ (for चोभौ). —^{d}) V1 B1.3.4 Dm1 D3.8 G2.3 पाणिना (for °भ्यां). Ñ V1 B1.3.4 D3 स्प्रष्टुम् (for हर्तुम्). —D5 reads 37^{ef} twice (second time as in Ñ2) after 33. —^{e}) D7 G1 रामस्य दयितां (G1 सदृशीं) भार्यां. —^{f}) Ñ2 V1 B1.3.4 बलात्त्वं हर्तुमिच्छसि; Dg1 T3 G2 अधिगंतुं त्वमिच्छसि; D1.2 अपहर्तुं त्वमर्हं (D2 °मिच्छ)सि; D3 अपहर्तुमिहेच्छसि; D5.7 यस्त्वं हर्तुमिहेच्छसि; G1 यस्त्वं धर्षितुमिच्छसि; M2 प्रसन्नयितुमिच्छसि. —After 37, Ñ2 reads 895*; Dg1 T3 repeat 37^{ab}; while D5 reads 895* after 37^{ef} (r.). —After 37, Dm1 reads 39^{ab}; while D1-3 ins. 902*.

38 For sequence in Ñ1 M2.3, cf. v.l. 34 and 36. V1 T3 om. (hapl.) 38. D4 G1 om. (hapl.) 38^{ab}. Ś1 D1.2 read 38^{ab} after 32. Ñ2 B1.3.4 D5.7 transp. 38 and 39. D3 reads 38^{ab} after 33. D8 reads 38^{ab} after 39^{ab}. —^{ab}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 बद्ध्वा; T1 स्पृष्ट्वा; G3 कृत्वा; M2 दीप्तं (for दृष्ट्वा). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 वस्त्रांते नेतुम् (for वस्त्रेणाहर्तुम्). Ś1 D1-3 पावकस्य समिद्धस्य शिखां त्वं स्प्रष्टुमिच्छसि. —After 38^{ab}, M3 ins. 901*. —T2 repeats 38^{cd} here (cf. v.l. 35). Ś1 om. 38^{c}-40. D1 om. 38^{c}-40^{a}, D2.3 om. (hapl.) 38^{c}-39. M3 om. (hapl.) 38^{c}-39^{b}. —^{c}) Dt1 D6 T2 यो भार्यां (for रामस्य). —^{d}) V2 D5.7 भार्यां यो (by transp.). Dt1 D6 T2 रामस्याहर्तुमिच्छसि. —After 38, Ñ1 ins.:

906* ******** ** स्वमभिकाङ्क्षसे ।;

while Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.; V1 ins. after 39:

907* कृष्णसर्पमतिक्रुद्धं श्वसन्तं त्वं महाविषम् ।
स्प्रष्टुमिच्छसि हस्तेन यन्मां त्वमनुकाङ्क्षसे ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 तु; B3 om. (for त्वं). V1 वमंतं तु; G (ed.) निश्वसंतं (for श्वसन्तं त्वं). —(l. 2) V1 B1.3.4 अभिकांक्षसि (B4 °से) (for अनुकाङ्क्षसे).]

—After 38, G1 ins. 901*.

39 For sequence in Ñ1 M2.3, cf. v.l. 34 and 36. Ś1 D1-3 om. 39; M3 om. 39^{ab} (for all, cf. v.l. 38). V2 illeg. for 39-41. Ñ2 B1.3.4 D5.7 transp. 38 and 39. Dg1 transp. ^{ab} and ^{cd} and repeats 39^{cd} in its proper place. Dm1 reads 39^{ab} after 37. —^{b}) Dt1 D6 T3 मध्ये (for अग्रे). B4 भवितुम्; Dg1 पतितुम् (for चरितुम्). Ñ1 अग्रेषु परिवर्तसे. —After 39^{ab}, D8 reads 38^{ab}. —G1 om. (hapl.) 39^{cd}. —^{c}) T2 G2 M3 दयितां (for सदृशीं). —^{d}) Dm1 D8 G3 [ऽ]भिगंतुं (for ऽधि°). Ñ1 योभिहर्तुमिहेच्छसि; Ñ2 V1 B4 D5.7 यदि त्वं नेतुमिच्छसि; B1 यदितो नेतुमिच्छसि; B3 पापबुद्ध्या निरीक्षसे. —After 39, Ñ1 ins.:

908* *** पुत्रपुत्रायाः प्र*माहर्तुमिच्छसि ।;

while V1 ins. 907* after 39.

40 Ś1 om. 40; D1 om. 40^{a} (cf. v.l. 38). V2 illeg. for 40 (cf. v.l. 39). —^{b}) ❀ Cr.m.g : स्यन्दिनिका क्षुद्रनदी. ❀ —B1.3 om. 40^{cd}. Dg1 reads 40^{c}-41^{b} in marg. —^{c}) Ñ1 D1-3 सुराष्ट्र-; V1 सुवृष्टि-; Ñ2 B4 D4 M3 सुराग्र-; G2 सुराश-; Cr.m.g.k.t as in text (for सुराग्र्य-). —D5.6 om. (D5 hapl.) 40^{d}-41^{b}. —^{d}) T3 तथा (for तव). Ñ1 तदंतरं रावण राघवस्य ते; Ñ2 D7 तदंतरं ते रघुनंदनस्य च; B4 Dm1 D1.2.8 T1 G1.2 M तदंतरं वै तव राघवस्य च (D8 T1 *); D3 तदंतरं तुभ्यं च राघवस्य च.

41 V2 illeg. for 41 (cf. v.l. 39). D5.6 om. 41^{ab}; Dg1 reads 41^{ab} in m. (for all, cf. v.l. 40). T3 om.

यदन्तरं वायसवैनतेययो-
र्यदन्तरं मद्गुमयूरयोरपि ।
यदन्तरं सारसगृध्रयोर्वने
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥ ४२

तस्मिन्सहस्राक्षसमप्रभावे
रामे स्थिते कार्मुकबाणपाणौ ।
हृतापि तेऽहं न जरां गमिष्ये
वज्रं यथा मक्षिकयावगीर्णम् ॥ ४३

इतीव तद्वाक्यमदुष्टभावा
सुदुष्टमुक्त्वा रजनीचरं तम् ।
गात्रप्रकम्पाद्व्यथिता बभूव
वातोद्धता सा कदलीव तन्वी ॥ ४४

तां वेपमानामुपलक्ष्य सीतां
स रावणो मृत्युसमप्रभावः ।
कुलं बलं नाम च कर्म चात्मनः
समाचचक्षे भयकारणार्थम् ॥ ४५

G. 3. 53. 62
B. 3. 47. 50
L. 3. 52. 42

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

(hapl.) 41. B3 reads 41 in marg. —[a]) Ñ1 D3 -कृष्ण-; Ñ2 V1 B1.3.4 D7 -नील- (for -सीस-). D4 G1 -सीसयोर्द्वयोर् (for -सीसलोहयोर्). —[b]) V1 यदंतरं स्यंदनिकासमुद्गयोः (=40[b]). —D4 om. (hapl.) 41[c]; Ñ1 transp. [c] and [d]. —[c]) D5 तद् (for यद्). V1 विराडयोर्; G1.2 M2.3 बि(M2.3 वि)लाळयोर् (for बिडालयोर्). Ñ2 V1 B1.3 D5.7 भवेत् (for वने). —[d]) D4 यद् (for तद्). Dt1 D6 G2 तथा (for तव). Ś1 D1 तदंतरं वै तव राघवस्य च; Ñ1 तदंतरं रावण राघवस्य च; Ñ2 B1.3.4 D5.7 तदंतरं स्यात्तव राघवस्य च; V1 तदंतरं ते रघुनंदनस्य च. —After 41, Ñ(Ñ1 after 42[b]) ins.; D1.3 ins. after 42:

909* यदन्तरं ब्राह्मणशूद्रयोः क्षितौ
यदन्तरं भास्करतारयोर्दिवि ।
यदन्तरं श्येनसुपर्णयो रणे
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ।

[Ñ1 transp. l. 1-2 and 3-4. —(l. 1) D1 -क्षत्रिययोर् (for -शूद्रयोः क्षितौ). —(l. 2) Ñ1 illeg. for भास्कर-. —D1 om. l. 3-4. —(l. 3) D1 यदंतरं वै तव राघवस्य तु; D3 यदंतरं सारसगृध्रयोर्वने (= 42[c]). —(l. 4) Ñ1 D3 तदंतरं तुभ्यं च राघवस्य च.]

42 D4 om. (hapl.) 42; Ñ2 om. (hapl.) 42[ab]; Ñ1 om. (hapl.) 42[a]. —[b]) Ś1 D1-3 यदंतरं काकमयूरयोर्वने; Ñ2 यदंतरं बर्हिण*जरीटयोः (sic); V1 B1 यदंतरं बर्हिणकाक (B1 °पार)योर्भवेत्; B3 D5.7 यदंतरं बर्हिणला(B3 °ना)वयोर्भवेत्; B4 यदंतरं बर्हिबलाकयोर्वने. —After 42[b], Ñ1 ins. 909*. —[c]) Ñ2 तद् (for यद्). Dt1 D8 हंसक- (for सारस-). Ñ1 -कोकयोर् (for -गृध्रयोर्). Ñ2 V B1.3.4 D2.5.7 भवेत् (for वने). —V2 illeg. for [d]. —[d]) Dt1 D6 G2 तथा (for तव). Ñ1 illeg. for वैव च. Ś1 D1 तदंतरं वै तव राघवस्य च; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 तदंतरं ते रघुनंदनस्य च (B1 तु); B3 तदंतरं स्यात्तव राघवस्य च; D2.3 तदंतरं तुभ्यं च राघवस्य च. —After 42, D1.3 ins. 909*.

43 [a]) Ñ1 illeg. up to हृ. V1 B3 यस्मिन् (for तस्मिन्). V1 -समप्रभावे (for °प्रभावे). —[b]) Ś1 D1-3 रण(D2 °णे)स्थिते राक्षस चंडवेगे(D1 चंडवैरिणि). —[d]) Ś1 D2 वज्रो; B3 Dt1 D6.8 Ct आज्यं; Cv.r.m.g.k as in text (for वज्रं). ❀ Cv : वज्रं रत्नविशेषशकलम् ।; Cr. m : वज्रं रत्नविशेषः । अवगीर्णं ग्रस्तं तण्डुलखण्डरूपं मक्षिकया ग्रस्यते । यद्वा वज्रमाज्यं वज्रो वा आज्यमिति श्रुतेः ।; Cg : वज्रं हीररत्नं मक्षिकया तण्डुलखण्डभ्रान्त्या ग्रस्तं हीररत्नमित्यर्थः । यथा न जीर्णं भवति । यद्वा मक्षिकया सदावगीर्णं भुक्तं वज्रमाज्यम् । "वज्रो वा आज्यम्" इति श्रुतेः । यथा न जीर्णं भवतीत्यर्थः । तथा अहं त्वया हृतापि ते जीर्णतां न गमिष्ये न गमिष्यामि । प्रत्युत तवैव मरणं प्रापयिष्यामीत्यर्थः. ❀ Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.3.5.7 निगीर्णं(Ś1 °र्णः); Dg1 D4 विगीर्णं; D2 निकीर्णः; G3 M2.3 [अ]वकीर्णं; Cv [अ]वशीर्णं (for [अ]वगीर्णम्). —After 43, Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 ins.:

910* शक्या शची वज्रधरस्य हर्तुं
शिखापि वा दीप्तशिखस्य वह्नेः ।
स्थाणोरुमा वा जगदीश्वरस्य
नाहं त्वया रावण राघवस्य ।

[(l. 2) B4 स्वाहापि (for शिखापि). —(l. 4) V1 न हि (for नाहं).]

44 [a]) Ś1 Ñ1 इत्येव तद्; B1 इतीव तं; B3 इतीरितं (for इतीव तद्). —[b]) Ś1 D2 सुरूक्षम्; Ñ1 प्रदुष्टम्; D1 सुकष्टम् (for सुदुष्टम्). V1 B4 Dm1 D3.4.7 उक्ता; T3 उक्तं; Cg as in text (for उक्त्वा). Ś1 D1.2 रजनीचरस्य; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 °चरेण; G3 °चरेंद्रं; M2 °चरेशं (for रजनीचरं तम्). —[c]) Ś1 D1.2 गात्रप्रकंपैर्; D3.4 G1 M1.3 °प्रकंप- (for °प्रकम्पाद्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्र(B1 इ)त्युच्य(B3 °त्येत्य) सीता व्यथिता चकंपे. —[d]) Ś1 स्पृष्ट्वेवमुक्ता; Ñ1 वातं प्रणुन्ना; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 छिन्नेव मुक्ता; V1 दृष्ट्वेव मुक्ता; Dg1 T3 वाताहता सा; D1-3 स्पृष्ट्वेव(D3 °ष्ट्वेन) मुक्ता (for वातोद्धता सा). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 गजेन (for [इ]व तन्वी).

45 [a]) Ñ1 अवधार्य; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 अभिवीक्ष्य; V1

४६

G. 3. 54. 1
B. 3. 48. 1
L. 3. 53. 0

एवं ब्रुवत्यां सीतायां संरब्धः परुषाक्षरम् ।
ललाटे भ्रुकुटीं कृत्वा रावणः प्रत्युवाच ह ॥ १
भ्राता वैश्रवणस्याहं सापत्न्यो वरवर्णिनि ।
रावणो नाम भद्रं ते दशग्रीवः प्रतापवान् ॥ २
यस्य देवाः सगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः ।
विद्रवन्ति भयाद्भीता मृत्योरिव सदा प्रजाः ॥ ३
येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्रः कारणान्तरे ।
द्वन्द्वमासादितः क्रोधाद्रणे विक्रम्य निर्जितः ॥ ४
मद्भयार्तः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत् ।
कैलासं पर्वतश्रेष्ठमध्यास्ते नरवाहनः ॥ ५
यस्य तत्पुष्पकं नाम विमानं कामगं शुभम् ।
वीर्यादावर्जितं भद्रे येन यामि विहायसम् ॥ ६

अवलोक्य; D1.2 T2 M1 उपलभ्य; D3 उपधार्य (for उपलक्ष्य). —b) Ś1 D1.2 मृत्युरिवोग्रतेजाः (D2 °तेजसा); Ñ1 illeg. after त्यु; D3 मृत्युरिवोग्ररूपः (for °समप्रभावः).—c) G2 बलं कुलं (by transp.). K(ed.) च स्वं (for चात्मनः). Ñ1 ** न्स चैव (illeg.); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तथैव वीर्यं (for च कर्म चात्मनः). Ś1 D2 कुलं बलं वीर्यमथापि चात्मनः; D1.3 कुलं बलं वीर्यमथापि नाम. —d) B4 D1–3 स्वम्; T2 M1 तदा (for सम्-).

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 D2 रावणभर्त्सनं; Ñ1 D3 सीतावाक्यं; B3 सीतारावणसंवादः; D1 रावणनिर्भर्त्सनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 53; V1 52; V2 55; B4 54; Dg1 Dt1 Dm1 D6 T G2.3 M1.2 47; D1.4 49; D8 46; G1 37; M3 48. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

46

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Ś1 Ñ1 D1–3 om. 1. —a) B4 इति; G2 तथा (for एवं). Dg1 Dt1 D5.6 T1.2 G M1 Ck ब्रुवंत्यां (for ब्रुवत्यां). —b) D5.7 संरब्धं; G1 संक्रुद्धः; Cg.t as in text (for संरब्धः). Dt1 D4.6 T1 M2 Ct परुषं वचः; G2 पुरुषाक्षरं; M1 परुषाक्षरः. —c) Ñ2 V1 Dt1 Dm1 D4–6.8 T G1 भ्रुकुटिं. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बद्ध्वा (for कृत्वा). —d) Dg1 तां (for ह).

2 b) Ś1 Ñ2 V B3 Dg1 Dm1 D5.7 G2 M1 (before corr. as in text) Ct सापत्नो; Ñ1 सवर्णो-; Dt1 D6 सापत्न्ये; D3 संपन्नो (for सापत्न्यो). ❀ Ct : 'सापत्ने' इति पाठे मातृसपत्नीपुत्रत्वे प्रसिद्ध इत्यर्थः। भ्रातेत्यत्र च साक्षात् इति तदा पाठः। एतेन कुलप्राशस्त्यमुक्तम्. ❀ Dg1 Dt1 D4 G1.3 M2 वरवर्णिनी.

3 D2 om. 3. —a) Dg1 च (for स-). —b) Ś1 Dm1 D1.3.6.8 T2 G2.3 M3 पिशाचाः पत (Dm1 D8 पन्न) गोरगाः; Ñ1 पिशाचोरगदानवाः; Ñ2 B1.3 D5.7 सपिशाचाः सपन्नगाः (B3 [*sup. lin.* also] सकिंनराः); V पिशाचाश्च सपन्नगाः; B4 पिशाचाः सपन्नगाः (subm.). —c) Dt1 D6 सदाः; Dm1 D8 मया; Cg as in text (for भयाद्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भद्रे (for भीता). —d) Ś1 सह-; Ñ1 यथा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मम; G(ed.) मुखात् (for सदा).

4 a) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D1.5.7.8 T1 G3 M1.2 राजा (for भ्राता). —b) Ś1 Dg1 Dm1 D1–4.8 T1.2 G M (M1 *inf. lin. sec. m.* also as in text) Cv.g.k द्वैमात्रः (M3 °त्रं); Ct as in text (for वैमात्रः). ❀ Cv : द्वैमात्रः सापत्नः ।; Cg : द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमात्रः सपत्नीपुत्र इत्यर्थः ।; Ck : द्वैमात्र इति। द्वितीया माता द्विमाता तस्यापत्यं द्वैमात्रः। मातुरुत्संख्येत्युत्वं न भवति। द्विशब्दस्येह संख्याप्राधान्याविवक्षणात् ।; Ct : वैमात्रः प्राग्वत्। 'द्वैमात्रः' इति पाठे द्वितीया माता द्विमाता। तदपत्यमित्यर्थे 'मातुरुत्' इत्युत्वाभाव आर्षः। अस्य द्विशब्दस्य द्विपूरणार्थत्वेऽपि संख्यार्थत्वाभावान्नोत्वमित्यन्ये. ❀ D6 कारणांतरं. —cd) D3 आसाद्य च (for °दितः). M1 कोपाद् (for क्रोधाद्). Ñ1 द्वंद्वयुद्धस्तव क्रोधात्; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 क्रुद्धेन द्वंद्वमासाद्य (for c). Ñ1 ततो; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 मया (for रणे). D3 स चाशु विनिपातितः (for d). Ś1 D1.2 द्वंद्वमासाद्य युद्धेन बलेनाशु विनिर्जि(Ś1 मया जि)तः; V1 क्रुद्धेन युद्धमासाद्य मयाक्रम्य विनिर्जितः.

5 a) Ś1 Ñ1 D1–3 मद्भयाच्च; Ñ2 V B1.3(*sup. lin.* also).4 D5.7 म(B1.3[orig.] य)द्भयात्सं-; Dm1 मद्भयात्तत् (for मद्भयार्तः). —b) D3 ऋद्धिमान्. —c) Ś1 कैलासपर्वतं श्रेष्ठम्.

6 a) Ś1 B1 तस्य (for यस्य). V1 यत्; B1 [ए]तत्; M2 तं (for तत्). —b) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 महत्; Ñ1 मया (for शुभम्). —c) V1 T1 एवार्जितं; B1 इव जितं; B3 (after corr. *sec. m.* as in text) G2 M3 अवजितं; Dg1 D4 T2.3 M1 उपार्जितं; Dm1 D8 आवर्तितं; G1 M2 अपहृतं; Ct as in text (for आवर्जितं). D4 भद्रं. Ś1 D1–3 वीर्येण विजितं (D1 निर्जितं; D2 विहितं) भद्रे. —d) L(ed.) तेन (for येन). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 विहायसा (for °सम्).

मम संजातरोषस्य मुखं दृष्ट्वैव मैथिलि ।
विद्रवन्ति परित्रस्ताः सुराः शक्रपुरोगमाः ॥ ७
यत्र तिष्ठाम्यहं तत्र मारुतो वाति शङ्कितः ।
तीव्रांशुः शिशिरांशुश्च भयात्संपद्यते रविः ॥ ८
निष्कम्पपत्रास्तरवो नद्यश्च स्तिमितोदकाः ।
भवन्ति यत्र तत्राहं तिष्ठामि च चरामि च ॥९
मम पारे समुद्रस्य लङ्का नाम पुरी शुभा ।
संपूर्णा राक्षसैर्घोरैर्यथेन्द्रस्यामरावती ॥ १०
प्राकारेण परिक्षिप्ता पाण्डुरेण विराजिता ।
हेमकक्ष्या पुरी रम्या वैदूर्यमयतोरणा ॥ ११
हस्त्यश्वरथसंबाधा तूर्यनादविनादिता ।
सर्वकामफलैर्वृक्षैः संकुलोद्यानशोभिता ॥ १२
तत्र त्वं वसती सीते राजपुत्रि मया सह ।
न स्मरिष्यसि नारीणां मानुषीणां मनस्विनि ॥ १३

G. 3. 54. 17
B. 3. 48. 13
L. 3. 53. 12

7 G3 missing from रोषस्य up to थि in [b] on a damaged fol. —[b]) B3 D4 G1.3 M2 मैथिली. —[c]) Ñ2 D7 विद्रवंते; D3 प्रपतंति (for विद्रवन्ति). Ś1 D1.2 प्रपतंति परिभ्रष्टाः; Ñ1 विद्रवंति दिशः सर्वाः. —[d]) M2 -पुरःसराः (for -पुरोगमाः). Ś1 Ñ1 D1-3 सर्व(Ñ1 D1 °र्वे)भूता दिशो दश; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सर्वे(Ñ2 °र्व) लोका दिशो दश. —After 7, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

911* मया शक्रोऽपि विक्रम्य मत्तैरावणगर्वितः ।
वृतः सुरगणैः सर्वैः समरे निर्जितः पुरा ।
पाशहस्तो विपाशस्तु रणे वरुण एव च ।
भग्नः प्रयातः सहसा मया सीते ह्यपां पतिः ।
कालमुद्गरहस्तश्च मृत्युप्रहरणो रणे । [5]
यमो याम्यां दिशं नीतो मद्भयान्न विचेष्टते ।
इमे च लोकपाला वै समग्रैर्दैवतैः सह ।
मामुपायान्ति गच्छन्तं शङ्किताः सर्वतो दिशः ।

[(l. 1) B1 -पृष्ठगः (for -गर्वितः).

☞ V2 illeg. from the post. half of l. 2 up to 3.51.4[b]. —(l. 3) V1 च (for तु). Ñ2 D5.7 तु (for च). —(l. 4) B4 सीतेत्यपां (for सीते ह्यपां). V1 गतिः (for पतिः). —(l. 5) B1.3.4 कालो (for काल-). —(l. 7) V1 य इमे; B1 त इमे; B4 इमे ते (for इमे च). Ñ2 D5.7 समस्तैर् (for समग्रैर्). —(l. 8) B1.3.4 माम(B3 ममा)ग्रे यांति (for मामुपायान्ति). B1 सहिताः (for शङ्किताः).]

8 [a]) Ñ2 भद्रे (for तत्र). —[b]) M3 transp. मारुतो and शङ्कितः. Ñ1 वायुर्वाति विशंकितः. —[c]) Ś1 D1.2 दीप्त-; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 तीक्ष्ण- (for तीव्र-). Ś1 मे; Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 त्वं (for च). T1 Cr.k अमृतांशुश्च; M3 शिशिरांश्चैव; Cg.t as in text (for शिशिरांशुश्च). —[d]) G3 missing from पद्यते up to निष्कम् in 9[a] on a damaged fol. D4 संतप्यते (for संपद्यते). Dt1 D6 दिवि; G1 रवः; M1 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) गतिः; Cg.k as in text (for रविः).

9 G3 missing up to निष्कम् in 9[a] (cf. v.l. 8). —[a]) V1 निःकंप-. Ñ1 V1 B1.4 D5.7 -पर्णास् ; T2 -वातास् (for -पत्रास्). —[b]) D2 [अ]स्तमितोदकाः. —[c]) Ñ2 तत्र (for यत्र). V1 B4 M3 यत्र (for तत्र). B1 D1-3.5.7 G1 M2 transp. यत्र and तत्र. Dg1 T3 एवं भव(T3 °वं)ति यत्राहं. —[d]) Ś1 D1-3 वरवर्णिनि; Ñ2 B1.3 विचरामि च; D5.7 च रमामि च (for च चरामि च).

10 [a]) D2 [आ]पुरे (sic); G3 [अ]पारे (for पारे). —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 महापुरी; G3 पुरीमिव (corrupt) (for पुरी शुभा). —[c]) B1 संपन्ना (for संपूर्णा). T2 क्रूरैर् (for घोरैर्). —[d]) Ś1 Ñ V1 B1.3 D1-3.5.7 इंद्रस्येव; B4 इंद्रस्यैव (for यथेन्द्रस्य).

11 Ñ2 om. (hapl.) from प in [a] up to रेण in [b]. —[a]) Ś1 B1.3.4 D1-3.5.7 प्रवृद्धेन; Ñ1 सुवर्णेन; V1 समृद्धेन (for परिक्षिप्ता). —[b]) B1.3.4 Dg1 D4.7 T1.2 G M पांडरेण. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 समावृता; T3 G2 M1.3 °जता (for विराजिता). Ñ1 कांचनेन समंततः. —[c]) Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 D1.2.5.7.8 हेमकक्षा; Cg.t cite as in text (for °कक्ष्या). Ś1 D1-3 [अं]तरा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दृष्टि- (for पुरी). —[d]) Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 G M वैडूर्य-. Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1-3.5.7 वैडू(Ñ2 B1.3.4 D7 °दू)र्यमणि-; V1 वैदूर्यमाल-. —After 11, G2 ins.; while Dm1 D8 G3 K(ed. within brackets) ins. after 12[ab] :

912* शत(G2 दश)योजनविस्तीर्णा त्रिंशद्योजनमायता ।

12 [a]) Ś1 -संपूर्णा (for -संबाधा). —[b]) Ś1 D1-3 नाना-तूर्य- (for तूर्यनाद-). Ś1 B1.3.4 D2.3 -निनादिता (for -विनादिता). Ñ1 तूर्यसंनादनादिता.—After 12[ab], Dm1 D8 G3 K(ed. within brackets) ins. 912*. —[cd]) Dg1 T1 Cg -काल- (for -काम-). G3 damaged for र्वृक्षैः सं. Dt1 D6 -भूषिताः; Cg as in text (for -शोभिता). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 उद्यानैरुप(V1 B1 °श्चैव; B3.4 °श्चोप)शोभिता (for [d]).

13 [a]) Dt1 D6 वस हे; Cm.g as in text (for वसती). Ś1 D1-3 तत्र सीते वसंती त्वं(D1 °व); Ñ1 वत्स्यसि त्वं तत्र सीते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तस्मिन्वसंती त्वं सीते; T3 तत्रैव वस सीते त्वं. ❀ Cg वसती वसन्ती । अनित्यमागमशासनमिति नुमभावः. ❀ —[b]) B1.3 Dg1 Dm1(after corr. *sec. m.* as in text) D6.8 G1 M3 (after corr. *pr. m.* as in [text]) -पुत्री (for -पुत्रि). —Ś1 D3 om. (hapl.)

G. 3. 54. 18
B. 3. 48. 14
L. 3. 53. 18

भुञ्जाना मानुषान्भोगान्दिव्यांश्च वरवर्णिनि ।
न स्मरिष्यसि रामस्य मानुषस्य गतायुषः ॥ १४
स्थापयित्वा प्रियं पुत्रं राज्ञा दशरथेन यः ।
मन्दवीर्यः सुतो ज्येष्ठस्ततः प्रस्थापितो वनम् ॥ १५
तेन किं भ्रष्टराज्येन रामेण गतचेतसा ।
करिष्यसि विशालाक्षि तापसेन तपस्विना ॥ १६
सर्वराक्षसभर्तारं कामात्स्वयमिहागतम् ।
न मन्मथशराविष्टं प्रत्याख्यातुं त्वमर्हसि ॥ १७
प्रत्याख्याय हि मां भीरु परितापं गमिष्यसि ।
चरणेनाभिहत्येव पुरूरवसमुर्वशी ॥ १८
एवमुक्ता तु वैदेही क्रुद्धा संरक्तलोचना ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपम् ॥ १९
कथं वैश्रवणं देवं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
भ्रातरं व्यपदिश्य त्वमशुभं कर्तुमिच्छसि ॥ २०
अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः ।
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥ २१
अपहृत्य शचीं भार्यां शक्यमिन्द्रस्य जीवितुम् ।
न तु रामस्य भार्यां मामपनीयास्ति जीवितम् ॥ २२

13^{c}–14^{b}.—^{c}) D8 तत् (for न). Ñ1 वधूनां (for नारीणां).—^{d}) D7 om. (hapl.?) मानुषीणां. Dg1 यशस्विनि; D1.2 अनिंदिते; D4.8 G1 M2 Cg मनस्विनी.

14 Ś1 D3 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13).—^{b}) G1.3 M2 वरवर्णिनी.—^{c}) D1 स्मरिष्यति.—^{d}) Ś1 मानुष्यस्य; Ñ1 लक्ष्मणस्य (for मानुषस्य).

15 G3 missing for 15^{b} on a damaged fol.—^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D1–3.5–7 Ct राज्ये (D6 °ज्यं) दशरथो नृपः (Ś1 D1–3 °थेन वै).—^{c}) Dt1 Dm1 D4.6 T3 G2 M3 ततो; T1 स तु; T2 तथा (for सुतो). Ś1 D1–3 मंदवीर्यतरः पुत्रो; Ñ1 सर्ववीर्यबली पुत्रो; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मंदवीर्यं ततो (B1 तथा) ज्येष्ठं.—^{d}) Ś1 दृष्टः; Ñ1 ज्येष्ठः; Dg1 पुत्रः; Dt1 D4.6 T2.3 G2 M2.3 सुतः; D1–3 दुष्टः (for ततः). Dg1 G3 M2 प्रव्राजितो (for प्रस्थापितो). K(ed.) ह्ययम्; Cm.t as in text (for वनम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पुत्रं प्र (B1.4 D7 प्रा) स्थापयद्वनं. ❀ Cm: यः मन्दवीर्यः तमप्रियमपि पुत्रं भरतमन्तर्यामिप्रेरितेन राज्ञा स्थापयित्वा राज्य इति शेषः. ❀

16 ^{a}) Dg1 विभ्रष्ट-; Ct as in text (for किं भ्रष्ट-).—^{b}) B4 भ्रांत- (for गत-).—^{c}) T2 करिष्यसे. Dt1 G1 विशालाक्षी. Ñ1 किं करिष्यसि वैदेहि.—^{d}) D7 om. (hapl.) सेन तप. Ś1 D2.3 कृपणेन; D1 क्षपणेन (for तापसेन). Ñ1 मनस्विनि; B3 तपस्विनि (for तपस्विना).

17 ^{a}) D4.6 T1.2 G1.2 M1.3 यक्ष- (for सर्व-).—^{b}) Ñ1 illeg. for कामात्स्वयम्. Ñ2 D5.7 उपागतं (for इहा°). Ś1 Dt1 D1–3.6 रावणं (Dt1 कामय; D2 °क्षसं) स्वयमागतं.—^{d}) Ñ1 ममार्हसि (for त्वम°).

18 ^{a}) D3 प्रत्याख्या हि (for °ख्याय). Ś1 D1–3 G1 च; Dm1 D8 G3 तु (for हि).—^{b}) Dt1 D6 Cr.t पश्चात्तापं; G3 damaged; Cm.g.k as in text (for परितापं).—^{c}) Dm1 D8 M3 [अ]पहत्येव; G3 [अ]भिहत्यैव; Cm.g.t [अ]-भिहत्येव (as in text). Ś1 D1–3 पद्मा (D1.2 यदा) भि (D3 नि) हत्येव पुरा; Ñ यथा हि हित्वेव पुरा (Ñ2 सुधा); V1 B1.3 D5.7 ताडयित्वेव (V1 °ह) पादेन (D5.7 भर्तारं); B4 (with hiatus, hypm.) ताडयित्वा इव पादेन.—After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M2.3 ins.:

913* अङ्गुल्या न समो रामो मम युद्धे स मानुषः ।
तव भाग्येन संप्राप्तं भजस्व वरवर्णिनि ।

[(l. 2) Dg1 D4 G1.2 M2 वरवर्णिनी.]

19 ^{a}) D1.4.5 उक्त्वा (sic) (for उक्ता).—^{b}) Ś1 D1.2 रक्तांत- (for संरक्त-).—Dg1 reads 19^{cd} partially in marg.—^{c}) Dg1 D6 G2 पुरुषं (for परुषं).—^{d}) Ś1 D3 रावणं; D1 सा तदा (for रहिते). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसेश्वरं; G3 damaged for धिपम् (for °साधिपम्).

20 Ñ1 om. 20.—^{b}) Ñ2 V1 B4 D5.7 -सत्त्व-; Dg1 Dt1 D6 T3 G1 -देव-; D1 -लोक- (for -भूत-). T2 -हिते रतं (for -नमस्कृतम्).—^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 त्वं व्यपदिशन्; V1 त्वं व्यपदिश्य (by transp.) (for व्यपदिश्य त्वम्).—^{d}) Dg1 D4 G3 अर्हसि (for इच्छसि). Ś1 B1.3.4 D1–3 पापं कर्तुम् (D3 °र्मं) इहेच्छसि; Ñ2 V1 न न्याय्यं (V1 पापं त्वं) कर्तुमर्हसि; D5.7 न न्यायं कर्तुमिच्छसि.—After 20, T3 ins.:

914* नेदृशस्तादृशे वंशे समुत्पन्नोऽसि दुर्मते ।

21 ^{a}) Ñ1 सुव्यक्तं (for अवश्यं). Ś1 D1.2 तु (D1 ते) विनश्यंति; Ñ2 B1.3.4 D5.7 हि (Ñ2 च) विनंक्ष्यंति; V1 हि न*ष्यंति (for विनशिष्यन्ति).—^{b}) D4 राक्षस (for रावण).

22 Ñ1 om. 22.—^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अपनीय (for °हृत्य). Dt1 D7 शची- (for शचीं).—^{b}) G3 जीवितं (for °तुम्).—B1.3 om. (hapl.) 22^{cd}.—^{cd}) Dt1 D6 हि; K(ed.) च (for तु). Ś1 D1–3 वै भार्याम्; Dg1 T3 मां भार्याम् (by transp.) (for भार्यां माम्). Ś1 D2–4 अपनीयासि (D2 °ति-); Dg1 अपनीयास्तु. ❀ Cg: अपनीय स्थितस्य तवेति शेषः. ❀ Ś1 Dg1 D1–4 T1 जीवितुं; G3 damaged for तम् (for जीवितम्). Dt1 D6 आनीय स्वस्तिमान्भवेत् (for ^{d}). Ñ2 V1 B4 D5.7 न तु मामपनीयेह शक्यं रामस्य जीवितुं (D7 °तं).

जीवेच्चिरं वज्रधरस्य हस्ता-
च्छचीं प्रधृष्याप्रतिरूपरूपाम् ।
न मादृशीं राक्षस धर्षयित्वा
पीतामृतस्यापि तवास्ति मोक्षः ॥ २३

G. 3. 54. 27
B. 3. 48. 24
L. 3. 53. 22

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

23 [a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पाप; Dt1 D4.6 पश्चाच्; G(ed.) पत्नीं (for हस्ताच्). —[b]) D2 प्रमथ्य; D4 प्रहृत्य (for प्रधृष्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शचीं प्रहृ(Ñ2 °कृ)त्यापि निशाचरेण(D5.7 °श). —[c]) Ś1 D3 रावण (for राक्षस). Ñ1 धर्मपत्नीं; D4 दर्पयित्वा; T1 दूषयित्वा (for धर्षयित्वा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न त्वेव रामस्य विधाय पापं. —After 23[c], D2 ins.; while Ś1 subst. for 23[d] :

915* जीवेद्धि लोकान्तरगोऽप्यमर्त्यः ।
[D2 [ऽ]पि मर्त्यः.]

—Thereafter Ś1 cont.; while Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 M3 ins. after 23:

916* श्रियमिह विपुलां विहाय रौद्रीं
द्विजगणसिद्धगणान्निमथ्य संख्ये ।
यमविषयमितो गमिष्यसि त्वं
हत इव राघवसायकैः प्रदीप्तैः ।

[(l. 1) Ś1 D1.3 अति-; B1 इव; B4(after corr. as in text) अपि; D2 इति (for इह). V1 विधाय (for विहाय). Ś1 Ñ2 D1.3.5.7 रौद्र-; D2 रौद्रं; M3 रम्यां (for रौद्रीं). —(l. 2) Ñ2 विमथ्य; B4 विहाय (for निमथ्य). Ś1 V1 D1.2 द्विजजन(Ś1 D2 °नृप; D1 °नर)सिद्ध(Ś1 D1.2 देव)गणान्वि(Ś1 °न्प्र)मथ्य संख्ये; D3 स्वजनजनं च विनाश्य पापबुद्धे; M3 सुरगणशत्रुबलं प्रमथ्य संख्ये. —(l. 3) D1 अतो (for इतो). M3 पितृपतिभवनं (for यमविषयमितो). —(l. 4) B1 D5.7 इह (for इव). D7 om. राघव-. Ś1 D1-3 M3 ध्रुवमिह(M3 हत इव) लक्ष्मण- (for हत इव राघव-). D1 सुतीक्ष्णैः (for प्रदीप्तैः).]

—[d]) Dm1(m. also) पितामहस्य (for पीतामृतस्य). D2 [ए]व (for [अ]पि). D1 न चापि; D2 T1 तवापि (for तवास्ति). Ñ1 नीतां न मृष्येत्तव वास्ति शांतिः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शक्तश्चिरं(Ñ2 नीतां परं; D5.7 शक्यं परं) जीवितुमंतकोपि. ❀ Ct : अत्र सर्गे रावणोक्तौ—" सप्तसप्तकवेत्ताहमष्टाष्टकविभूषितः । पञ्चपञ्चकतत्त्वज्ञो रावणोऽहं भजस्व माम् । " इति श्लोकः क्वचित्पठ्यते । तमेवं व्याचक्षते—सप्तसप्तकं षडङ्गसहितवेदोपवेदसहितचतुर्दशविद्यारूपं, तद्वेत्ता । अष्टाष्टकविभूषितश्चतुःषष्टिकलाविभूषितः । पञ्चपञ्चकतत्त्वज्ञः पञ्चविंशतितत्त्वज्ञः पञ्चविंशतितत्त्वस्वरूपवेत्ता । नित्यानित्यवस्तुविवेकवानिति यावत् इति । स कतकाद्यव्याख्यातत्वात्प्रक्षिप्त इति ज्ञायते । आद्यपादेऽर्थासङ्गतिरपि । परपादपर्यालोचनया तृतीयपादोक्तज्ञानवत ईदृशे कर्मणि प्रवृत्तिरप्यनुचितेतिभावः. ❀

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D1.2 सीतावाक्यं; Ñ1 रावणात्मनिवेदनं; Ñ2 B1.3.4 D5.7 सीतारावणसंवादः(B1.4 °दे); V1 सीताहरणसंवादः; D3 सीताप्रलोभनः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 54; V1 53; B4 55; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 48; D1.4 50; M3 49. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

४७

G. 3. 55. 1
B. 3. 49. 1
L. 3. 54. 1

सीताया वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ।
हस्ते हस्तं समाहत्य चकार सुमहद्वपुः ॥ १
स मैथिलीं पुनर्वाक्यं बभाषे च ततो भृशम् ।
नोन्मत्तया श्रुतौ मन्ये मम वीर्यपराक्रमौ ॥ २
उद्वहेयं भुजाभ्यां तु मेदिनीमम्बरे स्थितः ।
आपिबेयं समुद्रं च मृत्युं हन्यां रणे स्थितः ॥ ३
अर्कं रुन्ध्यां शरैस्तीक्ष्णैर्विभिन्द्यां हि महीतलम् ।
कामरूपिणमुन्मत्ते पश्य मां कामदं पतिम् ॥ ४
एवमुक्तवतस्तस्य रावणस्य शिखिप्रभे ।
क्रुद्धस्य हरिपर्यन्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥ ५
सद्यः सौम्यं परित्यज्य भिक्षुरूपं स रावणः ।
स्वं रूपं कालरूपाभं भेजे वैश्रवणानुजः ॥ ६

47

V2 illeg. for Sarga 47 (cf. v.l. 3.46.7).—D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Ñ2 B4 D5.7 तद्वचः; V1 B1.3 T2 तु (V1 च) वचः (for वचनं).—[b]) Ś1 D1–3 महाबलः.—[c]) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D1 विनिष्पिष्य; Ñ2 D5.7 विनिःपि (Ñ2 °ष्पी)ड्य; Dg1 °हृत्य; Dt1 Ct °हन्य; D2.3 विनिकृष्य (D3 °क्षिप्य); Cr.g.k as in text (for समाहत्य). L(ed.) हस्तेन हस्तं निष्पिष्य.—[d]) D1 स्व-; D8 तु; M2 स (for सु-).—After 1, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 8 and 6.

2 B1.3 om. 2[ab]. B4 reads 2–3 in marg.—[a]) V1 मैथिलीं च (for स मैथिलीं).—[b]) Ś1 D1–3 कुपितो भृशं; Dt1 Dm1 D6.8 वाक्यकोविदः; M3 [ऽ]थ ततो भृशं; Cv.g as in text (for च ततो भृशम्). ❀ Cv: ततो भृत(श?)-मिति सम्यक्. ❀ Ñ V1 B4 D5.7 उवाच रुषि (Ñ1 कुपि)तो भृशं.—[c]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 उन्मत्तेन श्रुतं (D2 भृशं); Ñ1 ननु त्वया श्रुतं; Dg1 T3 न त्वया तु श्रुतौ; D1 उन्मानेन श्रुतं; D3 न च पूर्वं श्रुतं; T2 M1 °या श्रुतं (for नोन्मत्तया श्रुतौ).—[d]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 वीर्यं त्वयातु (V1 ब)लं (for वीर्यपराक्रमौ).

3 B4 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2).—[a]) Ñ1 तद्वहेयं; Ñ2 D5.7 उद्भ्रामये; B4 उद्धरेयं; D1 उद्वहेहं (for उद्वहेयं). Ś1 D1.2 हि (Ś1 च) बाहुभ्यां; Ñ1 D8 क्षितौ (D3 मही) दोर्भ्यां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 °भ्यां हि (for भुजाभ्यां तु).—[b]) T3 मेदिनी-. Ñ2 असुरे; B1 उद्धरे; T3 -मंदरे (for अम्बरे). B3 D1 स्थितां; D2 [ऽ]पि च (for स्थितः). Ś1 मेदिनीं सांबरामपि; Ñ1 D3 क्षिपेयं (D3 कंपये) मंदरं यदा; L(ed.) मेदिनीमंबरोपरि.—[c]) Ś1 V1 D2 प्र (V1 प्रा)पिबेयं; Ct as in text (for आपि°). M3 समुद्रस्य (for °द्रं च). Ñ2 D5.7 पिबेयं च (D7 वा) समुद्रं हि.—[d]) T1 M2 transp. मृत्युं and हन्यां. D5.7 वशे (for रणे). Ś1 Ñ1 B1 D2.3.7 M2 स्थितं (B1 °रं) (for स्थितः).

4 Ñ1 mostly illeg. for 4[ab].—[a]) B1 अहं (for अर्कं). B4 Dg1 T3 हन्यां; Dt1 D6 तुद्यां (for रुन्ध्यां). Ś1 D2 अर्करुध्याः शरैस्तीक्ष्णैर्.—[b]) Ś1 D1–3 भिद्यामपि; Dm1 D8 G3 M1 विनिर्भिद्यां; T1.2 M2 निर्भिद्यां हि (for विभिन्द्यां हि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नि (B4 वि) भिं (Ñ2 B3 °भिं)द्यां मेदिनीतलं.—[c]) Ñ1 Dt1 D6 Ct -रूपेण (with hiatus); Cm.g as in text (for -रूपिणम्). Ś1 D1.2 उत्सिक्तं; G1 उन्मुक्ते (for उन्मत्ते).—[d]) Ś1 Dt1 D1.3.6 कामरूपिणं; V1 Dg1 T2.3 कामगं पतिं; D2 कामचारिणं; Cm as in text (for कामदं पतिम्).

5 [a]) Ś1 Ñ1 V1 D1–3.5 उक्त्वा तु वैदेहीं; Ñ2 B1.3.4 D7 उक्ता तु वैदेही (for उक्तवतस्तस्य).—[b]) T1.2 M3 सूर्यकल्पे; G(ed.) रावणेन (for रावणस्य). Ś1 शिखिप्रभां; Ñ1 तदैव हि; M3 शशि° (for शिखिप्रभे).—[cd]) Ś1 Ñ1 D1.2 परिपर्यंते (Ś1 °ताद्); D3 रक्त°; D4 हि विपर्यंते; T2 हस्त° (for हरिपर्यन्ते). D1 रक्त- (for रक्ते). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ददर्श रक्तपर्यंते नेत्रे क्रुद्धस्य रक्षसः. ❀ Cm: एवमिति। अस्मिञ्श्लोके पूर्वश्लोकस्थमुन्मत्त इति पदमाकृष्य श्लोको योजनीयः। तथा सत्येवं योजना। एवमुक्तवतो रावणस्य क्रुद्धस्य उन्मत्ते हरिपर्यन्ते हरिः पिङ्गलवर्णः पर्यन्तयोरुपान्तयोर्ययोस्ते। शिखिप्रभे अग्निसदृशे नेत्रे बभूवतुः. ❀

6 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 6 after 8.—[a]) Ś1 D1–3 तच्च; Ñ1 तथा; B4 ततः (for सद्यः). D3 रूपं; Cv.t as in text (for सौम्यं).—[b]) Ñ1 Dt1 D6 Ct तीक्ष्ण- (for भिक्षु-). Ś1 D1–3 स (D3 च) राक्षसः; Ñ1 परंतपः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 निशाचरः; T1 च संमतं (for स रावणः).—V1 om. 6[cd].—[c]) Ś1 Dg1 Dm1 D1.2.4.5.7.8 T2 G M2 स्व-; D6 तं; Cg as in text (for स्वं). Dm1 D8 -संकाशं (for -रूपाभं).—[d]) Ñ1 तत्रायं धनदानुजः.—After 6, Ñ2 V1 (after 6[ab] owing to om.) B1.3.4 D5.7 ins.:

917* महाललाटो रक्ताक्षो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
सिंहदंष्ट्रो बृहत्स्कन्धश्चित्राङ्गो दीप्तमूर्धजः ।
कृष्णः संहृष्टरोमाङ्गः कृष्णाञ्जनगिरिप्रभः ।
रक्ताम्बरधरो घोरस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
सीतामसितकेशान्तां विप्रनष्टविशेषकाम् । [5]
रुचिराभरणोपेतां प्रत्युवाच निशाचरः ।
यदि मां स्वेन रूपेण भर्तारं न त्वमिच्छसि ।
वशे त्वां हि करिष्यामि स्वयमेवाबले बलात् ।
कत्थसे यं च वीर्येण रामं त्वं गतचेतसम् ।

संरक्तनयनः श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
दशास्यः कार्मुकी बाणी बभूव क्षणदाचरः ॥ ७
स परिव्राजकच्छद्म महाकायो विहाय तत् ।
प्रतिपेदे स्वकं रूपं रावणो राक्षसाधिपः ॥ ८
संरक्तनयनः क्रोधाज्जीमूतनिचयप्रभः ।
रक्ताम्बरधरस्तस्थौ स्त्रीरत्नं प्रेक्ष्य मैथिलीम् ॥ ९
स तामसितकेशान्तां भास्करस्य प्रभामिव ।
वसनाभरणोपेतां मैथिलीं रावणोऽब्रवीत् ॥ १०
त्रिषु लोकेषु विख्यातं यदि भर्तारमिच्छसि ।
मामाश्रय वरारोहे तवाहं सदृशः पतिः ॥ ११
मां भजस्व चिराय त्वमहं श्लाघ्यस्तव प्रियः ।
नैव चाहं क्वचिद्भद्रे करिष्ये तव विप्रियम् ।
त्यज्यतां मानुषो भावो मयि भावः प्रणीयताम् ॥ १२

G. 3. 55. 17
B. 3. 49. 13
L. 3. 54. 15

[(l. 1) V1 व्यूढवक्षो; D7 व्यूढो * * (for व्यूढोरस्को). —(l. 2) V1 B1 वृषस्कंधश्; B3 महास्क° (for बृहत्स्कन्धश्). B4 रिवत्रांगो (for चित्राङ्गो). —(l. 3) V1 कष्ट:; B3 हृष्ट: (for कृष्ण:). V1 स (for सं-). B3 -रोमांक: (for °ङ्ग:). V1 B3 -समप्रभ: (for -गिरि°). —(l. 5) B1.3 स ताम् (for सीताम्). D7 विप्रणष्ट- (for °नष्ट-). —(l. 6) B1 -[आ]भरणोपेत: (for °तां). —(l. 7) Ñ2 D7 स्नेह- (for स्वेन). —(l. 8) Ñ2 V1 B4 त्वा (for त्वां). B4 [अ]हं (for हि). —(l. 9) V1 यदि (for यं च). V1 दुष्कृत-; D5.7 त्वद्गत- (for त्वं गत-).]
—Thereafter Ñ2 D5.7 cont. :

918* स मे नार्हति वैदेहि कलामपि च षोडशीम् ।

7 Ñ1 om. 7–8. —^{a}) Ś1 स (for सं-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स च संरक्तनयनस्. —^{b}) Dt1 D6 -भूषण: (for -कुण्डल:). —After 7^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

919* क्रोधेन महताविष्टो नीलजीमूतसंनिभः ।

—^{c}) Dt1 D6 विंशतिभुजो (for कार्मुकी बाणी).

8 Ñ1 om. 8 (cf. v.l. 7). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 8 after 1. —^{a}) V1 B1.3.4 D1.5.7 T1 -च्छद्मा; T2 -च्छन्नं (for -च्छद्म). —^{b}) D4 G1 महामायो; G2 कृतं रूपं (for महाकायो). D3 तं (sic) (for तत्). —^{c}) Dg1 Dm1 T1.3 G1.3 M1.2 Cv प्रतिपद्य (for °पेदे). —^{d}) Ñ2 V1 D5.7 राक्षसेश्वर:. —After 8, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 6.

9 Ś1 om. 9–10. Dt1 D4.6 T3 G1.2 M2 om. 9^{ab}. —^{a}) Ñ1 क्रोधे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पाप:; D3 क्रोधी; M1 क्रुद्धो (for क्रोधाज्). —^{b}) D1 -सदृश- (for -निचय-). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 का(Ñ1 *)लजीमूतनिस्वन:(Ñ D5.7 °संनिभ:). —^{d}) B4 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य).

10 Ś1 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) Dg1 Dm1 T2 G2.3 M3 सी(Dm1 भी)ताम् (for स ताम्). —^{b}) Ñ1 भा * * * (illeg.); D2 °रोत्थां; D3 °रार्के-; L(ed.) भास्वरोल्का- (for भास्करस्य). D1 दिव्यरूपां यशस्विनीं. ❀ Cg : केशाग्रे पैङ्गलं दुर्लक्षणम्। भास्करस्य प्रभामित्यनेन दुष्प्रसहत्वमुच्यते।; Ct : भास्करस्य प्रभामिव तस्या अपि पर्यन्ते श्यामरूपतायाश्छान्दोग्य उक्ति:. ❀ —^{c}) Ñ1 स सर्वाभरणोपेतो. —^{d}) Ñ1 illeg. for मैथिलीं रावणो. D4 राक्षसो (for रावणो). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रावण: प्राह(V1 प्रेक्ष्य) मैथिलीं; D1-3 प्रत्यु(D3 तामु)-वाचाथ रावण:; M2 रावणो वाक्यमब्रवीत्. —After 10, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

920* कथं रामं च वैदेहि चीरवल्कलवाससम् ।
वातातपाभ्यां तप्ताङ्गं दुर्बुद्धिमनुरज्यसे ।

[After l. 1, B3 wrongly reads सायं क्वचिद्भद्रे प्राप्स्यसे न च विप्रियं. —(l. 2) V1 तप्तांगी (for °ङ्गं). V1 दुर्बुद्धिरनुषज्यसे (for the post. half).]

11 Ñ1 om. 11. —^{a}) V1 भर्तारं (for विख्यातं). —^{b}) D7 न मां (for यदि). V1 विख्यातं यदि वांछसि; Dm1 D8 G2.3 भर्तारं त्वं(D8 तं) यदीच्छसि. —V1 om. 11^{c}–12^{b}; Ñ2 B1.3.4 D5.7 om. 11^{cd}.

12 V1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). Ś1 D1.2 read 12 after 14. —^{a}) Ś1 D2.3 [अ]द्य (for त्वम्). D1 चिराद्येया (sic) (for °य त्वम्). —^{b}) Ñ1 शुभे तव; Ñ2 B1.3.4 D5.7 तवाश्रय:; Dg1 Dt1 D6 Cm पतिस्तव; T1.3 प्रियस्तव (for तव प्रिय:). Ś1 D1.2 श्लाघ्योहं तव संश्रय:; D3(with hiatus) अहं श्लाघ्यस्तवाश्रय:. —Ñ1 om. 12^{c-f}; G3 om. 12^{cd}. —^{c}) Ś1 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 नैवायासं(D2 °स:); Dm1 D8 नैवाहं तु; D1 नैव राज्यं (for नैव चाहं). —^{d}) Ś1 लप्स्यसे त्वं विना प्रियं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्राप्स्यसे न च विप्रियं; D1 लिप्ससे त्वं वनप्रियं(sic); D2 नंक्षसे त्वं प्रियं विना; D3 लप्स्यसे त्वं तथा प्रियं. —^{e}) B2 D3.5.7 Cm मानुषे; Cr.g.k.t as in text (for °षो). D7 प्रीतिं (for भावो). —^{f}) Ś1 D1–3 स्नेहो. B4 transp. मयि and भाव:. Ś1 Ñ2 V1 B3 D1–3.5.7 निपात्यतां; B1.4 विधी° (for प्रणीयताम्). —After 12, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

921* राक्षसेति समुद्वेगं न त्वमागन्तुमर्हसि ।
अहं तव वशो भीरु भविष्यामि न संशयः ।
संवत्सरं तत्र गतां न त्वां वक्ष्यामि विप्रियम् ।
यावद्रामस्य निर्वेदस्तव वै चित्तमागतः ।

[(l. 1) V1 त्वं तु सा हर्तुमर्हसि (for the post. half). —(l. 2) V1 *शो (for वशो). —(l. 4) V1 तव चित्तं समागतः (for the post. half).];

while D1 ins. :

922* यदि मां त्वं हि भावेन भर्तारं मैथिलीच्छसि ।
न क्लेशं प्राप्स्यसे भीरु भोगांस्त्वं लप्स्यसे बहून् ।

G. 3. 55. 20
B. 3. 49. 13
L. 3. 54. 12

राज्याच्च्युतमसिद्धार्थं रामं परिमितायुषम् ।
कैर्गुणैरनुरक्तासि मूढे पण्डितमानिनि ॥ १३
यः स्त्रिया वचनाद्राज्यं विहाय ससुहृज्जनम् ।
अस्मिन्व्यालानुचरिते वने वसति दुर्मतिः ॥ १४
इत्युक्त्वा मैथिलीं वाक्यं प्रियार्हां प्रियवादिनीम् ।
जग्राह रावणः सीतां बुधः खे रोहिणीमिव ॥ १५
वामेन सीतां पद्माक्षीं मूर्धजेषु करेण सः ।
ऊर्वोस्तु दक्षिणेनैव परिजग्राह पाणिना ॥ १६
तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं तीक्ष्णदंष्ट्रं महाभुजम् ।
प्राद्रवन्मृत्युसंकाशं भयार्ता वनदेवताः ॥ १७
स च मायामयो दिव्यः खरयुक्तः खरस्वनः ।
प्रत्यदृश्यत हेमाङ्गो रावणस्य महारथः ॥ १८
ततस्तां परुषैर्वाक्यैरभितर्ज्य महास्वनः ।
अङ्केनादाय वैदेहीं रथमारोपयत्तदा ॥ १९
सा गृहीतातिचुक्रोश रावणेन यशस्विनी ।
रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरगतं वने ॥ २०

---

13 ^{a}) B1.3.4 D2.5.7 राज्यच्युतम्. —Ñ1 illeg. from सि in ^{a} up to रामं प in ^{b}. —D4 om. from 13^{d} up to सु in 923*. —^{d}) D1 मूर्खे (for मूढे). G1.2 -मानिनी.

14 D4 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 Ñ Dt1 Dm1 D6 यः स्त्रियो; M2 स पितुर्; Cm as in text (for यः स्त्रिया). —^{b}) Ñ2 V1 B4 D5.7 च सुहृज्जनं (V1 °द्वृतं); D2 °द्वृणं (for ससुहृज्जनम्). —^{c}) B3 तस्मिन्; M1 हस्ति- (for अस्मिन्). D2 व्याड-; D3 व्याघ्र- (for व्याल-). —After 14, Ś1 D1.2 read 12.

15 D4 om. up to अभिगम्य सु in 923* (cf. v.l. 13). —^{b}) Ñ1 प्रियं त्वप्रिय-; Ñ2 D5.7 राक्षसः प्रिय-; D2 मत्प्रियं प्रिय-; M3 प्रियाभां प्रिय- (for प्रियार्हां प्रिय-). G(ed.) दुष्टात्मा काममोहितः. —After 15^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

923* अभिगम्य सुदुष्टात्मा राक्षसः काममोहितः ।

[Dg1 G2 M2.3 स (for सु-). Dm1 D8 G3 रावणः (for राक्षसः).]

—Ś1 om. 15^{cd}. —^{d}) Ñ1 D4 M1 ग्रहः खे; Ñ2 V1 B1 D5 खे बुधो (by transp.); B3.4 खेचरो; D1 क्रोडः खे; D7 खे ग्रहो (for बुधः खे). —After 15, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

924* प्रत्युवाच ततः सीता क्रुद्धा साश्रुपरिप्लुता ।
हतस्त्वं तेजसा पाप राघवस्य महात्मनः ।
सानुगस्त्यक्ष्यसि प्राणान्दुर्बुद्धे राक्षसाधम ।
एवमुक्तस्य वैदेह्या रावणस्य दुरात्मनः ।
भृशं जीमूतवर्णानि वदनानि चकाशिरे । [5]
अग्निज्वालाप्रभैर्नेत्रैर्भ्रूजिह्वैः सुविभीषणैः ।
वैदेहीं रावणः क्रुद्धो निर्दहन्निव राक्षसः ।

[(l. 1) B3.4 transp. सीता and क्रुद्धा. —(l. 3) B1.3 सगणस् (for सानुगस्). —(l. 4) V1 उक्तस्तु (for °स्य). —(l. 6) Ñ2 V1 -निभैर् (for -प्रभैर्). V1 *णैर् (for नेत्रैर्). V1 सुविभूषणैः.]

16 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सव्येन (for वामेन). Ñ1 [अ]सित- (for सीतां). —^{b}) D2 मूर्धजेन. Ñ1 च (for सः). —^{c}) Ñ1 [अ]थ; Ñ2 V1 B1.3.4 [ए]नाम्; D5.7 [ए]ताम् (for [ए]व). —^{d}) T2 प्रतिजग्राह (for परि°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अग्रहीत्पाणिना शुभां. —After 16, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

925* सा गृहीता विचुक्रोश राक्षसेन बलीयसा ।
हार्यपुत्र न मां पासि वीर हा लक्ष्मणेति च ।

[(l. 1) For the prior half cf. 20^{a}. —(l. 2) V1 B3 आर्यपुत्र (for हार्य°) and पश्य (for पासि). V1 मां (for हा).]

17 ^{a}) Ś1 Dm1 D1-3.8 G2 गिरिसंकाशं; Ñ1 T1 मृत्युसंकाशं (for गिरिशृङ्गाभं). —^{b}) B4 महा- (for तीक्ष्ण-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1-3.5.7 T3 G1 महाबलं. —^{c}) Ś1 D1-3 जातसंत्रासा; Ñ1 सहसा सर्वा; T1 गिरि° (for मृत्युसंकाशं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 व्यद्र(Ñ2 प्राद्र)वंत सुसंत्रस्ता (V1 °भ्रांता). —After 17, V1 B1.3.4 D5.7 read 21, while Ñ2 reads 21^{ab}.

18 B1.3.4 read 18^{ab} after 928*. —^{a}) Ś1 B1 D1-3 तु (for च). T2 शुक्ल- (for दिव्यः). —^{b}) D4 om. second खर. Ñ1 हययुक्तो महारथः. —^{c}) M2 हेमाभो (for °ङ्गो). —^{d}) Ñ1 महात्मनः (for °रथः)

19 ^{a}) Ś1 तत् (for तां). D6 (before corr. as in text; after corr. *sec. m.*) पुरुषैर् (for परुषैर्). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D7 अभि(B3 °ति)गर्ह्य; Dg1 D5 T3 अभिग(T3 °त)र्जन्; Dm1 D8 G3 तर्जयित्वा; Cm K(ed.) भर्त्सयन्स (for अभितर्ज्य). Ñ1 महाबलः; Dg1 °मनाः; G(ed.) °स्वरः (for महास्वनः). Ś1 D1-3 अभिगर्जन्दशाननः. —After 19^{ab}, Ñ2 reads 927* and 928*. —^{c}) Ñ1 [आ]रोप्य; Dm1 D4.8 G M [उ]द्यम्य (for [आ]दाय). —^{d}) Ñ1 Dm1 D2.8 T1 आरोहयत्; Cm as in text (for आरोपयत्). —After 19, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.:

926* अर्धरात्रेऽर्धदिवसे अर्धचन्द्रेऽर्धभास्करे ।
रक्षो जग्राह वैदेहीं शूद्रो वेदश्रुतीमिव ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. B1 भास्कररजनीकरे; B3 (with hiatus) अर्धचंद्रार्कभास्करे (for the post. half).

20 ^{a}) Ś1 Dg1 Dm1 D1-4 T3 G M वि-; Ñ2 V1 B1.3.4

तामकामां स कामार्तः पन्नगेन्द्रवधूमिव ।
विवेष्टमानामादाय उत्पपाताथ रावणः ॥ २१
ततः सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा ।
भृशं चुक्रोश मत्तेव भ्रान्तचित्ता यथातुरा ॥ २२
हा लक्ष्मण महाबाहो गुरुचित्तप्रसादक ।
ह्रियमाणां न जानीषे रक्षसा कामरूपिणा ॥ २३
जीवितं सुखमर्थांश्च धर्महेतोः परित्यजन् ।
ह्रियमाणामधर्मेण मां राघव न पश्यसि ॥ २४
ननु नामाविनीतानां विनेतासि परंतप ।
कथमेवंविधं पापं न त्वं शाधि हि रावणम् ॥ २५
ननु सद्योऽविनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम् ।
कालोऽप्यङ्गीभवत्यत्र सस्यानामिव पक्तये ॥ २६

G. 3. 55. 0
B. 3. 49 27
L. 3. 54. 26

D5.7 प्र-; Dt1 तु; D6 नि- (for [अ]ति-). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसेन; D2 रावणस्य (for रावणेन). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D2.5.7 G1 मनस्विनी; D1.3 तप° (for यशस्विनी). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हा(B3 आ)र्यपुत्रेति दुःखार्ता. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पतिं; D1 रामो; D2 °मे (for रामं). V1 वनं (for वने). Ñ V1 B4 Dt1 D4.6 G1 दूरं गतं; G[ed.] दूरचरं. Ś1 दूरे वनं गतं; D1 दूरतरो वने; D2 दूरगते वनं.

21 V1 B1.3.4 D5.7 read 21 after 17. Ñ2 reads 21^{ab} after 17. —^{a}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 G2.3 M2 रामकामां; V1 कामकांतां (for तामकामां). Ś1 स दुःखार्तां; Dg1 च का°; D1-3 सुदुःखार्तां (for स कामार्तः). —^{b}) D4 T2 G1 M -सुताम् (for -वधूम्). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{cd}) Dg1 Dt1 Dm1 D6 G1 Ct विचेष्टमानाम्; Cg as in text (for विवे°). Ñ1 विचेष्टमानां रुदतीं प्रजहार बलात्तदा. —For 21^{cd}, Ś1 Ñ2 (reads after 19^{ab}) V1 B1.3.4 D1-3.5.7 subst.:

927* चेष्टमानां परिष्वज्य उत्पपात ततो नभः ।

[Note hiatus between the two halves. Ś1 वेष्टमानां. G(ed.) परिगृह्य (for °ष्वज्य). Ś1 D2.3 खमुत्पत(D3 °पा)त रावणः; D1 रावणश्चोत्पपात खं (for the post. half).]

—Thereafter Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 cont.:

928* गृहीत्वा स तु बाहुभ्यामुत्पपात महाबलः ।
गरुडः शीघ्रमादाय पन्नगेन्द्रवधूमिव ।

—After 928*, B1.3.4 read 18^{ab}.

22 ^{b}) B1.3.4 ध्रियमाणा (for ह्रिय°). D4 विहायसि; D5.7 बली°; T2 विहायसं (for विहायसा). —^{cd}) Ñ1 सा त्वेहमिति होवाच (sic); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 T2 मत्तेव मंदं प्रोवाच (for °). Ñ2 D5.7 च कातरा; V1 B1.3.4 [इ]व चा° (for यथातुरा). Ś1 D1-3 मंदं मंदमथोवाच क्षिप्तचित्तेव(D2 °न) चातुरा. ❀ Ct: मत्तेवातिदुःखवशादुन्मत्तेव। तथा भ्रान्तचित्तातुरा शोकातुरा यथा क्रोशति तथा चुक्रोश। अत्रेवयथाभ्यां सर्वचेष्टानां नाट्यत्वं सूचितम्. ❀

23 ^{a}) D3 हा लक्ष्मण हा महाभाग (hypm.). —^{b}) V1 -प्रदायकः; Dg1 Dt1 D2 °दकः (for -प्रसादक). —^{c}) Ś1 D1-3 जानासि (for जानीषे). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.2 पापकर्मणा; Ñ2 V1 B4 D7 मां दुरात्मना; Dg1 D4 T G1 M Cg माम (Dg1 °स)मर्षिणा; G3 काल° (for कामरूपिणा). B1 D3.5 राक्षसेन दुरात्मना(D3 विहायसा).

24 V1 om. 24. Ñ2 B3.4 D5.7 om. 24^{ab}. —^{a}) D2 जीवितुं (sic). Ś1 B1 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G1.3 अर्थं; Cg as in text (for अर्थांश्). —^{b}) Dg1 T3 मम (for धर्म-). D1-3 परित्यजेत् (for °जन्). —Ñ2 B1.3.4 D5.7 transp. 24^{cd} and 25^{ab}. —^{c}) B1.3 ध्रियमाणाम् (for ह्रिय°). Ñ2 B1.3.4 D5.7 अनाथां मां (for अधर्मेण). —^{d}) Ñ1 मां पश्यति * राघवः; Ñ2 B1.3.4 D5.7 राक्षसेन न पश्यसि; Dg1 T3 मां न पश्यसि राघव; D1-3 G2 न मां(D1 °मो) राघव पश्यसि. —After 24, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.:

929* रक्षसामविनीतानां विनेतासि परंतप ।

[B1(marg. also) क्रूराणां पापकर्मणां (for the post. half).]

25 Ñ2 B1.3.4 D5.7 transp. 24^{cd} and 25^{ab}. —^{a}) D2.6 न तु. Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D3.5.7 राम; D2 मान- (for नाम). Ś1 D3 [अ]विनीतांस्त्वं(D3 मां) (for °नीतानां). —^{b}) Ñ1 त्वं (for [अ]सि). —After 25^{ab}, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins.:

930* धर्मशील महाबाहो सत्यव्रत महायशः ।

—^{c}) Ś1 D2 चैवंविधं (for एवंविधं). Ñ1 तत्त्वम् (for पापं). —^{d}) Ñ1 अनु-; D4 त्वं न (by transp.) (for न त्वं). Ñ1 -शाससि; Ñ2 B1.3 Cg शास्सि च; V1 B4 G3 शासी(G3 °धी) ह; D4 T1 G1 M1 शासि हि; D5.7 पश्यसि; Ct as in text (for शाधि हि). Ś1 D2.3 नानुशाससि राक्षसं; D1 नानुशास्तीह राक्षसं.

26 ^{a}) V1 B4 D2.6 T2.3 G M1.2 Cr.k न तु; Cg.t as in text (for ननु). Ś1 मन्ये (for सद्यो). Ś1 Ñ1 V1 B3.4 D1.3 M2 [ऽ]पनीतस्य (for ऽविनी°). Ñ2 नसत्यपापचिंतस्य; B1 तत्त्वधर्मापनीतस्य; D5.7 न सद्यः पापचित्तस्य. —^{b}) M1 कर्मणां (for °णः). —Ñ2 V1 B1.3 D5.7 om. $26^{c}-27^{b}$. —^{c}) Dg1 T2.3 ह्यंगी-; D3 [ऽ]थांगी- (for ऽप्यङ्गी-). Dg1 T2 G2 M3 -भवत्तत्र; G1 °त्यस्य (for -भवत्यत्र). Ś1 कालेन तस्य दृश्यंते; Ñ1 कालोपमं गतस्येव; B4 कालाद्यंगोभवत्तत्र; D1.2 काले ह्यंतो भवत्य(D2 °वेद्य)त्र. —^{d}) Ś1 D1-3 पंक्तयः (D1 °ये) (for पक्तये). B4 शस्त्राणामिव संक्षये. —After 26, B4 ins.:

931* विमनाः सुभृशार्ता तु राक्षसं पुनरब्रवीत् ।

G. 3. 55. 0
B. 3. 49. 28
L. 3. 51. 27

स कर्म कृतवानेतत्कालोपहतचेतनः ।
जीवितान्तकरं घोरं रामाद्व्यसनमाप्नुहि ॥ २७
हन्तेदानीं सकामा तु कैकेयी बान्धवैः सह ।
ह्रियेयं धर्मकामस्य धर्मपत्नी यशस्विनः ॥ २८
आमन्त्रये जनस्थानं कर्णिकारांश्च पुष्पितान् ।
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ॥ २९
माल्यवन्तं शिखरिणं वन्दे प्रस्रवणं गिरिम् ।
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ॥ ३०
हंससारससंघुष्टां वन्दे गोदावरीं नदीम् ।
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ॥ ३१
दैवतानि च यान्यस्मिन्वने विविधपादपे ।
नमस्करोम्यहं तेभ्यो भर्तुः शंसत मां हृताम् ॥ ३२
यानि कानिचिदप्यत्र सत्त्वानि निवसन्त्युत ।
सर्वाणि शरणं यामि मृगपक्षिगणानपि ॥ ३३
ह्रियमाणां प्रियां भर्तुः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ।
विवशापहृता सीता रावणेनेति शंसत ॥ ३४

---

27 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 27^{ab} (for all except B4, cf. v.l. 26). Ñ1 om. 27. —^{a}) Dt1 Dm1 D8 त्वं; D3 वि- (for स). Ś1 D2.3 एष (for एतत्). —^{c}) Ñ2 D5 जीवितांतं (for °न्त-). D1 रामाद् (for घोरं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -फलं नूनं (for -करं घोरं). —^{d}) D2.3 आप्स्यसि (for आप्नुहि). Ś1 रामाद्यं मनसाप्स्यसि; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 रावणः समवाप्स्यति; B4 रावण त्वमवाप्स्यसि; D1 व्यसनं समवाप्स्यति.

28 ^{a}) Ñ1 हा तदानीं (for हन्तेदानीं). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D1.3.5.7 T1 Ck [अ]स्तु; Ñ1 त्वं (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 transp. बान्धवैः and सह. —^{c}) Ś1 ह्रियेव; Ñ B1.4 D2.3 M1 ह्रियेहं (D3 °*); V1 हरेयं; D7 हितेहं (sic); K(ed.) ह्रिये यद् (for ह्रियेयं). G2 -नित्यस्य (for -कामस्य). ❀ Cr.k : ह्रियेयमिति यतः अतः सकामास्त्विति योजना. ❀ —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 चिराय वै (V1 B4 यत्; B1.3 तत्); G2 M1 यशस्विनी (for °स्विनः). Ñ1 पत्नी रामस्य वामतः. —After 28, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

932* भवत्वद्य प्रहृष्टा सा कैकेयी दुष्टचारिणी ।
यया प्रस्थापितो रामः सभार्यो निर्जनं वनम् ।

[(l. 1) V1 भरतेन (for भवत्वद्य). B3 प्रकृष्टा (for °हृष्टा). V1 या (for सा). —(l. 2) V1 मया; D5 यथा (for यया). Ñ2 D5.7 विजनं (for निर्जनं).]

29 ^{a}) Dg1 D4.8 S Cg -स्थाने (for -स्थानं). —^{b}) Ñ1 B1 वने (B1 वंदे) वृक्षांश् (for कर्णिकारांश्). Ñ2 D1.4.5.7 T2 G2 सु-; G1.3 M तु (for च). —^{c}) D8 शंसस्व; T2 शंस त्वं (for °ध्वं). V1 स त्वं रामाय शंस त्वं (sic). ❀ Ck : हरतीति शंसध्वमिति योजना। अत्र माल्यवन्तमित्यादि श्लोकद्वयं प्रक्षिपति। न तत्प्राचीनपाठेऽस्ति. ❀

30 Ś1 V1 D3 T1 om. (hapl.) 30–31. Dt1 D1.2.4.6 G2 om. (hapl.) 30. —^{a}) Ñ1 * * वंतं (illeg.); Ñ2 B1.3.4 D5.7 टंक°; D1 टंकावतं (for माल्यवन्तं). —Ñ1 om. 30^{cd}. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 शंसेथाः; Dm1 D8 शंसस्व; G1.3 M शंस त्वं (for शंसध्वं). —After 30, Ñ2 B1.3.4 D1 (after 32).5.7 ins. :

933* सुसुगन्धांश्च वन्देऽहं वनराजीः सुपुष्पिताः ।
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ।

[(l. 1) G (ed.) सुख- (for सुसु-). Ñ2 D5.7 आमंत्रये सुगंधांश्च; B4 सुगंधीश्चावबंदेहं (for the prior half). —(l. 2) D1 शंस त्वं (for शंसध्वं).]

31 Ś1 V1 D3 T1 om. 31 (cf. v.l. 30). —D1 transp. 31 and 32. —^{a}) Ñ1 illeg.; Dg1 T3 -संयुक्तां (for -संघुष्टां). B2 (marg. also as in text) हंसकारंडवाकीर्णां; G2 माल्यवंतं शिखरिणं (= 30^{a}). ❀ Cg : हंससारससंघुष्टामिति पाठे संघुष्टाः हंसाः सारसाश्च यस्यां सा हंससारससंघुष्टा। कर्तरि क्तः। हंसकारण्डवाकीर्णामिति शुद्धः पाठः. ❀ —^{c}) Ñ2 Dg1 D1.5 T2 G1.2 M शंस त्वं; Dt1 Dm1 D8 शंसस्व; D2 वै शंस (for शंसध्वं).

32 D1 transp. 31 and 32. —^{a}) Ñ2 D5.7 [आ]सन्; B4 [अ]त्र (for [अ]स्मिन्). —^{b}) B4 वसति (sic) (for विविध-). —Ñ1 transp. 32^{cd} and 33^{ab}. —^{d}) B4 भर्त्रे (for भर्तुः). Ñ2 D2.5.7 शंसंतु; B4 शंसथ (for शंसत). D3.6 मा (for मां). —After 32, D1 ins. 933*.

33 B4 om. 33^{ab}. Ñ1 transp. 32^{cd} and 33^{ab}. —^{ab}) Ś1 Ñ2 V1 B1 D1–3.5.7 अप्यस्मिन्; B3 अन्यानि (for अप्यत्र). Ñ1 अन्ये ये केपि वाप्यत्र (for ^{a}). Ś1 D1.2 निवसंति हि; Dt1 D3.6 T2 M3 विविधानि च (for निवसन्त्युत). Ñ V1 B1.3 D5.7 निवसंति महावने. —^{c}) Ñ1 सर्वेषां (for सर्वाणि). M3 यावन् (for यामि). —^{d}) Dg1 Dt1 D1.6 T2 -गणानि (for -गणान्). Ñ1 ऋषीन्; Dt1 D6 वै (for अपि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सत्त्वानि विविधान्यहं. —After 33, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

934* यावान्पक्षिगणः कश्चिद्दंष्ट्रिणश्च महाबलाः ।
तिष्ठन्तीह महारण्ये तानहं शरणं गता ।
असान्निध्यात्तु रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः ।
रावणेनावकृष्टास्मि रामायेच्छामि शंसितुम् ।

[(l. 3) V1 B4 च (for तु). B1.3 लक्ष्मणेन (for °णस्य). —(l. 4) Ñ2 V1 B3.4 [अ]प (Ñ2 °व) हृष्टा; B1 [अ]प° (for [अ]वकृष्टा). B4 रामं च (for रामाय).]

34 ^{a}) Ś1 D1–3 भार्यां (for भर्तुः). Ñ1 सीतां दाशरथे-

विदित्वा मां महाबाहुरमुत्रापि महाबलः ।
आनेष्यति पराक्रम्य वैवस्वतहृतामपि ॥ ३५

रामाय तु यथातत्त्वं जटायो हरणं मम ।
लक्ष्मणाय च तत्सर्वमाख्यातव्यमशेषतः ॥ ३६

G. 3. 55. 0
B. 3. 49. 40
L. 3. 54. 34

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

भार्यां. —[c]) Dt1 D6 ते हृता; D3 विहृता; T2 [अ]पि हृता (for [अ]पहृता). Ś1 D1.2 विवशां मां पतौ(D1 हृतां) सीतां; Ñ1 विवशा ह्रियते सा तु. —[d]) Ś1 D2 शंसथ; D3 शंसतां (for शंसत). D1 रावणेन विशंसथ. —For 34[cd], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

935* विवशां रक्षसानेन शंसध्वं राघवाय माम् ।

[B3 विरसां (for विवशां).]

35 [a]) Ś1 [अ]पि; Ñ1 स; Dt1 D3.6 तु; Cg.t as in text (for मां). B1 transp. विदित्वा and मां. —[b]) Ñ1 रामोन्वेव; Ñ2 V1 B4 D5.7 सा(V1 प्र) हृतेति; B1 हृतेति स; B3 कृतामिति (sic); D1 आर्यपुत्रो; D3 असुत्रेति (for अमुत्रापि). Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 महामनाः(B4 °त्मनः). —[c]) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 आनयिष्यति विक्रम्य. —[d]) Ś1 D1-3 -गृहाद् ; Ñ1 -मताम् (for -हृताम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यमस्य विषया(Ñ2 D5.7 सदना)दपि. —After 35, B1.4 ins. :

936* कथयत तव वरं प्रियाय तूर्णं
हरणमिदं मम हन्त रावणेन ।
यदुदितमसमञ्जसं मया ते
फलमिदमस्य मयाधुनैव लब्धम् ।

[(l. 1) B4 कथयत तवरः प्रियाणां (sic). —(l. 2) B4 om. हन्त.];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

937* सा तथा करुणा वाचो विलपन्ती सुदुःखिता ।
वनस्पतिगतं गृध्रं ददर्शायतलोचना ।
सा तमुद्वीक्ष्य सुश्रोणी रावणस्य वशं गता ।
समाक्रन्दद्भयपरा दुःखोपहितया गिरा ।
जटायो पश्य मामार्य ह्रियमाणामनाथवत् । [5]
अनेन राक्षसेन्द्रेण करुणं पापकर्मणा ।
नैष वारयितुं शक्यस्त्वया क्रूरो निशाचरः ।
सत्त्ववाञ्जितकाशी च सायुधश्चैव दुर्मतिः ।

[(l. 1) Dg1 Dt1 D6 T2.3 तदा (for तथा). Dg1 वाचा (for वाचो). —(l. 3) D6 उद्दिश्य (for उद्वीक्ष्य). Dm1 D8 वशानुगा. —(l. 4) Dg1 T3 भयवशा(T3 °शाच्); T2 °गता (for भयपरा). Dg1 Dm1 T1 G M1.2(after corr. *sec. m.* as above) शब्दो(Dg1 G2 दुःखो; T1 सवो)पहतया; D8 T3 M3 शब्दोप°; Cv शब्दावहतया; Cg as above (for दुःखोपहितया). —(l. 5) Dt1 [आ]हियमाणाम् (for ह्रिय°). —(l. 6) T3 G2 करुणां. —(l. 7) Dm1 D8 नैव (for नैष). M3 damaged for वारयितुं. Dg1 D4 T G1 M1.2 तुभ्यं शक्यः- (D4 °क्यं) (for शक्यस्त्वया). ❀ Ct : तुभ्यमिति पाठे त्वयेत्यर्थे आर्षं तत्. ❀ Dm1 D8 G3 क्षेप (for क्रूरो).]

36 Ñ V1 B1.3.4 D5.7 om. 36. —[a]) Ś1 D1-3 इमं (D3 °दं) मम; Dg1 T3 राघवाय (for रामाय तु). Dm1 तथा तत्त्वं. —[b]) D3 जटायुर् (for °यो). Ś1 D2.3 त्वया; D1 तथा (for मम). —[c]) Dt1 तु (for च). Ś1 D1-3 रामलक्ष्मणयोः क्षिप्रम्. —[d]) M1 विशेषतः. —After 36, Ś1 D1-3 ins. :

938* रावणो नाम दुर्बुद्धी राक्षसो धनदानुजः ।
सीतां हरति दुष्टात्मा तत्र प्रतिविधीयताम् ।

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 सीताहरणप्रलापः; Ñ1 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 सीताहरणं; D2 सीताप्रमाथे सीताप्रलापः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.7 55; V1 54; B4 56; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 S 49; D1 92; D4 50; D5 99. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

४८

G. 3. 56. 2
B. 3. 50. 1
L. 3. 55. 0

तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुवे ।
निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥ १
ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ।
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ॥ २
दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रयः ।
जटायुर्नाम नाम्नाहं गृध्रराजो महाबलः ॥ ३
राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।
लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ ४
तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी ।
सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि ॥ ५
कथं राजा स्थितो धर्मे परदारान्परामृशेत् ।
रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल ।
निवर्तय मतिं नीचां परदाराभिमर्शनात् ॥ ६

48

V2 illeg. for Sarga 48 (cf. v.l. 3.46.7). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

1 Ś1 Ñ1 D1-3 om. 1.—[a]) Ñ2 तच्- (for तं). Dt1 अपि; M2.3 अथ; Cr.g.k.t as in text (for अव-).—[b]) T2 M1 अपि; G2 इति (for अथ). Dg1 T3 शुश्रुवान्; Cg.t as in text (for शुश्रुवे).—[c]) Dg1 D4 T3 Cg निरीक्ष्य (for निरैक्षद्). M1 राक्षसं (for रावणं). Dg1 दीप्तं (for क्षिप्रं).—[d]) Dm1 D8 G3 यशस्विनीं; Cg as in text (for ददर्श सः).—For 1, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

939* अथ रम्ये गिरिप्रस्थे कानने विविधाश्रये ।
पक्षिराजो महातेजा महाबलपराक्रमः ।
प्रसुप्तः पृष्ठतः कृत्वा दीप्यमानं दिवाकरम् ।
तं शब्दं शुश्रुवे चैव स्वप्ने वाक्यमिवाहृतम् ।
तेन वाक्येन पक्षीन्द्रः प्रविष्टेन श्रुतेः पथम् । [5]
वज्रस्येव निपातेन ताडितो हृदये भृशम् ।
प्रतिबुद्धस्तु वेगेन स्नेहाद्दशरथस्य च ।
रथशब्दं स शुश्राव मेघगर्जितनिःस्वनम् ।
स निरीक्ष्य दिशः सर्वा जटायुः क्रमशो नभः ।
अपश्यद्रावणं सोऽथ क्रन्दन्तीं तां च जानकीम् । [10]

[(l. 1) B1.3 -[आ]श्रमे (for -[आ]श्रये).—(l. 4) V1 शब्दं च (for तं शब्दं). Ñ2 [आ]कृतं; V1 B3 (*sup. lin.* also) [उ]दितं (for [आ]हृतम्).—(l. 5) Ñ2 D5.7 शब्देन (for वाक्येन). V1 B4 पक्षी तु (for पक्षीन्द्रः). B4 पथा.—(l. 7) B1.3 च (for तु). V1 तु (for च).—(l. 8) Ñ2 च (for स). B1.4 -गंभीर- (for -गर्जित-). Ñ2 V1 D7 -निस्वनं.—(l. 10) B1 तत्र (for सोऽथ). D5 जनकात्मजां (for तां च जानकीम्).]

2 G(ed.) om. from 2[a] up to l. 1 of 940*.—[a]) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M1 -संकाशस् (for -कूटाभस्).—[b]) D1 -तुंगः; D3.5.7 -दंष्ट्रः; D4 -शृंगः (for -तुण्डः). Ñ1 illeg.; Dm1 D8 G1.3 खगेश्वरः (for खगोत्तमः).—After 2[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

940* अपश्यद्रावणं तत्र हरन्तं जनकात्मजाम् ।
ह्रियमाणां तु तां दृष्ट्वा स्नुषामथ स पक्षिराट् ।
क्रोधेन महताविष्टो वेगेनोत्पतितो नभः ।
समुत्पत्य च पक्षी तु स बली तस्य रक्षसः ।
रथमार्गमवष्टभ्य स्थितः क्रोधादिव ज्वलन् । [5]
स रुद्ध्वा रथमार्गं तु पक्षवानिव पर्वतः ।

[G(ed.) om. l. 1.—(l. 1) B3 सोथ (for तत्र). B3 तां च जानकीं (for जनकात्मजाम्).—(l. 3) V1 क्रोधेन (for वेगेन).—(l. 4) V1 च (for तु).—(l. 6) Ñ2 B3 D5.7 संरुध्य (for स रुद्ध्वा). B1 पक्षिराडिव (for पक्षवानिव).]

—[c]) Ś1 D2 वनं प्रति (for वनस्पति-).—[d]) V1 आजुहाव (for व्याजहार). V1 B3 (m. also शिवां गिरं) शुभा गिरः.

3 Ñ1 transp. [ab] and [cd].—[a]) D5 [आ]स्थितो (for स्थितो). D2 धर्मः (for धर्मे).—[b]) D1 शूराणां (for पुराणे). Ś1 -संस्तवः; Ñ1 -संस्थितः; B1.3 Dt1 D1-3.6 G2 Ck.t -संश्रवः; B4 -*श्रये; M3 -संगरः; Cr.m.g as in text (for -संश्रयः).—After 3[ab], Dt1 D6 ins.:

941* भ्रातस्त्वं निन्दितं कर्म कर्तुं नार्हसि सांप्रतम् ।

—[d]) M3 महाबल.

4 After 4[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

942* त्वं च राक्षसवंशस्य प्रवरः सुमहाबलः ।
विबुधाश्च त्वया राजन्बहुशो निर्जिता रणे ।
मम वृद्धस्य पौलस्त्य बलहीनस्य पक्षिणः ।
विक्रमं द्रक्ष्यसे युद्धे जीवंश्चैव न यास्यसि ।

[(l. 1) Ñ2 स (for सु-).—(l. 3) V1 गृध्रस्य (for वृद्धस्य).]

—After 4, D3 reads 23[ab].

5 [a]) D3 तस्यैव (for °षा).—Dg1 reads 5[d] in marg.—[d]) M3 त्वं तां (for यां त्वं). Dg1 संहर्तुम् (for हर्तुमिह). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [उ]द्यतः (for [इ]च्छसि).

6 [a]) T2 तथा (for कथं). Ś1 स्थिते (for स्थितो).—[b]) Ñ2 D5.7 प्रधर्षयेत्; D4 परामृशन् (for °मृशेत्).

न तत्समाचरेद्धीरो यत्परोऽस्य विगर्हयेत् ।
यथात्मनस्तथान्येषां दारा रक्ष्या विमर्शनात् ॥ ७
अर्थं वा यदि वा कामं शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम् ।
व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मं पौलस्त्यनन्दन ॥ ८
राजा धर्मश्च कामश्च द्रव्याणां चोत्तमो निधिः ।
धर्मः शुभं वा पापं वा राजमूलं प्रवर्तते ॥ ९

G. 3. 56. 19
B. 3. 50. 10
L. 3. 55. 11

—^{c}) D3 प्रयत्नेन (for विशेषेण). —^{d}) Ś1 D1 पर-; G3 राम- (for राज-). G3 damaged from दारा up to नीचां in ^{e}. Ś1 D1.2 महायशः; Ñ1 D3 महात्मना; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मही(D5 °हा)भुजां(Ñ2 B1.3 °जा); G(ed.) महीभृतां. —After 6^{cd}, D1 (MS. states that this is a Kṣepaka) ins. :

943* कुले वा शौर्ये वा भुज *** समयेनसि वा
न भूतस्त्वत्तुल्यो क्षितितलतले वीर सुभगः ।
अहो धिग्मोहस्ते विरम विरमैतस्य वनितां
न वीराणां पन्था दशवदन येनासि चलितः ।

—^{e}) G1 गतिं; M2 रतिं; Cg as in text (for मतिं). V1 B1.3.4 नीच (for नीचां). —^{f}) Ś1 D2.3 -[अ]भिमर्षिणीं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -[अ]भिमर्षणात्. —After 6, Ś1 D2 ins. :

944* मया साम्ना प्रोच्यमानो यदि सीतां न त्यक्ष्यसि ।

—After 6, Ś1 Ñ V1 B4 D1-3.5.7 read 27^{ef} (Ś1 D2 preceded by 944*).

7 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 समाचरेन्न तत् (by transp.); D3 न तत्समाश्रयेद् (for न तत्समाचरेद्). Ś1 V1 Dg1 Dm1 D1-3.6 T2.3 G2 M वीरो(Ś1 D2 °र); Cg as in text (for धीरो). —^{b}) Ś1 D1-3 तु (for ऽस्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यत्परेषां(V1 परेषां यद् [by transp.]) विगर्हितं; D4.8 G1.3 यत्परेण विगर्हितं; M3 यत्परैस्तु विगर्हितं. —^{c}) D3 [आ]त्मनि (for °नस्). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D3-5.7 T3 G1.2 रक्ष्या दारा (by transp.). Ś1 D1.2 M3 विशेषतः; Ñ1 हि नित्यदा; Ñ2 V1 B1.3 D3.5.7 विमृश्यतां; B4 Dg1 Cg विपश्चिता; D4 T1.2 G1.2 विमर्शता; M2 विदर्शता; Cm.k.t as in text (for विमर्शनात्). —After 7, Ś1 D1-3 ins. :

945* आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् ।;

while Dg1 (m.) ins. :

946* धीरो हि धीमान्तत्कर्म मनसा न समाचरेत् ।

—After 7, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3(Ś1 D1-3 after 945*) .5.7 T2 G2.3(missing partially for 11^{ab}) M2.3 read 11.

8 ^{a}) Ñ1 D5 अथ; T3 अर्थो; Ct as in text (for अर्थं). T3 कामः (for °मं). Dg1 Dm1 D8 T1.2 Cmp धर्ममर्थं च कामं च. —G3 damaged from शिष्टाः in ^{b} up to व्यव in ^{c}. —^{b}) Ś1 B1.3.4 D2.3.5.7 नष्टं; Ñ2 दिष्टं; D1 दृष्टं; T3 निष्ठः; G(ed.) नय- (for शिष्टाः). B4 Dg1 वा गतं; D1.8 [अ]नामतं; T3 [अ]नामयः; Cm.g.t as in text (for [अ]नागतम्). V1 नष्टं शास्त्रेषु गतः (subm.). —^{c}) Dg1 व्यवस्यंति न; T3 निवसत्यनु (for व्यवस्यन्त्यनु). Ś1 व्यवस्यंति वरात्मानो; Ñ1 D2.3 व्यवस्यंति न(D2 °संति च) राजानो; Ñ2 D5.7 न व्यवस्येन्नरः पाप; V1 B1.3.4 व्यवस्येन्न नरः पापं(B1 °प); Dm1 D8 T2 G3 Cmp.g.t न व्य(G3 damaged for न व्य)वस्यंति राजानो; D1 G1 व्यवसंत्यनु (G1 °ति न) राजानो. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 धर्मा(Ñ2 B1 °र्म्या)त्; Dm1 D1.3.8 G3 M1.3 धर्म्यं; T3 Cmp धर्मः; Cg.t as in text (for धर्मं). Ś1 D2 धर्मतः (for -नन्दन). T1.2 पौलस्त्यकुलनंदन. ❀ Cm : धर्ममर्थं च कामं चेति । शास्त्रेष्वनागतमनवगतं रहस्यरूपतया शास्त्रपर्यालोचनेऽपि असूक्ष्मदृष्टीनां दुर्बोधनमित्यर्थः। धर्ममर्थं च कामं च शिष्टा राज्ञोऽन्ये जनाः राजानमनु राजानमनुसृत्य व्यवस्यन्ति कुर्वन्ति। राज्ञः मोक्षधर्मादिज्ञानसंपत्त्या तादृशं राजानमनुसृत्य भूपोपदिष्टधर्मादिकं शास्त्रे सम्यगस्फुटमपि प्रजा आचरन्तीति भावः। तस्माद्धर्मोपदेशपरस्य राज्ञस्त्वधर्मप्रवृत्तिरनुचितेति तात्पर्यम् । उपसंहरति धर्म इति। हे पौलस्त्यनन्दन तस्माद्धर्मः समाश्रयणीय इत्यपेक्षितपदाध्याहारेण योजना। "धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्। व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मः पौलस्त्यनन्दन॥" इति पाठः। "धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्। न व्यवस्यन्ति राजानो धर्मः पौलस्त्यनन्दन।" इति पाठे त्वयमर्थः—शिष्टाः सद्वृत्तयो राजानः शास्त्रेष्वनागतमप्रतिपादितमित्यर्थः। न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः। तस्माद्धर्मः समाश्रयणीय इति योजना।; Ct : 'न व्यवस्यन्ति राजानः' इति पाठे शास्त्रेष्वनागतं तत्राप्रतिपादितं धर्मं राजानो न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः. ❀

9 ^{a}) G1 लोकश् (for कामश्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D1-3.5.7 T3 M2 Cm राजा(Ñ2 °ज) धर्मस्य कामस्य. ❀ Cm : "राजा धर्मश्च कामश्च" इति पाठे अयमर्थः—राजैव द्रव्याणामर्थरूपपुरुषार्थस्य निधिः स्थानं यतः अतः राजा धर्मश्च कामश्च भवति। कुतः धर्म इति। धर्मादिकं हि राजमूलं प्रवर्तते अतो राजा धर्मश्च कामश्च भवतीति योजना।; Ct : "तथा धर्मश्च कामश्च" इति पाठे प्रजानामिति राजेति च शेषः। द्रव्याणामिति प्राग्वदेव। यतो धनादिकं राजभूतमतो राजा प्रजानां धर्मादिरूप इत्यर्थः. ❀ —^{b}) D2 धर्माणां (for द्रव्याणां). Ñ1 Dm1 D8 G3 उत्तमो (for चो°). Ñ1 V1 M1 विधिः (for निधिः). —^{c}) Ś1 D2 G2 M1 धर्मं; Ñ1 लोके; D6 धर्मे; G3 damaged; Cm as in text (for धर्मः) Dm1 D8 कामो; G3 कामं (for पापं). B1 धर्मं शुभं वाप्यशुभं. —G3 missing from लं in 9^d up to कथं in 10^b on a damaged fol. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D4.5.7 T2.3 G2 M -मूलात् (for -मूलं).

४८

G. 3. 56. 2
B. 3. 50. 1
L. 3. 55. 0

तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुवे ।
निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥ १
ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ।
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् ॥ २
दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रयः ।
जटायुर्नाम नाम्नाहं गृध्रराजो महाबलः ॥ ३
राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।
लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ ४
तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी ।
सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि ॥ ५
कथं राजा स्थितो धर्मे परदारान्परामृशेत् ।
रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल ।
निवर्तय मतिं नीचां परदाराभिमर्शनात् ॥ ६

48

V2 illeg. for Sarga 48 (cf. v.l. 3.46.7). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

1 Ś1 Ñ1 D1-3 om. 1.—[a]) Ñ2 तच्- (for तं). Dt1 अपि; M2.3 अथ; Cr.g.k.t as in text (for अव-). —[b]) T2 M1 अपि; G2 इति (for अथ). Dg1 T3 शुश्रुवान्; Cg.t as in text (for शुश्रुवे). —[c]) Dg1 D4 T3 Cg निरीक्ष्य (for निरैक्षद्). M1 राक्षसं (for रावणं). Dg1 दीप्तं (for क्षिप्रं). —[d]) Dm1 D8 G3 यशस्विनीं; Cg as in text (for ददर्श सः). —For 1, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

939* अथ रम्ये गिरिप्रस्थे कानने विविधाश्रये ।
पक्षिराजो महातेजा महाबलपराक्रमः ।
प्रसुप्तः पृष्ठतः कृत्वा दीप्यमानं दिवाकरम् ।
तं शब्दं शुश्रुवे चैव स्वप्ने वाक्यमिवाहृतम् ।
तेन वाक्येन पक्षीन्द्रः प्रविष्टेन श्रुतेः पथम् । [5]
वज्रस्येव निपातेन ताडितो हृदये भृशम् ।
प्रतिबुद्धस्तु वेगेन स्नेहाद्दशरथस्य च ।
रथशब्दं स शुश्राव मेघगर्जितनिःस्वनम् ।
स निरीक्ष्य दिशः सर्वा जटायुः क्रमशो नभः ।
अपश्यद्रावणं सोऽथ क्रन्दन्तीं तां च जानकीम् । [10]

[(l. 1) B1.3 -[आ]श्रमे (for -[आ]श्रये). —(l. 4) V1 शब्दं च (for तं शब्दं). Ñ2 [आ]कृतं; V1 B3(*sup. lin.* also) [उ]दितं (for [आ]हृतम्). —(l. 5) Ñ2 D5.7 शब्देन (for वाक्येन). V1 B4 पक्षी तु (for पक्षीन्द्रः). B4 पथा. —(l. 7) B1.3 च (for तु). V1 तु (for च). —(l. 8) Ñ2 च (for स). B1.4 -गंभीर- (for -गर्जित-). Ñ2 V1 D7 -निस्वनं. —(l. 10) B1 तत्र (for सोऽथ). D5 जनकात्मजां (for तां च जानकीम्).]

2 G(ed.) om. from 2[a] up to l. 1 of 940*. —[a]) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M1 -संकाशस् (for -कूटाभस्). —[b]) D1 -तुंगः; D3.5.7 -दंष्ट्रः; D4 -शृंगः (for -तुण्डः). Ñ1 illeg.; Dm1 D8 G1.3 खगेश्वरः (for खगोत्तमः). —After 2[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

940* अपश्यद्रावणं तत्र हरन्तं जनकात्मजाम् ।
ह्रियमाणां तु तां दृष्ट्वा स्नुषामथ स पक्षिराट् ।
क्रोधेन महताविष्टो वेगेनोत्पतितो नभः ।
समुत्पत्य च पक्षी तु स बली तस्य रक्षसः ।
रथमार्गमवष्टभ्य स्थितः क्रोधादिव ज्वलन् । [5]
स रुद्ध्वा रथमार्गं तु पक्षवानिव पर्वतः ।

[G(ed.) om. l. 1. —(l. 1) B3 सोथ (for तत्र). B3 तां च जानकीं (for जनकात्मजाम्). —(l. 3) V1 क्रोधेन (for वेगेन). —(l. 4) V1 च (for तु). —(l. 6) Ñ2 B3 D5.7 संरुध्य (for स रुद्ध्वा). B1 पक्षिराडिव (for पक्षवानिव).]

—[c]) Ś1 D2 वनं प्रति (for वनस्पति-). —[d]) V1 आजुहाव (for व्याजहार). V1 B3(m. also शिवां गिरं) शुभा गिरः.

3 Ñ1 transp. [ab] and [cd]. —[a]) D5 [आ]स्थितो (for स्थितो). D2 धर्मः (for धर्मे). —[b]) D1 शूराणां (for पुराणे). Ś1 -संस्तवः; Ñ1 -संस्थितः; B1.3 Dt1 D1-3.6 G2 Ck.t -संश्रवः; B4 -श्रये; M3 -संगरः; Cr.m.g as in text (for -संश्रयः). —After 3[ab], Dt1 D6 ins. :

941* भ्रातस्त्वं निन्दितं कर्म कर्तुं नार्हसि सांप्रतम् ।

—[d]) M3 महाबल.

4 After 4[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

942* त्वं च राक्षसवंशस्य प्रवरः सुमहाबलः ।
विबुधाश्च त्वया राजन्बहुशो निर्जिता रणे ।
मम वृद्धस्य पौलस्त्य बलहीनस्य पक्षिणः ।
विक्रमं द्रक्ष्यसे युद्धे जीवंश्चैव न यास्यसि ।

[(l. 1) Ñ2 स (for सु-). —(l. 3) V1 गृध्रस्य (for वृद्धस्य).]

—After 4, D3 reads 23[ab].

5 [a]) D3 तस्यैव (for °षा). —Dg1 reads 5[d] in marg. —[d]) M3 त्वं तां (for यां त्वं). Dg1 संहर्तुम् (for हर्तुमिह). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [उ]द्यतः (for [इ]च्छसि).

6 [a]) T2 तथा (for कथं). Ś1 स्थिते (for स्थितो). —[b]) Ñ2 D5.7 प्रधर्षयेत् ; D4 परामृशन् (for °मृशेत्).

न तत्समाचरेद्धीरो यत्परोऽस्य विगर्हयेत् ।
यथात्मनस्तथान्येषां दारा रक्ष्या विमर्शनात् ॥ ७
अर्थं वा यदि वा कामं शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम् ।
व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मं पौलस्त्यनन्दन ॥ ८
राजा धर्मश्च कामश्च द्रव्याणां चोत्तमो निधिः ।
धर्मः शुभं वा पापं वा राजमूलं प्रवर्तते ॥ ९

G. 3. 56. 19
B. 3. 50. 10
L. 3. 55. 11

—*c*) D3 प्रयत्नेन (for विशेषेण). —*d*) Ś1 D1 पर-; G3 राम- (for राज-). G3 damaged from दारा up to नीचां in *e*. Ś1 D1.2 महायशः; Ñ1 D3 महात्मना; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मही(D5 °हा)भुजां(Ñ2 B1.3 °जा); G(ed.) महीभृतां. —After 6*cd*, D1 (MS. states that this is a Kṣepaka) ins. :

943* कुले वा शौर्ये वा भुज *** समयेनसि वा
न भूतस्त्वत्तुल्यो क्षितितलतले वीर सुभगः ।
अहो धिग्मोहस्ते विरम विरमैतस्य वनितां
न वीराणां पन्था दशवदन येनासि चलितः ।

—*e*) G1 गतिं; M2 रतिं; Cg as in text (for मतिं). V1 B1.3.4 नीच (for नीचां). —*f*) Ś1 D2.3 -[अ]भिमर्षिणीं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -[अ]भिमर्षणात्. —After 6, Ś1 D2 ins. :

944* मया साम्ना प्रोच्यमानो यदि सीतां न त्यक्ष्यसि ।

—After 6, Ś1 Ñ V1 B4 D1-3.5.7 read 27*ef* (Ś1 D2 preceded by 944*).

7 *a*) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 समाचरेन्न तत् (by transp.); D3 न तत्समाश्रयेद् (for न तत्समाचरेद्). Ś1 V1 Dg1 Dm1 D1-3.6 T2.3 G2 M वीरो(Ś1 D2 °र); Cg as in text (for धीरो). —*b*) Ś1 D1-3 तु (for ऽस्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यत्परेषां(V1 परेषां यद् [by transp.]) विगर्हितं; D4.8 G1.3 यत्परेण विगर्हितं; M3 यत्परैस्तु विगर्हितं. —*c*) D3 [आ]त्मनि (for °नस्). —*d*) Ñ2 V1 B1.3.4 D3-5.7 T3 G1.2 रक्ष्या दारा (by transp.). Ś1 D1.2 M3 विशेषतः; Ñ1 हि नित्यदा; Ñ2 V1 B1.3 D3.5.7 विमृश्यतां; B4 Dg1 Cg विपश्चिता; D4 T1.2 G1.2 विमर्शता; M2 विदर्शता; Cm.k.t as in text (for विमर्शनात्). —After 7, Ś1 D1-3 ins. :

945* आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् ।;

while Dg1 (m.) ins. :

946* धीरो हि धीमान्तत्कर्म मनसा न समाचरेत् ।

—After 7, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3(Ś1 D1-3 after 945*) .5.7 T2 G2.3(missing partially for 11*ab*) M2.3 read 11.

8 *a*) Ñ1 D5 अथ; T3 अर्थो; Ct as in text (for अर्थं). T3 कामः (for °मं). Dg1 Dm1 D8 T1.2 Cm*p* धर्ममर्थं च कामं च. —G3 damaged from शिष्टाः in *b* up to व्यव in *c*. —*b*) Ś1 B1.3.4 D2.3.5.7 नष्टं; Ñ2 दिष्टं; D1 दृष्टं; T3 निष्ठः; G(ed.) नय- (for शिष्टाः). B4 Dg1 वा गतं; D1.8 [अ]नामतं; T3 [अ]नामयः; Cm.g.t as in text (for [अ]नागतम्). V1 नष्टं शास्त्रेषु गतः (subm.). —*c*) Dg1 व्यवस्यंति न; T3 निवसत्यनु (for व्यवस्यन्त्यनु). Ś1 व्यवस्यंति वरात्मानो; Ñ1 D2.3 व्यवस्यंति न(D2 °संति च) राजानो; Ñ2 D5.7 न व्यवस्येन्नरः पाप; V1 B1.3.4 व्यवस्येन्न नरः पापं(B1 °प); Dm1 D8 T2 G3 Cm*p*.g.t न व्य(G3 damaged for न व्य)वस्यंति राजानो; D1 G1 व्यवसंत्यनु (G1 °ति न) राजानो. —*d*) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 धर्म(Ñ2 B1 °र्म्या)त्; Dm1 D1.3.8 G3 M1.3 धर्म्यं; T3 Cm*p* धर्मः; Cg.t as in text (for धर्मं). Ś1 D2 धर्मतः (for -नन्दन). T1.2 पौलस्त्यकुलनंदन. ❀ Cm : धर्ममर्थं च कामं चेति । शास्त्रेष्वनागतमनवगतं रहस्यरूपतया शास्त्रपर्यालोचनेऽपि असूक्ष्मदृष्टीनां दुर्बोधनमित्यर्थः। धर्ममर्थं च कामं च शिष्टा राज्ञोऽन्ये जनाः राजानमनु राजानमनुसृत्य व्यवस्यन्ति कुर्वन्ति । राज्ञः मोक्षधर्मादिज्ञानसंपत्त्या तादृशं राजानमनुसृत्य भूपोपदिष्टधर्मादिकं शास्त्रे सम्यगस्फुटमपि प्रजा आचरन्तीति भावः। तस्माद्धर्मोपदेशपरस्य राज्ञस्त्वधर्मप्रवृत्तिरनुचितेति तात्पर्यम् । उपसंहरति धर्म इति। हे पौलस्त्यनन्दन तस्माद्धर्मः समाश्रयणीय इत्यपेक्षितपदाध्याहारेण योजना। "धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्। व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मः पौलस्त्यनन्दन॥" इति पाठः। "धर्ममर्थं च कामं च शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्। न व्यवस्यन्ति राजानो धर्मः पौलस्त्यनन्दन।" इति पाठे त्वयमर्थः—शिष्टाः सद्वृत्तयो राजानः शास्त्रेष्वनागतमप्रतिपादितमित्यर्थः। न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः। तस्माद्धर्मः समाश्रयणीय इति योजना।; Ct : 'न व्यवस्यन्ति राजानः' इति पाठे शास्त्रेष्वनागतं तत्राप्रतिपादितं धर्मं राजानो न व्यवस्यन्ति नेच्छन्तीत्यर्थः. ❀

9 *a*) G1 लोकश् (for कामश्). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D1-3.5.7 T3 M2 Cm राजा(Ñ2 °ज) धर्मस्य कामस्य. ❀ Cm : "राजा धर्मश्च कामश्च" इति पाठे अयमर्थः—राजैव द्रव्याणामर्थरूपपुरुषार्थस्य निधिः स्थानं यतः अतः राजा धर्मश्च कामश्च भवति। कुतः धर्म इति। धर्मादिकं हि राजमूलं प्रवर्तते अतो राजा धर्मश्च कामश्च भवतीति योजना।; Ct : "तथा धर्मश्च कामश्च" इति पाठे प्रजानामिति राजेति च शेषः। द्रव्याणामिति प्राग्वदेव। यतो धनादिकं राजभूतमतो राजा प्रजानां धर्मादिरूप इत्यर्थः. ❀ —*b*) D2 धर्माणां (for द्रव्याणां). Ñ1 Dm1 D8 G3 उत्तमो (for चो°). Ñ1 V1 M1 विधिः (for निधिः). —*c*) Ś1 D2 G2 M1 धर्मं; Ñ1 लोके; D6 धर्मे; G3 damaged; Cm as in text (for धर्मः) Dm1 D8 कामो; G3 कामं (for पापं). B1 धर्मं शुभं वाप्यशुभं. —G3 missing from लं in 9*d* up to कथं in 10*b* on a damaged fol. —*d*) Ñ2 V1 B1.3.4 D4.5.7 T2.3 G2 M -मूलात् (for -मूलं).

G. 3. 56. 20
B. 3. 50. 11
L. 3. 55. 12

पापस्वभावश्चपलः कथं त्वं रक्षसां वर ।
ऐश्वर्यमभिसंप्राप्तो विमानमिव दुष्कृती ॥ १०
कामस्वभावो यो यस्य न स शक्यः प्रमार्जितुम् ।
न हि दुष्टात्मनामार्य मा वसत्यालये चिरम् ॥ ११
विषये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः ।
नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि ॥ १२
यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः ।
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १३
अत्र ब्रूहि यथासत्यं को रामस्य व्यतिक्रमः ।
यस्य त्वं लोकनाथस्य हृत्वा भार्यां गमिष्यसि ॥ १४
क्षिप्रं विसृज वैदेहीं मा त्वा घोरेण चक्षुषा ।
दहेद्दहनभूतेन वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा ॥ १५
सर्पमाशीविषं बद्ध्वा वस्त्रान्ते नावबुध्यसे ।
ग्रीवायां प्रतिमुक्तं च कालपाशं न पश्यसि ॥ १६
स भारः सौम्य भर्तव्यो यो नरं नावसादयेत् ।
तदन्नमुपभोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् ॥ १७

---

10 G3 missing up to कथं in 10^b (cf. v.l. 9). —^{a}) T2 रामश्च भावश्च (sic) (for पापस्वभा°). —^{b}) V1 om. त्वं (subm.). Ś1 V1 B1.3.4 राक्षसाधम (V1 °मः); Ñ D5.7 राक्षसाधिप; Dg1 D3 G2 रक्षसां वरः. —^{cd}) B1.3.4 D5.7 T2 अपि; T1 इह (for अभि-). V1 -संप्राप्ते. —G3 missing from व in 10^d up to 11^b on a damaged fol. V1 दुःकृती; Dg1 T3 G2 M2 Cm.g दुष्कृतिः; Cv.t as in text (for दुष्कृती). Ś1 D1–3 तस्मान्नार्हसि संप्राप्तुमिमां सीतां यशस्विनीं. ❀ Cv : कामं स्वभाव इत्यादिश्लोको विमानमिव दुष्कृती इत्यतः परं द्रष्टव्यः। पूर्वत्र तु प्रमादाल्लिखितः. ❀ —After 10, M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

947* कथं दुष्टात्मनस्तेऽद्य निवसन्त्यालये जनाः ।

11 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3 (Ś1 D1–3 after 945*).5.7 T2 G2.3 (missing partially for 11^{ab}) M2.3 read 11 after 7. —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D1.5.7 G1 M1 Cv.g कामं; Cm.t as in text (for काम-). Dt1 D4.6 यः (Dt1 om. subm.) सोऽसौ (for यो यस्य). —^{b}) V1 om. स (subm.). Dg1 स न शक्यः (by transp.); Dt1 D6 Ck.t न शक्यस्तं (D6 °श्च) (for न स शक्यः). Dm1 D8 न शक्यं परिमार्जितुं; D3 T1.2 Cm न शक्यः परिमा (T1 °व) र्जितुं. —^{c}) Ś1 Ñ B1.3.4 D1–3.5.7 T1 G1 M2 आर्या; Ct आर्यं; (for आर्य). T2 न हि दुष्टात्मना वीर्याद्. —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 निवसं (Ñ1 V1 B4 D3 °स) ति; T2 आवसति (for मा वसति). M1 [आ] लयं भृशं.

12 G3 missing from विषये up to य in ^{b} on a damaged fol. —^{a}) D3 सुपुरे (hypm.) (for पुरे). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 [अ] पि (for ते). —^{b}) Ś1 D1.2 तव; V1 यथा; Dg1 D3 T2.3 G1.2 M Cr यदि; Ck.t as in text (for यदा). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 तदा (B1.3 °दा) नघः (for महाबलः). —^{d}) D5.7 त्वम् (for तस्य). B1 [अ] पराध्यसे.

13 G3 missing from तोर् in ^{a} up to ष्टक in ^{d} on a damaged fol. —^{b}) D3 जनस्थानं. —^{c}) Ś1 अनिवृत्तो; D3 सदुर्वृत्तो; D7 अतिवृत्ति- (for अतिवृत्तो). Ñ2 V1 D5 पाप; B1.3.4 D7 पापः (for पूर्वं). —^{d}) M2 [अ] भ्रष्ट- (for [अ] क्लिष्ट-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 को दोषो राघवस्य तु. —After 13, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

948* चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां यदा ययुः ।
रामलक्ष्मणघाताय राघवेण च ते हताः ।

[(l. 2) B1 -नाशाय (for -घाताय). Ñ2 D5.7 तु (for च).]

14 ^{a}) B1.3 अनु-; Dm1 D8 G3 तत्र (for अत्र). B4 -सत्त्वं; Dt1 D6 T1.2 -तत्त्वं (for -सत्यं). —G3 damaged from रा in ^{b} up to हृ in ^{d}. —^{b}) Ś1 नामास्य (for रामस्य). —^{d}) T1.2 transp. हृत्वा and भार्यां. Ś1 Ñ1 D1–3 भार्यां हर्तुमिहेच्छसि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भार्यां हर्तुमिहोद्यतः.

15 ^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7.8 Cm मा (B4 या; D3 सा) त्वां; Dg1 Dm1 (after corr. *sec. m.* मा त्वां) G1 मा त्वं; D1 महा-; D6 T3 मत्वा; Cr.k.t as in text (for मा त्वा). G3 damaged for ण चक्षुषा. —^{c}) Dg1 दहे दहन- (sic); G1 दहेर्दाहन- (for दहेद्दहन-). Dt1 -मूर्तेन; Dm1 D8 T2 M2.3 -कल्पेन; Cm as in text (for -भूतेन). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 वृक्षम् (for वृत्रम्).

16 ^{a}) Ñ1 कथम्; T2 स त्वम् (for सर्पम्). Ś1 D2 बद्धं (for बद्ध्वा). —Ñ1 om. 16^{cd}. G3 partially damaged for 16^{cd}. —^{c}) Ś1 D2 -संयुक्तं; D1.3 -संसक्तं; T1.2 -सक्तं च (for -मुक्तं च). Ñ2 B1.3.4 D5.7 ग्रीवायां च समास (B3.4 °यु) क्तं; V1 ग्रीवायां च यथा बद्धं. —^{d}) V1 B1.3.4 D5.7 बुद्ध्यसे (for पश्यसि).

17 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स (B1.4 स्व) भारो (B1.3.4 °वो) मूढ (V1 यदि) हर्तव्यो. —G3 partially damaged for 17^{bcd}. —^{b}) Ñ1 नावपीडयेत् (for °सादयेत्). —For 17^{ab}, Ś1 D1–3 subst. :

949* भारः सम्यक्स वोढव्यो यो भारो न विषादयेत् ।

[Ś1 सत्यस्य; D1 सम्यग्यो; D2 स सम्यक् (by transp.) (for सम्यक्स). Ś1 D2 हर्तव्यो (for वोढव्यो). Ś1 भारो यो (by transp.).]

—After 17^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

950* न रत्नं प्रतिवोढव्यं यद्रत्नं क्षयमावहेत् ।

यत्कृत्वा न भवेद्धर्मो न कीर्तिर्न यशो भुवि ।
शरीरस्य भवेत्खेदः कस्तत्कर्म समाचरेत् ॥ १८
षष्टिवर्षसहस्राणि मम जातस्य रावण ।
पितृपैतामहं राज्यं यथावदनुतिष्ठतः ॥ १९
वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी ।
तथाप्यादाय वैदेहीं कुशली न गमिष्यसि ॥ २०
न शक्तस्त्वं बलाद्धर्तुं वैदेहीं मम पश्यतः ।
हेतुभिर्न्यायसंयुक्तैर्ध्रुवां वेदश्रुतीमिव ॥ २१
युद्धचस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण ।
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा पूर्वं खरस्तथा ॥ २२
असकृत्संयुगे येन निहता दैत्यदानवाः ।
नचिराच्चीरवासास्त्वां रामो युधि वधिष्यति ॥ २३
किं नु शक्यं मया कर्तुं गतौ दूरं नृपात्मजौ ।
क्षिप्रं त्वं नश्यसे नीच तयोर्भीतो न संशयः ॥ २४

G. 3. 56. 0
B. 3. 50. 25
L. 3. 55. 25

[Ñ2 D5.7 न च तत्; B4 तद्रत्नं (for न रत्नं). B1.3 यदर्थ (for यद्रत्नं). B4 जयम् (for क्षयम्). B3 आचरेत् (for आवहेत्).]

—c) Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1 M अपि; Dg1 अभि- (for उप-). —d) V1 B4 जीर्येत (for जीर्यते).

18 a) Ñ1 न नूनं हि (for यत्कृत्वा न). B3 चरेद् (for भवेद्). —b) Dt1 D6 ध्रुवं (for भुवि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यत्कृत्वा न भवेद्यशः. —G3 damaged for 18cd. —c) Ś1 D2 शरीरतो भवेद्धर्मः(L[ed.]°त्कर्म); Ñ1 शरीरसादश्च भवेत् ; Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 शरीरदोष(D1.3 °रोध)श्च भवेन् . —d) V1 B1.3.4 D5.7 न (for कस्). D3 प्राज्ञः (for कर्म). Ś1 D1.2 कथं प्राज्ञः स(Ś1 °ज्ञस्त)मा(L[ed.]°ज्ञस्तदा)-चरेत् .

19 a) Ś1 Ñ2 V1 D5.7 षष्टिं (sic); Dm1 D2–4.6 T1.2 G1 M2.3 Cm षष्टिर् ; Ct as in text (for षष्टि-). —b) Dt1 Dm1 D6.8 जातस्य मम (by transp.); M3 तव जातस्य (for मम जातस्य). —Ñ1 om. 19cd. —c) Ś1 पितृपैतामहे राज्ये. —G3 missing from यथा in d up to युवा in 20a on a damaged fol. —d) Ñ2 V1 B1.4 D5.7 -शासतः; B3 -शास्याहं (sic); Cg as in text (for -तिष्ठतः). Dg1 T3 दंडकारण्यमेव नः. —After 19, Ś1 D1–3 ins. :

951* न श्रुतं न च मे दृष्टं परदाराभिमर्शनम् ।

[D1 मया (for च मे).]

20 G3 missing up to युवा in a (cf. v.l. 19). —a) V1 B1 वीरो; B3.4 D5.7 वीर (for धन्वी). —b) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 रथस्थः; T1 G2 सशरः (for सरथः). T1 G2 रथी (for शरी). —c) Ñ2 Dt1 D4.6 T3 G1.2 M Ct न चापि; V1 B1.3.4 D5.7 न चाद्य(B3 °भि-); Dg1 न च हि (for तथापि). Ś1 D1–3 अ(D3 ना)संत्यज्येह; Ñ1 नैवादाय च. Dt1 D6 Ct कुशली; M1 मे देवीं (for वैदेहीं). —G3 missing from मिष्यसि in d up to वै in 21b on a damaged fol. —d) B1 कुशलं; Dt1 D6 Ct वैदेहीं; M1 कुशलो (for कुशली). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 त्वं; Dg1 Dt1 D4.6 T3 G1.2 M Ct मे; Dm1 D8(after corr. as in text) G3 मा (for न). Ś1 D2 न यास्यसि (for गमिष्यसि).

21 G3 missing up to वै in b (cf. v.l. 20). —a) Dg1 G2 Cr शक्यस् ; Cg as in text (for शक्तस्). Ñ1 न शक्या ते बलान्नेतुं. —b) Ñ1 वैदेही; D1–3 मैथिलीं (for वैदेहीं). Ñ1 lacuna for पश्यतः. —c) B1.3 नय- (for न्याय-). Ñ2 B1.3.4 D5.7 -संबद्धैः; V1 D4 M2 Cr.g.k -संसिद्धैः; Cm.t as in text (for -संयुक्तैर्). Ñ1 हेतुभिर्वान्यसंसिद्धैर् . —d) Ś1 मूढो; Ñ1 ध्रुवं; Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 शूद्रो; D6 ध्रुवो (for ध्रुवां). G1 वेदश्रुतिं यथा. ❀ Cr : दीर्घ आर्षः ।; Cm : श्रुतीमित्यत्र दीर्घश्छान्दसः ।; Cg : वेदश्रुतीमिव वेदश्रुतिमिव । दीर्घ आर्षः ।; Ck.t वेदश्रुतिम् । छान्दसो दीर्घः. ❀ —After 21, Ñ2 V1 ins., while T2 ins. after 27 :

952* इत्युक्तस्य यथान्यायं रावणस्य जटायुषा ।
क्रुद्धस्याग्निनिभा घोरा विरेजुर्विंशतिर्दृशः ।

[(l. 2) T2 सर्वे (for घोरा). T2 रेजुर्विंशतिदृष्टयः (for the post. half).]

22 Ñ2 V1 B4 D5.7 om. (hapl.) 22–27b; B1.3 om. 22-27. Ñ1 reads 22 after 27cd. —a) Ś1 Ñ1 D1–3 वीरोसि (for शू°). —b) Ñ1 मुहूर्तं त्वं मया सह. —G3 damaged from मौ up to स्तथा in d. —c) Dg1 Dm1 D1–3.8 G3 शयिष्यसि(D2 °ते); Cr.g.k शयिष्यसे (as in text). —d) Ś1 D1–3 भ्राता; Ñ1 वासौ (for पूर्वं). Ś1 D3 तव (for तथा).

23 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 23 (cf. v.l. 22). Ñ1 om. 23. D3 reads 23ab after 4. —b) M1 देव- (for दैत्य-). —c) D4 M1.2 अचिराच् (for नचिराच्). —G3 missing from युधि in 23d up to म in 24a on a damaged fol. —d) Ś1 यदि; Dg1 युद्धे (for युधि). M1 transp. रामो and युधि.

24 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 24 (cf. v.l. 22). G3 missing up to म in a (cf. v.l. 23). —a) Ś1 D2.8 तु (for नु). M3 मृषा (for मया). T1.3 [आ]हर्तुं (for कर्तुं). D3 transp. शक्यं and कर्तुं. —b) D1 दूरौ (for दूरं). —c) Ñ1 D3 G1 च नश्यसे; D2 न पश्यसे (for त्वं नश्यसे). D1 क्षिप्रं नश्यसि नीचस्त्वं. —d) Ś1 D2.4 भ्रात्रोर् (for भीतो).

G. 3. 56. 0
B. 3. 50. 26
L. 3. 55. 26

न हि मे जीवमानस्य नयिष्यसि शुभामिमाम् ।
सीतां कमलपत्राक्षीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥ २५

अवश्यं तु मया कार्यं प्रियं तस्य महात्मनः ।
जीवितेनापि रामस्य तथा दशरथस्य च ॥ २६

तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव मुहूर्तं पश्य रावण ।
युद्धातिथ्यं प्रदास्यामि यथाप्राणं निशाचर ।
वृन्तादिव फलं त्वां तु पातयेयं रथोत्तमात् ॥ २७

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

---

25 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 25 (cf. v.l. 22). Ñ1 om. 25–26. —a) Dm1 D8 G3 मे त्वं (for हि मे). —b) Ś1 D1–3 निशाचर; G2 शुभाननां (for शुभामिमाम्). —After 25, M3 ins. :

953* वृद्धो गतवयश्चाहं तरुणस्त्वं च रावण ।

26 Ñ V1 B1.3.4 D5.7 om. 26 (cf. v.l. 22 and 25). —a) G3 प्रियं तस्य (for मया कार्यं). —b) G3 करिष्यामि (for प्रियं तस्य). —c) D3 [अ]स्य (for [अ]पि).

27 Ñ2 V1 B4 D5.7 om. 27^{ab}; B1.3 om. 27 (for all cf. v.l. 22). —b) Dg1 तिष्ठ (for पश्य). Ś1 D1–3 मे बलं; Ñ1 चैव मां (for रावण). —Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 Cg transp. cd and ef. —c) Ś1 यथातिथ्यं (for युद्धा°). —d) D1 -बलं (for -प्राणं). G1 M1 न संशयः (for निशाचर). Ñ1 तवाहं राक्षसाधम. —After 27^{cd}, Ś1 D1–3 ins. :

954* सीतां संत्याजयिष्यामि स्थिरो भव सुदुर्मते ।

—After 27^{cd}, Ñ1 reads 22; while M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

955* मम तीक्ष्णेन तुण्डेन ग्रीवास्ते शिरसां दश ।

—Ś1 Ñ V1 B4 D1–3.5.7 read 27^{ef} (Ś1 D2 preceded by 944*) after 6. —e) Ś1 D1.2 पक्वं; Ñ1 मा त्वां; D3 मालां (sic) (for त्वां तु). Ñ2 B4 D5.7 मा त्वां वृक्षादिव फलं; V1 स त्वां वृंतादिव फलं. —f) Ś1 D1.2 पातयामि; Ñ V1 B4 D5.7 °यिष्ये (for °येयं). Ñ1 D3 नभस्तलात् (for रथोत्तमात्). —After 27, T2 ins. 952*.

Colophon : Ñ2 V1 B1.4 D5.7 om. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 D3 जटायुवाक्यं; D1 गृध्रवाक्यं; D2 सीताप्रमाथे जटायुवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B3 D2 om.; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 50; D1.4 52; D3 56; M3 51; L(ed.) 55. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

४९

इत्युक्तस्य यथान्यायं रावणस्य जटायुषा ।
क्रुद्धस्याग्निनिभाः सर्वा रेजुर्विंशतिदृष्टयः ॥ १
संरक्तनयनः कोपात्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
राक्षसेन्द्रोऽभिदुद्राव पतगेन्द्रममर्षणः ॥ २
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोस्तस्मिन्महावने ।
बभूव वातोद्धतयोर्मेघयोर्गगने यथा ॥ ३
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं गृध्रराक्षसयोस्तदा ।
सपक्षयोर्माल्यवतोर्महापर्वतयोरिव ॥ ४
ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
अभ्यवर्षन्महाघोरैर्गृध्रराजं महाबलः ॥ ५
स तानि शरजालानि गृध्रः पत्त्ररथेश्वरः ।
जटायुः प्रतिजग्राह रावणास्त्राणि संयुगे ॥ ६
तस्य तीक्ष्णनखाभ्यां तु चरणाभ्यां महाबलः ।
चकार बहुधा गात्रे व्रणान्पतगसत्तमः ॥ ७
अथ क्रोधाद्दशग्रीवो जग्राह दश मार्गणान् ।
मृत्युदण्डनिभान्घोराञ्शत्रुमर्दनकाङ्क्षया ॥ ८

G. 3. 56 o
B. 3. 51. 7
L. 3. 56 8

49

V2 illeg. for Sarga 49 (cf. v.l. 3.46.7). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 continue the previous Sarga. M1 begins with श्रीरामाय नमः.

1 Ñ2 V1 Dg1 D6 T M om. 1. —^{a}) D3 इत्युक्त्वास्य (for इत्युक्तस्य). —^{b}) D3 गतायुषः (for जटायुषा). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 G1.2 संख्ये; B1.3.4 D5.7 घोरा; D8 G3 सर्वे (for सर्वा). —^{d}) D1 द्विर्दश- (for विंशति-). Ś1 D3 विरेजुः शरवृष्टयः; Ñ1 D2 विरेजुर्दश दृष्टयः; B1.3.4 D5.7 विरेजुर्विंशतिर्दशः (B4 °शां).

2 Ś1 om. 2^{ab}. —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 श्रीमांस्; Dm1 D8 G2.3 क्रोधात् (for कोपात्). Dg1 Dt1 D6 T M इत्युक्तः क्रोधताम्राक्षस्. —^{b}) D1–4 -भूषणः (for -कुण्डलः). —^{c}) V1 D3 विदुद्राव; B4 G2 [ऽ]पि दुद्राव (for ऽभिदुद्राव). —^{d}) Ś1 Dm1 D1.2 अमर्षणं; G1 M1.2 अमर्षितः; Cg as in text (for अमर्षणः).

3 ^{a}) Dt1 सत्यं प्रहारस् (for स सं°). —^{b}) Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 M3 महामृधे; Ñ2 D3.7 महाहवे; V1 B3 °बले; B1 °रणे (for महावने). —^{c}) Ñ B1.3.4 Dt1 D1–3.6 G Ct वातोद्धुतयोर्; Cg as in text (for वातोद्धतयोर्). D5 बभूवातो युद्धं तयोर्. —^{d}) G3 घोरयोर् (for मेघयोर्). Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 G1.2 गगने मेघयोरिव (D3 G1.2 °र्यथा). —After 3, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

956* तुण्डपक्षप्रहरणो जटायुश्चरणाङ्कुशः ।
रावणश्च महावीर्यो युयुधाते परस्परम् ।

[(l. 1) B1.4 -प्रहारेण (for -प्रहरणो). B3 चरणायुधः.]

4 ^{a}) Ñ2 D5.7 महद्युद्धं (for [अ]द्भुतं युद्धं). —^{b}) Ñ1 तयोः; Ñ2 D5.7 अथ; V1 B1.3.4 महत्; Dm1 तथा; D1–3 मृधे; G2 वने (for तदा). D6 om. (hapl.) from क्षसयोस्तदा in 4^{b} up to गृध्ररा in 5^{d}. M3 गृध्रराक्षसराजयोः. —^{cd}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भृशं तत्र (for माल्यवतोर्). V1 B1.3.4 मेघ- (for महा-). G(ed.) शब्दस्तयोर्भृशं तत्र गगने मेघयोरिव.

5 D6 om. up to गृध्ररा in ^{d} (cf. v.l. 4). —^{a}) Ñ2 नारीक-; V1 नाडीक- (for नालीक-). —^{b}) B1 शूलाकर्ण-; B4 D5.7 तीक्ष्णैश्चापि (for तीक्ष्णाग्रैश्च). —^{c}) V1 अभिवर्षन् (for अभ्य°). Ñ2 D5.7 महावेगैर्; G2 महाघोरं (for महाघोरैर्). —^{d}) Ś1 Dm1 D2.3.6 महाबलं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शरोर्मिभिः (for महाबलः). Dt1 गृध्रराजमहाबलं.

6 ^{a}) Ś1 शितानि; Ñ1 Dg1 G2 शतानि; Dm1 एतानि (for स तानि). —^{b}) Ñ2 D7 गृध्र- (for गृध्रः). —^{d}) Cr.g.k.t रावणास्त्राणि (as in text). D3 रावणस्याभि संयुगे. ❀ Ct : 'रावणास्तानि' इति पाठस्तु सुगम एव. ❀ —After 6, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

957* ततः स क्रोधसंरब्धो विकीर्ण इव पर्वतः ।
पृष्ठेऽस्य न्यपतद्गृध्रो नखैश्च विचकर्त सः ।

[(l. 1) Ñ2 B1.4 क्रोधसंरक्तो; B3 °संवद्धो (for °संरब्धो). —(l. 2) Ñ2 B4 D7 भूयो; D5 भूमौ (for गृध्रो). Ñ2 D7 विचकर्ष तं (for विचकर्त सः). D5 नखैश्चापि चकर्ष तं.]

7 ^{a}) Ñ1 -नखाग्राभ्यां; T2.3 M1 -नखैर्घोरैश् (for -नखाभ्यां तु). Dg1 M3 तस्य तीक्ष्णैर्नखैर्घोरैश्. —^{b}) D1 रावणस्य; M3 तुंडाभ्यां च (for चरणाभ्यां). —^{c}) Ñ1 बहुशो (for बहुधा). Ñ2 D5.7 चक्रे सरुधिरं गात्रं; V1 B1.3.4 चक्रे सरुधिरान्गात्रे. —^{d}) Ś1 पतगनायकः; Dm1 D8 G3 विहगनायकः; T3 °पुंगवः (for पतगसत्तमः). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 क्षणात्प (V1 B3.4 व्रणान्प) त्त्ररथेश्वरः; B1 व्रणांश्च पतगेश्वरः; D1 व्रणानि खगसत्तमः. —After 7, V1 ins. 962* (due to omission); B4 reads 959* for the first time after 7 and repeats it after 958*.

8 V1 om. 8–10. B1.3 om. 8. The sequence of St. from 8–14 including star passages in B4 is 10^{cd}, l. 1–2 of 965*, 9^{cd}, l. 3–4 of 958* (8 subst.), 959* (r.), 10^{ab}, l. 3–4 of 965*, 13, 14, 962*, 11, 12 and 968*. —^{a}) Ñ1 क्रुद्धो (for क्रोधाद्). —^{c}) Ś1

G. 3. 56. 41
B. 3. 51. 8
L. 3. 56. 9

स तैर्बाणैर्महावीर्यः पूर्णमुक्तैरजिह्मगैः ।
बिभेद निशितैस्तीक्ष्णैर्गृध्रं घोरैः शिलीमुखैः ॥ ९
स राक्षसरथे पश्यञ्जानकीं बाष्पलोचनाम् ।
अचिन्तयित्वा बाणांस्तान्राक्षसं समभिद्रवत् ॥ १०
ततोऽस्य सशरं चापं मुक्तामणिविभूषितम् ।
चरणाभ्यां महातेजा बभञ्ज पतगेश्वरः ॥ ११
तच्चाग्निसदृशं दीप्तं रावणस्य शरावरम् ।
पक्षाभ्यां च महातेजा व्यधुनोत्पतगेश्वरः ॥ १२

D2.3 -दंडसमान्; D1 -दंडोपमान् (for -दण्डनिभान्). —^{d}) Ś1 D1-3 शत्रुमर्माणि (D1.3 °र्माव; D2 °र्मवि) भेदिनः; Ñ1 शत्रुदर्पविमर्दवान्; Dt1 Dm1 D6.8 शत्रोर्निधनकांक्षया. —For 8, Ñ2 D5.7 subst., while B4 subst. l. 3–4 only for 8 and reads after 9^{cd} :

958* ततः स रावणः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैरजिह्मगैः ।
बिभेद समरे घोरैर्गृध्रराजानमाशुगैः ।
अथापरानजिह्माग्राञ्जग्राह रथमार्गणान् ।
मृत्युदण्डोपमान्घोराञ्शत्रुदर्पप्रणाशनान् ।

[(l. 3) B4 दशग्रीवो (for अजिह्माग्राञ्). B4 दश जग्राह तान्शरान् (for the post. half). —(l. 4) B4 कालपाशनिभान्शरान् (for the post. half).]

9 V1 om. 9 (cf. v.l. 8). For sequence in B4, cf. v.l. 8. —^{a}) Ñ2 शितैर्; Dg1 Dt1 D7 शतैर्; D3 सर्वैर् (for स तैर्). Dg1 महावीरः; D6 °वीर्यैः; T2 °वेगैः (for महावीर्यः). —^{b}) Ś1 D1-3 रुक्मपुंखैर्; Ñ1 स्वर्णमुक्तैर्; T1 पूर्णयुक्तैर् (for पूर्णमुक्तैर्). T2 अजिह्मकैः (for अजिह्मगैः). Ñ2 स्वर्णपुंखैर्महाबलः. —^{c}) Ñ1 जघान (for बिभेद). Ñ2 समरे (for निशितैस्). Ś1 Ñ D1-3 घोरैर्; M2 बाणैर् (for तीक्ष्णैर्). B4 बाणैर्बिभेद तीक्ष्णाग्रैर्. —^{d}) Ś1 D1.2 गृध्रं तीक्ष्णैः शिलाशितैः; Ñ1 गृध्रराजं महाबलः; Ñ2 गृध्रराजं **शुगैः; B4 D3 गृध्रराजं शिलाशितैः. —For 9, B1.3 D5.7 subst.; Ñ2 ins. l. 2 after 9^{ab}; B4 ins. first time after 7 and reads second time after 958* as subst. for 9^{ab} only :

959* स तैरशनिसंकाशैः स्वर्णपुङ्खैरजिह्मगैः ।
निर्बिभेद गृध्रपतिमतिक्रुद्धो दशाननः ।

[(l. 1) D5.7 स तैर्बाणैर्महावीर्यः (for the prior half). B4 (second time) तीक्ष्ण- (for स्वर्ण-). D5.7 महाबलः (for अजिह्मगैः). —(l. 2) Ñ2 D5.7 सुतीक्ष्णाग्रैः (for गृध्रपतिम्). Ñ2 D5.7 शरीरं तस्य पत्रिणः (for the post. half).]

—B1.3.4 (after first occurrence of 959*) cont.; while Ñ2 D5.7 ins. (followed by 965*) after 12 :

960* स रावणविमुक्तांस्तु शरान्वै पतगेश्वरः ।

—Thereafter, B4 reads 10^{cd}, while M3 ins. after 9 :

961* स रोषमकरोद्गृध्रो रावणेन शराहतः ।

10 Ś1 V1 D1-3 om. 10 (for V1, cf. v.l. 8). For sequence in B4, cf. v.l. 8. Ñ2 B1.3 D5.7 om. 10^{ab}. —^{a}) B4 रावण- (for राक्षस-). Ñ1 -पथे (for -रथे). —^{b}) Ñ1 B4 पतगेश्वरः (for बाष्पलोचनाम्). —^{c}) Ñ1 वंचयित्वा तु (for अचिन्तयित्वा). Ñ Dg1 D4.5.7 T G2 M तान् बाणान् (by transp.). B1.3.4 अचिंतयन्प्रहारांस्तान्. —^{d}) Ñ B1.3.4 D5.7 रावणं (for राक्षसं). Ñ B1.3.4 समुपाद्रवत् (for समभि°). —After 10, Ñ2 B1.3 D5.7 ins., while V1 ins. after 7 (due to omission) and B4 ins. after 14^{cd} :

962* उपेत्य स महाबाहुः पक्षावुद्यम्य मूर्धनि ।
पक्षाभ्यामभिसंरब्धस्ताडयामास रावणम् ।

[(l. 1) B1.3.4 उत्पत्य च (for उपेत्य स). Ñ2 D5.7 उत्पतन्निपतंश्चैव (for the prior half). —(l. 2) V1 B4 अतिसंरब्धस् (for अभि°).]

11 For sequence in B4, cf. v.l. 8. —^{b}) G(ed.) मणिमुक्ता- (by transp.) (for मुक्तामणि-). —Ś1 D1.3 om. 11^{c}–12^{b}. After 11^{ab}, D2 reads 12. —^{c}) Ñ1 पक्षाभ्यां स (for चरणाभ्यां). —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 G2 पतगोत्तमः; D2 सुमहाबलः (for पतगेश्वरः). —After 11, D2 ins.; while Ś1 D1 ins. after 12 and D3 after 14 :

963* सारथिं च रथोपस्थात्स जघान नखाङ्कुशैः ।;

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 11 :

964* ततोऽन्यद्धनुरादाय रावणः क्रोधमूर्छितः ।
ववर्ष शरवर्षाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
शरैरावारितस्तस्य संयुगे पतगेश्वरः ।
कुलायमभिसंप्राप्तः पक्षिवच्च बभौ तदा ।
स तानि शरजालानि पक्षाभ्यां तु विधूय ह । [5]
चरणाभ्यां महातेजा बभञ्जास्य महद्धनुः ।

[(l. 2) G2 राक्षसेश्वरः (for क्रोधमूर्छितः). —After l. 2, D8 reads राम श्री. —(l. 3) D6 आचरितस्; M1 आच्छादितस् (for आवारितस्). Dg1 T3 तत्र (for तस्य). —(l. 4) D4 T1.2 G1.2 M2.3 उपसंप्राप्तः; G3 अपि संप्राप्तः; M1 इव संप्राप्तः (for अभिसंप्राप्तः). Dm1 D8 T2 G M1 स (for च). Dg1 स तथा बभौ; D4 स बभौ रणे; T1 प्रबभौ तदा; T3 स सदा बभौ (for च बभौ तदा). —(l. 5) Dg1 Dm1 D8 T G2.3 M शरवर्षाणि (for °जालानि). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.2 च; M3 प्र- (for तु). T2 विधूयत; G1 [अ]वधूय ह (for विधूय ह). —(l. 6) G3 [अ]थ (for [अ]स्य). M2.3 पुनर् (for महद्).]

12 For sequence in B4, cf. v.l. 8. Ś1 D1.3 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). D2 transp. ^{ab} and ^{cd} and reads after 11^{ab}. B3 reads 12^{ab} in marg. —^{a}) Ñ2 B3.4 D5 भं (B4 भुं)क्त्वा; D2 तथा; M3 तं च (for तच्च). Ñ V1 B1.3.4 D2.5 T2 दिव्यं (for दीप्तं). D7 खंडयित्वाग्नि-

काञ्चनोरश्छदान्दिव्यान्पिशाचवदनान्खरान् ।
तांश्चास्य जवसंपन्नाञ्जघान समरे बली ॥ १३

वरं त्रिवेणुसंपन्नं कामगं पावकार्चिषम् ।
मणिहेमविचित्राङ्गं बभञ्ज च महारथम् ।
पूर्णचन्द्रप्रतीकाशं छत्रं च व्यजनैः सह ॥ १४

G. 3. 56. 0
B. 3. 51. 17
L. 3. 56. 12

सदृशं दिव्यं(hypm.). —Ñ1 illeg. for 12[b]. —[b]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7.8 T2 Ct*p* शरासनं; D2 महारथं; D4 शरं वरं; Cm.g.t as in text (for शरावरम्). —[c]) V1 B1 D1–3.5.7 स (for च). Ñ1 चरणाभ्यां (for पक्षाभ्यां च). Ś1 B3 सुमहातेजा; Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.2 च महावीर्यो (for च महातेजा). B4 पक्षाभ्याममिसंरब्धो. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दुद्राव; Dg1 D4 G2 Cm.g.k व्याधुनोत् ; D2 बभंज; Cr.t as in text (for व्यधुनोत्). Ś1 D1 बभंज स (Ś1 सु) महाबलः; D3 बभंज पतगोत्तमः. —After 12, V1 B1.3 ins.; while Ñ2 D5.7 cont. after 960*; B4 ins. l. 3–4 after 10[ab] and l. 1–2 after 10[cd] :

965* ततो बहुश आविध्य तत्किरीटं महाबलः ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
व्यसर्जयत पक्षीन्द्रो रोषाविष्टो नभस्तले ।
अशोभत पतत्तत्तु सूर्यमण्डलसंनिभम् ।

[(l. 3) B4 विससर्ज स (for व्यसर्जयत). V1 नभस्तलं (for °स्तले). —(l. 4) B1 पतत्तच; B4 पतत्रस्य (for पतत्तत्तु). B3 अशोभदुत्पतच्चैव (for the prior half).]

—After 12, Ś1 D1 ins. 963*; while B4 ins. 968*.

13 For sequence in B4, cf. v.l. 8. Ñ1 om. 13[a]–14[b]. D7 om. 13. —[a]) Ñ2 V1 B3.4 D1–3.5 हत्वा; Dg1 Dm1 D8 T3 G3 दीप्तान् ; D4 lacuna (for दिव्यान्). Ś1 रुक्मरथच्छदान्हत्वा; B1 कांचनावच्छदान्हत्वा. —Ś1 D1–3 om. 13[c]–14[b]. —[cd]) Dm1 D8 T2 M1 स रणे (for समरे). Ñ2 V1 B1.3.4 D5 विकृष्य तरसा पक्षी क्षिप्रं प्राणैर्व्य(V1 °र्वि)-योजयत्.

14 For sequence in B4, cf. v.l. 8. Ś1 Ñ1 D1–3 om. 14[ab] (cf. v.l. 13). —[ab]) Dt1 D6 अथ; Cg as in text (for वरं). T2 त्रिदंड-; M3 त्रिगुण- (for त्रिवेणु-). ❀ Cv : त्रिगुणसंपन्नमिति पाठः. ❀ Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कामगं तु(B3 तं)महावीरं चक्रकूबरभूषणं. —Ś1 Ñ1 D1.2 transp. [cd] and [ef]. —[c]) D3 -रत्न- (for -हेम-). Dt1 D6 मणिसोपानचित्रांगं. —[d]) Ś1 बभंज स; Dm1 G3 बभंजाथ; D1.3 स बभंज (for बभञ्ज च). —After 14[cd], Ś1 D1–3 ins., Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. after 16 :

966* ततस्तु तं परबलमानभञ्जनं
सुरासुरैः समरमुखेष्वनिर्जितम् ।
पराजितं पतगवरेण रावणं
विसिस्मिये सुरमुनिभिर्विलोक्य तम् ।
ततोऽस्तुवन्पतगवरं दिवौकसः [5]
सुदुष्करं कृतमिह कर्म तेऽनघ ।
प्रशस्यते स्म विहगराजसत्तमो
व्यवस्थितः पुनरपि युद्धमर्षितः ।

Colophon

कृत्वा तु तन्महत्कर्म जटायुर्जरयान्वितः ।
परिश्रान्तो बभूवाथालक्षयत्तं च रावणः । [10]

[(l. 1) Ś1 D2 च (for तु). D5 om. तं (subm.). B1 -यानभंजनं (for -मानभं°). —(l. 2) B1 -मुखे सुपूजितं (for -मुखेष्वनिर्जितम्). —(l. 3) D1 वीक्ष्य तं (for रावणं). —(l. 4) B1.3.4 विसिस्मिरे; D5 विसिस्मिये (for विसिस्मिये). Ś1 D2 विसिस्मियुः सुरमुनयोव(Ś1 वि)लोक्य तं; D1.3 विसिस्मियुः खगचर-भूतवर्तिकाः (sic). —(l. 5) Ś1 अमिष्टुतं; D1–3 अभिष्टुवन् (for ततोऽस्तुवन्). D1–3 शुभा गिरा(D1.3 °रः) (for दिवौकसः). —(l. 6) B4 इति (for इह). B1 तेन तत्; B4 तेन यत् (for तेऽनघ). Ś1 D1.2 कर्म कृतं त्वयाद्भुतं; D3 कर्म इदं त्वया कृतं (for कृतमिह कर्म तेऽनघ). —(l. 7) Ñ2 D5.7 प्रशंसितः स (for प्रशस्यते स्म). Ś1 D1–3 प्रशं(Ś1 °भा)सितो द्विजवरराजसत्तमैर्(Ś1 D2 °मो). —(l. 8) Ś1 D1.2 युद्धनिश्चयः(Ś1 D2 °ये); B1.3 युद्धदर्पितः; B4 °हर्षितः; D3 °निर्भयः (for युद्धमर्षितः).]

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 जटायुरावणयुद्धं; D3 रावणविरथीकरणं. —*Sarga no.* : Ñ2 B4 D3 57; V1 55; D1 53; D5.7 56.

—Ś1 D1–3 om. l. 9–10. —(l. 9) B1.3 सुमहत् (for तन्महत्). —(l. 10) V1 परिभ्रांतो (for परिश्रांतो). Ñ2 D5.7 तु (for च).];

while Ñ1 ins. after 14[cd] :

967* पश्यतः सारथिवाभ्य * * * * * * * * (illeg.)
ततो जघ्नि * * * * * * * * * * * * * (illeg.);

whereas after 14[cd], Ñ2 V1 B1.3 D5.7 ins., while B4 ins. after 12 :

968* समाक्षिप्य रथात्तस्मात्सारथिं पतगेश्वरः ।
गजाङ्कुशनिभेनाशु दारयित्वा पदासृजत् ।

[(l. 2) V1 परामृशत्; B1 पदाहनत् (for पदासृजत्).]

—Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 14[ef]. —[f]) Dg1 T2.3 G2 M1.3 व्यजनकैः (for च व्यजनैः). Ś1 Ñ1 D1–3 छत्रं तस्य न्यपातयत् . —After 14, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

969* पातयामास वेगेन ग्राहिभी राक्षसैः सह ।
सारथेश्चास्य वेगेन तुण्डेनैव महच्छिरः ।
पुनर्व्यपाहरच्छ्रीमान्पक्षिराजो महाबलः ।

[(l. 2) Dt1 D6 च; T2 [अ]स्य (for [ए]व). —(l. 3) Dt1 D6 व्यपहनच्; T3 व्यपोहयच् (for व्यपाहरच्).]

—After 14, D3 ins. 963*.

G. 3. 56. 51
B. 3. 51. 19
L. 3. 57. 1

स भग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
अङ्केनादाय वैदेहीं पपात भुवि रावणः ॥ १५
दृष्ट्वा निपतितं भूमौ रावणं भग्नवाहनम् ।
साधु साध्विति भूतानि गृध्रराजमपूजयन् ॥ १६
परिश्रान्तं तु तं दृष्ट्वा जरया पक्षियूथपम् ।
उत्पपात पुनर्हृष्टो मैथिलीं गृह्य रावणः ॥ १७
तं प्रहृष्टं निधायाङ्के गच्छन्तं जनकात्मजाम् ।
गृध्रराजः समुत्पत्य जटायुरिदमब्रवीत् ॥ १८

वज्रसंस्पर्शबाणस्य भार्यां रामस्य रावण ।
अल्पबुद्धे हरस्येनां वधाय खलु रक्षसाम् ॥ १९
समित्रबन्धुः सामात्यः सबलः सपरिच्छदः ।
विषपानं पिबस्येतत्पिपासित इवोदकम् ॥ २०
अनुबन्धमजानन्तः कर्मणामविचक्षणाः ।
शीघ्रमेव विनश्यन्ति यथा त्वं विनशिष्यसि ॥ २१
बद्धस्त्वं कालपाशेन क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे ।
वधाय बडिशं गृह्य सामिषं जलजो यथा ॥ २२

15 ^{a}) T2 छिन्न- (for भग्न-). T1 transp. स and भग्नधन्वा. —^{c}) D2 अंकमादाय (for अङ्केना°). —^{d}) Ś1 D2.3 उत्पपाताशु (D2.3 °थ); D1 उत्पपात स (for पपात भुवि). M1 राक्षसः (for रावणः).

16 Ś1 D1-3 om. (hapl.) 16-17. —^{a}) Dt1 D6.8 G1 निपातितं; M1 तं पतितं (for निपतितं). —^{b}) T2 छिन्नवाहनं. —^{d}) T2 पक्षिराजम् (for गृध्र°). —After 16, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. 966*.

17 Ś1 D1-3.5 om. 17 (for all except D5, cf. v.l. 16). —^{a}) V1 परिभ्रांतं (for °श्रान्तं). Ñ2 V1 B1.3 D7 स तं (for तु तं). —^{b}) V1 जरसा (for जरया). Ñ2 V1 B1.3.4 D7 पक्षिपुंगवं (for °यूथपम्). —V1 om. 17^{cd}. —^{c}) Ñ2 D7 ततो (for पुनर्). —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D7 सीतामादाय (for मैथिलीं गृह्य).

18 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3 D7 तां (for तं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रगृह्य; D1.2 त्वरंतं (for प्रहृष्टं). B1.3 Dt1 D2 विधायांके; G(ed.) निजे चांके (for निधायाङ्के). —^{b}) Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 हरंतं; Dt1 D6 रावणं (for गच्छन्तं). Ñ1 मैथिलीं बलात्. —After 18^{ab}, Dt1 D6 ins.:

970* गच्छन्तं खड्गशेषं च प्रनष्टहतसाधनम् ।

—^{c}) V1 B1.4 खमुत्पत्य. —After 18^{c}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

971* समभिद्रुत्य रावणम् ।
समावार्य महातेजा.

[(l. 1) D4 M3 तमभिद्रुत्य; T2 समनु°; Cg as above (for समभिद्रुत्य). Dt1 Dm1 D6.8 रावणं समभिद्रवत्; M2 रावणं राक्षसेश्वरं. —(l. 2) Dm1 D8 G3 Ck तमा(Ck तदा)वार्य; D4 समादाय; Cm.g.t as above (for समावार्य).]

—For 18, Ś1 subst.:

972* अथ तां नेतुकामस्य रावणस्यातिकोपितः ।
जटायुरब्रवीद्वाक्यमिदं न्याय्यार्थसंयुतम् ।

—After 18, M2.3 ins.:

973* तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।

19 Ś1 om. 19^{ab}. —^{c}) M2 (before corr.) हत- (for अल्प-). D1.3 रहसि (meta.) (for हरसि). V1 B1.3.4 [ए]तां (for [ए]नां). M3 अल्प*द्धे *रस्ये* (damaged). —^{d}) M3 damaged for वधाय. M1 किल (for खलु). Ñ1 B1 वधार्थं सर्वरक्षसां.

20 ^{ab}) Dt1 सामात्य- (for °मात्यः). Ś1 D1.2 यदा (Ś1 याता) समित्रबंधुस्त्वं; Ñ1 सामात्यमित्रबंधुस्त्वं; D3 यथा सबंधुमित्रश्च. D2 सबलं (for °लः). V1 B1.3.4 D5.7 transp. सामात्यः and सबलः. —After 20^{ab}, Ś1 D2 ins.:

974* यमस्य लोकं बाणार्तो रामस्य शरपीडितः ।

[L(ed.) -खंडितः (for -पीडितः).]

—^{c}) D1 विषं पानं (for विष°). T1.2 G3 करोष्येतत् (for पिबस्येतत्). —^{d}) V1 पिपासार्त (for पिपासित). Dt1 reads सित इवोदकम् in marg.

21 Ś1 D1-3 read 21 after 27. —^{a}) Ñ1 येनुबंधम् (for अनु°). —^{b}) Dg1 ह्यविचक्षणाः. Ñ2 कर्म ***** णाः. —After 21^{ab}, Ś1 D1-3 ins.:

975* समित्रबान्धवजनाः सामात्याः सपरिच्छदाः ।

[Ś1 D2 -बांधवा जाताः (for -बान्धवजनाः).]

—^{c}) Ś1 Dg1 D1-3 T3 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्). Dg1 च नश्यंति; D5 [क्ष]वनंक्ष्यंति; D7 विनंक्ष्यंति; G3 नशिष्यंति (for विनश्यन्ति). —^{d}) Ś1 तथा त्वं न विनश्यसि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यथा हि त्वं (B1 त्वं हि) विनंक्ष्यसि; G3 यथा स त्वं नशिष्यसि.

22 ^{b}) Ñ1 B4 Dg1 D1.2.4.5.7.8 मोक्षसे; Cm.g as in text (for मोक्ष्यसे). Ś1 D3 त्वं विमोक्ष(D3 °क्ष्य)से; V1 त्वं हि मोक्षसे; M1.2 शर्म लप्स्यसे (for तस्य मोक्ष्यसे). —^{cd}) Ś1 बंधाय (for वधाय). D3 बलिसं; M1 शबलं; Ck बळिशं; Ct as in text (for बडिशं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 बडिषा (V1 बालिशा) मिषमादाय वधाय मकरो यथा. —After 22, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

976* सिंहो वा धर्षणां प्राप्य पादस्पर्शमिवोरगः ।
मैथिल्याः स परामर्षं राघवो न सहिष्यति ।

[(l. 2) B4 हि मृष्यति (for सहिष्यति).]

न हि जातु दुराधर्षौ काकुत्स्थौ तव रावण ।
धर्षणं चाश्रमस्यास्य क्षमिष्येते तु राघवौ ॥ २३
यथा त्वया कृतं कर्म भीरुणा लोकगर्हितम् ।
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः ॥ २४
युध्यस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण ।
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा भ्राता खरस्तथा ॥ २५
परेतकाले पुरुषो यत्कर्म प्रतिपद्यते ।
विनाशायात्मनोऽधर्म्यं प्रतिपन्नोऽसि कर्म तत् ॥ २६
पापानुबन्धो वै यस्य कर्मणः को नु तत्पुमान् ।
कुर्वीत लोकाधिपतिः स्वयंभूर्भगवानपि ॥ २७
एवमुक्त्वा शुभं वाक्यं जटायुस्तस्य रक्षसः ।
निपपात भृशं पृष्ठे दशग्रीवस्य वीर्यवान् ॥ २८

G. 3. 57. 21
B. 3. 51. 33
L. 3. 57. 13

23 ^{a}) D3 G2 तु (for हि). Ñ1 राजन् ; Dt1 D4 जातौ (for जातु). Ś1 D1.2 °र्षौ; V1 परा°; B1.3.4 °धर्षां (for दुराधर्षौ). — ^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 धर्मसेतुः(Ñ1 °हेतोः; D1.2 °सेतु) प्रधर्षणां(D1 °***; D2 °धर्षणात्); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 धर्मदारप्रधर्षणां(V1 °णात्); G(ed.) धर्मदारपराभवं. — ^{c}) Ś1 सीतायाश्च ; V1 धर्माणां; B1.3.4 D2.5.7 धर्षणां (for धर्षणं). B1 D2.5 वा (for च). — ^{d}) Ś1 D2 राघवो मर्षयिष्यति; Ñ1 राघवः प्रसहिष्यति; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सहेते रामलक्ष्मणौ; D1 राघवो न सहिष्यति; D3 राघवौ मर्षयिष्यतः.

24 Ñ1 om. 24^{ab}. —For 24^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst., while Ś1 D1-3 subst. l. 3 only for 24^{ab} :

977* इमां तस्करभावेन क्रूर पाप नृशंसकृत् ।
यथोपनयसे सीतां प्रोक्षितस्त्वं यथा पशुः ।
हत्वा वा हरते शूरः शेते वा निहतः परैः ।

[(l. 3) Ñ2 B1.3(also).4 D5.7 शरैः (for परैः).]

—Ś1 om. 24^{c}-25. — ^{d}) D2 [ए]व (for [ए]ष). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शूर- (for वीर-). —After 24, D1 ins. l. 1 of 979* and cont.; while Ś1 cont. after 977*; D2.3 ins. after 24 :

978* नचिराद्रघुशार्दूलः स त्वां पाप हनिष्यति ।

[D1 अचिराद्युद्ध- (for नचिराद्रघु-).]

25 Ś1 D2 om. 25(for Ś1, cf. v.l. 24). — ^{a}) T1 वीरोसि (for शूरोऽसि). — ^{c}) Dg1 Dt1 D1.3.6.8 G2.3 M3 शयिष्यसि (for °से). — ^{d}) Ñ B1.3.4 D3.5.7 G1 तव (for तथा). —After 25, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.; Ñ1 D3 ins. l. 1-2 only; while D1 ins. l. 1 only after 24 :

979* असकृत्संयुगे येन निहता दैत्यदानवाः ।
नचिराच्चीरवासास्त्वां राघवो निहनिष्यति ।
रामो दाशरथिः श्रीमान्क्षत्रधर्मपथे स्थितः ।
एवमुक्तो राक्षसेन्द्रः पक्षीन्द्रेण स गर्वितः ।
रोषसंरक्तनयन इदं वचनमब्रवीत् । [5]
सौहार्दं दर्शितं राज्ञस्त्वया दशरथस्य हि ।
रामस्य च तथानृण्यं गच्छ त्वं मा कृथाः श्रमम् ।
एवमुक्तोऽब्रवीद्वाक्यमविश्रान्तः खगोत्तमः ।
यत्ते तेजो बलं शक्तिः पौरुषं यच्च ते महत् ।
तद्दर्शय न मे क्रूर जीवन्प्रतिगमिष्यसि । [10]

[(l. 1) V1 तेन (for येन). —(l. 2) D3 अचिरात् (for नचिरात्). D3 स रामो (for राघवो). Ñ1 स रावण वधिष्यति (for the post. half). —(l. 3) B4 क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः; G(ed.) क्षत्रधर्मव्यवस्थितः (for the post. half). —(l. 4) V1 B1 (also) तु रक्षेंद्रः (for राक्षसेन्द्रः). B3.4 सगर्वितं (for स गर्वितः). —(l. 6) D5 सौहार्दाद् (for °र्दं). Ñ2 D5.7 च (for हि). —(l. 7) V1 om. च (subm.); B1 रामस्य हि; B4 रावणस्य (for रामस्य च). V1 B4 यथा (for तथा). B3 नूनं (for [अ]नृण्यं). V1 गम्यते; B1 गतस्त्वं; B3.4 गम्यतां (for गच्छ त्वं). —(l. 8) Ñ2 B3 D5.7 अविश्रांतः; B1 स विश्रांतः (for अविश्रान्तः). —(l. 10) Ñ2 क्रुद्ध (for क्रूर). B3 अद्य गमिष्यति (for प्रतिगमिष्यसि).]

26 ^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 परीतकालः (for परेतकाले). Ś1 परीतकालो हि दृश्य. — ^{b}) D6 प्रतिपद्यसे (for °पद्यते). Ś1 यः कर्म प्रतिपद्यते. — ^{c}) Ś1 D2 G2 [ऽ]धर्मं; Ñ2 V1 B1.3.4 तस्मात् ; D1.3 [ऽ]धर्मात् ; D5.7 तत्स्यात् ; T3 [ऽ]नित्यं (for ऽधर्म्यं). Ñ1 विनाशमात्मनोधर्मात् . — ^{d}) Ś1 [ऽ]स्मि; B3 हि (for ऽसि). Ś1 D2 कर्मकृत् ; Ñ1 धर्मतः; V1 रावण; B1.3.4 तच्च हि (for कर्म तत्). Ñ2 D5.7 प्रपन्नो गर्हितं च तत् .

27 D1 om. 27^{ab}. — ^{a}) Ś1 यस्यास्य; Ñ1 Dg1 T3 M3 यो यस्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 यस्य स्यात् ; D4 T1 वैरस्य (for वै यस्य). T2 पापानुबद्धितैर्यस्य (sic). — ^{b}) Ś1 D2.3 को नु कर्मकृत् ; Ñ1 कर्मकोविदः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पाप को नु तत् ; D4 T1 G1.2 Cr.g.k कर्म को नु तत् ; M3 कर्मगो नु तत् ; Ct as in text (for को नु तत्पुमान्). T2 कर्म न स्यात्तु को नु तत् (sic). — ^{d}) D3 इति (for अपि). —After 27, Ś1 D1-3 read 21, while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

980* अक्षमोऽसत्यसंधश्च परदारी नृशंसकृत् ।
पच्यते नरकेष्वेव दह्यमानः स्वकर्मणा ।

[(l. 1) B1.4 अक्रूरो (for अक्षमो). V1 D5 परदार- (for °दारी). —(l. 2) B1 नरके चैव; B3 नरके घोरे (for नरकेष्वेव). B1 दशग्रीव (for दह्यमानः).]

28 ^{a}) G2 भृशं (for शुभं). — ^{b}) Ñ1 राक्षसेश्वरं (for तस्य रक्षसः). — ^{c}) D4 स पपात (for नि°). — ^{d}) D3 पृष्ठतः (for वीर्यवान्). —After 28, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

981* गजाङ्कुशनिभैस्तीक्ष्णैरर्पयित्वा भुजान्तरे ।
नखतुण्डप्रहारैस्तु राक्षसो विह्वलीकृतः ।

G. 3. 57. 23
B. 3. 51. 34
L. 3. 57. 14

तं गृहीत्वा नखैस्तीक्ष्णैर्विरराद समन्ततः ।
अधिरूढो गजारोहो यथा स्याद्दुष्टवारणम् ॥ २९
विरराद नखैरस्य तुण्डं पृष्ठे समर्पयन् ।
केशांश्चोत्पाटयामास नखपक्षमुखायुधः ॥ ३०
स तथा गृध्रराजेन क्लिश्यमानो मुहुर्मुहुः ।
अमर्षस्फुरितोष्ठः सन्प्राकम्पत स राक्षसः ॥ ३१
संपरिष्वज्य वैदेहीं वामेनाङ्केन रावणः ।
तलेनाभिजघानार्तो जटायुं क्रोधमूर्छितः ॥ ३२
जटायुस्तमतिक्रम्य तुण्डेनास्य खगाधिपः ।
वामबाहून्दश तदा व्यपाहरदरिंदमः ॥ ३३
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः सीतामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ॥ ३४
ततो मुहूर्तं संग्रामो बभूवातुलवीर्ययोः ।
राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ॥ ३५

[(l. 1) V1 वज्रांकुश-. V1 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). V1 B4 अर्दयित्वा; B1 दारयित्वा (for अर्पयित्वा). V1 स्तनांतरे; B3 D5 भुजांतरं (for भुजान्तरे). —(l. 2) B4 च (for तु). V1 विकलीकृत:; B3 व्याकुली°; D5.7 विह्वली° (for विह्वलीकृत:).]

29 B3 reads 29^a in marg. —^{a}) Ś1 D2 स वितुंडो (D2 °डं); Ñ1 D3 स गृहीत्वा; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 स गृहीतो; D1 स वितुन्नो (for तं गृहीत्वा). —^{b}) Ś1 D1 तस्य पृष्ठं; Ñ1 Dg1 Dt1 D2–4.6.8 T2.3 विददार; Ñ2 V1 विचचार; B1.3.4 D5.7 विचचाल; Cg.k as in text (for विरराद). ❀ Ct : 'विरराद' इति पाठेऽपि क्षतानि चकारेत्येवार्थ:. ❀ Ñ1 महाबल:; G2 [आ]समंतत: (for समन्तत:). —Ś1 D1 om. 29^c–30^b. —^{c}) Ñ2 B4 D5.7 अधिरूढे; V1 आवरोहे; D2 अधिक्षेपो; M2 °रूपो; L(ed.) अवरूढो (for अधिरूढो). Ñ2 V1 B4 D5–7 गजारोहे; B1 गजावाहे; Dt1 गतारोहो; D2.3 वरारोहैर्; T2 गजारूढो; Ct as in text (for गजारोहो). B1.3 अधिरूढगजारो(B3 °वा)हे. —^{d}) V1 यदा (for यथा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चलितो गज:; D2.3 दुष्टवारण: (for दुष्टवारणम्).

30 Ś1 D1 om. 30^{ab} (cf. v.l. 29). —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 D4–8 T2.3 Ct विददार; D2.3 स विदार्य; Cg.k as in text (for विरराद). Ñ1 तथा (for नखैर्). Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D5.7 तस्य; Dm1 D8 G3 तुंडं; D2.3 तीक्ष्णै:; G2 यस्य; Cg.t as in text (for अस्य). —^{b}) Ñ1 नखै:; Dm1 D2.3.8 G3 तस्य (for तुण्डं). D2.3 पृष्ठं (for पृष्ठे). Ñ1 D2.3 समंतत:; T1.2 °र्पयत् (for समर्पयन्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पृष्ठं स पतगेश्वर:. —After 30^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

982* तीक्ष्णतुण्डार्पणैर्ग्रीवां नखै: सर्वां व्यदारयत् ।
वेदनापीडिताक्षीणि वदनानि चकार स: ।

[(l. 1) D7 तीक्ष्णं (for तीक्ष्ण-). V1 नखतुंडार्पितग्रीवां (for the prior half). Ñ2 D5.7 चैव (for सर्वां). V1 सर्वाविदारयन्.]

—V1 om. 30^c–31^b. —^{d}) M1 -मुखायुधै:. Ñ1 तुंडपक्षनखायुध:; Ñ2 B1.3.4 D5.7 पक्षतुंडनखायुध:.

31 V1 om. 31^{ab} (cf. v.l. 30). —^{a}) Dg1 तदा तु; Dt1 D4.6 G1.2 M2 स तदा; D2 स यथा; T3 तथा तु (for स तथा). —^{b}) B1 D3 कृष्यमाणो; D2 क्लिष्टमानो (for क्लिश्यमानो). —^{c}) Dm1 अमर्ष: (for अमर्ष-). D1 तु; D2.3 च (for सन्). M2 अमर्षस्फुटितोरस्कस् . —^{d}) Dt1 D6 M3 च (for स). M2 transp. प्राकंपत and स. Dm1 D4.8 T1.2 G3 रावण: (for राक्षस:). --For 31^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

983* अमर्षात्स्फुरमाणोष्ठ: समकम्पत राक्षस: ।

[Ś1 D1–3 स्फुरितोष्ठश्च(D1 °स्तु); D5 स्फुरमाणौष्ठ: (for स्फुरमाणोष्ठ:). D7 अमर्षस्फुरमाणौष्ठ: (for the prior half). Ś1 Ñ1 D1–3 स प्राकंपत (for सम°).]

32 Ñ1 om. 32–33. D5.7 om. 32. —^{a}) Ś1 D1–3 तां परिष्वज्य; Ñ2 V1 B1.3.4 परिगृह्य च; T2 M1.3 स परिष्वज्य (for संपरिष्वज्य). —^{c}) Ś1 D1–3 [अ]थ जघान (for [अ]भिजघान). —^{d}) Ś1 D1–3 जटायुषममर्षणं; Ñ2 सुसंक्रुद्धो जटायुषं; V1 B1.3.4 संक्रुद्धस्तं(B4 °स्तु) जटायुषं. ❀ Cg : जटायुरित्युकारान्तोऽप्यस्ति. ❀

33 Ś1 Ñ1 V1 D1–3 om. 33(for Ñ1, cf. v.l. 32). —^{a}) D4 T1 G1.2 M2 अभिक्रम्य; M3 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य). —^{c}) T2 ततो; T3 तथा (for तदा). —^{d}) Dg1 Dm1 D6 व्यापाहरद् (for व्य°). —For 33, Ñ2 B1.3.4 D5.7 subst. :

984* जटायुरपि संक्रुद्ध: पक्षतुण्डनखैर्मुहु: ।
चकार रावणं संख्ये फुल्लाशोकसमप्रभम् ।

[(l. 2) B3 पक्षी (for संख्ये).]

—After 33, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

985* संछिन्नबाहो: सद्यो वै बाहव: सहसाभवन् ।
विषज्वालावलीयुक्ता वल्मीकादिव पन्नगा: ।

[(l. 1) Dg1 Dm1 D4.8 T2 G2 Cg सद्यैव; G1 सदैवं; M1.3 तरयैव; Ck as above (for सद्यो वै). ❀ Cg : सद्यैवेत्यार्षे सलोपे वृद्धि:. ❀ G2 सदृशा (for सहसा). —(l. 2) D6 पन्नगा इव (by transp.).]

34 ^{a}) Ś1 D1–3 तस्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पुन: (for तत:). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M2.3 क्रोधाद् (for क्रुद्धो). —^{b}) M1 उद्दिश्य (for उत्सृज्य). K(ed.) रावण: (for वीर्यवान्). —^{c}) D3 मुष्टिभिश् (for मुष्टिभ्यां). —^{d}) Ś1 D1–3 जटायुषम् ; M2 पक्षिराजम् (for गृध्रराजम्). Dg1 T2.3 अताडयत्; Cg as in text (for अपोथयत्).

35 ^{a}) Ś1 Ñ B1.3.4 D1–3.5.7 तयोर् (for ततो). —^{b})

तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थेऽथ रावणः ।
पक्षौ पादौ च पार्श्वौ च खड्गमुद्धृत्य सोऽच्छिनत् ॥ ३६

स छिन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ।
निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवितः ॥ ३७

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ।
अभ्यधावत वैदेही स्वबन्धुमिव दुःखिता ॥ ३८

तं नीलजीमूतनिकाशकल्पं
सुपाण्डुरोरस्कमुदारवीर्यम् ।
ददर्श लङ्काधिपतिः पृथिव्यां
जटायुषं शान्तमिवाग्निदावम् ॥ ३९

ततस्तु तं पत्ररथं महीतले
निपातितं रावणवेगमर्दितम् ।
पुनः परिष्वज्य शशिप्रभानना
रुरोद सीता जनकात्मजा तदा ॥ ४०

G. 3. 57. 35
B. 3. 51. 40
L. 3. 57. 24

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

B1 [अ]द्भुत-; Dg1 D3 G1 M3 [अ]तुल्य- (for [अ]तुल-). D2 M1 -वीर्यवान् (for -वीर्ययोः). —[c]) Ś1 तु; D4 om. (subm.) (for च). —[d]) D1 पक्षिणः; D5 पत्रिणां (for पक्षिणां). —After 35, Ñ1 ins. :

986* तस्य तुण्डप्रहारेण राक्षसो बलिनां वरः ।
निहतो निपपातो * * * * * * * * * * ।

36 [a]) Ñ1 * * * मानस्य (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रयतमानस्य (for व्यायच्छमानस्य). —[b]) Ś1 D1.2 राघवार्थे(D1 °र्थं) (for रामस्यार्थे). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D1–3.5–7 G1 स; D4 तु (for ऽथ). —Ñ1 illeg. from first च up to ऽच्छिनत् in [d]. —[c]) Ñ1 पदौ (for पक्षौ). Ś1 D1–3 तुंडं; Ñ1 पक्षौ; B1 पादं; Dg1 G2 M2 पार्श्वं; Dm1 D4.8 T2.3 G3 Cg पार्श्वौ; D6 om. (for पादौ). G1 च पार्श्वं (for पादौ च). Ś1 Dg1 Dm1 D1–4.8 T G M2 पादौ च; Ñ2 D5.7 सहसा; V1 B1.3.4 पार्श्वं च (for पार्श्वौ च). M3 क्रुद्धः पक्षौ च पार्श्वं च. —[d]) Dg1 उद्यम्य (for उद्धृत्य). M3 चाच्छिनत् (for सोऽच्छि°). Ś1 D1–3 खड्गमुद्यम्य चिच्छिदे; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 चिच्छेदोद्यम्य सायकं; B1 चिच्छेदायतकार्मुकः.

37 [a]) D4 T1.2 G1.3 M संछिन्न-; Cg as in text (for स छिन्न-). Ñ1 illeg. for सहसा. —[b]) D4 G1 तरसा; D7 om. (hapl.) (for रक्षसा). Dm1 D4.8 G1.3 घोर-; D3 M2 क्रूर- (for रौद्र-). G2 -रूपिणा (for -कर्मणा). —[c]) Ś1 Ñ V1 B3 Dg1 Dm1 D1.2.4.5.7.8 M2.3 ततो; B4 Dt1 D6 G1.3 महा- (for हतो).

38 [ab]) Ś1 Ñ1 D1–4 दृष्ट्वा निपतितं (for तं दृष्ट्वा पतितं). Ñ1 illeg. from भूमौ up to ज in जटा° in [b]. V1 क्षतार्द्रगत-जीवितम्. —[c]) Ñ1 अभ्यवर्तत (for °धावत). —[d]) V1 सुबंधुम्.

39 [a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कृष्ण- (for नील-). Ś1 D1–3 नि(D1 स)काशवर्णं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 °कायं; G1 °रूपं; M3 °गात्रं (for -निकाशकल्पं). —[b]) Ñ1 Dt1 D6 स पांडुरोरस्कम्; Ñ2 B1.3.4 स(Ñ2 सु)पांडरोवक्षम् (sic) (B4 °रोरस्कम्). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 -सत्त्वं; B1 -कायं (for -वीर्यम्). —[c]) Ñ1 शयानं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जटायुषं (for पृथिव्यां). —[d]) Ñ1 illeg. after शा in शान्तम्. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हतं पृथिव्यां कृपणं स्फुरंतं. ❀ Cv : अत्र निकाशकल्पशब्दाभ्यामपि तुल्यतैवोच्यते। अवमन्यताप्येकस्मिन्नर्थे पर्यायद्वयप्रयोगः कविमुनिना शैली । अथवा जीमूतप्रकाशतुल्यमिति यावत् । .... अग्निदावं दावाग्निं। अथवा अग्निश्चासौ दावश्चेति अग्निदावः। दावशब्दो वनवाचकोऽप्यस्तीत्यग्निविशेषणप्रयोगः।; Ck : अग्निदावमिति विशेषणस्य पूर्वनिपात आर्षः दावाग्निमिति यावत्।; Ct : अग्निदावं दावाग्निं परनिपात आर्षः. ❀

40 [a]) G2 महाबलं (for महीतले). —[b]) Ś1 Ñ1 D1–3 -वेगनिर्जितं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -खड्गनिर्जितं (for -वेगमर्दितम्). —[c]) Ñ2 V1 B3.4 D5.7 ततः; B1 भृशं (for पुनः). G3 damaged for रिष्वज्य श. —[d]) Ñ2 D5.7 सती; B3 भृशं (for तदा).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 सीताप्रमाथे जटायुवधो; Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 जटायुर्वधः; D1 जटायुषो वधो. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 57; V1 56; B4 D3 58; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 51; D1 54; D4 53; M3 52. G concludes with श्रीरामाय नमः.

G. 3. 57. 23
B. 3. 51. 34
L. 3. 57. 14

तं गृहीत्वा नखैस्तीक्ष्णैर्विरराद समन्ततः ।
अधिरूढो गजारोहो यथा स्याद्दुष्टवारणम् ॥ २९
विरराद नखैरस्य तुण्डं पृष्ठे समर्पयन् ।
केशांश्चोत्पाटयामास नखपक्षमुखायुधः ॥ ३०
स तथा गृध्रराजेन क्लिश्यमानो मुहुर्मुहुः ।
अमर्षस्फुरितोष्ठः सन्प्राकम्पत स राक्षसः ॥ ३१
संपरिष्वज्य वैदेहीं वामेनाङ्केन रावणः ।
तलेनाभिजघानार्तो जटायुं क्रोधमूर्छितः ॥ ३२
जटायुस्तमतिक्रम्य तुण्डेनास्य खगाधिपः ।
वामबाहून्दश तदा व्यपाहरदरिंदमः ॥ ३३
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः सीतामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ॥ ३४
ततो मुहूर्तं संग्रामो बभूवातुलवीर्ययोः ।
राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ॥ ३५

[(l. 1) V1 वज्रांकुश-. V1 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). V1 B4 अर्दयित्वा; B1 दारयित्वा (for अर्पयित्वा). V1 स्तनांतरे; B3 D5 भुजांतरं (for भुजान्तरे). —(l. 2) B4 च (for तु). V1 विक्लीकृतः; B3 व्याकुली°; D5.7 विदली° (for विह्वलीकृतः).]

29 B3 reads 29[a] in marg. —[a]) Ś1 D2 स वितुंडो (D2 °ड्ं); Ñ1 D3 स गृहीत्वा; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 स गृहीतो; D1 स वितुन्नो (for तं गृहीत्वा). —[b]) Ś1 D1 तस्य पृष्ठं; Ñ1 Dg1 Dt1 D2–4.6.8 T2.3 विददार; Ñ2 V1 विचचार; B1.3.4 D5.7 विचचाल; Cg.k as in text (for विरराद). ❀ Ct : 'विरराद' इति पाठेऽपि क्षतानि चकारेत्येवार्थः. ❀ Ñ1 महाबलः; G2 [आ]समंततः (for समन्ततः). —Ś1 D1 om. 29[c]–30[b]. —[c]) Ñ2 B4 D5.7 अधिरूढे; V1 आवरोहे; D2 अधिक्षेपो; M2 °रूपो; L(ed.) अवरूढो (for अधिरूढो). Ñ2 V1 B4 D5–7 गजारोहे; B1 गजावाहे; Dt1 गतारोहो; D2.3 वरारोहैर्; T2 गजारूढो; Ct as in text (for गजारोहो). B1.3 अधिरूढगजारो(B3 °वा)हे. —[d]) V1 यदा (for यथा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चलितो गजः; D2.3 दुष्टवारणः (for दुष्टवारणम्).

30 Ś1 D1 om. 30[ab] (cf. v.l. 29). —[a]) Ñ V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 D4–8 T2.3 Ct विददार; D2.3 स विदार्य; Cg.k as in text (for विरराद). Ñ1 तथा (for नखैर्). Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D5.7 तस्य; Dm1 D8 G3 तुंडं; D2.3 तीक्ष्णैः; G2 यस्य; Cg.t as in text (for अस्य). —[b]) Ñ1 नखैः; Dm1 D2.3.8 G3 तस्य (for तुण्डं). D2.3 पृष्ठं (for पृष्ठे). Ñ1 D2.3 समंततः; T1.2 °र्पयत् (for समर्पयन्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पृष्ठं स पतगेश्वरः. —After 30[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

982* तीक्ष्णतुण्डार्पणैर्ग्रीवां नखैः सर्वां व्यदारयत् ।
वेदनापीडिताक्षीणि वदनानि चकार सः ।

[(l. 1) D7 तीक्ष्णं (for तीक्ष्ण-). V1 नखतुंडार्पितग्रीवां (for the prior half). Ñ2 D5.7 चैव (for सर्वां). V1 सर्वान्विदारयन्.]
—V1 om. 30[c]–31[b]. —[d]) M1 ·मुखायुधैः. Ñ1 तुंडपक्षनखायुधः; Ñ2 B1.3.4 D5.7 पक्षतुंडनखायुधः.

31 V1 om. 31[ab] (cf. v.l. 30). —[a]) Dg1 तदा तु; Dt1 D4.6 G1.2 M2 स तदा; D2 स यथा; T3 तथा तु (for स तथा). —[b]) B1 D3 कृष्यमाणो; D2 क्लिष्टमानो (for क्लिश्यमानो). —[c]) Dm1 अमर्षः (for अमर्ष-). D1 तु; D2.3 च (for सन्). M2 अमर्षस्फुटितोरस्कस्. —[d]) Dt1 D6 M3 च (for स). M2 transp. प्राकंपत and स. Dm1 D4.8 T1.2 G3 रावणः (for राक्षसः). --For 31[cd], Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

983* अमर्षात्स्फुरमाणोष्ठः समकम्पत राक्षसः ।

[Ś1 D1–3 स्फुरितोष्ठश्च(D1 °स्तु); D5 स्फुरमाणोष्ठः (for स्फुरमाणोष्ठः). D7 अमर्षस्फुरमाणौष्ठः (for the prior half). Ś1 Ñ1 D1–3 स प्राकंपत (for सम°).]

32 Ñ1 om. 32–33. D5.7 om. 32. —[a]) Ś1 D1–3 तां परिष्वज्य; Ñ2 V1 B1.3.4 परिगृह्य च; T2 M1.3 स परिष्वज्य (for संपरिष्वज्य). —[c]) Ś1 D1–3 [अ]थ जघान (for [अ]भिजघान). —[d]) Ś1 D1–3 जटायुषममर्षणं; Ñ2 सुसंक्रुद्धो जटायुषं; V1 B1.3.4 संक्रुद्धस्तं(B4 °स्तु) जटायुषं. ❀ Cg : जटायुरित्युकारान्तोऽप्यस्ति. ❀

33 Ś1 Ñ1 V1 D1–3 om. 33(for Ñ1, cf. v.l. 32). —[a]) D4 T1 G1.2 M2 अभिक्रम्य; M3 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य). —[c]) T2 ततो; T3 तथा (for तदा). —[d]) Dg1 Dm1 D6 व्यापाहरद् (for व्य°). —For 33, Ñ2 B1.3.4 D5.7 subst. :

984* जटायुरपि संक्रुद्धः पक्षतुण्डनखैर्मुहुः ।
चकार रावणं संख्ये फुल्लाशोकसमप्रभम् ।

[(l. 2) B3 पक्षी (for संख्ये).]

—After 33, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

985* संछिन्नबाहोः सद्यो वै बाहवः सहसाभवन् ।
विषज्वालावलीयुक्ता वल्मीकादिव पन्नगाः ।

[(l. 1) Dg1 Dm1 D4.8 T2 G2 Cg सद्यैव; G1 सदैवं; M1.3 तस्यैव; Ck as above (for सद्यो वै). ❀ Cg : सद्यैवेत्यार्षे सलोपे वृद्धिः. ❀ G2 सदृशा (for सहसा). —(l. 2) D6 पन्नगा इव (by transp.).]

34 [a]) Ś1 D1–3 तस्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पुनः (for ततः). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M2.3 क्रोधाद् (for क्रुद्धो). —[b]) M1 उद्दिश्य (for उत्सृज्य). K(ed.) रावणः (for वीर्यवान्). —[c]) D3 मुष्टिभिश् (for मुष्टिभ्यां). —[d]) Ś1 D1–3 जटायुषम्; M2 पक्षिराजम् (for गृध्रराजम्). Dg1 T2.3 अताडयत्; Cg as in text (for अपोथयत्).

35 [a]) Ś1 Ñ B1.3.4 D1–3.5.7 तयोर् (for ततो). —[b])

तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थेऽथ रावणः ।
पक्षौ पादौ च पार्श्वौ च खड्गमुद्धृत्य सोऽच्छिनत् ॥ ३६

स छिन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ।
निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवितः ॥ ३७

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ।
अभ्यधावत वैदेही स्वबन्धुमिव दुःखिता ॥ ३८

तं नीलजीमूतनिकाशकल्पं
सुपाण्डुरोरस्कमुदारवीर्यम् ।
ददर्श लङ्काधिपतिः पृथिव्यां
जटायुषं शान्तमिवाग्निदावम् ॥ ३९

ततस्तु तं पत्ररथं महीतले
निपातितं रावणवेगमर्दितम् ।
पुनः परिष्वज्य शशिप्रभानना
रुरोद सीता जनकात्मजा तदा ॥ ४०

G. 3. 57. 35
B. 3. 51. 40
L. 3. 57. 24

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

B1 [अ]द्भुत-; Dg1 D3 G1 M3 [अ]तुल्य- (for [अ]तुल-). D2 M1 -वीर्यवान् (for -वीर्ययोः). —c) Ś1 तु; D4 om. (subm.) (for च). —d) D1 पक्षिणः; D5 पत्रिणां (for पक्षिणां). —After 35, Ñ1 ins. :

986* तस्य तुण्डप्रहारेण राक्षसो बलिनां वरः ।
निहतो निपपातो * * * * * * * * * * ।

36 a) Ñ1 * * * मानस्य (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रयतमानस्य (for व्यायच्छमानस्य). —b) Ś1 D1.2 राघवार्थे(D1 °र्थं) (for रामस्यार्थे). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D1–3.5–7 G1 स; D4 तु (for ऽथ). —Ñ1 illeg. from first च up to ऽच्छिनत् in d. —c) Ñ1 पदौ (for पक्षौ). Ś1 D1–3 तुंडं; Ñ1 पक्षौ; B1 पादं; Dg1 G2 M2 पार्श्वं; Dm1 D4.8 T2.3 G3 Cg पार्श्वौ; D6 om. (for पादौ). G1 च पार्श्वं (for पादौ च). Ś1 Dg1 Dm1 D1–4.8 T G M2 पादौ च; Ñ2 D5.7 सहसा; V1 B1.3.4 पार्श्वं च (for पार्श्वौ च). M3 क्रुद्धः पक्षौ च पार्श्वं च. —d) Dg1 उद्यम्य (for उद्धृत्य). M3 चाच्छिनत् (for सोऽच्छि°). Ś1 D1–3 खड्गमुद्यम्य चिच्छिदे; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 चिच्छेदोद्यम्य सायकं; B1 चिच्छेदायतकार्मुकः.

37 a) D4 T1.2 G1.3 M संछिन्न-; Cg as in text (for स छिन्न-). Ñ1 illeg. for सहसा. —b) D4 G1 तरसा; D7 om. (hapl.) (for रक्षसा). Dm1 D4.8 G1.3 घोर-; D3 M2 क्रूर- (for रौद्र-). G2 -रूपिणा (for -कर्मणा). —c) Ś1 Ñ V1 B3 Dg1 Dm1 D1.2.4.5.7.8 M2.3 ततो; B4 Dt1 D6 G1.3 महा- (for हतो).

38 ab) Ś1 Ñ1 D1–4 दृष्ट्वा निपतितं (for तं दृष्ट्वा पतितं). Ñ1 illeg. from भूमौ up to ज in जटा° in b. V1 क्षतार्द्रगत-जीवितम्. —c) Ñ1 अभ्यवर्तत (for °धावत). —d) V1 सुबंधुम्.

39 a) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कृष्ण- (for नील-). Ś1 D1–3 नि(D1 स)काशवर्णं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 °कायं; G1 °रूपं; M3 °गात्रं (for -निकाशकल्पं). —b) Ñ1 Dt1 D6 स पांडुरोरस्कम्; Ñ2 B1.3.4 स(Ñ2 सु)पांडरोवक्षम् (sic) (B4 °रोरस्कम्). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 -सत्त्वं; B1 -कायं (for -वीर्यम्). —c) Ñ1 शयानं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जटायुषं (for पृथिव्यां). —d) Ñ1 illeg. after शा in शान्तम्. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हतं पृथिव्यां कृपणं स्फुरंतं. ❁ Cv : अत्र निकाशकल्पशब्दाभ्यामपि तुल्यतैवोच्यते। अवमन्यताप्येकस्मिन्नर्थे पर्यायद्वयप्रयोगः कविमुनिना शैली । अथवा जीमूतप्रकाशतुल्यमिति यावत् । .... अग्निदावं दावाग्निं। अथवा अग्निश्चासौ दावश्चेति अग्निदावः। दावशब्दो वनवाचकोऽप्यस्तीत्यग्निविशेषणप्रयोगः।; Ck : अग्निदावमिति विशेषणस्य पूर्वनिपात आर्षः दावाग्निमिति यावत्।; Ct : अग्निदावं दावाग्निं परनिपात आर्षः. ❁

40 a) G2 महाबलं (for महीतले). —b) Ś1 Ñ1 D1–3 -वेगनिर्जितं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -खड्गनिर्जितं (for -वेगमर्दितम्). —c) Ñ2 V1 B3.4 D5.7 ततः; B1 भृशं (for पुनः). G3 damaged for रिष्वज्य श. —d) Ñ2 D5.7 सती; B3 भृशं (for तदा).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 सीताप्रमाथे जटायुवधो; Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 जटायुर्वधः; D1 जटायुषो वधो. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 57; V1 56; B4 D3 58; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 51; D1 54; D4 53; M3 52. G concludes with श्रीरामाय नमः.

५०

G. 3. 58. 1
B. 3. 52. 1
L. 3. 58. 1

तमल्पजीवितं भूमौ स्फुरन्तं राक्षसाधिपः ।
ददर्श गृध्रं पतितं समीपे राघवाश्रमात् ॥ १
सा तु ताराधिपमुखी रावणेन समीक्ष्य तम् ।
गृध्रराजं विनिहतं विललाप सुदुःखिता ॥ २
निमित्तं लक्षणज्ञानं शकुनिस्वरदर्शनम् ।
अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां प्रतिदृश्यते ॥ ३
न नूनं राम जानासि महद्व्यसनमात्मनः ।
धावन्ति नूनं काकुत्स्थ मदर्थं मृगपक्षिणः ॥ ४

50

V2 illeg. for Sarga 50 (cf. v.l. 3.46.7). M1 begins with श्रीरामाय नमः.

1 Dg1 Dt1 D6 T1.3 G1 M1.3 om. 1. —ᵃ) D3 ततो (for तम्). D8 अस्य (for अल्प-). K (ed.) गृध्रं (for भूमौ). —ᵇ) D3 रक्षसा हतं (for राक्षसाधिपः). Ś1 D1.2 क्षतजार्द्रं जटायुषं. —ᶜᵈ) Ś1 Ñ1 D1–4 गृध्राधिपतिं (for गृध्रं पतितं). Ñ1 राघवाश्रमे (for °श्रमात्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा निपतितं तत्र (B1.3.4 भूमौ) शोणितार्द्रं विचेतनं (B4 °सं). —After 1, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

987* न्यस्य भूमौ च वैदेहीं सारथिं चावलोकयन् ।
पिशाचवदनांस्तांश्च रथं मायामयं च तम् ।
रावणश्छत्रधारं च बालव्यजनधारिणौ ।
निहतान्गृध्रराजेन सोऽपश्यद्धरणीतले ।

[(l. 1) V1 om. first च (subm.). —(l. 2) B1 तु (for first च). —(l. 3) Ñ2 तं (for च). B4 राज- (for बाल-).]

2 G3 partly damaged for ᵃ. —ᵃ) Ś1 D2.3 सीता; B1 सापि (for सा तु). G2 -मुखं (for -मुखी). D1 निहतं पक्षिराजं च. —ᵇ) Ñ2 Dt1 D4.6 G1.3 M1 निरीक्ष्य तं; V1 B1.3.4 D5.7 परिक्षतं; D1 च वीक्ष्य तं (for समीक्ष्य तम्). —ᶜ) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 निपतितं (for विनिहतं). —ᵈ) D6 सुदुःखितं (for °ता). —After 2, D8 (marg.) T1.2 G3 ins.:

988* आलिङ्ग्य गृध्रं निहतं रावणेन बलीयसा ।
विललाप सुदुःखार्ता सीता शशिनिभानना ।

[T2 G3 transp. the post. halves of l. 1 and 2.]

3 ᵃ) Ñ2 B1 D7 G1 निमित्त- (for °त्तं). B3 D3.4 T1.2 लक्षणं ज्ञानं; Dt1 D6 Ck.t लक्षणं स्वप्नं; D2 लक्षणं ज्ञातं; G1 M3 लक्षणज्ञानां; Cv.r.m.g as in text (for लक्षणज्ञानं). Ś1 निमित्तलक्षणं ज्ञानं; Ñ1 निमित्तज्ञेन ***. ⊛ Cv : अन्ये पुनर्निमित्तं लक्षणं ज्ञानं शकुनिस्वरदर्शनमिति पाठमङ्गीकृत्य एवं व्याचक्षते। निमित्तं गोमाय्वादिकं लक्षणमङ्गस्पन्दनादिकं ज्ञानं यदृच्छया तथा प्रतिभासः। अयं च नियमो गोबलीवर्दन्यायेनेति।; Ct : "लक्षणज्ञानम्" इति पाठेऽङ्गस्फुरणादिज्ञानमित्यर्थः. ⊛ —ᵇ) Ś1 ज्ञानिनां; Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 शा (V1 D1.7 श) कुनं; D4 शकुनिं (for शकुनि-). G3 damaged from दर्शनम् up to दुःखेषु in ᶜ. Ñ1 -स्वप्नदर्शिना; V1 D5.7 शुभदर्शनं; B1.3.4 D3 स्वप्नदर्शनं; Dg1 T3 G2 M1 -स्वनदर्शनं (for -स्वरदर्शनम्). —ᵈ) Ñ1 इह दृश्यते; Ñ2 Dt1 D6 Ct परिदृश्यते; V1 B1.3.4 Dm1 D5.7.8 T2 G3 M1.3 संप्र (B1 प्रत्य) दृश्यते; Cg.k as in text (for प्रतिदृश्यते). —After 3, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

989* त्वं हि तातो नरेन्द्रस्य राघवस्य महात्मनः ।
निधनं तव पक्षीन्द्र मत्कृते जातमीदृशम् ।
त्वं हि राजा दशरथो मिथिलाधिपतिः पिता ।
त्वं हि नाथो नरेन्द्रस्य राघवस्य महात्मनः ।
भवता पक्षपातेन राघवस्य महात्मना । [5]
कृतं युद्धं महाप्राज्ञ प्राप्तश्चान्तः सुदारुणः ।
जीवन्तीं योऽपि मां रामे ब्रूयादेवंगतां सतीम् ।
स शेते निहतो भूमौ कालोऽयं मरणस्य मे ।

[(l. 1) Ñ2 V1 B4 D5.7 तात (for तातो). Ñ2 D5.7 यथा पिता (for महात्मनः). V1 B4 महद्व्यसनमागतः (for the post. half). —(l. 3) B3 च (for हि). —B3 reads l. 5 in marg. —(l. 5) Ñ2 D5.7 महात्मनः; B3 महामते (for महात्मना). —(l. 6) Ñ2 B4 D7 [अं]तं; D5 [अं]ते (for [अ]न्तः). Ñ2 D5.7 सुदारुणं (for °णः). —(l. 7) Ñ2 D5.7 मां च यो (for योऽपि मां).]

4 ᵃ) B3 T1 नूनं राम न (by transp.); M1 राम राम न (for न नूनं राम). D8 जानीहि (for जानासि). Ñ2 B1.4 D5.7 T2 G2 M3 नूनं रामो न जानाति. —ᵇ) G2 महाव्यसनम्. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 आगतं (for आत्मनः). —B1 om. 4ᶜᵈ. —ᶜ) Ś1 D3 तथैव; D1.2 तवैव (for धावन्ति). D4 T1.2 G M1.3 काकुत्स्थं (for °त्स्थ). —ᵈ) T2 मदर्थे (for मदर्थं). Ś1 D1–3 अनर्थाः सह (D1.2 संग [sic]) चारिणः. —For 4ᶜᵈ, Ñ (Ñ1 partly illeg.) V1 B3.4 D5.7 subst.:

990* न चासौ तव काकुत्स्थो ह्यनर्थसहचारिणः ।

[V1 ह्यनर्थान्संधचारिणः; G (ed.) सव्यधन्वात्र चारिणं (for the post. half).]

—After 4, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

991* अयं हि पापचारेण मां त्रातुमभिसंगतः ।
शेते विनिहतो भूमौ ममाभाग्याद्विहंगमः ।

[(l. 1) G1 तु (for हि). Dg1 D4 G1.3 M2 पापाचारेण; Dt1 D6 कृपया राम; Cm.g as above (for पापचारेण). Dg1 Dt1 D6 T3 इह संगतः; T2 अभिगच्छति (for अभिसंगतः).]

त्राहि मामद्य काकुत्स्थ लक्ष्मणेति वराङ्गना ।
सुसंत्रस्ता समाक्रन्दच्छृण्वतां तु यथान्तिके ॥ ५
तां क्लिष्टमाल्याभरणां विलपन्तीमनाथवत् ।
अभ्यधावत वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ॥ ६
तां लतामिव वेष्टन्तीमालिङ्गन्तीं महाद्रुमान् ।
मुञ्च मुञ्चेति बहुशः प्रवदन्राक्षसाधिपः ॥ ७
क्रोशन्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने ।
जीवितान्ताय केशेषु जग्राहान्तकसंनिभः ॥ ८
प्रधर्षितायां वैदेह्यां बभूव सचराचरम् ।
जगत्सर्वममर्यादं तमसान्धेन संवृतम् ॥ ९
दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दीनां दिव्येन चक्षुषा ।
कृतं कार्यमिति श्रीमान्व्याजहार पितामहः ॥ १०
प्रहृष्टा व्यथिताश्चासन्सर्वे ते परमर्षयः ।
दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दण्डकारण्यवासिनः ॥ ११

G. 3. 58. 15
B. 3. 52. 12
L. 3. 58. 11

—(l. 2) G1 M1 मम भाग्याद्. M3 मम भाग्यविपर्ययात् (for the post. half).]

—M2 cont. :

992* रावणेन हृतां मां हि कथयित्वा विहंगम ।
राघवाभ्यां यथातत्त्वमथो हास्यसि जीवितम् ।
आदेहपातं पक्षीश युध्यता रावणेन यत् ।
त्वया विदर्शितः स्नेहः श्वशुरे मम राघवे ।
जटायो हरणं यावन्मम रामाय वक्ष्यसि । [5]
तावच्छरीरे ते प्राणाः संचरन्ति हि धीरपि ।
इति पक्षिं समालिङ्ग्य स्मृत्वा श्वशुरमेव च ।
उच्चैःस्वरेण चुक्रोश हा राघव न पश्यसि ।

5 ^{a}) M2 पाहि (for त्राहि). —^{b}) G2 वरानना (for °ङ्गना). —^{c}) G1 तथाक्रंदच् (for समा°). —^{d}) T3 श्रुत्वा तां (for शृण्वतां). Dm1 D8 यथांतिकं; Cm.g.k.t यथांतिके (as in text). —For 5, Ś1 D1–3 subst. :

993* असकृद्राम रामेति तथा लक्ष्मणमङ्गना ।
आक्रन्दमाना संत्रस्ता किंनरीव वनान्तरे ।

[(l. 1) Ś1 अंगनां (for अङ्गना). —(l. 2) D3 वित्रस्ता (for संत्रस्ता). Ś1 °मानां संत्रस्तां किंनरीं वा];

While Ñ (Ñ1 mostly illeg.) V1 B1.3.4 D5.7 subst. for 5 :

994* सकृद्रामं पुनः श्वश्रूं तथा लक्ष्मणमेव च ।
संत्रस्ता सा तु वैदेही क्रन्दति स्म पुनः पुनः ।

[(l. 1) V1 श्रुत्वा (for श्वश्रूं). Ñ1 ततो लक्ष्मणमंगना. —(l. 2) Ñ1 illeg. B1.4 संतप्ता (for संत्रस्ता). Ñ2 D5.7 रुदति (for क्रन्दति).]

—After 5, D4 G1 M2 ins. :

995* सकृद्रामं पुनः श्वश्रूस्तथा लक्ष्मणमङ्गना ।
असकृत्तत्र वैदेही विललाप द्विजान्तिके ।

6 G3 damaged for 6^{ab}. —^{a}) M1 श्लिष्ट- (for क्लिष्ट-). Ś1 तां क्लिश्यमानाभरणां. —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 विवर्ण (D3 °वण्ण) वदनां पुनः. —^{c}) Ñ1 अभिदुद्राव; Ñ2 D5.7 अभ्यवर्तत; Dm1 D8 अभ्यभाषत (for अभ्यधावत). —^{d}) Ñ1 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः).

7 D4 om. (hapl.) 7. —^{a}) D8 चेष्टंतीम् (for वे°). Ś1 D1.2 पादपेषु च स (D2 म) ज्जंतीम्; Ñ1 B1.3.4 पादपाग्रेषु सज्जंतीम्; Ñ2 V1 D5.7 पादपानेव सज्जंतीम्; D3 तां पादपेषु सज्जंतीम्; T2 स तां सीतां विवेष्टंतीम्. —^{b}) Ñ1 महालतां (for महाद्रुमान्). —^{d}) Dt1 D6 Ct प्राप तां; T2 M2 प्राद्रवद्; G प्रावदन् (for प्रवदन्). G2 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). Ś1 D1–3 क्रोशंतीं कुररीमिव; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 क्रोशंतीं मधुरस्वरां (Ñ2 D7 °नां; V1 B3 °नं; B4 °रं).

8 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 तां तु (Ś1 D1–3 एकां) क्षामस्वरां दीनां. —^{b}) D3 निहितां (for रहितां). L (ed.) तदा (for वने). —M3 damaged for 8^{cd}. —^{c}) Ś1 रक्षःपतिस्तां; Ñ1 illeg. (for जीवितान्ताय). —^{d}) T2 गिरि- (for [अ]न्तक-). —After 8, Ñ2 (repeats 11^{ab} in its proper place) V1 B1.3.4 D5.7 read 11.

9 ^{a}) M2 गृहीतायां तु (for प्रधर्षितायां). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 T1 सीतायां (for वैदेह्यां). —G3 partly damaged for ^{b}. —^{d}) Ś1 महता तमसावृतं; Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अंधेन तमसावृतं. —After 9, Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

996* न वाति मारुतस्तत्र निष्प्रभोऽभूद्दिवाकरः ।

10 D2 om. (hapl.) 10–11^{b}. —^{a}) D4 G1 दीनां (for सीतां). Ś1 परामृश्य; L (ed.) परामर्श- (for परामृष्टां). —^{b}) Dt1 Dm1 D6.8 G3 Ct देवो; D4 T1 (sic) G1 सीतां (for दीनां). —^{c}) B3 Dt1 D6 कृतकार्यम्; Ck.t as in text (for कृतं कार्यम्).

11 Ñ2 (repeats 11^{ab} here) V1 B1.3.4 D5.7 read 11 after 8. D2 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{ab}) Ñ2 (first time) V1 B1.4 D1.3 हृष्टाश्च; Ñ2 (second time) B3 D5.7 क्लिष्टाश्च (for प्रहृष्टा). D3 मुदिताश् (for व्यथिताश्). Ñ2 (second time) V1 B1.3.4 D5.7 समस्ताः; D3 सर्वेश्च (for सर्वे ते). Ś1 हृष्टाश्च परमप्रीता आसन्सर्वे महर्षयः. —After 11^{c}, D1 erroneously repeats 10^{bcd}. —After 11, Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G1.3 ins. :

997* रावणस्य विनाशं च प्राप्तं बुद्ध्वा यदृच्छया ।

—T2 cont. :

998* शोकेन महताविष्टा बभूवुर्गतचेतसः ।;

while D1 ins. after 11 :

G. 3.58.18
B. 3.52.13
L. 3.58.12

स तु तां राम रामेति रुदन्तीं लक्ष्मणेति च ।
जगामाकाशमादाय रावणो राक्षसाधिपः ॥ १२
तप्ताभरणसर्वाङ्गी पीतकौशेयवासिनी ।
रराज राजपुत्री तु विद्युत्सौदामिनी यथा ॥ १३
उद्धूतेन च वस्त्रेण तस्याः पीतेन रावणः ।
अधिकं परिबभ्राज गिरिर्दीप्त इवाग्निना ॥ १४
तस्याः परमकल्याण्यास्ताम्राणि सुरभीणि च ।
पद्मपत्राणि वैदेह्या अभ्यकीर्यन्त रावणम् ॥ १५
तस्याः कौशेयमुद्धूतमाकाशे कनकप्रभम् ।
बभौ चादित्यरागेण ताम्रमभ्रमिवातपे ॥ १६
तस्यास्तद्विमलं वक्त्रमाकाशे रावणाङ्कगम् ।
न रराज विना रामं विनालमिव पङ्कजम् ॥ १७
बभूव जलदं नीलं भित्त्वा चन्द्र इवोदितः ।
सुललाटं सुकेशान्तं पद्मगर्भाभमव्रणम् ।
शुक्लैः सुविमलैर्दन्तैः प्रभावद्भिरलंकृतम् ॥ १८

999* बभूवानन्दरुदितमृषीणां ब्रह्मचारिणाम् ।
अपि शाखाः पुष्पवत्यो नद्यश्चैव वनं भृशम् ।
पक्षिसंघा रुदन्तेऽत्र व्यालाश्चैव समन्ततः ।
हा सीतेति व्यचुक्रोशन्सर्वे ऋषिगणास्तदा ।

12 ^{a}) Ś1 D2 वदंतीं; Ñ2 D5.7 स च तां; D3 सततं (for स तु तां). D5 om. (hapl.) first राम. —^{b}) Ñ V1 B3.4 रुदतीं; D1 क्रंदंतीं; T3 वदंतीं (for रुदन्तीं). —^{c}) Dt1 D6 जगामादाय चाकाशं; D3 जगामाथ समादाय. —^{d}) Ñ1 मृत्युमात्मनः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जनकात्मजां; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T M1.3 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः).

13 ^{a}) Ś1 D1-3 स्वस्ताभरण-; B4 हस्ताभरण- (for तप्ताभरण-). Ñ B3.4 D5.7 -जुष्टा सा; V1 B1 -जुष्टांगी; Dt1 D6 -वर्णांगी (for -सर्वाङ्गी). —^{b}) Ñ1 D1 -वाससा (D1 °सी) (for -वासिनी). —^{c}) G3 M1 सा (for तु). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 राजपुत्री रराजाथ; Ñ1 रराज रावणस्यांके; T2 रराज राजपुत्रीति. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 व्योम्नि (for विद्युत्). Ñ2 Dm1 (before corr. as in text) D6 T3 G M1.3 सौदामनी; Cm as in text (for °मिनी). D1 इव (for यथा). Ñ1 विद्युद्यानगता इव.

14 ^{a}) V1 B3.4 Dm1 D3.4 उद्धूतेन; D5 M3 उद्धतेन (for उद्धूतेन). D4 G1 तु (for च). —^{c}) D3 परिजज्वाल; T1.3 G1 M प्रतिबभ्राज (for परिबभ्राज). —^{d}) D4 [अ]-ग्निमान् (for [अ]ग्निना). T2 M2 गिरिर्दीप्तो (M2 °प्ता) ग्निना यथा. —After 14, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1000* नीलजीमूतवर्णाभस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
वायुक्षिप्त इवादाय भाति सौदामिनीं घनः ।

[(l. 1) V1 -संनिभां; B3.4 -सुप्रभां (for -कुण्डलः). —(l. 2) B1 तडित्सौदामिनीं घनः (for the post. half).]

15 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 15 (followed by 1001*) and 16. —^{a}) Ś1 D1.2 कुसुमगंधीनि (for परमकल्याण्यास्). —^{cd}) Dm1 आकीर्यंत च; D8 अवकीर्यंत; Cm as in text (for अभ्य°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 च्युतानि पद्मपत्रा(B1 °रागा)णि रावणं समवाकिरन्. —After 15, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1001* अनसूयया यद्दत्तं दिव्यमाच्छादनं तदा ।
अङ्गरागः स्रजश्चैव गगने तदशोभत ।

[(l. 1) D5 अनसूयया च (hypm.) (for अनसूयया). V1 महत्; B1 तथा (for तदा).]

16 Ś1 Ñ1 D1-3 om. (hapl.) 16. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 15 (followed by 1001*) and 16. —^{a}) D6 उद्धतम्; D8 उद्धतम् (for उद्धूतम्). —^{b}) B1.3.4 D5.7 रजतप्रभं (for कनक°). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 बभूव; M1 बभौ वा (for बभौ च). V1 -बाणेन (for -रागेण). —^{d}) D5.7 ताम्रपत्रम्; T2 ताम्रभूमिर् (for ताम्रमभ्रम्).

17 ^{a}) T1 सुनसं (for विमलं). D8 T3 वस्त्रम् (for वक्त्रम्). —^{b}) T3 रावणांतिके (for रावणाङ्कगम्). —Ñ V1 B1.3.4 D5.7 om. 17^{cd}. Ś1 reads 17^{cd} after 18, D1-3 read it after 1003*.

18 G2 reads 18^{ab} after 1003*. —^{ab}) Ś1 D1-3 बभासे; Ñ1 प्रवृत्तो; T3 जंबुवज् (for बभूव). M3 ज्वलनं; Cv जलजं; Cm.g.k.t as in text (for जलदं). B4 नीलं जलदं (by transp.). Dm1 D8 G3 भित्त्वा नीलं (by transp.); M3 भित्त्वा दिवा; Cm as in text (for नीलं भित्त्वा). ❀ Cr: नीलं जलदं भित्त्वेति. ❀ Dg1 T3 Cm [उ]त्थितः; Cg.t as in text (for [उ]दितः). —Ñ1 om. (hapl.) 18^{c}–20. —^{d}) Ś1 D1-3 T2 पद्मपत्राभम् (for °गर्भाभम्). —^{e}) Ś1 D1-3 श्लक्ष्ण(D1.3 शुक्ल)तीक्ष्णसमैर्दंतैः. —^{f}) D8 प्रभावाद्भिरलं कृतं. —For 18^{c}–20, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. 1004*. —After 18, Ś1 reads 17^{cd}, while D3 ins.:

1002* अशोभत मुखं तस्याः प्रभावद्भिरलंकृतम् ।

[Cf. 18^{ef}.]

D3 cont.; while Dg1 Dt1 Dm1 D1.2.4.6.8 S (M1 after 19^{ab}) ins. after 18:

1003* तस्यास्तत्सुनसं वक्त्रमाकाशे रावणाङ्कगम् ।

[Cf. 17^{ab}. Dt1 D6 सुनयनं; D1.3 तु सुनसं; T1 तद्विमलं (for तत्सुनसं). D2 reads from रावणाङ्कगम् up to आकाशे in 19^{d} in marg.]

—Thereafter, D1-3 read 17^{cd}, G2 reads 18^{ab}.

रुदितं व्यपमृष्टास्रं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ।
सुनासं चारुताम्रोष्ठमाकाशे हाटकप्रभम् ॥ १९
राक्षसेन्द्रसमाधूतं तस्यास्तद्वदनं शुभम् ।
शुशुभे न विना रामं दिवा चन्द्र इवोदितः ॥ २०
सा हेमवर्णा नीलाङ्गं मैथिली राक्षसाधिपम् ।
शुशुभे काञ्चनी काञ्ची नीलं मणिमिवाश्रिता ॥ २१
सा पद्मगौरी हेमाभा रावणं जनकात्मजा ।
विद्युद्घनमिवाविश्य शुशुभे तप्तभूषणा ॥ २२
तस्या भूषणघोषेण वैदेह्या राक्षसाधिपः ।
बभूव विमलो नीलः सघोष इव तोयदः ॥ २३
उत्तमाङ्गच्युता तस्याः पुष्पवृष्टिः समन्ततः ।
सीताया ह्रियमाणायाः पपात धरणीतले ॥ २४
सा तु रावणवेगेन पुष्पवृष्टिः समन्ततः ।
समाधूता दशग्रीवं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ २५
अभ्यवर्तत पुष्पाणां धारा वैश्रवणानुजम् ।
नक्षत्रमाला विमला मेरुं नगमिवोत्तमम् ॥ २६

G. 3. 58. 0
B. 3. 52. 28
L. 3. 58. 25

19 Ñ1 om. 19 (cf. v.l. 18). D2 reads up to आकाशे in 19[d] in marg. (cf. v.l. 1003*). —[a]) Dg1 Dm1 D8 T3 G1.2 M3 रुदित-; Cr.g.k.t as in text (for रुदितं). Ś1 रुदितस्यापमृष्टास्रं; D1.2 रुदितश्रम(D2 °व्यप)-मृष्टास्रं; D3 रुदितश्रमसृष्टाक्षं. —After 19[ab], M1 ins. 1003*. —[c]) Dg1 D4 M2.3 सुनसं; D1 सुवर्ण-; D3 सुतसं (for सुनासं). Ś1 D2.3 चारुताम्रौष्ठम्; Dm1 D8 °दंष्ट्रोष्ठम्; T2 G2.3 (marg.) °दंतोष्ठम् (for °ताम्रोष्ठम्). —[d]) Ś1 D2 कनकप्रभं (for हाटक°).

20 Ñ1 om. 20 (cf. v.l. 18). —[a]) D1 राक्षसेन (for राक्षसेन्द्र-). Ś1 -पराभूतं; T3 -समुद्धूतं (for -समाधूतं). —[b]) M2 तु (for तद्). D4 वचनं (for वदनं). —[d]) T2 देव्याश्र (for दिवा). Ś1 D1-3 विना नक्तमिवोडुपः (D1.3 °पं). —For 18[c]–20, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

1004* तस्याः समुद्धूतं वस्त्रमाकाशे रावणाश्रितम् ।
दद्दशे मेघमारूढः सूर्यपाद इवोदये ।

[(l. 1) D5.7 समुद्ध(D7 °द्ध)तं (for समुद्धूतं). B3.4 तस्या वस्त्रं समुद्धूतम् (for the prior half). —(l. 2) V1 [उ]दितः (for [उ]दये).]

21 [a]) B3.4 D6 T2 M2 नीलाभं (for नीलाङ्गं). —[c]) D2.6 T2 कांचना (for काञ्चनी). B1 माला; D1 लेखा (for काञ्ची). —[d]) V1 मालाम् (sic); Dt1 Dm1 D6.8 Ct गजम्; Cg as in text (for मणिम्). Dg1 T3 M1 मणिं नीलम् (by transp.); M3 मणिर्नीलम्; Cg as in text (for नीलं मणिम्). M3 श्रिया (for [आ]श्रिता).

22 [a]) Ñ1 पद्म** (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पद्मवर्णा; Dt1 D6 Ct पद्मपीता; Cm.g.k as in text (for °गौरी). Ś1 नीलांगे; Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 मेघाभं (D1-3 °भे); T2 हाराभा (for हेमाभा). —[b]) Ś1 D1-3 रावणे (for रावणं). —[c]) V1 विद्युद्घनिम् (for °द्घनम्). B1 [आ]विद्धं; D8 [उ]द्दिश्य; G(ed.) [आ]विध्य (for [आ]विश्य). Ś1 D3 विद्युत्क्रांता इवांभोदे; D1 विद्युद्धानुरिवांभोदे; D2 विद्युत्क्रांतमिवांभोदे. —[d]) B3.4 T2 रत्नभूषणा. —After 22, Dg1 Cm.g read 28.

23 [a]) Ñ1 om.; B3.4 D1-3 -शब्देन (for -घोषेण). —[b]) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G M राक्षसेश्वरः (for °साधिपः). —[c]) K(ed.) बभौ स (for बभूव). V1 B1.3.4 D5.7 M1.2 गगने; T1 चपलो (for विमलो). —[d]) G3 सनाद (for सघोष). ❀ Cg : सचपलः सविद्युत्-।; Ck : सचपलः चपलया विद्युता सहितः सचपलः।; Ct : 'अभूत्सचपलो नीलः' इति पाठे चपला विद्युत्तया सहितो घोषवान्मेघ इवाभूदित्यर्थः. ❀

24 [a]) Dg1 D1.2 T G3 Cg उत्तमांगाद्च्युता (Dg1 T2 °तास्) (for °ङ्गच्युता). ❀ Ct : उत्तमाङ्गेति। मातः! त्वया संपादितोऽस्मन्मनोरथ इति हर्षाद्देवैः क्रियमाणा पुष्पवृष्टिस्तदुत्तमाङ्गाच्च्युता तत्काले भूमौ पपातेति कतकः। वस्तुतो रावणसंनिधौ देवानां तथा वीर्यासंभवात् उत्तमाङ्गे धृतपुष्पाणां तद्वेगेन ततश्चोत्तमाङ्गच्युतेत्युक्तम्। अत एवाग्रे भूमौ पुष्पयुतं मार्गं दृष्ट्वा रामो वक्ष्यति "अभिजानामि पुष्पाणां तानीमानीह लक्ष्मण। अपिनद्धानि वैदेह्या मया दत्तानि कानने॥" इति. ❀ —[b]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मनोहरा (for समन्ततः). —Ś1 D1-3 om. 24[cd]. —[c]) T2 सीतायां ह्रियमाणायां. —[d]) G2 पृथिवीतले (for धरणी°).

25 D6 om. 25. G2 om. 25[ab]. Ś1 D1-3 transp. [ab] and [cd]. —[a]) Dg1 [अ]त्र (for तु). —[b]) Ś1 D1-3 समाधूता; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 समुद्ध(V1 B3 °द्धू)ता (for पुष्पवृष्टिः). —[c]) Ś1 D1-3 समाधूय; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 पुष्पवृष्टिर् (for समाधूता). —[d]) Ś1 D1.2 व्यशीर्यत; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 G3 [अ]भ्यवर्षत; Dg1 T3 G2 M1 [अ]भ्यधावत; Dt1 [अ]भ्यवर्तते; Cg.k.t as in text (for [अ]भ्यवर्तत).

26 Ñ1 om. 26[ab]. —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 अभ्यव(D3 °की [sic])र्षत (for °वर्तत). —[b]) Ś1 D1-3 वृष्टिर् (for धारा). —After 26[ab], Ś1 reads 28 (including 1006*), while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1005* तरुप्रवरमुक्तेव पुष्पवृष्टिर्महीधरम् ।
शोभयामास वैदेह्याः पुष्पवृष्टिर्मनोहरा ।

[(l. 1) V1 महीतलं (for °धरम्). —(l. 2) Ñ2 V1 D5.7 मनोरमा (for °हरा).]

—After 26[ab], D3 ins.; Ś1 subst. for 28[cd]:

G. 3. 58. 32
B. 3. 52. 29
L. 3. 58. 27

चरणान्नूपुरं भ्रष्टं वैदेह्या रत्नभूषितम् ।
विद्युन्मण्डलसंकाशं पपात मधुरस्वनम् ॥ २७
तरुप्रवालरक्ता सा नीलाङ्गं राक्षसेश्वरम् ।
प्राशोभयत वैदेही गजं कक्ष्येव काञ्चनी ॥ २८
तां महोल्कामिवाकाशे दीप्यमानां स्वतेजसा ।
जहाराकाशमाविश्य सीतां वैश्रवणानुजः ॥ २९
तस्यास्तान्यग्निवर्णानि भूषणानि महीतले ।
सघोषाण्यवकीर्यन्त क्षीणास्तारा इवाम्बरात् ॥ ३०
तस्याः स्तनान्तराद्भ्रष्टो हारस्ताराधिपद्युतिः ।
वैदेह्या निपतन्भाति गङ्गेव गगनाच्च्युता ॥ ३१
उत्पातवाताभिहता नानाद्विजगणायुताः ।
मा भैरिति विधूताग्रा व्याजह्रुरिव पादपाः ॥ ३२
नलिन्यो ध्वस्तकमलास्त्रस्तमीनजलेचराः ।
सखीमिव गतोत्साहां शोचन्तीव स्म मैथिलीम् ॥ ३३

1006* भूषणैर्विविधैः सा तु राक्षसेन्द्रमशोभयत् ।

— D2 om. (hapl.?) 26^c–29. —^c) D7 om.; M3 वितता (for विमला). —^d) D1 गिरिम् (for नगम्). Ñ2 [उ]ज्ज्वलं; D4 [उ]त्तरं; T1 G3 M3 [उ]न्नतं (for [उ]त्तमम्). V1 B1.3.4 D5.7 रक्षो मेरुमिवोज्ज्वलं (B1 °ला); Dm1 D8 G3 मेरुश्रृंगमिवोत्तमं (G3 °न्नतं).

27 D2 om. 27 (cf. v.l. 26). Ś1 reads 27 after 30. —^a) Dg1 श्रेष्ठं (for भ्रष्टं). —^b) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 पावकोपमं; Ñ1 धरणीतले; D4 मणि° (for रत्नभूषितम्). — D5 om. 27^c–28^b. —^c) Ś1 D1.3 वलय- (for मण्डल-). V1 -वर्णाभं (for -संकाशं). —^d) Ñ1 Dm1 D1.3 G M मधुरस्वरं; Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D6.7 T3 धरणीतले (for मधुरस्वनम्).

28 D2 om. 28 (cf. v.l. 26). Ñ1 D5 om. 28^ab (for D5, cf. v.l. 27). Ś1 reads 28 (including 1006*) after 26^ab. Dg1 Cm.g read 28 after 22. —^a) Ś1 D1.3 तनु (D1.3 °रु) पल्लवरक्ता; Dg1 °रत्ना; Cm.g.t as in text (for तरुप्रवालरक्ता). ❀ Cm : तरुप्रवालरत्नेति पाठे प्रवालसदृशरत्ना. ❀ Ñ2 V1 B1.3.4 D7 निष्टप्तकनका (Ñ2 B1 °कांचना) भासा; M2 तरुप्रवालरक्ताभा. —^b) Ñ2 V1 B1.3.4 D4.7 G1 राक्षसाधिपं (for °सेश्वरम्). —^c) V1 B3.4 D1.3.5.7 अशोभयत; B1 शोभयामास; Dm1 D6 T1 प्रशो°; M3 प्राशोभत च (for प्राशोभयत). Ñ1 हेमप्रवरवच्छोभा. —^d) V1 गजकक्षेव; Dg1 D1.3–5.7 गजं कक्षेव; Cg as in text. — For 28^cd, Ś1 subst. 1006*.

29 Ś1 D2 om. 29 (for D2, cf. v.l. 26). —^a) D3 एकोल्काम्. —^b) B3.4 ज्वलमानां (for दीप्य°). —^c) Dm1 D8 M1 जगाम (for जहार). M1 आदाय (for आविश्य).

30 B3 reads 30^ab twice. —^a) M2 [अ]ग्निवर्णानि (for [अ]ग्नि°). —^c) B1 सुघोषाणि; Dg1 सघोषेण (for सघोषाणि). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 व्यशीर्यंत; Dt1 D6 G2 [अ]वशीर्यंत; D1 [अ]वकीर्यंते; M2.3 (after corr. as in text) [अ]वतीर्यंत (for [अ]वकीर्यन्त). G (ed.) सद्यः खान्निर्व्यशीर्यन्त. —^d) G1 क्षुण्णास् (for क्षीणास्). Ś1 उल्का भ्रष्टा; Ñ1 ताराः क्षीणा (by transp.) (for क्षीणास्तारा). B1 [अं]बुदात् (for [अ]म्बरात्). — After 30, Ś1 reads 27.

31 ^a) M2 स्तनांतर- (for °राद्). — For 31^ab, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst.:

1007* विशीर्णः पाण्डुरः श्रीमांस्तस्या हारः स्तनान्तरात् ।

[B1 स शीर्णः (for विशीर्णः). Ñ V1 B1.3.4 D7 पांडरः (for पाण्डुरः). V1 यस्या (for तस्या).]

— Ñ1 partly illeg. for 31^cd. —^c) Ś1 Dg1 D2 न्यपतद् (Dg1 °तन्); B1 निरतं (for निपतन्). Ś1 D2 गां वै (for भाति). —^d) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नभसश् (for गगनाच्). Dt1 Dm1 D4.8 T3 G1.3 गगनच्युता. Ś1 दिवि गंगेव भूतले; D1–3 दिवो गंगेव भूतलं (D2 °ले).

32 ^a) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ततस्तु; K (ed.) उत्पन्न- (for उत्पात-). —^b) Ś1 D1.2 भ्रांता (D1.2 °त) द्विजगणाकुलाः; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 नानाद्विजशतारु (B1.3 °व्रु; D5.7 °ह) ताः; G (ed.) नानाद्विजकुलावृताः. —^c) Ñ2 B3 भैषीति (for भैरिति). D1 विधूतांगा; D8 T2 विधूताग्र्या (for °ताग्रा). V1 B1.4 D5.7 T3 मा भैषीरिति धूता (V1 D5 °मा) ग्रा. —^d) B1 व्याचक्रुर् (for व्याजह्रुर्). V1 इति (for इव).

33 T3 reads 33 after 35. —^b) V1 शांत-; B1.4 अस्त-; B3 (*sup. lin.* as in text) Dt1 D4 T1.3 स्रस्त-; D5.7 तप्त-; T2 ध्वस्त-; M2 ग्रस्त-; Cg.k.t as in text (for त्रस्त-). Ñ1 -जलाशयाः (for -जलेचराः). —^c) Ś1 D1–3 निरुच्छ्वासाः; Ñ1 illeg.; Dg1 Dm1 D8 G1 M1.2 Cr.m.g गतोच्छ्वासां; D4 जलोच्छ्वासा; T2 G2 M3 गतोच्छ्वासाः (M3 °साच्); T3 G3 गतोत्साहाः; Ct as in text (for गतोत्साहां). ❀ Ck : गतोच्छ्वासा गतप्राणा ।; Ct : 'गतोच्छ्वासाः' इति पाठे रावणत्रासाच्छुष्कजलतया गतप्राणा इत्यर्थः. ❀ Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वयस्या इव चोद्बाष्पाः (V1 सोद्बाष्पाः; B1 चामुष्याः). —^d) Dm1 D8 [इ]ह; Cm.g.t as in text (for [इ]व). D3 हि; D6 om. (subm.); T2 च (for स्म). Ñ1 प्रावेपंत च; T1 अन्वशोचंत; G2.3 शोचंति स्म च (G3 हि) (for शोचन्तीव स्म). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शोचंति (V1 °ते) जनकात्मजां.

समन्तादभिसंपत्य सिंहव्याघ्रमृगद्विजाः ।
अन्वधावंस्तदा रोषात्सीताच्छायानुगामिनः ॥ ३४
जलप्रपातास्रमुखाः शृङ्गैरुच्छ्रितबाहवः ।
सीतायां ह्रियमाणायां विक्रोशन्तीव पर्वताः ॥ ३५
ह्रियमाणां तु वैदेहीं दृष्ट्वा दीनो दिवाकरः ।
प्रविध्वस्तप्रभः श्रीमानासीत्पाण्डुरमण्डलः ॥ ३६
नास्ति धर्मः कुतः सत्यं नार्जवं नानृशंसता ।
यत्र रामस्य वैदेहीं भार्यां हरति रावणः ॥ ३७
इति सर्वाणि भूतानि गणशः पर्यदेवयन् ।
वित्रस्तका दीनमुखा रुरुदुर्मृगपोतकाः ॥ ३८
उद्वीक्ष्योद्वीक्ष्य नयनैरास्रपाताविलेक्षणाः ।
सुप्रवेपितगात्राश्च बभूवुर्वनदेवताः ॥ ३९
विक्रोशन्तीं दृढं सीतां दृष्ट्वा दुःखं तथागताम् ।
तां तु लक्ष्मण रामेति क्रोशन्तीं मधुरस्वराम् ॥ ४०
अवेक्षमाणां बहुशो वैदेहीं धरणीतलम् ।
स तामाकुलकेशान्तां विप्रमृष्टविशेषकाम् ।
जहारात्मविनाशाय दशग्रीवो मनस्विनीम् ॥ ४१

G. 3. 58. 45
B. 3. 52. 43
L. 3. 58. 40

34 Ñ1 (illeg. for 34[a]) transp. 34 and 35.—[a]) Dg1 D4 T3 अभिसंपद्य; T2 अभिसंत्याशु; G2 अपि निष्पत्य; G3 अधिसंपश्य; Cg as in text (for अभिसंपत्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तथा महावने क्रूराः (V1 B1.3.4 क्रुद्धाः); D1 राममाहात्म्यसंयुक्ताः.—[b]) V1 -व्याघ्रा (for -व्याघ्र-). Ñ2 D5.7 -महाद्विपाः; B1 D4 -मृगद्विपाः; D6 M3 -मृगा द्विजाः (for -मृगद्विजाः).—[c]) Ś1 Ñ2 V1 B1 Dg1 D5.7 अभ्यधावंस्; Cg as in text (for अन्व°). Ñ1 V1 Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M2 ततो; D2 तथा; Cg as in text (for तदा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सीतां; G3 घोषात् (for रोषात्).—[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सर्वे; Dm1 D2.3.8 T1 M2.3 सीतां (for सीता-). Ś1 D2 -[अ]नुयायिनः; Cg °सारिणः (for °गामिनः).

35 Ñ1 transp. 34 and 35.—[a]) Ś1 D2 जलप्रवाहपति(D2 °वित)तैः; Ñ1 जलस*सुप्रमुखाः; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 जलप्रपातविरुतैः; B1 जलप्रयातविततैः; Dg1 T3 जलप्रवाहाश्रु(T3 °स्र)मुखाः; Dm1 जलप्रयातासुमुखाः; D1 जलप्रपातसलिलैः; D3 जलप्रपातविपुलैः; D8 T2 G3 जलप्रपातासु(G3 °श्रु)मुखाः; Cm.g.k.t जलप्रपातास्रमुखाः (as in text).—[b]) Dg1 Dt1 D6 T1.3 M3 -बाहुभिः; T2 -पादपाः; Cg as in text (for -बाहवः).—[d]) Ñ1 illeg. for पर्वताः.—After 35, T3 reads 33.

36 Ñ1 (illeg. for 36[a]) reads 36[a]–38[b] after 40[ab].—[a]) Ś1 D1–3 च (for तु). D4 om. (hapl.) from दीनो in [b] up to दृष्ट्वा in 40[b].—[b]) Ñ1 सीतां; D3 दीनां (for दीनो). V1 निशाकरः (for दिवा°).—[c]) Ś1 T प्रतिध्वस्तप्रभः; Ñ1 संहृतास्तप्रभः; D1 प्रतिध्वस्तगतिः; M3 विध्वंसितप्रभः. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रवि(B1 परि)ध्वस्तप्रभाजाल.—[d]) D1 सीतां (for आसीत्). B1.3.4 Dg1 Dm1 D7 T1.2 G M पांडर- (for पाण्डुर-).

37 For om. of 37 in D4 and sequence in Ñ1 cf. v.l. 36.—[d]) Ñ V1 B1.3.4 Dt1 Dm1 D5–8 सीतां (for भार्यां).

38 For om. of 38 in D4 and sequence in Ñ1 cf. v.l. 36.—[a]) B3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 भूतानि सर्वाणि (by transp.).—[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 गगने; Dm1 गणेशं; D1 गमने; Cr.g.k.t as in text (for गणशः). G2 पर्यवेदयन् (for °देवयन्).—After 38[ab], Ś1 Ñ1 D1.2 ins., while Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 subst. for 40[ab]:

1008* दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां रावणेन यशस्विनीम् ।
[Ś1 D1–3 तपस्विनीं (for यश°).]

—Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 38[c]–39.—[c]) T3 वित्रस्तास्ते; G3 वित्रस्तांगा; M1 विस्रस्तका; M3 वित्रस्तपा; Cg as in text (for वित्रस्तका). M3 ***खा (damaged) (for दीनमुखा). Ś1 D1–3 त्रस्तका दीनमुखका; Ñ1 त्रस्ता वै दीनवदना; Dg1 T3 वित्रस्ता दीनवदना.—[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 उन्मुखा (for रुरुदुर्).

39 D4 om. 39 (cf. v.l. 36). Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 om. 39 (for all except D3, cf. v.l. 38). Dg1 om. 39[ab].—[a]) Ñ1 उद्वीक्ष्य ता बभूवार्ता.—[b]) Ś1 Ñ1 Dm1 D1.2.8 अश्रु-; T1 चास्र-; T3 अस्र- (for आस्र-). T3 G1 M2 -[ई]क्षणैः (for -[ई]क्षणाः). Dt1 D6 भयादिव विलक्षणैः.—[c]) Ś1 Ñ1 D1.2 संप्रवेपित- (for सुप्र°).—[d]) G2 वरदेवताः (for वन°).

40 D4 om. up to दृष्ट्वा in [b] (cf. v.l. 36).—[a]) Ś1 D2 भृशं; M3 तु तां (for दृढं).—[b]) Ñ1 D1 T2 दुःखात् (for दुःखं). Dg1 G2 तदागतां; D2 तथागतं. G1 दृष्ट्वा दुःखसमागतां.—For 40[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 subst. 1008*.—After 40[ab], Ñ1 reads 36[a]–38[b].—Ś1 D1–3 om. 40[c]–41[b].—[c]) Ñ1 हा (for तु). Ñ2 V1 B1.3.4 D5 हा लक्ष्मणेति (for तां तु लक्ष्मण). D7 हा राम हा लक्ष्मणेति.—[d]) Ñ2 D6.7 मधुरस्वनां (D6 °नं); T1.2 G3 M2 मधुरस्वरं; G(ed.) मधुराक्षरं (for °स्वराम्).

41 Ś1 D1–3 om. 41[ab] (cf. v.l. 40).—[ab]) V1 Dg1 D5.8 M2 अवेक्ष्यमाणां (D5 °णो); B1 अरक्ष्यमाणां; Dm1 आवेक्ष्यमाणां; Cm.g.t as in text (for अवेक्ष°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वैदेहीं बहुशो (by transp.). D7 धरणीतले (for °तलम्).—Ñ1 om. 41[cd].—[c]) Ś1 D2 सतीम्; B3 (after corr. *sec. m.*) D1.3.4 G2.3 सीताम् (for स ताम्).

G. 3. 58. 46
B. 3. 52. 44
L. 3. 58. 41

ततस्तु सा चारुदती शुचिस्मिता
विनाकृता बन्धुजनेन मैथिली ।
अपश्यती राघवलक्ष्मणावुभौ
विवर्णवक्त्रा भयभारपीडिता ॥ ४२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ॥ ५० ॥

५१

खमुत्पतन्तं तं दृष्ट्वा मैथिली जनकात्मजा ।
दुःखिता परमोद्विग्ना भये महति वर्तिनी ॥ १
रोषरोदनताम्राक्षी भीमाक्षं राक्षसाधिपम् ।
रुदती करुणं सीता ह्रियमाणेदमब्रवीत् ॥ २
न व्यपत्रपसे नीच कर्मणाऽनेन रावण ।
ज्ञात्वा विरहितां यो मां चोरयित्वा पलायसे ॥ ३

—^{d}) Ñ2 D5.7 प्रविलुप्त-; V1 B1.3.4 D1 विप्रण(D1 °कृ)ष्ट- (for विप्रमृष्ट-). Ś1 D2 -शिरोरुहां (for -विशेषकाम्). —After 41^{cd}, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. :

1009* वरप्रदानसंपन्नो बलवीर्यमदेन च ।

—^{f}) Ñ2 महाबलः; Dg1 T3 G2 यशस्विनीं; G1 तपस्विनीं; Cg as in text (for मनस्विनीम्). Ñ2 D5.7 वैदेहीं तु तपस्विनीं.

42 Ñ1 partly illeg. for ^{a}. —^{a}) V1 च (for तु). G(ed.) वै रुदती (for चारुदती). Ś1 Ñ2 V1 D2.3.5.7 G2 सीता रुदती (for सा चारुदती). Ś1 D1.2 व्यचिंतयद् ; D5.7 सुविस्मिता (for शुचि°). —^{c}) B3.4 G3 लक्ष्मणराघवाव् (by transp.). —^{d}) G3 विवर्णवर्णा. Ñ2 V1 B3.4 D5.7 भयमोहमूर्छिता; B1 भयमोहशंकिता (for भयभारपीडिता).

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 D2 सीताप्रमाथः; Ñ1 D1.3 सीताहरणं; Ñ2 D5.7 रावणप्रयाणं; V1 B3.4 सीताहरणे रावणप्रयत्नः(V1 B4 °प्रयाणं); B1 रावणप्रतिप्रयाणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 58; V1 57; B4 D3 59; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 52; D1 55; D4 54; M3 53. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

51

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामः शरणं मम, श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 V2 illeg. up to 4^{b} (cf. v.l. 3.46.7). —^{a}) Ñ2 B3 दृष्ट्वा तं (by transp.); B1 M3 दृष्ट्वा तु; B4 lacuna (for तं दृष्ट्वा). Ñ1 नभस्तलगतं दृष्ट्वा. —^{b}) V1 रावणं; M2 वैदेही (for मैथिली). —^{d}) Ś1 T2.3 वर्तते; D1 वर्तती; M3 मैथिली (for वर्तिनी). ❀ Cm.k.t : वर्तिनीत्यसुप्यपि णिनिरार्षः. ❀ Ñ V1 B1.3.4 D5.7 वर्तमाना(V1 °र्णमाला [sic]) महाभये. —After 1, Ś1 D1-3 ins. :

1010* वेपमाना चलत्काया पूर्णचन्द्रनिभानना ।
व्यसनस्यात्मनो नान्तं पश्यन्ती वरवर्णिनी ।
विहायसा नीयमाना रुदन्ती करुणं वनात् ।
अचिन्तयद्वरारोहा दुःखे महति वर्तती ।
कथं ज्ञास्यति मे भर्ता लक्ष्मणो वा महाबलः । [5]
रावणस्य वशं प्राप्ता मिथिलाधिपतेः सुता ।
रुरोद करुणं बाला विललापातिदुःखिता ।

[(l. 1) Ś1 बलाच्छाया (for चलत्काया). D2 -शुभानना. —(l. 3) D1 करुणं महत; D2 करुणाविला (for °णं वनात्). —(l. 4) Ś1 वर्तते; D2 वर्तिनी (for वर्तती). —(l. 5) D2 यास्यति (for ज्ञास्यति). —(l. 6) D2 वशे प्राप्तां. D2 मैथिलाधिपतेः सुतां (for the post. half). —(l. 7) D1 रु-; D3 च (for [अ]ति-).];
while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1011* गच्छन्ती साथ वैदेही रावणाङ्के मनस्विनी ।

[V1 च; B1 तु (for [अ]थ).]

2 V2 illeg. (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 illeg. up to रोदन. —^{b}) D3 भीमाख्यं; D5.7 भीमांकं (for °क्षं). Ñ1 तत्र राक्षसं; G3 M3 राक्षसेश्वरं (for राक्षसाधिपम्). —^{c}) Ś1 विक्रुष्टं; D1-3 विक्रुश्य; D6.8 T2.3 G2.3 M1.3 रुदंती (for रुदती). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 रावणं; Ñ1 कृपणं; Dm1 करुणा (for °णं). —^{d}) Dt1 D6 T तम् (for [इ]दम्). —After 2, Ś1 D1-3 read 4^{cf}; V1 reads 5^{ab} for the first time repeating it in its proper place. —After 2, B3.4 D5.7 (twice) read 5^{ab}. —After 2, B1 ins. :

1012* विक्रुष्टं त्वत्प्रयोगेन दृश्यते राक्षसाधिप ।

3 V2 illeg. (cf. v.l. 1). Ñ2 om. 3-4. —^{a}) B1 न ह्यपत्रपसे; B4 D5.7 न चापत्रपसे; D8 नन्वपत्रपसे. V1 वीर (for नीच). —^{b}) B3.4 D4 G1 राक्षस (for रावण). —^{c}) Dg1 T3 पत्या; T2 भर्त्रा (for ज्ञात्वा). Ś1 D2.3 हि रहितां(D2 °ते)

त्वयैव नूनं दुष्टात्मन्भीरुणा हर्तुमिच्छता ।
ममापवाहितो भर्ता मृगरूपेण मायया ।
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽप्ययं विनिपातितः ॥ ४
परमं खलु ते वीर्यं दृश्यते राक्षसाधम ।
विश्राव्य नामधेयं हि युद्धे नास्मि जिता त्वया ॥ ५
ईदृशं गर्हितं कर्म कथं कृत्वा न लज्जसे ।
स्त्रियाश्च हरणं नीच रहिते च परस्य च ॥ ६
कथयिष्यन्ति लोकेषु पुरुषाः कर्म कुत्सितम् ।
सुनृशंसमधर्मिष्ठं तव शौण्डीर्यमानिनः ॥ ७
धिक्ते शौर्यं च सत्त्वं च यत्त्वया कथितं तदा ।
कुलाक्रोशकरं लोके धिक्ते चारित्रमीदृशम् ॥ ८
किं शक्यं कर्तुमेवं हि यज्जवेनैव धावसि ।
मुहूर्तमपि तिष्ठस्व न जीवन्प्रतियास्यसि ॥ ९

G. 3. 59. 10
B. 3. 53. 10
L. 3. 59. 13

(for विरहितां). T1 यन् (for यो). D1 रामेण रहिते यो मां. —[d]) Dg1 reads पलायसे in marg. Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 व(Ś1 Ñ1 D1.2 छ)लात्त्वं हर्तु(Ś1 Ñ1 हंतु)मिच्छसि (Ś1 D2 °मर्हसि).

4 V2 illeg. for [ab] (cf. v.l. 1). Ñ2 om. 4 (cf. v.l. 3). M3 om. 4–5. —[a]) B1 त्वमेव; G3 (before corr.) तवैव (for त्वयैव). M2 ननु (for नूनं). —[b]) Ñ1 वचनाद् (for भीरुणा). Ś1 D1–3 पापकर्मणा (for हर्तुमिच्छता). —[c]) Ñ1 चैवाहतो; D3 [आ]यों मोहितो; D6 [अ]द्य वाहितो (for [अ]पवाहितो). —Ñ1 V B1.3.4 D5.7 om. 4[cf]. Ś1 D1–3 read 4[cf] after 2. —[f]) D1 पक्षी (for ऽप्ययं). —After 4, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins.:

1013* गृध्रराजः पुराणोऽसौ श्वशुरस्य सखा मम ।

[Dt1 reads the post. half in marg.]

5 M3 om. 5 (cf. v.l. 4). V1 repeats 5[ab] here (cf. v.l. 2). B3.4 D5.7 read (D7 twice) 5[ab] after 2. —[a]) D6 खल (for खलु). Ś1 Ñ2 V (V1 second time) B1.3.4 D1.2.5.7 (both times) transp. ते and वीर्यं. V1 (first time) अपारं धनुवीर्यं ते. —[b]) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dg1 D1–3.5.7 (both times) राक्षसाधिप. —[c]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 स्वं; G (ed.) ते (for हि). —[d]) Dt1 नास्ति; Cg as in text (for नास्मि). Ñ1 त्वया हृता; M2 स्थिता त्वया; G (ed.) विनिर्जिता (for जिता त्वया). T1 G1 M1 युद्धे नाप(G1 °स्ति)जितस्त्वया. ❀ Cv : परममित्यादि । परमं खलु ते वीर्यं दृश्यते यदयं वृद्धो युद्धेनापजितः । युद्धे नास्मि जिता त्वयेति च पाठः । तदानीं युद्धपदं सप्तम्यन्तम् ।; Cr.k.t परमं खल्विति व्यङ्ग्योक्तिः ।; Cg : परममिति सोल्लुण्ठनं वचनम् । अतिनीचमित्यर्थः । तत्र हेतुमाह-विश्राव्येति । हि यस्मात्स्वनामधेयं विश्राव्य अहं रावणोस्मीति स्वनाम प्रख्याप्य युद्धे नास्म्यहं जितेति व्यतिरेकोक्तिः । यद्वा ते परमं अवीर्यं क्लीबत्वं हि यस्माद्युद्धे न जितास्मि. ❀ —After 5, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

1014* रामस्य सदृशेनैव स्वरेण करुणं च यत् ।
विक्रुष्टं त्वत्प्रयोगोऽसावस्मद्धृदयतापनः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 त्वं; V2 [अ]पि (for [ए]व). —(l. 2) B3 तव (for त्वत्).]

6 [a]) T2 ईदृक्सद्-. Ñ1 कुत्सितं (for गर्हितं). —[b]) Ñ1 कुर्वन् (for कृत्वा). Dg1 transp. कथं and कृत्वा. —[c]) Ś1 D1.3 स्त्रियोप- (sic); D2 स्त्रियाप- (sic) (for स्त्रियाश्च). Ñ1 V2 B1 Dg1 Dt1 D4.6 T G [आ]हरणं; V1 रहिते (for हरणं). Ñ1 पाप (for नीच). —[d]) Dg1 T3 Cm रहितेन; Ct as in text; K(ed.) रहिते तु (for रहिते च). ❀ Cg : रहिते स्वामिरहितप्रदेशे. ❀ Ñ2 V B1 D5.7 परस्परं; D4 परस्य हि.

7 [a]) Ñ2 D5.7 लोके ते; V B1.3.4 ते लोके (for लोकेषु). —[b]) T2 धर्म- (for कर्म). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 जनाः(Ñ2 D5.7 नराः) कर्म जुगुप्सितं. —[c]) D1.5.7 सनृशंसम्; D4 T2 आत्मशौ(T2 °का)र्यम्; M3 आनृशंसम् (for सुनृ°). Ñ1 नृशंसं वापि पापिष्ठं. ❀ Cv : सुनृशंसमधर्मिष्ठमिति सम्यक्. ❀ —[d]) Ś1 Ñ V B1 D5.7 शौटीरमानिनः; B3.4 °शालिनः; D1–3 शौंडीर°; G2 °मादिनः; Cg.k as in text; Ct शौटीर्य° (for शौण्डीर्यमानिनः).

8 [a]) Ś1 V B1 Dm1 D1–4.8 वीर्यं च; G2 शौंडीर्य- (for शौर्यं च). Ñ2 D5.7 वीर्यं; V2 Dm1 D8 शौर्यं (for सत्त्वं). Ñ1 B3.4 धिक्ते सत्त्वं च वीर्यं च. —[b]) B4 transp. यत् and त्वया. Ś1 Ñ V B1.4 D1–3.5.7 स्वयं; Dg1 T2.3 मम (for तदा). Dm1 D4.8 T1 G M यत्त्वं(T1 G M1 °त्त्वं) कथितवांस्तदा(G3 M1 °था). —[c]) D4 -क्रोशकरं (for -[आ]क्रो°). M2 कुलं क्रोशकरं लोके. —[d]) V1 विक्रमम् (for चारित्रम्).

9 [ab]) D1 T1 G3 M2 transp. शक्यं and कर्तुम्. Ś1 D1.2 एवेह (for एवं हि). Ñ1 किं नु शक्यं मया कर्तुं; T2 M1 किं कर्तुमिह शक्यं हि (for [a]). Dg1 T3 Cm भयेन; Cg as in text (for जवेन). Ś1 D1–3 [अ]सि-; Dg1 D4 G1.2 M2 [इ]ह; T2.3 [इ]व; Cg as in text (for [ए]व). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 एवं ग(V कृ)ते तु किं शक्यं कर्तुं यस्त्वं पलायसे. —After 9[ab], G1 ins.:

1015* त्वयैव नूनं दुष्टात्मन्यद्वीर्यं कथितं मम ।

—G2 om. (hapl.?) 9[cd]. —[c]) Ś1 D2 अव-; Ñ1 चैव; Dg1 D3 उप-; D1 इव; T2 इह; Cg as in text (for अपि). Ñ2 V B1.3.4 Dt1 Dm1 D5–8 Cr.k.t तिष्ठ त्वं; Cm.g as in text (for °स्व). —[d]) D5 G1 प्रतियास्यति.

G. 3. 59. 11
B. 3. 53. 11
L. 3. 59. 14

न हि चक्षुःपथं प्राप्य तयोः पार्थिवपुत्रयोः ।
ससैन्योऽपि समर्थस्त्वं मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥ १०
न त्वं तयोः शरस्पर्शं सोढुं शक्तः कथंचन ।
वने प्रज्वलितस्येव स्पर्शमग्नेर्विहंगमः ॥ ११
साधु कृत्वात्मनः पथ्यं साधु मां मुञ्च रावण ।
मत्प्रधर्षणरुष्टो हि भ्रात्रा सह पतिर्मम ।
विधास्यति विनाशाय त्वं मां यदि न मुञ्चसि ॥ १२
येन त्वं व्यवसायेन बलान्मां हर्तुमिच्छसि ।
व्यवसायः स ते नीच भविष्यति निरर्थकः ॥ १३
न ह्यहं तमपश्यन्ती भर्तारं विबुधोपमम् ।
उत्सहे शत्रुवशगा प्राणान्धारयितुं चिरम् ॥ १४
न नूनं चात्मनः श्रेयः पथ्यं वा समवेक्षसे ।
मृत्युकाले यथा मर्त्यो विपरीतानि सेवते ॥ १५
मुमूर्षूणां हि सर्वेषां यत्पथ्यं तन्न रोचते ।
पश्यामीव हि कण्ठे त्वां कालपाशावपाशितम् ॥ १६

---

10 ^{a}) Ñ1 न त्वं; Ñ2 D7 न तु; D5 ननु (for न हि). Ś1 Dg1 T3 G2 M2 चक्षुष्पथं. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तयोः पुरुषसिंहयोः. —^{c}) Ñ1 D3 ससैन्यो न (for °ऽपि). —^{d}) V1 मुहूर्तं त्वं न जीवसि.

11 Dg1 reads 11 in marg. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न त्वं शक्तः; Dg1 स त्वं तयोः; T2 सत्यं तयोः; G1 न त्वेतयोः; Cg as in text (for न त्वं तयोः). Ñ1 न तयोः शरसंस्पर्शः. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तयोः सोढुं; T2 स्थातुं शक्तः; G3 शक्तः सोढुं (by transp.) (for सोढुं शक्तः). —^{c}) M [ए]व (for [इ]व).

12 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 12. —^{a}) Dg1 T1 M2 Cm.tp कुरु (for कृत्वा). D4 पश्यन् (for पथ्यं). Ś1 D1–3 मुंच मां रावणासाधो. —^{b}) D2.3 मुंचस्व; T2 M3 मा मुंच (for मां मुञ्च). Ś1 [ऽ]साधो मुंचस्व रावण; D1 [ऽ]साधुत्वं च विरावण. —After 12^{ab}, Ś1 D1–3 M3 ins.:

1016* बुद्ध्या संचिन्त्य शनकैर्न क्षंस्यति यथा तथा ।

[M3 तु शनैर् (for शनकैर्). Ś1 निक्षिप त्वं; D1 न शाम्यति; D3 विवक्ष्यसि (for न क्षंस्यति). M3 यत्क्षमं तद्यथातथं (for the post. half).]

—^{c}) Dg1 मत्प्रधर्षेण; M3 तत्प्रधर्षण-; Cg मत्प्रधर्षण- (as in text). Ś1 -रुष्टोसि; Dt1 D6 -संक्रुद्धो; D1 -दुष्टोसि; D2.3 -दुष्टो हि; T3 -रुद्धो हि (for -रुष्टो हि). —^{d}) Ś1 D2.3 सह भ्रात्रा (by transp.); D1 स भ्रात्रा च. —^{e}) Ś1 D1–3 विनाशं ते (for °शाय). T3 विधास्यते विनाशं च. —^{f}) Dm1 D8 मुंचसे (for °सि). Ś1 D2 देशान्ते (D2 °शांते) नोपमोक्ष्यसि (L[ed.]°से); D1 सांत्वेन न विमोक्ष्यसि; D3 न ताभ्यां त्वं विमोक्ष्यसि.

13 ^{b}) D3 T2 M3 मा (for मां). Ñ2 B3.4 D5.7 अभिवांछसि; V अभिकांक्षसि; B1 बलवान्माभिवांछसि. —Dg1 om. 13^{cd}. —^{c}) Dt1 D6 तु (for स). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 पाप (for नीच). —^{d}) Dm1 निरर्थकं.

14 ^{a}) M1 नापि (for न हि). —^{b}) Dm1 D4.8 G1.3 वासवोपमं. —Ñ1 reads 14^c–15^b, after 16. —^{c}) Ñ1 वसेहं; D1 नोत्सहेच् (sic) (for उत्सहे). D2 M3 शत्रुवशगान्. —^{d}) D1 चिरात् (for चिरम्). —After 14, Ñ2 V B1.3 (l. 2–3 ins. after 1018*).4 D5.7 ins.:

1017* सत्यो लोकप्रवादोऽयं श्रूयते भुवि राक्षस ।
यदि ते न श्रुतं पूर्वं गुरुभ्यः श्रूयतां मम ।
दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् ।
न जिघ्रति मुमूर्षुर्यो न शृणोति न पश्यति ।

[(l. 1) Ñ2 illeg.; B1 देव-; B4 सत्य- (for सत्यो). V राक्षसः. —(l. 2) B3.4 यदि न श्रुतपूर्वोक्तं (B4 °र्वं ते) (for the prior half). B3 lacuna; G(ed.) तरुण्याः (for गुरुभ्यः). —(l. 4) D5.7 वै (for यो). V2 मुमूर्षुर्वै न जिघ्रति (for the prior half). V1 न जिघ्रति न शृण्वंति न पश्यंति गतायुषः.]

15 B1 om. 15. Ñ1 reads 14^c–15^b after 16. —^{a}) Ś1 V2 B3.4 D2 नूनं च न; Ñ1 * * पुत्र; Ñ2 D5.7 नूनं त्वम्; V1 नूनं बाल; Dg1 नूनं न च; D3 नूनं चैव; M3 ननु तं च (for न नूनं च). —^{b}) Dg1 D4 T2 समवेक्ष्यसे; Cg.t समवेक्षसे (as in text). Ś1 D1.2 संप्रेक्षितुमिहे(D2 °तुं यथे)च्छसि; Ñ1 D7 समुपेक्षितुमिच्छसि; Ñ2 V B3.4 D5 समवेक्षितुमिच्छसि; D3 ह्यवेक्षितुमिहार्हसि. —V1 om. 15^{cd}. —^{c}) Ñ1 नरा मृत्योर् (for यथा मर्त्यो). —^{d}) Ñ1 M3 विपरीतं(M3 °ते) निषेव(M3 °वि)ते. —For 15^{cd}, Ñ2 V2 B3.4 D5.7 subst.:

1018* शूरनाथवतीमेवं यो मां त्वं हर्तुमिच्छसि ।

—Then B3 cont. l. 2–3 of 1017*.

16 D6 reads 16^{ab} in marg. —^{a}) Dg1 T3 मुमूर्षतां; D1–3 G3 मुमूर्षाणां (sic) (for °र्षूणां). Ñ Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 तु; V1 Dg1 D4 T3 च (for हि). Ś1 D1–3 मर्त्यानां; Ñ1 यत्पथ्यं (for सर्वेषां). —^{b}) Ñ1 रोचते तन्न रावण. —^{c}) Ś1 [ए]व च; B1 Dm1 D8 G2 M3 [ए]व हि; B3 [इ]मं हि; Dg1 T3 [अ]हं तु; Dt1 [इ]ह हि; D6 च हि; T1 G3 [अ]द्य हि (for [इ]व हि). D1 ते कंठे; D3 मर्त्यानां (for कण्ठे त्वां). T2 पश्यामि दशकंठ त्वा. —^{d}) Ś1 B3 (*sup. lin.* also) -[अ]वसादितं (for °पाशितम्). Ñ D5.7 कालपाशेन पाशितं; D1 कालपाशं च पातितं. —After 16, Ñ1 reads 14^c–15^b.

यथा चास्मिन्भयस्थाने न बिभेषि दशानन ।
व्यक्तं हिरण्मयान्हि त्वं संपश्यसि महीरुहान् ॥ १७
नदीं वैतरणीं घोरां रुधिरौघनिवाहिनीम् ।
खड्गपत्रवनं चैव भीमं पश्यसि रावण ॥ १८ ॥
तप्तकाञ्चनपुष्पां च वैदूर्यप्रवरच्छदाम् ।
द्रक्ष्यसे शाल्मलीं तीक्ष्णामायसैः कण्टकैश्चिताम् ॥ १९
न हि त्वमीदृशं कृत्वा तस्यालीकं महात्मनः ।
धारितुं शक्ष्यसि चिरं विषं पीत्वेव निर्घृण ॥ २०
बद्धस्त्वं कालपाशेन दुर्निवारेण रावण ।
क्व गतो लप्स्यसे शर्म भर्तुर्मम महात्मनः ॥ २१
निमेषान्तरमात्रेण विना भ्रातरमाहवे ।
राक्षसा निहता येन सहस्राणि चतुर्दश ॥ २२
स कथं राघवो वीरः सर्वास्त्रकुशलो बली ।
न त्वां हन्याच्छरैस्तीक्ष्णैरिष्टभार्यापहारिणम् ॥ २३
एतच्चान्यच्च परुषं वैदेही रावणाङ्कगा ।
भयशोकसमाविष्टा करुणं विललाप ह ॥ २४

G. 3. 59. 24
B. 3. 53. 25
L. 3. 59. 29

17 [a]) Ñ1 V2 M1 तथा. Ś1 चाति-; B3 वास्मिन्; D2 नाभि- (sic) (for चास्मिन्). D3 जनस्थाने (for भय°). —[b]) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M1 निशाचर; T2 M3 कदाचन (for दशानन). D3 दशग्रीव बिभेषि न. —[c]) Dt1 Dm1 D6.8 transp. हि and त्वं. Ñ V B1.3.4 D5.7 नूनं(Ñ1 व्यक्तं) हिरण्मयान्मोहात्; M3 व्यक्तं हिरण्मयानां त्वं. —[d]) Ñ2 V B1 D5.7 त्वं पश्यसि; B3.4 पश्यसि त्वं; T3 संदृश्यसि. Ś1 वनेचरान्; V1 महीरुहः; D1 वने मृगान्; D2 वने नगान् (for महीरुहान्).

18 Ñ1 om. 18–19. —[a]) Ś1 D2.3 त्वं हि; D1 त्वं वै (for नदीं). Dt1 Dm1 D2 वैतरिणीं. Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 मृत्योः (for घोरां). —[b]) Dg1 T2.3 -प्रवाहिनीं; Dt1 D4.6 T1 -विवाहिनीं; Cg -निवाहिनीं (as in text). Ś1 रचिताशुगमालिनीं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 क्षा(V2 क्षी)-रगंभीरवाहिनीं; D1 नचिरात्क्षुरमालिनीं; D2 रचितां सुरमालिनीं; D3 नचिरात्क्षारवाहिनीं; L(ed.) रचितामूर्मिमालिनीं. —[cd]) Ś1 -वनारूढाम्; V -वनं तं च; B1.3.4 D1–3 -वनं तच्च; G(ed.) -बलं तत्र; L(ed.) -वनानद्धाम् (for -वनं चैव). G2 M3 महीं (for भीमं). V1 B1.4 द्रक्ष्यसि; B3 दृश्यसि. Ś1 D1–3 भीमं(Ś1 इमां) द्रक्ष्य(Ś1 D2 °ष्टा)सि राक्षस (for [d]). Ñ2 D5.7 असिपत्रवनं यत्तु(Ñ2 °त्त्वं) तीव्रं द्रक्ष्यसि रावण.

19 Ñ1 om. 19 (cf. v.l. 18). —[a]) D1 -प्रक्षं (sic); G(ed.) -प्रख्यां (for -पुष्पां). —[b]) Ś1 Dg1 Dm1 D2–8 G M Cg वैडूर्य- (for वैदूर्य-). Ñ2 D5.7 -रचितच्छदां (D5 °दं); V B3.4 -हरितच्छदां(V2 °दं); B1 -दुरितच्छदां; D1–3 -प्रवरच्छदं; G2 -प्रवरच्छदीं. —[c]) D8 T1 G M2.3 शल्मलीं. V B3.4 कीर्णां; B1 घोरां; D3.4 G1.2 M2 तीक्ष्णैर् (for तीक्ष्णाम्). Ś1 D1.2 द्र(Ś1 ई)क्ष्यसे शाल्मलिं तीक्ष्णैर्. —[d]) D8 श्रितां (for चिताम्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 तीक्ष्णै(Ś1 D1.3 घोरै)रायसकंटकैः; D2 घोरं राक्षसकंटकैः.

20 Ñ V B1.3.4 D5.7 transp. 20 and 21. —[ab]) M2 (after corr. *sec. m.* as in text) ह (for हि). Dg1 T3 transp. कृत्वा and तस्य. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दशानन (for महात्मनः). Ñ1 तस्य लोकयशस्विनः (for [b]). —D4 om. (hapl.) 20[c]–21[c]. —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 M2(also after corr. *sup. lin. sec. m.*) जीवितुं; D8 G2 Cg.k धरितुं; T1.2 G1.3 M1.3 चरितुं (for धारितुं). ❀ Ct : धारितुं धर्तुम् जीवितमिति शेषः. ❀ B1 द्रक्ष्यसि (for शक्ष्यसि). Ś1 D1.2 जीवितुं शक्ष्यसे मूढ; Dg1 T3 न चिरं तिष्ठसे नीच. —[d]) V1 [इ]ह (for [इ]व). Ś1 D1–3 बालिशः; Ñ1 मानवः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुर्मतिः; Dg1 T3 G2.3 M2.3 निर्घृणः.

21 D4 om. 21 (cf. v.l. 20). Ñ V B1.3.4 D5.7 transp. 20 and 21. —[a]) Ñ1 V1 बद्धस्त्वं दुर्निवार्ये(V1 °रे)ण. —[b]) Ś1 दुर्विधा(L[ed.]°दा)र्येण रावण; Ñ1 V1 कालपाशेन रावण(V1 °क्षस); D1.2 दुर्निवार्येण रावण. —[c]) Dt1 लक्ष्यसे (for लप्स्यसे). —[d]) Dt1 D6 G1 M1.2 Ct transp. भर्तुर् and मम. Ś1 D1–3 सपुत्रामात्यबांधवः.

22 [a]) Ś1 D1–3 निमिष-.

☞ Ñ1 missing from 3.51.22[b] up to अभिवाद्य in 3.52.28[b] on lost folios. —[b]) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 T1 M2 विना भ्रात्रा महात्मना(Ś1 D1–3 T1 °वने; M2 °हवे); Ct as in text. —[c]) Ś1 D1–3 हतानि रक्षसां येन; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 रक्षांसि(V2 B1.3.4 °क्षसां) निहतान्याजौ; V1 सहस्राणि हतान्याजौ. —[d]) V1 राक्षसानां (for सहस्राणि).

23 [a]) Dt1 D4.6.8 T2 G1 M2 transp. स and कथं. Ś1 Ñ2 Dg1 T2 G1 वीर. —[c]) D6 G3 M3 त्वा (for त्वां). B3 हन्यते (hypm.) (for हन्याच्). —[d]) V B1.3.4 रिपुं; Dm1 D8 G3 दुष्टा (for इष्ट-).

24 [a]) Ñ2 तदुक्त्वा * च; D5 एतावदुक्त्वा; D7 एतदुक्त्वा च (for °च्चान्यच्च). Ś1 सततं (for परुषं). —[b]) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 मैथिली (for वैदेही). B3 राक्षसांकगा. —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुःख- (for भय-). —[d]) D8 रावणं (for करुणं). G2 हा (for ह). —After 24, M3 ins.:

1019* परस्य चाङ्गसंस्पर्शं प्रियेण च विनाभवम् ।
विषण्णवदना वीक्ष्य रुरोद जनकात्मजा ।

G. 3. 59. 27
B. 3. 53. 26
L. 3. 59. 30

तथा भृशार्तां बहु चैव भाषिणीं
विलापपूर्वं करुणं च भामिनीम् ।
जहार पापस्तरुणीं विवेष्टतीं
नृपात्मजामागतगात्रवेपथुम् ॥ २५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

५२

ह्रियमाणा तु वैदेही कंचिन्नाथमपश्यती ।
ददर्श गिरिशृङ्गस्थान्पञ्च वानरपुंगवान् ॥ १
तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम् ।
उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च ।
मुमोच यदि रामाय शंसेयुरिति मैथिली ॥ २
वस्त्रमुत्सृज्य तन्मध्ये विनिक्षिप्तं सभूषणम् ।
संभ्रमात्तु दशग्रीवस्तत्कर्म न च बुद्धवान् ॥ ३

25 ^{a}) V1 B1.3 Dt1 D6 T2.3 तदा. Ś1 D2 भृशं तां (for भृशार्तां). Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 बहुरूपभाषिणीं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बहुशस्तदातुरां (D5 °दातां); Dg1 D4 T3 बहुधैव भाषिणीं (D4 °षतीं); G1 बहु चैव भाषतीं; M1 बहुवैरभाषिणीं. —^{b}) V1 -पूर्वां; B1 -पूर्णां (for -पूर्वं). Ś1 B1 D2 G3 करुणं च भाषिणीं; Ñ2 V B3.4 D5.7 करुणाभि(B3 °णोप)भाषिणीं (V2 °मिनीं). —^{c}) Dm1 D4.8 T1.2 G M1 Cg करुणं; D3 पतितुं; M2.3 कृपणं (for तरुणीं). Dg1 Dt1 Dm1 D3.6.8 विचेष्टतीं; D4 T2 G1 च वेष्टतीं (for विवेष्टतीं). Ś1 D1.2 जहार तां पापमतिर्विचेष्टतीं. —^{d}) G1 आकुल- (for आगत-). Ś1 D1–3 -दुःख-; Dg1 T3 -रौद्र-; Cg as in text (for -गात्र-). Dt1 D6 G1 -चेपथुः. —For 25^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

1020* जहार पापः कृपणां सुदुःखितां
विचेष्टमानां धृतबाष्पवेपथुम् ।

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 D2 सीताप्रमाथे सीताप्रलापः; Ñ V B1.3.4 D1.3.6.7 सीतावाक्यं; G (ed.) रावणभर्त्सनं. —*Sagra no.* (figures, words or both): Ś1 B1.3 D2.5 om.; Ñ2 D7 59; V1 58; V2 62; B4 D3 60; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 53; D1.4 56; M3 54. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

52

☞ Ñ1 missing from 1 up to अभिवाद्य in 28^{b} (cf. v.l. 3.51.22). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins.:

1021* संभ्रान्तश्चैव संहृष्टः प्रगृह्य जनकात्मजाम् ।
जवेन महताविष्टः स प्रयातो नभस्तलम् ।
पूर्वां दिशं जनस्थानान्मूढचेता जगाम सः ।
जटायुषा वै निहतो घोरविक्रमशालिना ।
वीक्ष्यमाणो दिशः सर्वा नेत्रैरनिमिषैरिव । [5]
संभ्रान्तोऽथ स दिङ्मूढः पम्पामभिमुखो ययौ ।
उपर्युपरि पम्पाया ऋश्यमूकं च पर्वतम् ।
जगामादाय रुदतीं मैथिलीं राक्षसेश्वरः ।

[(l. 1) Ñ2 V D5.7 हृष्टश्च (for संहृष्टः). V1 संगृह्य (for प्र°). —(l. 2) B3 च महाविष्टः (for महता°). V B1.4 सं- (for स). —(l. 4) B1 वैरिभूतो; B3 विनि°; D5.7 वै विहि(D7 °ह)तो (for वै निहतो). V B4 -गामिना (for -शालिना). —(l. 5) B4 वीक्षमाणो (for वीक्ष्य°). D5.7 अपि (for इव). —(l. 6) Ñ2 D5.7 पथि (for ऽथ स). B3 मूढः (for दिङ्मूढः). V समं भ्रांतोथ दिङ्मूढः (for the prior half). Ñ2 V अभिमुखे (for °मुखो).]

1 ^{a}) Ñ2 B3 Dg1 Dm1 D5.7.8 [अ]थ; V1 च (for तु). —^{b}) V1 कथंचिन् (hypm.); D1.7 किंचिन्; D6 T2 कच्चिन्; G (ed.) क्वचिन् (for कंचिन्). B4 न प° (for अपश्यती). —^{d}) Ś1 तत्र (for पञ्च). Ñ2 D5.7 वानरयूथपान्.

2 ^{c}) Ś1 D2 सा हि; D1 ते हि; L (ed.) मां हि (for यदि). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रामस्य (for रामाय). —V2 illeg. for 2^{f}–3^{b}. —^{f}) B4 समेयुर् (for शंसेयुर्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जानकी (V1 °कीं); Dt1 D6 भामिनी; D1 °लीं (for मैथिली). —After 2, Ś1 D1–3 ins.:

1022* एतां बुद्धिं तदा कृत्वा सीता करतलोदरी ।

[D3 समास्थाय (for तदा कृत्वा).];

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. after 2:

1023* वसुधासक्तनयना नेत्रजं वारि मुञ्चती ।

3 V2 illeg. for 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) G3 उन्मुच्य. —^{b}) M2 विभूषणं; M3 सु° (for स°). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T1 M1 Cg.k.t नि(Dt1 वि)क्षिप्तं सहभूषणं. —For 3^{ab}, Ś1 D1–3 subst. and read after 3^{cd}:

पिङ्गाक्षास्तां विशालाक्षीं नेत्रैरनिमिषैरिव ।
विक्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर्वानरर्षभाः ॥ ४
स च पम्पामतिक्रम्य लङ्कामभिमुखः पुरीम् ।
जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलीं राक्षसेश्वरः ॥ ५
तां जहार सुसंहृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः ।
उत्सङ्गेनैव भुजगीं तीक्ष्णदंष्ट्रां महाविषाम् ॥ ६
वनानि सरितः शैलान्सरांसि च विहायसा ।
स क्षिप्रं समतीयाय शरश्चापादिव च्युतः ॥ ७
तिमिनक्रनिकेतं तु वरुणालयमक्षयम् ।
सरितां शरणं गत्वा समतीयाय सागरम् ॥ ८

G. 3. 60. 18
B. 3. 54. 9
L. 3. 60. 9

1024* भूषणानि विधुन्वन्ती तेषां मध्ये वनौकसाम् ।

[Ś1 विनिघ्नंती; D1 विचि° (for विधुन्वन्ती).];

while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. for 3^{ab} :

1025* वस्त्रं सभूषणं क्षिप्रं तेषां मध्ये न्यपातयत् ।

—^{c}) Ś1 Dg1 D1.2 T3 संभ्रमाच्च; Ñ2 D5.7 °मार्तो; B3.4 संभ्रांतस्तु; Dt1 स भ्रमात्तु; D3 स्वदेहाच्च; M2 स संभ्रमाद् (for संभ्रमात्तु). —^{d}) Dt1 Dm1 D4.6.8 T1 च न (by transp.); T2 न वि-; Cr.k as in text; K(ed.) न स (for न च). Ś1 D1-3 वै(D1 *)देहीं नोपलब्धवान् ; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सीतां नैवाव(V1 नैव वि; D5 नोवाच)बुद्धवान् . —After 3, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M3 ins. :

1026* भूषणानि हि सर्वाणि दिव्यं चूडामणिं विना ।
विसृजन्तीं वरारोहां तदा वानरसंनिधौ ।

[(l. 1) V1 M3 च (for हि). M3 मुख्यानि (for सर्वाणि). —V2 illeg. from दिव्यं in the post. half up to रिव in 4^b. M3 पुण्य- (for दिव्यं). —M3 om. l. 2.]

4 V2 illeg. for 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 ततस्तेपि; Ñ2 V1 B1.3.4 D1-5.7 °क्षा(D2 °क्षया)स्ते; G3 पिंगाक्षिस्तां (sic) (for पिङ्गाक्षास्तां). —^{b}) Ś1 B1 D2.3 अपि (for इव). —^{c}) Ś1 D2 विवे(D2 °चे)ष्टंतीं; (for विक्रोशन्तीं). Dg1 Dm1 D4 T1 G3 M1 Cg तथा सीतां; D3 lacuna; G1 तदा दीनां (for तदा सीतां). —^{d}) Dt1 D8 वानरोत्तमाः. —After 4, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1027* तस्या विचेष्टमानायाः शस्तं तद्वस्त्रमुत्तमम् ।
स्रजश्च विविधाश्छिन्नाः पेतुराभरणानि च ।
तानि वै कलधौतानि पावकार्चिर्निभानि च ।
नक्षत्रविमलाभानि निपेतुर्गिरिसानुषु ।
संभ्रमात्तु दशग्रीवो वैदेहीं नोपलब्धवान् । [5]
भूषणानि विधुन्वन्तीं तेषां मध्ये वनौकसाम् ।
ऋष्यमूकं च दृष्ट्वा स पम्पां चैव निशाचरः ।
उपलभ्य दिशं तत्र चकार गमने मतिम् ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 तथा (for तस्या). —V2 illeg. from शस्तं in the post. half up to निपेतुर् in the post. half of l. 4. Ñ2 V1 B1 D5.7 स्रस्तं (for शस्तं). B1 वनम् (for वस्त्रम्). —(l. 3) Ñ2 चैव (hypm.) (for वै). Ñ2 D5.7 -[अ]र्कै- (for -[अ]र्चि-). —(l. 5) V1 च (for तु). —V2 illeg. from लब्धवान् in the post. half up to मध्ये in the post. half of l. 6. —(l. 7) Ñ2 B1 D5.7 तु (for च). B1 तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा स). —(l. 8) B1.3 दिशस् (for दिशं). —V2 illeg. from तत्र up to मतिम्.]

5 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dg1 D2.5.7 T3 तु (for च). Ś1 पन्नयाम् ; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) पुंसाम् (for पम्पाम्). T2 अभिक्रम्य. D1.3 स च तां समति(D3 समभि)क्रम्य. —^{b}) Dt1 अभिमुखं; D3 °गतः; G3 °मतः (for अभिमुखः). G2 ततः (for पुरीम्). —V2 illeg. from जगाम in ^{c} up to तीक्ष्ण in 6^d. —^{cd}) Ś1 D2 बाहुना; D1.3 तां तथा (for जगाम). Dm1 D6.8 मैथिलीं; T2 महतीं (for रुदतीं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जगामादाय रुदतीं (for ^{c}). Dg1 वैदेहीं; Dm1 D6.8 रुदतीं (for मैथिलीं). Dt1 transp. रुदतीं and मैथिलीं. Ñ2 B1 D1.5.7 राक्षसाधिपः; B3.4 °सोत्तमः (for °सेश्वरः).

6 V2 illeg. up to तीक्ष्ण in 6^d (cf. v.l. 5). —^{a}) Ś1 D1-3 transp. तां and जहार. D3 च (for सु-). Ś1 तदा सीतां; Ñ2 सुसंतुष्टो; D5 सु * * ष्टो (for सुसंहृष्टो). —^{b}) Ś1 ददृशुर् (sic); D1.2 रूपिणीं (for रावणो). —Ś1 om. 6^c–7. —^{cd}) V1 Dt1 Dm1 D3.5-8 T1.3 G1.2 [इ]व (for [ए]-व). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 महादंष्ट्रां; D4 °भोगां (for तीक्ष्ण-दंष्ट्रां). G3 M2(after corr. *sec. m.* as in text) महाभुजां (for °विषाम्). D1.2 उत्संगेनैव(D2 °नेति) भुजगं महादंष्ट्रं महाविषं.

7 Ś1 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) Dg1 T3 सरांसि (for वनानि). G2 चैव (for शैलान्). —^{b}) Dg1 T3 वनानि (for सरांसि). —^{c}) D3 समतीत्याशु (for °याय). Ñ2 V B1.3.4 क्षिप्रं समभि(B1 °ति)चक्राम(V2 °* * [illeg.]); D1.2 पश्यं-स्तूर्णमतीयाय. —V2 illeg. from शर in 7^d up to वरुणाल in 8^b. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 चापाच्छर इव (by transp). —After 7, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 10.

8 V2 illeg. up to वरुणाल in ^{b} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 D2 मीननक्राकु(D2 तिमिनक्रातु)लं तं तु. —V2 illeg. from 8^c to l. 1 of 1029*. —^{c}) Dm1 D8 G1.2 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) M2 रम्यं; D4 गम्यं; G3 गृह्य (for गत्वा). Ś1 D1-3 सरितः समतिक्रम्य; Dg1 T3 सरितां पतिमासाद्य. —^{d}) D3 शनैरुत्तीर्य सागरं. —For 8^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1028* क्षणेनैवातिचक्राम सागरं सरितां पतिम् ।

[D7 क्षणे चैव. V1 [अ]नि- (for [अ]ति-).]

G. 3. 60. 19
B. 3. 54. 9
L. 3. 60. 10

संभ्रमात्परिवृत्तोर्मी रुद्धमीनमहोरगः ।
वैदेह्यां ह्रियमाणायां बभूव वरुणालयः ॥ ९
अन्तरिक्षगता वाचः ससृजुश्चारणास्तदा ।
एतदन्तो दशग्रीव इति सिद्धास्तदाऽब्रुवन् ॥ १०
स तु सीतां विवेष्टन्तीमङ्केनादाय रावणः ।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां रूपिणीं मृत्युमात्मनः ॥ ११
सोऽभिगम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्तमहापथाम् ।
संरूढकक्ष्याबहुलं स्वमन्तःपुरमाविशत् ॥ १२
तत्र तामसितापाङ्गीं शोकमोहपरायणाम् ।
निदधे रावणः सीतां मयो मायामिवासुरीम् ॥ १३
अब्रवीच्च दशग्रीवः पिशाचीर्घोरदर्शनाः ।
यथा नैनां पुमान्स्त्री वा सीतां पश्यत्यसंमतः ॥ १४
मुक्तामणिसुवर्णानि वस्त्राण्याभरणानि च ।
यद्यदिच्छेत्तदेवास्या देयं मच्छन्दतो यथा ॥ १५

---

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सधूम-(V1 B1.3.4 °मः) (for संभ्रमात्). V1 इव वृत्तोर्मि-; Dg1 Dt1 Dm1 D1.2.6.8 परिवृत्तोर्मि-; D4 M3 °वृद्धोर्मी (for परिवृत्तोर्मी). —^{b}) Ś1 V1 B1.4 D1.2 क्रुद्ध-; Ñ2 D3.5.7 क्षुब्ध-; G3 कूर्म- (for रुद्ध-). D1 -महोरगं (for °रगः). M3 रुद्धमीनमिवोरगः. —^{d}) B3.4 मकरालयः.

10 V2 illeg. for 10 (cf. v.l. 8). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 10 after 7. —^{a}) B1.3 D7 अंतरीक्षगता. —^{b}) Ś1 D1-3 दारुणास् (for चार°). V1 G3 ततः; B1 Dg1 Dt1 D6 T2.3 M1.2 तथा (for तदा). —^{c}) L(ed.) एतदंतं. —^{d}) D6 G2 M1 तथा (for तदा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 इति हृष्टतनूरुहाः; D3 इति सिंहास्तमब्रुवन्. ❀ Cv : स्निग्धास्तथाऽब्रुवन्। सिद्धाश्च तथाऽब्रुवन्. ❀

11 ^{a}) Dt1 Dm1 D1-4.6.8 G1 विचेष्टंतीम्; M3 प्रवे° (for विवेष्टन्तीम्). —^{c}) Ś1 D2.3 प्रावेशयत् (for प्रविवेश). T2 प्रावेशत तदा लंकां. —^{d}) Ś1 विशंको; D1.8 रूपिणं (for रूपिणीं). —For 11, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1029* स सागरमतिक्रम्य लङ्कामासाद्य रावणः ।
विवेशादाय तां वेश्म सीतां मृत्युमिवात्मनः ।

[V2 illeg. up to l. 1 (cf. v.l. 8). —(l. 2) B3 G(ed.) शीघ्रं (for वेश्म). V1 B1 विवेशालयमासाद्य (B1 °दाय) (for the prior half). B4 मृत्युर् (for मृत्युम्).]

12 V2 illeg. from पु in 12^a up to घो in 14^b. —^{a}) Ñ2 प्रविश्य च; V B1.3.4 D5.7 स प्रविश्य (V2 °* illeg.); D8 सोपि गम्य; T2 सोधि° (for सोऽभिगम्य). Ś1 D2 दिव्यां (for लङ्कां). —^{b}) Ś1 D2 प्रविभक्त-; M3 °भक्तां (for सुविभक्त-). —Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 om. 12^c-13^b. —^{c}) Dg1 -कक्षा-; T2 -कक्ष्यां (for -कक्ष्या-). Dt1 Dm1 (after corr. *sec. m.*) T1 Ct संरूढकक्ष्यां बहुलां (Dm1 [before corr.] °लं); Cv.g.t*p* as in text.

13 V2 illeg. for 13; Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 om. 13^{ab} (for both, cf. v.l. 12). —^{a}) T1.2 G M1 असितापांगां (for °पाङ्गीं). —^{b}) Dt1 D6 -समन्वितां; T2 -परायणः (for -परायणाम्). —^{c}) Ś1 D1.2 निदध्यौ; B1 Dg1 विदधे; D3 निर्दयो; Cg as in text (for निदधे). —^{d}) D1.4 G3 मय- (for मयो). B1 मायां मय (by transp.). Ś1 [अं]बरे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [अ]सुरः; K(ed.) Cg स्त्रियं (for [आ]सुरीम्).

14 V2 illeg. up to घो in ^{b} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 D1.2 अथाब्रवीद्; M1 °त्तु; G(ed.) संदिदेश (for अब्रवीच्च). —^{b}) Dt1 पिशाचा; D1 °च्यो; D4 राक्षसीर् (for पिशाचीर्). —After 14^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1030* रक्षणार्थं समाहूय वैदेह्या राक्षसेश्वरः ।
कृताञ्जलिपुटाः सर्वाः सहिताः पुरतः स्थिताः ।

[(l. 1) B4 रक्षणाय. —(l. 2) V2 illeg. from पुरतः up to मतः in 14^d. D7 om. पुरतः.]

—^{c}) Dt1 मैनां; Dm1 D8 T1 G M1.2 Cv.g.k नेमां; D1 मे न; Cm as in text (for नैनां). G2 पुमान् in marg. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पश्येद् (for पश्यति). T1 [अ]संमतं (for °मतः). D1 सीतां पश्येत दर्शने. —For 14^{cd}, Ś1 D2.3 subst. :

1031* यथा मां मत्स्त्रियं तद्वत्सीतां पश्यत संमताम् ।

[D2 यथा मानरतु मां स्त्री वा (sic) (for the prior half) and संमताः (for °ताम्).]

—After 14, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 M2 ins. :

1032* कश्चित्तथाप्रमत्ताभिर्भवितव्यं सदैव हि ।
तथैव प्रतिपत्तव्यमप्रमत्ताभिरेव हि ।

[V1 B1.3 M2 om. (hapl.) l. 1. —B4 reads l. 1 in marg. —(l. 1) B4 मम (for सदा). —(l. 2) B1 प्रयतितव्यं (unmetrical) (for प्रति°). M2 तथा भवत्यो रक्षंतु यदि मां प्रीतमिच्छथ.]

15 ^{a}) Ś1 Ñ2 V2 B1.3.4 D1.2.5.7 transp. मुक्ता and मणि. Ś1 Ñ2 D1.2.5.7 -प्रवालानि; D3 -विचित्राणि (for -सुवर्णानि). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 [अ]जिन (D1 [अ]पि च) चंदनं. —^{c}) Ś1 तत्तदस्यै; Dt1 D6 T1.2 M1 तदैवास्या; D1.3 °स्यै (for तदेवास्या). D2 यद्यदैच्छत्तदेवास्यै. —^{d}) L(ed.) स्वच्छंदतो (for मच्छ°). Ś1 D1.2 [ऽ]पि च (Ś1 वा); Dg1 तथा (for यथा). D3 देयं स्वच्छंदतो हि मे. ❀ Ck : यद्यदिच्छेत्तदा चास्या देयं मच्छन्दतो यथेति पाङ्कः. ❀ —For 15^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1033* यद्यदिच्छति वैदेही तद्देयं विदितं मम ।

[B3.4 विहितं (for विदितं). B1 मया (for मम).]

या च वक्ष्यति वैदेही वचनं किंचिदप्रियम् ।
अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानान्न तस्या जीवितं प्रियम् ॥ १६
तथोक्त्वा राक्षसीस्तास्तु राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मात्किं कृत्यमिति चिन्तयन् ।
ददर्शाष्टौ महावीर्यान्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥ १७
स तान्दृष्ट्वा महावीर्यो वरदानेन मोहितः ।
उवाचैतानिदं वाक्यं प्रशस्य बलवीर्यतः ॥ १८
नानाप्रहरणाः क्षिप्रमितो गच्छत सत्वराः ।
जनस्थानं हतस्थानं भूतपूर्वं खरालयम् ॥ १९

तत्रोष्यतां जनस्थाने शून्ये निहतराक्षसे ।
पौरुषं बलमाश्रित्य त्रासमुत्सृज्य दूरतः ॥ २०
बलं हि सुमहद्यन्मे जनस्थाने निवेशितम् ।
सदूषणखरं युद्धे हतं तद्रामसायकैः ॥ २१
ततः क्रोधो ममापूर्वो धैर्यस्योपरि वर्धते ।
वैरं च सुमहज्जातं रामं प्रति सुदारुणम् ॥ २२
निर्यातयितुमिच्छामि तच्च वैरमहं रिपोः ।
न हि लप्स्याम्यहं निद्रामहत्वा संयुगे रिपुम् ॥ २३

G. 3. 60. 34
B. 3. 54. 24
L. 3. 60. 23

16 [a]) Ś1 यच् (for या). D1.2 याश्च वक्ष्यंति. B4 D5.8 T2 वैदेही. —G3 om. (hapl.) 16[cd]. —[c]) After वा, B4 ins. श्रीमद्गुरुचरणात् श्रीमन्मातृचरणे मम भक्तिरस्तु श्रीरामचन्द्रः. —[d]) D8 तत् (for न). D1.2 तासां (for तस्या). G2 भवेत् (for प्रियम्). Ś1 तत्सोढव्यं निरंतरं.

17 [a]) Dt1 तथोक्ता; M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) ततो वा (for तथोक्त्वा). Ś1 D1.2 राक्षसीश्च (D1 °स्तु) तथोक्त्वा स; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तथा स (V1 स तथा [by transp.]) राक्षसीरुक्त्वा; D3 तथोक्त्वा तु राक्षसो (subm.). —[c]) Ś1 D1.2 निर्गम्य (Ś1 °त्य); D4 M3 निष्काम्य (for निष्क्रम्य). Ñ2 B1.3.4 D5.7 तस्थौ (for तस्मात्). —[d]) D1 कार्यमन्य (sic) (for कृत्यमिति). D3 निश्चयं (for चिन्तयन्). —After 17[cd], Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 M3 ins.:

1034* स चिन्तयित्वा सुचिरं रावणो राक्षसेश्वरः ।

[V1 M3 राक्षसाधिपः.]

—Ś1 om. 17[ef]. —V2 illeg. from 17[e] up to 18[b]. —For 17[ef], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

1035* आजुहाव महावीर्यानष्टौ राक्षसपुंगवान् ।

[Ñ2 आजहार.]

—After 17, D8 ins. राम.

18 V2 illeg. for 18[ab] (cf. v.l. 17). —[a]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 धीमान् (for दृष्ट्वा). V1 B1.4 D1.3 महावीर्यान् (for °वीर्यो). —[b]) B1 दर्पितः; G2 गर्वितः (for मोहितः). D5 वरदाने समाहितः. —[c]) Dt1 D6 T1 G3 तान्; D4 T3 G1.2 M2.3 [ए]नान् (for [ए]तान्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 उवाच वचनं स्निग्धं; D3 उवाचैतानि तद्वाक्यं (sic). —[d]) V2 illeg.; D8 -वीर्यवान् (for -वीर्यतः).

19 V2 illeg. from 19 up to निहत in 20[b]. —[a]) Dg1 T3 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). Ś1 D1.2 नानाप्रहरणोपेताः. —[b]) Ś1 D2 क्षिप्रं (for इतो). D1.2 गच्छंतु; D3 °थ (for गच्छत). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसाः. —[c]) Ñ2 reads in marg.; Dm1 हृतस्थानं; D5 भूतपूर्वं (for हतस्थानं). —[d]) Ś1 D2.4 भूतं पूर्वं; V1 B3.4 °पूर्व-; D1 शून्यभूतं (for भूतपूर्वं). D5 खरालयं तु सत्तमाः.

20 V2 illeg. up to निहत in 20[b] (cf. v.l. 19). —[a]) B1.3 Dt1 D6 [आ]स्यतां (for [उ]ष्यतां). —[c]) B3.4 D3 आस्थाय (for आश्रित्य).

21 Dg1 D4 T2.3 om. 21-23. —[a]) Ñ2 D5.7 च (for हि). V2 illeg. from महद् up to in 22[b]. Ś1 बलं च मे बहुरूपं; Dt1 Dm1 D6.8 M1 बहुसैन्यं महा (M1 °हद्) वीर्यं; D1.3 बलं मे बहुभृत्यं च; D2 बलं च मे बह्वूपं; G2 बलं हि सुमहावीर्यं. —[b]) D3 M1 जनस्थान-; D5 जन्म° (for जनस्थाने). —M3 om. 21[c]-23. —[c]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 संख्ये (for युद्धे). —[d]) Dt1 Dm1 D6.8 G2.3 M1 निहतं; D3 हतं वै (for हतं तद्). D1 रामस्य; T1 G1 रामेण (for तद्राम-).

22 Dg1 D4 T2.3 M3 om. 22; V2 illeg. for 22[ab] (for all, cf. v.l. 21). B3 om. 22[ab]. —[a]) Cr.g तत्र (for ततः). T1 Cg [अ]मर्षाद्; G1.3 [अ]मर्षो (for [अ]पूर्वो). —[b]) G1 रामस्य (for धैर्यस्य). T1 G M1 वर्तते (for वर्धते). M2 धैर्येणेव निगृह्यते. —For 22[ab], Ś1 D1-3 subst.:

1036* तस्य क्रोधान्महामर्षो वीर्यं च समवर्धत ।

[D3 तत्र (for तस्य) and मम (for महा-). D1.2 रोषं (sic); D3 वैरं (for वीर्यं). D3 परिवर्धते (for समवर्धत).];

while Ñ2 V1 B1.4 D5.7 subst.:

1037* तेनामर्षेण महता ममाविष्टस्य राक्षसाः ।

[V1 B1 हतेन तेन. Ñ2 D7 मयाविष्टस्य; V1 मनादिष्टस्य (sic); B4 समा°; G (ed.) मया सृष्टेन (for ममाविष्टस्य).]

—[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 संजातं सुमहद्वैरं.

23 Dg1 D4 T2.3 M3 om. 23 (cf. v.l. 21). —[a]) Ś1 निवारयितुम् (for निर्यात°). —[b]) Ś1 D1.2 तस्य; Dm1 D8 तं च (for तच्च). Ś1 Dt1 Dm1 D6.8 G1 M1 महा- (for अहं). V2 illeg. from महं up to 24[a]. Ñ2 V

G. 3. 60. 35
B. 3. 54. 25
L. 3. 60. 24

तं त्विदानीमहं हत्वा खरदूषणघातिनम् ।
रामं शर्मोपलप्स्यामि धनं लब्ध्वेव निर्धनः ॥ २४
जनस्थाने वसद्भिस्तु भवद्भी राममाश्रिता ।
प्रवृत्तिरुपनेतव्या किं करोतीति तत्त्वतः ॥ २५
अप्रमादाच्च गन्तव्यं सर्वैरेव निशाचरैः ।
कर्तव्यश्च सदा यत्नो राघवस्य वधं प्रति ॥ २६
युष्माकं हि बलज्ञोऽहं बहुशो रणमूर्धनि ।
अतश्चास्मिञ्जनस्थाने मया यूयं नियोजिताः ॥ २७

ततः प्रियं वाक्यमुपेत्य राक्षसा
महार्थमष्टावभिवाद्य रावणम् ।
विहाय लङ्कां सहिताः प्रतस्थिरे
यतो जनस्थानमलक्ष्यदर्शनाः ॥ २८
ततस्तु सीतामुपलभ्य रावणः
सुसंप्रहृष्टः परिगृह्य मैथिलीम् ।
प्रसज्य रामेण च वैरमुत्तमं
बभूव मोहान्मुदितः स राक्षसः ॥ २९

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

B1.3.4 D5.7 वैरं तस्य दुरा(V1 B1 महा)त्मनः(V2 **** [illeg.]). —^{c}) B1.3.4 D3 लप्स्यामहे; Dt1 Dm1 D8 (before corr.) G2 M1 पश्या° (for लप्स्याम्यहं). V1 नाहं लप्स्यामहे निद्राम् (sic); M2 न हि निद्राम्यहं रामम्. —^{d}) Ñ2 V1 B1.4 D5.7 राघवं रणे; B3 राक्षसं रणे; M1 संगरे रिपुं (for संयुगे रिपुम्). —After 23, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1038* तस्माद्भवद्भिस्तत्कार्यं यथा वध्येत मे रिपुः ।

[Ñ2 D5.7 तथा (for तस्माद्). Ñ2 V1 बा(V1 ब)ध्येत (for वध्येत).]

24 V2 illeg. for 24^{a} (cf. v.l. 23). —^{a}) D3 G1 तत्. D1.3 इदानीम् (for त्वि°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तमहं निहतं श्रुत्वा(B3 दृष्ट्वा). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 [अ]धि (V B1 [अ]मि)गच्छेयं; Dt1 [उ]पलक्ष्यामि (for [उ]-पलप्स्यामि). —^{d}) D3 लाभं (for धनं). D6 [ए]व (for [इ]व). —After 24, Ś1 D1-3 ins. :

1039* मया हतस्य समरे चीरवल्कलवाससः ।
वज्राङ्गा भक्षयिष्यन्ति तस्याङ्गानि दुरात्मनः ।

[(l. 2) D1 जंबुका; D3 चक्रांगा (for वज्राङ्गा).]

25 ^{ab}) V2 illeg. from स्तु up to सर्वैरे in 26^{b}. B3.4 च (for तु). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 G1 भवद्भिस्तु वसद्भी (by transp.). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामसंश्रया(V1 B1 °यात्); D1 राममाश्रितां; T3 काममाश्रितं (for राममाश्रिता). —^{c}) Ś1 D2 अधिगंतव्या (for उपने°). D1 प्रवृत्तिमुपलब्धास्मि. —^{d}) B4 D4.7 करोमि(D7 °*) (for करोति). D1.2 राघवः (for तत्त्वतः).

26 V2 illeg. up to सर्वैरे in ^{b} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 B1.2 अप्रमादाच्च(Ś1 °दैश्च) कर्तव्यं(B1 °व्यः); Ñ2 V1 B3 D1-3.6.7 T2 अप्रमादश्च(D3 °स्तु) कर्तव्यः. —^{b}) K(ed.) अपि (for एव). —^{c}) D3 तु (for च). Ś1 D1-3 भवेद्यत्नो; M3 तदा यत्नो (for सदा यत्नो). —^{d}) D3 रणं (for वधं).

27 ^{a}) V1 B1 अस्माक (for युष्माकं). Ñ2 Dm1 D3.8 T1 G3 Cg च; B1 Dg1 Dt1 D6 T2.3 M2 तु (for हि). Ñ2 V B1.3.4 Dt1 D5-7 T1 बलं ज्ञात्वा(V Dt1 D6 T1 °तं) (for बलज्ञोऽहं). —^{b}) V2 illeg. from रण up to 28^{b}. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रणकर्मणि. —^{c}) Ś1 अतोपि वै; D1 °श्चास्य; D2 अतो यूयं; D3 एतदर्थं; M2(after corr. *sup. lin. sec. m.* as in text)°श्चास्ति (for अतश्चास्मिञ्). T1 नूनं (for यूयं). —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G M(M2 after corr. *sup. lin. sec. m.* as in text) नि(Dg1 T3 प्र)वेशिताः (for नियोजिताः). Ś1 D1-3 मया वै विनियोजिताः(Ś1 °तः; D3 °वेशिताः). —For 27^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1040* अतश्च विनियोगेऽस्मिन्भवन्तो विनियोजिताः ।

[Ñ2 D5.7 अत्रं; V1 सुतश् (sic) (for अतश्). V1 विनि-योगकाः.]

—Then all the above MSS. cont. :

1041* संप्रधार्य मद्वीर्यं भवतां सुदुरासदम् ।

[V1 महावीर्यं (for मद्वीर्यं).]

28 V2 illeg. for 28^{ab} (cf. v.l. 27). —^{a}) M1 अतः. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 अवेक्ष्य(Ś1 D2 °त्य); G2 उपेत्य (for उपेत्य). —^{b}) Ñ1 B1.3.4 D5.7 यथार्थम्; T2 मुहूर्तम् (for महार्थम्). Dm1 D1.8 अभिवंद्य; G3(*sup. lin.* also) उपलभ्य (for अभिवाद्य). Ś1 D2 महार्थवंतं प्रतिपद्य रावणात्(D2 °णिपत्य रावणं); V1 यथानुमानावभिवाद्य रावणं; G2 महार्थमष्टौ नृपतिं प्रणम्य तं.

☞ Ñ1 resumes from विहाय in 28^{c} (cf. v.l. 1). —^{c}) Ś1 D2 सहसा (for सहिताः). —^{d}) B3 D1.3 अवेक्ष्य (for अलक्ष्य-). D1.3 सत्वराः (for -दर्शनाः).

29 ^{a}) Ñ2 D5.7 च; V1 om.; V2 B1.3.4 (marg.) स (for तु). D1 transp. ततस्तु and सीताम्. Ś1 D1.2 प्रति-लभ्य; Ñ2 D5.7 अभिरक्ष्य (for उपलभ्य). Dm1 D8 G3 मैथिलीं (for रावणः). —^{b}) G2 M3 स संप्रहृष्टः (for

५३

संदिश्य राक्षसान्घोरान्रावणोऽष्टौ महाबलान् ।
आत्मानं बुद्धिवैक्लव्यात्कृतकृत्यममन्यत ॥ १
स चिन्तयानो वैदेहीं कामबाणसमर्पितः ।
प्रविवेश गृहं रम्यं सीतां द्रष्टुमभित्वरन् ॥ २
स प्रविश्य तु तद्वेश्म रावणो राक्षसाधिपः ।
अपश्यद्राक्षसीमध्ये सीतां शोकपरायणाम् ॥ ३
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां शोकभारावपीडिताम् ।
वायुवेगैरिवाक्रान्तां मज्जन्तीं नावमर्णवे ॥ ४
मृगयूथपरिभ्रष्टां मृगीं श्वभिरिवावृताम् ।
अधोमुखमुखीं दीनामभ्येत्य च निशाचरः ॥ ५

G. 3. 61. 0
B. 3. 55. 5
L. 3. 61. 6

सुसं°). Ś1 प्रतिलभ्य; Dm1 D3.8 T1 G1 प्रति°; T2 स तु गृह्य; G3 सुनि°; M3 स नि° (for परिगृह्य). Dm1 D8 G3 रावण: (for मैथिलीम्). Ñ1 पुरा प्रहृष्टश्च निगृह्य मैथिलीं; Ñ2 V B1.4 D5.7 विसृज्य चाष्टौ रजनीचरांस्तदा. —c) Ś1 Ñ B1.3.4 D1–3 प्रसह्य (for सुसज्य). —d) G3 तु; M3 च (for स). Dt1 D4.6 T2 G2 M3 रावण: (for राक्षसः). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 मु(V म)दान्वि(B4 °यु)तो राक्षसराड्बभूव ह.

❀ Cv : असंप्रहृष्टः प्रतिगृह्य मैथिलीमिति पाठः। मुदितः स राक्षस इति च पाठः. ❀

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D2 सीताप्रमाथः; Ñ1 D1.3 लंकाप्रवेशः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सीता(B3.4 °ताया)-लंकाप्रवेशः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 60; V1 59; V2 63; B4 D3 61; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 54; D1.4 57; M3 55. —After colophon, G1.2 concludes with श्रीरामाय नमः.

53

Before Sarga 53, V1 ins. App. I (No. 12). V2 illeg. from Sarga 53 up to 3.57.19. D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 a) Ñ1 आदिश्य (for संदि°). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसांस्तु समादिश्य. —b) M1 राक्षसो (for रावणो). Dg1 महामनाः; D4 G3 °बलः (for °बलान्). —c) Ś1 Ñ1 D1–3 आत्मनो(D3 °ना). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 G3 -दौर्बल्यात् (for -वैक्लव्यात्). —d) Ś1 D1–3 कृतं(D2 °त) कार्यम् (for कृतकृत्यम्).

2 a) Dt1 T2 G1 M2 सं- (for स). —b) Dt1 D4.6 G1 M2 कामबाणैः. Ś1 Ñ1 D1.2 -बलार्दितः; Ñ2(marg.) B1.3.4 Dg1 D5.7 -सम(D5 °मा)र्दितः; V1 -मदर्पितः; Dt1 Dm1 D6.8 G3 -[अ]व(Dt1 D6 प्र)पीडितः; T2.3 -समन्वितः (for -समर्पितः). —c) Ś1 D1–3 प्रावेशयद्; Ñ2 in marg. (for प्रविवेश). —Ś1 D1–3 om. (hapl.) 2d–3c. —d) Ñ1 स सत्वरः; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 अति(D5 °पि)त्वरन्; G3 इह त्वरन्.

3 Ś1 D1–3 om. 3abc (cf. v.l. 2). Ñ1 M2 om. 3ab. —a) Ñ2 B4 D5.7 च (for तु). T2 M1 संप्रविश्य तु; G2 स तु प्रविश्य (by transp.). —b) Dm1 D4.8 G राक्षसेश्वरः. —c) Ñ1 सोपश्यद्. —d) V1 Dt1 D6 दुःख- (for शोक-). —After 3, Ñ2 B1.3.4 D5.7 read 6ab.

4 V1 om. 4–5. Ñ2 B1.3.4 D5.7 G(ed.) om. 4ab. —a) M3 आपूर्णाश्रु- (for अश्रुपूर्ण-). D6 -मुखां (for -मुखीं). —b) Ñ1 -निपीडितां; D1 T1 Cg -[अ]भिपी°; M3 -[अ]-तिपी° (for -[अ]वपी°). Ś1 D2 मलिनामपि शोभितां. —B1 reads 4c–5 (including 1046*) in marg. —c) B1.3.4 वारिपूरैर्(B1 °र्णैर्); Dt1 वायुदेवैर् (for वायुवेगैर्). B1 [आ]क्रांता. —d) B1.3.4 मज्जंतीं(B1 °ती) नौवद(B1 °रिवा)-र्णवे; D1 लतामिव वनस्पतेः. —For 4cd, Ñ1 subst.:

1042* उत्पातमारुताविद्धां सन्नां नावमिवार्णवे ।;

while Ñ2 D5.7 subst.:

1043* वारिधाराभिराक्रान्तां मज्जन्तीं शोकसागरे ।

—After 4, D8 ins. राम.

5 V1 om. 5 (cf. v.l. 4). B1 reads 5 (including 1046*) in marg. (cf. v.l. 4). —a) D3 मृगयूथादिव भ्रष्टां. —G(ed.) om. 5cd. —c) Dm1(before corr. as in text) D6 Ct °गत- (for °मुख-). Ñ2 B3.4 Dt1 D5.7 -गतां (for -मुखीं). Dg1 Dt1 D4.6 T G3 (before corr. as in text) M2.3 सीताम् (for दीनाम्). Ś1 D1–3 अधोमुखीं तु तां दीनाम्(D3 दीनतराम्). —After 5c, Ś1 D2 ins.:

1044* मलिनामपि शोभिताम् ।
चन्द्रलेखामिवाम्भोदैराच्छन्नामम्बरे निशि ।
सद्यो वनादुपानीतां त्रस्तां वत्सतरीमिव ।
सर्वा दिशश्च वीक्षन्तीम् .

[(l. 3) D2 वत्सवतीमिव.]

—d) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1–4.7 G3 M2.3 स (for च). Dt1 Dm1 D6.8 तामभ्येत्य; D5 उपेत्य स (for अभ्येत्य च). —For 5cd, Ñ1 subst.:

1045* अधोमुखीं निरानन्दां राघवे गतचेतसाम् ।

—After 5, Ñ2 B1(m.).3.4 D5.7 ins.:

1046* भर्तृशोकवशां दीनां रावणो राक्षसाधिपः ।

[B1.3 -परां दीनां; B4 -परिक्षीणां (for -वशां दीनां).]

G. 3. 61. 4
B. 3. 55. 6
L. 3. 61. 6

तां तु शोकवशां दीनामवशां राक्षसाधिपः ।
स बलाद्दर्शयामास गृहं देवगृहोपमम् ॥ ६
हर्म्यप्रासादसंबाधं स्त्रीसहस्रनिषेवितम् ।
नानापक्षिगणैर्जुष्टं नानारत्नसमन्वितम् ॥ ७
काञ्चनैस्तापनीयैश्च स्फाटिकै राजतैस्तथा ।
वज्रवैदूर्यचित्रैश्च स्तम्भैर्दृष्टिमनोहरैः ॥ ८
दिव्यदुन्दुभिनिर्ह्रादं तप्तकाञ्चनतोरणम् ।
सोपानं काञ्चनं चित्रमारुरोह तया सह ॥ ९
दान्तका राजताश्चैव गवाक्षाः प्रियदर्शनाः ।
हेमजालावृताश्चासंस्तत्र प्रासादपङ्क्तयः ॥ १०

6 Ñ2 B1.3.4 D5.7 read 6^{ab} after 3. —^{a}) V1 च (for तु). Ñ1 B3.4 Dg1 T M1 -परां दीनाम्; Dt1 G1.2 M2 -वशाद्दीनाम्; D3 -समाविष्टां; D5 -कृशां दीनां (for -वशां दीनाम्). B1 (m. also) भर्तृशोकपरां दीनां. —^{b}) Ñ2 V1 B1.4 D3.5.7 स बली; B3 अबलां; T1 विवशां (for अवशां). M2 राक्षसेश्वरः. —For 6^{ab}, Ś1 D1.2 subst.:

1047* भृशं शोकसमाविष्टां बलवान्राक्षसेश्वरः ।

[Ś1 (before corr.) शोकपरिभ्रष्टां. D1 राक्षसाधिपः.]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 विवशां; T2 निवेशं; G1 स्वबलं; Cvp also as in text (for स बलाद्). —^{d}) D3 राज- (for देव-).

7 ^{a}) T2 -प्राकार- (for -प्रासाद-). Ñ1 हर्म्य * * * * * * (illeg.). —^{b}) D4 स्त्रीसहस्रैर्. —^{c}) Dg1 -मृगैर् (for -गणैर्). —^{d}) Ś1 D1.2 G3 -समाकुलं; Ñ1 D3 -समायु(D3 °वृ)तं; M2 -विभूषितं (for -समन्वितम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नानामृगसमा(Ñ2 D5.7 °गणा)कुलं.

8 Ś1 om. 8. —^{ab}) Dg1 Dt1 D6 T3 Cm.t दांतकैस्; T1 दांतैश्च (for काञ्चनैस्). B3 D4 M3 तपनीयैश्च; D2 चारुदंतैश्च; G3 तापनैश्चैव. Ñ1 कांचने रामभिश्चैव (corrupt) (for ^{a}). Dt1 Dm1 D8 स्फटिकै. Dm1 रजतैस्. V1 T2 transp. स्फाटिकै and राजतैस्. T1.2 अपि (for तथा). G3 स्फाटिकैरपि राजतैः (राजतैः *int. lin.*) (for ^{b}). L(ed.) कांचनै राजतैश्चारुदांतैश्च स्फाटिकैस्तथा. —^{c}) Ñ1 D S(except T2) -वैडूर्य-. Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 -गर्भैश् (for -चित्रैश्). —D2 reads 8^{d}–10^{a} in marg. *sec. m.* —^{d}) D3 दीप्तं; D7 दृष्टैर्; G3 जुष्टं (for दृष्टि-). B3 Dg1 Dt1 Dm1 D3.6.8 G3 M3 -मनोरमैः(G3 °मं); G2 °हरं (for -मनोहरैः). —After 8, G(ed.) ins. 1048*.

9 D2 reads 9 in marg. (cf. v.l. 8). G(ed.) om. 9^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 देव- (for दिव्य-). Ñ1 -निर्ह्रादैस्; Dt1 Dm1 D6.8 -निर्घोषं (for -निर्ह्रादं). —^{b}) Ñ1 -तोरणैः; Dt1 Dm1 D3.6.8 -भूषणं; D2 -पूरणं (for -तोरणम्). —After 9^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.; whereas G(ed.) ins. after 8 (owing to omission):

1048* आक्रीडालंकृतं स्फीतं सुविभक्तं सुसंस्कृतम् ।
चन्द्रार्कपथमावृत्य स्थितं श्वेतघनोपमम् ।
पर्वतस्येव शिखरं सुमेरो रजतप्रभम् ।
काञ्चनी वडभी यस्य सूर्यमार्गपथे स्थिता ।
अर्करश्मिप्रतिहता ज्वलदग्निचयोपमा । [5]
प्रासादः पाण्डुरो यस्य तप्तकाञ्चनवेदिकः ।
काञ्चनाङ्गदसंवीतः पूर्णेन्दुरिव दृश्यते ।
क्वचित्काञ्चनसंबाधं क्वचिद्रजतवेदिकम् ।
क्वचिन्मणिविचित्रं च मुक्ताफलविभूषितम् ।

[(l. 1) V1 आक्रीडनं क्रीडितं (hypm.) (for °डालंकृतं). B1.3 प्रविभक्तं(B1 °क्त) (for सुवि°). —(l. 2) Ñ2 B3 D5.7 आश्रित्य (for आवृत्य). —(l. 3) B1 इव सुप्रभं; G(ed.) ज्वलितप्रभं (for रजत°). —(l. 4) V1 D7 वलभी (for वडभी). Ñ2 D5.7 -परिस्थिता (for -पथे स्थिता). —(l. 5) V1 चलदग्नि- (for ज्वल°). B4 ज्वलत्यग्निशिखोपमा (for the post. half). —(l. 6) V1 प्रासादाः. Ñ2 V1 B1.3.4 D7 पांडरो(V1 °रा) (for पाण्डुरो). D7 तथा (for तप्त-). V1 -वेदिकाः. —(l. 7) G(ed.) कांतिंदुर् (for पूर्णेन्दुर्). —(l. 8) V1 कांचन- (for रजत-). —(l. 9) V1 B1 मुक्तामणि- (for मुक्ताफल-). Ñ2 D5.7 -विचित्रितं (for -विभूषितम्).]

—Ñ1 om. 9^{cd}. —^{c}) D4 कनकं; M2 (before corr. *pr. m.* as in text; after corr. *sec. m.*) कांचनैश् (for काञ्चनं). Ś1 D1.2 चित्रकांचनसोपानम्. —^{d}) G(ed.) आरुह्याथ (for °रोह). —After 9, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1049* दर्शयामास तत्तस्या रामपत्न्या गृहोत्तमम् ।

[Ñ2 तस्य (for तस्या). V1 B4 ददृशे वशगा(B4 °या) तस्य; B1.3 ददृशे चान(B3 च त)या तस्य (for the prior half). V1 रामपत्नी (for °पत्न्या). Ñ2 V1 B1 गृहोपमं.]

10 D2 reads 10^{a} in marg. (cf. v.l. 8). —^{ab}) Ś1 D1-3 दांताश्च; Dm1 D8 T1.2 M3 Cm.g दां(D8 दं)तिका (for दान्तका). M1 दांतकै राजतैश्चैव (for ^{a}). M1 गवाक्षैः (for °क्षाः). Ñ1 दांतैश्च राजभिश्चैव आसनैः प्रियदर्शनैः (with hiatus). —^{cd}) D3 हिम- (for हेम-). T2 G2 -माला- (for -जाल-). Ñ1 illeg. from वृ up to स्तत्र. Dt1 [आ]दताश् and अत्र (for -[आ]वृ° and तत्र respy.). Ñ1 -शोभनं (for -पङ्क्तयः). —For 10, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

1050* दान्तिकै राजतैः श्वेतैर्गवाक्षैः प्रियदर्शनैः ।
हेमजालावृतैश्चैव हर्म्यैः साग्रवितानकैः ।

[(l. 1) V1 B4 चित्रैर्; B1.3 चैव (for श्वेतैर्). —(l. 2) B1.3.4 -वृतैश् (for -[आ]वृतैश्). V1 वक्षैः; B1.3.4 रम्यैः (for हर्म्यैः). B3 साध- (sic) (for साग्र-).]

—All cont.:

1051* पुष्पकं च विमानं च देववृन्दनिषेवितम् ।
अदर्शयद्दशग्रीवः कामगं कामरूपिणम् ।

सुधामणिविचित्राणि भूमिभागानि सर्वशः ।
दशग्रीवः स्वभवने प्रादर्शयत मैथिलीम् ॥ ११
दीर्घिकाः पुष्करिण्यश्च नानापुष्पसमावृताः ।
रावणो दर्शयामास सीतां शोकपरायणाम् ॥ १२
दर्शयित्वा तु वैदेहीं कृत्स्नं तद्भवनोत्तमम् ।
उवाच वाक्यं पापात्मा रावणो जनकात्मजाम् ॥ १३
दश राक्षसकोट्यश्च द्वाविंशतिरथापराः ।
वर्जयित्वा जरावृद्धान्बालांश्च रजनीचरान् ॥ १४
तेषां प्रभुरहं सीते सर्वेषां भीमकर्मणाम् ।
सहस्रमेकमेकस्य मम कार्यपुरःसरम् ॥ १५

G. 3. 61. 0
B. 3. 55. 15
L. 3. 61. 15

[(l. 1) V1 B1.4 तु (for second च). B1 -सद्म- (for -वृन्द-). Ñ2 D5.7 देवगंधर्वसेवितं; B4 G(ed.) देव(G[ed.] दैवं)सद्मनिवेशितं (for the post. half). —(l. 2) B4 कामगः.]

11 [a]) B3 मुक्तामणि-; D4 G1 M3 सुधामय-. Ñ2 B1.3.4 D4.5.7 -विचित्रांश्च; V1 G1 M1 -विचित्राश्च (for -विचित्राणि). Ñ1 सुवर्णमणिचित्राणि. —[b]) Ś1 Ñ1 D2 -बंधानि; D1.3 -बद्धानि; D4 -भागांश्च; G1 M1 -भागाश्च; G3 -भागा हि (for -भागानि). Ñ1 illeg.; G3 damaged (for सर्वशः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भूमिभागां(V1 °गा)स्ततस्ततः; M2 भूमिभागाः समंततः. —D1 om. 11[c]-12[b]. Ñ1 transp. 11[cd] and 12[ab]. —[c]) Ś1 D2 स्ववेश्मानि; V1 स्वभवनं; Dt1 स्वभावेन; G2.3 तु(G3 स) भवने (for स्वभवने). —[d]) Ś1 D2 तस्या दर्शयते तदा; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 T2 दर्शयामास राक्षसः (Ñ1 सर्वतः; T2 मैथिलीं). —For 11[cd], D3 subst.:

1052* दशग्रीवस्स्वभावेन तान्यदर्शयदेव सः ।

—After 11, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1053* चित्रशालाश्च विविधाः कृत्रिमांश्चैव पर्वतान् ।
रम्यान्क्रीडागृहांश्चैव सोऽदर्शयदितस्ततः ।
तप्तकाञ्चनसोपाना वापीः कमलपिङ्गलाः ।

[(l. 1) B3 चित्रमालाश्. Ñ2 B4 D5 च बहुधा; D7 बहुविधा (for च विविधाः). V1 च (subm.) (for चैव). Ñ2 V1 D5.7 पादपान् (for पर्वतान्). —(l. 2) B3 क्रीडामृगांश्. —(l. 3) B1.4 कनक- (for कमल-).]

12 D1 om. 12[ab] (cf. v.l. 11). Ñ1 transp. 11[cd] and 12[ab]. —[a]) Ś1 D2 पुष्कैः कीर्णा; G(ed.) °रिणीश्च (for पुष्करिण्यश्च). ❀ Cv : पुष्करिण्यः पुष्करिणीः विभक्तिव्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा. ❀ —[b]) Ñ1 B4 D2-4 T1 G M2 -वृक्ष-; M3 -रत्न- (for -पुष्प-). Ñ2 Dg1 D5.7 T2.3 नानावृक्ष (T2 °पक्षि)समन्विताः; V1 B1.3 M1 नानावृक्ष(M1 °पक्षि)-समाकुलाः(B3 °श्रिताः). —Ñ1 om. 12[cd]. —[d]) Ñ2 B1.3.4 D5.7 नानापत(B1 °न्न)गसंयुताः; D1 सीतायाः स्वां पुरीं तदा. —For 12[cd], V1 subst.; while Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. after 12:

1054* नन्दनप्रतिमान्येव तथैवोद्यानकान्यपि ।
प्रहृष्टः सोऽप्यहृष्टां तां विवशां राक्षसो बलात् ।
रावणः पश्य पश्येति दीनाख्यामब्रवीत्तदा ।

[(l. 1) V1 -प्रतिमांश्चैव (sic). B1.3 तस्यैव (for तथैव). Ñ2 V1 D5.7 तस्या(V1[with hiatus] °स्य) उद्यानकान्यपि (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 सोप्य ** (illeg.); B1.3.4 को(B1 सो)पहृ(B1 °वि; B4 °जु)ष्टां (for सोऽप्यहृष्टां). V1 प्रविष्टः सोप्रविष्टां तां (for the prior half). V1 B1.3.4 बली (for बलात्). —(l. 3) B1.3 दीनां ताम्. B1 पुनः (for तदा).]

13 [a]) Ñ1 स; T2 M1 च (for तु). Dg1 T3 स दर्शयित्वा. Ś1 Ñ1 D1-3 T1 वैदेह्याः; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 [अ]-कामाया; B1 क्षामाया (for वैदेहीं). —[b]) D3 कृच्छ्रं च (for कृत्स्नं तद्). D8 भवनोपमं (for °त्तमम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वैदेह्यास्तद्गृहोत्तमं. —[c]) Ñ2 D5.7 वाचं (for वाक्यं). Ñ1 वाक्यज्ञो (for पापात्मा). —[d]) Ñ1 illeg. for रावणो. Dg1 Dt1 D6 T सीतां लोभितुमिच्छया(D6 reads तुमिच्छया in marg.). ❀ Cr.g.k : लोभितुं लोभयितुं ।; Cm.t : लोभितुं सामनिग्रहाभ्यां प्रलोभयितुं. ❀

14 D6 reads in marg. from 14[a] up to भी in 15[b]. —[ab]) Ś1 D2.3 मे; Dg1 D1 T3 G3 तु (for च). T2 तथा (for अथ). Ś1 D1-3 द्वात्रिंशच्च महौजसां (for [b]). Ñ1 रक्षसां दशको** **नामुत्तमोजसां(illeg.). —After 14[ab], Ś1 D1-3 read 15 (along with l. 5 and 11 of 1056*); Ñ1 reads 1055*; while G3 reads 15[a]. Dg1 D4 T1.3 G1.2 M Cg transp. 14[cd] and 15[ab]. —[c]) Ñ1 D3 जडान्; Dg1 [आ]तुरान्; Dt1 Dm1 D6.8 G3 जनान् (for जरा-). —[d]) Dg1 reads रजनीच in marg. —After 14, D4 M3 ins. l. 5 of 1056*.

15 D6 reads in marg. up to भी in 15[b] (cf. v.l. 14). T2 om. 15[ab]. Ś1 D1-3 read 15 (along with l. 5 and 11 of 1056*) after 14[ab]. Dg1 D4 T1.3 G1.2 M Cg transp. 14[cd] and 15[ab]. G3 reads 15[a] after 14[ab]. —[a]) Ś1 Dm1 D1-3.8 M3 येषां; D4 एषां (for तेषां). —G3 reads 15[b] after 17[c]. —[b]) Dg1 reads from षां up to कर्म in marg. Ś1 D1.2 शूराणां (for सर्वेषां). M3 क्रूर- (for भीम-). —After 15[ab], Ś1 D1-3 ins. l. 5 of 1056*. —[c]) D2 एवम्; M3 जनम् (for एकम्). —[d]) G1 M2.3 कार्ये (for कार्य-). D4 M1.2 -पुरःसराः; G3 -पु**रं (damaged) (for -पुरःसरम्). Ś1 D1-3 समीयुर्ये पुरःसराः. ❀ Cv : तेषां प्रभुरिति पाठः। सहस्रमेकमेकस्येति पाठः. ❀ —For 15, Ñ1 subst. and reads after 14[ab]:

1055* येषां प्रभुरहं सीते सर्वेषामनिवर्तिनाम् ।
तेषामपि च शूराणां समरेष्वाततायिनाम् ।
प्रभाव*स्यहं (illeg.) तेषां रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
एतन्मे सुमहत्सैन्यमक्षयं रिपुनाशनम् ।

G. 3. 61. 28
B. 3. 55. 16
L. 3. 61. 17

यदिदं राज्यतन्त्रं मे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
जीवितं च विशालाक्षि त्वं मे प्राणैर्गरीयसी ॥ १६
बहूनां स्त्रीसहस्राणां मम योऽसौ परिग्रहः ।
तासां त्वमीश्वरी सीते मम भार्या भव प्रिये ॥ १७
साधु किं तेऽन्यया बुद्ध्या रोचयस्व वचो मम ।
भजस्व माभितप्तस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १८
परिक्षिप्ता समुद्रेण लङ्केयं शतयोजना ।
नेयं धर्षयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ १९
न देवेषु न यक्षेषु न गन्धर्वेषु नर्षिषु ।
अहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् ॥ २०
राज्यभ्रष्टेन दीनेन तापसेन गतायुषा ।
किं करिष्यसि रामेण मानुषेणाल्पतेजसा ॥ २१
भजस्व सीते मामेव भर्ताहं सदृशस्तव ।
यौवनं ह्यध्रुवं भीरु रमस्वेह मया सह ॥ २२

—For 14–15, Ñ2 V1 (l. 1–8 only) B1.3.4 D5.7 subst.; Ś1 D1–3 ins. l. 5 after 15^{ab} and l. 11 after 15^{cd}; whereas D4 M3 ins. l. 5 after 14 :

1056* शृणु मैथिलि वाक्यं मे यत्त्वां वक्ष्यामि भाविनि ।
प्रमाणं कथयिष्यामि राक्षसानां तवाबले ।
त्रिंशत्कोटिसहस्राणि द्वात्रिंशद्रक्षसां तथा ।
द्विस्तावच्च पिशाचानां येषामहमिहेश्वरः ।
तेषामपि च शूराणां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् । [5]
एकैकस्य पृथक्संख्ये सहस्रमनुयायिनाम् ।
लङ्कायां विषयान्तेषु राक्षसा घोरविक्रमाः ।
देवदत्तवराः सर्वे समरेष्वनिवर्तिनः ।
तेषां शतसहस्राणि द्वे च त्रीणि च पञ्च च ।
एकैकस्य विशालाक्षि सप्त चत्वारि पृष्ठतः । [10]
एतन्मे सुमहत्सैन्यमक्षयं रिपुनाशनम् ।
(14^{cd}) वर्जयित्वा जरावृद्धान्बालांश्च रजनीचरान् ।
ऋद्धस्फीतजनपदा लङ्केयं नगरी शुभा ।
कोषश्च विपुलो भद्रे रत्नानि च सहस्रशः ।

[(l. 1) B1 यथा (for यत्त्वां). —(l. 2) G(ed.) वरानने (for तवाबले). —(l. 3) V1 राक्षसास् (for रक्षसां). —(l. 4) B4 विस्तारश्च (for द्विस्तावच्च). —(l. 5) D2 reads च in marg. Ś1 D1.2 सर्वेषाम् (for संग्रामेषु). —(l. 6) V1 सहस्रान्वययायिनां (for the post. half). —(l. 7) B3 G(ed.) लंकायां. V1 भीम-; B1 योध- (for घोर-). —(l. 8) B4 lacuna for सर्वे. Ñ2 B1 D5.7 संग्रामेषु (for समरेषु). V1 [अ]नुवर्तिनः (for [अ]निव°). —(l. 9) B4 येषां (for तेषां). —(l. 11) D3 एवं (for एतन्). D1 एवमेतन्महासैन्यम् (for the prior half). —(l. 12) B3 युवावृद्धान् (sic) (for जरा°). —(l. 13) B1 ऋ नु स्फीत-; B4 ऋद्धा स्फीता; D5 ऋद्धया स्फीत-; D7 ऋद्धया स्फीता. B3 तदा (for शुभा). —(l. 14) Ñ2 D5.7 वि(D5 om. [hapl.])विधानि च (for च सहस्रशः).]

16 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M2 तदिदं; T2 यदीह. Ñ2 D5.7 राज्यमेतन्; Dg1 D3 T G1 M2 Cv.r.m.g.k राजतंत्रं; D1 °तत्त्वं; G(ed.) राष्ट्र°; Ct as in text (for राज्यतन्त्रं). Ś1 D1.2 हि; Dg1 T3 तु (for मे). —^{b}) Ś1 D1.2 त्वयि संप्रति तिष्ठति; D3 स्वयं त्वयि प्रतिष्ठितं. —^{c}) Dg1 T3 मे (for च). Dt1 D4.6 G1 विशालाक्षी. —^{d}) B1 हि; Dg1 marg. (for मे). G3 प्राणात्. Ñ1 ममाधानं तवैव हि.

17 ^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 बहूनि स्त्रीसहस्राणि; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 Ct बह्वी(Dm1 °हू)नामुत्तमस्त्रीणां. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 मम योयं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मम यानि; D3 यो ममायं (for मम योऽसौ). —^{c}) Ś1 D1.2 तस्य; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 ते(B4 ए)षां; Cv.r.m.g.t as in text (for तासां). M3 Cm.g.k ईश्वरा (for °री). —After 17^{c}, G3 reads 15^{b}. —^{d}) Ñ1 शुभे भव (for भव प्रिये). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मम चैव भवेश्वरी(V1 °रा). ❀ Ck : ईश्वरा भवेति । पुंयोगाभावाट्टाबेव । पांक्तः पाठश्चाबन्तः. ❀ —After 17, D8 ins. रामसीताश्री.

18 ^{a}) Ś1 D4 तया; B1 D1 [ऽ]नया; B4 [ऽ]ल्पया; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 M1 [ऽ]न्यथा (for ऽन्यया). —^{b}) G3 भार्या भव मम प्रिया. —^{c}) D4 om.; G3 मे (for मा). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1.2.5.7 T3 भद्रे(Ś1 °द्रं; Dg1 T3 Cm °ज) काम-; D3 मम काम-; Cm also as in text (for भजस्व मा). —^{d}) Ś1 D1–3 कुरु(Ś1 मम) याचतः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कुरु जानकि (for कर्तुमर्हसि).

19 ^{a}) Cg सहस्रेण (for समुद्रेण). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3 D5.7 लंका वै. —^{d}) Dg1 reads from रपि up to रैः in marg. V1 सुरर्षभैः (for सुरासुरैः).

20 ^{a}) Ś1 यज्ञेषु (sic) (for यक्षेषु). —^{b}) Cg पक्षिषु (for नर्षिषु). Ś1 D1.2 न गंधर्वमहर्षिषु; Ñ1 B1.3 न गंधर्वपतत्रिषु; Ñ2 B4 D5.7 G3 M2 गंधर्वेषु न च(M2 नर)र्षिषु; V1 न गंधर्वे न चर्षिषु; Dm1 D8 T2 गंधर्वेपूरगे(T2 °पु नरे)पु च; D4 गंधर्वेषु पतत्रिषु; G2 नासुरेषु न चर्षिषु; M1 गंधर्वेषु न नृष्वपि. —^{c}) Ñ1 न तं; D4 नाहं (for अहं). Ś1 D1–3 पश्यामि तमहं भद्रे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 M3 न(Ñ2 D5.7 तं) वै(B1 M3 तं)पश्याम्यहं लोके. —^{d}) B4 को (for यो). Ś1 भद्रे समो; D1.2.5.7 Cg वीर्ये समो; M3 वीर्यात्समो; G(ed.) प्रतिबलो (for वीर्यसमो).

21 ^{a}) D3 भ्रष्टराज्येन. —^{b}) D3 मानुषेण (for तापसेन). Ñ1 दुरात्मना; Dt1 D6 पदातिना (for गतायुषा). —^{c}) B1.3 (before corr. as in text) Dt1 D1 करिष्यति; B4 करिष्यामि. —^{d}) M2 मनुष्येण. Ś1 D1–3 पदातिना; Ñ1 गतायुषा; B4 D4 G1.2 [अ]ल्पचेतसा (for [अ]ल्पतेजसा).

22 G1.2 M1.2 om. 22^{ab}. —^{a}) D4 गच्छस्व (for

दर्शने मा कृथा बुद्धिं राघवस्य वरानने ।
कास्य शक्तिरिहागन्तुमपि सीते मनोरथैः ॥ २३
न शक्यो वायुराकाशे पाशैर्बद्धुं महाजवः ।
दीप्यमानस्य वाप्यग्नेर्ग्रहीतुं विमलां शिखाम् ॥ २४
त्रयाणामपि लोकानां न तं पश्यामि शोभने ।
विक्रमेण नयेद्यस्त्वां मद्बाहुपरिपालिताम् ॥ २५
लङ्कायां सुमहद्राज्यमिदं त्वमनुपालय ।
अभिषेकोदकक्लिन्ना तुष्टा च रमयस्व माम् ॥ २६
दुष्कृतं यत्पुरा कर्म वनवासेन तद्गतम् ।
यश्च ते सुकृतो धर्मस्तस्येह फलमाप्नुहि ॥ २७
इह सर्वाणि माल्यानि दिव्यगन्धानि मैथिलि ।
भूषणानि च मुख्यानि तानि सेव मया सह ॥ २८
पुष्पकं नाम सुश्रोणि भ्रातुर्वैश्रवणस्य मे ।
विमानं सूर्यसंकाशं तरसा निर्जितं मया ॥ २९
विशालं रमणीयं च तद्विमानं मनोजवम् ।
तत्र सीते मया सार्धं विहरस्व यथासुखम् ॥ ३०
वदनं पद्मसंकाशं विमलं चारुदर्शनम् ।
शोकार्तं तु वरारोहे न भ्राजति वरानने ॥ ३१

G. 3. 61. 43
B. 3. 55. 32
L. 3. 61. 32

भज°). Ś1 D1–3 मां हि(D3 च) त्वं (for मामेव). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 मामेव(Ñ1 मम त्वं) भज भद्रं ते. —^{b}) V1 भर्तारं (for °हं). V1 B3 T3 G3 सदृशं (for °शस्). Ś1 D2 भर्तारं सहसा प्रिये; Ñ B1 D1.3.5.7 M3 भर्तारं सदृशं तव(D1 प्रिये; D3 पतिं). —^{cd}) Ñ1 Dt1 D6 G1 तु (for हि). Ñ1 भद्रे (for भीरु). Ñ1 क्रीड तस्मान्; D3 रमस्वैवं (for रमस्वेह). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अध्रुवं यौवनं भीरु रम तस्मान् (V1 त्वं मां [sic]) मया सह.

23 ^{ab}) D3 दर्शने या कृता बुद्धी (for ^{a}). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामसंदर्शनकृ(G[ed.]°यु)तां सीते बुद्धिं निवर्तय. —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1–3.5.7 T2 कस्य (for कास्य). —^{d}) D1 अग्रि; D4 मम (for अपि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स्वप्न- (for सीते). Ñ1 मत्समीपं शुभानने.

24 ^{a}) B1 शक्तो (for शक्यो). Ś1 न शक्यं वायुमाकाशे. —^{b}) D2 पाश्वैर् (for पाशैर्). G(ed.) बंद्धुं. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 T2 मनोजवः(Ś1 °वं); Ñ1 महाबलः (for महाजवः). —^{c}) Ś1 Dm1 D1–3 G3 चाप्यग्नेर्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वा वह्नेर्; D4.8 वा(D8 चा)स्यग्नेर् (sic) (for वाप्यग्नेर्). D6 दीप्यमानमिवाप्यग्नेर्. —^{d}) Ñ1 विपुलार्चिषं; Dg1 Dt1 D6 T2.3 M2 विमलाः शिखाः; Cg विमलां शिखां(as in text).

25 ^{ab}) Ñ1 न तं त्रिष्वपि लोकेषु पश्यामि वरवर्णिनि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न तं(V1 तु) पश्यामि पुरुषं त्रिषु लोकेषु मैथिलि. —Ñ2 reads 25^{c}–27^{a} in marg. —^{c}) Dg1 T3 हरेद्यस्त्वां; G2 न योद्धयस्त्वां (sic) (for नयेद्य°). B3 नयेद्यस्त्वां महाबाहुर्. —^{d}) B3 विक्रमैः (for मद्बाहु-). Ś1 Ñ2 V1 D1.2.5.7 G3 M1 -बल- (for -परि-). Ś1 D1–3 M1 -रक्षितां.

26 Ñ2 reads 26 in marg. (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B3 Dt1 D6 लंकायाः. Ñ1 मम यद्; T2 सुमहा- (for सुमहद्). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 इदं प्राप्य सुदुर्लभं. —After 26^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.3 (marg.) ins. :

1057* त्वत्प्रेष्या मद्विधाश्चैव देवाश्चापि सुरासुराः ।

[G3 mostly damaged. D4 मत्- (for त्वत्-). G1 राक्षसाश्च (for देवाश्चापि). Dt1 D6 T1 चराचरं(T1 Ck °राः) (for सुरासुराः).]

—Dg1 om. 26^{cd}. —^{c}) D4.6 T3 G1 M3 -जल-; Cr.g.t as in text (for -[उ]दक-). Ñ1 पीत्वा (sic); D6 -[आ]क्लिन्ना (for -क्लिन्ना). Dt1 अभिषेके जलक्लिन्ना. —^{d}) Dt1 D6 च (for माम्). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1–3.5.7 हृ(D3 तु)ष्टा रम(Ñ2 चर; D2 रामे) मया सह; Ñ1 हृष्टा च ** सुंदरि (illeg.).

27 Ñ2 reads 27^{a} in marg. (cf. v.l. 25). B3 reads 27–28 in marg. —^{a}) D3 त्वया (for पुरा). —^{b}) D1 वनवासे त्वया कृतं. —^{c}) T1 स्वकृतो (for सु°). Ś1 Ñ V B1.3.4 Dt1 Dm1 D1–3.5–8 यच्च(B3 तच्च; D5 यत्तु) ते सुकृतं कर्म(B3 भद्रे). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 तस्येदं; T2 तस्ये*. Ś1 स्वकृतं फलमाप्स्यसि.

28 B3 reads 28 in marg. (cf. v.l. 27). Ś1 om. 28. —^{a}) B1 रम्याणि (for माल्यानि). Dg1 T2.3 M1 माल्यानि सर्वाणि (by transp.). Ñ1 इमानि सर्वमाल्यानि; V1 इह सर्वाणि सर्वाणि (sic). —^{b}) Ñ1 -गंधाश्च (for -गन्धानि). —^{c}) Ñ D3.5.7 च दिव्यानि; D1 च सर्वाणि; D4 च वस्त्राणि; G2 विचित्राणि (for च मुख्यानि). —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 निषेवस्व; Dg1 reads तानि in marg.; T1.2 सेवस्व च (for तानि सेव). Ñ1 तानि सेवस्व शोभने; D1 तानि सेवय मे सह (sic).

29 ^{a}) Ñ1 भद्रं ते (for सुश्रोणि). —^{d}) M3 निर्मितं (sic) (for निर्जितं). Dt1 D6 रणे (for मया).

30 Ś1 D4 G1.2 M om. 30^{ab}. G3 reads 30^{ab} in marg. —^{a}) G3 damaged for च. Ñ1 रमणीयं विशालं च. —^{b}) B1 मान्वं तद्वि (sic); G3 ***नं (damaged) (for तद्विमानं). D1–3 मनोरमं; K(ed.) अनुत्तमं (for मनोजवम्). —^{c}) B3(before corr. as in text) G2 अत्र (for तत्र). M3 damaged for मया.

31 Ñ1 om. 31–34^{b}. Ś1 om. 31–33^{b}. —^{ab}) Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T1 अमलं(D1 °ले) and वदनं (for वदनं

G. 3 61. 46
B. 3. 55. 34
L. 3. 61. 33

अलं व्रीडेन वैदेहि धर्मलोपकृतेन ते ।
आर्षोऽयं दैवनिष्यन्दो यस्त्वामभिगमिष्यति ॥ ३२
एतौ पादौ मया स्निग्धौ शिरोभिः परिपीडितौ ।
प्रसादं कुरु मे क्षिप्रं वश्यो दासोऽहमस्मि ते ॥ ३३
नेमाः शून्या मया वाचः शुष्यमाणेन भाषिताः ।
न चापि रावणः कांचिन्मूर्ध्ना स्त्रीं प्रणमेत ह ॥ ३४
एवमुक्त्वा दशग्रीवो मैथिलीं जनकात्मजाम् ।
कृतान्तवशमापन्नो ममेयमिति मन्यते ॥ ३५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

---

and विमलं respy.). —[c]) Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 शोकार्तं तव रंभोरु. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 भ्रा(B1 रा)जते न (for न भ्राजति). —After 31, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1058* इत्युक्ताया मुखं तस्याः पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
दग्धं विरूपतां यातं तद्वाक्यदववह्निना ।
रावणं चैव पश्यन्त्या अपश्यन्त्याश्च राघवम् ।
तस्याः क्रोधसमुत्थेन देहोऽदह्यत वह्निना ।
तस्या विवर्णतां दृष्ट्वा रावणो लोकरावणः । [5]
अब्रवीद्वचनं तत्र सान्त्वयंस्तां नृपात्मजाम् ।

[(l. 2) Ñ2 D7 दिग्धं; B4 जग्धं. V1 वैरूप्यतां (for विरूपतां). V1 -वर-; B1(before corr. as above) -दाव- (for -दव-). —G(ed.) om. l. 3–4. —(l. 3) Ñ2 D5.7 न पश्यंत्याश्च (for अप°). —(l. 4) B1 दह्यति (for ऽदह्यत). —(l. 6) V1 भूयः (for तत्र).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1059* एवं वदति तस्मिन्सा वस्त्रान्तेन वराङ्गना ।
पिधायेन्दुनिभं सीता मन्दमश्रूण्यवर्तयत् ।
ध्यायन्तीं तामिवास्वस्थां दीनां चिन्ताहतप्रभाम् ।
उवाच वचनं वीरो रावणो रजनीचरः ।

[(l. 1) G2 M1 तु (for सा). Dg1 T1 वक्त्रं हस्ते (for वस्त्रान्तेन). D4 G2 वक्त्रं हस्तेन चांगना; T2 वस्त्रं वक्त्रे वरानना (for the post. half). —(l. 2) T1 निधाय. G3 M3 -मुखं (for -निभं). Dg1 Dm1 D8 T1.3 G1 M1.2 Ct मुखम् (for मन्दम्). —(l. 3) T2 इह (for इव). Dt1 D6 सीतां; Dm1 D8 G3 दीन- (for दीनां). Dm1 G3 -चित्तां (for चिन्ता-). —(l. 4) Dm1 D8 G3 सीतां; D4 T1 G1 पापो (for वीरो). T1.3 M1 राक्षसेश्वरः; G2 लोकरावणः (for रजनीचरः).]

32 Ś1 Ñ1 om. 32 (cf. v.l. 31). —[a]) Ñ2 V1 B4 D1.2.5.7 श्रमेण; B3 व्रतेन; Dt1 क्रीडेन (sic) (for व्रीडेन). D1.2 ते भीरु; D3 सुभगे (for वैदेहि). —[b]) Ñ2 V1 B4 D2.5.7 ध(V1 क)मैरूप-; B1.3 धर्मताप-; D3 °लोभ-; D4 धर्मक*- (for धर्मलोप-). V1 D2 वै; B3 T1 च; Dt1 marg.; D3 मे (for ते). D1 धर्मेण सुकृतेन वै. —[c]) D2.3 आर्यो; T2.3 हर्षो (for आर्षो). Dg1 D3 दैवनिष्पन्नो; Dt1 D1.2.4.6.8 G1.2 M Cr.k.t देवि(D8 G1.2 Cr °व) निष्पं (G1 M Cr.k °प्यं)दो; G3 दे**ष्पंदो (damaged); Cv.m.g as in text (for दैवनिष्यन्दो). Ñ2 V1 B3 D5.7 हर्षोयं देवि विस्प(D7 °स्पृ)ष्टो(V1 °स्पंदो); B1 हर्षोयं देवि निष्पन्नो; B4 हर्षोयं देवि विस्यंदो. —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 उप-; T3 अधि- (for अभि-). Dt1 D6 M3 Ck -भविष्यति; G2 -वतिष्यति (sic) (for -गमिष्यति). D1.2 यन्मामभिगमिष्यसि. ❀ Ck : देवि निष्यन्द इति पांक्तः। हे देवि त्वामभि उद्दिश्य मया क्रियमाणो यो निष्यन्दः स्नेहसंबन्धोऽस्ति सोऽयमार्षो भविष्यति ऋषिदिष्ट एव भविष्यति. ❀

33 Ñ1 om. 33; Ś1 om. 33[ab] (for both, cf. v.l. 31). —[a]) B1.3 तुभ्यं (for स्निग्धौ). —[b]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अभि(B1.3 °व)पीडितौ; D1.2 पीडितौ तव (for परिपीडितौ). D3 हस्ताभ्यां तव पीडितौ. —[c]) D2 marg.; T2 L(ed.) क्षिप्र- (for क्षिप्रं). —[d]) V1 B1 Dg1 D4 T3 पश्य दासो; D3 दासो वश्यो (by transp.) (for वश्यो दासो).

34 Ś1 Ñ1 om. 34[ab] (for Ñ1, cf. v.l. 31). —[a]) V1 B1 धर्म-; Dg1 Dt1 D6 T M2.3 Cm.g.k.t इमाः (for नेमाः). Ñ2 B3 शून्य-; D2.3 शून्ये (for शून्या). G(ed.) कृथा (for मया). —[b]) D1 शुष्कवक्त्रेण भाषिताः. —[c]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 याचेन्; D1 काश्चिन् (for कांचिन्). —[d]) Ś1 D1.2 प्रणमेदिह; D3 M3 प्रणमेत च (for प्रणमेत ह). Ñ1 स्त्रियं मूर्ध्ना नमेत वै; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मूर्ध्ना कां(B1 किं)चिदपि स्त्रियं.

35 [b]) B4 वैदेहीं (for मैथिलीं). —[c]) Ñ1 illeg. for कृतांतव. —[d]) Ś1 मन्यत; L(ed.) [अ]मन्यत (for मन्यते). —After 35, Ś1 D1–3 ins. :

1060* सान्त्वयित्वा बहुविधं रावणो विरराम ह ।

[D3 याचयित्वा. Ś1 सांत्वयिष्यंश्च तां सीतां (for the prior half).]

—D1 cont. :

1061* तस्या वाक्यं पुनश्चान्ताच्छ्रुणोतीति प्रयत्नतः ।;

whereas Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. after 35 :

1062* इतीव सीता बहुसान्त्व्यमाना
शोकालसा वै मदनालसेन ।
भर्तृव्रता नैव वशं जगाम
दुःखाच्च भीरुर्भयमुत्ससर्ज ।

५४

सा तथोक्ता तु वैदेही निर्भया शोककर्षिता ।
तृणमन्तरतः कृत्वा रावणं प्रत्यभाषत ॥ १
राजा दशरथो नाम धर्मसेतुरिवाचलः ।
सत्यसन्धः परिज्ञातो यस्य पुत्रः स राघवः ॥ २
रामो नाम स धर्मात्मा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
दीर्घबाहुर्विशालाक्षो दैवतं स पतिर्मम ॥ ३
इक्ष्वाकूणां कुले जातः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा यस्ते प्राणान्हरिष्यति ॥ ४
प्रत्यक्षं यद्यहं तस्य त्वया स्यां धर्षिता बलात् ।
शयिता त्वं हतः संख्ये जनस्थाने यथा खरः ॥ ५
य एते राक्षसाः प्रोक्ता घोररूपा महाबलाः ।
राघवे निर्विषाः सर्वे सुपर्णे पन्नगा यथा ॥ ६
तस्य ज्याविप्रमुक्तास्ते शराः काञ्चनभूषणाः ।
शरीरं विधमिष्यन्ति गङ्गाकूलमिवोर्मयः ॥ ७

G. 3. 62. 7
B. 3. 56. 7
L. 3. 62. 7

[(l. 1) D7 मुहुः (for बहु-). B3 -**माना; D5.7 -सांत्वमाना. —(l. 2) B1 भयमानसेन; B3 मदनानलेन (for मदनालसेन). —(l. 3) B3.4 नोपवशं; D5 नैव शमं (for नैव वशं). D5 जगाद (for °गाम). B1 भर्तृव्रतान्नोपरमं जगाम. —(l. 4) B1 आससर्ज.] —B3 cont. :

1063* दशमुखो मिथिलाधिपतेः सुतां
सुबहुशः शिरसाभिनिपत्य वै ।
मदनबाणहतो न निवेद तां
ह्यतनु नाद्यकरमुदितां रुजम् (sic) ।

Colophon.—*Sarga name* : Ś1 V1 B1.3.4 D3 सीतानुनयः (V1 °यं); Ñ1 D1.2 रावणवाक्यं; Ñ2 D5.7 सीतानुतापः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 V1 D5.7 61; B4 D3 62; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 55; D1.4 58; M3 56.—After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

54

☞ V2 illeg. for Sarga 54 (cf. v.l. 3.53). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) M3 एवमुक्ता (for सा तथोक्ता). D6 च (for तु). —[b]) M3 भयार्ता (for निर्भया). Ś1 D1–6 T1.2 G M शोककर्शिता; Dg1 T3 शोकपीडिता (for °कर्षिता).—[c]) Ñ1 D3 अंतरितं (for अन्तरतः). D1 तृणमात्रमतः कृत्वा. —[d]) Ś1 V1 B1.3.4 D5.7 वाक्यमब्रवीत् (for प्रत्यभाषत).

2 [b]) Dg1 T3 सत्यसेतुर् (for धर्म°). Ś1 D1.2 इवापरः (for °चलः). ❀ Ck : धर्मसेतुरिवेत्येकं पदम्। इवेन विभक्त्यलोपः समासश्चेति। धर्मसेतुर्मर्यादावस्थितिहेतुः धर्मसेतुरिव मर्यादाप्रतिष्ठापक इत्यर्थः।; Ct : धर्मसेतुरिवेत्यत्र धर्मेति पृथक्पदं लुप्तषष्ठीकम्। धर्मस्याचलः सेतुरिव मर्यादाप्रतिष्ठापकः. ❀ —[c]) Ś1 सत्यबंधः; D7 सेतुबंधः (for सत्यसन्धः). Ñ1 परित्राताः; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 °ख्यातो; D2 G2.3 M1.2 प्रतिज्ञातो; Cr.g.k.t as in text (for परिज्ञातो). B3 (before corr. as in text) सत्यसंधमविज्ञातो. —[d]) Ñ1 तस्य (for यस्य). D3 om. स (subm.).

3 [a]) B3 M1 सु (B3 before corr. as in text) धर्मात्मा; D3 धर्मात्मा (subm.) (for स धर्मात्मा). —[d]) T1 हि (for स). G(ed.) सत्पतिर् (for स पतिर्). D4 T2 परमं महत् (T2 °म) (for स पतिर्मम). Ñ1 मम ** महायशाः.

4 [a]) Ñ1 इक्ष्वाकोस्तु (for इक्ष्वाकूणां).—[b]) M3 सिंहोरस्को (for सिंहस्कन्धो). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 महाबलः (V1 D3 °भुजः) (for महाद्युतिः).—[d]) Ñ B1.4 D5.7 स ते; V1 स तेन (hypm.) (for यस्ते). B4 हनि (marg. also as in text) ष्यति; Dt1 Dm1 D6.8 वधिष्यति (for हरि°).

5 [b]) Ś1 Dt1 D6 T3 त्वया वै (T3 सा) (for त्वया स्यां). G3 वने (for बलात्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भवेयं वै हृता (Ñ2 V1 वैकृता) त्वया; M2 गृहीता स्यां त्वया बलात्; M3 या गृहीता त्वया बलात्.—[cd]) Ñ1 G3 शयीथास्त्वं; M3 शयितस्त्वं (sic) (for शयिता त्वं). Ś1 D1–3 शयिष्ठा (D1 °यीथा) स्त्वं (D3 शापितः स्याञ्) जनस्थाने हतः संख्ये यथा खरः (L[ed.] यथा संख्ये हतः खरः).—For 5[cd], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1064* सुव्यक्तं त्वं सह प्राणैर्मुञ्चेथाश्चैव मां युधि ।

[B4 अव्यक्तं. Ñ2 D5.7 वै (for त्वं). V1 इह (for सह). B3.4 तु च (for चैव).]

6 [ab]) Ñ1 **** क्षसाः संति (illeg.); D3 यदि ते राक्षसास्त्राणं (for [a]). Ś1 D1.2 यानि ते परमास्त्राणि घोररूपाणि संति वै.—[c]) Ś1 D1.2 निर्विषाणि स्युः; Ñ1 D3 निर्विषास्ते स्युः (for निर्विषाः सर्वे).—After निर्विषाः, Dt1 erroneously reads संख्ये जनस्थाने यथा खरः.—[d]) G3 गरुडे (for सुपर्णे). M3 इव (for यथा). D3 सुपर्ण इव पन्नगाः.—For 6, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1065* यानि ते राक्षसास्त्राणि घोराणि च बहूनि च ।
तानि ते निष्फलानि स्युः सुपर्णे पन्नगा इव ।

[(l. 1) B3.4 रावण (for राक्षस). V1 B1 सुबहूनि च. —(l. 2) G(ed.) रामेऽफलानि स्युः. B3.4 इव पन्नगाः (by transp.).]

7 [a]) D7 -युक्तास् (for मुक्तास्). B1 तु (for ते). Ś1 D1.2 तेन प्रतिविमुक्तास्ते.—[b]) Dg1 T3 कनकभूषिताः (T3

G. 3. 62. 8
B. 3. 56. 8
L. 3. 62. 8

असुरैर्वा सुरैर्वा त्वं यद्यवध्योऽसि रावण ।
उत्पाद्य सुमहद्वैरं जीवंस्तस्य न मोक्ष्यसे ॥ ८
स ते जीवितशेषस्य राघवोऽन्तकरो बली ।
पशोर्यूपगतस्येव जीवितं तव दुर्लभम् ॥ ९
यदि पश्येत्स रामस्त्वां रोषदीप्तेन चक्षुषा ।
रक्षस्त्वमद्य निर्दग्धो गच्छेः सद्यः पराभवम् ॥ १०
यश्चन्द्रं नभसो भूमौ पातयेन्नाशयेत वा ।
सागरं शोषयेद्वापि स सीतां मोचयेदिह ॥ ११
गतायुस्त्वं गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः ।
लङ्का वैधव्यसंयुक्ता त्वत्कृतेन भविष्यति ॥ १२
न ते पापमिदं कर्म सुखोदर्कं भविष्यति ।
याहं नीता विनाभावं पतिपार्श्वात्त्वया वनात् ॥ १३

°षणाः). —^{c}) Ś1 D2 विद्रलिप्यंति. ❀ Cg : गङ्गेत्यविभक्तिकनिर्देशः गङ्गाया ऊर्मय इत्यर्थः. ❀

8 Ś1 om. 8^{ab}. —^{a}) Ñ2 B3.4 D5.7 [अ]पि (for त्वं). —^{b}) Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 यदि रावण रक्ष्यसे (Ñ1 दुर्जयः; V1 वक्ष्यसे; B1 राक्षस; D3 राक्षसैः). —After 8^{ab}, D2 ins. :

1066* गुप्तः संख्ये च दुर्वृत्तः सर्वैश्च ज्ञातिभिर्वृतः ।

—B1 reads 8^{cd} in marg. —^{c}) T2 तु (for सु-). —^{d}) V1 जीवितं त्वं प्रमोक्ष्यसे. —For 8^{cd}, Ś1 D1-3 subst. :

1067* अवश्यं समरे पाप न जीवंस्तस्य मोक्ष्यसे ।
[D1.3 अवध्यः (for अवश्यं).]

—After 8, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1068* तं विरोध्य महात्मानं राघवं रघुनन्दनम् ।
प्रेषितस्तच्छरैराशु गन्तासि यमसादनम् ।
[(l. 2) D5.7 तु (for तच्-).]

9 ^{a}) Ñ1 illeg. up to शेष in ^{a}. D3 हि (for ते). Ś1 जीवावशेषस्य. —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जीवितांतकरो; D3 रावणांतकरो; G(ed.) जीवनांतकरो. D8 बलात् (for बली). —Dt1 reads from यूप in ^{c} up to ^{d} in marg. —^{c}) Ñ1 -निबद्धस्य (for -गतस्येव). —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 ते सुदुर्लभं (for तव दुर्लभम्). Ñ1 शमितेव महा*रे.

10 V1 om. 10–24^{b}. —^{a}) B1 च (for स). Ñ2 B1.3.4 D5.7 ते (Ñ2 D5.7 वै) रामो (for रामस्त्वां). Ñ1 यदि रामः स पश्येत्त्वां. —^{b}) D1 क्रोध-; D3 यदि; M2 रोषैर् (for रोष-). Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 -तीव्रेण (for -दीप्तेन). —^{c}) D3 दुष्ट (for रक्षस्). Ś1 D1.2 Cm तदैव (for त्वमद्य). Ñ1 तदास्य तेजसा दग्धः; Ñ2 B1.3.4 D5.7 सुव्यक्तं तच्छरैर्दग्धो. —^{d}) Ś1 Dg1 D1–4 M3 गच्छेत् ; M2 गच्छ (for गच्छेः). Ñ1 सद्यो गच्छेः (by transp.); Ñ2 B1.3.4 D5.7 गच्छेराशु (for गच्छेः सद्यः). Dt1 D6 यथा रुद्रेण मन्मथः.

11 V1 om. 11 (cf. v.l. 10). —^{a}) Dg1 यच्चंद्रं; D1.2 यश्चैंद्रं (for यश्चन्द्रं). Ś1 पातयेद् ; D3 मनसा (for नभसो). Ñ1 यो हि चंद्रमसं भूमौ. —^{b}) Ś1 नभसो (for पातयेन्). D1 नाशयेत्तथा; M2 (before corr. as in text) नाशयेत्तु वा (for नाशयेत वा). Ñ2 B1.3.4 D5.7 तरसा पातयेदिह. —^{c}) D4 मोचयेद् (for शोषयेद्). Dm1 D8 G3 चापि (for वापि). —^{d}) Dg1 T3 न (for स). D2 रामं (for सीतां). Ś1 समतां (for स सीतां). Ś1 D1.2 कोपयेद्; Ñ2 B1.4 D3.5.7 मोहयेद्; Dg1 D8 T3 मोक्षयेद् (for मोचयेद्). M3 क्वचित् (for इह). M1 मोचयेत ह (for °येदिह). L(ed.) स तं चेत्कोपयेदिह. —After 11, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. :

1069* सहस्ररश्मिरादित्यो दीप्तिं जह्यान्महातपाः ।
न तु मे मोह आगच्छेत्त्वं तु मोहाद्विमुह्यसि ।
अपि यास्ये क्षयं पाप न तु यास्यामि ते वशम् ।

[(l. 1) B1 अपि यो (for आदित्यो). B3 दीप्तं (for दीप्तिं). B3 महायशाः (for °तपाः). —B3 om. l. 2. —(l. 2) B1 च (for तु). G(ed.) मां (for मे). Ñ2 दर्प- (for त्वं तु). B1 विमुह्यसे (for °ह्यसि). —(l. 3) B1 यमगृहं (for क्षयं पाप). B3 त्वां (for तु).]

12 V1 om. 12 (cf. v.l. 10). —^{a}) Ś1 B3 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 M3 गतासुस् (for °युस्). D3 गतसुखो; G(ed.) गतश्रीश्च (for गतश्रीको). —^{b}) D3 गतश्रीको (for गतसत्त्वो). Ś1 B4 [ऽ]जितेंद्रियः (for गतेन्द्रियः). —^{c}) Dg1 -युक्ता हि (for -संयुक्ता). —^{d}) B3 तत् ; G2 मत्- (for त्वत्-). Ś1 Ñ2 D1–3.5.7 त्वत्कृते च (Ñ2 D5.7 तु); Ñ1 तव हेतोर् (for त्वत्कृतेन). G1 गमिष्यति (for भवि°). M3 त्वत्कृते विनशिष्यति. —After 12, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. :

1070* प्रत्यक्षं तस्य वीरस्य यो मामपहरेद्बलात् ।
तदैव बाणैर्निर्दग्धो नेमां वाचमुदीरयेत् ।

[(l. 1) D5 तव (for तस्य). B1 रामस्य (for वीरस्य). —(l. 2) Ñ2 D5.7 उदाहरेत्; G(ed.) °येः (for उदीरयेत्).]

13 V1 om. 13 (cf. v.l. 10). Ś1 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) D6 ते न (by transp.). D1 शठम् (for पापम्). Ñ2 B1.3.4 D5.7 इदं पापं (B3.4 D5 °प) न ते कर्म. —^{b}) G2 सुखोदुःखं (sic) (for सुखोदर्कं). —^{c}) D1 विहीनैवं (for विनाभावं). Ñ1 याहं विहीना भर्तारं. —^{d}) G2 तु या (for त्वया). Dt1 D6 बलात्; D4 गता; T1.2 वने (for वनात्). Ś1 वने त्वया; D1 वनात्त्वया (by transp.); D2 विना त्वया (sic) (for त्वया वनात्). Ñ1 पतिपार्श्वमवेक्षणा; Ñ2 B1.3.4 D5.7 पतिहस्ताच्च्युता (B1.3 °द्विना; B4 °द्बलात्) त्वया; D3 पतिना च त्वया विना. ❀ Cv : याहं नीता यदहं नीता अविवक्षितलिङ्गविशेषं हेतुमात्रपर्यवसायि एतत्पदम् तया हेतुनेति पूरयन्ति केचित्. ❀ So also in Cm.

स हि दैवतसंयुक्तो मम भर्ता महाद्युतिः ।
निर्भयो वीर्यमाश्रित्य शून्ये वसति दण्डके ॥ १४
स ते दर्पं बलं वीर्यमुत्सेकं च तथाविधम् ।
अपनेष्यति गात्रेभ्यः शरवर्षेण संयुगे ॥ १५
यदा विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः ।
तदा कार्ये प्रमाद्यन्ति नराः कालवशं गताः ॥ १६
मां प्रधृष्य स ते कालः प्राप्तोऽयं राक्षसाधम ।
आत्मनो राक्षसानां च वधायान्तःपुरस्य च ॥ १७
न शक्या यज्ञमध्यस्था वेदिः स्रुग्भाण्डमण्डिता ।
द्विजातिमन्त्रसंपूता चण्डालेनावमर्दितुम् ॥ १८
इदं शरीरं निःसंज्ञं बन्ध वा घातयस्व वा ।
नेदं शरीरं रक्ष्यं मे जीवितं वापि राक्षस ।
न हि शक्ष्याम्युपक्रोशं पृथिव्यां दातुमात्मनः ॥ १९

G. 3. 62. 26
B. 3. 56. 22
L. 3. 62. 21

14 V1 om. 14 (cf. v.l. 10). —[a]) Ś1 D2 पतिर्; G3 यो हि (for स हि). Dt1 D6 G2 M2 (before corr. as in text) Cr.m*p*.k.t देवर-; Cv.m.g.t*p* as in text (for दैवत-). Ñ1 योसौ देवर-; G1 स देवरेण (for स हि दैवत-). Ñ2 B1.3.4 D5.7 स दिव्यभावस(B4 °मा)पन्नो. —[b]) Ñ1 महासत्त्वो (for मम भर्ता). Ñ2 B1.3.4 D5.7 महायशाः (for °द्युतिः). Ś1 D1-3 महा(Ś1 °म)सत्त्वो महाबलः. —[c]) Ñ1 वीर्यसौवीर्याद् (for वीर्यमाश्रित्य). —[d]) Ś1 D2 वसत्येव स दंडके; Ñ1 वसते दंडकावने. —After 14, Ś1 D1-3 ins. :

1071* लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा स ते प्राणान्हरिष्यति ।

—After 14, Ñ2 B1.3.4 D5.7 read 17.

15 Ś1 V1 om. 15 (for V1, cf. v.l. 10). —[a]) Ñ1 वीर्यं च दर्पं च; B4 Dt1 Dm1 D6.8 Ct वीर्यं बलं दर्पं (by transp.) (for दर्पं बलं वीर्यम्). —[b]) G(ed.) मानं चैव; L(ed.) उत्साहं च (for उत्सेकं च). B3.4 D5.7 निशाचर; D3.6 यथाविधि(D6 °धं). Ñ1 समुत्सेकं यथाविधि; Ñ2 B1 समुत्सेकं(B1 उत्सुकं च) निशाचर. —[c]) Dg1 Dt1 D6 T3 M3 व्यपनेष्यति. Ñ2 B1.3 D5.7 ते(Ñ2 D5.7 त्वद्) देहाच् (for गात्रेभ्यः).

16 V1 om. 16 (cf. v.l. 10). —[a]) Ś1 D1.3 देशानां; D2 दैवेन (for भूतानां). Ñ2 B1.3.4 D5.7 यदा विनाशकालो वै. —[b]) Ś1 Ñ1 D1.2 T1.2 कालनिर्मितः. Ñ2 B1.3.4 D5.7 लक्ष्यते दै(B1.3 दे)वनिर्मितः. —[cd]) T3 काले (for कार्ये). Ñ1 प्रवर्तंते (for प्रमाद्यन्ति). Ś1 D1 तदानार्याः(D1 कूटे) प्रवर्तंते; D2.3 तदानार्यं प्रवर्धंते(D3 °पद्यंते) (for [c]). D3 काम- (for काल-). Ñ1 -वशानुगाः (for -वशं गताः). Ñ2 B1.3.4 D5.7 तदा वै विपरीतेषु मनः प्रकुरुते नरः. —After 16, Ñ2 B1.3 (subst. only l. 3 for 17[ab] and then cont. l. 4, reading both after 14).4 D5.7 ins. :

1072* प्राप्तानुरागः पुरुषो नयोऽयमिति मन्यते ।
स चानयं प्रकुर्वीत कृतान्तमतिमोहितः ।
मां प्रधृष्य स ते कालः संप्राप्तो दुरतिक्रमः ।
नैर्ऋतानां च सर्वेषां राक्षसाधम पापकृत् ।

[(l. 1) G(ed.) प्राप्तानुरागपुरुषो (for the prior half). D5 ततोयम् (for नयोऽयम्). —(l. 3) Ñ2 D5.7 तु प्रधृष्य (for प्रधृष्य स).]

17 V1 om. 17 (cf. v.l. 10). Ñ2 B1.3 (including l. 3-4 of 1072*).4 D5.7 read 17 after 14. —[ab]) T1.2 G1.2 प्रधर्ष्य (for प्रधृष्य). Dm1 न (for स). Ñ2 D5.7 च प्रधृष्य ते; D2 प्रधर्ष्य वने; D3 प्रधर्षयसे (for प्रधृष्य स ते). D3 कालं (for कालः). Ś1 स प्रविश्येत यः कालः (for [a]). G3 यो (for ऽयं). D2 संप्राप्तो (for प्राप्तोऽयं). Ñ1 संप्राप्तो राक्षसेश्वर (for [b]). Dg1 मां प्रधर्ष्य स्थितस्यैव स कालोप्ययमेव हि. —For 17[ab], B3 subst. l. 3 of 1072*, then cont. l. 4. —[c]) G(ed.) रक्षसां चैव (for °सानां च). —[d]) Ñ2 B1.3.4 D5.7 पुरस्य (for वधाय).

18 V1 om. 18 (cf. v.l. 10). —[a]) Dg1 न शक्यं (for न शक्या). D3 यज्ञधर्मस्था (for °मध्यस्था). —[b]) Ś1 Ñ2 B1.3.4 Dg1 Dm1 D1-3.5.7.8 M3 वेदी. —[c]) Ś1 Ñ2 B3.4 D1-3.5.7 -संयुक्ता; B1 M2 -संपूर्णा. ❀ Cg : द्विजातिमन्त्रैः उद्धननादिमन्त्रैः पूता शुद्धा. ❀ —[d]) Dg1 [अ]-पमर्दितुं; D3 Ck [अ]भिमर्शितुं; T1.2 [अ]वमर्शितुं (for [अ]वमर्दितुम्). Ś1 D1.2 चां(Ś1 चं)डालेनोप(D1 °नाभि) सर्पितुं; Ñ2 B1.3.4 D5.7 चां(B4 चं)डालेनाभिमर्दितुं. —After 18, Ñ2 B1.3.4 D5.7 ins. :

1073* राक्षसेन्द्र नरेन्द्रेण प्राकृतेन न धार्यते ।;

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1074* तथाहं धर्मनित्यस्य धर्मपत्नी पतिव्रता ।
त्वया स्प्रष्टुं न शक्यास्मि राक्षसाधम पापिना ।
क्रीडन्ती राजहंसेन पद्मषण्डेषु नित्यदा ।
हंसी सा तृणषण्डस्थं कथं द्रक्ष्येत मद्गुकम् ।

[(l. 1) Dm1 D8 यथाहं. Dm1 नित्यधर्मस्य (for धर्मनित्यस्य). Dt1 Dm1 D6.8 T2 दृढव्रता (for पति°). M1 पत्नी पतिमनुव्रता (for the post. half). —(l. 2) Dt1 Dm1 D4.6 G1 M3 शक्याहं; G2.3 शक्या हि (for शक्यास्मि). ❀ Cv : यथाहं धर्मनित्यस्य धर्मपत्नी पतिव्रता । त्वया द्रष्टुं न शक्यास्मीति पाठः. ❀ —(l. 3) G3 नित्यशः (for °दा). Dt1 Dm1 D6.8 पद्मखंडेषु नित्यशः; D4 G1.2 पद्मखंडे तु नित्यदा(D4 °शः). —(l. 4) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 Ct -मध्यस्थं (for -षण्डस्थं). T1.2 द्रक्ष्येत; M3 पश्यति; K(ed.) पश्येत (for द्रक्ष्येत). M1 कथं द्रक्ष्यति मंगुकं (for the post. half).]

Thereafter, D8 ins. राम श्री.

19 V1 om. 19 (cf. v.l. 10). —[a]) Ñ1 illeg. for [a].

G. 3. 62. 27
B. 3. 56. 22
L. 3. 62. 22

एवमुक्त्वा तु वैदेही क्रोधात्सुपरुषं वचः ।
रावणं मैथिली तत्र पुनर्नोवाच किंचन ॥ २०
सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं रोमहर्षणम् ।
प्रत्युवाच ततः सीतां भयसंदर्शनं वचः ॥ २१
शृणु मैथिलि मद्वाक्यं मासान्द्वादश भामिनि ।
कालेनानेन नाभ्येषि यदि मां चारुहासिनि ।
ततस्त्वां प्रातराशार्थं सूदाश्छेत्स्यन्ति लेशशः ॥ २२
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणः शत्रुरावणः ।
राक्षसीश्च ततः क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥ २३
शीघ्रमेव हि राक्षस्यो विकृता घोरदर्शनाः ।
दर्पमस्या विनेष्यन्तु मांसशोणितभोजनाः ॥ २४
वचनादेव तास्तस्य विकृता घोरदर्शनाः ।
कृतप्राञ्जलयो भूत्वा मैथिलीं पर्यवारयन् ॥ २५

Ś1 Dg1 निःशंकं (for निःसंज्ञं). Ñ1 निसर्गवचनं (for शरीरं निःसंज्ञं). —^{b}) Ś1 T3 बद्ध्वा (for बन्ध). G3 बद्धस्व; M2 बंधीय (sic) (for बन्ध वा). Ś1 D1–3 पाटयस्व; Dg1 T Cg खाद(T3 °त)यस्व; G3 M2 [आ]घातयस्व (for घात°). D6 च (for वा). Ñ2 B1.3.4 D5.7 भक्ष्यतां पीड्यतामपि(B1 पीयतामिति; B4 पाठ्यतामिति). —After 19^{ab}, D3 ins. :

1075* तिलशः क्रियतां वापि वह्निं तर्पय वायस ।
राक्षसाणां कुलं शीलं धर्मं धैर्यं यशस्तथा ।

—D3 cont.; while Ś1 Ñ B1 D1.2.4.5.7 ins. after 19^{ab} :

1076* वर्तामि विषये तेऽहमिह क्रोधो विधीयताम् ।

[Ś1 D1.2 वर्तेहं(D2 °यं); D4 वर्तते (for वर्तामि). Ś1 D1.2 तेच; D3 [ऽ]हं ते (by transp.); D4 तस्मिन् (for तेऽहम्). Ś1 D1–3 मयि क्रोधो विनीयतां (for the post. half). Ñ1 तिष्ठामि वचने तेहमिति कोपो विनीयतां.]

—^{c}) B1 D3 रक्षामि; T1.2 रक्षिष्ये (for रक्ष्यं मे). —^{d}) B1.4 Dg1 Dm1 D1.3.7.8 चापि (for वापि). Ś1 Ñ B1.4 D1–3.5.7 रावण (for राक्षस). —Dg1 reads 19^{ef} in marg. —^{e}) B1 न च; B4 Dt1 D3.4.6.8 G1 M2 न तु; Dm1 ननु (for न हि). Ñ2 B1.3.4 D5.7 शक्नोमि (for शक्ष्यामि). G3 तमशक्ष्यामि (sic). M3 reads *inf. lin. sec. m.* न तु श in न तु शक्ष्यामि. Ś1 [अ]हं क्रोशं; Ñ1 D7 [उ]पाक्रोशं; B3.4 Dt1 Dm1 D6.8 G3 Cv.t [अ]पक्रोशं; D2 [अ]-वक्रोशं; M1 [अ]पाक्रोशं (for [उ]पक्रोशं). —^{f}) Ś1 इह चात्मना; D2 इदमात्मनः; D3 कर्तुमात्मनः; L(ed.) अहमात्मना (for दातुमात्मनः). D1 तं निदेशान्महात्मनः.

20 V1 om. 20 (cf. v.l. 10). —^{a}) Ñ1 partly illeg. —^{b}) Ś1 तत्परुषं; Ñ2 D5.7 सा परुषं; D1.2 तं प(D2 °पु)रुषं. —^{c}) Dt1 D6 जानकी (for मैथिली). Ñ1 प्रोच्य (for तत्र). Ś1 D1.2 राक्षसश्रेष्ठं (for मैथिली तत्र). —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1–3.5.7 ततो (for पुनर्). ❀ Cg : एवमुक्त्वेति । तत्र तद्विषये । क्रियाभेदात् पुनर्मैथिलीशब्दप्रयोगः. ❀

21 V1 om. 21 (cf. v.l. 10). Ś1 D1.2 om. 21^{ab}. D3 reads 21^{ab} after 22. —^{a}) Ñ1 सीतायास्तु वचः; Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 स सीताया वचः (for सीताया वचनं). —^{b}) Ñ2 B3.4 D3.5.7 लोमहर्षणं. —Ñ1 M3 om. 21^{c}–23^{b}. —^{cd}) Ś1 D1–3 सभयं दर्शयन्वचः (for ^{d}). Ñ2 B1.3.4 D5.7 रावणः क्रोधरक्ताक्ष इदं वचनमब्रवीत्. —After 21, B1.3.4 read 24^{ab}.

22 Ñ1 V1 M3 om. 22 (cf. v.l. 10 and 21). Ñ2 B1 D5.7 om.(hapl.) 22–23. B4 om. 22^{a-d}. —^{a}) Dg1 D4 G1 मे (for मद्-). —^{b}) Ś1 D2 मासद्वादशकेन वै. —^{c}) Ś1 D2 [अ]न्येन (for [अ]नेन). —^{d}) G1 त्वं (for मां). Dg1 चारुभाषिणि (for °हासिनि). —^{e}) Ś1 D2 सत्वराः सर्वे; D1 °शार्थे; D3 प्राशनार्थं मे (for प्रातराशार्थं). —^{f}) D4 छेद्यंति (for छेत्स्यन्ति). Dg1 लेशतः. Ś1 D1.2 तदा छेत्स्यंति खंडशः; D3 तदा भक्ष्यं भविष्यति. —After 22, D3 reads 21^{ab}.

23 Ñ2 V1 B1.4 D2.5.7 om. 23 (for Ñ2 B1 D5.7 and V1, cf. v.l. 22 and 10 respy.). Ñ1 D3 M3 om. 23^{ab} (for Ñ1 M3, cf. v.l. 21). —^{c}) Ñ1 M3 रावणः परमक्रोधाद्(M3 °क्रुद्ध). —^{d}) Ñ1 प्रतिहारीमथाब्रवीत् . —For 23, Ś1 D1 subst.; D3 subst. l. 2 only for 23^{cd} :

1077* स राक्षसान्समीपस्थान्क्रूरकर्मा निशाचरः ।
रावणः परमक्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ।

24 V1 om. 24^{ab} (cf. v.l. 10). B1.3.4 read 24^{ab} after 21. —^{a}) D6 एवं (for एव). M1 तु (for हि). Ñ3 B1.3.4 D5.7 आयांतु (for एव हि). Ś1 D1.2 आनयत क्षुद्रा (Ś1 क्रुद्धा) (for एव हि राक्षस्यो). Ñ1 राक्षसीरानय क्षिप्रं. —^{b}) Ś1 D1.2 राक्षसीर्(D1 °स्यो); Ñ1 विक्रांता; Ñ2 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 विरूपा (for विकृता). —D6 reads 24^{c}–25^{b} after 26^{ab}. —^{c}) Ñ2 B3.4 D5 Cv विनेष्यंति; Dg1 D4 G2 M3 Cm.g विनेष्यध्वं; Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 G1 Ck.t [अ]पनेष्यंतु (for विनेष्यन्तु). Ś1 D1.2 अस्या दर्पं विनेष्यंति; D3 अस्या दर्पमपास्यंतु.

25 D6 reads 24^{c}–25^{ab} after 26^{ab} (cf. v.l. 24). —^{ab}) Ś1 D1–3 तस्यैव (for तास्तस्य). Dt1 D6 सुघोरा(D6 reads °घोरा in marg.) (for विकृता). Ś1 D1–3 सुघोरो राक्षसीगणः; T1.2 M3 सुघोरा राक्षसीगणाः (for ^{b}). Ñ1 प्रतिहारी समाज्ञप्ता समानिन्ये च राक्षसीः. —For 25^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1078* आगतो वचनादेव तस्यासौ राक्षसीगणः ।

[B3 एवं (for एव). B1 तस्यार्थे (for °सौ).]

स ताः प्रोवाच राजा तु रावणो घोरदर्शनः ।
प्रचाल्य चरणोत्कर्षैर्दारयन्निव मेदिनीम् ॥ २६
अशोकवनिकामध्ये मैथिली नीयतामिति ।
तत्रेयं रक्ष्यतां गूढं युष्माभिः परिवारिता ॥ २७
तत्रैनां तर्जनैर्घोरैः पुनः सान्त्वैश्च मैथिलीम् ।
आनयध्वं वशं सर्वा वन्यां गजवधूमिव ॥ २८

इति प्रतिसमादिष्टा राक्षस्यो रावणेन ताः ।
अशोकवनिकां जग्मुर्मैथिलीं परिगृह्य ताम् ॥ २९
सर्वकामफलैर्वृक्षैर्नानापुष्पफलैर्वृताम् ।
सर्वकालमदैश्चापि द्विजैः समुपसेविताम् ॥ ३०
सा तु शोकपरीताङ्गी मैथिली जनकात्मजा ।
राक्षसीवशमापन्ना व्याघ्रीणां हरिणी यथा ॥ ३१

G. 3. 62. 37
B. 3. 56. 34
L. 3. 62. 34

—[c]) Ś1 Ñ1 D5.7 प्रांजलिर्व(Ñ1 °ल्यो व)र्धयित्वा तु; Ñ2 D1-3 प्रांजलिर्बद्ध(D1 °र्बंध; D2 °र्वेष्ट)यित्वा तु(D3 तं); V1 B1.3.4 प्रांजलिर्बंद(B4 °लिं बद्ध)यित्वा तु(V1 B1 च); L(ed.) अंजलिं बंधयित्वा तु. —[d]) Dm1 D8 G1.3 जानकीं (for मैथिलीं). —After 25, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1079* घोरबीभत्सरूपाणां राक्षसीनां महागणः ।
समन्ततो रक्ष्यमाणस्तां सीतां पर्यवारयत् ।
निःश्वासा राक्षसीनां तु कम्पयन्ति नभस्तलम् ।
भीषणाश्वरणाकम्पैः कम्पयन्तीव मेदिनीम् ।

[B1 om. l. 1-2. —(l. 2) Ñ2 V1 D7 रक्षमाणः (for रक्ष्यमाणस्). Ñ2 D5.7 सीतां तां (by transp.). —(l. 4) Ñ2 D5.7 भीषणैश् (for भीषणाश्). B1 -[आ]घातैः (for -[आ] कम्पैः).]

26 [a]) Dm1 D8 तां (for ताः). D4 G1 M2 चोवाच (for प्रोवाच). Dg1 Dt1 D6 T1.3 G2 [अ]सौ (for तु). —[b]) Dg1 Dt1 Dm1 D4 T2.3 G1.2 M1.3 घोरदर्शनाः (for °नः). —For 26[ab], Ś1 D1-3 subst. :

1080* ताश्चोवाच स दुष्टात्मा राक्षसी राक्षसाधिपः ।

[Ś1 (before corr. as above) सुदुष्टात्मा; D3 स राक्षस्यो (for स दुष्टात्मा). D1.3 रावणो (for राक्षसी).]

—After 26[ab], D6 reads 24[c]-25[b].

—[c]) Dt1 D6 Ct प्रचल्य; D8 प्रचार्य (for प्रचाल्य). Ś1 D1.2 संरब्धश्चरणोत्कंपैर् (Ś1 °त्क्षेपैर्); D3 प्रकोपाच्चरणोत्क्षेपैर्. —[d]) Ś1 पूरयन् (for दारयन्). —For 26, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1081* उवाच राक्षसीस्ताश्च स्फुरमाणाधराननाः ।

[Ñ1 तास्तु; V1 तत्र (for ताश्च). Ñ1 रावणो राक्षसाधिपः (for the post. half).]

27 [a]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 -वनिकामेव(Ñ1 °कामेषा; D3 °कां चैव). —[b]) Dg1 Dm1 D8 T G3 M1.3 इयं (for इति). Ś1 D1.2 नयित्वा मैथिलीमिमां; D5 मैथिलीं यततामिति. —Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 27[cd] and 28[ab]. —[c]) M1 [इ]दं (for [इ]यं). Dt1 रक्ष्यसा (corrupt) (for रक्ष्यतां). Ś1 D1.2 गुप्तां (for गूढं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तत्रैव(B1 °त्रेयं) वसतां(B4 °तीं) चापि (V1 चैव). —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D5.7 G1 परिपालिता.

28 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. 27[cd] and 28[ab].

—[a]) Ś1 D2 तथा च; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 तत्रेमां; Cm*p* as in text (for तत्रैनां). D1 तथा संतर्जनैर्घोरैः. —[b]) D3 सांत्वेन (for सान्त्वैश्च). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 योक्ष्यथ(B4 °से) (for मैथिलीम्). —B3 reads 28[cd] in marg. —[c]) G3 वनं (sic) (for वशं). B1 D4 सीतां (for सर्वा). Ś1 D1.2 मम वशे; Dm1 D8 हि विवशां (for वशं सर्वा).

29 [a]) V1 प्रतिसमादृष्टा; D1 प्रविसमादिष्टा. —[b]) D1 रावणे कृतं (sic) (for रावणेन ताः). —D6 erroneously reads 31[b] in place of 29[d] and after corr. reads 29[d] to 31 (followed by 1084*) in marg. —[d]) Ñ1 B4 T1.2 G2 M1 Cg प्रतिगृह्य (for परि°). Dt1 D4.6 T1.2 G1.3 M1 तु; Dm1 D8 ताः; G2 वै (for ताम्). M3 जनकात्मजां (for परिगृह्य ताम्) M2 परिगृह्य तु मैथिलीं. —After 29, D6 reads l. 2 of 1084* for the first time, repeating it in its proper place.

30 D6 reads 30 in marg. (cf. v.l. 29). —[a]) B1 -कामप्रदैर्; Dg1 -कामदुघैर्; D6 G2 -कालफलैर्; Cm*p* as in text (for -कामफलैर्). —[b]) G3 नित्य- (for नाना-). Dg1 युतैः (for वृताम्). Ś1 Ñ1 D1.2 नानापुष्पैः(Ñ1 °मृग) समायुतां(D1.2 °वृतां); D3 नानापुष्पधरैः*तां. —After 30[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1082* दिव्यगन्धैः सुगन्धैश्च कुसुमैः सर्वतो वृताम् ।

[V1 B3 च कुसुमैः सुगंधैः (by transp). B3 युताम्.]

—Ś1 om. 30[cd]. —[c]) Ñ1 illeg. for सर्वकालमदैः. Ñ B1.4 D5 [ए]व (for [अ]पि). V1 D7 -कालनदैः(D7 °मयै)श्चैव; B3 -कामप्रदैश्चैव (for -कालमदैश्चापि). —[d]) D1-3 समुपनादि(D3 °शोभि)तां (for °सेविताम्). Ñ1 नानापक्षि* * * * (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नानापक्षिभिरावृतां. —After 30, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1083* महारससुसंवीतैः सलिलैश्च ततस्ततः ।

[B3 सुसमावृतां; D5 च समंततः (for च ततस्ततः).]

31 D6 reads 31 in marg. (cf. v.l. 29). —[a]) M1 [अ]पि (for तु). —G3 om. (hapl.) from 31[c] up to l. 1 of 1084*. Ñ V1 B1.3.4 D5.7 राक्षसीनां वशं प्राप्ता. —[d]) D1.5 व्याघ्राणां (for व्याघ्रीणां). ❋ Cg : राक्षसीत्यविभक्तिकनिर्देशः राक्षसीनामित्यर्थः. ❋ —After 31, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6 8 S ins. :

G. 3. 62. 38
B. 3. 56. 36
L. 3. 62. 33

न विन्दते तत्र तु शर्म मैथिली
विरूपनेत्राभिरतीव तर्जिता ।
पतिं स्मरन्ती दयितं च देवरं
विचेतनाभूद्भयशोकपीडिता ॥ ३२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

५५

राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणम् ।
निहत्य रामो मारीचं तूर्णं पथि न्यवर्तत ॥ १
तस्य संत्वरमाणस्य द्रष्टुकामस्य मैथिलीम् ।
क्रूरस्वरोऽथ गोमायुर्विननादास्य पृष्ठतः ॥ २
स तस्य स्वरमाज्ञाय दारुणं रोमहर्षणम् ।
चिन्तयामास गोमायोः स्वरेण परिशङ्कितः ॥ ३
अशुभं बत मन्येऽहं गोमायुर्वाश्यते यथा ।
स्वस्ति स्यादपि वैदेह्या राक्षसैर्भक्षणं विना ॥ ४

1084* शोकेन महता ग्रस्ता मैथिली जनकात्मजा ।
न शर्म लभते भीरुः पाशबद्धा मृगी यथा ।

[D4 G1.3 M1.2 om. l. 1. —(l. 1) Dt1 Dm1 D6.8 त्रस्ता; M3 [आ]विष्टा (for ग्रस्ता). —D6 reads l. 2 for the first time after 29. —(l. 2) M2 लेभे सा (for लभते).] —After 31, D1 ins. :

1085* एका सा देवताभर्ता राम रामेति भाषया ।

32 [a]) Ñ1 बिभेति सा (for न विन्दते). Ñ1 illeg. for त्र तु शर्म मैथिली. D3 G2 M1 च (for तु). B1 D1 शर्म तु तत्र (by transp.). —[b]) Ñ1 illeg. from तर्जिता up to स्मर in [c]. Ś1 D1-3 रक्षिता; L(ed.) वीक्षिता (for तर्जिता). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विरूपनेत्राभिरुपेत्य रक्षिता(B3 दुःखिता); G(ed.) विरूपरूपाभिरुपेत्य तर्जिता. —[c]) D3 यदि तं (for दयितं). Dg1 T2.3 च(T3 हि) दैवतं; Dm1 D8 सलक्ष्मणं; G2.3 M1.2 च राघवं (for च देवरं). —[d]) Ñ1 हृदि (for भय-). Ś1 D1.2 विचेतना क्षुद्भय-; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विनिश्वसंती भय-.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 D1.2 सीतातर्जनं; Ñ1 रावणप्रतिषेधः; Ñ2 D5.7 सीतारक्षणं; V1 सीताहरणं; B1 सीताविवृत्तिदर्शनं; B3.4 अशोकवनिकाप्रवेशः; D3 रावणप्रत्यागमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 V1 D5.7 62; B4 D3 63; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8T G M1.2 56; D1.4 59; M3 57. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

55

☞ Before Sarga 55, Ś1 Ñ2 B1.3.4 Dt1 D1-3.5-7 ins. a passage which is relegated to App. I (No. 12). V2 illeg. for 55 (cf. v.l. 3.53.1). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [c]) V1 निवर्त्य (for निहत्य). —[d]) Ś1 D1.2 तूर्णमेव; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अथारण्यान् ; Dg1 T3 पथि तूर्णं (by transp.); D3 G3 M3 तूर्णं प्रति- (for तूर्णं पथि). Dt1 D3.6.8 M2.3 निवर्तत; Dm1 T1.2 G Cg.k निवर्तते (for न्यवर्तत). —After 1, Ñ1 (partly illeg.) ins. :

1086* * * * * * * * * न शङ्कमानोऽथ तत्स्वरम् ।
* * * * * * * * * * * रामो प्रति * * ।

2 [a]) M3 हि (for सं-). —[b]) M3 द्रष्टुं रामस्य (for द्रष्टुकामस्य. —[cd]) Ś1 Ñ1 D6 T1.2 -स्वनो (for -स्वरो). Ś1 D2 [आ]शु; D1 [अ]थ; T3 स (for [अ]स्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 क्रूरस्वरो(Ñ2 °नो) भय(G[ed.]°यं)करो गोमायुः पृष्ठतोनदत् .

3 [a]) Ñ1 आकर्ण्य (for आज्ञाय). Ś1 D1-3 स तं(D3 तत्) स्वरं समाज्ञाय; B3 तस्याः स्वरं समाज्ञाय; Dm1 D8 तस्य स्वरमथालक्ष्य; G3 M3 तस्य स स्वरमालक्ष्य(M3 °ज्ञाय). —[b]) Ñ2 V1 B1.3.4 व्याहृतं; D5.7 विकृतं; M3 करुणं (for दारुणं). Ś1 Ñ2 V1 B4 D1-3.5.7 लोम- (for रोम-). —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 G2.3 M(M1 also as in text) Cvp एकः प्रोवाच; Ñ2 V1 B1.3.4 Dm1 D5.7.8 रामः प्रोवाच; Dt1 D6 शंकयामास (for चिन्तयामास). Ś1 D1 M3 गोमायु- (for गोमायोः). ❀ Cv : चिन्तयामास गोमायोरिति सम्यक् । एकः प्रोवाचेति पाठे स्वगतमिति बोध्यम् . ❀ —B4 om. from परि in 3[d] up to 5[c]. —[d]) Dt1 G1 -शंकितं.

4 B4 om. 4 (cf. v.l. 3). —[a]) Ś1 D1-3 घोरोयं; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 रूक्षोयं (for मन्येऽहं). Ñ1 अशुभं बहुदुःखोयं. —[b]) Ś1 Ñ B1.3 Dt1 D2.5-7 Cm.t वाशते; D1 वसिते (sic); D3 वासतो (sic) (for वाश्यते). Ñ2 तथा (for यथा).—After 4[ab], B3 ins. :

1087* शङ्कितो राघवस्तत्र वचनं त्विदमब्रवीत् ।

—Ñ1 partially illeg. for [c]. —[c]) B1 Dg1 Dm1 D8 T3 G2 M3 अथ (for अपि). B3 D5.7 वैदेह्यै. —[d]) D1 लक्ष्मणं;

मारीचेन तु विज्ञाय स्वरमालक्ष्य मामकम् ।
विक्रुष्टं मृगरूपेण लक्ष्मणः शृणुयाद्यदि ॥ ५
स सौमित्रिः स्वरं श्रुत्वा तां च हित्वाथ मैथिलीम् ।
तयैव प्रहितः क्षिप्रं मत्सकाशमिहैष्यति ॥ ६
राक्षसैः सहितैर्नूनं सीताया ईप्सितो वधः ।
काञ्चनश्च मृगो भूत्वा व्यपनीयाश्रमात्तु माम् ॥ ७
दूरं नीत्वा तु मारीचो राक्षसोऽभूच्छराहतः ।
हा लक्ष्मण हतोऽस्मीति यद्वाक्यं व्याजहार ह ॥ ८
अपि स्वस्ति भवेद्द्वाभ्यां रहिताभ्यां मया वने ।
जनस्थाननिमित्तं हि कृतवैरोऽस्मि राक्षसैः ।
निमित्तानि च घोराणि दृश्यन्तेऽद्य बहूनि च ॥ ९

G. 3. 64. 0
B. 3. 57. 10
L. 3. 64. 0

D6 भक्षणैर् ; T2 भक्षितं; G2 हरणं (for भक्षणं). Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D2.3.5.7 रक्षोभ्यो लक्ष्मणं (B1 रक्षणं) विना (D5 यथा).

5 B4 om. 5^{abc} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 D1.2 राक्षसेन (for मारीचेन). Ś1 Ñ V1 B1.3 D1–3.5.7 हि (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D1–5.7 G3 M2 Cg आलंब्य (for आलक्ष्य). —^{c}) Ś1 विक्रुष्टे; Ñ B1.3 D5.7 प्र (Ñ1 प्रा) क्रुष्टं; Dg1 T3 आक्रुष्टं; D1.3 आघुष्टं (for विक्रुष्टं). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 इति (for यदि).

6 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तं (for स). D7 स्वयं (for स्वरं). B4 G2 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) Ś1 D1–3 तत्र; Ñ1 तस्मिन् (for तां च). Ś1 D1–3 T3 च; T1.2 तु; M3 [अ]पि (for [अ]थ). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 व्यक्तं हित्वैव मैथिलीं. —After 6^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1088* स्वरमाकर्ण्य संतप्तो भविष्यति विचेतनः ।
असहन्ती च विक्रुष्टं स्नेहात्पिहितमानसा ।
विवशं लक्ष्मणं सीता प्रेषयिष्यति विक्लवा ।

[(l. 2) D5.7 [इ]व (for च). B1 संक्रुष्टं (for वि°). Ñ2 B4 स्नेहापिहित-; D5.7 स्नेहोपहित-. —(l. 3) B3 अवश्यं (for विवशं). B4 विक्लवात्; G (ed.) विह्वला.]

—^{c}) Ś1 वा सहितः; Ñ1 वा प्रेषितः; D1 प्रवाहितः; D2.3 वा प्रहितः; L (ed.) [अ]पवाहितः; Cg [ए]व प्रेषितः (for [ए]व प्रहितः). —^{d}) Ñ1 -समीपम् (for -सकाशम्). —For 6^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1089* तया च प्रेषितः क्षिप्रं मत्समीपं प्रतापवान् ।
नूनमेष्यति सौमित्रिः सीतावाक्यप्रचोदितः ।

[(l. 1) Ñ2 D5.7 प्रेरितः (for प्रेषितः). —(l. 2) V1 सीतया च प्रदेशितः (for the post. half).]

7 ^{ab}) D1 स हतो; D3 सहितो (for सहितैर्). Ś1 D2 राक्षसेन हतो नूनम् (for ^{a}). —Ñ1 illeg. from या in ^{b} up to स्वर in 1090*. M3 सीतायाम् (for °या). D4 वध ईप्सितः (by transp.). Ś1 D1–3 आख्यातः सीतया तदा (D3 सह) (for ^{b}). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नूनं रहसि रक्षोभिर्मैथिल्याश्चिंतितो वधः. —After 7^{ab}, Ś1 Ñ1 D1–3 ins. :

1090* राक्षसेन मम क्रोधात्स्वरमावेदितं मया ।

[Ñ1 illeg. up to स्वर. Ñ1 D1 आविदितं यथा (D1 तयोः). L (ed.) स्वर आवेदितस्तयोः (for the post. half).]; while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1091* मारीचेन तथोत्क्रुष्टं स्वरमालम्ब्य मामकम् ।
[V1 स्वरमाणं च (for °लम्ब्य).]

—After 7^{ab}, the sequence up to st. 10 in Ñ1 is 1090*, 10^{ab}, 9^{cd}, 10^{cd}, 7^{c}, 8^{bcd}. 10^{ef} (illeg. for 10^{e}) 1097*, 9^{ab}.

—Before 7^{c}, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 read 10. —^{c}) Ś1 रावणस्य; Ñ1 कांचनोयं; D1–3 राजतश्च; G (ed.) कांचनः स (for काञ्चनश्च). —Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. 7^{d}-8^{a}.

8 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 7. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. 8^{a} (cf. v.l. 7). —^{a}) Dt1 D4.6 T1 [अ]थ; M1 च (for तु). —^{b}) Ś1 D2 यच्च; L (ed.) मच् (for ऽभूच्). —Ñ2 illeg. for र ह in ^{d} up to रक्षो in the prior half of l. 1 of 1092*. —^{d}) G2 हा; M1 सः (for ह). Ś1 D1–3 चेदमब्रवीत्; Ñ1 illeg. (for व्याजहार ह). —After 8, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1092* तेन शब्देन रक्षोभिर्लब्धं हि ध्रुवमन्तरम् ।
एतद्दृष्ट्वा महाघोरं निमित्तं लोमहर्षणम् ।
सीतामेव जनस्थाने जगाम मनसा प्रियाम् ।

[Ñ2 illeg. up to रक्षो in the prior half. Ś1 D1–3 om. l. 1. —(l. 1) D5 लब्ध्वा (for लब्धं). B3 च (for हि). —G (ed.) om. l. 2–3. —(l. 2) D1 स तद् (for एतद्). Ś1 D1–3 महदद्भुतं (for लोमहर्षणम्). —(l. 3) D3 -स्थानं (for -स्थाने).]

—while G2 ins. :

1093* लक्ष्मणस्तद्वचः श्रुत्वा मत्सकाशमिहैष्यति ।
[The post half = 6^{d}.]

9 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 7. —^{a}) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 T1.2 ताभ्यां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तस्यै; Dt1 वाक्यं (sic) (for द्वाभ्यां). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रहितायै (for °ताभ्यां). Ś1 Ñ2 B1.3.4 Dg1 D5.7 T G2 महावने; Ñ1 मया विना; D1–3 वने मया (by transp.) (for मया वने). —^{c}) Dt1 D6 जनस्थानं (for °स्थान-). G3 वै; Ct च (for हि). —^{d}) D3 हि (for ऽस्मि). —After 9^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins.; while Ñ1 ins. after 9^{ab}; whereas Dg1 T ins. after 12^{ab} :

1094* इति सीतां वरारोहां लक्ष्मणं च महाबलम् ।
आजगाम जनस्थानं चिंतयन्नेव राघवः ।

G. 3. 64. 10
B. 3. 57. 10
L. 3. 64. 8

इत्येवं चिन्तयन्रामः श्रुत्वा गोमायुनिःस्वनम् ।
आत्मनश्चापनयनं मृगरूपेण रक्षसा ।
आजगाम जनस्थानं राघवः परिशङ्कितः ॥ १०
तं दीनमानसं दीनमासेदुर्मृगपक्षिणः ।
सव्यं कृत्वा महात्मानं घोरांश्च ससृजुः स्वरान् ॥ ११
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि महाघोराणि राघवः ।
ततो लक्ष्मणमायान्तं ददर्श विगतप्रभम् ॥ १२
ततोऽविदूरे रामेण समीयाय स लक्ष्मणः ।
विषण्णः स विषण्णेन दुःखितो दुःखभागिना ॥ १३
संजगर्हेऽथ तं भ्राता ज्येष्ठो लक्ष्मणमागतम् ।
विहाय सीतां विजने वने राक्षससेविते ॥ १४
गृहीत्वा च करं सव्यं लक्ष्मणं रघुनन्दनः ।
उवाच मधुरोदर्कमिदं परुषमार्तवत् ॥ १५

[Dg1 T transp. l. 1 and 2 (Dg1 T3 l. 2 followed by 1095*). —(l. 1) Ñ1 सैवं सीतां; Dg1 सीतां न तु; T सीतां स तु (for इति सीतां). D2 स (for च). —G(ed.) om. l. 2. —(l. 2) Ś1 आजगामाश्रमं तत्र; Ñ1 निवर्तस्व नस्त्वरितश् (for the prior half). Ñ1 चिंतयामास (for °यन्नेव).]

—Threafter T1.2 repeat 1095*.

Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 om. 9^{ef}. —^{f}) Dm1 D8 G1.3 M1 [अ]त्र; M2 सु- (for ऽद्य).

10 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 7. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 read 10 before 7^{c}. —^{a}) Ś1 इत्येव; Ñ1 तथा हि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 इतीव (for इत्येवं). Ñ1 B1 D5 [अ]-चिंतयन् (for चिन्तयन्). —^{b}) Ś1 B4 D1–3 -भाषितं; Ñ V1 B1.3 D5.7 -वाशितं; Dm1 D4.6.8 G M -निस्वनं (for -निःस्वनम्). —After 10^{ab}, Ś1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 ins.; while Dg1 T3 ins. after l. 2 of 1094*; T1.2 (both repeat [var.] after 1094*) M1 ins. after 10^{cd}; whereas G3 ins. after 12^{ab} :

1095* निवर्तमानस्त्वरितो जवेनाश्रममात्मनः ।

[Dg1 T (T1.2 second time)न्यवर्तताथ (for निवर्तमानस्). T1.2 (both first time) G3 त्वरया (for त्वरितो). K(ed.) जगाम (for जवेन). Dt1 Dm1 D6.8 आत्मवान् .]

—After 10^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1096* न्यवर्तत तदा रामो जवेनाश्रममण्डलम् ।

[V1 ततो (for तदा). Ñ2 [आ]श्रममात्मवान् .]

—^{c}) Ñ1 illeg.; B1 [ए]व नयनं; Dg1 D4 T M2 Cvp.m.g [अ]पनयनात् ; D1 [अ]प्यपनयं; M1 [अ]पि नयनात् (for [अ]पनयनं). —Ñ1 illeg. for 10^{e}. —^{f}) Ś1 D1–3 राक्षसैः; V1 B1.3.4 D5.7 चिंतयन् (for राघवः). Ñ1 स विशंकितः (for परि°). —After 10, Ñ1 ins. :

1097* सीतां जगाम मनसा लक्ष्मणं च महारथम् ।

11 Ś1 V1 om. 11–12^{b}. —^{a}) Ñ2 B1.4 D5.7 -मनसं शून्यम् ; B3 -मानसं शून्यम् ; Dm1 -मनसं दीनम्. D1–3 राघवं तु तथा शून्यम् . —^{b}) Ñ B1.3.4 D1.3.5.7 आसाद्य; D2 °गत्य (for आसेदुर्). D5 lacuna for मृगपक्षिणः and wrongly repeats from मा in 12^{c} up to ततो (for -तरो) in 1099*. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 चक्रुर् (for कृत्वा). —^{d}) D3 वि- (for च). Dt1 Dm1 D6.8 स्वनान् (for स्वरान्). Ñ1 विस्वराः ससृजुर्गिरः. ❀ Ck : दीनमनसेति । उपलक्षिता इति शेषः । जनस्थानमाजगामेति । जनस्थानवर्तिस्वाश्रममित्यर्थः. ❀

12 Ś1 V1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 D5.7 पश्यन् (for दृष्ट्वा). —After 12^{ab}, Dg1 T ins. 1094*; G3 ins. 1095*, while D2 ins. :

1098* स्वस्ति स्यादिति सर्वेषामितो गन्तुं प्रचक्रमे ।

—Dg1 om. (hapl.) 12^{cd}. —^{c}) Ś1 D1–3 अथ; Ñ1 illeg. (for ततो). —After 12, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1099* स्वयं दीनतरो दीनं सुखेन परिशुष्यता ।

[D5.7 दीनस्ततो (for °तरो).];

while D3 ins. :

1100* मुमोह रामः सहसा पपात भुवि शालवत् ।
हा हा दैवं ब्रुवन्नेवं क्षणात्संज्ञामवाप्य च ।
गता सीतेति विलपन्प्रचचाल सुदुःखितः ।

13 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 13^{ab}. —^{a}) Ś1 अविदूरेथ; D1 कतिदूरेथ; D2 नातिदूरेथ; D3 ततोदूरेथ; G1.3 M1 ततो-विदूराद् ; M2 ततोतिदूराद् . —^{cd}) Dg1 Dm1 D1–4.8 T G1.2 M2 सुविषण्णेन (for स वि°). Dt1 D6 M3 विषण्णः स (M3 °***)न्विषण्णेन (for ^{c}). Ś1 D1.2.4 दुःखितेन सः (D1.2 च); G2 दुःखभाजिना. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विषण्णं (B4 °वर्णं) तं विषण्णो(B4 °वर्णो) वै(D5 °ण्णोसौ) दुःखितं दुःखितोब्रवीत् . —After 13, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 16^{ab}.

14 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 14^{ab}. —^{a}) Ś1 D1–3 विजगर्हे; D6 M3 Cr.k.t स जगर्हे (for संजगर्हे). Dm1 D8 स (for तं). —^{b}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.3 G1.3 M2 दृष्ट्वा (for ज्येष्ठो). D1 भ्रातरम् (for लक्ष्मणम्). G1 आगतः. —Ś1 Ñ1 D1–3 om. 14^{cd}. —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सीतां विहाय तां शून्ये. —M3 partially damaged for 14^{d}. ❀ Cv : जगर्हे इत्यस्यैव विस्तरः गृहीत्वा च करमित्यादि. ❀

15 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 15. —^{ab}) Dg1 तु (for च). Ś1 Ñ1 D1–3 करे सव्ये. M3 damaged for सव्यं लक्ष्म. Ś1 D1–3 लक्ष्मणाग्रजः (for रघुनन्दनः). ❀ Ct : समगुणकः सन्मिलित्वा स रामो लक्ष्मणस्य भ्राता सीतां विहायागतं लक्ष्मणं दृष्ट्वा । लक्ष्मणं षष्ठ्यर्थे द्वितीया । लक्ष्मणस्य सव्यं करं गृहीत्वा

अहो लक्ष्मण गर्ह्यं ते कृतं यत्त्वं विहाय ताम् ।
सीतामिहागतः सौम्य कच्चित्स्वस्ति भवेदिति ॥ १६
न मेऽस्ति संशयो वीर सर्वथा जनकात्मजा ।
विनष्टा भक्षिता वापि राक्षसैर्वनचारिभिः ॥ १७
अशुभान्येव भूयिष्ठं यथा प्रादुर्भवन्ति मे ।
अपि लक्ष्मण सीतायाः सामग्र्यं प्राप्नुयावहे ॥ १८
इदं हि रक्षो मृगसंनिकाशं
प्रलोभ्य मां दूरमनुप्रयातम् ।
हतं कथंचिन्महता श्रमेण
स राक्षसोऽभून्म्रियमाण एव ॥ १९
मनश्च मे दीनमिहाप्रहृष्टं
चक्षुश्च सव्यं कुरुते विकारम् ।
असंशयं लक्ष्मण नास्ति सीता
हृता मृता वा पथि वर्तते वा ॥ २०

G. 3. 64. 0
B. 3. 57. 23
L. 3. 64. 20

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

जगर्हे. ❀ —^{c}) Ś1 D1–3 रामो वचनम् (for मधुरोदर्कम्). —^{d}) Ñ1 ऋद्धिमान् ; D4 T3 M2 Cg आर्तिमत् ; M3 आर्तिवत् (for आर्तवत्). Ś1 D1–3 इदं तर्केण बुद्धिमान् ; G2 इदं वचनमार्तिमत् . ❀ Cm : मधुरोदर्कं सान्त्वोत्तरभागं परुषमार्तिमदादौ परुषं अहो लक्ष्मणेत्यादि परुषमपि लक्ष्मणेत्यादि मधुरम् । यद्वा शब्दतो माधुर्योत्तरं अर्थतः परुषम् । इदं वक्ष्यमाणम् । आर्तवदार्तार्हमुवाच. ❀

16 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 16^{ab} after 13. —^{a}) Ś1 L(ed.) पापं त्वं; Ñ1 पापं ते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वाच्याः स्म; D1 निकृष्टं; D2 शाठ्यं ते; D3 जाड्यं ते (for गर्ह्यं ते). —^{b}) D1–3 G1 यस् (for यत्). Dm1 D8 G3 तु (for त्वं). Ñ1 इहागतः (for विहाय ताम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 त्वयेहागच्छता कृताः; L(ed.) कृतवान्यद्विहाय तां. —Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 16^{cd}. —^{c}) Ñ1 सीतां विना महाबाहो. —^{d}) Ś1 D1–3 अपि; Dt1 Dm1 D7 क्वचित् (for कच्चित्). Ñ1 Dg1 D4 T G M1.2 (*int. lin.* also as in text) Cv इह (for इति).

17 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नास्ति मे (by transp.). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वनवासिभिः; G(ed.)वनसेविभिः. (for °चारिभिः).

18 ^{a}) Ś1 अभावान्येव; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अशुभाश्चैव. Ś1 D1.2 पापानि; Ñ2 B1 D5.7 भूयिष्ठा (for भूयिष्ठं). D3 अशुभान्येवमेतानि. —^{b}) D4 भूयः (for यथा). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नः (for मे). —Ś1 D1–3 om. 18^{cd}. —^{c}) Ñ1 जीवंत्याः (for सीतायाः). —^{d}) Ñ1 सीतायाः; G2 सकाशं (for सामग्र्यं). Dt1 Dm1 D6.8 G3 प्राप्नयामहे (for °वहे). —For 18^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1101* उत्पाता अपि वैदेहीं समग्रां प्राप्नुयामहे ।

[Ñ2 V1 D7 चापि; D5 चैव (for अपि). Ñ2 B3 D5.7 प्राप्नुयां न हि; G(ed.) प्राप्नुयामहि.]

—After 18, Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 S ins. :

1102* जीवन्त्याः पुरुषव्याघ्र सुतायाः जनकस्य वै ।
यथा वै मृगसंघाश्च गोमायुश्चापि भैरवम् ।
वाश्यन्ते शकुनाश्चापि प्रदीप्तामभितो दिशम् ।
अपि स्वस्ति भवेत्तस्या राजपुत्र्या महाबल ।

[(l. 1) M3 जीवंत्याः. G2 च (for वै). —Dt1 om. l. 2–4. —(l. 2) T3 -संघाता (for -संघाश्च). Dm1 D8 G3 [अ]थ; T [ए]व (for [अ]पि). —(l. 3) D6 Ct वाशंते (for वाश्यन्ते). M3 भैरवाश् (for शकुनाश्). M2 अभितो (for °तो). —G1 M om. l. 4. —(l. 4) Dm1 D8 अस्या (for तस्या).]

19 Ñ1 om. 19. —^{a}) T3 ह्यरण्यं (for हि रक्षो). Ś1 D1–3 -रूपधारि (for -संनिकाशं). —^{b}) Dt1 M3 मा (for मां). T2 G1 M1 अनुप्रयांतं; G3 अभिप्रयातं (for अनुप्रयातम्). Ś1 D1–3 प्रलोभ्य मां घोरमपो(D2 °मृगो)ह्य रूपं. —For 19^{c}–20^{b}, Ś1 D1–3 (D3 reads after 20) subst. 1104*. —For 19, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1103* अयं हि सत्त्वो मृगसंनिकाशः
प्रलोभयन्मामपकृष्य दूरम् ।
हतः कथंचिन्महता श्रमेण
मृगत्वमुत्सृज्य बभूव राक्षसः ।

[(l. 1) B3 स (for हि). —(l. 2) V1 अपहृत्य (for °कृष्य). B3 दूरतः (for दूरम्). —(l. 4) B4 रक्षः (for राक्षसः).]

20 G2 om. 20. —^{a}) Ñ1 दीप्तमेव; Ñ2 B1.3.4 D5.7 दीनमिव; M2 दीन इव (for दीनमिह). B4 [अ]पहृष्टं; M3 प्रनष्टं (for [अ]प्रहृष्टं). —^{b}) G3 विहारं (for °कारम्). —For 19^{c}–20^{b}, Ś1 D1–3(D3 reads after 20) subst. :

1104* बलादिवोत्पत्य विकृष्य दूरं
चकार यस्मात्स्वयमात्मघातम् ।
तथापि जाता विपिने भयार्ता
त्वया मया रहिता राजपुत्री ।

५६

G. 3. 65. 1
B. 3. 58. 1
L. 3. 65. 1

स दृष्ट्वा लक्ष्मणं दीनं शून्ये दशरथात्मजः ।
पर्यपृच्छत धर्मात्मा वैदेहीमागतं विना ॥ १
प्रस्थितं दण्डकारण्यं या मामनुजगाम ह ।
क्व सा लक्ष्मण वैदेही यां हित्वा त्वमिहागतः ॥ २
राज्यभ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान्परिधावतः ।
क्व सा दुःखसहाया मे वैदेही तनुमध्यमा ॥ ३
यां विना नोत्सहे वीर मुहूर्तमपि जीवितुम् ।
क्व सा प्राणसहाया मे सीता सुरसुतोपमा ॥ ४
पतित्वममराणां वा पृथिव्याश्चापि लक्ष्मण ।
विना तां तपनीयाभां नेच्छेयं जनकात्मजाम् ॥ ५
कच्चिज्जीवति वैदेही प्राणैः प्रियतरा मम ।
कच्चित्प्रव्राजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ॥ ६
सीतानिमित्तं सौमित्रे मृते मयि गते त्वयि ।
कच्चित्सकामा सुखिता कैकेयी सा भविष्यति ॥ ७
सपुत्रराज्यां सिद्धार्थां मृतपुत्रा तपस्विनी ।
उपस्थास्यति कौसल्या कच्चित्सौम्य न कैकयीम् ॥ ८

[(l. 2) D3 -रूपं (for -घातम्). —(l. 3) D1.3 विजाने (for [अ]पि जाता). D3 हृतार्ता (for भयार्ता).]

—^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ध्रुवं; D6 हृता (for हृता). Ñ1 transp. हृता and मृता. Ñ2 om. first. वा (subm.). Ś1 D1.2 [अ]थ भक्षिता; Ñ1 D3 परिभ(D3 °र)क्षिता; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 यदि वर्तते (for पथि वर्तते).

Colophon.—*Sarga name*: Ś1 Ñ V1 B1.4 D1.3.5 लक्ष्मणदर्शनं; B3 रामलक्ष्मणदर्शनं; D2.7 लक्ष्मणसंदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 64; V1 63; B4 D3 65; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 57; D1 61; D4 60; D6 M3 58. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

56

V2 illeg. for Sarga 56 (cf. v.l. 3.53). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{ab}) D3 तं (for स). Ś1 D2.3 शून्ये दीनं (by transp.); Ñ1 Dt1 D6 G1 Cr.k.t दीनं शून्यं(G1 °न्यो); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शून्यं रामो; D1 शून्यं दीनं (for दीनं शून्ये). G(ed.) तथोक्त्वा लक्ष्मणं सोथ रामो दीनो भयाकुलः. —^{c}) B1 वैदेह्या (for धर्मात्मा). G(ed.) पर्यपृच्छत्ततः शून्यं. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वैदेह्या(B1 धर्मात्मा) तं विनागतं.

2 ^{a}) Ñ1 अथ तां (sic) (for प्रस्थितं). Ś1 D7 -[अ]रण्ये (for -[अ]रण्यं). —^{b}) Ś1 सा (for या). Ñ1 ह्यनुजगाम ह; G2 अनुगता सती (for अनुजगाम ह). —^{c}) Ś1 न (for क्व). —^{d}) Ś1 हित्वा तां; V1 तां हित्वा; D1 यां मुक्त्वा (for यां हित्वा).

3 ^{b}) Ś1 दंडके; B1 दंडकं. Ñ2 B1 D5.7 प्रति धावतः (for परिधा°). D3 दंडकारण्यवासिनः. —^{c}) Ñ2 D5.7 दुःखसहा मेद्य (for °सहाया मे). —^{d}) Ś1 D1–3 सीता सुरसुतोपमा (= 4^{d}).

4 ^{a}) Ñ1 नेच्छसि(sic) (for नोत्सहे). Ś1 Ñ2 B1.3 D1–3.5.7 सौम्य; G2 (before corr. as in text) तन्वीं (for वीर). —Ś1 D1–3 om. 4^{cd}. —^{c}) M3 दुःखसहाया (for प्राण°). Ñ2 V1 B1.3.4 क्व सा प्राणसमा मेद्य.

5 ^{a}) Dg1 Dt1 D6 T1.3 हि; Dm1 D8 G3 च; T2 वै (for वा). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 यक्षत्वममर(D3 °प)त्वं च(Ś1 B1 D1.2 वा); G(ed.) सिद्धत्वममरत्वं वा. —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 पृथिवीं; Dg1 पृथिव्याम् (for पृथिव्याश्च). Ś1 B1.3.4 D1.2 वापि; Dg1 अपि (for चापि). —^{c}) T1.2 G3 M1 तां विना (by transp.). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 नव(V1 वर)हेमाभां; G1 तपनीयांगीं (for °याभां). —^{d}) M2 नेच्छेहं (for नेच्छेयं). —After 5, D8 ins. राम सीता लक्ष्मण श्री.

6 ^{a}) Dm1 क्वचिज् (for कच्चिज्). —^{b}) B4 प्रियतमा (for °तरा). —^{c}) Dg1 D1 क्वचित्. Ś1 B1 D4 प्रव्रजनं; D5 °जने (for प्रव्राजनं). Ñ1 तात; Dg1 Dt1 D6 T3 G2 M2 वीर (for सौम्य). —^{d}) D2 ते (for मे).

7 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{b}) D4 [आ]गते (for गते). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मृते वनगते मयि. —^{c}) Ñ1 वैदेही; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सुखिनी; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 कैकेयी (for सुखिता). —^{d}) Ś1 B4 कैकयी न; Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 सुखिता सा(Ñ1 न; Dm1 D8 °द्य); Ñ2 V1 B1.3 D1–3.5.7 G2 कैकेयी न (for कैकेयी सा). ❀ Cg: सकामेत्यनेन रामस्य हृदये कैकेयी स्वविनाशार्थमेव वनं प्रेषितवतीति सदा वर्तते। तदिदानीं सुप्तप्रमत्तकुपितानां भावज्ञानं दृष्टमिति न्यायेन व्यक्तीकृतम्. ❀

8 G(ed.) om. 8. Ñ1 illeg. up to मृतपुत्रा in ^{b}. —^{a}) Ś1 Dm1 D2.8 G2.3 तां पुत्रराज्य-(G2 °ज-); Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 तां पुत्रराज्ये (for सपुत्रराज्यां). T3 सपुत्रराज्या सिद्धार्था. —After 8^{a}, T3 ins.:

1105* अयोध्यां पालयिष्यति ।
मम माता तु शोकार्ता.

—^{c}) Ñ1 कुत्र स्थास्यति. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मे माता (for

यदि जीवति वैदेही गमिष्याम्याश्रमं पुनः ।
सुवृत्ता यदि वृत्ता सा प्राणांस्त्यक्ष्यामि लक्ष्मण ॥ ९
यदि मामाश्रमगतं वैदेही नाभिभाषते ।
पुनः प्रहसिता सीता विनशिष्यामि लक्ष्मण ॥ १०
ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति वा न वा ।
त्वयि प्रमत्ते रक्षोभिर्भक्षिता वा तपस्विनी ॥ ११
सुकुमारी च बाला च नित्यं चादुःखदर्शिनी ।
मद्वियोगेन वैदेही व्यक्तं शोचति दुर्मनाः ॥ १२
सर्वथा रक्षसा तेन जिह्मेन सुदुरात्मना ।
वदता लक्ष्मणेत्युच्चैस्तवापि जनितं भयम् ॥ १३
श्रुतश्च शङ्के वैदेह्या स स्वरः सदृशो मम ।
त्रस्तया प्रेषितस्त्वं च द्रष्टुं मां शीघ्रमागतः ॥ १४
सर्वथा तु कृतं कष्टं सीतामुत्सृजता वने ।
प्रतिकर्तुं नृशंसानां रक्षसां दत्तमन्तरम् ॥ १५
दुःखिताः खरघातेन राक्षसाः पिशिताशनाः ।
तैः सीता निहता घोरैर्भविष्यति न संशयः ॥ १६
अहोऽस्मि व्यसने मग्नः सर्वथा रिपुनाशन ।
किं त्विदानीं करिष्यामि शङ्के प्राप्तव्यमीदृशम् ॥ १७

G. 3. 65. 16
B. 3. 58. 17
L. 3. 65. 15

कौसल्या). —^{d}) Dt1 क्वचित् . Ś1 Ñ2 V1 B1 Dg1 Dt1 D6 T3 M3 Cm.k.t सौम्येन; Ñ1 वत्स न (for सौम्य न).

9 The sequence of st. from 9–13 in Ś1 is 9^{a}, 11^{b} (reads also here repeating it in its proper place), 13^{ab}, 11^{c}–12^{d}, 13^{cd}, 1107*, 9^{bcd} (om. 10.) and 11^{ab} (^{b} repeated). —^{b}) Ñ1 गमिष्याम्याहताश्रमं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 गमिष्यामि पुरीं ततः(B1.4 पुनः); D3 मा गमिष्याश्रमं पुनः (sic); M3 गमिष्ये चाहमाश्रमं. —^{c}) Ñ1 Ct संवृत्ता; B1 स्ववृत्ता; Dt1 D6 सवृत्ता; Dm1 सुव्रता; D5 सुद्वता (sic) (for सुवृत्ता). Ñ2 B1 D5.7 वा वृत्ता; G3 वृत्ता वा; M2 वृत्ता या (for वृत्ता सा). Ś1 D1–3 सुवृत्तया तया हीनः; V1 अवृत्ता परिवृत्ता सा; D4 सा सुवृत्ता यदि हता. —^{d}) D3 जीवितं (for लक्ष्मण).

10 Ś1 (cf. v.l. 9) Dt1 D1–3 om. (hapl.) 10. —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अ(V1 ना)भिभाषेत मैथिली (B1 जानकी).—^{c}) Ñ1 D4 पुरः; D6 पुरं (sic); G3 प्रायः (for पुनः). Ñ1 प्रहसती (for °सिता). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 बाला (for सीता). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न विनंक्ष्यामि; Dg1 विनश्यामि हि; T3 विनश्यामीह (for विनशिष्यामि). Ñ1 ***मि तदा त्वहं.

11 For sequence in Ś1, cf. v.l. 9. Ñ1 illeg. up to यदि in ^{b}. Dg1 reads 11^{ab} in marg. —^{b}) G2 अपि (for यदि). D1 वानघ (for वा न वा). —^{c}) Dm1 D8 व्याघ्रैः प्रमत्ते; D1 वनेथवा सा (for त्वयि प्रमत्ते). —^{d}) Ñ1 D2 सा (for वा). —For 11^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1106* सीता त्वया विमुक्ता सा भक्षिता वा निशाचरैः ।

[V1 B1.3 प्रमुक्ता (for विमुक्ता). V1 वा (for सा). V1 D5 सा (for वा).]

12 For sequence in Ś1, cf. v.l. 9. —^{a}) D1.3 M2 सुकुमारा. Ś1 बाला सा; D1–3 सा बाला (for बाला च). —^{b}) Ś1 Ñ1 Dt1 D6 नित्यं चा(Ś1 Ñ1 च)दुःखभागिनी; Ñ2 B1.3 नित्यं च(B1 तु) दुःखदर्शिनी; V1 D4 नित्यं वा(D4 चा)दुःखदर्शिनी; B4 Dm1 D8 नित्यं वा सुखदर्शिनी; D1.3 नित्यं च सुखभागिनी; D2 नित्यं सुखदुःखभागिनी (hypm.). —^{c}) Ñ2 B3.4 D5.7 त्वद्वियोगेन. —^{d}) Ñ D1.2.5.7 नित्यं; V1 B1.3.4 दुःखं; M2 नूनं (for व्यक्तं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दुःखिता (for दुर्मनाः).

13 For sequence in Ś1, cf. v.l. 9. —^{a}) Ś1 D2 येन (for तेन). —^{a}) Dg1 T3 पापेन (for जिह्मेन). Ś1 D1.2 [इ]ह दुरात्मना; D3 च दुरा° (for सुदुरा°). —^{c}) Ś1 रुदता; D2 नदता. —^{d}) T3 तदानीं (for तवापि). —After 13, Ś1 ins. :

1107* त्वरितं चिन्तयाधीनो.

14 ^{a}) Ś1 D1–3 श्रुत्वा (for श्रुतश्च). T1.2 तु (for च). B3 Dt1 D6 मन्ये; G2 सह (for शङ्के). D4.5 T G3 वैदेह्याः (sic) (for °ह्या). —^{b}) Cr.k स्वरस्तु; Cm स्वरश्च; Ct as in text (for स स्वरः). Ñ1 illeg. for सदृशो मम. Ś1 D1–3 तं स्वरं सदृशं मम. —^{c}) V1 भ्रस्तया (for त्र°). Ś1 V1 B1 D1–3.5.7 हि (for च). M1 अतस्तया प्रेषितस्त्वं. —^{d}) Dm1 D8 G3 त्रातुं (for द्रष्टुं). V1 द्रष्टुं शीघ्रमिहागतः; B4 मां शीघ्रं द्रष्टुमागतः.

15 ^{a}) Ś1 D1.2 न; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 ते; Dg1 मे (for तु). Ś1 D2 युक्तं; Ñ1 B3.4 पापं; Ñ2 V1 B1(marg. also पापं) D5.7 वाच्यं; D1 त्याज्यं; D3 जाड्यं (for कष्टं). —^{b}) Ś1 Dg1 उत्सृज्य तां; D3 उत्सृजवान् (sic); D4 M3 उत्सृजतो (for °जता). —^{c}) B3 प्रतिकुर्वन्. D3 नृशंसेन (for नृशंसानां). —^{d}) B3 D3 T2 रक्षसा (for रक्षसां). D3 तदनंतरं (for दत्तमन्तरम्).

16 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 निश्चिताः; Ñ1 D3 रुषिताः (for दुःखिताः). Ś1 G2 M2 खरपातेन. —^{b}) Ś1 पिशिताशिनः. —^{cd}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 भक्षिता (for निहता). M3 भक्षिता वा (for भविष्यति). Ś1 D1–3 तैः सीता पिशिताहारैर्भक्षिता सा(Ś1 °द्य) दुरात्मभिः.

17 ^{a}) M3 Cg [ऽ]स्मिन् (for ऽस्मि). Ś1 D2 अपरेस्मिन्भये मग्नः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अपरेस्मिन्नयं मग्नः; D1.3 अपारेस्मिन्भये मग्नः. ❀ Cg : अहोस्मिन्निति संधिरार्षः. ❀

G. 3. 65. 17
B. 3. 58. 18
L. 3. 65. 16

इति सीतां वरारोहां चिन्तयन्नेव राघवः ।
आजगाम जनस्थानं त्वरया सहलक्ष्मणः ॥ १८
विगर्हमाणोऽनुजमार्तरूपं
क्षुधा श्रमाच्चैव पिपासया च ।
विनिःश्वसञ्शुष्कमुखो विषण्णः
प्रतिश्रयं प्राप्य समीक्ष्य शून्यम् ॥ १९
स्वमाश्रमं संप्रविगाह्य वीरो
विहारदेशाननुसृत्य कांश्चित् ।
एतत्तदित्येव निवासभूमौ
प्रहृष्टरोमा व्यथितो बभूव ॥ २०

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

—[b]) Ś1 D3 [अ]त्र न संशयः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शोकसागरे; D1.2 नात्र संशयः; D4 G1 रिपुकर्षण; T1.2 M1 शत्रु (M1 रिपु)सूदन (for रिपुनाशन). —[c]) G1.2 किं न्विदानीं; G3 किं चेदानीं. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 करिष्यामः (for °ष्यामि). —[d]) Ś1 D1-3 ध्रुवं; Ñ1 कथं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्राप्ताः (V1 °प्तः) (for शङ्के). V1 प्राप्तस्त्वम् (sic); B1.3 व्यसनम् (for प्राप्तव्यम्). —After 17, Ñ1 reads 3.57.23–25.

18 Ñ1 om. 18–19. Dt1 transp. 18 and 19. —[b]) B1.3 D4 चिंतयन्निव; D3 चिंतयामास (for °यन्नेव). —[d]) G3 त्वरावान् (for त्वरया). G2 लक्ष्मणेन तु. G(ed.) त्वरमाणः सलक्ष्मणः. —After 18, Ś1 D1-3 ins. :

1108* आगच्छन्पथि काकुत्स्थो निमित्तान्युपलक्ष्य वै ।
इन्द्रियैरप्रहृष्टैः स त्रस्तो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
अशोभनान्येव हि लक्षणानि
प्रादुर्भवन्त्यत्र ममाशुभानि ।
आयासमूलानि सुदीर्घकाल- [5]
मार्तिं प्रदास्यन्ति न संशयो मे ।

[(l. 1) D3 [उ]पलभ्य (for °क्ष्य). —(l. 4) D1-3 [अ]थ (for [अ]त्र). —(l. 5) Ś1 -दीर्घानि; D1 -भूतानि (for -मूलानि). Ś1 न (for सु-).]

19 Ñ1 om. 19 (cf. v.l. 18). Dt1 transp. 18 and 19. —[a]) M2.3 आर्तरूपः. Ś1 D1-3 विगर्हमाणो स(Ś1 ह्य)-नुजोत्तमं(D1.3 °मो) वै. —[b]) Ś1 श्रमात्क्रोधाच्चैव; Dt1 D6 क्षुधा श्रमेणैव; D1-3 श्रमात्क्षुधा चैव (by transp.) (for क्षुधा श्रमाच्चैव). ❀ Cr.g.t श्रमात् बहुदूरधावनजात्।; Ct श्रमाच्चैव इति प्रायः पाठः. ❀ —[c]) Ś1 Dt1 Dm1 D1-3.6.8 S विनिश्वसन्. Dg1 D2 T विवर्णः; D1 विदीर्णः (for विषण्णः). —[d]) D4 प्रत्याश्रमं (for प्रतिश्रयं). —For 19, Ñ2 V1 B1.2.4 D5.7 subst. :

1109* विगर्हयन्लक्ष्मणमाययौ तदा
स्वमाश्रमं क्षुच्छ्रमशोककर्षितः ।
विनिःश्वसञ्शुष्कमुखस्त्वरान्वितः
प्रतिश्रयं शून्यमथाससाद सः ।

[(l. 2) Ñ2 D5.7 -कर्शितः; B3 -पीडितः (for -कर्षितः). —(l. 3) V1 B4 D5.7 विनिश्वसन् . —(l. 4) V1 प्रत्याश्रमं (for प्रतिश्रयं). B1 om. सः.]

20 Ñ1 reads 20 after 1117*. —[a]) Ñ1 स चाश्रमं. Ś1 Ñ1 V1 Dt1 स(Ś1 च) प्रविगाह्य; Ñ2 B4 संप्रतिगा(B4 °गृ)ह्य; B1 संपरिचिंत्य; B3 संप्रविचार्य; Dg1 स्वप्रविगाह्य; D3 *प्रवि°; D5.7 संपरि°; D8 संप्रविनाह्य; G3 संप्रविशन्स; G(ed.) तं प्रवि° (for संप्रविगाह्य). Ś1 शून्यं; D2 शीघ्रं (for वीरो). —[b]) Ñ विहाय; B4 विगाह्य (for विहार-). Ś1 D2 च ससार; Dg1 D4 अनुश्रुत्य; Dt1 अनुश्रित्य; D1 विससार; D3 विचचार (for अनुसृत्य). Ś1 कांश्च; Ñ1 कंचित् (sic); Ñ2 V1 B1.4 D5.7 सर्वान् (for कांश्चित्). B3 विहाय सर्वाननुसृत्य देशान्. —[c]) Ñ1 Dt1 एतद् (for एतत्तद्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 एवेति (for इत्येव). Ñ V1 B1.3.4 D5.7 -मध्ये (for भूमौ). Ś1 D2 तांश्चैव सर्वान्विपुलान्विचिंत्य(D2 °चिन्वन्); D1.3 तांश्चैव सर्वान्निपुणं(D3 °न्विपुलान्) विचीय. —[d]) Ñ1 दुक्तो स** (illeg.); G3 प्रवेष्टुकामो (for प्रहृष्टरोमा). Ś1 D1.2 [ऽ]भवत्सः; D3 बभूव सः; D4 बभूव ह (for बभूव). ❀ Cv : एतत्तद्रावयाणी(योर्नि)वासस्थान इत्येव । अन्ये पुनर्यत्पूर्वं शंकितं देव्यदर्शनं तदेतदिति व्याचक्षते. ❀

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 Ñ1 D2.3(illeg. after पा) रामोपावर्तनं; Ñ2 रामप्रधानं; V1 रामोपनयनं; B1.3.4 D5.7 रामोपयानं; D1 उपावर्तनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 B1.3 D2 om.; Ñ1 illeg.; Ñ2 D5.7 65; V1 64; B4 D3 66; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 58; D1 62; D4 61; D6 M3 59. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

५७

अथाश्रमादुपावृत्तमन्तरा रघुनन्दनः ।
परिपप्रच्छ सौमित्रिं रामो दुःखार्दितः पुनः ॥ १
तमुवाच किमर्थं त्वमागतोऽपास्य मैथिलीम् ।
यदा सा तव विश्वासाद्वने विरहिता मया ॥ २
दृष्ट्वैवाभ्यागतं त्वां मे मैथिलीं त्यज्य लक्ष्मण ।
शङ्कमानं महत्पापं यत्सत्यं व्यथितं मनः ॥ ३
स्फुरते नयनं सव्यं बाहुश्च हृदयं च मे ।
दृष्ट्वा लक्ष्मण दूरे त्वां सीताविरहितं पथि ॥ ४
एवमुक्तस्तु सौमित्रिर्लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
भूयो दुःखसमाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ॥ ५
न स्वयं कामकारेण तां त्यक्त्वाहमिहागतः ।
प्रचोदितस्तयैवोग्रैस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ६
आर्येणेव परिक्रुष्टं हा सीते लक्ष्मणेति च ।
परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतम् ॥ ७

G. 3. 66. 8
B. 3. 59. 7
L. 3. 66. 5

57

V2 illeg. from 1 up to 19. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 M1 [आ]श्रमम्. Ś1 D1.2 उपावृत्तस्; B1 उपागत्य (with hiatus); D3 उपागच्छन्; D6 उपायांतम्; G(ed.) समन्विष्य (with hiatus) (for °वृत्तम्). —^{b}) Ś1 विमना; D1 त्वरितो; D2 त्वंतरा (for अन्तरा). —^{c}) T2 सौमित्रे (sic). —^{d}) Ś1 दुःखार्तितः; Dg1 Dm1 D8 G2.3 Cg दुःखार्दितं (for °र्दितः). G2 वचः (for पुनः). Ñ2 D5.7 रामो दशरथात्मजः; V1 B1.3.4 रामो दुःखसमन्वितः; Dt1 D6 रामो दुःखादिदं वचः; D1 रामो दृढपराक्रमः.

2 B4 transp. 2^{ab} and 2^{cd}. —^{a}) Ś1 D1–3 उवाच च; Ñ1 परिश्रुत्य (for तमुवाच). —^{b}) D1.3 हित्य (sic) (for ऽपास्य). Ś1 D2 हित्वायातोसि मैथिलीं; Ñ1 सीतां संत्यज्य निर्गतः. —For 2^{ab}, Ñ2 V1 B1.3 D5.7 subst. and read after 2^{cd}, while B4 ins. after 2^{cd} (transp.):

1110* न्यासधर्मान्मया दत्ता वने राक्षससेविते ।
कथं त्वं तां समुत्सृज्य मत्समीपमुपागतः ।

[(l. 1) V1 न्यस्ता (for दत्ता). —(l. 2) Ñ2 सीतां; V1 नु तां; B4 तां (subm.); D5 त्वैतां (for त्वं तां).]

—Ś1 D1–3 om. 2^{c}–3. —^{c}) Ñ2 V1 D7 सा तदा; B1.3.4 सा यदा (by transp.); Dg1 D4 यथा सा; D5 तदा* (for यदा सा). G1 यदि त्वयि तु विश्वासाद्. —^{d}) G3 [ऽ]पि (for वि-). Dg1 कृता (for मया). Ñ1 आश्रमे रहिता मया; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मैथिली रहिते (V1 D5 °ता) शुभा. ❀ Cv : परिपप्रच्छेत्युक्त्वा भूयोप्युवाचेति वचनं न केवलं परिप्रश्नमेव कृतवानन्यचोक्तवानिति प्रदर्शनार्थं. ❀

3 Ś1 D1–3 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{ab}) Ñ1 वा (for [ए]व). Dt1 त्वा (for त्वां). M1 तु (for मे). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तवैवागमनान्मेद्य (B1 °न्मन्ये) सीतां संत्यज्य लक्ष्मण. —^{c}) Ñ1 शंकमानं परं पापं; V1 विशंकमानं मत्पापं. —^{d}) D6 सर्वं (for सत्यं). G3 व्यथते मनः.

4 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स्पंदते. —^{b}) Ñ1 मम (for च मे). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 दूरात् (for दूरे). D6 त्वा (for त्वां). —^{d}) Dm1 D8 G3 तया (for सीता-). Ś1 D3 -विरहिते (D3 °तः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वने (for पथि).

5 ^{a}) D3 om. तु (subm.). —^{b}) D6 reads शुभलक्षणः in marg. Ñ2 B3 Dg1 Dt1 D8 G3 -लक्ष्मणः (for -लक्षणः). —^{c}) Dt1 D6 दुःखं (for दुःख-). G3 भूयोपि दुःखमाविष्टो. —^{d}) Ś1 Dg1 D3 G2.3 दुःखितो; D4 दुःखि** (for दुःखितं). Ś1 D1–4 वाक्यम् (for रामम्). —For 5^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

1111* दुःखशोकसमाविष्टो राघवं वाक्यमब्रवीत् ।

6 ^{a}) Dt1 D6 ह्यहं (for स्वयं). V1 B3.4 Dg1 -चारेण; Dt1 -रूपेण (for -कारेण). —^{b}) G3 transp. तां and त्यक्त्वाहम्. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 सीतां त्यक्त्वाह (G[ed.] स)मागतः. —Ś1 Ñ1 D1–3 T2 om. (hapl.) 6^{cd}. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 तयैवाहं; Dt1 तथैवाहं; M3 तयैवोक्तस् (for तयैवोग्रैस्). V1 प्रदेशितस्तयैवाहं. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ततस्त्वां समुपागतः (V1 °मं; B4 °तं).

7 ^{a}) Ś1 V1 आर्येणैवं; Ñ1 रक्षसा हि; Ñ2 B1.3.4 D5.7 M2.3 आर्येण हि; Dg1 Dt1 D1–4.6 Ct आर्येणैव (for °णेव). Ñ2 D5.7 विक्रुष्टं तु (D5 °ष्टे त्वं [sic]); Dg1 Dm1 D4.6.8 T2.3 G1 M Cv.m.g पराकुष्टं; G2 परामृष्टं; Cr.k.t as in text (for परि°). G3 आर्येण परमाक्रुष्टं. —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dt1 D1.2.5–7 M3 लक्ष्मणेति सुविस्त (Ñ V1 D5–7 M3 Ct °स्व) रं; D3 लक्ष्मणेति हि सुस्वरं. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 [अ]सद्वाक्यं; V1 [अ]सत्कृत्वा (sic) (for यद्वाक्यं). —^{d}) B1 Dm1 D8 वैदेह्यास् (for मैथिल्यास्). Ñ1 श्रुतिमागतं; B4 सुश्रुतिं गतं; Dg1 तु श्रुतिं गतं. ❀ Ck : आर्येण हि परिक्रुष्टं लक्ष्मणेति सुविस्वरम् । परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतमिति प्राचीनः पाठः। लक्ष्मणेति परित्राहीति च सुविस्वरं सुदुःशब्दं..वाक्यं आर्येण आर्यस्वरसदृशस्वरेण परिक्रुष्टं तत्तु मैथिल्याः श्रुतिं गतं. ❀

G. 3.66.8
B. 3.59.8
L. 3.66.6

सा तमार्तस्वरं श्रुत्वा तव स्नेहेन मैथिली ।
गच्छ गच्छेति मामाह रुदन्ती भयविह्वला ॥ ८
प्रचोद्यमानेन मया गच्छेति बहुशस्तया ।
प्रत्युक्ता मैथिली वाक्यमिदं त्वत्प्रत्ययान्वितम् ॥ ९
न तत्पश्याम्यहं रक्षो यदस्य भयमावहेत् ।
निर्वृता भव नास्त्येतत्केनाप्येवमुदाहृतम् ॥ १०
विगर्हितं च नीचं च कथमार्योऽभिधास्यति ।
त्राहीति वचनं सीते यस्त्रायेत्त्रिदशानपि ॥ ११
किंनिमित्तं तु केनापि भ्रातुरालम्ब्य मे स्वरम् ।
विस्वरं व्याहृतं वाक्यं लक्ष्मण त्राहि मामिति ।
न भवत्या व्यथा कार्या कुनारीजनसेविता ॥ १२
अलं वैक्लव्यमालम्ब्य स्वस्था भव निरुत्सुका ।
न चास्ति त्रिषु लोकेषु पुमान्यो राघवं रणे ।
जातो वा जायमानो वा संयुगे यः पराजयेत् ॥ १३

---

8 ^{a}) B1 सभयार्त-; G(ed.) सा तु चार्त- (for सा तमार्त-). T3 दृष्ट्वा (sic) (for श्रुत्वा). —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 भर्तृ-; M1 भवत्-; M2 त्वयि (for तव). —V1 om. 8^{cd}. —^{c}) Dt1 G3 आशु (for आह). —^{d}) Ś1 D1–3 वैदेही; Ñ B1.3.4 Dg1 D4.6.7 T G3 M2.3 रुदती (for रुदन्ती). Ś1 Ñ B3 Dg1 Dt1 Dm1 D1–3.5–8 G1.2 M3 भयविक्लवा. —After 8, Ś1 D1.3 ins.:

1112* शृण्वती चापि तां वाचं रूक्षां भीमस्वरामथ ।
विस्वरं प्रतिमुञ्चन्ती जलार्द्र इव दुन्दुभिः ।

[(l. 1) Ś1 रूक्ष- (for रूक्षां). —(l. 2) L(ed.) -मुंचंतीं (for °न्ती).]

9 ^{a}) V1 प्रदेश्यमानेन; D1.2 प्रबोध्य(D2 °ध)मा°; D3 प्रनोद्य° (for प्रचोद्य°). G(ed.) प्रदिश्यमानेन तया. —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.3 ततः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तदा; D2 -तरां (sic); G3 तथा (for तया). —^{c}) Ś1 इत्युक्त्वा; Ñ2 B3.4 प्रत्युक्त्वा. —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 G1 Ck.t तत् (for त्वत्-). Ñ1 -प्रत्ययाद्विभो; D2.3 -प्रत्ययान्मया (for °न्वितम्). Ś1 इदं त्वां प्रति यन्मया; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मया त्व(B3 त)त्प्रिय-काम्यया; D1 किमिदं भाषितं त्वया.

10 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तं (for तत्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 लोके; G(ed.) सीते (for रक्षो). Ñ1 राक्षसं तं न पश्यामि. —^{b}) Ś1 D2 यो रामे; Ñ1 B1 यस्तस्य; Ñ2 V1 B3.4 Dt1 D5.7 यो ह्यस्य; D1 यदार्ये; T3 यद्यस्य; M1 यत्तस्य (for यदस्य). Ñ2 V1 B1.3 Dm1 D4.5.7.8 G M2 आनयेत्; Dt1 D3 M1 आहरेत् (for आवहेत्). —^{c}) Ñ1 D2.3.5.6 निर्वृत्ता; B1 Dg1 Dm1 D1.8 निवृत्ता (for निर्वृता). Dm1 D4 G1 Ct [अ]स्य (for [अ]स्ति). —^{d}) Ñ1 Dg1 Dt1 D3.6 T3 केनाप्येतद्; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 शंके केनापि; B4 केनाशंकेपि (for °प्येवम्).

11 ^{a}) Ñ1 दीनं (for नीचं). Dt1 तु (for second च). B1 गर्हितं चाविनीतं च; B4 गर्हितं च सुनीचं च. —^{b}) Dg1 विधास्यति (for ऽभिधा°). —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 त्रायस्वेति वचः सीते. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D1.5.7 त्राता (for त्रायेत्). —After 11, Ś1 reads 13^{ab}.

12 ^{a}) Ś1 D1–3 किंचिन्निमित्तं; Ñ1 निर्निमित्तं हि; G1.3 त्वन्निमित्तं तु (for किंनिमित्तं तु). —Dt1 reads mostly 12^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 D1–3 त्रायस्व (for विस्वरं). B1 व्याकृतं (for व्याहृतं). Ñ1 व्याहृतं करुणं वाक्यं; Dm1 D8 G1.3 राक्षसेनेरितं वाक्यं. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सौमित्रे (for लक्ष्मण). B1.4 पाहि (for त्राहि). G3 M3 transp. लक्ष्मण and त्राहि. Ś1 D1–3 लक्ष्मणेति सुदुःखितं. —For 12^{cd}, Dg1 T M2 subst., while Dt1 D4.6 ins. after 12^{cd}; G2 ins. after 12^{ab}:

1113* राक्षसेनेरितं वाक्यं त्राहि त्राहीति शोभने ।

[Dt1 D4.6 त्रासात् (for the first त्राहि).]

—B1 om. 12^{ef}. —^{e}) M3 transp. न and भवत्या. Ś1 [अ]त्र धीः; B3 [अ]न्यथा; M1 वृथा (for व्यथा). —^{f}) Ñ1 B3 कुलाभिजनसेविता; V1 कौमारी°.

13 Ś1 reads 13^{ab} after 11. Dg1 reads 13^{ab} in marg. —^{a}) B4 वैक्लव्यम्; Dm1 D8 G3 विक्लवम्; D5 वैभाव्यम् (for वैक्लव्यम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 आगत्य (for आलम्ब्य). Ś1 D1.2 मा गाः श्रुत्वा च वैक्लव्यं; Ñ1 विक्लवा भव मा ** (illeg.); Dt1 D4.6 G1.2 M1.2 Ct अलं विक्लवतां गंतुं; D3 श्रुत्वा विक्लवमागास्त्वं. —^{b}) Ñ2 B1.3 सुस्था भव. Ñ2 D5.7 शुचिस्मिते (for निरुत्सुका). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T1.2 G3 सोस्ति (for चास्ति). B4 om. (hapl.) for लोकेषु. —^{d}) Ñ1 illeg. for पुमान्यो रा. Dg1 T3 स पुमान्; K(ed.) पुमान्वै (for पुमान्यो). —^{e}) Ñ B1.4 D5.7 [अ]पि जनिष्यो (for जायमानो). V1 जातो न * जनिष्यो वा; B3 जनिष्यते वा जातो वा; M1.2 जातो वा जनिता वापि. —^{f}) M1 जायमानः (for संयुगे यः). Ñ1 सत्यमेतद्ब्रवीमि ते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 संग्रामे तं (V1 B3 [m. also].4 यः) पराभवेत्. —For 13^{ef}, Ś1 D1–3 subst.:

1114* भूतपूर्वो भविष्यो वा निहन्याच्छत्रुविक्रमम् ।

[D3 यो हन्याच् (for निहन्याच्). Ś1 व्यक्त-; D1 छत्र- (for शत्रु-).]

—After 13, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

1115* अजेयो राघवो युद्धे देवैः शक्रपुरोगमैः ।

[D4 G1 M3 न जेयो; M2 Cg न जय्यो (for अजेयो).]

एवमुक्ता तु वैदेही परिमोहितचेतना ।
उवाचाश्रूणि मुञ्चन्ती दारुणं मामिदं वचः ॥ १४
भावो मयि तवात्यर्थं पाप एव निवेशितः ।
विनष्टे भ्रातरि प्राप्ते न च त्वं मामवाप्स्यसि ॥ १५
संकेताद्भरतेन त्वं रामं समनुगच्छसि ।
क्रोशन्तं हि यथात्यर्थं नैनमभ्यवपद्यसे ॥ १६
रिपुः प्रच्छन्नचारी त्वं मदर्थमनुगच्छसि ।
राघवस्यान्तरप्रेप्सुस्तथैनं नाभिपद्यसे ॥ १७
एवमुक्तो हि वैदेह्या संरब्धो रक्तलोचनः ।
क्रोधात्प्रस्फुरमाणोष्ठ आश्रमादभिनिर्गतः ॥ १८
एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं रामः संतापमोहितः ।
अब्रवीद्दुष्कृतं सौम्य तां विना यत्त्वमागतः ॥ १९
जानन्नपि समर्थं मां रक्षसां विनिवारणे ।
अनेन क्रोधवाक्येन मैथिल्या निःसृतो भवान् ॥ २०

G. 3. 66. 22
B. 3. 59. 22
L. 3. 66. 20

---

14 ^{a}) B3.4 G2 M1 उक्त्वा (for उक्ता).—^{b}) Ñ2 -चेतसा; V1 B1.3.4 -मानसा; M3 -लोचना (for -चेतना). Ś1 D1.2 पुनर्मां(Ś1 सुनंदा) रक्तलोचना; D3 पुनराकुललोचना.—^{c}) B3 D2 [अ]श्रु विमुंचंती (for [अ]श्रूणि मुञ्चन्ती).—^{d}) M3 करुणं (for दारुणं). Ś1 D1–3 दारुणार्थप(D3 °मि)दं वचः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तदा मां परुषं वचः.

15 ^{a}) Ś1 D1.2 पापं (for भावो). G3 मम (for तव). Dt1 Ct [अ]त्यर्थ- (for °र्थं). Ñ1 भावान्मम कृतेत्यर्थं.—Dm1 om. (hapl.) 15^{b}–16^{c}. Ñ1 illeg. from एव in 15^{b} up to च in 15^{d}.—^{b}) D8 G3 पापाचार-; M पापभाव- (for पाप एव). Ś1 D1–3 पापस्य हृदि वर्तते; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पाप(B3 दुष्ट)भावोसि लक्ष्मण.—^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D4.5.7.8 G M1.2 विनाशं (for विनष्टे). G(ed.) भर्तरि (for भ्रा°). Ś1 D1.2 L(ed.) ह्यर्थं; Dg1 Dt1 D6 T M3 प्राप्तुं; D3 ज्येष्ठे (for प्राप्ते).—^{d}) V1 त्वं नैवं; G2 यदि त्वं; G(ed.) न त्वेनां (for न च त्वं). D1 तम् (for माम्). D3 transp. त्वं and माम्. Dt1 D6.8 T2 Ct अवाप्स्यसे. Ś1 Ñ2 B1.4 D5.7 तन्नैव(Ś1 न मे त्वं; B1 त्वं वैरं; B4 मां नैवं) समवाप्स्यसि; B3 मामात्मानमवाप्स्यसि; L(ed.) नवं त्वं समवाप्स्यसि.

16 Dm1 om. 16^{abc} (cf. v.l. 15).—^{a}) Ś1 D1.2 प्रेषितो; Ñ1 संहतो; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 प्रहितो (for संकेताद्).—^{b}) Ś1 B3 Dg1 D7 T3 समुप- (for समनु-). Ñ1 illeg. for गच्छ. M1 राघवं ह्यनुगच्छसि.—Ś1 om. (hapl.) 16^{c}–17^{b}. B3 repeats 16^{cd} after 17^{ab}.—^{c}) Ñ1 तथा; M2 यदा (for यथा). Ñ2 V1 B1.3(both times).4 D5.7 क्रोशमानं तथा हि त्वं; D1–3 विक्रोशंतं यथा ह्ये(D3 °प्ये)-नं.—^{d}) V1 Dt1 Dm1 T3 G2 नैवम्; D1.2 न त्वम्; D3 नार्यम् (for नैनम्). Ñ2 V1 B3(second time).4 D5.7 अभ्युपपद्यसे; B1 यद्युप°; B3 (first time) समुप°; M3 अभ्यवपश्यसे. Ñ1 नैनं त्वं नाभिपद्यसे.—After 16, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.:

1116* इयं मृते भ्रातरि मे मयि वत्स्यति मैथिली ।
न चाहमाशां कुर्यां ते पाप प्रच्छन्नचारक ।

[(l. 1) B4 मे भ्रातरि मृते (by transp.).—(l. 2) B4 -चारिक (for -चारक). Ñ2 D5.7 पापां प्रच्छन्नचारिकां; V1 पापप्रच्छन्नचारिणं (for the post. half).]

17 Ś1 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16).—^{ab}) D1–3 शत्रुः (for रिपुः). Ñ1 -चारित्रो; D4 -चार त्वं (for -चारी त्वं).—Ñ1 illeg. from 17^{b} up to स्तथै in 17^{d}. D1.3 मद(D3 °मा)र्थमुपगच्छसि; D2 तदर्थमुपसर्पसि (for ^{b}). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नूनं प्रच्छन्नरूपस्त्वं रामं समनु(V1 B3.4 °मुप)-गच्छसि.—After 17^{ab}, B3 repeats 16^{cd}.—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 Dg1 Dt1 Dm1 D1.3–6.8 T [अं]तरं(Dg1 D8 °रे) (for °र-). V1 लिप्सुस् (for -प्रेप्सुस्).—^{d}) V1 तथैवं; B3 तवैवं; D2 यथेमं; D3 यथैतं; T1.2 तदैनं; G2 तथैतं; G3 न चैनं (for तथैनं). B3 नातिपद्यसे; Dt1 नाभिपद्यते; D5 अभि°; D7 वाभि°; G3 M3 नाभिपत्स्यसे (for नाभिपद्यसे). Ś1 D1 ततो ना(D1 मा)भ्यवपद्यसे.

18 D7 reads from 18^{a} up to संर in 18^{b} in marg..—^{a}) Ś1 Ñ1 D1–4 [ऽ]स्मि; Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 Dt1 D5–7 T3 M1 तु; M3 [ऽ]पि (for हि). Ñ1 मैथिल्या (for वैदेह्या).—^{cd}) Dt1 reads from ष्ठ up to र्गतः in marg. Ñ2 V1 B4 D5.7 प्रस्फुरमाणौष्ठो; D8 °रमाणेपि (with hiatus); M3 °माणोष्ठम् (for °माणोष्ठ). B3 क्रोधेन स्फुरमाणौष्ठो (for ^{c}). Dm1 D4.8 T1 G M अस्मि (for अभि-). Ñ1 सहसा *****; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 निःसृतोहमथाश्रमात् (for ^{d}). Ś1 D1–3 आश्रमात्स्फुरिताग्रौ(D1.3 °ग्रो)ष्ठः क्रोधादस्मि विनिर्गतः.

19 D1 om. (hapl.?) 19.—^{b}) Dg1 reads संताप in marg. Ñ1 संतापमागतः; D2 °पमोहितं (for °मोहितः).—^{c}) Ś1 D2 न कृतं; Ñ V1 D3 दुःकृतं; T2 दुष्करं (for दुष्कृतं).—^{d}) Ś1 य आश्रमात्त्वमागतः (sic); Ñ1 योश्रमादिह मागतः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यस्त्व(Ñ2 B3 D7 °स्त्व) मागम(Ñ2 D5.7 °त) आश्रमात्; Dg1 Dt1 D6 T3 M3 तां विना त्वमिहा(M3 यत्त्व हा [sic])गतः; D2.3 आ(D3 यो)श्रमात्त्वमिहागतः.—After 19, Ñ1 reads 22^{ab}.

20 ☞ V2 resumes from here (cf. v.l. 3.53.1).—Ñ1 om. 20^{ab}.—^{a}) D8 जानता (sic) (for जानन्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वनस्थं (for समर्थं). Dt1 मा (for मां).—^{b}) Dg1 T3 अपि वारणे; Dt1 D6 अपवारणे (for विनि°). B4 राक्षसानां निवारणे.—Ñ1 mostly illeg. for 20^{cd}.—^{d}) Dg1 गर्हितो; Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G3 M1.3 Ct निर्गतो (for निःसृतो). Ś1 D1.2 किमर्थं निःसृतस्ततः; D3 किमर्थं निःसृतोश्रमात्.

G. 3. 66. 23
B. 3. 59. 23
L. 3. 66. 21

न हि ते परितुष्यामि त्यक्त्वा यद्यासि मैथिलीम् ।
क्रुद्धायाः परुषं श्रुत्वा स्त्रिया यत्त्वमिहागतः ॥ २१

सर्वथा त्वपनीतं ते सीतया यत्प्रचोदितः ।
क्रोधस्य वशमागम्य नाकरोः शासनं मम ॥ २२

असौ हि राक्षसः शेते शरेणाभिहतो मया ।
मृगरूपेण येनाहमाश्रमादपवाहितः ॥ २३

विकृष्य चापं परिधाय सायकं
सलीलबाणेन च ताडितो मया ।
मार्गीं तनुं त्यज्य च विक्लवस्वरो
बभूव केयूरधरः स राक्षसः ॥ २४

शराहतेनैव तदार्तया गिरा
स्वरं ममालम्ब्य सुदूरसंश्रवम् ।
उदाहृतं तद्वचनं सुदारुणं
त्वमागतो येन विहाय मैथिलीम् ॥ २५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

---

21 ^{a}) Ś1 D1–3 तु ते; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तेहं (for हि ते).—^{b}) Ś1 D2 यद्पि; Ñ1 V B1.3.4 D3.6 Ct यद्सि; Ñ2 D5.7 यातोसि; D1 यदिस (meta.) (for यद्यासि). —After 21^{ab}, Ñ1 ins. :

1117* मदन्तिकमभिप्राप्तः स्त्रीवाक्येन प्रचोदितः ।
सर्वथास्तु स्वभावोक्तं न * * * * राक्षसः ।
इति * * * * * * * * * * * * * * ।
सहसा च समालोक्य स सीतागतमानसः ।
अपश्यन्तत्र वैदेहीं बभूवो * * * * * । [5]
* * * * * * * * * * वीक्ष्य समन्ततः ।
ददर्श पर्णशालां च * * * * * * * * ।
श्रिया विरहितां * * * * * पद्मिनीमिव ।

[For l. 4–8, cf. 3.58. 3–5.]

—Thereafter Ñ1 reads 3.56.20. Ś1 om. 21^{c}–22^{b}. Ñ1 om. 21^{cd}.—^{cd}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वाक्यं (for श्रुत्वा). Dg1 T3 स्त्रिया हि; D4 G1.3 M1.2 Cv.g स्त्रिया यस् ; T1.2 विहाय; K(ed.) स्त्रियाश्च; Cm.k.t as in text (for स्त्रिया यत्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 स्त्रियाः(B1 त्वया) श्रुत्वा विशेषतः (for ^{d}). D1–3 क्रुद्धः परुषितो वाचा मत्समीपमुपा(D2 °मिहा)गतः.

22 Ś1 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). Ñ1 reads 22^{ab} after 19.—^{a}) Ñ2 (with hiatus) उपनीतं; Dm1 D8 T Cm त्वविनीतं D6.7 त्वपनीते; G1 M3 त्वपनीयं (for त्वपनीतं). —^{b}) B1.4 D1.2 G1 सीताया (for सीतया). V2 यत्प्रदेशितः; Dg1 T3 प्रतिचोदितः; D1 संप्रनोदनात्; D2 यत्प्रचोदनात् (for °दितः). D4 तया यस्त्वं प्रचोदितः. —D5 om.(hapl. ?) 22^{c}–23. Ñ1 om. 22^{cd}.—^{c}) B4 D2 आगत्य; Dg1 D3 T1.2 आपन्नो (for आगम्य).—^{d}) Ś1 D1–3 न कृतं मम शासनं; Ñ2 V B1.3.4 D7 मा(D7 ना) कृथा वचनं मम; M3 नाकरोन्मम शासनं.

23 D6 om. 23 (cf. v.l. 22). Ñ1 reads 23–25 after 3.56.17.—^{a}) Ñ1 illeg. for असौ हि रा. V B1.3.4 स (for हि).—^{b}) Ś1 D1–3 निहतो; B4 [अ]भि** (for °हतो). —D4 om. 23^{c}–24. Dg1 reads 23^{cd} in marg. —^{c}) D3 तेन (for येन).

24 D4 om. 24 (cf. v.l. 23). For sequence in Ñ1, cf. v.l. 23.—^{a}) Ś1 विसृज्य; Ñ1 निगृह्य (for विकृष्य). Ś1 Ñ V B1.3 D1–3.5.7 G3 प्रणिधाय (for परि°).—^{b}) Ś1 Ñ V B4 D1.5.7 स एष; B1 सुतीक्ष्ण-; B3 D2 स एव (for सलील-). Ś1 D1.2 हि ताडितो; Ñ1 B1 नि(B1 च)पातितो (for च ताडितो). G2 भृशं (for मया). D3 स एकबाणेन हतो मयासुरः —^{c}) G1 मृगीं; G3 M1 मृगस् (for मार्गीं). Dg1 T2 Cg स; G3 om. (for च). G3 भैरव- (for विक्लव-). Ś1 D1–3 मृगत्वमुत्सृज्य च विस्व(Ś1 विनश्च)रस्वरो; Ñ1 विहाय मायां तु महास्वनस्तदा; N2 V B1.3.4 D5.7 मृगस्य रूपं तु(V B1.4 स; B3 च) विसृज्य वि(D7 स)स्वरो.—^{d}) M1 केयूरभुजः (for °धरः). Ś1 D1–3 निशाचरः (for स राक्षसः). Ñ1 क्षणात्प्रजातः पुनरेव राक्षसः.

25 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 23.—^{a}) Ñ1 illeg. for हतेनैव तदार्तया. Ñ2 V B3.4 D5.7 ह्यभि(V1 °ति)तप्तया; G2 [ए]व तु दत्तया (for [ए]व तदार्तया). Ś1 D2 शराहतः स ह्यप(D2 °पि)तप्तया रा; B1 शराहते वक्षसि तप्तया गिरा; D1.3 शराहतो नर्दति(D1 नर्दन) तप्तया गिरा.—^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1.4 Dg1 D1–3.6.7 समालंब्य; B3 ममाश्रित्य (for ममालम्ब्य). Ś1 D2 मदीयमुन्नदन्; Ñ1 विदूरतो मम; V B1.3.4 D5.7 विदूरसंश्रवं(V1 B1.3 [m. also] D7 °यं); Dg1 Dt1 Dm1 D8 T3 M3 Cr.m सुदूरसुश्रवं; D1.3 मदीयमुत्तमं; D4 G M1.2 °संश्रयं; D6 सु * * * श्रयं; Ck.t सदूर°; Cg as in text (for °संश्रवम्).—^{c}) B4 D1–3 उदाहरन्(D2 °त्); Dg1 तदाहृतं; Dt1 D6 T2 उपाहृतं (for उदाहृतं.). L(ed.) मद् (for तद्).—^{d}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 विसृज्य (for विहाय).

५८

भृशमाव्रजमानस्य तस्याधो वामलोचनम् ।
प्रास्फुरच्चास्खलद्रामो वेपथुश्चास्य जायते ॥ १
उपालक्ष्य निमित्तानि सोऽशुभानि मुहुर्मुहुः ।
अपि क्षेमं तु सीताया इति वै व्याजहार ह ॥ २
त्वरमाणो जगामाथ सीतादर्शनलालसः ।
शून्यमावसथं दृष्ट्वा बभूवोद्विग्नमानसः ॥ ३
उद्भ्रमन्निव वेगेन विक्षिपन्रघुनन्दनः ।
तत्र तत्रोटजस्थानमभिवीक्ष्य समन्ततः ॥ ४
ददर्श पर्णशालां च रहितां सीतया तदा ।
श्रिया विरहितां ध्वस्तां हेमन्ते पद्मिनीमिव ॥ ५
रुदन्तमिव वृक्षैश्च म्लानपुष्पमृगद्विजम् ।
श्रिया विहीनं विध्वस्तं संत्यक्तवनदैवतम् ॥ ६
विप्रकीर्णाजिनकुशं विप्रविद्धबृसीकटम् ।
दृष्ट्वा शून्योटजस्थानं विललाप पुनः पुनः ॥ ७

G. 3. 0. 0
B. 3. 60. 7
L. 3. 67. 7

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 V2 B3 D2 लक्ष्मण-विगर्हणं(D2 °णः); Ñ1 लक्ष्मणाभिगमनं; Ñ2 D5.7 लक्ष्मण-कुत्सनं; V1 लक्ष्मणनिबर्हणं; B1.4 D1 लक्ष्मणगर्हणं(B4 °णा); D3 रामसंकथनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 D5.7 66; V1 65; V2 69; B3.4 D3 67; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 59; D1 63; D4 62; D6 M3 60. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

58

☞ V1 B1 om. Sarga 58. Ñ1 mostly illeg. for Sarga 58. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [b]) Dm1 G1 M [अ]थो; Cg.t as in text (for [अ]धो). ❀ Cm : अथो अनन्तरम् आव्रजमानस्य आगच्छतः। वामलोचनस्याधः पक्ष्म. ❀ —For 1[ab], Ś1 Ñ2 V2 B3.4 D1-3.5.7 subst. :

1118* व्रजतस्तत्र तस्याथ वामं लोचनमस्फुरत् ।

[Ñ2 V2 B3.4 D5.7 व्रजमान(Ñ2 V2 °ण)स्य. D1 transp. तत्र and तस्य.]

—[c]) Dg1 अस्फुरच् (for प्रा°). Ś1 Ñ2 V2 B3.4 D1-3.5.7 प्रास्खलच्चासकृद्रामो; G3 अस्खलच्चास्फुरद्रामो. —[d]) Ś1 D1.2 [ए]नमस्पृशत् ; Ñ2 B4 D3.5.7 [अ]प्यजायत (for [अ]स्य जायते). V2 विसंज्ञश्च प्रजायते.

2 [a]) Ś1 Dm1 D1-3.8 G2.3 M1 उपलक्ष्य(Ś1 D1-3 °क्ष्य); Ñ2 V2 B3.4 D5.7 ईदृशानि (for उपालक्ष्य). —[b]) Dg1 हि (for सो). —[cd]) Dg1 न; T2 G1.2 M3 Cvp नु (for तु). —M3 damaged for सीताया. D4 T2 G1.2 M1.2 Cvp च (for ह). Dm1 D8 G3 M3 व्याज(M3 **)हार पुनः पुनः (for [d]). Ś1 D1-3 अपि सीताश्रमे सा स्याद्व्याजहार पुनः पुनः. —For 2[cd], Ñ2 V2 B3.4 D5.7 subst. :

1119* अपि क्षेमं प्रियाया मे भवेदिति जगाम सः ।

[B4 जगाद. V2 ह; B3.4 च (for सः).]

3 D5 om. 3. Ś1 om. 3[cd]. D1.2 transp. 3[cd] and 4[ab]. —[c]) Ñ2 V2 B3.4 D7 ईक्षित्वा पर्णशालां च. —[d]) Ñ2 B3.4 D1-3.7 [उ]द्विग्नचेतनः.

4 D1.2 transp. 3[cd] and 4[ab]. —[a]) Ś1 D2 उद्भ्रमन्निज-; D3 उद्भ्र°; G1 M2 उत्पत°; M3 उद्भ्राम्य° (for उद्भ्रमन्निव). —[b]) V2 illeg. from प up to उन्मत्त in 10[d]. Ś1 D1.3 वि(Ś1 नि)क्षिप्तो; Ñ2 D5.7 व्यक्षिपद् ; Cr.k विभ्रमन् (for विक्षिपन्). —[c]) Dg1 ततस् (for first तत्र). Ś1 Ñ2 B3.4 Dm1 D1-3.5.7.8 G2 जन-; T2 °जे (for [उ]टज-). —[d]) B3.4 अभिगम्य; Dm1 D8 अनु° (for अभिवीक्ष्य). —For 4[cd], G3 subst. :

1120* विक्षिपन्निव हस्तादीन्यङ्गानि प्रोथयन्मुहुः ।
अपि क्षेमं नु सीताया इति पश्यन्समन्ततः ।

5 V2 illeg. for 5 (cf. v.l. 4). —[b]) Ś1 Ñ2 B3.4 Dg1 Dm1 D1.2.5-8 transp. रहितां and सीतया. —[c]) T2 हि रहितां (for विरहितां). Ñ2 B3.4 D1.5.7 दृष्ट्वा (for ध्वस्तां).

6 V2 illeg. for 6 (cf. v.l. 4). —[a]) G3 वृक्षेग; M1 पक्षैश्च (for वृक्षैश्च). —[b]) B4 Dt1 Dm1 D1.4.8 T G1.2 M ग्लान- (for म्लान-). Ś1 D2.3 -फलद्रुमं; Ñ2 B3.4 D1.5.7 M1.2 -फलद्विजं(B3 °जः[sic]; M1.2 °जैः); Dg1 T3 G2 °द्विजैः; G3 -दलांकुरैः (for -मृगद्विजम्). —[c]) M2 च (for वि-). Ś1 Ñ2 D1-3.5.7 अपि च(Ñ2 D5.7 तु) (for विध्वस्तं). B3.4 श्रिया विरहितमपि (unmetrical). —[d]) D3 G1.2 -देवतं (for -दैवतम्). Dt1 Dm1 D6.8 G3 संत्यक्तं वनदैवतैः.

7 V2 illeg. for 7 (cf. vl. 4). —[a]) Ś1 D1-3 -[आ]कुलजलं (for -[अ]जिनकुशं). —[b]) Dg1 T3 विप्रलुप्त-; Dt1 Dm1 D8 अप°; M1.3 प्रविध्वस्त- (for विप्रविद्ध-). Ś1 D3 -बृसीघटं; Dg1 Dm1 -बृपी(Dm1 °शी)कटं. Ñ2 B3.4 D1.2.5.7 विप्रकीर्ण(D1.2 °वृद्ध)बृसी(Ñ2 D5.7 °षी)घटं. —[c]) Ś1 Ñ2 B3.4 D1-3.5.7 T दृष्ट्वा शून्यं जन(T1.2 Ck निज)स्थानं. —[d]) Ś1 D1-3 G2 सुदुःखितः; L(ed.) [अ]-तिदुःखितः (for पुनः पुनः). ❀ Ct : रुदन्तमित्यादेराश्रमो विशेष्यः। वर्णनीयमयीभावेन कवेरपि संनिहितवैपरीत्यं. ❀

G. 3. 0. 0
B. 3. 60. 8
L. 3. 67. 7

हृता मृता वा नष्टा वा भक्षिता वा भविष्यति ।
निलीनाप्यथवा भीरुरथवा वनमाश्रिता ॥ ८
गता विचेतुं पुष्पाणि फलान्यपि च वा पुनः ।
अथवा पद्मिनीं याता जलार्थं वा नदीं गता ॥ ९
यत्नान्मृगयमाणस्तु नाससाद वने प्रियाम् ।
शोकरक्तेक्षणः शोकादुन्मत्त इव लक्ष्यते ॥ १०
वृक्षाद्वृक्षं प्रधावन्स गिरींश्चापि नदान्नदीम् ।
बभूव विलपन्रामः शोकपङ्कार्णवप्लुतः ॥ ११

अस्ति कच्चित्त्वया दृष्टा सा कदम्बप्रिया प्रिया ।
कदम्ब यदि जानीषे शंस सीतां शुभाननाम् ॥ १२
स्निग्धपल्लवसंकाशां पीतकौशेयवासिनीम् ।
शंसस्व यदि वा दृष्टा बिल्व बिल्वोपमस्तनी ॥ १३
अथवार्जुन शंस त्वं प्रियां तामर्जुनप्रियाम् ।
जनकस्य सुता भीरुर्यदि जीवति वा न वा ॥ १४
ककुभः ककुभोरूं तां व्यक्तं जानाति मैथिलीम् ।
लतापल्लवपुष्पाढ्यो भाति ह्येष वनस्पतिः ॥ १५

---

8 V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 4).—^{a}) Ñ2 Dg1 D7 हृता. Dm1 D4.8 G वि-; D2 च (for first वा).—^{b}) Ś1 D1–3 तपस्विनी (for भविष्यति).—^{c}) B4 Dg1 विलीना; G3 लीना वा. Ñ2 B3.4 D5.7 हि; T1.2 तु (for [अ]पि). D1 भीता (for भीरुर्).—Dt1 reads 8^{d} in marg.—^{d}) Ñ2 B3.4 D5.7 यदि वा; D1 [अ]प्यथवा (for अथवा). Ś1 [अ]रण्यम् (for वनम्). ❀ Cg : अथवा निर्जनतया भीरुः सती गूढं वनमागता. ❀

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 4).—^{b}) Ś1 D2.3 [इ]-त्यथ वा; Ñ2 B3.4 D4.5.7 G1.2 M [अ]पि हि वा (B3 * वा; B4 हिता); D1 [इ]वाथ वा (for [अ]पि च वा).—^{d}) Ś1 D1.3.5.7 जलार्थें.—After 9, B3 reads 12^{ab}.

10 V2 illeg. up to उन्मत्त in ^{d} (cf. v.l. 4). B3 reads 10–11 in marg.—^{a}) G1.3 यत्तां (for यत्नान्). Ś1 B3 D1.2 [ऽ]पि; D3 हि (for तु).—^{b}) D3 यदा (for वने).—After 10^{ab}, Ś1 D1.2 ins. :

1121* जनकस्य सुतां भीरुमथ पप्रच्छ राघवः ।

—After 10^{ab}, D3 reads 11^{cd}.—Ś1 D1.2 om. 10^{c}–12^{b}.—^{c}) B3 कोपाद्; Dt1 Dm1 D6.8 श्रीमान् (for शोकाद्).—^{d}) D7 उन्मत्तो लक्ष्यते यथा.

11 Ś1 D1.2 om. 11; B3 reads 11 in marg. (cf. v.l. 10).—^{a}) Ñ2 D5 धावति च; B3 °वंश्च; D7 हि धावंति (corrupt) (for प्रधावन्स).—^{b}) D4 G1 M2.3 गिरींश्चा (G1 °रिं चा)थ; T1.2 गिरेश्चाद्रिं (for गिरींश्चापि). Ñ2 B4 D5.7 नदीं नदात् (by transp.); V2 नदीस्तथा; B3 वनान्यपि; Dt1 D6 Ct नदीनदं; G3 °न्नदीः (for नदान्नदीम्). D3 शैलाच्छैलं वनाद्वनदं. ❀ Ct : नदीनदं नदीसंबन्धि नदम्। जातावेकवचनम् । नारा इति लोकप्रसिद्धम्। नदाः पश्चिमप्रवाहा इति कतकः। पश्चिमप्रवाहाया अपि नदत्वव्यवहाराभावाच्चिन्त्यं तत्. ❀ —D3 reads 11^{cd} after 10^{ab}.—^{c}) Dt1 D6 बभ्राम (for बभूव). Dm1 D8 G3 बभ्राम विपिने दीनः; D3 न बभौ स तदा रामः.—^{d}) B4 -पंकपरि-; Dt1 -शंकार्ण*-; G1 -भारार्णव- (for -पङ्कार्णव-). V2 Dg1 D3.6 T3 M1 Cm शोकार्णव (V2 °कांतर)परिप्लुतः; D5.7 G3 शोक (G3 दुःख)पंकार्णवे प्लुतः. ❀ Cm : उन्मत्त इवेत्यत्र इवशब्दोऽस्मिञ्श्लोके सर्वत्र संबन्धनीयः। शोकरक्तेक्षण इव शोकादुन्मत्त इव शोकात्प्रधावन्निव विलपन्निव शोकार्णवपरिप्लुत इव लक्ष्यत इति संबन्धः. ❀

12 Ś1 D1.2 om. 12^{ab} (cf. v.l. 10).—B3 reads 12^{ab} after 9.—^{a}) Dg1 D4 G3 M3 Cmp.g अपि (for अस्ति). Dg1 T M1.3 Cmp काचित् (for कच्चित्). Dt1 पृष्टा (for दृष्टा).—V2 illeg. for 12^{b}.—^{b}) B3 D3 मम; Dm1 च नः; D8 -वन- (for -प्रिया). B4 D5.7 M1 मम; G3 om. (for प्रिया).—^{c}) V2 तां शंस (for कदम्ब). Ś1 किं न; L(ed.) ननु (for यदि).—^{d}) Ś1 मम (for शंस). M2 प्रियाननां. Ñ2 B3.4 D5.7 निःशंकः (Ñ2 °क) कथयस्व मे. ❀ Ct : यदीति। वेदा यदि प्रमाणमितिवत् . ❀

13 ^{a}) Ś1 V2 D1–3 -पल्लवसंच्छ (D2 °प; D3 °छि)न्न- Ñ2 B3.4 D5.7 -पर्णफलच्छाय- (B3 °यां); Cm.g °संकाशा (for -पल्लवसंकाशां).—^{b}) Ñ2 D5.7 नीप- (sic) (for पीत-). D1 -वाससीं (sic) (for -वासिनीम्).—After 13^{ab}, M3 reads 16^{cd}.—^{c}) Ś1 D2.3.6 शंस त्वं (for शंसस्व). Ñ2 V2 B3.4 Dt1 Dm1 D3.5–7 सा दृष्टा; M2 दृष्टा सा (for वा दृष्टा).—^{d}) Dg1 D1.2.8 -स्तनीं; Cg as in text (for -स्तनी).

14 ^{a}) Ñ2 V2 B3.4 D5.7 G2.3 M1.3 शंसस्व (for शंस त्वं).—After 14^{a}, D3 reads सीतां शुभाननां and then wrongly repeats 13.—^{b}) Ś1 Ñ2 B4 D2.3.5.7 आर्जव- (for अर्जुन-). D1 प्रियां मे जीवितप्रियां.—D5 om. (hapl.) 14^{c}–16.—^{c}) Dg1 D2.3 सुतां (for सुता). V2 D2.3 भीरुं; Dg1 Dt1 D6 तन्वी (Dg1 °न्वीं); M2 भीता (for भीरुर्).—^{d}) Dg1 D2 जानाति (D2 °सि) (for जीवति).

15 D5 om. 15 (cf. v.l. 14).—^{a}) Ñ2 V2 D2.3.7 T G M1.2 Cvp करभोरुं; Ckp as in text (for ककु°). Ś1 करभः करभोरूं तां.—^{b}) Dm1 D3.8 जानासि. Ś1 D2 मत्प्रियां; D1.3 [अ]यं (D3 मे) प्रियां (for मैथिलीम्). Ñ2 B3.4 D7 अयं व्यक्तमवैति ह (D7 हा); V2 अयं नूनं विजानाति. ❀ Cg : केचित्करभोरूमिति वदन्ति तत्प्रकृतशैलीविरुद्धं। कदंब कदंबप्रिया बिल्व बिल्वोपमस्तनीत्येवं ह्युच्यते. ❀ —V2 om.

भ्रमरैरुपगीतश्च यथा द्रुमवरो ह्ययम् ।
एष व्यक्तं विजानाति तिलकस्तिलकप्रियाम् ॥ १६
अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतसम् ।
त्वन्नामानं कुरु क्षिप्रं प्रियासंदर्शनेन माम् ॥ १७
यदि ताल त्वया दृष्टा पक्वतालफलस्तनी ।
कथयस्व वरारोहां कारुण्यं यदि ते मयि ॥ १८
यदि दृष्टा त्वया सीता जम्बु जाम्बूनदप्रभा ।
प्रियां यदि विजानीषे निःशङ्कं कथयस्व मे ॥ १९
अथवा मृगशावाक्षीं मृग जानासि मैथिलीम् ।
मृगविप्रेक्षणी कान्ता मृगीभिः सहिता भवेत् ॥ २०

G. 3. 0. 0
B. 3. 60. 23
L. 3. 67. 18

15^{cd}. —^{c}) D4 G M Cg यथा; Cv तथा (for लता-). D2 reads पल्लव in marg. Dt1 -पुष्पाग्रो (for °ह्ययो).

16 D5 om. 16 (cf. v.l. 14). —^{a}) D2 उपकीर्णश्च (for °गीतश्च). —^{b}) Dm1 D4.6.8 G1 M3 Ct तथा. Dt1 Dm1 D6.8 Ct [अ]सि (for [अ]यम्). Ś1 D2 सर्ववल्ली-विभूषितः (D2 °वधूप्रियः); Ñ2 B3.4 D7 यथायं सु(B3 °र्यश्च)महोच्छ्रितः; V2 विभ्रद्रूपमनुत्तमं. —M3 reads 16^{cd} after 13^{ab}. —^{c}) Ś1 V2 D1.2 वि(D2 व्य)जानीते; Dt1 विजा॰॰; G1 व्य° (for विजानाति). Ś1 D2 तिलकोपमां; D1 °कोज्वलः (for °कप्रियाम्). —After 16, V2 (mostly illeg.) ins. :

1122* मैथिली **************।

17 ^{a}) V2 अथचेमां वरारोहां. —^{b}) Dt1 D6 -चेतनं (for °सम्). ❀ Cg : स्ववचनकरणाय स्तौति । शोकापनुदेति । पचाद्यच् गुणाभाव आर्षः. ❀ —V2 om. 17^{cd}. —^{c}) B4 कुरुष्वाते (for कुरु क्षिप्रं). Ś1 D1-3 विशोकं कुरु शीघ्रं त्वं(D3 वै शीघ्रं); Ñ2 D5.7 त्वत्समानं कुरुष्वातं. —^{d}) Ś1 Ñ2 B3.4 Dm1 D1-3.5.7.8 G1.3 M2.3 -संदर्शनाद्धि (for °नेन).

18 ^{a}) Ś1 त्वयापि सा; Ñ2 D5.7 सा तु त्वया; D1.2 त्वया ताल (by transp.); D3 त्वया दाव (sic) (for ताल त्वया). B3.4 सा यदि स्यात्त्वया दृष्टा(B4 सीता). —^{b}) Ñ2 B3 D5.7 तरु(B3 तृण; D5 °स)राज- (for पक्वताल-). Dg1 Dt1 D4.6 T1.3 G3 -[उ]पम-; D3 -निभः; G2 -पद- (for -फल-). Ś1 V2 D1.2 G1 ताल(D1 बाल [sic])पक्व(V2 तरुसस्य; G1 पक्वलाभ [sic])निभस्तनी. —^{d}) Ś1 B3.4 D1.2 करुणा (for कारुण्यं). V2 सीतां सुरसुतोपमां. —After 18, D1 ins. :

1123* रम्भा जानाति रम्भोरूं सादरत्वान्न संशयः ।
कथयस्व महाभागां यदि जानासि मे प्रियाम् ।

19 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 19-28. —^{a}) Dt1 D6 जंबो (for सीता). —^{b}) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 जंबो; Cg as in text (for जम्बु). Dg1 D4 G2.3 M2 Cg जंबुफलोपमां(G2.3 °मा); Dm1 D8 T3 जंबुफलप्रिया; G1 °नदोपमां (for °नद-प्रभा). Dt1 D6 T1 जांबूनदसमप्रभा. ❀ Cv : जंबूफलौपम्यं वर्णतः; Cm : स्निग्धत्वेन जंबूफलौपम्यं न तु वर्णतः ।; Cg : जंबु अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः इति ह्रस्वत्वं एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेरिति सुलोपः । स्निग्धताकारेण जंबुफलौपम्यं. ❀ —For 19^{ab}, Ś1 V2 D1-3 subst. :

1124* जम्बु जम्बूफलोष्ठी सा यदि दृष्टा भवेत्त्वया ।

[V2 चारु- (for जम्बु). V2 D3 -बिंब-; D1 जंबु-; D2 जंब- (for जम्बू-). Ś1 -फला पूर्णे (sic); D2 °ष्ठीव (for -फलोष्ठी सा). Ś1 सा दृष्टा च त्वया यदि (for the post. half).]

—^{c}) B3 Dt1 D6 विजानासि (for °नीषे). Ś1 D1-3 प्रियां तां चारुसर्वांगीं; V2 मैथिलि मधुराभाषा (sic). —^{d}) V2 निःशकः; G2 निःशठः; G3 निःसंगं (for निःशङ्कं). —After 19, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1125* अहो त्वं कर्णिकाराद्य सुपुष्पैः शोभसे भृशम् ।
कर्णिकारप्रियां साध्वीं शंस दृष्टा प्रिया यदि ।
चूतनीपमहासालान्पनसान्कुररांस्तथा ।
दाडिमानपि तान्गत्वा दृष्ट्वा रामो महायशाः ।
बकुलानथ पुंनागांश्चन्दनान्केतकांस्तथा । [5]
पृच्छन्रामो वने भ्रान्त उन्मत्त इव लक्ष्यते ।

[(l. 1) M1 कर्णिकारस्य. Dg1 Dt1 D4.6 पुष्पितः; D8 स्वपुष्पैः (for सुपुष्पैः). Dg1 T2 M3 शोभते (for °से). —(l. 2) Dm1 D4.8 T1.2 M1.3 -प्रिया साध्वी (for -प्रियां साध्वीं). Dt1 D6 G3 transp. प्रिया and यदि. —(l. 3) Dt1 कुतनीप- (for चूत-नीप-). T1.2 G2 कुरबांधवान्; G3 M1.2 °वांस्तथा(G3 °दा) (for °रांस्तथा). M3 तालान्कुरबकांस्तथा (for the post. half). —(l. 4) T1.2 असनान्; G1 अर्चितान् (for अपि तान्). G2 पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). Dm1 D8 G3 महाबलः (for °यशाः). ❀ Cm : दाडिमान् रामः परिपप्रच्छेति शेषः । अन्यथा उत्तरत्र रामशब्दोतिरिच्येत । यद्वा चूतेत्यादि श्लोकद्वयमेकान्वयम् । तत्रैको रामशब्दो यौगिकः । अन्यस्तु रूढः. ❀ —(l. 5) Dm1 D8 चंपकान् (for चन्दनान्). —For l. 5, Dg1 D4 S subst. :

1125(A)* मल्लिका माधवीश्चैव चम्पकान्केतकीस्तथा ।

[M3 मल्लिकान्. D4 G1.3 M2 मालतीश्च (for माधवीश्च). G2 M1 केतकास् (for °कीस्). G3 तदा (for तथा).]

20 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) Ś1 D2 अथ त्वं (for अथवा). V2 अथ *****तां. —^{b}) M3 मृगो (for मृग). V2 M3 जानाति (for °सि). Ś1 V2 D1-3 जानकीं. —^{c}) Ś1 -विप्रेक्षिणीं; Dm1 D8 -विप्रेक्षणा; L(ed.) -विक्षोभिणी (for -विप्रेक्षणी). —^{d}) D2 वने (for भवेत्). Ś1 V2 D1.3 मृगीभिः सहितां वने. ❀ Cv : अथवा मृगशावाक्षीमित्यादि । हा सीतेत्येतत्पर्यन्तमेकं वाक्यम् । आरम्भेतिकरणान्यवसानेतिकरणानि च वाक्यानि च भवंति ।; Ck.t : मृगीभिः सहिता भवेदित्यादौ संभावनायां लिङ् । तत्र तत्र संभावनाबीजं मृगविप्रेक्षणीत्यादि(Ct °णीत्वं). ❀

G. 3. 0. 0
B. 3. 60. 24
L. 3. 67. 19

गज सा गजनासोरूर्यदि दृष्टा त्वया भवेत् ।
तां मन्ये विदितां तुभ्यमाख्याहि वरवारण ॥ २१
शार्दूल यदि सा दृष्टा प्रिया चन्द्रनिभानना ।
मैथिली मम विस्रब्धः कथयस्व न ते भयम् ॥ २२
किं धावसि प्रिये नूनं दृष्टासि कमलेक्षणे ।
वृक्षेणाच्छाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥ २३
तिष्ठ तिष्ठ वरारोहे न तेऽस्ति करुणा मयि ।
नात्यर्थं हास्यशीलासि किमर्थं मामुपेक्षसे ॥ २४
पीतकौशेयकेनासि सूचिता वरवर्णिनि ।
धावन्त्यपि मया दृष्टा तिष्ठ यद्यस्ति सौहृदम् ॥ २५
नैव सा नूनमथवा हिंसिता चारुहासिनी ।
कृच्छ्रं प्राप्तं हि मां नूनं यथोपेक्षितुमर्हति ॥ २६
व्यक्तं सा भक्षिता बाला राक्षसैः पिशिताशनैः ।
विभज्याङ्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ॥ २७
नूनं तच्छुभदन्तोष्ठं सुनासं शुभकुण्डलम् ।
पूर्णचन्द्रनिभं ग्रस्तं मुखं निष्प्रभतां गतम् ॥ २८
सा हि चम्पकवर्णाभा ग्रीवा ग्रैवेयशोभिता ।
कोमला विलपन्त्यास्तु कान्ताया भक्षिता शुभा ॥ २९

---

21 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 21 (cf. v.l. 19). —[a]) V2 यदि मे; Dg1 गजेंद्र (for गज सा). V2 -राजोरू: (for -नासोरू:). Ś1 गजयूथप वामोरू:; D2 मृगयूथपनासोरू:. —[b]) Ś1 D2 गज त्वया; D1.3 त्वया वने; D4 भवेत्त्वया (by transp.); M3 प्रिया भवेत् (for त्वया भवेत्). V2 त्वया दृष्टा वरानना. —[cd]) Ś1 D1-3 न ह्यस्त्य (Ś1 यद्यस्ति) विदितं तुभ्यम्; G2 त्वां मन्ये विदितं मह्यम् (for °). D1 मम (for वर-). V2 वन्यस्याविदितं किंचित्तेह वरवारण.

22 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 22 (cf. v.l. 19). D6 reads 22 twice. —[a]) Ś1 D1-3 दृष्टा सा (by transp.); G2 ते दृष्टा (for सा दृष्टा). —After 22[a], G3 reads in brackets 25[d]-26. —[b]) Dm1 D8 चंद्रसमानना; G3 °मसानना; M2 °शुभानना. —[c]) M2 विस्रब्धं. Ś1 V2 D1-3 शार्दूलभयवित्रस्ता; M3 शार्दूल भव विस्रब्धः. —[d]) Ś1 D2 [आ]श्रमे (Ś1 [आ]शु मे) शुभां (for न ते भयम्). ❀ Cv : मैथिलीं मम विस्रब्धः कथयस्व न ते भयमिति पाठः. ❀

23 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 23 (cf. v.l. 19). —[a]) D3 किं यातासि; D4 क्रीडावति (for किं धावसि). —V2 illeg. for धावसि प्रिये. Ś1 V2 Dg1 D2.3 T2.3 M1.3 दूरं (D2 °रे) (for नूनं). —[b]) M2 अदृष्टा (for दृष्टासि). —[cd]) Ś1 D1-3 वृक्षेणा (D3 °क्षैरा) वृत्य; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T Cg वृक्षैरा° (for वृक्षेणाच्छाद्य). Dt1 चा** (for चात्मानं). Ś1 D2 कस्मान्न; D6 om.; T2 किं मा सं- (for किं मां न). V2 वृक्षेणात्मानमावार्य किं च मां नाभिभाषसे.

24 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 24 (cf. v.l. 19). —[a]) Ś1 संतिष्ठसि; L(ed.) संतिष्ठ त्वं (for तिष्ठ तिष्ठ). —[b]) M2 [ऽ]स्मिन् (for ऽस्ति). V2 दृष्टामिव **** (illeg.). —[c]) G1 मा (for न). Ś1 D1 Cr.k हास- (for हास्य-). D6 om. असि. —[d]) Ś1 V2 D1-3 किं मामार्तमुपेक्षसे.

25 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 25 (cf. v.l. 19). —[ab]) Dg1 D2 [अ]पि (for [अ]सि). Ś1 सुवृता; L(ed.) संवृता (for सूचिता). V2 पीतेन वाससा भीरु रुचिरा शुभदर्शने. —[c]) Ś1 Dg1 D1-3 T3 [अ]सि; V2 [इ]व (for [अ]पि).

26 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 26 (cf. v.l. 19). —[a]) Ś1 D1.2 नैषा; G2 नैवं (for नैव). V2 अथवा नैव सा नूनं. —[b]) Ś1 V2 D1 न हि सा; D3 नास्ति सा (for हिंसिता). Dm1 D8 G3 -वर्णिनी (for -हासिनी). D2 न हि मां वा सुहासिनी. —V2 illeg. for 26[cd]. —[c]) Ck कृच्छ्र- (for कृच्छ्रं). Ś1 D1.2 एवं (for नूनं). D3 कृच्छ्रं प्राप्ता च सा नूनं. —[d]) Dm1 D8 M3 यतो; D3 न मा; T2 अथ (for यथा). Ct अपेक्षितुं; Ct*p* also as in text (for [उ]पेक्षितुम्). Dg1 D4.6 T1 G1 M3 अर्हसि (for °ति). Ś1 D2 न सं (D2 सा) प्रेक्षितुमिच्छति; D1.4 न चोपेक्षितुमर्हसि. ❀ Cm : यथा येन प्रकारेण नोपेक्षितुमर्हति नूनम् ।; Cg : यथा येन कारणेन उपेक्षितुं नार्हति नूनम् ।; Ck : नैवसेत्यादि । अहिंसितेति पदम् । चारुहासिनी सा अथवा नूनमहिंसिता नैव, हिंसितैव. ❀

27 Ñ2 B3.4 D5.7 om. 27 (cf. v.l. 19). V2 om. 27-35. —[b]) G1 पिशिताननैः (for °शनैः). —[c]) D2 विभेद्यांगानि; L(ed.) विशल्यं° (for विभज्या°). —[d]) D1 प्रिये (for प्रिया).

28 Ñ2 V2 B3.4 D5.7 om. 28 (for V2, cf. v.l. 27 and for others, 19). —[a]) D3 तस्यास् (for नूनं). D1 ते (for तच्). —[b]) Ś1 सुनसं; Dt1 सुना*; D1 उन्नतं (for सुनासं). T1.2 G2 M2 चारु- (for शुभ-). Ś1 D1-3 -लक्षणं (for -कुण्डलम्). —[c]) K(ed.) -चंद्रमिव. Ś1 D1-3 वक्त्रं; G1 सुभ्रू- (for ग्रस्तं). —[d]) Ś1 D1.2 सद्यो; D3 नूनं (for मुखं). —After 28, Ś1 D1-3 ins. :

1126* भक्षितं भयदीनाक्षं राक्षसैः पिशिताशनैः ।

[D3 भयभीताक्षं.]

29 V2 om. 29 (cf. v.l. 27). For 29-31, Ñ2 B3.4 D5.7 subst. 1128*. —[a]) D6 चंदन- (for चम्पक-). Ś1 D1-3 सा च चंपक (Ś1 चार्वंके) हेमाभा. —[b]) Ś1 D1-3 ग्रैवेयभूषिता (D3 °षणा); Dt1 D6 °कोचिता (for °शोभिता). —G3 om. 29[cd]. —[c]) D1 मे; D3 च (for तु). Ś1 D2 कोमला विमला क्षामा. —[d]) D2 मम (for शुभा).

नूनं विक्षिप्यमाणौ तौ बाहू पल्लवकोमलौ ।
भक्षितौ वेपमानाग्रौ सहस्ताभरणाङ्गदौ ॥ ३०
मया विरहिता बाला रक्षसां भक्षणाय वै ।
सार्थेनेव परित्यक्ता भक्षिता बहुबान्धवा ॥ ३१
हा लक्ष्मण महाबाहो पश्यसि त्वं प्रियां क्वचित् ।
हा प्रिये क्व गता भद्रे हा सीतेति पुनः पुनः ॥ ३२

इत्येवं विलपन्रामः परिधावन्वनाद्वनम् ।
क्वचिदुद्भ्रमते वेगात्क्वचिद्विभ्रमते बलात् ।
क्वचिन्मत्त इवाभाति कान्तान्वेषणतत्परः ॥ ३३
स वनानि नदीः शैलान्गिरिप्रस्रवणानि च ।
काननानि च वेगेन भ्रमत्यपरिसंस्थितः ॥ ३४

G. 3. o. o
B. 3. 60. 37
L. 3. 67. 35

30 V2 om. 30 (cf. v.l. 27). For subst. in Ñ2 B3.4 D5.7, cf. v.l. 29 and 31. —^{a}) Ś1 D1–3 नूनं विलपमानाया. —^{b}) Ś1 D2 नव- (for बाहू). —^{c}) Ś1 D2 वेपमानायाः (for °ग्रौ). —^{d}) Ś1 Dm1 D1–3.8 -[आ]भरणौ भुजौ (D1.3 शुभौ) (for -[आ]भरणाङ्गदौ). —After 30, Ś1 D1–3 G3 ins. :

1127* राक्षसानां तु घोराणां मध्ये सा शुभलक्षणा ।
व्याघ्रमध्यगतेवासीद्धरिणी त्रस्तलोचना ।

[G3 om. l. 1. —(l. 2) G3 [अ]सौ (for [आ]सीद्). D1 G3 रक्तलोचना.]

31 V2 om. 31 (cf. v.l. 27). —^{a}) D1–3 transp. विरहिता and बाला. Ś1 मया बाला च रहिता. —Dm1 M2 om.; while D8 reads 31^{bc} in marg. —^{b}) Ś1 D1–3 वशमागता (for भक्षणाय वै). —^{c}) Ś1 D1–3 T2 G1.3 सार्थे (T2 °ध्ये)नैव(Ś1 °न वै; D1 °न च; G1 °न तु) (for सार्थेनेव). G2 M1 परिभ्रष्टा (for °त्यक्ता). —^{d}) Ś1 D1–3 हत(D3 हीन)बांधवा. —For 29–31, Ñ2 B3.4 D5.7 subst. :

1128* भक्षिता वेपमानाङ्गी प्रशस्ताभरणप्रिया ।
बभूव घोररूपाणां मध्ये सा शुभदर्शना ।
विलपन्त्यथ शोकेन वैदेही तनुमध्यमा ।
अथवा भक्षिता घोरै राक्षसैः कामरूपिभिः ।
सा तु एवं परित्यक्ता भक्षिता तु प्रिया मम । [5]
मम सा कुत्र कुत्रेति सीतेति च पुनः पुनः ।

[(l. 1) B4 विस्रब्ध- (for प्रशस्त-). B3 वित्रस्ताभरणा श्रिया (for the post. half). —(l. 5) Note hiatus between तु and एवं. B3 सांत्वयंतु; B4 सा त्वेवं तु (for सा तु एवं). B3.4 मे (for second तु). B3 च सा; B4 वरा (for मम). —(l. 6) B3 कुत्रेति; B4 हृतस्थेति (for कुत्रेति).]

32 V2 om. 32 (cf. v.l. 27). Ś1 Ñ2 B3.4 D1–3.5.7 read; M2.3 repeat 32^{ab} after 34. —^{b}) B4 पश्यामि त्वं; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 G M3 Ct °से त्वं; M1 पश्य सीतां (for पश्यसि त्वं). B4 कुतः (for क्वचित्). —After 32^{ab}, Ś1 D1–3 ins. :

1129* शीघ्रमाख्याहि शोकार्तं कस्मात्त्वं नाभिभाषसे ।

—B3.4 om. 32^c–33^d. Ñ2 om. 32^{cd}. —^{c}) Ś1 D1–3 हा मया सा परित्यक्ता. ❀ Cg : हा सीत इति वक्तव्ये हा सीतेति संधिरार्षः।; Ct : हा सीते इकारलोप आर्षः. ❀ —After 32, Dg1 reads 33^{ef}. —After 32, D3 ins. :

1130* मया बाला समानीता रक्षसां भक्षणाय वै ।
क्षुद्रेण पापशीलेन स्वपौरुषमजानता ।

[For l. 1, cf. 31^{ab}.]

33 V2 33 (cf. v.l. 27). B3.4 om. 33^{a-d} (cf. v.l. 32). —^{b}) Ś1 D1–3 पर्यधावद्(Ś1 °वन् [sic]) (for परिधावन्). Ñ2 D5.7 परिश्रांतो वने वने. —^{cd}) Dg1 T3 उत्पद्य(T3 °त)ते; G3 विभ्र° (for उद्भ्रमते). Dt1 Dm1 D4 योगात्; D5.7 देशान् (for वेगात्). D1–3 क्वचिद्द्राव वेगाच्च (D1 °गेन) (for ^{c}). Dg1 T3 उद्भ्रमते; D1.3 उद्भ्राम्यते; D2 च भ्राम्यते (for विभ्रमते). Ś1 क्वचिद्द्राव सावेगः क्वचिच्च भ्राम्यते वनात्; Ñ2 क्वचित्प्रभ्रमते देशान्क्वचिल्लङ्घिजते पुनः (sic). —Dg1 reads 33^{ef} after 32. —^{e}) Ś1 त्रस्त (for मत्त). —^{f}) M3 सीता- (for कान्ता-). Ś1 D2 -लालसः (for -तत्परः). —For 33^{ef}, Ñ2 B3.4 D5.7 subst. :

1131* स उन्मत्त इव भ्रान्तो ह्यन्वेषत परस्परम् ।

[B3.4 [ऽ]न्वेषयत्तां (for ह्यन्वेषत).]

—After 33, Ś1 D1–3 ins. :

1132* क्वचित्स्खलन्क्वचिद्वीक्षन्क्वचिद्धावन्क्वचित्पतन् ।
उच्चैर्नीचैश्च विक्रोशन्सीते सीते च जानकि ।

[(l. 1) D1 ईक्षन्; D2 वीक्ष्य (for वीक्षन्). —(l. 2) D3 reads second सीते in marg. D1.3 [इ]ति (for second च).]

34 V2 om. 34 (cf. v.l. 27). —^{ab}) Ñ2 D5.7 च सर्वाणि; Dm1 नदीन्शैलान् (sic); D3 नदीः पश्यन्; D8 T2 नदी° (for नदीः शैलान्). Ś1 पश्यन्; Dg1 D1.2 गिरीन् (for गिरि-). D1 [अ]पि (for च). B3.4 वनानि भूभृतश्चैव स हि प्रस्रवणानि च. —^{cd}) Ś1 D2 स; D1.3 सु- (for च). Dm1 D8 भ्रमन् (for भ्रमति). Dg1 T3 G3 [उ]परि; Dm1 D8 विपरि- (for [अ]परि-). Ś1 D1–3 -निष्ठितः(D2 °तान्) (for -संस्थितः). Ñ2 D5.7 अन्वेषमाणो वेगेन परिभ्रमण-संस्थितः; B3.4 वेगेन भ्र(B3 र [sic])मते तत्र राघवः परि-संस्थितः. —After 34, Ś1 Ñ2 B3.4 D1–3.5.7 read, while M2.3 repeat 32^{ab}.

G. 3. 0. 0
B. 3. 60. 38
L. 3. 67. 36

तथा स गत्वा विपुलं महद्वनं
परीत्य सर्वं त्वथ मैथिलीं प्रति ।
अनिष्ठिताशः स चकार मार्गणे
पुनः प्रियायाः परमं परिश्रमम् ॥ ३५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

५९

दृष्ट्वाश्रमपदं शून्यं रामो दशरथात्मजः ।
रहितां पर्णशालां च विध्वस्तान्यासनानि च ॥ १
अदृष्ट्वा तत्र वैदेहीं संनिरीक्ष्य च सर्वशः ।
उवाच रामः प्राक्रुश्य प्रगृह्य रुचिरौ भुजौ ॥ २
क्व नु लक्ष्मण वैदेही कं वा देशमितो गता ।
केनाहृता वा सौमित्रे भक्षिता केन वा प्रिया ॥ ३

---

35 V2 om. 35 (cf. v.l. 27). —[a]) Dt1 D6 T1.3 तदा. B3 D7 [अ]नु-; B4 D1.2.5 तु; M1 *inf. lin. pr. m.* (for स). Dg1 रामो (for गत्वा). Ś1 D1-3 विलपन् (for विपुलं). —[b]) Ś1 Ñ2 B3.4 D1-3 विचिंत्य; D5.7 विविच्य (for परीत्य). Ñ2 B4 D5.7 मैथिलीकृते; D3 °लीं शुभां (for मैथिलीं प्रति). —[c]) Ś1 D2.3 अनिश्चितत्वात् ; Ñ2 B3.4 D5.7 अनु(Ñ2 °नि)ष्ठितस्तत्; Dg1 Dm1 D8 T3 G2.3 अधिष्ठि°; D1 अनिश्चि°; M2 अनुष्ठि° (for अनिष्ठिताशः). D1 च (for स). Ñ2 B4 D3.5.7 Ck मार्गणैर्(D3.7 °णं) (for मार्गणे). —[d]) G1 Ck परिश्रमं (for °श्रमम्). Ñ2 B3.4 D5 वनं(D5 °ने) यथाकाममथो निरंतरं; D7 यथा तथा काममथो निरंतरं.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 रामविलापः; Ñ2 B3.4 D1.3.5.7 राम(D1 श्रीराम)परिदेवनं(D1.3 °नः); D2 सीताप्रमाथे रामविलापः. —After Sarga name, Ñ2 ins. अयं सर्गः क्वचिन्न दृश्यते. —*Sagra no.* (figures, words or both) : Ś1 B3.4 D2 om.; Ñ2 D5.7 67; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 60; D1 64; D3 68; D4 63; D6 M3 61.—After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

59

V2 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, Ñ2 B3.4 D5.7 ins. :

1133* चचाल चासक्रद्दीनो वेपथुश्चाप्यजायत ।
उपलभ्य निमित्तानि ह्यशुभानि मुहुर्मुहुः ।
अपि स्वस्ति भवेत्तस्या वैदेह्या रघुनन्दन ।
एवमुक्त्वा ततो रामो लक्ष्मणं दीनमानसम् ।
सुमहद्राक्षसं स्थानं जनस्थानं ददर्श ह । [5]

[For this, cf. 3.58. 1-3. —(l. 1) D5 सो; D7 वा (for the first च). B3 स महादीनो (for चासक्रद्दीनो). B3.4 [अ]स्य (for [अ]पि). —(l. 2) Ñ2 D5.7 अशुभानि (with hiatus) (for ह्य°). —D5 om. l. 5. —(l. 5) D7 जनस्थाने.]

1 [a]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.7 स तु दृष्ट्वा जनस्थानं; D5 सुमहद्राक्षसं स्थानं. —D7 reads 1[bc] twice. —[b]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 शून्यं (for रामो). —[c]) D1 सीतया (for रहितां). Dg1 Dt1 (also) D1 पर्णशालायां (for पर्णशालां च). —Ñ1 illeg. for 1[d]-2[a]. —[d]) Ñ2 V2 B3 Dt1 Dm1 D1.3.5.7.8 G2.3 Ct प्रविद्धानि; V1 B1.4 प्रवृद्धानि; D4 G1 M2 विप्रविद्ध- (for विध्वस्तानि). Ś1 D2 सीतयापरिमंडितां.

2 Ñ1 illeg. for 2[a] (cf. v.l. 1). —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B1 D1.7 M3 स निरीक्ष्य; G2 तं निरीक्ष्य (for संनिरीक्ष्य). Dm1 D8 M सर्वतः (for सर्वशः). —After 2[ab], Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1134* अब्रवील्लक्ष्मणं दीनो मुखेन परिशुष्यता ।

[Ś1 लक्ष्मणेदानीं; D1 लक्ष्मणं रामो (for लक्ष्मणं दीनो).]

—Thereafter they read 3 (followed by 1136*).

—[c]) Ś1 Ñ1 D1.3 विक्रुश्य; V B1.3.4 D5 प्रक्रुश्य; D2 विक्रुष्टः; L(ed.) विक्रम्य (for प्राक्रुश्य). —[d]) Ś1 Ñ1 विमलौ; B4 विपुलौ (for रुचिरौ). D6 शुभौ (for भुजौ). Dg1 परिगृह्य शुभौ भुजौ; T3 परिगृह्य भुजावुभौ. —After 2, Ś1 ins. :

1135* एतयोरेव सामर्थ्यमस्मिन्किं च वने भवेत् ।

[L(ed.) अस्मिन्नेव न मे (for अस्मिन्किं च वने).]

3 V2 illeg. for 3. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 read 3 (followed by 1136*) after 1134*. Ñ2 reads 3[ab] in marg. —[a]) Ś1 कुत्र; Ñ2 V1 B1.3.4 Dg1 D5.7 T3 क्व सा (for क्व नु). —[b]) D7 lacuna for कं वा. Dm1 D4.8 M2 क्व; D1.3 G1 कां (for कं). Dm1 D1.3.8 G1 दिशम् (for देशम्). D4 T2 इहागता; G(ed.) उपागता. Ś1 कां दिशां चापवाहिता; D2 कां दिशं वापवाहिता. ❀ Cg : क्व नु अत्र वने कुत्र प्रदेशे वर्तते कं वा देशान्तरं गता. ❀ —[c]) D4 G1.3 M2 च (for वा). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 हृ(D1 कृ; D7 ह)ता वा केन (for केनाहृता वा). G2 केन वापहृता चासौ. —[d]) Dm1 D8 G3 केन वा भक्षिता(by transp.). T3 हृता (for प्रिया). Ś1

वृक्षेणावार्य यदि मां सीते हसितुमिच्छसि ।
अलं ते हसितेनाद्य मां भजस्व सुदुःखितम् ॥ ४
यैः सह क्रीडसे सीते विश्वस्तैर्मृगपोतकैः ।
एते हीनास्त्वया सौम्ये ध्यायन्त्यस्राविलेक्षणाः ॥ ५
मृतं शोकेन महता सीताहरणजेन माम् ।
परलोके महाराजो नूनं द्रक्ष्यति मे पिता ॥ ६
कथं प्रतिज्ञां संश्रुत्य मया त्वमभियोजितः ।
अपूरयित्वा तं कालं मत्सकाशमिहागतः ॥ ७
कामवृत्तमनार्यं मां मृषावादिनमेव च ।
धिक्त्वामिति परे लोके व्यक्तं वक्ष्यति मे पिता ॥ ८
विवशं शोकसंतप्तं दीनं भग्नमनोरथम् ।
मामिहोत्सृज्य करुणं कीर्तिर्नरमिवानृजुम् ॥ ९
क्व गच्छसि वरारोहे मामुत्सृज्य सुमध्यमे ।
त्वया विरहितश्चाहं मोक्ष्ये जीवितमात्मनः ॥ १०

G. 3. 67. 24
B. 3. 61. 11
L. 3. 68. 24

Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 वा तपस्विनी (for केन वा प्रिया). —After 3, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1136* तथा दृष्ट्वा जनस्थानं रुदन्तमिव सर्वतः ।

[Ñ1 illeg. up to इव. Ñ1 B1.4 D3 सर्वशः (for सर्वतः). Ś1 D1.2 शून्यं (D1 वनं) दशरथात्मजः (for the post. half).]

4 ^{a}) Cg वृक्षेणाच्छाद्य. Ś1 D2 चात्मानं; D3 यदि वा (for यदि मां). —^{b}) V1 B4 सीते ज्ञातुमिहेच्छसि. —^{c}) Ś1 Ñ V B1.3 D1.3.5.7 G3 M1 [आ]र्यै (for [अ]द्य). —^{d}) D6 मा (for मां). Ś1 D2 मामिहायाहि (D2 °सि) दुःखितं; Ñ1 B1 मा (B1 मां) विहाय सुदुःखितं; Ñ2 V B3.4 D3.5.7 मामिहापास्य (V2 °यास्य; B4 °पश्य (sic); D7 °यास्व) दुःखितं; D1 मामिहागच्छ दुःखितं. —After 4, Ñ1 ins. a passage but being mostly illeg. it is ignored here.

5 ^{a}) G3 सार्धं (for सह). Ś1 Ñ2 V2 D1-3.5.7 यैः सह क्रीडिता सीता (V2 °ते); Ñ1 V1 B1.3.4 T2 M3 यैः सह क्रीडते सीता (T2 M3 °ते); Dt1 D6.8 यैः परिक्रीडसे सीते. —^{b}) G(ed.) विश्रब्धैर् . —^{c}) G2 ते च (for एते). G3 विना (for हीनास्). Dm1 D8 G3 सीते (for सौम्ये). ❀ Cv : एते हीनास्त्वया सौम्य इति पाठः (as in text). ❀ —^{d}) Dm1 D8 T1.2 G2.3 M [आ]स्राविलेक्षणाः. G1 निध्यायंत्या-विलेक्षणाः.—For 5^{cd}, Ś1 Ñ1 D1-3 subst. :

1137* एते हि तां विना सौम्य सर्वे ध्यायन्ति लक्ष्मण ।

[Ñ1 ततो (for एते). Ñ1 illeg. for तां विना सौम्य. D1 सर्वेप्यायांति (for सर्वे ध्यायन्ति).];
while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst :

1138* तां विना ते विशालाक्षीं दृश्यन्ते नेह लक्ष्मण ।

[B3 मां (for तां). V च; B3 तु (for ते). B3 हि (for [इ]ह).]

—After 5, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1139* सीतया रहितोऽहं वै न हि जीवामि लक्ष्मण ।

[D6 सीताया (for सीतया). G3 च (for हि). D8 जीवसि (for जीवामि).]

6 ☞ Before 6, Ś1 Ñ2 V (V2 illeg. after 3.60.27) B1.3.4 D1-3.5.7 read 3. 60. 24-34; Ñ1 reads 3.60. 24-27 and 34 before 3.59.6 (all including star passages and omissions). D1 om.; V2 illeg. for 6^{ab}. —^{a}) Ś1 D2.3 अद्य; Ñ2 V1 B4 D5.7 कृतं; B3 हृतं; Dt1 D4.6 G3 वृतं (for मृतं). —^{b}) Ñ1 हृ; V1 B3.4 मे (for माम्). Ś1 D2.3 मृतं सीताविनाकृतं; Ñ2 D5.7 सीताया हरणेन मे. —After 6^{ab}, D2 ins. 1140* and om. 6^c-9. —^{c}) V1 महातेजा; D4 °बाहो; M3 °भागो (for °राजो). —^{d}) Ñ1 व्यक्तं (for नूनं). Ñ2 V1 B1.4 Dg1 D1.5.7 वक्ष्यति (for द्रक्ष्यति). Ñ1 मां (for मे). —After 6, D3 reads 9.

7 D2 om. 7 (cf. v.l. 6). V2 illeg. from संश्रुत्य in ^{a} up to 8^b. —^{b}) Ś1 तथा मत्संनिधौ तदा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 G(ed.) वनवास(G[ed.]°से)कृतां मम; D1 तादृशीं मम संनिधौ. —^{c}) Ñ1 B1 कामं (for कालं). B3 तत्कालं (for तं का°). Ś1 अपारयित्वा तां काले. —^{d}) Ñ1 मत्समीपम् . Ñ1 D1 उपागतः (for इहागतः).

8 D2 om. 8 (cf. v.l. 6). V2 illeg. for 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 Ñ1 Dt1 D7.8 T1.2 वा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5 च; D1 मा (for मां). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मृषावादमधार्मिकं. —^{d}) D3 नूनं (for व्यक्तं). B3 मां (for मे). Ś1 मत्सकाशमिहागतः. ❀ Cv : धिक्त्वामिति पूर्वश्लोकान्ते संबन्धनीयम् . ❀ —After 8, V2 erroneously repeats 7^a-8^b in which the portion from कृतां in 7^b (see var.) up to 8^b is illeg. —After 8, D3 reads 1140*.

9 D2 om. 9 (cf. v.l. 6). M1.3 om. 9^{ab}. D3 reads 9 after 6. —^{a}) D1 शोकसंदीनं (for शोकसंतप्तं). —^{b}) D1 सह-; G1 दीन- (for दीनं). —D4 om. 9^c-12^d. —^{c}) D3 तम् (for माम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समुत्सृज्य (for इहोत्सृज्य). Ñ1 V B1.3.4 D3 कृपणं (for करुणं). —^{d}) Ś1 क्व यातासि मम प्रिये; Ñ1 कीर्तिर्नरमिवानुगा; B1 (marg. also) कीर्तिं न हि वदिष्यति; D1 कीर्तिमंतमिवानृजुं. ❀ Cm : अनृजुं कपटसंचारिणं नरमिव ।; Cg : अनृजुं कपटाचारम् ।; Ct : अनृजुं छलशीलं मामुत्सृज्य. ❀

10 D4 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{b}) Dg1 मां चोत्सृज्य; Dm1 Cm.g मां नोत्सृज; D6 Ct मां मोत्सृज; M1 Cvp मामोत्सृज (for मामुत्सृज्य). M3 वरानने (for सुमध्यमे). G2 वैदेहि तनुमध्यमे. ❀ Ck : मामिहोत्सृज्य त्वं गच्छसीत्यन्वयः. ❀ —D8 om. 10^c-11^b. —^{d}) Dt1 त्यक्ष्ये (for मोक्ष्ये).

G. 3.67. 0
B. 3.61. 11
L. 3.69. 0

इतीव विलपन्रामः सीतादर्शनलालसः ।
न ददर्श सुदुःखार्तो राघवो जनकात्मजाम् ॥ ११
अनासादयमानं तं सीतां दशरथात्मजम् ।
पङ्कमासाद्य विपुलं सीदन्तमिव कुञ्जरम् ।
लक्ष्मणो राममत्यर्थमुवाच हितकाम्यया ॥ १२
मा विषादं महाबाहो कुरु यत्नं मया सह ।
इदं च हि वनं शूर बहुकन्दरशोभितम् ॥ १३
प्रियकाननसंचारा वनोन्मत्ता च मैथिली ।
सा वनं वा प्रविष्टा स्यान्नलिनीं वा सुपुष्पिताम् ॥ १४
सरितं वापि संप्राप्ता मीनवञ्जुलसेविताम् ।
वित्रासयितुकामा वा लीना स्यात्कानने क्वचित् ।
जिज्ञासमाना वैदेही त्वां मां च पुरुषर्षभ ॥ १५

—For 10, Ś1 Ñ V(V2 partly illeg.) B1.3.4 D1–3(D2 reads after 6^{ab} owing to om.; D3 reads after 8 owing to transp.).5.7 subst. :

1140* क्व सा गता चारुदती शुभेक्षणा
ममेश्वरी लक्ष्मण युक्तभाषिणी ।
विहाय मां शोकबलाभिपीडितं
प्रभा यथा भास्करमस्तमूर्धनि ।

Colophon

[(l. 1) D3 lacuna for गता. Ñ1 शुचिस्मिता (for शुभेक्षणा). Ś1 D2 क्व सा वरोरू रुदती मृगेक्षणा. —(l. 2) Ñ2 D5.7 मंदस्वरा (for ममेश्वरी). B1.4 मुक्त-; D3 मंद- (for युक्त-). Ñ1 शुभस्वरा ल****भाषिणी (illeg.). —(l. 3) Ś1 D2 कामबलाभिम(D2 °न)दितं; Ñ1 कामबलाभिपीडितं; V1 शोकवनाभि°; B3 शोकवशाभि°; B4 शोकबलाति°; D1 कामबलार्दितं प्रिया; D3 कामवशावमर्दितं. —(l. 4) Ś1 Ñ1 D1–3 सूर्यमिवास्तपर्वते(Ñ1 °स्तमागतं; D1.2 °स्तपर्वतं) (for भास्करमस्तमूर्धनि).

—*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.4 D1–3.5.7 राम(D1 **)-विलापः; B3 रामपरिदेवनं. —*Sarga no.* : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 68; V1 66; V2 70; B4 D3 69; D1 65.]

—Thereafter Ñ V(V2 illeg.) B1.3.4 D5.7 cont. :

1141* स तदा तु जनस्थानं सर्वतः प्रविलोकयन् ।

[Ñ1 V1 B1.3 तथा तु (Ñ1 *); B4 तथापि (for तदा तु). Ñ1 जनस्थाने. Ñ1 [ऽ]भ्यवलोकयन्; B4 परिलोकयन् (for प्रवि°).]

11 D4 om. 11 (cf. v.l. 9). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5–7 om. 11^{ab} (for D6, cf. v.l. 10). —^{a}) Dm1 D8 G3 M1.2 इत्येवं (for इतीव). G2 विपुलं (for विलपन्). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नाससाद (for न ददर्श). Ś1 ततो दुःखी सुखार्तो वा; D1 ततो दुःखेन दुःखार्तां; D2.3 ततो दुःखी सुदुःखार्तं(D3 °र्तो). —^{d}) D2 राघवं.

12 D4 om. 12^{abcd} (cf. v.l. 9). —^{a}) Ś1 D3 अनासादयमानस्तु; Ñ1 °मानस्तं; Ñ2 V2 B1.4 D5.7 °मानश्च; V1 °मान*; D2 M2 °मानं तु; D8 एवं सीदयमानं तं. —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 दशरथात्मजः. Dt1 D6 सीताशोकपरायणं. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सीदन्निव महाद्विपः(B3.4 °गजः). —After 12^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1142* संधारयितुमात्मानं न शशाक नरोत्तमः ।
सीतावियोगजे दुःखे मग्नो महति दारुणे ।
तं निःश्वसन्तं ध्यायन्तं दीनं बाष्पपरायणम् ।
शोकेन महताविष्टं नवबद्धमिव द्विपम् ।

[(l. 1) Ñ2 ***यितुम् (illeg.); B3 D5.7 संचा(B3 °ता)रयितुम्. —(l. 2) B1 दुःखैर् (for दुःखे). B3 मग्नं (for मग्नो). —(l. 3) V1 विनिश्वसंतं (for तं निः°). —(l. 4) V2 illeg. from नवबद्धम् up to 12^{f}. Ñ2 नवनद्धम् (for °बद्धम्).]

—^{e}) Ś1 वाक्यम् (for रामम्). Ś1 D1–3 अन्वर्थम् (for अत्यर्थम्). Ñ1 नीत्यर्थं लक्ष्मणो रामम्.

13 ^{a}) Dm1 D8 M3 विषीद (for विषादं). Ś1 D1–3 कुरु विभो; Ñ1 वृथा वीर; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गमो वीर; Dt1 D6 महाबुद्धे (for महाबाहो). —Dg1 reads 13^{c}–15^{b} in marg. —^{c}) Ñ1 महच्च (for इदं). Dt1 D6 गिरिवरं(D6 °नं); M1 च काननं; M2 तु हि वनं; G(ed.) चैव वनं (for च हि वनं). Ñ1 शून्यं; V2 B1 सौम्य; Dt1 Dm1 D6.8 G3 वीर (for शूर). Ś1 B3 D1–3 विचेतुं हि वनं घोरं(B3 सौम्य); Ñ2 V1 D5.7 इदं महीतलं सौम्य; B4 इदं महावनं सौम्य. —V2 illeg. for ^{d}. —^{d}) D3 वृक्ष- (for बहु-). Ś1 B3 D1.2 -कानन-; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 -पादप-; D3 -षंडेन (for -कन्दर-). Ś1 D1.2 -सेवितं (for -शोभितम्). Ñ1 बहवश्चैव पादपाः.

14 Dg1 reads 14 in marg. (cf. v.l. 13). —^{a}) G1 -कांचन- (corrupt) (for -कानन-). B1.3 -संवासा (for -संचारा). —^{b}) Ñ1 सापहासा च; B3 रामोन्मत्ता च; D4 वनान्मत्तेव; G1 वनोन्मत्तेन (corrupt) (for वनोन्मत्ता च). G3 राघव (for मैथिली). Ś1 D1–3 पुष्पाणि प्रविचिन्वती. —^{c}) Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 काननं (for सा वनं). D1 हि; D3 च (for वा). D1 सा (for स्यान्). —V2 illeg. for 14^{d}–15. —^{d}) D3 च (for वा). B3 [अ]पि भूषितां (for सुपुष्पिताम्).

15 Dg1 reads 15^{ab} in marg. (cf. v.l. 13). V2 illeg. for 15 (cf. v.l. 14). D7 om. 15^{ab}. —^{a}) G3 च (for वा). Ś1 Ñ B1 D1–3.5 [अ]नुसंप्राप्ता; B4 तु संप्राप्ता (for [अ]पि संप्राप्ता). Dg1 T सरितं स्नातुकामा वा. —^{b}) Ś1 D1.2 नील- (for मीन-). V1 -मंजुल-; Dg1 -मंडल-; T1.2 G1.2 M -वंचुल- (for -वञ्जुल-). Ś1 -शोभितां (for -सेविताम्). B4 मीनवर्गनिषेवितां. —Ñ1 om. 15^{cd}. —^{c}) G3 सा तु कामं विलीना स्याद् . —^{d}) D3 सा (for स्यात्). Ś1 D1–3 गहने; Dt1 lacuna (for कानने). —For

तस्या ह्यन्वेषणे श्रीमन्क्षिप्रमेव यतावहे ।
वनं सर्वं विचिनुवो यत्र सा जनकात्मजा ।
मन्यसे यदि काकुत्स्थ मा स्म शोके मनः कृथाः ॥ १६
एवमुक्तस्तु सौहार्दाल्लक्ष्मणेन समाहितः ।
सह सौमित्रिणा रामो विचेतुमुपचक्रमे ॥ १७
तौ वनानि गिरींश्चैव सरितश्च सरांसि च ।
निखिलेन विचिन्वन्तौ सीतां दशरथात्मजौ ॥ १८
तस्य शैलस्य सानूनि गुहाश्च शिखराणि च ।
निखिलेन विचिन्वन्तौ नैव तामभिजग्मतुः ॥ १९
विचित्य सर्वतः शैलं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
नेह पश्यामि सौमित्रे वैदेहीं पर्वते शुभे ॥ २०
ततो दुःखाभिसंतप्तो लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ।
विचरन्दण्डकारण्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥ २१

G. 3. 68. 15
B. 3. 61. 23
L. 3. 69. 11

15^{cd}, Dm1 D4.8 G M subst., while B(ed.) ins. within brackets after 15^{ab}:

1143* स्नातुकामावलीना स्याद्धासकामा वने क्वचित् ।

[D4 G1.2 M2 विलीना (for [अ]व°). G3 सा तु कामं विलीना स्याद् (for the prior half). Dm1 D4.8 वासकामा (for हास°). ❀ Cv : स्नातुकामेति पूर्वेण संबन्धः अवलीना निगूढाकारेति पाठः ।; Cg : सरितं स्नातुकामा संप्राप्ता स्यात् हासकामा परिहासकामा । क्वचिद्वने निलीना स्याद्वा । पूर्वं हासार्थं गूढेति शंका अत्र वित्रासनार्थमिति भिदा. ❀

M3 om. 15^{e}–17^{b}. —^{e}) Ñ2 D2 जिज्ञास्यमाना; B3 विज्ञासमाना; L(ed.) जिहासमाना. —^{f}) D4 च मां (by transp.). Ś1 Ñ1 D1–3 त्वां च मां च नरर्षभ (Ñ1 नरोत्तम).

16 M3 om. 16 (cf. v.l. 15). V2 illeg. from 16 up to लक्ष्मणेन in 17^{b}. —^{ab}) G3 च (for हि). D4 अन्वेषणं. Ś1 D2 तस्या अन्वेषणे (D2 °णं) राम; D1 त्वं तस्यान्वेषणे राम ; D3 तस्यास्त्वन्वेषणे राम (for ^{a}). D2.4 प्रियम् (for क्षिप्रम्). Dt1 D3 यतामहे; K(ed.) यतावहै. Ñ V1 B1.3.4 D5.7 G(ed.) यत्नमन्वेषणे तस्याः कुरु वीर (G[ed.] राम) मया सह. —Ś1 D2.3 om.; D1 reads in marg. 16^{cd}. —^{c}) G2 आवां (for वनं). D1 सर्वं वनं (by transp.). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विचिन्वानो (B4 °नौ); G1 विचिन्वावो (sic) (for विचिनुवो). —Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 16^{ef}. —^{f}) Ś1 D1–3 च; T3 [आ]स्म- (for स्म).

17 M3 om. 17^{ab} (cf. v.l. 15). V2 illeg. up to लक्ष्मणेन in 17^{b} (cf. v.l. 16). —^{a}) D1 एवमुक्तं. Ś1 स हृष्टस्तु; Ñ1 स सौहृदाल्; Ñ2 B1.4 D5 तु स वनं; V1 B3 D7 तु वचनं; D1.3 सुहृद्यं तु; D2 स हृद्यं तु (for तु सौहार्दाल्). —^{b}) B1 D1.2 समाहितं. —^{d}) G3 प्रचेतुम् (for वि°).

18 V2 illeg. from रींश्चैव in ^{a} up to -शतै in l. 2 of 1144*. —^{ab}) M1 तां (for तौ). B1 गिरिं; Dt1 गिरिं (for गिरींश्). M3 damaged for श्चैव स. D7 स*** (for सरांसि च). —Ñ1 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś1 विचित्यैतौ; Dg1 D4 T G1.2 M2.3 विचिन्वानौ; D1.2 विचिन्वाते (for विचिन्वन्तौ). —^{d}) Dt1 नैव तामभिजग्मतुः. —For 18^{cd}, Ñ2(l. 1 only) V B1.3.4 D5.7 subst.:

1144* निरीक्षांचक्रतुर्वीरौ सीतादर्शनकाङ्क्षया ।
पर्वतं बहुकूटं च नानाधातुशतैश्चितम् ।
स काननवनं रामो व्यचिनोत्सहलक्ष्मणः ।

[D7 om. up to -वनं in l. 3. V2 illeg. up to -शतै in l. 2. —(l. 1) B1 -काम्यया (for -काङ्क्षया). —(l. 2) B1 तु (for च). —(l. 3) D5 काननं (for कानन-).]

19 ^{a}) V2 illeg. after सा up to 20^{b}. —After 19^{a}, Ś1 ins. :

1145* विचेतुमुपचक्रमे ।
गहनानि च वृक्षाणां.

—^{b}) Dt1 D6 शिलाश्च; D4 शुभाश्च; T2 गुहासु (for गुहाश्च). —^{c}) Ś1 D1–3 प्रयत्नेन; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नलिनीश्च (for निखिलेन). Ś1 Ñ1 D4 T1.2 M2 विचिन्वानौ (for विचिन्वन्तौ). —^{d}) Ñ1 illeg. for नैव ता. Ś1 V1 B4 D2.5.7 अधिजग्मतुः. M3(marg. *sec. m.* तामवजग्मतुः) damaged for तामभिजग्मतुः.

20 V2 illeg. for 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) M3 reads विचित्य in marg. *sec. m.*. M3 damaged for सर्व. —^{b}) D1 रामं हि लक्ष्मणोब्रवीत्. —Dm1 D4.8 G3 M1.3 om. 20^{c}–23. D1 om. (hapl.) 20^{c}–21^{b}. —^{cd}) Ś1 D2.3 तां; Ñ2 D5.7 हिं; G2 [ए]व (for [इ]ह). B3 वैदेहीं सौमित्रे (by transp.); D5 सौमित्र वैदेहीं. Ñ1 Dg1 Dt1 D6 T G1 Ck शुभां (for शुभे). M2 पर्वतेषु वै (for पर्वते शुभे). ❀ Cg : शैलं सर्वतः सर्वत्र शैले । उभसर्वतसोः इति द्वितीया । अन्ते इतिकरणम्. ❀

21 Dm1 D4.8 G3 M1.3 om. 21; D1 om. 21^{ab} (for all, cf. v.l. 20). —^{a}) Ś1 D2.3 स तथोक्तोपि संतप्तो(Ś1 °प्तं); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 स तथोक्तोति(V °क्तो हि; B1.4 °क्तोभि)संतप्तो; G1 स तथार्तोभिसंतप्तो; G(ed.) स तथैवातिसंतप्तो. —^{b}) B1.3 T2 G1 रामम् (for वाक्यम्). —^{c}) D1 चरंतं (for विचरन्). Ś1 B1.4 Dg1 D1–3 दंडकारण्ये. V2 illeg. after दण्ड up to मैथिलीं in 22^{b}. —^{d}) Ś1 दीनतेजसं; Ñ2 V1 D5.7 दीप्तमानसं; B1.3.4 दीनमानसं; D1.2 दीनचेतसं (D1 °सः [sic]) (for दीप्ततेजसम्).

G. 3. 68. 16
B. 3. 61. 24
L. 3. 69. 12

प्राप्स्यसि त्वं महाप्राज्ञ मैथिलीं जनकात्मजाम् ।
यथा विष्णुर्महाबाहुर्बलिं बद्ध्वा महीमिमाम् ॥ २२
एवमुक्तस्तु वीरेण लक्ष्मणेन स राघवः ।
उवाच दीनया वाचा दुःखाभिहतचेतनः ॥ २३
वनं सर्वं सुविचितं पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः ।
गिरिश्चायं महाप्राज्ञ बहुकन्दरनिर्झरः ।
न हि पश्यामि वैदेहीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ॥ २४
एवं स विलपन्रामः सीताहरणकर्शितः ।
दीनः शोकसमाविष्टो मुहूर्तं विह्वलोऽभवत् ॥ २५
स विह्वलितसर्वाङ्गो गतबुद्धिर्विचेतनः ।
विषसादातुरो दीनो निःश्वस्याशीतमायतम् ॥ २६
बहुशः स तु निःश्वस्य रामो राजीवलोचनः ।
हा प्रियेति विचुक्रोश बहुशो बाष्पगद्गदः ॥ २७
तं सान्त्वयामास ततो लक्ष्मणः प्रियबान्धवः ।
बहुप्रकारं धर्मज्ञः प्रश्रितः प्रश्रिताञ्जलिः ॥ २८

22 Dm1 D4.8 G3 M1.3 om. 22 (cf. v.l. 20). V2 illeg. up to मैथिलीं in ^{b} (cf. v.l. 21). —^{a}) Ś1 Ñ1 Dt1 D1–3.6 T1 प्राप्स्यसे; Cr.g.k as in text (for °सि). M2 महाराज; G(ed.) महाबाहो (for °प्राज्ञ). —^{b}) B1 Dg1 T3 वैदेहीं; D1 G3 मैथिली- (for मैथिलीं). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 T2 G1 महाबाहो; G(ed.) महावीर्यो (for °हुर्). —^{d}) B4 जित्वा (for बद्ध्वा).

23 Dm1 D4.8 G3 M1.3 om. 23 (cf. v.l. 20). —^{a}) G2 उक्त्वा (for उक्तस्). V2 illeg. from वीरेण up to -निर्झरः in 24^d. D5.7 धीरेण; T1.2 G2 सौहार्दाल्; G1 रामोथ (for वीरेण). —^{b}) G1 महाबलः; M2 [ए]व राघवः (for स राघवः). V1 राघवो लक्ष्मणेन च. —^{c}) G(ed.) अब्रवीद् (for उवाच). —^{d}) G2 दुःखोपहतचेतनः; M2 दुःखार्तो हतचेतनः.

24 V2 illeg. up to निर्झरः in ^{d} (cf. v.l. 23). —^{a}) D2 वने (for वनं). Ñ2 B1.3.4 D5.7 प्रविचितं; Dm1 D8 तु विचितं; G3 विचिनुतं (for सुविचितं). Dg1 Dt1 D3.6 सुविचितं सर्वं (by transp.); T3 विचिनुतं सर्वं (for सर्वं सुविचितं). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 च सपंकजाः (for फुल्ल°). D1 पद्मिन्युत्फुल्लपंकजा. —^{c}) Ñ1 तथा * * * * * * (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 G1 गिरयश्च महाबाहो (G1 °प्राज्ञ; G[ed.] °तेजो). —^{d}) Ñ2 B1.3.4 D5 G1 -निर्झराः (for -निर्झरः). V1 गिरिनिर्झरकंदराः. —^{e}) Ś1 D2 Ck [इ]ह; Ñ1 V2 B1.3.4 च; Ñ2 D5.7 तु; D6 [अ]हं (for हि). ❀ Cg : नहीत्यर्धमेकं वाक्यम् ।; Ck : वनं सर्वमित्यादि । अत्र नेह पश्यामीत्यादि सार्धश्लोकत्रयं प्राचीनपाठे पांक्तं तत्तु कैश्चित् पुनरुक्तदुर्बुध्या ...... । ❀ —After 24, Ś1 D1.2 ins.; Ñ1 D3 ins. after 24^{cd} :

1146* पर्वता विचिताश्चापि काननानि वनानि च ।

[D1 सर्वतो (for पर्वता). Ś1 D3 विचिता वापि. Ñ1 सर्वतो विचितः शैलः (for the prior half).];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. after 24 :

1147* विचिन्वानो गिरीन्सर्वान्वनं च निखिलं महत् ।

[B1.3.4 गिरिं सर्वं (for गिरीन्सर्वान्).]

25 ^{a}) T1 संविलपन् (for स वि°). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 दीनः; Ñ1 एव (for रामः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 Dg1 Dt1 Dm1 D5.7.8 -कर्षितः; B4 -दुःखितः (for -कर्शितः). —^{c}) Ś1 D1–3 रामः (for दीनः). Ñ1 रामः शोकतराक्रांतो; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राघवः शोकसंतप्तो.

26 D4 G3 M om. 26. Dm1 D8 transp. 26 and 27. —^{a}) D8 विदलित- (sic) (for विह्वलित-). T1.2 G2 संतप्तो ह्यवसन्नांगो. —^{b}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 गतसत्त्वो (for गतबुद्धिर्). V2 illeg. after गत up to रामो in 27^b. ❀ Cm : संतप्तो ह्यवसन्नाङ्ग इत्येव पाठः ।; Cg : अवसन्नाङ्गः कृशाङ्गः. ❀ —B3 reads 26^c–27^b in marg. Dg1 reads 26^{cd} in marg. —^{c}) Ñ2 निश्वसंश्च; V1 सनिश्वास-; B1.3.4 निशश्वास; D1–3 G1.2 निषसाद; D5.7 निःश्वसंश्च (for विषसाद). Ñ1 क्षितौ (for [आ]तुरो). —^{d}) Dt1 Dm1 D2.8 T G2 निश्वस्य (for निःश्वस्य). G2 भृशम् (for [अ]शीतम्). Dg1 Dm1 D2.3.8 आरुतं (for आयतम्). Ś1 निःश्वस्य सीतया कृते; Ñ1 निःश्वस्या**लोचनः (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शोकसंतप्तमानसः; D1 निश्वस्यातीव राघवः; G1 निश्वसंश्च मुहुर्मुहुः.

27 V2 illeg. up to रामो in ^{b} (cf. v.l. 26). Ñ1 om.; B3 reads in marg. 27^{ab} (for B3, cf. v.l. 26). Dm1 D8 transp. 26 and 27. —^{a}) K(ed.) बहुलं (for बहुशः). Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 S निश्वस्य (for निः°). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 बहुधा तु (D7 च) विनिश्वस्य; B1 हा प्रियेति विनिश्वस्य. —Ś1 D2 om. 27^c–28^b. —^{c}) M3 damaged for हा प्रिये. Ñ1 [अ]ब्रवीद्रामो; D3 च विक्रोशन्; G3 विचुक्रोशन् (for विचुक्रोश). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 हा प्रिये कासि नष्टेति (Ñ2 B4 D5.7 °ष्टासि). —^{d}) Ñ2 V B3.4 D5.7 व्या (B3.4 व्य)क्रोशद् (for बहुशो). V1 बाष्पविक्लवः; V2 बाष्पलोचनः; D1 G1.2 M2 बाष्पगद्गदं (for °गद्गदः). B1 व्याक्रोशन्नयपतत्क्षितौ. ❀ Ct : हा प्रिये इतीति इकारलोप आर्षः. ❀

28 Ś1 D2 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27). V1 om. from 28 up to 3.60.1^{ab}. —^{a}) Ñ1 D1.3 G2 तदा (for ततो). T1.2 ततः सांत्वयामास (by transp.); L(ed.) रामं सांत्वयामास. —V2 illeg. for 28^{bcd}. —^{b}) Ñ1 D1.3 प्रिय-

अनादृत्य तु तद्वाक्यं लक्ष्मणोष्ठपुटच्युतम् । | अपश्यंस्तां प्रियां सीतां प्राक्रोशत्स पुनः पुनः ॥ २९

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

६०

स दीनो दीनया वाचा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् । | अपि गोदावरीं सीता पद्मान्यानयितुं गता ॥ १
शीघ्रं लक्ष्मण जानीहि गत्वा गोदावरीं नदीम् ।

G. 3. 68. 29
B. 3. 64. 21
L. 3. 69. 25

दर्शनः; Dt1 °बांधवं; G2 °मात्मनः (for °बान्धवः). —c) Dg1 शोकार्तं; Dt1 D6 T1.2 शोकार्तः; T3 शोकार्तं; G1 धर्मज्ञं (for धर्मज्ञः). —d) Dt1 om.; T G1 Cg.k प्रश्रितं. D8 प्रश्रितांजलिं; M2 प्रकृतांजलिः; Cr प्रसृतांजलिः. Ś1 प्रसृतास्त्रः कृतांजलिः; Ñ1 प्रसृतं संहतांजलिः; Ñ2 D5.7 प्रश्रितं प्रयतांजलिः; B1 D1-3 प्रश्रि(D2.3 °सृ)तः प्रयतांजलिः; B3 पृष्ठतः प्रश्रितांजलिः; B4 प्रसृतः प्रणतांजलिः; Dg1 प्रसृतं प्रसृतांजलिः. —After 28, G1 ins. :

1148* अयाचत महाप्राज्ञं शुष्यमाणं पुनः पुनः ।

29 V1 om. 29 (cf. v.l. 28). —a) B4 D3 च (for तु). —b) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 लक्ष्मणस्य मुखाच्च्यु(Ñ2 V2 B1 °खच्चु)तं; Dm1 D8 T1.3 G1.2 M लक्ष्मणोष्ठपुटाच्च्युतं; D2 लक्ष्मणस्य पुटच्युतं. —After 29^{ab}, Ś1 D1-3 ins. :

1149* कार्पण्यशोकोऽपहत ऊर्ध्वबाहुः सुविह्वलः ।

[D2 [ऽ]पहतं बद्धबाहुः. D1.3 स विह्वलः; D2 सुविह्वलं.];

while Ñ2 V2 B3.4 D5.7 ins. :

1150* आसीच्छोकसमाविष्टो विह्वलो रघुनन्दनः ।
विललाप सुदुःखार्तो बहु तत्तु विचिन्तयन् ।

[(l. 2) V2 च; B3 स (for सु-). V2 तत्तद्; B4 तत्त्व- (for तत्तु).]

—V2 B4 D5.7 read 29^{cd} before 3.60.1. —c) Ñ1 वै; Ñ2 D5.7 तु; V2 B1.3.4 स (for तां). D6 अपश्येमां. Ś1 तन्वीं; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 भार्यां; D1-3 G1 पत्नीं (for सीतां). —d) Ñ1 चुक्रोशत् (for प्रा°). Ś1 Ñ2 V2 B1.4 D1-3.5.7 विलप(Ñ2 °नय)न्निदमब्रवीत् .

Colophon. Ś1 V1 B1 D2.4 om. —*Sarga name* : Ñ V2 B4 D3.5.7 वनविचयः; B3 रामपरिदेवनं; D1 पर्वतविचयः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 B3 om.; Ñ2 D5.7 69; V2 71; B4 D3 70; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 61; D1 66; D6 M3 62. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

60

Before Sarga 60, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. two additional Sargas given in App. I (No. 13). Ś1 V1 B1 D2.4 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 V1 om. 1^{ab} (cf. v.l. 3.59.28). Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D1-3.5.7 om. 1^{ab}. —a) Dt1 दीनं (for दीनो). M3 reads in marg. *sec. m.* स दीनो दीनया. —For 1^{ab}, G1 M2 subst. :

1151* स दीनो दीनया वाचा संशुष्कवदनो भृशम् ।
अभिराममिदं रामो विललापाकुलेन्द्रियः ।

[(l. 1) M2 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) विशुष्क- (for संशुष्क-). M2 (before corr. *pr. m.*) लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —M2 reads from l. 2 up to 1153* *inf. lin. sec. m.*];

whereas M1 subst. for 1^{ab} :

1152* स दीनो दीनया वाचा रामः संतापमोहितः ।
सौमित्रिमब्रवीद्वीरं भूयो दुःखसमन्वितम् ।

—After 1151*, G1 M2(*inf. lin. sec. m.*) cont.; Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 (V2 B4 D5.7 preceded by 3.59. 29^{cd}) ins. before 1^{cd} :

1153* त्रैलोक्याधिपते देव शक्रेदं त्वं निबोध मे ।
पुरंदर चिरायेह प्रिया भार्या जहाति माम् ।
यस्मिन्काले युवा भार्यां लब्ध्वा भूयोऽभिनन्दति ।
तस्मिन्नभ्यागते काले प्रिया भार्या जहाति माम् ।
निर्यूथ इव मातंगः पुरं वृत्तोत्सवं यथा । [5]
न भात्ययं ममावासो हतध्वज इवाहवः ।
स्वर्गादिव परिभ्रष्टः परित्यज्येव चामृतम् ।
नाशयित्वेव सर्वस्वमनुशोचामि जानकीम् ।

[(l. 1) Ś1 D1-3 शक्र; B1 वीर (for देव). G(ed.) शक्र इंद्र (for शक्रेदं त्वं). Ś1 D1-3 विक्रं(D1 °निं)दामि शचीपते; Ñ1

G. 3. 68. 30
B. 3. 64. 21
L. 3. 69. 26

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः पुनरेव हि ।
नदीं गोदावरीं रम्यां जगाम लघुविक्रमः ॥ २
तां लक्ष्मणस्तीर्थवतीं विचित्वा राममब्रवीत् ।
नैनां पश्यामि तीर्थेषु क्रोशतो न शृणोति मे ॥ ३
कं नु सा देशमापन्ना वैदेही क्लेशनाशिनी ।
न हि तं वेद्मि वै राम यत्र सा तनुमध्यमा ॥ ४
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दीनः संतापमोहितः ।
रामः समभिचक्राम स्वयं गोदावरीं नदीम् ॥ ५
स तामुपस्थितो रामः क्व सीतेत्येवमब्रवीत् ॥ ६
भूतानि राक्षसेन्द्रेण वधार्हेण हृतामपि ।
न तां शशंसू रामाय तथा गोदावरी नदी ॥ ७

क्रंदामि त्वा शचीपते (for the post. half). G1 M2 त्रिलोकाधिपतिं देवं शक्र(M2 °क्रं) त्वां वेदयाम्यहं. —V2 illeg. for l. 2-3. —(l. 2) Ñ1 विहायेह; G1 M2 विहारार्हा(M2 °र्हं) (for चिरायेह). Ś1 D1-3 विहारकाले दयिता(D1 यदि सा) (for the prior half). Ñ2 V1 D5.7 साध्वी भार्या; B1 भार्या चेह; B4 भार्या साध्वी (for प्रिया भार्या). M2 मा (for माम्). —D2 G1 L(ed.) om. (hapl.) l. 3-4. —(l. 3) B3 तस्मिन्. Ś1 D1 भृशं कामी; Ñ1 प्रियां कामी; B3 प्रिया भार्या; D3 M2 स्त्रियं कामी (for युवा भार्या). D1.3 [ऽ]पि (for ऽमि-). —(l. 4) Ś1 D1.3 M2 सुखोदये; V1 अद्यागते (for अभ्यागते). Ñ1 तस्मिन्कालेथ संप्राप्ते (for the prior half). B1 प्रिय- (for प्रिया). B3 M2 मा. —(l. 5) G1 M2 निर्वीर्य (for निर्यूथ). Ś1 D1-3 गतसूर्यमिवाकाशं; Ñ1 नश्रीकस्येव मातंगः (for the prior half). G1 M2 परिमुक्त(M2 °वृत्त) इवोत्सवः (for the post. half). —Ñ1 mostly illeg. for l. 6. —(l. 6) V2 illeg. after न up to सर्वस्वमनु in l. 8. Ñ2 [ए]प; V1 [ए]वं; D5.7 [ए]व (for [अ]यं). V1 इवाकरः (for इवाहवः). Ś1 D1-3 G1 M2 प्रति (G1 °वि)भात्ययमेवासौ(Ś1 G1 M2 °मावासो; D2 °माकाशो) हतवीर(D2 °वीर्य; D3 °योध; G1 M2 गतध्वज) इवाहवः(Ś1 °वे; D2 °तः). —(l. 7) V1 [ए]व (for second [इ]व). Ś1 Ñ1 D1-3 L(ed.) परित्यज्य यथा स्वर्गमभिजाते(Ñ1 °मावृत्य*; D1.2 °मभिहाय; D3 °मपविध्य; L[ed.] °मभिजाने) यथामृतं(Ś1 °ते); G1 M2 र(M2 ग)तिं नैव च विंदामि तां विना पद्मलोचनां. —(l. 8) Ś1 D2.3 अभि-; V1 ननु (for अनु-). Ś1 D1-3 G1 M2 भामिनीं; Ñ1 मैथिलीं (for जानकीम्).]

—^{d}) Ś1 D1-3 (here and below) मंदाकिनीं (for गोदावरीं). —V2 illeg. for 1^{ef} (except अपि गोदा). —^{f}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 [उ]द्धरितुं (for [आ]नयितुं). T3 सदा (for गता). Ś1 D1-3 पद्मान्युद्धर्तुमाग(D1.3 °श्रि)ता.

2 ^{b}) M1 सौमित्रिः. Dg1 T3 G2 ह (for हि). Ś1 Ñ1 D1-3 त्वरयान्वितः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 त्वरितो भृशं; V2 illeg.; T1.2 परवीरहा (for पुनरेव हि). —^{c}) Ñ1 पुण्यां (for रम्यां). —^{d}) V1 रघुनंदनः; D5.7 [अ]तुलविक्रमः (for लघुविक्रमः).

3 ^{a}) Ś1 D1-3 स (for तां). V2 तीर्थगतां. —^{b}) Ś1 D1 विदित्वा; Ñ1 विचित्य; D2 चिंतित्वा (for विचित्वा). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विचि(D5.7 °चिं)त्यो(B3 विविच्यो)वाच राघवं. —M3 om. (hapl.) 3^{c}-6. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D5.7 न तां; Dg1(before corr.) D6 नैतां (for नैनां). D1 नैवास्ति सीता तीर्थेषु. —^{d}) G1 om. न. M1 शृणोमि. V2 illeg. from ति मे up to त्वन्व in 6^{b}.

4 Dg1 M3 om. 4; V2 illeg. for 4 (for M3 and V2 cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 D1-4.6 T G M1.2 किं नु; V1 B4 Dm1 कं तु; D8 किं तु (for कं नु). T2 निलयम् (for देशम्). B3 किं नु सा देशसंपन्ना. —^{b}) Ś1 D1-3 क्लेशभागिनी; Ñ1 T3 G2 क्लेशदायि(T3 °नाश)नी; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जनकात्मजा. —D4 T3 M1 om., M2 reads *inf. lin. sec. m.* 4^{cd}. —^{c}) G1 तां वेद; G2 तां वेद्मि; G3 M2 तं वेद (for तं वेद्मि). Ś1 Ñ1 D1-3 न हि तां(Ñ1 D2 तं) वेदये राम; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 T1.2 न ह्यहं वेद्मि(T1.2 वेद) तं देशं. ❀ Cg: वेद जानामि। ❀ —^{d}) T1.2 G3 यत्र सा जनकात्मजा.

5 M3 om. 5; V2 illeg. for 5 (for both cf. v.l. 3). G(ed.) om. 5-9. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 om. 5^{ab}. —Ś1 D1-3 read 5^{c}-6 after 8^{ab}. —^{c}) D1-3 रामं (for रामः). Dm1 समभिचक्रम्य. —^{d}) G3 transp. स्वयं and नदीम्. Ś1 D1-3 स्वयं मंदाकिनी नदी(Ś1 °नीं नदीं). —For 5^{cd}, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst. and read after 8^{ab}:

1154* रामं समभ्यगच्छत्सा तदा गोदावरी नदी ।

[Ñ1 समतिचक्राम स्वयं (for समभ्यगच्छत्सा तदा).]

6 M3 G(ed.) om. 6 (cf. v.l. 3 and 5 respy.). V2 illeg. up to त्वन्व in ^{b} (cf. v.l. 3). For sequence in Ś1 D1-3, cf. v.l. 5. Ñ V1 B1.3.4 D5.7 read 6 (preceded by 1154*) after 8^{ab}. —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 उपस्थितां. Ñ1 दृष्ट्वा (for रामः). Dm1 D8 G3 स तत्रैव स्थितो रामः. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 क्व सीतेत्यन्व(Ñ2 V1 B3 °त्यनु; V2 illeg. up to त्यन्व)पृच्छत.

7 G(ed.) om. 7 (cf. v.l. 5). V2 om. 7-8^{b}. —^{b}) T1 इति; T2 इव (for अपि). M3 om. from मपि up to न तां in 7^{c}. G2 हृतामपि च जानकीं. —^{d}) T तदा (for तथा). —For 7, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 subst.:

1155* रावणस्य तु भूतानि वधायागम्य पद्मिनीम् ।
सीतां रामाय शंसेति प्राहुर्गोदावरीं नदीम् ।

[(l. 1) B3 (marg. after corr. as above) राघवस्य; B4 वासवस्य (for रावणस्य). Ñ1 [अ]थ; D3 [इ]ह (for तु). B1 दूतानि (for भू°). B4 त्वरया (for वधाय). Ś1 अह्वाय; D1-3 [आ]हूय (for [आ]गम्य). B1 मैथिलीं (for पद्मिनीम्). Ñ1 वधाया***तदा (illeg.) (for the post. half).

ततः प्रचोदिता भूतैः शंसास्मै तां प्रियामिति ।
न च साभ्यवदत्सीतां पृष्टा रामेण शोचता ॥ ८
रावणस्य च तद्रूपं कर्माणि च दुरात्मनः ।
ध्यात्वा भयात्तु वैदेहीं सा नदी न शशंस ताम् ॥ ९
निराशस्तु तया नद्या सीताया दर्शने कृतः ।
उवाच रामः सौमित्रिं सीतादर्शनकर्शितः ॥ १०
किं नु लक्ष्मण वक्ष्यामि समेत्य जनकं वचः ।
मातरं चैव वैदेह्या विना तामहमप्रियम् ॥ ११
या मे राज्यविहीनस्य वने वन्येन जीवतः ।
सर्वं व्यपनयच्छोकं वैदेही क्व नु सा गता ॥ १२
ज्ञातिपक्षविहीनस्य राजपुत्रीमपश्यतः ।
मन्ये दीर्घा भविष्यन्ति रात्रयो मम जाग्रतः ॥ १३
गोदावरीं जनस्थानमिमं प्रस्रवणं गिरिम् ।
सर्वाण्यनुचरिष्यामि यदि सीता हि दृश्यते ॥ १४

G. 3. 68. 37
B. 3. 64. 15
L. 3. 69. 37

—(l. 2) Ñ1 ज* (illeg.) (for प्राहुर्). Ś1 D1–3 तदा मंदाकिनीं ब्रुवन् (for the post. half).]

8 G(ed.) om. 8 (cf. v.l. 5). V2 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) V1 प्रस्थापिता; D1 प्रणोदिता (for प्रचोदिता). B1.3 दूतैः (for भूतैः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1 D1–3.5.7 शंसास्मै त्वं; Ñ1 Dt1 D6 शशंसास्मै; B3.4 शंस चास्मै; D4 G1.2 M2 त्वं शंसास्मै; Cg K(ed.) शंसास्सत्तां (for शंसास्मै तां). Ñ1 प्रियातिथेः. —After 8^{ab}, Ś1 D1–3 read 5^{c}–6; while Ñ V1 B1.3.4 D5.7 read 6 (preceded by 1154*). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सा नैव; T1.2 न तु सा (for न च सा). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 M3 ह्यवदत् ; T3 Cm [अ]भ्यवदत् (for [अ]भ्यवदत्). Ś1 Ñ1 D1–3 न तामभ्यवदत्सीतां. —^{d}) B1 स्पृष्टा; Dg1 T2 दृष्टा; G2 पृष्टां; M2 हृष्टां (for पृष्टा). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 शोभना (for शोचता).

9 G(ed.) om. 9 (cf. v.l. 5). V2 illeg. for 9. —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D1.3.5.7 हि; D2 तु; M3 *inf. lin. sec. m.* (for च). Ñ B3.4 Dm1 D4.5.7.8 G1.3 यद्रूपं. —^{b}) Dt1 D6 कर्मापि (for °णि). Ñ2 V1 D5.7 महात्मनः (for दुरा°). —^{c}) M1 भयार्ता (for °त्तु). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 भयात्समीक्ष्य(Ś1 D1.2 °त्संस्मृत्य; D3 °त्संवीक्ष्य) वैदेहीं. —^{d}) Ś1 जानकीं (for सा नदी). Ś1 Ñ1 Dt1 Dm1 D1–3.6.8 ह; D4 ताः (sic) (for ताम्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न रामाय (B1.4 रामाय न [by transp.]) शशंस सा.

10 ^{a}) Ñ2 निरागस् (sic); V1 निवासस् (sic); B3 (*sup. lin.* after corr. as in text) विनाशस. Ñ1 स (for तु). B1 [अ]नया नद्या; D3 यदा नद्या; D4 तदा नद्या; G(ed.) [अ]पि भूयो वै (for तया नद्या). —^{b}) Ś1 हतः (sic) (for कृतः). —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D8 -कर्षितः (for -कर्शितः). Ś1 Ñ2 V2 B1.3.4 D1–3.5 दुःखितो दुःखितं वचः; Ñ1 दुःखितस्तु पुनर्वचः; V1 D7 दुःखितं दुःखितो वचः. —After 10, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1156* एषा गोदावरी सौम्य किंचिन्न प्रतिभाषते ।

[D4 सौम्या (for सौम्य).]

11 B3 om. (hapl.) 11^{ab}. —^{ab}) V Dt1 Dm1 D1–8 M2 तु (for नु). V2 illeg. from लक्ष्मण up to विना in 1157*. Ñ1 illeg. for वक्ष्यामि स. D1.2 स्वजनं (for जनकं). —^{c}) Ñ1 वैदेहीं (for वैदेह्या). Ñ2 D5.7 स्वजनं चापि वैदेह्या. —^{d}) D8 विनीताम् (for विना ताम्). Ś1 Ñ1 D1–3.5.7 विना तां महिषीं प्रियां. —For 11^{cd}, V B1.3.4 subst.; while Ñ2 D5.7 ins. after 11 :

1157* मातरं चापि कौसल्यां विना सीतामितो गतः ।

[V2 illeg. up to विना. B1.4 वा (for च).]

—Then V cont. :

1158* किमहं कथयिष्यामि हृता सीतेति लक्ष्मण ।;

whereas B3 cont. in marg. after 1157* :

1159* किं वदिष्यामि सौमित्रे मान्यान्बन्धुजनानि च ।

12 ^{a}) B4 रामे (for या मे). Ś1 Ñ2 V B1 D1.2.5.7 G3 राज्याद् (for राज्य-). V2 illeg. from हीनस्य up to रात्रयो in 13^{d}. Ñ1 -विनाशेपि; Dm1 -विनीतस्य (for -विहीनस्य). B3 या मे न राज्याद्धीनस्य. —^{b}) D1 वन- (for वने). G1 वन्ये*. D6 G2 जीवितः (for जीवतः). —Dg1 reads 12^{cd} in marg. —^{c}) Ñ D4 T2.3 M3 व्यपनयेच् ; B1 D8 व्यपानयेच् ; B3 Dt1 D6 G व्यपानयच् . —^{d}) M1 गता नु सा (by transp.).

13 V2 illeg. up to रात्रयो in ^{d} (cf. v.l. 12). Dg1 transp. 13^{ab} and 13^{cd}. —^{a}) Ś1 D2 राज्ञो राज्य-; Ñ B1.3.4 D5.7 ज्ञातिसंघ-; Dt1 D6 M2 ज्ञातिवर्ग-; D1.3 राजसिंह-; D8 जातिवर्ग- (for ज्ञातिपक्ष-). V1 -विहीनानां. —^{b}) Dt1 D6 वैदेहीमप्यपश्यतः.

14 ^{a}) Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D1–4.6.8 S Cr.m.k.t मंदाकिनीं(D1.3 G1 °नी-); Ñ1 V D5 गोदावरी- (for गोदावरीं). —V2 mostly illeg. for 14^{b}. —^{b}) Ś1 B4 D1.2 G इदं (for इमं). B3 Dg1 Dm1 D1–5 प्रश्रवणं. —V om. 14^{cd}. —^{c}) T3 [अ]नुचरिष्यावो (for °ष्यामि). Ś1 D1.2 सर्वाननु (L[ed.] °नेव)गमिष्यामि; Ñ1 D3 सर्वान्विध्वंसयिष्यामि; Dm1 D5 (before corr.) G3 M1 संहृष्टो वि(M1 °नु)चरिष्यामि. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 सीता नः; D4 वैदेहि; G3 सीताय (for सीता हि). Dt1 D6 लभ्यते (for दृश्यते). Ñ2 B1.3.4 D5.7 यावत्सीता न दृश्यते. —After 14, Ś1 Ñ V(after 14^{b}, owing to omission) B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

G. 3. 68. 40
B. 3. 64. 24
L. 3. 69. 41

एवं संभाषमाणौ तावन्योन्यं भ्रातरावुभौ ।
वसुंधरायां पतितं पुष्पमार्गमपश्यताम् ॥ १५
तां पुष्पवृष्टिं पतितां दृष्ट्वा रामो महीतले ।
उवाच लक्ष्मणं वीरो दुःखितो दुःखितं वचः ॥ १६
अभिजानामि पुष्पाणि तानीमानीह लक्ष्मण ।
अपिनद्धानि वैदेह्या मया दत्तानि कानने ॥ १७
एवमुक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं पुरुषर्षभम् ।
क्रुद्धोऽब्रवीद्गिरिं तत्र सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १८
तां हेमवर्णां हेमाभां सीतां दर्शय पर्वत ।
यावत्सानूनि सर्वाणि न ते विध्वंसयाम्यहम् ॥ १९

1160* तथा तु विलपन्तं तं रामं शोकपरायणम् ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणः परवीरहा ।
नेह सीता जनस्थाने नापि गोदावरीं प्रति ।
अलमाहृत्य संतापं स्थिरो भव नरोत्तम ।
त्वमेव तां महाप्राज्ञ नष्टामधिगमिष्यसि । [5]
मया सह महाबाहो मा त्वां शोकः समाविशेत् ।

[V2 illeg. from तथा in l. 1 up to लक्ष्मणः in l. 2. --(l. 1) B3 यथा (for तथा). Ś1 D1-3 विलपमानं; Ñ1 तु भाषमाणं (for तु विलपन्तं). D1-3 तु; D5 om. (hapl.) (for तं). —(l. 2) D3 महाप्रज्ञं (for °प्राज्ञो). —G(ed.) om. l. 3. —(l. 3) B1 नेह (for नापि). Ś1 V B1.3.4 D1-3 मंदाकिनीं (for गोदावरीं). Ś1 D1.2 गता. —V2 illeg. for l. 4-5. —(l. 4) Ś1 D1-3 मा कुरु; Ñ2 मा कृत्य (for आहृत्य). D7 स्थितो (for स्थिरो). Ś1 D1-3 क्रियतां धैर्यमात्मनः (for the post. half). Ñ1 अपहर्तुमलं राम नापि प्रश्रवणो गिरिः. —B1 om. l. 5-6. —(l. 5) Ñ1 मया विना महाप्रज्ञ; G(ed.) विचित्य तां मया सार्धं (for the prior half). V1 प्रनष्टाम् (hypm.); D1 इष्टाम् (for नष्टाम्). —G(ed.) om. l. 6. —(l. 6) B3 महाशय (for मया सह). V स (for मा). Ś1 D1-3 मा च(D1.3 त्वं) शोके मनः कृथाः (for the post. half). Ñ1 ******** क्त्वा (illeg.) शोकं समाश्वस.];

whereas Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. a passage relegated to App. I (No. 14).

15 ^{a}) D4 संभाष्यमाणौः M3 स भाषमाणौ. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तु (for ताव्). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तावुभौ रामलक्ष्मणौ. —V2 illeg. after वसुंधरा in 15^{c} up to second दुःखि in 16^{d}. —^{c}) D2 धनुर्धरायां (for वसुंध°). Ś1 Ñ2 B1.3 D5.7 पतितां; V1 पतितौ; D3 विततं; D6 Ct पतित-. —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D5.7 पुष्पमालाम्(B4 °ल्यम्).

16 V2 illeg. up to second दुःखि in ^{d} (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 तां पुष्पवीर्थीं(B1 °वेणीं) वैदेह्या; Ñ1 तानि पुष्पाणि वैदेह्या; Dg1 Dt1 D6 T3 G2 M3 पुष्पवृष्टिं नि(G2 M3 च)पतितां. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 G3 दीनो; Dm1 D8 रामो; D1 दीनं (for वीरो). —^{d}) D3 दुःखार्तो (for दुःखितो). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुःखार्तो दुःखितं(V1 B3 D7 °तो; V2 illeg. up to दुःखि) भृशं; G3 रामो दुःखसमन्वितं.

17 ^{a}) Ñ1 D4 प्रति(D4 अपि)जानामि; B4 अभिजानासि; D6 अभिज्ञातानि. —^{b}) Ś1 D1-3 [ए]वैतानि; Ñ1 [इ]मानीति; Ñ2 V2 D5.7 [ए]वेमानि; V1 [ए]*तानि; B1 चेमानि; B3 [इ]मान्यानि (sic); B4 [ए]वामूनि (for [इ]मानीह). —For 17^{cd}–18^{ab}, Ś1 D1.2 subst. 1162*. —^{cd}) V2 illeg. from द्धानि up to दत्तानि. D5.7 अपि बद्धानि; T1.2 G1 पिनद्धानि हि; M1 अपन°; M2 विनयानीह(after corr. *inf. lin. sec. m.* विहतानीह); K(ed.) पिनद्धानीह (for अपिनद्धानि). Ñ1 D3 पूर्वाह्णे यानि कानने; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पूर्वं चैतानि कानने (for ^{d}). ꙮ Cg : वैदेह्या केशपाशे पिनद्धानि बद्धानीत्यभिजानामि. ꙮ —After 17, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1161* मन्ये सूर्यश्च वायुश्च मेदिनी च यशस्विनी ।
अभिरक्षन्ति पुष्पाणि प्रकुर्वन्तो मम प्रियम् ।

[(l. 1) Dg1 transp. सूर्यश् and वायुश्. —(l. 2) Dt1 अभिरक्षंतु.]

18 B3 transp. ^{ab} and ^{cd}. —^{a}) Ñ V B1.3.4 D3.5.7 महातेजाः; Dg1 Cg महाबाहुं. —^{b}) Ñ V B1.4 D3.5 G3 पुरुषर्षभः. —For 17^{c}–18^{b}, Ś1 D1.2 subst. :

1162* अपि नामेह वैदेही भवेत्पर्वतमूर्धनि ।
एवं विलप्य बहुशो रामो दुःखसमन्वितः ।

—After 18^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1163* उवाच रामो धर्मात्मा गिरिं प्रस्रवणाकुलम् ।
कच्चित्क्षितिभृतां नाथ दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी ।
रामा रम्ये वनोद्देशे मया विरहिता त्वया ।

[(l. 1) Dg1 Dt1 प्रश्रवणाकुलं; Dm1 D8 प्रस्रवणामिधं; T2 G2 प्रस्रवणं कुलं(G2 प्रति). —(l. 2) D8 कचित्; M3 सर्व- (for कच्चित्). —(l. 3) D8 सीता (for रामा). Dm1 D8 G3 वने त्वस्मिन्; D4 G1.2 M1.2 वने ह्यस्मिन् (for वनोद्देशे). ꙮ Cv.r : कच्चिदिति । अस्य श्लोकस्य द्वैरूप्यं वृद्धा विवृण्वते । यथारूपः प्रश्नः कृतः तथारूपः प्रतिध्वनिः पर्वतेन कृत इति प्रतिध्वनिपक्षे कच्चिदित्यस्य यदि किमित्ययमर्थो वेदितव्यः तत्रापि प्रश्नार्थोऽस्त्येव । दृष्टा यदि किं कर्तव्यमिति. ꙮ]

—^{c}) Ś1 D1-3 गिरिं तं तु; Ñ1 B4 ततो रामः; Ñ2 V B1.3 D5.7 तदा रामो (for गिरिं तत्र). —^{d}) D1 क्रुद्धो (for क्षुद्र-). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गिरिं संतर्जयन्निव(V2 illeg. after संत).

19 ^{ab}) G1.2 प्रियां मम (for हेमवर्णां). Dt1 M2 Ct हेमांगीं; Dm1 D8 G3 M1 सुमुखीं; D6 हेमांगां (for हेमाभां). Ñ1 प्रियां मे हेमवर्णाभां; Ñ2 V B1.3 D5 तां मृष्टहेमवर्णाभां; B4 तां हेममृष्टवर्णाभां; D4 तां प्रियां मम हे भार्यां; D7

मम बाणाग्निनिर्दग्धो भस्मीभूतो भविष्यसि ।
असेव्यः सततं चैव निस्तृणद्रुमपल्लवः ॥ २०
इमां वा सरितं चाद्य शोषयिष्यामि लक्ष्मण ।
यदि नाख्याति मे सीतामद्य चन्द्रनिभाननाम् ॥ २१
एवं स रुषितो रामो दिधक्षन्निव चक्षुषा ।
ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत् ॥ २२
स समीक्ष्य परिक्रान्तं सीताया राक्षसस्य च ।
संभ्रान्तहृदयो रामः शशंस भ्रातरं प्रियम् ॥ २३
पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः शीर्णाः कनकबिन्दवः ।
भूषणानां हि सौमित्रे माल्यानि विविधानि च ॥ २४

G. 3. 67. 7
B. 3. 64. 39
L. 3. 68. 7

तां हेमवर्णवर्णाभां; T3 ताम्रवर्णां सुहेमाभां (for ^{a}). Ś1 D1-3 तां(D3 om. [subm.]) दृष्ट्वा हेमगर्भाभां यदि नाख्यासि पर्वत(Ś1 reads पर्वत in m.). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 पुरा (for यावत्). Ñ1 Dm1 D4.8 G1.3 M3 transp. सानूनि and सर्वाणि. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पुरा(B3 अहं) शिलाशितैर्बाणैर् (V2 illeg. from णैर् up to 19^d). —^{d}) Ś1 D1-4 तव; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मा त्वां (for न ते). V1 प्रध्वंसयामि. Ñ1 illeg. for यास्यहं. —After 19, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1164* एवमुक्तस्तु रामेण पर्वतो मैथिलीं प्रति ।
शंसन्निव ततः सीतां नादर्शयत राघवे ।
ततो दाशरथी राम उवाच च शिलोच्चयम् ।

[(l. 1) G3 मैथिलीं प्रति पर्वतः (for the post. half). —(l. 2) Dt1 D6 Ct दर्शयन्निव तां सीतां (for the prior half). G3 न दर्शयति (for नादर्श°). —(l. 3) G1 [ए]नं (for च).]

20 Ñ1 B1 G(ed.) om. 20-21. —^{a}) Ś1 बाणांशु-; D1.2 बाणास्त्र-; D3 बाणैस्तु. B3 -संदिग्धो (sic). —^{b}) D1 भस्मभूतो. —^{c}) V2 Dg1 Dt1 D6 T3 M3 सर्वतश्; B3 D4 सततश्; Dm1 D8 G3 त्वं ततश्; T1 संततं (for सततं). — V2 illeg. from चैव up to पल्लवः in ^{d}. —^{d}) Ś1 Ñ2 B4 D1.2.5.7 निर्द्रुमतृणपल्लवः; V1 B3 विद्रुमतृणपल्लवः; D3 वर्जितस्तरुपल्लवैः.

21 Ñ1 B1 G(ed.) om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś1 Dg1 T3 च (for वा). Ś1 D1.3 ह्यद्य; Ñ2 B4 D5.7 भद्र; V B3 तत्र; Dm1 D4.8 G3 M1 चैव; D2 सद्यः (for चाद्य). —^{d}) Ś1 अर्ध-; Ñ2 V B3.4 D5 M2 पूर्ण-; T1.2 आर्यां (for अद्य). D4 G1 पद्मनिभा°.

22 ^{a}) Dg1 Dt1 D6 प्ररुषितो; D2 संकुपितो; M3 संरू° (for स रुषितो). —^{b}) Dg1 विधक्षन्. M3 चक्षु* (damaged). Ś1 D1-3 दिधक्षुरिव पावकः. —For 22^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst. :

1165* स तं दाशरथी रामस्तर्जयञ्जगतीधरम् ।

[Ñ1 इति; V1 एवं (for स तं). V2 illeg. for the post. half. Ñ1 स शिलोच्चयं; B3 जगदीश्वरं (for जगतीधरम्).]

—^{c}) M3 damaged for ददर्श. V1 भू*. Ś1 D1-3 संक्रांतं; Ñ1 निःक्रांतं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विक्रांतं (for निष्क्रान्तं). G2 M2 ददर्श च तदा भूमौ. —^{d}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 Dm1 D1-3.5.7.8 M1 महत्पदं (by transp.); Ñ1 महत्पथं; V महापदं (for पदं महत्). —After 22, V1 ins. a passage relegated to App. I (No. 15). —After 22, Dt1 Dm1 D4.6.8 T1.2 G1 M2 ins. :

1166* त्रस्ताया रामकाङ्क्षिण्याः प्रधावन्त्या इतस्ततः ।
राक्षसेनानुसृप्ताया वैदेह्याश्च पदानि तु ।

[(l. 2) D4 G1 M2 [अ]भितप्ताया; T2 Cg [अ]नुवृत्ताया; Cr [अ]नुतप्ताया (for [अ]नुसृप्ता°). D4 T1.2 G1 M2 मैथिल्याश् (for वैदेह्याश्). D4 T1.2 [अ]थ (for तु).]

23 V1 om. 23. B3 reads in marg. from 23^a up to l. 1 of App. I (No. 15). —^{a}) Ś1 D1.2 पदं(D2 °द) क्रांतं; Ñ2 D5 परिश्रांतं; D3 पदाक्रांतं; G3 परिश्रांतः. —^{b}) D3.4 सीतया (for सीताया). B3 लक्ष्मणस्य (for राक्षसस्य). —After 23^{ab}, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1167* भग्नं धनुश्च तूणी च विकीर्णं बहुधा रथम् ।

[D6 भग्न- (for भग्नं). D4 G1 तूणौ (for तूणी). Dg1 T3 विशीर्णं (for विकीर्णं).]

—Ś1 wrongly reads 23^{cd} twice (var.), while Dg1 reads the same in marg. —^{c}) D1.8 स भ्रांत- (for संभ्रान्त-). —V2 illeg from 23^d up to l. 2 of App. I (No. 15). M3 reads 23^d *sec. m.* —^{d}) Ś1 B1 उवाच (for शशंस). —After 23, Ś1 Ñ V(V1 after 22, owing to omission) B1.3.4 D1.3.5.7 ins. a passage relegated to App. I (No. 15); whereas D2 ins. l. 1-6 (followed by 3.60.50^{a-d} and its star passages) of App. I (No. 15).

24 ☞ Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 read St. 24-34 before 3.59.6; Ñ1 reads St. 24-27 and St. 34 before 3.59.6 and St. 28-33 before 3.61.6 read before 3.63.9 (cf. v.l. 3.61.6) (all including star passages and omissions). —M3 damaged for 24^a. —^{b}) Dg1 Dt1 D6 कीर्णाः (for शीर्णाः). —^{c}) Dg1 T3 M2 च (for हि). —For 24, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 subst. :

1168* इमे लक्ष्मण वैदेह्यास्तपनीयविभूषणाः ।
धरण्यां सह माल्येन शीर्णाः कनकबिन्दवः ।

[(l. 1) D5 हेमलक्ष्म्या न (for इमे लक्ष्मण). Ñ1 B1.3 त (B3 ता)पनीया; V स्थानीयक-; B4 तापनीय-. Ñ1 इतस्ततः; V2 -विभूषिताः; D3 -विभूषणैः (for -विभूषणाः). —(l. 2) Ś1 D2 अरण्ये (for धरण्यां).]

G. 3. 67. 8
B. 3. 64. 40
L. 3. 68. 8

तप्तबिन्दुनिकाशैश्च चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः ।
आवृतं पश्य सौमित्रे सर्वतो धरणीतलम् ॥ २५
मन्ये लक्ष्मण वैदेही राक्षसैः कामरूपिभिः ।
भित्त्वा भित्त्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति ॥ २६
तस्या निमित्तं वैदेह्या द्वयोर्विवदमानयोः ।
बभूव युद्धं सौमित्रे घोरं राक्षसयोरिह ॥ २७
मुक्तामणिचितं चेदं तपनीयविभूषितम् ।
धरण्यां पतितं सौम्य कस्य भग्नं महद्धनुः ॥ २८
तरुणादित्यसंकाशं वैदूर्यगुलिकाचितम् ।
विशीर्णं पतितं भूमौ कवचं कस्य काञ्चनम् ॥ २९

25 ^{a}) Ś1 D2 जपापुष्प-; Dg1 स्वर्णबिंदु-; G(ed.) °रुक्म- (for तप्तबिन्दु-). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 -प्रकाशैश्च (for -निकाशैश्च). Ñ1 शक्रगोपामिकाशैश्च; V1 बंधुजीवप्रकाशैस्तु; D1 तप्तहेमनिकाशामिश्र. —^{b}) V2 illeg. for चित्रैः क्षतज. Ś1 D2 चित्र-; Ñ1 D1.3 चित्रं; Ñ2 V1 B4 D5.7 घोरैः; B1.3 सूक्ष्मैः (for चित्रैः). D1 G1 कनक- (for क्षतज-). —D1 om. 25^{c}–26^{b}. V2 illeg. from 25^{c} up to वा in 26^{d}. —^{c}) M3 damaged for आवृतं पश्य. Ś1 D2 आततं; D3 आचितं (for आवृतं). —^{d}) D8 धरणीतले.

26 D1 om. 26^{ab}; V2 illeg. up to वा in ^{d} (for both, cf. v.l. 25). —^{c}) Ś1 D2 G(ed.) नीता (G[ed.] °त्वा) छित्त्वा; Ñ1 V1 B3 D1 छित्त्वा छित्त्वा; Ñ2 D5 स्थित्वा भित्त्वा; B1.4 D3.7 छित्त्वा भित्त्वा; Dt1 om.(hapl.) second भित्त्वा (for भित्त्वा भित्त्वा). Dm1 D3 विभक्तांगं; D1 °क्ता सा; D3 °क्ता च; D7 प्रकृता*; T2 °क्ता हि; G3 °ज्यांगं; M1 °क्तानि (for विभक्ता वा). —^{d}) B3 भक्षितव्या. Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 तपस्विनी (for भविष्यति).

27 ^{a}) D2 तया (for तस्या). —V2 illeg. from निमित्तं up to l. 1 of 1169*. Ś1 निमित्ते. Dt1 Dm1 D6.8 सीताया (for वैदेह्या). —^{b}) Ñ1 नूनं; Dt1 तयोर् (for द्वयोर्). —V1 om.(hapl.) from 27^{c} up to l. 2 of 1169*. —^{c}) Ñ2 B1.3.4 D5.7 आवृत्तं (B1 प्रयुक्तं; G[ed.] प्रवृत्तं) पश्य (for बभूव युद्धं). —^{d}) T3 घोर-. Ñ1 द्वयोः; B3.4 T2 G1 M2 इव (for इह). —After 27, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1169* कथं तच्चन्द्रसंकाशं सीताया विमलं मुखम् ।
आसीद्राक्षसयोर्मध्ये द्वयोर्विवदमानयोः ।
भूयः सीताविनाशाद्धि प्रसक्तं राक्षसैर्मम ।
वैरं स्थानेऽत्र सौमित्रे तेषामेव वधाय हि ।
एवं विलपमानस्तु रामो मत्त इव स्खलन् । [5]
अथाश्रमात्क्रोशमात्रे सोऽपश्यन्महदद्भुतम् ।
रणोपकरणं सर्वं विध्वस्तं धरणीतले ।
तद्दृष्ट्वा दर्शयामास सशोको लक्ष्मणाय वै ।

[V1 om. l. 1–2. V2 illeg. for l. 1. —(l. 1) Ś1 D2 अमंतं; Ñ2 D5.7 कथं च (for कथं तत्). Ñ1 illeg. for तच्चन्द्र. B1 कथं चंद्रप्रतीकाशं (for the prior half). —(l. 2) V2 illeg. from the post. half up to st. 52. D1–3 तयोर् (for द्वयोर्). Ś1 भक्षितं भयदीनाक्षं राक्षसैः पिशिताशिभिः. —Ñ1 transp. l. 3 and 4. —(l. 3) Ś1 D1–3 वैरं (for भूयः). Ñ1 कृतं वै (for प्रसक्तं). Ś1 D1–3 सह (for मम). —(l. 4) Ś1 Ñ1 V1 B4 D1–3 जन-; D7 वैर- (for वैरं). Ś1 D1 महच्चेदं; Ñ1 V1 D7 च (Ñ1 हि) सौमित्रे; D2 महच्चैवं; D3 महद्वैरं (for स्थानेऽत्र सौमित्रे). Ś1 D1–3 कृतमात्म-; V1 वैरमात्म-; B4 तेषामात्म- (for तेषामेव). Ś1 Ñ2 D2.5.7 वै; D1.3 मे (for हि). Ñ1 परमा***** (illeg.) (for the post. half). —After l. 4, B3 reads 30 (repeating 30^{ab} [marg.] in proper place). —Ñ D5.7 om. l. 5–8. —(l. 5) B3 श्वसन् (for स्खलन्). —(l. 6) B1 अथाश्रमं; B3 तत्राश्रमात; D2 अथाक्रमन्. V1 B3 D1.3 क्रोशमात्राद् (B3 °त्रम्) (for °त्रे). Ś1 D2 ददर्श; V1 B3 D1.3 अपश्यन् (for सोऽपश्यन्). B1 आश्रमं (for अद्भुतम्). —(l. 7) B3 वनोपकरणं. V1 D1.3 मेदिनीतले (V1 °टे) (for धरणी°). —(l. 8) Ś1 B3 D1–3 तं; V1 स (for तद्). V1 च (for वै). Ś1 D2 शोकोपहतचेतनः (for the post. half).]

—B4 cont.:

1170* आहतं पश्य सौमित्रे तेषां संख्यं विधाय हि ।

28 Ñ1 reads 28–33 before 3.61.6 (cf. v.l. 24). V2 illeg. (cf. v.l. 27). —^{a}) Ś1 D2 -निभं दिव्यं; Dm1 D8 G3 -विचित्रं च; D1 -मयं दिव्यं; D3 -निभं चेदं; Cg K(ed.) -मयं चेदं (for -चितं चेदं). Ñ1 श***** दिव्यं (illeg.); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शक्रचापनिभं चेदं. —^{b}) Dt1 D6 रमणीयं; D2 तापनीय- (for तपनीय-). B4 Dm1 D8 -विभूषणं. —^{cd}) Ś1 D1.3 पश्य (for कस्य). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.3.5.7 transp. सौम्य and भग्नं. Ñ1 illeg. for द्धनुः; B3 महद्वपुः (for महद्धनुः). D2 पतितं भुवि पश्य त्वं भ्रातः सौम्य महद्धनुः. —After 28, Dg1 Dt1 D6 T K(ed.) (within brackets) ins.:

1171* राक्षसानामिदं वत्स सुराणामथवापि वा ।

[T2 शूराणाम् (for सुराणाम्).]

29 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 28. V2 illeg. (cf. v.l. 27). —^{ab}) D7 -[आ]दित्यसं**. Dt1 om.(hapl?) from शं up to गुलिका. Dg1 Dm1 D6 G M Cm.g वैढूर्य-. T3 -गुलिकांचितं (for °काचितम्). Ś1 Ñ1 D1.3 वैढू (Ñ1 °दू)-र्यगु (D3 °ग) णवेष्टितं; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 वैदू (D2.5.7 °ढू)-र्यमणिभूषितं; D8 वैदूर्यांगुलिकाचितं (for ^{b}). —^{cd}) B3 विस्तीर्णं; D2 °शालं (for विशीर्णं). G2 पश्य (for भूमौ). Ñ1 विस्तीर्णविगतं भूमौ (for ^{c}). B1 transp. पतितं and कवचं. Ś1 D2.3 पश्य; Dm1 D8 यस्य (for कस्य). B3 (marg. also; orig. as in text) दृश्यते (for काञ्चनम्).

छत्रं शतशलाकं च दिव्यमाल्योपशोभितम् ।
भग्नदण्डमिदं कस्य भूमौ सौम्य निपातितम् ॥ ३०
काञ्चनोरश्छदाश्चेमे पिशाचवदनाः खराः ।
भीमरूपा महाकायाः कस्य वा निहता रणे ॥ ३१
दीप्तपावकसंकाशो द्युतिमान्समरध्वजः ।
अपविद्धश्च भग्नश्च कस्य सांग्रामिको रथः ॥ ३२
रथाक्षमात्रा विशिखास्तपनीयविभूषणाः ।
कस्येमेऽभिहता बाणाः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ॥ ३३
वैरं शतगुणं पश्य ममेदं जीवितान्तकम् ।
सुघोरहृदयैः सौम्य राक्षसैः कामरूपिभिः ॥ ३४

G. 3. 67. 19
B. 3. 64. 51
L. 3. 68. 19

30 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 28. V2 illeg. (cf. v.l. 27). B3 reads 30 after l. 4 of 1169*, repeating 30^{ab} erroneously in marg. here. —^{a}) Ñ1 G3 चित्रं (for छत्रं). G2 तु (for च). —^{b}) B3 (first time) दिव्यं. Ś1 V1 -माला- (for -माल्य-). —^{cd}) D5 M3 भग्नं; G3 शुभ- (for भग्न-). B3 सौम्यं; D3 भूमौ (for कस्य). Ñ1 *ति-छत्रमिदं दिव्यं (for ^{c}). Ñ1 कस्य; D3 पश्य (for भूमौ). Ś1 D1.2 transp. कस्य and भूमौ. K(ed.) सम्यङ् (for सौम्य). Ñ2 V1 B1.4 D5.7 सौम्य कस्य भूमौ (by transp.); Dt1 D6 सौम्य भूमौ कस्य (by transp.). B3 कर्स भूसौ निपातितं (for ^{d}).

31 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 28. V2 illeg. (cf. v.l. 27). D3 transp. 31 and 32. —^{a}) Dm1 -[औ]र-च्छदाश्. B4 [अ]पि (for [इ]मे). Ñ1 कांचनाच्छादना हीमे. —^{b}) Ñ1 हयाः (for खराः). —Ś1 om. 31^{c}–33^{b}; D1.2 om. 31^{c}–32. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वीर हता (for वा निहता). Ñ1 D3 कस्य वीर निपातिताः (D3 महारथे).

32 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 28. V2 illeg. (cf. v.l. 27). Ś1 D1.2 om. 32 (cf. v.l. 31). D3 transp. 31 and 32. —^{a}) D3 दीप्तकांचनसंनद्धो. —^{b}) Dg1 T3 M2.3 समरे; D3 सशर-; D4 सरथ- (for समर-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सपताकः सहध्वजः. ❀ Ct: समरध्वज इति रथ-विशेषणम् । तादृशो रथोऽपविद्धः परिवृत्य पतितः भग्नश्चेत्युत्तरेणा-न्वयः । केचित्तु ध्वजोपविद्धः ध्वस्तः रथो भग्न इत्यन्वयमाहुः ❀ —^{c}) B4 reads भग्नश्च in marg. —^{d}) V1 कस्य संग्रामिको हयः. —For 32, Ñ1 subst.:

1172* सध्वजः सपताकश्च विपुलो घोरदर्शनः ।
कस्यासौ शकलीभूतो भग्नः संग्रामिको रथः ।

33 For sequence in Ñ1, cf. v.l. 28. V2 illeg. (cf. v.l. 27). Ś1 om. 33^{ab} (cf. v.l. 31). Ñ1 mostly illeg. for 33^{ab}. —^{a}) B3 M3 रथाक्षमात्र- (M3 °त्रे); D2 तथा (L[ed.] ते चा)क्षमात्रा; D4 °माना (for रथाक्षमात्रा). D1.2 विविधास् (for विशिखास्). —^{b}) Ñ1 Dm1 D1–3.8 G2.3 -वि(Ñ1 *)भूषिताः. —^{c}) Ś1 D2 पतिता; Ñ1 विमला; Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 G3 निशिता; Dt1 निहता; Dm1 D6.8 T1 G1 M1(before corr. as in G2).2 विहता; G2 विहिता; M3 निहिता; Crp.g as in text; Cm [अ]पहता (for ऽभि-हता). —^{d}) B1 -कर्मिणः; Dt1 D6 -दर्शनाः (for -कर्मणः). Ś1 D1–3 विकीर्णा (D1 विशीर्णा; D3 प्रदीप्ता) घोरदर्शनाः. —After 33, Ñ1 D3 ins:

1173* एवमुक्तस्तु रामेण सौमित्रिः प्रत्यभाषत ।

[D3 पृष्टः स and प्रत्युवाच तं (for उक्तस्तु and प्रत्यभाषत respy.).]

—Thereafter Ñ1 reads 3.61.6–7^{cd}; whereas D3 reads 3.61.6–7^{ab} (var.) for the first time, repeating them in their proper place. —After 33, preceded by 3.61.7^{ab} (first occurrence) D3 ins.:

1174* वनमार्गो विशालाक्ष न जाने तत्र कारणम् ।
एवमुक्तस्तु सौमित्रिं रामः पुनरभाषत ।;

while T1.2 ins. after 33:

1175* राक्षसानामिमे वत्स शूराणामथवाद्भुतः ।

[T2 [अ]द्भुतौ.]

—T1.2 cont.; Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 33; while K(ed.) cont. after l. 1 of 1176(A)*:

1176* शरावरौ शरैः पूर्णौ विध्वस्तौ पश्य लक्ष्मण ।
प्रतोदाभीषुहस्तो वै कस्यायं सारथिर्हतः ।
पदवी पुरुषस्यैषा व्यक्तं कस्यापि रक्षसः ।

[(l. 1) D6 शरावरैः; G2 °वरौ (sic); M1 इषुधी द्वौ (for शरावरौ). D6 पूर्णैः (for पूर्णौ). M1 कस्य (for पश्य). —(l. 2) Dm1 D4.8 T G1.2 M1.2 Cvp.r.k -[अ]भीशु-; G3 -रश्मि- (for [अ]भीषु-). Dt1 D6 G3 [ऽ]यं; G2 च (for वै). M3 प्रतोदाहिशुभस्तोयं (sic) (for the prior half). Dt1 D4.6 G3 वा (for [अ]यं). —After l. 2, T1.2 ins.; K(ed.) ins. l. 1 only, (within brackets) after 33 and cont. l. 2–3 after l. 2 of 1176*:

1176(A)* सारथिं हतवान्को वा महाबलपराक्रमः ।
कस्येमौ पुरुषव्याघ्र शयाते निहतौ युधि ।
चामरग्राहिणौ सौम्य सोष्णीषमणिकुण्डलौ ।

—D4 om. from l. 3 up to st. 34. M3 reads l. 3 twice (var.). —(l. 3) D8 G3 [ए]का (for [ए]षा. Dt1 राक्षसः; M3 (second time as above) रक्षतः (for रक्षसः).]

34 V2 illeg. (cf. v.l. 27). D1.2.4 om. 34 (for D4, cf. v.l. 1176*). —^{a}) Dm1 D8 G2.3 M1 पापैर् (for पश्य). Ś1 D3 सुघोरं प्रहि(D3 °हृ)तं पश्य; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 घोरं प्रतिकृ(V1 °हृ)तं पश्य(B3 तस्य; D7 यस्य). —^{b}) Dg1 Dm1 D8 T3 G2.3 M1 [आ]सीज्; Dt1 D6 Ct तैर् (for [इ]दं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -[अं]तकृत्; T1 M2.3 -[अं]तगं (for °कम्). —^{c}) Ś1 वैरासक्तमनोभिर्वा (L[ed.]

G. 3. 69. 10
B. 3. 64. 52
L. 3. 70. 10

हृता मृता वा सीता हि भक्षिता वा तपस्विनी ।
न धर्मस्त्रायते सीतां ह्रियमाणां महावने ॥ ३५
भक्षितायां हि वैदेह्यां हृतायामपि लक्ष्मण ।
के हि लोके प्रियं कर्तुं शक्ताः सौम्य ममेश्वराः ॥ ३६
कर्तारमपि लोकानां शूरं करुणवेदिनम् ।
अज्ञानादवमन्येरन्सर्वभूतानि लक्ष्मण ॥ ३७
मृदुं लोकहिते युक्तं दान्तं करुणवेदिनम् ।
निर्वीर्य इति मन्यन्ते नूनं मां त्रिदशेश्वराः ॥ ३८

मां प्राप्य हि गुणो दोषः संवृत्तः पश्य लक्ष्मण ।
अद्यैव सर्वभूतानां रक्षसामभवाय च ।
संहृत्यैव शशिज्योत्स्नां महान्सूर्य इवोदितः ॥ ३९

°वैं); Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 वैरं शतगुणं वीर (Ñ1 सोम्य; D3 क्रूरं). —^{d}) Ś1 रक्षोभिः (for राक्षसैः).

35 V2 illeg. (cf. v.l. 27). D3 om. 35^{ab}. Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 transp. 35^{ab} and 39^{ef} (including star passages). —^{a}) Dg1 T3 सा सीता; Dt1 D6 वैदेही; D4 सीता ∗; T1.2 M3 सीतापि; K (ed.) सीता सा (for सीता हि). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 येन सौम्य (D2 सापि) हृता सीता. —^{b}) D4 lacuna for भक्षिता. Ñ1 om. वा. —After 35^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 ins. :

1177* दृष्टे तस्मिन्भवेच्छान्तिर्लोकानां पार्थिवात्मज ।

[V1 transp. दृष्टे and तस्मिन्. Ś1 D1.2 स्वस्ति (for शान्तिर्).]

—Ñ1 om. 35^{c}–37^{b}. D3 reads 39^{ef} (including 1180*) before 35^{cd}.

☞ D2 reads 39^{ef}, 35^{c}–39^{d}, 35^{ab}, 40–49, 50^{e}–51 (followed by l. 8–10 of 1199*) after App. I (No. 15). —For 35^{cd}, D4 subst. :

1178* न धर्मस्त्रायते सीता ह्रियमाणा महावने ।

—After 35, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1179* यदा धर्मप्रधानस्य धर्मसेतुर्विपद्यते ।
तदा खिन्नस्य सौमित्रे नास्तिक्यमुपजायते ।

[(l. 1) Ś1 B3 धर्मप्रदानस्य. Ñ2 D5.7 विभिद्यते (for विप°). —(l. 2) Ś1 D2 तदा दीनस्य; D1.3 इ(D3 त)दानीं तस्य (for तदा खिन्नस्य).]

36 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ñ1 om. 36. (cf. v.l. 35). —^{a}) Ś1 D1–3 तु; Ñ2 V1 B1 D5.7 च (for हि). G3 सीतायां. —^{b}) V1 मृतायां; B3 हतायां. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 वापि (for अपि). —^{c}) Ś1 के वान्ये च; Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 केनान्येन; Dt1 D6 के हि लोक-; T3 Cg के वा लोके (for के हि लोके). D2 Cr.g.k [अ]प्रियं (for प्रियं). —^{d}) Ś1 B1.4 D1.3 मम शक्ता (D3 °क्तो) महे(B1.4 सुरे)श्वराः(D3 °रः); Ñ2 V1 B3 D5.7 शक्ता(B3 °क्तो) मम सुरेश्वराः(B3 °रः); D2 न मे शक्ता महीवराः; D4 G3 शक्तः सौम्य ममेश्वरः; G2 M1 शक्ताः सौम्य महेश्वराः. ❀ Cv : के हि ईश्वराः मम प्रियं कर्तुं सक्ता भवन्ति तां रक्षन्तीत्यर्थः । शक्ता इति लेखकप्रमादकृतः । अत्र श्लोके एको हि शब्दः पादपूरणार्थः ।; Ck : अथ पौरुषमेवात्रलंव्यमित्युक्तिशेषतया के...कस्थिति...चित्प्रदश्यते. ❀

37 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ñ1 om. 37^{ab} (cf. v.l. 35). —^{a}) Ś1 भर्तारम् (for कर्ता°). —^{b}) V1 Dg1 करुणवेदितं. —V1 D1 om. (hapl.) 37^{c}–38^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ B1.3.4 D2.3.5.7 अवमन्यंते.

38 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. V1 D1 om. 38^{ab} (cf. v.l. 37). —^{a}) Dt1 मृदु-. —^{b}) D7 lacuna for दान्तं. Dg1 करुणवेदितं. —After 38^{ab}, G3 repeats wrongly 37^{c}–38^{b}. —^{c}) Ñ B4 D1–3.5.7 निर्वीर्यम्. Ñ1 B3 इव; D6 इ∗ (for इति). —^{d}) Dg1 reads मां in marg.

39 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{a}) Dt1 D6 मा. Ñ1 स्व- (for हि). Ś1 D1 गुणैर्दोषः; D2 गुणैर्दोषैः (for गुणो दोषः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सगुणः(B3 सुगुणं) प्राप्य मां दोषः; D3 मां सम्प्राप्य गुणैर्दोषः. —^{b}) D2 संवृत्तं; D3 G3 प्रवृत्तः. G3 इह (for पश्य). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अज्ञानात् (for अद्यैव). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 लोकानाम् (for रक्षसाम्). Dt1 D1–3 अभयाय (for °वाय). Ñ2 B1.3.4 D5.7 हि; V1 वै; D3 वा (for च). D4 राक्षसानां भयाय च. —Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 transp. 35^{ab} and 39^{ef}. D3 reads 39^{ef} (including 1180*) before 35^{cd}. —^{e}) D7 G2 [इ]व (for [ए]व). Dg1 Dm1 T3 M3 शशी (for शशि-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.4.8 Cr संहृ(Ś1 °ह)त्ये(D4.8 °त्यै)व शशी (Ś1 तमी) ज्योत्स्नां. —^{f}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ज्वलन्; Dg1 M2 Ct महा- (for महान्). —After 39, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1180* असौ लक्ष्मण भूतात्मा नूनं मामवमन्यते ।
अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्च नृपात्मज निवर्तते ।
योऽहं राज्यं परित्यज्य त्यक्त्वा दीनां च मातरम् ।
धर्ममेवाग्रतः कृत्वा प्रविष्टो दण्डकं वनम् ।
तस्य मे धर्मकामस्य स्थितस्य वचने पितुः । [5]

[(l. 1) Ś1 अहो; Ñ1 अयं (for असौ). Ś1 धर्मात्मा (for भूता°). D3 ननु (for नूनं). —Ñ1 illeg. for the post. half. Ś1 V1 D5 अवमन्यसे. —(l. 2) Ñ1 अनुक्रोश-. Ś1 B3 D1.2 सदा धर्मानुवर्तिनं(D1.2 °तैनात्) (for the post. half).

नैव यक्षा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
किंनरा वा मनुष्या वा सुखं प्राप्स्यन्ति लक्ष्मण ॥ ४०
ममास्त्रबाणसंपूर्णमाकाशं पश्य लक्ष्मण ।
निःसंपातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणाम् ॥ ४१
संनिरुद्धग्रहगणमावारितनिशाकरम् ।
विप्रनष्टानलमरुद्भास्करद्युतिसंवृतम् ॥ ४२
विनिर्मथितशैलाग्रं शुष्यमाणजलाशयम् ।
ध्वस्तद्रुमलतागुल्मं विप्रणाशितसागरम् ॥ ४३
न तां कुशलिनीं सीतां प्रदास्यन्ति ममेश्वराः ।
अस्मिन्मुहूर्ते सौमित्रे मम द्रक्ष्यन्ति विक्रमम् ॥ ४४

G. 3. 69. 14
B. 3. 64. 63
L. 3. 70. 17

—(l. 3) Ñ2 V1 D5.7 अहं (for थोऽइं). D7 परि** (om. hapl.). —(l. 4) Ś1 भार्यामेव; V1 B1.3.4 स्वधर्मम् (for धर्ममेव). —Ñ1 om. l. 5. —(l. 5) D5 om. (hapl. ?) मे धर्मकामस्य.];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1181* संहृत्यैव गुणान्सर्वान्मम तेजः प्रकाशते ।

[T1.2 G1 Ck प्रकाशये (for °शते). M3 मत्तेजः संप्रकाशते (for the post. half).]

40 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{a}) Ś1 B4 D2.3 नैव देवा; D1 न च देवा (for नैव यक्षा). —After 40^{ab}, G3 reads 49^c–50^b (var.) for the first time, repeating them in their proper place. —G3 om. (hapl.) 40^{cd}. —^{c}) B4 किंनरा न; D3.5.7 न किंनरा(D5 °र-). Ś1 D1–3 नरा(D3 वा नरा [hypm.]) वापि (for मनुष्या वा). —After 40, Ś1 ins. l. 2 of 1183*; while D1 ins. l. 1–2 of 1183*; D3 ins. l. 1–2 of 1183* for the first time, repeating them (var.) after 1185*. —Then Ś1 (om. l. 2) D1 cont.; D3 cont. after the first occurrence of l. 1–2 of 1183*; whereas D2 ins. l. 2 after 40 :

1182* सीतां विना न जीवामि मुहूर्तमपि लक्ष्मण ।
मृते मयि मृतं मन्ये त्रैलोक्यं सचराचरम् ।

41 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ś1 om. (hapl.) 41^{ab}. For 41–43, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst. 1183*. —^{a}) D1–3 ममास्त्रबलसंयुक्तम् . —^{c}) Dt1 D6 Ct असंपातं; D1 निःसंतापं (meta.); D2 निरंतरं (for निःसंपातं). Ś1 संशयानाः करिष्यंति. —^{d}) Ś1 D1 ह्यत्र; D2 ह्यस्मैस् ; M2 ह्यद्यं (for ह्यद्य). Ś1 -चारिणः; Dg1 D2.3.8 M3 -चारिणं; Dt1 -कारणं.

42 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence D2, cf. v.l. 35. For subst. in Ñ V1 B1.3.4 D5.7 cf. v.l. 41 and 43. —^{a}) M3 संनिगूढ- (for °रुद्ध-). Ś1 -ग्रहं चापि; Dt1 -ग्रह*णम् . —^{b}) Ś1 निवारित-; T3 विदारित-. Ś1 D1–3 -दिवाकरं (for -निशा°). Dg1 विवारितनिशाचरं. —^{c}) T1.2 G2 विप्रणष्ट-; G3 *प्रविष्ट-. D1.2 -[अ]निलव(D2 °ज)लं; D3 -[अ]नलजलं; T3 -[अ]नलोद्भल-; M1 -[अ]निल°; Cmp [अ]खिलमहद् (for -[अ]नलमरुद्). Ś1 विप्रनष्टं हि सजलं. —^{d}) Dg1 reads -द्युति- in marg. D4 -संनिभं; G2 -वर्जितं; G3 -मंडलं (for -संवृतम्). Ś1 D1–3 शीतांशुद्युतिवर्जितं; T3 -मरुद्भास्करसंवृतं. ❀ Cm : विप्रनष्टाखिलमहद्भास्करद्युतीत्यपि पाठः । तस्यायमर्थः । विप्रनष्टाः अखिलमहतां भास्करस्य च द्युतयो यस्मिन् तत् । अत एव संवृतं तमसेति शेषः. ❀

43 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{c}) D4 -गुल्म- (for -द्रुम-). D4 lacuna for -गुल्मं. Ś1 D1–3 द्रुमवल्लीलतागुल्म-(D2 °गुल्मं; D3 °शून्यं). —^{d}) Ś1 Dm1 D2.3.8 विप्रनाशित-. Ś1 D1.2 -पादपं (for -सागरम्). —For 41–43, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst.; Ś1 ins. l. 2 and D1 ins. l. 1–2 after 40 and both ins. l. 3–4 after 43; D2 ins. l. 3–4 only after 43; while D3 repeats l. 1–2 after 1185* (cf. v.l. 40) and then cont. l. 3–4 :

1183* यदि जीवति वैदेही लोकेभ्यः स्वस्ति लक्ष्मण ।
अथ नष्टा जगत्कृत्स्नं विनष्टमुपधारय ।
अमानुषाणां सौमित्रे शरैरग्निशिखोपमैः ।
संभ्रमं जनयिष्यामि सीताया मानुषः कृते ।

[Ś1 V1 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 D1.3(both times) लोकानां (for °केभ्यः). —(l. 2) B1 अपि (for अथ). Ś1 Ñ1 D3 (first time) अथ नष्टं (Ñ1 विनष्टाया) जगत्सर्वं; D1.3 (second time) विनष्टायां विनष्टं हि (D3 तु वैदेह्यां) (for the prior half). D1 त्रैलोक्यम् ; D3 (second time) विनाशम् (for विनष्टम्). Ś1 D3 (first time) उपलक्षय(D3 °ये); Ñ1 B4 D1 अवधारय (for °धारय). L(ed.) विनष्टायां च लक्षय (for the post. half). —(l. 3) Ś1 अमानुषाणां हि (hypm.); D1 मानुषाणां च; D2 °षं च (for अमानुषाणां). —(l. 4) Ś1 सीताधर्षणकोपितः; Ñ1 D3 सीताहेतोर्नृपात्मज; D1.2 सीतापनयनात्कृते (for the post. half).]

—After 43, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1184* त्रैलोक्यं तु करिष्यामि संयुक्तं कालधर्मणा ।

[D4 च (for तु). Dt1 -*र्मणा; D6 T3 Ct -कर्मणा; Ctp as in text (for -धर्मणा).];

while D3 ins. after 43 :

1185* युगान्तकालवत्सौम्य मम रोषे हुतं बलात् ।
अकाले पश्य संयुक्तं त्रैलोक्यं कालकर्मणा ।

—Thereafter D3 repeats l. 1–2 of 1183* and then cont. l. 3–4 of 1183*.

44 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 चेत् ; Ñ1 Dt1

G. 3. 69. 15
B. 3. 64. 63
L. 3. 70. 18

नाकाशमुत्पतिष्यन्ति सर्वभूतानि लक्ष्मण ।
मम चापगुणान्मुक्तैर्बाणजालैर्निरन्तरम् ॥ ४५
अर्दितं मम नाराचैर्ध्वस्तभ्रान्तमृगद्विजम् ।
समाकुलममर्यादं जगत्पश्याद्य लक्ष्मण ॥ ४६
आकर्णपूर्णैरिषुभिर्जीवलोकं दुरावरैः ।
करिष्ये मैथिलीहेतोरपिशाचमराक्षसम् ॥ ४७
मम रोषप्रयुक्तानां सायकानां बलं सुराः ।
द्रक्ष्यन्त्यद्य विमुक्तानाममर्षाद्दूरगामिनाम् ॥ ४८
नैव देवा न दैतेया न पिशाचा न राक्षसाः ।
भविष्यन्ति मम क्रोधात्त्रैलोक्ये विप्रणाशिते ॥ ४९
देवदानवयक्षाणां लोका ये रक्षसामपि ।
बहुधा निपतिष्यन्ति बाणौघैः शकलीकृताः ।
निर्मर्यादानिमाँल्लोकान्करिष्याम्यद्य सायकैः ॥ ५०

D6 T3 ते (for तां). Ś1 तां तु (for सीतां). —^{b}) V1 B4 D1–4 M1 महेश्वराः; M3 यदीश्वराः. —^{c}) B3.4 D4 T1.2 तस्मिन् (for अस्मिन्). Dg1 reads in marg. from सौमित्रे up to 44^{d}. —^{d}) Dm1 G3 द्रक्ष्यसि (for °न्ति). Ñ1 दर्शयिष्यंति; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 द्रक्ष्यंति मम (by transp.).

45 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ñ1 om. 45–46^{b}. —^{a}) D1.3 G2 आकाशम् (for नाकाशम्). D4 उत्प्रतीक्षंति (for उत्पतिष्यन्ति). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यान्याकाशे(B3 °श) प्रतिष्ठंते(V1 °ति; B3 °ष्ठानि; B4 °काशंते). —Dt1 om., Bom.(ed.) reads within brackets 45^{c}–46^{b}. —^{c}) Ś1 Dg1 D1–4.6 G1 M3 -मुखान्मुक्तैर् ; D8 G3 -गुणैर्मु°; T3 -मुखो°; G2 M1.2 -गुणान्मु° (for -गुणोन्मुक्तैर्). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मम बाणासनान्मुक्तैर् . —^{d}) D7 बाणैर् (for बाण-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अजिह्मगैः (for निरन्तरम्).

46 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ñ1 Dt1 om., Bom.(ed.) reads within brackets 46^{ab} (cf. v.l. 45). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 46. —^{a}) Dm1 D4.6 S मर्दितं; K and L(ed.) as in text (for अर्दितं). L(ed.) घोर- (for मम). —^{b}) Ś1 D1.2 भ्रष्ट-; D3 नष्ट- (for ध्वस्त-). G3 -मृगद्विजं; M1 -मृगद्विपं. —^{cd}) Ñ1 समाकुलं जगत्सर्वममर्यादं भविष्यति. —After 46, G3 ins. :

1186* अद्यैव सर्वभूतानां द्विषतां मम सर्वशः ।

47 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{a}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1–3.5.7 -मुक्तैर् ; V1 -मूलैर् ; Dg1 -पूरैर् (for -पूर्णैर्). —^{b}) Ñ D4.6 T1.3 M3 Ct जीवलोकं; Dt1 D8 जीवलोके; Cg as in text (for जीवलोकं). M3 damaged from वैरः to अपिशाच in ^{d}. Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 T3 G1 दुरासदैः; Dg1 °सदं; Dm1 D8 °चरैः; D1 °धरैः; D2 अवारणैः; M1 °वरं (for दुरावरैः). —^{d}) Dm1 पिशाचमपि राक्षसं.

48 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. —^{a}) Ś1 समरेषु (for मम रोष-). Ñ2 B1.4 D1.2.5.7 -प्र(D7 *)मुक्तानां; V1 -प्रसक्तानां. —^{b}) Dt1 D6 विशिखानां (for सायकानां). —^{c}) Ñ1 [अ]न्ये; Dm1 G3 ज्या- (for [अ]द्य). Ñ1 सु तीक्ष्णान.म् ; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शिता(B1 °ला)ग्राणाम् (for विमुक्तानाम्). —^{d}) D3 सामर्थ्यं (for अमर्षाद्). Dm1 D8 G3 दूरपातिनां (for °गामिनाम्). Ś1 समर्था दूरचारिणां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अमीषां(B1.3 शराणां) दूरपातिनां; Dg1 D4 T G1 M2 Cv.g अति(T1 °पि)-दूरातिगामिनां.

49 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. M3 damaged from नैव in ^{a} up to भविष्य in ^{c}. —^{a}) T3 च (for [ए]व). Ñ1 नागा न; B4 दानव- (for देवा न). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 गंधर्वा; M2 ते यक्षा. —^{b}) Ś1 D1–3 दैतेया न; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यक्षा न च (for पिशाचा न). —V1 repeats erroneously 49^{cd} after l. 1 of 1192*. G3 reads 49^{c}–50^{b} (var.) for the first time after 40^{ab}. —^{c}) B4 महाक्रोधात् . —^{d}) Dg1 T3 तु विनाशिते; Dt1 [ऽ]पि प्रणा° (for विप्रणा°). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 अ(B1 *)द्य लक्ष्मण पश्य मां(Ñ1 सर्वशः; D5 पश्यतां). —After 49, Ś1 D1–3 ins. l. 4 of 1192*; Ñ1 reads 50^{ef} and 51; while Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 50^{ef}–51^{ab}.

50 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ś1 D3 read 50^{abcd} (including star passages) after l. 6 of 1192*; D1 reads 50^{a-d} (including star passages) after 51^{cd} (after 1192*). —For 50^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. and (except D2) read after 1192*(Ñ1 after 1193*) :

1187* अद्य पश्यन्तु मे लोकास्त्रयो विक्रममाहवे ।
आहता मम बाणौघैर्दीप्तास्यैः पन्नगैरिव ।

[(l. 1) Ñ1 illeg. for अद्य पश्यन्तु. Ñ1 अद्भुतं (for आहवे). —(l. 2) V1 transp. पन्नगैर् and इव. Ś1 D1–3 आहता मे महाघोरैर्दीप्तैर्बाणैः समंततः(D3 °णैस्ततस्ततः); Ñ1 आहता म**** (illeg.) दीर्यमाणाः समंततः.]

—Ñ1 mostly illeg. for 50^{cd}. —^{c}) Ś1 D1.2 विबुधा. Ś1 D3 निष्पतिष्यंति; T1.2 न भविष्यंति (for निपति°). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 मुहुरद्य न तिष्ठंति. —^{d}) Ś1 D1 विशिखैः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 लोका वै(V1 B3.4 वि-); D2 विबुधैः (sic) (for बाणौघैः). Dm1 शकलींगताः (sic). —After 50^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

यथा जरा यथा मृत्युर्यथा कालो यथा विधिः ।
नित्यं न प्रतिहन्यन्ते सर्वभूतेषु लक्ष्मण ।
तथाहं क्रोधसंयुक्तो न निवार्योऽस्म्यसंशयम् ॥ ५१

G. 3. 69. 0
B. 3. 64. 75
L. 3. 70. 26

1188* यथा रोषपरीतेन मयेदं पूरितं धनुः ।
अराक्षसमिदं कृत्स्नं जगत्पश्यामि लक्ष्मण ।

[(l. 1) Ś1 Ñ1 D1–3 मया (for यथा). V1 B3 मम (for मया). Ś1 Ñ1 D1–3 यथेदं पीडितं (for मयेदं पूरितं). B1 नभः (for धनुः). —After l. 1, Ś1 cont. l. 2 of 1191*. —Ś1 om. l. 2. —(l. 2) Ñ1 अरामं वा; V1 इमं लोकं; D1.3 इदं सर्वं; D2 °लोकं (for इदं कृत्स्नं). Ñ1 B4 D1–3 पश्याद्य; B1 पश्यसि (for °मि).]

—Thereafter Ś1 Ñ1 D1–3 cont. l. 2 of 1191*; whereas after 1188*, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 cont. :

1189* न हीमां धर्षणां सोढुं शक्तोऽहं रघुनन्दन ।
हन्तास्मि लोकान्सकलान्प्रसृष्टाश्चैव येन ते ।

[(l. 2) Ñ2 reads in marg., while D7 om. (hapl.) सकलान्. V1 B1.3.4 अद्य सृष्टा (V1 रपृष्ट)श्च येन ते (for the post. half).]

—Ñ1 reads 50^{ef} and 51 after 49. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 50^{ef} and 51^{ab} after 49. —^{e}) Dm1 D4.8 G M1.2 अहं (for इमाँल्). Ś1 D1–3 निरंतरमिवाकाशं; Ñ V1 B1.3.4 D5.7 निर्मर्यादमिमं लोकं. —^{f}) Dm1 D8 G3 करिष्ये मम सायकैः. —After 50, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1190* कालानलसमस्पर्शैरतिक्रुद्ध इवान्तकः ।

[Ś1 D1–3 -क्षयाच्छ (D2 °त्स)र- (for -[अ]नलसम-). Ś1 D1 अभि- (for अति-). D2 असिक्रुद्धमिवांतकं (for the post. half).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 50; whereas Ś1 Ñ1 D1–3 cont. (followed by l. 1–3 of 1192*) l. 2 after 1188* :

1191* हृतां मृतां वा सौमित्रे न दास्यन्ति ममेश्वराः ।
तथारूपां हि वैदेहीं न दास्यन्ति यदि प्रियाम् ।
नाशयामि जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
यावद्दर्शनमस्या वै तापयामि च सायकैः ।
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षः स्फुरमाणोष्ठसंपुटः । [5]
वल्कलाजिनमाबद्ध्य जटाभारमबन्धयत् ।
त्रिपुरं जघ्नुषः पूर्वं रुद्रस्येव बभौ तनुः ।
लक्ष्मणादथ चादाय रामो निष्पीड्य कार्मुकम् ।
शरमादाय संदीप्तं घोरमाशीविषोपमम् ।
संदधे धनुषि श्रीमान्रामः परपुरंजयः । [10]
युगान्ताग्निरिव क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ।

[(l. 1) Dg1 हतां (for हृतां). T1.2 M2 यदीश्वराः; T3 G3 महे° (for ममे°). —(l. 2) Dm1 D8 T1.2 यथारूपां. Ś1 Ñ1 D1.2 च; Dg1 M1 तु (for हि). Ś1 D1–3 महेश्वराः; Ñ1 ममेश्वराः; Dg1 T3 G1 मम प्रियां (for यदि प्रियाम्). —After l. 2, D3 ins. :

1191(A)* राक्षसान्निधमिष्यामि शरैरग्निशिखोपमैः ।
वामनस्य दिशो याद्दृग्नृहरेरपि लक्ष्मण ।
दैत्यहन्तुः सूकरस्य रामस्य क्षत्रमारणे ।
हनिष्यमानस्य जगत्कल्किनो यादृशः क्रमः ।
प्रलये शंकरस्यापि तथा मम भविष्यति । [5]

—(l. 3) G3 illeg. from यामि up to संपुटः in l. 5. M2 विनाशयाम्यहं सर्वं (for the prior half). —Dg1 Dm1 D4.8 T3 G1.2 M om. l. 4 —(l. 4) T1.2 तावद्धक्ष्यामि (for तापयामि च). —(l. 5) Dg1 Dt1 D6 T1.3 M1 क्रोध- (for रोष-). Dg1 Dm1 D8 T3 G1.2 M om. from the post. half up to the prior half of l. 8. —After l. 6, Dt1 D6 ins. :

1191(B)* तस्य क्रुद्धस्य रामस्य तथाभूतस्य धीमतः ।

—(l. 8) M3 सायकं (for कार्मुकम्). —(l. 10) K(ed.) संधाय (for °दधे). M2 शूरः (for रामः). M3 दशरथात्मजः (for परपुरंजयः).]

51 V2 illeg. (cf. v.l. 27). For sequence in D2, cf. v.l. 35. Ñ1 reads 50^{ef} and 51 after 49. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 50^{ef} and 51^{ab} after 49. —^{a}) Ś1 राजा; Ñ1 नाम; G(ed.) यमो (for जरा). B1 reads second यथा in marg. —^{b}) Dt1 om. (hapl.) कालो यथा. D4 विधेः (for विधिः). —After 51^{ab}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins.; Ś1 Ñ1 D1–3 cont. l. 1–3 after l. 2 of 1191* and Ś1 D1–3 ins. l. 4 after 49, Ś1 D1.3 cont. l. 6 after 1193* :

1192* हन्तास्मि राक्षसानद्य सृष्टा येन च राक्षसाः ।
अयं मां विपुलः शोकः प्रदीपयति लक्ष्मण ।
सीताहरणजो घोरो दावाग्निरिव पर्वतम् ।
यादृशोऽयं मम क्रोधो दैवात्समुपजायते ।
व्यक्तमद्य जगत्सर्वं नाशयिष्यामि सायकैः । [5]
न चेदद्य प्रदास्यन्ति साम्ना सीतां हृतामपि ।

[D3 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 Ñ1 D1.2 राक्षसांश्च वधिष्यामि (for the prior half). Ś1 transp. सृष्टा and येन. —After l. 1, V1 repeats 49^{cd} wrongly. —(l. 2) Ś1 D1.2 अद्य (for अयं). Ñ1 च; V1 मे; D3 तु (for मां). B1 विह्वलः (for विपुलः). Ñ1 विदारयति (for प्रदीप°). —(l. 3) D1.3 तीव्रो (for घोरो). Ś1 D2 सीताहरणतीव्रोसौ (for the prior half). Ś1 V1 दवाग्निर्. —After l. 3, Ñ1 ins. :

1192(A)* ***** शैलाग्रं शुष्यमाणजलाशयम् ।
त्रिकालं पश्य त्रैलोक्यं संयुक्तं कालधर्मणा ।

[l. 1 partly illeg.]

—Ñ1 om. l. 4–6. —(l. 4) Ś1 D1.2 वीर्यं (Ś1 नायं) चैव स (Ś1 श्र)मागतं; D3 वीर दैवात्समागतः (for the post. half). —D2 om. l. 5 and 6. Ś1 D1.3 om. l. 5. —(l. 5) D5

G. 3. 69. 27
B. 3. 64. 76
L. 3. 70. 32

पुरेव मे चारुदतीमनिन्दितां
दिशन्ति सीतां यदि नाद्य मैथिलीम् ।
सदेवगन्धर्वमनुष्यपन्नगं
जगत्सशैलं परिवर्तयाम्यहम् ॥ ५२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

व्यक्तं जगदिदं कृत्स्नं (for the prior half). —(l. 6) V1 सीतां (for अद्य). Ñ2 V1 B4 D5.7 द(V1 श)मेन वा; B3 हठेन वा (for हृतामपि). Ś1 D1 L(ed.) नैवेयं धर्षणा शक्या साम्ना(D1 सीतां) वर्तुं (L[ed.] हर्तुं) शमेन वा(D1 °न वै); D3 न चेयं धर्षणा शक्या साम्ना वीर प्रमार्जितुं).]

—Then Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 read 1187*. —Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 51[cdef]. —[c]) D8 प्रति न (for न प्रति-). Ś1 सद्यो नाति प्रवर्तते; D1.2 मिथ्या न हि(D2 नादाः) प्रवर्तते; Ñ1 नित्यशः प्रतिपद्यंते; D3 नित्यं नातिहन्यंते (subm.). —[f]) Dg1 Dm1 D4.8 T3 G1 M1(after corr. *sec. m.* as in text) [ऽ]स्म्यसंशयः; T1.2 [ऽ]स्मि सर्वदा; G3 [ऽ]स्मि लक्ष्मण; M2 न संशयः; K(ed.) [ऽ]स्मि सर्वथा (for ऽस्म्यसंशयम्). —For 51[ef], Ś1 Ñ1 D1(om. hapl.).2.3 subst. :

1193* तथा विमुक्ताः क्रुद्धेन मया बाणाः समन्ततः ।
नाहत्वा सर्वभूतानि निवर्तिष्यन्ति सर्वतः ।

[(l. 1) Ñ1 मया विमुक्ताः क्रोधेन (for the prior half). Ñ1 अद्य (with hiatus) (for मया). Ñ1 D3 परंतप (for समन्ततः). —D2 om. l. 2. —(l. 2) L(ed.) वर्तयिष्यंति. Ś1 D3 लक्ष्मण (for सर्वतः).]

—Thereafter Ś1 D1.3 cont. l. 6 of 1192* and then Ś1 D3 read 50[abcd] (including star passages), while Ñ1 reads 1187*.

52 V2 illeg. (cf. v.l. 27). —[a]) Dg1 Dm1 D4.8 T3 G1.3 M [ए]व (for [इ]व). K(ed.) चारुगतीम्. —[b]) D4 मम (for यदि). —[d]) G2 स सर्वं (for सशैलं). —For 52, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

1194* प्रिया सुरूपा सहधर्मचारिणी
मयाद्य भार्या यदि सा न दृश्यते ।
सयक्षगन्धर्वमनुष्यराक्षसं
जगत्सशैलं परिवर्तयिष्ये ।

[(l. 1) V1 B3 D5 स्वरूपा; B1 [अ]नुरूपा. B1 यदि (for सह-). Ś1 Ñ1 D1–3 शुभाननांगी गृह(D1 शुभ; D3 दृढ)धर्मचारिणी (Ñ1 मम सा शुभव्रता). —(l. 2) Ñ1 ममानुरक्ता; B4 D1–3.7 ममाद्य भार्या (for मयाद्य भार्या). Ś1 D1–3 दृश्यते न सा (by transp.). —(l. 3) Ś1 D1–3 -पिशाच- (for -मनुष्य-). Ñ1 illeg. for -राक्षसं. —(l. 4) Ś1 D1–3 परिवर्तयाम्यहं; B3 परिवर्तयिष्यते (sic).]

Colophon : D4 om. —*Sarga name* : Ś1 D1–3 रामक्रोधः; Ñ B1.3.4 D5.7 रामकोपः; V रामविलापः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 71; V1 D1 68; V2 73; B4 72; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 64; D3 70; M3 65. —After colophon, D2 concludes with रामः; G with श्रीरामाय नमः.

६१

तप्यमानं तथा रामं सीताहरणकर्शितम् ।
लोकानामभवे युक्तं सांवर्तकमिवानलम् ॥ १
वीक्षमाणं धनुः सज्यं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
हन्तुकामं पशुं रुद्रं क्रुद्धं दक्षक्रतौ यथा ॥ २
अदृष्टपूर्वं संक्रुद्धं दृष्ट्वा रामं स लक्ष्मणः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥ ३
पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः ।
न क्रोधवशमापन्नः प्रकृतिं हातुमर्हसि ॥ ४
चन्द्रे लक्ष्मीः प्रभा सूर्ये गतिर्वायौ भुवि क्षमा ।
एतच्च नियतं सर्वं त्वयि चानुत्तमं यशः ॥ ५
न तु जानामि कस्यायं भग्नः सांग्रामिको रथः ।
केन वा कस्य वा हेतोः सायुधः सपरिच्छदः ॥ ६
खुरनेमिक्षतश्चायं सिक्तो रुधिरबिन्दुभिः ।
देशो निवृत्तसंग्रामः सुघोरः पार्थिवात्मज ॥ ७

G. 3. 70. 10
B. 3. 65. 8
L. 3. 71. 10

61

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) Ñ1 शस्यमानं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भाषमाणं; D1 दीप्यमानं (for तप्यमानं). Dg1 ततो; Dt1 D6.8 T1 तदा (for तथा). —[b]) Ś1 V B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D1.5.7.8 -कर्षितं (for -कर्शितम्). —[c]) Ś1 शंकया; V1 B1 D1 क्षभये; D2 संश्रये; D4 T1.2 अहिते (for अभवे). —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dm1 D1–5.7.8 G1 M Cg संवर्तकम्; Cm.t as in text (for सांवर्तकम्). V1 [आ]ननं.

2 [a]) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 D1–4 वीक्ष्यमाणं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विक्षिपंतं (for वीक्षमाणं). D4 ततः (for धनुः). Dt1 D2.6.8 G1 सज्जं (for सज्यं). —[b]) V B4 Dg1 D1.2.6 S निश्वसंतं; Dm1 विश्वसंतं (for निःश्वसन्तं). Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). —[c]) Dg1 Dt1 D6 T दग्धुकामं; M2 हर्तुकामं (for हन्तुकामं). Ś1 D1–3 पशुपतिं; Dg1 Dt1 D6 T जगत्सर्वं (for पशुं रुद्रं). Ñ1 हंतुकामः पशुं क्रुद्धो. —[d]) Ñ1 रुद्रो (for क्रुद्धं). Ś1 Ñ1 D1–3 -क्रतुं (for -क्रतौ). Ñ2 V1 B4 D5.7 दक्षस्याथ (V1 B4 °स्य च) क्रतौ यथा; V2 दक्षयज्ञे क्रतुं यथा; Dg1 Dt1 D6 T युगांते च (T1.2 तु) यथा हरं. ❀ Ck : हरं कालाग्निचतुर्मुखरुद्रमित्यर्थः ।; Ct : हरं कालाग्निरुद्रम्. ❀

3 [a]) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1–3.5.7 तं क्रोधं; V तत्क्रोधं; G3 संरुद्धं; G(ed.) तं कोपं (for संक्रुद्धं). —[b]) Ś1 D1–3 तस्य (for रामं). T1.2 तु (for स). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा रामस्य लक्ष्मणः.

4 [a]) Ñ1 पूर्वं (for पुरा). —[c]) Ñ1 काम- (for क्रोध-). Ś1 D1–3 आपन्नां (for °न्नः). —[d]) Ś1 D2 प्रवृत्तिं (for प्रकृतिं). Ś1 D1–3 कर्तुम्; Ñ1 त्यक्तुम्; Dg1 marg.; D6 हंतुम् (for हातुम्). B4 इच्छसि (for अर्हसि).

5 [a]) V1 यथा (for प्रभा). —[b]) M2 बलं (for गतिर्). Ñ1 वाते (for वायौ). —[c]) Ñ1 एतद्वै; G(ed.) एतत्तु (for एतच्च). Dt1 D6 नित्यं (for सर्वं). —[d]) B1 मे (for च). Ñ1 om. यशः. —After 5, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1195* उच्यमानं मया वाक्यं सीता शशिनिभानना ।
हितं न प्रतिजग्राह वैदेही जनकात्मजा ।
अयुक्तं क्रुद्धया वाक्यमुक्तोऽहं परुषं तया ।
उत्तरं तस्य वाक्यस्य न वक्तव्यं कथंचन ।
सीतया चोद्यमानोऽहं गच्छ गच्छेति राघव । [5]
अवेक्षमाणो वैदेहीं त्वत्सकाशमिहागतः ।

[(l. 1) Ś1 Ñ2 B4 उच्यमाना. B3 उच्यमानो यथा वाक्यं (for the prior half). Ś1 D1–3 सत्यं (for सीता). —(l. 3) V2 illeg. from the post. half up to l. 4. —(l. 4) Ñ2 D5.7 उत्तरस्य च वाक्यस्य (for the prior half). —After the prior half of l. 4, D5 ins. :

1195(A)* न यां प्राप्स्यसि जानकीम् ।
त्वं * ततः समुत्पाद.

—Ś1 D1.3 न वक्तुमहमुत्सहे; V1 वक्तव्यं न कदाचन; D2 न गंतुमहमुत्सहे (for the post. half). —(l. 5) V1 B1 [आ]देश्यमानो (for चोद्य°). Ś1 D1–3 तु (for ऽहं). —(l. 6) Ś1 V B4 D2.3.5 अवेक्ष्यमाणो; B3 (also) अरक्षमाणो (for अवेक्ष°). B1.4 उपागतः; L(ed.) अहं गतः (for इहागतः).];

While Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1196* एकस्य नापराधेन लोकान्हन्तुं त्वमर्हसि ।

[Cf. 9[ab]. Dt1 Dm1 D4.8 G M2 त्वं हंतुम् (by transp.).]

6 Ñ1 reads 6–7[cd] before 3.63.9 (cf. v.l. 3.60.24). D3 reads 6–7[b] for the first time after 3.60.33, (1173*) and repeats them here. —[a]) Ś1 D1.2 न हि पश्यामि; Ñ1 D3 (first time) न विजानामि; Dg1 Dm1 G3 Cr.k.t ननु जानामि; T1 * * * * मि (damaged) (for न तु जानामि). B3 कस्याहं (for कस्यायं). —[b]) Dt1 मग्नः (for भग्नः). Ś1 B3 D2.5 संग्रामिको. —Dg1 om. 6[cd]. —[d]) Dt1 D6 संयुगः; M1 * * धः (for सायुधः). Ñ1 युद्धस्यायं परिच्छदः.

7 For Ñ1 D3, cf. v.l. 6. —[a]) Ñ1 V D3 (first time).7 G2 खरनेमि-; B1.4 Dm1 D8 G3 रथनेमि-; T2 क्षुरनेमि- (for खुरनेमि-). Ś1 Ñ2 V2 B1.3.4 D2.3 (both

G. 3. 70. 11
B. 3. 65. 8
L. 3. 71. 11

एकस्य तु विमर्दोऽयं न द्वयोर्वदतां वर ।
न हि वृत्तं हि पश्यामि बलस्य महतः पदम् ॥ ८
नैकस्य तु कृते लोकान्विनाशयितुमर्हसि ।
युक्तदण्डा हि मृदवः प्रशान्ता वसुधाधिपाः ॥ ९
सदा त्वं सर्वभूतानां शरण्यः परमा गतिः ।
को नु दारप्रणाशं ते साधु मन्येत राघव ॥ १०
सरितः सागराः शैला देवगन्धर्वदानवाः ।
नालं ते विप्रियं कर्तुं दीक्षितस्येव साधवः ॥ ११
येन राजन्हृता सीता तमन्वेषितुमर्हसि ।
मद्द्वितीयो धनुष्पाणिः सहायैः परमर्षिभिः ॥ १२
समुद्रं च विचेष्यामः पर्वतांश्च वनानि च ।
गुहाश्च विविधा घोरा नलिनीः पार्वतीश्च ह ॥ १३
देवगन्धर्वलोकांश्च विचेष्यामः समाहिताः ।
यावन्नाधिगमिष्यामस्तव भार्यापहारिणम् ॥ १४
न चेत्साम्ना प्रदास्यन्ति पत्नीं ते त्रिदशेश्वराः ।
कोसलेन्द्र ततः पश्चात्प्राप्तकालं करिष्यसि ॥ १५

---

times).5.7 -हतश्; Ñ1 -रथश्; D1 -वृतश् (for -क्षतश्). —^{b}) Ñ1 कनक-; D4 G1 क्षतज-; G3 M1 शोणित-; M3 रजत- (for रुधिर-). —^{c}) Ñ1 एवं (for देशो). Ñ1 V1 Dm1 D5–8 T2.3 M1.2 Cm.g.k.t निर्वृत्त-; Cr as in text (for निवृत्त-). —^{d}) Ñ1 illeg.; D1 सघोष: (for सुघोर:).

8 Ñ2 V B1.4 D5.7 transp. ^{ab} and ^{cd}. B3 transp. 8^{ab} and and 9^{ab}. —^{a}) Ś1 D1–3.5 च; Ñ V B1.3.4 D7 हि (for तु). G2 रथोयं (for विमर्दो). Dm1 D8 G2.3 वै (for ऽयं). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5 द्वयोर्वा (for न द्वयोर्). —^{c}) Ś1 D2.3 न निवृत्तं हि; Ñ V B1.3.4 D5.7 न निवृत्तस्य; Dg1 न हि व्यक्तं हि; D1 अनिवृत्तं हि (for नहि वृत्तं हि). —^{d}) Ñ1 परस्य (for बलस्य). D3 च महत्पदं (for महत: पदम्).

9 B3 transp. 8^{ab} and 9^{ab}. —^{a}) Ś1 नैव तस्य; Ñ1 नैकस्य च; Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 न चैकस्य; T2 एकस्य तु (for नैकस्य तु). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 उत्सादयितुम्; T2 न नाशयितुम् (for विनाशयितुम्). V1 om. 9^{cd}. —^{c}) Ñ1 मृदुश्चापि (sic) (for हि मृदव:). —After 9^{cd}, Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ins.:

1197* न वनानां गिरीणां वा राजा भवति राघव ।
तस्मात्प्राणहरं दण्डं न धारयितुमर्हसि ।

[(l. 1) B1 च (for वा). —D5.7 om. (hapl.) from l. 2 up to 10.]

10 D5.7 om. 10 (cf. v.l. 1197*). —^{a}) Ś1 Ñ1 V2 B1.3.4 D2.3 यदा; V1 D1 यथा (for सदा). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3 शरणार्थिनां; Ñ1 शरणं महत् (for परमा गति:). —^{cd}) B3 कोत्र; D2 को हि (for को नु). B1 वानघ (for राघव). Ñ1 दारप्रधर्षणं वीर कोनुमन्येत वानघ.

11 ^{b}) B1 reads -गन्धर्व- in marg. Ñ1 -राक्षसा:; B4 -किंनरा:; D2 -मानवा: (for -दानवा:). —Dg1 reads 11^{cd} in marg. —^{d}) Dt1 D2 [ए]व (for [इ]व). D5.7 राघव (for साधव:). ❀ Cm: साधव: ज्ञानसम्पन्ना ऋत्विज: विप्रियं शापाद्यपचारं कर्तुं न समर्था:। "नैनं तप्तं नाभिचरितमागच्छति" इत्यादिश्रुतिबलादिति भाव:. ❀

12 D4 M1.3 om. 12–13. —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वीर (for राजन्). —^{b}) V B3.4 Dm1 D5.7.8 G अन्वेष्टुं त्वम् (for अन्वेषितुम्). B1 त्वमन्वेष्टुमिहार्हसि. —^{c}) D6 महता यो (sic) (for मद्द्वितीयो). —^{d}) Ñ1 अक्षयै: (for सहायै:). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 व्यवसायसहाय(D7 ***)वान्.

13 D4 M1.3 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 समुद्रांश् (for समुद्रं). Ñ1 Dt1 D6 वा; D2 तु (for च). Ś1 Dg1 D1.2 विचेष्याव:; Ñ1 प्रचेष्याव:; B1.4 विचेष्यामि; M2 विशोष्याव: (for विचेष्याम:). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 विविधाकारा (for विविधा घोरा). —^{d}) G1 नलिन्य: (for °नी:). Ś1 Ñ1 D2.3 नलिन्य(D2 °नी)श्च वनानि च; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नीडा(V द्वीपा)नि च सरांसि च; Dg1 T3 नलिनी: पुलिनानि च; Dt1 D6 पद्मिन्यो विविधास्तथा; D1 नलिनीश्च बिलानि च; T1.2 नदी: पद्मवनानि च; G(ed.) बिलानि च सरांसि च.

14 ^{a}) M2(after corr. *sec. m.* as in text) विप्र- (for देव-). G(ed.) -दानव- (for -गन्धर्व-). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 -यक्षांश् (for -लोकांश्). —D2 om. 14^{b}–15^{c}. —^{b}) Dm1 marg.; G(ed.) समंतत: (for समाहिता:). Ś1 निरीक्ष्यावो दिशो दश; Dg1 विचेष्याव: समाहितौ; D1.3 विचेष्यावो(D1 °मो) दिशो दश. —^{c}) Ñ2 V D5.7 च (for न). B1 -गमिष्यामि; Dg1 -गमिष्यावस् (for -गमिष्यामस्). —^{d}) D4 M1 तावद् (for तव).

15 D2 om. up to 15^{c} (cf. v.l. 14). —^{ab}) Ś1 तां पापास्; D3 तं पापं (for पत्नीं ते). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न चेत्संदर्शयिष्यंति(V2 °ते) तं पापं त्रिदशेश्वरा:. —D6 om. 15^{cd}. —^{c}) Ñ V B1.4 Dg1 D1.3–5.7.8 कोशलेंद्र; B3 कोशलेय; Dm1 G1.3 M1.2 कौसलेंद्र (for कोसलेन्द्र). —^{d}) Dm1 D8 G3 बाणमोक्षं (for प्राप्तकालं). B4 चरिष्यसि. ❀ Ck: न कृतं स्यात् साम्ना तत: पश्चादेव तद्विषयकोप: प्राप्तकाल इत्यन्वय:. ❀ —After 15, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1198* आनुपूर्व्यं च धर्मस्य दत्त्वा लोकेषु राघव ।
ततश्छेत्स्यसि नाराचैर्जगत्सर्वं सराक्षसम् ।

[(l. 1) Ñ1 illeg. for आनुपूर्व्यं च. V1 °पूर्वी; B1 °पूर्व्या (for आनुपूर्व्यं). V2 illeg. from च up to लोकेषु. Ñ1 धर्मं च (for

शीलेन साम्ना विनयेन सीतां
नयेन न प्राप्स्यसि चेन्नरेन्द्र ।
ततः समुत्सादय हेमपुङ्खै-
र्महेन्द्रवज्रप्रतिमैः शरौघैः ॥ १६

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

६२

तं तथा शोकसंतप्तं विलपन्तमनाथवत् ।
मोहेन महताविष्टं परिद्यूनमचेतनम् ॥ १
ततः सौमित्रिराश्वास्य मुहूर्तादिव लक्ष्मणः ।
रामं संबोधयामास चरणौ चाभिपीडयन् ॥ २
महता तपसा राम महता चापि कर्मणा ।
राज्ञा दशरथेनासील्लब्धोऽमृतमिवामरैः ॥ ३
तव चैव गुणैर्बद्धस्त्वद्वियोगान्महीपतिः ।
राजा देवत्वमापन्नो भरतस्य यथा श्रुतम् ॥ ४

G. 3. 71. 0
B. 3. 65. 4
L. 3. 74. 5

धर्मस्य). Ś1 D1-3 आनुपूर्व्यं(Ś1 °र्व्यें)ण धर्मं(Ś1 राम; D1 धर्मि) त्वं; B4 आनुपूर्व्यात्त्वधर्मस्य (for the prior half). G(ed.) गत्वा (for दत्त्वा). Ś1 D1-3.7 कृत्वा लोकाय राघव; Ñ1 * * (illeg.) लोकस्य राघव (for the post. half). D3 reads in marg. from राघव up to 16^c. —(l. 2) D3 छेत्तासि (for छेत्स्यसि). D3 चराचरं (for सराक्षसम्).]

16 D3 reads 16^{abc} in marg. (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-5.7 T1.2 G M2.3 शिवेन; Cg.k.t as in text (for शीलेन). Ś1 D2 सीतां (for साम्ना). Ñ2 D5.7 प्रणयेन (for विनयेन). Ś1 D2 राघव; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 चैव (for सीतां). D1.3 transp. साम्ना and सीतां. —^{b}) Ś1 D2 त्वमत्र; Ñ1 नयैश्च (for नयेन). D4 च (for न). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न चेत्प्रियां प्राप्स्यसि जानकीं तां(Ñ2 D5.7 त्वं). —^{c}) Ñ1 illeg.; Dg1 T2 M2 Cg समुत्पाटय; Cgp also as in text (for समुत्सादय). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 ततः समुत्सादयितासि लोकान् (V2 * * illeg.). —^{d}) V2 illeg. up to शरौ in ^{d}. Ś1 -सुख्याजितरां (for -वज्रप्रतिमैः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 शरो(V2 * *)त्तमैः (for शरौघैः). Ñ1 जगत्प्र**स्यनलप्रकाशैः.

Colophon. D4 om. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 लक्ष्मणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1 D2 om.; Ñ2 D5.7 72; V1 D1 69; V2 74; B3 71; B4 D3 73; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 65; D6 68; M3 66. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

62

D8 begins with ॐ; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Ś1 V2 D1-3 om. 1. —^{a}) Dg1 तदा (for तथा). —Dm1 D8 G3 transp. ^{b} and ^{d}. —^{c}) Dt1 D6 युक्तं (for [आ]विष्टं). —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 T1.2 Cr.k.t अचेतसं; Cm.g as in text (for °नम्). ❀ Cm : परिद्यूनं परिदेवनं प्राप्तं शोचन्तमित्यर्थः। "दिवोऽविजिगीषायां" इति निष्ठात्वं। "च्छ्वोः शूडनुनासिके च" इत्यूठ्। So also Cg. Cm (further) : यद्वा परिद्यूनं क्षीणं. ❀

2 Ś1 V2 D2.3 read st. 2-4 after 1225*; D1(first time in marg.) repeats st. 2-4 after 1225* and ins. l. 1-10 of 1199* before 2 (first time). —^{a}) V2 D1 (both times)-3 M3 आश्वस्य (for आश्वास्य). —^{b}) D1 (second time).2 मुहूर्तम्. —^{c}) T2 संचोदयामास. —^{d}) Dg1 D4 T3 [अ]पि पीडयन्; D6 [अ]भ्यपीडयत् (for [अ]भिपीडयन्). Ś1 D1(second time)-3 G1 चरणा-वभि(D2 °ति)पीडयन्.

3 For sequence in Ś1 V2 D1-3, cf. v.l. 2. —^{a}) Ś1 D1(second time)-3 वीर; Dt1 D6 चापि (for राम). —^{b}) Ś1 D1(second time)-3 योगकर्मणा; M3 ** **णा (damaged) (for चापि कर्मणा).

4 For sequence in Ś1 V2 D1-3, cf. v.l. 2. —^{a}) Ś1 स विनेता गुणैर्विद्धस्; D1(second time)-3 स विचेता भव-द्धद्धस् (metri causa). —^{b}) M3 त्वन्नियोगान्. Ś1 D1 (second time)-3 त्व(D1 त)द्वियोगेन(D3 °गाद्ध) भूमिपः. —^{d}) Ś1 D1(second time).2 भरतात्ते(Ś1 D2 °च्च); D3 भवता च (for भरतस्य). D1(first time) मुखाच्च; M3 तथा (for यथा). ❀ Cv : भरतस्य यथा श्रुतमिति। सकाशादिति शेषः। एवमादयो वाक्यशेषाः स्वयमेव प्रतीयन्त इति न प्रयुज्यन्ते मुनिभिः। अतः परं सुखिताः खलु धन्याश्चेत्यादयः केचित् श्लोकाः केषुचित्कोशेषु सन्ति ते प्रायिकत्वान्न प्रदर्श्यन्ते. ❀ —For 1-4, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst.; Ś1 V2(partly illeg.) D2.3 ins. before 5; D1 ins. l. 1-10 before 2 (first time) and l. 11-12 before 5 :

G. 3.71.6
P. 3.66.5
L. 3.72.7

यदि दुःखमिदं प्राप्तं काकुत्स्थ न सहिष्यसे ।
प्राकृतश्चाल्पसत्त्वश्च इतरः कः सहिष्यति ॥ ५
दुःखितो हि भवाँल्लोकांस्तेजसा यदि धक्ष्यते ।
आर्ताः प्रजा नरव्याघ्र क्व नु यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥ ६
लोकस्वभाव एवैष ययातिर्नहुषात्मजः ।
गतः शक्रेण सालोक्यमनयस्तं समस्पृशत् ॥ ७

1199* एवमुक्तस्तु वीरेण लक्ष्मणेन स राघवः ।
प्रतिगृह्य वचस्तथ्यं तद्वनं विचचार ह ।
स तं बाणधनुष्पाणिर्बद्धासिर्विततायुधः ।
लक्ष्मणो भ्रातरं दीनं पृष्ठतोऽनुजगाम ह ।
तं तेन च विलापेन शोकेन च समाकुलम् । [5]
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तमाशीविषमिवोरगम् ।
वज्राग्निसमवेगेन विद्धं शोकमहेषुणा ।
स्खनन्तं तमथात्यर्थं कूटे मृगमिवार्पितम् ।
सीताहरणदुःखार्तं व्यथितात्मानमातुरम् ।
हेतुयुक्तं पुनर्वाक्यं लक्ष्मणो राममब्रवीत् । [10]
आश्वसिहि महाबाहो प्राणिनां सर्वमापदः ।
स्पृशन्त्यनिलवल्लोके क्षणेन प्रतियान्ति च ।

[(l. 1) Ś1 D1-3 धर्मात्मा (for वीरेण). —(l. 2) Ñ1 अवधार्य (for प्रतिगृह्य). Ñ B3 D5.7 तस्य (for तथ्यं). G(ed.) वनानि (for तद्वनं). Ñ2 D5.7 प्रचचार (for विचचार). —(l. 3) Ś1 V1 D1-3 स तु; Ñ1 यत्तो; B1 स तद्-(for स तं). Ś1 D1-3 विततेषुधिः; Ñ1 विवृतेषुधिः. —(l. 4) Ś1 D1-3 राघवं (for भ्रातरं). Ś1 दीनः (for दीनं). Ñ1 राघवं लक्ष्मणो भ्राता (for the prior half). —(l. 5) Ś1 D1-3 मोहेन च; Ñ1 ततस्तेन; V2 B1.3 क्रोधेन च (for तं तेन च). Ś1 D1-3 च समाहतं; B1 महताकुलं (for च समाकुलम्). Ñ1 तस्य वा* निशम्य तत् (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D1.2 इवोद्धतं; Ñ1 इवोल्वलं; V1 इवोरगः (for इवोरगम्). —B1 om. l. 7-8. V1 om. l. 7. —(l. 7) D2 बद्धं (for विद्धं). Ś1 लोक- (sic) (for शोक-). —After l. 7, D2 ins.:

1199(A)* उवाच लक्ष्मणं रामः पार्श्वस्थं दुःखितं तदा ।
न त्वां धर्षयितुं शक्तः पार्श्वतो मम तिष्ठतः ।

Thereafter D2 ins. l. 24-38 of App. I (No. 15). —Ś1 om. l. 8. —(l. 8) B3 संतप्तं; B4 अलं तं (sic) (for स्खनन्तं). D1-3 स्खलंतमिव चात्यर्थं (for the prior half). Ñ1 कूटैर् (for कूटे). D3 इवार्दितं. —(l. 10) D2 हेतुयुक्तैः पुनर्वाक्यैर् (for the prior half). Ś1 चेदम्; Ñ1 हितम्; Ñ2 B1.3 तथ्यम्; D2.3.5 वाक्यम् (for रामम्). —Ś1 om. l. 11-12. —(l. 11) B3 D5 आश्वासिहि (for आश्वसिहि). Ñ1 आससता नरव्याघ्र (sic); D1-3 समाश्वस नरश्रेष्ठ (for the prior half). Ñ2 B1.4 D1.3.5 प्राणिनं (for प्राणिनां). Ñ1 कं हि नापदः; B1 सर्वसंपदः; D1 कं न आपदः; D2 का न आपदः; D3 का हि नापदः (for सर्वमापदः). —(l. 12) D2.3 [अ]नलव ͜ . B1 वेगात् (for लोके). Ñ1 V1 D1 व्यपयांति; B1 °यंति; D2.3 व्यथयंति (for प्रतियान्ति). B1 [अ]पि; B3 हि (for च).]

—After 4, Ś1 V2 D1(after 4 r.)-3 ins. a passage relegated to App. I (No. 16). —After 4, G2.3 M2 ins. 1200*.

5 For 5-6, Dm1 D8 subst. 1200*. V2 illeg. for 5[a]-10[b]. —[a]) V1 transp. दुःखम् and प्राप्तं. —[b]) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 Dg1 D1.3.5.7 सहिष्यसि; Dt1 °ते; D2 °ति (for °से). —[c]) Ś1 D1-3 [अ]ल्पतेजाश्; Ñ1 D4 G1 [अ]ल्पबुद्धिश्; Ñ2 Dg1 D5.7 [अ]ल्पसारश् (for [अ]ल्पसत्त्वश्). —Note hiatus between [c] and [d]. —[d]) Dt1 M2 सहिष्यते (for °ति). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सहिष्यति कथं नरः.

6 V2 illeg. for 6 (cf. v.l. 5). —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B3.4 D1-3.5.7 रुषितो; Ñ1 रोषितो; B1 रुष्टोसि (for दुःखितो). Ś1 V1 [ऽ]पि (for हि). —[b]) Ñ B1.3.4 D5.7 G2 M धक्ष्यति; V1 °सि; D4 °से (for °ते). Ś1 D1-3 तेजसा साद(D3 शोष)-यिष्यति; Dg1 T3 तेजसा धक्ष्यसे यदि. —M2 damaged from घ्र up to या in [d]. —[c]) V1 आर्ता (for आर्ताः). Ñ1 प्रजा ह्यार्ता (for आर्ताः प्रजा). V1 यास्यति (for °न्ति). —For 5-6, Dm1 D8 subst.; Dt1 D6 subst. for 6 only; while G2.3 M2 ins. after 4:

1200* आश्वसिहि नरश्रेष्ठ प्राणिनः कस्य नापदः ।
संस्पृशन्त्यग्निवद्राजन्क्षणेन व्यपयान्ति च ।

[Cf. l. 11 and 12 of 1199*. G2 M2 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) Dm1 D6.8 M2 आश्वासिहि. M2 भवेयुः (for प्राणिनः). —(l. 2) G2 स्पृशंत्यशनिवद्; M2 स्पृशंत्यनलवद् (for संस्पृशन्त्यग्निवद्).]

—After 6, Ñ1 ins.:

1201* **********ति पृथिवीपतिः ।

7 V2 illeg. for 7 (cf. v.l. 5). Ñ1 om. 7[ab]. —[a]) G3 M1 एष लोकस्वभावो वै. —[c]) D4 G1 नीतः (for गतः). —[d]) Ñ1 राम दुःखमुपास्पृशत्; Dg1 अनयस्तमसं स्पृशत्; D4 G1.3 अपत(G3 °तप)त्स तमस्पृशत्; T अनयस्तं च संस्पृशत्; M2 अनयं च तथा स्पृशं; M3 मुनयस्तं च संस्पृशन्. ❀ Cmp: समस्पृशदिति पाठः (as in text); Cg: तमः अज्ञानं स्पृशत् अस्पृशत्. ❀ —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 subst.:

1202* नहुषस्यात्मजो राम ययातिः कर्मभिः शुभैः ।
गतः शक्रस्य सालोक्यमनयाच्चापतत्क्षितौ ।

[(l. 1) Ś1 D2.3 राजा (for राम). Ñ2 B1 D5.7 स्वकैः (for शुभैः). —(l. 2) V1 ततः (for गतः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सायुज्यम् (for सालोक्यम्). V1 B1.3.4 भुवि (for क्षितौ). Ñ2 D5.7 अपतद्भुवि.]

महर्षियों वसिष्ठस्तु यः पितुर्नः पुरोहितः ।
अह्ना पुत्रशतं जज्ञे तथैवास्य पुनर्हतम् ॥ ८
या चेयं जगतो माता देवी लोकनमस्कृता ।
अस्याश्च चलनं भूमेर्दृश्यते सत्यसंश्रव ॥ ९
यौ चेमौ जगतां नेत्रे यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
आदित्यचन्द्रौ ग्रहणमभ्युपेतौ महाबलौ ॥ १०
सुमहान्त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्षभ ।
न दैवस्य प्रमुञ्चन्ति सर्वभूतानि देहिनः ॥ ११

शक्रादिष्वपि देवेषु वर्तमानौ नयानयौ ।
श्रूयेते नरशार्दूल न त्वं व्यथितुमर्हसि ॥ १२
नष्टायामपि वैदेह्यां हृतायामपि चानघ ।
शोचितुं नार्हसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ १३
त्वद्विधा हि न शोचन्ति सततं सत्यदर्शिनः ।
सुमहत्स्वपि कृच्छ्रेषु रामानिर्विण्णदर्शनाः ॥ १४
तत्त्वतो हि नरश्रेष्ठ बुद्ध्या समनुचिन्तय ।
बुद्ध्या युक्ता महाप्राज्ञा विजानन्ति शुभाशुभे ॥ १५

G. 3. 71. 0
B. 3. 66. 15
L. 3. 72. 17

8 V2 illeg. for 8 (cf. v.l. 5). —a) D4 नो (for यो). Ś1 B3.4 D1–3 महर्षेश्च वसिष्ठस्य; Ñ1 B1 महर्षिर्वा (Ñ1 °श्च) वसिष्ठश्च; Ñ2 V1 D5.7 महर्षेर्वा वसिष्ठस्य. —b) T3 स (for यः). B1 वा (for नः). Ś1 D1–3 सौदासेन पुरोधसः. —c) Ś1 D2.3 प्राप्तं; B1.3.4 D5.7 अंगात् (for अह्ना). Ś1 D1–3 राज्ञा (for जज्ञे). —d) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 तथैव च (for तथैवास्य). Ñ1 मृतं; Ñ2 V1 B3 D5.7 गतं (for हतम्).

9 V2 illeg. for 9 (cf. v.l. 5). V1 B1 om. 9–11. —a) T1.2 जगतां (for जगतो). Ñ2 B3.4 D5.7 धात्री (for माता). —b) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 D1–4.6 T3 G1 सर्व-; M2 देव- (for देवी). —c) Ś1 अस्या विवर्तनं; Ñ1 D1.2 अस्यापि चलनं (metri causa); D3 अस्या विचलनं; M1 अस्यास्तु चलनं (for अस्याश्च चलनं). M3 चलनं भूमौ (for चलनं भूमेर्). ❀ Cr.k : भूमेश्चलनमिति. ❀ —d) Ś1 D1–3 काल (D3 सत्य) संक्षयात्; Ñ1 सत्यविक्रम; Ñ2 B4 D5.7 सत्यसंगर; Dt1 D6 कोसलेश्वर; Dm1 तत्र संश्रव; M1.3 सत्यसंश्रय; M2 तस्य संश्रव (for सत्यसंश्रव). —After 9, Ñ1 reads 12.

10 V1 B1 om. 10 (cf. v.l. 9). V2 illeg. for 10ab (cf. v.l. 5). Ñ2 B3.4 D5.7 om. 10–11. —a) Ś1 Ñ1 ये चेमे; Dg1 Dt1 D4.6 T G1 M2 Cr.m.g.k.t यौ धर्मौ; G2 M3 यौ धर्म्यौ (for यौ चेमौ). Ś1 Ñ1 Dt1 D1–4.6 Ct जगतो; Cm.k as in text (for जगतां). Dg1 Dt1 D6 G2.3 M1.2 Cr.m.g.k.t नेत्रौ (for नेत्रे). —b) Ñ1 ययोः (for यत्र). D2 धर्मः प्रतिष्ठितः; G2 सत्यं प्र° (for सर्वं प्रतिष्ठितम्). —After 10ab, Ñ1 ins. :

1203* ∗∗∗∗∗शिनो वसेनेहानि पृच्छति ।

—d) Ś1 उपेतौ तौ (for अभ्युपेतौ). L (ed.) उपेतौ सुमहाबलौ.

11 Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 om. 11 (cf. v.l. 9 and 10). V2 illeg. for 11ab. —b) Ñ1 नरसत्तम (for पुरुषर्षभ). —c) Ś1 Ñ1 D1–3 G2 M1 प्रमुच्यंते (M1 °ति); Cr.k विमुंचंति (for प्रमुञ्चन्ति). ❀ Cv : प्रमुञ्चति-प्रमुच्यते आर्षत्वात् कर्मकर्तरि परस्मैपदम्. ❀ —d) D8 G2.3 M1.2 (before corr.) Cm.g सर्वभूतादि-; Cv as in text (for सर्वभूतानि). Ñ1 पार्थिव; D3 पातिनः (for देहिनः). Ś1 D1.2 सर्वभूतनिपातिनः. ❀ Cg : सर्वभूतादिदेहिनः सर्वभूतानि आदिदेहोऽस्यास्तीति तथा । सर्वभूतान्तर्यामिण इत्यर्थः । दैवस्य परमात्मनः । पञ्चम्यर्थे षष्ठी । न प्रमुञ्चन्ति सर्वेऽपि तत्संकल्पं नातिक्रामन्तीत्यर्थः. ❀

12 V2 illeg. up to वर्तमानौ in b. Ñ1 reads 12 after 9. —a) V1 सशक्रादिषु (for शक्रादिष्वपि). Ś1 Ñ1 D1–3 लोकेषु (for देवेषु). —b) Cv पुरुषस्य (for वर्तमानौ). G (ed.) लयालयौ. —c) Ś1 श्रूयेतां; V1 B4 Dt1 D1.6 T G M3 श्रूयते (for श्रूयेते). —d) Ñ2 V B1.3.4 D5 शोचितुम् (for व्यथितुम्).

13 V2 illeg. from 13a up to सततं in 14b. —ab) Dt1 D6 मृतायाम् (for नष्टायाम्). Dt1 D6 नष्टायाम् (for हृतायाम्). Ś1 D1.2 वा पुनः; Dg1 T3 G2 (before corr.) राघव) M1 वानघ; D6 राघव (for चानघ). Ñ2 B4 D5.7 मृतायां वा (D5.7 चा)पि राघव; V1 B1.3 मृतायामपि राघव; D3 हृतायां चापि वा पुनः; D4 नष्टायामपि वानघ (for b). Ñ1 इष्टायामपि सीतायां हृतायां रघुसत्तम. —c) Ñ2 D2 नार्हते; V1 D5 नार्हसि (for °से). Ñ1 त्वं हि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 देव (for वीर). —d) Dg1 [अं]धः (for [अ]न्यः). B4 जनः (for तथा). Ñ1 यथा युक्तं तथा कुरु.

14 V2 illeg. up to सततं in b (cf. v.l. 13). —a) D4 मद्विधा. Ñ V1 B1.3 Dt1 Dm1 D1–3.5–8 G1 M2 न हि (by transp.). —B3 reads b in marg. —b) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 तत्त्वदर्शिनः; Ñ1 Dt1 D6 सर्वदर्शनाः; D2 सत्त्व°; T1.3 सम°; T2 समदर्शनाः; G2 M1 °दर्शनाः (for सत्यदर्शिनः). —Ś1 Ñ2 V1 D1–3.5.7 om. (hapl.?) 14cd. B3 reads 14c–15b in marg. V2 illeg. from कृच्छ्रे in c up to 15b. —d) Dt1 [अ]निविष्ट-; T3 M3 निर्विण्ण- (for [अ]निर्विण्ण-). D4 M3 -वेतनाः; G2 -चेतसः (for -दर्शनाः). Ñ1 नीति∗∗∗दर्शिनः (illeg.); B1.3.4 नित्यं तत्त्वा (B4 भिन्ना) र्थदर्शिनः; G (ed.) बुद्ध्या निश्चितनिश्चयाः; Cv as in text.

15 V2 illeg.; B3 reads in marg. 15ab (for both, cf. v.l. 14). D3 reads 15 in marg. —a) D1 सत्त्वतो

G. 3. 71. 13
B. 3. 66. 16
L. 3. 72. 18

अदृष्टगुणदोषाणामधृतानां च कर्मणाम् ।
नान्तरेण क्रियां तेषां फलमिष्टं प्रवर्तते ॥ १६
मामेव हि पुरा वीर त्वमेव बहुशोऽन्वशाः ।
अनुशिष्याद्धि को नु त्वामपि साक्षाद्बृहस्पतिः ॥ १७
बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया ।
शोकेनाभिप्रसुप्तं ते ज्ञानं संबोधयाम्यहम् ॥ १८
दिव्यं च मानुषं चैवमात्मनश्च पराक्रमम् ।
इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्य यतस्व द्विषतां वधे ॥ १९
किं ते सर्वविनाशेन कृतेन पुरुषर्षभ ।
तमेव तु रिपुं पापं विज्ञायोद्धर्तुमर्हसि ॥ २०

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

(for तत्त्वतो). Ñ1 मनःश्रेष्ठ; D4 G2 नरव्याघ्र (for नरश्रेष्ठ). —^{b}) Dg1 बुद्ध्वा (for बुद्ध्या). Ś1 Ñ1 D1–3 M3 समनुयुज्य च(Ñ1 वै); Ñ2 निश्चितदर्शनाः; V1 निश्चितया हि या (sic); B1.3.4 निश्चितनिश्चयाः; Dt1 D6 समनुचिंतयन्; D5.7 निश्चितदर्शि (D7 °र्श)नः; M2 समनुचिंतयेत् ; Cv as in text (for समनुचिन्तय). —^{c}) Dg1 बुद्धि-(for बुद्ध्या). Dm1 D8 महात्मानो (for °प्राज्ञा). Ś1 न बुद्ध्या रहितः(L[ed.] निहतः) प्राज्ञो; Ñ1 बु* * निहिता प्राज्ञा; D1.2 स्वबुद्ध्या निहितप्रज्ञो; D3 बुद्ध्या च विहितप्रज्ञो. —^{d}) Ś1 Ñ1 D1.3 विविनक्ति (for विजानन्ति). Ñ1 G1 शुभाशुभं; D3 शुभाशुभैः (for °भे). —For 15^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; Ś1 D1–3 (marg.) ins. after 15 :

1204* न शोचन्ति न हृष्यन्ति तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

[D3 न शोचेत न हृष्येत (for the prior half). V1 transp. न शोचन्ति and न हृष्यन्ति. Ś1 त्वेतत् ; B1.3 वहु (for तत्तत्).]

16 Ñ1 om. 16^{ab}. V2 illeg. up to कर्मस्व (see 16^{b} var.) in ^{b}. —^{b}) Dt1 D6 Cm.t अध्रुवाणां; Cv.r.g.k as in text (for अधृतानां). Dt1 D6 T1.2 M1.3 तु (for च). Ś1 D1–3 अ(Ś1 आ)हितानां च(D3 तु) (for अधृतानां च). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कर्मस्व(V1 स्वधर्मा; V2 *** [illeg.])-भिरतात्मनां. —^{c}) Ś1 D2 अंतरेण. Ś1 Ñ1 D1–4.6 T2 क्रिया (sic) (for क्रियां). Ś1 D1.3 येषां; Ñ1 सम्यक्; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 वीर (for तेषां). V1 नांतरे क्रियतां वीर. —V2 illeg. for 16^{d}. —^{d}) Ś1 D2 फल(D2 °लं)काले; D4 बलमिष्टं (for फलमिष्टं). Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 M Ck.t च वर्तते (for प्रवर्तते).

17 V2 om. 17^{ab}. —^{a}) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 त्वमेव; Dt1 D3 G2 Cr मामेवं; D2 मां चैव; L(ed.) ममैव (for मामेव). G3 damaged for हि पुरा. T1.2 राम (for वीर). M2 मा त्वमेवं महावीर्य. —^{b}) D1.2 G1 M3 एवं (for एव). T3 G3 मामेवं; G1 M3 त्वमेवं; M2 पुरा हि (for त्वमेव). Ś1 बहुशोवदः; Dt1 D4.6 M3 Ck.t बहुशो(D4 M3 चो)क्तवान् ; D3 बहुशोन्वशात् ; Cv as in text (for बहुशोऽन्वशाः). Dm1 D8 ह्यनुशिष्यसि राघव. ❀ Ck.t : बहुशोक्तवानिति संधिरार्षः. ❀ —For 17^{ab}, Ñ V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while Ś1 D1–3 ins. after 17^{ab} :

1205* इदं हि स्मारयामि त्वां नोपदेशं करोमि ते ।

[Ñ2 D3.5.7 च (for हि). Ś1 D1.2 तदिदं (for इदं हि). Ñ1 त्वमुदारा पुरा वीर*** ***त्तमः.]

—^{c}) V1 ननु शिष्याद्धि; Dm1 D8 अनुशिष्यति (for अनुशिष्याद्धि). Ś1 [ऽ]पि; Ñ1 Dg1 D1–3 M1.3 हि (for नु). —^{d}) Ñ1 देवो (for साक्षाद्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 साक्षादपि(by transp.). ❀ Ck : अनुशिष्यादित्यादि । साक्षाद्बृहस्पतिरपि त्वा त्वामनुशिष्याद्धि अनुशासितुं युक्तः किं हिशब्दः स्वरे न शक्त एवेत्यर्थः। अतो मादृशः को नु त्वानुशिष्यात् . ❀

18 V2 illeg. up to अपि in ^{b}. —^{a}) Ñ1 उद्विजंति (for बुद्धिश्च ते). Ś1 महाराज; Ñ1 G3 महाप्राज्ञा (for °प्राज्ञ). —^{b}) V1 B4 D3–5.7 G1.2 M लोकैर् (for देवैर्). Ś1 सर्वलोके दुरत्यया; Ñ1 लोका ह्यपि पुरंतपाः; B1.3 Dg1 D1 T3 लोकैरपि दुरत्यया(B3 °रुन्नया); Dm1 D8 G3 लोकैरेतैर्दुरन्वया(G3 damaged after तै); D2 लोके राम दुरन्वया. —^{c}) M2.3 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś1 D1–3 शोकेन हि प्रलु(D1 °सु)प्तं ते; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इति प्रसुप्तं(B1 °युक्तं) शोकेन(B4 लोकेन). —^{d}) V2 मनः; B1.3 पुनः; T1 वीर्यं (for ज्ञानं). Ś1 D2 तत्स्मारयामि; D1 तु स्मारयामि (for संबो°). Ñ2 V1 B4 D5.7 पुनस्त्वां बोधयाम्यहं. ❀ Cv : शोकेनाभिप्रसुप्तमिति च पाठः. ❀

19 ^{a}) Ś1 D2.3 तन् ; V1 B1.4 त्वं; B3 तं; D1 सत् (for च). V2 illeg. from चैव up to कृतेन in 20^{b}. Ś1 Ñ1 V1 B1.3 D1–3.5.7 चाक्षम् ; B4 राज्ञा; T1.2 च त्वम् (for चैवम्). Dg1 दिव्यं च मानुषत्वं (sic) च (with hiatus); M3 दिव्यं चामानुषं च त्वम् . —^{b}) Ś1 यथाक्रमं (for पराक्रमम्). —^{c}) Ñ2 D5.7 -प्रभव (for -वृषभ). G1 इक्ष्वाकुवर संप्रेक्ष्य. —^{d}) Ñ1 जयस्व (for यतस्व). Ñ2 V1 B1.4 D5.7 द्विषतो (for °तां). Ś1 D1–3 प्रयतस्व रिपोर्वधे.

20 V2 illeg. up to कृतेन (cf. v.l. 19). Dm1 om.; D8 reads 20 in marg. —^{c}) Ñ2 B3.4 D5.7 [ए]कं; B1 [ए]तं; D2 च; D4 T1.2 G M2.3 त्वं (for तु). V तत्स वैकं; D8 त्वमेव तं (for तमेव तु). M1 पुरुषं (for तु रिपुं). V1 प्राप्तं (for पापं). —After 20, Ś1 D1–3 ins. :

६३

पूर्वजोऽप्युक्तमात्रस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम् ।
सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः ॥ १
संनिगृह्य महाबाहुः प्रवृद्धं कोपमात्मनः ।
अवष्टभ्य धनुश्चित्रं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २
किं करिष्यावहे वत्स क्व वा गच्छाव लक्ष्मण ।
केनोपायेन पश्येयं सीतामिति विचिन्तय ॥ ३
तं तथा परितापार्तं लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
इदमेव जनस्थानं त्वमन्वेषितुमर्हसि ।
राक्षसैर्बहुभिः कीर्णं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ ४
सन्तीह गिरिदुर्गाणि निर्दराः कन्दराणि च ।
गुहाश्च विविधा घोरा नानामृगगणाकुलाः ॥ ५

G. 3. 72. 6
B. 3. 67. 6
L. 3. 73. 6

1206* इत्येवमुक्तः स तु लक्ष्मणेन
निवर्तयं बुद्धिं जगतो विनाशात् ।
हा जानकीत्येवमभिप्रतप्तो
विनिःश्वसन्वाक्यमुवाच रामः ।

[(l. 3) Ś1 अतिप्रतप्तो (for अभि°). — (l. 4) D2.3 विनिश्वसन् .];

while B3 (marg.) ins. :

1207* अलमतिशयकोपाद्धैर्यगाम्भीर्यशालि-
न्सुविदितरिपुरातिः संगतस्त्वं मयैव ।
सुरपतिमभियुद्धे वज्रपाणिं सदेवं
जहि हि किमुत रक्षःसंघमाजौ शरौघैः ।

Colophon : D4 om. —*Sarga name* : Ś1 D1.2 रामाश्वासनं; Ñ1 V2 B1.3.4 रामानुनयः; Ñ2 D5.7 रामशोकापनोदनं; V1 राघवानुनयः; D8 लक्ष्मणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 73; V1 D1 70; V2 75; B4 D3 74; Dg1 Dt1 Dm1 D6 (marg. also 67).8 T G M1.2 66; M3 67; G (ed.) 71; L (ed.) 72. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

63

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) Dt1 -रामस् ; D4 -मार्गस् ; D6 Ct -वाक्यस् (for -मात्रस्). Ś1 Ñ1 D1–3 उक्तमेवं तु तद्वाक्यं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 एवमुक्तस्तु तद्वाक्यं. —^{b}) D3 [अ]भि-; M2 तु (for सु-). —^{c}) M3 सानुग्राही (for सार°). D2 यथासारं (for महा°). —^{d}) Dm1 प्रवि- (for प्रति-).

2 ^{a}) Ś1 V B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D1.2.6.8 T1 M2 स निगृह्य; D3 परि°; Cg as in text (for संनि°). —^{b}) D2 T1.2 प्रवृत्तं; G2 °वृद्धः (for °वृद्धं). Ñ1 D1.5.7 शोकम् ; Ñ2 V B1.3.4 Dm1 D8 क्रोधम् ; Dg1 Dt1 D6 T3 रोषम् (for कोपम्). —^{c}) G2 अवष्टब्ध- (for °भ्य). —^{d}) Ś1 Ñ1 D1–3 दीनो (for रामो).

3 Ñ1 om. (hapl.) 3–4^b. —^{a}) Dm1 D8 G2 करिष्यामहे (for °वहे). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 किं करोमि नरव्याघ्र. —^{b}) Ś1 गच्छामि च; Ñ2 D5.7 च गच्छामि; V1 B1.3.4 तु गच्छामि; V2 D1–3 वा गच्छामि; Dm1 G3 गच्छाव च; T3 च गच्छाव (for वा गच्छाव). —Dg1 reads 3^{cd} in marg. —^{c}) B1 पश्यामि; Dt1 D4 T1.2 M1 पश्याव:; D6 पश्यामः; G2 पश्येम (for °यं). —^{d}) Dt1 D6 इह (for इति). D3 च चिंतयन् (for विचिन्तय). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 M3 सीतां सुरसुतोपमां. ❀ Cv : केनोपायेन पश्येयं सीतां सुरसुतोपमामिति; विचिन्तयेदिति च पाठः. ❀

4 Ñ1 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). Dt1 reads 4^{abcd} after 5^{ab}. —^{b}) Dt1 D4.6 वाक्यम् (for रामम्). —For 4^{ab}, Ś1 D1–3 subst. :

1208* तं तथा परिजल्पन्तं दुःखितं दुःखचारिणम् ।
राममायतरक्ताक्षं पुनः सौमित्रिरब्रवीत् ।

[(l. 1) D3 धर्म- (for दुःख-). — (l. 2) D1 -पत्राक्षं (for -रक्ता°).];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. for 4^{ab} :

1209* तं तथा भाषमाणं तु दुःखार्तं धर्मचारिणम् ।
राममायासताम्राक्षं पुनः सौमित्रिरब्रवीत् ।

[(l. 2) B1 राममाश्वासयन्वाक्यं लक्ष्मणः पुनरब्रवीत् .]

—V2 mostly illeg. for 4^{cd}. —^{c}) Ñ1 सर्वं (for एव). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जनस्थानमिदं भूयस् . —^{d}) B3 त्वमन्वेष्टुमिह; D2 तमन्वेषितुम् ; D3 पुनरन्वेष्टुम् (for त्वम°). T2 om. (hapl.) 4^{cd}–6, T1 reads in marg.. —^{e}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रक्षोभिर् . Ñ1 चित्रं (for कीर्णं). —^{f}) Ñ1 D1.3 -लतावृतं. G (ed.) नानासत्त्वनिषेवितं.

5 T2 om. 5, T1 reads in marg. (for both, cf. v.l. 4). —^{a}) D7 रिपु- (for गिरि-). —V2 illeg. for 5^b. —^{b}) Ñ1 Dm1 D8 M3 निर्झराः; Cv.m.g.k.t as in text (for निर्दराः). Ś1 D1.2 निर्झराः कंदरास्तथा; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 निर्झराश्च शिलायुताः; D3 कंदरा निर्झरास्तथा. —After 5^{ab}, Dt1 reads 4^{abcd}. V1 B4 om. (hapl. ?) 5^{cd}. Dg1 reads 5^{cd} in marg. —^{cd}) Ś1 Ñ2 B1 D2.3.5.7 M1 -[आ]कारा (for घोरा). Ś1 Ñ V2 B1.3 D2.5.7 नानाद्रुम(D2 °वृक्ष)-लतावृताः; D3 नानापुष्पोपशोभिताः (for ^{d}). D1 गुहाः सिंहावृताश्चैव व्यालैर्नानाविधैस्तथा.

G. 3. 72. 7
B. 3. 67. 6
L. 3. 73. 7

आवासाः किंनराणां च गन्धर्वभवनानि च ।
तानि युक्तो मया सार्धं त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ६
त्वद्विधा बुद्धिसम्पन्ना महात्मानो नरर्षभ ।
आपत्सु न प्रकम्पन्ते वायुवेगैरिवाचलाः ॥ ७
इत्युक्तस्तद्वनं सर्वं विचचार सलक्ष्मणः ।
क्रुद्धो रामः शरं घोरं संधाय धनुषि क्षुरम् ॥ ८
ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ।
ददर्श पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ॥ ९
तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः ॥ १०
गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम् ।
भक्षयित्वा विशालाक्षीमास्ते सीतां यथासुखम् ।
एनं वधिष्ये दीप्ताग्रैर्घोरैर्बाणैरजिह्मगैः ॥ ११
इत्युक्त्वाभ्यपतद्द्रष्टुं संधाय धनुषि क्षुरम् ।
क्रुद्धो रामः समुद्रान्तां चालयन्निव मेदिनीम् ॥ १२
तं दीनदीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ।
अभ्यभाषत पक्षी तु रामं दशरथात्मजम् ॥ १३

---

6 T2 om. 6; T1 reads in marg. (cf. v.l. 4). D3 repeats 6^{ab} after 7^{ab}. —^{a}) Ś1 B1.3 D5.7 आवासः. Ñ1 किंनरीणां (for किंनरा°). —^{b}) Dg1 -भुवनानि (for -भव°). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गंधर्वनिलयास्तथा. —Ñ1 mostly illeg. for 6^c. —^{c}) Ś1 V B1.3.4 D1–3.5.7 तेषु (for तानि). M3 तात (for सार्धं). —^{d}) Ś1 D1–3 ताम्; Ñ1 V2 Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T1 सम् (for त्वम्).

7 ^{a}) G3 विविधा (for त्वद्विधा). D3 -संयुक्ता (for °म्पन्ना). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dg1 Dt1 Dm1 D1.3.5–8 T3 G3 M2 नरर्षभाः. —After 7^{ab}, D3 repeats 6^{ab}. —^{c}) Ñ1 आपद्भिर्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आधिभिर् (for °त्सु). D1 प्रकंपंति (for °न्ते). L(ed.) आपत्स्वपि न कंपंते. —^{d}) B1 वात- (for वायु-). M2 -वेगेषु (for -वेगैर्). Ś1 [अ]चलः.

8 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रामो (for सर्वं). —^{b}) Ś1 D1-3 चचार सहलक्ष्मणः. —V2 illeg. up to संधा in ^{d}. —^{cd}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 च स (for रामः). Ś1 D1–3 स धर्मात्मा (for शरं घोरं). D3 शरं (for क्षुरम्). G(ed.) शंकितः सशरं घोरं गृहीत्वा स महाधनुः. —After 8, Ñ1 ins.:

1210* अथ दृष्ट्वा धनुस्तत्र चामीकरमयं महत् ।
अपृच्छद्भ्रातरं दीनो मुखेन परिशुष्यता ।

—Then Ñ1 reads 3.60.28–33 (including star passages), while V2 ins. after 8:

1211* व्यगाहत वनं घोरं स ....(illeg.) ।

9 Before 9, Ñ1 reads 3.61.6–7^{cd}. V2 illeg. up to भागं in 9^b. —^{a}) Ś1 D1–3 अथ (for ततः). Ś1 Ñ1 B4 D1–3 M1 -संकाशं (for -कूटाभं). —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 छिन्नपक्षं (D1 °क्ष-); Dm1 D8 G3 महाकायं; G2 °भाग-; Cg as in text (for °भागं). Ñ1 महाद्विजं (for द्विजोत्तमम्). —^{d}) Ñ1 D3 वे(D3 चे)ष्टमानं(Ñ1 also महाविषं) (for क्षतजार्द्रं).

10 ^{a}) Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D1.2.5.7 -संकाशं; D3 -कूटाभं (for -शृङ्गाभं). —M3 damaged for 10^b. —^{cd}) Dm1 D8 G3 किल (for सीता). —V2 illeg. from 10^d up to बाणै in 11^f. G(ed.) transp. न and [अ]त्र. G2 erroneously reads वैदेहीमुत्पपात विहायसम् (= partly 18^{cd}) in place of वैदेही भक्षिता नात्र संशयः.

11 V2 illeg. up to बाणै in ^{f} (cf. v.l. 10). —^{ab}) G2 पक्षिरूपम् (for गृध्र°). Ñ1 अयं (for इदं). Ś1 Ñ B1.3.4 D1–5.7 T1.2 G1 M2.3 रक्षो व्यक्तं (by transp.); V1 गृध्रो व्यक्तं (for व्यक्तं रक्षो). Ś1 Ñ B1.3 Dg1 Dt1 D1.2.5.7 T1.2 कानने. K(ed.) भवति कानने. —^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 transp. आस्ते and सीतां. M3 damaged from सुखं up to घ्नैः in 11^f. —^{e}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हनिष्ये (for वधिष्ये). T1.2 दीप्तास्त्रैर् (for °ग्रैर्). Ñ1 तद्व-धिष्ये प्रदीप्ताग्रैः. —^{f}) Ś1 गृध्रं बाणैर्; Ñ1 D3 शितैर्बाणैर्; Ñ2 V1 B1.3.4 D1.5.7 शीघ्रं बाणैर्; Dt1 Dm1 D6.8 शरैर्घोरैर्; D2 शीघ्रचारैर् (for घोरैर्बाणैर्). —After 11, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 M3 ins.:

1212* जातरोषः सहस्राक्षो वज्रेणेव विरोचनम् ।

[V2 illeg. from सह up to वि in 12^d. Ś1 D1.2 -क्रोधः; Ñ1 D3 M3 -कोपः (for -रोषः). D7 [ए]व (for [इ]व). G(ed.) महाचलं (for विरोचनम्). D3 क्रोधेन नमुचिं यथा (for the post. half).]

12 V2 illeg. up to वि in ^{d} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ1 [अ]भ्यद्रवद्; Ñ2 स्वपतद्; D1 न्यपतद् (for [अ]भ्य°). Ñ1 illeg.; B4 रामः; Dt1 D6 द्रष्टुं; M1 क्षिप्रं (for गृध्रं). —^{c}) D3 G2 क्रोधाद्; M2 क्षुब्धो (for क्रुद्धो). Ñ1 सगृह्यस्य (sic); Ñ2 V1 B4 D5.7 समुद्रांतश्; Dm1 D8 सुसंभ्रांतश्; D3 समुद्रस्य; T2 G3 समुद्रांतां; Cg as in text (for °द्रान्तां). —^{d}) Ñ1 D3 कंपयन् (for चालयन्).

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 Dg1 Dm1 D1–4 T2.3 G1 M2 तं दीनं; Ñ2 B1.3.4 D5.7 स दीनो; V स दीन-; D8 G2.3 M1 तं दीनो; M3 स च तं; Ct as in text (for तं दीन-). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मुखेन (for सफेनं). —V2 illeg. for 13^c–14. —^{c}) V1 अभ्यधावत (for °भाषत). Ś1 चासन्नो; Ñ1 गृध्रोसौ; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 संक्रुद्धं; B1 तं क्रुद्धं; Dg1 D3 T3 पक्षीशो;

यामोषधिमिवायुष्मन्नन्वेषसि महावने ।
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥ १४
त्वया विरहिता देवी लक्ष्मणेन च राघव ।
ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन बलीयसा ॥ १५
सीतामभ्यवपन्नोऽहं रावणश्च रणे मया ।
विध्वंसितरथच्छत्रः पातितो धरणीतले ॥ १६

एतदस्य धनुर्भग्नमेतदस्य शरावरम् ।
अयमस्य रणे राम भग्नः सांग्रामिको रथः ॥ १७
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्त्वा खड्गेन रावणः ।
सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम् ।
रक्षसा निहतं पूर्वं न मां हन्तुं त्वमर्हसि ॥ १८
रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तां प्रियां कथाम् ।
गृध्रराजं परिष्वज्य रुरोद सहलक्ष्मणः ॥ १९

G. 3. 72. 23
B. 3. 67. 22
L. 3. 73. 23

Dt1 D2.6 पक्षी स (for पक्षी तु). —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 राम रामेति राघवं.

14 V2 illeg. for 14 (cf. v.l. 13). B3 reads 14^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 Ñ1 Dg1 D6.8 Ct ओषधीम्; Dt1 Dm1 औषधीम्; M3 औषधिम्; Cm as in text (for ओ°). Ś1 [अ]पुष्पाम्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 [अ]रण्ये; D1–3 [आ]युष्याम् (for [आ]युष्मन्). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विचिनोषि नृपात्मज(B1 °जां); D3 अन्वेषयसि राघव. —^{c}) Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 सीता (for देवी). D6 G3 प्राणो (for प्राणा). —^{d}) D1.6 हतं (for हृतम्).

15 G2 reads twice $15–16^{ab}$. —^{a}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 त्वया विहीना वैदेही(V1 वै देवी). —V2 illeg. for $15^{c}–17^{b}$.

16 V2 illleg. for 16 (cf. v.l. 15). G2 reads twice $15–16^{ab}$. —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 G1 M2 अभ्युप- (for अभ्यव-). Ś1 [ऽ]यं (for ऽहं). —^{b}) Dt1 om. श्च. Ś1 Ñ1 Dg1 D1.2 G2 Ck मया रणे (by transp.); Dt1 D6 रणे प्रभो; T3 महारणे (for रणे मया). —^{c}) Ñ1 -रथ: (for -रथ-). D4 -च्छिद्र: (for -च्छत्र:). Dg1 -रथश्चात्र; G(ed.)-रथ: पुत्र. Ś1 D1.2 विह्वलो विरथच्छत्र:; D3 विरथो विह्वलतनु:. ❀ Cg : रावणश्च विध्वंसितरथ: सन् अत्र धरणीतले पातित: रथाद्भ्रंशित इत्यर्थ:. ❀ —^{d}) Ñ V1 Dt1 Dm1 D4–6.8 T1.3 G2 Ck.t पतितो; Cm.g as in text; L(ed.) पीडितो (for पा°).

17 V2 illeg. for 17^{ab} (cf. v.l. 15). D4 repeats 17^{ab} after 18^{cd}. —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D1.4.5.7 T1.2 तस्य; Cg as in text (for अस्य). B4 -भंगम् (for भग्नम्). Ś1 D2 एतत्तस्य ध्वजं भग्नम्; D3 अयं तस्य ध्वजो भग्न; G2 एषोस्य च धनुर्भग्न. —^{b}) T1.2 एतत्तस्य; G2 एषोस्य च (for °दस्य). —After श in शरावरं G2 wrongly repeats from रथात्मजं in 13^{d} to 14. D4(both times) शरं वरं; G2 श*** (for शरावरम्). Ś1 D1–3 एतत्तस्य शरासनं; Ñ1 एते तस्य हयोत्तमा:; Ñ2 B1.3.4 D5.7 एतच्छत्रं(B4 °त्तस्य) विमर्दितं; V1 एतत्तस्य विमर्दनं; Dt1 D6 एते चास्य शरास्तथा. —^{c}) M2 एतद् (for अयम्). Dg1 अस्मिन् (for अस्य). T1.2 रथो (for रणे). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 अयं(Ś1 एष) तस्य रथो राम(Ñ1 रणे भग्नो). —^{d}) Ñ1 वर: (for भग्न:). Dm1 D2.3.7 संग्रामिको (for सां°). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 T1.2 मया (for रथ:). —After 17, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1213* अत्र युद्धं मया दत्तं रावणस्य पुन: पुन: ।
पक्षतुण्डनखैर्घोरैर्गात्राण्यारुजता महत् ।

[(l. 1) B4 तत्र; D3 तस्य (for अत्र). D2 मया पुन:; D7 धनु: *न: (for पुन: पुन:). —(l. 2) Ś1 D1–3 पक्षपातैर्; D5 °तुंडैर् (for °तुण्ड-). B3.4 घोरं (for घोरैर्). Ś1 D1–3 गात्राण्यारुह्य (L[ed.] °ज्य) वैरिण:(D3 रक्षस:); V2 illeg. (for the post. half).];

while Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G2.3 ins. after 17:

1214* अयं तु सारथिस्तस्य मत्पक्षनिहतो युधि ।

[Dg1 Dt1 D6 T3 G3 भुवि (for युधि).]

18 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5 अथ श्रां(V1 शां)तस्य (for परि°). D3 transp. मे and पक्षौ. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.4 D1–3.5.7 वृद्धस्य; Ñ1 स मम; Dm1 D8 G3 M2.3 खस्थस्य; D4 T1.2 खस्थ: स (for खड्गेन). —Ñ1 om. 18^{cd}. Dg1 reads 18^{cd} in marg. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अंकेन (for सीताम्). D2 reads in marg. from वैदेही up to अभ्युप in 1215*. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विहायसा. Ś1 D1–3 अप(Ś1 स प्र)यातो महाबल:. —After 18^{cd}, Ñ(Ñ1 after 18^{ab}) V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1215* सीतामभ्युपपन्नोऽहं रावणेन हतो रणे ।

[D1.3 -[अ]व- (for -[उ]प-). V1 बली (for रणे). Ñ1 illeg. for the post. half.]

—After 18^{cd}, D4 repeats 17^{ab}. —^{e}) V1 मां त्वं (for पूर्वं). Ś1 Ñ1 D1–3 राक्षसे(Ñ1 °वणे)न हतं पूर्वं(Ś1 राम). —^{f}) Dt1 D6 मां न (by transp.); T2 न मा (for न मां). Ñ2 V2 B1.4 Dg1 Dm1 D1–5.7.8 T3 G1.3 M transp. हन्तुं and त्वम्. Ś1 Ñ1 B3 न त्वं(B3 तन्) मां हंतुमर्हं(Ś1 °मिच्छ)सि; V1 किमर्थं हंतुमर्हसि. —After 18, Ñ2 V2 B3.4 D5.7(om. l. 2) ins.:

1216* अहं पितृवयस्यस्ते जटायुर्नाम नामत: ।
तवार्थे निधनं प्राप्तो युध्यमानो महाहवे ।

[V2 illeg. from टायु. —(l. 1) V2 पितुर् (for पितृ-). —(l. 2) B3 तवार्थे (for °र्थे).]

19 D6 om. 19. —^{a}) Ś1 रामस्तत्र; Ñ1 राघव: स; Ñ2 V B3.4 D5.7 जटायुषं; D3 राघवस्तं (for रामस्तस्य). V1 D1

G. 3. 72. 24
B. 3. 67. 23
L. 3. 73. 24

एकमेकायने दुर्गे निःश्वसन्तं कथंचन ।
समीक्ष्य दुःखितो रामः सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २०
राज्याद्भ्रंशो वने वासः सीता नष्टा हतो द्विजः ।
ईदृशीयं ममालक्ष्मीर्निर्दहेदपि पावकम् ॥ २१
संपूर्णमपि चेदद्य प्रतरेयं महोदधिम् ।
सोऽपि नूनं ममालक्ष्म्या विशुष्येत्सरितां पतिः ॥ २२
नास्त्यभाग्यतरो लोके मत्तोऽस्मिन्सचराचरे ।
येनेयं महती प्राप्ता मया व्यसनवागुरा ॥ २३
अयं पितृवयस्यो मे गृध्रराजो जरान्वितः ।
शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् ॥ २४
इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः ।
जटायुषं च पस्पर्श पितृस्नेहं निदर्शयन् ॥ २५

च; B4 तं (for तु). V2 illeg. from विज्ञाय up to दुर्गे in 20^a. B1 जटायुषं तमाज्ञाय. —After 19^a, T1.2 G2 ins.:

1217* बाष्पपूर्णमुखस्तथा ।
द्विगुणीकृततापार्तः.

[(l. 1) K(ed.) तदा (for तथा).]

—^{b}) Dm1 D8 G3 transp. प्रियां and कथाम्. Ś1 D1.2 सीतायाः संश्रितां कथां; Ñ1 D3 सीतायाः कारणे(D3 °णाद्) हृतं; Ñ2 V1 B1.3.4 D7 कथयंतमिमां कथां; D5 कथयंतं कथामिमां. —After 19^b, T1.2 ins.:

1218* श्रुत्वा जटायुषो वाक्यं रामः सौमित्रिणा सह ।

—^{c}) Ñ1 ततो ज्ञात्वा (for परिष्वज्य). —After 19^c, Dg1 Dt1 T ins.:

1219* परित्यज्य महद्धनुः ।
निपपातावशो भूमौ.

[(l. 1) T2 परिष्वज्य (for °त्यज्य). —(l. 2) Dg1 T3 स (for नि-).]

—After 19, Dt1 D6 ins.:

1220* द्विगुणीकृततापार्तो रामो धीरतरोऽपि सन् ।

20 V2 illeg. for 20^a (cf. v.l. 19). —^{a}) Dt1 D6 कृच्छ्रे (for दुर्गे). Ś1 हतमेवं विमर्देन; V1 एकमेकाकिनं दुर्गे; D1 हतमेवमथाज्ञाय; D2 हतमेनं विमर्दे तं; D3 एवमेव विमर्दे तं. —^{b}) Ñ2 V B1.4 Dt1 Dm1 D1.2.4.6.8 S निश्वसंतं. Ś1 D1–3 पुनः पुनः; Dt1 D6 मुहुर्मुहुः (for कथंचन). ❀ Cg: दुर्गे इतः परमपि केनचिद्गन्तुमशक्ये इति दुःखहेत्वतिरेकोक्तिः।; Ck: एकमसहायं एकायने एकस्मिन्नूर्ध्वगतिलक्षणे अयने श्वासमार्गे अत एव दुर्गे कृच्छ्रं मुहुर्मुहुः निश्वसन्तम्।; Ct: एकमसहायं एकस्मिन्नूर्ध्वतालक्षणेऽयने श्वासमार्गे अत एव कृच्छ्रे मुहुर्मुहुर्निःश्वसन्तमिति कतकसंमतपाठेऽर्थः। "एकमेकायने दुर्गे निःश्वसन्तं कथंचन" इति पाठे दुर्गे लताकण्टकसंकीर्णे एकायने एकमार्गे पतित्वा कथंचन निःश्वसन्तं मृतप्रायमित्यर्थ इति तीर्थः. ❀ —Ñ1 om. 20^c–22. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुःखितं(V1 B4 °तस्) तत्र; T1.2 °ततरो (for °तो रामः). —^{d}) V1 B1.3.4 D5.7 T1.2 रामः सौमित्रिमब्रवीत्; V2 रामो लक्ष्मण°.

21 Ñ1 om. 21 (cf. v.l. 20). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B4 Dg1 D1–3.5.7 G3 M2 Cm राज्यभ्रंशो; B1 राज्यभ्रष्टो; Dt1 Dm1 D6.8 राज्यं भ्रष्टं; Cg as in text (for राज्याद्भ्रंशो). —^{b}) Ś1 V1 हृता सीता; D1 सीता नीता (for सीता नष्टा). Ś1 B4 D1–3 पिता मृतः; Ñ2 V B1.3 D5.7 मृतः पिता; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 मृतो द्विजः; G1 द्विजो मृतः; Cg as in text; K(ed.) द्विजो हृतः (by transp.) (for हतो द्विजः). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 यादृशीयं. B3 G3 महालक्ष्मीर्; D3 ममावस्था (for ममा°). —^{d}) Dt1 D6 दहेदपि हि पावकं. —For 21^{cd}, Ś1 D1.2 subst.; while D3 ins. after 21^{ab}:

1221* एकमेकमिदं दुःखं समुद्रमपि शोषयेत् ।

[D1 एकैकमपि दुःखं मे; D3 एकैकं सुमहद्दुःखं (for the prior half).]

22 Ñ1 om. 22 (cf. v.l. 20). —^{a}) L(ed.) तं पूर्णम् (for सं°). D2.3 यदि (for अपि). Ś1 D2 गच्छेयं; D1 गर्हेयं; D3 पश्येयं; G1.3 तोयौघैः (for चेदद्य). —^{b}) Ś1 D1–3 पौ (D1 पू)र्णमास्यां; Dg1(before corr.) Dm1 D8 Cm प्रविशेयं; Cg.k.t as in text (for प्रतरेयं). —^{c}) T3 महालक्ष्म्या; M2(after corr. *sec. m.* as in text) ममालक्ष्य (for °लक्ष्म्या). —For 22^{cd}, Ś1 D1–3 subst.:

1222* सोऽपि शुष्येन्नदीभर्ता मम भाग्यपरिक्षयात् ।

[D2 शुष्यति सौमित्रे (for शुष्येन्नदीभर्ता).]

—For 22, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst.:

1223* यद्यहं सलिलस्यार्थे व्रजेयं लवणाम्भसम् ।
सोऽपि मां नूनमासाद्य शुष्येन्नदनदीपतिः ।

23 ^{a}) Dm1 [अ]भाग्यस्ततो; D8 [अ]भाग्यतमो (for [अ]भाग्यतरो). —^{b}) Ś1 मत्तोन्यः; Ñ2 B1.3 D3.5.7 मयास्मिन्; V ममास्मिन्; B4 मत्तोस्ति (for मत्तोऽस्मिन्). Ñ1 जगत्यस्मिंश्चराचरे; D1 मया ह्यस्मिंश्चराचरे. —V2 mostly illeg. for 23^{cd}. —^{d}) Ś1 D1.2 घोरा (for मया).

24 Ñ1 illeg. for 24^a. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B3 D T2 M2 Ck.t पितुर् (for पितृ-). D3 सखो मेद्य (for -वयस्यो मे). —^{b}) Dt1 D6 महाबलः; D2 जटायुषः (for जरान्वितः). —^{d}) Ś1 D1–3 -परिक्षयात् (for -विपर्ययात्).

25 ^{a}) D3 उक्तं (for उक्त्वा). Ś1 Ñ1 V B1.3.4 D1–3 तु वचो; Ñ2 D5.7 [अ]थ वचो (for बहुशो). —V2 mostly illeg. for 25^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D2 स्पृशन्स्निग्धं; D3 स्पृशन्स्निग्धं (for च पस्पर्श). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प(V1 सं)स्पर्श पाणिना गृध्रं; D1 जटायुमस्पृशत्स्निग्धं. —^{d})

निकृत्तपक्षं रुधिरावसिक्तं
तं गृध्रराजं परिरभ्य रामः ।
क्व मैथिलि प्राणसमा ममेति
विमुच्य वाचं निपपात भूमौ ॥ २६

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

६४

रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं भुवि रौद्रेण पातितम् ।
सौमित्रिं मित्रसंपन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
ममायं नूनमर्थेषु यतमानो विहंगमः ।
राक्षसेन हतः संख्ये प्राणांस्त्यजति दुस्त्यजान् ॥ २
अयमस्य शरीरेऽस्मिन्प्राणो लक्ष्मण विद्यते ।
तथा स्वरविहीनोऽयं विक्लवं समुदीक्षते ॥ ३

G. 3. 73. 3
B. 3. 68. 3
L. 3. 75. 3

V1 ***हं (for पितृस्नेहं). D1.2 प्रदर्शयन् ; D4 G1.2 M3 विदर्शयन् (for निद°). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D3.5.7 M2 पितुः स्नेहं वि(Ś1 D3 प्र)दर्शयन् . —After 25, B4 ins. :

1224* ततो हाहेति दुःखेन विललाप रघूत्तमः ।

26 G(ed.) om. 26. —ᵃ) Ñ1 ****त्रं (illeg.) (for निकृत्तपक्षं). Ś1 V1 Dt1 D1 रुधिरावसक्तं. —ᵇ) Ñ2 D1.4.5 T1.2 G1.2 M2.3 स; Dt1 reads in marg. (for तं). Dt1 D1.6 परिगृह्य. Dt1 D1.4.6.7 M3 राघवः (for रामः). ❀ Cv : परिरभ्य राम इति पाठः । राघव इति लेखकदोषकृतपाठे त्रिष्टुब्जगत्योः सांकर्यदोषः. ❀ —ᶜ) B3 lacuna for प्राण. V1 *माद्य; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1.3 गतेति (for ममेति). D3 क्व त्वं मम प्राणसमो गतोसि. —ᵈ) Ñ2 D5.7 विसृज्य; D1 प्रमुच्य (for विमुच्य). Ś1 Ñ2 D1.3.5.7 M2 चापं (for वाचं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नि(V1 वि)षसाद भूतले(B3 भूमौ) (for निपपात भूमौ).

Colophon. D4 om. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.2.5.7 जटायुदर्शनं; D3 लक्ष्मणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 74; V1 D1 71; V2 D3 76; B4 75; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 67; M3 68; G(ed.) 72; L(ed.) 73. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

64

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

—Before Sarga 64, Ś1 V2(partly illeg.) D1-3 ins. :

1225* तौ तस्य परिपूर्णार्थौ श्रुत्वा प्रव्यथितौ गिरम् ।
विनेदतुर्भृशं नादं धरण्यां च निपेततुः ।
मुहूर्तं वीतसंज्ञौ तौ शयानौ निरुपक्रमौ ।
तमसीव च वर्तेते बुबुधाते न किंचन ।

[(l. 1) D1-3 परिपूर्णार्थं(D2 °र्थां) (for °र्थौ). D1 तु व्यथितौ; D2.3 प्रव्यथितां (for प्रव्यथितौ). L(ed.) तौ तस्यापरिपूर्णार्थां (for the prior half). Ś1 गिरा (for गिरम्). —(l. 2) D2 विनर्दतौ (for विनेदतुर्). D2 विनिपेततुः (for च नि°). —V2 D1 transp. l. 3 and 4, D1 reading l. 4 twice. —(l. 3) V2 illeg. from वीत up to निरुपक्रमौ. —After l. 3, D1 ins. :

1225(A)* मनुष्यचेष्टामापन्नावीश्वरौ प्राकृताविव ।

—(l. 4) D1 (first time) विवतति (sic) (for च वर्तेते). Ś1 तमसा वर्तमानेन; V2 तमसौ च वर्ता ** (illeg.); D3 तौ समं शोकविवशौ (for the prior half). D2 विबुधाते (for बु°).]

—Thereafter Ś1 V2 D1(repeats).2.3 read 3.62.2-4 and then ins. App. I (No. 16).

1 ᵃ) Ñ2 D5.7 T1.2 संप्रेक्ष्य तं; B1 प्रेक्ष्याद्भुतं (for प्रेक्ष्य तु तं). —ᵇ) Ñ1 भूमौ (for भुवि). V1 रौद्रेण ***; D6 रावणपातितं (also रौद्रनिपातितं). —Ñ1 om. 1ᶜᵈ. —ᶜ) V1 T3 मंत्र- (for मित्र-). —After 1, D4 erroneously reads 9ᵃ.

2 ᵃ) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अर्थाय; G2 M3 अर्थो(M3 °र्थे) वै (for अर्थेषु). —ᵇ) D1 घटमानो; D2.3 वर्त° (for यत°). —ᵈ) Ś1 B4 Dg1 D1.2 G2 त्यक्ष्यति (for °जति). Dt1 D6 सत्कृते (for दुस्त्यजान्).

3 Ñ1 illeg. for 3ᵃ. —ᵃ) Dt1 D6 अतिखिन्नः (for अयमस्य). —ᵇ) Dm1 D8 G1.3 दृश्यते (for विद्यते). Ñ1 प्राणाँल्लक्ष्मण लक्षये. —ᶜ) Ñ1 तथा सुस्वरहीनोयं; T2 G1.2 M2.3 तथा हि(G1 M3 [अ] पि) स्वरहीनोयं. —ᵈ) Dg1 D4.5 T G M2.3 Cg विक्लवः (for विक्लवं). Ñ1 समुदीरयत् ; Dm1 D8 M1 समुदैक्षत (for °दीक्षते). ❀ Cm : तथातिखिन्नप्राण इव स्वरहीनो विह्वलेक्षणश्च ।; Ct also as in Cm. ❀ —For 3, Ś1 D1-3 subst. :

G. 3. 73. 5
B. 3. 68. 4
L. 3. 75. 5

जटायो यदि शक्नोषि वाक्यं व्याहरितुं पुनः ।
सीतामाख्याहि भद्रं ते वधमाख्याहि चात्मनः ॥ ४
किंनिमित्तोऽहरत्सीतां रावणस्तस्य किं मया ।
अपराद्धं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया ॥ ५
कथं तच्चन्द्रसंकाशं मुखमासीन्मनोहरम् ।
सीतया कानि चोक्तानि तस्मिन्काले द्विजोत्तम ॥ ६
कथंवीर्यः कथंरूपः किंकर्मा स च राक्षसः ।
क्व चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥ ७
तमुद्वीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम् ।
वाचातिसन्नया रामं जटायुरिदमब्रवीत् ॥ ८

1226* इदमस्य शरीरं वै गतप्राणं प्रदृश्यते ।

[D1.2 पुरा देहं (for शरीरं वै).];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1227* मन्दप्राणो ह्ययं पक्षी कथंचिद्यदि जीवति ।
स्वरहीनश्च दीनश्च विक्लवः समुदीक्ष्यते ।

[(l. 2) Ñ2 D7 विक्लवं; B4 विह्वलः (for °वः). Ñ2 V1 B1 समुदीक्षते (for °दीक्ष्यते).]

—Thereafter both the groups cont. :

1228* यावदेव ससंज्ञोऽयं यावच्छक्नोति भाषितुम् ।
तावत्पृच्छाम्यहं सीतां राजानं पिशिताशिनाम् ।

[(l. 1) B3 समाज्ञाय (for ससंज्ञोऽयं). Ñ2 V2 भाषितं; V1 जीवितुं (for भाषितुम्). D1 यावच्छक्तो विभाषितुं (for the post. half). —(l. 2) D1.3 प्रेक्ष्याम्यहं (for पृच्छा°). V1 गृध्र- (for सीतां). Ś1 D2 तं चापि; D1.3 पतिं च (for राजानं). Ś1 D2 पिशिताशि(D2 °श)नं.]

4 Ñ1 illeg. for 4^{ab}. —^{a}) B4 जटायुर्. Dt1 शक्तोषि (for शक्नोषि). —^{b}) D4 व्यवहितं (for व्याहरितुं). Ś1 वाचा मां भाषितुं पुनः; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 वाचमीरयितुं पुनः; D1.3 वाचमाभाषितुं पुनः; D2 वाचमाभाष्यतां पुनः. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आचक्ष्व; D2 आभाष्य (for आख्याहि). —^{d}) G3 स्वयम् (for वधम्). Ś1 कस्मिन्देशे हृतेति सा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वध(B3 धर्म)मात्मन एव च; D1–3 कं च देशं हृतेति सा. —After 4, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

1229* कृत्वा त्वामहमव्यग्रं संरूढव्रणमुत्सहे ।
गन्तुं वर्षसहस्राणि जीव मे चिरमण्डज ।

[(l. 1) M2 [अ]नामयम् (for त्वामहम्). Ś1 D1–3 त्वाम (D3 त्वां त्व)नामयमव्यग्रं (for the prior half). V1 संकट-; D2 °मूढ- (for °रूढ-). Ś1 D3 -प्राणम् (for -व्रणम्). —(l. 2) Ś1 D1–3 कर्तुं; B1 भर्तुर्; M2 भोक्तुं (for गन्तुं). M2 -सहस्रेण (for °स्राणि). Ñ2 V1 B4 D5.7 जीवसे; V2 जीव त्वं (for जीव मे). M2 इच्छतः (for अण्डज). Ś1 D1–3 जीवन्वै विचरिष्यसि (for the post. half).]

5 ^{a}) Dt1 D6 Ct जहारायां; Cg as in text (for ऽहरत्सीतां). Ś1 Ñ V B1.3.4 D5.7 किंनिमित्तं हृता सीता; D1.2.4 G3 M3 किंनिमित्तं हरेत्सीतां; D3 किमर्थमहरत्सीतां; T2 G2 किंनिमित्तं हरत्सीतां (metri causa). —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 रावणस्य च; M3 रावणः कश्च (for रावणस्तस्य). D4 मया वैरं यदस्य किं. —^{c}) Ś1 Dg1 Dt1 D1–4.6.8 T M Ck.t अपराधं (for °द्धं). Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 क्व वा (for तु यं). —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 मम (for हृता). ❀ Cv : किंनिमित्तोहरत्सीतां रावणस्तस्य किं मया । अपराद्धं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया इति पाठः।; Cm : किंनिमित्त इति । किं निमित्तं यस्य सः. ❀

6 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इंदु- (for चन्द्र-). —^{b}) Ñ1 मनोगमं; V1 G1 मनोरमं (for °हरम्). —D4 om. (hapl. ?) 6^{c}–8^{b}. —^{c}) G2 सीताया (for सीतया). —For 6^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1230* सीताया ह्रियमाणायास्तदा घोरेण रक्षसा ।

[V1 तथा (for तदा). B1 क्रूरेण (for घोरेण).]

7 D4 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 G2 कथंरूपः कथंवीर्यः (by transp.). —^{b}) D6 om. च (subm.). V2 B1.3.4 Dt1 D5.7 T1.2 M3 च स (by transp.) (for स च). V1 रावणः (for राक्षसः). —^{c}) Dg1 किं (for क्व). —^{d}) B1 तद्ब्रूहि (for ब्रूहि मे). —After 7, Ñ2 V B1.3.4 D5 ins. :

1231* कथं वासमनुप्राप्तो दण्डकं सुमहद्वनम् ।
चित्रकाननसंपन्नं बहुपादपसंकुलम् ।

[(l. 1) V स(V2 तु) सम्- (for वासम्). B3 उपप्राप्तो (for अनु°).]

8 D4 om. 8^{ab} (cf. v.l. 6). —D7 om. 8^{a}–9^{b}. —^{a}) Ś1 Dt1 D6 G2 M1 उद्वीक्ष्य स(G2 M1 तु); Ñ2 V B3 Dg1 D2.3.5 M2.3 उदीक्ष्याथ; B1 उदैक्ष्यत (for उद्वीक्ष्याथ). V1 मंदात्मा; Dg1 Dt1 Dm1 D8 T3 G2.3 M1.3 धर्मात्मा; Cg as in text (for दीनात्मा). Ñ1 उदीक्ष्य सीतारहितं. —^{b}) Ñ1 D6 अनंतकं; Ñ2 V B1.3.4 D5 अरिंदमं; Dt1 Dm1 D8 G2.3 M1 अनाथवत् (for अनन्तरम्). —After 8^{ab}, V2 B1.3.4 ins. :

1232* कृच्छ्रादुन्मील्य चाश्वास्य जटायुः परमातुरः ।

[V2 illeg. B1 कृच्छ्रादुत्तिष्ठदाश्वस्य (for the prior half). B4 परमादरः.]

—^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 [अ]वसन्नया; Dt1 D6 विक्लवया (for [अ]तिसन्नया). Ñ2 V B1.3.4 D5 स वाचा व्यक्तया रामं. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 Dt1 Dm1 D5.6.8 इदं वचनमब्रवीत्.

सा हृता राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा ।
मायामास्थाय विपुलां वातदुर्दिनसंकुलाम् ॥ ९
परिश्रान्तस्य मे तात पक्षौ छित्त्वा निशाचरः ।
सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ १०
उपरुद्धयन्ति मे प्राणा दृष्टिर्भ्रमति राघव ।
पश्यामि वृक्षान्सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान् ॥ ११
येन याति मुहूर्तेन सीतामादाय रावणः ।
विप्रनष्टं धनं क्षिप्रं तत्स्वामी प्रतिपद्यते ॥ १२
विन्दो नाम मुहूर्तोऽसौ स च काकुत्स्थ नाबुधत् ।
झषवद्बडिशं गृह्य क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १३
न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुतां प्रति ।
वैदेह्या रंस्यसे क्षिप्रं हत्वा तं राक्षसं रणे ॥ १४
असंमूढस्य गृध्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः ।
आस्यात्सुस्राव रुधिरं म्रियमाणस्य सामिषम् ॥ १५

G. 3. 73. 19
B. 3. 68. 15
L. 3. 75. 16

9 D7 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{a}) D4 T1.2 G1 M2 Cg हृता सा (by transp.); G3 संहृता (for सा हृता). —^{b}) Ñ1 [अ]मितौजसा; Ñ2 V B1.3.4 D5 बलीयसा; Dt1 D6 दुरात्मना (for विहायसा). —^{c}) D7 कथाम् (for मायाम्). G(ed.) आश्रित्य (for आस्थाय). Ś1 D1.2 विषमां (for विपुलां). —After 9, M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

1233* हा राघव महाबाहो हा सौमित्रे ह्रिये ह्यहम् ।
अनाथा रक्षसा राम इति दीनमुखाब्रवीत् ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves.]

10 V2 illeg. up to पक्षौ छि in ^{b}. —^{a}) Ñ1 Dt1 D6 परिक्लांतस्य (for °श्रान्तस्य). Ñ2 B1.3 D5.7 मे युद्धे; B4 युद्धे मे (for मे तात). V1 परिश्रांतस्य पक्षौ मे. —^{b}) V1 युद्धे छित्त्वा; G(ed.) छित्त्वा पक्षौ (by transp.) (for पक्षौ छित्त्वा). T1.2 स राक्षसः (for निशाचरः). —^{d}) Ñ2 D5.7 प्रस्थितो (for प्रयातो). Ñ1 दक्षिणामुखं; V1 T1.2 °णां दिशं; D4 °णोन्मुखं (for दक्षिणामुखः).

11 ^{a}) Ś1 B4 उपरुंधंति (for उपरुद्धयन्ति). —^{b}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 भ्राम्य(D7 °म)ति (for भ्रमति). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 एतांश्च(V1 °स्तु) (for सौवर्णान्). —V2 illeg. for ^{d}. —^{d}) Ś1 शिरसोद्धृत-; D2 शिरसावृत- (for उशीरकृत-). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सौवर्णानिव सांप्रतं(V1 संप्रति).

12 Ñ1 illeg. for ^{a}. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 राम (for याति). —M3 damaged from दाय in ^{b} up to ध in ^{c}. —^{b}) Ñ1 G3 हरति; V1 B1.3.4 D1–3.7 आदत्त (for आदाय). —Ś1 om. 12^{c}–13^{d}. —^{cd}) V2 तस्मिन्नष्टं; T1.2 G2.3 M2 विप्रणष्टं (for विप्रनष्टं). G2 यत्तु (for क्षिप्रं). D1.3 transp. क्षिप्रं and स्वामी. Ñ1 विप्रणष्टं धनं तस्मिंस्तत्स्वामी लभते पुनः; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 तस्मिन्नष्टं धनं स्वामी क्षिप्रं संप्रतिपद्यते. ❀ Cm : तत्र नष्टं धनं; Ck : तत्प्रणष्टं धनं. ❀

13 Ś1 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) B4 विंध्यो; D1 वंदो (sic); D2 वृद्धो; D3 वृंदो; M3 विंदो (for विन्दो). Ñ2 V B3.4 D5.7 तु; T1.2 [ऽ]यं; Cm as in text (for ऽसौ). —^{b}) Dt1 Dm1 D6 न (for स). Dt1 D6 सो (for न). Ñ1 न स काकुत्स्थ तं बुधाः (sic); Ñ2 V B1.3 D5.7 नाबुध्यत स तं तदा; B4 नावबुध्यत्स तं तदा; D1–3 तं च(D1 तच्च) नाबुद्ध राक्षसः. —After 13^{ab}, T1.2 ins.:

1234* त्वत्प्रियां जानकीं हृत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

—V2 illeg. from शं गृह्य up to 13^{d}. —^{c}) D4 **वत्; D6 सद्ययावद् (corrupt) (for झषवद्). T1 G M बलिशं (for बडिशं). —^{d}) G3 damaged for मेव विन. —For 13^{cd}, Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst.:

1235* झषो यथामिषं प्राप्य क्षिप्रं न स भविष्यति ।

[V1 गृध्रो; B4 मत्स्यो (for झषो). Ñ1 ह्यस्वामिषं; D1.3 लोहामिषं (for यथामिषं). Ñ1 यद्वद् (for प्राप्य). V1 गृध्रो (for क्षिप्रं). Ñ2 om. न (subm.). B3 D5.7 स न (by transp.); B4 नायं; D3 च स (for न स). Ñ1 बडिशाद्धि प्रणश्यति; D1 क्षिप्रं च स विनंक्ष्यति; D2 क्षिप्रं स विनशिष्यति (for the post. half).]

14 ^{a}) Ś1 D1–3 हि (for च). Ś1 व्यथा त्वया (by transp.). —^{b}) Ś1 D1–3 [आ]त्मजां (for सुतां). —For 14^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst.:

1236* तन्न व्यथा राजपुत्र कर्तव्या राम रंस्यसे ।

[Ñ1 न च; Ñ2 तनु- (for तन्न). B1 राजपुत्र्याः. Ñ1 गम्यतां (for रंस्यसे). —D7 (erroneously) repeats पुत्र कर्तव्या राम after राम in the post. half.]

—^{c}) Ñ1 B4 वैदेही- (for वैदेह्या). Ñ1 illeg.; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सहितः(B3 °तं) (for रंस्यसे). D1–3 पत्न्या (for क्षिप्रं). Ś1 वैदेहीं रंस्यसे पत्नीं. —^{d}) Ñ V B1.3.4 Dm1 D5.7.8 G1.3 M1 रावणं रणे; Dt1 D6 रणमूर्धनि (for राक्षसं रणे).

15 ^{a}) B3 सुसंमूढस्य; G(ed.) असंस्थानस्य (for असंमूढस्य). D7 विहगः (for गृध्रस्य). —^{b}) V1 रामे (for रामं). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 प्रत्यनु(B4 °भि)भाषिणः (for °भाषतः). —V2 illeg. from सु in ^{c} up to वैश्रव in 16^{b}. —Dg1 reads 15^{cd} in marg. —After 15, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1237* इदं चोवाच वचनं म्रियमाणो विहंगमः ।
सर्वतश्चारयन्दृष्टिमस्थिरामतिविक्लवः ।

[(l. 1) V2 प्रोवाच (for चो°). —(l. 2) D1 चालयन् (for चार°). B3 -विह्वलः; B4 -विक्रमः (for -विक्लवः). Ś1 रामं तत्राश्रुविक्लवं; D1–3 अस्थिरामश्रुविक्लवां (for the post. half).]

—Thereafter, V2 B4 D5.7 cont.:

G. 3. 73. 21
B. 3. 68. 16
L. 3. 75. 18

पुत्रो विश्रवसः साक्षाद्भ्राता वैश्रवणस्य च ।
इत्युक्त्वा दुर्लभान्प्राणान्मुमोच पतगेश्वरः ॥ १६
ब्रूहि ब्रूहीति रामस्य ब्रुवाणस्य कृताञ्जलेः ।
त्यक्त्वा शरीरं गृध्रस्य जग्मुः प्राणा विहायसम् ॥ १७
स निक्षिप्य शिरो भूमौ प्रसार्य चरणौ तदा ।
विक्षिप्य च शरीरं स्वं पपात धरणीतले ॥ १८
तं गृध्रं प्रेक्ष्य ताम्राक्षं गतासुमचलोपमम् ।
रामः सुबहुभिर्दुःखैर्दीनः सौमित्रिमब्रवीत् ॥ १९
बहूनि रक्षसां वासे वर्षाणि वसता सुखम् ।
अनेन दण्डकारण्ये विचीर्णमिह पक्षिणा ॥ २०
अनेकवार्षिको यस्तु चिरकालसमुत्थितः ।
सोऽयमद्य हतः शेते कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २१
पश्य लक्ष्मण गृध्रोऽयमुपकारी हतश्च मे ।
सीतामभ्यवपन्नो वै रावणेन बलीयसा ॥ २२

1238* समुद्रे दक्षिणे द्वीपे लंकाधिपतिरीश्वरः ।

16 V2 illeg. up to वैश्रव in ᵇ (cf. v.l. 15). —ᵇ) G3 तु (for च). —ᶜ) Ñ1 illeg. for इत्युक्त्वा दुर्लभा. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दुर्बलः (for दुर्लभान्). —ᵈ) Ś1 विहगेश्वरः (for पतगे°). ❀ Cg: अथ रावणवंशं वक्तुमुपक्रमते पुत्र इति । साक्षात्पुत्रः औरस इत्यर्थः । अस्योत्तरार्धं "अध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो राक्षसेश्वरः" इति बोध्यम् । उत्तरत्र संपातिवचने इदमेव पूर्वार्धमुपादाय अस्योत्तरार्धस्य कथनादिति लोकाचार्योक्तम् । इत्युक्त्वा एतावन्मात्रमुक्त्वा भवनादिकथनपूर्वमित्यर्थः । दुर्लभान् ब्रूहि ब्रूहीति पृच्छते रामाय साकल्येन विज्ञापनपर्यन्तं प्राणा न स्थिताः हन्तेति ऋषिः शोचति. ❀

17 ᵇ) Ś1 V1 कृतांजलिः (sic) (for °लेः). —ᶜ) Ñ2 illeg. for रं गृध्रस्य. Ñ1 शरीरं गृध्रराजस्य. —V2 illeg. from प्राणा up to 18ᵃ. —ᵈ) Dt1 Dm1 D6.8 प्राणा जग्मुर् (by transp.) (for जग्मुः प्राणा). Ś1 D1–3 विहायसा; Ñ1 मनोजवाः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 जटायुषः (for विहायसम्). ❀ Cg: प्राणाः सूक्ष्मशरीरेन्द्रियप्राणसहित आत्मेत्यर्थः. ❀

18 V2 illeg. for ᵃ (cf. v.l. 17). —ᵃ) Ś1 D1–3 सन्निप(D1.3 °पा)त्य; B3 (*sup. lin.* also as in text) सन्निकृष्य (for स निक्षिप्य). —ᵇ) Ś1 प्रसज्य; T2 प्रसाद्य (for प्रसार्य). Dt1 Dm1 D1–4.6.8 G M2.3 तथा (for तदा). Ñ V B1.3.4 D5.7 प्रसार्य च शिरोधरां. —V1 om. 18ᶜᵈ. —ᶜ) D4 G1.2 M1 वि(G2 स)निक्षिप्य; G3 निक्षिप्य च; Cg as in text (for विक्षिप्य च). Ñ V2 B1.3.4 D5.7 विक्षिप्य चरणौ गृध्रः.

19 D6 om. 19. —ᵃ) D3 व्यापन्नं (for तं गृध्रं). Ñ2 V B1 D5.7 पतितं (for ताम्राक्षं). Ś1 D1.2 व्यापन्नं प्रे(D1 वी)क्ष्य तं गृध्रं; B3 तं प्रेक्ष्य पतितं गृध्रं; B4 तं गृध्रं पतितं वीक्ष्य. —Ñ1 illeg. from सु in ᵇ up to दीनः in ᵈ. —ᵇ) G(ed.) पर्वतोपमं (for अचलो°). —V2 illeg. from ᶜ up to सौमित्रि in ᵈ. —ᶜ) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 रामः सुबहुदुःखार्तो. —ᵈ) Ś1 D2 दीनं; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वचः (for दीनः). Ś1 D1–3 लक्ष्मणम् (for सौमित्रिम्).

20 V1 om. from नि up to वर्षा in ᵇ. —ᵃ) Ñ1 B1.3.4 G2 राक्षसावासे (for रक्षसां वासे). —ᵇ) Ñ1 om.; D2 वर्षाणां (for वर्षाणि). Ś1 Ñ1 D2 वसतः (sic); D1 भ्रमता (for वसता). —After 20ᵃᵇ, T1.2 ins.:

1239* पक्षिराजेन वृद्धेन तातमित्रेण नः सुखम् ।

—ᶜ) G(ed.) दंडकारण्यं. Ś1 D1.2 अनेकानि सहस्राणि. —ᵈ) Ś1 वाहितानीह; B3 Dg1 Dt1 D6.8 T1 Cr.g.k.t विशीर्णमिह; D1.2 विहृतानीह; G2 विचीर्णमिव; Cv.m.gp as in text (for विचीर्णमिह). Ñ1 * * माना (illeg.) समंततः.

21 ᵃ) Dg1 M3 अनेन (sic) (for °क-). Ś1 D2 असौ वै (D2 °नेन) दंडकारण्ये; Ñ V B1.3.4 D1.3.5.7 अनेक(V2 °न)-वर्षशतिकश् (Ñ1 D1 °साहस्रश्; D3 °कालश्च). —ᵇ) Ś1 चिरकालं सुखं स्थितः; Ñ1 चिरकालोषितः समाः; V1 B4 D1 चिरकालमुप(B4 °मत्र)स्थितः; D2 चिरकालमुपोषितं; D3 चिरमत्र व्यवस्थितः. —D6 om. 21ᶜ–22ᵈ. V2 illeg. from ᶜ up to का in ᵈ. —ᶜ) Dm1 चासौ (for शेते). —ᵈ) B4 [ऽ]यं (for हि). —After 21, Ñ1 ins.:

1240* अपकार्यहिते युक्तः स चायं पक्षिणो वरः ।
धरण्या यतितः * * * * * * * * * * ।;

while B3 ins.:

1241* कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
सुखदुःखप्रदाता च कालमूलमिदं जगत् ।

—Thereafter B3 cont.; Ñ2 V B1.4 D5.7 M3 ins. after 21, while Ś1 D2 subst. for and D1 ins. after 22:

1242* ततः प्रियहिते युक्तं मृतं दृष्ट्वा जटायुषम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ।

[(l. 1) M3 उपकार- (for ततः प्रिय-). Ś1 D1.2 न मे कार्यमिदं युक्तं (for the prior half). Ś1 त्यक्त्वा; D2 मुक्त्वा (for दृष्ट्वा). D3 औपकार्ये हि तं दृष्ट्वा हितयुक्तं जटायुषं. —After l. 1, Ś1 ins.:

1242(A)* प्रजाग्न्यसंस्कृतं ह्येनं गृध्रराजं पितुः समम् ।

—(l. 2) V1 illeg. after अब्रवील्. Ś1 D1.2 इत्याह (for अब्रवील्).]

22 D6 om. 22 (cf. v.l. 21). D1 reads 22 in marg. —ᵇ) Ñ2 V B1.3.4 D5 G2.3 M1.3 द्विजोत्तमः; D3 भृशं च मे (for हतश्च मे). —V2 illeg. for 22ᶜᵈ. —ᶜ) Ñ1 illeg. from म up to वै. Ñ2 M2 अभ्युपपन्नो (for अभ्यव°). Ñ2 Dt1 हि; Dm1 D8 G3 [ऽ]यं; D4 [ऽ]सौ (for वै). V1 B1.3.4 D5.7 सीतामभ्युपपन्नश्च(V1 °श्य); D3 सीतामभ्यवपद्यैको. —ᵈ) Ñ1 D3.4 G M2.3 हतो रणे; Ñ2 V1 B1.3.4

गृध्रराज्यं परित्यज्य पितृपैतामहं महत् ।
मम हेतोरयं प्राणान्मुमोच पतगेश्वरः ॥ २३
सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः ।
शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ २४
सीताहरणजं दुःखं न मे सौम्य तथागतम् ।
यथा विनाशो गृध्रस्य मत्कृते च परंतप ॥ २५
राजा दशरथः श्रीमान्यथा मम महायशाः ।
पूजनीयश्च मान्यश्च तथायं पतगेश्वरः ॥ २६
सौमित्रे हर काष्ठानि निर्मथिष्यामि पावकम् ।
गृध्रराजं दिधक्षामि मत्कृते निधनं गतम् ॥ २७

G. 3. 73. 35
B. 3. 68. 27
L. 3. 75. 32

D5.7 M1 हतो बली; D1 च संयुगे (for बलीयसा). —For 22, Ś1 D2 subst. 1242*; while after 22 D1 ins. 1242*.

23 D3 transp. 23 and 24. —^{a}) Ś1 D1.3 गृध्रो राज्यं; Dt1 D2.4 T2 G1 M3 गृध्रराजं; Cg as in text (for गृध्रराज्यं). —^{c}) Dt1 D6 एष; D2 प्रियान् (for अयं). —^{d}) Ś1 D1-3 मुक्तवान्; Ñ2 B1.3.4 D7 अमुंचत्; V D5 मुंचते (for मुमोच). —After 23, M3 reads 25^{cd}.

24 Ñ1 om. (hapl.) 24-26. D3 transp. 23 and 24. T1.2 transp. 24 and 25. —^{a}) B1 सर्वतः (for °त्र). —V2 illeg. from धवो in ^{b} up to तिर्यग्यो in ^{d}. —V1 om. शूराः शर. —^{d}) Ś1 -गता अपि (for -गतेष्वपि). —After 24, B3 (marg. within brackets) ins.:

1243* पूर्वजन्मकृताद्दोषात्पापात्मानो भवन्ति हि ।
अपि ब्रह्मकुले जातो यथायं विश्रवःसुतः ।

B3 cont.; while Ś1 Ñ2 V B1.4 D1.2.5.7 ins. after 24:

1244* अयं सखा मम पितुः सानुक्रोशो विहंगमः ।
मम हेतोः पराक्रान्तो गतः स्वर्गं न संशयः ।
पुत्रैरपत्यैर्दारैश्च परिहीनो महावने ।
अस्मदर्थाय धर्मात्मा गतो वैवस्वतक्षयम् ।

[(l. 1) Ś1 D1.2 अयं पतगराजो वै (Ś1 °सौ) (for the prior half). Ś1 D1.2 सुहृत्प्रियः (for विहंगमः). —(l. 2) V B1.3.4 परिश्रां (B1.3 °क्रां)तो (for पराक्रान्तो). —V2 illeg. from पत्यैर् up to गतो in l. 4. —(l. 3) V1 B1 D1 अमात्यैर् (for अप°). Ñ2 D2.5.7 पुत्रैरमात्यैर्भृत्यै (D2 °र्दांतै)श्च; B4 पुत्रैर्दारैरमात्यैश्च (for the prior half). V1 B3 D1.2 परिक्षीणो (for °हीनो). Ś1 D1.2 महाबलः (for °वने). —(l. 4) Ś1 D1.2 अनाथ इव; V1 अस्मदर्थे हि (for अस्मदर्थाय). V1 गतः स्वर्गं न संशयः (for the post. half).]

25 Ñ1 om. 25 (cf. v.l. 24). T1.2 transp. 24 and 25. —^{b}) Ś1 D1.2 न मे वीर तथाविधं (Ś1 °भवत्); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 न मे दुःखं तथाविधं; D3 न मां वीर तथा तुदेत्. ❀ Cm: तथा आगतमिति च्छेदः ।; so also Cv.g.t ❀ —M3 reads 25^{cd} after 23. —^{c}) Ś1 B1.4 T1.2 विनाशे; G1.2 °शात् (for विनाशो). —^{d}) Ñ2 B3.4 D1.2.5 न; D3 ते (for च). ❀ Cv: यथा विनाश इत्याद्यर्धं सीताहरणजमित्यादेरर्धस्य परतो द्रष्टव्यम् । पूर्वत्र तु प्रमादाल्लिखितम्. ❀ —After 25, V2 ins.; while V1 B4 ins. after 28; whereas D3 ins. l. 4-7 after 28 and l. 8-11 after 25:

1245* एष गृध्रस्तु सौमित्रे रक्षसा निहतो रणे ।
अयं परिणतो बुद्ध्या वयसा च परंतप ।
शस्त्रेण निधनं प्राप्तो वृद्धः पितृसखा च मे ।
यथा प्राणहतं कर्म गृध्रेण सुमहात्मना ।
प्रतिरोद्धुं महारौद्रं रावणं क्रूरदर्शनम् । [5]
आख्यास्यति प्रवृत्तिं च स्वर्गलोके महायशाः ।
गृध्रराजो महातेजास्तातस्य शुभकर्मणः ।
कुले महति जातस्य हृतभार्यस्य लक्ष्मण ।
यत्कृतं गृध्रराजेन प्राणान्संपरिरक्षता ।
गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा स्त्रीहेतोर्वापि लक्ष्मण । [10]
परित्यजति यः प्राणान्सर्वलोके स पूज्यते ।
ये लोकाः शस्त्रसेव्यानां शूराणां पतगोत्तम ।
अपराङ्मुखपक्षाणां ताँल्लोकान्व्रज सुद्विज ।

[V2 partially illeg. after एष in l. 1. —(l. 1) V1 वने (for रणे). —V2 illeg. for the prior half of l. 2. —(l. 2) V2 B4 परंगतः (for °तप). —(l. 4) V1 प्राणाहुतं; V2 प्राणहतं; D3 प्राणं कृतं (for प्राणहृतं). —V2 illeg. for l. 5. —(l. 5) D3 प्रतियुद्धय महाघोरराक्षसं घोरदर्शनं. —(l. 7) D3 महाप्राज्ञस्. V1 क्षुद्रकर्मणः (for शुभ°). D3 पितुर्दशरथस्य मे (for the post. half). —V2 illeg. from भार्यस्य up to संपरि in l. 9. —(l. 8) V1 D3 एतदार्यस्य लक्ष्मण (D3 लक्ष्णं) (for the post. half). —(l. 9,) V1 प्राणान्परिरिरक्षता (for the post. half). —After l. 9, V2 D3 ins.:

1245(A)* आर्यो भवति वृत्तेन न कुलेन न विद्यया ।
पक्षिणोऽस्य समाचारं पश्य लक्ष्मण यादृशम् ।

[V2 illeg. after भवति in l. 1. —(l. 1) D3 (also) च (for second न). —(l. 2) V2 तस्य सीता- (for पक्षिणोऽस्य).] —V2 illeg. from तोर्वापि in l. 10 up to स in l. 11. —(l. 10) V2 च (for वा). —(l. 11) D3 यः परित्यजति प्राणान्ब्रह्मलोके महीयते. —(l. 13) V अपराङ्मुखानां क्षीणानां तं लोकं व्रजतु द्विजः (V2 °ज वै द्विज).]

—Thereafter, V2 erroneously reads 30 repeating it in its proper place.

26 Ñ1 om. 26 (cf. v.l. 24). —^{c}) B3 reads मान्यश्च in marg. —^{d}) D3 स (for [अ]यं).

27 V2 illeg. up to निर्मथिष्या in ^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 लक्ष्मणाहर (Ñ1 °नय). —^{cd}) Ś1 D1.2 दहिष्यामि; Ñ1 D3 प्रधक्ष्यामि (Ñ1 illeg. from ध up to ते in ^{d}); Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 M1.3 Ck दिधक्ष्यामि;

G. 3. 73. 36
B. 3. 68. 28
L. 3. 75. 33

नाथं पतगलोकस्य चितामारोपयाम्यहम् ।
इमं धक्ष्यामि सौमित्रे हतं रौद्रेण रक्षसा ॥ २८
या गतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्च या गतिः ।
अपरावर्तिनां या च या च भूमिप्रदायिनाम् ॥ २९
मया त्वं समनुज्ञातो गच्छ लोकाननुत्तमान् ।
गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया व्रज ॥ ३०

एवमुक्त्वा चितां दीप्तामारोप्य पतगेश्वरम् ।
ददाह रामो धर्मात्मा स्वबन्धुमिव दुःखितः ॥ ३१
रामोऽथ सहसौमित्रिर्वनं यात्वा स वीर्यवान् ।
स्थूलान्हत्वा महारोहीननु तस्तार तं द्विजम् ॥ ३२
रोहिमांसानि चोद्धृत्य पेशीकृत्वा महायशाः ।
शकुनाय ददौ रामो रम्ये हरितशाद्वले ॥ ३३

T1.2 G2 हि धक्ष्यामि; G1 वधिष्यामि (sic); Cm.g as in text (for दिधक्षामि). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पक्षींद्र सत्क(Ñ2 संस्क)रिष्यामि. ❀ Ct: दिधक्ष्यामि दग्धुमिच्छामि सद्गतिसिद्धये। इयन्नार्षः. ❀ —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मदर्थे (for मत्कृते). D2 सौमित्रे ममकृद्धतं.

28 Dm1 om. 28. —^{a}) Ś1 D1.2 T1.2 देहं पतगराज (Ś1 °नाथ)स्य. —^{b}) Dt1 D8 G3 M1 चितिम्; Cg as in text (for चिताम्). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.2.5.7 T1.2 चितामारोप्य लक्ष्मण(Ñ1 T1.2 राघव). —G2.3 M om. 28^{cd}. —^{c}) Ś1 अहं; D1 इदं (for इमं). —^{d}) Ñ1 illeg. for हतं रौद्रे. V2 illeg. for द्रेण रक्षसा. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पक्षिणं (for रक्षसा). —After 28, V1 B4 D3(l. 4–7 only) ins. 1245*.

29 Ñ2 B1.3 D5.7 om. 29–30. V1 B4 om. 29. Ñ1 reads 29–30 (including 1247*) after 34. —^{ab}) Ś1 D1.2 धर्म- (for यज्ञ-). Ñ1 आहिताग्नेर्गतिर्या च या गतिर्यज्ञयाजिनां. —After 29, Ś1 D1.2 ins. :

1246* शरणागतिनां या च गोहिरण्यप्रदायिनाम् ।

30 Ñ2 B1.3 D5.7 om. 30 (cf. v.l. 29). Ñ1 reads 29–30(including 1247*) after 34. V2 repeats 30 here (cf. v.l. 1245*). —^{a}) D1-3 तान् (for त्वं). V1 B4 स्व(B4 सु)कृतेनैव कर्मणा; D3 स्वकृतेन च कर्मणा. —^{d}) D1.2 त्वं (for च). Ś1 यतः; T1.2 द्विज (for व्रज). V1 B4 स्वर्ग(B4 शक्र)लोकमितो व्रज. ❀ Cg: संस्कृतो व्रजेति। गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च महाव्रतेति पाठे संस्कृतश्च भवेति वार्थः. ❀ —For 30, Ñ1 subst. :

1247* तां गतिं समनुज्ञातो मया त्वं सत्कृतो व्रज ।

31 ^{a}) B3 प्राप्ताम् (for दीप्ताम्). —^{b}) D3 रामोपि (for आरोप्य). —V2 B1.3 read 31^{cd} twice. —^{c}) V2 B1.3(all first time) रुरोद (for ददाह). —^{d}) B1.3 (both first time) स्व(B3 स)बंधुरिव. Ñ2 V2 B1.3 (V2 B1.3 second time).4 D5.7 पतगेंद्रं(B4 °गेशं) गता (B1 जटा)युषं.

32 ^{a}) Ś1 D1.2 दग्ध्वा च; Ñ2 B1.3 Dt1 Dm1 D6.8 T1 M2.3 रामोपि (for रामोऽथ). V2 illeg. from सौ up to वीर्यवा in ^{b}. —^{b}) Ś1 D1.2 T1.2 गत्वा च(T1.2 स); Ñ1 D3 आश्रित्य; M3 यात्वा तु (for यात्वा स). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 विगाह्य जलमोजसा. —^{c}) Ś1 महारोहान् (for °रोहीन्). —^{d}) Ś1 D1.2 अनुस्मरत; D3 °सस्मार (for अनु तस्तार). Ñ1 *** श्च(illeg.) ततो द्विजं; V2 मत्वास्तामथनं द्विजं (sic). ❀ Cr: महारणमृगान् महामृगान् योजना तु स्थूलान्महारणमृगान्हत्वा ।; Cm: स्थूलान्हत्वा......तं द्विजमिति इकारान्तत्वमार्षम् ।; Ck: महारोहीन्महामृगान् । इकारान्तोप्यस्ति मृगवाची रोहिशब्दः तदेव व्यज्यते रोहिमांसानि चेति प्रयोगेण । योजना तु स्थूलान्महारोहीन्हत्वा ।; Ct महारोहीन्महामृगान् । रोहिशब्द इकारान्तोपि मृगवाची. ❀ —For 32^{cd}, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.; while V2 ins. after 32^{ab} :

1248* कृत्वा चोदककार्यं तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[B1 तु; B3 च (for तौ). V2 illeg. for the post. half.]

—V2 cont. :

1249* ******** ******शयात् ।
उदकं तस्य तौ कृत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

33 V2 illeg. from रोहि up to पेशी in ^{b}. —^{a}) D6 (also in marg.) वने (for रोहि-). Ñ2 B1.3 Dg1 D1.5.7 M3 Cr.m.g.k.t चोत्कृत्य; B4 सत्कृत्य; Dt1 सूद्धृत्य (for चोद्धृत्य). D3 रोह्या मांसानि चाहृत्य. —^{b}) Ś1 D6(also as in text) पिंडीकृत्वा; Ñ2 B3 संस्कृत्य च; V1 D2.3 M1.2 पेशीं(D3 °श्यां; M1 °शीः) कृत्वा; B1.4 D5.7 Cr.m.g पेशीकृत्य; Cv.t as in text; Ck पिंडीकृत्य (for पेशीकृत्वा). Ñ1 स राघवः (for महायशाः). —After 33^{ab}, D3 ins. :

1250* कश्यपान्वयसंभूत अरुणात्मज धार्मिक ।
इमं पिण्डं मया दत्तं जटायो भुङ्क्ष्व तृप्तये ।
एवमुक्त्वा तु तं पिण्डं जटायोस्तृप्तिहेतवे ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves.]
—^{c}) Ñ V B1.3.4 D5.7 शकुने(V B3 °नि)भ्यो; D3.4 G2 M शकुना(D4 G2 M3 °नी)नां (for शकुनाय). Ś1 D1.2 कुशानादाय रामः स. —^{d}) Ś1 वने; D7 marg.; G(ed.) वन्ये (for रम्ये).

यत्तत्प्रेतस्य मर्त्यस्य कथयन्ति द्विजातयः ।
तत्स्वर्गगमनं तस्य क्षिप्रं रामो जजाप ह ॥ ३४
ततो गोदावरीं गत्वा नदीं नरवरात्मजौ ।
उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ ॥ ३५

स गृध्रराजः कृतवान्यशस्करं
सुदुष्करं कर्म रणे निपातितः ।
महर्षिकल्पेन च संस्कृतस्तदा
जगाम पुण्यां गतिमात्मनः शुभाम् ॥ ३६ G. 3. 73. 42 B. 3. 68. 37 L. 3. 75. 41

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

34 [a]) D3 Ck यत्तु; G(ed.) यं तु (for यत्तत्). V1 B1 मृतस्य (for प्रेतस्य). B1 सर्वस्य; Dm1 D8 मंत्रं च; D3 धर्मस्य (for मर्त्यस्य). Ś1 यत्प्रेतधर्मकर्म त्वं; Ñ2 V2 B3.4 D5.7 यं यं (V2 B3.4 तं) मृतस्य मर्त्यस्य; D4 यत्तद्वृत्तस्य महतः; L(ed.) यत्प्रेतकर्म कार्यं च. —[b]) Ñ1 यजंति तु; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 जपंतीह (for कथयन्ति). —V1 om. 34[cd]. —[c]) Ś1 D1.2 तत्प्रेत-(D1 °त्य) (for तत्स्वर्ग-). Dg1 D8 क्षिप्रं; D3 यास्मै (sic) (for तस्य). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 तं स्वर्गगमने तस्य (V2 illeg. from तस्य up to जजा in [d]). —[d]) Ñ2 B1.3.4 D5.7 मंत्रं; K(ed.) पित्र्यं (for क्षिप्रं). Dt1 D6 transp. तस्य and क्षिप्रं. G2 M2 एव (for रामो). Ś1 D1.2 क्षिप्रं रामश्चकार ह; Dm1 D8 याम्यसूक्तं जजाप ह; D3 क्षिप्रं रामो ददावथ. —After 34, Ñ1 reads 29–30 (including 1247*); while D3 ins. after 34 :

1251* तत्प्रेतगमनं तस्मै प्रियं रामश्चकार ह ।

35 [a]) D4 G1.2 M2 तथा (for ततो). —[b]) M2 रम्यां (for नदीं). V1 दशरथात्मजौ; B4 नृपवरात्मजौ (for नरवरा°). —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D7 ददतुस्; D5 च ददौ (for चक्रतुस्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गृध्रराजे (B4 D5 °ज्ञे) जटा (V1 गता) युषे. —After 35, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins. :

1252* शास्त्रदृष्टेन विधिना जलं गृध्राय राघवौ ।
स्नात्वा तौ गृध्रराजाय उदकं चक्रतुस्तदा ।

[D4 transp. l. 1 and l. 2. —(l. 1) Dg1 T G2.3 M1.2 जले (for जलं). —(l. 2) Dg1 तु (for तौ). —Note hiatus between the two halves. G3 तथा (for तदा).]

36 [ab]) Ñ2 om. सुदुष्करं. V1 B3 transp. यशस्करं and सुदुष्करं. Ñ1 महत्त्वगस्तदा (for रणे निपातितः). —[c]) Ś1 महर्षितुल्येन. Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तेन सत्कृ- (Ś1 संस्कृ)-तो; Ñ1 सत्कृतः स्वयं; D1 सत्कृतस्तथा; D2.3 संस्कृतस्तथा (D3 °तो) (for संस्कृतस्तदा). —[d]) M3 पु*** (damaged) म् (for पुण्यां गतिम्). Ñ V B1.3.4 D5.7 उत्तमां (for आत्मनः). D4 प्रियां; Ct सुखां (for शुभाम्). ❀ Cm.g: आत्मनः सुखावहां गतिं लोकं जगाम. ❀ —After 36, Dg1 Dt1 Dm1 D1(marg.).4.6.8 S ins. :

1253* कृतोदकौ तावपि पक्षिसत्तमे
स्थिरां च बुद्धिं प्रणिधाय जग्मतुः ।
प्रवेश्य सीताधिगमे ततो मनो
वनं सुरेन्द्राविव विष्णुवासवौ ।

[(l. 3) Dg1 D4 प्रविश्य. T3 -[अ]भिगमे (for -[अ]धि°). D1 तदा (for ततो). —(l. 4) D1.4 M3 यथामरेंद्राविव (for वनं सुरेन्द्राविव). D1 M3 शक्रविष्णू (for विष्णुवासवौ). ❀ Cv: वनं सुरेन्द्राविव विष्णुवासवाविति पाठः. ❀

Colophon. D4 om. —M3 damaged up to स्थि in 3.65.1[ab]. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 B1.3 D5.7 जटायु (B3 D5 °युः) संस्कारः; Ñ1 जटायुःसत्करणं; V B4 D3 जटायु (B4 °युः) सत्कारः; D1.2 जटायु (D1 °युः) सत्क्रिया. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 B1.3 Dg1 D2 om.; Ñ2 D5.7 75; V1 72; V2 78; B4 76; Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 68; D1 73; D3 77. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

६५

G. 3. 74. 1
B. 3. 69. 1
L. 3. 76. 1

कृत्वैवमुदकं तस्मै प्रस्थितौ राघवौ तदा ।
अवेक्षन्तौ वने सीतां पश्चिमां जग्मतुर्दिशम् ॥ १
तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकौ पन्थानं प्रतिपेदतुः ॥ २
गुल्मैर्वृक्षैश्च बहुभिर्लताभिश्च प्रवेष्टितम् ।
आवृतं सर्वतो दुर्गं गहनं घोरदर्शनम् ॥ ३
व्यतिक्रम्य तु वेगेन गृहीत्वा दक्षिणां दिशम् ।
सुभीमं तन्महारण्यं व्यतियातौ महाबलौ ॥ ४
ततः परं जनस्थानात्त्रिक्रोशं गम्य राघवौ ।
क्रौञ्चारण्यं विविशतुर्गहनं तौ महौजसौ ॥ ५
नानामेघघनप्रख्यं प्रहृष्टमिव सर्वतः ।
नानावर्णैः शुभैः पुष्पैर्मृगपक्षिगणैर्युतम् ॥ ६

65

D8 begins with ॐ.

1 M3 damaged up to प्रस्थि in ^{b}. —^{a}) D1 तस्य (for तस्मै). Ñ1 कृत्वा तत्रोदकं तस्मै. —^{b}) D5 M2 प्रथितौ (for प्रस्थितौ). Ñ2 V2 B1.3.4 D1.3.5.7 T1.2 रामलक्ष्मणौ (for राघवौ तदा). Ś1 V1 D2 तावुभौ रामलक्ष्मणौ; Ñ1 जग्मतू रामलक्ष्मणौ. —After 1^{ab}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1254* भ्रातरौ मेघसंकाशं जनस्थानमुपेयतुः ।
ततस्त्वस्तंगते सूर्ये संस्थितौ तौ निजाश्रमे ।
कल्यमुत्थाय च पुनः कृतजप्याह्निकावुभौ ।
ततः शून्यं निवासं तं परित्यज्य तु राघवौ ।

[(l. 1) Ś1 D1.2 -संकाशौ (for -संकाशं). Ñ1 तदा पुनः (for उपेयतुः). Ś1 D1.2 शोकव्याकुलचेतनौ (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 ततोऽस्तमागते सूर्ये; Ñ2 D5.7 ततोऽस्तगमिते सूर्ये; V B1.3.4 ततोऽस्तं हि (B3 वि) गते सूर्ये (for the prior half). Ñ2 V B1.3.4 D5 संश्रितौ (for °स्थितौ). V1 स्वमाश्रमं (for निजाश्रमे). Ñ1 D1–3 वास(D3 °स्तु)माश्रमे; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 स्वकमाश्रमं (for तौ निजाश्रमे). —(l. 3) Ñ1 रजन्यां स (illeg. after स up to 1^d). Ś1 नयतुस्तां निशां तत्र; D1.3 न शिश्याते निशां तत्र; D2 न शिश्येते निशां तत्र (for the prior half). V1 -मध्याह्निकाव् (for -जप्या°). Ś1 D1–3 दुःखितौ रामलक्ष्मणौ (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 जनस्थानं (for निवासं तं). —D5 om. from the post. half up to दक्षिणां in 2^a. D3 च (for तु). Ñ2 V B1.3.4 D7 महाबलौ (for तु राघवौ).]

D5 om., while Ñ1 illeg. for 1^{cd}. —^{c}) Ś1 Dm1 D1–3.8 G2.3 अन्वेषं(D3 °न्विष्यं)तौ; G1 आन्वेक्षंतौ; Cv.g as in text (for अवेक्षन्तौ). Ñ2 V B1.3.4 D7 अन्वेषमाणौ तौ सीतां. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 Dt1 Dm1 D6.8 जग्मतुः पश्चिमां दिशं; T3 जग्मतुर्दक्षिणां दिशम्.

2 D5 om. up to दक्षिणां (cf. v.l. 1254*). D4 M om. 2. —^{a}) Dm1 D8 T G2.3 Cm.g तौ (for तां). Ś1 Dg1 D1–3 G1 तौ दिशं पश्चिमां गृह्य(Ś1 Dg1 D2 गत्वा); Ñ1 तां दिशं पश्चिमां गृह्य; Ñ2 V B1.3.4 D7 ततस्तौ पश्चिमां गत्वा. —^{b}) D6 [अ]धिकारिणौ (for [अ]सिधारिणौ). Ñ1 पंथानं चापधारिणौ. —^{c}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 इक्ष्वाकू (D1 °कौ); Dt1 ऐक्ष्वाकू (for ऐक्ष्वाकौ). —^{d}) Ñ2 V B1.4 D5.7 प्रतिपद्य वै(V तौ). Dt1 प्रतिपेदितौ; Dm1 D8 G1.3 प्रतिजग्म(G1 °पेत)तुः; G2 अभिजग्मतुः; Cg प्रतिपेददुः (as in text). Ñ1 प्रविष्टौ तौ सु*रवं.

3 ^{a}) Ś1 फलैः पुष्पैश्च; Ñ2 illeg.; D1 फुल्लैश्च वृक्षैर्; D3 फुल्लैर्वृक्षैश्च; D5.7 वृक्षैर्गुल्मैश्च (by transp.) (for गुल्मैर्वृक्षैश्च). D2 फलैश्च बहुभिः पुष्पैर्. —^{b}) Ñ2 V B1.3 D7 समावृतं; B4 सुसंवृतं; D5 समाकुलं (for प्रवेष्टितम्). —^{c}) Ñ2 V B3.4 D5.7 पर्वतैर् (for सर्वतो). V1 G2 दुर्गैर्; G3 दुःखं (for दुर्गं). B1 पर्वतैरुन्नतैर्दुर्गं. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तावपश्यतां (for घोरदर्शनम्). G(ed.) महद्वनमपश्यताम्.

4 Dg1 T1 om. 4^{ab}. —^{a}) Dm1 D5.7.8 G2.3 अतिक्रम्य; M1 अभि° (for व्यति°). Ñ1 व्यतिक्रमंतौ वेगेन. —^{b}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 T1.2 व्याल(Ś1 Ñ1 D2 °घ्र)सिंह (B4 संघ)निषेवितं. —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 अतिभीमं; G2 सुभीमं तौ (for सुभीमं तन्). D4 महापुण्यं (for °रण्यं). —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6 G3 Cr व्यतीयातौ; D1 व्यभियातौ; T1.2 व्यतियातां; M2 व्यतियंतौ; M3 सुनिर्यातौ; Cm.g.k.t as in text (for व्यतियातौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ(V B4 तौ महाबलौ).

5 Ñ1 om. 5^{ab}. —^{b}) Ś1 चापि; D1–3 प्राप्य (for गम्य). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 क्रोशत्रय(V2 B1.3 °मात्र)मतीत्य तौ(V2 B1 D7 वै). —^{c}) Ś1 D3 क्रौंचावटीं; Ñ1 गुंजावनं; V M2.3 क्रौंचावनं; D1.2 क्रौंचाटवीं; D4 क्रौंचावतीं; G(ed.) क्रौंचालयं; Cr.m.g.t as in text (for क्रौञ्चारण्यं). —^{d}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D5.7 वन(B1.3 शून्य)मोजसा(D5 [m.] गोचरं); Dg1 T3 तौ सुतेजसा; Dm1 D4.8 तौ महाजवौ (for तौ महौजसौ). —After 5, D5 repeats erroneously 4 and 5^{ab}.

6 D5 om. (hapl.) 6^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 -चय-; Ñ2 V B1.3 D7 -गण-; B4 G3 -सम- (for -घन-). D4 नानावन** प्रख्यं. —^{b}) Ś1 D2 प्रवृत्तम्; D7 °कृष्टम् (for °हृष्टम्). Ś1 Ñ2 V1 B4 D2 पर्वतः(Ś1 D2 °तं) (for सर्वतः). G3 om. (hapl.) 6^{cd}. —^{cd}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नानावृक्षैः (for °वर्णैः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कीर्णं; Dg1 वृक्षैर् (for पुष्पैर्). Ñ1

दिदृक्षमाणौ वैदेहीं तद्वनं तौ विचिक्यतुः ।
तत्र तत्रावतिष्ठन्तौ सीताहरणकर्शितौ ॥ ७
लक्ष्मणस्तु महातेजाः सत्त्ववाञ्शीलवाञ्शुचिः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥ ८
स्पन्दते मे दृढं बाहुरुद्विग्नमिव मे मनः ।
प्रायशश्चाप्यनिष्टानि निमित्तान्युपलक्षये ॥ ९
तस्मात्सज्जीभवार्य त्वं कुरुष्व वचनं हितम् ।
ममैव हि निमित्तानि सद्यः शंसन्ति संभ्रमम् ॥ १०
एष वञ्चुलको नाम पक्षी परमदारुणः ।
आवयोर्विजयं युद्धे शंसन्निव विनर्दति ॥ ११
तयोरन्वेषतोरेवं सर्वं तद्वनमोजसा ।
संजज्ञे विपुलः शब्दः प्रभञ्जन्निव तद्वनम् ॥ १२
संवेष्टितमिवात्यर्थं गहनं मातरिश्वना ।
वनस्य तस्य शब्दोऽभूद्दिवमापूरयन्निव ॥ १३

G. 3. 74. 0
B. 3. 69. 25
L. 3. 76. 15

नानावर्णैश्च पुष्पैश्च (for ^{c}). Ñ1 मत्त-; G1 नाना- (for मृग-). Ś1 V1 D1.2 -गणायुतं; B1 -गणाकुलं; B3 -समावृतं; B4 -गणावृतं; Dg1 D4 G1.2 M -गणैर्वृतं (for -गणैर्युतम्). T1.2 नानापक्षिगणैर्जुष्टं नानाव्यालमृगैर्युतम्. ❀ Cg : व्यालमृगैः सर्पैर्मृगैश्च. ❀

7 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मार्गमाणौ(V °णं; B4 om. from णौ up to 8) तु (for दिदृक्षमाणौ). —^{b}) Ś1 D1.2 निरीक्षतुः(D2 °तुं); Ñ1 D3 विचेरतुः; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 G M3 विचिन्वतुः; T3 विचिक्य च; Cg as in text (for विचिक्यतुः). —After तद्वनं तौ, D4 repeats erroneously from महाजवौ(v.l. for महौजसौ) in 5^{d} up to तौ in 7^{b}. Ñ2 V B3 D5.7 तत्र तत्र(D5 om. [hapl.] one तत्र) विचेरतुः; B1 भ्रातरौ तौ(marg. also तत्र तत्र) विचेरतुः. —^{c}) Ñ2 V B1.3 D5.7 यत्र तत्र(V B3 यत्र) (for तत्र तत्र). Ñ1 [अ]वतिष्ठंतं; M3 [ए]व तिष्ठंतौ (for [अ]वतिष्ठन्तौ). Ś1 D1.3 तत्र तत्र विचे(D3 °चे)ष्टंतौ; D2 तद्वनं तौ विचेष्टंतौ. —^{d}) Ś1 D1.2 -कर्षितौ; Ñ1 -कर्शितं; Ñ2 V B1.3 Dg1 Dt1 Dm1 D3-8 T3 G M -दुःखितौ (for -कर्शितौ). —After 7, V2(mostly illeg.) ins. :

1255* शोकानि * * * * * * * * * * * * * ।
* * * * * * * * * * *श्च शशास सः ।
विस्मृत्य वचनं तस्य पक्षिराजस्य मोहितः ।

—After 7, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. a passage relegated to App. I (No. 17).

8 B4 om. 8 (cf. v.l. 7). —^{a}) D3 तं; D6 ता (sic) (for तु). —^{b}) Ś1 सत्त्ववाक् ; Ñ1 B1.3 Dt1 Dm1 D1.3 T3 सत्यवान् ; Cg as in text (for सत्त्व°). V शीलवान्सत्त्ववान् (by transp.). —^{cd}) M1.2 transp. प्राञ्जलिर् and भ्रातरं. Ś1 B1.3 D1 दीनचेतसं; D2 हीनचेतसं (for दीप्ततेजसम्). D6 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ.

9 ^{a}) B3 भृशं (for दृढं). V1 सुदृढं; D8 प्रदृढं (for मे दृढं). —^{cd}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 विपरीतानि पश्यामि निमित्तानि महाभुज; V1 विपरीतनिमित्तानि संपश्यामि महाभुज.

10 ^{a}) D4.6 (after corr.) सज्जो भव (for सज्जीभव). Ś1 Ñ1 D1-3.8 M2 -भवत्वार्य (for -भवार्य त्वं). —^{b}) Dt1 D6 मम (for हितम्). Ś1 D1-3 कुरुष्व गमने मतिम् ; Ñ1 कुरुष्व वधतः स्थिरः (sic). —For 10^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1256* घोररूपाणि दृश्यन्ते कुरु वीर मनः स्थिरम् ।

[V2 illeg. for दृश्यन्ते. Ñ2 V2 mostly illeg. for the post. half.]

—^{c}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 इमानि(D2 °*); Dg1 ममैष; D4 ममैवं (for ममैव). B1 ते; T3 [इ]ह; M3 तु (for हि). Ś1 D2 [अ]निमित्तानि. —^{d}) Ñ1 * *; B4 सत्यः (for सद्यः). Dg1 Dt1 D2.4 शंसति (for °सन्ति). Ś1 D2 मे भयं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विग्रहं; D1 मे प्रियं; D3 मे रणं; D4 विभ्रमं (for संभ्रमम्).

11 D6 om 11. —^{a}) Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 D1-5.7.8 T3 Ct*p* वंजुलको; V1 रंजनको; G3 वंचुलिकी; Cv.r.m.g.k.t as in text (for वञ्चुलको). Dt1 राम (for नाम). —Ñ1 illeg. for ^{b}. —^{c}) D4 अनयोर् (for आवयोर्). —^{d}) Ś1 एव (for इव). G1 शंसतीव (for °न्निव). Ś1 D1.2 विनर्दते; D3 च नर्दति (for विनर्दति). —For 11^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1257* अपसव्यं प्रयात्याशु शंसयन्नौ महद्भयम् ।

[Ñ2 D5.7 शंसमानो; V1 शंसते नौ (for शंसयन्नौ). B4 शंसन्नौ सुमहद्भयम् (for the post. half).]

12 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 12-14. —^{a}) D3 ययोर् (for तयोर्). D6 T1.2 G1.2 तत(G2 °यो)स्त्वन्वेषतोर् (for तयोरन्वेषतोर्). D2 रोषं (sic); D6 G1 M2 एव (for एवं). —^{c}) D8 विपुलं (for °लः). D1 om. (hapl.) from 12^{d} up to शब्दो in 13^{c}. —^{d}) D2.3 भंजन्निव महद्वनम्.

13 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 13 (cf. v.l. 12). D1 om. up to शब्दो in 13^{c} (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 D2.3 संवेष्ट्यत; M3 सुवेष्टितं (for संवेष्टितम्). D4 संवेष्ट्य तद्वनं सर्वं. —^{b}) Dg1 D4 T3 G1.2 M1.2 Cv.m गगनं; Ct as in text (for गहनं). —^{c}) M2 वनसत्त्वस्य; M3 वने स तस्य (for वनस्य तस्य). M1 वनस्य शब्दो घोरोभूद्. —^{d}) Dg1 D4.6 T3 G1.2 M1.2 Cv वनम् ; D2 दिनम् ; Cg as in text (for दिवम्). ❀ Ct : तद्गहनं वनमत्यन्तं मातरिश्वना संवेष्टितं व्याप्तमिव जातम्. ❀

G. 3. 74. 0
B. 3. 69. 26
L. 3. 76. 16

तं शब्दं काङ्क्षमाणस्तु रामः कक्षे सहानुजः ।
ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् ॥ १४
आसेदतुस्ततस्तत्र तावुभौ प्रमुखे स्थितम् ।
विवृद्धमशिरोग्रीवं कबन्धमुदरेमुखम् ॥ १५
रोमभिर्निचितैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितम् ।
नीलमेघनिभं रौद्रं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ १६
महापक्ष्मेण पिङ्गेन विपुलेनायतेन च ।
एकेनोरसि घोरेण नयनेनाशुदर्शिना ॥ १७
महादंष्ट्रोपपन्नं तं लेलिहानं महामुखम् ।
भक्षयन्तं महाघोरानृक्षसिंहमृगद्विपान् ॥ १८
घोरौ भुजौ विकुर्वाणमुभौ योजनमायतौ ।
कराभ्यां विविधान्गृह्य ऋक्षान्पक्षिगणान्मृगान् ॥ १९
आकर्षन्तं विकर्षन्तमनेकान्मृगयूथपान् ।
स्थितमावृत्य पन्थानं तयोर्भ्रात्रोः प्रपन्नयोः ॥ २०
अथ तौ समतिक्रम्य क्रोशमात्रे ददर्शतुः ।
महान्तं दारुणं भीमं कबन्धं भुजसंवृतम् ॥ २१

14 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 14 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 D3 वीक्ष्यमाणस् (for काङ्क्षमाणस्). —^{b}) Dg1 Dt1 D3.6 T3 खड्गी; Dm1 D8 G3 तस्थौ; Cg as in text (for कक्षे). Ś1 D1.2 रामः सौमित्रिणा सह. —^{c}) Ś1 सुमहावीर्यं (for °कायं). —^{d}) Ś1 D1-3 घोरदर्शनं; M1.3 विपुलोदरं (for विपुलोरसम्).

15 ^{a}) Ñ1 आशंसेते (for आसेदतुस्). Ś1 D1-3 ततस्तस्य; Dt1 D6 च तद्रक्षस् (for ततस्तत्र). —^{b}) Ś1 D1-3 G2 M3 स्थितौ (for °तम्). —For 15^{ab}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1258* अथ तत्र महाघोरं विकृतं तं महोच्छ्रयम् ।
[V1 अत्र (for अथ). V1 च (for तं).]

—^{c}) V1 सशिरोग्रीवं; D1 अशिरोग्रीवी (for अशिरो°). M3 विनिवृत्तशिरोग्रीवं. —^{d}) Ñ1 उरसो मुखं (for उदरेमुखम्).

16 ^{a}) Ś1 D1.2 लोमभिर् (for रोमभिर्). Ś1 Ñ2 V1 B1.4 D1-3.5.7 नि(V1 वि)चितं; B3 निशितं; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G1 Ct निशितैस् ; Cg as in text (for °चितैस्). Ñ1 रोमभिर्वि*दाकारैः. —^{b}) B4 M3 [उ]स्थितं; M2 [उ]न्नतं (for [उ]च्छ्रितम्). Ñ1 सर्वतो * समाचितम्. ❀ Ct : रोमभिर्निबिडैस्तीक्ष्णैः इति क्वचित्पाठः. ❀ —After 16^{ab}, Ñ1 ins. :

1259* बाला* कपिलः सर्वस्तृणैरिव महाबलम् । (sic)

—^{cd}) V2 illeg. after नीलमेघ up to स्तनित in ^{d}. Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 घोरं (for रौद्रं). Ś1 मेघदुंदुभि-; D4 °स्वनित-; D5 °स्तुनिव(sic) (for °स्तनित-). D3 समेघस्तनितस्वरम् (for ^{d}). —After 16, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1260* अग्निज्वालानिकाशेन ललाटस्थेन दीप्यता ।

17 V2 mostly illeg. for 17^a. —^{ab}) Ś1 महावषेण (sic); Ñ2 V1 B1.4 D5.7 महता चाति-; B3 महता भाति; D1.2 महावक्रेण; D4 महावक्षेण (for महापक्ष्मेण). Ś1 D1-3 नीलेन; V1 -वेगेन; B4 -घोरेण (for पिङ्गेन). M3 [आ]यसेन (for [आ]यतेन). Ñ1 मण्डलेक्षणपि* * * * * * * * * * (illeg.). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दीर्घेण; D3 रौद्रेण (for घोरेण). Ś1 D1.2 एकैकेनातिरौद्रेण. —^{d}) Ś1 D2 विवर्तिना; Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 [अ]ति(V1 B3 °भि)दर्शिना; Dt1 Dm1 D6 सुदर्शिना; D8 [अ]सुदर्शिना; M2 [आ]शुदर्शनं; M3 [अ]नुदर्शिता (for [आ]शुदर्शिना). Ñ1 नेत्रेणाद्भुतदर्शिना.

18 Ñ1 illeg. for 18^a. —^{a}) Ñ2 D5.7 तु; V1 च (for तं). Ś1 D1.2 महानादं महादंष्ट्रं; D3 महादंष्ट्रं महानादं. —^{b}) Ś1 D1-3 इवांतकं; D4.6 M3 महन्मुखं; G2 M2 मुहुर्मुखं (for महामुखम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बलिनं सर्व(B4 मुनि)घातिनं. —^{c}) Ś1 महारौद्रं; Ñ1 D1-3 °वक्त्रं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 °कायं (for °घोरान्). —^{d}) Dg1 Dt1 D6 T1.2 -द्विजान् (for -द्विपान्). Dm1 D4.8 G1 M -रुरुद्विपा(G1 °हा)न् ; G3 -रुरु** (for -मृगद्विपान्). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.2.5.7 घोरानृक्षमहा(Ś1 Ñ1 B3 D1.2 °मृग)द्विपान्(Ś1 V2 B3 °जान्); D3 घोरं वृकवरद्विषाम्.

19 Ñ1 om. 19. —^{a}) Ś1 D1-3 दीर्घौ (for घोरौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भुजौ दीर्घौ(Ñ2 B3 दीप्तौ) (for घोरौ भुजौ). V B1 D2 विकुर्वाणौ (for °र्वाणम्). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 घोरौ (for उभौ). Ś1 D1-3 तावुभौ योजनायतौ. —^{cd}) Ś1 गृह्णन् (for गृह्य). M1 वृषान् ; M2 वृक्षान् (for ऋक्षान्). M3 द्विजान् (for मृगान्). Ś1 D1-3 विचित्रा (D1-3 °वृद्धा)न्मृगपक्षिणः (for ^{d}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आदाय विविधांश्चैव करा(Ñ2 D5.7 बाहु)भ्यां मृग(V1 नृप)-पक्षिणः.

20 Ñ1 transp. 20^{ab} and 21^{cd}. —^{a}) D4 आकर्षयंतं (hypm.) (for °र्षन्तं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वना(V बला)-त्तस्माद्; D4 जनेनैव (for विकर्षन्तम्). Dt1 आकर्ष* ***न्तम् (om. hapl.). —^{b}) D4 सुबहून् (for अनेकान्). Ñ1 वा* *जन*** (illeg.). —After 20^{ab}, Ñ1 ins. l. 4-7 of 1264* then reads 3.66.1 and 1268*. —^{c}) V1 आसाद्य (for °वृत्य). G2 पंथानमावृत्य (by transp.). —^{d}) Ś1 प्रसन्नयोः; D3 महात्मनोः (for प्रपन्नयोः). Ñ1 * * गिरिमिवाचलं (illeg.). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कबंधं तावपश्यतां.

21 Ñ1 om. 21^{ab}. —^{a}) Dt1 Ct तं; Dm1 D6.8 तत् (for तौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समति(V2 °नु)क्रांतौ; Dg1 D1 T G3 Cv.m.g समभिक्रम्य; D3 समति**; Cr.k as

स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
जग्राह सहितावेव राघवौ पीडयन्बलात् ॥ २२

खड्गिनौ दृढधन्वानौ तिग्मतेजौ महाभुजौ ।
भ्रातरौ विवशं प्राप्तौ कृष्यमाणौ महाबलौ ॥ २३

G. 3. 74. 23
B. 3. 69. 36
L. 3. 76. 25

in text (for °तिक्रम्य). —[b]) Dt1 D3.6 Ct क्रोशमात्रं; Cv.r.m.g.k as in text (for °मात्रे). D3 Ck ददृशतुः; Cg.t as in text (archaic) (for °दर्शतुः). Ś1 क्रोशमात्रं तु पश्यताम्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 क्रोशमात्रान्तरेण तु. —For 21[c]–23, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. 1264*. Ñ1 transp. 20[ab] and 21[cd]. —[c]) Ñ1 illeg.; Dm1 भूतं; D3 रौद्रं; D4 वीरं; Cg as in text (for भीमं). —[d]) Ñ1 विवृद्ध- (for कबन्धं). ❀ Cv : भुजसंवृतमिति। क्विबन्ताद्वितीया भावे निष्ठान्तस्य बहुव्रीहिर्वा. ❀ —After 21, Dg1 Dt1 Dm1 D1(m.).4.6.8 S ins. :

1261* कबन्धमिव संस्थानादतिघोरप्रदर्शनम् ।

[D1 इति संस्थानम् (for इव संस्थानाद्).]

—Thereafter G1 cont., while D3 ins. 1263* after 21.

22 For subst. in Ñ2 V B1.3.4 D5.7, cf. v.l. 21 and 23. Ñ1 om. 22–23. G3 transp. 22 and 23. —[a]) M1 स महाबा**** (damaged). —[b]) G2 प्रासार्य. T2 विमलौ (for °पुलौ). M3 damaged from लौ in 22[b] up to राघवौ in 22[d]. —[c]) Dg1 Dt1 D6 सहितावेष; G2 सन्निधावेव; Cg as in text (for सहितावेव). —For 22, Ś1 D1–3 subst. :

1262* अघोररूपो दुष्टात्मा क्षुधार्तो जगृहेऽथ तौ ।

[D2 च तौ; D3 ततः (for ऽथ तौ).]

23 Ñ1 D4 M1 om. 23 (for Ñ1, cf. v.l. 22). G3 transp. 22 and 23 and reads 23 for the second time after 1266(B)*. M3 om. 23[ab] here and reads 23 (23[cd] second time) after 1266(B)*. —[ab]) T3 धृतधन्वानौ (for दृढ°). Dg1 तिग्मगौ तौ; T3 तिग्मबाणौ; G3(first time) निस्तेजस्कौ; Ct as in text (for तिग्मतेजौ). Ś1 D1–3 M3 तिग्मबाणधनुर्धरौ; G1 तेजसा भास्करोपमौ; G3(second time) तिग्मबाणौ च राघवौ; K(ed.) तिग्मतेजोवपुर्धरौ (for [b]). G2 ततस्तौ वातविक्षिप्तौ तोयदौ वार्षिकाविव; M2 विक्षिप्ताभ्यां स्वबाहुभ्यां मृगैः सह महावने. ❀ Cg : तिग्मं खरं तेजो यस्य तत्तथा तादृशवपुर्धरौ।; Ck : तिग्मं खरं तेजो यस्य स तथा तादृशवपुर्धरौ वेषधराविल्यर्थः। Ct : तिग्मतेजौ तिग्मतेजसौ. ❀ —After 23[ab], Ś1 D1.2 ins., while D3 ins. after 21 and G1 cont. after 1261* :

1263* कबन्धेनातिकायेन संमूढौ दीर्घबाहुना ।

[G1 प्रमाथी (for संमूढौ).]

—[c]) Ś1 D1.2 वैरिणा(D1.2 °णं); G2 अटवीं; G3 (second time) अरणिं; M2 निकटं; Cm.g.k.t as in text (for विवशं). Ś1 D1.2 G2 M2 प्राप्य (for °प्तौ). D3 M3 (second time) भ्रातरावरि(M3 °र)णं प्राप्य. —[d]) D1 क्रोशमाणौ; M3(second time) तुष्य° (for कृष्य°). G2.3 M2.3 ददर्श ह(G3 M3 both second time °तुः) (for महाबलौ). —For 21[cd]–23, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst., while Ś1 D1–3 G3(after 23 r.) M3 ins. after 23(M3 after 23[cd] [second time]); Ñ1 ins. after 20[ab]; Dm1 D8 after 1266(B)* :

1264* भ्रातरावतिकायेन गृहीतौ दीर्घबाहुना ।
परिगृह्य महावीरौ क्षुधार्तेन महाबलौ ।
कृष्यमाणौ ददृशतुर्बाहू परिघसंनिभौ ।
महागजकराकारौ खरौ रोमभिराचितौ ।
दीर्घशुष्कनखौ घोरौ पञ्चास्याविव पन्नगौ । [5]
ताभ्यां संकृष्यमाणौ तौ खड्गबाणधनुर्धरौ ।
कृच्छ्रेणास्य समीपं तावुपनीतौ व्यवस्थितौ ।

[Ñ1 Dm1 D8 G3 M3 om. l. 1-3. Ś1 D1–3 om. l. 1-2. —(l. 1) V1 रक्षसा तेन (for अतिकायेन). —(l. 2) V2 illeg. after परि. V1 B1.3.4 बलाद्वीरौ(V1 °*) (for महावीरौ). V1 महाभुजौ (for °बलौ). —After l. 2, B3 ins. :

1264(A)* खड्गिनौ तेजसा युक्तौ दिव्यबाणधनुर्धरौ ।

—(l. 3) B3 हृष्यमाणौ (for कृष्य°). Ś1 D1–3 दीर्घौ ददृशतुर्वीरौ (Ś1 °र्घोरौ) (for the prior half). —(l. 4) Ś1 Ñ1 Dm1 D1–3.8 G3 M3 महाजगरसंकाशौ (for the prior half). Ñ1 घन-; V1 om. (for खरौ). Ś1 Ñ1 V B3.4 D1–3 लोमभिर् (for रोमभिर्). D5.7 आवृतौ (for आचितौ). Dm1 D8 G3 M3 खररोमभिरावृतौ (for the post. half). —(l. 5) Ś1 Dm1 D1–3.8 G3 M3 तीक्ष्णरोमनखौ(D1.2 °मुखौ) बाहू; B3 दीर्घतीक्ष्णनखैर्घोरैः (for the prior half). —(l. 6) Ś1 Dm1 D1.2.8 G3 M3 तु कृष्यमाणौ; Ñ1 संकर्षमाणं (sic); B1.3 आकृष्यमाणौ; D3 विकृष्यमाणौ; D5.7 संहृष्यमाणौ (for संकृष्यमाणौ). Ñ1 V B1.3.4 Dm1 D3.8 तु (for तौ). V2 -पाणि- (for -बाण-). Ś1 D2.3 बाणपातादुपागतौ; Ñ1 *स्य पातमुपागतौ; B3 खड्गबाणांतरे तदा; Dm1 D8 G3 M3 बाणपातमिवागतौ; D1 तिग्मबाणधनुर्धरौ (for the post. half). —(l. 7) समीपस्थाव् (for °पं ताव्). Ñ1 D1.2 तदुरस्यास्यं; Dm1 D8 G3 दूरतस्तस्य; D3 तु दुराभ्यासं (sic); M3 रसतस्तस्य (for [अ]स्य समीपं ताव्). Ś1 कृच्छ्रेण तौ दूरसास्यं (sic) (for the prior half). Ś1 Dm1 D1.2.8 तस्य दृष्ट्वा; D3 प्राप्य तस्य; G3 M3 तत्र दृष्ट्वा (for उपनीतौ). Ñ1 दृष्ट्वा त* (illeg.) चितस्ततः (for the post. half).]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 cont. :

1265* न शशाक स तौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रक्षेप्तुमास्ये बाहुभ्यामवष्टभ्य स्वतेजसा ।

[(l. 1) Ñ2 V B1.3 D5.7 हि (for स). B4 क्षितौ (for स तौ). —(l. 2) V2 illeg. after मास्ये. Ñ2 V1 B1(m.).3.4 D3.5.7 अवष्टभ्यौ (for °भ्य).]

G. 3. 71. 25
B. 3. 69. 43
L. 3. 76. 29

तावुवाच महाबाहुः कबन्धो दानवोत्तमः ।
कौ युवां वृषभस्कन्धौ महाखड्गधनुर्धरौ ॥ २४

घोरं देशमिमं प्राप्तौ मम भक्षावुपस्थितौ ।
वदतं कार्यमिह वां किमर्थं चागतौ युवाम् ॥ २५

Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G1 M2.3 Cv.r.m.g.k.t ins. after 23 (M3 after 23^{cd} [first time]); while D4 G2.3 M1.2 ins. after 22 (owing to omission, except G3) :

1266* तत्र धैर्याच्च शूरस्तु राघवो नैव विव्यथे ।
बाल्यादनाश्रयाच्चैव लक्ष्मणस्त्वभिविव्यथे ।
उवाच च विषण्णः सन्राघवं राघवानुजः ।
पश्य मां विवशं वीर राक्षसस्य वशंगतम् ।
मयैकेन तु निर्युक्तः परिमुच्यस्व राघव । [5]
मां हि भूतबलिं दत्त्वा पलायस्व यथासुखम् ।
अधिगन्तासि वैदेहीमचिरेणेति मे मतिः ।
प्रतिलभ्य च काकुत्स्थ पितृपैतामहीं महीम् ।
तत्र मां राम राज्यस्थः स्मर्तुमर्हसि सर्वदा ।
लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिमब्रवीत् । [10]
मा स्म त्रासं कृथा वीर नहि त्वादृग्विषीदति ।
एतस्मिन्नन्तरे क्रूरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[G3 transp. l. 1 and 2.—(l. 1) T1.2 धैर्येण (for °र्याच्च). M3 वै न (for नैव). —Dm1 D4.8 G1 M2.3 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) Dg1 T G2.3 M1 Cm.g.tp अनाश्रयत्वाच्; Cr.k.t(also) as in text (for °याच्चैव). Dg1 Cg.k त्वति-; T3 त्वथ; M1 तं च (for त्वभि-). —(l. 3) Dm1 D8 G2.3 स (for च). G3 निषण्णः (for वि°). M3 damaged from the post. half of l. 3 up to राक्षसस्य in the post. half of l. 4 and written up to the prior half of l. 4 in marg. *sec. m.* —(l. 4) Dg1 D4 T G1.2 M2.3(m. *sec. m.*) वीर विवशं (by transp.); M1 राम विवशं (for विवशं वीर). Dt1 -गतः (for -गतम्). —(l. 5) D4 मामनेन; M2 एकेनैव (for मयैकेन). Dg1 Dm1 D8 निर्मुक्तः; D4 °क्तं (for निर्युक्तः). Cm.g K(ed.) विनिर्युक्तः (for तु निर्युक्तः). Dg1 Dm1 T3 Cm.g -मुंचस्व. —(l. 6) Dg1 T3 च (for हि). M3 पालयस्व (for पला°). G2 °गतं (for °सुखम्). —(l. 7) T2 अभिगंतासि. M3 damaged for वैदेहीम्. —(l. 8) T2 प्रतिलक्ष्य (for °लभ्य). —(l. 9) M3 मा (for मां). —After l. 9, Dm1 D8 G3 M3 ins. :

1266(A)* न हि मे त्वत्समो बन्धुः कश्चनानघ विद्यते ।
न मातुश्च ममाख्येयो विनाशश्च कथंचन ।
विषीदत्यतिमात्रं हि प्रियपुत्रा हि सा भृशम् ।
तं तु संपन्नया वाचा परितापार्तमातुरम् ।
आश्वासहेतोर्वचनमिदमाह परंतपः । [5]
पुत्रो दशरथस्यासि द्वितीयो मम चानुजः ।
स प्राकृत इवोदारः कथं नाम विषीदसि ।
मांसराशिमयः पापो रूपमात्रं हि भीषणम् ।

[(l. 2) M3 मद्विनाशः (for विनाशश्च). —(l. 3) M3 सा तादृशं (for हि सा भृशम्). —(l. 4) M3 -पर्तेनानमनातुरं (for the post. half). —(l. 8) M3 -राशिमयं (for °मयः). M3 विभीषणं (for हि भीषणम्).]

—Dm1 D8 G3 M3 om. l. 10. —(l. 11) M1 मा (for स्म). M3 सौम्य (for वीर). M3 विषीदसि (sic) (for °दति). —After l. 11, Dm1 D8 G3 M2.3 ins. :

1266(B)* ततः सत्त्वानि तद्रक्षः क्षुधयाभिग्रसत्तदा ।

[G3 [अ]भ्यग्रसत् (for [अ]भिग्र°). M2 ततः पिपासाविक्षिप्तः क्षुधया निभृतस्तदा.]

—After 1266(B)*, G3 (second time) M3 read 22, while Dm1 D8 ins. 1264*, whereas D4 ins. after l. 11 :

1266(C)* भ्रातरौ स्वकरं प्राप्तौ दृष्ट्वा तौ प्रीतमानसः ।

—Dg1 D4 T3 G1.2 M om. l. 12. —(l. 12) D6 G3 क्रूरौ (for क्रूरो).]

24 Ñ1 D1 om. 24^{ab}; V2 illeg. up to कबंधो in 24^{b}. —^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अथोवाच; D2 T3 तावुभौ च (for तावुवाच). T1.2 पप्रच्छ घननिर्घोषः. —After 24^{ab}, B1.3 ins. :

1267* बाहुपाशपरिक्षिप्तौ विकृतौ पुरुषादकः ।

—Thereafter B1.3 cont., while Ś1 Ñ(Ñ1 after 3.66.1 [cf. v.l. 20^{ab}]) V B4 D2.3.5.7 M3 ins. after 24^{ab} :

1268* शरचापधरौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[D3 वर- (for शर-). Ñ1 -चापायुधौ (for -चापधरौ). D3 M3 सहितौ (for भ्रातरौ). Ñ1 सशृंगाविव पर्वतौ (for the post. half).]

—^{d}) Ś1 D1–3 खड्गबाण-(D1.2 चाप-); Ñ1 महाबाहु-; B3 महत्खड्ग- (for महाखड्ग-).

25 ^{a}) Dg1 घोरदेशम् (for घोरं देशम्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 वनमिदं(D3 °मं) (for देशमिमं). Ñ1 T1.2 अनुप्राप्तौ. —^{b}) Ś1 भक्ष्यम् ; B1.3.4 Dg1 D5.7 T3 भक्ष्याव् (for °क्षाव्). Dg1 उभौ स्थितौ (for उपस्थितौ). Dt1 D6 T1.2 Cm.k.t दैवेन मम चाक्षु(T1.2 °मि)षौ. ❀ Cg : भक्षौ आहारौ. ❀ —^{c}) Dg1 D4 M3 वदतां; Dt1 T3 वदंतं; D8 वद तत् (for वदतं). T3 मां (for वां). Ś1 D1–3 तच्च(D1.2 °त्त्वं; D3 °था) ब्रूतं यथातत्त्वं(D1.2 °थ्यं); Ñ1 आक्रम्यमाणो यत्नेन; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ब्रू(B3 क्रू)तमर्थं(B1 °मद्यं) च कामं च. —^{d}) Ś1 वामिहागतौ; Ñ1 ** (illeg.) वां मया; Dm1 D8 G3 M1 चागतावुभौ; D1–3 इदमा(D2 °ह वा)गतौ (for चागतौ युवाम्). ❀ Cv : वदतं कार्यमिह वामिति सम्यक् . ❀

इमं देशमनुप्राप्तौ क्षुधार्तस्येह तिष्ठतः ।
सबाणचापखड्गौ च तीक्ष्णशृङ्गाविवर्षभौ ।
ममास्यमनुसंप्राप्तौ दुर्लभं जीवितं पुनः ॥ २६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कबन्धस्य दुरात्मनः ।
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥ २७
कृच्छ्रात्कृच्छ्रतरं प्राप्य दारुणं सत्यविक्रम ।
व्यसनं जीवितान्ताय प्राप्तमप्राप्य तां प्रियाम् ॥ २८
कालस्य सुमहद्वीर्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण ।
त्वां च मां च नरव्याघ्र व्यसनैः पश्य मोहितौ ।
नातिभारोऽस्ति दैवस्य सर्वभूतेषु लक्ष्मण ॥ २९
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे ।
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ॥ ३०

G. 3. 74. 31
B. 3. 69. 50
L. 3. 76. 42

26 [a]) Ś1 D2 M3 इदं; Ñ1 V2 अस्य; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 यौ मे (for इमं). B4 देशे (for देशम्). —[b]) Ś1 D2.3 [इ]व; Ñ1 B4 [अ]भि-; Ñ2 V2 B1.3 D5.7 [अ]त्र; V1 [अ]व-; D1 वि-; Cg.k.t as in text (for [इ]ह). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 om. 26[c–f]. —[c]) Ś1 D1.2 सबाणायुध-; D3 रुचिरायुध-; D4 G1 M2 सबाणचापौ; T1.2 G3 सचापबाण- (by transp.) (for सबाणचाप-). Dg1(m.) Dt1 D4.6 T3 G1 M1.2 -खड्गेन; D1 -खड्गं च; L(ed.) -खड्गौ तु (for -खड्गौ च). Ñ1 बाणखड्गधनुःपाणी. —[d]) D2 उपस्थितौ (for इवर्षभौ). —[e]) Dt1 D6 मां तूर्णम् (for ममास्यम्). G2 समनुप्राप्तौ; M3 इह संप्राप्तौ (for अनुसंप्राप्तौ). —[f]) Dt1 हि वां (for पुनः). G2 om.(hapl.) after जीवि in 26[f] up to जीवि in 28[c]. —For 26[ef], Ś1 Ñ1 D1–3 subst. :

1269* विनदन्तावुभावास्यमात्मनो वै नयाम्यहम्।

[Ñ1 न**तु (illeg.) (for विनदन्ताव्). Ñ1 युवामास्यम् (for उभावास्यम्). Ś1 उग्रमेव (for आत्मनो वै). Ñ1 [ऽ]भिनयाम्यहं; D1 वेगयाम्यहं (for वै नया°).]

27 G2 om. 27 (cf. v.l. 26). Ñ1 reads 27[ab] twice. —[a]) Ś1 D1.2 रघूत्तमः; Ñ1 नृपात्मजः; Dm1 D3 महा° (for दुरात्मनः). —After 27[ab], Ś1 D1–3 ins. :

1270* आत्मानमाचचक्षेऽथ सीताहरणमेव च ।
राज्ञो दशरथस्याहं पुत्रो राम इति श्रुतः।
पित्रा नियुक्तो वृद्धेन प्रियावचनकारिणा।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा भार्यामादाय निर्गतः।
सा तु मे रक्षसा भार्या हृता कमललोचना। [5]
तामन्वेषन्सह भ्रात्रा वने पुरुषवर्जिते।
शोकदुःखसमाक्रान्तौ बाहुमध्यं तवागतौ।
राघवेनैवमुक्तस्तु कबन्धो दानवोत्तमः।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं वचनं चेदमब्रवीत्।
सभार्यस्य वने वासः सर्वथा धर्मदूषणः। [10]
आयुधेन च किं कार्यं व्रतिनो वनवासिनः।
तच्छ्रुत्वा वचनं घोरं कबन्धोक्तं सुदारुणम्।

[(l. 3) Ś1 नियुक्तौ (for नियुक्तो). D3 प्रतिज्ञां परिपालयन् (for the post. half). —(l. 5) Ś1 D1.3 च (for तु). —(l. 6) Ś1 अन्वेष्यन्; D1 अन्विषन्; D3 अन्विष्य (for अन्वेषन्). —(l. 7) D1.2 -समाक्रांतो (for °क्रान्तौ). D1 बाहुमध्ये (for °मध्यं). D1.2 [आ]गतः (for °तौ). —(l. 8) D1 दैत्यसत्तमः (for दानवोत्तमः). —(l. 9) D3 कोपम् (for क्रोधम्). —(l. 10) D3 धर्मदूषणं. —(l. 11) D3 हि (for च). Ś1 यतेश्च; L(ed.) यतिनो (for व्रतिनो). D2 व्रतिनोर्वनवासिनोः (for the post. half). —Ś1 om. l. 12 to 28[ab]. —(l. 12) L(ed.) घोरसंकाशं (for वचनं घोरं).]

—Ś1 om. 27[c]–28[b]. D1 om. 27[cd]. —[c]) D6 -शुष्यतौ (for -शुष्यता).

28 G2 om. up to जीवि in [c] (cf. v.l. 26). Ś1 om. 28[ab] (cf. v.l. 27). —[a]) Ñ2 V B1.4 D5.7 प्राप्तौ; B3 Dg1 T3 प्राप्तं; D1 यस्य; D2.3 पश्य (for प्राप्य). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सत्यमेव तु (B4 च) (for सत्यविक्रम). —[c]) G2 ***** तांताय (om.). —[d]) D1–3 प्राप्यम्; D4 प्रादाम् (for प्राप्तम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रियामनुपलभ्य (B3 °पल्य) तां.

29 Ñ V B1.3.4 D5.7 om. 29[ab]. —[b]) D2 राघव (for लक्ष्मण). T2 om.(hapl.) 29[cdef]. Ñ V B1.3.4 D5.7 transp. [cd] and [ef]. —[c]) Dg1 reads after मां च up to [d] in marg. Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 आत्मानं मां च काकुत्स्थ- (Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सौमित्रे). —[d]) Ś1 Ñ1 D1–3 व्यसने (for °सनैः). —Ś1 D1–3 om. 29[ef]. —[e]) Ñ1 D4 Ck.t (also) न हि; Cm.g.t*p* as in text (for नाति-). Ñ2 -भावोस्य; V1 -भावोस्ति (for -भारोऽस्ति).

30 [a]) Ś1 बलवृत्ताश्च (for °वन्तश्च). —[b]) Ś1 नरा वने; Ñ1 सदा रणे; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नरा भुवि; Dm1 D3 G3 महारणे; D1.3 नरा रणे; D2 तथा रणे (for रणाजिरे). —Dg1 reads 30[cd] in marg. —[c]) D4 G1 कालावपन्नाः (for °भिपन्नाः). —[d]) Ñ1 *** (illeg.); G3 M2 सैकत- (for वालुक-). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.5.7 वालुकाः (Ñ2 D5.7 सैकताः; V B1.3.4 सिकता) सेतवो यथा.

G. 3. 74. 32
B. 3. 69. 51
L. 3. 76. 43

इति ब्रुवाणो दृढसत्यविक्रमो
महायशा दाशरथिः प्रतापवान् ।
अवेक्ष्य सौमित्रिमुदग्रविक्रमं
स्थिरां तदा स्वां मतिमात्मनाकरोत् ॥ ३१

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

६६

तौ तु तत्र स्थितौ दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
बाहुपाशपरिक्षिप्तौ कबन्धो वाक्यमब्रवीत् ॥ १
तिष्ठतः किं नु मां दृष्ट्वा क्षुधार्तं क्षत्रियर्षभौ ।
आहारार्थं तु संदिष्टौ दैवेन गतचेतसौ ॥ २
तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वाक्यं प्राप्तकालं हितं तदा ।
उवाचार्तिसमापन्नो विक्रमे कृतनिश्चयः ॥ ३
त्वां च मां च पुरा तूर्णमादत्ते राक्षसाधमः ।
तस्मादसिभ्यामस्याशु बाहू छिन्दावहे गुरू ॥ ४

31 Ñ1 om. 31.—a) Ś1 D1-3 ब्रुवाणं; Dg1 M3 ब्रुवाणौ (for °वाणो). Ś1 D1-3 M3 -विक्रमं (D3 °मे; M3 °मौ) (for -विक्रमो).—b) Ś1 D1-3 G1 महारथो (for °यशा). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रतापवान्दाशरथिर्महाबलः (B1 °यशाः).—c) D1 आवेक्ष्य; D2 आचक्ष्य (sic) (for अवेक्ष्य). D1.2 सौमित्रिर् (for °त्रिम्). Dm1 D3.4.8 G M1.3 उदार- (for उदग्र-). Ś1 D2 उदारविक्रमः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 उदारदर्शनं (B1 °नो); Dg1 उदारकीर्तिमान्; Dt1 D6 Ct °विक्रमः; T1.2 °पौरुषं; Ck °पौरुष (for उदग्रविक्रमं).—d) D4 स्थितां (for स्थिरां). Ś1 D1-3 मतिं; D4 ** (for तदा). D2 तां (for स्वां). M3 आत्मनो. Ś1 D1-3 मतिमांस्तदा (D3 °था) करोत् (for °मात्मनाकरोत्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मतिं चकारास्य स (Ñ2 D5.7 तु) दोर्निकृंत (V2 B1.4 °कर्त) ने.

Colophon. Ñ1 om. (Sarga cont.)—*Sarga name*: Ś1 Ñ2 B3 D5.7 कबंधदर्शनं; V1 कबंधांकदर्शनः; V2 कबंधांक *** (illeg.); B1.4 कबंधांकगोचरः; D1.2 कबंधवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D3.5.7 76; V1 73; V2 79; B4 77; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 69; D1 74; D4 72; M3 70. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

66

Ñ1 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Ñ1 reads 1 after 1264*.—a) Ñ1 तावुभौ (subm.) (for तौ तु तत्र).—c) M3 भुज- (for बाहु-). —d) D6 reads from मब्रवीत् up to 3a in marg.

2 D6 reads 2 in marg. (cf. v.l. 1). Ñ1 om. 2. —a) B1 D1 तिष्ठथः; B3 त्रिष्टितौ (corrupt); B4 तिष्ठंतं; D2 तिष्ठ त्वं (sic); Ct तिष्ठतं (for तिष्ठतः). Ś1 क नु; Ñ2 V1 Dm1 D3.5.7 किं तु; D2 किं न (for किं नु).—c) M1 damaged from रा up to दै in 2d. B3 -[अ]र्थौ; Dg1 -[अ]र्थे (for -[अ]र्थं). Ś1 D1.2 तु संसृष्टौ; Ñ V B1.4 D5.7 अनुप्राप्तौ; B3 मयानीतौ; Dg1 T3 हि संदिष्टौ; D3 हि संप्रष्टौ (for तु संदिष्टौ).—d) Dt1 D6.8 हतचेतनौ; D4 T3 M2.3 हतचेतसौ (D4 °सा); Cm.g.k गतचेतसौ (as in text). Ś1 D1-3 मम न (D2 तत्) प्रतिजल्पतः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 किं मां न प्रतिजल्पथः (V °जानथः).

3 D6 reads 3a in marg. (cf. v.l. 1).—a) Ś1 D1-3 लक्ष्मणं रामः (for °णो वाक्यं).—b) Ś1 B1 -कालो (for -कालं). D4 G1 प्रियं (for हितं). Ś1 D1-3 वचः; B1 T2 तथा; G2 ततः (for तदा).—c) Ś1 Dm1 उवाचार्थ- (Dm1 °थ); Dg1 D8 T2.3 G M2.3 उवाचार्तिं. Ñ2 V1 B3.4 D5.7 -समापन्नं.—d) Ś1 D2.3 धृतनिश्चयः; Dg1 Dm1 D4 T3 G3 M Cm.g कृतलक्षणः; D1 दृढनिश्चयः; D8 G1.2 कृतलक्ष्मणः. Ñ1 विक्रमं स तु लक्ष्मणः.

4 a) B1 पुनस् (for पुरा). Ś1 D1.2 नूनम् (for तूर्णम्). —b) Ś1 D1.2 अत्ययं (for आदत्ते).—c) D1 तदसिभ्यामथास्याशु.—d) Dg1 छिद्यावहे; K (ed.) Cm छिंदावहे. Ñ1 त्वरत्; D3 लघु (for गुरू). Ś1 D1.2 बाहू छिंद्याव लक्ष्मण; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बाहू (D7 °हुं) कृंताव माचिरं.—After 4, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.:

1271* भीषणोऽयं महाकायो राक्षसो भुजविक्रमः ।
लोकं ह्यतिजितं कृत्वा ह्यावां हन्तुमिहेच्छति ।
निश्चेष्टानां वधो राजन्कुत्सितो जगतीपते ।
क्रतुमध्योपनीतानां पशूनामिव राघव ।
एतत्संजल्पितं श्रुत्वा तयोः क्रुद्धस्तु राक्षसः । [5]
विदार्यास्यं ततो रौद्रं तौ भक्षयितुमारभत् ।

ततस्तौ देशकालज्ञौ खड्गाभ्यामेव राघवौ ।
अच्छिन्दतां सुसंहृष्टौ बाहू तस्यांसदेशयोः ॥ ५
दक्षिणो दक्षिणं बाहुमसक्तमसिना ततः ।
चिच्छेद रामो वेगेन सव्यं वीरस्तु लक्ष्मणः ॥ ६
स पपात महाबाहुश्छिन्नबाहुर्महास्वनः ।
खं च गां च दिशश्चैव नादयञ्जलदो यथा ॥ ७
स निकृत्तौ भुजौ दृष्ट्वा शोणितौघपरिप्लुतः ।
दीनः पप्रच्छ तौ वीरौ कौ युवामिति दानवः ॥ ८

इति तस्य ब्रुवाणस्य लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
शशंस तस्य काकुत्स्थं कबन्धस्य महाबलः ॥ ९
अयमिक्ष्वाकुदायादो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
अस्यैवावरजं विद्धि भ्रातरं मां च लक्ष्मणम् ॥ १०
अस्य देवप्रभावस्य वसतो विजने वने ।
रक्षसापहृता भार्या यामिच्छन्ताविहागतौ ॥ ११
त्वं तु को वा किमर्थं वा कबन्धसदृशो वने ।
आस्येनोरसि दीप्तेन भग्नजङ्घो विचेष्टसे ॥ १२

G. 3. 75. 12
B. 3. 70. 16
L. 3. 77. 12

[(l. 1) Dg1 [ऽ]द्भुतविक्रमः; T3 भीमविक्रमः (for भुज°). —M3 partially missing l. 2 on a damaged fol. —(l. 2) M3 (with hiatus) आवां. —(l. 3) Dt1 D6 G3 Cr.g.k.t जगतीपतेः. —(l. 4) D4 क्रतुमभ्योप-; G1 मखमभ्योप-; Cr.m.g as above (for °मध्योप-). ❀ Ct : केचित्तु क्रतुमध्यापनीतानामिति पाठं श्रद्धाजाड्येन कल्पयित्वा क्रतुमध्यादन्यत्र नीतानां वधो यथा कुत्सित इति व्याचक्षते. ❀ —(l. 5) M3 missing from राक्षसः up to ततो in l. 6 on a damaged fol. —(l. 6) G1 विसार्य (for विदार्य). T1.2 M1 तदा (for ततो). T1.2 G2 M3 रौद्रस् (for रौद्रं). Dg1 ततो (hypm.) (for तौ). G3 तौ भक्षितुमथारभत्; M1 ततो भक्षितुमारभत् (for the post. half).]

5 [a]) Ś1 D1-3 ततस्तु; G(ed.) ततश्च. B3 कालदेशज्ञौ (by transp.). —[c]) Dg1 अछिंदेतां: M1 अछिंदंतां. T2 असंहृष्टौ; T3 Cm सुसंविग्नौ; Cg.k as in text (for सुसंहृष्टौ). —M3 missing from देशयोः in 5[d] up °सक्तम in 6[b] and M1 missing from योः in 5[d] up to second द in 6[a] on a damaged fol. —[d]) Dg1 G1 [अं]शदेशयोः; T1.2 G2 [अं]सदेशतः (for [अं]सदेशयोः). —For 5[cd], Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 subst. :

1272* बाहू तस्यांसदेशाभ्यामुभावेव न्यकृन्तताम् ।

[Ś1 प्रदेशाग्राद्; Ñ1 B3 [अं]शदे° (for [अं]सदेशाभ्याम्). B1 D1-3 निकृंततां (for न्यकृन्तताम्). Ś1 वीरौ तौ संन्यकृंततां (for the post. half).]

6 M3 missing up to °सक्तम in 6[b] and M1 missing up to second द in 6[a] (cf. v.l. 5). —[a]) Ñ D5.7 दक्षिणं दक्षिणो (by transp.). —[b]) Ś1 D2 सुसक्तम्; B4 आसक्तम्; D1 संसक्तम्; D3 आसिक्तम् (for असक्तम्). Ñ2 V B1 D5.7 G1 तदा (for ततः). —B4 om. (hapl.?) 6[c]-8[b]. —[c]) M3 *च्छेद. Ñ2 B1.3 D5.7 रामश्चिच्छेद (by transp.). D4 G2 खड्गेन (for वेगेन). Ś1 V D1-3 रामश्चिच्छेद खड्गेन. —[d]) M2 ततः (for सव्यं). Ś1 D1-3 वीरश्च; V1 तस्य च; Dm1 D8 धीरस्तु; M2 सव्यं तु (for वीरस्तु). D2 दक्षिणः (for लक्ष्मणः). ❀ Cv : दक्षिण उदारः । उदारो दक्षिणः स्मृत इति भागुरिः ❀

7 B4 om. 7 (cf. v.l. 6). —[a]) Ś1 Ñ2 V B1.3 D1-3.5.7 महाकायश्च (for °बाहुश्च). —[b]) Ñ2 V2 B1.3 D1.5.7 M1 महासुरः; V1 °बलः; G1 °स्वरः (for °स्वनः). —[c]) Ś1 स्वर्गं गां च; Ñ1 दिशश्च वि- (for खं च गां च). M2 वनं (for दिशश्). —[d]) V1 जलदोपमः (for °दो यथा). M3 damaged for दयञ्जल.

8 B4 om. 8[ab] (cf. v.l. 6). —[a]) Ś1 D1-4 T1.2 M1 सं- (for स). Ś1 D2 -निवृत्तौ; V1 T1.2 G1 M3 निकृत्त-; Cg as in text (for निकृत्तौ). Ś1 तु तौ (for भुजौ). —[b]) Ś1 Ñ1 D1-3 -परिप्लुतौ (for °तः). Ñ2 V B1.3 D5.7 शोणितेन समुक्षितः (V1 °तौ). —[c]) Ś1 D1-3 पुनः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्रीतः; G2 ततः; M3 स च (for दीनः). —[d]) Ś1 इति भण्यतां; D1 प्रतिजल्पतां; D2.3 इति जल्पतां (for इति दानवः).

9 [b]) M1 damaged from second णः up to शशं in 9[c]. B3 Dt1 D1.4 शुभलक्ष्मणः. —[c]) Ś1 D1-3 शशंस सर्वं काकुत्स्थः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 समाचष्ट स तस्याथ; T1.2 शशंस राघवं तस्य. —[d]) T1.2 महात्मनः (for °बलः).

10 D6 om. 10. Ñ1 om. 10[ab]. V2 reads in marg. 10[ab] except इक्ष्वा. —[c]) Ñ2 V B1.3 D5.7 T3 अस्य च; B4 तस्य च; Dg1 Dt1 D4 G1.3 M2 तस्यैव (for अस्यैव). —[d]) Ñ3 B1.3 D3.5.7 तु (for च). —After 10, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G3 ins.; K(ed.) ins. within brackets :

1273* मात्रा प्रतिहते राज्ये रामः प्रव्राजितो वनम् ।
मया सह चरत्येष भार्यया च महद्वनम् ।

[(l. 1) Dg1 T3 प्रतिहृते (for °हते). Dt1 D8 प्रव्रजितो. —(l. 2) G3 सह तद्वनं (for च महद्वनम्).]

11 [a]) Ś1 D1-3 त्वेवं-; D6 दैव- (for देव-). Ñ1 अस्य त्वेव महार्हस्य. —[b]) V2 G2 दंडके (for विजने). —D4 om. (hapl.) 11[c]-12[b]. —[c]) T1.2 G3 M पत्नी (for भार्या). —[d]) Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7.8 (before corr. as in text) ताम् (for याम्). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 अन्वेष्टुम् (for इच्छन्ताव्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 इहागतः (for °गतौ).

12 D4 om. 12[ab] (cf. v.l. 11). —[a]) B4 M3 च (for तु). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कबंध वससे (for कबन्धसदृशो). —[c]) Ñ2 D5.7 दीर्घेण (for दीप्तेन). —[d]) Ś1 Ñ1 प्रवर्तसे;

G. 3. 75. 13
B. 3. 70. 17
L. 3. 77. 13

एवमुक्तः कबन्धस्तु लक्ष्मणेनोत्तरं वचः ।
उवाच परमप्रीतस्तदिन्द्रवचनं स्मरन् ॥ १३
स्वागतं वां नरव्याघ्रौ दिष्ट्या पश्यामि चाप्यहम् ।
दिष्ट्या चेमौ निकृत्तौ मे युवाभ्यां बाहुबन्धनौ ॥ १४
विरूपं यच्च मे रूपं प्राप्तं ह्यविनयाद्यथा ।
तन्मे शृणु नरव्याघ्र तत्त्वतः शंसतस्तव ॥ १५

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

Ñ2 V2 B4 D5.7 विभीषणः; V1 B1.2 [ऽ]तिभीषणः; D1 [ऽ]द्य वर्तसे; D2.3 [ऽ]थ वर्तसे; Cr.g.k K(ed.) विवे°; Cm.t as in text (for विचेष्टसे).

13 b) Ś1 D1–3 महात्मना; Ñ2 V B1.4 D5.7 तदा वचः; Dm1 D8 [उ]त्तमं वचः; G(ed.) तथा वचः (for [उ]त्तरं वचः). —c) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G2 वचनं (for परम-). —d) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 स (for तद्). Ñ1 V D1–3 इंद्रस्य वचः; B3 इंद्रवचसः (for इन्द्रवचनं).

14 a) D2 M2 वो; D6 ते (for वां). Ś1 वां नरश्रेष्ठौ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 युवयोर्वीरौ (B1.3 °र) (for वां नरव्याघ्रौ). —b) Ñ1 **म्युपागतौ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्राप्तौ च (Ñ2 स्थ [sic]; V1 सु; V2 B3 तु; D5.7 स्व [sic]) राघवौ; Dt1 D6 पश्यामि वामहं (for पश्यामि चाप्यहम्). —c) Dg1 Dm1 निकृंतौ (for °कृत्तौ). —d) Ś1 D1–3 आयतौ भुजौ; Ñ1 चैव बंधनौ (for बाहुबन्धनौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 बाहू परि (B4 om.)-घसंनिभौ. —After 14, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 ins. :

1274* ममाप्यनेन वेषेण निर्वेदः समपद्यत ।
मृत्पिण्डभूतो ह्येकस्थः सर्वलोकविगर्हितः ।
विकृतः पिशिताहारो जीवलोकभयावहः ।
न किंचिदत्यजं सत्त्वं बाहुमध्यमुपागतम् ।
मृगं वा महिषं वापि शार्दूलं मानुषं गजम् । [5]
नावर्जयमुपप्राप्तं क्षीणपुण्यः क्षुधान्वितः ।
व्यसने मज्जमानेन शोके महति तिष्ठता ।
राघवौ यन्मया दृष्टौ नास्ति धन्यतरो मया ।
कीर्तिमन्तौ महावीर्यौ धार्मिकौ सत्यविक्रमौ ।
सहितौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मुक्तोऽहं पापजीवितात् । [10]
रूपवानहमप्यासं कन्दर्पसदृशः क्षितौ ।
अहमात्मापराधेन प्राप्तो रूपविपर्ययम् ।

[(l. 1) Ś1 [ए]तेन (for [अ]नेन). Ś1 D1.2 रूपेण (for वेषेण). Ś1 D1–3 सु(Ś1 तु)महानभूत्; D5 समजायत (for समपद्यत). —(l. 2) V2 illeg. from ह्येकस्थः up to -विगर्हितः. Ś1 D2 एकस्थो (for ह्येकस्थः). Ś1 D1–3 जीव- (for सर्व-). —(l. 3) Ś1 D1–3 सर्वसत्त्व- (for जीवलोक-). —(l. 4) Ś1 वनजं; D1.2 वर्जये; D3 वर्जयन् (for अत्यजं). D3 सर्वं (for सत्त्वं). V बाहुपाशम् (for °मध्यम्). —(l. 5) B1 मृगक्षं (for मृगं वा). Ś1 D1–3 अथ मानुषं; B1 सानुजं गजं (sic); D5 महिषं गजं. —(l. 6) V2 D5 मुखं (D5 अनु) प्राप्तं (for उप°). Ś1 D1.3 न वर्जयाम्युपगतं; B1 नावर्जमुपसंपन्नं; D2 न वर्जयाम्युपायातं (for the prior half). —V1 reads l. 7 within brackets. —(l. 7) Ś1 D1–3 मज्जता घोरे; G(ed.) वर्तमानेन (for मज्जमानेन). —(l. 8) V2 illeg. from या in यन्मया up to धन्यत. Ś1 जन्मतो (for यन्मया). —Ś1 om. from दृष्टौ up to भ्रातरौ in l. 10. L(ed.) पुण्यतरो (for धन्य°). Ñ2 B4 D7 मम (for मया). —(l. 9) D1–3 सत्यसंधौ तथा वीरौ (D3 च वीरौ च) (for the prior half). —(l. 10) D3 पापजीवनात् (for °जीवितात्). —(l. 11) Ś1 सहितोप्यासं; D7 om. (for अहमप्यासं). Ś1 -सहितो (for -सदृशः). Ś1 D2 युवा; D3 भुवि (for क्षितौ). —(l. 12) V B3 त्वात्मा- (for आत्मा-). Ś1 D1–3 सोहमात्मापचारेण (for the prior half.)]

15 Ś1 D1–3 read 15^{ab} twice. —a) Ñ1 क्षत्र; Ñ2 V B4 D5.7 यत्तु; B1 यस्य (for यच्च). D1 (second time) वै (for मे). B3 विरूपं राम यद्रूपम्. —b) Ś1 D2 (both second time) मया; D1 (second time) मम (for यथा). Ś1 D1–3 (all first time) इ(Ś1 चे)दं लोक(Ś1 °के)-भयावहं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इदं सर्वभयानकं (B1.3 °वहं). —After the first occurrence of 15^{ab}, Ś1 D1–3 ins. :

1275* शापदोषादिदं प्राप्तं बीभत्सं घोरदर्शनम् ।
जानतापि मया वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
गृहीतौ शापमोक्षार्थं तच्च मे क्षन्तुमर्हथः ।

[(l. 1) Ś1 विकृतं (for बीभत्सं). —(l. 3) D1 रोपितौ; D3 धर्षितौ (for गृहीतौ).];

while Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. after 15^{ab} :

1276* शापदोषेण संप्राप्तं मया बीभत्समीदृशम् ।
अवश्यं माननीयौ मे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

—c) D3 तद्वै; M3 तस्माच् (for तन्मे). Ñ1 सतां श्रेष्ठ; D4 G1 M2 नरश्रेष्ठ (for नरव्याघ्र). Ś1 D1.2 शृणुतं तं नरव्याघ्रौ (D2 °घ्र). —d) Ś1 D1–3 शंसतो मम; Cr.g.k तव शंसतः (for शंसतस्तव). Ñ1 शंसतस्ततोनघ (subm.). —For 15^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1277* कीर्त्यमानं यथातथ्यमिदं मे श्रूयतां वचः ।

[D5 कीर्त्यमानौ. B3 मया (for यथा-). V1 वै (for मे). Ñ2 B3.4 D5.7 शृणुतं (for श्रूयतां).]

—After 15, Ś1 D1.2 ins. :

६७

पुरा राम महाबाहो महाबलपराक्रम ।
रूपमासीन्ममाचिन्त्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
यथा सोमस्य शक्रस्य सूर्यस्य च यथा वपुः ॥ १
सोऽहं रूपमिदं कृत्वा लोकवित्रासनं महत् ।
ऋषीन्वनगताञ्राम त्रासयामि ततस्ततः ॥ २
ततः स्थूलशिरा नाम महर्षिः कोपितो मया ।
संचिन्वन्विविधं वन्यं रूपेणानेन धर्षितः ॥ ३
तेनाहमुक्तः प्रेक्ष्यैवं घोरशापाभिधायिना ।
एतदेव नृशंसं ते रूपमस्तु विगर्हितम् ॥ ४
स मया याचितः क्रुद्धः शापस्यान्तो भवेदिति ।
अभिशापकृतस्येति तेनेदं भाषितं वचः ॥ ५
यदा छित्त्वा भुजौ रामस्त्वां दहेद्विजने वने ।
तदा त्वं प्राप्स्यसे रूपं स्वमेव विपुलं शुभम् ॥ ६

G. 3. 75. 0
B. 3. 71. 7
L. 3. 78. 6

1278* यथा मम पुरावृत्तं रूपस्य च विपर्ययम् ।

[Ś1 [अ]स्य (for च).]

Colophon. D2 om.(cont. the Sarga). —*Sarga name* : Ś1 कबंधबाहुच्छेदनं; Ñ1 D1 कबंधदर्शनं(D1 °नो); Ñ2 V B3.4 D5.7 कबंधवधः; B1 D3 कबंधवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 om.; Ñ2 D5.7 77; V1 74; V2 80; B4 78; Dg1 Dt1 Dm1 D5.6.8 T G M1.2 70; D1 75; D3 69; D4 73; M3 71. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

67

D2 continues the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 om. 1[ab]. —[a]) G3 मम (for राम). —[b]) Dt1 D4.6 T1 G2 M3 -पराक्रमं(G2 °मौ) (for °म). —[c]) Ś1 D1-3 T2 महच्चित्रं; V2 महा° (for ममाचिन्त्यं). —[ef]) D2.3 शुक्रस्य (for शक्रस्य). Dt1 Dm1 D6.8 सूर्यस्य सोमस्य (for सोमस्य शक्रस्य). Ñ2 V1 transp. सोमस्य and शक्रस्य. Ñ1 ग्रहाणां; B4(marg. also) Dt1 Dm1 D6.8 शक्रस्य (for सूर्यस्य). D4 G1.2 M2 transp. शक्रस्य and सूर्यस्य. V1 सु- (for च). Ś1 D1.2 G1 M2 यथा पुनः(D2 °रा); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 महद्वपुः; D4 तथा वपुः; G(ed.) बृहस्पतेः (for यथा वपुः).

2 [a]) D4 लब्ध्वा (for कृत्वा). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रूपं तु राक्षसं कृत्वा. —[b]) B4 -वित्रासकं. D3 यथा (for महत्). —[c]) V2 उपागतान्; D2 वना°; G2 त्वनु° (for वन°). Ś1 D2 वीरौ; Ñ V B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा; D1 तीर्थे (for राम). —[d]) Ś1 यतस्ततः; Ñ1 [अ]त्र नित्यशः; Ñ2 V B1.4 D5.7 स(B1 च) सर्वशः(B1.4 °तः) (for ततस्ततः). B3 भ्रामयामीति सर्वशः.

3 [a]) Dg1 स्थूलशिरो; D4 °शिला (for °शिरा). Dt1 राम; D1 राजन् (for नाम). —[b]) Ś1 Dg1 D6 T3 कुपितो; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कोपनो (for कोपितो). Ñ1 महान्; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भृशं (for मया). —Ś1 om. 3[cd]. —[c]) Ñ1 B4 Dg1 Dt1 Dm1 D3-6.8 Cr स चिन्वन्; V B1.3 D1 Cm वि°; Cg as in text (for संचिन्वन्). D1-3 विविधान् (for विविधं). B3 (before corr. as in text) रम्यं; D1-3 वन्यान् (for वन्यं).

4 [a]) Ś1 ईक्षेन; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 संप्रेक्ष्य; Dg1 प्रेक्ष्येदं; D1.2 °व; D3 दक्षेत (corrupt); L(ed.) रोषेण (for प्रेक्ष्यैवं). —[b]) Ñ1 B3 घोरं (for घोर-). Ś1 D1-3 -[अ]सिशापिना(D1 °तः); Ñ2 °शंसिना; D5 धायिनं (for -[अ]सिधायिना). —[c]) Dt1 Dm1 एवं (for एव). —[d]) Ñ2 V B3.4 D5.7 [इ](D5 [अ])ति गर्हितं; B1 [इ]ति हा हतः (for विगर्हितम्). Ñ1 रूपमेतद्भविष्यति.

5 [b]) Ś1 Ñ1 शा(Ñ1 रू)पस्यांतं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 रूप° (for शापस्यान्तो). Ñ1 Ct भवत्विति; Ñ2 V B1.4 D5.7 [ऽ]स्य मे भवेत्; D2 भविष्यति (for भवेदिति). —[c]) Ñ2 V B1.4 अपि; D2 Cr अति-; Cv.m.g.k.t as in text (for अभि-). V1 शापहृतस्य; D2 -पाप° (for -शापकृतस्य). Ñ1 [इ]ह; V1 [अ]पि (for [इ]ति). —Ñ1 illeg. for 5[d]. —[d]) Ś1 D1.2 Ct [ए]वं (for [इ]दं). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 व्याहृतं (for भाषितं).

6 [a]) D2 [अ]सिना; M1 damaged (for छित्त्वा). —[b]) D1-3 निर्दहेद् (for त्वां दहेद्). Ś1 निर्दहेन्निर्जने वने; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ध(V B1.3 द्र)क्ष्यति त्वां महावने. —[c]) D4 तथा (for तदा). Ś1 D1.3 स्वं; Ñ1 वै; D2 सं- (for त्वं). D1 प्राक्ष्यसे; D2 प्राप्यसे (both sic) (for प्राप्स्यसे). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्राप्स्यसि त्वं त(V1 B3 स)दा रूपं. —Ś1 om. (hapl.) 6[d]-7[c]. —[d]) D1.2 तद्; D3 स्वम् (for स्वम्). D1-3 रुचिरं; M1 विमलं (for विपुलं). Ñ1 स्वकायं न संशयः. —After 6, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1279* इत्युक्त्वा स च मे घोरं महर्षिर्भृशकोपनः ।
पश्यतो मम काकुत्स्थ तत्रैवान्तरधीयत ।

[(l. 1) B1 transp. स and च. V2 B1.3.4 मां (for मे).]

G. 3. 75. 24
B. 3. 71. 7
L. 3. 78. 0

श्रिया विराजितं पुत्रं दनोस्त्वं विद्धि लक्ष्मण ।
इन्द्रकोपादिदं रूपं प्राप्तमेवं रणाजिरे ॥ ७
अहं हि तपसोग्रेण पितामहमतोषयम् ।
दीर्घमायुः स मे प्रादात्ततो मां विभ्रमोऽस्पृशत् ॥ ८
दीर्घमायुर्मया प्राप्तं किं मे शक्रः करिष्यति ।
इत्येवं बुद्धिमास्थाय रणे शक्रमधर्षयम् ॥ ९
तस्य बाहुप्रमुक्तेन वज्रेण शतपर्वणा ।
सक्थिनी च शिरश्चैव शरीरे संप्रवेशितम् ॥ १०
स मया याच्यमानः सन्नानयद्यमसादनम् ।
पितामहवचः सत्यं तदस्त्विति ममाब्रवीत् ॥ ११
अनाहारः कथं शक्तो भग्नसक्थिशिरोमुखः ।
वज्रेणाभिहतः कालं सुदीर्घमपि जीवितुम् ॥ १२
एवमुक्तस्तु मे शक्रो बाहू योजनमायतौ ।
प्रादादास्यं च मे कुक्षौ तीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत् ॥ १३
सोऽहं भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां समाकृष्य वनेचरान् ।
सिंहद्विपमृगव्याघ्रान्भक्षयामि समन्ततः ॥ १४

---

7 Ś1 om. 7[abc] (cf. v.l. 6). —[a]) Ñ1 प्रियाया मध्यमं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 श्रिया (D7 °तो) मां मध्यमं; D1–3 प्रियायाः (D2 श्रियो वै; D3 श्रियाद्याः [sic]) प्रथमं (for श्रिया विराजितं). G2 श्रिया विराजितः पुत्रो. —[b]) Ñ2 D1–3 M3 दनुं मां; M2 °मां (for दनोस्त्वं). D1–3 राघव (for लक्ष्मण). Ñ2 V B1.3 D5.7 दनुं (V1 °नोर्) नाम्ना च दानवं; Dm1 दनोर्विद्धि सलक्ष्मणः; G2 M1 दनोस्तु विम (M1 °मां विपु) लेक्षण. ❀ Cm : श्रियः श्रिया विराजितं दनोः पुत्रं विद्धि । यद्वा दनोर्दनुवंशजस्य श्रियः श्रीनाम्नः पुत्रं विद्धि मामिति शेषः । "दनुर्नाम श्रियः पुत्रः शापाद्राक्षसतां गतः" इति किष्किन्धाकाण्डे वक्ष्यमाणत्वात् ।; Ct : तदा स्वं विपुलमुत्तमं श्रिया विराजितं रूपं प्राप्स्यस इति तेन भाषितमिति संबन्धः । एवंवृत्तं मां दनोः पुत्रं विद्धीत्यन्वयः । "श्रिया विराजितं पुत्रं दनुं त्वं विद्धि लक्ष्मण" इति पाठान्तरं तदा श्रियाः श्रीनाम्नो दानवस्य पुत्रं दनुनामानमित्यर्थः. ❀ —[c]) Dm1 -शापाद्; G2 -शोकाद् (sic) (for -कोपाद्). D1.2 प्राप्तं; D7 om. (for रूपं). Ñ1 इंद्ररोषाद्धिरूपं मे; D5 इक्ष्वाको यदिदं रूपं. —[d]) D1.2 रूपम् (for प्राप्तम्). Ñ1 M3 एतद्; Dm1 D2 G1.2 एव (for एवं). Ñ2 B3.4 D5.7 प्राप्त (B3 °प्तु) वंतमवेहि च; V1 प्राप्तं चैवावगम्यतां; V2 B1 प्राप्तं तु मम विद्धि च (B1 तत्); D4 प्रादामेव रणो मया (sic). Cv cites as in text for [cd].

8 [a]) Ś1 च; L(ed.) प्राक् (for हि). —[d]) M2 तदा (for ततो). D1.2 मे (for मां). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ततोऽहं पूर्णमानसः.

9 [a]) B4 यदा (for मया). M1 damaged for र्घमायुर्म. —[b]) Dt1 D6 मां (for मे). D1 यत्नः (for शक्रः). —[c]) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1.2.5.7 [ए]तां; (for [ए]वं). M2 आदाय (for आस्थाय). —[d]) V1 अतोषयम् (for अधर्षयम्).

10 [a]) D2 reads बाहुप्र in marg. Ś1 Ñ1 V1 Dg1 Dm1 -प्रयु (Ś1 °स) क्तेन (for -प्रमु°). —[b]) Ñ1 वज्रेणाभिहतस्य मे. —[c]) Ś1 Ñ1 D1.2 अस्थीनि; B1 (marg. also) संछिन्नं; Dt1 Dm1 D6 (marg. gloss कटिदेशे) सक्थीनि (for सक्थिनी). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5.7 मे; Ñ1 om. (subm.) (for च). K(ed.) [ए]व मूर्धा च (for शिरश्चैव). —[d]) Ñ1 मे प्रवेशितं; Ñ2 संनि°; V B1.4 D5 संन्यवेशयत्; B3 मे निषेवितं; Dm1 D4.8 G3 °शितौ; M3 °शिते (for संप्रवेशितम्). ❀ Cm : शतपर्वणा शतधारेण । सक्थिनी इति नाभ्यधोभागलक्षणम्. ❀

11 [a]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तु (V1 च) मां (for मया). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 G1 Cm.t याच्यमानोपि (G1 °नो मां); T3 याच° (sic); G3 धार्यमाणः सन् (for याच्यमानः सन्). Ñ1 स याच्यमानो मामेवं. —[b]) D6 यमसादनैः. —[c]) Ñ1 D2 श्रुत्वा; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तथ्यं (for सत्यं). —Ñ1 illeg. for [d]. —[d]) Ś1 D1–3 भवत्विति; V1.2 Dg1 ततो°; G2 तत्रा°; M3 तथा°; Ct as in text (for तदस्त्विति). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 च सो (Ś1 मे; B1 मा) (for मम). —After 11, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1280* एवंभूतेन तु मया निरस्तेनाल्पतेजसा ।
इदमुक्तः सुरपतिर्मूर्ध्नि कृत्वा तदाञ्जलिम् ।

[(l. 1) B4 D5.7 [अ]ल्पचेतसा. —(l. 2) B3 ततोंजलिं; G(ed.) [अं]जलिं तदा (by transp.) (for तदाञ्जलिम्).]

12 [a]) Ś1 शक्रः; G(ed.) शक्ये (for शक्तो). —[b]) Dg1 T भग्नस्कंध-; D1 °प्रक्षि- (sic); D8 °त्वस्थि- (sic); M1 °* (damaged) क्थि- (for भग्नसक्थि-). B3 -शिरोधरः; Dg1 D3 °रुहः; T °रुकः (for -शिरोमुखः). ❀ Ck : भग्ने सक्थिनी शिरोधरा च यस्य स तथा. ❀ —[c]) Ñ V Dt1 Dm1 D6.8 G1 Cm.t वज्रिणा (for वज्रेण). B4 G3 [अ]पि हतः; D6 हि हतः (for [अ]भि°). Ñ1 संख्ये; V1 काले (for कालं). —D6 reads from मपि in 12[d] up to 14[a] in marg. —[d]) Ñ1 मुहूर्तम् (for सुदीर्घम्). D1 इव; D2 इह; L(ed.) उप- (for अपि).

13 D6 reads 13 in marg. (cf. v.l. 12). —[a]) Ñ1 स मे; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मया (for तु मे). Dt1 D6 स एवमुक्तः शक्रो मे. —[c]) M1 ददाव् (for प्रादाद्). Dt1 D6 तदा चा (D6 *) स्यं. Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 प्रादाद्वक्षसि चास्यं मे (Ś1 च; D2 वै); Dg1 प्रददौ विपुले वक्त्रे. —[d]) Ñ1 भक्ष्यं चैवम् (for तीक्ष्णदंष्ट्रम्). Ś1 D1–3 भयावहं (D3 °नकं); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इदं महत् (for अकल्पयत्).

14 D6 reads 14[a] in marg. (cf. v.l. 12). —[b]) Ś1 D1–3 संसृष्टोस्मिन्; Ñ V B1.3.4 Dg1 Dt1 D4–7 T3 G1,2

स तु मामब्रवीदिन्द्रो यदा रामः सलक्ष्मणः ।
छेत्स्यते समरे बाहू तदा स्वर्गं गमिष्यसि ॥ १५
स त्वं रामोऽसि भद्रं ते नाहमन्येन राघव ।
शक्यो हन्तुं यथातत्त्वमेवमुक्तं महर्षिणा ॥ १६
अहं हि मतिसाचिव्यं करिष्यामि नरर्षभ ।
मित्रं चैवोपदेक्ष्यामि युवाभ्यां संस्कृतोऽग्निना ॥ १७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दनुना तेन राघवः ।
इदं जगाद वचनं लक्ष्मणस्योपशृण्वतः ॥ १८
रावणेन हृता सीता मम भार्या यशस्विनी ।
निष्क्रान्तस्य जनस्थानात्सह भ्रात्रा यथासुखम् ॥ १९
नाममात्रं तु जानामि न रूपं तस्य रक्षसः ।
निवासं वा प्रभावं वा वयं तस्य न विद्महे ॥ २०
शोकार्तानामनाथानामेवं विपरिधावताम् ।
कारुण्यं सदृशं कर्तुमुपकारे च वर्तताम् ॥ २१

G. 3. 75. 40
B. 3. 71. 24
L. 3. 78. 18

M2.3 सं(Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आ)कृष्य(Dt1 D6 °क्षिप्या)-स्मिन् (for समाकृष्य). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 महा(Ñ1 ** [illeg.])वने(B3 °नं); G1 वने चरन् (for वनेचरान्). ꙮ Cg : संक्रम्य आकृष्य. ꙮ —[c]) Ñ1 गजान्व्याल-; Dg1 Dt1 D1-4.6 T1 G M1 सिंहद्वीप-(D1.2.4.6 T1 °पि-); Dm1 D8 सिंहान्द्विप- (for सिंहद्विप-). Ñ1 -मृग**न् (illeg.); Dt1 -नर°; D3 -मृगान्व्यालान् ; G(ed.) -मृगानृक्षान् (for -मृगव्याघ्रान्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गजान्व्याघ्रान्मृगान्व्यालान् .

15 D1 om. 15-17; Ś1 D2 om. 15-16; D3 om. 15. —[a]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 च (for तु). —[b]) Ñ1 यदा वै राघवौ वने; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 यदा ते रामलक्ष्मणौ. —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 छेत्स्यतः; D8 छेत्स्येते; G1 छे** (for छेत्स्यते). Ñ1 एतौ छेत्स्यति ते बाहू. —After 15, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1281* अनेन वपुषा तात वनेऽस्मिन्राजसत्तम ।
वद्यत्पश्यामि सर्वस्य ग्रहणं साधु रोचये ।
अवश्यं ग्रहणं रामो मन्येऽहं समुपैष्यति ।
इमां बुद्धिं पुरस्कृत्य देहन्यासकृतश्रमः ।

[(l. 1) M3 पुरुषांस् (for वपुषा). K(ed.) राम (for तात). —G3 damaged from साधु in l. 2 up to अवश्यं in l. 3. —(l. 3) Dm1 D8 T1.2 G M समुपेष्य(G1 °क्ष्य)ति (D8 °सि); D6 समुपैष्यसि.]

16 Ś1 D1.2 om. 16 (cf. v.l. 15). D4 om. 16-17[b]. —[a]) B3 सत्यं (for स त्वं). —[b]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 केनचित् (for राघव). —G3 damaged from 16[c] up to ना in 18[b]. —[c]) M3 शक्तो (for शक्यो). V1 तथा; D3 तदा (for यथा-). Ñ2 B4 D5.7 हंतुं; V B1.3 D3 -वाक्यम् (for -तत्त्वम्). —[d]) Ñ1 V2 B1.3 Dg1 Dm1 D3.8 G1.2 M एतदुक्तं; Ñ2 B4 D5.7 प्रोक्तो वाक्यं; V1 अहमुक्तो; Ck एव-मुक्तः; Cg as in text (for एवमुक्तं). Ñ1 मया प्रभो; G(ed.) दिवौकसा (for महर्षिणा).

17 D1 om. 17 (cf. v.l. 15). D4 om. 17[ab]; G3 damaged for 17 (for both, cf. v.l. 16). —[a]) Ś1 D2.3 हंत (for अहं). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वाम् ; Ñ1 D3 ते (for हि). Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D5.7 अपि(Ñ1 मति) साहाय्यं (Ś1 °चिव्यं) (for मतिसाचिव्यं). —[b]) Ś1 Ñ2 V B1.4 D2.5.7 नरर्षभौ; Ñ1 न संशयः (for नरर्षभ). —[c]) Ś1 D2.3 हितं (for मित्रं). Ñ1 (with hiatus) ते उपदेक्ष्यामि (for चैवोप°). —[d]) Ñ1 त्वयाहं; G1.2 M1 (with hiatus) उभाभ्यां; M3 damaged (for युवाभ्यां). Ś1 D3 सत्कृतो (for संस्कृतो). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भवतोरग्निसाक्षिकं. ꙮ Cm : सर्वदा दाहोत्तरं बुद्धिसाहाय्यं करिष्यामि मित्रं चोप-देक्ष्यामि. ꙮ

18 G3 damaged up to दनुना in 18[b] (cf. v.l. 16). D6 reads 18-19[b] in marg. —[ab]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 transp. धर्मात्मा and दनुना. Ś1 D1-3 राघवस्तदा (for तेन राघवः). G2 दानवेन स राघवः (for [b]). —D4 om. 18[c]. —[d]) Dg1 [ए]व शृण्वतः; Dt1 D6 च पश्यतः (for [उ]प-शृण्वतः).

19 D6 reads 19[ab] in marg. (cf. v.l. 18). —[ab]) B4 सीता (for मम). Ś1 Ñ1 D1-3 पत्नी; B4 मम (for भार्या). —T1.2 transp. सीता and भार्या. Dt1 Dm1 D6.8 G3 भार्या सीता मम (by transp.). —[d]) V2 om. यथा. Ñ2 स्वयं (for -सुखम्). —After 19, V2 D5 ins. :

1282* एवमाख्याय नौ पक्षी गतः स्वर्गं न संशयः ।

[D5 एतद् (for एवम्) and मे (for नौ).]

20 [a]) B4 च (for तु). —G3 damaged for 20[b]. —[b]) V1 रूपं तस्य न (by transp.). —After 20[ab], Ñ2 V1 B1 D5.7 read 23. —Ñ2 V1 B1 D5.7 om. 20[cd]. —[c]) Dg1 च (for वा). Ś1 Ñ1 V2 प्र(V2 सु)वासं वा; B4 प्रभावस्य; D2 प्रकाशं वा (for प्रभावं वा). —[d]) Dg1 द्वयं (for वयं). Ś1 V2 D1-3 न वयं तस्य (by transp.). Ñ1 न विद्मस्तस्य रक्षसः; B3 सत्वस्य इति वा नयः. —After 20, V2 B3.4 read 23.

21 [b]) Ś1 Ñ1 D1-3 च; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नः; M1 हि (for वि-). —Ñ2 V B3.4 D5.7 om. 21[c]-22. —[c]) B1 कारुण्यात् ; Dg1 D2 °ण्य-; D1 शोभनं (for कारुण्यं). M3 वक्तुम् (for कर्तुम्). —[d]) Ś1 Dt1 Dm1 D1.3.4.6.8 G3 Cr.t उपकारेण; Dg1 °रेषु (for °रे च). G2 वर्तिनां (for वर्तताम्). ꙮ Cm : उचितं कारुण्यं कर्तुं वर्ततामस्माकं सीता-मावश्व ।; Ck : उपकारेण परोपकारेण प्रवर्ततां प्रवर्तमानानाम-स्माकम् . ꙮ

G. 3.75. 0
B. 3.71.24
L. 3.78.19

काष्ठान्यानीय शुष्काणि काले भग्नानि कुञ्जरैः ।
धक्ष्यामस्त्वां वयं वीर श्वभ्रे महति कल्पिते ॥ २२
स त्वं सीतां समाचक्ष्व येन वा यत्र वा हृता ।
कुरु कल्याणमत्यर्थं यदि जानासि तत्त्वतः ॥ २३
एवमुक्तस्तु रामेण वाक्यं दनुरनुत्तमम् ।
प्रोवाच कुशलो वक्तुं वक्तारमपि राघवम् ॥ २४
दिव्यमस्ति न मे ज्ञानं नाभिजानामि मैथिलीम् ।
यस्तां ज्ञास्यति तं वक्ष्ये दग्धः स्वं रूपमास्थितः ॥ २५
अदग्धस्य हि विज्ञातुं शक्तिरस्ति न मे प्रभो ।
राक्षसं तं महावीर्यं सीता येन हृता तव ॥ २६
विज्ञानं हि महद्भ्रष्टं शापदोषेण राघव ।
स्वकृतेन मया प्राप्तं रूपं लोकविगर्हितम् ॥ २७
किं तु यावन्न यात्यस्तं सविता श्रान्तवाहनः ।
तावन्मामवटे क्षिप्त्वा दह राम यथाविधि ॥ २८
दग्धस्त्वयाहमवटे न्यायेन रघुनन्दन ।
वक्ष्यामि तमहं वीर यस्तं ज्ञास्यति राक्षसम् ॥ २९
तेन सख्यं च कर्तव्यं न्याय्यवृत्तेन राघव ।
कल्पयिष्यति ते प्रीतः साहाय्यं लघुविक्रमः ॥ ३०

---

22 Ñ2 V B3.4 D5.7 om. 22 (cf. v.l. 21). —^{ab}) Ś1 B1 D1.2 T1.2 G2 M3 [आ]दाय (for [आ]नीय). B1 गच्छाव: (for शुष्काणि). Ś1 D1-3 स(D1.2 प)द्भिर्भिन्नानि (for काले भग्नानि). Ñ1 Dg1 Dt1 D6 T3 M1 transp. शुष्काणि and भग्नानि. —^{c}) Ś1 D1.2.8 G3 धक्ष्यावस्; D4 M3 °मि (for °मस्). Dt1 om. for वयं वीर. Ś1 च वां (sic); D4 अहं (for वयं). B1 marg.; for वीर. —^{d}) D1 शुभ्रे; D6(marg. also) कक्षे (for श्वभ्रे). Ś1 कानने; Ñ1 कंदरे; B1 कल्पवत् (for कल्पिते).

23 Ñ2 V1 B1 D5.7 read 23 after 20^{ab}; while V2 B3.4 read 23 after 20. —^{a}) V1 Dt1 G2 ममाचक्ष्व. —^{b}) Ś1 Ñ1 V B1.3.4 D1-3(marg.) transp. येन and यत्र. V1 वाहिता; G3 चा° (for वा हृता). —^{c}) Ñ2 D4 अद्य त्वं; D3 अव्यग्रो (for अत्यर्थं). Ś1 D1.2 कुरु कार्यं ममा(D2 °र्यमथा)व्यग्रो.

24 ^{b}) Ś1 D1.2 च(D1 यत्) तद् (for दनुर्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 वाक्यं तद्(B3 °स्त्व)मृतोपमं; G2 दानवो वाक्यमुत्तमं; G(ed.) वाक्यं तत्करुणाक्षरं. —^{c}) Ś1 वचनं; Ñ1 Dm1 D1.4.8 G3 कुशलं; B3 कुशली (for कुशलो). Ś1 व्यक्तं; Ñ1 Dt1 D6 Ct वक्ता; Ñ2 D5.7 वाक्यं; D2 [ऽ]व्यग्रं; Cg as in text (for वक्तुं). —^{d}) Ś1 D2 M2 इति (for अपि).

25 ^{b}) Ś1 D1-3 न हि; Ñ2 V B1 D5.7 नापि; B4 नाहं (for नाभि-). —^{c}) Ś1 न तां (for यस्तां). Ś1 ज्ञास्यामि; B1 °स्ति; Dt1 D6 वक्ष्यति (for ज्ञास्यति). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 तं(Ś1 तां [sic]) ज्ञास्ये; M1 वक्ष्ये तं(by transp.) (for तं वक्ष्ये). —B3 reads 25^{d}-26^{b} in marg. —^{d}) Ś1 D3.8 स्व- (for स्वं). —After 25, Dt1 D6 ins. :

1283* योऽभिजानाति तद्रक्षस्तद्वक्ष्ये राम तत्परम् ।

26 B3 reads 26^{ab} in marg. (cf. v.l. 25). —^{a}) G(ed.) सेऽदग्धस्य (for अ°). Ś1 Dg1 D1-3.8 T3 G3 M1 तु; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 G2 न (for हि). Ś1 D2 विज्ञान(D2 °नं); Ñ2 V2 T3 मे(T3 तं) ज्ञातुं (for विज्ञातुं). —^{b}) Ñ1 नास्ति (for अस्ति). Ś1 D1.3 न मे विभो; Ñ1 मम प्रभो; Ñ2 V1 B1.4 D5.7 नरर्षभ (for न मे प्रभो). —^{c}) V2 Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M2 तु; B4 च (for तं). Ñ1 राक्षसः स यथावीर्यः. —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 G3 transp. सीता and येन. D1 [आ]हृता (for हृता). Ñ2 V B1 D5.7 बलात्; B3 वने; D2 तथा (for तव). B4 बलाद्धृता.

27 V1 om. 27^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ1 D1-3 मे (for हि). Ś1 Ñ1 D1-3 परिभ्रष्टं; Ñ2 V2 B1.3.4 Dg1 Dm1 D5.7.8 G M1 मम भ्रष्टं (for महद्भ्रष्टं). —Ś1 om. 27^{bc}. B3 reads 27^{cd} in marg. —^{c}) Ñ1 स्वदोषेण; V1 सु°; B1 त्वत्कृ°; D1.3 दुःकृ° (for स्वकृतेन). B1 यथा (for मया). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 प्राप्तो (for प्राप्तं). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 योयं लोकविगर्हितः.

28 ^{a}) D4 वा यावन्(hypm.) (for यावन्). —^{c}) D7(gloss) गर्ते (for अवटे). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 कृत्वा (for क्षिप्त्वा). —^{d}) Ñ1 वीर (for राम). Ñ1 यथासुखं (for °विधि).

29 Dm1 reads 29^{ab} except दग्ध in marg. —^{a}) Ñ1 त्विदानीम् (for त्वयाहम्). Ñ2 V B3.4 D5.7 न्यायेन; B1 रामेण (for अवटे). —^{b}) Ñ1 त्वयाहं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ततोद्य(B1 °हं; B3 °स्य) (for न्यायेन). Ś1 D1-3 राघव प्रियकाम्यया. —^{c}) Ñ2 V1 Dt1 Dm1 D5.7 त्वां(Dt1 Dm1 तं) महा-; B1.4 त्वामहं; M2 [इ]ह तु तं (for तमहं). —^{d}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ते वक्ष्यति; Dg1 T3 ते ज्ञा°; Dt1 D6 G1 तं वेत्स्यति (for तं ज्ञास्यति). Ś1 V1 D2 राघव; Ñ2 D5.7 रावणं (for राक्षसम्).

30 ^{a}) L(ed.) येन. —^{b}) Cg.k न्याय- (for न्याय्य-). —Ś1 om. (hapl.) 30^{c}-31^{b}. —^{c}) Ñ1 G2 प्रीति-; Dg1 Dt1 T3 वीर; D2 प्राप्तः (for प्रीतः). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 करिष्यति स ते वीर. —^{d}) D1.2.4 T1 G1 -विक्रम (for °मः). Ñ2 V B3.4 D5.7 सा(Ñ2 B3 स)हायक(V2 °यार्थं; B3 °यस्व)मरिंदम; B1 साहाय्यमरिमर्दन.

न हि तस्यास्त्यविज्ञातं त्रिषु लोकेषु राघव । | सर्वान्परिसृतो लोकान्पुरा वै कारणान्तरे ॥ ३१

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

६८

एवमुक्तौ तु तौ वीरौ कबन्धेन नरेश्वरौ ।
गिरिप्रदरमासाद्य पावकं विससर्जतुः ॥ १
लक्ष्मणस्तु महोल्काभिर्ज्वलिताभिः समन्ततः ।
चितामादीपयामास सा प्रजज्वाल सर्वतः ॥ २
तच्छरीरं कबन्धस्य घृतपिण्डोपमं महत् ।
मेदसा पच्यमानस्य मन्दं दहति पावकः ॥ ३

G. 3. 75. 52
B. 3. 72. 3
L. 3. 78. 32

31 Ś1 om. 31[ab] (cf. v.l. 30). —[a]) Ñ V B3.4 D1–3.5.7 G2 [अ]विदितं; Dg1 M2 °ज्ञानं (for [अ]विज्ञातं). B1 न ह्यस्त्यविदितं तस्य. —[c]) Ñ Dt1 D6 T1.3 परिवृतो; V अप°; D1 °सृतान्; D2 °भृतान्; T2 प्रति° (for परिसृतो). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 देशान् (for लोकान्). —[d]) Ś1 Ñ V B1.3.4 Dg1 D1–3.5.7 स बली (Dg1 तु वै); T1.2 Ck पुरासौ (for पुरा वै). Ñ1 कारणादिति; D1.2 कर° (for कारणान्तरे). —After 31, Ś1 D1–3 ins.:

1284* तमग्निसाक्षिकं मित्रं कृत्वा सीतामवाप्स्यसि ।

[D1 तद् (for तम्). Ś1 D3 अवाप्स्यथः (D3 °थ).];
while M2.3 ins:

1285* महाबलस्त्वमितगतिर्महामना
दृढव्रतो मधुरकथः प्रतापवान् ।
समागतो वनऋषभेण धीमता
महात्मना जनकसुतामवाप्स्यसि ।

[(l. 1) M3 महात्मना. —(l. 3) M2 वानरर्षभेण.]

Colophon: Ś1 Ñ V1 B1.4 D1.2.4.5.7 om. —*Kāṇḍa name*: V2 B3 Dg1 Dt1 D3.6 T G M1.2 आरण्य (V2 °ण्यके) कांडे. —*Sarga name*: V2 B3 D3 कबंधवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both): B3 om.; V2 81; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 71; D3 80; M3 72. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

68

Ś1 Ñ V1 B1.4 D1.2.4.5.7 continue the previous Sarga. D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) B1 lacuna for तौ. Ñ1 तेन (for वीरौ). —[b]) Ś1 D1–3 M2 नरोत्तमौ (for नरेश्वरौ). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तेनाथो (B1 कृतार्थौ) रामलक्ष्मणौ. —[cd]) T2.3 -प्रवरम् (for -प्रदरम्). Ś1 D1–3 गिरिप्रतिममादीप्य (for [c]). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 गिरिप्रस्तरमारोप्य कबंधं समुपेयतुः. —After 1, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1286* काष्ठनिर्मथनादग्निं जनयित्वा महाबलौ ।
कबन्धमवटे कृत्वा चक्रतुस्तौ चितां ततः ।

[(l. 1) Ś1 D1–3 -संजननाद्; B4 D7 -निर्मंथनाद् (for -निर्मथनाद्). B3 ज्वालयित्वा (for जनयित्वा). —(l. 2) Ś1 D1.2 काष्ठैश्चकुश; D3 काष्ठैः कृत्वा (for चक्रतुस्तौ).];
while G1 M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins. after 1:

1287* न्यायेन कृत्वा महतीं चितां गिरिगुहोपमाम् ।
ततः कबन्धमारोप्य चितां ज्वलिततेजसौ ।
बाहू च सुमहाबाहुर्योजनायतविस्तृतौ ।

[(l. 1) M2 गिरिवरोपमां (for °गुहोपमाम्). —(l. 3) M2 -विस्तृतं (for °तौ).]

2 [a]) D2 दह्यमानो (for लक्ष्मणस्तु). —V1 om. (hapl.?) 2[cd]. —[c]) T3 चितिम् (for चिताम्). Ś1 प्रदीपयामास; M1 आरो° (for आदी°). —[d]) B4 सं- (for सा). G2 सर्वशः (for °तः). Ñ1 V2 B1.3 प्रजज्वाल च सर्वशः (Ñ1 सार्चिषा; V2 सर्वतः); D2 प्रजज्वाल समंततः. —After 2, G1 M2 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

1288* तां प्रेक्ष्य सर्वतो दीप्तां चितां दृढधनुर्धरः ।
उत्स्मयानो दृढं वाक्यं राघवं लक्ष्मणोऽब्रवीत् ।
दग्धो जटायुः पूर्वं तु सीतामन्वेषता त्वया ।
अयं द्वितीयो निर्दग्धस्तृतीयं किं नु धक्ष्यसि ।
महाभ्रशिखरप्रख्यं कबन्धमनलो महान् । [5]
अन्तरिक्षं महोल्काभिरावृणोत्स सहस्रशः ।

[(l. 2) M2 रामे वा (for राघवं). —(l. 3) M2 पूर्वस (for पूर्वं). —(l. 5) M2 [ऽ]दहत् (for महान्).]

3 [b]) B1 मृत-; D8 धरा- (for घृत-). G1 शुभं (for महत्). —[c]) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 मेदसः; Cm.g.t as in text (for °सा). Ś1 D1–3 सिच्यमानस्तु; Dm1 पचमानस्य (for पच्यमानस्य). —[d]) Dt1 D6.8 Ct दहत (archaic) (for °ति). Ñ1 ददाहाग्निः शनैः शनैः.

G. 3. 75. 53
B. 3. 72. 4
L. 3. 78. 33

स विधूय चितामाशु विधूमोऽग्निरिवोत्थितः ।
अरजे वाससी बिभ्रन्मालां दिव्यां महाबलः ॥ ४
ततश्चिताया वेगेन भास्वरो विरजाम्बरः ।
उत्पपाताशु संहृष्टः सर्वप्रत्यङ्गभूषणः ॥ ५
विमाने भास्वरे तिष्ठन्हंसयुक्ते यशस्करे ।
प्रभया च महातेजा दिशो दश विराजयन् ॥ ६
सोऽन्तरिक्षगतो रामं कबन्धो वाक्यमब्रवीत् ।
शृणु राघव तत्त्वेन यथा सीतामवाप्स्यसि ॥ ७
राम षड्युक्तयो लोके याभिः सर्वं विमृश्यते ।
परिमृष्टो दशान्तेन दशाभागेन सेव्यते ॥ ८
दशाभागगतो हीनस्त्वं राम सहलक्ष्मणः ।
यत्कृते व्यसनं प्राप्तं त्वया दारप्रधर्षणम् ॥ ९
तदवश्यं त्वया कार्यः स सुहृत्सुहृदां वर ।
अकृत्वा न हि ते सिद्धिमहं पश्यामि चिन्तयन् ॥ १०
श्रूयतां राम वक्ष्यामि सुग्रीवो नाम वानरः ।
भ्रात्रा निरस्तः क्रुद्धेन वालिना शक्रसूनुना ॥ ११

---

4 ^{a}) Dg1 T3 स विहाय; D2 संविधूय (for स विधूय). —^{b}) G1 स्थितः (for [उ]त्थितः). Ś1 D1-3 विधूमो निमिषेक्षणः; Ñ1 प्रबभौ ह्य**पमः (illeg.); Ñ2 V B1.3.4 D5.7 भूत्वा चानिमिषेक्षणः. —B1 om. 4^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 वस्त्रे विरजसी; Ñ2 V B3.4 D5.7 विमले वाससी; M1 अजरे वाससी; Cr.k विरजे वाससी; Cm.g.t as in text. Ñ1 चित्रे (for बिभ्रन्). —^{d}) Dt1 T1.2 माल्यं दिव्यं; D4 माल्यान्दिव्यान् ; G1 दिव्यमाल्यं (for मालां दिव्यां). Ś1 Ñ2 V B3.4 D2.5.7 मालां सांतानिकी(B3 D2 °का)मपि; Ñ1 ** (illeg.) सांतानिकीं दधन् ; D1 मालां संतानकीमपि; D3 मालामम्लानकीमपि.

5 Ś1 Ñ1 D1-3 om. 5^{ab}. —^{a}) B3 चिताग्नौ (for °या). —^{b}) V1 भासुरो (for भास्वरो). V1 विरजोसुरः; B1 Dg1 D5.7 G2 विरजोंबरः; Dm1 D4.8 G1.3 M विमलांबरः. —^{c}) Ś1 Ñ1 D1-3 [ए]व संहृष्टः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तदा (D7 °तो) हृष्टः (for [आ]शु सं°). —^{d}) Ś1 D1.2 सांग-; B3 स तु (for सर्व-). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 -भूषितः (for -भूषणः).

6 ^{a}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सौवरे (for भास्वरे). D3 शुक्ले (for तिष्ठन्). —^{b}) Ś1 V B1.3.4 D1.2 मनोरमे; Ñ1 प्रभाकरे; Ñ2 D5.7 मनोहरे (for यशस्करे). —^{c}) Ś1 Ñ1 स (for च).

7 ^{ab}) V2 B1.3.4 [अं]तरीक्ष- (for °रिक्ष-). D6 -[आ]गतो. Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 M1 transp. रामं and वाक्यम्. —^{d}) Dm1 D8 अवाप्स्यति (for °सि). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 सीतां योधिगमिष्यति; Ñ1 यथा प्राप्स्यसि मैथिलीं. —After 7, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1289* पम्पा नामाभितो वापी तदभ्यासगतो गिरिः ।
ऋष्यमूक इति ख्यातो वने वसति तस्य च ।
सुग्रीव इति विख्यातः कामरूपो महाबलः ।
सोऽभिगम्यश्च पूज्यश्च कर्तव्यश्च प्रदक्षिणम् ।

[(l. 1) Ñ2 नाम्नाभितो; D5.7 नाम्ना श्रितो (for नामाभितो). V B1 तस्य (for तद्). G(ed.) तदभ्यासमितो गिरिः (for the post. half). —(l. 2) V1 B1 सः (for च). —(l. 3) V1 B1 कामरूपी (for °पो). —(l. 4) B3 यो (for सो). B3 प्रदक्षिणः.].

—After 7, D3 reads 10^{ab}.

8 Ś1 D1.2 om. 8-9; B1 om. 8-9^{b}. —^{a}) Ñ1 षस्तु क्तयो (sic); D3 षट् शक्तयो (for षड्यु°). —^{b}) K(ed.) सत्त्वं (for सर्वं). V1 विजृंभिते (for विमृश्यते). Ñ1 यं चैव परिदृश्यते (sic); D3 यैः सर्वं परिमृश्यते. —^{c}) Ñ1 D3 परिद्रष्टो(D3 °मृष्ट) दशांतानां; Crp.k.tp. परिभ्रष्टो दशांतेन; Cv.r.m.g.t as in text. G(ed.) परिमृश्य दशादशास्ता; Ñ2 V B3.4 D5.7 परिमृष्य(Ñ2 °ष्टो) दशां तां तां(B4 तु; D7 om. hapl.). —^{d}) V1 दशाभोगेन; D4 °भागो न (sic) (for °भागेन). Ñ2 V B3.4 D5.7 वर्तते (for सेव्यते). Ñ1 दशा * द्रक्ष्यसि प्रभो.

9 Ś1 D1.2 om. 9; B1 om. 9^{ab} (for both, cf. v.l. 8). —^{a}) Ñ1 D3 स दशामागतो हीनस् ; Ñ2 V B3.4 D5.7 तां दशामागतो दीनां. —^{b}) Dg1 Dt1 D6 T त्वं हि राम सलक्ष्मणः. ❀ Cr.m.k : हे राम सलक्ष्मणस्त्वं हीनः।; Cg हे राम सलक्ष्मणस्त्वं दशाभागगतः।; Ct यतस्त्वं सलक्ष्मण एव हीनः. ❀ —^{d}) Ñ1 भार्या-; D6(before corr. as in text) वीर (for दार-). G1.3 Cr -प्रधर्षणात्. Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वया भार्या(V2 सीता)पहारजं.

10 D3 reads 10^{ab} after 7. —^{a}) Ñ1 illeg.; Ñ2 V B1.3.4 Dg1 D4.5.7 G1.3 M2 Cr.k कार्यं; Cm.g.t as in text (for कार्यः). Ś1 D1-3 ते(D3 ये)न मैत्री त्वया कार्या. —^{b}) D3 यः सुहृत् ; D4 om.; G3 सुहृत्त्वं (for स सुहृत्). Ś1 D1-3 वरः(D3 °रं). Ñ1 स सुहृत्सहबांधवः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 सुमहत्(B4 in marg.) सुहृदां वचः. —^{c}) T1.2 हि न (by transp.). B3 सं- (for ते). Ñ1 सिद्धिः; M2 lacuna (for सिद्धिम्). —^{d}) Ñ1 सोहं (for अहं).

11 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 स तु ते; V2 श्रूयते (for श्रूयतां). D4 नाम (for राम). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D3.5.7 धर्मात्मा; Ñ1 D1.2 धर्मात्मन् ; L(ed.) धर्मज्ञः (for वक्ष्यामि). —^{b}) Dt1 * नरेश्वरः (for नाम वानरः). —After 11, Ś1 D1-3 ins. :

1290* सोऽभिगम्यश्च पूज्यश्च कार्यं ते स करिष्यति ।

[Cf. l. 4 of 1289*. D2 स कार्यं ते (by transp.).]

ऋष्यमूके गिरिवरे पम्पापर्यन्तशोभिते ।
निवसत्यात्मवान्वीरश्चतुर्भिः सह वानरैः ॥ १२
वयस्यं तं कुरु क्षिप्रमितो गत्वाद्य राघव ।
अद्रोहाय समागम्य दीप्यमाने विभावसौ ॥ १३
न च ते सोऽवमन्तव्यः सुग्रीवो वानराधिपः ।
कृतज्ञः कामरूपी च सहायार्थी च वीर्यवान् ॥ १४
शक्तौ ह्यद्य युवां कर्तुं कार्यं तस्य चिकीर्षितम् ।
कृतार्थो वाकृतार्थो वा कृत्यं तव करिष्यति ॥ १५
स ऋक्षरजसः पुत्रः पम्पामटति शङ्कितः ।
भास्करस्यौरसः पुत्रो वालिना कृतकिल्बिषः ॥ १६

G. 3. 75. 68
B. 3. 72. 21
L. 3. 78. 47

12 [a]) G2 गिरिवने (for °रे). —[b]) D8 -पर्वत- (for -पर्यन्त-). Ñ1 पंपाकाननमंडिते. ❀ Ck : पम्पापर्यन्ते शोभित- स्तथा. ❀ —V1 om. 12[cd]. —[c]) Ś1 सर्वैरत्वात्मवाञ्शूरश्च; Ñ1 वसते स महाशूरश्च; Ñ2 V2 B1.3.4 D1–3.5.7 स(B4 D3 सं) वसत्यात्मवाञ्शूरश्च. —[d]) Ś1 Ñ1 D1.3 वानरैः सह (by transp.); D2 सचिवैः सह. —After 12, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1291* वानरेन्द्रो महावीर्यस्तेजोवानमितप्रभः ।
सत्यसंधो विनीतश्च धृतिमान्मतिमान्महान् ।
दक्षः प्रगल्भो द्युतिमान्महाबलपराक्रमः ।
भ्रात्रा विवासितो वीर राज्यहेतोर्महाबलः ।
स ते सहायो मित्रं च सीतायाः परिमार्गणे । [5]
भविष्यति हि ते राम मा च शोके मनः कृथाः ।
भवितव्यं हि यच्चापि न तच्छक्यमिहान्यथा ।
कर्तुमिक्ष्वाकुशार्दूल कालो हि दुरतिक्रमः ।
गच्छ शीघ्रमितो वीर सुग्रीवं तं महाबलम् ।

[(l. 1) Dt1 D6 तेजस्वी; T2 तेजसा; G2 तेजस्वान् (sic); Cv.m.g.k.t as above (for तेजोवान्). Dt1 T2 चामित- (for अमित-). —(l. 2) Dg1 स्मृतिमान् (for धृति°). —(l. 4) T2 राम; G1.2 वीरो (for वीर). Dt1 D6 महात्मना (for °बलः). —M3 damaged from रिमार्गणे in l. 5 up to के in l. 6. —(l. 6) D6 त्वं (for च). —(l. 7) M3 mostly damaged for the prior half. D8 तच् (for यच्). —(l. 8) D6 M2 [ऽ]ति- (for हि). —(l. 9) T2 G2 M2.3 राम (for वीर).]

13 [a]) Ś1 D1–3 कुरु तं (by transp.). Ñ1 वयस्यं कुरु तेनैवम्; B1 तत्सहायं कुरु क्षिप्रम्. —Dm1 reads [b] in marg. —[b]) Ś1 D1–3 इति कृ(D3 ग)त्वा (for इतो गत्वा). Dg1 T3 तु; D3 om. (for [श्र]द्य). —After 13[ab], Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ins. :

1292* तत्सहायस्य पश्यामि तव कार्यविनिश्चयम् ।
तस्माद्वानरराजं तं कृतज्ञं व्रज सुव्रतम् ।

[(l. 1) B3 ततः (hypm.) (for तत्). —(l. 2) B4 सुव्रत.]

—[c]) Ñ1 अद्रोहेण; B3 असहाय; G(ed.) अत्रोत्थाय (for अद्रोहाय). B1 समागत्य.

14 [a]) Ñ1 स च ते न; V1 न त्वेपो हि; V2 एष न हि (for न च ते सो). —[b]) D2 सुप्रीतो (for सुग्रीवो). Ś1 वानरोत्तमः; Ñ1 V D1–3 °रोपि सन्; Ñ2 B1.3.4 D5.7 °रो यथा; M3 °र्षभः (for °राधिपः). ❀ Cg : स च सुग्रीवः ते त्वया नावमन्तव्यः. ❀ —After 14[ab], V2 ins. :

1293* नीचबुद्ध्या विनिश्चित्य संप्रधार्य गुणा* * ।
चिकीर्षन्सर्वकार्याणि नरः कुर्वीत वा न वा ।

—V2 cont.; while Ś1 D1–3 ins. after 14 :

1294* देशकालौ सहायांश्च स्वशक्तिं च बलाबले ।
नित्यं संचिन्तयानस्तु नानार्थानुपपद्यते ।
इदं त्ववश्यं कर्तव्यं युवाभ्यां पुरुषर्षभौ ।
वानरेन्द्रो नरेन्द्राभ्यां स कार्यः सचिवः सखा ।

[(l. 1) D3 देशकाल- (for °लौ). ☞ V2 illeg. from the post. half up to 3.69.33[b]. D3 शक्तिनांश्च बलाबलं (for the post. half). —(l. 2) D1–3 संचिंतयन्नर्थान्(D2 °र्थां; D3 °र्थं) (for °यानस्तु). D1 नानार्थम्; D2 नानर्थम्; L(ed.) नानर्थान् (for नानार्थान्). D3 नात्यर्थमुपत्स्यते (for the post. half). —(l. 3) Ś1 पुरुषोत्तमो (for °षर्षभौ). —(l. 4) D1 सत्कार्यः स च वां सखा; D2 स च कार्यश्च वां सखा (for the post. half).]

15 [a]) M3 शक्यो ह्येष; Cvp शक्तो ह्यद्य (for शक्तौ ह्यद्य). Dg1 तथा (for युवां). —[b]) D4 M3 यच्च (for तस्य). ❀ Cm : शक्तोप्यद्य तथा कर्तुं कार्यं तस्य चिकीर्षितं इति पाठः. ❀ —For 15[ab], Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

1295* स हि शक्तो बली कर्तुं कार्यं ते हरिपुंगवः ।

[Ñ2 D5.7 स च; D2 अभि- (for स हि). Ś1 Ñ1 बलं (for बली). Ś1 कार्यार्थे; D3 कार्यं तद् (for कार्यं ते). B1 हरियूथपः.]

—D6 reads [cd] in marg. —[c]) Ś1 D1.2 अकृतार्थः कृतार्थो वा. —[d]) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 कृत्यं(Ś1 कार्यं) ते स; Ñ2 D5.7 स कृत्यं ते; Dt1 D6 तव कृत्यं (by transp.); D1.2 कार्यं वा स; D3 स ते कृत्यं; Ct तव कार्यं (for कृत्यं तव). —After 15, Ś1 D1–3 read 21.

16 [a]) G1 M2.3 त्वृक्ष- (for ऋक्ष-). Ś1 वानरो वानरैः पंपाम्; Ñ1 तत्र गच्छ महाबाहो; Ñ2 V1 B1.3.4 D1.2.5.7 स वानरवरः श्रीमान्(D1.2 पंपाम्). D3 पुत्रोक्षरजसः पंपाम्. —[b]) Ñ1 पंपानिलय- (for °मटति). Ś1 अभ्येति हि विशंकितः; D1.2 अटत्यतिविशंकितः; D3 अटते नित्यशं°. ❀ Cr : शंकितमिति । वालिनेति शेषः. ❀ —[c]) Ś1 D1.2 [आ]त्मजः शूरो (for [औ]रसः पुत्रो). —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कृतविग्रहः (for °किल्बिषः).

G. 3. 75. 69
B. 3. 72. 21
L. 3. 78. 47

संनिधायायुधं क्षिप्रमृष्यमूकालयं कपिम् ।
कुरु राघव सत्येन वयस्यं वनचारिणम् ॥ १७
स हि स्थानानि सर्वाणि कात्स्न्र्येन कपिकुञ्जरः ।
नरमांसाशिनां लोके नैपुण्यादधिगच्छति ॥ १८
न तस्याविदितं लोके किंचिदस्ति हि राघव ।
यावत्सूर्यः प्रतपति सहस्रांशुररिंदम ॥ १९
स नदीर्विपुलाञ्शैलान्गिरिदुर्गाणि कन्दरान् ।
अन्विष्य वानरैः सार्धं पत्नीं तेऽधिगमिष्यति ॥ २०
वानरांश्च महाकायान्प्रेषयिष्यति राघव ।
दिशो विचेतुं तां सीतां त्वद्वियोगेन शोचतीम् ॥ २१
स मेरुशृङ्गाग्रगतामनिन्दितां
प्रविश्य पातालतलेऽपि वाश्रिताम् ।
प्लवंगमानां प्रवरस्तव प्रियां
निहत्य रक्षांसि पुनः प्रदास्यति ॥ २२

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

---

17 Ñ1 mostly illeg. for ^{a}. —^{a}) Ñ2 D5.7 स निधाय (for संनि°). D3 [आ]युधश्रेष्ठम्. D1 स तं नखायुधं क्षिप्रम्. —^{b}) Ñ1 D1 प्रति (for कपिम्). Ś1 D2 ऋष्यमूकाय संप्रति; D3 ऋष्यमूकाश्रमं प्रति.—After 17^{ab}, Dt1 reads 18^{cd}. —Ś1 om. 17^{cd}. —^{c}) Ñ1 सौम्येन (for सत्येन). —^{d}) G(ed.) वानराधिपं (for वनचारिणम्).

18 ^{ab}) Ñ1 वै (for हि). D1 ज्ञास्यति (for स्थानानि). Ś1 कृत्स्नानि; B1.3 कात्स्न्र्येन; D1.2 दिव्यानि (for सर्वाणि). B1 जानाति; B3 lacuna; D1 काननं (for कात्स्न्र्येन). Dt1 D6 transp. सर्वाणि and कात्स्न्र्येन. Ś1 Ñ1 D1–3 हरिपुंगवः; Dm1 D4.8 G2.3 M कपिपुंगवः (for कपिकुञ्जरः).—Dt1 reads 18^{cd} after 17^{ab}. —^{c}) B1 वसा- (for नर-). Ś1 -मांसाशिनं (for °नां). Ś1 लोकं; V1 G1 M2 लोकान् (for लोके). —^{d}) Dm1 D8 G3 नैपुण्यम् (for °ण्याद्). G2 अधिगच्छतु. Ś1 D1–3 निपुणं(D1 नैपुण्यं) त्विह वेत्स्यति; Ñ1 नैपुण्येनाधिगच्छति; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 नैपुण्येनोपलप्स्य(B3 °भ्य)ते.

19 ^{ab}) Dg1 T3 तस्य न (by transp.). —After 19^a, Ñ2 wrongly repeats 18^d–19^a. Ñ2 V1 B3.4 D5.7 T3 G1.2 [इ]ह; B1 इ; Dg1 च; Ct as in text (for हि). Ś1 D1–3 [इ]ति से मतिः (for हि राघव). Ñ1 न पश्यामि हि तं लोके किंचिदन्यं हि तादृशं. —After 19^{ab}, Ś1 reads 22^{ab} (followed by 1299*). —D2 om. 19^c–20^d. —^{d}) Dt1 D6 परंतपः(D6 °प); Dm1 D1.4 T2 G1.3 M2 °दमः (for अरिंदम). —After 19, B1.3.4 ins. :

1296* तावदेव सह भ्रात्रा गच्छ त्वं रघुनन्दन ।

[B1 सूर्यनंदनं.]

20 D2 om. 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.3.5 विविधान् (for विपुलान्). —^{b}) Ś1 D3 वन- (for गिरि-). Ñ1 पर्वतांश्चैव कंदरान्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 गिरीणां कंदराणि च; D1 सदुर्गाणि वनानि च. —Ñ1 illeg. from ष्य in ^{c} up to ते in ^{d}. —^{c}) Ś1 B1.3.4 D1 M2 अन्विष्यन्; T2.3 अन्वीक्ष्य; G2 विचेष्य (for अन्विष्य). Ñ2 वा परैः (for वानरैः). —^{d}) Ñ1 [s]भि- (for ऽधि-). —After 20, Ś1 V1(after 21) D1.3 ins. :

1297* महीं प्रजानाति हरिप्रवीरः
स्थानानि सर्वाणि च राक्षसानाम् ।
भ्रात्रा निरस्तः पृथिवीं विचिन्व-
न्निःसंशयं ज्ञास्यति यत्र सीता ।
वनानि शैलान्सरितश्च सर्वा　　[5]
बिलानि राजन्गिरिकन्दरांश्च ।
स्वयं विचिन्वन्सचिवैश्च युक्तै-
र्विचिन्वतां सोऽप्यधिगन्तुमीशः ।

[(l. 1) D3 स हि (for महीं). Ś1 V1 विजानाति. —(l. 4) V1 तं भुवि (for ज्ञास्यति). —(l. 5) Ś1 सर्वाः (for शैलान्). D3 transp. शैलान् and सर्वाः. —(l. 6) V1 वनानि घोराणि दरीश्च घोराः; D3 सर्वाणि राजन्गिरिकंदराणि; L(ed.) वनानि सर्वाणि नदीश्च सर्वा. —(l. 7) Ś1 अयं विचिन्वन्प्लवगैः समेतो; V1 भ्रमन्धरित्रीं स मुदा ददर्श; D1 स्वयं विचित्याशु दिवा सुयुक्तैर्. —(l. 8) D3 [अ]धिगम्य सीतां (for °गन्तुमीशः). V1 विचिन्वमानाःधिगंतुमीशः. (sic).]

21 Ś1 D1–3 read 21 after 15. —^{a}) Ñ V1 B1.3.4 D5.7 महावीर्यान्; Dm1 D8 M1 °भागान् (for °कायान्). —^{b}) Ñ1 सर्वतः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 वानरः (for राघव). —^{c}) Ñ1 सीतां च (for तां सीतां). —^{d}) Ś1 D1–3 यद्- (for त्वद्-). Ś1 D2 धावसि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 कर्शितां; D1.3 शोचसि (for शोचतीम्). —After 21, V1 ins. 1297*; while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1298* गमिष्यति वरारोहां निर्मलां रावणालये ।

[Dg1 Dt1 D6 T3 अन्वेष्यति; Dm1 G2 गमिष्यंति; T1.2 G3 स ज्ञास्यति (for गमिष्यति). Dg1 Dt1 D4.6 T3 M1 मैथिलीं (for निर्मलां). ❀ Ck.t : रावणालये शोचन्तीमित्यन्वयः. ❀]

22 Ś1 reads 22^{ab} (followed by 1299*) after 19^{ab}. Ñ1 illeg. from निन्दितां in ^{a} up to ^{d}. —^{a}) Ñ2 B1.3 D5.7 सुमेरु- (for स मेरु-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 प्रमथ्य (for प्रविश्य). Dg1 पातालमुखे. B4 D1.3 वा स्थितां; Dt1 D5.7.8 चाश्रितां (for वाश्रिताम्). —After 22^{ab}, Ś1 ins. :

६९

निदर्शयित्वा रामाय सीतायाः प्रतिपादने ।
वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञः कबन्धः पुनरब्रवीत् ॥ १
एष राम शिवः पन्था यत्रैते पुष्पिता द्रुमाः ।
प्रतीचीं दिशमाश्रित्य प्रकाशन्ते मनोरमाः ॥ २
जम्बूप्रियालपनसाः प्लक्षन्यग्रोधतिन्दुकाः ।
अश्वत्थाः कर्णिकाराश्च चूताश्चान्ये च पादपाः ॥ ३
तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वा च तान्बलात् ।
फलान्यमृतकल्पानि भक्षयन्तौ गमिष्यथः ॥ ४

G. 3. 76. 4
B. 3. 73. 6
L. 3. 79. 4

1299* आनेष्यते नात्र विचारकारणं
महाबलो वानरपुंगवो हि सः ।

—^{c}) Dg1 T3 अधिपस् ; Dt1 Dm1 D6.8 G3 M1 ऋषभस् (for प्रवरस्). D3 ततः (for तव). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 निरस्य (for °हत्य). Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 तव (for पुनः).

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 सीतालाभोपदेशः; Ñ1 कबंधदर्शनं; Ñ2 V1 B1.3 D3.5.7 कबंधवाक्यं; B4 कबंधोपदेशः; D1.2 सीतालाभोपायवर्णनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2.4 om.; Ñ2 D5.7 78; V1 75; B4 D3 79; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 72; D1 76; M3 73. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

69

☞ V2 illeg. up to 33^b (cf. v.l. 1294*). D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 ^{a}) V1 स निवेद्याथ; Dt1 D6 दर्शयित्वा तु; D1.2.4.8 T1.2 G M Cv विदर्शयित्वा; Cm.g as in text (for निदर्शयित्वा). Ś1 Ñ1 रामं तु; D1–3 रामस्य (for रामाय). Ñ2 B1.3.4 D5.7 निवेद्याथ स रामस्य. —^{b}) Ś1 प्रतिपादनं; V1 Dt1 D3.6 T1 Cr.k.t परिमार्गणे (D3 °णं); D1 °लाभने; D2 T2 प्रतिमार्गणे; Cv.m.g as in text (for प्रतिपादने). —^{c}) M2 रामम् (for वाक्यम्). Ñ2 B1 D5.7 अन्वर्थतत्त्वज्ञः; V1 अर्थार्थतत्त्वज्ञः; B3 अर्थसुतत्त्वज्ञः; B4 अन्यच्च तत्त्वज्ञः; D1 अन्वर्थसंयुक्तः; M3 अन्वर्थमन्वर्थः (for अन्वर्थमर्थज्ञः). ❀ Ck : दर्शयित्वेत्यादि; Ct परिमार्गणे उपायं दर्शयित्वा पुनर्वाक्यमब्रवीत् . ❀

2 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3 D5.7 गतः; B4 मतः; Dm1 D8 G3 गिरेः; Cg.t as in text (for शिवः). —^{b}) Ś1 ये त्विमे; Ñ2 V1 B1.3 D5.7 येनैते; B4 येन ते; Dg1 यत्र ते; D1–3 येनेमे; D4 यत्र मे; T2 यत्कृते; G1 यत्रेमे (for यत्रैते). Ñ1 वेद्यता (sic); D8 G3 M1 पुष्पित- (for पुष्पिता). —^{c}) M2 उदीचीं. Ś1 D1–3 आस्थाय (for आश्रित्य). —^{d}) V1 B1.3 मनोहराः; Dg1 marg. (for मनोरमाः). —After 2, G3 ins. l. 2–3 of 1300*.

3 ^{a}) Dg1 T M1.2 Cm -पनस- (for -पनसाः). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 बिल्वाः प्रि(Ñ2 V1 B3.4 पि)यालाः(Ñ1 illeg. from यालाः up to ^{b}; D1 °ल) पनसाः. —^{b}) Dt1 D6.8 न्यग्रोधप्लक्ष-(by transp.). Ś1 D1–3 -किंशुकाः (for -तिन्दुकाः). —^{c}) Dm1 D8 M3 अश्वत्थ- (for अश्वत्थाः). —^{d}) Ś1 D2.3 मधूकाश्चतचंदनाः(D3 °धन्वनः); Ñ1 चूतान्ये च सहस्रशः (sic); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 मधूका धव(V1 वर; D5.7 चव)चंदनाः (B4 [marg. also] वंजुलाः). —After 3, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G1.2 M1.2 ins.; G3 ins. l. 1 after 3 and l. 2–3 after 2 :

1300* धन्वना नागवृक्षाश्च तिलका नक्तमालकाः ।
नीलाशोकाः कदम्बाश्च करवीराश्च पुष्पिताः ।
अग्निमुख्या अशोकाश्च सुरक्ताः पारिभद्रकाः ।

[(l. 1) T3 धन्वनागाख्य- (for धन्वना नाग-). Dt1 Dm1 D8 G3 M1 नक्तमालिकाः. —(l. 3) T1.2 सरक्ताः (for सु°). D6 परिभद्रकाः; T3 पारिभद्रिकाः.]

4 Ñ2 om. 4^{ab}. D2.3 repeat 4^{ab} after 5^{ab}. —^{a}) D2 (second time) तानि (for तान्). Ñ1 [अ]थ** (illeg.) (for [अ]थवा भूमौ). V1 B1.3.4 D5.7 आरुह्य यदि वा भूमौ. —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1.3.4 D1–3(D2.3 second time).5.7 यथासुखं; D2.3 (both first time) [अ]थवा सुखं; Ct as in text (for च तान्बलात्). —^{d}) Ñ1 Dt1 D6 भक्षयित्वा. ❀ Cg : तानारुह्य अथवा भूमौ तान् पातयित्वा चेत्यन्वयः. ❀ —After 4, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins. :

1301* तदतिक्रम्य काकुत्स्थ वनं पुष्पितपादपम् ।
नन्दनप्रतिमं त्वन्यत्कुरवस्तूत्तरा इव ।
सर्वकामफला यत्र पादपास्तु मधुस्रवाः ।
सर्वे च ऋतवस्तत्र वने चैत्ररथे यथा ।
फलभारनतास्तत्र महाविटपधारिणः । [5]
शोभन्ते सर्वतस्तत्र मेघपर्वतसंनिभाः ।
(cf. 3.69.4) { तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वाथवा सुखम् ।
फलान्यमृतकल्पानि लक्ष्मणस्ते प्रदास्यति ।

[(l. 2) Dm1 T1.2 G3 च (for तु). Dg1 Dm1 D4.8 G M1.2 हि; T [ऽ]पि (for तु). —(l. 3) Dt1 Dm1 D6.8 G1 सर्वकालफला; Cm.g as above. K(ed.) वृक्षाः (for यत्र). Dg1 T3 च (for तु). Dt1 D6 पादपा मधुरस्रवाः (for the post. half). —Dt1 transp. l. 4–5 and l. 6–7. —(l. 4) Dg1 T3 G2 जंतवस्;

G. 3. 76. 5
B. 3. 73. 10
L. 3. 79. 5

चङ्क्रमन्तौ वरान्देशाञ्शैलाच्छैलं वनाद्वनम् ।
ततः पुष्करिणीं वीरौ पम्पां नाम गमिष्यथः ॥ ५
अशर्करामविभ्रंशां समतीर्थामशैवलाम् ।
राम संजातवालूकां कमलोत्पलशोभिताम् ॥ ६
तत्र हंसाः प्लवाः क्रौञ्चाः कुरराश्चैव राघव ।
वल्गुस्वरा निकूजन्ति पम्पासलिलगोचराः ॥ ७
नोद्विजन्ते नरान्दृष्ट्वा वधस्याकोविदाः शुभाः ।
घृतपिण्डोपमान्स्थूलांस्तान्द्विजान्भक्षयिष्यथः ॥ ८
रोहितान्वक्रतुण्डांश्च नलमीनांश्च राघव ।
पम्पायामिषुभिर्मत्स्यांस्तत्र राम वरान्हतान् ॥ ९
निस्त्वक्पक्षानयस्तप्तानकृशानेककण्टकान् ।
तव भक्त्या समायुक्तो लक्ष्मणः संप्रदास्यति ॥ १०

(for ऋतवस्). G2 चैत्ररथो (sic) (for °रथे).—(l. 5) Dm1 D8 T1.2 G1.3 M1 -[आ]नतास्; D4 -धरास् (for -नतास्). Dm1 D8 T1.2 G3 चैव (for तत्र).—(l. 6) Dm1 D8 तरवस्; D4 पर्वतस् (for सर्वतस्). Dm1 D8 G3 महा- (for मेघ-).—(l. 7) G1 बलात् (for सुखम्). Dg1 Dm1 D8 T M2 यथासुखं; D4 च तान्बलात् (for [अ]थवा सुखम्).—(l. 8) M1 संप्रदास्यति.] ❀ Cv: चूताश्चान्ये च पादपाः (Cr 3^{d}) इत्यतः परं धवना नागवृक्षाश्च तिलका नक्तमालकाः। नीलाशोकाः कदम्बाश्च करवीराश्च पुष्पिताः। अग्नि मुख्या अशोकाश्च सुरक्ताः पारिभद्रकाः। तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वा च तान्बलात्। फलान्यमृतकल्पानि भक्षयन्तौ गमिष्यथः। तदतिक्रम्य काकुत्स्थ वनं पुष्पितपादपम्। नन्दनप्रतिमं चान्यत्कुरवोभ्युत्तरा इव। सर्वकामफला यत्र पादपास्तु मधुस्रवाः। सर्वे च ऋतवस्तत्र वने चैत्ररथे यथा। फलभारनतास्तत्र महाविटपधारिणः। शोभन्ते सर्वतस्तत्र मेघपर्वतसंनिभाः। तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वा यथासुखम्। फलान्यमृतकल्पानि लक्ष्मणस्ते प्रदास्यति। इत्येष पाठक्रमः प्रायेण कोशेषु लेखकैर्भ्रंशितः. ❀

5 D1 om. 5^{a}–6^{b}. D6 om. 5^{ab}.—^{a}) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.3.5.7 G1 M1 संक्रा(Ñ1 G1 M1 °क्र)मंतौ; Dt1 चाक्रामतौ (sic); M3 चक्रमंतौ (sic); Cr.m.g.k.t as in text (for चङ्क्रमन्तौ).—Ñ1 illeg. from वरान् up to शैलाच् in ^{b}. Ś1 वनोद्देशान्; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 बहून्देशान् (for वरान्देशान्).—^{b}) Ñ1 वनानि च (for वनाद्वनम्).—After 5^{ab}, D2.3 repeat 4^{ab}.—^{c}) Dg1 D6.8 G1.3 M2.3 पुष्करणीं; Cg.k as in text (for °रिणीं). Ś1 Ñ2 D2.3.5.7 रम्यां; V1 B1.3.4 राम; Dm1 वीर (for वीरौ). Ñ1 तत्र **** ** (illeg.).—^{d}) Ñ1 Dt1 D2.4.6.8 T1 M3 गमिष्यथ (for °ष्यथः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 पंपामासादयिष्यथः(D5.7 °थ); Dg1 T3 पंपामधिगमिष्यथः.

6 D1 om. 6^{ab} (cf. v.l. 5).—^{a}) Dg1 Cm असंकटाम्; T3 असंकुलाम् (for अशर्कराम्). Ś1 Ñ1 D2 अविभ्रंश्यां; Ñ2 D5.7 च विमलां; V1 B3.4 सुविपुलां; B1 सुविशालां; G(ed.) सुसलिलां (for अविभ्रंशां).—^{b}) Ś1 D2 समतीराम्. D5.7 M3 सशैवलां; D8 marg.; G2 अशाड्वलां (for अशैवलाम्).—^{c}) Ś1 Ñ2 B1.3.4 D1.3.5.7 -शालूकां; V1 -सानूकां; D2 -शैलूकां; T3 -पुलिनां (for -वालूकां). M1 संजातवालुकां राम; M2 नानापक्षिसमाकीर्णां. ❀ Cg.k.t संजातवालूकां दीर्घ आर्षः. ❀—^{d}) Ñ1 -मंडितां; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 -शालिनीं; B1 T1.2 -मालिनीं (for -शोभिताम्).

7 ^{a}) Dt1 om. प्लवाः. D6 क्रौंची-; D7 om. (for क्रौञ्चाः). Ś1 तत्र हंसान्प्लवान्क्रौंचान्.—^{b}) Ś1 D1 सारसाश्; Ñ2 V1 B1.3.4 D3.5.7 सारसाश्; D2 सारसीश्; T3 G3 कुरवाश् (for कुरराश्). D1 राघवः (sic). Ñ1 सं*** (illeg.) श्च राघव.—Ś1 om. 7^{c}–8; D2 om. (hapl.) 7^{c}–9^{b}.—^{c}) B3 रम्यस्वरा; Dg1 Dm1 D1.6.8 G M1.3 वलगुस्वना; Cg as in text (for वल्गुस्वरा). Ñ2 V1 B1.3.4 D1.7 G2.3 विकूजंति (for नि°). Ñ1 Dt1 D3.4 M2 वल्गुस्वराणि(D3 M2 °नाश्च) कूजंति.—^{d}) Ñ1 -गो** (illeg.); M1 -वासिनः (for -गोचराः).

8 Ś1 D2 om. 8 (cf. v.l. 7).—^{a}) Ñ1 **जंते (illeg.).—^{b}) D4 G3 वयस्याः; T1 G1.2 M1.2 भयस्य (for वधस्य).—Ñ1 illeg. after वधस्य up to 9^{b}. Ñ2 V1 B3.4 Dg1 Dt1 D1.3.5–7 T2.3 पुरा; B1 खगाः (for शुभाः).—^{c}) V1 मृत- (for घृत-). B3 सूक्ष्मान् (for स्थूलांस्).—^{d}) Ñ2 V1 B1.3.4 D1.3.5.7 द्विजां(V1 **)स्तान् (by transp.). Ñ1 V1 B3 Dg1 Dt1 D1.3.4.6–8 T1.2 G1 M2.3 भक्षयिष्यथ.

9 D2 om. 9^{ab}; Ñ1 illeg. for 9^{ab} (cf. v.l. 7 and 8).—^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1.5.7 शकुनांश्चैव(Ś1 D1 °श्चापि); Dt1 D6 Ck.t चक्रतुंडांश्च; D3 शकलांश्चापि; Cv.g as in text (for वक्रतुण्डांश्च).—^{b}) Cg नड- (for नल-). Ś1 पाठीनांश्चैव; Dg1 नडमीनांश्च; D1 बलिनश्चापि; D3 नलिनीश्चापि (for नलमीनांश्च).—^{cd}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हत्वा राम वरान्वरान्; Dm1 D8 हत्वा चादाय नित्यशः; T1 हत्वा चादाय तान्वरान्; T2 G1 हत्वा चादत्स्व तान्वरान्; G3 हत्वा चाद वरान्परान्; M1 हत्वा चादद्वरान्वरान्; M2 हत्वा चादन्वरान्हतान् (for ^{d}). Ś1 D1–3 पम्पाजलचरान्हत्वा तत्र तत्र(D2.3 राम) वरान्वरान्. ❀ Cr: परान् श्रेष्ठान्. ❀

10 ^{a}) B3 सुनिष्टप्तान् (for अयस्तप्तान्). Ś1 D1.2 विस्तीर्णपक्षान्निष्टप्तान्(D1 °निष्टभ्यन् [sic]); Ñ1 विकूलपक्षिनिक्षिप्तान्; Ñ2 B1.4 निष्टप्तपक्षान्निष्टप्तान्; V1 क शूलपक्वान्निष्टप्तान्; D3 निकृत्तपक्षान्निष्टप्तान्; D5.7 निवृत्त(D7 °ष्टप्त) पक्वान्निष्टप्तान्; G(ed.) तांस्तान्पक्वान्विनिष्टप्तान्.—^{b}) Ñ1 अकृशान्नव-; V1 कृपकामक- (sic); B1 अकृष्टा°; B3 अकृशानैक-; M2 अश्रुका° (for अकृशानेक-). T1 -खंडकान्

भृशं ते खादतो मत्स्यान्पम्पायाः पुष्पसंचये ।
पद्मगन्धि शिवं वारि सुखशीतमनामयम् ॥ ११
उद्धृत्य स तदाक्लिष्टं रूप्यस्फटिकसंनिभम् ।
अथ पुष्करपर्णेन लक्ष्मणः पाययिष्यति ॥ १२
स्थूलान्गिरिगुहाशय्यान्वराहान्वनचारिणः ।
अपां लोभादुपावृत्तान्वृषभानिव नर्दतः ।
रूपान्वितांश्च पम्पायां द्रक्ष्यसि त्वं नरोत्तम ॥ १३
सायाह्ने विचरन्राम विटपी माल्यधारिणः ।
शीतोदकं च पम्पायां दृष्ट्वा शोकं विहास्यसि ॥ १४
सुमनोभिश्चितांस्तत्र तिलकान्नक्तमालकान् ।
उत्पलानि च फुल्लानि पङ्कजानि च राघव ॥ १५

G. 3. 76. 14
B. 3. 73. 22
L. 3. 79. 14

(for -कण्टकान्). —^{c}) Dg1 T3 भक्ष्यान् (for भक्त्या). T2 समासक्तो (for °युक्तो). —^{d}) G1 तव दास्यति (for संप्रदास्यति). —For 10^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

1302* विचित्य पाणौ छित्वा च लक्ष्मणस्ते प्रदास्यति ।

[Ś1 D1.2 निकृत्य बाणैश्; D5.7 विचिंत्य पाणौ (for विचित्य पाणौ). Ñ1 विशस्यमानां कृतवायं; D3 विकृष्य पाणौ स्थित्वा च (for the prior half).]

—Thereafter Ñ2 D7 read 13^{ab} (followed by 1304*).

11 ^{a}) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 सुखं (for भृशं). Dt1 D6 T2 तान् (for ते). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 मांसं (for मत्स्यान्). —^{b}) Ñ1 Dm1 D1.2.8 T2 पंपायां. Ś1 D1.2 पर्णसंचये; V1 पद्म°; B4 °संचयं; D3 प्लव° (for पुष्पसंचये). —After 11^{ab}, D5 reads 13^{ab}(followed by 1304*). —^{cd}) Ś1 Ñ1 पद्मगंधं(Ñ1 °ध) सुखं; D1 पुष्प°; D2 पुष्पगंधसुखं; D3 पुण्यगंधवहं (for पद्मगन्धि शिवं). Dm1 D8 G3 स्वादु (for सुख-). V1 B4 अनाविलं (for अनामयम्). Ś1 D1–3 सुखं(D2.3 °ख) शीतामलं लघु; Ñ2 B1.3 D5.7 सुखं शीतमनाविलं (for ^{d}). M2 पद्मगंधी शिवो वायुः प्रवाति सुखशीतलः.

12 B1 om. 12^{ab}. —^{a}) Ś1 D1.2 स ततोक्लिष्टं(Ś1 °ष्ट-); Ñ2 V1 B3.4 D5.7 [अ]यं तवा(V1 B3 °व)क्लिष्टं; Dm1 D8 शीतमक्लिष्टं; D3 स ततोत्कृष्टं; D4 वसताक्लिष्टं; T3 च सदाक्लिष्टं; G3 स तमक्लिष्टं; M2 सलिलक्लिष्टं (sic); M3 स ततः क्लिष्टं (sic) (for स तदाक्लिष्टं). —^{b}) Ś1 रूपं वैडूर्यसंनिभं; Ñ2 V1 B3.4 D5.7 पानीयं भ्रातृवत्सलः; D1 रूप्यकांचनसमप्रभं (hypm.); D2 तस्या वैडूर्यसप्रभं; D3 रूप्यकांचनसंनिभं. —^{c}) Ñ1 D1–3 गृह्य; D6 अद्य; T1.2 असौ (for अथ). Dg1 Dt1 D1.4 T3 G1.2 M2.3 -पत्रेण; D3 -पर्णस्थं; Cr.g.k.t as in text (for -पर्णेन). Ś1 गृहीत्वा पद्मपत्रेण; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 आदाय पद्मिनीपत्रैर्(B3 °त्रे). —^{d}) Ñ2 V1 B3 D5.7 प्रापयिष्यति; B1 तव दास्यति (for पाययिष्यति). Ś1 Ñ1 D1–3 पाययिष्यति लक्ष्मणः. —After 12, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1303* पृषतांश्चैव चित्राङ्गानविषाणान्स चारिणः ।

[V1 पुष्पितांश्; B1 पिशितांश् (for पृषतांश्). V1 विशालफलधारिणः; B1 विमलान्वरचारिणः; B3.4 विशाला(B4 °पाणा)मलधारिणः (for the post. half).]

—Thereafter B3 reads 14^{cd}.

13 Ś1 V1 B1.4 D1 om. 13^{a}–14^{b}. Ñ2 D5(after 11^{ab}).7 read 13^{ab} after 1302*. —^{a}) M1 स्थूणान्. T1 M3 -गुहान् (for -गुहा-). —^{b}) Dt1 D6.8 वानरान् (for वराहान्). —After 13^{ab}, Ñ B3 Dt1 D5–7 ins. l. 1 only of 1304*. —Ñ B3 D5.7 om. (hapl.) 13^{c}–14^{b}. —For 13^{c}–14^{b}, D2.3 M3 subst. 1304*. Dg1 reads 13^{cdef} in marg. —^{c}) G2 लोपाद् (for लोभाद्). —^{e}) Dt1 D6 स्थूलान्पीतांश् (for रूपान्वितांश्). ❁ Ct : पीताजलपानं कृतवतः. ❁

14 Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.5.7 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). —^{b}) Dg1 विटपीर्; Dm1 T1.3 G2 विटपान्; D6 विटपाः T2 M2 Cg विटपीन्; Cv.r.k.t as in text (for विटपी). —For 13^{c}–14^{b}, D2.3 M3 subst.; Ñ B3 Dt1 D5–7 ins. l. 1 only after 13^{ab} :

1304* सायाह्ने विचरन्राम दर्शयिष्यति लक्ष्मणः ।
ऋषभा इव नर्दन्तो विटपी माल्यहारिणः ।

[D2 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) D2 [ऽ]भिसृतान्; D3 निःसृतान् (for विचरन्). Ñ2 B3 D5.7 आहरिष्यति (for दर्श°). —(l. 2) D3 पंपायां फलधारिणः (for the post. half). D2 ऋषभस्कंधवक्षस्कान्पंपायां जलचारिणः.]

—Thereafter Ñ1 cont. :

1305* द्वीपिनश्चापि विक्रान्तान्द्विपानपि महाबलान् ।

—B3 reads 14^{cd} after 1303*. —^{c}) Dt1 शिवोदकं. D4 तत् (for च). Dg1 T3 पंपायाः (for पम्पायां). Ś1 D1.2 ततः (D2 °त्र) क्रमेण पंपां च; Ñ1 गुरूनपि हि पंपायां; Ñ2 B1.3.4 D5.7 रुरूननुपेतान्पंपायां; V1 तरूनेतांश्चैव पंपायां (hypm.). —^{d}) T3 पीत्वा (for दृष्ट्वा). B4 शोकान् (for शोकं). Ñ1 प्रहास्यसि; Ñ2 V1 B1 D1 विहास्यति (for विहास्यसि).

15 ^{a}) D6 चितास्; T3 च तांस्; G1 नतांस् (for चितांस्). Ś1 Ñ1 D1–3 सुमनो विविधा(D1–3 °धा)स्; M3 सुमनोरचितास् (for सुमनोभिश्चितांस्). —^{b}) Dg1 तिलका (for °कान्). Ś1 रक्त- (for नक्त-). D4.8 G3 M1 -मालिकान्

G. 3. 76. 16
B. 3. 73. 22
L. 3. 79. 14

न तानि कश्चिन्माल्यानि तत्रारोपयिता नरः ।
मतङ्गशिष्यास्तत्रासन्नृषयः सुसमाहिताः ॥ १६
तेषां भाराभितप्तानां वन्यमाहरतां गुरोः ।
ये प्रपेतुर्महीं तूर्णं शरीरात्स्वेदबिन्दवः ॥ १७
तानि माल्यानि जातानि मुनीनां तपसा तदा ।
स्वेदबिन्दुसमुत्थानि न विनश्यन्ति राघव ॥ १८
तेषामद्यापि तत्रैव दृश्यते परिचारिणी ।
श्रमणी शबरी नाम काकुत्स्थ चिरजीविनी ॥ १९
त्वां तु धर्मे स्थिता नित्यं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
दृष्ट्वा देवोपमं राम स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ २०
ततस्तद्राम पम्पायास्तीरमाश्रित्य पश्चिमम् ।
आश्रमस्थानमतुलं गुह्यं काकुत्स्थ पश्यसि ॥ २१

(for -माल°). D1.3.6 M3 तिलका नक्तमालकाः. —For 15[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst. :

1306* चित्राः सुमनसस्तत्र तिलकाः कृतमालकाः ।

[Ñ2 D5.7 च तमालकाः; V1 कुतमानकाः; B3 कर्णिकारकाः (for कृतमालकाः).]

—[c]) D1 उत्फुल्लानि. Ñ1 om. च (subm.). D5.7 प्रफुल्लानि (for च फुल्लानि). —[d]) Ś1 Ñ1 D2.3 नलिनानि च; D1 नलिनश्चैव (for पङ्कजानि च). —M3 damaged for च राघव. Ñ1 रागदः (for राघव). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तथा तामरसानि च. —After 15, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ins. :

1307* चक्रवाकबलाकानां सारसानां च वासताम् ।
रम्यं कारण्डवानां च शब्दं श्रोष्यसि राघव ।
द्रक्ष्यसे पद्मखण्डानि व्याकोषाणि समन्ततः ।
तप्तकाञ्चनवर्णानि दावाग्निसदृशानि च ।

[(l. 1) B1.3.4 रासतां (for वासताम्). —(l. 2) B3 रम्य- (for रम्यं). —(l. 3) B1 संदृश्य (for द्रक्ष्यसे).]

16 D4 repeats 16[ab] after 1308*. —[a]) D4 (both times) स (for न). M3 damaged for न तानि. T1.2 किंचिन् (for कश्चिन्). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1-3.5.7 न तेषां तत्र माल्यानां (B3 मा कश्चित्). —Ś1 om. 16[b]–17[c]. —[b]) Ñ V1 B1.4 D1-3.5.7 कश्चिद् (for तत्र). Ñ V1 B1.4 Dm1 D1-4 (both times).5.7 G2.3 Cv.r रोपयिता; D8 गोप°; M3 रोच°; L (ed.) प्राप°; Cm.g.k.t as in text (for [आ]-रोपयिता). B3 रोपयित्वा तदा नरः. —After 16[ab], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1.2 ins. :

1308* न च वै ग्लानतां यान्ति न च शीर्यन्ति राघव ।

[Dg1 om. first च (subm.). M2 [ए]व (for वै). Dm1 G M1.2 Cg म्लानतां (for ग्लानतां).]

—[c]) D4 त्वत्र (for तत्र). —[d]) D1-4 G1.2 M2.3 मुनयः; G3 damaged (for ऋषयः). D1.2 शंसितव्रताः; G3 *समाहिताः (for सुसमाहिताः). ❀ Cr.k अम्लानाशीर्णकारणं मतंगशिष्या इति ।; Ct अम्लानाशीर्णत्वे हेतुः मतंगेत्यादि. ❀

17 Ś1 om. 17[abc] (cf. v.l. 16). D4 transp. [ab] and [cd]. —[a]) T3 G3 Ck -[अ]तितप्तानां (for -[अ]भितप्तानां). Ñ1 D1-4 G1 तेषामवृष्ट्यां (D3 °मटव्यां) घोरायां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 अथ तेषामनावृष्ट्या; M2 तेषामाहारतप्तानां. —[b]) V1 रम्यम् (for वन्यम्). D1.2 गुरौ (for गुरोः). —M3 damaged for [c] (except ये). —[c]) D1 पूर्वं (for तूर्णं). ❀ Ct : भारेण तप्तानां गुर्वर्थे आह्रियमाणवन्यभारेण तप्तानाम्. ❀

18 [a]) V1 तत्रैव (for जातानि). D1.3 T1.2 transp. माल्यानि and जातानि. Ś1 D2 तानि सर्वाणि माल्यानि. —[b]) Ś1 Ñ D1-3.5.7 भावि(Ñ2 D5.7 पूजि)तात्मनां; V1 B1.3.4 सु(B1 वि; B4 तु)जितात्मनां; D4 G1.3 °सां तदा (for तपसा तदा). —[c]) Ś1 Ñ1 D1-3 -विकीर्णानि; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -प्ररूढानि (for -समुत्थानि). —[d]) Ś1 Ñ1 D1-3 शोभयंति (Ś1 स्वेदयंति; Ñ1 शोभंतीव) सरश्च तत् (D1 तां). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शोभयंति महत्सरः.

19 [a]) Ñ1 राम च (for तेषाम्). Dg1 Dt1 D6 T3 Cm तेषां गतानामद्यापि. —[b]) V1 B1.3.4 D5.7 सहचारिणी; T3 पाद° (for परिचारिणी). —[cd]) Ś1 D1-3 तापसी; Ñ2 V1 B1.3 श्रवणा; B4 श्रसणा; D8 श्रवणी (for श्रमणी). Ñ1 transp. श्रमणी and शबरी. Ñ2 V1 B1 D5.7 transp. शबरी and नाम. Ñ1 दृश्यते; G3 ** स्थ (for काकुत्स्थ). M1 स्थिरजीविनी (for चिर°). D4 शबरी नाम काकुत्स्थ श्रमणी (by transp.) चिरजीविनी. ❀ Cm : दृश्यते पापचारिणीति पाठे अपापचारिणीति छेदः. ❀

20 [a]) G1 M2.3 स्थितं (for स्थिता). Ś1 D1-3 धर्मपरं (Ś1 °रा); Ñ V1 B1.3.4 D5.7 धर्मरतं (V1 °तस्); D4 धर्मस्थितं (for धर्मे स्थिता). —[b]) Ś1 B4 D1-3 सर्वभूतहिते रतं. —[c]) D3 चोपगतं (for देवोपमं). Ś1 D1.2 रामम्; B1 तत्र; Dt1 om.; G1 नाम (for राम). —After 20[c], Ś1 D1.2 ins. :

1309* अभ्यर्च्य नरपुंगवम् ।
क्षिप्रमेव महाभागा.

—[d]) Ś1 Ñ1 D1-4 M2.3 Ck.t*p* देव-; Cv.m.t also as in text (for स्वर्ग-). —After 20, Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1310* गच्छ पम्पामितो राम भ्रात्रानेन सह द्रुतम् ।
बहुवृक्षान्वनोद्देशान्पश्यन्पुष्पसुगन्धिनः ।

[(l. 1) D1 ध्रुवं (for द्रुतम्). —(l. 2) Ś1 D1-3 -पुष्पान्; B4 -वृक्ष- (for -वृक्षान्). Ś1 D1-3 सुरभिगंधिनः (for पुष्पसु°).]

21 M3 om. 21. —[a]) B3 अत्र (for ततस्). V1 D4 तं; B1.3.4 त्वं; D5.7 तु (for तद्). Ś1 D1-3 तत्र त्वं राम पंपायां;

न तत्राक्रमितुं नागाः शक्नुवन्ति तमाश्रमम् ।
ऋषेस्तस्य मतङ्गस्य विधानात्तच्च काननम् ॥ २२
तस्मिन्नन्दनसंकाशे देवारण्योपमे वने ।
नानाविहगसंकीर्णे रंस्यसे राम निर्वृतः ॥ २३
ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात्पुष्पितद्रुमः ।
सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभिरक्षितः ।
उदारो ब्रह्मणा चैव पूर्वकाले विनिर्मितः ॥ २४

G. 3. 76. 30
B. 3. 73. 32
L. 3. 79. 27

Ñ1 ततस्तद्द्रक्ष्यसि राम. —b) Ñ2 V1 B3.4 D5.7 आसाद्य (for आश्रित्य). —c) Dm1 आश्रमं (for आश्रम-). M1 अखिलं (for अतुलं). —d) Ś1 D1.3 रम्यं; Ñ1 शून्यं; D2 रामं (for गुह्यं). Ś1 Ñ1 D1–3 द्रक्ष्यसि (for पश्यसि). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 शून्यं द्रक्ष्यसि राघव. ❀ Cv: स्वर्गलोकं गमिष्यतीत्यतः परं ततस्तद्राम पंपायास्तीरमाश्रित्य पश्चिमम् । आश्रमस्थानमतुलं गुह्यं काकुत्स्थ पश्यसीत्येष श्लोकः कोशेषु प्रायेण लेखकैः भ्रंशितः. ❀ —After 21, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 ins.:

1311* तत्रासन्यज्ञपात्राणि परित्यक्तानि मानद ।
स्थालीषु पचतां तत्र दृष्ट्वा नीवारतण्डुलान् ।
पिप्पलीलवणाभ्यां च मत्स्यान्सम्पादयिष्यथः ।
प्रभूततण्डुलीयं हि पिप्पलीप्रततं वनम् ।

[(l. 1) B3 अत्र (for तत्र). Ś1 न्यस्तानि पत्राणि; Ñ1 संन्यस्य पा° (for [आ]सन्यज्ञपा°). Ś1 Ñ1 D1–3 प्रविभक्तानि राघव (for the post. half). —(l. 2) Ś1 D2.3 पचतस्; D1 पश्यतस् (for पचतां). Ñ1 आ वा स्थालीपु पचतां (sic); B1 स्थानं दृष्ट्वा प्रपचतां (for the prior half). Ñ1 भृष्टान्; B4 दिष्टान् (for दृष्ट्वा). B1 तत्र भृष्टांश्च तंडुलान् (for the post. half). —(l. 3) V1 -तरणाभ्यां; D2 -मरिचाभ्यां (for -लवणाभ्यां). Ñ2 संचोदयिष्यथ; B3 °ष्यति (for सम्पादयिष्यथः). Ś1 D1.2 वनं संप्रापयिष्यथ (Ś1 °तः); Ñ1 D3 मांसं संसाध (D3 °याच)यिष्यथः (for the post. half). —(l. 4) Ś1 D1.7 प्रभूतं; Ñ1 तत्प्राप्य (for प्रभूत-). B3 -तद्रुणीयं; B4 -भंजनीयं (for -तण्डुलीयं). Ś1 Ñ1 D1–3.7 -प्रभवं वनं; B1 -वनसंयुतं (for -प्रततं वनम्).]

22 a) Ś1 D1.2 तद्; Ñ V1 B3.4 D3.5.7 M3 तम्; Cvp.g.t as in text (for तत्र). B1 क्रमितुं (for [आ]क्र°). —b) Ś1 वनाश्रमं; Ñ1 हि चा°; Ñ2 V1 B1.3.4 D2.3.5.7 वराश्रमं; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G3 Cm.t तदाश्रमं (Dt1 D6 Ct °मे); D1 समा°; Cg as in text (for तमाश्रमम्). ❀ Cv: नागाक्रमणप्रसंगस्य हेतुमाह विविधास्तत्र वै नागा वने तस्मिंश्च पर्वते इति । अत्रान्येपि केचन श्लोकास्सन्ति । ते प्रायिका इति न प्रदर्श्यन्ते. ❀ —After 22^{ab}, Dg1 Dm1 D4.8 T G3 ins.; while G2 M1 ins. after 22:

1312* विविधास्तत्र वै नागा वने तस्मिंश्च पर्वते ।;

[After नागा, D4 erroneously repeats from 22^{b} up to नागा in 1312*.]

—After 22^{ab}, M2 ins. 1314*.

—c) D1 मन्ये पूज्य- (for ऋषेस्तस्य). D4 प्रभावाच्च (for मतङ्गस्य). —d) Ñ2 V1 B3.4 D5.7 विविधं (B4 °चित्रं) तच्च; D1–3 विधानं तत्र (D2 °स्य; D3 °च्च); D4 प्रभूतं तत्र; G1 प्रभावात्तच्च; M1 विधानात्तस्य; M2 संविधानाच्च (for विधानात्तच्च). Ś1 D1–3 तादृशं (for काननम्). B1 विविधं स्थानमुत्तमं. —After 22, Dg1 Dt1 D6 T G1 ins.:

1313* मतङ्गवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन ।

23 a) G1 अस्मिन्. Ś1 D1–3 तस्मिन्मुनिनिवासे (D3 °सकाशे) तु. —b) Ś1 Ñ1 D2.3 -[अ]रण्यसमे; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 -[अ]रण्यनिभे (for -[अ]रण्योपमे). —c) B3 D1 -विहंग- (for -विहग-). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 -संघुष्टे (for -संकीर्णे). —d) G3 निर्वृतं (for °तः). Ś1 नष्टशोको भविष्यतः; Ñ1 न*** (illeg.) गमिष्यथः; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 न यास्येव जरां नरः; D1–3 नष्टशोको भविष्यसि.

24 a) Ś1 Ñ1 D1.2 Cm.g ऋष्यमूकं (for °कस्). Ñ1 स; T1.2 M1 च (for तु). Ś1 D1–3 पंपायां (for °याः). —b) Ś1 D1–3 पर्वतं (D3 °तः) (for पुरस्तात्). Ś1 D1.2 -द्रुमं (for -द्रुमः). —c) Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 सु (B1.4 स)दुर्ग- (for सुदुःख-). Ś1 -[आ]हरणं; Ñ1 Dm1 D1.2.8 -[आ]रोहणं; D4 -[आ]रोपणो (for -[आ]रोहणो). Ś1 V1 B1.3 D1.4 G1.2 राम; Dg1 Dt1 D6 T3 चैव (for नाम). —d) D2 M3 -[अ]भिरक्षितं (for -[अ]भिरक्षितः). Ś1 D1 शिशुमारो (D1 °नागो)भिरक्षति. —After 24^{cd}, Ñ1 D3 G1 M2 (repeats in its proper place).3 Ck read 26^{ab}. —After 24^{cd}, Dm1 D8 G3 M1 ins.; Ñ B3 D1–3.5.7 ins. after 1315*; V1 B1.4 ins. after 24; G1 ins. after 26^{ab}, M2 ins. after 22^{ab}:

1314* महात्मभिर्महायज्ञैश्चितस्तत्र द्विजातिभिः ।

[Dm1 D8 G3 महाकार्यैर्; D2 °प्राज्ञैः; D3 °यत्नैश् (for महायज्ञैश्). Ñ2 चितं तत्र; Dm1 D8 G1.3 वृतो मंत्रैर्; D1–3 कृतयज्ञैर्; M1 स्तोममंत्रैर्; M2 चितो मंत्रैर्; K (ed.) स्तोत्रमंत्रैर् (for चितस्तत्र).]

—Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 read 24^{ef} after 25 (transp.). —ef) D3 उदारैर्; D4 उदासो (for उदारो). Ñ1 ब्रह्मणेश्चान्यः (sic); Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 ब्र (V1 D7 ब्रा)ह्मणश्चैत्यः; D3 ब्राह्मणैर्नित्यं; M3 ब्रह्मणा तद्वत् (for ब्रह्मणा चैव). Dt1 D6 M3 [ऽ]भिनिर्मितः (for विनि°). Ñ V1 B1.3.4 D3.5.7 पूर्वकालाभिनिर्मितः (D3 °नर्दितः) (for f). Ś1 D1.2 बदराभक्षयन्दैत्यः पूर्वकालविनिर्मितः (D1 °तान्). —After 24, Ñ B3 D5.7 ins.; Ś1 D1–3 ins. after 25:

G. 3. 76. 29
B. 3. 73. 33
L. 3. 79. 29

शयानः पुरुषो राम तस्य शैलस्य मूर्धनि ।
यत्स्वप्ने लभते वित्तं तत्प्रबुद्धोऽधिगच्छति ॥ २५
न त्वेनं विषमाचारः पापकर्माधिरोहति ।
तत्रैव प्रहरन्त्येनं सुप्तमादाय राक्षसाः ॥ २६
ततोऽपि शिशुनागानामाक्रन्दः श्रूयते महान् ।
क्रीडतां राम पम्पायां मतङ्गारण्यवासिनाम् ॥ २७
सिक्ता रुधिरधाराभिः संहत्य परमद्विपाः ।
प्रचरन्ति पृथक्कीर्णा मेघवर्णास्तरस्विनः ॥ २८
ते तत्र पीत्वा पानीयं विमलं शीतमव्ययम् ।
निवृत्ताः संविगाहन्ते वनानि वनगोचराः ॥ २९
राम तस्य तु शैलस्य महती शोभते गुहा ।
शिलापिधाना काकुत्स्थ दुःखं चास्याः प्रवेशनम् ॥ ३०

1315* एष धर्मपरैः सद्भिस्तपस्विभिरलंकृतः ।

[Ñ2 B3 D5.7 राम (for एष). B3 धर्मपरो; D2 धर्मः परैः (for धर्मपरैः). Ñ2 B3 D5.7 नित्यं (for सद्भिस्). D1 अलंकृतं; D3 सुसंवृतः (for अलंकृतः). Ñ2 B3 D5.7 महर्षिभिरतंद्रितैः (for the post. half).]

25 Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 transp. 25 and 26 (including star passages). —[a]) Ñ1 स्वयं च (for शयानः). Ñ1 M3 मध्ये; D1 नाम (for राम). —[b]) B3 तत्र (for तस्य). —[c]) Ñ Dt1 D3–6 यः (for यत्). Ś1 चित्रं; M3 चित्रं (for वित्तं). —[d]) M3 तत्प्रसुप्तोधिगम्यति (sic). ❀ Cv : शयानः पुरुष इत्यादिना । अस्य श्लोकस्यानन्तरं "न त्वेनं विषमाचारः पापकर्माधिरोहति" इत्येतदर्धं द्रष्टव्यं पूर्वत्र प्रमादाल्लिखितम् . ❀

—After 25, Ś1 D1–3 ins. 1315*; while Ñ2 B4 D5.7 ins. :

1316* महर्षिसेवितः पुण्यः पुण्यकृद्भिरलंकृतः ।

—After 25 (transp.), Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7(Ñ2 B4 D5.7 preceded by 1316*) read 24[ef], while G1 M3 ins. 1317* after 25.

26 Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 transp. 25 and 26 (including star passages). Ñ1 D3 G1(followed by 1314*) M2(repeats here).3 Ck read 26[ab] after 24[cd]. —[a]) Ś1 D2 न च तं; M3 यस्तु तं (for न त्वेनं). —[b]) Ñ1 [अ]धिगच्छति (for [अ]धिरोहति). —For 26[ab], Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D1.3.5–7 subst.; Ś1 D2 T2 G2 M1 ins. after 26[ab], while G1 M3 ins. after 25 :

1317* यस्तु तं विषमाचारः पापकर्माधिरोहति ।

[V1 ततस्तं; Dt1 D6 G1 यस्त्वेनं; G2 यस्तयं (for यस्तु तं). V1 B1.3 D3 [अ]भिरोहति; B4 [अ]तिरोहति (for [अ]धिरोहति).]

—[cd]) D6 तत्रैवं. Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 [आ]शु हरंत्येनं; D6 प्रभवंत्येनं (for प्रहर°). Ś1 तत्र चैनं हरंत्याशु (for [c]). D7 आज्ञाय. Ñ1 तत्रैवोपसोन्यत्र सुप्तो नीयेत राक्षसः (subm.).

27 [a]) Dg1 Cg तत्रापि; D3 एतस्मिन् ; G2 ततोस्मिन् (for ततोऽपि). Ś1 ततो हि शिशुमाराणां; Ñ1 तस्मिन्शिशूनां नागानां; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तत्रै(V1 °थै)व निशि नागानां; D2 ततोभि शिशुनं नाम्ना (sic). —[b]) Ś1 निर्ह्रादश्; Ñ1 D3 निनादः; D1.2 निक्रं(D2 °कुं)दः (for आक्रन्दः). —[c]) V1 तत्र (for राम). —[d]) Ñ2 V1 B1.3.4 Dt1 D5–7 -[आ]श्रम- (for -[अ]रण्य-). G(ed.) -संनिधौ (for -वासिनाम्).

28 [a]) V1 सिक्तो; Dt1 D4.6 Cr.k*p*.t सक्ता; M3 सिक्त्वा; Cm.g as in text (for सिक्ता). Ś1 D1.2 परम-; Ñ1 D3 सलिल- (for रुधिर-). —[b]) Ś1 M2 Cg संहृत्य; Ñ2 सहतैः (sic); D4 सहस्र(sic); Cv.r.m.k.t as in text (for संहत्य). Dg1 परमं द्विपाः; D4 G2 M2.3 किल सर्वशः; M1 परमान्द्विजान् (for परमद्विपाः). Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 हत्वान्योन्यं वन(V1 महद्)द्विपाः(B3 °पान्). —[c]) Ś1 D1–3 प्रसरंति; M3 प्रह° (for प्रच°). Ś1 D1–3 तीर्थे; M2 शीर्णा (for कीर्णा). Ñ1 प्रशक्ताः* पृथक्की* (illeg.); Ñ2 B1.3.4 D5.7 पृथक्तीर्थानि गाहंते; V1 पूतास्तीर्थानि गाहंते. —[d]) Dt1 om. मेघवर्णास्. V1 तपस्विनः (for तर°). ❀ Cr.k : चरन्ति पृथक् प्रकीर्णाश्चरन्ति ।; Cm : अत एव रुधिरधाराभिः सिक्ताः पृथक्कीर्णाः संचरन्तीति योजना ।; Ct संचरन्ति पृथक्कीर्णाश्चरन्ति. ❀

29 [b]) Dt1 D6 चारुशोभनं; Dm1 D8 G3 M1 शीतलं सुखं; D4 G1 M2 शिव° (for शीतमव्ययम्). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1–3.5.7 रजः प्रक्षाल्य चांगजं(Ś1 चात्मजं; Ñ1 चात्मनः; D3 रोमजं). —After 29[ab], Dt1 D6 ins. :

1318* अत्यन्तसुखसंस्पर्शं सर्वगन्धसमन्वितम् ।

—[c]) B4 Dg1 Dm1 D6.8 निर्वृताः; G3 damaged (for निवृत्ताः). Ś1 B1 D3 परिगाहंते; Ñ1 D1 प्रविगाहंति; Ñ2 V1 D5.7 प्रतिगाहंते; B3.4 D2 प्रविगाहंते. —After 29, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G2.3 M ins. :

1319* ऋक्षांश्च द्वीपिनश्चैव नीलकोमलकप्रभान् ।
रुरूनपेतानजयान्दृष्ट्वा शोकं जहिष्यसि ।

[(l. 1) D4 G2 M2.3 ऋक्षाश् (for ऋक्षांश्). D4 G2 M2.3 -प्रभाः (for -प्रभान्). —(l. 2) G2 M3 कुरून्. Dg1 D4.8 M2 अपेतापच(D8 °न)यान्; Dm1 G3 M3 अपेताप°; G2 °चयान् (for अपेतानजयान्). T1.2 रुरून्गतभयांश्चैव; T3 रुरूंश्च गवयांश्चापि (for the prior half). Dg1 T1.3 त्यजिष्यसि(Dg1 °ति); Dt1 D4 G3 जहास्यसि; D6 प्रहास्यसि; T2 विनेष्यसि; G2 गमिष्यसि; M1.3 जयिष्यसि; M2 वि° (for जहिष्यसि).]

30 [a]) Ś1 D1–3 [ए]व; V1 om. (subm.) (for तु). —[b]) Ś1 Ñ V1 B1.4 D1–5.7 G2 M2.3 शोभना (for

तस्या गुहायाः प्राग्द्वारे महाञ्शीतोदको ह्रदः ।
बहुमूलफलो रम्यो नानानगसमावृतः ॥ ३१
तस्यां वसति सुग्रीवश्चतुर्भिः सह वानरैः ।
कदाचिच्छिखरे तस्य पर्वतस्यावतिष्ठते ॥ ३२
कबन्धस्त्वनुशास्यैवं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
स्रग्वी भास्करवर्णाभः खे व्यरोचत वीर्यवान् ॥ ३३
तं तु खस्थं महाभागं कबन्धं रामलक्ष्मणौ ।
प्रस्थितौ त्वं व्रजस्वेति वाक्यमूचतुरन्तिकात् ॥ ३४
गम्यतां कार्यसिध्यर्थमिति तावब्रवीच्च सः ।
सुप्रीतौ तावनुज्ञाप्य कबन्धः प्रस्थितस्तदा ॥ ३५
स तत्कबन्धः प्रतिपद्य रूपं
वृतः श्रिया भास्करतुल्यदेहः ।
निदर्शयन्राममवेक्ष्य खस्थः
सख्यं कुरुष्वेति तदाभ्युवाच ॥ ३६

G. 3. 76. 0
B. 3. 73. 46
L. 3. 79. 40

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

शोभते). D2 marg.; D4 शुभा (for गुहा). —c) Dm1 T3 M3 शिलासिधाना. Ś1 D1.2 विस्तीर्णा (for काकुत्स्थ). —d) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 दुर्गं; Ñ1 तस्माद् (for दुःखं). Ñ1 दिव्य-; Dm1 D8 तस्याः (for चास्याः). Dg1 प्रवेशने (for °नम्). ❀ Cm : शिलापिधानेति गुहानामेति ज्ञातव्यम् ।; Ct : शिलापिधानेति गुहानामेति तीर्थः विशेषणमित्यन्ये. ❀

31 a) D4 G1.2 M2.3 तस्यां गुहायां. B1 पूर्द्वारे; B3 (before corr.) प्राकारे; Dm1 D8 G1.3 प्राग्भागे; D4 G2 M3 वृद्धायां (for प्राग्द्वारे). —b) Ñ2 D5.7 स्फीतोदको (for शीतो°). —c) B1 D3 -पुष्प- (for -मूल-). D3 -फलैः (for -फलो). Ś1 D1–3 काम्यो (for रम्यो). G2 Cg फलमूलान्वितो रम्यो. —d) V1 नानापक्षि-; B1.4 D5.7 नानोरग-; B3 नानारस-; D1.3 नानागुण-; D4 G1.2 M नानामृग- (for नानानग-). Ś1 V1 D1–3 -समन्वितः; Dt1 D6 °कुलः; M1 -गणायुतः (for -समावृतः).

32 a) Ś1 Ñ1 D1–3 तस्मिंश्चरति; Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 तस्मिन्वसति (for तस्यां वसति). Dt1 D6 धर्मात्मा (for सुग्रीवश्च). —b) Dt1 D6 सुग्रीवः (for चतुर्भिः). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D1.2.5.7 सचिवैः सह(D2 °वैर्वृतः); D3 वानरैः सह (by transp.) (for सह वानरैः). —c) G2 शिखरं (for °रे). Ś1 रम्ये (for तस्य). —d) Ś1 Ñ1 B3.4 Dt1 D2.6 T1.2 Ct [अ]पि(Ś1 D2 [अ]व; B4 [अ]धि)तिष्ठति(T2 °ते); V1 [अ]वतिष्ठतः; M3 [अ]नु° (for [अ]वतिष्ठते). ❀ Cr : कदाचित्तस्य शिखरेपि अपिशब्दादधश्च तिष्ठन्ति ।; Ck : कदाचित्तस्य शिखरेपि तिष्ठति । अपिशब्दादधश्च तिष्ठति. ❀ —After 32, Ś1 D1–3 ins. :

1320* भ्रात्रा निरस्तः क्रुद्धेन तेन सख्यं विधीयताम् ।

33 a) Ś1 D1–3 [अ]नुशिष्यै(D2 °क्ष्यै)वम् ; D4 G1.2 M2 [अ]नुदिश्यैवं (for [अ]नुशास्यैवं). —b) Ś1 Ñ V1 B3.4 D1–3.7 उभौ तौ (by transp.); B1 शुचौ तौ; D5 तूभौ तौ (for तावुभौ). —c) B1.4 अग्नि-; D4 सर्व-; M3 स्रग्भिर् (for स्रग्वी). B1 M3 -वर्णाभिः; Dm1 (before corr.) -वर्णाभैः (for -वर्णाभः). —d) Dt1 om. खे (subm.). V1 B1.4 D3.5.7 व्यराजत (for व्यरोचत). D3 रूपवान् (for वीर्य°). Ñ1 खे सेव्योप्सरसां गणैः; D1 खेचरो बत वीर्यवान्.

34 D3 om. 34ab. —a) Ś1 D1.2 तं(D1 सं) वियत्स्थं. Ñ1 महाभागौ; Dg1 D4 T3 G1 M1 °बाहुं (for महाभागं). —b) V1 भ्रातरौ; Dt1 D6 तावुभौ (for कबन्धं). —V2 resumes from c. —c) V1 प्रतीतौ; B1 स्वस्ति ते; Dm1 D1.8 प्रस्थितस्(D1 °तं) (for प्रस्थितौ). Ś1 Ñ2 V2 D1–3.5 तौ; Ñ1 illeg.; V1 B3.4 श्वो; B1 [ऽ]स्तु; D7 om.; M3 तं (for त्वं). Ś1 D1–3 महाभागौ; Ñ1 चतुर्थाब्व (sic); Ñ2 V1 B4 D5.7 व्रजावेति; B1 प्रयाहीति (for व्रजस्वेति). Cvp as in text for c. —d) Dg1 Dt1 D6 T1.2 Cg.k.t अंतिके; Cm as in text (for अन्तिकात्). Ñ1 सुखं त्वं देशमाक्रमः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 राघवौ वाक्यमूचतुः.

35 a) B1.4 D4 -सिद्धार्थम् (for -सिद्ध्यर्थम्). —b) Ñ1 D4 M2 तदा; Dg1 T1.3 G2 वचः; Dt1 Dm1 D6.8 T2 G1.3 M3 Ck स च(by transp.) (for च सः). Ś1 D1–3 इति तौ सत्यसंगरौ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 इत्युवा(V2 °क्त्वा)च ततो दनुः. —c) Ñ1 तमनुज्ञाप्य; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तद(B1 ताव)नुज्ञातौ (for तावनुज्ञाप्य). Ś1 D1–3 अनुज्ञाप्य कबंधं तु. —d) Ś1 D1–3 तं(D1.3 तौ) प्रीतौ (for कबन्धः). Ś1 D1.3 प्रस्थितौ; D2 स्वस्तिनं (for प्रस्थितस्). Ñ1 कबंधं प्रस्थितावुभौ; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 दनुं संपूज्य जग्मतुः.

36 a) Ś1 Ñ2 V1 D2.3.5.7 M1 ततः; G3 स स्वं; M2 स तं; Cv.m.g.k.t as in text (for स तत्). Ñ1 प्रतिपाद्य; Ñ2 B1.4 D5.7 प्रतिलभ्य; V1 B3 °गृह्य (for प्रतिपद्य). Ñ1 पथः (sic) (for रूपं). —b) Dg1 वृत्तं; M1 व्रत- (for वृतः). Ś1 D1–3 श्रियान्वितो(D1 °तं); Ñ1 श्रियानल-; M3 श्रिया वृतो (by transp.) (for वृतः श्रिया). B3 Dg1 Dt1 Dm1 D6 T3 G3 भास्वर- (for भास्कर-). Ś1 D2.3 -संमितौजसा; Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 -देवरूपः; V1 -तुल्यरूपः; Dg1 D6 T3 -सर्वदेहं; Dt1 Dm1 D8 G3 -सर्वदेहः; D1 -संनिभौजसा; D4 G1 M2.3 -रूप-

७०

G. 3. 77. 2
B. 3. 74. 1
L. 3. 80. 3

तौ कबन्धेन तं मार्गं पम्पाया दर्शितं वने ।
आतस्थतुर्दिशं गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मजौ ॥ १
तौ शैलेष्वाचितानेकान्क्षौद्रकल्पफलद्रुमान् ।
वीक्षन्तौ जग्मतुर्द्रष्टुं सुग्रीवं रामलक्ष्मणौ ॥ २
कृत्वा च शैलपृष्ठे तु तौ वासं रघुनन्दनौ ।
पम्पायाः पश्चिमं तीरं राघवावुपतस्थतुः ॥ ३

तेजाः; G2 -तुल्यतेजाः; M1 -वर्णदेहः (for -तुल्यदेहः). —^{c}) Ñ1 (with hiatus) निदर्श्य रामाय; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 विदर्शयन्नामम् ; G3 निदर्शयन्मार्गम् (for निदर्शयन्नामम्). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 उपेत्य; D4 उदार्य-; G1.2 M2.3 उदार- (for अवेक्ष्य). D4 G1.2 M2.3 -वीर्य; Cm as in text (for खस्थः). Ś1 D1-3 तदात्मरूपं समवे(Ś1 °वी)क्ष्य रामं(Ś1 रूपं; D3 खस्थः). —^{d}) Ś1 ततोमि-; B1 तथेति; M1 तदा हि (for तदाभि-). ❀ Cv : निदर्शयन् मार्गादि। अत्र सर्गेपि आदिवाचिना लकारेण वक्तव्ये भविष्यदर्थवाचिना लकारेण भक्षयन्तौ गमिष्यथ इत्यादि यन्निर्दिशति कबन्धः तत्पूर्वसर्गे सुग्रीव एवं करिष्यतीत्युक्तस्य भविष्यदर्थस्य प्रामाण्याय कथितम् । पुनरनन्तरत एव कबन्धोक्तप्रकारेण तत्तथानुभवन्तौ सुग्रीवोप्येवमेव करिष्यतीति कबन्धवचनं प्रमाणीकरिष्यतः. ❀

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 कबंधसंदेशः; Ñ1 सुग्रीवकीर्तनं; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 कबंधोपदेशः(Ñ2 °धोद्देशः; V1 °शं); D1.2 कबंधवाक्यं; D3 कबंधादेशः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 79; V1 D4 76; V2 83; B4 80; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 73; D1 77; D3 82; M3 74. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

70

M1 begins with श्रीरामाय नमः.

Before 1, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1321* ततः कबन्धः खगतः स्रग्वी भास्करदर्शनः ।
जगामामन्त्र्य काकुत्स्थौ शुभं भवनमात्मनः ।

[(l. 1) Ś1 D1-3 खगमः; B1 प्रख्यातः (for खगतः). Ś1 Ñ1 D1-3 -संनिभः (for -दर्शनः). —(l. 2) B1 D2 काकुत्स्थं (for काकुत्स्थौ). —Ś1 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 1 of 1322*.]

—Thereafter, Ś1 D1-3 cont. :

1322* ततः कबन्धे काकुत्स्थौ प्रयाते स्वभ्यलंकृते ।
विमानस्थे दिवं तस्मिन्विस्मयं परमं गतौ ।

[(l. 1) D1 [अ]ति- (for [अ]भि-). D3 प्रयातमुपलक्ष्य तौ (for the post. half). —(l. 2) D1.3 याते (for तस्मिन्).]

1 ^{b}) D4 M3 पंपायां (for पम्पाया). M1 दर्शिते (for °तं). D6 वनं (for वने). Ñ1 पंपायां दर्शितावुभौ. —^{c}) Ñ1 प्रजग्मतुर्; Cm.g प्रतस्थतुर्; Ct as in text (for आतस्थतुर्). M3 प्रततस्थुर्दिशं प्राप्य. —^{d}) Ñ1 प्राचीं दशरथात्मजौ. ❀ Cv : तौ कबन्धेन तन्मार्गं पम्पाया दर्शितं वने। आतस्थतुर्दिशं गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मजाविति सम्यक्पाठः; Cr.k : ताविति। यः कथितः तं कथितं मार्गमिति योजना. ❀ —For 1^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1323* आदाय तस्थतुः प्राचीं दिशं दशरथात्मजौ ।

[Ñ2 B4 D5.7 आज्ञाय (for आदाय). V B4 जग्मतुः; B1 प्रस्थितौ (for तस्थतुः). B3 (also) तत्र (for प्राचीं). B3 तदा (for दिशं).]

—For 1, Ś1 D1-3 subst. :

1324* तं कबन्धोदितं मार्गं पम्पायां वीक्ष्य तौ वने ।
अगच्छतां दिशं प्राचीं पद्भ्यां दशरथात्मजौ ।

[(l. 1) D1.3 तौ (for तं). D1 कबंधकृतं. D1 तं वने; D3 तद्वनं (for तौ वने). —(l. 2) D3 प्रतस्थतुर् (for अगच्छतां).]

2 ^{a}) Ñ1 [आ]वृतानेकान् ; Ñ2 [आ]चितान्देशान् ; D2.3 M1 [आ]चितान्वृक्षान् ; G3 [आ]चितान्वन्यान् ; Cg.t as in text (for [आ]चितानेकान्). Ś1 तौ स्थलेष्वाचितान्वृक्षान् ; V B1.3.4 D5.7 तौ शैलैरा(D5.7 °लर)चितान्देशान् ; D1 तौ शैलेष्वाचितान्वृक्षान् . —^{b}) V2 -कल्पान् ; Dt1 D6 Ct -पुष्प-; Cv.m.g as in text (for -कल्प-). Ś1 D1.2 M1 -फलान्बहून्; B1 -मधुद्रुमान् ; D3 -रसान्बहून् ; Cv.m.g -फलान्द्रुमान् (for -फलद्रुमान्). V1 क्षौद्रकल्पान्महाविपान् (sic). —^{c}) Ñ2 V B1.3.4 D5.7 त्वरितौ(V °तं); D4 G1.2 M2 पश्यंतौ; Cg as in text (for वीक्षन्तौ). Ś1 D1-3 वीक्ष्यमाणौ तदा(Ś1 गतौ) द्रष्टुं.

3 ^{a}) B1 गत्वा (for कृत्वा). V1 B3.4 Dt1 D1.4.6 T3 G2 तु; Cg as in text (for च). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तौ (for तु). M1 transp. च and तु. Dg1 D3 कृत्वा तु तौ शैलपृष्ठे; D2 कृत्वा शैलेयपृष्ठे तौ. ❀ Cv : शैलपृष्ठे त्विति सम्यक्. ❀ —^{b}) Dg1 वासं च (for तौ वासं). D4 T रामलक्ष्मणौ (for रघुनन्दनौ). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 वासमेकां निशां ततः; Ñ1 तौ निवासा* ते बहून्. —After 3^{ab}, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 ins. :

1325* प्रभातायां पुनर्वीरौ जग्मतुः प्रथमेऽहनि ।
तौ गत्वा दूरमध्वानं विचित्रवनभूषितम् ।

[(l. 1) Ś1 D1-3 ततस्तौ तु; V1 तु तौ वीरौ (for पुनर्वीरौ). Ś1 D2 निशायां प्रथमे गते(D2 °मेहनि); D1 निशायां प्रथमौजसः; D3 निशायां प्रकटेहनि (for the post. half). —Ś1 om. (hapl. ?) l. 2-3^{cd}. —(l. 2) D1-3 गत्वा सुदू(D1 व्यचरद्व)रमध्वानं (for the prior half). B3.4 -शोभितं (for -भूषितम्).]

तौ पुष्करिण्याः पम्पायास्तीरमासाद्य पश्चिमम् ।
अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमम् ॥ ४
तौ तमाश्रममासाद्य द्रुमैर्बहुभिरावृतम् ।
सुरम्यमभिवीक्षन्तौ शबरीमभ्युपेयतुः ॥ ५
तौ तु दृष्ट्वा तदा सिद्धा समुत्थाय कृताञ्जलिः ।
पादौ जग्राह रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥ ६
तामुवाच ततो रामः श्रमणीं संशितव्रताम् ।
कच्चित्ते निर्जिता विघ्नाः कच्चित्ते वर्धते तपः ॥ ७
कच्चित्ते नियतः कोप आहारश्च तपोधने ।
कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखम् ।
कच्चित्ते गुरुशुश्रूषा सफला चारुभाषिणि ॥ ८
रामेण तापसी पृष्टा सा सिद्धा सिद्धसंमता ।
शशंस शबरी वृद्धा रामाय प्रत्युपस्थिता ॥ ९

G. 3. 77. 12
B. 3. 74. 10
L. 3. 80. 14

—^{c}) D3.4 पंपायां (for °याः). G1.2 M3 देशं (for तीरं). D2 पंपायाः पश्चिमे तीरे. —^{d}) Ñ1 Dg1 D4 T1.2 -जग्मतुः; Ct as in text (for -तस्थतुः). Dm1 D8 उपतस्थतु (metri causa) राघवौ; D1-3 उपविष्टौ च राघवौ; G M2.3 राघवौ समुपस्थितौ; M1 उपास्थातां च राघवौ.

4 ^{a}) G1.2 M2.3 पुष्करिण्यास्तु पंपायास् . —^{b}) Dg1 D3 आश्रित्य (for आसाद्य). —^{c}) D2.3 ददर्शतुस् (for अपश्यतां). Ś1 ददर्शतुस्तत्र तत्र; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 ततो ददृशतुस्तत्र; D1 प्रददर्शतु * तत्र. —^{d}) G1 M2 शबरीमाश्रमस्थितां.

5 M2.3 om. (hapl. ?) 5. —^{a}) D4 T1.2 तदा (for तम्). —^{b}) B4 आचितं; D5.7 अन्वितं (for आवृतम्). —Ś1 om. 5^{cd}–7^{ab}. —^{c}) Ñ2 V B3.4 अभिपश्यंतौ; Dg1 G2 अभिवीक्ष्यंतौ; B1 अरण्यमभिपश्यंतौ; D1.3 वीक्ष्य(D1 अवेक्ष्य [hypm.])माणौ भृशं रम्यं. —^{d}) Ñ1 उपजग्मतुः; D8 अभ्युपेययुः; L(ed.) अभिपेततुः (for अभ्युपेयतुः).

6 Ś1 om. 6 (cf. v.l. 5). —^{a}) V B1.3.4 D5.7 दृष्ट्वा सा; Dt1 Dm1 D6.8 दृष्ट्वा तु (by transp.); Cg च दृष्ट्वा (for तु दृष्ट्वा). Ñ1 [अ]थ सा; M2.3 ततः (for तदा). V1 दृष्टा; B1 तत्र (for सिद्धा). G1 ततः स्निग्धौ. —^{b}) D1-3 अभ्युत्थाय (for समुत्थाय). G1 M2 तूर्णमुत्थाय सा तदा. —^{c}) Ñ V2 B1 D1-3.5.7 रामस्य जग्राह (by transp.) (for जग्राह रामस्य). V1 Dm1 D4.8 T1.2 G1.3 M1.2 रामस्य पादौ जग्राह. —^{d}) D1-3 धर्मतः (for धीमतः). —After 6, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1326* पाद्यमाचमनीयं च सर्वं प्रादाद्यथाविधि ।

[M3 आ* * *यं(damaged). Dm1 D8 G3 तु (for च). G2 संप्रदाय (for सर्वं प्रादाद).]

7 Ś1 om. 7^{ab} (cf. v.l. 5). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 शबरीं (for श्रमणीं). Ñ2 V B1 D1-3.5.7 शंसितव्रतां; Dt1 D6 धर्मसंस्थितां (for संशितव्रताम्). —After 7^{ab}, B4 (m.) reads 8^{ef}. —D6 om. (hapl.) 7^{cd}–8^{cd}. —^{c}) D1-3 विजिता; M3 damaged (for निर्जिता). —^{d}) B1 D4 वर्तते (for वर्धते). Ś1 शबर्यं च समुद्रया (corrupt).

8 D6 om. 8^{a-d} (cf. v.l. 7). V1 B3 om.(hapl.) 8^a–8^d. —^{a}) G3 निहतः (for नियतः). D4 T1.2 क्रोधः; Cr.m.k.t as in text (for कोप).—^{b}) G1 (after corr. as in text) M2 -वने (for -धने). —For 8^{ab}, Ś1 D1-3 subst. :

1327* कच्चित्ते निर्जितः कोपो मोहश्च वरवर्णिनि ।

[Ś1 वर्जितः (for निर्जितः). D2 क्रोधो (for कोपो). D1 कच्चित्ते विजितो रोषो (for the prior half). D3 महांश् (for मोहश्).] —^{c}) Ś1 कच्चित्ते संगतं प्राणं (sic); Ñ1 D1 कच्चित्ते विनयः प्राप्तः; D2 कच्चित्तेधिगमाः प्राप्ताः; D3 कच्चित्तेभिमतं प्राप्तं. —^{d}) Ś1 om. for मनसः सुखम् . Dt1 कच्चित्ते वर्धते तपः. —B3 reads 8^{ef} in marg. B4(m.) reads 8^{ef} followed by 1330* after 7^{ab}. —^{f}) Ś1 D1-3 चारुहासिनि; Ñ1 वर्तते शुभे; V1 B1.3.4 गुरुवत्सले (for चारुभाषिणि). ❀ Cg : चारुभाषिणीति साध्वीसम्बोधनप्रकारः. ❀ —For 8, Ñ2 V2 D5.7 subst.; B1 subst. l. 1 only for 8^{ab} and reads after 1329*; B3 subst. for 8^{abcd} and reads after 8^{ef}; while B4 subst. for 8^{abcd}; Ś1 D1-3 cont. l. 1 after 1329* :

1328* क्व च ते संशितात्मानस्तपःसिद्धा महर्षयः ।
ये त्वयोपासिताः पूर्वं श्रोतुमिच्छामि तानिह ।

[(l. 1) V2 कच्चित्ते (for क्व च ते). Ñ2 B3 D5.7 शंसितात्मानम् (for संशि°). Ś1 B1 D1-3 कच्चित्ते संयतात्मानस् (for the prior half). Ś1 तथा; B1 D2 तव (for तपः-). —(l. 2) B3.4 त्वया पालिताः (for त्वयोपासिताः). V2 तानहं (for तानिह).] —After 8, Ś1 B1 D1-3 ins.; Ñ1 subst. for 8^{ab} and reads after 8^{ef} :

1329* कच्चित्ते विनयः प्राप्तः कच्चिच्चेन्द्रियसंयमः ।

[D1.3 नियमः (for विनयः). Ñ1 निर्जितः कोपः (for विनयः प्राप्तः). Ś1 ते (for च).];

while V1 B4(m.) ins. after 8^{ef} whereas B1 subst. for 8^{cd} and reads after l. 1 of 1328* :

1330* क्व गतास्ते महात्मानो ये त्वया पर्युपासिताः ।

9 V1 om. (hapl.) 9. —^{a}) Ś1 Ñ1 B1 D2.3 तु (Ś1 च) तदा(Ñ1 °था) (for तापसी). M2.3 सिद्धा (for पृष्टा). Ñ2 V2 B3.4 D5.7 राघवेण ततः पृष्टा; D1 रामेण तु तदा दृष्टा. —^{b}) Ś1 देवी; M2.3 पृष्टा (for सिद्धा). Ñ2 D5.7 सिद्धतां गता; B4 सिद्धसंगता (for सिद्धसंमता). —^{cd}) Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 तस्य(B1 °त्र); M3 सिद्धा (for वृद्धा). Cv as

G. 3. 77. 13
B. 3. 74. 14
L. 3. 80. 15

चित्रकूटं त्वयि प्राप्ते विमानैरतुलप्रभैः ।
इतस्ते दिवमारूढा यानहं पर्यचारिषम् ॥ १०
तैश्चाहमुक्ता धर्मज्ञैर्महाभागैर्महर्षिभिः ।
आगमिष्यति ते रामः सुपुण्यमिममाश्रमम् ॥ ११
स ते प्रतिग्रहीतव्यः सौमित्रिसहितोऽतिथिः ।
तं च दृष्ट्वा वराँल्लोकानक्षयांस्त्वं गमिष्यसि ॥ १२
मया तु विविधं वन्यं संचितं पुरुषर्षभ ।
तवार्थे पुरुषव्याघ्र पम्पायास्तीरसंभवम् ॥ १३
एवमुक्तः स धर्मात्मा शबर्या शबरीमिदम् ।
राघवः प्राह विज्ञाने तां नित्यमबहिष्कृताम् ॥ १४

in text (for ^{c}). G1 M2 प्रीता च (for रामाय). Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 Cm.t प्रत्यव(D4 °प)स्थिता; M1 प्रयता°; Cg as in text (for प्रत्युपस्थिता). Ñ2 V2 B1.3.4 D5.7 ये तया (B1 °मया; B3.4 येनया) पर्युपासिताः (for ^{d}). Ñ1 प्रत्युवाच ततो रामं * * * * * * वृता (illeg.). —For 9^{cd}, Ś1 D1–3 subst. :

1331* शबर्यशंसद्रामाय प्रयता पर्युपस्थिता ।

[D3 शबर्याशंसमानाय (for the prior half). Ś1 पश्यंती (for प्रयता).]

—Ś1 D1–3 cont., while Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. after 9 :

1332* अद्य प्राप्ता तपःसिद्धिस्तव संदर्शनान्मया ।
अद्य मे सफलं जन्म गुरवश्च सुपूजिताः ।
अद्य मे सफलं तप्तं स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
त्वयि देववरे राम पूजिते पुरुषर्षभ ।
तवाहं चक्षुषा सौम्य पूता सौम्येन मानद । [5]
गमिष्याम्यक्षयाँल्लोकाँस्त्वत्प्रसादादरिंदम ।

[Ś1 D2 om. l. 2–6. —(l. 2) D4 T1.2 G1.2 M2.3 Cg तप्तं (for जन्म). D1.3 om. from the post. half up to the prior half of l. 3. —(l. 3) D4 T1.2 G1.2 M2.3 जन्म; T3 om. (for तप्तं). —(l. 5) M1 त्वया (for तव). Dm1 D1.3.8 G3 राम; G1.2 M2.3 राजन् (for सौम्य). D1 चानघ (for मानद). M2 पूजिता सौम्य मानद (for the post. half). Dg1 चक्षुषा तव सौम्येन पूतास्मि रघुनंदन. ❀ Cg : चक्षुषेति । ते सौम्येन चक्षुषा निर्हेतुककटाक्षेण पूतास्मि। अनेन पूर्वाघनाश उक्तः. ❀ —(l. 6) D3 महामते (for अरिंदम).]

10 ^{a}) Ś1 D3 चित्रकूटे (sic). Ñ1 त्वया (sic) (for त्वयि). —^{b}) B1 विमानैर्बहुलैः प्रभो. —^{c}) Ś1 D1–3 मुनयो; Ñ2 V2 B1.3 D5.7 इह ते; B4 इति ते; Dt1 यतस्ते (for इतस्ते). —^{d}) Ñ1 परिचारि*; Ñ2 V1 D5.7 पर्युपासिषं (for पर्यचारिषम्). Ś1 B1 D1–3 ये(Ś1 ते) मयाभ्यर्चि(D1 °र्थि)ताः पुरा; G1.2 M2.3 सदा(M2 तदा) पर्यचरं हि यान्.

11 ^{a}) G(ed.) धर्मिष्ठैर् (for धर्मज्ञैर्). —^{b}) Ś1 D2.3 महात्मभिः (for महर्षिभिः). D1 महाभागैर्महात्मभिः. —Dg1 reads 11^{cd} partially in marg. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 काकुत्स्थः (for ते रामः). —^{d}) Dg1 स पुण्यम् (for सु°). Ñ D1–3.5.7 M1 इदम् (for इमम्). V1 B3.4 स पुण्यमिदमाश्रमं.

12 ^{a}) Ś1 Dg1 D1–3.5.8 M1.3 प्रति(D2 परि)गृहीतव्यो; B1 परिग्रहीतव्यो; Cg as in text (for प्रतिग्रहीतव्यः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 रामः सौमित्रिणा सह; Ñ1 राघवः सहलक्ष्मणः. —^{cd}) D6 तत्र; Ck त्वं च (for तं च). G Ck परॉल् (for वराँल्). Ñ1 त्यक्त्वा जन्म ततः स्वर्गमक्षयं ते भविष्यति. ❀ Ck : परानक्षयान् लोकानिति विशेषणाभ्यामिह लोक इति ब्रह्मलोकः सुस्पष्टः। अन्यत्र तद्विशेषणयोर्मेलनसाध्यशक्यत्वात् । नित्यविज्ञाने अबहिष्कृतामिति वाचक्नवीमैत्रेय्यादिवद्विरक्तद्विजकुलकुलस्त्रीत्वाद्ब्रह्मविद्यायामप्यधिकारस्याविवादात् तत्तद्बृहदारण्यकमङ्गलाभरणे श्रीहंसभाष्ये च सुप्रतिपादितम्. ❀ —For 12^{cd}, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 subst. :

1333* तमर्चित्वा ध्रुवः स्वर्गो भविष्यति तवाक्षयः ।

[V2 D3 ध्रुवं (for ध्रुवः). Ñ2 V B3 D5.7 तवाक्षयो भविष्यति (by transp.) (for the post. half).]

—After 12, Dt1 Dm1 D6.8 G3 Ct ins. :

1334* एवमुक्ता महाभागैस्तदाहं पुरुषर्षभ ।;

while M2 ins. :

1335* जन्म त्यक्त्वा जितस्वर्गं साक्षी यस्ते भविष्यति ।

13 ^{ab}) Dg1 तद् (for तु). V B1.3 रम्यं (for वन्यं). Ś1 मया च विविधं पुण्यं. Dt1 Dm1 D6.8 transp. विविधं and संचितं. Ś1 B1 D1–3 रघुनंदन (for पुरुषर्षभ). —Ś1 om. 13^c–14^b. —^{c}) B1 तवार्थं; D1–3 Ct त्वदर्थं (for तवार्थे). Ñ2 V B3.4 D5.7 नरशार्दूल (for पुरुषव्याघ्र). —^{d}) Ñ1 तं प्रतीच्छ महायशः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 पंपायामिह राघव (B1 दृश्यतां); D1–3 पंपायामिह तुष्यतां; D8 पंपातीरसमुद्भवं; L(ed.) पंपायामिह रुच्यतां.

14 Ś1 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). —^{a}) V B1.3.4 D1–3 स एवमुक्तो (by transp.); Dg1 Dm1 D4 G M2.3 एवमुक्तस्तु (for एवमुक्तः स). Ñ2 D5.7 स एवमुक्तः काकुत्स्थो. —^{b}) Ñ2 D5.7 मधुरं (for शबर्या). D1–3 ततः (for इदम्). D6 शबरीमिदं वचः (subm.). —^{c}) Ś1 Ñ1 D1–3 रामः प्रोवाच (for राघवः प्राह). —^{d}) M3 तां नित्यामृषिभिष्टुतां. ❀ Ct : विज्ञाने आगतानागतज्ञाने अबहिष्कृतां तादृशज्ञानवतीमित्यर्थ इति तीर्थः। विज्ञाने ब्रह्मविद्यायां मैत्रेय्यादिवदबहिष्कृतां तत्राप्यधिकारिणीमित्यर्थ इति कतकः। विशिष्टं ज्ञानं येषां तेषां संबन्धो यस्यास्तत्संबोधनं हे विज्ञाने इति संबोध्य तां नित्यमबहिष्कृतां भोजनादिव्यवहारादिति शेषः तद्दत्तमाहाराद्यङ्गीकृत्येति च शेष इत्यन्ये. ❀ —For 14^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

दनोः सकाशात्तत्त्वेन प्रभावं ते महात्मनः ।
श्रुतं प्रत्यक्षमिच्छामि संद्रष्टुं यदि मन्यसे ॥ १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा रामवक्त्राद्विनिःसृतम् ।
शबरी दर्शयामास तावुभौ तद्वनं महत् ॥ १६
पश्य मेघघनप्रख्यं मृगपक्षिसमाकुलम् ।
मतङ्गवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन ॥ १७
इह ते भावितात्मानो गुरवो मे महाद्युते ।
जुहवाञ्चक्रिरे तीर्थं मन्त्रवन्मन्त्रपूजितम् ॥ १८
इयं प्रत्यक्स्थली वेदी यत्र ते मे सुसत्कृताः ।
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति श्रमादुद्वेपिभिः करैः ॥ १९
तेषां तपःप्रभावेन पश्याद्यापि रघूत्तम ।
द्योतयन्ति दिशः सर्वाः श्रिया वेद्योऽतुलप्रभाः ॥ २०
अशक्नुवद्भिस्तैर्गन्तुमुपवासश्रमालसैः ।
चिन्तितेऽभ्यागतान्पश्य समेतान्सप्त सागरान् ॥ २१

G. 3. 77. 25
B. 3. 74. 25
L. 3. 80. 26

1336* उवाच रामो विज्ञाय तापसैरबहिष्कृताम् ।

15 ^{a}) Ś1 प्रभावात्; B1 D1.2 प्रसादात् (for सकाशात्). —^{b}) Ś1 V1 B1 D2.3 प्रभावस्ते; V2 B3.4 प्रभावो मे; D4 T1.2 प्रभावं मे; M3 प्रतापं मे (for प्रभावं ते). Ñ1 मया श्रुतं; Dt1 D6.8 G3 Cr.gp.k.t महात्मनां; Cm.g as in text (for महात्मनः). Ñ2 D5.7 प्रभावो यो महात्मनां; D1 प्रभावस्ते मया श्रुतः; G1.2 प्रभावस्ते (G2 °वं तु) महात्मनां. ❀ Cv : प्रभावं मतङ्गादीनामिति बोद्धव्यम्. ❀ —^{c}) Ś1 श्रुत्वा; Ñ2 V B1.3.4 D2.3.5.7 G1 श्रुतः; D1 ततः; Cm.g.t as in text (for श्रुतं). —^{d}) Ś1 D1–3 तम(D2 °वा)द्येह निरीक्षितुं; Ñ1 *मद्येह प्रव*तः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 तत्त्वेनाद्य(B1 °थ) निरीक्षितुं.

16 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 एवं तु (Ñ1 तद्) (for एतत्तु). Dt1 एवं तत्तु वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ś1 Ñ1 G1 विनिर्गतं (for विनिःसृतम्). Ñ2 V1 D5.7 रामवक्त्राभिनिःसृतं; Dg1 D6 T3 रामवक्त्रविनिःसृतं. —^{d}) Ñ1 तद्र** महद्वनं; B1 तावुभौ रामलक्ष्मणौ. —For 16^{cd}, Ś1 D1–3 subst., while Ñ2 V B3.4 D5.7 ins. after 16 :

1337* उवाच वचनं चेदं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।

[V1 प्रोवाच (for उवाच). Ś1 D1–3 शबरी हृष्टा (for वचनं चेदं).]

—Thereafter, Ñ2 V B3.4 D5.7 cont., while B1 ins. after 16 :

1338* बहुपुष्पफलं रम्यं दर्शनीयं महद्वनम् ।

[B3 बहुपुष्पमूलफलं (for the prior half).]

17 ^{a}) Dg1 मेरु- (for मेघ-). Ś1 -गण-; Ñ2 V B3 D5.7 -वपुः-; B1.4 -चय-; D2 -घनं (for -घन-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D1.2.5.7 -गणायुतं; Ñ1 V2 -गणावृतं; B4 -गणान्वितं; D3 -गणैर्युतं (for -समाकुलम्). —^{c}) Ñ2 B3.4 D3.7 एवं; B1 एतद् (for एव). —^{d}) Ś1 Ñ V2 B1.3.4 D1–3.5.7 भुवि राघव (for रघुनन्दन). V1 विदितं तव राघव.

18 ^{a}) D1 सं-; D2 G2 मे (for ते). —^{b}) D3 गुरवश्च; L(ed.) गुरवो हि (for गुरवो मे). B4 G1 M2 महामते; D4 T1.2 °वने (for °द्युते). —After 18^{ab}, M1 ins. :

1339* गुहायां चक्रिरे तीर्थमज्ञवत्पूजितं प्रभो ।

—^{cd}) Dt1 जुहुवांचक्रिरे; T3 G1 M2 गुहायां चक्रिरे (for जुहवाञ्चक्रिरे). D8 G3 तीर्थे; M1 देहान्; M3 नीडे; Cm.g.tp as in text; Ck.t B(ed.) नीडं (for तीर्थं). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 जुह(Ś1 D3 °हु)वांचक्रुरनलं(V2 °नले; B1 °निशं); G2 जुहुवांचक्रिरे नीडे (for ^{c}). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1.2.5.7 -कोविदाः; D3 -पूर्वकं; G2 -पूजिताः; M1 -पूजितान् (for -पूजितम्). Ñ1 जुहवांचकुरनलं मंत्रवन्मनुजाधिप.

19 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B3 D1–3.5.7 °क्स्थला; Ñ1 प्रत्यक्षता (for °क्स्थली). Cg.k वेदिः (for वेदी). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1.2 देवसत्कृताः; Ñ2 V B1.3.4 D5.7 देव(B1 वेद)सत्क्रियाः; Dg1 मे सुसंस्कृताः; Dm1 D8 G3 पुरुषर्षभाः (for मे सुसत्कृताः). D3 यत्र देवाश्च सत्कृताः. —^{c}) Ñ1 चक्रुस्ते (for कुर्वन्ति). Ś1 D1–3 पुष्पोपहरणं चक्रुः. —^{d}) D1 श्रीमद् (for श्रमाद्). Ñ1 D4.8 T2 G2 Cr उद्वेजि(D8 °गि)भिः; M2.3 उद्वेदिभिः; Cm.g.k.t as in text (for उद्वेपिभिः). Ś1 D2 श्रीमद्भिः द्वीपिभिः करैः; D3 श्रीमदुद्द्योतिभिः करैः. ❀ Cv : श्रमादुद्वेपिभिः करैरिति पाठः; Cg : अत्र वेदिरिति जात्येकवचनं उत्तरश्लोके बहुवचनप्रयोगात् बहूनां बहुवेदिसंभवाच्च. ❀ —For 19^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. :

1340* पुष्पोपहारैः प्रणताश्चक्रुरभ्युद्यतैः करैः ।

[V2 -[उ]दितैः (for -[उ]द्यतैः). B1 अभ्युद्यतोत्करैः.]

20 ^{a}) Ś1 Ñ1 D1.3 येषां (for तेषां). G2 एव (for तपः-). Ñ1 -प्रकर्षेण (for -प्रभावेन). —^{b}) Ś1 Ñ1 D1–3 रघुप्रिय; D4 T1.2 रघूद्वह (for रघूत्तम). —^{c}) Dt1 Dm1 D6.8 T1.3 M1.3 द्योतयंती. —^{d}) Dt1 Dm1 D6.8 T1.3 M1.3 श्रिया वेद्यतुलप्रभा. ❀ Ck : तेषामस्मदाचार्याणां तपःप्रभावेन इयं वेदिः ब्रह्ममेधकाल इवाद्यापि श्रिया सर्वा दिशो द्योतयन्ती अतुलप्रभा दृश्यते पश्य ।; Ct तेषां मदाचार्याणां प्रभावेणेयं वेदिस्तत्पूजाकाल इवाद्यापि सर्वा दिशो द्योतयन्त्यतुलप्रभा दृश्यते पश्य. ❀ —For 20^{cd}, Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 subst :

1341* न म्लायन्ति न शुष्यन्ति कुसुमानि कुशास्तथा ।

[Ś1 D1–3 [इ]ह(D1 °व) पुष्पाणि (for न शुष्यन्ति). Ñ1 म्लायंते न च पुष्पाणि (for the prior half). D1–3 न शुष्यंति (for कुसुमानि). Ś1 न शुष्काः कुशसंस्तराः; Ñ1 न च शुष्यंति राघव (for the post. half).]

21 ^{a}) Ñ1 नशक्नुवद्भिस्; B3 अशक्यवद्भिस् (for अशक्नुवद्भिस्). —^{b}) M2 -क्रमः (for -श्रम-). —^{cd}) Ś1

G. 3. 77. 26
B. 3. 74. 26
L. 3. 80. 27

कृताभिषेकैस्तैर्न्यस्ता वल्कलाः पादपेष्विह ।
अद्यापि न विशुष्यन्ति प्रदेशे रघुनन्दन ॥ २२
कृत्स्नं वनमिदं दृष्टं श्रोतव्यं च श्रुतं त्वया ।
तदिच्छाम्यभ्यनुज्ञाता त्यक्तुमेतत्कलेवरम् ॥ २३
तेषामिच्छाम्यहं गन्तुं समीपं भावितात्मनाम् ।
मुनीनामाश्रमो येषामहं च परिचारिणी ॥ २४

Ñ2 Dg1 Dt1 D1.3.5-7 T3 M3 Ct चिंतितेनागतान्पश्य; Ñ1 चिंतितान्पश्य सद्भिन्नान्; V B1.3.4 D2 G2.3 M2 चिंतिताना(G2 °तैरा)गतान्पश्य; Cg as in text (for ^{c}). Ś1 D1 समंतात्; Ñ1 आगतान्; Ñ2 V B1.3.4 Dg1 D4.5.7 T3 G M सहितान्; D3 समग्रान् (for समेतान्). Dm1 D8 चिंतितेनागतान्सप्त सहितान्पश्य सागरान्. ❀ Cr: चिन्तितेनानुस्मरणेन।; Ck: एवंविधैस्तैस्तु " स्नानाय तीर्थराजं झषस्थं सागरैः स्मरन् " इति शास्त्रोपदिष्टमार्गतो ध्याने सति आगतान्सप्त सागरान्सहितांस्तदभिषेकतीर्थे समेतान्पश्य. ❀

22 ^{a}) Ś1 Ñ1 B1 D1-3 न्यस्तानि; Ñ2 V B3.4 D5.7 आर्द्राणि (for तैर्न्यस्ता). —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D1-3 वल्कलानीह (Ñ1 °नि च) पादपे; Ñ2 V B3.4 D5.7 वल्कला(V1 पल्लवा)नि च(Ñ2 श; V1 [om.]) तैर्द्विजैः. —D1 reads in marg. from 22^c to l. 1 of 1346*. —^{c}) G1 M3 Cg.k [अ]व-; G2 [प्]व; Ct as in text (for वि-). —For 22^{cd}, Ś1 Ñ1 D2.3 subst., while D1 ins. after l. 1 of 1346*:

1342* बह्वयः समाश्च गच्छन्ति न चाद्यापि निरम्बुकाः ।

[Ñ1 गतानि च (for बह्वयः समाश्च). Ñ1 illeg. from the fifth syllable up to निरम्बु. Ś1 D2 न चार्थानि(D2 °स्यापि) निरर्थकाः; D1 न शुष्यंतीति राघव (for the post. half).]; whereas Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst. for 22^{cd}:

1343* पश्याद्यापि न शुष्यन्ति वृक्षासक्तानि राघव ।

[V2 पश्यामि न च शुष्यंति (for the prior half). B1 शाखासक्तानि.];

—Thereafter all the above MSS. cont., while Ś1 Ñ1 D1-3 cont. after 1342*:

1344* एतांश्चान्यांश्च सा तस्य प्रभावांस्तपसो बलात् ।
तेषां मुनीनामाचष्ट रामाय विदितात्मने ।
आश्चर्यमिति रामश्च प्रतिजग्राह तद्वचः ।
वचनान्ते च सा राममिदं वचनमब्रवीत् ।

[(l. 1) Ś1 D2 सा ताभ्यां; D3 तेषां वै; G(ed.) सा तस्मै (for सा तस्य). D1 पराधान्यांश्च सा ताभ्यां (sic) (for the prior half). Ś1 D1-3 प्रकारांस् (for प्रभावांस्). —(l. 2) Ś1 Ñ1 D1-3 आचख्यौ (for आचष्ट). Ñ1 मुदिता सती (for विदितात्मने). Ś1 D1-3 रामलक्ष्मणयोस्तदा (for the post. half). —(l. 3) Ś1 B1 D2.3 आश्चर्यभूतं (for °र्यमिति). V1 B3 रामस्य (for °मश्च). D1 आश्चर्यभूतं रामस्य (for the prior half). V2 तस्वतः (for तद्वचः). —(l. 4) Ś1 D1-3 शबरी वाक्यमब्रवीत्; Ñ1 शबरी इदमब्रवीत् (with hiatus) (for the post. half).]

—Thereafter B3(m.) cont.:

1345* एतदिच्छाम्यहं ज्ञातुं त्यक्ष्याम्येतत्कलेवरम् ।

—After 22, Dg1 Dt1 Dm1 D1(l. 1 only followed by 1342* and 1344*).4.6.8 S ins.:

1346* देवकार्याणि कुर्वद्भिर्यानीमानि कृतानि वै ।
पुष्पैः कुवलयैः सार्धं म्लानत्वं न तु यान्ति वै ।

[D1 reads l. 1 in marg. —(l. 1) D1 देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं (for the prior half). G2 तानि (for यानि). G1 M2 च (for वै). —(l. 2) D4 T1.2 M1 किसलयैः (for कुवलयैः). D4 T1.2 Cg [उ]पयांति; D8 प्रयांति (for तु यान्ति). M1 च (for वै). Dm1 D8 (before corr.) मम्लानत्वं तु(Dm1 [before corr.] D8 न) यांति वै (for the post. half).]

23 ^{a}) D1 सर्वं; D2 दुर्गं (for दृष्टं). —^{b}) Ñ1 त्वया श्रुतं (by transp.); D3 T2 G1 M1 श्रुतं मया; Ct as in text (for श्रुतं त्वया). —^{c}) B1 D2 यद् (for तद्). Ñ2 V2 B1.3.4 Dg1 D1-3.5.7 T3 G3 M2 -[अ]नुज्ञातुं; V1 -[अ]नुज्ञाते (for -[अ]नुज्ञाता). Ś1 यदिच्छस्यभ्यनुज्ञातुं; M3 इच्छाम्यहमनुज्ञाता. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1-3.5.7 त्यक्ष्या(B1 °जा)मीदं; Ñ1 V2 Dg1 Dt1 D6 T3 Ct त्यक्ष्याम्येतत् (for त्यक्तुमेतत्). —After 23, D3 ins.:

1347* तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पप्रच्छेदं रघूत्तमः ।
किं त्वहं ज्ञातुमिच्छामि सुग्रीवो वानरोत्तमः ।
वालिना हि निरस्तस्तु सांप्रतं क्व प्रवर्तते ।
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यदि जानासि मे वद ।
रामस्य वचनं श्रुत्वा सा उवाचाथ वानरम् । [5]
सरसः पश्चिमं मार्गमतिक्रम्य धराधरम् ।
ऋष्यमूकं प्रयाहि त्वं स तस्य शिखरं स्थितः ।
गुहाद्वारे महाबाहुः सुग्रीवो मन्त्रिभिर्वृतः ।
अहमत्र स्थिताप्येनं पश्यामि कपिकुञ्जरम् ।
इमं मार्गं शिवं सौम्यं याहि लक्ष्मणसंयुतः । [10]
श्रेयसामीक्ष्यसे वीर कपिना कुलवर्धन ।
अनुजानीहि मां राम स्वर्गलोकाय साम्प्रतम् ।

24 ^{a}) Ś1 येषाम्; D1 एतद् (for तेषाम्). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 M3 Ckp मुनीनां (for समीपं). —^{cd}) G1 M2.3 ऋषीणाम् (for मुनीनाम्). D8 T1.2 आश्रमे (for °श्रमो). Ś1 B1 D1-3 समीपमाश्रमे(B1 D2 °मं) तेषाम् (D3 येषाम्) (for ^{c}). Ś1 Ñ1 B1 D1.2 हि; D4 T2 तु (for च). B1 परिचारिका. Ñ2 V B3.4 D5.7 समीपमाश्रमस्थानां यानहं पर्यचारिषं. ❀ Cg: तेषामिति। समीपं पादमूलं गमिष्यामि यानहं पर्यचारिषमित्यन्यत्रोक्तेः. ❀ —After 24, V2 ins.:

1348* * * * * * * * * * * * * * * राघव ।
स मे प्राप्त*म*ह राम राजीवलोचन ।
ततस्तु विधिपूर्वेण रामेण **कर्मणा ।

धर्मिष्ठं तु वचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
अनुजानामि गच्छेति प्रहृष्टवदनोऽब्रवीत् ॥ २५
अनुज्ञाता तु रामेण हुत्वात्मानं हुताशने ।
ज्वलत्पावकसंकाशा स्वर्गमेव जगाम सा ॥ २६
यत्र ते सुकृतात्मानो विहरन्ति महर्षयः ।
तत्पुण्यं शबरी स्थानं जगामात्मसमाधिना ॥ २७

G. 3. 77. 33
B. 3. 74. 35
L. 3. 80. 34

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

शबर्या विविधं वन्यमुपयुक्तं महात्मना ।
लक्ष्मणेन च वीरेण शास्त्रदृष्टेन कर्मणा । [5]
यथावद्विहितं तत्र शबर्या धर्मकाम्यया ।

25 V2 om. 25. —[a]) Dg1 D4 T2.3 च; D2 हि (for तु). Dm1 D8 G3 धर्मिष्ठाया (for °ष्ठं तु). D7 तस्याः (for श्रुत्वा). —[b]) V1 रामश्च (for राघवः). Ś1 D1-3.5 रामस्तस्याः सलक्ष्मणः; Ñ B1.3.4 D7 श्रुत्वा (Ñ1 तस्याः) रामः सलक्ष्मणः. —[c]) B1 अनुज्ञाय च; D2.3 अनुज्ञाताभि- (for °जानामि). —[d]) Ś1 प्रसन्न- (for प्रहृष्ट-). Ñ1 illeg.; Ñ2 -वचनात् (for -वदनो). B3.4 प्रकृ(B4 °हृ)ष्टश्चेदमब्रवीत्. —For 25[cd], Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S subst. :

1349* प्रहर्षमतुलं लेभे आश्चर्यमिति तत्त्वतः ।

[Dm1 (to avoid hiatus) ह्याश्चर्यम्. Dt1 D6 चाब्रवीत् (for तत्त्वतः). ❀ Cg : तत्त्वतः मायां विना आश्चर्यमिति मत्वा. ❀] —Thereafter all the above MSS. cont.; V2 cont. after 1348* (owing to om.), while B3 ins. l. 2 only after 25 :

1350* तामुवाच ततो रामः श्रमणीं संशितव्रताम् ।
अर्चितोऽहं त्वया भद्रे गच्छ कामं यथासुखम् ।
इत्युक्ता जटिला वृद्धा चीरकृष्णाजिनाम्बरा ।

[(l. 1) V2 Dt1 D6 शबरीं (for श्रमणीं). Dt1 D4 शंसितव्रताम्. —(l. 2) Cg भक्त्या (for भद्रे). G1.2 M2.3 तपोध (M2 °व)ने (for यथासुखम्). V2 यथान्यायं प्रपूजितः; B3 यथाकामं प्रयोजितः (for the post. half). —(l. 3) M2 तत्र (for वृद्धा). V2 Dt1 D6 इत्येवमुक्ता जटिला (for the prior half).] —Dm1 D4.8 T1.2 G3 M further cont., while G2 ins. after 26[ab] :

1351* तस्मिन्मुहूर्ते शबरी देहं जीर्णं विहाय तत् ।

[D4 T2 अस्मिन् (for तस्मिन्). M2.3 transp. देहं and जीर्णं. D4 T1.2 Cg जिहासती (for विहाय तत्). G2 जीर्णदेहं विहाय सा (for the post. half).]

26 [a]) Dt1 अनुज्ञा*; D7 अनुज्ञाते; M3 अनुज्ञानात् (for (for अनुज्ञाता). V2 अनुज्ञातं यथाकामं. —After 26[ab], G2 ins. 1351*. —V1 om. 26[cd]. —[c]) Ś1 B1 D1-3 ज्वलंती स्वेन वपुषा; Ñ1 दीप्तेन स्वर्ग***; Ñ2 B3.4 D5.7 ज्वलद्भास्करवर्णाभा. —[d]) Ś1 B1 D2.3 स्वर्गमाशु; Ñ1 विमानेन (for स्वर्गमेव). —D1 om. after स्वर्ग up to जगा in 27[d]. M3 damaged after जगा up to नु in l. 1 of 1353*. —For 26[cd], V2 subst. :

1352* ज्वलन्ती सूर्यवर्णाभा ततः स्वर्गं गमिष्यसि ।

—After 26, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

1353* दिव्याभरणसंयुक्ता दिव्यमाल्यानुलेपना ।
दिव्याम्बरधरा तत्र बभूव प्रियदर्शना ।
विराजयन्ती तं देशं विद्युत्सौदामनी यथा ।
प्रणम्य शिरसा रामं स्वर्गता सुप्रभानना ।

[(l. 1) M3 damaged up to नु. —(l. 2) M3 damaged from ध up to ब. —(l. 3) Dg1 Dm1 (after corr. as in text) D8 T1.2 M सौदामिनी. —Dg1 Dt1 D6 T3 G2 M3 om. l. 4. —(l. 4) G3 संप्रभानना.]

27 D1 om. up to जगा in 27[d] (cf. v.l. 26). —[a]) V D3 M2 सुमहात्मानो. —M3 damaged from त्मा up to न्ति in 27[b]. —[b]) Ś1 B1 D2 निवसंति; Ñ1 D3 विचरंति (for विहरन्ति). V2 गुरवस्तव सुव्रताः. —[c]) Ś1 B1 D2 पूज्यं; D3 पूर्णं (for पुण्यं). —[d]) Ś1 जगामाथ; B1 D1-3 जगामाशु; M3 damaged (for °मात्म-). —For 27[cd], V2 subst. :

1354* तत्र तं सुमहात्मानं गमिष्यसि समाहिता ।
तिष्ठेदानीं निशामेकां शबरि धर्मचारिणि ।
******** ततः स्वर्गं गमिष्यसि ।

—After 27, Ś1 Ñ1 D1-3 ins. :

1355* शबरीमभ्यनुज्ञाय रामोऽपि वदतां वरः ।
पम्पामभिमुखो वीरो जगामाद्भुतदर्शनः ।

[(l. 1) Ś1 शर्वरीम् (for शबरीम्). —Ñ1 om. l. 2. —(l. 2) D2.3 -दर्शनं.];

while B3 (m.) ins. :

1356* अलिप्रवीरैः सुतपोभिरुत्तमं
यदैव लब्धं विधिवद्धुताशने ।
हुत्वा शबर्यापि गतं सुदुर्लभं
समीक्ष्य रामं नरविग्रहं हरिम् ।

Colophon. Ñ1 B1 om. —*Sarga name* : Ś1 D1-3 शबरीस्वर्गारोहणं; Ñ2 V B3.4 D5.7 शबरीदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V2 B3 D2 om.; Ñ2 D5.7 80; V1 D4 77; B4 81; Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 74; D1 78; D3 83; M3 75. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

७१

G. 3. 78. 1
B. 3. 75. 1
L. 3. 81. 1

दिवं तु तस्यां यातायां शबर्यां स्वेन कर्मणा ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चिन्तयामास राघवः ॥ १
चिन्तयित्वा तु धर्मात्मा प्रभावं तं महात्मनाम् ।
हितकारिणमेकाग्रं लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ॥ २
दृष्टोऽयमाश्रमः सौम्य बह्वाश्चर्यः कृतात्मनाम् ।
विश्वस्तमृगशार्दूलो नानाविहगसेवितः ॥ ३
सप्तानां च समुद्राणामेषु तीर्थेषु लक्ष्मण ।
उपस्पृष्टं च विधिवत्पितरश्चापि तर्पिताः ॥ ४
प्रनष्टमशुभं यत्तत्कल्याणं समुपस्थितम् ।
तेन त्वेतत्प्रहृष्टं मे मनो लक्ष्मण संप्रति ॥ ५
हृदये हि नरव्याघ्र शुभमाविर्भविष्यति ।
तदागच्छ गमिष्यावः पम्पां तां प्रियदर्शनाम् ॥ ६

71

Ñ1 B1 cont. the previous Sarga. Ds begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.

1 Before 3.71.1, V2 B4 ins. an addl. Sarga relegated to App. I (No. 18). Ñ1 om. 1[ab]. —[a]) Ñ2 V2 B3.4 D3.5.7 Ck तस्यां तु (by transp.); Dg1 स तस्यां (for तु तस्यां). —[b]) Dt1 Dm1 D2.6.8 T2 G2.3 M2 Cg तेजसा (for कर्मणा). —[d]) Ñ1 वीर्यवान् (for राघवः).

2 [a]) Ñ1 चिंतयित्वा स; D4 M2 संचिंतयित्वा; D5 चिंतयामास; T1.2 M1.3 Cm स चिंतयित्वा. —[b]) B4 प्रभवं तं; Dg1 °वं तु (for प्रभावं तं). —[c]) T2 ऐकाग्र्यं (for एकाग्रं). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1-3.5.7 इदं भ्रातरमेकाग्रं (Ś1 °ग्रो; Ñ1 illeg. for मेकाग्रं). —[d]) Ś1 B1 D1-3 वाक्यम् (for राघवो). Ñ1 रामो लक्ष्मणमब्रवीत्.

3 [a]) Ś1 Ñ2 B3.4 Dt1 Dm1 D1.5-8 T3 मया; D4 यथा (for ऽयम्). Ś1 Ñ1 B1 D1-3 पुण्यो; Ñ2 V B3.4 D5.7 रम्यो (for सौम्य). —[b]) V1 बह्वाश्चर्य-; B1 D2 वनचर्या (for बह्वाश्चर्यः). Ś1 B1 D1-4 T1.2 महात्मनां; Cm.k as in text (for कृता°). —[c]) B1 -नृप- (sic) (for -मृग-). —[d]) Ś1 B1 D1-3 -पतग- (for -विहग-). Dm1 D8 -शोभितः (for -सेवितः).

4 [a]) Ś1 Ñ2 V B1 D1-3.5 G1 M2 तु (for च). —[b]) Ś1 D3 येषां; Ñ1 Dt1 D6 G1 Ct तेषां; Ñ2 V B1.3.4 Dg1 D1.2.4.5.7 T3 G2 M2.3 एषां; Dm1 D8 येषु (for एषु). V1 तीर्थं तु; D1 तेप्वेषु (sic) (for तीर्थेषु). L(ed.) अमृतं शुचि लक्ष्मण. —[c]) B1 D1.8 -सृष्टं (for -स्पृष्टं). Ñ2 V1 D2.5 T3 तु (for च). —[d]) Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1-3.5.7 [ए]व; Ñ1 [अ]व- (for [अ]पि). ❀ Ck: एषामृषीणां सप्तसमुद्रतीरेष्विति वाप्यादिरूपेण लोकोपकाराय स्थापितेष्विति शेषः. ❀

5 [a]) Ś1 Dg1 D1.4 T1.2 G M1 प्रणष्टम्. Ś1 Ñ1 B1 D1-3 सर्वं; Ñ2 V2 B3.4 D5.7 तत्र; V1 Dg1 Dt1 D6.8 T3 M1 यत्र; Cg तत्तत् (for यत्तत्). —Ñ1 illeg. from स्थितम् in 5[b] up to हि in 1358*. —[b]) D3 प्रत्युपस्थितं (for समुप°). —[c]) Ś1 B1 D1-3 तथा हि सं-; Ñ2 V B3.4 D5.7 येन चैतत्; Dg1 T3 तेन त्वेवं; G1.2 M2.3 तेन चापि (G1 °भि-) (for तेन त्वेतत्). D4 T1.2 तेन तत्त्वेन हृष्टं मे. —D5 om. (hapl.) from 5[d] up to the prior half of l. 2. of 1357*. —[d]) Ñ2 V B3.4 D7 लक्ष्यते (for संप्रति). Ś1 B1 D1-3 हृदयं पश्य लक्ष्मण. —After 5, Ñ2 V B3.4 D5.7 ins.:

1357* यैरद्य दृष्टैर्नियतं शोकः शान्तिमवाप्स्यति ।
तानि चेमानि दृश्यन्ते मनोज्ञानि समन्ततः ।
मन्दोष्णो मन्दशिशिरो विरजाः प्रनुदन्क्लमम् ।
अनुलोमः सुखो वायुरनुसारयतीव माम् ।
शोकश्च मनसो मेऽद्य मन्दं मन्दं व्यपैति च । [5]
स्थिरीभवन्ति गात्राणि विशुध्यन्तीन्द्रियाणि च ।
एवमप्यतितप्तस्य शोको मे व्यवधूयते ।
शरीरे जायते लक्ष्मीर्धृतिश्चैव यथा पुरा ।
न चापि दर्शनं दूरे तस्या वाप्या विचिन्तये ।
वीक्षस्व पुरुषव्याघ्र सिद्धिं शंसन्ति लक्ष्मण । [10]
एते मम महाबाहो मृगाः सर्वे प्रदक्षिणाः ।
मनोज्ञाः परितो वाग्भिर्गायन्तीव महागिरौ ।
सुखशीतो वनस्यास्य नानागन्धवहः शिवः ।
दर्शयन्निव पन्थानं मन्दं वहति मारुतः ।
सुप्रभं च प्रसन्नं च वदनं तेऽद्य लक्ष्मण । [15]

[D5 om. up to the prior half of l. 2.—(l. 1) B3 शोकं (for °कः). V1 शांतिं शोकमवाप्स्यते (for the post. half).—(l. 2) G(ed.) तानीमानि च (by transp.). —(l. 3) G(ed.) मंदस्तु (for मन्दोष्णो).—(l. 4) Ñ2 D5.7 अनुलोम-. V1 अनुसाधयति (for °सारयति).—(l. 5) B3.4 तु (for first च). G(ed.) अपैति (for व्य°).—(l. 7) B4 D5.7 [अ]भि- (for [अ]ति-).—(l. 8) B3 भजते (for जायते).—(l. 11) G(ed.) सुखाः सौम्या (for महाबाहो). —(l. 12) G(ed.) मनोज्ञैः. V1 परितोषाभिर् (for °तो वाग्भिर्). —(l. 13) D5.7 सुखः (for शिवः). V नानापत्रवहः शिवः (for the post. half).—(l. 14) G(ed.) देशयन् (for दर्श°). B4 एव (for इव).—(l. 15) B3 सुशुभं (for °प्रभं). D7 मे (for ते).]

6 [a]) Dm1 D8 G3 निश्चितं; M3 हृदयं (for हृदये). Dt1 D6 मे; D4 T1.2 [ऽ]पि (for हि). Cv as in text. —[b]) Dm1 G3 आशु; M3 आवां (for आविर्). Cv as in text. —For 6[ab], Ś1 Ñ1 V2 B1 D1-3 subst.:

ऋश्यमूको गिरिर्यत्र नातिदूरे प्रकाशते ।
यस्मिन्वसति धर्मात्मा सुग्रीवोंऽशुमतः सुतः ।
नित्यं वालिभयात्रस्तश्चतुर्भिः सह वानरैः ॥ ७
अभित्वरे च तं द्रष्टुं सुग्रीवं वानरर्षभम् ।
तदधीनं हि मे सौम्य सीतायाः परिमार्गणम् ॥ ८
इति ब्रुवाणं तं रामं सौमित्रिरिदमब्रवीत् ।
गच्छावस्त्वरितं तत्र ममापि त्वरते मनः ॥ ९
आश्रमात्तु ततस्तस्मान्निष्क्रम्य स विशांपतिः ।
आजगाम ततः पम्पां लक्ष्मणेन सहाभिभूः ॥ १०

G. 3. 78. 21
B. 3. 75. 11
L. 3. 81. 12

1358* हृदयं हि नरस्याह शुभं वा यदि वाशुभम् ।
[Ñ1 illeg. up to हि (cf. v.l. 5).]

—Thereafter all the above cont.; while Ñ2 V1 B3.4 D5.7 cont. l. 2–4 after 1360*:

1359* पूर्वं हि मनसा ध्यातं पश्चादेव तदाप्यते ।
शक्यं चिरमवस्थातुं पुण्येऽस्मिन्मुनिसंश्रये ।
मार्गमाणेन वैदेहीं त्वया सार्धं गुरुप्रिय ।
न च तृप्तिमहं यायां वर्षाणामयुतैरपि ।
न स्यात्कालो द्युतिमते आसीनानामिहाश्रमे । [5]

[(l. 1) Ñ1 ·तु (for हि). V2 हृदयं ज्ञातौ (for मनसा ध्यातं). Ñ1 गुणदोष **** (illeg.); V2 illeg.; B1 D2 पश्चादेतदवाप्यते (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 illeg. for शक्यं चिर. Ś1 कथं (for शक्यं). Ñ V1 B3.4 D5.7 अपि स्थातुं (for अवस्थातुं). Ñ V1 B3.4 D3.5.7 ऋषि- (for मुनि-). —V1 B3 D3 om. l. 3. Ñ2 B4 D5.7 transp. l. 3 and 4. —(l. 3) V2 illeg. for the post. half. Ś1 सह (for सार्धं). Ñ1 मार्गयामि न वैदेहीं त्वया सार्धमहं वने; Ñ2 B4 D5.7 मार्गितव्या च (G[ed.] तु) वैदेही त्वया सह मया (G[ed.] °मा)-नघ. —Ñ1 om. l. 4-5. —(l. 4) Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 गमिष्यामि (for अहं यायां). Ś1 अहं वर्षशतैरपि; D1.2 इह वर्षायुतैरपि (for the post. half). —(l. 5) Note the hiatus between the two halves. D1.3 तस्याः (for न स्यात्). D1.3 द्युभि (D3 °ति) पतेद्; D2 द्युतिमते (for द्युतिमते). Ś1 न स्यात्कालेन चोद्विग्नः (for the prior half).]

—For 6^{ab}, Ñ2 V1 B3.4 D5.7 subst.:

1360* पूर्वं हि हृदयेऽज्ञातौ गुणदोषौ समश्नुते ।
[Ñ2 हृदयं ज्ञातौ.]

—Thereafter cont. l. 2–4 of 1359*. —^{c}) Dm1 D8 तदंगाद्य (for तदागच्छ). Ñ1 M3 गमिष्यामि (for °च्याव:). Ñ2 V B3.4 D5.7 तस्मादागच्छ गच्छावस्. —^{d}) Ñ2 V B3.4 D5.7 तां पंपां (by transp.). Ś1 Ñ V B1.4 D1–3.5.7 शुभ- (for प्रिय-). Ñ V B4 D5.7 -काननां (for -दर्शनाम्).

7 Ñ2 reads in marg. from को गिरिर् in 7^{a} up to त्वरितो in 1361*. —^{a}) Ś1 Ñ V2 B4 D1–3.5 G1 यस्या; B1 T1 G2 M3 य (G2 त) स्य; B3 M2 °स्यां; Cm as in text (for यत्र). V1 गिरिवरो; D7 गिरिस्थानं. —^{c}) B3 तस्मिन् (for य°). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 स प्राज्ञः (for धर्मात्मा). —^{e}) Ś1 Ñ2 V B3.4 D1–3.5.7 G M3 -भय- (for -भयात्). B1 वालिभयस्तत्र. —^{f}) Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 सचिवैः सह (Ñ2 D2.5.7 °वैर्वृतः) (for सह वानरैः).

8 Ś1 D1–3 om. 8^{a}–9^{b}. —^{a}) Dt1 D6 अहं च (D6 त्व) रे च; Dm1 D8 अभित्वरय; M1 अभित्वरेयं (for अभित्वरे च). ❀ Ck: त्वरे त्वरयामेति यावत्; Ct: त्वरे त्वरामि. ❀ —For 8^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 subst.:

1361* तमहं त्वरितो द्रष्टुं स्वकार्यत्वरया हरिम् ।
[Ñ2 reads in marg. up to त्वरितो (cf. v.l. 7). Ñ1 सत्वरो; D5 त्वरितं (for त्वरितो). V सु- (for स्व-).]

—Dg1 reads in marg. 8^{cd}. —^{c}) V1 च (for हि). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 नः; G1 M3 यत्; Cg as in text (for मे). Dt1 D6 T1 कार्यं (for सौम्य).

9 Ś1 D1–3 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{a}) Dg1 G1.2 M2 एवं (for इति). Dg1 T3 सौमित्रिर्; Dt1 D6 G2 M2.3 तं वीरं; Dm1 D8 G3 M1 काकुत्स्थं; G1 तं पार्श्वे; Cg तं धीरं (for तं रामं). Ñ V B1.3.4 D5.7 ब्रुवाणमेवं तु (D5.7 हि) तदा (Ñ1 °तो). —^{b}) Ñ V B1.3.4 D5.7 G1.2 M2.3 रामं सौमित्रिरब्रवीत्; Dg1 T3 इदं वचनमब्रवीत्. —^{c}) Ñ1 illeg. for गच्छावस्त्वरितं. D3 गंतुं च (for गच्छावस्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.7 G1.2 M2 त्वरितौ; D1–3 त्वरया (D2 °ते); G (ed.) सहितौ (for त्वरितं). Ñ1 यत्र; Dg1 वीरः; G3 रामः; Ck as in text (for तत्र). —^{d}) Ś1 D1.3 हि; D2 [अ]भि-; Ck.t as in text (for [अ]पि). G1 M3 त्वरितं (for त्वरते). —After 9, D3 ins.:

1362* शबर्या सूचितं मार्गमाश्रये च नरर्षभ ।

10 ^{ab}) Ś1 D1–3 निर्गम्य; G1.2 निष्क्र (G2 °र्ग) त्य (for निष्क्रम्य). M3 विशांपतिं (for °तिः). Ck निर्गत्य तु विशांपतिः (for ^{b}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 आश्रमादथ निष्क्र (V1 निःक्र) म्य तस्मात्स रघुनंदनः. ❀ Ck: निर्गत्य तु विशांपतिः इत्यनन्तरं आजगाम ततः पम्पां लक्ष्मणेन समं प्रभुः। स ददर्शेत्यादिश्लोकद्वयानन्तरं स तामासाद्य वै रामो दूरादुदकवाहिनीं इत्यनन्तरं मतङ्गसरसं नाम ह्रदं समवगाहतेति पांक्तः। गमिष्यामः पम्पामिति प्रतिज्ञातत्वात्। आजगाम ततः पम्पामित्येवान्वयः। एवं स्थिते प्राचीनपाठनाशकः कश्चिज्जगामेत्यादि सार्धश्लोकद्वयं परित्यज्यान्यदेव श्लोकत्रयं प्रक्षिप्य मृषापाठमेव केवलं पठति व्याख्यातुमागतः मतङ्गसरसं नाम ह्रदं समवगाहतेति संक्षिप्तोक्तस्य सप्रपञ्चं प्रतिपादनं समीक्षमाण इत्यादि जगाम परमं ह्रदमित्यन्तेन। प्रविवेश ततः पम्पां मतङ्गसरसः प्रदेशवर्तिनीमित्यर्थः. ❀ —^{c}) Dm1 D8 G3 तस्माल्; M2 भ्रात्रा (for पम्पां). Ś1 B1 D1.2 जगाम

G. 3. 78. 22
B. 3. 75. 11
L. 3. 81. 0

समीक्षमाणः पुष्पाढ्यं सर्वतो विपुलद्रुमम् ।
कोयष्टिभिश्चार्जुनकैः शतपत्रैश्च कीचकैः ।
एतैश्चान्यैश्च विविधैर्नादितं तद्वनं महत् ॥ ११
स रामो विविधान्वृक्षान्सरांसि विविधानि च ।
पश्यन्कामाभिसंतप्तो जगाम परमं ह्रदम् ॥ १२
स तामासाद्य वै रामो दूरादुदकवाहिनीम् ।
मतङ्गसरसं नाम ह्रदं समवगाहत ॥ १३

मतिमान्पंपां; D3 स जगाम ततः पंपां. —V2 illeg. for 10^{d}. —^{d}) Ñ1 Dg1 T3 [अ]रिहा; Dt1 D6 M2(before corr. as in text).3 Cg*p* प्रभुः; D4 T2 [अ]धिभूः; D8 [आ]विभूः; G1 [आ]त्मवान्; Cv.g(also) as in text (for [अ]भिभूः). Ck समं प्रभुः (for सहाभिभूः). Ś1 Ñ2 V1 B1.3.4 D1–3.5.7 नानापादपशोभितां(D1–3 °भूषितां); G3 लक्ष्मणेन च भूधरं. —After 10, Ś1 reads l. 4–5 of 1372*, while G1 ins.; Dm1 D8 G3 ins. after 17^{cd}; D1–3 subst. for 11^{ab} :

1363* स ददर्श ततः पम्पामुदारजनसेविताम् ।

[D1–3 ददर्श च (for स ददर्श). D1–3 रम्याम्; K(ed.) पुण्याम् (for पम्पाम्).]

—Thereafter D1–3 G1 cont.; K(ed.) subst. for 17^{ef} :

1364* नानाद्रुमलताकीर्णां पम्पां पानीयवाहिनीम् ।

—Thereafter D1.3 read l. 4–5; D2 reads only l. 4 of 1372*.

11 Ś1 om. 11^{ab}. Dg1 reads 11–12 after 22. ☞ Cv supports the sequence of st. 11–26 as in text. The sequence of st. 11–23 in Cm.g is 18, 13, 19, 21, 22, 11, 1369*, 1370*, 1373*, 12, 1368*, 16^{ab}, 1371*, 23. Sequence of st. 11–22 in K(ed.) is 1364*, 18 (16^{cd}–17^{cd} om.), 13, 19, 21, 22, 11, 1369*(om. 14^{ab}), 1370* (om. 15^{cd}), 1373*, 12, 1367*, 16^{ab}, 20^{ab}(om. 20^{cd}), 1371*. —^{ab}) Ñ1 निरीक्ष्यमाणः; Dg1 D4 T2 G2 M2 समीक्ष्यमाणः; Dt1 D6 T3 समीक्ष्य(D6 °क्ष)-माणं; Dm1 D8 समीक्षमाणौ. G1 पुष्पाढ्यां (for °ढ्यं). G1 विपुलद्रुमां. Ñ1 सम * * * * द्रुमां (illeg.) (for ^{b}). Ñ2 V B1.3.4 D5.7 निरीक्ष्य(Ñ2 illeg. for क्ष्य)माणौ(G[ed.] °क्षमाणो) विविधान्सर्वतः पुष्पितान्(Ñ2 V2 °त; D5.7 °तः) द्रुमान्. —For 11^{ab}, D1–3 subst. 1363*. —After 11^{ab}, Ñ V B1.3.4 D5.7 ins. :

1365* प्रमदाभिरिव स्कन्धैर्लताभिरनुवेष्टितान् ।

[Cf. 18^{ab}. Ñ2 B1.3.4 स्कंधे. Ñ1 फल * * * * * * *(illeg.) (for the prior half). Ñ1 अभि-; V1 इव; V2 अव-; G(ed.) परि- (for अनु-).]

—^{c}) M3 Cv कोयष्टिमैश्च. M1 कोयष्टिमैरर्जुनकैश्च. ❀ Cm : कोयष्टिकादयः पक्षिविशेषाः. ❀—^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 D8 G3 M3 Cv.g कीरकैः; D6 कीणकैः; T3 केतकैः (for कीचकैः). —^{e}) Dt1 D6 G1 बहुभिर्; G3 M2 विहगैर्; M3 विविधं; Cv as in text (for विविधैर्). —^{f}) Dt1 om. तद्वनं.

—For 11, Ñ V B1.3.4 D1–3.5.7 subst.; while Ś1 subst. l. 2–3 for 11 :

1366* कोयष्टिकैर्वञ्जुलकैः शतपत्रैः किरीटकैः ।
पुत्रप्रियैः पूर्णमुखैर्भारद्वाजैः प्रियंवदैः ।
एतैश्चान्यैश्च विहगैर्नादितं तन्महावनम् ।

[V2 illeg. from ञ्जु up to री in l. 1. —(l. 1) B1 बलाकैश्च; D1.2 वंजुलैश्च (for वञ्जुलकैः). D1 सिलपत्रैः (for शत°). Ñ1 तरस्विनैः (sic); Ñ2 तिरीटिकैः; B1.4 D5.7 तिरीटकैः (for किरीटकैः). —(l. 2) B1 यत्र (for पुत्र-). V2 illeg. from पूर्ण up to व in वदैः. Ñ B1 D2 भरद्वाजैः. ☞ Ñ1 illeg. from वदैः up to 26. —(l. 3) Ś1 V1 D1–3 विविधैर् (for विहगैर्). V2 illeg. for विहगैर्नादि. Ś1 अर्चितं; V1 व्यापितं (for नादितं). B1 महद्वनं; B3 D3 वनं महत् (for महावनम्).]

—Thereafter all the above MSS. except Ñ1 cont. :

1367* असावगच्छद्विक्रान्तो राघवः सहलक्ष्मणः ।;

[Ś1 न च वैच्छदतिक्रांतुं; D1–3 न चैवेच्छत्यतिक्रांतुं (for the prior half).]

—After 11, Dm1 D8 G3 ins. 1369*.

12 For sequence in Dg1 and K(ed.), cf. v.l. 11. Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 om. 12–13. —After 12, K(ed.) ins.; while Dm1 D8 G3 cont. after l. 2 of 1373* :

1368* पुष्पितोपवनोपेतां सालचम्पकशोभिताम् ।
षट्पदौघसमाविष्टां श्रीमतीमतुलप्रभाम् ।

[(l. 2) G3 -समाघुष्टां (for °विष्टां).]

13 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 om. 13 (cf. v.l. 12). Dg1 reads 13; M3 repeats 13 (var.) after 18. —^{a}) D4 T1.2 G1.2 M1–3 (second time) Cv तम् (for ताम्). Dm1 D8 G3 स तां(D8 तान्) विलोकयन्रामः; T3 तमासाद्य तु वै रामो. —^{b}) Dt1 D6 Ct पानीय-; Cv.g as in text (for उदक-). T1.3 G1.2 M1–3(second time) Cv -वाहिनं (for -वाहिनीम्). —^{c}) M3(second time) -सरितं (for -सरसं). —^{d}) M3(second time) तमवगाहत.

—After 13, Dg1 Dt1 D4.6 T G1.2 M ins.; whereas Dm1 D8 G3 Cg K(ed.) ins. after 11 :

1369* ततो जग्मतुरव्यग्रौ राघवौ सुसमाहितौ ।

[Dt1 D6 तत्र; Dm1 D8 G3 समा- (for ततो). M3 गच्छतुर्

स तु शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ।
विवेश नलिनीं पम्पां पङ्कजैश्च समावृताम् ॥ १४
तिलकाशोकपुंनागबकुलोद्दालकाशिनीम् ।
रम्योपवनसंबाधां पद्मसंपीडितोदकाम् ॥ १५
स्फटिकोपमतोयाढ्यां श्लक्ष्णवालुकसंतताम् ।
मत्स्यकच्छपसंबाधां तीरस्थद्रुमशोभिताम् ॥ १६
सखीभिरिव युक्ताभिर्लताभिरनुवेष्टिताम् ।
किंनरोरगगन्धर्वयक्षराक्षससेविताम् ।
नानाद्रुमलताकीर्णां शीतवारिनिधिं शुभाम् ॥ १७
पद्मैः सौगन्धिकैस्ताम्रां शुक्लां कुमुदमण्डलैः ।
नीलां कुवलयोद्घातैर्बहुवर्णां कुथामिव ॥ १८
अरविन्दोत्पलवतीं पद्मसौगन्धिकायुताम् ।
पुष्पिताम्रवणोपेतां बर्हिणोद्घुष्टनादिताम् ॥ १९
स तां दृष्ट्वा ततः पम्पां रामः सौमित्रिणा सह ।
विललाप च तेजस्वी कामाद्दशरथात्मजः ॥ २०
तिलकैर्बीजपूरैश्च वटैः शुक्लद्रुमैस्तथा ।
पुष्पितैः करवीरैश्च पुंनागैश्च सुपुष्पितैः ॥ २१
मालतीकुन्दगुल्मैश्च भण्डीरैर्निचुलैस्तथा ।
अशोकैः सप्तपर्णैश्च केतकैरतिमुक्तकैः ।
अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः प्रमदेवोपशोभिताम् ॥ २२

G. 3. 78. 0
B. 3. 75. 25
L. 3. 81. 0

(for जग्म°). Dt1 D6 T1.2 M2.3 Cv हि; D4 वा; G2 तु (for सु-).]

—Then Cg K(ed.) cont. :

1370* तद्वनं चैव सरसः पश्यन्तौ शकुनैर्युतम् ।

14 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. —[c]) Dt1 D6 रम्यां; Cv as in text (for पम्पां). —For 14–22, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 (V2 B4 for 14–22[d]) subst. 1372*.

15 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. —[b]) D8 -बहुल- (for -बकुल-). —For 14[c]–15[b], K(ed.) subst. l. 1–2 of 1373*. —[d]) Dt1 D6 रम्य- (for पद्म-).

16 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. —[a]) Dg1 T3 स्फटिकामल- (for °कोपम-). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 G1 M Cv -तोयां तां; G3 -नाराढ्यां (sic) (for -तोयाढ्यां). —[b]) Dg1 -संवृतां (for -संतताम्).

17 For om. in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. —[a]) Dt1 D8 एव (for इव). Dt1 संमुक्तां; Dm1 D6.8 संयुक्तां (for युक्ताभिर्). —[c]) Dt1 किंनरोरामगंधर्व- (sic). —After 17[cd], Dm1 D8 G3 ins. 1363*. —[e]) D1–3 -तरु- (for -द्रुम-). —[f]) G2 -वार- (for -वारि-). Dm1 D1–3.8 G3 M3 पंपां(D1.2 शीत; D3 शीतां) पानीयवाहिनीं. ❀ Cr : पानीयवाहिनीं पानार्हामतिमधुरसुशीतनिर्मलजलवाहिनीमित्यर्थः ।; Cg : पानीयवाहिनीं पानार्हशीतलस्वादुजलवतीमित्यर्थः ।; Ck : पानीयवाहिनीं पानार्हामतिमधुरशीतनिर्मलवाहिनीमित्यर्थः. ❀ —For 17[ef], K(ed.) subst. 1364*.

18 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. —[a]) Dg1 Dt1 D4 T3 पद्म-; Cv as in text (for पद्मैः). G3 सौगंधिभिस् (for सौगन्धिकैस्). —M3 damaged from कु in [b] up to र्ब in [d]. —[c]) Dt1 D6 M3 Cr.m.g.k.t -[उ]द्धाटैर्; T1 -[उ]द्धतैर्; G1 -[उ]त्पाटैर्; Cv as in text (for -[उ]द्घातैर्). Dm1 D8 नीलां कुवलयैर्जा(D8 °र्जा)तैर्. —[d]) M3 damaged for कुथामिव. —After 18, Dg1 reads 13, while M3 repeats 13(var.).

19 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. Dg1 transp. 19 and 20. M3 orig. damaged for 19[ab] and reads only 19[a] in m. *sec. m.* —[c]) Dg1 D8 Cv पुष्पिताम्रवनोपेतां; M3 पुष्पिता*****(damaged). —[d]) M3 -[उ]त्कुष्ट- (for -[उ]द्घुष्ट-).

20 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. Dg1 transp. 19 and 20. M3 om. 20. —[a]) Dm1 D8 G3 च वै; G1 M2 पुनः; Cv as in text (for ततः). —[b]) K(ed.) पद्मसौगन्धिकैर्युतां. —After 20[ab] (owing to om. of 20[cd]), K(ed.) ins. :

1371* इत्युवाच तदा वाक्यं लक्ष्मणं सत्यविक्रमः ।

—[c]) Dg1 Dm1 D8 G स (for च). —[d]) Dg1 कामी; Dt1 D6 Cv रामो (for कामाद्).

21 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. For subst. in Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7, cf. v.l. 14 and 22. —[b]) Dg1 Dm1 D4.8 G3 M वरैः; G1 वन्यैः; G2 Cg धवैः; Cv परैः (for वटैः). G1 वृतां (for तथा). —[d]) D6 केतकैरतिमुक्तकैः (= 22[d]); G3 पुंनागैश्चैव पुष्पितैः.

22 For sequence in K(ed.), cf. v.l. 11. —[a]) M2 -शाल्मैश् (for -गुल्मैश्). —[b]) Dg1 Dm1 D4.8 T2.3 M1 Cv.r.g.k भांडीरैर्; Dt1 विडीरैर्; G1 बकुलैर्; Ct as in text (for भण्डीरैर्). Dm1 बकुलैस्; D8 निकुलैस्; G1 वंजुलैस् (for निचुलैस्). —M3 om. (hapl.?) 22[cd]. —[c]) D6 सप्तवर्णैश् (for °पर्णैश्). —[d]) Dt1 केरकैर्; B(ed.) कतकैर् (for केतकैर्). M3 चाति- (for अति-).

G. 3. 78. 0
B. 3. 75. 25
L. 3. 81. 0

अस्यास्तीरे तु पूर्वोक्तः पर्वतो धातुमण्डितः ।
ऋश्यमूक इति ख्यातश्चित्रपुष्पितकाननः ॥ २३
हरिर्ऋक्षरजोनाम्नः पुत्रस्तस्य महात्मनः ।
अध्यास्ते तं महावीर्यः सुग्रीव इति विश्रुतः ॥ २४
सुग्रीवमभिगच्छ त्वं वानरेन्द्रं नरर्षभ ।
इत्युवाच पुनर्वाक्यं लक्ष्मणं सत्यविक्रमम् ॥ २५

For St. 22^e–24 in V2 B4, cf. l. 10–14 of App. I (No. 18) before 3.71.1. —^{e}) G1 M2 पुष्पैः (for वृक्षैः). —^{f}) Dg1 [उ]पवृंहितां; D4 G2 M1 Cv °गूहिता; T [उ]पगूहितां; G1 [उ]*भूषिता; M2 [उ]पशोभिता (*sec. m.* °तां); M3 [अ]भिशोभितां. V2 * * * * पशोभितां (illeg.); Dm1 D8 G3 Cg प्रमदामिव भूषिताम्. —For 14–22, Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5.7 (V2 B4 for 14–22^d) subst.:

1372* स ददर्श ततः पम्पां शुभशीतजलाशयाम् ।
प्रवादिनानाविहगां बहुपादपसंकुलाम् ।
कुमुदोत्पलिनीं रम्यां शुभां मणिनिभोदकाम् ।
पद्मैः सौगन्धिकैर्नम्रैः श्रितां कुमुदमण्डलैः ।
नीलां कुवलयोद्घातैर्बहुवर्णां कुथामिव । [5]
बहुपङ्कजसंबाधां बहुपुष्करमण्डिताम् ।
हंसकारण्डवाकीर्णां महर्षिगणसेविताम् ।
चक्रवाकोपगीतां च कादम्बैः कूजितां शुभाम् ।
वीज्यमानस्तु शीतेन सुखस्पर्शेन वायुना ।
जहौ परिश्रमं रामः सह सौमित्रिणा तदा । [10]
द्रुमान्पुष्पफलोपेतान्परपुष्टनिनादितान् ।
पद्मानि च विकीर्णानि प्रेक्षमाणौ महीतले ।
मत्तहंसरुतोद्गीतां सारसैः संप्रणादिताम् ।
मृदुशाद्वलनीलानि दृष्ट्वा भूमितलानि च ।
संप्रहृष्टस्ततो रामः पम्पां वै सुमनोहराम् । [15]
मत्तसारससंघुष्टां पद्मसौगन्धिकायुताम् ।

[(l. 1) Ś1 ददर्श स (by transp.). Ñ2 D5.7 तदा (for ततः). D1 सर्ववर्णां ततः पंपां (for the prior half). V शुभगीत-; B4 शुचीकृत- (for शुभशीत-). —(l. 2) B3 -विहगा (for °गां). Ś1 B1 D1–3 प्रहृष्टनानाशकुनां (for the prior half). D7 नाना- (for बहु-). Ś1 -मंगलां; B3 -संकुलाः; D7 -शोभितां (for -संकुलाम्). —Ś1 D1–3 om. l. 3. —V1 B1 om. l. 4–5. Ś1 reads l. 4–5 after 10, D1.3 read l. 4–5; D2 reads only l. 4 after 1364*. —(l. 4) B3.4 पद्म- (for पद्मैः). Ś1 ताम्रैः (for नम्रैः). B3.4 D7 चितां (for श्रितां). Ś1 श्वेतैः कुवलयैरपि (for the post. half). —(l. 5) B3 -[उ]ध्मातैर् (for -[उ]द्घातैर्). Ś1 D1.3 चित्रां बहुविधैश्चित्रैर्बहुरूपां मनोहरां. —(l. 6) B3 -सद्मानां (for -संबाधां). Ś1 D2.3 स तां (D2 सदा) पादप (D3 °*) संछन्नां (for the prior half). Ś1 D1.2 प्राप्य (for बहु-). V1 बहुपुष्पविभूषितां; V2 बहुपु**मंडितां (for the post. half). —(l. 7) D1 नानाकारंडवाकीर्णां (for the prior half). —Ś1 D1–3 om. l. 8. —(l. 8) Ñ2 -[उ]पनीतां; B3 -[उ]पशीतां; G(ed.) -[उ]पक्रीडां (for -[उ]पगीतां). Ñ2 पूजितां (for कूजितां). B3 तथा (for शुभाम्). —(l. 9) Ś1 वीक्षमाणस्तदा रामः; B1 D1–3 वीज्यमानस्तदा रामः (for the prior half). Ś1 D1.2 पंपाशीतेन; B1 पंपाशीतल-; D3 स्पर्शशीतेन (for सुखस्पर्शेन). —(l. 10) V2 illeg. after परिश्रमं up to सौमित्रिणा. Ś1 B1 D3 श्रांतः; D2 शांतः (for रामः). Ś1 ततः; B1 D2.3 [अ]नवः (for तदा). D1 नावे यदि श्रमश्रांतः स च सौमित्रितामथ (sic). —(l. 11) B4 -भर- (for -फल-). D2 पक्षिवुष्ट- (for परपुष्ट-). B3 -विनादितान् (for -नि°). V2 परपु***** (illeg.) (for the post. half). —Ñ2 V B3.4 D5.7 om. l. 12–13. —(l. 12) B1 D2 प्रकीर्णानि (for वि°). D1 पतद्भिः सुमहत्पुष्पं (for the prior half). Ś1 वीक्षमाणौ; D2 प्रेक्षमाणो. —B1 om. l. 13. —(l. 13) D2 -कलोद्गीतिं (for -रुतोद्गीतां). —D1 om. l. 14–15. —(l. 14) Ś1 B1 D2.3 मृदुशाद्वलिनीं भूमिं (for the prior half). Ś1 हृष्टतुष्टमृगावृतां; B1 दृष्ट्वा हृष्टौ बभूवतुः; D2 हृष्टतुष्टवदीयतुः; D3 हृष्टपुष्टावुपेयतुः (for the post. half). —(l. 15) Ś1 B1 D2.3 संप्रहृष्टौ (for °हृष्टः). Ś1 B1 D2.3 पंपां (for रामः). V1 स पंपां; V2 om. वै (subm.); G(ed.) पंपां च (for पम्पां वै). Ñ2 B4 D5.7 सुमनोरमां (for °हराम्). Ś1 B1 D2 दृष्ट्वा शकुनिनादितां; D3 दृष्ट्वा शाद्वलसंवृतां (for the post. half). —(l. 16) V2 स तु (for मत्त-). B3 -संभृष्टां (for -संघुष्टां). Ś1 B1 D1–3 बालार्कसदृशैः पद्मैः प्रदीप्तामिव सर्वतः.]

—After 22, Dg1 reads 11–12, while Dm1 D8 G3 ins., whereas K(ed.) subst. l. 1–2 for 14^{cd}–15^{ab}:

1373* स ददर्श ततः पम्पां शीतवारिनिधिं शुभाम् ।
प्रहृष्टनानाशकुनां पादपैरुपशोभिताम् ।
स तामासाद्य पम्पां च विषसाद महामनाः ।

[Before l. 1, Dm1 ins. रामाय नमः. —After l. 2, Dm1 D8 G3 cont. 1367*.]

23 For 22^e–24 in V2 B4, cf. l. 10–14 of App. I (No. 18). Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D1–3.5.7 om. 23–25. —^{a}) M2 तस्यास् (for अ°). G2 तु तीरे (by transp.). V2 महात्राम (for तु पूर्वोक्तः). —^{d}) Dm1 D8 G3 पुण्यः (for चित्र-). Dt1 D6 G1.3 -पादपः; Cv as in text (for -काननः).

24 For 22^e–24 in V2 B4, cf. l. 10–14 of App. I (No. 18). Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D1–3.5.7 om. 24 (cf. v.l. 23). —^{a}) G2.3 हरेर् (for हरिर्). Dt1 Dm1 D8 -रजा नाम; D4 T2 M1.2 -रजो (M1 °जा) नाम्ना; T3 G3 Cv -रजो नाम. V2 हर्यक्ष**राजासी (illeg.). —^{b}) G1 M3 स तु (for तस्य). V2 तस्य पुत्रो (by transp.). —^{c}) Dt1 D6 तु (for तं).

25 Ś1 Ñ2 V1 B1.3 D1–3.5.7 om. 25 (cf. v.l. 23). V2 B4 om. 25. —^{a}) M3 अधि- (for अभि-). —^{b}) Dg1 D8 नरर्षभं; Dt1 M2 (before corr. as in text; after

ततो महद्वर्त्म च दूरसंक्रमं
क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन्वनम् ।
ददर्श पम्पां शुभदर्शकानना-
मनेकनानाविधपक्षिसंकुलाम् ॥ २६

G. 3. 78. 31
B. 3. 75. 30
L. 3. 81. 22

इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

॥ समाप्तमरण्यकाण्डम् ॥

---

corr. *sec. m.*) नरर्षभः. —T3 M1 om.; Dg1 reads in marg.; M2 reads *inf. lin. sec. m.* 25^{cd}. —^{c}) D8 G2 इत्युक्त्वा च(G2 तु) (for इत्युवाच). M2 तत्र (for वाक्यं). —^{d}) Dt1 D6 Cv -विक्रमः. —After 25, Dg1 Dm1 D4.8 T1.2 G M2.3 Cv ins., while T3 M1 ins. after 25^{ab} (owing to om.) :

1374* राज्यभ्रष्टेन दीनेन तस्यामासक्तचेतसा ।

—Thereafter all the above MSS. cont., while Dt1 D6 ins. after 25 :

1375* कथं मया विना सीतां शक्यं लक्ष्मण जीवितुम् ।
इत्येवमुक्त्वा मदनाभिपीडितः
स लक्ष्मणं वाक्यमनन्यचेतसम् ।
विवेश पम्पां नलिनीं मनोरमां
रघूत्तमः शोकविषादयन्त्रितः । [5]

[(l. 1) K(ed.) शक्यं सीतां (by transp.). —(l. 2) T2 वचन- (for मदन-). —(l. 3) Dm1 D8 G3 अदीनसत्त्वः; D6 Ct अनन्यचेतनः (for अनन्यचेतसम्). —(l. 4) D4.6.8 T3 Cr.t नलिनी- (for °नीं). K(ed.) मनोहरां (for °रमां). —(l. 5) Dg1 रघूत्तमं; Dt1 D4.6 तमुत्तमं(D4 °मः). Dt1 D6 शोकमुदीरयाणः.]

26 ^{a}) G1 महात्मा स; M3 महात्मा न (for महद्वर्त्म). Cg K(ed.) सु- (for च). M3 -संक्रमः (for °मं). Ś1 D1–3 ततो महात्मा ह्यविदूरमंतरं. —^{b}) D1 कृत्वा (for गत्वा). Ś1 प्रविचालयन्वनं; Dm1 D8 G3 M1 स विलोकयन्वनं; T1.2 G1.2 M2.3 Ct प्रतिलोकयन्वनं; Cg K(ed.) प्रतिकूलधन्वनं. —^{c}) Ś1 D2.3 ददर्श पंपां शुचिशीतलोदकां. —^{d}) Ś1 D3 -पक्ष- (for -पक्षि-). Ś1 D2.3 -सेवितां; Cg -जालकाम् (for -संकुलाम्). ❀ Ct : पम्पां ददर्श सर्वत इति शेषः। विवेश च मतंगसरसावच्छेदेनेति बोद्ध्यम्. ❀ —For 26, Ñ2 V B1.3.4 D5.7 subst., while Ś1 D2.3 ins. after 26 :

1376* महाबलौ तां तु शिवामकर्दमां
निरीक्ष्य पम्पामभिरामदर्शनाम् ।
ऋषेः सुतां तुष्टुवतुर्महानदीं
यथैव मित्रावरुणौ सरस्वतीम् ।

[(l. 1) Ś1 V1 B1 D2 तौ (for तां). B3.4 महाजलौघां तु (for °बलौ तां तु). D3 महाबलौ तौ गतकर्दमां शिवां. —(l. 2) Ś1 अभिरामसदृशां; B1 D2.3 अभिरूप°. —(l. 3) Ś1 महात्मनो (for °नदीं). Ñ2 V1 B3.4 D5.7 ऋषिप्लुतां(V1 B3.4 °स्तुतां; D5 °षेः सुतां; G[ed.] ऋषीततां [metri causa]) विष्णुपदीं (V1 °दा) महानदीं. —(l. 4) Ñ2 B4 D7 अदृश्यतां; V1 अमर्दितां; B3 अदृश्यतां; D5 अकृष्यतां (sic) (for सरस्वतीम्). Ś1 नदीं च मित्रावरुणः सरस्वतीं.]

—For 26, Dt1 D6 subst. :

1377* क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन्वनं
ददर्श पम्पां शुभदर्शकाननाम् ।
अनेकनानाविधपक्षिसंकुलां
विवेश रामः सह लक्ष्मणेन ।

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 B1 Dm1 D1–3 M3 पंपादर्शनं(D1 °नः); Ñ2 D5.7 पंपागमनं; V B3.4 पंपाभिगमनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V2 B1.3 Dg1 D2 om. Ñ2 81; V1 D4 78; B4 83; Dt1 Dm1 D6.8 T G M1.2 75; D1 79; D3 85; D5 80; D7 81; M3 76.

In Ś1 Ñ2 V2 B1.3 D2.3.5, the Araṇyakāṇḍa ends after 4.1.

—Thereafter Ś1 ins.:

अतः परं किष्किन्धाकांडो भविष्यति॥ यस्यायं प्रतिसंधिः॥ श्रीरामचन्द्राय नमः॥

—Ñ2 ins.:

ॐ नमो भगवते श्रीरामचन्द्राय। संवत् ७९५...................गम्यदनचावकाभूषितनागप्रधानाज्ञया ....कांडसंपूर्णयाङ्गादिनभारो...............(dots indicate illeg. portion).

—B1 ins.:

अस्यानंतरं किष्किन्धाकांडं भविष्यति॥ यस्यायमाद्यः श्लोकः॥

—B3 ins.:

श्रीरामधनदेवशर्मणायं लिखितः। शक १७८८॥ ॐ रामचन्द्राय नमः। ॐ गोपालाय नमः॥

—B4 ins.:

समाप्तमिदमारण्यककांडम्॥०॥

—Thereafter B4 erroneously ins. a portion from the शूर्पणखारामसंवाद.

—D1 ins.:

आरण्यकमिदं श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते।
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥ १६ श्री॥

—D2 ins.:

॥ दू॥ समाप्तं दंडकारण्यं॥ छ॥ शुभमस्तु॥ कृष्णार्पणम्॥
यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम्॥

छ॥ छ॥ छ॥ लेखकपाठयोः शुभम्॥ श्रीकृष्ण॥

—D3 ins.:

समाप्तोयमारण्यकांडः॥ शुभमस्तु॥ श्रीरामाय नमः॥ संवत् १७८७॥ ज्येष्ठसुदि १२ सोम। अब्धींदुवसुरससंख्यागतेब्दे॥ श्रीराधाकृष्ण, श्रीराधाकृष्ण, श्रीराधाकृष्ण॥

—D4 ins.:

श्रीरामार्पणमस्तु। शके १६८८ व्ययनामसंवत्सरे उदगयने शुचि मासि त्रितियायां दर्शवर्त्यां बुधे प्रातः समाप्तिमगमत्। श्रीराम जय राम जय जय राम रामो जयति रामः कल्याणं करोति। यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत्। तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर॥ १॥ श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः॥

—D6 ins.:

देवीदासवैष्णवलेखक संवत् १८५१॥

—D7 reads here 4.1 and then ins.:

शुभं भवतु इति श्रीआरण्यकाण्डं समाप्तं संपूर्णं शुभं. २) लिषतं पूज्य बीरु ऋषधानेश्वरमध्ये संवत् १८८५ मिती भाद्रपदसुदी नवमी बुधवासरे पुरा कइया शुभं कल्याणं भवतु। लिखावंत मिश्र पंजाबी—आत्महेतोः।

—T1 ins.:

सीतालक्ष्मणहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्रस्वामिने नमः। शुभमस्तु।

—T3 ins.:

श्रीहनुमत्सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नपरिवारसमेतरामचन्द्रार्पणमस्तु।

—G1 ins.:

श्रीरामाय नमः हरिः ओं। शुभमस्तु आरण्यकाण्डं समाप्तम्।

—G3 ins:

श्रीमते रामानुजाय नमः। हरिः ओं शुभमस्तु। श्रीगुरुभ्यो नमः। श्रीरामाय नमः।

—M1 ins.:

श्रीरामाय नमः। हरिः। शुभमस्तु श्रीरामाय नमः।

—M3 ins.:

श्रीरामाय नमः। श्रीलक्ष्मणाय नमः।

APPENDIX I

This Appendix comprises 18 additional passages found in some of the 29 MSS. which have been cited in the foot-notes to the constituted text. They are either big or unimportant to be included in the foot-notes below the text.

The order of the MSS. and the principles adopted in writing the foot-notes to these passages are the same as to the constituted text.

1

After 3.9.18, D3 ins.:

ब्राह्मणे नु प्रतिश्रुत्य याचमाने च पीडिते ।
पश्चान्नेति च यो ब्रूते तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
अधर्मनिरतो मूढो मिथ्याचारो द्विजातिषु ।
दद्यान्मर्मान्तिकं शोकं तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
आत्मजां गुणसम्पन्नां सुरूपां सदृशे वरे । [5]
प्रार्थितो न प्रदद्याद्यस्तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
न्यायेनोपार्जितां वृत्तिं ब्राह्मणस्य हरेच्च यः ।
निष्कारणं सुशीलस्य तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
गोधनस्य तृषार्तस्य जलार्थमभिधावतः ।
विघ्नमाचरते यस्तु तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् । [10]
पङ्गोरन्धस्य दीनस्य व्याधितस्य जडस्य च ।
हरेत यो वै सर्वस्वं तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
यः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक्शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।
यो दूषयत्यविज्ञानात्तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
साक्ष्ये पृष्टश्च यः प्रश्नं जानन्नेवान्यथा भवेत् । [15]
लोभाद्वा यो भयाद्वापि तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
पिशुनो यश्च लोकानां रन्ध्रान्वेषणतत्परः ।
उद्वेगजनकः सत्सु तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।
क्षुधासंतप्तदेहानां द्विजानां भोक्तुमिच्छताम् ।
उत्पादयति यो विघ्नं तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् । [20]

2

After 3.10.73^{cd}, Ñ2 V B D5.7 ins.:

ततोऽब्रवीत्समीपस्थं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ।
पश्य लक्ष्मण रम्याणि वनस्यास्य शुभानि च ।
काननानि विचित्राणि फलमूलधरैर्द्रुमैः ।
शुभांश्च शुभगन्धांश्च सुस्वादून्सुबहूंस्तथा ।
पादपानां समूहांश्च पश्य लक्ष्मण सर्वशः । [5]
वानीरांस्तिनिशान्बिल्वान्मधुकान्निचुलान्धवान् ।
आम्रानाम्रातकांश्चैव तिन्दुकामलकांस्तथा ।
जम्बुतालकपित्थांश्च पनसान्बीजपूरकान् ।
सोमवृक्षान्कर्मरङ्गान्प्रियालांश्च क्वचित्क्वचित् ।
खर्जूरान्बदरीश्चैव शालान्भल्लातकांस्तथा । [10]
कदलीवेत्रवेणूंश्च तथा चान्यान्सहस्रशः ।
दाडिमान्करवीरांश्च अशोकांस्तिलकांस्तथा ।
अङ्कोटकान्कुठारांश्च नीलाशोकांश्च सर्वशः ।
लोध्रान्शिरीषवृक्षांश्च मुचुकुन्दान्सपाटलान् ।
चम्पकांश्च प्रियङ्गूंश्च सप्तपर्णांश्च पादपान् । [15]
अन्यान्द्रुमसमूहांश्च नानागुल्मलतावृतान् ।
इतस्ततः काननेषु पश्य लक्ष्मण राजतः ।

2

For l. 1, cf. 3.10.75.—(l. 1) V2 शुचि- (for शुभ-).—(l. 2) V1 वनान्यस्य; V2 illeg. (for वनस्यास्य).—(l. 3) Ñ2 (also) च चित्राणि (for विचि°). Ñ2 V D5.7 -पुष्प- (for -मूल-). V B4 -वरैर् (for -धरैर्). B3 (m. also) फलपुष्पयुतैर्.—(l. 4) Ñ2 D5.7 स्वादूंश्च; V1 स्वादून् (subm.) (for सुस्वादून्). B1 सुस्वादुसरसांस्तथा (for the post. half).—B1 reads l. 5-7 in marg.—(l. 5) Ñ2 V B3 D5.7 त्वं (for च).—(l. 6) V2 illeg. from तिनिशान् up to धवान्. Ñ2 D7 तिलिशान्; D5 तिलकान् (for तिनिशान्). V1 विंशान्; G (ed.) निंबान् (for बिल्वान्). V1 निचुलान्वरान्; B1-3 मंजु(B2.3 [m. also] वंजु; B3 [orig.] पिचु)लान्धवान्; B4 (m. also) वंजुलान्बहून् (for निचुलान्धवान्).—(l. 7) V2 illeg. from कांश्चैव up to स्तथा.—(l. 8) V1 B D5.7 जंबू- (for जम्बु-). B1 बीजपूरगान्.—(l. 9) Ñ2 D5 कर्मवंगान्; V1 कूर्म°; B2 काम°; D7 °वसान् (for कर्मरङ्गान्). V2 B3 (m. also).4 सोमवृक्षांश्च मधुकान् (for the prior half). V2 illeg. from प्रियालांश् up to l. 10. V1 (gloss) चंदनवृक्षांश्च; B1 D5.7 पिप्पलांश्च (sic) (for प्रियालां°). D5 om. (hapl.) क्वचित्.—(l. 10) V1 B2.4 D5.7 बदरांश्; B1 °रींश् (for °रीश्). D7 G (ed.) सालान् (for शा°).—(l. 11) V2 illeg. from वेणूंश्च up to सहस्रशः.—(l. 12) Note hiatus between the two halves. V1 दालिमान् (for दाडि°).—(l. 13) Ñ2 B1.2 अंकोचकान्; B3 अंकोटकांश्च (hypm.). B1 द्रुमांश्चैव (for कुठारांश्च). V1 अंकोटांश्च कठोरांश्च (for the prior half).—(l. 14) V2 illeg. after लोध्रान् up to l. 15. Ñ2 V1 D5.7 चंदन-; B3 (after corr. as above) तिनिश- (for शिरीष-). V1 च पाटलान् (for सपा°).—(l. 16) G (ed.) वृक्ष- (for द्रुम-). V1 -सहस्रांश् (for -समूहांश्). B4 अन्यांश्च द्रुमसंघांश्च (for the prior half). V1 -द्रुम- (for -गुल्म-). Ñ2 V1 B1.3 D5.7 -लतायुतान्.—(l. 17) V2 illeg. from काननेषु up to राजतः. B3 (*sup. lin.*; orig. as above) चाम्रतः; B4 (m. as above) पादपान् (for राजतः).

3

After 3.11.34, G3 ins.; while M1.3 ins. after colophon of 3.11; G2 ins. after 3.12.8; Ś1 D1-3 ins. l. 35-82 after 3.12.9; while D4 T1 ins. l. 1-18 after 3.12.8; T2 ins. l. 1-18 after 3.12.8 and l. 19-23 after 3.12.9 respectively; while M2 ins. after 3.12.10 :

एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्यः पुनरब्रवीत् ।
सुखं स्वप महाबाहो ससीतः सहलक्ष्मणः ।
रविरस्तं गतः सौम्य संध्याकालोऽभ्युपागतः ।
एते निशाचरा राम निलीना मृगपक्षिणः ।
नगाग्रेषु भृशं लीना दृश्यन्ते च समागताः । [5]
नैशेन तमसा व्याप्तमप्रकाशं नभःस्थलम् ।
एवमुक्तो महाबाहुरगस्त्येन महात्मना ।
उपास्य पश्चिमां संध्यां रामः सौमित्रिणा सह ।
अभिवाद्य महात्मानमगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
सुष्वाप रजनीमेकां पूजितः परमर्षिणा । [10]
सुखोषितस्तदा रामः संध्यामन्वास्य सानुजः ।
कृतपूर्वाह्णिकस्तस्थौ स्नात्वा हुतहुताशनः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च परंतपः ।
उपागच्छदमेयात्मा अगस्त्यं सूर्यवर्चसम् ।
स दृष्ट्वा राघवं श्रीमानगस्त्यः संयताञ्जलिः । [15]
प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रवीत् ।
कच्चित्सुखा निशा राम व्यतीता रघुनन्दन ।
तव सभ्रातृभार्यस्य ममाश्रमपदे शुभे ।
अगस्त्येनैवमुक्तस्तु काकुत्स्थो वाक्यमब्रवीत् ।
मानिताः स्म यथान्यायं त्वया पूज्येन पूजिताः । [20]
शयनासनदानेन भोजनाच्छादनैः शुभैः ।
राज्ञो दशरथस्यैव पुरस्यान्तःपुरे यथा ।
सुखोषिताः स्म भगवन्सर्वकामैरुपस्थिताः ।
सुखोपविष्टे रामे तु सहसीते सलक्ष्मणे ।
शतेन ऋषिसंघेन अगस्त्यो वाक्यमब्रवीत् । [25]
कालोऽयं गतभूयिष्ठो यः कालस्तव राघव ।
समयो यो नरेन्द्रेण कृतो दशरथेन ते ।
तीर्णप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखं राज्ये निवत्स्यसि ।
धन्यस्ते जनको राम स राजा रघुनन्दन ।
यस्त्वया ज्येष्ठपुत्रेण ययातिरिव तारितः । [30]
एवमुक्तस्ततो रामः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
प्रीतः प्रीततरं वाक्यमिदमाह महायशाः ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
प्रीयमाणस्य सुप्रीतो नास्ति धन्यतरो मम ।
न मया तारितो राजा गुणैः स्वैरेव तारितः । [35]
स्वर्गं दशरथः प्राप्तः स्वकृतैः पूर्वकर्मभिः ।
अयं तु देशो निखिलः सर्व एव महातपः ।
अशरण्यः शरण्योऽभूद्यथैव विनिवेशितः ।
तथाख्याह्यर्थतत्त्वेन परं कौतूहलं मम ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य रामस्य मधुराक्षरम् । [40]

3

G3 M1.3 om. l. 1. —(l. 1) D4 महाबाहुं (for °हुर्). M2 एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिरिदमब्रवीत्. —(l. 2) D4 T1.2 G2 सीतया (for ससीतः). —(l. 3) G3 M1 [ऽ]भ्यु (G3 [ऽ]प्यु)-पागमत्; M2 (after corr. as above) [ऽ]भ्युपागतं. —D4 T1 G2 om. l. 4-6. —(l. 4) M2 दिनचरा (for निशाचरा). T2 न ते न (for निलीना). —(l. 5) T2 भृशं लग्ना; M1 भृशं लग्नो (after corr. °ग्ना); M3 भृशालीना (for भृशं लीना). T2 G3 सुसमाहिताः; M1 सुसमागताः (for च समागताः). —(l. 8) D4 reads रामः twice. —D4 T1 G2 om. l. 9. —(l. 10) D4 T1.2 G2 तां तु (for एकां). —D4 T1 om. l. 12-13. —(l. 12) T2 -पौर्वाह्णिकस् (for -पूर्वा°). M2 हुत्वा (for हुत-). —(l. 13) M2 भार्यया सह (for च परंतपः). —(l. 14) D4 T1.2 उपागमत्; M3 (after corr. as above) उपगच्छत् (for उपा°). —(l. 15) M1 तं (for स). T1 G2 M3 संयतांजलिं; M2 संहतांजलिं (for °लिः). —M2 reads l. 17-18 after l. 25. —(l. 17) D4 सुखं (for सुखा). M3 तात (for राम). —(l. 18) M2 भ्रातृसहायस्य (for सभ्रातृभार्यस्य). D4 T2 विभो (for शुभे). —M3 om. l. 19-25. M2 om. l. 19. —(l. 21) M2 -यानेन (for -दानेन). —(l. 22) M2 पुरे च (for पुरस्य). —After l. 23, M2 ins. :

प्रविश्य चाप्यगस्त्यस्तु निषीदद्स्वनुवाच ह ।

—(l. 25) Note hiatus between the two halves. K(ed.) स तेन (for शतेन). M2 शतशश्चर्षिसंघेषु (for the prior half). —K(ed.) repeats l. 26-30 after 3.12.14. —(l. 28) K(ed.) राम (for राज्ये). —(l. 29) G3 M3 रघुनंदनः. —(l. 32) G3 प्रत्युवाच; K(ed.) स महात्मा (for इदमाह). G2 अगस्त्यमृषिसत्तमं (for the post. half). —(l. 34) M1 प्रियमाणस्य (for प्री°). —(l. 35) G2.3 M1.3 मया न (by transp.) (for न मया). G2 M1 स्वगुणैर्; G3 M2 स्वैर्गुणैर् (by transp.) (for गुणैः स्वैर्). M3 स्वगुणैर्नैव (for गुणैः स्वैरेव). D1-3 सो (D2 नो; D3 यो) नृपः; M2 तारिता (for तारितः). —(l. 36) D3 सुकृतैश्; M3 स्वगुणैः (for स्वकृतैः). Ś1 D1-3 चैव; G2 एव; K(ed.) पुण्य- (for पूर्व-). —(l. 37) Ś1 D1-3 निखिलो देशः (by transp.) (for देशो निखिलः). Ś1 D2.3 महामुने; D1 मया मुने; M1 महातपाः (for महातपः). —(l. 38) Ś1 D1-3 शरण्येन (for शरण्योऽभूद्). G3 * * वेशितः (for विनि°). Ś1 D1-3 भूय एव विनिर्मितः (D2 °र्जितः; D3 °र्मितं) (for the post. half). —After l. 38, Ś1 D1-3 ins. :

यथा शप्तश्च भगवन्यथा चैव निवेशितः ।

[D3 तथा (for first यथा).]

—M3 om. l. 39. —(l. 39) M1 तदा; M2 अथ (for तथा). Ś1 D1-3 तथा चाख्याहि तत्त्वेन (for the prior half). Ś1 D1-3 हि मे (for मम). —(l. 40) G2 तत्तु (for तस्य). —(l. 41) M2.3 तदा (for ततो). —G2.3 M1.3 om. l. 43. —(l. 43) Ś1 भवाभावो (for भावाभावं). Ś1 तथा; D3 मया (for यथा). —(l. 44) Ś1 D1-3 दंडेन तु; M2 धनदेन

प्रत्युवाच ततो राममगस्त्यो भगवानृषिः ।
शृणु राघव तत्त्वेन देशस्यास्य यथातथम् ।
भावाभावं महाबाहो विपर्यस्तं कृतं यथा ।
दण्डकेन परित्यक्तो ह्ययं देशो महात्मना ।
भार्गवस्य च शापेन निर्मनुष्यमृगोऽभवत् । [45]
वृक्षगुल्मलताहीनं तापसैरभिवर्जितम् ।
कान्तारमभवत्तात घोरं परमदारुणम् ।
योजनार्धसहस्रं तु विन्ध्यपादस्य दक्षिणः ।
नानुवर्षति पर्जन्यो न च वाति सुखोऽनिलः ।
रूक्षं प्रतिभयं घोरमासीत्परमदारुणम् । [50]
बहून्यब्दसहस्राणि चैतदासीदनालयम् ।
गन्धर्वैर्ऋषिसंघैश्च देवैश्च परिवर्जितम् ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य दैवयोगादहं नृप ।
हिमवच्छिखराच्छ्वेतादिह प्राप्तोऽस्मि मानद ।
ततो मया समाहूतः पर्जन्यो जलदैः सह । [55]
स्वच्छन्दवर्षश्च कृतः कश्चित्कालमरिंदम ।
यमस्य चैव चारास्तु बहून्यब्दशतानि वै ।
तेजसा मृत्युदूताश्च व्याधयश्च निराकृताः ।
हिमवत्पादजा वृक्षाश्चिन्तिता मनसागताः ।
प्रवृत्ताश्च पुनर्नद्यः फुल्लपङ्कजमण्डिताः । [60]
तटाकानि च रम्याणि सरितश्च सरांसि च ।
प्रवृद्धवनषण्डं तु स्फीतसस्यसमाकुलम् ।
अचिरेणाभवद्रम्यमृषिसंघानुसेवितम् ।
केवलं त्वभिशापेन तस्यैव रघुनन्दन ।
सोपद्रवमिवाप्येतद्राक्षसैरुग्रकर्मभिः । [65]
यदा प्रभृति चापि त्वं चित्रकूटमुपागतः ।
तदा प्रभृति रक्षांसि विप्रकुर्वन्ति तापसान् ।
न निषेधयिता चाहं स्थिते बलवति त्वयि ।
सराक्षसगणान्राम सूदयस्व महाबल ।
ऋषीणामभयं वीर दातुमर्हसि मानद । [70]
अस्माद्धि कारणाद्राम दण्डकारण्यवासिनाम् ।
त्राणार्थमिह संप्राप्तस्त्रातुमर्हसि नो भवान् ।
समर्थो ह्यसि काकुत्स्थ त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ।
किं पुनर्वीर रक्षांसि द्विजमन्युहतानि वै ।
अयमिक्ष्वाकुपुत्रेण दण्डकेन महाबल । [75]
देशो निराकृतो राम शापदोषेण राघव ।

(for दण्डकेन). Ś1 स्वयं; D1–3 त्वयं (for ह्ययं). —(l. 45) Ś1 D1–3 तु (for च). Ś1 निर्मनुष्योभवत्पुरा (for the post. half). —(l. 46) Ś1 D1–3 M2.3 -हीनः (for -हीनं). G3 अपि वर्जितं; M2.3 अभिवर्जितः (for अभिवर्जितम्). Ś1 D1–3 प्रशुष्कसलिलाशयः (for the post. half). —After l. 46, Ś1 D1–3 ins. :

मृगपक्षिगणैर्हीनः श्वापदैः परिवर्जितः ।

—(l. 47) Ś1 अजनं; D1 अरिणं; D3 इरणं (for अभवत्). —M1 om. (hapl.) l. 48–50. —(l. 48) Ś1 D2.3 योजनानां (for योजनार्ध-). D1 नु (for तु). Ś1 D1–3 M2 विंध्यपादश्च (D3 M2 °स्तु) (for °पादस्य). G2 विंध्यपादात्तु दक्षिणं (for the post. half). —(l. 49) Ś1 [इ]ह वर्षति; D1.3 M2 [अ]त्र वर्षति; D2 [अ]ति°; M3 [अ]भि° (for [अ]नु°). G1 [अ]पि; M2 [अ]ति-; M3 [अ]भि- (for च). —(l. 50) D1 रक्षं; D2 रूपं; M2 रूक्ष-; K(ed.) रक्षः-; L(ed.) रूक्षे (for रूक्षं). Ś1 D1–3 M2 धू(Ś1 हे)मारुणांबरं (for परमदारुणम्). —(l. 51) D3 G2 (with hiatus) एतद्; G3 M1 ह्येतद् (for चै°). K(ed.) अमानुषं (for अनालयम्). M2.3 एतदासीदनामयं (for the post. half). —(l. 52) Ś1 D1–3 गंधर्वमु(Ś1 °र्वैर्मु) निसंघैश्च दैवतैश्च विवर्जितं. —(l. 53) M1 देवयोगाद्. —After l. 53, Ś1 D1–3 ins. :

मेरुविन्ध्यादिसंघर्षे सुरकार्ये च सत्वरम् ।

[D1 मेरुवंध्यस्य संकर्षान्; D2.3 मेरुविं(D2 मेरोविं)ध्यस्य संघर्षात् (for the prior half). D1 सुरकार्याच् (for °कार्ये). D3 सुरकार्यार्थमागतः (for the post. half).]

—(l. 54) Ś1 श्रेष्ठाद्; G3 M1 देशाद् (for श्वेताद्). —(l. 55) D3 G2 समाहूय (for °तः). —(l. 56) Ś1 D1–3 स्वच्छंदवर्षी (for °र्षश्). Ś1 D1–3 किंचित्; K(ed.) कंचित् (for कश्चित्).

—(l. 57) Ś1 D1–3 [अ]प्रचारस्; M [ए]व(M2 [अ]प)चारस् (M3 °रं) (for [ए]व चारास्). —(l. 58) D1 यमदूताश्; D3 मृत्युदूतांश्; M2 मृत्युभूताश् (for °दूताश्). —D1 om. the post. half. Ś1 [अ]पि (for second च). —(l. 59) M2 पद्जा (for पा°). Ś1 D1–3 मनसा मया(Ś1 यथा). —(l. 60) Ś1 D2.3 सुप्रवृत्ताः. Ś1 पुनर्नद्याः. —(l. 61) Ś1 D1–3 तडागानि (for तटाकानि). Ś1 D1–3 पद्मिन्यश्च (for सरितश्च). —After l. 61, Ś1 D1–3 ins. :

विरजस्कं सुखं श्रीमान्सुखशीतानिलान्वितम् ।

[D2 श्रीमत् (for °मान्). D3 विरजं सुसुखं श्रीमत् (for the prior half). D1.2 -[अ]निलाविलं; D3 -[अ]विलानिलं (for -[अ]निलान्वितम्).]

—(l. 62) Ś1 D1–3 M2 प्रवृद्धं(D3 °त्त) वनखं(M2 °षं)डाढ्यं (for the prior half). G2.3 M1 -वनाकुलं (for -समा°). —Ś1 om. l. 63. —(l. 63) D2 अचिराद्रामवद्रम्यम् (for the prior half). D1–3 ऋषिसंघैश्च सेवितं; G3 M1 सर्षिसंघा(G3 °घो)नुसेवितं (for the post. half). —(l. 64) Ś1 ऋषि-; D3 तद्धि; G2 च हि (for त्वभि-). M3 तस्य वै (for तस्यैव). —(l. 65) G3 M1.2 सोपद्रुतं(M2 °द्रव्यं) (for °द्रवम्). Ś1 D2.3 [अ]द्य; D1 [अ]ति (for [अ]पि). Ś1 D1–3 क्रूर-; M3 रुद्र- (for उग्र-). —D1 om. l. 66–67. —(l. 66) Ś1 D2.3 चैव; G2 वीर; M1 चासि (for चापि). —(l. 67) M2 सर्वशः (for तापसान्). Ś1 D2 विघ्नं कुर्वंति सर्वतः (for the post. half). —G2.3 M1.3 om. l. 68–69. —(l. 68) Ś1 भगवति (for बलवति). M2 वरवक्ता स्थिता त्वयि (for the post. half). —(l. 69) D3 सराक्षसगणं. M2 सूदयाद्य (for °यस्व). —M1 om. l. 71–74. —(l. 72) G2 M3 अर्हति (for °सि). —(l. 73) Ś1 D1–3 प्राप्तस्त्वमरिसूदन(D2 °रिंदम [subm.]) (for the post. half). —Ś1 D1–3 om.

दण्डकारण्यमखिलं दर्शनादेव राघव ।
शापस्यान्ताय काकुत्स्थ प्राप्तस्त्वमरिमर्दन ।
स त्वमद्य पुरावृत्तैः पितृभिः संनिराकृतम् ।
तारयस्व महाबाहो दण्डकारण्यमद्य वै । [80]
एवमुक्तस्तदा रामः प्रत्युवाच महामुनिम् ।
आश्चर्यमिदमाख्यातं देशस्यास्य यथातथम् ।
एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिस्त्विदमब्रवीत् ।

Colophon

4

After 3.13.26, Ś1 V1 D1.2 ins.:

तथा वारणमुख्यांश्च दश पुत्रांश्च राघव ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च कोटिशोऽर्बुदशस्तथा ।
अभङ्गगतयश्चैव दुष्टसत्त्वा भयंकराः ।
धार्मिका बलिनश्चण्डा देवैरपि दुरासदाः ।
कामरूपा महाकाया जराशोकविवर्जिताः । [5]
तेषां दश सहस्राणि कुलानां सुमहौजसाम् ।
सरमायाः सुतौ श्वानौ यमस्यानुचरौ स्मृतौ ।
तयोः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषां संख्या न विद्यते ।
भूतापि जज्ञे भूतांश्च रुद्रस्यानुचरान्बहून् ।
अनेकरूपवर्णांश्च ह्रस्वान्स्थूलान्वृकोदरान् । [10]
अनेकहस्तपादांश्च बह्वक्षिमुखनासिकान् ।
अनेकवेषाभरणान्दंष्ट्रांश्चण्डरणप्रियान् ।
कपिशायां पिशाचाश्च जाता उच्छिष्टभोजनाः ।
सुरसासूतसर्पाणां सहस्रं तीक्ष्णविक्रमम् ।
तीक्ष्णकोपं दुराधर्षं महोग्रं विषदर्पितम् । [15]
दंष्ट्राया दंष्ट्रिणः पुत्रा व्याधाश्चामिषगृध्रिणः ।
विनतायाः सुतो देवोऽरुणो गरुड एव च ।
अरुणस्तु सूर्यसखो गरुडः पतगेश्वरः ।
इरण्याः प्रसवः कन्यास्तिस्रो रघुकुलोद्वह ।
ताभ्यो लता वीरुधश्च ज्ञेया वल्लयस्तृणानि च । [20]
सर्वे पुष्पफला वृक्षा इरण्याः प्रसवाः स्मृताः ।
रुद्राणां सुरभी माता गवां च रघुनन्दन ।
विश्वस्य मातरो गावो रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
विश्वेश्वरा मुकुटिनो मुण्डाः पिङ्गाक्षमालिनः ।
अचिन्त्या ह्यद्भुताकारा वशिनः कृत्तिवाससः । [25]

5

After 3.23.27^{ab}, Ñ2 V B1.4 D5.7 ins.; while B2.3 ins. after 3.23.27:

खेचरा विस्मिताः सर्वे कालस्येव युगक्षये ।
दृष्ट्वा च राघवं सर्वे राक्षसा युद्धदुर्मदाः ।

---

l. 74–78.—(l. 74) M3 K(ed.) द्विजमन्युगता(K[ed.] °हुता)नि वै.—(l. 76) G2.3 राजन् (for राम).—(l. 77) M2 मानद (for राघव).—(l. 78) M2.3 अरिसूदन (for °मर्दन).—Ś1 om. l. 79.—(l. 79) D2.3 तत्त्वम् (for स त्वम्). D1-3 पुराप्राप्तः; M2 पुरावृत्तः (for पुरावृत्तैः). D1-3 पितृवत् (for पितृभिः). D1-3 सुनिराकृतान्; M2 स निराकृतं (for संनिराकृतम्).—(l. 80) G3 M2.3 तारय त्वं; M1 कारय त्वं (for तारयस्व). Ś1 महाभाग (for °बाहो). Ś1 D1-3 दंडकान्म(D2 °केस्म)द्वशानुगान्(D3 °त्) (for the post. half).—After l. 80, Ś1 D1-3 ins.:

एवमस्माद्रघुश्रेष्ठ दण्डकारण्यमुच्यते ।

Colophon

[D3 एतस्माद् (subm.) (for एवमस्माद्). *Sarga name*: Ś1 D2.3 शापवर्णनं(D3 °नः); D1 दंडकारण्यशापवर्णनं.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D2 om.; D1 16; D3 21; L(ed.) 17.]

—(l. 82) G2 यथातथा (for °थम्).—G2 om. l. 83.—(l. 83) M1 इदम् (for त्विदम्).—After l. 83, M2 ins.:

यस्य दोषादिदं राम दण्डकारण्यमुच्यते ।

Colophon.—*Sarga no.* (figures, words or both): M2 13.—After colophon, M2 wrongly repeats l. 81 with var. ततो (for तदा).

4

(l. 1) V1 वानर-; D2 वामन- (for वारण-). D1 सदंताश्चैव (for दश पुत्रांश्च).—(l. 2) V1 D1 च ह (for तथा).—(l. 3) V1 D1.2 असंगगतयः सर्वे (for the prior half). V1 दुष्टमनु- (sic); D1.2 °सत्त्व- (for °सत्त्वा).—(l. 4) V1 यजिनश्; D1 जवनाश् (for बलि°). D2 धार्मिकानलिनश्.—(l. 6) V1 कुल- (for दश).—(l. 9) Ś1 D2 च (for [अ]पि). D1 भूता विजज्ञे भूतांस्तु (for the prior half).—(l. 10) V1 -वर्णरूपांश् (by transp.) (for -रूपवर्णांश्). D1 तान् (for च). D2 ह्रस्व- (for ह्रस्वान्). V1 D1 नैकस्थल(D1 ह्रस्वस्थूल)कृशोदरान् (for the post. half).—(l. 11) V1 अनंतपादांश्च बहून्वकुक्षि-मुखनासिकान्.—(l. 12) D1 चंडान् (for चण्ड-). V1 कृपांश्चंडा-त्रणप्रियान् (for the post. half).—(l. 13) V1 कपिशायाः. D1 तूच्छिष्टभोजिनः; D2 तूच्छिष्टभोजनाः.—(l. 15) V1 बलदर्पितं.—(l. 16) D1 दंष्ट्रायां. V1 D1 व्यालाश्; D2 व्याडाश् (for व्याधाश्).—(l. 17) V1 D1.2 सुतौ देवाव् (for सुतो देवो). V1 D1 अरुणो गरुडश्च ह; D2 अरुणो गरुड एव च (hypm.) (for the post. half).—(l. 18) V1 वै (for तु). D1 अरुणः सूर्यरथगो (for the prior half).—(l. 19) D1.2 इरायाः (for इरण्याः).—(l. 20) D1 ताभ्यो भगवन्वीरुधश्च (hypm.) (for the prior half). D1 जाता (for ज्ञेया). V1 ताभ्यः स्रोतसरीरश्च जाता जन्यो वनानि च (sic).—(l. 21) D1 सर्व-; D2 सर्वाः (for सर्वे). V1 पुष्पलता; D1 पुण्यफला (for पुष्प°). V1 D2 इवायाः; D1 इरायाः (for इरण्याः). D1 प्रसवः स्मृतः.—(l. 22) V1 D1 सुरभिर्.—(l. 23) V1 तु (for त्रि-).—(l. 24) V1 मुंडदंडाः पताकिनः; D1.2 मूढाः पिंगाः(D2 मुंडाः पिंडाः) पिनाकिनः (for the post. half).—(l. 25) V1 त्वक्ताकारा (for ह्यद्भु°).

5

(l. 1) B1.3 [ए]व (for [इ]व).—(l. 2) V1 B1.3 तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च). V2 illeg. after दृष्ट्वा च. V1 राक्षसाः (for

स्थिताः पर्वतसंकाशाः परमं विस्मयं गताः ।
तान्दृष्ट्वा विस्मितान्सर्वान्राक्षसान्राक्षसाधिपः ।
उवाच दूषणं तत्र खरः खरपराक्रमः । [5]
न चैवास्ति नदी तार्या सैन्यं चैकपदे स्थितम् ।
ज्ञायतां सौम्य तत्त्वेन किमेतदिति निश्चितम् ।
स गत्वा राघवं दृष्ट्वा पुनरागम्य राक्षसः ।
उवाच दूषणो वाक्यं खरं तं रावणानुजम् ।
राम एष धनुष्पाणिः स्थितः समरमूर्धनि । [10]
यं दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे स्थिताः शत्रुभयंकरम् ।
मां नियोजय तावत्त्वं यावदेनं नृपात्मजम् ।
शरैरत्यग्निसंकाशैर्नयामि यमसादनम् ।
दूषणस्य वचः श्रुत्वा स रथेनाशुविक्रमः ।
अभ्यधावत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् । [15]
तं दृष्ट्वा राक्षसी सेना खरं युद्धाय दंशितम् ।
अभ्यधावत गम्भीरा महामेघौघनिःस्वना ।
वरायुधस्तां रिपुसंघसूदनो
महारथो दाशरथिर्महायशाः ।
महाचमूं वीक्ष्य महार्णवोपमां [20]
न विव्यथे नापि मुमोह राघवः ।

6

After 3.23.27, Ś$_1$ Ñ$_1$ $D_{2.3}$ M_2 ins. :

तं तु दृष्ट्वा स्थितं रामं संक्रुद्धं धृतकार्मुकम् ।
स्थितमेकपदे सैन्यं सहसा तदकम्पत ।
सैन्यं तु स्थितमालोक्य निश्चलं पर्वतोपमम् ।
पार्श्वस्थं दूषणं क्रुद्धः खरो वचनमब्रवीत् ।
न चात्रास्ति नदी तार्या स्थितमेकपदे बलम् । [5]
किमर्थं ज्ञायतां तावच्छीघ्रं दूषण गम्यताम् ।
एवमुक्तस्ततो दूरे दूषणः परवीरहा ।
खरस्य वचनादेवं सैन्यमध्ये विनिःसृतः ।
रथेन दूषणः शीघ्रमग्रतश्चावलोकयन् ।
स ददर्श ततो राममग्रतो विधृतायुधम् । [10]
शरार्चिषं सुसंक्रुद्धं दग्धुकाममिवानलम् ।
स निवृत्य रथेनैव दूषणः शत्रुदूषणः ।
उपगम्य खरं वाक्यमतिसंक्रुद्धमब्रवीत् ।
रामः प्रतिमुखे वीर सचापः पर्यवस्थितः ।
तस्य त्रासादिदं सैन्यं स्थितं न परिसर्पति । [15]
न खल्वाख्याति ते कश्चिद्रामोऽयमिति संस्थितः ।
राक्षसानां विषादेन स मया परितर्कितः ।

राघवं). V_1 राघवं (for राक्षसा). —(l. 4) V_2 illeg. after तान्. D_7 om. (hapl.) for क्षसान्रा. B_1 राक्षसेश्वराः (for राक्षसाधिपः). —(l. 5) B_1 खरतरं वचः (for खरपराक्रमः). —B_1 om. l. 6–9. —(l. 6) V_2 illeg. after सैन्यं. V_1 [ए]के पदे (for [ए]कपदे). —(l. 7) D_5 तत्त्वैनं (for तत्त्वेन). —After l. 7, V_2 ins. :

खर * * * * * * * * * दभिनिःसृतः ।
रथेन दूषण श्री * * * * * * * * * ।
स ददर्श ततो राममग्रतो वि * * पुरम् ।
यत्र त्रासास्थितं * * * * * * * * * * ।

—(l. 8) V_1 B_4 आगत्य (for आगम्य). —(l. 11) V_2 illeg. up to शत्रुभ. Ñ$_2$ V_1 B_2 शत्रुभयंकराः; $B_{1.4}$ D_5 °कर (for °करम्). —V_1 om. l. 12–13. M_2 ins. l. 12–13 after l. 14 of App. I (No. 6). —(l. 13) V_2 अत्यग्नि-; $B_{1.4}$ अथाग्नि-; B_2 अभ्यग्नि-; M_2 अद्यर्क- (for अद्याग्नि-). B_3 शरीरेभ्यग्निसंकाशे (for the prior half). —(l. 15) V_2 illeg. up to स्वर्भा-. V_1 B_2 भास्करः. —(l. 17) V -मेघोघ-; D_5 -तेजौघ- (for -मेघौघ-). —(l. 18) B_3 वरायुधां. B_1 -संघशस्तदा; B_4 -वृंदसूदनो (for -संघसूदनो). —(l. 20) B_2 तां सुमहार्णवोपमां (for वीक्ष्य म°). —After l. 21, B_4 reads colophon with Sarga name खरसैन्यदर्शनं and No. 32.

6

(l. 1) D_3 तत्तु (for तं तु). M_2 तं दृष्ट्वावस्थितं राममेकं बाणधनुर्धरं. —(l. 2) Ñ$_1$ न व्यकंपत; D_3 समकंपत (for तदकम्पत). M_2 बहूनां रक्षसां संघे विनाशाय समुद्यतं. —(l. 3) D_3 तु स्थितमालक्ष्य; M_2 तत्समवस्थाप्य (for °मालोक्य). —(l. 4) D_3 M_2 क्रुद्धं (for क्रुद्धः). —(l. 5) Ñ$_1$ तुर्या; $D_{2.3}$ तीर्या (for तार्या). M_2 कथमग्रे न यातीदं (for the prior half). D_3 M_2 स्थितं चैकपदे. Ñ$_1$ स्थितं चैकया * * * (illeg.) (for the post. half). —(l. 6) M_2 तमर्थं ज्ञायतामेतच् (for the prior half). —Ñ$_1$ $D_{2.3}$ M_2 om. l. 7. —(l. 8) M_2 [ए]तद्वचः श्रुत्वा (for वचनादेवं). $D_{2.3}$ सैन्यमध्याद् (for °मध्ये). Ñ$_1$ विनिर्गतः. M_2 सैन्याग्रादभिनिसृतः (for the post. half). —(l. 9) Ñ$_1$ चाग्रतः (for दूषणः). M_2 क्रुद्धो (for शीघ्रम्). Ñ$_1$ D_2 अग्रतोथावलोकयन् (D_2 °यत्); D_3 अग्रतो व्यवलोकयत्; M_2 (with hiatus) अग्रतोर्वी व्यलोकयन् (for the post. half). —(l. 10) Ñ$_1$ D_2 विततायुधं; D_3 [ऽ]धिष्ठितायुधं; M_2 सशरासनं (for विधृतायुधम्). —After l. 10, M_2 reads l. 15 and om. l. 11–12. —(l. 12) $D_{2.3}$ संनिवृत्य (for स निवृत्य). D_3 शत्रुकर्शनः. —(l. 13) D_3 अभि- (for अति-). M_2 तं दृष्ट्वा खरमागम्य दूषणः पुनरब्रवीत्. —(l. 14) Ñ$_1$ $D_{2.3}$ एष रामः प्रतिमुखे (for the prior half). Ñ$_1$ प्रत्यवस्थितः. M_2 एष रुद्ध्वा महाबाहुः सैन्यं रामोग्रतः स्थितः. —After l. 14, M_2 ins. l. 12–13 of App. I (No. 5) and then cont. :

ततः स सैन्यं निःसृत्य श्रुत्वा दूषणभाषितम् ।
सहसैवाभियात्क्रुद्धो रथेनाभ्यद्रवत्खरः ।
राक्षसानब्रवीत्सर्वान्भ्रुकुटीसंहताननः ।
इदं वचनमत्युग्रं दर्शयन्भावमात्मनः ।
एभिर्न परितुष्यामि पौरुषेण च राक्षसाः । [5]
वञ्चितश्चाप्यनार्याणां कृत्वा कस्मात्क्रियां पुरा ।
एकं दृष्ट्वा धनुष्पाणिं मानुषं पर्युपस्थितम् ।
राक्षसं वीरमुत्सृज्य भीताः केनापि हेतुना ।
गच्छध्वमुपसर्पध्वं संनिकर्षादितो मम ।
अहमेको रणे रामं क्षयं नयति सायकैः । [10]

—(l. 15) Ñ$_1$ D_3 यस्य (for तस्य). M_2 यस्य त्रासात्स्थितो (°तं) सैन्यः (°न्यं) सहसा नाभ्यवर्तत. —M_2 om. l. 16–19.

रामस्य संमुखं सूत रथं नोदय मे द्रुतम् ।
एकस्माद्धि बलं त्रस्तं विशतीव परस्परम् ।
एवमुक्त्वा ततो रामं रथेनाभ्यद्रवत्खरः । [20]
तं दृष्ट्वा सर्वसैन्यानि प्राद्रवन्दूरमग्रतः ।

7

After 3.24.28, Dg1 Dt1 Dm1 D1.4.6.8 T G M1.2 (preceded by 462*).3 ins. :

ते समन्तादभिक्रुद्धा राघवं पुनरभ्ययुः ।
तैश्च सर्वा दिशो दृष्ट्वा प्रदिशश्च समावृताः ।
राक्षसैरुद्यतप्रासैः शरवर्षाणि वर्षिभिः ।
स कृत्वा भैरवं नादमस्त्रं परमभास्वरम् ।
संयोजयत गान्धर्वं राक्षसेषु महाबलः । [5]
ततः शरसहस्राणि निर्ययुश्चापमण्डलात् ।
सर्वा दश दिशो बाणैरापूर्यन्त समागतैः ।
नाददानं शरान्घोरान्विमुञ्चन्तं शरोत्तमान् ।
विकर्षमाणं पश्यन्ति राक्षसास्ते शरार्दिताः ।
शरान्धकारमाकाशमावृणोत्स दिवाकरम् । [10]
बभूवावस्थितो रामः प्रक्षिपन्निव तान्शरान् ।
युगपत्पतमानैश्च युगपच्च हतैर्भृशम् ।
युगपत्पतितैश्चैव विकीर्णा वसुधाभवत् ।
निहताः पतिताः क्षीणाश्छिन्ना भिन्ना विदारिताः ।
तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते राक्षसास्ते सहस्रशः । [15]
सोष्णीषैरुत्तमाङ्गैश्च साङ्गदैर्बाहुभिस्तथा ।
ऊरुभिर्बाहुभिश्छिन्नैर्नानारूपैर्विभूषणैः ।
हयैश्च द्विपमुख्यैश्च रथैर्भिन्नैरनेकशः ।
चामरव्यजनैश्छत्रैर्ध्वजैर्नानाविधैरपि ।
रामेण बाणाभिहतैर्विच्छिन्नैः शूलपट्टिशैः । [20]
खड्गैः खण्डीकृतैः प्रासैर्विकीर्णैश्च परश्वधैः ।
चूर्णिताभिः शिलाभिश्च शरैश्चित्रैरनेकशः ।
विच्छिन्नैः समरे भूमिर्विस्तीर्णाभूद्भयंकरा ।
तान्दृष्ट्वा निहतान्सर्वे राक्षसाः परमातुराः ।
न तत्र चलितुं शक्ता रामं परपुरंजयम् । [25]

[=l. 36–37 of No. 10.]

—(l. 16) D2 [आ]ख्यायते (for [आ]ख्याति ते). —Ñ1 repeats l. 15 after l. 16. —(l. 17) Ñ1 D2 मया स (by transp.); D3 मया सं- (for स मया). —Ñ1 om. l. 18–19; D2.3 om. l. 18. —(l. 19) D3 एकस्य (for एकस्माद्). —(l. 20) Ñ1 D2 उक्तस्; D3 उक्ते (for उक्त्वा). M3 रणे (for ततो). Ñ1 [अ]विद्रुतः; D3 [अ]भिद्रवत् (for [अ]भ्यद्रवत्). —(l. 21) D3 रथम्; M2 द्रुतम् (for दूरम्). —After l. 21, M2 reads 433*.

7

D1 om. l. 1. —(l. 1) D8 अपि क्रुद्धा (for अभिक्रुद्धा). Dt1 D1.6 आर्दयन्; Cg as above (for अभ्ययुः). —(l. 2) D1 T2 G1 स तु; B (ed.) ततः; Cg as above (for तैश्च). T3 G3 दृष्टाः (for दृष्ट्वा). —(l. 3) Dt1 D6 सर्वतः प्रासैः (for उद्यतप्रासैः). Dt1 D6 -वर्षाभिरावृतः; D1 -वर्षमिवेषुभिः; T1 G2 M2.3 Cg -वर्षाभिवर्षिभिः; G1 -वर्षाभिलाषिभिः (for -वर्षाणि वर्षिभिः). —M1 om. l. 4. —(l. 4) D1 विमुंचन् (for स कृत्वा). T2 कृत्वा भैरवसंनादं (for the prior half). D1 सोस्त्रं (for अस्त्रं). —(l. 5) Dg1 अयोजयत; Dt1 D6 समयोजयत; D1 प्रायोजयत; G3 संयोजयति (for संयोजयत). —(l. 6) D1 प्रमुमोच महामतिः (for the post. half). —(l. 7) G1 यस्माद् (for सर्वा). D1 घोरा (for बाणैर्). D4 T1 Cg अवार्यंत; G M आवार्यंत (G2 M1 °ते) (for आपूर्यन्त). D1 आवार्य रघुनंदनः (for the post. half). —(l. 8) D1 आददानं; T3 संदधानं (for नाददानं). Dt1 D4.8 G M Ck न मुंचंतं (for वि°). D4 T1 Ck शिलीमुखान् (T1 °खं); M2 महाबलं (for शरोत्तमान्). D1 विकर्षंतं महद्धनुः (for the post. half). —(l. 9) T2 G1 M2 न (M2 ना) कर्षमाणं (for वि°). D1 ददृशुर्न च मुंचंतं (for the prior half). D1 भयार्दिताः (for शरा°). —After l. 9, K (ed.) ins. (within brackets) :

शरा रामेण तूत्सृष्टा रुक्मपुङ्खाः पतत्रिणः ।
सर्पाः पन्नानना भूत्वा भक्षयन्ति स्म राक्षसान् ।

—(l. 10) T2 शरांधकार (for °रम्). D2 प्रावृण्वन् (for आ°). T2 दिवाकरः. —(l. 11) D1 चकार (for बभूव). Dm1 D8 व्यसृजन्निशितान्; D1.4 T1.2 G M Cg.k प्रवम (D4 G3 M3 °प)न्निव तान् (for प्रक्षिपन्निव तान्). Dg1 T3 प्रवर्षन्निव सायकान् (T3 तान्शरान्). —(l. 12) D1 प्रपतद्भिश् (for पतमानैश्). Dm1 D4.8 T1 प्रहि(Dm1 °ह)तैः शरैः; G1 प्राहितैर्भृशं; G2 M1 च निपातितैः; G3 चागतैर्भृशं (for च हतैर्भृशम्). —(l. 13) G2 M1 च हतैश् (for पतितैश्). Dg1 Dm1 D1.8 T G3 M3 वि(D1 प्रा)स्तीर्णा; G2 M1.2 प्रकीर्णा (for विकीर्णा). —(l. 14) D1 G2 M1.2 दी(G2 M1 शी)र्णाश् (for क्षीणाश्). D1 M2 भिन्नाश्छिन्ना (by transp.) (for छिन्ना भिन्ना). —(l. 15) D4 om. (hapl.) first तत्र. Dg1 G2 M1 च दृश्यंते; D1 [अ]प्यदृश्यंत (for स्म दृश्यन्ते). M3 चतुर्दश (for सहस्रशः). —(l. 16) G2 M1 च करैस् (for बाहुभिस्). G3 तदा (for तथा). —(l. 17) Dm1 D4.8 T1 जानुभिश् (for बाहु°). Dg1 T2.3 G1 -रूपविभू(Dg1 °भी)षणैः; M2.3 -रूपविभूषितैः (for -रूपैर्विभूषणैः). —(l. 18) G2 M1 अनेकधा (for °शः). —(l. 19) Dm1 D8 T G1.3 M2 चामरैर् (for चामर-). Dg1 G2 चित्रैर् (for छत्रैर्). —(l. 20) Dm1 D4.8 T1 G1 रामस्य (for रामेण). G3 रामबाणाभिनिहतैर् (for the prior half). Dg1 M1 Cvp विचित्रैः (for विच्छिन्नैः). G1 -मुद्गरैः; Cvp -पट्टसैः (for -पट्टिशैः). —Dg1 Dt1 D6 T3 M1 om. l. 21–22. —(l. 22) G1.2 M2.3 चूर्णीकृतैः (for चूर्णिताभिः). Dm1 छत्रैर्; D4.8 छन्नैर्; T1.2 छिन्नैर्; G2 चित्रैर् (for अस्त्रैर्). —(l. 23) T3 गदाभिः; G2 विसृष्टैः; M1 विसृतैः (for विच्छिन्नैः). Dm1 D8 G3 तोमरैर् (for समरे). Cmp. k.tp as above; Cg.t विकीर्णा (for विस्तीर्णा). —(l. 24) Dm1 D1.8 G2.3 M2 संख्ये (for सर्वे). Dm1 D1.8 G3 राक्षसान्परमातुरान् (D1 °परमार्तवत्) (for the post. half). —Dg1 D4 T G1 M1.3 om. l. 25–29. —(l. 25) Dm1 D8 G2.3

बलावशेषं तु निरस्तमाहवे
खरादिकं राक्षसदुर्बलं बलम् ।
जघान रामः स्थिरधर्मपौरुषो
धनुर्बलादप्रतिवारणैः शरैः ।

8

After Sarga 24, D1 ins. :

राक्षसान्निहतान्दृष्ट्वा राघवेण महात्मना ।
आविवेश महान्कोपः खरस्य रिपुघातिनः ।
3.24.1 { अवस्थितं तु संरब्धं राघवं रिपुघातिनम् ।
दद‍र्शाश्रममागम्य खरः सैन्यपुरस्कृतः ।
तं दृष्ट्वा द्विगुणं क्रुद्धश्चापमुद्यम्य सस्वनम् । [5]
रामायाभिप्रयाहीति तं सूतं समनूनदत् ।
खरस्याप्याज्ञया सूतस्तानश्वान्समनोदयत् ।
यत्र रामो धनुष्पाणिर्युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
अभिरामं स्थितस्तूर्णं सर्वतः स निशाचरः ।
बभूव मध्ये धातूनां स्वर्भानुरिव चाम्बरे । [10]
ततस्ते भीमकर्माणः क्रुद्धाः सर्वे निशाचराः ।
रामं नानाविधैः शस्त्रैरभ्यवर्षन्नमर्षिताः ।
मुद्गरैरायसैः खड्गैः शूलैश्चक्रैः परश्वधैः ।
राक्षसाः समरे रामं निजघ्नुः कुपिता भृशम् ।
ते महाघोरसंकाशा महानादा महौजसः । [15]
अभ्यधावन्त काकुत्स्थं यातुधाना जिघांसवः ।
ते रामं शरवर्षेण अभ्यवर्षन्निशाचराः ।
शशाङ्कमिव धाराभिर्वर्षमाणा बलाहकाः ।
स तैः परिवृतो घोरै राघवो रक्षसां गणैः ।
आदित्य इव घर्मान्ते बभौ नीलैर्बलाहकैः । [20]
तानि मुक्तानि शस्त्राणि समन्तात्तैर्निशाचरैः ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो नदीवेगानिवोदधिः ।
स तैः प्रहरणैर्मुक्तैर्भिन्नगात्रैर्न विव्यथे ।
रामः सुतीक्ष्णैर्बहुभिः शूलशक्तिपरश्वधैः ।
निशाचरैर्महाघोरैः सर्वतो रघुनन्दनः । [25]
दिवाकर इवाकाशे महाभ्रैरिव संवृतः ।
विषेदुर्देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
एकं घोरैः सुबहुभिः दृष्ट्वा रामं समावृतम् ।
ततो रामो महासत्त्वो मण्डलीकृतकार्मुकः ।
ससर्ज निशितान्बाणान्शतशोऽथ सहस्रशः । [30]
दुराधर्षान्दुर्विषहान्कालपाशोपमान्रणे ।
मुमोच लीलया रामः शरान्काञ्चनभूषणान् ।
ते शरा यातुधानानां मुक्ता रामेण संयुगे ।
आददुः समरे प्राणान्कालपाश इवोदितः ।
भित्त्वा राक्षससंघांस्ते शरा रुक्मविभूषिताः । [35]
अन्तरिक्षे गता रेजुर्दीप्ता इव हुताशनाः ।
असंख्येया हि रामस्य शराः कार्मुकनिःसृताः ।
विनिपेतुर्महावेगा रक्षसां प्राणहारिणः ।
ते धनूंषि ध्वजाग्राणि वर्माणि कवचानि च ।
चिच्छेद रामः समरे शतशोऽथ सहस्रशः । [40]
राक्षसानां तथा बाहून्सहस्ताभरणाङ्गदान् ।
उद्यतान्सायकान्युद्धे चिच्छेदू रामसायकाः ।
कर्णिकानीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
रामेणार्तस्वरं चक्रुर्भिद्यमाना निशाचराः ।
ते शक्तिशूलपरशून्प्रासखड्गपरश्वधान् । [45]
चिक्षिपुः परमक्रुद्धा रामाय लघुविक्रमाः ।
तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्विमुक्तं रजनीचरैः ।
असंभ्रान्तो रणे रामः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
प्रतिगृह्य स तद्वर्षं निमीलित इवर्षभः ।
तेषां बाणैस्तु निशितैराददे जीवितं ततः । [50]
ते वध्यमाना रघुसूनुना तदा
निशाचराः संयति येऽत्र संश्रुताः ।
विमुच्य शस्त्राण्यपरे विदुद्रुवुः
समीक्ष्य रामस्य रणे पराक्रमम् ।

Colophon

9

After 547*, Ś1 Ñ V B1.3.4 D2.3.7 cont. (Ś1 Ñ1 D2.3 l. 1–4 only); Dm1 D8 G3 M1 K(ed.) [within brackets] ins. l. 3–4 after 3.28.24; D5 ins. before 3.28.25; whereas M2 ins. l. 1–4 after 3.28.24 :

अद्य ते गदया राम शिरो मौलिविभूषितम् ।
पातयामि क्षितौ वेगाद्दुष्टं पांसूत्करान्वितम् ।
ततो रुधिरनिस्यन्दैस्त्वच्छरीरप्रवर्तितैः ।
करिष्याम्युदकं तेषां हतानामिह रक्षसाम् ।
इत्युक्तो राक्षसेन्द्रेण नरेन्द्रः प्रहसन्रणे । [5]

M2 सहितुं (for चलितुं). D1 ननाद विविधान्नादान् (for the prior half). D1 रामः (for रामं). D1 -पुरंजयः (for °यम्). —After l. 25, D1 ins. l. 7–10 of 456*. Dt1 om. l. 26–29. —(l. 26) Dm1 स (for तु). —(l. 27) M2.3 खरादिकं दूषणबाहुसंश्रयं. —(l. 29) M2.3 -वारितैः (for -वारणैः).

9

D5 om. from l. 1 up to भीम in l. 10 (cf. v.l. 3.28.13). D3 reads l. 1 in marg. —(l. 1) D3 अनया (for अद्य ते). M2 सशिरस्त्राणं (for गदया राम). Ś1 V1 B1 मौलिविभूषणं. —(l. 2) Ñ1 गदा- (for क्षितौ). B4 भ्रष्टं; D2.7 दुष्ट; G(ed.) वृष्टिः. G(ed.) -[उ]त्करानिव (for °न्वितम्). Ś1 उरुपांसूत्करावृतं; Ñ1 दुष्टं पाप**** (illeg.); V2 धृतचापकराबुभौ; D3 दुष्टपांशुकरान्वितं (for the post. half). —For l. 2, M2 subst. :

गदया पातयिष्यामि वृन्तात्तालफलं यथा ।

—(l. 3) D7 तत्ते (for ततो). Ś1 -निःष्यंदैस; Ñ1 D2.3 -निष्यंदैस; V1 -विस्पंदैस; B4 -विस्यंदैस; Dm1 D8 G3 M1 -धाराभिस; M2 -विष्यंदैस (for -निस्यन्दैस). M1 स्वशरीर- (for त्वच्छ°). V2 रुधिरवि**** रीर- (illeg.). V1 -विवर्तितैः; Dm1 D8 G3 M1 -विमर्दनात; D2 -प्रवर्तिते; M2 -विनिःसृतैः (for -प्रवर्तितैः). —(l. 4) G3 ** ष्यामि. Ñ1 M2 जलं तेषां; Dm1 D8 G3 M1 बलिं भूमौ(G3 °मिं) (for [उ]दकं तेषां). Ś1

अविस्मिततरं वाक्यं बभाषे रघुनन्दनः ।
रणे तु विजयं प्राप्य शोभते तव भाषितम् ।
परोक्षं न हतास्त्वेते राक्षसास्तव राक्षस ।
देवदत्तवरा ह्येते देवदत्तवरायुधाः ।
पश्यतस्ते हताः क्रूरा राक्षसा भीमविक्रमाः । [10]
किं वृथा कत्थसे पाप ब्रह्महन्राक्षसाधम ।
यत्ते वीर्यं च शक्तिश्च किं विलम्बेन तत्कुरु ।
अद्य ते सशिरस्त्राणं शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
पातयाम्यर्धचन्द्रेण खाज्ज्वलन्तमिव ग्रहम् ।
राघवेणैवमुक्तस्तु प्रज्वलन्निव राक्षसः । [15]
क्रोधसंरक्तनयनः प्रत्युवाच पुनः खरः ।
विदितो मे भवान्रामो विदितो मम लक्ष्मणः ।
राजा दशरथश्चैव विदितोऽहं तथा तव ।
मया खलु विसृष्टाया गदाया वेगमुत्तमम् ।
अद्य धारय शक्तिस्ते यद्यस्ति पुरुषाधम । [20]

10

Before Sarga 3.30, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins. :

त्वरमाणस्ततो गत्वा जनस्थानादकम्पनः ।
प्रविश्य लङ्कां वेगेन रावणं वाक्यमब्रवीत् ।
जनस्थानस्थिता राजन्राक्षसा बहवो हताः ।
खरश्च निहतः संख्ये कथंचिदहमागतः ।
एवमुक्तो दशग्रीवः क्रुद्धः संरक्तलोचनः । [5]
अकम्पनमुवाचेदं निर्दहन्निव तेजसा ।
केन रम्यं जनस्थानं हतं मम परासुना ।
कोऽद्य सर्वेषु लोकेषु गतिं नाधिगमिष्यति ।
न हि मे विप्रियं कृत्वा शक्यं मघवता सुखम् ।
प्राप्तुं वैश्रवणेनापि न यमेन न विष्णुना । [10]
कालस्य चाप्यहं कालो दहेयमपि पावकम् ।
मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ।
वातस्य तरसा वेगं निहन्तुमहमुत्सहे ।
दहेयमपि संक्रुद्धस्तेजसादित्यपावकौ ।
तथा क्रुद्धं दशग्रीवं कृताञ्जलिरकम्पनः । [15]
भयात्संदिग्धया वाचा रावणं याचतेऽभयम् ।
दशग्रीवोऽभयं तस्मै प्रददौ रक्षसां वरः ।
स विस्रब्धोऽब्रवीद्वाक्यमसंदिग्धमकम्पनः ।
पुत्रो दशरथस्यास्ति सिंहसंहननो युवा ।
रामो नाम महास्कन्धो वृत्तायतमहाभुजः । [20]
वीरः पृथुयशाः श्रीमानतुल्यबलविक्रमः ।
हतं तेन जनस्थानं खरश्च सहदूषणः ।
अकम्पनवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
नागेन्द्र इव निःश्वस्य इदं वचनमब्रवीत् ।
स सुरेन्द्रेण संयुक्तो रामः सर्वामरैः सह । [25]
उपयातो जनस्थानं ब्रूहि कच्चिदकम्पन ।
रावणस्य पुनर्वाक्यं निशम्य तदकम्पनः ।
आचचक्षे बलं तस्य विक्रमं च महात्मनः ।
रामो नाम महातेजाः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ।
दिव्यास्त्रगुणसम्पन्नः परं धर्मं गतो युधि । [30]

भविष्याम्युदरं तेषां (for the prior half). Ñ1 अहं वै; V1 हितानां (for हतानाम्). Ś1 युधि; Ñ1 V1 D2.3 सर्व-; B3 इव (for इह). Dm1 D8 G3 M1.2 त्वां हत्वा सर्वरक्षसां (for the post. half).—(l. 5) V1 प्रहरन् (for °सन्).—(l. 7) Ñ2 D7 रणेन (for रणे तु). D7 भावितं (for °षितम्). —(l. 8) D7 परोक्षे. G(ed.) निहतास् (for न हतास्). V1 ते तु (for त्वेते).—(l. 10) V B1 क्रुद्धा (for क्रूरा). —(l. 11) D7 om. कत्थसे. V1 वीर; B1.3 नीच (for पाप). B1.3 D7 ब्रह्मघ्न (for °हन्). V1 B3 राक्षसाधमः.—(l. 12) V1 शक्तिश्च वीर्यं च (by transp.).—(l. 14) V2 B1.3 म्याज्वलंतम् (sic); G(ed.) प्रज्वलंतम् (for खाज्ज्व°).—(l. 15) B4 तेजसा (for राक्षसः).—(l. 16) Ñ2 D5.7 ततः (for पुनः). —(l. 17) V2 राम (for रामो).—(l. 18) B3 मे यथा (for ऽहं तथा).—(l. 19) Ñ2 V2 D5.7 कर-; B4 धनु- (for खलु). B1.3 विसृष्टायां गदायां. Ñ2 D5.7 जवम् (for वेगम्).—(l. 20) V1 अभ्यधारय (for अद्य धा°).

10

D8 begins with ॐ; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः.—(l. 1) Dg1 G2 जनस्थानादिकं पुनः (for the post. half).—(l. 3) M1 जनस्थानगता. M2 जनस्थानं भयस्थानं बहवो राक्षसा हताः.—(l. 5) Dg1 T3 क्रोध- (for क्रुद्धः).—(l. 6) Dg1 T G1 M3 चक्षुषा (for तेजसा). —(l. 7) K(ed.) तेन (for केन). Dt1 D4 T1.2 Ct भीमं; Ck भीम- (for रम्यं).—(l. 8) Dt1 D6 T1.2 हि; Ck वा (for ऽद्य). M2 कोद्य मे सर्वलोकेषु (for the prior half).—(l. 9) T3 मखवता (for मघ°).—(l. 10) G3 प्राप्तं. Dt1 D6 G1 च (for second न).—(l. 11) G2 [अ]यं (for [अ]हं). —G1 M1 om. (hapl.) l. 13. T1.2 transp. l. 13 and 14.—(l. 13) Dt1 D6 अपि चोत्सहे (for अहमु°). —(l. 14) Dm1 D8 G2.3 M वा स्वयं(M1 सुसं; M3 °प्यहं) क्रुद्धस (for अपि संक्रुद्धस).—(l. 15) M2 सुसंक्रुद्धं (for तथा क्रुद्धं). —(l. 16) G2 भय- (for भयात्). याचतेभयं is written in marg. in Malayalam script in G2 *sec. m.*—(l. 18) Dg1 विश्रब्धो (for विस्रब्धो).—(l. 19) Dg1 Dt1 D6 [आ]स्ते; G1 M2 [आ]सीत् (for [अ]स्ति).—(l. 20) D4 T1.2 G1.2 M1.3 वृषस्कंधो; M2 महावीर्यो (for महास्कन्धो).—(l. 21) Dt1 Dm1 D6.8 G1 श्यामः; M रामः (for वीरः). Cv*p* वीरः पृथुयशाः श्रीमान् (as above).—(l. 22) Dg1 Dt1 D6 T3 M2 Ct हतस्तेन जनस्थाने (for the prior half). —(l. 23) D4 राक्षसेश्वरः.—Dg1 reads l. 24 in marg. —(l. 24) Dg1 Dt1 Dm1 D4.6 S निश्वस्य. K(ed.) वचनं चेदमब्रवीत् (for the post. half).—(l. 25) T3 सर्वायुधैः (for °मरैः).—(l. 26) Dg1 Dm1 D4 T2 G1.3 कश्चिद् (for कच्चिद्). ❀ Ct स रामः सर्वामरसहितेन्द्रेण जनस्थानं कच्चिदुपागत इत्यन्वयः. ❀ Dg1 repeats l. 28 after l. 43. —(l. 28) Dg1 (second time) विक्रमस्य (for °मं च).—(l. 30) Dg1 om. from the post. half

तस्यानुरूपो बलवान्रक्ताक्षो दुन्दुभिस्वनः।
कनीयाँल्लक्ष्मणो नाम भ्राता शशिनिभाननः।
स तेन सह संयुक्तः पावकेनानिलो यथा।
श्रीमान्राजवरस्तेन जनस्थानं निपातितम्।
नैव देवा महात्मानो नात्र कार्या विचारणा। [35]
शरा रामेण तूत्सृष्टा रुक्मपुङ्खाः पतत्रिणः।
सर्पाः पञ्चानना भूत्वा भक्षयन्ति स्म राक्षसान्।
येन येन च गच्छन्ति राक्षसा भयकर्शिताः।
तेन तेन स्म पश्यन्ति राममेवाग्रतः स्थितम्।
इत्थं विनाशितं तेन जनस्थानं तवानघ। [40]
अकम्पनवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्।
गमिष्यामि जनस्थानं रामं हन्तुं सलक्ष्मणम्।
अथैवमुक्ते वचने प्रोवाचेदमकम्पनः।
शृणु राजन्यथावृत्तं रामस्य बलपौरुषम्।
असाध्यः कुपितो रामो विक्रमेण महायशाः। [45]
आपगायाः सुपूर्णाया वेगं परिहरेच्छरैः।
सताराग्रहनक्षत्रं नभश्चाप्यवसादयेत्।
असौ रामस्तु सीदन्तीं श्रीमानभ्युद्धरेन्महीम्।
भित्त्वा वेलां समुद्रस्य लोकानाप्लावयेद्विभुः।
वेगं वापि समुद्रस्य वायुं वा विधमेच्छरैः। [50]
संहृत्य वा पुनर्लोकान्विक्रमेण महायशाः।
शक्तः स पुरुषव्याघ्रः स्रष्टुं पुनरपि प्रजाः।
न हि रामो दशग्रीव शक्यो जेतुं त्वया युधि।
रक्षसां वापि लोकेन स्वर्गः पापजनैरिव।
न तं वध्यमहं मन्ये सर्वैर्देवासुरैरपि। [55]
अयं तस्य वधोपायस्तन्ममैकमनाः शृणु।
भार्या तस्योत्तमा लोके सीता नाम सुमध्यमा।
श्यामा समविभक्ताङ्गी स्त्रीरत्नं रत्नभूषिता।
नैव देवी न गन्धर्वी नाप्सरा नापि दानवी।
तुल्या सीमन्तिनी तस्या मानुषीषु कुतो भवेत्। [60]
तस्यापहर भार्यां त्वं प्रमथ्य तु महावने।
सीतया रहितः कामी रामो हास्यति जीवितम्।
अरोचयत तद्वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः।
चिन्तयित्वा महाबाहुरकम्पनमुवाच ह।
बाढं काल्यं गमिष्यामि एकः सारथिना सह। [65]
आनेष्यामि च वैदेहीमिमां हृष्टो महापुरीम्।
अथैवमुक्त्वा प्रययौ खरयुक्तेन रावणः।
रथेनादित्यवर्णेन दिशः सर्वाः प्रकाशयन्।
स रथो राक्षसेन्द्रस्य नक्षत्रपथगो महान्।
संचर्यमाणः शुशुभे जलदे चन्द्रमा इव। [70]
स मारीचाश्रमं प्राप्य ताटकेयमुपागमत्।
मारीचेनार्चितो राजा भक्ष्यभोज्यैरमानुषैः।
तं स्वयं पूजयित्वा तु आसनेनोदकेन च।

---

of l. 30 up to the prior half of l. 31. Dm1 D8 T1.2 G1 पुरंदरसमो युधि (for the post. half). —(l. 31) G2 रक्तास्यो (for °क्षो). —(l. 32) Dt1 D6 भ्राता राका- (for नाम भ्राता). ❀ Ct : राकाशशिनिभानन इति. ❀ —(l. 37) Dm1 D4 सर्वे (for सर्पाः). —(l. 38) D4 [अ]भि-; G1 हि (for च). D4 G1.2 भयशंकिताः (for °कर्शिताः). —(l. 39) Dg1 T3 G2 च (for स्म). —After l. 39, M2 ins. *inf. lin. sec. m.* :

अर्धाधिकमुहूर्तेन निहता राक्षसा रणे।
जनस्थाने स्थिताः सर्वे खरश्च सहदूषणः।

—D4 G2 M om. l. 40. —(l. 42) Dm1 D8 G3 जनस्थानं गमिष्यामि हंतुं रामं सलक्ष्मणं. —(l. 43) Dg1 T3 G2 तथा (for अथ). Dg1 reads l. 44 for the first time after l. 18, repeating it here. —(l. 46) Dt1 D4.6 तु (for सु-). D4 स्वयं; G3 शनैः (for शरैः). —Dg1 reads l. 47 in marg. —(l. 47) Dg1 Dm1 D4.8 M3 सतारग्रह-; M2 सतारागण-. Dg1 नभश्च वावसादयेत्; M3 नभश्चाप्यवलोकयन् (for the post. half). —(l. 48) D4 सु- (for तु). T1.2 G1 Cm.g मज्जंतीं (for सीदन्तीं). M2.3 मन्नाम् (for श्रीमान्). D6 अपि (for अभि-). —(l. 49) Dm1 D8 M2.3 इमान्; D4 प्रभुः (for विभुः). D6 T2 G1 लोकानां प्लावयेद्विभुः (for the post. half). ❀ Cv*p* लोकानाप्लावयेद्विभुरिति पाठः (as above); Cg विप्लावयेत् सिंचेत्. ❀ —M2 reads l. 50 after l. 46. —(l. 50) Dg1 D8 च (for first वा). Dg1 वायोर् (for वायुं). D4 हि (for second वा). —(l. 51) D4 स संहृत्य; G1 संगृह्य वा. (for संहृत्य वा). M1 सृजेद् (for पुनर्). —Dg1 reads l. 52 in marg. D4 G2 M3 read l. 52 for the first time after l. 45, repeating it here. M1.2 read l. 52 after l. 45. —(l. 52) Dt1 D6 शक्तः श्रेष्ठः स पुरुषः (for the prior half). Dg1 इमाः (for अपि). —(l. 53) Dt1 D6 रणे त्वया (for त्वया युधि). Dg1 T3 हंतुं शक्यो युधि त्वया (for the post. half). —(l. 54) T2 च (for वा). —(l. 55) G2 सर्व- (for सर्वैर्). —(l. 56) G1.2 अवध्यस्य (for अयं तस्य). M2 वधोपायं. D4 तदित्यैकमनाः (for तन्ममै°). —(l. 57) G2 M1 [अ]स्यानुत्तमा (for तस्यो°). —(l. 58) Dm1 D8 सर्व(for सम-). Dt1 * * भूषिता (for रत्न°). —(l. 59) D4 न वै (for नैव). M2 नासुरी (for नाप्सरा). Dt1 D6 M2 न च पन्नगी (for नापि दानवी). —(l. 60) Dg1 Dt1 D6 T मानुषी तु; M3 °षेषु (for °षीषु). —(l. 61) Dm1 D8 G3 तां (for त्वं). Dt1 D4.6 Ct तं प्रमथ्य; T3 प्रमथ्यं तु; M2 प्रलोभ्य तु (for प्रमथ्य तु). —(l. 62) T2 G1 स तथा (for सीतया). Dt1 D6 सीतया रहितो रामो न चैव हि भविष्यति. —(l. 63) Dg1 अरोचयत्स; D4 अरोचत स; G1 आरोचयत. D4 लोकरावणः; M2.3 रक्षसां वरः (for राक्षसाधिपः). —(l. 65) Note hiatus between the two halves. Dg1 D6 Ct कल्यं (for काल्यं). G2.3 ह्येकः (to avoid hiatus); M3 एषः (for एकः). ❀ Ck : काल्यं प्रातः मान्तमव्ययं कल्यमित्यप्यस्ति. ❀ —(l. 66) Dg1 आनेष्यामीति; Dm1 D8 T1.2 आनयिष्यामि; T3 G3 M2.3 आनेष्यामि तु (for °मि च). —(l. 67) Dt1 D6 तदा; B(ed.) तद् (for अथ). M3 रथ- (for खर-). —(l. 70) Dg1 T1.2 Cg संचार्यमाणः; Dt1 D6 G2 Ck.t संचूर्यमाणः; G1.3 संचूर्यमाणः. Dg1 यथा (for इव). —(l. 71) Dm1 D8

अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ।
कच्चित्सुकुशलं राजन्लोकानां राक्षसाधिप । [75]
आशङ्के नाथ जाने त्वं यतस्तूर्णमिहागतः ।
एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः ।
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ।
आरक्षो मे हतस्तात रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
जनस्थानमवध्यं तत्सर्वं युधि निपातितम् । [80]
तस्य मे कुरु साचिव्यं तस्य भार्यापहारणे ।
राक्षसेन्द्रवचः श्रुत्वा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ।
आख्याता केन सीता सा मित्ररूपेण शत्रुणा ।
त्वया राक्षसशार्दूल को न नन्दति नन्दितः ।
सीतामिहानयस्वेति को ब्रवीति ब्रवीहि मे । [85]
रक्षोलोकस्य सर्वस्य कः शृङ्गं छेत्तुमिच्छति ।
प्रोत्साहयति यश्च त्वां स च शत्रुरसंशयः ।
आशीविषमुखाद्दंष्ट्रामुद्धर्तुं चेच्छति त्वया ।
कर्मणानेन केनासि कापथं प्रतिपादितः ।
सुखसुप्तस्य ते राजन्प्रहृतं केन मूर्धनि । [90]
विशुद्धवंशाभिजनाग्रहस्त-
स्तेजोमदः संस्थितदोर्विषाणः ।
उदीक्षितुं रावण नेह युक्तः
स संयुगे राघवगन्धहस्ती ।
असौ रणान्तस्थितिसंधिवालो [95]
विदग्धरक्षोमृगहा नृसिंहः ।
सुप्तस्त्वया बोधयितुं न युक्तः
शराङ्गपूर्णो निशितासिदंष्ट्रः ।
चापापहारे भुजवेगपङ्के
शरोर्मिमाले सुमहाहवौघे । [100]
न रामपातालमुखेऽतिघोरे
प्रस्कन्दितुं राक्षसराज युक्तम् ।
प्रसीद लङ्केश्वर राक्षसेन्द्र
लङ्कां प्रसन्नो भव साधु गच्छ ।
त्वं स्वेषु दारेषु रमस्व नित्यं [105]
रामः सभार्यो रमतां वनेषु ।
एवमुक्तो दशग्रीवो मारीचेन स रावणः ।
न्यवर्तत पुरीं लङ्कां विवेश च गृहोत्तमम् ।

Colophon

11

Before Sarga 3. 40, Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D2.5.7 ins.; while M2 ins. l. 5–49 before 3.40.1 and l. 50–93 after 3.40.3 :

भूय एव तु मारीचो रावणं राक्षसेश्वरम् ।
धर्मार्थसहितं पथ्यमिदं वचनमब्रवीत् ।

गत्वा (for प्राप्य). Dt1 D6 स दूरे चाश्रमं गत्वा (for the prior half). —(l. 73) Note hiatus between the two halves. —G3 damaged for l. 74–75. —(l. 74) Dg1 reads from वाचा up to अब्रवीत् in marg. —(l. 75) D6 कचित्; T2 कश्चित् (for कच्चित्). G2 सकुशलं. M2 लंकायां (for लोकानां). D4 T1.2 G1 M2 Cr.m.g राक्षसेश्वर (for °साधिप). —(l. 76) Dt1 D6 T1 Ct नाधिजाने (for नाथ जाने). D4 शीघ्रम् (for तूर्णम्). Dm1 D4.8 T3 G1.3 उपागतः. ❀ Ck : आशङ्के नाधिजाने त्वमिति प्राचीनः पाठः । भयमाशङ्के । क्षेमं नाथि(धि)जाने नावगच्छामीत्यर्थः. ❀ —(l. 79) M2 तेन (for तात). Dt1 D6 -कारिणा (for -कर्मणा). —(l. 81) T2 M1 अस्य मे; M2.3 तदस्य (for तस्य मे). T2 G1 M1 साहाय्यं (for साचिव्यं). —(l. 83) Dg1 Dm1 D8 T3 G3 M1 Ct सा सीता (by transp.); Dt1 D6 वा सीता (for सीता सा). —(l. 84) Dg1 नंदंति. Dg1 D4.6 G2.3 M2.3 Cm*p*.g.k.t*p* निंदितः; Cm.t as above (for नन्दितः). —(l. 85) T3 M1 ब्रवीषि (for °हि). —(l. 86) M3 अर्हति (for इच्छति). Dm1 D8 G3 रक्षोलोकस्य कः शृंगं छेत्तुमिच्छति सांप्रतं. —(l. 87) Dg1 कश्चित्; D6 पश्चात्; T G2 M1 कश्च (for यश्च). T1.2 M1 स हि; M2.3 स्वयं (for स च). Dg1 Dm1 D8 T3 G2.3 न संशयः; T1 M2 Ck.t असंशयं. —(l. 88) M2.3 [इ]च्छसि (for °ति). —(l. 89) Dg1 Cg तेन; D4 Cg*p* केन (for [अ]नेन). Dg1 M1 [अ]पि; G2 त्वं (for [अ]सि). —(l. 92) G2 M1 तेजोमयः. M2.3 संयति(M3 °त) दोर्. —(l. 93) Dm1 D8 T2 M1 उद्वीक्षितुं; T1 अवेक्षितुं (for उदी°). G1 तेन (for नेह). —(l. 94) Dg1 reads राघव- in marg. —(l. 95) Dt1 D6.8 Cv.t रणांतः- (for °न्त-). T3 -स्थित- (for -स्थिति-). T2 -संधिवाध्यो. —(l. 96) D4 M3 -गणहा (for -मृगहा). —(l. 97) Dt1 D6 T2 शक्यः; T3 G शक्तः (for युक्तः). —(l. 99) Dg1 G2 Cv.m.g चापावहारे; T3 °पहाने (for °पहारे). D4 भुजवेगतोये; T2 °नागे (for °पङ्के). ❀ Cv : भुजवेगपाशे । पाशो वरुणपाशः । टाके इति केचित् । टाक आवर्त्तः । समानार्थानि गम्यन्ते ढाकावर्त्तजलभ्रमाः । तोये इत्यन्ये पठन्ति. ❀ —(l. 100) G1 शरोर्मिजाले; G2 शिरोर्मिमाले. D4 सुमहामहौघे; Cm सुमहावलौघे; Cm*p* (also as above) सुमहाहवौघे. T3 पराक्रमाक्रांतमहाजलौघे. —After l. 102, Dt1 D6 read l. 107–108. —(l. 104) G1 गच्छ साधो. —(l. 105) M2 राजन् (for नित्यं). —After l. 106, Dm1 D8 read colophon. —(l. 108) Dm1 D8 G1.3 M1 प्रविवेश (for विवेश च). T1.2 M2 पुरोत्तमं (for गृहोत्तमम्).

Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T G M1 31; M2.3 32. —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः.

11

[(l. 1) Ñ2 D5.7 हि (for तु). Ś1 Ñ1 D2 रावणं वाक्यमब्रवीत् (for the post. half). —Ś1 Ñ1 D2 om. l. 2. —(l. 2) V1 -[अ]नु- (for -[अ]र्थ-). D7 वाक्यम् (for पथ्यम्). D5 वचनं * * मब्रवीत् (for the post. half). —(l. 3) Ś1 D2 वक्तव्यस्त्वं मया किल (for the post. half). —(l. 4) V1 तथा (for यथा). —For l. 4, Ś1 Ñ1 D2 subst. :

आत्मनश्च हितं कार्यं तव चैव न संशयः ।

आकेशग्रहणाद्राजन्यतितव्यं मया तव ।
यथा ते न विनाशः स्याद्राघवान्मम चैव हि ।
पुरस्तादेव रामस्य गुणाः संकीर्तितास्तव । [5]
भूय एव तु वक्ष्यामि गुणांस्तस्य महात्मनः ।
तस्य कर्म निबोध त्वं यत्सुरैरपि दुष्करम् ।
सत्यधर्मरुचेर्दारान्न त्वं हिंसितुमर्हसि ।
हितमुक्तं मया वाक्यं न चैतत्त्यक्तुमर्हसि ।
जनस्थानं वशं कृत्वा विराधं बलिनं तथा । [10]
निहत्य विजनेऽरण्ये रमते लक्ष्मणाग्रजः ।
तस्य दारानु वीरस्य निकृत्या हरतस्तव ।
विनाशमनुपश्यामि नचिरादात्मनस्तथा ।
व्यतिक्रमं किंचिदन्यं मर्षयेत्स हि राघवः ।
सतां वृत्तमनुस्मृत्य न तु दारप्रधर्षणम् । [15]
सर्वस्वहरणाच्चैतत्कर्मातीव जुगुप्सितम् ।
स्वान्प्राणान्प्राणिनो यत्र त्यक्त्वा कुर्वन्ति विक्रमम् ।
स रामो दारहरणान्निकृतस्तेऽन्तको भवेत् ।
तदनागतमेवात्र बोद्धुमर्हसि कारणम् ।
कामवेगादमर्षाच्च प्रकृत्या दृढविक्रमः । [20]
संतप्यमानस्तेजस्वी समुद्रमपि शोषयेत् ।
तं शत्रुमिरनासाद्यमासाद्य न भविष्यसि ।
यदि मेऽद्य मतादन्यत्स्वमतं रोचयिष्यसि ।
सोऽहमस्मिन्समारम्भे रामदाराभिमर्शने ।
विमृशन्नानुपश्यामि सुनीतस्य कलामपि । [25]
यदि वाप्यपनेष्यामि मृगरूपेण राघवम् ।
तथाप्यशक्या वैदेही त्वया स्प्रष्टुं निशाचर ।
अपनीते मया रामे जीवत्यपि च लक्ष्मणे ।

[Ñ1 राजंस् (for कार्यं).]

—Then cont. :

धर्मं पुरस्कृत्य मया कार्यं हितचिकीर्षुणा ।
न कामात्मतया धर्मं परित्यक्तुमिहार्हसि ।

[(l. 2) Ñ1 न कामात्सत्क्रियां वीर (for the prior half).]

—(l. 5) V1 संकीर्णितास्. Ñ1 M2 (*sec. m.*) मया (for तव). Ś1 D2 गुणास्ते कीर्तिता मया (for the post. half). —(l. 6) D5.7 हि; M2 च (for तु). Ś1 धर्मं; D2 भयं; M2 भयात् (for गुणांस्). —V1 om. l. 7. —(l. 7) Ś1 धर्मं; D2 वैवं (for कर्म). Ñ1 निबो* * (illeg.); D5 विबोध त्वं. Ñ2 D5.7 देवैरपि सुदुष्करं (for the post. half). —Ñ1 D2 M2 read l. 8 before l. 5. —(l. 8) M2 अद्य (for सत्य-). Ñ2 D5.7 -धर्मरतेर्; D2 -धर्मभुवो (for °रुचेर्). D2 M2 आनेतुम् (for हिंसितुम्). —For l. 8, Ś1 subst. and reads before l. 5 :

संत्यज्य धर्मान्दुर्वादात्तत्त्वं त्वानेतुमर्हसि ।

—G(ed.) om. (hapl.) l. 9. —(l. 9) B3 न च ते; B4 न चैव (for न चैतत्). Ñ2 न चैतद्वक्तुमर्हसि; D5.7 न वै(D7 चै) तत्त्यक्तुमिच्छसि (for the post. half). —(l. 10) B1 वशे (for वशं). —For l. 9–10, Ś1 Ñ1 D2 M2 subst. :

पुराध्युषितमस्माभिर्जनस्थानं वशीकृतम् ।
विराधं च सुबाहुं च दुराधर्षौ महाबलौ ।
तीक्ष्णदंष्ट्रौ महाकायौ बलिनौ राक्षसेश्वरौ ।

[(l. 1) Ñ1 M2 विरा- (for पुरा). —(l. 2) M2 महात्मानं (for सुबाहुं च). Ś1 विराधश्च सुबाहुश्च (for the prior half). M2 बलिनं राक्षसेश्वर (for the post. half). Ñ1 दूषणं त्रिशिरसं वै खरं वै राक्षसेश्वरं. —Ñ1 M2 om. l. 3. —(l. 3) Ś1 राक्षसेश्वर.]

—(l. 11) Ś1 विजये (for °जने). M2 विहत्य दंडकारण्ये (for the prior half). M2 वसते (for रमते). D2 -[अ]नुजः (for -[अ]ग्रजः). —(l. 12) V1 सीतां (for दारान्). Ś1 Ñ B4 D2.5.7 M2 उदारस्य; V1 नृवीरस्य (for नु वीरस्य). M2 किं कृत्यं (for निकृत्या). —(l. 13) Ś1 अत्र; B3 ननु (for अनु-). —(l. 14) D5.7 कंचिदन्यं. —For l. 14, Ś1 Ñ1 D2 M2 subst. :

मर्षयेन्नहि काकुत्स्थः किंचिदन्यद्व्यतिक्रमम् ।

[Ñ1 M2 मर्षयेदपि. D2 कंचिद् (for किं°). Ñ1 M2 अन्यं (for अन्यद्).]

—(l. 15) Ś1 D2 धर्मम्; B4 वृत्तिम् (for वृत्तम्). —(l. 16) Ś1 Ñ2 B4 D2.5.7 -हरणादेतत्; Ñ1 -हरणात्तेन; M2 -हरणायेन (for °च्चैतत्). Ś1 एवं कर्म; D2 M2 कर्म वीर- (for कर्मातीव). Ñ1 कर्म लोकविगर्हितं (for the post. half). —(l. 17) Ś1 स्वप्राणान्. Ś1 D2 प्राणिनो ह्यत्र; Ñ1 प्राणतोप्यत्र; M2 प्राणिनोन्यत्र. Ś1 D2 हित्वा (for त्यक्त्वा). —(l. 18) Ś1 निकृतस्ते रिपुर्; D2 निकृतस्त्वंतकृद्; M2 निकृत्तनैतुको (sic). —After l. 18, Ñ1 ins. :

न शत्रुं च रणे प्राप्य न भविष्यसि रावण ।
यदि मह्यं म*दन्य*मतं योजयिष्यसि ।

—(l. 19) Ś1 तदन्वागतम्; B4 D2 तदानागतम्. G(ed.) एवेदं (for एवात्र). Ś1 D2 रावण (for कारणम्). B3 (before corr. मुक्तमर्हसि कारणं) स्वकार्यं बोद्धुमर्हसि (for the post. half). —(l. 20) Ś1 D2 कामाद्द्वेषाद्; B3 °वेदाद् (for कामवेगाद्). —(l. 21) Ś1 स तप्यमानस्; B4 संवर्धमानस्; M2 स बुद्धिमांश्च (for संतप्य°). —B1 om. l. 22–23. —(l. 22) M2 अनाधृष्यम् (for अनासाद्यम्). Ñ1 शुष्कं * भ * * * * (illeg.) (for the prior half). —Ś1 Ñ1 B1 D2 M2 om. (hapl.) l. 23. —(l. 23) V1 मतादन्यं (for मतादन्यत्). V1 सुमतं (for स्वमतं). —(l. 24) Ś1 D2 न चास्मिन्स मतिं कुर्याद् (D2 कांचिद्) (for the prior half). —Ñ2 B1.3.4 D5.7 transp. the post. halves of l. 24 and 25. V1 transp. the post. halves of l. 24 and 25 and then om. (hapl.) from रामदारा in l. 24 up to नेष्यामि in l. 26. —(l. 25) Ś1 V1 B1.3 विमृष्यन्; Ñ2 B4 D5.7 विमृषन्. Ś1 D2 न तु; B1.3 नाभि- (for नानु-). Ś1 रामदारानुधर्षणे; B3 °भिमर्षणे; D2 °नुदर्शने; M2 °विमर्शने (for the post. half). —(l. 26) Ñ1 M2 च (for वा). —(l. 27) Ś1 D2

नैव शक्या त्वया सीता हर्तुं रावण कर्हिचित् ।
अथवा रहितां ताभ्यां कथंचिदुपलप्स्यसे । [30]
ब्रह्मलोकगतस्यापि न ते स्थानं भविष्यति ।
अवाप्य तु वरारोहां सीतां सुरसुतोपमाम् ।
त्रैलोक्यमपि दुष्प्रापं प्राप्तमित्यवधारय ।
अमन्त्रयित्वा सचिवैर्योऽर्थं कृच्छ्रं नृपश्चरेत् ।
न स तिष्ठेच्चिरं राज्ये पुष्करे सलिलं यथा । [35]
सोऽहं विवर्जितं सद्भिरपथ्यं मार्गमञ्जसा ।
नानुवर्तितुमिच्छामि स्मरन्प्रकृतिमात्मनः ।
वध्यतो हि ममैकस्य दुःखं तव प्रयोजनम् ।
यदि केवलमेतद्धि कार्यस्य निधनं भवेत् ।
अनयेनापि मां हत्वा त्वमितो राक्षसान्प्रति । [40]
प्रतियाहि स्वमावासमकृत्वा रामकिल्बिषम् ।
उच्यमानोऽसकृद्वाक्यं न गृह्णीषे रणप्रिय ।
किं करिष्यामि मन्दात्मा करिष्यामि तव प्रियम् ।
उपस्थितविनाशोऽसि ध्रुवं त्वं राक्षसेश्वर ।
कार्यं वा यदि वाकार्यं कृतमेवेच्छति प्रभुः । [45]
इत्येवमुक्तः स निशाचरेश्वरः
प्रहृष्टरूपस्तमुवाच रावणः ।
विनिन्दमानस्तु नराधिपात्मजं
विमोहितः कालवशं गतस्तदा ।

Colophon

मारीचस्य वचः श्रुत्वा करिष्यामीति राक्षसः । [50]
रावणः प्रहसन्वाक्यमिदं मारीचमब्रवीत् ।
हृतराज्यो हृतधनो मित्रहीनो वनेचरः ।
किं करिष्यति काकुत्स्थः शक्रतुल्यबलोऽपि सन् ।
आत्मनश्च बलज्ञस्त्वं मम चैव न संशयः ।
भक्ष्यभूतो यदा रामः किं त्वमुद्विजसे तदा । [55]

प्राप्तुं (for स्प्रष्टुं). —(l. 28) V1 आनीते (subm.) (for अपनीते). Ś1 D2 हि रामे च(D2 °मेपि); Ñ1 तु रामे वै; B1 त्वया रामे (for मया रामे). M2 अपि नीते च रामे वै (for the prior half). Ś1 Ñ1 D2 जीवमाने च(Ñ1 °नेपि) लक्ष्मणे; M2 दीप्यमाने च लक्ष्मणे (for the post. half). —(l. 29) Ñ1 V1 B1.3 M2 transp. शक्या and सीता. Ś1 Ñ2 B4 D2.5.7 न च(Ś1 B4 D2 नैव; D5 न तु) सीता त्वया लभ्या(Ñ2 D5.7 शक्या; B4 * * [lacuna]) (for the prior half). D5 राक्षस (for रावण). Ś1 Ñ1 B3 D2 M2 लक्ष्मणोपि हि(Ś1 D2 °णो ह्यपि) तादृशः(M2 दुर्जयः) (for the post. half). —(l. 30) B4 अथ तां (for अथवा). B1 द्वाभ्यां (for ताभ्यां). D2 उपलप्स्यते; M2 उपलप्स्यसि (for °लप्स्यसे). —(l. 31) Ñ2 ब्रह्मलोकं (for °लोक-). Ś1 Ñ1 D2 M2 स्थानं तव न विद्यते (for the post. half). —Ñ1 om. l. 32–33. —(l. 32) Ś1 D2 अथवापि (for अवाप्य तु). Ś1 D2 सीतां सत्त्वाद्धरिष्यसि (for the post. half). —(l. 33) Ś1 हृदि चेत्युपधारय; B1.3 प्राप्तमित्युपधारय; D2 हृतमित्युपधारय (for the post. half). —(l. 34) V1 M2 आमंत्रयित्वा. Ñ2 D5.7 कृत्स्नं (for कृच्छ्रं). Ś1 D2 यो राजा संप्रवर्तते; Ñ1 यत्कृत्यं तत्समाचर; V1 योनुकृच्छ्रं समाचरेत् (for the post. half). —(l. 35) V1 transp. न and स. M2 न तिष्ठति (for न स तिष्ठेत्). B4 कालं (for राज्ये). Ś1 Ñ1 D2 M2 सलिलं पुष्करे (by transp.) (for पुष्करे सलिलं). —(l. 36) Ś1 D2 विवक्षितं; Ñ2 D5.7 विगर्हितं (for विवर्जितं). Ś1 D2 पश्यन्नात्मानमंजसा; Ñ1 अप * * र्गमंजसा (for the post. half). —(l. 37) Ś1 D2 पर- (for स्मरन्). —V1 om. l. 38–41. —(l. 38) Ś1 Ñ1 D2 वधतोपि. Ś1 Ñ1 D2 M2 न दुःखं तत्प्रयोजनात् (Ś1 D2 °नं; Ñ1 °ने); Ñ2 B1.3 D5 दुःखितं (B3 °तं) न प्रयोजनं(Ñ2 °कं) (for the post. half). —Ś1 om. l. 39. Ñ1 partially illeg. for l. 39–40. —(l. 39) Ñ2 B1.3 D2.5.7 M2 एतद्वै(D2 °त्ते) (for एतद्धि). D2 कार्यं न (for कार्यस्य). —(l. 40) Ś1 D2 नयेनापनयं हित्वा; M2 सुनयेनानयं हत्वा (for the prior half). Ś1 D2 M2 राक्षसेश्वर (for °सान्प्रति). —(l. 41) Ś1 D2 पुरीं लंकाम्; Ñ1 त्वमाश्रयस्य; M2 त्वमावासम् (for स्वमावासम्). Ñ2 B1.3.4 D2.5.7 अगत्वा (for अकृत्वा). —(l. 42) D5 वाच्यं (for वाक्यं). Ś1 [ऽ]पि मद्वाक्यं; D2 [ऽ]सि सद्वाक्यं (for ऽसकृद्वाक्यं). V1 उच्यमानं सुहृद्वाक्यं (for the prior half). Ś1 D2 दशानन; Ñ2 M2 रणे प्रिय; V1 B1 रणप्रियः (for रणप्रिय). —M2 om. l. 43. —Ś1 D2 om. l. 44. —(l. 44) V1 M2 -विनाशोहं(M2 °शो हि) (for °शोऽसि). M2 ध्रुवमेष न संशयः (for the post. half). —For l. 44, Ñ1 subst. :

उपस्थितो विनाशोऽयं ध्रुवं तव न संशयः ।

—(l. 45) B3 om. first वा (subm.). M2 कार्ये वा यदि वाकार्ये (for the prior half). V1 M2 प्रियम्; B1 नित्यम्; B3 कृत्यम् (for कृतम्). Ñ1 * * * * * * प्रभो (for the post. half). —For l. 45, Ś1 D2 subst. :

अकार्यं यदि वा कार्यं प्रियमिच्छसि चेत्प्रभो ।

—Ś1 Ñ1 V1 B1 D2 M2 om. l. 46–49. —(l. 49) D5 विमोहितं. —After l. 49, Ñ2 B3.4 D5.7 ins. while Ś1 Ñ1 V1 B1 D2 ins. after l. 45 (owing to om.) an additional Colophon.

[*Sarga name* : Ś1 Ñ1 B3 D2 मारीचवाक्यं; Ñ2 D5.7 सीताहरणव्यवसायः; V1 सीतापहरणे मारीचाभ्युपपत्तिः; B1.4 सीताहरणव्यवसाये मारीचा(B4 °चवाक्या)भ्युपपत्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 B1.3 D2 om.; Ñ1 illeg.; Ñ2 D5.7 47; V1 46; B4 49].

—(l. 50) Ś1 D2 च(D2 तु) तच्छ्रुत्वा; Ñ1 M2 तदा श्रुत्वा (for वचः श्रुत्वा). Ñ2 B1.4 D5 करिष्य इति (for करिष्यामीति). Ś1 D2 वै वचः; Ñ1 M2 तद्वचः; V1 रावणः (for राक्षसः). —(l. 51) V1 राक्षसः (for रावणः). Ś1 D2 प्रीतिमद् (for प्रहसन्). Ś1 Ñ1 D2 M2 मारीचमिदम् (by transp.); Ñ2 V1 इदं वचनम्. —For l. 52, Ś1 D2 subst. :

रामो राज्यात्परिभ्रष्टो मत्रहीनो वनेचरः ।

—(l. 53) Ś1 D2 मारीच (for काकुत्स्थः). M2 -पराक्रमः (for -बलोऽपि सन्). —Ś1 D2 om. l. 54. —(l. 55) Ś1 D2 स वै; Ñ1 हि ते (for यदा). M2 भक्ष्यभूताद्धि नो रामात् (for the prior

बलं मे सागरप्रख्यमैश्वर्यं चानुवेक्ष्य मे।
कथं रामाद्विहीनार्थाद्भयं मारीच पश्यसि।
राज्यभ्रष्टस्य दीनस्य बुद्ध्या राज्यश्रिया तथा।
हीनस्य चाप्यमित्रस्य मानुषस्याल्पतेजसः।
अगतिर्या तु मर्त्यानां रक्षसां विहिता च सा। [60]
उत्पतिष्यामि वैदेहीं समादाय विहायसा।
मयि रामः समुद्रस्य परं पारं समाश्रिते।
किं करिष्यति मूर्खोऽसौ कुर्वन्नपि यथाबलम्।
सुराश्चासुरसंघाश्च न मे प्रतिबला युधि।
त्रयाणामपि लोकानामलमस्मि निवारणे। [65]
मया विक्रम्य शक्रोऽपि मत्तैरावणवाहनः।
स वज्रपाणिर्निर्भग्नः समस्तैस्त्रिदशैः सह।
भ्राता मे धनदश्चैव यमोऽथ वरुणस्तथा।
सर्वे च पृथिवीपाला अवशाः स्थापिता वशे।
त्रैलोक्यं निर्जितं येन स्थापितं च मया वशे। [70]
मच्छासनावघुष्टश्च स बिभेति कथं भवान्।
हरः संक्रीडमानश्च उमया सह पर्वते।
भुजाभ्यामुद्धृतो वीर्यात्तेन तुष्टोऽभवद्भवः।
चतुर्युगपरावृत्त्या गतास्तु पञ्च पञ्च च।
भुञ्जानस्य हि लोकांस्त्रीन्न मे प्रतिबलं क्वचित्। [75]
दृश्यते दिवि देवेषु यक्षलोकेऽथवा पुनः।
रसातले वा नागेषु का शङ्का मानुषेषु मे।
गृहीत्वा मैथिलीं चाहं पथानेन विहायसा।
लङ्कामभिगमिष्यामि निमेषेणैव सत्वरः।

---

half). Ñ$_1$ B$_4$ कथन् (for किं त्वम्). Ś$_1$ D$_2$ M$_2$ [अ]नघ; B$_1$ तथा (for तदा).—V$_1$ om. l. 56–59.—(l. 56) Ñ$_2$ D$_{5.7}$ चान्ववेक्ष्यसे; B$_4$ चानुवेक्षसे (for चानुवेक्ष्य मे).—For l. 56, Ś$_1$ Ñ$_1$ B$_1$ D$_2$ subst.:

बलमारभतां संख्ये ऐश्वर्यं च निरीक्ष्य माम्।

[B$_1$ बलसारवतो (for °मारभतां). Ñ$_1$ मुख्यम्; B$_1$ राज्यम् (for संख्ये).—Note hiatus between the two halves. Ś$_1$ च निरीक्षणे; Ñ$_1$ वां च वे * तत्; B$_1$ चानुरक्षणे (for च निरीक्ष्य माम्).];
while M$_2$ subst.:

कर्म चारभतामध्यमैश्वर्यं प्राप्य बुध्यसे।

—(l. 57) B$_1$ सर्वतोस्मद्विहीनान्यद् (for the prior half). G(ed.) गच्छसि (for पश्यसि).—(l. 58) Ś$_1$ B$_4$ D$_{5.7}$ हीनस्य (for दीनस्य). Ñ$_2$ राज्यतुष्टस्य हीनस्य (for the prior half). B$_1$ राजश्रियो (sic) (for राज्यश्रिया). Ś$_1$ D$_2$ मारीच त्वं बिभेषि किं (for the post. half).—(l. 59) Ś$_1$ Ñ$_1$ M$_2$ हीनसाधनमित्रस्य; Ñ$_2$ B$_4$ D$_{5.7}$ दीनस्य धनहीनस्य; D$_2$ हीनस्य वनमित्रस्य (for the prior half). Ś$_1$ D$_2$ -मेधसः (for -तेजसः). B$_4$ मानुषं चाल्पचेतसः (for the post. half).—(l. 60) Ś$_1$ Ñ$_1$ M$_2$ अगतिस्तत्र; D$_2$ अगतिस्त्वत्र (for अगतिर्या तु). Ś$_1$ D$_2$ गतिः; Ñ$_1$ B$_4$ च या; V$_1$ तु सा; B$_{1.3}$ M$_2$ तु या (for च सा).—(l. 61) Ñ$_2$ B$_{3.4}$ D$_5$ तामादाय (for समा°).—For l. 61, Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_2$ M$_2$ subst.:

मैथिलीमहमादाय उत्पतिष्ये विहायसा।

[Note hiatus. Ñ$_1$ सहसा (for अहम्).]
—(l. 62) Ś$_1$ D$_2$ प्रयत्नादप्यसौ रामः (for the prior half). B$_4$ पारे (for पारं). Ś$_1$ D$_2$ समाश्रितः (D$_2$ °तां) (for समाश्रिते).—For l. 62, Ñ$_1$ subst.:

प्रयत्नाद * चेद्रामः परमं यत्नमास्थितः।;

while M$_2$ subst.:

प्रयत्नादपि चेद्रामः परमं कोपमास्थितः।

—(l. 63) D$_7$ करिष्यसि (sic). Ś$_1$ D$_2$ लंकायां; Ñ$_1$ वेम *; V$_1$ मर्त्योसौ; M$_1$ मे मूर्खो (for मूर्खोऽसौ). Ś$_1$ D$_2$ पतन्नपि; Ñ$_1$ गर्जन्नपि; M$_2$ वर्तन्नपि (for कुर्वन्नपि). Ñ$_1$ यथाबलः.—(l. 64) Ñ$_1$ न मां; Ñ$_2$ राम (for न मे). V$_1$ प्रतिबलो. Ñ$_1$ M$_2$ न मे (Ñ$_1$ मां) प्रतिमुखा बले (for the post. half).—(l. 65) Ñ$_2$ बलमस्मिन्; D$_2$ बलमस्ति (for अलमस्मि).—(l. 66) B$_1$ मयि विक्रम्य. Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_2$ M$_2$ मत्तैरावण(M$_2$ °त)मास्थि(Ś$_1$ °श्रि)तः (for the post. half).—(l. 67) Ñ$_1$ स व * पि हि; V$_1$ स वज्रपाशो (for स वज्रपाणिर्). B$_3$ -पाणिभिर्भग्नः. Ś$_1$ D$_2$ M$_2$ सवज्रः साशनिर्भग्नः (for the prior half). Ñ$_1$ वृतः; V$_1$ D$_5$ अपि (for सह).—(l. 68) Ś$_1$ D$_2$ [ऽ]पि (for ऽथ). Ñ$_1$ * * (illeg.) चैव वियोजितः (for the post. half).—(l. 69) Ñ$_1$ [ऽ]पि (for च). V$_1$ पृथिवीपालान्; B$_3$ प्रतिपाला (subm.) (for पृथिवी°). Ñ$_1$ ह्यवशाः (for अवशाः). Ñ$_2$ B$_{1.3.4}$ रणे (for वशे). M$_2$ स्थापिता ह्यवशा वशे (for the post. half).—(l. 70) Ñ$_2$ D$_{5.7}$ विजितं (for निर्जितं). Ś$_1$ D$_2$ कृत्स्नं; Ñ$_1$ M$_2$ चैव; V$_1$ तेन (for येन). Ñ$_1$ B$_4$ वशे मया (by transp.); M$_2$ मया * * (lacuna) (for मया वशे). Ś$_1$ D$_2$ वशे च स्थापितं मया (for the post. half).—(l. 71) Ñ$_1$ V$_1$ D$_2$ तु (for च). Ś$_1$ मच्छस्नानावघुष्टंतुः D$_{5.7}$ मच्छा(D$_5$ °ला)शनानुघुष्टश्च (for the prior half). Ś$_1$ Ñ$_1$ बिभेति स (by transp.) (for स बिभेति).—For l. 71, M$_2$ subst.:

मच्छाशनामघुष्टं च स कथं बिभ्यते भयात्।

—(l. 72) Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_2$ M$_2$ शंकरः क्रीडमानश्च (for the prior half).—Note hiatus between the two halves.—(l. 73) D$_5$ उद्धतो (for उद्धृतो). Ñ$_1$ कैलासे विधृतो वीर्यात् (for the prior half). V$_1$ हरः (for भवः). Ś$_1$ D$_2$ न च त्रस्तोभवं तदा (for the post. half).—After l. 73, Ñ$_2$ B$_4$ D$_{5.7}$ ins., while B$_3$(marg.) ins. after l. 59:

यत्र मे देवदेवेन ईश्वरेण महात्मना।
रावणेति कृतं नाम साहाय्यं कुरु माचिरम्।

[(l. 1) B$_3$ om. मे (subm.). D$_7$ om. देव.—(l. 2) B$_{3.4}$ मा मन्युं (B$_3$ शोकं) कुरु मारीच (for the post. half).]
—Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_2$ M$_2$ om. l. 74–77. B$_1$ om. l. 74.—(l. 74) B$_3$ -परावृत्ता; B$_4$ -परावृत्तीर्. Ñ$_2$ B$_4$ D$_5$ नव पंच (for पञ्च पञ्च). V$_1$ गताश्च नव पंच च (for the post. half).—(l. 75) Ñ$_2$ V$_1$ तु; B$_4$ च (for हि). Ñ$_2$ B$_4$ D$_{5.7}$ प्रतिबलः (for °बलं).—(l. 76) V$_1$ लोकेषु (for देवेषु). Ñ$_2$ V$_1$ D$_{5.7}$ यक्षलोकेषु वा पुनः (for the post. half).—(l. 77) Ñ$_2$ D$_{5.7}$ रसातलेषु

सागरेण परिक्षिप्तां सर्वतः शतयोजनात् । [80]
लङ्कां गन्तुं कुतः शक्तिरपि स्वप्नमनोरथैः ।
मायावी त्वं समर्थश्च गतियुक्तोऽथ बुद्धिमान् ।
प्रलोभयित्वा वैदेहीं क्षिप्रं चान्तर्हितो भव ।
ममैतद्वचनं श्रुत्वा मोहयित्वा च राघवम् ।
मामेवागच्छ भद्रं ते गच्छावः सहितौ पुरीम् । [85]
सीतामवाप्य तां क्षिप्रं वञ्चयित्वा च राघवम् ।
विस्रब्धं विक्रमिष्यावः कृतार्थेनान्तरात्मना ।
एवं स सान्त्वितस्तेन मारीचो रावणेन वै ।
विनिःश्वसन्मुहुश्चैव दृष्टदुःखश्च राक्षसः ।
तमनर्थैः कृष्यमाणमिन्द्रियाणां वशानुगम् । [90]
अशक्नुवन्वारयितुं मारीचोऽप्यन्वपद्यत ।
उक्त्वातिपरिदुःखार्तस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
प्रतस्थे नचिरादेव दशग्रीवसहायवान् ।

Colophon

12

Before Sarga 55, Ś1 Ñ2 B1.3.4 Dt1 D1-3.5-7 ins.; V1 ins. before 3.53 :

प्रवेशितायां सीतायां लङ्कां प्रति पितामहः ।
ब्रह्मा प्रोवाच देवेन्द्रं परितुष्टः शतक्रतुम् ।
त्रैलोक्यस्य हितार्थाय रक्षसामहिताय च ।
लङ्कां प्रवेशिता सीता रावणेन दुरात्मना ।
पतिव्रता महाभागा नित्यं चैव सुखोषिता । [5]
अपश्यन्ती च भर्तारं पश्यन्ती रावणालयम् ।
राक्षसीभिस्तर्ज्यमाना भर्तृशोकेन चाकुला ।
निविष्टा च पुरी लङ्का द्वीपे नदनदीपतेः ।
कथं ज्ञास्यति मां राम इहस्थां धर्मचारिणीम् ।

(for °तले वा). —(l. 78) Ñ2 B1.4 D5 आदाय (for गृहीत्वा). Ś1 Ñ1 D2 M2 वैहायसेन पश्यामि(D2 यारयामि; M2 [*sec. m.*] यास्यावो) (for the prior half). M2 om. from the post. half up to the prior half of l. 79. Ñ2 B1.4 D5 पथा येन (for पथानेन). Ś1 Ñ1 D2 सीतामादाय राक्षस (for the post. half). —(l. 79) Ñ1 अभिपतिष्यामि. M2 सत्वरं (for सत्वरः). —For l. 79, Ś1 D2 subst. :

लङ्कां चापि(D2 °धि) प्रवेक्ष्यामि निमेषेण कृतत्वरः ।

—(l. 80) M2 समंताच् (for सर्वतः). Ñ2 V1 B1.4 D5.7 शतयोजनां. Ś1 D2 त्रिकूटशिखरे स्थितां (for the post. half). —(l. 81) Ñ1 यातुं (for गन्तुं). Ś1 D2 कस्य (for कुतः). V1 लंकागतः कुतः शक्तिर् (for the prior half). Ś1 D2 स्वप्नेपि स्व-(D2 सु-) (for अपि स्वप्न-). —Ś1 B3 om. l. 82-83. —(l. 82) M2 मयापि (for मायावी). D2 कृतिशक्तश्च; M2 कृतियुक्तोथ (for गतियुक्तोऽथ). Ñ1 मायया च समर्थस्त्वं नीतियुद्धे च राक्षस. —(l. 83) Ñ2 V1 B1.4 D5 प्रलोभ्य चैव; D7 पूर्वं प्रलोभ्य (for प्रलोभयित्वा). Ñ1 B1 D2 M2 अं(B1 M2 त्वं)-तर्हितो (for चान्त°). —(l. 84) B4 कृत्वा (for श्रुत्वा). Ś1 Ñ1 D2 मयैवं(Ñ1 °तत्) संप्रधार्याशु; M2 मयैतत्संप्रकल्प्याशु (for the prior half). D2.7 तु (for च). Ñ1 राघवौ (for राघवम्). —Ś1 om. (hapl.) l. 85-86. —(l. 85) M2 मयैव (for मामेव). Ñ1 स त्वमागच्छ. Ñ2 V1 B4 D5.7 यास्यावः (for गच्छावः). Ñ1 M2 सह यास्यावहे पुरीं; D2 सह यास्यान्यहं त्वया (for the post. half). —(l. 86) Ñ1 विजने; B4 तां शीघ्रं; M2 भद्रं ते (for तां क्षिप्रं). D2 सीतां संप्राप्य मामेवं (for the prior half). Ñ1 राघवौ (for राघवम्). —(l. 87) D5 विश्रब्धं. Ñ1 V1 विक्रमिष्यामि(V1 °मः); Ñ2 D5.7 M2 विहरिष्यावः (M2 °मि). Ś1 D2 सुविश्रु(D2 °श्र)ब्धो गमिष्यामि (for the prior half). M2 प्रहृष्टेन (for कृतार्थेन). —(l. 88) M2 स एवं (by transp.) (for एवं स). V1 शासितस्तेन (for सान्त्वितस्तेन). B4 M2 तु (for वै). —(l. 89) Ś1 D2 विनिः(D2 °नि)श्वस्य; B4 विनिश्वसन् (for विनिःश्वसन्). Ñ1 मुहुर्मुहुर्विनिःश्वस्य (for the prior half). Ñ2 D5.7 -दोषश्च (for -दुःखश्च). Ś1 Ñ1 D2 दृष्टदुःखः(Ñ1 ° * *) स राघवात्; M2 दृष्टवीर्यश्च राघवे (for the post. half). —B1.3 om. l. 90-92. —(l. 90) V1 B4 क्लिश्यमानम् (for कृष्यमाणम्). —(l. 91) Ñ1 illeg. for the post. half. Ś1 ह्यन्वपद्यत; V1 [ऽ]प्यनुपद्यत; B4 [ऽ]प्यनुवर्तत; D2 [ऽ]भ्यवपद्यत; M2 ह्यन्वपद्यत (for ऽप्यन्वपद्यत). —Thereafter, Ś1 D2 ins. 762*. —(l. 92) Ś1 उत्थाय (for उक्त्वाति-). Ñ1 M2 यु(Ñ1 *)क्तो ह्यतीव(Ñ1 °परि) दुःखार्तो; Ñ2 V1 B4 D5.7 युक्तो ह्यधुरि(V1 B4 °ध्वनि)युक्तार्थस् (for the prior half). —(l. 93) Ś1 D2 मनसा पूर्वं (for नचिरादेव). Ś1 रावणेन प्रणोदितः; D2 दशग्रीवेण नोदितः (for the post. half). —For l. 93, Ñ1 subst. :

प्रस्थितस्तत्र मारीचो दशग्रीवं प्रतापवान् ।

—After l. 93, B4 repeats l. 89-91.

Colophon. V1 B2.4 D5.7 M2 om. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 D2 रावणवाक्यं; Ñ1 मारीचरावणवाक्यं; B1 मारीचसांत्वनं. No Sarga number in any Ms.

12

(l. 1) B1 D2 लंकायां प्रपितामहः (for the post. half). V1 प्रवेशितायां लंकायां सीतायां प्रपितामहः. —(l. 2) Ś1 Dt1 D1-3.6 तदा (for ब्रह्मा). Ś1 Dt1 D2.6 परितुष्टं (for °तुष्टः). —(l. 5) Ś1 Dt1 D1.2.6 सुखै(D1.2 °खे)धिता; V1 B1.3 सुखोचिता; D3 सुखे रता (for सुखोषिता). —(l. 6) Dt1 om. (hapl.) from च up to पश्यन्ती. B1 D2 अपश्यंतीव (for °श्यन्ती च). Ś1 Dt1 D2.3.6 राक्षसं(Ś1 Dt1 °सी) जनं; G(ed.) राक्षसानथ (for रावणालयम्). —(l. 7) Ś1 Dt1 D2.3.6 परिवृता; D1 स्पर्धमाना (for तर्ज्यमाना). B3 व्याकुला; B4 चात्मना (for चाकुला). Ś1 Dt1 D1-3.6 भर्तृदर्शनलालसा; V1 भर्तृशोकपरायणा (for the post. half). —(l. 8) V1 प्रविष्टा; D2 निविष्टां (for निविष्टा). Dt1 D2.6 हि; D1 सा (for च). V1 Dt1 D2 पुरीं लंकां. Ś1 पुरि लंकायां; D3 [अ]भिपुरीं लंकां (for च पुरी लङ्का). Ś1 Dt1 D1-3.5.6 तीरे (for द्वीपे). —(l. 9) B1.3 ज्ञास्यसि (for °ति). Ś1 D2.3.6 तां

एवमाचिन्तयन्ती च विवशा परिदुर्बला । [10]
प्राणयात्रामकुर्वाणा प्राणांस्त्यक्ष्यत्यसंशयम् ।
स भूयः संशयो जातः सीतायाः प्राणसंक्षये ।
स त्वं शीघ्रमितो गत्वा सीतां पश्य शुभाननाम् ।
प्रविश्य नगरीं लङ्कां प्रयच्छ हविरुत्तमम् ।
एवमुक्तोऽथ देवेन्द्रः पुरीं रावणपालिताम् । [15]
अगच्छन्निद्रया सार्धं भगवान्पाकशासनः ।
निद्रां प्रोवाच गच्छ त्वं राक्षसान्संप्रमोहय ।
सा तथोक्ता मघवता देवी परमहर्षिता ।
देवकार्यार्थसिध्यर्थं प्रस्वापयत राक्षसीः ।
एतस्मिन्नन्तरे देवः सहस्राक्षः शचीपतिः । [20]
आससाद ततः सीतामभयं प्रददौ विभुः ।
देवराजोऽस्मि भद्रं ते इह प्राप्तः शुचिस्मिते ।
राघवस्य सह भ्रात्रा कुशलं जनकात्मजे ।
आगमिष्यति धर्मात्मा लङ्कां रावणपालिताम् ।
ऋक्षवानरकोटीनां सहस्रैरभिसंवृतः । [25]
निहत्य राक्षसान्सर्वान्स्वबाहुबलमाश्रितः ।
नयिष्यति त्वां स्वपुरं हत्वा रावणमाहवे ।
सानुजः सबलश्चैव राघवो जनकात्मजे ।
सबलं रावणं हत्वा त्वामितो नेष्यते बली ।
पुष्पकेण विमानेन जहि त्वं मानसं ज्वरम् । [30]
अहं च कार्यसिध्यर्थं तस्य राज्ञो महात्मनः ।
साहाय्यं कल्पयिष्यामि मा शुचो जनकात्मजे ।
मत्प्रसादात्समुद्रं स तरिष्यति बलैः सह ।
मयैवेह च राक्षस्यो मायया मोहिता बलात् ।
तस्मादन्नमिदं सीते हविष्यान्नमिदं स्वयम् । [35]
स त्वां संगृह्य वैदेहि आगतः सह निद्रया ।
एतदश्नासि मद्धस्तान्न त्वां बाधिष्यते शुभे ।
क्षुधा तृष्णा च रम्भोरु वर्षाणामयुतैरपि ।
एवमुक्ता तु देवेन्द्रमुवाच परिशङ्किता ।

रामस्; Dt1 *रामः (for मां राम). D1 कथं तु ज्ञास्यते रामस् (for the prior half). B3 ब्रह्मचारिणीं (for धर्मे°). Ś1 Dt1 D1-3.6 तत्रस्थां तामनिंदितां (for the post. half). —(l. 10) V1 विचिंतयंती सा; B1 सा चिंतयंती च (for आचिन्तयन्ती च). Ś1 तद्दुःखं सा चिंतयंती; Dt1 D1-3.6 दुःखं संचिंतयंती सा (for the prior half). Ś1 Dt1 D1-3.6 बहुशः (for विवशा). Dt1 परिदुःखिता; K(ed.) परिदुर्लभा (for °दुर्बला). B3 इत्येवं साश्रु बहुशश्चिंतयंती सुदुर्बला; B4 अवस्थां चिंतयंती सा विललाप सुदुर्बला. —(l. 11) V1 प्राणत्राणम् (for °यात्राम्). D7 om. (hapl.) णा प्रा. —(l. 12) V1 धात्रीयः (for स भूयः). Ś1 प्राणसंशये; V1 B1 °रक्षणे; B3.4 °धारणे (for °संक्षये). —(l. 13) Ñ2 इह **; B4 D5.7 इहा(B4 °वा)शक्तां (for इतो गत्वा). B1.3 सांत्वय वासव (for पश्य शुभाननाम्). —(l. 14) Ñ2 B4 D5.7 प्रयच्छ तस्याः सीतायाः(B4 संविश्य); B1.3 प्रयच्छास्याः प्रविश्य त्वं (for the prior half). Ñ2 D5.7 प्रविश्य; B1.3.4 सीताया (for प्रयच्छ). V1 गत्वा तां तु *माश्वास्य शीघ्रमागंतुमर्हसि; B3 (marg. also) प्रयच्छ चामृताभ्यां त्वं पायसं हविरुत्तमं. —(l. 15) B1.3 स एवमुक्तो (for एवमुक्तोऽथ). D7 रावणेनाथ पालितां (for the post. half). —(l. 16) Ś1 Ñ2 D5-7 आगच्छन्; V1 सुगच्छन् (for अगच्छन्). —(l. 17) Ś1 Dt1 D6 निद्रां चोवाच; V1 B1.3 उवाच निद्रां(V1 °द्रे) (for निद्रां प्रोवाच). Ñ2 D5.7 उवाच निद्रे त्वमिह(Ñ2 त्वत्सह; G[ed.] इह त्वं); B4 उवाच इह निद्रे त्वं (for the prior half). Ñ2 V1 B4 D5.7 राक्षसीः (for °सान्). D1 संविमोहय (for संप्र°). B1.3 राक्षसीस्ताः प्रमोहय (for the post. half). —(l. 18) Ñ2 V1 B1.3.4 D2.5.7 भगवती (B1.4 D2 °ता; B3 °तो) (for मघवता). V1 हर्षसमन्विता (for परमहर्षिता). —(l. 19) G(ed.) देवराजस्य (for देवकार्यार्थ-). B1.3 देवराज(B3 °कार्य)निमित्तार्थं (for the prior half). Ñ2 D5.7 प्राच्छादयत; B1 प्रास्वापयत. Ś1 Dt1 D1-3.6 प्रा(D1.3.6 प्र)मोहयत राक्षसान्(D1 °सीं) (for the post. half). —After l. 19, B3(marg.) ins. :

भूमौ काचिद्वने काचित्काचिच्छय्यासुमूलतः ।
वृद्धानां विकृताकारा राक्षस्यो मुमुहुस्तदा ।

—(l. 20) D2.7 देव- (for देवः). —After l. 20, B3 repeats consecutively l. 18-20. —(l. 21) V1 आदाय च (for आससाद). Ś1 Dt1 D2.3.6 वनस्थां तां (for ततः सीताम्). B3 स ददौ; G(ed.) च ददौ (for प्रददौ). B1.3.4 प्रभुः (for विभुः). Ś1 Dt1 D1-3.6 वचनं चेदमब्रवीत् (for the post. half). —(l. 22) Dt1 D6 चास्मि; D2 प्राप्तं (for प्राप्तः). Ñ2 V1 B4 D5.7 आगतोस्मि; B1.3 पश्य मां त्वं (for इह प्राप्तः). —Dt1 D6 om. l. 23-30. —(l. 23) B4 राघवः स (for राघवस्य). B4 कुशली (for कुशलं). —Ś1 om. (hapl.) l. 24-32. —(l. 24) D1-3 काकुत्स्थो (for धर्मात्मा). —V1 D1-3 om. l. 25-30. —(l. 27) D7 स पुरं; G(ed.) स्वपुरीं (for स्वपुरं). —(l. 28) B4 अनुजः (for सानुजः). —(l. 30) B3 मानसज्वरं. —(l. 31) Ñ2 illeg.; Dt1 D2.3.6 त्वां; D1 त्वत् (for च). D5.7 कार्यस्य सिध्यर्थं(D7 °द्धस्य) (for च कार्यसिध्यर्थं). Dt1 D1-3.6 राघवस्य; D7 **राज्ञो (for तस्य राज्ञो). —(l. 32) V1 जनयिष्यामि; B1 कार° (for कल्प°). D1 मा शोच (for मा शुचो). —(l. 33) Ñ2 B1.3.4 D5.7 हि (for स). V1 समुद्रांतं (for °द्रं स). B1.3.4 D5.7 महाबलः (for बलैः सह). Ñ2 भविष्यति महाबलः; V1 संतरिष्यति राघवः (for the post. half). —(l. 34) G(ed.) स्म (for च). Ś1 माययैव च; Ñ2 D5.7 मयैवेहाद्य (for मयैवेह च). V1 मोहिता मायया (by transp.). B3 वनात् (for बलात्). Dt1 D1-3.6 मोहिताः शुभे; G(ed.) मोहिताबले (for °ता बलात्). Ś1 मयैवेह हताः शुभे (for the post. half). —(l. 35) Ñ2 V1 B4 D5.7 इदं च (V1 तु) पायसं (for तस्मादन्नमिदं). Dt1 D6 अहं; D1 इह (for second इदं). K(ed.) स्वकं (for स्वयम्). Ñ2 V1 B4 D5.7 हवि(V1 °रि)ष्यंते(B4 °तु) मयोद्यतं(V1 °यतं; D5 °द्यते; D7 °द्यतां) (for the post. half). B1.3 इदं मयोद्यतं तुभ्यं पायसं स्वादु चोत्तमं. —V1 om. l. 36-38. —(l. 36) Ś1 D1 बलात्; Dt1 स त्वं (for स त्वां). Ñ2 D5.7 संप्रगृह्याथ वेगेन; B4 संगृह्य वेगेनैवाहं (for the prior half). Ñ2 D5.7 आयातः (for आगतः). B1.3 गृह्य प्राश महाभागे मा च कालात्ययं कुरु. —(l. 37) Dt1 एनमत्स्यसि; D1 एतमश्नाहि. B1.3 एतत्प्राश्य क्षुधा देवि; D3 एतदश्नाहि

कथं जानामि देवेन्द्रं त्वामिहस्थं शचीपतिम् । [40]
देवलिङ्गानि मे यानि श्रुतानि गुरुसंनिधौ ।
तानि मे दर्शय क्षिप्रं यदि त्वं देवराट् स्वयम् ।
सीताया वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे स वासवः ।
प्रत्ययं जनयामास जानक्याः संनिधौ ततः ।
पृथिवीं नास्पृशत्पद्भ्यामनिमेषेक्षणो बभौ । [45]
अरजोऽम्बरधारी च न म्लानकुसुमस्तथा ।
तं ज्ञात्वा लक्षणैः सीता वासवं परिहर्षिता ।
उवाच वाक्यं रुदती भगवान्राघवं प्रति ।
सह भ्रात्रा महाबाहुर्दिष्ट्या च श्रुतिमागतः ।

यथा मे श्वशुरो राजा यथा च मिथिलाधिपः । [50]
तथा त्वामद्य पश्यामि सनाथो मे पतिस्त्वया ।
त्वया नाथेन देवेन्द्र दिष्ट्या जीवति राघवः ।
तवाज्ञया च देवेन्द्र पयोभूतमिदं हविः ।
अशिष्यामि त्वया दत्तं रघूणां कुलवर्धनम् ।
इन्द्रहस्ताद्गृहीत्वा तत्पायसं सा शुचिस्मिता । [55]
निवेदयित्वा देवेभ्यो त्रिधिवत्तच्छुभव्रता ।
न्यवेदयत भर्त्रे सा लक्ष्मणाय च मैथिली ।
यदि जीवति मे भर्ता भ्रात्रा सह महाबलः ।
इदमस्तु तयोरुक्त्वा तदश्नात्पायसं स्वयम् ।

मद्दत्तं (for the prior half). Ñ2 B4 D5.7 एतदश्नीहि वैदेहि न भविष्यति ते शुभे (B4 क्षुधा). —(l. 38) Ñ2 वा (for च). B1.3 रुजाश्च घोरा; D2.3.5–7 क्षुधा तृषा च (D5.7 वा). Ñ2 B1.3.4 D5.7 धर्मिष्ठे (for रम्भोरु). Ñ2 B4 D7 त्वयि वर्षशतैरपि; B1.3 D5 वैवर्ण्यं चा (B3 वा)पि भाविनि (for the post. half). —After l. 38, Ś1 ins.:

न यास्यति हि चान्नेन हविषा त्वयि मैथिलि ।;

while B4 ins.:

प्राशिते सति भीरु त्वं पुण्यश्लोका भविष्यसि ।

—(l. 39) Ś1 एवमुक्तवंतं (hypm.); Ñ2 V1 B3 D1–3.5.6 एवमुक्त्वा तु; L(ed.) एवं वदंतं (for एवमुक्ता तु). D3 देवेन (for देवेन्द्रम्). B3 सोवाच. B4 [इ]दं विशंकिता (for परि°). D3 तमुवाच च शंकिता (for the post. half). —(l. 40) Ñ2 B1.4 D5.7 ज्ञास्यामि; B3 प्राइयामि (for जानामि). Ñ2 V1 B3 D3.5–7 देवेंद्र. D6 इहस्थ- (for °स्थं). V1 शचीपते. —(l. 41) Ś1 D2 देहि; D1.3 दद्यौ (for देव-). V1 om. मे (subm.). B1 यान्यासन्; Dt1 D6 दृष्टानि (for मे यानि). L(ed.) यानि दृष्टानि लिंगानि (for the prior half). V1 गुरुसंनिधौ; B4 मुनिसंनिधौ (for गुरु°). Ś1 Dt1 D1–3.6 राम (D1.3 °मो) लक्ष्मण-संनिधौ (for the post. half). —(l. 42) Ś1 Dt1 D1–3.6 दर्शय देवेंद्र (D1.3 मे देव) (for मे दर्शय क्षिप्रं). D3 यदिदं (for यदि त्वं). —(l. 43) Ś1 शक्रो (for चक्रे). Ś1 Dt1 D1–3.6 शचीपतिः (for स वासवः). —Ś1 V1 Dt1 D1–3.6 om., B1 reads in marg. l. 44. —(l. 45) D1.5 पृथिव्यां (for °वीं). B1.3 नास्पृशन्; D7 नास्पृशेत्. B3 अनिमिष- (for अनिमेष-). Ś1 Dt1 D1–3.6 अनिमेषेक्षणानि च (for the post. half). —B1 om. l. 46. —(l. 46) Ś1 Ñ2 V1 D1.3 अजरों (D1.3 °रक्तां) बरधारी च (for the prior half). Ś1 ह्यम्लान-; V1 अम्लान-; D5 न म्लानं (for न म्लान-). Ñ2 D5.7 -कुसुमं; D1 -कुसुमांस (for °मस्). B3.4 बभूव विबुधाधिपः (for the post. half). —(l. 48) D1 मुदिता (for रुदती). Dt1 D2.6 भगवद् (D2 °वन्) (for °वान्). Ś1 D1.3 राघवः पतिः (for राघवं प्रति). —For l. 47–48, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

तं दृष्ट्वा देवराजं तु संहृष्टा प्राह मैथिली ।

[B1.3 च; D5 सा (for तु). B4 प्राह वैदेही (for देवराजं तु). V1 तं च दृष्ट्वा सहस्राक्षं (for the prior half). V1 प्रहृष्टा (for संहृष्टा). B4 भर्ता जीवति मे प्रभो (for the post. half).]

—B3 om. l. 49. Ñ2 V1 B1 D5.7 read l. 49 after l. 52. —(l. 49) Ñ2 B1 D5.7 महाबाहो; D3 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्). Ś1 B4 Dt1 D1–3.6 मे (for च). D5 दृष्ट्या (for दिष्ट्या). Ñ2 B4 D5.7 श्रुतिरागता (D7 °तः). —After l. 49, Ñ2 D5.7 ins.:

तवाज्ञा चैव देवेन्द्र न कार्या मेऽन्यथा क्वचित् ।

—(l. 50) Ś1 मे (for च). B1.3 G(ed.) पिता च मम मैथिलः (G[ed.] मिथिलेश्वरः) (for the post. half). —(l. 51) Ś1 धर्मेण शक्र त्वं; Ñ2 D5.7 त्वामनुपश्यामि (for त्वामद्य पश्यामि). B3.4 D1 तथा (for त्वया). —For l. 50–51, V1 subst.:

देवराजं तु तं दृष्ट्वा गुरुवत्तमव꞉त ।

—Ś1 B3.4 Dt1 D1–3.6 om. l. 52. —(l. 53) Ś1 तथाजेयश् (for तवाज्ञया). D1.3 यथोभूतम् (for पयो°). Ñ2 B4 अनुत्तमं (for इदं हविः). V1 पायसं चैतदुत्तमं; B1.3 D5.7 पयोमृतमनुत्तमं (for the post. half). —(l. 54) Ñ2 D5.7 प्राशयामि; B1.3.4 प्राशिष्यामि; D6 आशिष्यामि (for अशि°). V1 प्राशयिष्याम्यहं. Ñ2 B3 D5.7 रक्ष्याहं सततं त्वया; V1 प्रगृह्य हविरुत्तमं (for the post. half). —(l. 55) Ñ2 V1 D5.7 तु; B3 om.; B4 च; D6 तं (for तत्). B1 ततो गृह्य (for गृहीत्वा तत्). D3 च (for सा). —Ś1 Dt1 D1–3.6 om. l. 56. B4 transp. l. 56 and l. 57. —(l. 56) B3 भर्त्रैव (for देवेभ्यो). B3 om. from विधिवत् up to सा in l. 57. V1 पायसं विधिवच्छुभा (for the post. half). —B1 reads l. 57 in marg. —(l. 57) B1 अवेदयत; D1 निवेदयति (for न्यवेदयत). D1 om. च (subm.). —For l. 57, V1 subst.:

अग्रमुद्धृत्य वैदेही इदं वचनमब्रवीत् ।

—(l. 58) Ñ2 B1.3.4 D5.7 चिरं जीवतु (for यदि जीवति). Ś1 Dt1 D1–3.6 सह भ्रात्रा (by transp.). —After l. 58, V1 ins.:

इहस्थः प्रेतलोके वा तयोः स्यादि꞉मक्षयम् ।

—(l. 59) Dt1 D2.6 तयोर्भक्त्या (for तयोरुक्त्वा). —For l. 59, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

इत्येवमुक्त्वा वैदेही प्राश्नात्सा पायसं शुभम् ।

[Ñ2 B3 D7 उक्ता. B1.4 प्राश्नीयात् (for प्राश्नात्सा). B1 तथा; B4 स्वयं (for शुभम्). V1 स्वयं प्राशयद्धविः (subm.); B3 सुखं प्राशयत्तद्धविः (for the post. half.]

इतीव तत्प्राश्य हविर्वरानना [60]
जहौ क्षुधादुःखसमुद्भवं च तम् ।
इन्द्रात्प्रवृत्तिमुपलभ्य जानकी
काकुत्स्थयोः प्रीतमना बभूव ।
स चापि शक्रस्त्रिदिवालयं तदा
प्रीतो ययौ राघवकार्यसिद्धये । [65]
आमन्त्र्य सीतां स ततो महात्मा
जगाम निद्रासहितः स्वमालयम् ।

Colophon

13

Before Sarga 60, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins.:

सीतामपश्यन्धर्मात्मा कामोपहतचेतनः ।
विललाप महाबाहू रामः कमललोचनः ।
पश्यन्निव च तां सीतामपश्यन्मदनार्दितः ।
उवाच राघवो वाक्यं विलापाश्रयदुर्वचम् ।
त्वमशोकस्य शाखाभिः पुष्पप्रियतया प्रिये । [5]
आवृणोषि शरीरं ते मम शोकविवर्धनी ।
कदलीकाण्डसदृशौ कदल्या संवृतावुभौ ।
ऊरू पश्यामि ते देवि नासि शक्ता निगूहितुम् ।
कर्णिकारवनं भद्रे हसन्ती देवि सेवसे ।
अलं ते परिहासेन मम बाधावहेन वै । [10]
विशेषेणाश्रमस्थाने हासोऽयं न प्रशस्यते ।
अवगच्छामि ते शीलं परिहासप्रियं प्रिये ।
आगच्छ त्वं विशालाक्षि शून्योऽयमुटजस्तव ।
सुव्यक्तं राक्षसैः सीता भक्षिता वा हृतापि वा ।
न हि सा विलपन्तं मामुपसंप्रैति लक्ष्मण । [15]
एतानि मृगयूथानि साश्रुनेत्राणि लक्ष्मण ।
शंसन्तीव हि वैदेहीं भक्षितां रजनीचरैः ।
हा ममार्ये क यातासि हा साध्वि वरवर्णिनि ।
हा सकामाद्य कैकेयी देवी मेऽद्य भविष्यति ।

—(l. 60) L(ed.) इत्येव तत् (for इतीव तत्). —(l. 61) Ś1 जहौ क्षुधां वर्षसमुद्भवां च तां; D1 जहौ क्षुधामर्षसमुद्भवं तमः; D3 जहौ क्षुधां तर्षभवं भयं च. —(l. 62) D1 ह्युपलभ्य (for उप°). D1.3 सीता (for जानकी). Ś1 L(ed.) इंद्राद्दिदिवैव तु (L[ed.] च) सा प्रवृत्ति. —(l. 64) D1 त्रिदशालयं (for त्रिदिवा°). —(l. 66) D3 च (for स). Ś1 महितां (for स ततो). —For l. 60–67, Ñ2 V1 B1.3.4 D5.7 subst.:

अन्नं च तत्प्राश्य वराननासौ
जहौ तदा तर्षसमुद्भवं क्लमम् ।
प्रवृत्तिमिन्द्रादुपलभ्य चापि
काकुत्स्थयोः प्रीतमना बभूव ।
स चापि देवो विबुधेश्वरस्तदा [5]
तस्या हविस्तत्प्रतिपाद्य धीमान् ।
आश्वास्य चैनामथ राजपुत्रीं
प्रीत्या ययौ राघवकार्यसिद्धये ।

[(l. 1) V1 B1.3 तथा तु (V1 च) (for अन्नं च). V1 B1.3 हविर्वरानना (for वराननासौ). —(l. 2) B4 हर्ष- (for तर्ष-). V1 क्षुधां तस्य (for तदा तर्ष-). V1 भयं (for क्लमम्). B1 तृट्प्रभवं तदा भयं (for तर्षसमुद्भवं क्लमम्). —After l. 2, B1 reads l. 7 and 8. —(l. 3) V1 प्रतिलभ्य चैव (for उपलभ्य चापि). B1.3.4 इंद्रात्प्रवृत्तिं प्रतिलभ्य सीता (B4 च तयोपलभ्य). —(l. 4) B1.3.4 प्रीतिमना (for प्रीत°). V1 B3 बभूव ह. —(l. 5) V1 B3 देवेंद्र (B3 °वप्र)वरो महेंद्रस् (for देवो विबुधेश्वरस्तदा). —D5.7 om. l. 6–7. —(l. 6) V1 श्रीमान् (for धीमान्). B3 प्रतिपादयित्वा (for °पाद्य धीमान्). B1.4 प्रीत्या ददौ (B1 प्रत्याययौ) राघवकार्यसिद्धये. —(l. 7) B4 स पुनर्महेंद्रो (for अथ राजपुत्रीं). B1 संश्राव्य वार्तां स पुनर्महेंद्रो. —(l. 8) V1 B3 पुनर्महेंद्रस्त्रिदिवं जगाम; B1.4 जगाम देव्या मुदितस्तदा सः.]

Colophon. —*Sarga name*: Ś1 D2.3 हविःप्रदानं; Ñ2 V1 D5.7 इंद्रदर्शनं (Ñ2 °नः); B1 सीतासमाश्वासः; B3 इंद्रवाक्यं; B4 सीतान्नप्राशनं; D1 सीताया हविष्प्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 B1.3 D2 om.; Ñ2 D5.7 63; V1 D1 60; B4 D3 64; Dt1 56; D6 57.

13

D8 begins with ॐ; T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 with श्रीरामाय नमः. —(l. 1) T1.2 M2 transp. the post. halves of l. 1 and l. 2. Dt1 Dm1 D4.6.8 G3 Ct शोको-; G1 M3 मोहो- (for कामो-). —(l. 3) B4 स (for च). Dt1 D6 मन्मथार्दितः (for मदनार्दितः). —G3 repeats l. 5 after l. 15. —(l. 5) Dg1 Dt1 D4.6 T3 -प्रियतरा (for °तया). —G2 om. l. 6–10. —(l. 6) Dg1 D6 T3 -विवर्धनि. —(l. 7) Dg1 Dm1 D8 G1.3 M1 Cv.tp कदलीस्कंध-(G3 M1 °स्तंभ-). Dg1 कदल्यां (for °ल्या). —(l. 9) D4 वसंती (for हसन्ती). Dg1 T3 सेवसे वने; T2 देवि सेवने. —After l. 9, G1 ins.; T1.2 Cg ins. l. 2 after l. 10:

अलं ते बाधया भीरु पश्याम्यसितलोचने ।
परिहासेन किं सीते परिश्रान्तस्य मे प्रिये ॥

—Thereafter T1.2 Cg cont.; while G2 ins. after l. 5:

अयं स परिहासोऽपि साधु देवि न रोचते ।

[G2 तु (for स) and शोभते (for रोचते).]

—(l. 10) Dm1 D8 [आ]यासवहेन (for बाधावहेन). —(l. 11) G3 विशेषाद् (for विशेषेण). G1 प्रशंस्यते (for प्रशस्यते). —(l. 12) Dg1 अवगच्छामि. G3 शीलं ते (by transp.). Dt1 om. प्रिये. —G3 reads l. 13–14 after l. 5 repeating l. 13 here. —(l. 13) G1 विशालाक्षी (for °क्षि). —(l. 15) D4 सहसा (for न हि सा). —(l. 16) T3 इमानि (for एतानि). G3 साश्रुनेत्राणि मृगयूथानि (by transp.). —(l. 17) G2 शंसंती स (for शंसन्तीव). Dt1 D6 मे देवीं (for वैदेहीं). T2 रक्षितां (for भक्षितां). —(l. 19) Dm1 [अ]थ; M2 हि (for [अ]द्य). T1 [अ]द्य या देवी; T2 त्वया देवी (for [अ]द्य कैकेयी). D4.6 T3 G1 देवि (for देवी). Dg1 T3

सीतया सह निर्यातो विना सीतामुपागतः। [20]
कथं नाम प्रवेक्ष्यामि शून्यमन्तःपुरं पुनः।
निर्वीर्य इति लोको मां निर्दयश्चेति वक्ष्यति।
कातरत्वं प्रकाशं हि सीतापनयनेन मे।
निवृत्तवनवासश्च जनकं मिथिलाधिपम्।
कुशलं परिपृच्छन्तं कथं शक्ष्ये निरीक्षितुम्। [25]
विदेहराजो नूनं मां दृष्ट्वा विरहितं तया।
दुहितृस्नेहसंतप्तो मोहस्य वशमेष्यति।
अथवा न गमिष्यामि पुरीं भरतपालिताम्।
स्वर्गोऽपि हि तया हीनः शून्य एव मतो मम।
मामिहोत्सृज्य हि वने गच्छायोध्यां पुरीं शुभाम्। [30]
न त्वहं तां विना सीतां जीवेयं हि कथंचन।
गाढमाश्लिष्य भरतो वाच्यो मद्वचनात्त्वया।
अनुज्ञातोऽसि रामेण पालयेति वसुंधराम्।
अम्बा च मम कैकेयी सुमित्रा च त्वया विभो।
कौसल्या च यथान्यायमभिवाद्या ममाज्ञया। [35]
रक्षणीया प्रयत्नेन भवता युक्तकारिणा।
सीतायाश्च विनाशोऽयं मम चामित्रसूदन।
विस्तरेण जनन्या मे विनिवेद्यस्त्वया भवेत्।
इति विलपति राघवे सुदीने
वनमुपगम्य तया विना सुकेश्या। [40]
भयविकलमुखस्तु लक्ष्मणोऽपि
व्यथितमना भृशमातुरो बभूव।

Colophon

स राजपुत्रः प्रियया विहीनः
कामेन शोकेन च पीड्यमानः।
विषादयन्भ्रातरमार्तरूपो [45]
भूयो विषादं प्रविवेश तीव्रम्।
स लक्ष्मणं शोकवशाभिपन्नं
शोके निमग्नो विपुले तु रामः।
उवाच वाक्यं व्यसनानुरूप-
मुष्णं विनिःश्वस्य रुदन्सशोकम्। [50]
न मद्विधो दुष्कृतकर्मकारी
मन्ये द्वितीयोऽस्ति वसुंधरायाम्।
शोकेन शोको हि परम्पराया
मामेति भिन्दन्हृदयं मनश्च।

M3 मे सा; Dt1 तेद्य; Dm1 D8 साद्य; D4 om.; G2.3 सापि; M1 सा हि (for मेष्य). T1.2 कैकेयी (T2 केकेया) सा भविष्यति (for the post. half). ꙮ Ck : सकामा त्वयेति। भक्षितयेति शेषः. ꙮ —(l. 20) G2 उपागमत् (for उपागतः). —D6 om. l. 21. —(l. 21) Dg1 Dt1 मनः; D4 मम (for पुनः). —(l. 22) Dm1 D8 G3 M1 यं (for मां). —(l. 23) Dg1 प्रशस्तं; Dm1 विकाशं (for प्रकाशं). T3 वै (for मे). G1 सीतापनयने मम (for the post. half). —(l. 24) Dg1 -वनवासस्य (for °वासश्च). G2 निधिकं (for जनकं). —(l. 25) G1 मां च पृच्छंतं (for परि°). —(l. 26) D4.8 T2 G2.3 त्वया (for तया). —(l. 27) Dt1 D6 सुताविनाश- (for दुहितृस्नेह-). —After l. 27, Dt1 D6 ins. :

तात एव कृतार्थः स तत्रैव वसतादिति।

[D6 [ए]वं (for [ए]व). —After वसता, D6 erroneously repeats from र्थः up to वसता. ꙮ Cm.t : वशमेष्यतीत्यनंतरं "तात एव कृतार्थः स तत्रैव वसताद्गतः" (Ct °तादिति) इत्यर्धमधिकं कतकपाठे। तातो दशरथ एव कृतार्थः वसतादिति लोट् व्यत्ययेन यतस्तत्रैव स्वर्गे एव वसति न तु जीवन्ती कौसल्येत्यर्थः।; Ck : "तात एव कृतार्थः स तत्रैव वसतामिति" प्राचीनं पांक्तमेकमर्धं दृश्यते। इदं पौराणिक......जनरत्यजन्ति न लिखन्ति कुण्डलयन्निव। तातो दशरथ एव कृतार्थः सीताविरहितमागतं दृष्ट्वा यतः स्वर्गतःततः दुःखं न प्राप्स्यतीति यत्तस्मात् सतानस्तत्रैव स......(वसतादिति) अधीष्टे अथ लडर्थे लोटं व्यत्ययादंगीकृत्य तु योजनं। तातस्तत्रैव स्वर्ग एव वसतीति। यदतः स एव कृतार्थः न तु जीवन्ती कौसल्येत्यर्थः. ꙮ]

—(l. 28) G2 अथ नाहं (for अथवा न). —(l. 29) Dm1 D8 G3 च (for हि). T1.2 सीतया (for हि तया). —(l. 30) Dg1 Dt1 D6 T3 M3 तन्माम् (for मामिह). G2 तु (for हि). T1.2 तं मामिहोत्सृज्य वनं (T2 °ने) (for the prior half). —(l. 32) G3 damaged for चनात्त्व. —(l. 34) G2 प्रजावती (for त्वया विभो). —(l. 35) Dt1 Dm1 D6.8 T3 G1 M1.3 अभिवाद्य (for °वाद्या). —(l. 36) Dg1 सूक्तवादिना; Dt1 D4.6 T3 M3 सूक्तचा (T3 M3 °का)-रिणा. ꙮ Ck : भवता सेति कौसल्येति यावत्. ꙮ —(l. 37) T2 M2.3 चारि (T2 °मि) त्रकर्शनः (T2 °न). —(l. 38) G3 damaged for the prior half. G1 तु (for मे). M3 न निवेद्यस् (for विनि°). —(l. 39) Dg1 M2 [ऽ]तिदीने; Dt1 D4.6 T3 M3 तु दीने (for सुदीने). —(l. 40) M3 परम् (for वनम्). D4 om. विना. —(l. 41) Dm1 D8 च; M2 स (for तु). G3 लक्ष्मणे (for °णो). —(l. 42) M2 आकुलो (for आतुरो). Colophon. —*Sarga no.* (figures, words or both) Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 62; D4 66; D6 M3 63. —After colophon, G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः. —Before l. 43, D8 ins. ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः; M1 श्रीरामाय नमः. —(l. 44) Dg1 कामेन मोहेन; Dt1 D6 T1.2 M3 Cr.m.k.t शोकेन मोहेन; Dm1 D8 शोकेन कामेन (by transp.); G3 * * * दुःखेन (damaged); Cg as above (for कामेन शोकेन). G3 damaged; M1 ताड्यमानः (for पीड्यमानः). ꙮ Cr.m.k.t : इष्टवियोगजः शोकः। कामजं चित्तवैवश्यं मोहः. ꙮ —(l. 45) G3 damaged for विषादय. —(l. 47) Dg1 D4 T3 G1 M2 शोकवशोपपन्नं. —(l. 48) Dg1 शोके विमग्नो; D6 T2 शोके न मग्नो; M1 शोके हि मग्नो (for शोके निमग्नो). Dm1 D8 हि रामः; G3 [ऽ]भिरामः; T3 राघवः; Ck.t*p* [ऽ]तिरामः (for तु रामः). —(l. 50) All except D8 Cg विनिश्वस्य. Dm1 D8 G2.3 सशोकः. —M3 damaged from दु in l. 51 up to ऽस्ति in l. 52. —(l. 51) M3 reads from दु up to मन्ये in l. 52 in marg. *sec. m.* G2 दुष्कृति- (for दुष्कृत-). T1.2 -कामकारी (for -कर्मकारी). —(l. 53) Dt1 D6.8 G1 Cr.k.t शोकानु- (for शोकेन). Dt1 शोकये हि; Dm1 शोकोपि (for शोको हि). G1

पूर्वं मया नूनमभीप्सितानि [55]
पापानि कर्माण्यसकृत्कृतानि ।
तत्रायमद्यापतितो विपाको
दुःखेन दुःखं यदहं विशामि ।
राज्यप्रणाशः स्वजनैर्वियोगः
पितुर्विनाशो जननीवियोगः । [60]
सर्वाणि मे लक्ष्मण शोकवेग-
मापूरयन्ति प्रविचिन्तितानि ।
सर्वं तु दुःखं मम लक्ष्मणेदं
शान्तं शरीरे वनमेत्य शून्यम् ।
सीतावियोगात्पुनरभ्युदीर्णं [65]
काष्ठैरिवाग्निः सहसोपदीप्तः ।
सा नूनमार्या मम राक्षसेन
बाला हृता खं समुपेत्य भीरुः ।
अपस्वरं सुस्वरविप्रलापा
भयेन विक्रन्दितवत्यभीक्ष्णम् । [70]
तौ लोहितस्य प्रियदर्शनस्य
सदोचितावुत्तमचन्दनस्य ।
वृत्तौ स्तनौ शोणितपङ्कदिग्धौ
नूनं प्रियाया मम नाभिभातः ।
तच्छ्लक्ष्णसुव्यक्तमृदुप्रलापं [75]
तस्या मुखं कुञ्चितकेशभारम् ।
रक्षोवशं नूनमुपागताया
न भ्राजते राहुमुखे यथेन्दुः ।
तां हारपाशस्य सदोचिताया
ग्रीवां प्रियाया मम सुव्रतायाः । [80]
रक्षांसि नूनं परिपीतवन्ति
शून्ये हि भित्त्वा रुधिराशनानि ।
मया विहीना विजने वने या
रक्षोभिरावृत्य विकृष्यमाणा ।
नूनं विनादं कुररीव दीना [85]
सा मुक्तवत्यायतकान्तनेत्रा ।
अस्मिन्मया सार्धमुदारशीला
शिलातले पूर्वमुपोपविष्टा ।
कान्तस्मिता लक्ष्मण जातहासा
त्वामाह सीता बहुवाक्यजातम् । [90]
गोदावरीयं सरितां वरिष्ठा
प्रिया प्रियाया मम नित्यकालम् ।
अप्यत्र गच्छेदिति चिन्तयामि
नैकाकिनी याति हि सा कदाचित् ।
पद्मानना पद्मविशालनेत्रा [95]
पद्मानि वानेतुमभिप्रयाता ।
तदप्ययुक्तं न हि सा कदाचि-
न्मया विना गच्छति पङ्कजानि ।
कामं त्विदं पुष्पितवृक्षषण्डं
नानाविधैः पक्षिगणैरुपेतम् । [100]
वनं प्रयाता नु तदप्ययुक्त-
मेकाकिनी सा तु बिभेति भीरुः ।
आदित्य भो लोककृताकृतज्ञ
लोकस्य सत्यानृतकर्मसाक्षिन् ।
मम प्रिया सा क्व गता हृता वा [105]
शंसस्व मे शोकवशस्य सत्यम् ।

परंपरायां. —(l. 54) D4 मामेव; G1 ममाति-; G2 रामेति (for मामेति). —(l. 55) M3 reads पूर्वं मया in marg. D6 पूर्वे (for पूर्वं). Dm1 D4.8 G1 M1.2 अनी(G1 M2 °ती; M1 °पी)-प्सितानि (for अभी°). —(l. 57) Dt1 अद्यापि कृतो; D4 M3 अभ्यापतितो (for अद्यापतितो). —(l. 58) M1 हृदयं (for यदहं). —(l. 61) G3 damaged for लक्ष्मण शोकवेग. —(l. 62) G3 damaged for मापूर. Dt1 प्रविचिंतयामि; D4 प्रतरंति तानि; G3 प्रविशंति तानि (for प्रविचिन्तितानि). —(l. 63) Dg1 सर्वे. M1.2 हि (for तु). —(l. 64) Dt1 D6 Ct क्लेशं (for शून्यम्). —(l. 65) Dm1 D8 G2.3 M1.3 अप्युदीर्णं. ꙮ Cg : उदीर्णं उद्रिक्तम्. ꙮ —(l. 66) Dg1 T सहसा प्रदीप्तः; G3 सहसैव दीप्तः (for सहसोपदीप्तः). —(l. 68) Dg1 Dt1 D6 T Ct ह्यभ्याहृता; D4 M3 बलाहृ(M3 Cg °द्धृ)ता; G1.2 हृद्या हृता (for बाला हृता). —(l. 69) Dt1 अथ स्वरं; D4.6 Ct अप्यस्वरं (for अपस्वरं). Dg1 सस्वर-; D6 सुस्वरं; G3 M3 विस्वर- (for सुस्वर-). D4 -विप्रलापाद्; D6 विप्रलाप्य (for -विप्रलापा). —(l. 72) Dg1 M1 सद्यो(M1 °ह्यो)चिताव्; (for सदोचिताव). —(l. 73) T3 वृत्तस्तनौ. —(l. 74) Dt1 प्रियायां (for प्रियाया). Dg1 Dt1 D6 G1.2 Cr.g*p*.k.t नाभिपातः; D8 °मानः; M2 नाभिभवः; Cg also as above (for °भातः). —(l. 79) M1 मद्वाहु- (for तां हार-). Dt1 D6 सद्दो(D6 Ct °दो)चितां तां(Dt1 *); D4 सदोचितायां (for °चिताया). ꙮ Cv : हारपाशस्य सदोचिताया इति पदच्छेदः. ꙮ —(l. 81) Dm1 D4.8 G1.3 M1.2 परिपीडयंति; G2 परिवीक्षयंति (for °पीतवन्ति). ꙮ Ct*p* : परिपीतवन्ति इति पाठे रुधिरमिति शेषः. ꙮ —(l. 82) T1.2 Cg विभिद्य शून्ये; M3 शून्ये हि हित्वा (for शून्ये हि भित्त्वा). —(l. 83) Dt1 Dm1 D4.6 G3 M3 वने सा; Cv*p* as above (for वने या). —(l. 84) T1.2 G M2 आहृत्य (for आवृत्य). —(l. 85) Dg1 M2 निनादं (for विनादं). —(l. 86) M3 सु- (for सा). —(l. 87) Dt1 om. -शीला. —(l. 88) M2 शिलातलं (for °तले). G1 पूर्वमुखोपविष्टा. —(l. 90) Dm1 D8 T1.2 G3 M1.3 मामाह (for त्वामाह). —(l. 91) Dg1 सरिता (for सरितां). —(l. 92) G1 प्रियं (for प्रिया). —(l. 93) G1 सा तत्र (for अप्यत्र). —(l. 95) D8 पद्मासना (for पद्मानना). Dg1 Dm1 D6.8 T3 M3 -पलाशनेत्रा (for -विशालनेत्रा). —(l. 96) G1 इह (for अभि-). —(l. 99) Dt1 Dm1 D4.6.8 -वृक्षखंडं (for °षण्डं). —(l. 101) G3 प्रयुक्ता (for प्रयाता). Dt1 T3 तु; G2.3 न (for नु). —(l. 102) Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 Cr.g.k.t [अ]ति-; T3 [अ]पि; M2 हि (for तु). —(l. 103) M3 आगत्य (for आदित्य). Dm1 लोकस्य; D8 लोकस्य-; G1 M2 भूलोक- (for भो लोक-). —(l. 104) M1 सत्याकृत- (for °नृत-). G1 -साक्षी (for -साक्षिन्). —(l. 105) D4 प्रियास्ता; M3 प्रिया वा (for प्रिया सा). T2 वाक्यगतं (for सा क्व गता). M1

लोकेषु सर्वेषु न चास्ति किंचि-
    द्यत्ते न नित्यं विदितं भवेत्तु ।
शंसस्व वायो कुलशालिनीं तां
    हृता मृता वा पथि वर्तते वा । [110]
इतीव तं शोकविधेयदेहं
    रामं विसंज्ञं विलपन्तमेवम् ।
उवाच सौमित्रिरदीनसत्त्वो
    न्याये स्थितः कालयुतं च वाक्यम् ।
शोकं विमुञ्चार्य धृतिं भजस्व [115]
    सोत्साहता चास्तु विमार्गणेऽस्याः ।
उत्साहवन्तो हि नरा न लोके
    सीदन्ति कर्मस्वतिदुष्करेषु ।
इतीव सौमित्रिमुदग्रपौरुषं
    ब्रुवन्तमार्तो रघुवंशवर्धनः । [120]
न चिन्तयामास धृतिं विमुक्तवा-
    न्पुनश्च दुःखं महदभ्युपागतम् ।

Colophon

14

After 3.60.14, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. :

एते मृगा महावीर्या मामीक्षन्ते मुहुर्मुहुः ।
वक्तुकामा इव हि मे इङ्गितान्युपलक्षये ।
तांस्तु दृष्ट्वा नरव्याघ्रो राघवः प्रत्युवाच ह ।
क्व सीतेति निरीक्षन्वै बाष्पसंरुद्धया दृशा ।
एवमुक्ता नरेन्द्रेण ते मृगाः सहसोत्थिताः । [5]
दक्षिणाभिमुखाः सर्वे दर्शयन्तो नभस्स्थलम् ।
मैथिली ह्रियमाणा सा दिशं यामन्वपद्यत ।
तेन मार्गेण धावन्तो निरीक्षन्ते नराधिपम् ।
येन मार्गं च भूमिं च निरीक्षन्ते स्म ते मृगाः ।
पुनश्च मार्गमिच्छन्तो लक्ष्मणेनोपलक्षिताः । [10]
तेषां वचनसर्वस्वं लक्षयामास चेङ्गितम् ।
उवाच लक्ष्मणो ज्येष्ठं धीमान्भ्रातरमार्तवत् ।
क्व सीतेति त्वया पृष्टा यथेमे सहसोत्थिताः ।
दर्शयन्ति क्षितिं चैव दक्षिणां च दिशं मृगाः ।
साधु गच्छावहे देव दिशमेतां हि नैर्ऋतीम् । [15]
यदि स्यादागमः कश्चिदार्या वा साऽथ लक्ष्यते ।
बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रस्थितो दक्षिणां दिशम् ।
लक्ष्मणानुगतः श्रीमान्वीक्षमाणो वसुंधराम् ।

मृता (for हृता). —(l. 106) Dt1 D6 -हतस्य; M3 -शतस्य (for -वशस्य). D8 सत्वं (for सत्यम्). —(l. 107) D4 T M3 च (for न). D4 T M3 Cg नास्ति; D6 वास्ति (for चास्ति). —(l. 108) Dm1 M1.2 यत्तेन (for यत्ते न). Dg1 T3 सर्वं; M1 तथ्यं (for नित्यं). Dt1 D6 T1.2 G1 Cm.g तत् (for तु). —(l. 109) Dt1 D6 G M Ct -पा(G M -षा)लिनीं (-शालिनीं). M2 सा (for तां). —(l. 110) Dg1 D4 T1.2 G1 M2.3 हता (for हृता). T1.2 G1 M3 हृता (for मृता). D6 मृता हृता (by transp.). —(l. 111) Dm1 D8 अतीव (for इतीव). G2 शोकविदेय- (for °विधेय-) ❀ Ck : वातिव (इतीव) शद्बौ प्रायश इह पर्यायौ ।; Ct : इतीवातीव शब्दौ पर्यायौ. ❀ —(l. 112) M1 कामं (for रामं). Dt1 Dm1 D6 T3 एव. —(l. 113) G2 न दीन- (for अदीन-). —(l. 114) Dt1 D6 न्याय्ये. Dm1 D8 G3 M1 कालहितं (for °युतं). —(l. 115) Dt1 D6 विसृज्याद्य; Dm1 D8 च मुंचार्य (for विमुञ्चार्य). Dt1 भृतिं (for धृतिं). —(l. 116) Dg1 सोत्साहवानस्तु; Dt1 D8 यो(D8 सो)त्साहता चा(D8 वा)स्तु; T3 सोत्साहवान्स्यास्तु; G3 सोत्साहयुक्तस्तु (for सोत्साहता चास्तु). —(l. 117) G3 सोत्साहयुक्ता (for उत्साहवन्तो). —(l. 118) Dg1 Dm1 D4.8 G1 M2.3 [अ]पि (for [अ]ति-). —(l. 119) D4 सौमित्रिर् (for °त्रिम्). G1 उदार- (for उदग्र-). M1 -वे*षं (for -पौरुषं). —(l. 120) Dg1 T3 आप्तं; Dt1 D6 आर्तं(D6 °*) (for आर्तो). D6 -सत्तमः (for -वर्धनः). —(l. 121) Dg1 T3 स; D4 वि- (for न). M1 विमुक्ता*; Cg च मुक्त° (for °क्तवान्). —(l. 122) Dm1 D8 G3 M1 -[उ]पागतः (for °गमत्).

Colophon : D4 om. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Dg1 Dt1 Dm1 D8 T G M1.2 63; D6 M3 64. G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः.

14

(l. 1) D4 T3 M3 महावीर्यं; T2 °वीरा (for °वीर्या). Dt1 D6 G1.2 एते महामृगा वीर(D6 वीरा; G1 वीर्या; G2 सर्वे) (for the prior half). Dt1 D6 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. B(ed.) इह (for इव). D8 ते (for मे). Dg1 [उ]पलक्ष्यते (for °क्षये). —(l. 4) M1 निरीक्ष्यन्. G3 M3 -संदिग्धया; Cv*p* as above (for -संरुद्धया). Dt1 D6 T1.2 G2.3 M3 गिरा; Cv*p* as above (for दृशा). —(l. 6) Dt1 M2.3 नभस्तलं; D8 Cg.t नभःस्थलं; G3 भयस्थलं (for नभस्थलम्). —(l. 7) Dt1 D6 T1 Ct अभ्यपद्यत (for अन्वप°). —(l. 8) Dt1 D6 Ct गच्छंतो (for धावन्तो). D4 T3 G2 M3 निरीक्षंतो (for °क्षन्ते). —(l. 9) D6 मार्गे (for मार्गं). Dg1 Dt1 निरीक्ष्यंते च(Dt1 स). —(l. 10) G3 ईक्षंतो (for इच्छन्तो). Dt1 D6 पुनर्नदं(Dt1 °र्नं*)तो गच्छंति (for the prior half). M3 [उ]पलक्षितां. —(l. 11) M3 सेवितं (for चेङ्गितम्). —(l. 12) M3 श्रीमान् (for धीमान्). Dg1 Dt1 D6 T3 transp. ज्येष्ठं and धीमान्. Dg1 Dt1 M2 अर्थवत्; D4 अब्रवीत् (for आर्तवत्). —(l. 13) G2 मया (for त्वया). Dt1 D6 यदिमे; Dm1 D8 यथैते; G1 यश्चेमे (for यथेमे). M3 [उ]त्थितां. —(l. 14) G2 तिथिं (for क्षितिं). —After l. 14, G3 wrongly repeats the prior half of l. 10. —(l. 15) K(ed.) Cg गच्छावहै (for °वहे). Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T3 च (for हि). Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 G1 M1.3 K(ed.) Cv.m.g.k नैर्ऋतिं. —(l. 16) Dt1 D6 Ck.t तस्य

15

After 3.60.23, Ś1 Ñ V (V1 after 22, owing to omission) B1.3.4 D1.3.5.7 ins.; D2 ins. l. 1–6 (followed by $3.60.50^{a-d}$ and its star passages) after 3.60.23 and l. 24–38 after 1199(A)* :

एहि लक्ष्मण पश्येदं राक्षसस्य महत्पदम् ।
मिथ्या संतर्जित: शैलो न सीता गिरिकन्दरे ।
व्रीडितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा पराजितमिवागतम् ।
अथाब्रवीदिदं वाक्यं दिव्यं विस्फारयन्धनु: ।
यम: सपरिवारो वा कालो वा दुरतिक्रम: । [5]
न त्वां धर्षयितुं शक्तो रक्षो वा मयि तिष्ठति ।
पश्य मां निशितैर्बाणैरद्य वह्निशिखोपमै: ।
शोषयन्तं जलनिधिं विकिरन्तं धराधरम् ।
महीं निर्दारयन्तं च निर्दहन्तं वनानि च ।
त्रिदिवात्पातयन्तं च देवानिन्द्रपुरोगमान् । [10]
बहुना किं प्रलापेन पश्य मामद्य लक्ष्मण ।
सदेवासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ।
निर्दहन्तं जगत्सर्वं सीताहरणकर्षितम् ।
यदि विश्वेश्वरा देवा मम प्राणसमां प्रियाम् ।
साम्नाद्य न प्रयच्छन्ति सर्वमेतद्भविष्यति । [15]
केन वापि प्रसादेन करिष्यन्ति मम प्रियम् ।
न पृथिव्या सकलया न सुवर्णस्य राशिभि: ।
शक्यो लोभयितुं वीर देवराज्येन वा पुन: ।
धार्मिकोऽपि मृदु: सत्यो प्रियो दान्तो दयान्वित: ।
इति मां सर्वलोकोऽयं परिभूतेन पश्यति । [20]
तस्मान्न चैकरूपेण भवितव्यं नरेण वै ।
प्राप्य कालं भवेद्रौद्रो मृदुश्चेति विनिश्चय: ।
यादृशोऽयं मम क्रोधो वीर देवानुपागत: ।
अन्तरिक्षगतो मन्ये सीतामादाय गच्छति ।
न तस्यागमनं सौम्य गमनं चैव लक्ष्यते । [25]

(for स्याद्). ❀ Ck : तस्यागम इति संधिश्छांदस: ।; Ct : तस्यागम: तस्या आगम इत्यर्थ: आर्षो दीर्घ:. ❀ Dg1 कच्चिद्; D4 किंचिद्. T1.2 आर्य वा; G3 M3 आर्याया (for आर्या वा). M3 वा (for सा). Dg1 D4 G1.2 M1.2 transp. वा and सा. G2 वर्तते (for लक्ष्यते). ❀ Cv*p* : आगम: उपाय: साथ लक्ष्यते इति पाठ:. ❀ —(l. 18) Dm1 D8 G3 -[अ]नुचर: (for °गत:). Dg1 Dt1 Dm1 D6 T3 वीक्ष्यमाणो.

15

V2 illeg. for l. 1–2; B3 reads l. 1 in marg. (for both, cf. v.l. 3.60.23). V1 om. l. 1. —(l. 1) Ś1 एवं (for एहि). Ś1 D2.3 पश्यस्व; B3 D1 पश्य त्वं (for पश्येदं). —(l. 2) Ś1 D1–3 गिरिगह्वरे; Ñ1 illeg. (for गिरिकन्दरे). —(l. 3) Ś1 Ñ1 D1–3 तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो(Ñ1 °णं, then illeg.) भीत: पदं विकृतमद्भुतं. —(l. 4) B4 तथा (for अथ). Ñ1 ततो रामश्चित्रं (for इदं वाक्यं दिव्यं). B4 नृप: (for धनु:). G(ed.) विस्फारयन्महद्धनु: (for the post. half). Ś1 D1–3 तमुवाच ततो रामश्चित्रं विस्फार्य कार्मुकं. —Ñ1 om. l. 5. —After l. 5, D2 ins. :

नाहत्वा सर्वभूतानि निवर्तयति लक्ष्मण ।

—(l. 6) V2 illeg. from न up to रक्षो. Ś1 V1 D1.3 तां; D7 त्वा (for त्वां). D2 नैष त्वं धर्षितुं शक्त: (for the prior half). Ś1 D1–3 पार्श्वतो मम तिष्ठत: (for the post. half). Ñ1 न त्वा****** (illeg.) पश्यतो मम लक्ष्मण. —Ś1 Ñ1 V1 B1 D1–3 om. l. 7–23. —(l. 7) B3 पश्यतां. Ñ2 D5.7 विशिखैर् (for निशितैर्). V2 illeg. from बाणै up to शिखो. —(l. 8) V2 B3 धराधरान्; B4 चराचरं (for धराधरम्). —(l. 9) V2 B3 विदारयंतं (for निर्दा°). —(l. 10) Ñ2 पातयेयं; B4 पातय* (for पातयन्तं). —B3 om. from the post. half of l. 13 up to the prior half of l. 16. V2 illeg. from जगत् in l. 13 up to प्राण in l. 14. —(l. 14) Ñ2 विश्वेश्वरो; B4 वै सेश्वरा (for विश्वे°). —(l. 15) V2 mostly illeg. —(l. 16) V2 B4 प्रियदानेन; D5.7 [अ]पि(D5 om.) प्रदानेन (for [अ]पि प्रसादेन). B3 करिष्यामि (for °ष्यन्ति). —V2 illeg. from स्य राशिभि: in l. 17 up to दया in l. 19. —(l. 18) B4 देवराजेन (for °ज्येन). —(l. 19) B3 [ऽ]यम् (for ऽपि). B3.4 ऋजु: and मृदुर् (for मृदु: and प्रियो respy.). V2 B3.4 दया(V2 illeg.)पर:. —(l. 21) V2 B4 [ए]वैक-; B3 [ए]केन (for चैक-). Ñ2 नवेन वै; V2 B3 नवे नवे (for नरेण वै). —(l. 22) V2 B3 पश्य; B4 प्राप्त- (for प्राप्य). B4 मृदुर्वेति (for मृदुश्चेति). —(l. 23) V2 illeg. from मम up to उपागत:. B3 वीर वैराद्; B4 मम दैवाद् (for वीर देवान्). —(l. 24) Ñ2 V B1.3 D7 अंतरीक्ष-; B4 अनुवीक्ष्य; L(ed.) °रिक्षं (for अन्तरिक्ष-). D3 अंतरिक्षमितो. Ś1 B1 D1.2 राक्षस:; Ñ1 म*ते (illeg.) (for गच्छति). —(l. 25) Ś1 D1–3 ह्रस्य; Ñ1 त्वस्य (for तस्य). B1 [आ]गमने (for [आ]गमनं). D7 om. (hapl.) सौम्य गमनं. Ś1 गगने (for गमनं). Ś1 Ñ1 D1 चापि; V2 D3 वापि; D2 चाति- (for चैव). Ñ1 लक्षये; D2 -लक्ष्यसे. —(l. 26) V2 illeg. after कथं up to l. 27. Ñ2 कं न्विह; V1 कथं नु; B3 किं त्विह; B4 कान्वै ह; D5.7 कान्विह (for कं त्विह). Ś1 D1–3 किं(Ś1 कं)तु खल्विह पृच्छेयं; Ñ1 कथं कं खलु पृच्छेयं (for the prior half). D1 दिशां (for दिशं). —(l. 27) B3 तं देशं (for तां दिशं). Ñ1 [अ]भिजानामि; Ñ2 [अ]भिगच्छामि (for [अ]धिग°). —After l. 27, V2 ins. :

Illeg. ।
निशम्याङ्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ।
नूनं त illeg. ।
पूर्णचन्द्रमिमं वक्त्रं ग्रस्तचन्द्रोपमं क्रमम् ।
भक्षितं भयदीर्णं तस्मै illeg. । [5]
illeg. क्ष्यो हा प्रियेति पुन: पुन: ।
तरुचम्पकवर्णा illeg. च ।
कोमलामलप illeg. खम् ।
नूनं विकृष्यमाणौ तौ illeg. ।
भक्षितौ वेपमानौ च सहस्ताभरणाङ्गदौ । [10]

कथं कं त्विह पृच्छामि कां दिशं यामि लक्ष्मण ।
तां दिशं नाधिगच्छामि यत्र सीता हृता भवेत् ।
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सत्यविक्रमः ।
रामं शोकाग्निसंतप्तमिदं वचनमब्रवीत् ।
संप्राप्य पण्डितः कृच्छ्रं प्रज्ञया हि विगाहते । [30]
बालस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवाम्भसि मज्जति ।
तं शोकवेगाभिहतं व्याधिः स्पृशति दारुणः ।
तस्यात्मा संप्रमुग्धस्य न च शोकात्प्रमुच्यते ।
स पण्डितवरः प्राज्ञः प्रज्ञाकर्मविशारदः ।
अप्राज्ञ इव किं त्वार्य भार्याहेतोर्विमुह्यसि । [35]
तं रामः प्रत्युवाचेदं शोकसंमूढचेतनः ।
यथा ब्रवीषि सौमित्रे तत्कर्तुं प्रयतामहे ।

Colophon

ततः सौम्योऽपि तं रामः क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ।

16

After 3.62.4, Ś1 V2 D1(after 4 r.)–3 ins. :

सुखिताः खलु ते धन्याः पुण्यात्मानश्च ते नराः ।
ये निवृत्तं वनाद्रामं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ।
सुखिता बत कौसल्या या वनाद्राममागतम् ।
आचक्षाणः स्वकं नाम वेपमानोऽपयास्यति ।
यदि मां संस्पृशेदङ्गैर्विषहेत न चान्तकः । [5]
इत्युक्त्वा स किलोच्छ्वासी स्वर्जगाम नराधिपः ।
तस्य देवर्षिकल्पस्य त्वमेव सततं प्रियः ।
महायज्ञैश्च कामैश्च लोकेषु विदितात्मनः ।
या च त्वां सुषुवे देवी वज्रायुधमिवादितिः ।
धर्मपत्नी नरेन्द्रस्य कौसल्या कुलनन्दिनी । [10]
अरुन्धतीव पुण्याख्या चन्द्रज्योत्स्नेव निर्मला ।

नूनं मा घोररूपस्य मुखं व्याघ्रस्य illeg. ।
Illeg. ।
मया illeg. यसा ।
परित्यक्ता नृशंसेन भक्षिता बन्धुबान्धवैः ।
इत्येवं विलपन्रामः परिवा illeg. । [15]
Illeg. ।
Illeg. ।
Illeg. सूकः ।
स वनानि नदीः शैला illeg. प्रस्रवनानि च ।
काननानि illeg. । [20]
सलक्ष्मण illeg. ।
भार्या illeg. ।
Illeg. ताम् ।
सलक्ष्मण महाबाहो क मे सीता भवेत्प्रिया ।

—(l. 29) Ś1 D1–3 -[अ]ग्नि- (for -[अ]ग्नि-). V2 illeg. from तप्त to ब्रवीत्. —(l. 30) Ñ1 illeg. for प्रज्ञया हि. D1 [अ]भि- (for हि). D2 [अ]वगाहते; D7 विगाह्यते (for विगा°). Ś1 नैव शोके निमज्जति; V2 illeg.; D3 प्रज्ञायामिव गाहते (for the post. half). —Ñ2 om. (hapl. ?) l. 31–33. —(l. 31) Ś1 D1–3 मूर्खस् (for बालस्). D3 मज्जते (for मज्जति). —After l. 31, D3 ins. :

प्रायः कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि ।
तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ।

—(l. 32) Ś1 -मोह- (for -वेग-). D3 पश्यति (for स्पृशति). —(l. 33) V2 illeg. from तस्यात्मा to शोकात्. Ś1 Ñ1 B3.4 D1–3 तस्यार्थाः संप्रणश्यंति(Ñ1 °श्यंते; B3 °युज्यंते; B4 °मुच्यंते; D3 °मुह्यंते); B1 यस्यात्मा संप्रयुज्येत (for the prior half). B1 स; D1 हि (for च). Ñ1 illeg. from कात् up to पंडितवरः in l. 34. —(l. 34) Ś1 D2.7 पंडितो(D7 °त) नरः; Ñ2 V1 D5 °ततरः (for पण्डितवरः). D3 संपीडितो नरः प्राज्ञ (for the prior half). Ñ1 प्राज्ञ-; D3 ज्ञान- (for प्रज्ञा-). —(l. 35) Ś1 D5.7 अप्रज्ञ (for अप्राज्ञ). Ś1 हि प्राज्ञो; Ñ2 V1 किं न्वार्य; B1 किं प्राज्ञ; B3 D6 किं नार्य; B4 किं वार्य; D2.3 किं राम (for किं त्वार्य). Ñ1 अप्राप्त इव किं राम; D1 अप्राज्ञवत्त्वं किं प्राज्ञ (for the prior half).

Ñ1 कार्य- (for भार्या-). D2.3 विमुह्यसे (D3 °ति). —After l. 35, Ś1 D1–3 ins. :

आपत्काले विमूढो हि हेतुनाल्पेन नश्यति ।
[D3 * मूढो. D1.2 सह (for [अ]ल्पेन).]

—V2 illeg. from l. 36 up to colophon. —(l. 36) Ñ1 B1 -संतप्त-; B3 -ग्रस्त- (subm.) (for -संमूढ-). —(l. 37) Ñ1 illeg. for सौमि. Ś1 D1.2 सर्वं (for कर्तुं). Ś1 D2.3 प्रयतावहे (D2 °हि); B1 °म्यहं.

Colophon : D2 om. —*Sarga name* : Ś1 रामलक्ष्मणविलापः; Ñ1 रामविषादः; Ñ2 V1 B1 D3.5.7 रामविलापः; B3.4 क्रोधविलापः(B4 °पौ); D1 विलापः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 B1.3 om.; Ñ2 D5.7 70; V1 D1 67; B4 D3 71.

—V2 om. l. 38. —(l. 38) Ś1 D1.3.7 सन्रामः; Ñ1 रामः सन्; D2 [अ]सौ रामः (for तं रामः). D1 भ्रातरम् (for वचनम्). Ś1 ततो लक्ष्मणमब्रवीत्; Ñ1 संक्रुद्धो वाक्यमब्रवीत्; D2.3 कुपितो भ्रातुरब्रवीत् (for the post. half). —After the above passage, D2 reads 3.60.39^{ef} (including star passage), 35^{c}–39^{d}, 35^{ab}, 40–49, 50^{e}–51 (along with star passages), followed by l. 8–12 of 1199*.

16

Ś1 om. l. 1–3. —(l. 1) L(ed.) सुकृताः (for सुखिताः). V2 सुखिता भुवि धन्याश्च पुण्या* * * * * * (illeg.). —(l. 2) D3 चिराद् (for वनाद्). D1 चरितव्रतं; D3 चरितं व्रतं (for पुनरागतम्). —(l. 4) D1 आचक्षाणं; D2 आचक्षाणा; D3 आचक्षाणां (for आचक्षाणः). —(l. 5) D1 मा (for मां). D1 न मेंतकः; D2 न वांतकः (for न चान्तकः). D3 विषहेत्नैव चांतकः (for the post. half). —(l. 6) D3 विललाप (for स्वर्जगाम). —(l. 7) D1 सुतः; D3 वृतः (for प्रियः). —(l. 8) D1 कृत्यैश् (for कामैश्). D3 लोकैश्च (for लोकेषु). Ś1 विजितात्मनः. —(l. 9) D2 यावत्त्वां; D3 मामाशु (for या च त्वां). —(l. 10) D3 कुलदामिनी (for °नन्दिनी). —(l. 11) Ś1 विरुचंतीव (for अरुन्ध°). D3 पुण्याच्

तवाशीर्मङ्गलपरा तप्यते परमं तपः।
वनवासनिमित्तस्य पितुः कृतवतो वचः।
आशास्ते दर्शनं वीर सा पुनस्तव संप्रति।
त्वन्निमित्तोपपन्ना या त्वदधीनसुखोदया। [15]
कौसल्यामन्दभाग्याया मोघामाशां करिष्यसि।
यस्य शैलवती रम्या सागरान्ता न रोचते।
त्वन्निदेशात्पुनः शास्ति वसुधां भरतः प्रभुः।
त्वत्कृते वचनात्सर्वं फलमूलेन वर्तयन्।
तवैव पादुके वीर पूजनार्हे समाश्रितः। [20]
दिलीपनहुषेक्ष्वाकुव्यूढां वहति यो धुरम्।
संत्यक्तसुखकामार्थस्त्वत्कृते सुकृतां वरः।
तस्य कर्मफलं कृत्स्नं त्वदधीनं नराधिप।
तद्यथा निष्फलं न स्यात्तथा यतितुमर्हसि।
मां च वेत्थ महाप्राज्ञ सर्वथैव यथास्मि ते। [25]
तं मामेवंविधं भक्तं न विहातुं त्वमर्हसि।
न चावसीदनं साधो त्वद्विधस्य महात्मनः।
अकृत्वा सदृशं कर्म प्राकृतस्येव विद्यते।
संविधत्स्व तथा वीर यथाहं भरतस्तथा।
सीता चार्या च कौसल्या समं न प्रव्यथेमहि। [30]

कृत्स्नस्यापि च लोकस्य त्वदधीने सुखायुषी।
किं पुनर्वसुधापाल येषां नस्त्वयि जीवितम्।
एवं संपश्यतः सर्वं जायते करुणा न ते।
अस्मासु च नरश्रेष्ठ विधत्स्व यदनन्तरम्।
यमाचष्ट जटायुर्वै रावणं नाम राक्षसम्। [35]
हर्तारमाशु वैदेह्यास्तमेव मृगयावहे।
अथवादिश मामेव यावदेव कृतागसम्।
अभिगच्छामि तद्रक्षो ह्यपि गर्भगतं यदि।
अथैनमिन्द्राशनितुल्यतेजसा
शरेण रौद्रं त्वमितो वधिष्यसि। [40]
वशी जनस्थानमुपेत्य राक्षसम्
यथावधी राघव संयुगे खरम्।
परेण वेगेन हते तु रावणे
प्रवृद्धरोषस्य धनुर्विकर्षतः।
कृताप्रियः प्राणभृदद्य कश्चन [45]
न जातु जीवेदिति मे वचः शृणु।
स सत्वरस्य त्वगतस्य दर्शनम्
यथाशु विद्येत तथा विधत्स्व च।
अथास्य निर्मथ्य कृतागसः शिरो
भजस्व सीतां मुदितः प्रमोदयन्। [50]

Colophon

(subm.) (for पुण्याख्या). —(l. 12) Ś1 तत्रास्ति; D3 तव सा (for तवाशीर्). —(l. 13) D1.3 -निवृत्तस्य (for -निमित्तस्य). —(l. 14) D1.3 या (for सा). —(l. 15) D1.3 -सुखा च या (for -सुखोदया). —(l. 16) D1 न तस्या; L(ed.) मा तस्या (for कौसल्या-). —(l. 18) D2 निर्देशात्; (for निदेशात्). Ś1 योनु- (for पुनः). D3 प्रभो (for प्रभुः). —(l. 19) D1 चोभयं; D3 हि क्षपन् (for वचनात्). L(ed.) कालं (for सर्वं). Ś1 त्वत्कृतं चायतं सर्वं (for the prior half). —(l. 20) Ś1 समाश्रिताः (for °तः). —(l. 21) Ś1 -रघुसेक्ष्वाकु-; L(ed.) -रघुसेक्ष्वाकु- (for -नहुषेक्ष्वाकु-). D3 महति (for वहति). D1 धरां (for धुरम्). —(l. 22) Ś1 स त्यक्त्वा सुखकामार्थास् (for the prior half). D3 सुखिनां (for सुकृतां). D1 वर (for वरः). —(l. 23) D1 धर्मफलं (for कर्म°). —(l. 24) L(ed.) यदा (for यथा). D3 कर्तुं त्वम् (for यतितुम्). —Ś1 om. (hapl.) l. 25–26. D1 transp. l. 25–26 and l. 27–28. —(l. 25) D2 मामवेक्ष्य (for मां च वेत्थ). D2.3 तथा (for यथा). —(l. 26) D2 त्वं (for तं). D1 हि हातुं (for विहातुं). —(l. 27) D3 वने सीदनं (for चावसी°). V2 D2.3 साधु (for साधो). D1 तद् (for त्वद्). —(l. 28) V2 पोर* (for सदृशं). L(ed.) अत्यंतासदृशं (for अकृत्वा स°). D3 [ए]व (for [इ]व). —(l. 29) D2 महावीर (for तथा वीर). V2 अविधाय यथा वासं (for the prior half). V2 त** (for यथाहं). D3 भरतः पुनः. —(l. 30) V2 सार्या; D3 भार्या (for चार्या). D2 च (for न). Ś1 जीविष्यंति स्थिते त्वयि (for the post. half). —(l. 31) Ś1 [अ]पि हि; D3 चापि (by transp.) (for [अ]पि च). Ś1 धनायुषी; V2 D2 सुखासुखे; D3 सुखायुषे (for सुखायुषी). —(l. 32) D1 नस्त्वं हि; D3 त्वमसि (for नस्त्वयि). D1.2 जीवनं (for जीवितम्). —(l. 33) V2 करुणं ततः (for करुणा न ते). —(l. 34) V2 खं (for च). —(l. 35) V2 यथा चाह्मो; D1-3 यदाचष्ट (for यमाचष्ट). —(l. 36) V2 तमाशु (for तमेव). V2 D1 मृगयामहे (for °वहे). —(l. 37) D1 ताम् (for माम्). —(l. 38) Ś1 अग्रे गच्छामि; V2 अभिगच्छाव; D2 अभिहन्मि तु; L(ed.) अधिगच्छामि (for अभिगच्छामि). Ś1 ह्यप्यगर्भगतो यदि (for the post. half). —(l. 39) D1 अथैवम्. Ś1 -तेजाः (for -तेजसा). —(l. 40) V2 समितौ (for त्वमितो). —(l. 41) V2 D2 उपेत- (for उपेत्य). —(l. 43) V2 हित****; D1 हि ते दुराचरं; D2 हतेन रावणं; D3 हि तं दुरावरं (for हते तु रावणे). —(l. 44) Ś1 V2 -वेगस्य (for -रोषस्य). V2 धनुर्हि कर्षतः; D3 धनुर्विकृष्यतः (for °र्षतः). —(l. 45) Ś1 कृतः प्रियः (for कृताप्रि°). Ś1 कश्च ते (for कश्चन). —(l. 47) D2 दर्शने (for दर्शनम्). D1 स संतरस्वास्य गतस्य दर्शने, D3 स सत्वरस्त्वानयनस्य दर्शने. —(l. 48) Ś1 D1.2 यथा स (for यथाशु). D3 विंदेत (for विद्येत). —(49) V2 यथास्य (for अथास्य). —(l. 50) V2 D2 रुजस्व (for भजस्व). D3 प्रमोदय.

Colophon. —*Sarga name* : Ś1 लक्ष्मणविलापः; V2 रामसमाश्वासः; D1-3 लक्ष्मणवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 D2 om.; V2 77; D1 72; D3 76; L(ed.) 74.

—Thereafter Ś1 cont. :

लक्ष्मणस्य च वाक्येन चोदितो रघुनन्दनः।

17

After 3.65.7, Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S Cv.r.m.g.k.t ins. :

ततः पूर्वेण तौ गत्वा त्रिक्रोशं भ्रातरौ तदा ।
क्रौञ्चारण्यमतिक्रम्य मतङ्गाश्रममन्तरे ।
दृष्ट्वा तु तद्वनं घोरं बहुभीममृगद्विजम् ।
नानासत्त्वसमाकीर्णं सर्वं गहनपादपम् ।
ददृशाते तु तौ तत्र दरीं दशरथात्मजौ । [5]
पातालसमगम्भीरां तमसा नित्यसंवृताम् ।
आसाद्य च नरव्याघ्रौ दर्यास्तस्याविदूरतः ।
ददर्शतुर्महारूपां राक्षसीं विकृताननाम् ।
भयदामल्पसत्त्वानां बीभत्सां रौद्रदर्शनाम् ।
लम्बोदरीं तीक्ष्णदंष्ट्रां करालीं परुषत्वचम् । [10]
भक्षयन्तीं मृगान्भीमान्विकटां मुक्तमूर्धजाम् ।
अवैक्षतां तु तौ तत्र भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
सा समासाद्य तौ वीरौ व्रजन्तं भ्रातुरग्रतः ।
एहि रंस्यावहेत्युक्त्वा समालम्भत लक्ष्मणम् ।
उवाच चैनं वचनं सौमित्रिमुपगुह्य सा । [15]
अहं त्वयोमुखी नाम लाभस्ते त्वमसि प्रियः ।
नाथ पर्वतदुर्गेषु नदीनां पुलिनेषु च ।
आयुश्चिरमिदं वीर त्वं मया सह रंस्यसे ।
एवमुक्तस्तु कुपितः खड्गमुद्धृत्य लक्ष्मणः ।
कर्णनासस्तनं तस्या निचकर्तारिसूदनः । [20]
कर्णनासे निकृत्ते तु विस्वरं विननाद सा ।
यथागतं प्रदुद्राव राक्षसी घोरदर्शना ।
तस्यां गतायां गहनं व्रजन्तौ वनमोजसा ।
आसेदतुरमित्रघ्नौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

18

Before 3.71.1, V2 (partly illeg.) B4 ins. :

पम्पातीरे ततो रामं सुखोषितमरिंदमम् ।
अब्रवीच्छबरी सिद्धा प्रत्यग्रधर्मदर्शिनी ।
बहुपक्षिगणाकीर्णा मयूरक्रौञ्चनादिता ।
अदूराद्दृश्यते पम्पा हंससारससेविता ।
पुष्पिताग्रवनाकीर्णा भ्रमरैरुपसेविता । [5]
पुंनागैर्बीजपूरैश्च पुष्पितैश्च द्रुमैस्तथा ।
सौगन्धिकवनायुक्ता पद्मोत्पलविभूषिता ।
पुष्पितैः करवीरैश्च नारिकेलैश्च पुष्पितैः ।
मालतीकुन्दपुष्पैश्च भाण्डीरैरतिमुक्तकैः ।
अन्यैश्च विविधैर्माल्यैः प्रासादैरिव शोभिता । [10]
तस्यास्तीरे महात्मा स पर्वतो धातुमण्डितः ।
ऋष्यमूक इति ख्यातश्चित्रपुष्पितकाननः ।
हर्यक्षराजो रामासौ रवेः पुत्रो महात्मनः ।

17

(l. 1) Dm1 D4.8 G गम्य (for गत्वा). D6 G1 त्रिकोशं. —(l. 2) Dg1 महात्मानौ (for अतिक्रम्य). Dm1 D8 M3 Cm अंतरा. —D6 om. l. 3–6. —(l. 3) Dm1 D8 G3 Ck [अ]थ (for तु). G2 मृगपक्षिमृगद्विपं (for the post. half). —(l. 4) Dg1 Dt1 D6 -वृक्ष- (for -सत्त्व-). D8 -मृगाकीर्णं (for -समाकीर्णं). M1 गगन- (for गहन-). —(l. 5) Dt1 D6 गिरौ (for तु तौ). —(l. 7) Dg1 T3 M3 तु; T1.2 Cr तौ (for च). M3 तत्र (for तस्य). —(l. 8) G2 ददृशाते; Cv ददृशतुर् (for ददर्शतुर्). D4 T G1.3 M विकृतेक्षणां (for °ताननाम्). —(l. 10) Dg1 Dm1 D8 -दंष्ट्रीं (for -दंष्ट्रां). G1 M3 Cm करालां (for °लीं). G2 पुरुष- (for परुष-). Dg1 T3 -स्वनां; M1.2 -त्वचां (for -त्वचम्). ❀ Cm : परुषस्वनामिति वा पाठः. ❀ —(l. 11) M1 सर्वान् (for भीमान्). —(l. 12) Dg1 विप्रेक्षेतां; Dt1 अवैक्षतां; T3 विप्रेक्षंतौ (for अवैक्षतां). Dm1 D4.8 T1.2 G M प्रेक्षे(D4 प्रेक्ष; T1.2 G2.3 M1.2 प्रेक्ष)तां तौ तदा त(T1.2 °तस्त)त्र (for the prior half). ❀ Cv : प्रेक्षतामिति पुनर्वचनमेवंविशेषणविशिष्टां ददृशतुरिति वक्तुम्. ❀ —M3 om. (hapl.) l. 13–24. —D6 om. from वीरौ in l. 13 up to त्वयो in l. 16. —(l. 13) Dg1 व्रजंतीं; Dt1 व्रजंतौ (for व्रजन्तं). —(l. 14) Dg1 D4 T1.3 G M1.2 Cr.m.g समालंबत; T2 °लंभ्य तु; Ct as above (for °लम्भत). —(l. 15) Dm1 [ए]वं (for [ए]नं). Dg1 Dm1 T G3 M1.2 उपगृह्य; Dt1 अपगुह्य; D8 Cr उपगूह्य (for उप°). B(ed.) च (for सा). —(l. 16) Dg1 लब्ध्वा ते; T लब्धा ते; M2 राक्षसी (for लाभस्ते). M2 अपि (for असि). ❀ Cm : लाभस्ते त्वमसि प्रियः इति च क्वचित्पाठः।; Cg: अयोमुखीत्यन्वर्थनामा। हयमुखीत्यपि पाठः. ❀ —(l. 17) T1 -कूलेषु; T2 -कूटेषु (for -दुर्गेषु). —(l. 18) D4 T1.2 G M1.2 शिष्टम्; K(ed.) Cg शेषम् (for चिरम्). K(ed.) इमं (for इदं). —(l. 19) G1.2 M1 उद्गृह्य (for उद्धृत्य). —(l. 20) Dg1 Dt1 Dm1 D4.8 T1.2 G M1.2 कर्णनासे(Dt1 D8 M1 °सौ; T1.2 °सं) स्तनौ; Cm.t as above (for °स्तनं). K(ed.) चास्या (for तस्या). Dm1 D8 G3 [अ]-रिमर्दनः (for °सूदनः). ❀ Cg : कर्णनासावित्यत्र एकवद्भावाभाव आर्षः। नासाशब्दस्य पुलिङ्गता चार्षी. ❀ —(l. 21) D6 निकर्तें; G2.3 विकृत्ते (for निकृत्ते). Dg1 T3 निकृते कर्णनासे (by transp.). T3 ह (for सा). T1.2 सा विनद्य च (for विननाद सा). —(l. 22) Dg1 D4 T G M1.2 भीम- (for घोर-). —(l. 23) D4 निभृतौ; G1 गहने (for गहनं). Dg1 Dm1 D4.8 T G M1.2 Cvp.g विशंतौ (for व्रजन्तौ). —(l. 24) G1 आसीदतुर् (for आसेदतुर्).

18

V2 variants : (l. 2) धर्मज्ञा धर्मदर्शना (for the post. half). —(l. 3) -समाकीर्णा (for -गणाकीर्णा). बर्हिक्रौंच-निनादिता (for the post. half). —(l. 5) -शोभिता (for -सेविता). —(l. 7) अरविंदोपश्वती सौगंधिक * * * * (illeg.). —(l. 8) शोभिता (for second पुष्पितैः). —For l. 10–14, cf. 3.71.22c–24. —(l. 10) वृक्षैः (for माल्यैः). * * * * पशोभितां (for the post. half). —(l. 11) अस्यास्तीरे महाव्राम

अध्यास्ते पर्वतमिदं सुग्रीवो नाम वानरः ।
भ्राता तस्य स्थितो राज्ये महेन्द्रसमविक्रमः । [15]
हृतराज्यः स्वयं दृष्ट्वा हृतदारश्च राघव ।
इत्युक्त्वा वचनं वीरं वह्नीन्धनसमीरिताम् ।
चितां चकार श्रवणां स्वर्गलोकं गमिष्यतीम् ।
धर्मिष्ठां च ततो रामो लक्ष्मणश्च महायशाः ।
अनुज्ञातासि गच्छेति प्रहृष्टावूचतुस्तदा । [20]
सा रामं लक्ष्मणं चैव चकाराथ प्रदक्षिणम् ।
प्रदक्षिणं तु तं कृत्वा आश्वास्य च तपोधना ।
अनुज्ञाता तु सा तेन हुत्वाग्निं विधिवत्ततः ।
पपात दीप्तमनलं निःशङ्केनान्तरात्मना ।
विधूमायां चितायां तु सा तस्थौ विरजाम्बरा । [25]
अस्मिन्मुहूर्ते शबरी जीर्णं रूपं विमुच्य तत् ।
दिव्याभरणसंयुक्ता दिव्यगन्धानुलेपना ।
दिव्यमाल्याम्बरधरा बभूव प्रियदर्शना ।
विराजयित्वा तं देशं वियत्सौदामिनी यथा ।
प्रणम्य शिरसा रामं शबरी पुनरब्रवीत् । [30]
न संदेहोऽस्ति काकुत्स्थ यथा त्वं मन्यसेऽनघ ।
सुग्रीवो राक्षसं हत्वा दर्शयिष्यति मैथिलीम् ।
स्वधर्मोपस्थितैर्लोकैः पार्श्वस्थैर्ध्रुवमीप्सितैः ।
अहमेव दिवं यामि त्वामामन्त्र्य नरर्षभ ।
(cf. 3.70.27) { यत्र ते सुमहात्मानो विहरन्ति महर्षयः । [35]
तत्पुण्यं शबरी स्थानं जगाम सुसमाधिना ।
तस्यां स्वर्गं गतायां तु शबर्यां रघुनन्दनः ।
उवाच वचनं प्राज्ञं लक्ष्मणं सत्यसंगरः ।
तपसा सा शुभाँल्लोकान्सिद्धार्था शबरी गता ।
लक्ष्मणाहमसिद्धार्थः परिधावामि दण्डकम् । [40]
राज्यभ्रष्टेन दीनेन दण्डकान्परिधावता ।
कथं शक्यं विना सीतां मुहूर्तमनुजीवितुम् ।
इत्येवमुक्त्वा शशितुल्यवक्त्रः
प्रियातिथिर्लक्ष्मणमेव वीरः ।
जगाम पम्पां सरसीं स बुद्धिमा- [45]
न्यथा महात्मा नलिनीं कुबेरः ।

Colophon

(for the prior half). —(l. 13) राजासि तस्य (for रामासौ रवेः). —(l. 14) वानराधिपः (for नाम वानरः). —(l. 16) हृतदारः स वै भ्राता (for the prior half). —After l. 16, ins. :

समानार्थस्त्वया राम सोऽपि * मिव दुःखितः ।
ती * * * * * ज्य त्वं स ते श्रेयोऽभिधास्यति ।
अनुरक्तसहायश्च बलवान्वानरोत्तमः ।
स ते सीता सयत्नेन दर्शयिष्यति राघव ।

—(l. 17) -समाचितां (for -समीरिताम्). —(l. 19) धर्मज्ञां तु (for धर्मिष्ठां च). —(l. 20) अनुज्ञाता च (for °ज्ञातासि). —(l. 21) कृत्वा सिद्धा (for चकाराथ). —(l. 22) ततः (for तु तं). आश्रयं (for आश्वास्य). —(l. 23) कृत्वाग्निं (for हुत्वाग्निं). —(l. 42) अपि जीवितुं.

Colophon. —*Sarga name* : V2 शबरीदर्शनं; B4 शबरी-स्वर्गारोहणं. —*Sarga no.* : V2 84; B4 82.

CRITICAL NOTES
AND
CORRIGENDA ET ADDENDA

by

G. H. Bhatt

The references in the case of tho Mahābhārata are to the Gorakhpur edition in four Volumes (A.D. 1957–1959), and in the case of the Rāmāyaṇa to the edition of Paṇḍita-Pustakālaya, Kāśī (A.D. 1957) for the Kāṇḍas excepting the first three Kāṇḍas where they are to this Critical Edition. The corrections and additions are shown in their proper places. Cś refers to the commentary Śiromaṇi of Śivasahāya (Gujarati P. Press ed. A.D. 1912–1920) and Cl refers to the comentary Manoharā of Lokanātha Cakravarti (Calcutta Sanskrit Series, Calcutta, A.D. 1932–1941).

1

The Daṇḍakāraṇya, which forms part of the Kingdom of Ayodhyā, is situated between the Vindhya and Sáivala mountains (R. 7.79.16). According to Pargiter it comprised all the forests from Bundelkhand to the Kṛṣṇā (JRAS. 1894, 242). Dr. Bhandarkar holds the view that the forest is the same as Mahārāṣṭra including Nagpur. The forest is also mentioned in the Jain and the Buddhist literature. It was a beautiful forest with mountains and rivers and the hermitages of sages. It was in fact a Colony of sages, that has stood in good stead to Rāma in his exile. Cf. S. N. Vyas, The Culture of Hermitages in the Rāmāyaṇa, JOI, Baroda Vol. 3, pp. 227–235; 315–327.

11^{ab}) Cf. Mbh. $7.78.5^{cd}$; an oft-repeated simile in both the Epics.

15^{ab}) Cf. $1.6.19^{a}$; $3.3.12^{d}$ Mbh. $1.183.7^{cd}$; 192.7^{cd}.

16^{b}) आसनम् for आश्रमम्. Cg.t also.

^{c}) निवेदयित्वा for निवेद्य, *metri causa*, The N MSS. remove the irregularity.

17–20 For the duties of a King cf. Manu. 7.13–18 Kauṭilya l. 19 (Prof. R. P. Kangle's ed., Bombay, 1960).

2

4^{cd}) Cf. Mbh. $1.137.32^{ab}$.

6^{d}) व्यादित for व्यात्त, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

7 Read the figure 7 after the next line ending with महास्वनम्, and change accordingly the figures from 8–12.

9^{ab}) Cf. Mbh. $7.124.35^{ab}$.

14^{cd}) Cf. Mbh. $5.13.3^{ab}$.

19 Cf. 3.67.24.

20^{cd}) Cf. Mbh. $2.77.38^{cd}$.
$5.129.17^{ad}$.
$7.137.4^{ab}$.

3

14^{a}) Cf. Mbh. $5.184.12^{cd}$.

16^{a-d}) Cf. Mbh. $2.45.26^{ab}$.

17^{a}) Cf. P. 5.4.122.

19 Read the figure 19 after the next line ending with गमिष्यति, and consequently the fig. 20 should be read after व्याजहार ह.

23^{cd}–24. Mark the custom of burial in the case of Rākṣasas who, like other human beings, go to the सनातनलोकs.

27^{cd}) Cf. Mbh. l. 189.42^{c}–43^{b}. 3.43.27, 288.26.

4

31^{cd}) Cf. Mbh. $5.48.103^{ab}$; 175.19^{cd}.

5

1^{c}) अभ्यगच्छन्त for अभ्यगच्छन् *metri causa*, supported by Cm.k.t.ś. The other comm. are silent. The N MSS. remove the irregularity.

2–5 These lines and seven more, not found in our text and the Vulgate are quoted in Lakṣmīdhara's Kṛtyakalpataru, Vol. 14, Mokṣakāṇḍa (GOS) pp. 29–30. It appears that Lakṣmīdhara

has followed the Northern Recension of the Rāmāyaṇa. In 4[c] Lakṣmīdhara reads तथोदरसना... (some of our N MSS. read तथोदवसना; others omit the line).

4[c]) ऊर्ध्ववासिनः : supported by Cr.k.t.s'. Cv is silent. Cr -वृक्षशाखागिरिशिखराद्यूर्ध्वप्रदेशे नित्यवासशीला ऊर्ध्ववासिनः. So also Ck.t.ś., Put a daṇḍa after पाङ्क: in l. 5 Col. 2.

5[b]) The five fires are : the four fires in the four directions and the Sun above. cf. ग्रीष्मे पञ्चतपास्तु स्याद्वर्षास्वभ्रावकाशिकः। Manu 6.23 on which Medhātithi remarks : पञ्चभिरात्मानं तापयेत, चतसृषु दिक्षु अग्नीन्सन्निधाप्य मध्ये तिष्ठेदुपरिष्टादादित्यतापं सेवेत। (one of the duties of a Vānaprastha). Cf. also Raghu. 13.41; Kumāra. 5,23; Śiśupālavadha 2.51; Bhāga. 4.23.6.

Substitute passages in the N MSS. (84 85) give details.

7[d]) मघवानिव for मघवेव *metri causa*; Cm.k.t.ś support it. (Cg. silent). The N MSS, remove the irregularity.

10–12 cf. Mbh. 12.57.33 ; 13.23.80. an oft repeated idea in the Mbh.

Manu. 7.3. Yājña. 1.335. Kauṭilya 1.13.6 (धान्यषड्भागं...); 1.19.34 (प्रजानां तु प्रियं हितम्).

Raghu. 1.18 ; 2.66.

6

1[c]) परिणाम्य अतिवाह्य । Cg.

2[c]) उपास्पृशत् स्नातवान् । 'स्नानाचान्त्योरुपस्पर्शः' इति बाणः । Cg.

5[c]) आपृच्छामः for आपृच्छामहे *metri causa.* The N. MSS. remove the irregularity.

5[d]) The sages in the hermitage of Sutīkṣṇa are anxious that Rāma should see all the Ṛṣis in the Daṇḍakāraṇya, evidently for receiving light and guidance from them.

8[d]) अन्वयवर्जितः साधुसमागमवर्जितः Cg. दुष्कुलजातो दुष्प्रभुः Cm.

9[a]) इच्छामहे for इच्छामः *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

11[d]) Cf. Raghu. 2.6.

12[d]) = 1.17.27[d]; 7.101.17[d] cf. Mbh. 2.4.40[cd]; 3.103.13[cd].

16[b]) भवानिति राम उच्यते । Cg.

13–19 The name of the तपस्वी is not mentioned by the commentators who introduce the story as an इतिहास.

22[d]) Cf. Śākuntala 1.11.; Raghu. 2.28 (आर्तसाधोः).

23[d]) For the maintenance of local custom and usage cf. Kauṭilya. 3.7.40, cf. also तत्र तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यात् । Baudhāyana Dharmasūtra 1.2.6; also Gautama Dharmasūtra 2.2.20.

26 Cf. Mbh. 5.37.48; 12.123.4; 18.5.62.

9

17[b]) जीवमानः for जीवन् *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

10

20[a]) कथयमानस्य—कथयमाने सति । Cm.g.

25[e]) रमतः for रममाणस्य *metri causa.*

Some N MSS (V1; Ś1 Ñ1 D1–3 have a subst. passage) remove the irregularity. Three MSS. (Bengali ed. Calcutta Sk. series, p. 2160, footnotes) read वसतः for रमतः in the text.

Cg. : इयमेवाश्रमवाससंख्या । पूर्वापरसंख्या तु किष्किन्धाकाण्डे वक्ष्यते ।

31[a]) Read तत्रभवतः.

36 Cg. : आश्रमाद्दक्षिणेनेत्यत्र 'एनपा द्वितीया' इति द्वितीयाभाव आर्षः । This irregularity is removed in Ś1 and D2.

39[a]) उष्य for उषित्वा *metri causa*. The N MSS. correct it by changing the words of the Pāda.

46–49 Cf. 3.10.76–78. Svapnavāsava. 1.12.

52[ab]) = 3.10.79[ab].

53 For the story of Vātāpi and Ilvala, cf. Mbh. 3.96 where also they are Asuras. Cf. also Matsya Purāṇa 6.26; 61.51 where Vātāpi is a nephew of Hiraṇyakaśipu and is eaten up by Agastya. In the Viṣṇu P. (6.1.21.11) Vātāpi is the son of Vipracitti.

54 It may be noted that the Brahmins spoke the Sanskrit language and invited Brahmins to the Śrāddha ceremony.

57[b]) मेषवन्नदन् मृतसंजीवनीवैभवात् Cr.

57[d]) विनिष्पतत् for विनिरपतत् *metri causa* ; supported by Cm.g.k. This irregularity is removed in the N MSS. But it is supported by Ñ1.

58[b]) तैः—बहुवचनं तयोः परिजनाभिप्रायेण. Cv.m., so also Cg.

The N MSS. try to remove the difficulty in different ways.

66^{a}) कथयमानस्य for कथयतः, *metri causa.* Supported by **C**m. The N MSS. remove the irregularity.

69^{cd}) The N MSS. try to remove the hiatus between ^{c} and ^{d}.

70^{a}) The N MSS. try to regularize the metre.

75^{d}) = 3.4.19^{d}. The N MSS. try to change लक्ष्मिवर्धनम् which stands for लक्ष्मी°. **C**ś however explains it as लक्ष्मिणां सुचिह्नानां वर्धनम्.

76^{b}) Read शान्ताः for क्षान्ताः. **C**v.r.g.t are silent. **C**m शान्ताः, **C**ś क्षान्ताः. Cf. प्रशान्तमृगयूथश्च 3.10.78^{c}; प्रशान्तहरिणाकीर्णम् 3.11.16^{c}; विस्रब्धं हरिणाश्चरन्त्यचकिता देशागतप्रत्ययाः Svapna. 1.1.12^{a}.

83 Cf. Mbh. 3.104.6, 13–14.

84 According to the Mbh. 3.87.19–20, the अगस्त्याश्रम was situated near प्रयाग.

88 Cf. Aśvapati Kaikeya's statement in the Chhāndogya Upaniṣad (5.11.5)–न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यपः। नानाहिताग्निर्नाविद्वान्न स्वैरी स्वैरिणी कुतः।

11

4^{c}) इच्छामहे for इच्छामः *metri causa.* The N MSS. have retained this irregular form :

16^{d}) The MSS., both N and S, try to regularize the metre.

17–18 The text refers to ten deities and the star passage No. 203 refers to seven additional deities which are popular in South India even today. It may be noted that the MS. D1 which is written in Gujarat has only one line of the star passage mentioning Kārtikeya only. There is a very ancient temple of Kārtikeya on the bank of the Narmadā near Śinor (Sk. Senānipura) about fifteen miles north-east of Broach in Gujarat, where the annual festival attracts many people.

19^{b}) अभिनिष्पतत् for अभिनिरपतत् *metri causa.* Supported by **C**r.m.g.k.t.ś; **C**v is silent. The N MSS. remove the irregularity.

23^{cd}) 4 S MSS. and all the N MSS. try to remove the hiatus between ^{c} and ^{d}.

26^{a}) अन्यथा refers to the omission of the duty of a Vānaprastha stated in st. 24. Cf. **C**m. Two S MSS. and **C**g repeat 23^{ab} (**C**g प्रतिपूजयेत्) for clarification.

27 Cf. Manu. 7.8.

12

3) Cf. 5.16.19.

5) Cf. 2.34.20; 901*; 6.16.9; Mbh. 1.2.391.

13

7^{b}) Read विक्रीतः for विकृतः. Cf. Mbh. 12.334.36 (= 12.321.34, Crit. ed.) which reads विक्रीत.

7–9 The text mentions 17 प्रजापतिs. Cf. Mbh. 12.334.35–37 where 21 प्रजापतिs are mentioned. Some names are common. Cf. Manu. 1.34 and Bhāga. 3.12.22 where 10 प्रजापतिs are mentioned. Some names are common. The Vāyu P. mentions 12 प्रजापतिs including विक्रान्त (for विक्रीत).

9^{cd}) Cf. 1.38.1^{cd}; 5.39.44; Mbh. 1.30.12^{cd}. An oft-repeated simile in the Mbh.

14.15 For 33 gods cf. Av. 12.3.16; Bṛ. Up. 3.9.2 (इन्द्र and प्रजापति for अश्विन्s). The Nirukta (7.5) however mentions three groups of gods (तिस्र एव देवता इति नैरुक्ताः).

20^{b}) परवीरहेति क्विप् छान्दसः। **C**g

29^{a}) जनयत् for अजनयत् *metri causa.* The N MSS. try to remove this irregularity.

30 Cf. Rv. 10.90.

33 Cf. 4.58.29.

36^{d}) Cf. Mbh. 2.11.19^{d} repeated several times.

15

1 Note the time. The Autumn is over and the Hemanta Season (months of Mārgaśirṣa and Pauṣa) is going on.

4 It has been argued that the stanza shows that the year in the Rāmāyaṇa Period began in the Hemanta Season. The words पुष्यनीता (3.15.12) and पौर्णमास्याम् (3.15.14) further show that the year commenced on the first day of the bright half of the month of Pauṣa (if the month ended with the New moon day), or the first day of the dark half of the month of Mārgaśīrṣa (if the month ended with the Full moon day) (Mahārāṣṭrīya, *Śrī Rāmāyaṇa-Samālocanā*, Pt. 2, pp. 22–24).

5 स्वभावोक्तिरलंकारः। **C**g

6 The pious and religious persons have already performed *Āgrayaṇa* rite at the proper time *i.e.* in the Autumnal Season, in honour of the manes. Vaikhānasa (4.2) actually connects the rite with the manes also. The *Āgrayaṇa*, otherwise known

as *Navayajña* or *Navasasyeṣṭi* (Manu. 4.27), is prescribed in the Śrauta and Gṛhya Sūtras for those who have consecrated the three Vedic fires and those who have not done so. It is thus both a *śrauta* and a *smārta* karma. The Āgrayaṇa Sacrifice is performed on the Full Moon day or New Moon day, with fresh corn, and hence it is performed in the Autumn with fresh *Vrīhi*, in the Spring with fresh *Yava*, and in the Monsoon with fresh *Śyāmāka*s (Cf. Kane : *History of Dharmaśāstra*, Vol. II, Part II, pp. 827–829).

The word Āgrayaṇa is explained by Sudarśana Āp. Gṛ. S. 19.6 as 'येन कर्मणा अग्रं नवद्रव्यं देवान्प्रापयतीति यत्कर्म कृत्वैव वाग्रयणं प्रथमायनं नवान्नप्राशनप्राप्तिर्भवतीति । एतिरत्र प्राशनार्थः (Haradatta); **Cg** : "आग्रयणं नाम कश्चिद्धविर्यज्ञो नूतनधान्यभोजनस्यादावनुष्ठेयः । तदुक्तमापस्तम्बेन " नानिष्ट्वाग्रयणेनाहिताग्निर्नवस्य धान्यस्याश्नीयाद्, व्रीहीणां यवानां श्यामाकानामग्रे पाकस्य यजेत " इति ।

7 For the time of the Campaigns of an ambitious king, cf. Kauṭilya 9.1.

12^{b}) पुष्यनीताः (1) पुष्यं नीता नीतपुष्या विहितनक्षत्रा इति यावत् । **Cv**

(2) पुष्ययुक्तपौर्णमासीं नीता गताः । **Cr.k** noted by **Cm**

(3) पुष्यनक्षत्रेण, नीताः प्रवर्तिता येषु दिवसेषु । पुष्यनक्षत्रं रात्रिकालं परिमाणं बोधयतीत्यर्थः । **Cm.t.ś**

(4) पुष्याः पोष्याः । गुणाभाव आर्षः । शीतनिवारकोपचारैः पोष्या भोगिन इत्यर्थः । noted by **Cm**

(5) पुष्यनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी पुष्यम् । तेन नीताः, तत्प्रधाना इत्यर्थः । **Cg**

(6) पुष्यः पुष्यमासः । तेन नीताः; पुष्यमाससन्निहिता इत्यर्थः । **Cg**

13 This verse is quoted in Dhvanyâloka (2.1ff., p. 63, Kāvyamālā ed.) as an example of अत्यन्ततिरस्कृतवाच्य—यथादिकवेर्वाल्मीकेः—रवि°—तुषारावृत°—।; in Kāvyamīmāṁsā (ch. 13, p. 71 GOS, Vol. I³) in connection with प्रत्यापत्ति (plagiarism) (b तुषाराविल°); and in सोमेश्वर's संकेत on काव्यप्रकाश, (Rājasthāna Purātana Granthamālā, Jodhpur, 1959, p. 67)—यथा वाल्मीकेर्हेमन्तवर्णने रामस्योक्तौ

रवि°.................. तुषाराविल°.. ।
.... न प्रकाशति(?) ॥

as an example of अत्यन्ततिरस्कृतवाच्य.

The reading in the text (तुषारारुण) is supported by almost all our MSS., by **Cr.m.g.k.t.ś.l** and by B.G.L.K. and Cal. Sk. Series editions. **Cv** is silent.

Cg हिमशीकरावरणेन चन्द्रसूर्यमण्डलयोरारुण्यं प्रत्यक्षसिद्धम् ।

Cl तुषारः शीतलः, अरुणो मेघाच्छादनादपि निशङ्को मण्डलो बिम्बो यस्य सः । 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु' इत्यमरः ।

'तुषारारुण' seems to be the original reading which other variants in the printed ed.s and quotations try to simplify. For a similar use of the word 'अरुण', cf. 2.111.6^{c} (कपोताङ्गारुणो धूमः) (Crit. ed.); 3.22.1^{d} (गर्दभारुणो मेघः). Cf. also 4.13.23^{d} (कपोताङ्गारुणो घनः).

31^{d}) अनुविधीयते for अनुविदधाति (अनुकरोति) *metri causa*. The N MSS. remove this irregularity. **Cg** इत्यार्षः, **Ct** धीङो दैवादिकस्य रूपम् ।

34^{d}) असहम् for असहमानः, *metri causa*. The N MSS. revise the text.

39^{d}) For Nandīsvara, an attendant of Śiva, cf. 7.16.9; Mbh. 2.10.34. Śiva appears in various names several times in the Mbh.

16

8–10 **Ct** विषमालङ्कारोऽत्र ।

8 Cf. 6.95.8.

12^{b}) **Cg** शूर्पनख्येति छान्दसौ ङीष्णत्वाभावौ ।

21^{d}) पुरुषोत्तम. The word is used here in the ordinary sense. It is, however, used in the philosophical sense (Highest Reality) in connection with विष्णु त्रिविक्रम in 4.40.58; cf. also 4.42.28 where पुरुषोत्तम is described as having taken away a चक्र and a शङ्ख from पञ्चजन. Rāma is considered as विष्णु in 6.35.36 which seems to be spurious as it is not found in the N Recension. The word is frequently used in this sense (Highest Reality) in the Mbh. The word as applied to Śrikṛṣṇa is explained in the Mbh. 5.70.11 as follows :—

पूरणात्सदनाच्चापि ततोऽसौ पुरुषोत्तमः ।
असतश्च सतश्चैव सर्वस्य प्रभवाप्ययात् ॥

17

1^{c}) स्वेच्छया is supported by **Cv** which explains it as स्वच्छन्दया भ्रातृविषयमपि परिहासं प्रयोजयन्त्या. This seems to be the original reading as Rāma actually cuts a joke in 3-5. Cf. the word परिहास in 13^{d}.

3^{c}) अकृतदारः. Lakṣmaṇa is described by Rāma as unmarried, simply out of fun. Lakṣmaṇa is married to Ūrmilā. Cf. 1.72.18.

9^d) Put a wavy line under °नी.

Ct mentions two views with regard to the period spent by Rāma in the forest up to date. According to one view, Rāma went to the Āśrama of Sutīkṣṇa after ten years. He stayed there up to the end of the monsoon and went to the Āśrama of Agastya before the end of the eleventh year. He then stayed in the Pañcavaṭī in the beginning of the rainy season. He completes twelve years at the arrival of the Hemanta season when Śūrpaṇakhā plays mischief. The thirteenth year thus begins on the मार्गशीर्ष शुक्ल एकादशी.

The other view is that Śūrpaṇakhā arrived when the thirteenth year was to be completed shortly and that Sītā was abducted in the month of Māgha.

The first view favoured by **Ct**. The other commentators are silent. **Cg** (on 6.124.1) gives a detailed statement of the period of Rāma's exile.

18

21^d) Cf. 1.29.13^d; Mbh. 5.169.25–26^b.

19

12^d) हृष्टा अदृष्टपराक्रमम्. A case of double Saṁdhi. **Cs** reads दृष्टपराक्रमम् and explains it as दृष्टः स्वबुध्या इयत्तीकृतः पराक्रमः राक्षसबलं येन । He criticises **Ct** as follows : एतेन अदृष्टपराक्रममिति छेदः, सन्धिरार्ष इति भट्टोक्तिश्चिन्त्या ।

15–17 For weapons cf. 3.21.20–21.

19^{cd}) Cf. Mbh. 3.11.44^{ab}; 7.133.22^{cd}.

22^{ab}) Cf. Mbh. 3.271.14^{cd}; 4.16.8^d, 12.

20

3^c) **Cm** as in text and explains it as न निहन्तव्याः परैर्हन्तुमशक्याः घ्नन्तोऽपि घातुका एव । निश्चयार्थे अपि शब्दः ।

18^b) विनशिष्यसि for विनङ्क्ष्यसि *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

21

2^d) उत्थितम् seems to be the original reading giving rise to simple variants.

20–21 For the enumeration of weapons, cf. Mbh. 5.155; Kauṭilya 2.36; Dikshitar, *War in Ancient India*, pp. 93–152.

22

For the omens cf. 6.65.46–51; Mbh. 4.46; 5.84; 6.2–3; 7.7.33–41; 12.322; 16.1–2.

S. N. Vyas: *Belief in Omens in the Rāmāyaṇa Age*, JOI. Baroda, 2.1, pp. 1–8.

1^d) For the use of अरुण, cf. तुषारारुणः 3.15.13^b.

5^c) अलातचक्र. For the use of the word cf. 4.46.12^c; 6.23.27^c; Mbh. 7.7.53^c; 7.119.82^c.

The simile of the fire-brand, which appears in both the Epics, is frequently used in the Buddhistic works.

The simile of गन्धर्वनगर not found in the Upaniṣads is also very often used in both the Epics. Cf. 3.41.6^d; 3.43.15^c; 5.2.51^d.

Mbh. 1.125.35; 1.133.27; 2.28.6; 3.173.65; 5.143.22; 6.50.44; 6.103.20; 7.19.28; 7.36.31; 7.43.3; 8.16.45; 8.27.36; 8.36.7; 8.81.18; 12.260.13. (definition of the term—

गन्धर्वनगराकारः प्रथमं संप्रदृश्यते ।
अन्वीक्ष्यमाणः कविभिः पुनर्गच्छत्यदर्शनम् ॥)

13.54.2 : All these references in the Mbh. are found in the Critical Edition of the Mbh. also.

In the Upaniṣadic Literature the word अलातचक्र is used only once, and that too in a late Upaniṣad like the Maitrāyaṇī in connection with the lustrous Brahman (अथाविद्धं भित्त्वा अलातचक्रमिव स्फुरन्तमादित्यवर्णमूर्जस्वन्तं ब्रह्म तमसः पर्यमपश्यत् । 6.24). The Upaniṣad again has two strata, and contains many later interpolations. The passage cited above appears in the second stratum which is clearly influenced by the Saṁkhya and the Buddhistic doctrines. The word again later on occurs in Gauḍapāda's Māṇḍūkya Up. Kārikās (4.47–52).

The two Epics also create a general impression that the pessimistic mood and the ideas of Appearance and Illusion are not in keeping with their original spirit. The references to the Buddhistic terms in the two Epics will therefore naturally suggest that the Epics in their present form are post-Buddhistic.

17^b) पश्यमानस्य for पश्यतः, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS.

23

26^{ab}) Cf. Mbh. 3.86.11; 12.140.34.

27^{cd}) Cf. Mbh. 12.283.32–37.

The word पिनाकी occurs in the Mbh. as one of the eleven Rudras. (1.66.2).

24

1[a]) अवष्टब्धधनुं is also supported by all the Southern Commentators. The N MSS. take the form irregular and remove it by adopting a different reading.

10[d]) पारिषदां for पारिषदानाम्, *metri causa*. The text is, however, uncertain. Put a wavy line under पारि.

25

7[a]) अभिपतमानस्य for अभिपततः, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

8 Cf. Mbh. 1.172.3[ab]; an oft-repeated simile in the Mbh.

12[c]) गृह्य for गृहीत्वा, *metri causa*; supported by both the N and S MSS.

26

3[c]) वधिष्यामि being irregular is removed in the N MSS. वध् as a substitute for हन् in tenses other than Aorist and Precative is very common in the older language and the two Epics. For its use in the Classical Sanskrit, cf. Pāṇi. 2.4.42,43.

10 Cf. Mbh. 7.96.6.

27

3[cd]) For the fight between Indra and Namuci, cf. Mbh. 7.98.17; 9.17.22.

28

5[d]) ब्राह्मणी—A kind of lizard with a red tail (all comm.) Ck भाषायामरणै. The belief, according to the comm., is that a lizard dies if it eats hailstones.

12 Cf. Mbh. 1.152.40; an oft-repeated simile in the Mbh. and the R.

23[cd]) This shows that fighting continued during day, and stopped during night. This was also the practice in the Mbh.

29

18[b]) विनर्दित्वा for विनर्द्य, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

27[ab]) For the story, cf. Mbh. 13.14.214–215; Matsya P. 179.2–40; referred to several times.

श्वेतारण्यम्—कावेरीसिन्धुनिकटदेशः। Cm;

श्वेतारण्येऽन्धकाख्योऽसुरो रुद्रेण हत इति पुराणप्रसिद्धम्। Ck

33[c]) for गिरिदुर्ग, cf. Kauṭilya 2.3; Manu. 7.70.

30

14 Cf. 7.15.38–43.

17 Cf. 7.10.10–12.

31

For the duties of a King, cf. Mbh. 2.5; 12.69, 70; 15.5.7. Kauṭilya 1.19.

3 Cf. Manu. 7.27,45,46.

5 For espionage and accessibility of a King, cf. Kauṭilya 1.12, 19.

9 Cf. 6.29.21; also चारैः पश्यन्ति राजानः। Mbh. 5.34. 34; राज्यं प्रणिधिमूलं हि। Mbh. 12.83.51. चारचक्षुर्महीपतिः। Manu. 9.256.

20[cd]) Cf. Manu. 7.11.

32

13 = 6.28.24[cd]–25[ab]

15 = 3.44.21[c–f]

33

2[cd]) = 3.35.22[ab]

10[cd]) Cf. Mbh. 3.11.8[cd].

34

1[b]) भाषतः for भाषमाणस्य, *metri causa*. The NE MSS. remove the irregularity. Three S MSS. read भाषितम् which seems to be an improvement.

4[ab]) Some MSS., both N and S, try to remove the hiatus between [a] and [b]. Ck reads अधिवासम्, while Cv reads रतिवासम्. Cr is silent.

6[b]) वसमानाः for वसन्तः, *metri causa*. The NE MSS. and two S MSS. remove the irregularity.

13[c]) आनयिष्यामि for आनेष्यामि, *metri causa*. This reading is supported by almost all the MSS.

19 Cf. Mbh. 3.247.8[c]—9[b]; 7.116.25[c]–26[b].

35

2 = 6.16.20. Mbh. 5.37.15 quoted *ad verbum* in Lakṣmīdhara's *Kṛtyakalpataru*, Vol. XI. *Rājadharmakāṇḍa*, p. 106.

18[a]) अप्रमेयं तेजः. For Rāma's divinity, cf. 5.51. 40–42 (विष्णुतुल्यपराक्रमम्); 6.35.36 (विष्णुं मन्यामहे रामं...... राघवो दृढविक्रमः); 6.114.14–16 (परमात्मा सनातनः, शङ्खचक्रगदाधरः, विष्णुः सत्यपराक्रमः).

19[cd]) Cf. Mbh. 3.63.36[cd]; 7.14.78.

20[cd]) Put figure 20 after [cd].

20^{ef}) Add 688* after ^{ef} and complete the St. as 21. The figures of the following stanzas should be changed accordingly.

22^{ab}) = $3.33.2^{cd}$.

36

6^{a}) All the S MSS. and N1 read बालो द्वादशवर्षोऽयम् which is also the reading of Cv.r.g.t; Cm.k are silent. The comm., however, explain the reading somehow and remark that Rāma was in fact about sixteen years old (वस्तुतः ऊनषोडशवर्षः). We have adopted this reading meant by the comm. and supported by the N MSS. and by the text of the Bālakāṇḍa (19.2 ऊनषोडशवर्षः) which is supported by all the MSS.

38

12 Cf. Manu. 7.4,7.

15^{c}) प्रलोभयित्वा for प्रलोभ्य, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS.

17^{c}) आनयिष्यामि for आनेष्यामि, *metri causa*; supported by all our MSS. except two Southern MSS.

21^{b}) Cf. Manu. 7.12.

39

8 Cf. Manu. 7.11.

10 Cf. Mbh. 12.90.3 (धर्माय राजा भवति); 12.68.7 (राजमूलो धर्मः); Manu. 7.17 etc.

15^{a}) विनशिष्यन्ति for विनङ्क्ष्यन्ति, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS. Also in the case of 16^{d}.

17^{b}) Some MSS. try to remove वधिष्यति by reading हनिष्यति.

19^{c}) आनयिष्यसि for आनेष्यसि, *metri causa*; supported by all our MSS. cf. 3.38.17.

40

18^{c}) गच्छते for गच्छति, *metri causa*; supported by Cv.g.t.ś. Cm.k are silent. The N MSS. either omit this and the following lines or read a substitute passage which omits गच्छते.

19^{c}) विटपीनाम् for विटपिनाम्, *metri causa*. विटपीनामिति दीर्घो वृत्तभङ्गपरिहाराय । Cv. The substitute passage in the N MSS. does not read विटपीनाम्.

किसलयान् for किसलयानि, *metri causa*. पुंलिङ्गत्वमार्षम् । Cg; only 3 S MSS. read किसलयम्, while the N MSS. remove it in the substitute passage.

24–28 The figures of the St.s 24–28 should be read at the end of the following line, *i.e.* 24 to be read after विनिष्पतन् in 25^{b} and so on.

41

6^{d}) The simile of a गन्धर्वनगर which occurs again at $3.43.15^{c}$ is very common in the Mbh. cf. notes on $3.22.3^{c}$.

27^{a}) Cf. Mbh. $7.16.54^{a}$ (मसारगल्वर्क‌सुवर्णरूपैः).

31^{cd}) (1) मनसा चिन्तितं सर्वं धनं शुक्रस्य यथा निचयवर्धनं भवति तथा। सर्वस्य मनोरथसंकल्पिता अर्थाः शुक्रस्य कोशं पूरयन्तीति प्रसिद्धिः । Cv.r.m.g. Cg offers two more explanations. Mbh. 12.289.9 refers to the Yogic powers ef Śukra. The N substitute passage reads शक्रस्य for शुक्रस्य (pp. 208–9).

(2) शुक्रं ब्रह्म 'स पर्यगाच्छुक्रमकल्यम्' इत्याद्युपनिषद्तिप्रसिद्धम् । Ck.t.ś. The first interpretation seems to be probable.

41^{c}) उत्समयित्वा for उत्स्मित्य, *metri causa*. ल्यब्भाव आर्षः । Cg. The N MSS. have a different version which removes the irregularity.

45^{c}) The archaic form वधिष्यामि is retained in the N version.

46^{b}) आनयितुम् for आनेतुम्, *metri causa*. There is no corresponding st. in the N version.

48^{c}) The hiatus is retained in several S MSS. and noted by Cm. The MS. D3 reads चर्मैमा(चा ?)दाय, trying to remove the hiatus. The other N MSS. have not got a corresponding st.

42

The N MSS. are divided into two groups as far as the sequence of the stanzas of this Sarga is concerned. cf. the tabular conspectus on pp. 212–213. N1, however, agrees generally with our text as regards the sequence. The sequence in our constituted text is quite natural, while that in the second group in the N MSS. is more unsatisfactory than that in the first group.

43

4^{d}) For Rāma's instruction, cf. $3.41.47^{cd}$.

9^{cd}) Cf. Mbh. $3.64.24^{ab}$; $4.15.21^{cd}$; $4.24.12^{ab}$.

27 For the nature of ladies cf. Mbh. 13.38.24; 39.9. Bhāgavata P. 6.18.41–42.

^{cd}) Cf. 5.26.8.

33[d]) विषमे भृग्वादिविषमस्थले । Cr.m.g.k.t. A precipice.

34[d]) स्पृशे for स्पृशामि, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

44

3[b]) Mark the hiatus between छत्री and उपानही. Cg छत्रीत्यत्र वाक्यसन्धेरनित्यत्वेन यणभावः । Cś छत्रीत्यत्र संहिताया अविवक्षया यणभावः । उपानही—an irregular form due to the influence of the preceding two words. Cg उपानहीत्यत्र इनिरार्षः । Ck.t त्रीह्यादित्वादिनिः । Ct अनेन त्रिदण्डिसंन्यासविशेषः सूचितः ।

[d]) यष्टिः— त्रिदण्डः । Cr.g.k.t.

[f]) समुपागमदिति प्रतिपाद्यार्थभेदात्पुनःपुनः क्रियापदप्रयोगः । Cg. अभिचक्राम वैदेहीं, वैदेहीमन्वपद्यत......इत्येताः क्रियाः प्रत्यासक्तिविशेषविवक्षया पुनः पुनः प्रयुज्यन्ते । Cm.

5[d]) ग्रहवत्— ग्रहः अङ्गारकः शनैश्चरो वा । Cg.

9[b]) अनुशोचतीम् for अनुशोचन्तीम्, supported by all the N and S MSS. आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुमभावः । Cg.

12[c]) अभ्यगच्छत for अभ्यगच्छत्, *metri causa*. Some N MSS. try to remove the irregularity.

16 ह्रीप्रभृतयो विष्णुशक्तिविशेषाः । Cm. cf. Gītā 10.34[cd] (कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ।).

20[a]) चारुदति for चारुदन्ति. Some of the N MSS. remove the irregularity.

Cg आर्षो दन्तस्य दत्रादेशश्छन्दोवद्भावेन ' छन्दसि च ' इति सूत्रेण समासान्तो दन्तस्य दत्रादेशो वा ।

33[d]) Read ब्राह्मणवत्तमङ्गना for °वद्यथागतम्. we have preferred the reading अङ्गना as it is supported by the MSS. of both the N and S Recensions. It is supported by Cg also. Ct probably criticises it and Ck offers a different reading accepted by Ct.

35[d]) Read समर्पयदात्मवधाय for समर्पयामास वधाय. समर्पयत् is supported by G1 M1.2 and Cv; and आत्मवधाय supported by all the S MSS. The N MSS. try to remove the irregular form समर्पयत्.

45

2 For hospitality, cf. Katha Up 1.1.7,8; Mbh. 15.26.37; Manu. 3.29,101.

4 This stanza refers to the period of one year which Sītā spent in the royal palace at Ayodhyā after her marriage. The MSS. are divided amongst themselves with regard to this period. Ñ1, Ś1, D1-3 and the S MSS. read उषित्वा द्वादश समाः, (also Lahore Ed. 3.52.4) whila Ñ2, V1. B and D5.7 read संवत्सरं चाध्युषिता which appears in the Gorresio and Calcutta Sanskrit Series editions. We have preferred the reading (one year) of the MSS. of the NE Version, which very well suits the context. We are told (2.17.26, Crit. ed.) that Rāma was 17 years old at the time of exile. When Viśvāmitra goes to Daśaratha for seeking protection from the Rākṣasas, Daśaratha remarks that Rāma is a mere boy less than sixteen years old (ऊनषोडशवर्षः 1.19.1; 3.36.6). Viśvāmitra takes Rāma and Lakṣmaṇa with him, teaches them the Science of archery, and later on, all of them go to Mithilā where Rāma is married to Sītā. Rāma's age at this time is about sixteen years. It is quite probable that Rāma and Sītā spend one year in Ayodhyā after marriage, and the bolt comes from the blue. At the time of going to the forest, Rāma is naturally seventeen years old, as remarked by Kausalyā (2.17.26). If Rāma and Sītā had spent twelve years in Ayodhyā after marriage and before exile, one fails to understand how Rāma could afford to waste such a long period in mere enjoyment. Such an Epicurean life on the part of Rāma is not consistent with his noble character. Our text lends support to Rev. Fr. Dr. Bulcke's view that the line mentioning Sītā's stay in Ayodhyā for a period of twelve years is an interpolation (Cf. *Rāmakathā*[2], 1962, p. 359).

5) Read राजा for रामम् in [c]. The two Recensions, N and S, are divided on the year of Rāma's coronation. The N MSS. state that Daśaratha decided to coronate Rāma after one year's stay in Ayodhyā, while the S MSS. refer to the thirteenth year for the proposed coronation of Rāma who spent twelve years in Ayodhyā after his marriage. In the preceding stanza the text adopted by us on the basis of the NE MSS. shows that Rāma stayed for one year in Ayodhyā after marriage. We have, therefore, adopted in st. 5 the reading संवत्सरादूर्ध्वम् on the basis of the NE MSS.

In the Sundarakāṇḍa, 33.17-18 Sītā says to Hanūmat that she stayed in the palace of Rāma for twelve years and that Rāma was about to be coronated in the thirteenth year (सीता च नाम नाम्नाहं भार्या रामस्य धीमतः । समा द्वादश तत्राहं राघवस्य निवेशने ॥ १७ भुञ्जाना मानुषान्भोगान् सर्वकामसमृद्धिनी । ततस्त्रयोदशे वर्षे राज्ये चेक्ष्वाकुनन्दनम् ॥ १८ अभिषेचयितुं राजा सोपाध्यायः प्रचक्रमे ।)

Our collation-sheets of the Sundarakāṇḍa show that the MSS. are divided on this point. Ś1 Ñ1 D1-5.7-11 and S MSS. mention twelve years of Sītā's stay in Ayodhyā and the thirteenth year for Rāma's coronation. On the other hand, Ñ2 V2 B and D6 mention only one year of Sītā's stay in Ayodhyā and further state that Rāma was about to be coronated after one year. The Gorresio (5.31.10-13) and Calcutta Sanskrit Series Editions (5.31.10-13) agree with our NE MSS. The Lahore Ed. does not make any reference to the years in the Sundarakāṇḍa (Sarga 28), although it mentions in the Araṇyakāṇḍa twelve years of Sītā's residence in Ayodhyā and the thirteenth year for Rāma's coronation.

10 The MSS. are not unanimous in giving the age of Rāma. The NE and S MSS. mention 25 while the NW MSS. mention 27 as the age of Rāma at the time of coronation. It has been shown (cf. Notes on st. 4) that the interval between the marriage of Rāma and his coronation is only one year, and that Rāma was about sixteen years old at the time of his marriage. (Cf. Kausalyā's statement in 2.17.26). The reference to 25 or 27 in this stanza is, therefore, not consistent and seems to be a later addition. The inference is supported by the fact that the whole st. which gives details is omitted in our oldest MS. I am inclined to drop this st. (of three lines) from the Critical text. St. 9 is also omitted in both Ś1 and Ñ1, but it can be satisfactorily construed with st. 11. Gorresio omits the reference to the age of Rāma and Sītā and reads as follows: मम भर्ता महातेजा गुणवान्सत्यवाक्शुचिः। रामेति प्रथितो लोके सर्वभूतहिते रतः॥ (3.53.12). The poet describes Rāma in sts. 14 and 15, and that is quite sufficient.

Some authorities like अग्निवेशरामायण and लोमशरामायण state that Rāma, when fifteen years old, married Sītā who was only six years old. (रामः पञ्चदशे वर्षे षड्वर्षामपि मैथिलीम्। उपयेमे स्वयोध्यायां द्वादशाब्दानुवास सः॥)

Ct gives (at the end of 6.108, Guj. P. ed.) a very long quotation from the अग्निवेशरामायण which describes in a chronological order the chief events of Rāma's life. (Rāma's marriage with Sītā who was six years old). This view, although very popular in the later Sanskrit and non-Sanskrit works in India, is not correct. The passages in the Rāmāyaṇa which appear to support the popular view have been shown as spurious in the Critical edition. Janaka describes Sītā as growing (वर्धमानाम्) in 1.65.16. It has been again stated that Rāma and Sītā, and his brothers and their wives enjoyed the pleasures of life for several seasons. अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा। रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः॥ 1.76.11; also रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून्। मनस्वी तद्गतस्तस्या नित्यं हृदि समर्पितः॥ 1.76.14 ❀ Cg: बहूनृतून्नित्युक्तं न तु संवत्सरानिति। ❀

Sītā further tells Anasūyā (2.110.33) that her father became anxious and worried when he saw her (Sītā) attain the age of puberty (पतिसंयोगसुलभं वयो दृष्ट्वा तु मे पिता। चिन्तामभ्यगमद्दीनो वित्तनाशादिवाधनः॥). This st. is found in all our MSS. and cannot be looked upon as spurious.

The Adhyātma Rāmāyaṇa also describes Sītā as grown up at the time of marriage (दुकूलपरिसंवीता वस्त्रान्तर्व्यञ्जितस्तनी 1.6.31) and further remarks that Rāma and his brothers enjoyed pleasures in their palaces after marriage (स्वां स्वां भार्यामुपादाय रेमिरे स्वस्वमन्दिरे 1.7.52).

All the above passages clearly show that Sītā was not a child of six years but had already attained the age of puberty at the time of marriage.

The fact that she gave a permanent place to Rāma in her heart (नित्यं हृदि समर्पितः 1.76.14[d]) again shows her mature age. And this is quite in keeping with the social customs as revealed from the Vedic and Post-Vedic Literature, the Mahābhārata and the Gṛhyasūtras. Cf. Mm. Dr. P. V. Kane: *History of Dharmaśāstra*, Vol. II Part I, 1941, pp. 438-447. Dr. A. S. Altekar: *The Position of Women in Hindu Civilization*[2], 1956, pp. 52-54. C. V. Vaidya: *The Riddle of the Rāmāyaṇa*, 1906, Appendix, Note No. VI, pp. 197-200.

35 काञ्चनपादपदर्शनं मरणलक्षणम् Cv.r.k; also C.m.g.t. Cf. मृत्युकाले यथा मर्त्यो विपरीतानि सेवते। 3.51.15; also 3.51.17.

46

21[a]) विनशिष्यन्ति for विनङ्क्ष्यन्ति, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

48

9 Cf. Kauṭ. Artha. 4.1.38 चतुर्वर्णाश्रमस्यायं लोकस्याचाररक्षणात्। नश्यतां सर्वधर्माणां राजा धर्मप्रवर्तकः॥; cf. also 43-45 in the same chapter.

11[cd]) Read °मार्थमावस°.

Cv सद्वस्तु; Cr पूज्यम्। दुष्टात्मनामालये चिरं आर्यं पूज्यं पुण्यं चिरायापि न वसति। so also Cm.g.k.t. Cś—आर्यं श्रेष्ठत्वम्।

Cś offers another construction also—यद्वा आर्य हे राक्षसश्रेष्ठ दुष्टानामालये मा लक्ष्मीर्नैव वसति।

The comm. सत्यतीर्थीय (रामायण with Commentaries, Part 2, p. 291, Venkaṭeśvara Press Edition, Bombay, 1935) remarks as follows :—कार्यगौरवादार्येति रावणसंबोधनम्। दुष्टानामालये मा लक्ष्मीः चिरं बहुकालं न वसति, किन्तु आर्यमा ज्येष्ठलक्ष्मीर्वसति। पूर्वत्र मा वसतीतिच्छेदः।

Both these interpretations seem to be far-fetched.

21[cd]) वेदश्रुतीम् for वेदश्रुतिम्, *metri causa*. दीर्घश्छान्दसः, comm.

Note the general principle of the Mīmāṁsā that Vedic text should not be interpreted with the help of logical arguments. Cf. नैषा तर्केण मतिरापनेया। Kaṭha Up. 2.9.

23[d]) वधिष्यति is supported by all our MSS.

49

17[d]) गृह्य for गृहीत्वा, *metri causa*.

The N MSS. remove it. Cf. 22[c] also.

26[a]) परेतकाले which is read by all the S MSS. and Cm.g.t.ś seems to be the original reading. For the idea of the stanza, cf. Gītā 8.6.

27[d]) Note the use of the word भगवान्. Cf. Gītā.

29[c]) गजारोहः is read by Ck also.

30[a]) विरराद is read by Cr also.

36[b]) Cv as in text.

39 In the Crit. App. read अन्व° for अव° in the quotation from Cv.

50

2 The star-passage 988 is read by Cg but not by Cv.r.m.k.t.ś.

3 In the Crit. App. (last line) read दुःखेषु for दुखेषु.

5 त्राहि for त्रायस्व, *metri causa*, read by all the S MSS. except M2 (पाहि). The N MSS. remove it in a substitute passage.

10 Brahman's statement that the mission is fulfilled refers to gods' request to Brahman and the latter's prayer to Viṣṇu to incarnate Himself as Rāma for the destruction of Rāvaṇa (Cf. 1. 14). Brahman saw with his divine eyes that Rāvaṇa had dug his grave by the abduction of Sītā. The reference to Brahman here disturbs the narration and therefore seems to be an interpolation. It has, however, to be retained in the text as it is found in *all* our MSS. Later on a Sarga after 3.55 (Crit. ed.) referring to पितामह is omitted from the constituted text as it is found only in the N Recension.

12[b]) रुदन्तीम् archaic for रुदतीम्. The N MSS. remove the irregularity.

32[a]) Cm also reads उत्पातवाताभिहताः.

32[c]) मा भैः read by Cg also. Some N and S MSS. read मा भैषीः. Cf. 3.20.5 where some S MSS. read मा भैः and some other S MSS. read मा भैषीः.

42[c]) अपश्यती for अपश्यन्ती, *metri causa*, supported by all our MSS. N and S, and by all the printed editions including those of Gorresio and Lahore. Cf. the correct form अपश्यन्ती in 3.51.14, which is read by all the MSS.

51

2[c]) रुदती. Some S MSS. read रुदन्ती; cf. 3.50.12.

4[ef]) This line should be dropped from the text as it is not supported by the N MSS. and some S MSS.

9[c]) तिष्ठस्व. Put a wavy line under स्व.

15[cd]) Cf. 2.45. 33.

17[a]) Read भयस्थाने.

20[c]) Put a wavy line under धा. Both धारितुम् and धरितुम् are irregular, and are removed in the N MSS.

52

1[b]) अपश्यती for अपश्यन्ती, *metri causa*, read by all the MSS.

6[b]) For the metaphor cf. 3.52.11; also Ñ1 on 3.50.12[d] (Crit. App.).

27 In the Crit. App. put —[d]) before T1 नूनं (for यूयं) in the preceding line.

53

28[d]) सेव for सेवस्व, *metri causa*. The N MSS. and T1.2 remove the irregularity.

32[a]) व्रीडः shame, like व्रीडा. Cf. Raghu. 11.73; Śiśupāla. 3.40 for the use of व्रीड (m). Some N MSS. appear to have taken wrongly the word व्रीड as wrong and consequently have changed it. The N variant अमेण is meaningless.

32^c) दैवनिष्यन्दः. Cv.m दैवनिपातः;

Cg दैवनिष्यन्दः दैवकृतसंबन्धः । आर्षः ऋषिप्रोक्तः, न त्वधर्म्यः ।; then a quotation from Nārada to the effect that there are seven kinds of remarried women—three kinds of remarried women (पुनर्भू) and four kinds of wanton women (स्वैरिणी). Rāvaṇa's argument is that in case Sītā marries him the marriage will not go against the scriptural law but will be according to the time-honoured convention prescribed by the old sages.

54

1^c) Cm अन्तरतः कृत्वा मध्ये कृत्वा, साक्षात्पापात्मकपरपुरुषसंभाषणदोषपरिहारायेति ।; Cg पतिव्रतायाः परपुरुषं प्रत्यभिमुखतया भाषणायोगात् ।

7^c) विधमिष्यन्ति for विध्मास्यन्ति, *metri causa*.

7^d) Cg गङ्गेत्यविभक्तिकनिर्देशः । गङ्गाया ऊर्मय इत्यर्थः ।

16 Cf. Mbh. 1.1.247; 2.81.11.

19^b) बन्ध for बधान, *metri causa*.

19^c) उपक्रोशम् . Cm.g अपवादम् .

22 Cg अत्र सीताहरणं चैत्रमास इत्यवगन्तव्यम् । संवत्सरान्ते रावणवधकरणात् । तेन त्रीन्वर्षान्पञ्चवत्यां रामः स्थित इत्यवगम्यते । हेमन्तवर्णनं तु रामतपोविशेषज्ञापनाय न शूर्पणखागमनज्ञापनाय ।

55

There is an additional Sarga of 26 stanzas before this Sarga, found only in some N MSS., but not found in Ñ1 V1 and S MSS. It appears as No. 12 in App. I. It is not commented upon by Cv.r.m.g.k.t.ś. Lokanātha of course comments upon it. The Editor of the Rāmāyaṇa with Lokanātha's Commentary (Calcutta Sanskrit Series) also remarks in the footnote on p. 2729 that this Sarga is not found in *gha* MS. This additional Sarga tells us that Brahman explains to Indra the purpose of Sītā's abduction and asks him to give her sacrificial food so that she can survive. Indra acts accordingly. This topic of the Sarga again indicates its lateness.

11^c) सव्यं कृत्वा. Cm.g अप्रदक्षिणं कृत्वा.

18^d) सामस्यम् . Cm क्षेममनपहरणरूपम् ।; Cg अक्षतत्वम् , क्षेममिति यावत् ।

56

8^d) Read सौम्येन for सौम्य न. Cm.t सौम्येन विनयेन.

9^c) Read सुवृत्ता for सुवृत्ता.

10^d) विनशिष्यामि for विनङ्क्ष्यामि, *metri causa*.

17^a) The Saṁdhi in अहोस्मि is archaic, *metri causa*.

Cg अहोऽस्मिन्निति संधिरार्षः.

Cś ओदिति (Pāṇ. 1.1.15) प्रकृतिभावाभावस्त्वार्षत्वात्.

The N MSS. remove the irregularity. G(ed.) reads अपारेऽस्मिन्वयं मग्नाः सर्वथा शोकसागरे ।

19^d) प्रतिश्रयम् . Cm आश्रमम् ; Cg स्वाश्रमप्रदेशम् .

57

3^b) त्यज्य for त्यक्त्वा, *metri causa*. The N MSS. (except Ñ1) remove the irregularity.

4^a) स्फुरते for स्फुरति, *metri causa*. The N MSS. (except Ñ1) remove the irregularity.

7^c) परित्राहि for परित्रायस्व, *metri causa*, supported by all the MSS.

8^d) Read रुदती for रुदन्ती. It is supported by most of the N and S MSS.

11^c) त्राहि for त्रायस्व, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

11^d) त्रायेत् for त्रायेत, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

13^d) पराजयेत् for पराजयते, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

22^a) Cm reads अविनीतम् for अवनीतम् and explains it as अविनयम् .

24^c) त्यज्य for त्यक्त्वा, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

58

This Sarga is omitted in V1 B1 and also in G(ed.).

1^a) आव्रजमानस्य for आव्रजतः, *metri causa*. The NW MSS. read व्रजतः, while the NE MSS. read व्रजमानस्य, with necessary changes in the first line.

60

All the S MSS. and the S commentators read two additional Sargas (Sargas 62 and 63) before this Sarga. They describe Rāma's lamentation over the disappearance of Sītā and his search for her. As the two Sargas are missing in the N Recension they are dropped from the text. They simply intensify the abnormal mental state–the *Unmāda* condition–of Rāma described in this Sarga. Such a mental condition bears testimony to Rāma's fervent love for Sītā. Kālidāsa has no doubt received inspiration from this *Unmāda* of

Rāma for the madness of Purūravas (Vikramorvaśīya, IV) which is referred to by Dhanañjaya (Daśarūpaka IV. 30) as an illustration of *Unmāda*. Cf. also the Bhāgavata Purāṇa X. 30 where the Cow-herd women (Gopīs) are searching for the Lord Kṛṣṇa like mad persons. On *Unmāda* Bharata remarks as follows—

इष्टजनवियोगविभवनाशाभिघातवातपित्तश्लेष्मप्रकोपादिभिर्विभावैरुत्पद्यते ।

(Nāṭyaśāstra with Abhinavabhāratī, Vol. I², VII. 84-85, p. 672, GOS No. XXXVI, 1956, Baroda.)

1[ab]) This line is found in S MSS. only, and is retained for proper construction.

1[f]) आनयितुम् for आनेतुम्, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

3[b]) विचित्वा for विचित्य, removed in the N MSS.

37[a]) All the MSS. except Ś1 (भर्तारम्) read कर्तारम्. So also **C**m.g.k. But **C**v.r are silent. Rāma calls himself as the creator of the worlds, evidently on account of mental disturbance (उन्माद). The commentators, however, see Rāma's divinity in that expression.

42[cd]) **C**m reads विप्रनष्टानलजलमरुद्भास्करसंवृतम्.

52[a]) चारुदतीम्. **C**ś splits it as च अरुदतीम्.

61

1[c]) **C**m.g.t.s' as in text (अभवे). **C**v.r.k are silent.

2[cd]) For दक्षयज्ञध्वंस cf. Mbh. 12.283.32-37; 12.284.

8[c]) **C**r.k as in text (वृत्तं) and explain it as सिद्धम्.

13[d]) पार्वती: (Mountain streams or rivers) is read by V1 Dm1 Ds G M2. It seems to be the original reading. The other variants are *lectio facilior*.

62

4 In the Critical App. **C**v remarks that certain stanzas are generally not found in the MSS. Our MSS. do not contain them.

5[d]) सहिष्यति for सहिष्यते is supported by all our MSS. excepting the two S MSS. (Dt1 M2).

6[b]) धक्ष्यते for धक्ष्यति. The NE MSS. and G2 M read धक्ष्यति.

7 For Yayāti's fall from heaven on account of his insulting conduct towards gods and sages, cf. Mbh. 5.120-121. In the Crit. App. read **C**m for **C**m*p*.

8 For the account of Vasiṣṭha's one hundred sons and their destruction, cf. Vedic Index Vol. II, p. 275; Mbh. 1.173.1-6.

9 The Earth as the Mother. Cf. भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं......Av. 6.120.2.

10 The Sun and the Moon are the two eyes of the world. Cf. आदित्यश्चक्षुर्भूत्वा अक्षिणी प्राविशत्। Ait. Up. 2.4; अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम्। Gītā 11.19. Like some S MSS. the old S commentators read नेत्रौ for नेत्रे. They explain it either as नेतारौ-प्रवर्तकौ or as नेत्रे (**C**g लिङ्गव्यत्ययश्छान्दसः). नेत्रौ may be for नेतारौ, *metri causa*. As it is supported by the oldest available commentators, Udāri and Rāmānuja, it may be the original reading. It might have been changed into नेत्रे on account of the popular idea that the Sun and the Moon are the eyes of the world.

11[cd]) None can escape one's destiny. दैवस्य for दैवात्, *metri causa*. **C**v reads सर्वभूतानि देहिनः and explains देहिनः as पुरुषस्य. **C**r.k are silent. देहिनः for देहवन्ति, *metri causa*. **C**t पुंस्त्वमार्षम्. The other variants try to remove the difficulty in construing देहिनः with सर्वभूतानि. **C**v's explanation that creatures cannot escape human destiny (देहिनः—पुरुषस्य —दैवस्य) is not unlikely. Cf. 'No man of woman born, coward or brave, can shun his destiny' —Homer: *Iliad*, BK. VI.1.488.

18[c]) अर्हसे for अर्हसि, *metri causa*, supported by all the MSS. except D5.

63

17[b]) शरावरम्—**C**v वर्म; **C**m कवचम्; **C**g वर्म तूणीरं वा. **C**r.k are silent.

64

3[b]) प्राणः for प्राणाः, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity. The word is used in plural in 3.64.11.

4[b]) व्याहरितुम् for व्याहर्तुम्, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS.

13[a]) विन्दः. One of the fifteen मुहूर्तs, eleventh in order. **C**m विन्दते अनेन नष्टं धनमिति विन्दः। 'विद्लृ लाभे' इति धातुः। स च एकादशो मुहूर्तः। अत्र (रौद्र इति पुराणवाक्ये) विजयस्यैव नामान्तरं विन्द इति ज्ञेयम्। यद्वा विन्दः घटिका।

13[b]) (न)अबुध्यत्, for (न)अबुध्यत्, *metri causa*. **C**g विकरणव्यत्ययश्छान्दसः. The N MSS. remove the irregularity.

13^c^) गृह्य for गृहीत्वा, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS.

22^c^) अभ्यवपन्नः—Cm मोचयितुमागतः.

27^c^) दिधक्षामि, the correct form, is supported by D4 M2 Cm.g.ś. Most of the S MSS. with Ck.t read दिधक्ष्यामि, while three S MSS. (T1.2 G2) read हि धक्ष्यामि. Ck इयन् छान्दसः. Ck notes the reading धक्ष्यामि also. The NW MSS. read प्रधक्ष्यामि, while the NE MSS. read संस्करिष्यामि. In the Crit. App. I. 2 (p. 336), read पक्षीन्द्रं for पक्षीन्द्र.

34 Rāma performed the funeral ceremony of Jaṭāyu, repeating the hymns (RV. X. 14–18) leading him to Heaven. Cm याम्यसूक्तं नारायणसूक्तं च जजाप; Cg याम्यसूक्तादिकं मन्त्रजातम्; Ck ब्रह्मविदाप्नोति परमित्यादिकः मन्त्रः.

36^c^) महर्षिकल्पेन (रामेण). The comparison of Rāma with a great sage shows that he is not taken to be identical with Viṣṇu.

65

5^b^) गम्य for गत्वा, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

17^a^) महापक्ष्मेण for महापक्ष्मणा, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

19^c^) गृह्य for गृहीत्वा, *metri causa*. The irregularity is removed in the N MSS.

66

6^b^) असक्तम् Quickly; without any hindrance. Cm.g अप्रतिबन्धं यथा तथा.

67

5^c^) अभिशाप°—Cm.g अभिशापशब्देन तन्निमित्तं धर्षणं लक्ष्यते. Cv अभिशापकृतस्य धर्मेण(? धर्षण) कृतस्य । अत्रेतिकरणमुत्तरेण संबध्यते । Cr.k अतिशापकृतस्य मत्कर्तृकप्रधर्षणेन त्वत्कृतशापस्यान्तः कदा भवेदिति याचितः ।

7 Ck एवंवृत्तं मां साक्षाद्दनोः पुत्रं विद्धि । Cm as Ck and also as follows—यद्वा दनोर्दनुवंशजस्य श्रियः श्रीनाम्नः पुत्रं विद्धि, मामिति शेषः. It refers to R. 4.15 (Vulgate).

21^d^) वर्तताम् for वर्तमानानाम्, *metri causa*, found in all the MSS. Some NE MSS. (excepting Ñ1 B1.2) omit 21^c^–22.

28 Note the custom of cremation before sunset, which is observed in India even today.

68

4^c^) अरजे for अरजसी, *metri causa*. Cg अदन्तत्वमार्षम्. The N MSS. remove the irregularity. The St. Petersburg Dictionary registers only अरजस् as occurring in the Śatapatha Br. 14.6.8.8.

5^b^) विरजाम्बरः which is supported by some N and S MSS. is accepted in the text as it seems to be the original reading. The word विरज (= विरजस्) is registered in the St. Petersburg Dictionary. It is found several times in the old Upaniṣads. It is only Raṅga Rāmānuja who remarks on Muṇḍaka 2.2.10 (विरजं ब्रह्म निष्कलम्) only as छान्दसमदन्तत्वम्.

The other variants try to remove the supposed irregularity. The Mbh. 2.7.5 (Crit. ed.) reads विरजोम्बरः where the MSS. K3 D3 read विरजांबरः. Cm offers an alternative explanation as follows: तत्र युक्तयः प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्त्यभावप्रमाणानि । पार्थसारथिमिश्रैः शास्त्रदीपिकायां युक्तिशब्दस्य प्रमाणपरतया व्याख्यातत्वात् ।

8^a^) षड्युक्तयः षाड्गुण्यम्, the six measures of foreign policy. Cf. शमव्यायामयोर्योनिः षाड्गुण्यम् । Kauṭilya 6.2.4; सन्धिविग्रहासनयानसंश्रयद्वैधीभावाः षाड्गुण्यमित्याचार्याः । Kauṭilya, 7.1.2.

12^a^) Read Ṛśyamūka for Ṛṣyamūka here and elsewhere in this Kāṇḍa and also in 1.9.15. The N MSS. spell the word as Ṛṣyamūka, while the S MSS. as Ṛśyamūka. A reference to the N MSS. in the Crit. App. is omitted through oversight. Even in the case of the Mbh., the N and S MSS. have different spellings and Dr. Sukthankar has adopted the S spelling, Ṛśyamūka (Mbh. 3.263.40, Crit. ed. p. 916). Böhtlingk and Roth (Sanskrit-Wörterbuch, St. Petersburg, 1855) remark that Ṛṣya is a later spelling (p. 1061).

69

1^a^) निदर्शयित्वा for निदर्श्य, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

14^b^) विटपी for विटपिनः (accusative plural), *metri causa*. Ct विटपी विटपिनः, आर्षमेकत्वं प्रथमान्तत्वम्......तान् दृष्ट्वा । Cg with two S MSS. reads विटपीन् and explains it as विटपिनः (acc. plu.) remarking इनिप्रत्ययस्य नलोप आर्षः.

Cv reads विटपी but does not offer any comments.

Cr विटपी विटपिन इति यावत् ।

Ck विटपी व्यत्ययात्प्रथमैकवचनम् । विटपिन इति यावत् ।

70

1^c) गृह्य for गृहीत्वा, *metri causa*. The N MSS. remove the irregularity.

1^d) प्रतीचीम् read by the S MSS. The N MSS. however read प्राचीम्. It appears that Rāma and Lakṣmaṇa started for *Pampā* first going *westward* and then eastward, according to the instructions of Kabandha.

9 1332* shows the divinity of Rāma (देववर) and Śabarī's going to the eternal worlds (अक्षय लोक).

14^c) विज्ञाने = (1) Cv मतङ्गाश्रमपदविशेषपदार्थपरिज्ञाने।
(2) Cm अतीतानागतज्ञाने अबहिष्कृताम्। सर्वदा विज्ञानसम्पन्नामिति यावत्।
(3) Cg विज्ञाने विषये अबहिष्कृताम्। जात्या दीनामप्याचार्यप्रसादलब्धब्रह्मज्ञानाम्।
(4) Cś अतिदुर्लभपरमात्मज्ञानेऽपि अबहिष्कृतां तद्विषयकज्ञानवतीमित्यर्थः।

15^b) महात्मनः = (1) Cm महात्मनो दनोः सकाशाच्छ्रुतम्।
(2) Cg मतङ्गस्य.
(3) Cv प्रभावं मतङ्गादीनामिति बोद्धव्यम्। It appears that Cv reads महात्मनाम् for महात्मनः. Cf. 3.71.2^b.

18^c) तीर्थम् = (1) Cm यज्ञम्। "तीर्थं मन्त्राद्युपाध्याययज्ञेष्वम्भसि पावके" इति रत्नाकरे।
(2) Cg गङ्गादिपुण्यसलिलम्।
(3) Ck नीडं पञ्जरम्।

71

2^b) Cf. 3.70.55^b.

7^a) The N MSS. spell the word Ṛśyamūka as Ṛṣyamūka. They have not been shown through oversight in the Crit. App. here and in 3.71.23^c later on.

15^ab) Note the long compound here and also in 17^ab below.

ERRATA

Misprints in the Constituted Text and The Critical Apparatus are shown below.

TEXT

Sarga	St.	For	Read
8	25^c	सन्यस्य	संन्यस्य
21	20^d	भ्राजमानेश्च	भ्राजमानैश्च
30	18^c	सङामे	संग्रामे
,,	19^a	मन्त्ररभिष्टुतं	मन्त्रैरभिष्टुतं
31	5^c	दुरान्	दूरान्
56	9^c	सवृत्ता	सुवृत्ता
64	32^d	अनु तस्तार	अनुतस्तार

CRITICAL APPARATUS

	For	Read
P. 11, col. 2, l. 1	असंत्रस्तो	असंत्रस्तौ
P. 13, col. 2, l. 9	राघवो	राघवौ
P. 16, col. 2, l. 3	45*	46*
P. 23, col. 1, l. 11	रामरतु	रामस्तु
P. 35, col. 2, l. 1	वाक्पारुष्यं	वाक्पारुष्यं
P. 36, col. 2, l. 18	Add Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-3}$ om. 14. in the beginning of ^{b}).	
P. 37, col. 1, l. 30	सन्यासाज्	संन्यासाज्
P. 40, col. 1, l. 20	हितराप्तर्	हितैराप्तैर्
P. 51, col. 1, l. 28	क्रद्धो	क्रुद्धो
P. 57, concordance ; st 16^{cd}	.3.18.21G	G.3.18.21
P. 58, col. 1, l. 24	204(A)*	203(A)*
P. 60, col. 1, l. 1	—After 27, Ñ$_2$ V$_2$ B D$_{5.7}$	—After 27, Ñ V B D$_{5.7}$
P. 64, above crit. no.	2.12.19	3.12.19
P. 68, col. 1, l. 19	After 254*.	After 253*.
P. 70, col. 2, l. 19	,,	,,
P. 96, col. 1, l. 22	—For 16^{ef}–18	—For 16^c–18^b
P. 96, col. 2, l. 26	Dt$_1$ D$_{4.6}$ om. 20^{ab}	Dt$_1$ D$_{1.6}$ om. 20
P. 96, col. 2, l. 30	Add before Dm$_1$ D$_s$ notes. Dg$_1$ T G$_{2.3}$ M$_1$ om. 20^{cd}.	
P. 97, col. 1, l. 37	—Dt$_1$ D$_6$ om. 23^{cd}.	—Dt$_1$ D$_6$ om. 23^c–24^b.
P. 97, col. 1, l. 38	Ñ$_2$ V B Dt$_1$ D$_{5.7}$ साथ	Ñ$_2$ V B D$_{5.7}$ साथ
P. 97, col. 2, l. 8	Dt$_1$ D$_6$ om. 24^{ab}	Dt$_1$ D$_6$ om. 24^{ab} (cf. v.l. l. 23)
P. 101, col. 1, l. 17	—Ñ$_1$ om. 13^{cd}.	—Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{1-3}$ om. 13^{cd}.
P. 104, col. 1, l. 5	वाधयास्य	वधायास्य
P. 104, col. 2, l. 32	विनिधास्तीक्ष्णान्	विविधांस्तीक्ष्णान्
P. 109, col. 2, l. 2	(for °मुख).	(for °मुखं).
P. 121, col. 1, l. 34	(for र मः).	(for रामः).
P. 121, col. 1, l. 35	बहु वा राम	बहुधा रामः
P. 124, col. 2, l. 31	—Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{2.3.8}$ cont.	—Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{2.3}$ cont.
P. 125, col. 1, l. 1	Ś$_1$ D$_{2.3}$ continue	Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_{2.3}$ continue
P. 128, col. 1, l. 27	तत्रेव	तत्रैव
P. 128, col. 1, l. 31	क्रास् (for क्रद्धास्).	क्रूरास् (for क्रुद्धास्).

Errata

Sarga	St.	For	Read
P. 141, concordance; St. 30^{cd}		L. 3.31.31.	L. 3.33.31
P. 145, concordance; St. 28^{cd}		G.3.35.51	G. 3.35.0
P. 149, concordance; st. 20^{cd}		L. 3.29.20	L. 3. 29. 32
P. 157, concordance; st. 5^{cd}		G.3.36.26	G.3.37.5
P. 161, concordance; st. 8^{cd}		B.3.34.8	B.3.34.9
P. 169, col. 2, l. 13		Add before D1 om. V2 illeg. for 30 (cf. v.l. 19).	
P. 175, concordance; st. 22^{cd}		L.3.39.05	L.3.39.65
P. 178, col. 2, l. 31		°म ँसि	°मर्हसि
P. 180, concordance; st. 22^{ab}		G.3.41.32	G.3.41.37
P. 204, concordance; st. 1^{ab}		G.3.48.1	G.3.49.1
P. 205, concordance; st. 26^{cd}		G.3.48.34	G.3.49.34
P. 206, concordance, st. 27^{ab}		G.3.48.36	G.3.49.0
P. 207, concordance, st. 49^{cd}		G.3.48.0	G.3.49.0
P. 220, col. 1, l. 31		किंन्नरेषु)	किन्नरेषु)
P. 223, col. 1, l. 2		V1 प्रणम्य त्वं	V1 प्रणम्य त्वं
P. 223, col. 2, l. 13		—For 34	—For 34^{cd}
P. 231, col. 1, l. 22		G(ed.) om. 1^{a}–2^{b}	G(ed.) om. 1
P. 231, col. 1, l. 31-32		G(ed.) and L(ed.) om. 2^{ab} (for G[ed.], cf. v.l. 1).	delete
P. 233, concordance; st. 16^{cd}		L.3.52.18	L.3.52.17
P. 236, concordance, st. 30^{ab}		G.3.53.29	G.3.53.45
P. 246, col. 1, l. 18		—Ś1 om. 15^{cd}	—Ś1 D2.3 om. 15^{cd}.
P. 260, col. 2, l. 19		संक्रद्धः	संक्रुद्धः
P. 271, concordance, st. 24^{cd}		G.3.59.24	G.3.59.26
P. 276, col. 2, l. 1		अस्माक	अस्माकं
P. 279, col. 2, l. 36		°निवर्तिनाम्	°निवर्तिनाम्
P. 280, col. 1, l. 8		,,	,,
P. 287, concordance st. 31^{cd}		L.3.62.34	L.3.62.33
P. 289, col. 1, l. 15		विक्रष्टं	विक्रुष्टं
P. 315, col. 2, l. 13		Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 S ins.	Dg1 Dt1 Dm1 D4.6.8 T3 G M ins.
P. 316, col. 1, l. 16		(followed by l. 8-10 of 1199*)	(followed by l. 8-12 of 1199*)
P. 322, col. 1, l. 18		—After 9^{cd},	—After 9,
P. 335, col. 2, l. 37		—^{cd})	—^{c})
P. 342, col. 1, l. 1		Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G1 M2.3	Dg1 Dt1 Dm1 D6.8 T G1 M3
P. 342, col. 2, l. 9		G3 (second time) M3 read 22	G3 (second time) M3 read 23
P. 359, col. 2, l. 15		^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 Cm.g ऋष्यमूकं	^{a}) Ś1 Ñ1 D1.2 ऋष्यमूकं
P. 370, col. 2, l. 1		—For 11	—For 11$^{c–f}$